TOPLUMSAL

TARİH

ISSN 1300-7025

TOPLUMSAL TARİH

TEMMUZ 1999 FİYATI: 1.000.000 TL (KDV DAHİL)

Şeyh Said ve Seyid Rıza
Kürt İsyanlarının Liderleri Nasıl Yargılandı, Nasıl Asıldı?

Osmanlı Diplomasi Tarihinden Sayfalar

Demokrat Cenûb-i Garbî Kafkas Cumhuriyeti

İlk Pul Koleksiyonu Dergimiz: *Pul Mecmuası*

Elmalı Defînesi

Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi Tarihi

Haliç'ten Karadeniz'e Demiryolu

67

TARİH VAKFI İLE İŞ BANKASI'NIN CUMHURİYET'İN 75. YILI DOLAYISIYLA GERÇEKLEŞTİRDİKLERİ DEV YAYIN PROJESİ

BİLANÇO '98 YAYIN DİZİSİ

250'yi aşkın bilim insanının; uzman, yazar, çizer ve sanatçının emeğinin ürünü olan 13 kitaplık bu dizi, hayatın tüm alanları ve her kesimden insanlarıyla Cumhuriyet Türkiyesi'ni ele alıyor. Gündelik yaşam, modolar, tüketim kalıpları, para, göç, tarım, sanayi, yurttaşlık, eğitim, kadın, kent, mimarlık, sanat, müzik ve düşünce alanlarındaki 75 yıllık değişim, Cumhuriyet'in kuruluş heyecanıyla dolu ilk yıllarından alınıp bugüne getiriliyor.

İLK ON BİR KİTAP ÇIKTI

Cumhuriyet'in Aile Albümleri
Editörler: Oya Baydar, Feride Çiçekoğlu
295 sf., 23x30 cm., özel kâğıda renkli baskı

75 Yılda Değişen Yaşam, Değişen İnsan: Cumhuriyet Modaları
Editörler: Oya Baydar, Derya Özkan
328 sf., 23x30 cm., özel kâğıda renkli baskı

Cumhuriyet'in Renkleri, Biçimleri
Editör: Ayla Ödekan
237 sf., 23x30 cm., özel kâğıda renkli baskı

75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık
Editör: Yıldız Sey
353 sf., 19x24 cm., 90 gr. I. hamur kâğıda ofset baskı

75 Yılda Kadınlar ve Erkekler
Editör: Ayşe Berktay Hacımirzaoğlu
375 sf., 19x24 cm., 90 gr. I. hamur kâğıda ofset baskı

75 Yılda Para'nın Serüveni
Editör: Mustafa Sönmez
285 sf., 19x24 cm., 90 gr. I. hamur kâğıda ofset baskı

75 Yılda Tebaa'dan Yurttaşa Doğru
Editör: Artun Ünsal
255 sf., 19x24 cm., 90 gr. I. hamur kâğıda ofset baskı

75 Yılda Çarklardan Chip'lere
Editör: Oya Baydar,
301 sf., 19x24 cm., 90 gr. I. hamur kâğıda ofset baskı

75 Yılda Çarkları Döndürenler
Editörler: Oya Baydar, Gülay Dinçel
327 sf., 19x24 cm., 90 gr. I. hamur kâğıda ofset baskı

75 Yılda Köylerden Şehirlere
Editör: Oya Baydar
359 sf., 19x24 cm., 90 gr. I. hamur kâğıda ofset baskı

75 Yılda Eğitim
Editör: Fatma Gök
384 sf., 19x24 cm., 90 gr. I. hamur kâğıda ofset baskı

YAKINDA ÇIKIYOR

Cumhuriyet'in Sesleri

75 Yılda Düşünceler, Tartışmalar

On üç kitaptan oluşan ve 80 milyon TL' na satılan bu diziyi peşin olarak 50 milyon TL' na, ya da her biri 15 milyon liralık 4 taksitle alabilirsiniz. Lütfen aşağıdaki formu doldurup bize yollayınız. On bir kitabımızı hemen, iki kitabımızı Eylül ayına kadar adresinize teslim ediyoruz.

TARİH VAKFI

Lütfen aşağıdaki kuponu doldurarak bize fakslayınız. Fiyatlar 1 Eylül 1999 tarihine kadar geçerlidir.

ADI SOYADI : .....
ADRES : .....
POSTA KODU : ..... ŞEHİR: ..... TEL: ..... FAKS: .....

☐ 50.000.000 TL ödeyerek peşin almak istiyorum.
☐ 15.000.000 TL'lik 4 eşit taksitle almak istiyorum.

☐ Vakıflar Bankası Taksim Şubesi 2022933 no'lu hesaba yatırdım; makbuzun fotokopisi ekledir.
(Lütfen satın aldığınız ürünün adını "Bilanço'98" olarak belirtiniz)

☐ Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz.

☐ VISA ☐ MASTER-EURO CARD ☐ DISCOVER CARD

Kart No: Geçerlilik tarihi:

Kart Sahibi İmza Tarih

Tarih Vakfı: Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, 80700 Beşiktaş İstanbul Tel: (0212) 227 37 33 - 227 37 34 Faks: (0212) 227 37 32

EDİTÖRDEN

SUNUŞ

Bu sayımızın ağırlıklı konusunu Osmanlı diplomasi tarihi oluşturuyor. Dergide yer alan beş makale, birbiriyle doğrudan bağlantılı görülmese de, Osmanlı'da diplomasinin işleyişi üzerine bilgiler içeriyor. Yasemin Saner Gönen derginin bu sayısında ilk bölümü yayımlanan "Osmanlı Konsolosluk Sözleşmeleri" başlıklı makalesinde, Bâbıâli'nin, yeni ilişkiye gireceği devletlerle kapitülasyonsuz, eşit ve karşılıklı ilişkiler kurma yolundaki son 26 yıllık mücadelesini anlatırken; Nükhet Adıyeke, 19. yüzyılın sonunda patlayan Girit sorunu sırasında Osmanlı sefirlerinin Avrupa kamuoyunun nabzını nasıl tutmaya çalıştığını, Avrupa basınından günü gününe Babıâli'ye yapılan aktarmalardan örnekler vererek sunuyor. Selahattin Durmaz'ın 1842-43 Sırbistan krizi sırasında Viyana sefiri olarak görev yapan Mehmed Sâdık Rif'at Paşa'yı tanıtan yazısı da yine sefirlerimizin Avrupa basınında yazılanları merkeze bildirmelerinin örneklerini içeriyor. Selâmi Kılıç ise Berlin sefiri İbrahim Hakkı Paşa'nın 1918'deki Brest Litovsk barış görüşmeleri sırasında yaptığı konuşmayı aktarıyor. İbrahim Hakkı Paşa bu konuşmasıyla Elviye-i Selâse'nin Rusya'dan Türkiye'ye geçmesinde önemli bir rol oynamıştı. Kars, Ardahan, Batum'u kapsayan Elviye-i Selâse'nin Mondros Mütarekesi'nden sonra yaşadıkları ise Yavuz Aslan'ın makalesinin konusu. Aslan makalesinde, "Türk tarihinin ikinci demokratik cumhuriyeti" olarak nitelendirdiği Cenûb-i Garbî Kafkas Cumhuriyeti'ne ilişkin bir belge sunuyor. Fuat Bozkurt'un Kars'ta bir "adsız kahraman"ı, Kerbela Mehmed Bey'i anlatan makalesi de bu iki yazıyı tamamlar nitelikte.

İmralı duruşmaları geçen ayın gündemdeki konusuydu. Hem sanığın savunmasında hem de iddia makamının esas hakkındaki mütalaasında 1925'teki ayaklanmanın lideri Şeyh Said'e göndermeler yapıldı. Bir gazete ise mahkemenin -muhtemel- karar gününün Şeyh Said'in idamının 74. yıldönümüne rastlıyor olmasını "Tarihi Tesadüf" başlığıyla duyurdu. Biz de bu sayımızın ilk makalesini aynı konuya ayırdık: Cumhuriyet tarihinin en önemli iki Kürt isyanının liderleri, Şeyh Said (1925) ve Seyid Rıza (1937) nasıl yargılandı, nasıl asıldı?

Geçen sayımızda, "Biz, tarih sahnesinden çekilişinden seksen yıl kadar sonra Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu kutluyoruz. Ancak Osmanlı kendi kuruluş yıldönümünü nasıl kutlamıştı" diye bir soru ortaya atmış ve Hamdi Can Tuncer'in, bir tiyatro broşüründen hareketle, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu anma etkinliklerine değinen yazısını yayımlamıştık. Yazı oldukça ilgi topladı ve tepkiler ve katkılar gelmeye başladı. Bu konuya önümüzdeki sayılarda da devam edeceğimizi okuyucularımıza şimdiden duyurmak istiyorum.

Gelecek sayılarda buluşmak üzere...

OSMAN KÖKER

Dersim isyanının sanıkları mahkeme önünde. Arkada ayakta duran sakallı Seyid Rıza'dır.
Cengiz Kahraman arşivi

Aylık Dergi
Temmuz 1999 Sayı: 67 Cilt: 12
Sahibi
Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adına Orhan Y. Siller
Yayın Koordinatörü
Osman Köker
Sorumlu Yazışleri Müdürü
Ayşen Anadol
Danışma Kurulu
Mete Tunçay, Ayşen Anadol, Halil Berktay, Edhem Eldem, Çağlar Keyder, Necdet Sakaoğlu, Zafer Toprak
Grafik Tasarım
Melis Tuncay
Görsel Yönetmeni
Cengiz Kahraman
Uygulama
Saliha Bilginer
Düzelti
Zeynep Doğukan
Reklam Koordinatörü
Füsun Kiper
Abone
Meltem Yeyin
Yapım
Tarih Vakfı
Montaj
Ali Laçin
Baskı
Numune Matbaacılık
Dağıtım
Birsay
Adres
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi 80700 Beşiktaş-İstanbul
(212) 227 37 33 - 34 227 46 33 - 34
(212) 227 37 32 (faks)
Ankara Temsilciliği
Ülkü Özen (0312) 426 16 54
Abone Koşulları
Altı aylık (yurtiçi): 6.000.000 TL.
(yurtdışı): 35 US$
Bir yıllık (yurtiçi): 12.000.000 TL.
(yurtdışı): 70 US$
Cilt Satışı
1 cilt (yurtiçi): 6.500.000.-TL.
(yurtdışı): 40 US$
Yurtdışı fiyatlarına gönderi ücreti dahildir.
Aktif Dağıtım'a katkıları için teşekkür ederiz.

Şeyh Said (1925) ve Seyid Rıza (1937) Kürt İsyanlarının Liderleri Nasıl Yargılandı, Nasıl Asıldı? 4
Osman Köker Cumhuriyetin ilk yıllarındaki iki büyük isyanın ilginç yönlerine değiniyor.

Ülkemizin İlk Pul Koleksiyonu Dergisi *Pul Mecmuası* 9
Tanju Demir Osmanlı Devleti'nde ilk pulun basımından 34 yıl sonra yayın hayatına başlayan pul koleksiyonu dergisini tanıtıyor.

Babıâli'nin Son 26 Yılında Vazgeçmediği Davası Osmanlı Konsolosluk Sözleşmeleri 12
Dr. Yasemin Saner Gönen Bâbıâli'nin, yeni ilişkiye gireceği devletlerle kapitülasyonsuz, eşit ve karşılıklı ilişkiler kurma yolundaki mücadelesini anlatıyor.

Londra Sefiri Mehmed Emin Paşa'nın Felemenk İzlenimleri Hollanda'da Bir Osmanlı Sefiri 18
Bayram Nazır yeni tahta çıkan Felemenk kralını tebrik etmek için görevlendirilen Mehmed Emin Paşa'nın izlenimlerini aktarıyor.

1842-43 Sırbistan Krizinde Bir Osmanlı Elçisi Mehmed Sâdık Rif'at Paşa 21
Selahattin Durmaz Sırbistan krizi sırasında Viyana elçiliğine atanan Mehmed Sâdık Rif'at Paşa'nın etkinliklerini anlatıyor.

Osmanlı Sefirlerinin Gözüyle Girit Sorunu Karşısında Avrupa Basını ve Kamuoyu 25
Dr. Nükhet Adıyeke Osmanlı sefirlerinin Avrupa basını karşısındaki duyarlılığını sergiliyor.

Tarihine Sahip Çıkan Bir Kurum Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi 31
Osman Köker 1832'de kurulan Surp Pırgiç Hastanesi'nin tarihini aktarıyor.

Yüzyılın Definesi Artık Türkiye'de Elmalı Definesi 34
Dr. Oğuz Tekin uzun bir hukuki sürecin sonunda Türkiye'ye getirilen define hakkında bilgi veriyor.

EPHEMERA 36
Ephemera Derneği ile işbirliği içinde hazırladığımız bu ayki sayfamızda sinema konulu pullar yer alıyor.

Türk Tarihinin İkinci Demokratik Cumhuriyeti Kars'ta Kuruldu Demokrat Cenûb-i Garbî Kafkas Cumhuriyeti 38
Dr. Yavuz Aslan 1919'da Kars'ta ilan edilen cumhuriyet hakkında bir belge sunuyor.

Bir Adsız Hacı Abbas Oğlu Mehmed Bey 40
Fuat Bozkurt harp yıllarında Kars'ta etkinlik gösteren bir "adsız kahraman"ı tanıtıyor.

Brest Litovsk Barış Müzakerelerinde İbrahim Hakkı Paşa'nın Yaptığı Tarihi Konuşma 43
Dr. Selâmi Kılıç Osmanlı'nın Berlin büyükelçisi İbrahim Hakkı Paşa'nın 1918'de yapılan barış görüşmelerindeki konuşmasını aktarıyor.

ARŞİVDEN BİR BELGE 46
Yavuz Selim Karakışla Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden, Basra'da kar yağışı hakkında 1851 tarihli bir belge sunuyor.

YUNANİSTAN'DAN 48
Günlük Yaşamımızdaki Türk
Herkül Millas'ın, "günlük ulusçuluk" konusundaki bir makalesi.

Rumi ve Miladi Takvimler - IX 49
A. Necati Akgür Rumi ve Miladi takvimleri tanıtan yazısının bu bölümünde Celali takvimi hakkında bilgi veriyor.

TARİHÇİNİN MUTFAĞI 56
Selçuk Esenbel: Başka Toplumların Tarihi
Atilla Lök Tarih Vakfı'nın düzenlediği, Selçuk Esenbel'in konuk olarak katıldığı toplantıyı aktarıyor.

KİTABİYAT 59
Busbecq: Osmanlı İmparatorluğu ve Kırım Gotları
Zeki Arıkan 16. yüzyılda Türkiye'ye gelen Fransız diplomatı Augier Ghislain de Busbecq üzerine bir kitabı tanıtıyor.

Haliç'ten Karadeniz'e Demiryolu 62
Ahmet Uncu I. Dünya Savaşı yıllarında askeri amaçlarla inşa edilen demiryolu hakkındaki bir albüm-kitabı tanıtıyor.

NOT DEFTERİ 64
Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin düzenlediği bir dizi sempozyum hakkında duyuru ve dergi editörünün bazı eleştiriler üzerine notu.

ŞEYH SAİD (1925) VE SEYİD RIZA (1937)

Kürt İsyanlarının Liderleri Nasıl Yargılandı, Nasıl Asıldı?

OSMAN KÖKER

Cumhuriyet tarihinin, sadece olayların çapı bakımından değil, doğurduğu sonuçlar bakımından da en önemli iki isyanı, 1925'teki Şeyh Said ve 1937'deki Dersim isyanlarıdır. Bu yazıda bu iki isyanın tarihsel, sosyal, ekonomik, etnik, uluslararası vb nedenlerine girmeden, isyanların gelişimi ve bastırıldıktan sonraki yargılama ve liderlerinin idamı safhaları hakkında, özellikle basın taramalarına dayanarak bilgi verilecektir.

"Millete hücum ederken başları ezilen cehl ve ihtiras yılanları: Ortada Şeyh Said hainî, sağdaki damadı Şeyh Abdullah, soldaki Şeyh İsmail, alttaki de tertibatı ifşa eden Şeyh Şerif'tir."
***Resimli Gazete*, numero: 92, 6 Haziran 1341.**

ŞEYH SAİD İSYANI

Şeyh Said isyanı, 13 Şubat 1925'te Genç ilinin Ergani ilçesinin Eğil bucağına bağlı Piran köyünde, haklarında eşkıyalıktan tutuklama kararı bulunan, Şeyh Said'in adamlarının jandarmayla çatışmaya girmesiyle başladı. Aslen Elazığ'ın Palu ilçesinden olup, Erzurum'un Hınıs ilçesine yerleşmiş bulunan, büyük nüfuza sahip Nakşibendi şeyhlerinden Şeyh Said de olay sırasında Piran'da bulunuyordu. Şeyhin yakın çevresinin başını çektiği isyan kısa sürede bölgeye yayıldı. Şeyh Said'e bağlı kuvvetler 17 Şubat'ta Genç ilinin merkez ilçesi Darahni'yi ele geçirdiler. Aşiretlerden de büyük destek alan Şeyh Said kısa sürede Maden, Siverek ve Ergani'yi de ele geçirip Diyarbakır üzerine yürüdü. Melikanlı Şeyh Abdullah'ın komutasındaki bir başka kol da Varto'yu ele geçirdikten sonra Muş'a yöneldi. İsyanı bastırmakla görevli ordu birlikleri 23 Şubat'ta Diyarbakır'a çekilmek zorunda kalırken, bir gün sonra da Elazığ isyancı güçlerin eline geçti.

21 Şubat'ta Elazığ, Genç, Muş, Ergani, Dersim, Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siverek, Siirt, Bitlis, Van ve Hakkari illeriyle Erzurum ilçesinin Kiğı ve Hınıs ilçelerinde sıkıyönetim ilan edilmiş olmasına karşın hükümet güçleri bir üstünlük sağlayamayınca Fethi Bey (Okyar) başkanlığındaki hükümet istifa etmek zorunda kaldı. 3 Mart'ta başbakanlık görevinin İsmet Paşa'ya (İnönü) verilmesinden bir gün sonra Takrir-i Sükûn Kanunu çıkarıldı ve biri Ankara'da, diğeri isyan bölgesinde olmak üzere iki istiklal mahkemesi kurulmasına karar verildi.

İsyan bölgesi İstiklal Mahkemesi, başkan Giresun mebusu Hacim Muhiddin (Çarıklı), savcı Karesi mebusu Ahmet Süreyya (Özgeevren), üyeler Kozan mebusu Ali Saib (Ursavaş), Kırşehir mebusu Lütfi Müfit (Özdeş) ve yedek üye Bozok mebusu Avni'den (Doğan) oluşuyordu. Hacim Muhiddin'in göreve başlamadan istifa etmesi üzerine mahkeme başkanlığına Denizli mebusu Mazhar Müfit (Kansu) getirildi. İsmet Paşa'nın 21 Mart'ta verdiği önergenin Meclis'te kabul edilmesiyle, istiklal mahkemesinin verdiği kararların temyiz yolu sanıklara kapatılırken, idam cezalarının uygulanmasında ordu, kolordu, bağımsız tümen ve-

Şeyh Said, yakalandıktan sonra askerler arasında.

ya müstahkem mevki komutanlarının onayı yeterli görüldü.

7 Mart gecesi Diyarbakır'a saldırıya geçen Şeyh Said kuvvetlerinin, yoğun topçu ateşi karşısında kenti alamadan geri çekilmesinin ardından isyanın kaderi değişti. Toparlanıp her cephede saldırıya geçen hükümet güçleri, isyancı güçleri yenilgiye uğrattı. Daha sonra mahkemede anlattığına göre, çekildiği Varto yakınlarında sıkıştığını gören Şeyh Said yanındaki grupla birlikte Varto'da Osman Nuri Paşa'ya (Koptagel) teslim olmaya karar verir. Paşaya yolladıkları, teslim olacaklarına dair tezkere üzerine gelen asker ve milisler tarafından silahsızlandırılırlar ve Varto'ya giderek 14-15 Nisan gecesi "paşa hazretlerinin nezdinde" teslim olurlar.

YARGILAMA VE İNFAZ

12 Nisan'da Diyarbakır'a gelen isyan bölgesi İstiklal Mahkemesi heyeti, birkaç gün içinde idamla sonuçlanacak olan Şeyh Eyüp ve Dr. Fuat'ın ve Seyid Abdülkadir'in davalarına baktıktan sonra, 26 Mayıs'ta Şeyh Said'in davasına başladı.

81 sanığın bulunduğu duruşmalar Diyarbakır'daki bir sinema

"Hainler hakkındaki hüküm: Şeyh Said ve avenesinden 29 kişi idama mahkûm edilmişlerdir."
***Vatan*, 29 Haziran 1341/1925.**

"Şeyh Said ve avenesi halkın eliyle darağacına çekildiler. Şeyh Sait siyasetgâhta 'Fena yaptık' diye itirafta bulunmuş ve Saib Bey'e 'Beni Edirne'de 101 seneye mahkûm etseydiniz ne olurdu?' demiştir."
***Vatan*, 30 Haziran 1341/1925.**

"Şeyhler ve hempâları isyan ve hıyanetlerinin ceza-yı sezâsını çektiler."
***Cumhuriyet*, 30 Haziran 1341/1925.**

NE OLURDU, EDİRNE'DE 101 SENE VERSEYDİN?

Kafile yollanmağa başlarken bütün Diyarbakır halkının aşina olduğu munis bir ses duyuldu.

- Şeyh Said nerede?

Şeyh bu sesi tanıdı:

- Saib, dedi, hani ya doğru söylersem kurtaracaktın?

Saib Bey'in dudaklarının ucundan pek nadir ayrılan tebessüm belirdi:

- Ne yapalım, Said Efendi, seninle Hınıs'ta kuzu yiyemedik!..

Şeyh Said kurtulursa herkese kuzu ziyafeti vaad etmişti. Dedi ki:

- Artık kuzu filan kalmadı. Ne olurdu, Edirne'de yüz bir sene verse idin!

Saib Bey'in birden tebessümü kesildi. Munis sesi gürleşti. Vakur ve mühtezdi.

- Bu kadar Türk kanının dökülmesine, ocakların sönmesine sebeb oldun, cezanı çekeceksin! dedi. Said bir şeyler mırıldanıyor ve yürüyor. Çok yıldızlı semada, ay Mehmetçiklerin süngülerine nurdan hale oluyor. Kalabalık kütlenin ayak sedasından başka bir ses duyulmuyordu.

...

Said durdu. Saib Bey'e hitaben dedi ki:

- Seni severim ama rûz-ı mahşerde muhakeme olacağız!

Lütfi Müfid Bey sordu:

- Beni mi çok seversin, Saib'i mi?

Şeyh Said gülümsedi.

- Saib Bey'i sonra seni! dedi. Seninle çok sevişmedik. Reisden de Allah hoşnud olsun. En sevdiğim Süreyya Bey'dir. Zorlardı.

Vali Midhat Bey heyecanla dedi ki:

- Rûz-ı cezada, âdil hâkimlerimiz değil, öldürdüğün masum çocuklar, ocaklarını söndürdüğün biçarelerle muhakeme edileceksin!

Said mırıldandı: "Boynuzsuz keçinin ahını boynuzludan alırlar!" dedi.

Mürsel Paşa dedi ki:

- Türklerin en büyük düşmanı, Türkiye'yi ezmek isteyen kimdir?

Şeyh Said bilâ-tereddüd cevab verdi:

- İngilizlerdir.

- O halde neye bu işi yaptın! Din kalktı diyorsun, namazını kılmıyor muydun? Camilerde ezan okunmuyor muydu?

Şeyh Said ibadetine kimsenin karışmadığını, ezan okunduğunu itiraf etti. Altmış senelik köhne mefkûresinden, "buruşuklarla şüphelerle karışık" beyninden, "geçen günlerin gelecek geceden farkı yok" hükmünü veren dimağından biraz siler gibi oldu:

-Ahmed Zihni'nin Fütûhât-ı İslamiye'sinde yazılıdır. Mehdi'nin hurûcunda Türkler üç yüz bin asker verecekler dir. Anlaşılıyor ki Türkiye kıyâmete kadar İslamiyeti koruyacaktır.

Şeyh Said bir müddet düşündü, başını eğdi: "Fenalık yaptık, bundan sonra iyi olur inşallah" dedi ve bu son sözü oldu.

Vatan, 30 Haziran 1341/1925.

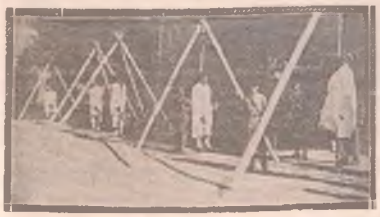

***Cumhuriyet*, 1 Temmuz 1341/1925.**

MATBUAT, TAYYARECİLER, ŞOFÖRLER NAMINA BİRER KİŞİ

Gömleği giydirdiler, sessiz yürüdü. Sesini çıkarmadan asıldı. Son nefesini verince, etraf alkışlarla çınladı.

Kadınlar gönülden kopan bir sesle: "Kahrol!" diye haykırdılar. Kulağının dibinde bir ses:

- "Hani alçağın kerameti, ipi bile kopmadı!" diye bağırdı.

Said asılıncaya kadar yirmi kişi daha darağacına çekilmişti.

Seyre gelen halk, ilmiği bir şeyhin boynuna geçirmek için birbirleriyle cenkleşiyorlar, müsabaka ediyorlardı.

Arslan bir nefer Şeyh Ali'nin boynuna bizzat ilmiği geçirdi ve ipini çekti:

- Şehid düşen kardeşlerimin kanını ödedim" dedi.

Bundan sonra matbuat, tayyareciler, muhabereciler, şoförler namına, bu gruba mensup biri tarafından bir şeyh ipe çekildi. "İpi çeken var ol" nidaları kadınların "yaşa!" sesleriyle alkışlandı. Vatanı parçalamak, cumhuriyetten feyz alarak neşv ü nemâ bulan mefkûreyi çürütmek isteyenlere millet bu suretle cezasını kendi eliyle verdi. İki saat zarfında kırk yedi kişi asıldı. Ertesi gün öğleye kadar ahali, meydana giderek maslubları seyrettiler. Müteassıb bazı kimseler Şeyh Said asılırken evler yıkılacak, hareket-i arz olacak korkusuyla geceyi dışarıda geçirmişler, şeyh asıldı fakat bir ev yıkıldığına dair henüz malumat yok!

Herkes derin bir sürûr-ı vatanperverâne ile avdet ediyordu.

(...)

Diyarbakır'ın karanlık ve tenha sokaklarından geçerek eve dönerken sürûrumuzu tahlîl ediyoruz. Diyoruz ki "şeriat ve din namına geçtiği yerde ölüm, elem bırakan, ocaklar söndürüp aileler yıkan mahkûmların cezasını halk verdi.

Vatan, 30 Haziran 1341/1925.

salonunda yapıldı. Savcıya göre, ayaklanma dış görünüş itibariyle şeriatçı olarak görünmesine karşın, "asıl hüviyeti, iç bünyesi, ruhu ve tertipçilerin maksat ve gayesi bakımından ise tastamam bir Kürt milliyetçiliği, Kürt devlet ve hükümetçiliği olmaktan başka bir şey değildi." Savunmasında bu savları reddeden Şeyh Said, sadece dinsel faktörü öne çıkardı ve ayaklanmanın önceden planlanmadığını, tesadüfi olarak çıktığını belirtti. Şeyh Said'in ısrarla reddettiği bir sav da, isyanın İngilizlerin kışkırtmasıyla çıktığıydı.

Bir ay kadar süren duruşmalar 28 Haziran'da sonuçlandı. Şeyh Said'in de aralarından bulunduğu 46 sanık idama mahkûm edildi. İdamların infazı 28-29 Mayıs gecesi yapıldı. İnfaz gecesinin en önemli özelliği, idamların bir kitle gösterisi şeklinde yapılması ve şeyhlerin iplerinin cellat yerine, toplumun çeşitli kesimlerinin temsilcileri (gazeteciler dahil) tarafından çekilmesiydi. Basında bu durum "matbuat, tayyareciler, muhabereciler, şoförler namına, bu gruba mensup biri tarafından bir şeyh ipe çekildi" ve "mahkûmların cezasını halk verdi" sözleriyle yer aldı.

Şeyh Said isyanına ilişkin gazete taramamız sırasında bize ilginç gelen bir yön, mahkeme ve infaz safhasına ilişkin olarak farklı gazetelerde çıkan yazıların genellikle kelimesi kelimesine aynı olmasıydı. *Vatan* gazetesinde B. T. imzasıyla yer alan haberler (yorumları dahil) *Cumhuriyet* gazetesinde Doğan imzasıyla yayımlanıyordu.

Mahkeme ve infaz safhasına ilişkin olarak gazetelerde yer alan haberler Şeyh Said ve hâkimlerin ilginç bir "diyalog" içinde olduğunu göstermektedir. Sorgu sırasında kendisine "şeyh hazretleri" şeklinde hitap eden heyet üyelerine Şeyh Said de, serbest bırakıldığında Hınıs'ta kuzu çevirmeyi teklif edecek kadar "samimi" davranmış, darağacına giderken, "Beni mi çok sevdin, yoksa diğer hâkimi mi" gibi şakalaşmalar sürmüştür.

Sanıkların, aralarında Velid Ebuzziya, Abdülkadir Kemali (Öğütçü), Fevzi Lütfi (Karaosmanoğlu), Ahmet Emin (Yalman) ve Suphi Nuri'nin (İleri) de bulunduğu İstanbul basınının önemli isimlerinin isyanı kışkırtmak suçundan tutuklanarak idamla yargılanmasına neden olacak şekilde ifadeler vermesi de yine bu "diyalog"un sonucu olarak yorumlanmıştır. "Hükümetin İslam dinine aykırı hareketleri bu gazetecilerin yazılarından öğrendiğini belirten sanıkların bir kısmının Türkçe ve okuma yazma bilmemekteydi.

Şeyh Said'le birlikte yargılananlar: (Ayaktakiler, soldan) Şeyh İbrahim, Şeyh Hasan, Mustafa Bey, Üsteğmen Mihri, Kogili Hacı Hüseyin; (oturanlar) Şeyh Şemseddin, Salih Bey.
Cengiz Kahraman arşivi

DERSİM İSYANI

Dersim isyanı, Diyarbakır valisi Cemal Bey'in 1926 yılında hazırladığı raporda kullandığı deyimlerle, "Dört yüz seneden beri hükümet nüfuzu girmemiş, ilmi anlam ve kapsamı ile bir otorite kurulmamış" olan bölgede Cumhuriyet hükümetinin otoritesini kurmak amacıyla girişilen tedbir-

ler karşısında, 21 Mart 1937 gecesi, Tunceli-Erzincan yolu üzerindeki Pah bucağındaki tahta köprünün yakılmasıyla başladı.

4 gün sonra, Kahmut'la Pah arasındaki telefon hattı kesildi ve Kahmut karakolunu takviye için gönderilen jandarma kuvvetine pusu kuruldu. 26 Nisan'da Askisor bucağındaki karakola hücum edildi. 26/27 Nisan gecesi Pah yakınlarında bulunan 9. Seyyar Jandarma Taburu Süvari Bölüğü'ne baskın düzenlendi. 1/2 Mayıs gecesi ise Mazgirt'in kuzeydoğusundaki Beşiktepe'de bulunan 9. Seyyar Jandarma Taburu'na, 2. Jandarma Süvari Birliği'ne, Mazgirt Sabit Jandarma Bölüğü'ne aynı anda baskın yapıldı. Bir başka grup ise Mazgirt köprüsünü tahrip etti.

4 Mayıs 1937'de Cumhurbaşkanı M. Kemal Atatürk ve Genelkurmay Başkam Mareşal Fevzi Çakmak'ın da katıldığı Bakanlar Kurulu toplantısında ilin asayiş durumuyla ilgili tedbirler kararlaştırıldı. "Tunceli Tenkil Harekâtına Dair Bakanlar Kurulu Kararı"nda, toplanan kuvvetlerle Nazimiye, Keçigezek, Sin, Karaoğlan hattına kadar güçlü ve etkili bir saldırı harekâtı yapılması; isyanın bulunduğu bölgedeki halkın toplanarak başka bir yere nakledilmesi, köylere baskın düzenlenerek silah ve insan toplanması, köylerin "kâmilen tahrip edilmesi" öngörülüyordu.

İsyanın ilk aylarında isyancılar askeri birliklere darbe vururken, ordu ancak, pilotlarının arasında Atatürk'ün manevi kızı Sabiha Gökçen'in de bulunduğu hava kuvvetlerinin düzenlediği saldırılarda etkili oldu. Ankara'daki Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı dahil birçok askeri birlik harekâtta görev aldı. Harekâta uygun doğa koşullarının oluştuğu yaz aylarından itibaren ordu birlikleri üstünlüğü tamamen ele geçirdi. Tek tek isyancılardan ziyade, aşiretlerin toptan hedef alındığı askeri operasyonlar sırasında halk köylerini terk ederek birçok yerde mağaralara sığındı; ancak mağaraların da bombalanması üzerine çok sayıda kişi öldü. Birçok Kürt isyancı esir düşerken, bir oğlu öldürülen, diğer oğlu yakalanan Seyid Rıza da 10 Eylül'de Erzincan'da teslim oldu. Seyid Rıza'nın da

aralarında bulunduğu 58 isyancının yargılanmaları Elazığ'da yapıldı. Mahkeme heyeti 11 kişi hakkında idam cezası verdi; bunlardan 4 kişinin cezası çok yaşlı oldukları için 30 yıla indirildi. Seyid Rıza, Seyid Rıza'nın oğlu Resik Hüseyin, Seyhan aşireti reisi Seyid Hüsen, Yusufan aşireti reisi Kamer'in oğlu Fındık, Demenan aşireti reisi Cebrail'in oğlu Hasan, Kureyşan aşiretinden Ulkiye oğlu Hasan, Mirza Ali'nin oğlu Ali hakkında verilen idam kararları 15 Kasım'da infaz edildi.

İsyan yıllarında merkezde görevli emniyet müdürü olan, daha sonra dışişleri bakanlığı ve Senato başkanlığına kadar yükselen İhsan Sabri Çağlayangil'in anıları, yargılamanın sonuçlanması ve idam cezalarının infazı hakkında ilginç bilgiler içermektedir.

Karagöz'den bir karikatür: İsmet Paşa, isyancıları temizliyor.

Dersim isyanının lideri Seyid Rıza.

Seyid Rıza'nın, aralarında oğlu ve akrabalarının da bulunduğu maiyeti.
Cengiz Kahraman arşivi

Çağlayangil'in Anıları:

SEYİD RIZA ATATÜRK GELMEDEN ASILDI

Seyit Rıza ve çevresi yakalandı. Muhakemeleri sürüyor. İşte bu sırada Atatürk Diyarbakır'daki yeni yapılan Singeç Köprüsü'nü açmaya gidecek. Elazığ'a gelecek. Karayoluyla Singeç Köprüsü'ne geçecek.

Emniyet Genel Müdürü Şükrü Sökmensüer Bey bana diyor ki, "Atatürk Singeç Köprüsü'nü açmaya gidecek. Dersim hareketi bitti. Beyaz donlu altı bin doğulu Elazığ'a dolmuş. Atatürk'ten Seyit Rıza'nın hayatını bağışlamasını isteyecekler, buna meydan vermeyelim."

1937 yılında resmi tatil günü cumartesi öğleden sonra. Atatürk pazartesi günü Elazığ'a gelecek. Bizden istenenler, "asılacak asılsın" ve Atatürk'ün karşısına beyaz donlular çıktığı zaman iş işten geçmiş olsun.

O dönemde Elazığ valisi Şefik Bey, Savcı Hatemi Senihi Bey, Emniyet Müdürü Serezli İbrahim Bey, savcı yardımcısı arkadaşım. Şükrü Sökmensüer, "Sivillerden Emniyet Genel Müdürlüğünün siyasi şubesinden istediklerini al. Atatürk'ün istasyondan Halkevine kadar korunması da size ait" dedi. Başta Macar Mustafa olmak üzere altı kişi alıp yola çıktım. Trenle Elazığ'a vardım. Emniyet müdürü İbrahim Bey'e gittim. Savcı için "kural dışı bir şey yapmak mümkün değil" dedi. Emhiyet Müdürü İbrahim Bey'e gittim. Savcıya gittim. Durumu kendisine anlattım. Bana bu konuda hükümetten de şifre aldığını, ama mahkemelerin cumartesi tatil olduğunu, tatilde ise sonuç almanın mümkün olmadığını bildirdi. Ve ekledi: "Ben de mahkemeleri etkileyemem."

Oysa ki, biz mahkemenin kararını Atatürk gelmeden önce vermesini ve gereğinin yapılmasını, Atatürk geldiğinde Seyit Rıza meselesinin kapanmış olmasını istiyorduk. Ben bunu halletmek için hükümet tarafından buraya gönderilmiştim.

Savcı yardımcısı hukuktan sınıf arkadaşım. Bana "sen valiye söyle bu savcı rapor alsın gitsin, ben senin istediğini yaparım" dedi.

Biz mahkemenin tatil günü işlemesini ve alınacak sonucun infazını istiyorduk.

Savcı rapor aldı. Arkadaşım vekil olarak savcının yerine geçti.

Çağlayangil'in Anıları
ATATÜRK GELMEDEN SEYİT RIZA İDAM EDİLECEKTİ..

Güneş, 18 Ağustos 1989.

Mahkeme hâkiminin evine gittim. Gittiğimde hâkim mahkemenin aldığı kararı evinde yazıyordu.

Hâkimle konuştuk. Kendisi kararı daktiloya çektirmekle meşguldü. Devir CHP devri. Herkes çekiniyor. Hâkim bana, "Cumartesi mahkeme toplanmaz ancak Pazartesi günü mahkemeyi toplar kararı veririz. Salı günü de idam hükümlerini yerine getiririz" dedi.

O zamanlar dördüncü bölgede temyiz hakkı yok.

Abdullah Paşa sıkıyönetim kumandanı olarak kararı tasdik edecek. O da "Yukarıdaki karar tasdik olunur" demiş basmış boş kağıda imzasını. Yukarıya "Abdullah Paşa'nın idamı" diye yazsanız kendisi idam edilecek.

Hâkime dedik ki,

- Bu dediğin gün Atatürk geliyor, maksat hasıl olmuyor ki. Hâkim "Başkaca bir şey yapılamaz" diyerek kestirdi attı. Ben de kendilerine sordum:

- Sizin saat 05.00'ten sonra davaya devam ettiğiniz olmuyor mu?

- O, çok oluyor, cevabını verdi.

- Eee sonradan beş saat ihlal ediyorsunuz da, baştan beş saat ihlal etseniz olmuyor mu? Yani pazar akşamı sahurdan sonra mahkemeyi açarız.

Seyid Rıza ile 6 avenesi dün idam edildiler
Diğer 33 suçlu ağır hapis cezalarına mahkûm oldu, 14 kişi beraet etti

Cumhuriyet, 16 Kasım 1937.

Hâkim,

- Elektrikler kesiliyor dedi.

- Ona da çare bulduk. Otomobil farları ile hapishaneyi aydınlatırız. Halkevine lüksler koyarız.

Hâkim bu defa.

- Samiin [dinleyiciler] yok, dedi.

- Ona da çare bulduk. Samiin de getiririz.

- Kaç kişi asılacak?

- Onu karardan önce söyleyemem, dedi. Ama ekledi, "Savcı 27 kişinin idamını istedi."

- Biz ona göre mi hazırlığımızı yapalım?

- Bilemem, dedi.

Ceza infaz kanunu her asılanın ayrı bir yerde asılmasını, asılanların birbirini görmemesini emrediyordu. Bu şartı da yerine getirmeye çalıştık. Her meydanda dört sehpa kurduk. Vali bir de Çingene cellat buldu. Gece 12.00'de hapishaneye gittik. Farlarla çevreyi aydınlattık. Mahkemenin 72 sanığı var. Sanıkları aldık. Mahkemeye götürdük. Çingene de geldi. Adam başına on lira istedi. "Peki" dedik.

Sanıklar Türkçe bilmiyor. Mahkeme kararı açıklandı. Yedi kişi ölüm cezasına çarptırılmış, sanıklardan bazıları beraat etmiş, bazıları da çeşitli hapis cezaları almıştı.

Kararlar okununca sanıklar ilk anda anlamadılar. "İdam tünne" diye bir vavella koptu. Biz Seyit Rıza'yı aldık. Otomobilde benimle polis müdürü İbrahim'in arasına oturdu. Jeep jandarma karakolunun yanındaki meydanda durdu.

Seyit Rıza sehpaları görünce durumu anladı.

- Asacaksınız, dedi ve bana döndü: "Sen Ankara'dan beni asmak için mi geldin?" Bakıştık. İlk kez idam edilecek bir insanla yüz yüze geliyordum. Bana güldü.

Savcı namaz kılıp kılmayacağını sordu. İstemedi. Son sözünü sorduk.

- Kırk liram ve saatim var. Oğluma verirsiniz dedi.

Bu sırada Fındık Hafız asılıyordu. Asarken iki kez ip koptu. Ben Fındık Hafız asılırken görmesin diye pencerenin önünde durdum.

Fındık Hafız'ın idamı bitti. Seyit Rıza'yı meydana çıkardık. Hava soğuktu ve etrafta kimseler yoktu. Ama Seyit Rıza meydan insan doluymuş gibi sessizliğe ve boşluğa hitap etti.

- Evlad-ı Kerbelayıh. Bîhatayıh. Ayıptır. Zulümdür. Cinayettir, dedi. Benim tüylerim diken diken oldu. Bu yaşlı adam rap rap yürüdü. Çingeneyi itti. İpi boynuna geçirdi. Sandalyeye ayağı ile tekme vurdu, infazını yaptı.

Güneş, 18-19 Ağustos 1989.

ÜLKEMİZİN İLK PUL KOLEKSİYONU DERGİSİ

Pul Mecmuası

TANJU DEMİR
Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü araştırma görevlisi

Pul Mecmuası
(Ayda bir defa neşrolunur, fennî, edebî, risale-i mevkutedir.)

Pul Mecmuası'nın sermuharriri ve Darü'ş-şafaka Edebiyat ve Kimya muallimi Ahmed Kemal Bey.

Ulusların bağımsızlıklarını ifade eden bayrak, para, ulusal marş gibi bazı simgeler, temsil ettikleri ulusların kendilerine özgü kültürel, ekonomik ve siyasi yapılarını da en yalın biçimiyle seslendirirler. Örneğin paranın, tarihsel gelişimi süresince önce resimsiz düz bir metal parçası olarak ortaya çıktığı, zamanla şehir devletlerinin, kral ve imparatorların kendi özgün simgelerini taşımaya başladığı ve bir egemenlik işaretine dönüştüğü görülür.[1]

19. yüzyılda ise, bu simgeler arasına posta pulu da katılmıştır. Kullanılmaya başlanıldığından itibaren, antikçağda paranın bulunuşunu anımsatan bir şekilde, hızla yayılarak vazgeçilmez bir meta haline gelen pul, Sir Rowland Hill'in İngiliz Parlamentosu'nda kabul gören tasarısının bir ürünü olarak, 1840'ta, siyah üzerine beyaz olarak basılan Kraliçe Victoria resimli ilk emisyonla doğmuştu.[2] The Penny Black adıyla anılan bu ilk emisyonun ardından bu önemli buluş, öncelikle İngiliz sömürge ülkelerinden başlayarak tüm dünyada kullanılmaya başladı.

Osmanlı Devleti ise, Tanzimatla birlikte Avrupa'dan alınan yeniliklerin içinde telgrafın da bulunmasına karşın postada pul kullanımı uygulamasına geçmek için pek istekli davranmamış, karasularında posta taşımacılığı yapan Levant Kumpanyalarına ait gemilerde bile pul uygulaması varken Osmanlı Posta ve Telgraf Nezareti, Mühür Devri'ni sürdürmüştür.[3]

Agâh Efendi'nin Posta Nazırlığı zamanında, zaten Avrupalı posta kumpanyalarının uygulamakta olduğu pullu posta yönteminin Osmanlı ülkesinde devlet tarafından da kabul görmesi sağlanmış, böylece devlet garantili ilk Osmanlı posta pulunun basımı ve kullanımına karar verilmişti. Üzerinde "Devlet-i Aliyye-i Osmaniye" ibaresi ve "Nezaret-i Devlet-i Aliyye" yazılı kontrol bordürü bulunan ilk posta pulları 1863'de tedavüle çıkarıldı.[4] Bu ilk emisyonun en belirgin özelliği Sultan Abdülaziz'in tuğrası olduğu için bunlar dünya filateli literatürüne "Tuğralı Pullar" olarak geçmiştir. Ancak, bu ilk serinin tirajı ve basımının hangi koşullarda yapıldığı hakkında doyurucu bilgilere ulaşmak çok zordur. Bunun en büyük sebebi, Türkiye'de pul koleksiyonculuğu ve bu konuyla ilgili yayınların azlığıdır. Üstelik mevcut yayınlar da kısıtlı bir okuyucu kitlesine seslendiklerinden çok az tanınırlar. İşte bu az tanınan yayınlardan biri, belki de en önemlisi 1897 yılında yayın hayatına başlayan ve hedef kitle olarak pul koleksiyoncularına yönelen *Pul Mecmuası* adlı dergidir.

Pul Mecmuası'nın ilk sayısı, 2 Ağustos 1897 tarihini taşımaktadır. 21x28 cm boyutunda olan dergi çift sütunludur. Bu ilk sayıda derginin tanıtımı yapılmakta ve içeriği hakkında bilgiler verilmektedir. Derginin sahibi ve başyazarı Mehmed Ekrem Bey'dir. İstanbul'da Alem Matbaası'nda basılan derginin idare merkezi de yine aynı matbaadır. Dağıtım işi ise, sözü geçen matbaanın yakınlarında olduğu belirtilen pul taciri Keçecizade Efendi'nin dükkânıdır. Derginin künyesi şöyledir: "Ayda bir defa neşrolunur, fennî, edebî, risale-i mevkutedir". Yani dergi, pulculuğun yanında bilim ve edebiyat alanlarına da eğilecektir.

"Mukaddime" başlığı altında yayın ilkeleri ve içerik hakkında bilgiler verilmektedir. Bu tanıtım yazısında pulculuğun, ilk pulun kullanılmasından itibaren hızla yayılarak dünya çapında bir uğraş, bir meslek haline geldiği, bununla da kalmayarak, adeta bir bilim dalı olmaya başladığı, bu konuda Batıda pek çok kitap ve derginin çıktığı, oluşturulan

Pul Mecmuası'nın 1., 2. ve Ahmed Kemal Bey'in sermuharrirliğini duyuran 4. sayılarının kapakları.

zengin koleksiyonların özel salonlarda sergilendiği, yapılan pul müzayedelerinin de bu işle ilgilenenlerle dolup taştığı ifade edilmekte ve derginin amacının Osmanlı topraklarında da bu yararlı uğraşın yayılması ve meraklılarının artması olduğu belirtilmektedir.

Pul Mecmuası'nda ilk sayısından itibaren Türk ve dünya edebiyatıyla ilgili yazılar da yer almıştır. Bunlardan ilki Shakespeare'in yaşam öyküsüdür.[5] Ayrıca Mehmed Ekrem imzalı öykücükler, Fransızcadan yine Mehmed Ekrem tarafından çevrilen romanlar ve bilimsel yazılar derginin içeriğini zenginleşmektedir. Örneğin, ilk sayıda "Röntgen Şûaıyla Tedavi" başlıklı makalede röntgen ışınlarının kullanım alanlarından bahsetmekte olan Mehmed Ekrem o zaman için henüz tam anlamıyla tıbbın hizmetine sunulmamış olan bu keşfin Avrupa'daki ilk uygulamalarını tanıtmaktadır.[6]

Pul Mecmuası yüksek baskı kalitesi ve sunduğu resimlerle de dikkat çekmektedir. Her bir klişesi ayrı ustalık ve özel bir teknik isteyen pul resimlerini çok canlı ve gerçeğine en uygun bir şekilde yayınlayabilmek kolay olmasa gerekir. Dergide Osmanlı Devleti'nin 1863'te bastırdığı ilk puldan itibaren Köstence-Çernovada Deniz Kumpanyası, Lianos et Cie Şehir Postaları ve gazeteler için kullanılan özel posta pulları[7] da dahil olmak üzere, derginin çıktığı ana kadar Osmanlı ülkesinde kullanılan pulların çoğu resimli ve açıklamalı olarak tanıtılmıştır. Bu tanıtım yapılırken, yeni başlayan koleksiyonculara bazı pulları alırken sahte olmamasına dikkat etmeleri salık verilmektedir ki, o dönemde özellikle Fransa'da çok aranan Osmanlı pullarının sahtelerinin bol miktarda yapılıp meraklılara gerçek pul fiyatından satılmakta olduğu ifade edilmektedir.[8] Ayrıca dünyanın her yerinden pul ve pulculukla ilgili haberler, yeni çıkan pulların resimleri ile birlikte okurlara sunulmaktadır.

Derginin ikinci sayısı, hem içerik hem de yazar sayısı bakımından zenginleşmiş görülmektedir. İlk sayıda olmayan, Ahmed Kemal, Ahmed Refik,[9] Mehmed Hulusi, Nihat, Recaizade Ekrem, İsmail Safa, Said Mekin, Eşref Edip gibi önemli kalemlerden çıkan yazılar, *Pul Mecmuası*'nın yalnızca bir filateli dergisi olarak kalmayıp, düşün ve edebiyat alanlarında da etkili bir yayın olma çabasında olduğunu göstermektedir.[10]

Üçüncü sayıdan itibaren derginin künyesinde başyazar olarak Darü'ş-şafaka edebiyat ve kimya öğretmeni Ahmed Kemal Bey'in adını görüyoruz. Ahmed Kemal Bey'in *Pul Mecmuası* ailesine katılışı davet ve kabul mektuplarının suretleri verilerek okuyuculara duyurulmuş, ayrıca yazarın büyükçe bir resmi (birinci sayfayı kaplayacak şekilde) yayınlanmıştır.

Davet mektubu şöyledir:

> Efendimiz!
> Gazetemiz himmet-i kalemiyenize arz-ı ihtiyaç ediyor. Evvelce 'Nisan'ın neşri hakkında vuku bulan istizanımıza cevap verildi. Bunu muvaffakat telakki eyledik. Asar-ı şiiriyenizin öteden beri mergub-u havas ve avam olmak meziyet-i aliyyesi bu defa da nazar-ı aray-ı iftihar olduğundan sermuharrirliğinizin kabulünü rica ve bir kıt'a tasvir-i âlînizin irsalini ilave-yi muttaleb eyleriz efendim.

Ahmed Kemal Bey'in başyazarlığı kabulünden sonra Tevfik Fikret ve Recaizade'nin şiirleri dergide sık sık yer almaya başlar. Böylece dergi başyazarının mesleki çizgisine uygun olarak edebiyata daha fazla yönelir.

1 Mart 1314 tarihini taşıyan 8. sayısından itibaren derginin dağıtım yeri değişmiş ve yine Babıâli caddesinde bulunan Türkiye Matbaası'na taşınmıştır.

13. sayıdan itibaren haftada bir gün (perşembe günleri) çıkmaya başlayan dergi, içeriğini zenginleştirdiğini yayınladığı programla da göstermektedir.

Bu seneki pogramımız şu yoldadır:

-Manzum ve mansur makalat ve muhakemat-ı edebiye

-Fünun-u terakkiyat hazırasına dair makalat

-Her kavimden bitişan meşahirin tercüme-i halleri

-Edebiyat-ı Osmaniye dersleri

-Kavanin ve nizamata dair makalat

-Posta pullarına dair makalat

-Tek numaralı nüshalarda "mevadd-ı tarihiye" ve çift numaralarda "şuunat"

-Vekayi-i mühimmeye dair mütalaat

-Musahabe-i roman, hikâye ve saire.

Pul Mecmuası, pul koleksiyonu ile ilgili yeni çıkan kitap ve dergilerden de haberler vermekte ve bunları kısaca tanıtmaktadır. Örneğin 16. sayıda (19 Ağustos 1314) "Yeni Kitaplar" başlığı altında tanıtımı yapılan *Posta Pulları ve Pul Koleksiyonu* adlı yayın hakkında şu bilgiler yer almaktadır:

> POSTA PULLARI VE PUL KOLEKSİYONU, bu nam ile Aydın Vilayeti mektubi mümeyyizi Ahmed Rıfat Bey efendi tarafından telif ve neşredilen risale, posta pulları meraklılarının edinmesi lâzım gelen mâlûmat-ı ibtidaiyeyi câmi olduğu gibi posta pullarının ebadını tayin ve tırtıllarını tadad için mükemmel bir mikyas cetveli muhtevi bulunan eser-i mezkur idarehanemizde 60 paraya satılmaktadır. İki kuruşluk yeni posta pulu ile irsal edilir.

Yine aynı sayıda Fransızcadan çevrilen bir kitabın ilanı görülmektedir. İlanda "Kurye du Timber Post" Frederik Solye'nin kitabının Duyun-u Umumiye memurin-i kiramından ve *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi muharrirlerinden Reşad Mithat tarafından tercüme edildiği ve kitabın 2 kuruş fiyatla satışa sunulduğu belirtilmektedir.

Dergide çıkan bir başka ilan ile 1897 yılında Türkçe bir pul kataloğunun çıktığını haber verilmektedir. *Şark Posta Pullarına Mahsus Katalog* adını taşıyan bu kitapta Levant ve tüm Osmanlı posta pullarını tanıtıcı bilgiler ve fiyatlar bulunduğu belirtilmektedir.[11]

Derginin yabancı pulları tanıtan bir sayfası ve son sayısının (26.) kapağı.

Pul Mecmuası, giderek edebiyat yoğunluklu bir kimliğe bürünse de ülkemizin ilk filateli dergisi olması açısından daha sonraki yayınlara temel olmuştur. 1911'de *Pul Gazetesi (Journal Stamp)* adıyla çıkan pul koleksiyon dergisinden sonra art arda gelen savaşlar filateli-koleksiyon hayatını da etkilemiş, bir barış ve dostluk simgesi olan posta güvercini Osmanlı topraklarında savaşların yıktığı kentler ve insanlara acı haberler taşımaktan yorgun düşmüş ve görünmez olmuştur. Cumhuriyet döneminde bu konu ile ilgili ilk ve şu ana kadar çıkarılmış en kapsamlı dergi olan *Pul Meşheri*, *Pul Mecmuası*'ndan sık sık söz ederken pek çok filatelik bilginin ülkemize bu dergi ve onu yaşatmaya çalışan koleksiyoncu sayesinde ulaştığından saygı ile bahsetmektedir.[12]

1. Oğuz Tekin, *Antik Nümizmatik ve Anadolu*, İstanbul, 1992, s. 1-21.
2. Salih Kuyaş, "Posta Tarihi ve Kapitülasyon Postaneleri", *Tarih ve Toplum*, S. 1-2 (Ocak-Şubat 1984).
3. Kuyaş, *agm*.
4. Konuyla ilgili bkz. Mustafa Hilmi Bayındır, *Osmanlı-Türk Posta Mühür ve Damgaları 1840-1929*; Şekip Eskin, *Türk Posta Tarihi*, Ankara, 1942; Asaf Tanrıkut, *Türkiye Posta ve Telgraf ve Telefon Tarihi ve Mevzuatı*, c. 1, Ankara, 1984; Nesimi Yazıcı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Postalar ve Atatürk Türkiye'sinde Postacılık", İletişim, 1981/3, Yazıcı, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Posta Örgütü", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. 6, s. 1636-1652; Ali Nusret Pulhan, *Türk Pulları Kataloğu*, İstanbul, 1958.
5. *Pul Mecmuası*, S. 1 (Ağustos 1313), s. 7.
6. Ülkemizde röntgen ışınlarının kullanımı 1896'da başlamıştır. Ancak bu yazıda Avrupa'da geliştirilen yeni uygulamalardan bahsedilmektedir. Röntgen ışınlarının ülkemizde ilk kullanılışı için bkz. Yeşim Işıl Ülman, "100. Yılında Röntgen Işınları ve Dr. Esat Feyzi", *Tarih ve Toplum*, c. 26 (Ağustos 1996) s. 152.
7. Kumpanyalar ve yabancı postalar için bkz. Yazıcı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Postalar ve Atatürk Türkiye'sinde Postacılık", İletişim, 1981/3; Yazıcı, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Haberleşme Kurumu", *150. Yılında Tanzimat*, s. 178-187, Ankara, 1992; M. Bülent Varlık, "Bir Yarı-Sömürge Olma Simgesi, Yabancı Posta Örgütleri", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, s. 1653-1656; Varlık, "Türkiye'de Yabancı Postaları", *Türk Pulları Haberler Dergisi*, 91/92, 93/94, Ankara, 1975; Hüsnü S. Durukal, "Ecnebi Postalarının Türkiye'de İlgasının 50. Yıldönümü", *Yıllık, Gazetecilik Enstitüsü Dergisi*, 3-4, 1962/1963; Seyfettin Sonkor, "Türkiye'de Ecnebi Postaları Nasıl teessüs Etti", *Pul Meşheri*, 5-6-7, Mayıs/Haziran/Temmuz 1931; Turgut Tan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancılara Verilmiş Kamu Hizmeti İmtiyazları", *SBF Dergisi*, XXII/2, 1967.
8. *Pul Mecmuası*, S. 1 (Ağustos 1313), s. 7-9.
9. Burada sözü edilen kişi Doktor Ahmet Refik'tir ve tıp ile ilgili yazılar yazmıştır.
10. *Pul Mecmuası*, S. 2 (19 Eylül 1313).
11. *Pul Mecmuası*, S. 2, (19 Eylül 1313).
12. *Pul Meşheri*, Mart 1931, s. 89, 98.

BABIÂLİ'NİN SON 26 YILINDA VAZGEÇMEDİĞİ DAVASI

Osmanlı Konsolosluk Sözleşmeleri - I

Dr. YASEMİN SANER GÖNEN

İlk kez ilişkiye girilen devletlerin kapitülasyonlardan yararlanmasını önlemeyi amaçlayan Babıâli, devletler hukukuna ve karşılıklılık esasına dayanan sözleşmeler yapılmasını şart koşuyordu.

Bilindiği gibi, çok eski tarihlere dayanan birtakım ahitname ve antlaşmalarda yer alan hükümler ve "en çok gözetilen ulus"[1] kaydı nedeniyle Avrupa devletlerinin (19. yüzyılda ABD'nin) tebaası ticari ve adli kapitülasyonlardan yararlanıyor, konsoloslarının kendi tebaalarını yargılama yetkileri bulunuyordu. 19. yüzyıldan, bilhassa 1856'dan itibaren kapitülasyonlardan kurtulmaya çalışan Babıâli bu amacına (1914-1918 yılları hariç) ulaşamamıştı. Bununla beraber, 1896'dan itibaren, ilk kez diplomasi ilişkisi kuracağı devletlerle öncelikle ve mutlaka devletler hukuku kurallarına, eşitlik ve karşılıklılık esasına dayanan ve içerisinde kapitülasyonlara dair maddeler yer almayan konsolosluk sözleşmeleri gerçekleştirmenin Babıâli'nin üzerinde durduğu bir ilke olduğu anlaşılıyor. Belirlenebildiği kadarıyla Osmanlı Devleti kronolojik sıralamayla şu devletlerle konsolosluk sözleşmeleri yapmış ya da kendilerine sözleşme önerisi götürmüştü:

BÖLÜM I: 1856-1909 DÖNEMİ

İlk konsolosluk sözleşmeleri Hollanda ve Bavyera ile yapılmış görünüyor. Ama bunlar Babıâli'nin yukarıda belirtilen ilkesine uygun sözleşmeler değildi. Bu dönemde Babıâli, devletler hukukuna uygun ilk sözleşmesini Sırbistan'la yapmıştı. Ancak, büyük devletlerin baskısıyla Yunanistan'la kendi aleyhine bir sözleşme imzalamak zorunda kalmış, 13 yıl boyunca Japonya'nın kapitülasyon içeren bir sözleşme yapma baskısıyla bunalmıştı.

HOLLANDA

1856'da yapılan sözleşme sadece, Osmanlı Devleti'nin Hollanda'nın sömürgelerine atayacağı konsolosların hukuksal statüsüne ilişkin bir düzenlemeydi; Osmanlı ülkesindeki Hollanda konsoloslarını ilgilendirmiyordu. Sözleşmenin 2. maddesinde, Osmanlı konsoloslarının ikamet edecekleri mahallin tüm hukuk ve ceza yasalarına tâbi olacakları, 14. maddede, Osmanlı konsoloslarına "en çok gözetilen devletin" memuru olarak muamele yapılacağı belirtilmişti.[2]

BAVYERA

1870'te Bavyera ile yapılan 12 yıl süreli sözleşmenin 3. maddesinde her iki devletin konsoloslarının, birbirlerinin topraklarında "en çok gözetilen ulus" olan diğer devletlerin konsoloslarının şimdi ve gelecekte yararlanacakları bütün hukuk, yetki ve ayrıcalıklardan yararlanacakları yazılıdır. Karşılıklılık esası gözetilmiş gibi görünüyorsa da taraflar aslında eşit konumda değillerdi. Çünkü, Osmanlı topraklarında "en çok gözetilen ulus" muamelesi gören diğer devletlerin konsolosları kapitülasyonlardan yararlanıyor, yargılama yetkisine sahip bulunuyordu. Böylece, Bavyera konsolosları da öteki konsolosların haklarından yararlanmış olacaklardı. Zaten, Bavyera konsoloslarının yargılama yetkisine değinen 5. madde bunların bu konuda diğer devletlerin konsoloslarına tanınmış ayrıcalık ve muafiyetlerden fazla bir şey talep edemeyeceğini bildirmekle bunu doğruluyordu.[3]

JAPONYA

Japonya, 1854'ten itibaren ABD, İngiltere, Rusya, Hollanda, Fransa, Almanya, İtalya ve Avusturya ile yaptığı antlaşmalar yüzünden kapitülasyon uygulamalarına maruz kalmış, ancak önce İngiltere ile olmak üzere bu devletlerle 1894'ten itibaren yapmayı başardığı kar-

şılıklılık esasına dayalı antlaşmalarla kapitülasyonlardan 1899'da tam anlamıyla kurtulabilmişti.[4] Ne var ki kendisi de 1876'dan itibaren Kore, Çin, Siyam gibi komşu ülkelere kapitülasyon hükümleri içeren antlaşmalar kabul ettirmişti.[5]

Japonya Osmanlı Devleti'nin karşısına da 1894-1909 yıllarında kapitülasyon talebiyle çıkmıştı. Esenbel, bu yıllar zarfında İstanbul'da bulunan ve bir çeşit fahri konsolos ya da gayrı resmi temsilci diye nitelendirilebilecek Yamada Torajiro adlı bir Japon'un, iki imparatorluk arasında resmi ilişkileri kurma yolunda mesajlar taşımış olduğunu bildirmiştir.[6] Japonya'nın diplomatik ve ticari ilişkiler kurma arzusu üzerine Babıâli 1894'te Berlin'deki elçisini oradaki Japonya elçisi vikont Aoki ile görüşmesi için görevlendirdi.[7] Japon elçisi iki devlet arasında diplomasi, konsolosluk ve ticaret antlaşması akdetmek amacındaydı.[8] 1894-1895 Japon-Çin Savaşı nedeniyle kesilen görüşmeler Mart 1896'da Berlin'de yeniden başlamış, Japonya elçisi, her konuda kendi tebaasının "en çok gözetilen ulus" muamelesinden, dolayısıyla kapitülasyonlardan yararlanmasını öneren bir taslak sunmuştu.[9] Ne var ki Japonya'nın Siyam'a yaptıkları Babıâli'yi uyanık[10] davranmaya yöneltmişti. Japonya Siyam'dan birbirlerinin ülkelerine diplomasi ve konsolos gönderilmesini talep etmiş, Siyam bunu kabul edince Japon memurları oraya gider gitmez "en çok gözetilen ulus" muamelesinden yararlanma iddiasında bulunmuş ve bu talep reddedilince Japonya deniz güçlerini göndererek zorla istediğini yaptırmıştı. Bu olaydan dolayı Osmanlı hükümeti, taraflar arasında öncelikle iki devlet konsoloslarının, Avrupa devletler hukukuna uygun şekilde görevlerini yapacaklarına dair bir konsolosluk protokolünün imza edilmesini istiyordu.[11] Aynı yıl Babıâli Berlin elçiliği kanalıyla Japonya'ya, bir ticaret ve konsolosluk sözleşmesi taslağı sunmuştu.[12] Taslağın 1. maddesine göre, konsoloslar Avrupa devletler hukukunun tanıdığı görevleri ifa edip, onun tanıdığı ayrıcalıklardan yararlanacak, ancak yabancı konsolosların kapitülasyonlar nedeniyle yararlandıkları istisnai rejimi Türkiye'de hiçbir şekilde ileri süremeyeceklerdi.[13] Japonya'nın Berlin elçisi Aoki, aynı yıl içinde ve sonra Ekim 1897'de birbirine yakın nitelikte birer taslak daha sunmuştu.[14] Bu arada Aoki dışişleri bakanı olmuş, görüşmeleri yeni elçi sürdürmüştü.[15] Ama Japonya'nın kendi tebaasının da kapitülasyon usulünden yararlanması isteği nedeniyle Berlin'deki müzakereler kesilmişti.[16]

Müzakereleri bu kez sırasıyla 1903-1904'te Viyana, 1906'da Londra, 1907'de Washington, 1909'da Roma ve Londra'daki Japon elçileri sürdürmüştü.[17] En son Londra'daki Japonya elçisi Osmanlı elçisine, ticaret antlaşması ve konsolosluk sözleşmesi akdinin sonraki bir zamana bırakılarak, yalnızca diplomasi ilişkilerinin kurulması hakkında bir beyanname imzalanmasını önermişti.[18] Japon elçisinin sunduğu iki maddeden oluşan bir beyanname taslağının 1. maddesinde iki imparatorluk ve tebaaları arasında sağlam ve devamlı bir dostluk olacağı ve 2. maddesinde, akit tarafların her birinin diğeri nezdine bir diplomasi temsilcisi atayabileceği yazılıdır.[19] Ama tarafların tebaasının tâbi olacağı muamele belirtilmemişti. Osmanlı'nın Londra elçiliği bu eksikliği gidermek amacıyla 1. maddenin, dostluğun "muamele-i mütekabile" (karşılıklılık) ve "hukuk-i düvel" esası üzerine olacağı şeklinde düzeltilmesini önermişti.[20] Oysa Babıâli Hukuk Müşavirliğinin Ağustos ve Kasım 1909'daki mütalaalarına göre bu düzeltmeler yetersizdi. Birincisi, 1901'de kendisiyle konsolosluk sözleşmesi müzakereleri yapılırken Yunan hükümeti, "muamele-i mütekabile"nin tarafların topraklarında en çok gözetilen ulus muamelesi anlamına geldiğini iddia etmiş, düvel-i muazzama elçilerinden destek görmüştü. Şimdi de Japonya aynı iddiaya dayanarak tebaası hakkında ayrıcalıklar isteyebilir ve yabancı elçiler bunu kabul edebilirdi. İkincisi, kapitülasyonlar devletler hukuku kapsamında addedildiği için "hukuk-i düvel" tabiri de yeterli değildi. Müşavirlik şunu öneriyordu: Beyannamede, tarafların konsoloslarının haiz olacakları hukukun, karşılıklılık ve Avrupa devletler hukuku esaslarına dayanacağı belirtilmeli ama bu esaslardan hiçbir şekilde kapitülasyon anlamının çıkarılmayacağının altı çizilmeliydi.[21] Hukuk Müşavirliği bu önerileri doğrultusunda beyanname mad-

Sublime Porte
Ministère des Affaires Etrangères
PROTOCOLE CONSULAIRE
Turco-Mexicain
23 Décembre 1910
1914

قونسولوسلق مقاوله نامه سی
(۲۳ کانون اول ۱۹۱۰)
۱۳۳۰

1910 tarihli Osmanlı-Meksika Konsolosluk Mukavelenamesinin ön ve arka kapağı.
BOA HR.HMŞ.İŞO. no. 151/3 (1)

Sırbistan'ın başkenti Belgrad, 1910'lar.

delerini değiştirerek yazmıştı.[22]

Aslında Müşavirlik, siyasi ilişkiler kurulduktan sonra Japonya'nın birkaç müttefik veya dost devletin yardımıyla, uygun bir zamanı bulduğunda "en çok gözetilen ulus muamelesi" iddiasında bulunabileceğinden endişe ediyordu. Bu nedenle de, beyannamenin ve siyasi ilişkilerin kurulmasının bir tarafa bırakılıp, öncelikle Avrupa devletler hukukuna dayalı bir konsolosluk sözleşmesinin akdedilmesi gerektiği görüşündeydi.[23] 10 Ekim 1909 tarihli Hukuk Müşavirliği evrakı içerisinde, Hariciye Nazırı Rıfat Paşa'dan Londra elçisi Tevfik Paşa'ya gönderilmek üzere hazırlanmış bir geçici konsolosluk projesi taslağı bulunuyor. Bu taslakta da ilişkilerin "karşılıklılık" ve "Avrupa devletler hukuku" esaslarına dayanacağı ve kapitülasyon rejiminin ileri sürülemeyeceği vurgulanmıştı.[24]

İki devlet hiçbir zaman anlaşamamış, Babıâli kendi görüşünde ısrar etmişti. Babıâli Hukuk Müşavirliğine ait 12 Şubat 1920 tarihli bir mütalaada, Babıâli'nin, kendisiyle bir konsolosluk sözleşmesi akdedilmeksizin diplomasi ilişkilerinin kurulmasına ilişkin örnekler mevcut olduğunu göz önüne alarak, Japonya'nın konsolosluk sözleşmesi imzalamaksızın elçilik ve konsolosluklar kurmasına ve kuvvete dayanarak kapitülasyonlardan yararlanma hakkını talep etmeye kalkışmasına mahal vermemek için, kendisiyle henüz diplomasi ilişkisine girişmemiş olan tüm devletlerin ilişki kurma yolundaki müracaatlarına Japonya'ya verdiği yanıtın aynını vermeyi sürdürmüş olduğu belirtilmiştir.[25]

SIRBİSTAN

Babıâli devletler hukukuna uygun, karşılıklılık esasına dayanan ilk konsolosluk sözleşmesini 1896'da Sırbistan ile gerçekleştirmişti. Sırbistan'ın bağımsızlığını kazandığı 1878 Berlin Antlaşmasının 40. bendinde, Osmanlı Devleti ile Sırbistan arasında bir antlaşma akdolununcaya kadar, Osmanlı topraklarında Sırp tebaasına devletler hukukuna göre muamele olunacağı yazılıydı.[26] Taraflar 23 Ağustos/4 Eylül 1886'da geçici bir konsolosluk düzenlemesi yaparak, birbirlerinin ülkesine devletler hukuku esası üzerine konsolos göndereceklerini; Sırp konsoloslarının, Osmanlı topraklarında diğer devletlerin konsoloslarının sahip oldukları ayrıcalık ve muafiyetlerden yararlanmaya hakkı olmayacağını esasa bağlamışlardı.[27] 18/30 Mart 1896'da ise, 40 madde üzerinden nihai bir konsolosluk sözleşmesi yapılmıştı.[28] Sözleşmenin, 7, 13 ve 37. maddeleri Sırp konsoloslarına yargılama yetkisi vermemekte; sırf kendi yurttaşları arasındaki davalarda, konsoloslara sadece hakem rolünü tanımakta; konsolosların Osmanlı mahkemelerine tâbi olacaklarını ve tarafların her tür durumda uluslararası hukukun usul ve kurallarını icra edeceklerini bildirmekteydi.[29] Balkan Savaşları sırasında kesilen Osmanlı-Sırp diplomasi ve konsolosluk ilişkileri, 13 Mart 1913'te imzalanan Osmanlı-Sırbistan Barış Antlaşmasının 1. maddesinde belirtildiği üzere yeniden başlamış ve savaş öncesinde yürürlükte olan antlaşma ve sözleşmeler tekrar geçerlik kazanmış[30] olduğu için 1896 konsolosluk sözleşmesi yürürlükte kalmıştı.

ROMANYA

Romanya, kendisine bağımsızlık kazandıran 1878 Berlin Antlaşması ile adli ayrıcalıklar edinmişti. Çünkü, antlaşmanın 50. bendi, iki devlet arasında konsolosların görev ve ayrıcalıklarını belirten bir antlaşma akdolununcaya kadar, iki devletin tebaasının birbirlerinin ülkesinde diğer Avrupa devletleri tebaasına sağlanan hukuktan yararlanacaklarını bildirmiş,[31] böylece, Romanya tebaasına Osmanlı topraklarında diğer Avrupa devletleri tebaasının yararlandığı ayrıcalıklardan yararlanma olanağı doğmuştu. İstanbul'da 10/23 Ağustos 1900'de iki devlet arasında imzalanan protokolde, Romanya, bir konsolosluk sözleşmesi yapma arzusunda olduğunu, sözleşme yapılana kadarki süre içerisinde Osmanlı konsoloslarına kendi ülkesinde "en çok gözetilen devletlerin" konsoloslarına uyguladığı muameleyi uygulayacağını bildirmişti.[32] İki devlet arasında yapılacak bir ticaret sözleşmesinin akdine ilişkin görüşmeleri içeren, 22 Haziran/4 Temmuz 1901 tarihli bir tutanaktan, bir konsolosluk sözleşmesinin de gündemde olduğu, Romanya tarafının ticare-

te ilişkin bazı maddeleri konsolosluk sözleşmesine sokmak istediği, Osmanlı tarafının ise konsolosluk sözleşmesinin ticaret antlaşmasından bağımsız olarak yapılmasını istediği anlaşılıyor.[33] Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliğine ait, 28 Temmuz 1908 tarihli bir yazıda, Romanya ile bir konsolosluk mukavelenamesine dair müzakerelerin tamamlanmış olduğundan söz edilmektedir.[34] Ancak, ortada akdedilmiş bir sözleşme görünmemektedir. İki yazar, kendi yararına görmediği için Romanya'nın bir konsolosluk sözleşmesi yapmaya hiç yanaşmadığını belirtmiştir.[35]

YUNANİSTAN

1830'da bağımsızlığına kavuşan Yunanistan, Osmanlı Devleti ile 1855'te yaptığı Kanlıca antlaşmasında yer alan "en çok gözetilen ulus" kaydı sayesinde kendi tebaası için adli ayrıcalıklar edinmişti.[36] İki devlet arasında 17 Nisan 1897'de çıkan savaş, ağır yenilgilere uğrayan Yunanistan'ın mütareke istemesi ve araya giren Almanya ve Rusya'nın savaşın galibi olan Babıâli'ye mütarekeyi kabul ettirmeleri ile son bulmuştu. Barış antlaşması için İstanbul'da toplanan konferansta Yunan tarafını yabancı devletlerin İstanbul'da bulunan elçileri temsil ediyordu.[37] 6/18 Aralık 1897'de imza edilen barış antlaşmasının 9. maddesinde, Yunan tebaasının, savaş öncesinde diğer devletlerin tebaası gibi yararlanmakta olduğu muafiyet ve imtiyazlara dokunulmayacağı ve 11. maddede, antlaşmanın tasdikinden itibaren üç ay içerisinde bir konsolosluk sözleşmesinin akdedileceği bildirilmişti. Antlaşmanın 15. maddesine göre, barış antlaşmasında taahhüt edilen hususların müzakereleri sırasında Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında herhangi bir anlaşmazlık doğarsa, taraflar ihtilafa yol açan hususları İstanbul'da bulunan "düvel-i muazzama" elçilerinin hakemliğine sunabilecek ve onların verecekleri kararların Osmanlı ve Yunan tarafları için yerine getirilmesi mecburi olacaktı.[38] Nitekim, konsolosluk sözleşmesine dair görüşmeler yapılırken böyle bir anlaşmazlık ortaya çıkmış, mesele 1901'de altı devletin (Avusturya-Macaristan, İtalya, Almanya, Rusya, İngiltere, Fransa) İstanbul'daki büyükelçilerinin hakemliğine sunulmuştu.[39] Böylece, elçiliklerin hazırladığı Osmanlı-Yunan konsolosluk sözleşmesi 20 Mart/2 Nisan 1901 tarihinde tamamlanmış oldu[40] ve 27 Nisan 1901'de Osmanlı Devleti tarafından tasdik edildi. Sözleşmenin 20. maddesi, Yunan konsoloslarının hukuk, ticaret ve ceza davalarına ilişkin yargılama yetkilerinin ve ayrıca Yunan konsolos ve tebaasının 1897'den önce sahip oldukları diğer muafiyet ve ayrıcalıkların eskiden olduğu gibi devam edeceğini bildiriyordu.[41] Balkan Savaşları sırasında iki devlet arasındaki diplomasi ve konsolosluk ilişkileri kesilmiş ama 1913 Osmanlı-Yunan Barış Antlaşmasının 1. ve 2. maddeleri gereği savaş öncesinde yürürlükte olan antlaşma ve sözleşme hükümleri yeniden geçerlik kazanmıştı.[42]

Bükreş'te Dışişleri Bakanlığı binası (üstte).

Yunanistan'ın başkenti Atina, genel görünüm, 1910'lar (altta).

NORVEÇ

13 Haziran 1907'de İstanbul'da Hariciye Nazırı Ahmed Tevfik Paşa ile Almanya'nın fevkalade ve murahhas orta elçisi Giderlen Vahter arasında yapılan bir protokolde, Norveç ile Osmanlı Devleti arasında bir ticaret ve konsolosluk sözleşmesinin akdine karar verilmiş olduğu için, bu antlaşma ve sözleşme yapılana kadar, her iki tarafın konsoloslarıyla tebaa ve ticaretleri hakkında "en çok

Bulgaristan'ın başkenti Sofya, 1910'lar.

gözetilen ulus" muamelesinin uygulanmasının taraflarca uygun bulunduğu yazılıdır.[43]

BÖLÜM II: 1909-1914 DÖNEMİ

Bu dönemde Babıâli metni birbirinin aynı olan dört sözleşme akdetmişti. Yunanistan ve Japonya ile olan tecrübelerin etkisinin bu sözleşmelere yansıdığı görülüyor. Çünkü, sözleşmelerde karşılıklılık ve devletler hukuku tabirleri ile hiçbir şekilde kapitülasyonlardan yararlanılmayacağı ibaresi yer almaktaydı.

BULGARİSTAN

Bulgaristan ile İstanbul'da 18 Kasım/12 Aralık 1909'da, beş maddelik bir "muvakkat konsolosluk beyânnâmesi" yapılmıştı. 3. maddesinde, iki devletin konsoloslarının görev ve ayrıcalıklarının belirlenmesinde karşılıklılık esasının gözetileceği ve Avrupa devletler hukukunun esas alınacağı açıklanmış ve konsolosların kapitülasyonlardan kaynaklanan ayrıcalıklardan yararlanamayacakları bildirilmişti.[44]

BREZİLYA

5 Şubat 1858 Osmanlı-Brezilya dostluk ve ticaret antlaşmasıyla Brezilya tebaası ayrıcalık ve muafiyetlere kavuşmuştu.[45] Antlaşma 7 Şubat 1912'de feshedilmişti.[46] 24 Mart 1912 tarihinde Meclis-i Vükela, Brezilya tebaası hakkında bundan sonra Avrupa devletler hukukunun uygulanacağı, yani kendilerine Osmanlı tebaası muamelesi yapılacağı ve konsolosluk hukukunun karşılıklılık esasına dayandırılacağı kararını almıştı.[47] Muammer Raşit Sevig, iki devlet arasında devletler hukuku kurallarına uygun bir konsolosluk sözleşmesinin akdedilmiş olduğuna değinmiş, ama içeriğinden ve tarihinden söz etmemiştir.[48] Babıâli Hukuk Müşavirliği belgelerinden, iki devlet arasında bir "konsolosluk itilafnamesine" dair görüşmelerin Haziran 1910 öncesinde başlamış olduğu, Roma'daki Osmanlı elçiliği kanalıyla sürdürüldüğü, konunun Ağustos 1913'te de gündemde olduğu anlaşılıyor.[49] Belgeler arasında, içinde Brezilya konsoloslarının kapitülasyonları öne süremeyeceklerine dair bir hükmün de yer aldığı bir sözleşme müsveddesi bulunmaktadır.[50] Ancak akdedilmiş bir sözleşmeye rastlanılmamıştır.

ARJANTİN

Arjantin ile Roma'da 11 Haziran 1910'da on yıl süre için 4 maddelik bir konsolosluk sözleşmesi yapılmış, tasdiknâmelerinin teatisi, İtalya ile olan harp hali nedeniyle, 11 Nisan 1912'de Berlin'de gerçekleşebilmişti. 2. maddesinde her iki tarafın konsoloslarının görevlerini devletler hukuku ve karşılıklılık esaslarına uygun şekilde yürütecekleri, Arjantin konsoloslarının bazı devletlerin konsoloslarının, kapitülasyonlar sayesinde yararlandıkları istisnai usulden hiçbir halde ve hiçbir bahane ile yararlanamayacakları bildirilmişti.[51]

MEKSİKA

Meksika ile 4 Eylül 1865'te karşılıklı olarak konsolosluk tesisine dair İstanbul'da bir protokol imzalanmıştı. Protokolün 3. maddesine göre, Meksika konsolosları ve bu konsolosların yargı yetkisine tâbi olacak olan Meksika tebaası, Babıâli tarafından "en çok gözetilen ulusların" konsolos ve tebaalarına antlaşmalar yoluyla tanınmış haklardan aynen yararlanacaklardı.[52] Meksika ile 6 Mayıs 1866'da yapılan bir ticaret antlaşmasının 10 ve 13. maddeleri ile, Meksika tebaası diğer devletlerinkinin benzeri adli ayrıcalıklara kavuşmuştu.[53] Ancak, kısa bir süre sonra Meksika'da meydana gelen siyasal değişiklikler sonucu antlaşma hiç yürürlüğe konamamıştı.[54] 23 Aralık 1910 tarihinde Meksika ile on yıl süreli bir konsolosluk sözleşmesi yapılmış ve tasdiknameleri 17 Temmuz 1913'te Roma'da teati olmuştu.[55] Sözleşme, Arjantin'inkinin aynısıdır.

VENEZUELLA

Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliğine ait bir kısım evraktan, Osmanlı Devleti'nin Venezuella ile de konsolosluk sözleşmesi yapma aşamasına gelmiş olduğu anlaşılmaktadır. Müşavirliğin, üzerinde "Venezuella Cumhuriyetiyle akdolunacak konsolosluk mukavelesi" yazılı bir dosyasındaki evrak içerisinde en erken tarihli yazı, 23 Aralık 1909'a aittir. Evraktan anlaşıldığına göre, Venezuella hükümeti, Mısır ve Osmanlı topraklarında konsolos atanmasına izin verilmesi için, Osmanlı Devleti'nin Berlin'deki elçiliğine başvurmuştu. Bunun üzerine, Osmanlı Hariciye Nezareti, konsolos atanabilmesi için iki devlet arasında karşılıklılık usulüne ve devletler hukuku kurallarına uygun bir protokol müsveddesini hazırlayıp Berlin'deki Osmanlı elçiliğine 1910 yılında göndermişti. Bu protokol müsveddesinin, Arjantin ve Meksika ile yapılmış konsolosluk

protokollerinin aynısı olduğu görülmektedir. Evrakta yer alan 20 Şubat 1912 tarihli yazıdan protokolün hayata geçirilmemiş olduğu anlaşılıyor.[56]

ŞİLİ

Düstur'da bir kayda rastlanmamış olduğu halde Babıâli Hukuk Müşavirliği evrakından bu devletle bir konsolosluk sözleşmesinin yapılmış olduğu anlaşılıyor. Madrid'deki Osmanlı elçiliği 4 Haziran 1912'de Babıâli'ye, Şili'nin Suriye'ye konsolos atama isteğini iletmiş, Hariciye Nazırı Asım Bey tarafından elçiliğe yazılan cevabi yazıda, Osmanlı Devleti'nin, konsolosluk sözleşmesi akdedilmedikçe yabancı devletlerden konsolos kabul etmeme ilkesini gütmekte olduğu, bu amaçla Arjantin Cumhuriyeti ile olan protokolün ilişikte gönderildiği, ancak böyle bir sözleşme tasdik edildikten sonra Osmanlı ülkesinde Şili konsoloslarına konsolosluk beratı vermenin mümkün olacağı bildirilmişti. 10 Mart 1913'te Madrid'de, maslahatgüzar Sezai Bey ile Şili elçisi arasında Arjantin'inkinin aynısı olan dört maddelik bir konsolosluk sözleşmesi yapılmış, tasdikname ler Mart, Nisan aylarında iki devlet arasında teati edilmişti. Sözleşmenin 2. maddesinde, her iki devletin konsoloslarının devletler hukukuna ve karşılıklılık esasına uygun davranacakları ve Şili konsoloslarının bazı devletlerin konsoloslarının yararlandıkları istisnai usulden hiçbir şekilde yararlanamayacakları aynı katî dille belirtilmiştir.[57]

1. "En çok gözetilen ulus" kaydı, bir antlaşmaya taraf olan her bir devletin, başka antlaşmalarla başka devletlere tanıdıkları ayrıcalık ve yararları birbirlerine de tanıyacaklarını ifade etmektedir. İngilizcede *the most-favoured-nation clause*, Fransızcada *la clause de la nation la plus favorisée* şeklinde kullanılmakta olup, Türkçede, en ziyâde müsâadeye mazhar millet şartı, en ziyâde mazhar-ı müsâade olmuş devlet (ya da millet), en çok müsâadeli millet muamelesi ya da en çok kayrılan devlet kaidesi diye de geçmektedir.
2. *Muâhedât Mecmûası* (bundan sonra *MM*), Hakikat Matbaası, Ceride-i Askeriye Matbaası, 1294-1298, II, 112-117. Gabriel Efendi Noradounghian, *Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman: traités, conventions, arrangements, déclarations, protocoles procès-verbaux, firmans, bérats, lettres-patentes et autres documents relatifs au droit public extérieur de la Turqui*, (bundan sonra *RDA*), 4 cilt, Paris, 1897-1903, III, 95-99. *MM*'de sözleşme, "ahidnâme-i hümâyûn", veya "muahede" diye anılmaktadır.
3. *MM*, II, 38-41; Noradounghian, *RDA*, III, 296-298. Bavyera bir yıl sonra, 1871'de, Alman birliğinin gerçekleşmesi üzerine Alman İmparatorluğuna dahil olacaktı. *MM*'de sözleşme, "mukavelename" diye anılmaktadır.
4. Frank E. Hinckley, *American Consular Jurisdiction in the Orient, Washington*, 1906; 185-188; Shinya Murase, "The Most-Favored-Nation Treatment in Japan's Treaty Practice during the Period 1854-1905," *American Journal of International Law*, LXX, no. 2 (April 1976), 293; Jules Davids, "Extraterritoriality," *Encyclopedia of American Foreign Policy: Studies of the Principal Movements and Ideas*, New York, 1978, I, 365-367; Charles Rousseau, *Droit International*, 5 cilt, Paris, 1980, III, 120-121.
5. Murase, "The Most-Favored-Nation Treatment," s .284-288.
6. Bu kişi hakkındaki ayrıntılı bilgi için bkz. Selçuk Esenbel, "A Fin de Siècle Japanese Romantic in Istanbul: The Life of Yamada Torajiro and his Toruko Gakan," *BSOAS*, LIX, part 2 (1996), 237-252.
7. BOA HR.HMŞ.İŞO. no. 48/8 (14). Elçi Aoki, belgede, Berlin elçiliğinden sonra Dışişleri Bakanı, daha sonra da Washington elçisi olarak görünüyor.
8. BOA HR.HMŞ.İŞO. no. 48/8 (4, 10).
9. BOA HR.HMŞ.İŞO. no. 48/8 (14).
10. Metinde "mütenebbih" diye geçmektedir.
11. BOA. HR.HMŞ.İŞO. no. 107/4-1 (19). Aynı konuda bkz. Mehmet Temel, "Osmanlı'nın Baltık Cumhuriyetlerine İlişkin Politikası", *Toplumsal Tarih*, X/58 (Ekim 1998), s. 49.
12. BOA HR.HMŞ.İŞO. no. 48/8 (15).
13. Fransızca taslak suretleri için bkz. BOA HR.HMŞ.İŞO. no. 48/8 (16, 17).
14. BOA HR.HMŞ.İŞO. no. 48/8 (15).
15. BOA HR.HMŞ.İŞO. no. 48/8 (15).
16. BOA HR.HMŞ.İŞO. no. 48/8 (4, 10).
17. BOA HR.HMŞ.İŞO. no. 48/8 (4, 5, 10, 12, 14, 15).
18. BOA HR.HMŞ.İŞO. no. 48/8 (4, 10).
19. Fransızca taslak sureti için bkz. BOA HR.HMŞ.İŞO. no. 48/8 (11).
20. Bu eklemeler için bkz. BOA HR.HMŞ.İŞO. no. 48/8 (11).
21. BOA HR.HMŞ.İŞO. no. 48/8 (5, 10).
22. Sureti için bkz. BOA HR.HMŞ.İŞO. no. 48/8 (11).
23. BOA HR.HMŞ.İŞO. no. 48/8 (5, 10).
24. Fransızca taslak sureti için bkz. BOA HR.HMŞ.İŞO. no. 48/8 (8).
25. BOA. HR.HMŞ.İŞO. no. 107/4-1 (19).
26. *MM*, V, 134.
27. Noradounghian, *RDA*, IV, 424.
28. *Düstur*, 1. Tertip, VII, 155-171; Noradounghian, *RDA*, IV, 523-537. Noradounghian, sözleşme tarihini 9 Mart 1896 olarak göstermiştir. *MM*'de adı "konsolos mukavelenamesi" olarak geçmektedir.
29. *Düstur*, 1. Tertip, VII, 158,160,169; Noradounghian, *RDA*, IV, 525, 526, 537.
30. *Düstur*, 2. Tertip, VII, 63.
31. *MM*, V, 136.
32. Noradounghian, *RDA*, IV, 567.
33. Noradounghian, *RDA*, IV, 578-583.
34. BOA HR.HMŞ.İŞO. no. 78/40.
35. Halil Cemaleddin ve Hrand Asadur, *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyyede Hâiz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye*, Dersaadet, 1331, s. 63.
36. *MM*, II, 280-292.
37. Ali Fuat Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyâsiyye*, 2. baskı, yay. haz.: Bekir Sıtkı Baykal, Ankara, 1987, III, 80.
38. *Düstur*, 1. Tertip, VII, 181-190.
39. André Mandelstam, *La Justice Ottomane dans ses Rapports avec les Puissances Etrangeres*, Paris, 1908 , s. 90, 147, 183, 195; Hinckley, *American Consular Jurisdiction in the Orient*, s. 189; Franz Von Liszt, *Le Droit International*, Paris, 1927, s. 144; Muammer Raşit Sevig, *Devletler Hususi Hukuku*, İstanbul, 1937, I, 194.
40. Hakemlerin kararı, başka deyişle hakemlerin hazırladığı sözleşmenin Fransızca metni için bkz. Noradounghian, *RDA*, IV, 570-578. Noradounghian sözleşmenin tarihini yanlışlıkla 1 Nisan 1900 olarak göstermiştir.
41. *Düstur*, 1. Tertip, VII, 670; Noradounghian, *RDA*, IV, 576. *Düstur*'da adı, "konsolosluk mukavelesi" olarak geçmektedir.
42. *Düstur*, 2. Tertip, VII, 46.
43. *Düstur*, 1. Tertip, VIII, 709-710. Norveç, 1815-1905 arası İsveç ile birleşikti ve bu dönemde Norveç'in dışişleri İsveç dışişleri bakanlığının kontrolündeydi.
44. Düstur, 2. Tertip, II, 48,49.
45. *MM*, II, 33-37; Noradounghian, *RDA*, III, 104-108. Antlaşma görünüşte karşılıklılık esasına göre düzenlenmişti. Ancak, her madde içerisine konulmuş olan "Taraflara ... diğer dost devletler hakkında geçerli olan surette muâmele olunacaktır" ibaresi, Brezilya tebaasını diğer devletlerin tebaalarına tanınmış ayrıcalık ve haklardan yararlanır konuma sokuyordu.
46. BOA MV. no. 163/6 (5 R 1330); H. Cemaleddin ve H. Asadur, *İmtiyâzât-ı Adliyye*, s. 47; Sevig, *Devletler Hususi Hukuku*, I, 201.
47. BOA MV. no. 163/6 (5 R 1330). Bu konudaki Sadaret tezkiresi için bkz. H. Cemaleddin ve H. Asadur, *İmtiyâzât-ı Adliyye*, s. 48, 51.
48. Bkz. Sevig, *Devletler Hususi Hukuku*, I, 201.
49. BOA HR.HMŞ.İŞO. no. 33/2-3 (2, 8, 9).
50. BOA HR.HMŞ.İŞO. no. 33/2-3 (5).
51. *Düstur*, 2. Tertip, IV, 4. Adı, "konsolosluk protokolü" olarak geçmektedir.
52. Noradounghian, *RDA*, III, 238.
53. *MM*, II, 24-32; Noradounghian, *RDA*, III, 247-253.
54. Noradounghian, *RDA*, III, 253 dn. İhtilal sonucu 1867'de başa geçen Benito Suarez kendinden önce akdedilmiş antlaşmaları kabul etmediğini ilan etmişti. Sevig, *Devletler Hususi Hukuku*, I, 202.
55. *Düstur*, 2. Tertip, VI, 2. Adı, "konsolosluk protokolü" olarak geçmektedir.
56. Yazışma ve konsolosluk protokolü müsveddeleri için bkz. BOA HR.HMŞ.İŞO. no. 64/8.
57. BOA HR.HMŞ.İŞO. no. 64/4. Sözleşme yapıldığına dair ayrıca bkz. BOA B.E.O. no. 312342.

LONDRA SEFİRİ MEHMED EMİN PAŞA'NIN FELEMENK (HOLLANDA) İZLENİMLERİ

Su İçinde Bir Memleket

BAYRAM NAZIR
Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü araştırma görevlisi

Mehmed Emin Paşa.

Mehmed Emin Paşa, Hazine-i Hümayun Kethüdası Kıbrıslı Mehmed Emin Efendi'nin kardeşi Hüseyin Efendi'nin oğlu olup, 1813'te Kıbrıs'ta doğmuştur. Çocukluğunu Kıbrıs'ta geçirdikten sonra İstanbul'a gelip, Enderun'a girdi. 1828'de Hassa İkinci Taburu'na yüzbaşı oldu. Namık Paşa ile birlikte 1833'te Londra'ya gitti. Buradan Paris'e geçerek bir müddet lisan öğrenimi gördü. İstanbul'a döndüğünde Kolağası oldu. İstanbul'da bir süre bu görevi yürüten Mehmed Emin Paşa, Osmanlı talebelerine nezaret etmek ve yarım kalan tahsilini tamamlamak üzere tekrar Paris'e gönderildi. Sultan Abdülmecid'in cülusunda İstanbul'a geldi ve 1840'ta Dâr-ı Şurâ'ya üye oldu. Daha sonra, Akka Muhâfızlığı (1844), Kudüs Mutasarrıflığı (1845), Tırnova Kaymakamlığı (1846) ve Belgrad Muhafızlığı (1846) görevlerinde bulundu. Tırhala Mutasarrıflığına tayin edilip oraya gitmek üzere iken, 25 Eylül 1848'de Londra elçiliğine atandı.[1]

Mehmed Emin Paşa'dan önce bu göreve Kâmil Paşa tayin edilmişti. Ancak, Kâmil Paşa, dil bilmemesini gerekçe göstererek Londra elçiliğinden affını istedi.[2] Bu sırada Londra, politik açıdan Avrupa devletlerinin adeta merkezi konumundaydı. Bu nedenle Londra elçiliğine tayin edilecek zatın Avrupa'nın ahvaline ve yabancı dile tam bir hâkimiyeti gerekiyordu. Bu yüzden Kâmil Paşa'nın bu isteği kabul edilerek, yerine Avrupa'da öğrenim görmüş, Avrupa usul ve ahvalini iyi bilmesinin yanı sıra yabancı dil de bilen Mehmed Emin Paşa atandı.[3]

Diğer taraftan, bir süreden beri Londra elçiliği, "ortaelçilikle" idare olunuyordu. Ancak bu sıralarda İngiltere, Lord Stradford Canning'i büyükelçi sıfatıyla İstabul'a göndermişti. Dolayısıyla, Osmanlı Devleti'nin Londra'ya göndereceği elçinin de aynı sıfatta olması gerekiyordu. Bu nedenle, Mehmed Emin Paşa'nın uhdesine vezaret rütbesi tevcih edilerek, "büyükelçi" unvanıyla Londra'ya gönderilmesi tasvip olundu. Ayrıca yol harçlığı olarak, 150.000 kuruş verildi.[4]

Mehmed Emin Paşa göreve getirildikten yaklaşık üç ay sonra 20 Aralık 1848'de Londra'ya ulaştı. Onun Londra elçiliği döneminde, Avrupa'da Osmanlı Devleti'ni de yakından etkileyen çok önemli olaylar meydana geldi. Kuşkusuz bu olayların en önemlilerinden birisi, 1848 Avrupa ihtilalleriydi. Mehmed Emin Paşa, ihtilallerin İngiltere'deki yansımalarını düzenli olarak Babıâli'ye rapor etmişti. Yine o, bu ihtilallerin bir sonucu olarak ortaya çıkan ve Osmanlı diplomasi literatürüne "Mülteciler Meselesi" olarak geçen hadisede Londra'da Osmanlı Devleti adına başarılı bir sınav vermişti.

Mehmed Emin Paşa, Londra elçisi bulunduğu sırada, bir ara Babıâli tarafından yeni tahta çıkan Felemenk Kralı'nı tebrik etmek için de görevlendirildi.[5] Paşa, verilen bu görev üzerine 16 Mayıs 1850 tarihinde Londra'dan ayrılarak bir ay süren bir yolculuktan sonra Felemenk Devleti'nin hükümet merkezi Lahey'e geldi. Felemenk Dışişleri Bakanı ile bir görüşme yaparak, Kral ile görüşmek için randevu talebinde bulundu. Mehmed Emin Paşa, 24 Haziran'da Kral tarafından kabul edildi. Kabulde, Kralın tahta çıkışını tebrik amacıyla yazılan, Sultan Abdülmecid'in "nâme-i hümâyûnu"nu takdim etti.[6] Elçi, Felemenk Kralı ile bir defa daha görüştü. Bu görüşmede de Avrupa ahvali üzerine genel sohbetler yapıldı. Ayrıca, Mehmed Emin Paşa,

Kraliçe ile de görüşmek istiyordu. Ancak, Kraliçe, oğlunun çok ağır hasta olduğunu, onunla ilgilenmesi gerektiğini ve bu sebeple görüşmek için vaktinin olmadığını söyledi. Gerçekten de birkaç gün sonra Prens öldü. Bu ölüm, Kral ve Kraliçe'yi derinden sarstı. Mehmed Emin Paşa, Kral ile veda görüşmesini yapamadan Lahey'den ayrıldı.[7]

Mehmed Emin Paşa, Felemenk'te yaptığı temasları ve bu devlet hakkındaki izlenimlerini küçük bir risale halinde Babıâli'ye iletti. Bu risale 11 sahifeden oluşmaktadır. Risalenin ilk beş sahifesi, Paşa'nın Londra'dan Lahey'e gidişi, Kral ve öteki devlet erkânıyla yaptığı görüşmelerini içermektedir. Bundan sonraki dört sahifede ise Paşa, Felemenk izlenimlerini anlatmaktadır. Sayfa numaraları bizatihi elçi tarafından konmuştur. Mehmed Emin Paşa'nın yaklaşık 20 günlük Felemenk izlenimleri şöyleydi:[8]

Mehmed Emin Paşa'nın Felemenk izlenimleri.
BOA., İra. Har. 3261.

... Felemenk Devleti'nin arâzîsi şimâlen bahr-i muhît-i şimâlîye ve Almanya ve cenûben Belçika ile mahdûd seksen sâ'at tûlünda ve kırk sâ'at 'arzında ve onbir eyâlete münkasim gâyet rutûbetlü ve su içinde bir hükûmet olub üçmilyona karîb ahâlisi vardır ve vaktiyle memâlik-i mezkûreyi çok kere deniz ve enhâr basub harâb etmiş olduğundan ahâlisi bu beliyye-i azîmeden kendülerini muhâfaza için birçok bendler inşâsına ve bütün sevâhile hendekler vaz'ına mecbûr olmuşlardır ve her ne kadar Felemenk böyle bir mevki'-i müşkilde bulunuyor ise de etrâfı ve arâzisi gâyet ma'mûr ve abâdân olub pek çok güzel köylerle muhât olmuşdur ve bu köylerde hayvânât ve mevâşî ziyâdesiyle âlâ beslendiğinden ve ahâlîsinin sanâyi' ve lurfete dahî sa'y-ı küllileri olduğundan ticâretleri buğday ve tütün ve kırmızı boya ve revgan ve peynir ve yünden ve bağçeleri memâlik-i sâire bahçelerinden ziyâde latîf ağaçlarla müzeyyen ve ma'mûr olmasıyla gül ve sünbül ve lâleden ve husûsuyla koyun ve inek ve esb misillü sâir hayvânâtdan 'ibâret ise de ahâlînin asıl servet ve sa'âdetleri gemicilik ve balık sayyâdlığından hâsıl olmuş ve olmaktadır ve her bir tarafda cereyân eylemekde olan enhâr-ı kesîre ve müte'addideden en başlucaları Ren ve Mass ve Asco Nehirleri olarak bunlardan Ren Nehri'nin her tarafa atmış olduğu kollarının en büyükleri olan Vephal ve Lak Nehirleri sol tarafdan Maas Nehri'ne, Vessel Nehri sağ tarafdan Zuider Zee Nehri'ne ve Eski Ren ta'bîr olunan diğeri doğrudan doğruya bahr-ı muhît-i şimâliye munsab olur ve Maas Nehri mezkûr eski Ren Nehri'nin azıcık cânib-i cenûbîsinden mürûr ile bahr-i muhît-i şimâliye gider ve Vasco nehri dahî Felemenk'in derûnuna girer girmez Asco-yı şarkî ve Asco-yı şimâlî nâmıyla iki kol olarak Nederland adlarıyla yekdiğerinden ayrulur ve Felemenk'in başlu ve şâyân-ı ta'accüb göllerinden en mühimi Zuider Zee nehrinin kurbunda bulunan ve bundan üç asır evvel deryânın cûş u hurûşundan füceten hâsıl olmuş olan Harlem Gölü olub işbu gölün yirmiyedibin dönüm arâzî kadar vus'atı olduğundan temizlenüb derûnuna köyler binâsıyla bir zirâ'atgâh olması için yirmi dört milyon Frank tahsîs olunarak dörd 'aded 'azîm ve misli nâdir maşınlar vâsıtasıyla üç seneden berü suyunu boşaltmağa pek çok sarf-ı sa'y ü gayret olunmakda bulunmuş ve şimdiye kadar daha suyun yarısı kadarı izâle olunarak hemân derûnunda kanallar inşâsına dahî bed' olunmuş olmağla üç seneye kadar tekmîl olmacağı memûldur. El-hâsıl Felemenk memâliki kâffeten su içinde ve lâ-büd ve lâ-yuhsâ büyük-küçük kanallarla memlû bir memleket olub ya'nî küçük ve büyük kanalsız bir tarla veyâhûd bir zirâ'atgâh bulunmak ihtimâli olmadığına ve bir sene ihmâl ve tekâsül olunub da suların önü alınmadığı hâlde bütün memleketin harâb olacağı âşikâr idiğüne mebnî bi'l-cümle küçük kanalların başlarına birer yel değirmeni vaz' olunmuş ve eğerçi sular taşacak olur ise mezkûr değirmenler vâsıtasıyla suların büyük kanallara atılarak ve bu kanallar dahî deryâya gönderilerek bir çâresi bulunmuşdur ve her ne taraf kazılacak olsa bir su hâsıl olacağından veyâhûd kömür gibi bir nev' toprak bulunacağından eğerçi zirâ'at ve hırâsete cümleden ziyâde gayret olunmamış olsa hiçbir şey yetişdirilmek mümkün olamayacağı bedîhîdir. Fakat kömür şeklinde olan toprak yakıldığı hâlde pek güzel bir ateş ve şu'le verdiği cihetle ahâliye fevâid-i 'azîmeyi mûcib olduğu inkâr olunamaz. İşte bu üçmilyon kadar halkı şâmil olan bir hükûmetin emlâk ve umûrları ve sa'âdet-i hâli böyle bir muhâtara içinde kalmış ve deryâ ve enhârın bir kere hurûşundan cümlesi mahv ve telef olacağı derkâr bulunmuş iken gerek ahâlînin ve gerek devletin kendülerini muhâfaza çâresine bakmak içün sarf

eyledikleri himmet ve gayret doğrusu şâyân-ı tahsîn ve hayret olacak mevâddandır ve devlet-i müşârünileyhânın ahâlîsi Felemenkde her ne kadar üçmilyon adama karîb ise de Hind tarafında dahî yedimilyon teb'ası mevcûd olduğundan ve Felemenkle Hind beyninde derkâr olan iş bu münâsebât devlet ve milleti gemiciliğe mecbûr etmiş olduğundan kavânîn-i hâzıraları iktizâsınca hiçbir tüccâr korvet ve brik ve fırkateynden ufak sefîne yaptıramamakda olmasıyla bi'l-cümle tüccâr gemileri muhârebe edebileceklerinden hîn-i hâcetde devletin iki-üçbin kadar cenk sefînesi bulunabileceği hesâb olunuyor. Bundan dolayı devletin kuvve-i bahriyyesi hâline göre ağırca ise de kuvve-i berriyesi bir şey demek olmayub hattâ Hind tarafında olan yedimilyon halkın zabt u rabtına güçle onüçbin nefer kadar 'asâkir irsâl olunabilmişdir ve meşhûd-ı 'âcizânem olan tersâneleri gâyet yolunda olub sefîne inşâ eyledikleri havuzların üzeri örtülmüş ve bu dahî bir gemi inşâsına bed' olunub da çok vakit tekmîline muvaffak olamayacak olduğu hâlde kerestesi dâimâ güneş ve yağmurdan muhâfaza olunarak çürüyüb mahv olmaması için ittihâz olunmağla muhassenât-ı 'adîdesi müsellem bulunmuşdur...

1. Mehmed Emin Paşa, yaklaşık iki sene Londra elçiliği görevinde bulundu. Onun yerine daha önce Viyana elçiliği görevinde bulunan Kostaki Mussurus Paşa tayin olundu (BOA., İra. Har. 3653 Sadaret'in Mâbeyn'e takdîm ettiği 23 CA 67/25 Nisan 1851 tarihli arz tezkiresi). Mehmed Emin Paşa, İstanbul'a döndükten sonra Halep'te çıkan isyanı bastırmak amacıyla Ekim 1850'de buraya vali tayin olundu. Halep isyanını başarılı bir şekilde bastıran Paşa, Ekim 1851'de Arabistan Ordusu Müşirliğine getirildi. Daha sonra Edirne valisi olarak atanan Mehmed Emin Paşa, Ocak 1854'te Kaptan-ı Derya, aynı yılın mayıs ayında Sadrazam oldu. Sadrazamlık görevinde yaklaşık altı ay kaldıktan sonra azledildi ve Meclis-i Tanzimat Reisliğine getirildi. Eylül 1856'da Petersburg fevkalade elçisi oldu. Daha sonraki tarihlerde devletin çeşitli üst kademelerinde görev alan Paşa, Ekim 1859'da ikinci defa Sadrazam oldu. Ancak onun ikinci Sadrazamlık dönemi birinciye göre daha da kısa sürdü ve iki ay sonra azledildi. Mayıs 1860'ta üçüncü defa Sadrazamlığa getirilen Mehmed Emin Paşa, bir yılı aşkın bir süre bu görevde kaldıktan sonra Ağustos 1861'de tekrar azledildi. Bu tarihten sonra Edirne valiliği ve Meclis-i Âli üyeliği görevinde bulunan Paşa, 1871'de vefat etti ve Sultan Mahmud Türbesi bahçesine defnedildi. Bkz. İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, I, İstanbul, 1982, s.83-98; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, IV, İstanbul, 1311, s. 300-301.
2. Kâmil Paşa daha önce Berlin'de hendese öğrenimi görmüştü. Hatta bir müddet Berlin elçiliği görevinde bulunmuştu. Dolayısıyla onun lisan bilmemesi söz konusu olamaz. Onun Berlin elçiliğinden affını istemeyip, Londra elçiliğine tayinin de "lisân-aşinâ" olmadığını gerekçe gösterip gitmek istememesinin gerçek sebebi belli değildir (Mahmut Kemal, *age*, s. 84). Burada Kâmil Paşa'nın eğitimini Berlin'de yaptığından onun İngilizce'yi bilmediği ve bu sebeple görevden affını istemiş olabileceği düşüncesi akla gelmektedir.
3. BOA., İra. Har. Nr.2235 Sadaret'in Mâbeyn'e takdîm ettiği 26 L 1264/ 25 Eylül 1848 tarihli arz tezkiresi.
4. BOA., İra. Har. Nr. 2235.
5. Mahmut Kemal, *age*, s. 84.
6. BOA., İra. Har. 3261. Mehmed Emin Paşa'nın Sadaret'e takdim ettiği 15 Ş 66/26 Haziran 1850 tarihli tahrîrâtı.
7. BOA., İra. Har. 3261.
8. BOA., İra. Har. 3261.

TARİH VAKFI YAYINLARINDA YAZ KAMPANYASI

% 30 indirim

TAKSİTLE ÖDEME İMKÂNI

Kredi kartıyla ödemelerde
30 milyon ve üzerine 2 taksit
50 milyon ve üzerine 3 taksit

1 Temmuz - 31 Ağustos 1999 tarihleri arasında bürolarımızda

(İstanbul dışındaki okurlarımız da posta ücretini ödeyerek aynı indirimden yararlanabilirler)

VAKIF MERKEZİ
Vali Konağı C. Samsun Apt. no. 57 80200 Nişantaşı-İstanbul
Tel: (0212) 233 21 61 - 233 21 66 - 233 21 70 Faks: (0212) 234 32 90
e-posta: tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr Internet: http://www.tarihvakfi.org.tr

BİLGİ-BELGE MERKEZİ
Zindankapı Değirmen Sokak No. 15 34460 Eminönü-İstanbul
Tel: (0212) 513 52 35 Faks: (0212) 513 21 77

YAYINLAR
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi,
80700 Beşiktaş-İstanbul Tel: (0212) 227 37 33 - 227 37 34 Faks: (0212) 227 37 32

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
Büyükelçi Sokak 14/9 Küçükesat-Ankara Tel ve Faks: (0312) 426 16 54

1842-43 SIRBİSTAN KRİZİNDE BİR OSMANLI ELÇİSİ

Mehmed Sâdık Rif'at Paşa

SELAHATTİN DURMAZ

Rif'at Paşa'nın Viyana elçiliğine atanmasının gerekçesi:
"Meclis-i Adliye a'zasından ıtûfetlü Rif'at Paşa hazretleri öteden berü saltanat-ı seniyyenin her bir ahvâline vâkıf ve nezâket ve vakt u hâli ârif ve zaten dahi dirâyet ve fetânet-i kâmile ile mutlasıf-ı bendegân-ı saltanat-ı seniyyeden olub mukaddemâ dahi Viyana Sefâretinde bulunan oranın usûl-i politikasına kesb-i ıttıla' etmiş ve umûr-ı sefâreti dahi yoluyla idâreye muvaffak olmuş idüğüne binâ'en..."
BOA, İrade Hariciye, no. 886.

Avusturyalılarla Rusların dinsel yönden, Fransızların da ulusçuluk ve demokrasi yönünden yaptıkları propagandalarla ilk defa 1804 yılında başlayan Sırp İsyanı, 1808'de Kara Yorgi adında bir domuz tüccarının kendini baş knez ilan etmesiyle yeni bir boyut kazanmıştı. Birtakım iç ve dış sorunlarla uğraşmak zorunda kalan Osmanlı Devleti isyanla bir türlü baş edemiyordu. Belgrad'ı ellerine geçiren Sırplar 28 Mayıs 1812'de imzalanan Bükreş Anlaşması'nın 8. maddesine dayanarak özerklik yolunda ilk adımı atmışlardı. Ancak Sırpların kendilerine verilen özerklikle yetinmeyip bağımsızlığa varan ayrıcalıklar istemesi üzerine, Osmanlı Devleti bütün Avrupa'nın Napolyon ile meşgul olduğu bir dönemde, bu durumdan faydalanarak Sırbistan'da yeniden hâkimiyet kurmak üzere Hurşit Paşa komutasında bir ordu göndermişti. Voyvodaların kendi aralarındaki anlaşmazlıktan ve Yorgi'nin kuvvetleri arasındaki hoşnutsuzluktan yararlanan Hurşit Paşa, 1813'te Sırpları yenilgiye uğratmış, Yorgi ve birçok asilzade Sırbistan'ı terk etmek zorunda kalmıştı.

Yorgi'nin yerine bir halk reisi olan Ujice Voyvodası Miloş Obrenoviç kalmıştı. Uzun zamandan beri Türklerin itimadını kazanan Miloş da sonunda Rusların tahrikine dayanamayarak 1815'te isyan etmiş ve Türk ordu komutanlarını siyasî birtakım entrikalarla birbirine düşürmeyi başarmıştı. Hurşit Paşa ile Maraşlı Ali Paşa arasında bir tercih yapan Miloş sonunda Maraşlı Ali Paşa ile Çupriya'da Sırbistan'ın özerkliğini tanıyan bir anlaşmayla İstanbul'un onayını almış ve kendini 1817'de yeniden baş knez seçtirmişti. On yedi yıllık bir savaştan sonra Miloş, Sırbistan'da kendi kendini yöneten bir politik yapı oluşturabilmiş ve başına geçmişti.

Ruhça Sırp, model olarak Osmanlı özelliklerine sahip knez, paşa gibi giyinip, paşa gibi bir yaşam sürüyordu. Çevresinde ailesi, hizmetkârları ve cezalandırmaktan çekinmediği yönetici kişiler bulunuyordu. 1833 yılına kadar Sırbistan'da yazılı hukuka dayanmadan Sırbistan'ı idare eden Miloş'un bu sistemi, geleneksel köylü hiyerarşisine dayalı, patrikliğe benzer bir şekilde knez'e bağlı bir mülk niteliği taşımaktaydı. Keyfî davranışlarla halkın nefretini kazanan Miloş sonunda Rusya ve Osmanlı devletleri tarafından desteklenen bir muhalefetle (kıskanç soylular, baskı altındaki yöneticiler, prensin tekelinde çökmüş tacirler ve Kara Yorgi'nin ailesinden gelenler) karşılaşınca 1830 Fransız Şartı ve 1831 Belçika Anayasasından esinlenen bir anayasa (ustav) hazırlamaya mecbur oldu. Ancak Prens Metternich* ve Rusya, cumhuriyetçi düşünceden esinlenen bu anayasayı tasvip etmeyince, anayasa yürürlükten kalktı. Knez tekrar eski yönetimini sürdürmeye devam ettiyse de tutumunu değiştirmişti. Çünkü karşısında Thomas Vuçiç Perisiç'in liderliğini yaptığı güçlü bir muhalefet bulunuyordu. Bu muhalefet aynı zamanda anayasa yanlısı olup ilk Sırp politik partisinin çekirdeğini oluşturuyordu.

Sultan II. Mahmud'un 1830 yılında yayınladığı hatt-ı şerife uyarak ülkeyi bir konsey ve bir meclisle yönetmeyi kabul eden Miloş, Thomas Vuçiç Perisiç'in liderliğini yaptığı muhalefeti etkisiz hale getirmek için kişisel ve ticari özgürlükleri kabul eden ve kölelerin angaryalarını kaldırmayı garanti eden bir bildiri yayınlamıştı. Hemen ardından da Kasım 1837'de bir anayasanın hazırlanması ile 17 üyeden oluşan ve azledilmeyen

bir senatonun kurulmasına izin vermişti. Ayrıca oğlu Milan'ı da yerine knez olarak tayin etmişti (1 Haziran 1839). Fakat çok hasta olan Milan tahta geçirildiği haberini alamadan öldü. Bunun üzerine 16 yaşındaki kardeşi Mihalio knez olarak ilan edilince, muhalefet ve Rusya buna karşı çıktı. Vuçiç başkanlığındaki muhalefetle Rusya'nın baskıları sonucu Mihalio 1842 Ağustosunda kaçmak zorunda kaldı. Diğer taraftan Rusya ve Avusturya, Sırbistan'daki bu kargaşadan Osmanlı Devleti'ni sorumlu tutuyor ve Dışişleri Bakanlığını idaresizlikle suçluyordu. Osmanlı hariciyesindeki bu yetersizlik Avrupa devletlerinin baskılarının daha da artmasına ve kısa zamanda bitirilmesi gereken işlerin gittikçe uzamasına neden oluyordu. O sırada Viyana elçisi bulunan Âkif Paşa'nın, rahatsızlığı bahane edilerek görevden azledilmesi, aslında Âkif Paşa'nın Sırp meselesindeki yetersizliğinden kaynaklanmıştır.

Âkif Paşa'nın yerine öncelikle Enverî Efendi düşünülmüş ise de Sâdık Rif'at Paşa'nın daha önce Viyana'da bulunduğu sırada Mısır meselesinden dolayı göstermiş olduğu başarı ve gayretler göz önünde bulundurularak bu göreve getirilmesi daha uygun görülmüştür.

Dışişlerindeki başarısı nedeniyle Viyana elçiliğine Eylül 1842 tarihinde ikinci kez atanmasının gerekçesi Mabeyn şerhinde özetle şöyle belirtiliyordu: Âkif Efendi'nin yerine söz konusu sefarete Enverî Efendi'nin atanması gerçi uygun görülmüş ve sorulmuş ise de Viyana elçiliği önemli bir görev olduğundan oraya memur olacak kişinin liyakat ve hasiyetçe Âkif Efendi'ye tercih edilecek nitelikte olması gerekir. Meclis-i Ahkâm-ı Adliye azâsı âtûfetli Rif'at Paşa hazretleri öteden beri Saltanat-ı Seniyyenin her bir ahvalini bilen, nezaketiyle olduğu kadar zamanın koşullarını değerlendiren, otoritesi, olgunluğu ile örnek olması; ayrıca daha önce de Viyana elçiliğinde bulunması nedeniyle oranın politikasını bilen yetkin bir zat olduğu açıktır. Bu bakımdan Rif'at Paşa'nın büyükelçi unvanıyla atanması padişahça uygun görülmüştür.[1]

Mehmed Sâdık Rif'at Paşa.

Büyükelçilik sıfatıyla Viyana'ya varışından kısa bir süre sonra diplomasideki ustalığı ve soğukkanlılığı sayesinde Prens Metternich ile bir dizi görüşme yapan Sâdık Rif'at Paşa, bir yandan Sırbistan'daki Obrenoviç hanedanı aleyhtarı muhalefeti destekliyor, bir yandan da başta Avusturya olmak üzere, Rusya ve diğer Avrupalı devletlerin Sırp prensliği seçiminde Osmanlı Devleti'nden yana olmaları için yoğun diplomatik temaslarda bulunuyordu.

Prens Miloş'un daha önceki yönetimi Sırp halkı ve Osmanlı devleti için ciddi bir sorun oluşturduğundan, Alexandır Kara Yorgi'nin seçimi kazanmasını isteyen Sâdık Rif'at Paşa, Prens Metternich vasıtasıyla Avrupa'da etkili olmanın daha doğru olacağı kanaatindedir. Ancak, bu arada kendisine bilgi verilmeden Osmanlı Devleti ile Rusya arasında uzlaşma sağlandığı yönündeki haberler Sâdık Rif'at Paşa'yı hayli kızdırmıştır.

Sâdık Rif'at 1843 (3 Mart 1259) tarihinde Âli Paşa'ya yazdığı bir mektupta Rusya ile ilgili düşüncelerini şöyle ifade eder: "Bugünlerden gelen haberlere göre Sırp mes'elesi hakkında Devlet-i Aliyyece Rusya'nın isteklerine muvaffakat edilmesi padişahça da yerinde görüldüğü, devletlü Hafız Paşa hazretlerinin de Belgrad muhafızlığından alındığı Emanet seçiminin de yapılmak üzere olduğu söylenmektedir. Oysa iki postadır ki, bu konularda bana ulaşan resmi bir yazı yok. Buralarca Miloş Bey'in nasb olunacağına dair ve sair türlü havadisler dolaşıyor."[2]

Prens Metternich'i devreye sokarak Rusya'dan gelen baskıları hafifletmeye çalışan Sâdık Rif'at, aynı şekilde İngiltere'nin de Prens Metternich'in görüşüne uygun hareket edeceğine inanmaktadır. 1843'te (15 Mart 1259) gönderdiği mektupta daha da emin bir ifadeyle "Sırp meselesinde İngilterelü dahi Prens Metternich Cenaplarının efkârına inba edeceği"ni prensin kendisine açıkladığına, kamuoyunda ise "yeniden intihab (seçim) maddesi olarak Mihail Bey'in intihabdan hariçte kalması şart kalınsa vehin-i intihabtan (seçim zamanı) ba'el garez rüesayı millet Aleksandır beyin ibkası (yerinde kalması) ihtiyar olunsa Rusyalı bir şey demeyeceği yani murad-ı şahıs olmayarak usul-i ma'lumun vikayesi demek olacağı beyan olmakta olması ile taraf-ı aliye iş'ar kılınmaktadır. Müdahaleden ecnebi eli kestirilmesi muradı-

19. yüzyılda Belgrad.

muz denilür iken ayağı kestirilmesinde hüda muhafaza eylesun..."[3]

Bu arada Sâdık Rif'at, Prens Metternich'in nasihatlerine dikkat etmekle beraber, seçilecek knez'in kim olması gerektiği konusunda ise Metternich ile aynı fikirde değildir.[4] Çünkü Metternich'e göre Miloş okuma-yazma bilmeyen ve cumhuriyetçi düşünceye sıcak bakmayan ve Avusturyanın çıkarlarına uygun hareket eden bir adamdır. Ancak bu düşüncesine rağmen Metternich, Sâdık Rif'at'ın baskıları karşısında "asıl seçilecek olan şahıs değildir. Onun yanındaki idarecilerin iyi olmasıdır. Üstelik bu tarafa göç eden Sırpların çoğu emniyetsizlikten dolayı göç etmişlerdir. Asıl olan onların huzur ve güven içinde vatanlarına geri dönmelerini sağlamaktır" diyerek Osmanlı Devleti'ne karşı Prens Miloş'u ve yeğeni Mihail'i açıktan desteklediğini belirtmese de Avusturya ve Rusya'nın Osmanlı Devleti aleyhine tavır takındıklarını bilen Sâdık Rif'at bir yandan bu devletlerin temsilcileriyle yaptığı görüşmelerde gayet nazik bir üslup kullanarak hareket ederken öbür taraftan bu devletlerin Miloş'un seçilmesi için yoğun çaba içerisinde bulunduklarını 3 Mayıs 1843 (21 Nisan 1259) tarihinde Bab-ı Âli'ye yazdığı bir mektupta şöyle ifade etmektedir:

> ...Sırbistan ahalisinden terk-i vatan ederek Nemçe tarafına firaren gelmekte olan eşhas-ı reaya bu günlerde tekessür (çoğalma) etmektedir. Zan ve tahmin olunduğuna göre bunlara Avusturya ve Rusya devletlerinin rızalarıyla ve el haleti hazihi Viyana'da olan ihtiyar Miloş tarafından Akçe gönderilmektedir. Bu esnada Avusturya devleti memurlarıyla Miloş'un muhabere ve müzakere-i hafiyyesi olmalıdır.[5]

Avrupa devletlerine olan vukufu sayesinde bu devletlerin politikalarını bütün ince ayrıntılarına kadar bilen Sâdık Rif'at Paşa Osmanlı dış politikasını zaman zaman yetersiz bulduğu halde dışarıya karşı, diğer dış sorunlarda olduğu gibi, Sırp sorununda da hariciye nezaretiyle uyum içinde olmuştur. Örneğin ilk günlerde Mustafa Reşit Paşa ile aralarında görüş farklılığı olmasına rağmen hem Avrupalı devletlerin Osmanlı hariciyesinin iki

Osmanlı sefirinin, 7 Nisan 1843 tarihli Bavyera ve 15 Nisan 1843 tarihli Frankfurt gazetelerinde yer alan, Sırbistan olaylarına ilişkin haberleri aktaran mektubu.
BOA, İrade Hariciye, 997.

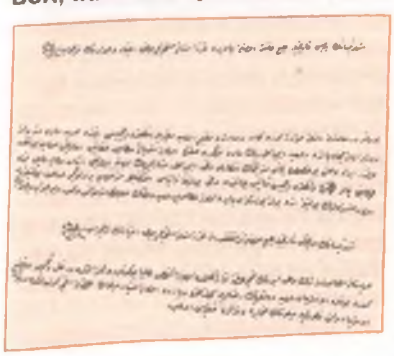

"Peşte'de matbû' gazetenin tercümesidir."
BOA, İrade Hariciye, 1004.

başlı olduğu konusundaki tereddütlerini ortadan kaldırmak hem de Mustafa Reşit Paşa'yı ikna etmek için onu Prens Metternich görüştürmüş ve uygulanacak politikanın belirlenmesinde öncülük etmiştir.

> ... Reşid Paşa ile birlikte Prens Metternich'e gidilip görüşüldüğünde Prens, Sırp meselesi hakkında Rusya İmparatorundan aldığı haberlerden dolayı Reşid Paşa'ya Sırbistan'da yapılacak seçim için ne suretle yeniden tahkikat ve intihabat icra edilecekse bizzat taraf-ı aliye ve Reşid Paşa'ya uzun uzun bilgi vermiştir...[6]

Bu şekilde sağlanan bir mutabakattan gayet memnun olan Sâdık Rif'at Paşa, büyük devletlerin elçilerine karşı uygulanan idare-i maslahatta da kararlı ama mütevazı bir yaklaşımla sorunun Osmanlı Devleti lehinde çözümlenmesini sağlamıştır.

Başından sonuna kadar bu anlayışla hareket eden Sâdık Rif'at sonunda amacına ulaşmış, Obrenoviç Hanedanının seçimden galip gelmesine fırsat vermemiştir.

Bundan sonra yalnızca Osmanlı Devletinin Sırbistan'da bulunduracağı memurlar hakkında Rusya ile bir fikir ayrılığı gündeme gelmiş, bu da Sâdık Rıf'at'ın gayretiyle çözüme kavuşturulmuştur.

Aleksandır'ın seçileceğinden artık emin olan Sâdık Rif'at Paşa bu konuyu 14 Cemaziyelevvel 1259 (12 Haziran 1843) tarihli mektubunda sorunun Sırp halkı ve Osmanlı Devleti lehine çözümlendiği haberini verir:

> ... Sırp mes'elesi vakt-ü hal iktizasına kesb-i ehemmiyet etmiş iken hem politikaca hüsn-i muaffakıyet-i tarafeyn ve hem de istihsali hoşnudu-i ahali ve millet ile asayiş-i memleket-i şahaneye bir güna halel gelmeksizin ve husus ile beruce matlub-ı Âli Aleksandır beyin ibkası dahi bael tabii hasıl olacağı.[7]

Bu olay *Tarih-i Lütfi*'de şöyle nakledilmektedir:

> Sırb başkınezi Mihail Bey'i ahali istemediklerinden yerine ahali-i intihap ile rüesay-ı Sırbiyadan Karayorgizade Aleksandır Sırp Knezi nasb olundu. Knezin beratı tercüme odası hulefasından Emin Efendi ile Sırbistan'a gönderildi. Memleketeyn tarafına memuriyeti bâla'da muharrer ecille ricalden Şekip efendi o aralık Sırbistan'a Sırp beyi Mihail ile ahali beyinlerinde vuku bulan münaferetin tahkiki memuriyeti ile Belgrad'a gitmişler imiş, oraya vusulünde Mihail Bey esnayi muharebede Avusturya hududuna firar eylemiş ve Sırp milleti mersumun fezayih ve kabahatini ve millet hakkında icra eylediği mezalim ve hiyanetini beyan ve ta'dat ile fima'ba'd o familyadan kimsenin emarete getirilmeyip Aleksandır Karayorgi'nin Sırp beyliğine ve vukubulan intihapların kabulüne dair millet tarafından tanzim olunan mahzar-ı umumiyeyi Şekip efendiye ita eylemişlerdir. Buna mebni bab-ı âli ber vech-i muharrer intihabını icra buyurmuştur.[8]

Gerek Osmanlı devletinin uluslararası menfaatleri açısından gerekse Sırp halkının huzur ve güveni için verilen bu mücadele Sâdık Rif'at Paşa'nın ve muhalefetin desteklediği Aleksandır Kara Yorgi'nin (1806-1865) knez olarak seçilmesi ile sonuçlanmıştır.

Baş knez (Aleksandır), Rif'at Paşa'ya yardımlarından dolayı teşekkür etmiş. Rif'at Paşa da gönderdiği mektupta "...izhar-ı memnuniyetle her halde kendisine lazım olarak devlet-i aliyyenin veliyy-i nimetimiz padişahımız efendimizin sadakat ve ubdudiyetini intizar ile kemal-i inkıyad ve mutavaatla hizmet etmek ve Sırp milletini kendisinden hoşnud eylemek suretleri olduğundan ve buna dair selefin Mihail beyin ahval-i hâliyesi ibret-i müessire ve nasihat-i kâfiye olacağından ona göre âkilane davranıb şuna buna bakmayarak halen ve istikbalen tahsil-i rızay-ı Devlet-i Aliyyeye dikkat etmesini tavsiye..."[9] etmiştir.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde ilk ve anlamlı parçalanma Sırbistan ayrılıkçılığı ile başlamıştır. Avusturyalılarla Rusların dinsel yönden, Fransızların da ulusçuluk ve demokrasi yönünden desteklekdikleri ilk Sırp isyanı (1804) ve onu takip eden muhtelif Sırp ayrılıkçı hareketleri, bugün olduğu gibi o zaman da, uluslararası ilişkileri etkilemiştir.

Bahse konu olan dönemde Osmanlı Devleti, henüz tanımlanabilir bir dış politika anlayışının tam olarak olgunlaşmadığı bir ortamda olmasına rağmen Sâdık Rif'at Paşa gibi maharetli diplomatlar sayesinde bu tür ayrılıkçı hareketlerden mümkün olduğu kadar az kayıplarla çıkmışsa da tarihsel süreç yine de değişmemiştir.

(*) Sırbistan'ın bağımsızlığı konusunda: Prens Metternich başından beri Sırp özerkliğini tasvip etmemiş ve konu hakkındaki düşüncelerini şu cümlelerle açıklamıştı. "Doğmakta olan Sırbistan Rusya ile Avusturya arasında oyuncak olmaktan başka bir şey değildir. Böyle olmaktansa Sırbistan'ın Türklerde kalması daha hayırlıdır."

1. BOA, İrade Hariciye, no. 886.
2. Rif'at Paşa (Mehmet Sadık), *Müntehabât-ı Asâr-ı Siyasiye-i Rif'at Paşa*, haz.: Rauf Bey, İstanbul, 1290, s. 5.
3. *age*, s. 4.
4. BOA, İrade Hariciye, 1004. Cemaziyelevvel 1259/1843.
5. BOA, İrade Hariciye, 997.
6. BOA, İrade Hariciye, 997.
7. Rif'at Paşa, *age*, s. 20.
8. *Tarih-i Lütfi*, c. 7, s. 56.
9. BOA, İrade Hariciye, 911.

OSMANLI SEFİRLERİNİN GÖZÜYLE

Girit Sorunu Karşısında Avrupa Basını ve Kamuoyu

Dr. A. NÜKHET ADIYEKE
Mersin Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü öğretim üyesi

1900'lerde Girit: Kanovaro'nın Kastelli Caddesi.
Rahmi Altınsay koleksiyonu

Girit sorunu denince akla ilk gelen, 19. yüzyılın son çeyreğinde bir döneme damgasını vuran, uluslararası ilişkiler yumağı içinde gittikçe karmaşıklaşan bir süreçtir. 1897 Savaşı'nda Osmanlı Devleti ile Yunanistan'ı karşı karşıya getiren nedenlerin en başında yer alan Girit sorunu, Avrupa devletlerinin çıkarlarının stratejik planlara dökümünün bir sonucu olduğu gibi; sonrasında gerek Avrupa devletlerinin ikili ilişkilerinde gerekse Osmanlı Hükümeti'nin Büyük Devletler karşısında takındığı tavırların da nedenini oluşturmuştur.[1] Bu yazımızda Girit sorununun nedenlerini, sonucunu ve sonuç olarak yol açlığı başka süreçleri ele almayacağız. Burada ele alacağımız konu Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki bazı belgelerden yola çıkarak Avrupa basınının, devletlerden ve hükümetlerden farklı olarak, Girit konusundaki tavır alışlarının Osmanlı penceresinden yansımasıdır.

Bugün olduğu gibi 1896'da da bir devleti ilgilendiren her olay hakkında başka ülkelerin kamuoyunun ne yönde bilgilendirildiğinin, önemli stratejik adımlar atmada göz önüne alınan faktörlerden biri olduğu anlaşılıyor. Bu genel anlayışa Osmanlı Devleti'nin de yabancı kalmayarak başka ülkelerin kamuoyunun Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren sorunlar hakkında nasıl bilgilendirildiği konusunda fikir edinmek istediğini görüyoruz. Hatta diyebiliriz ki bu konu belki Osmanlı kamuoyunun yaklaşımlarından bile fazla ilgi çekiyordu. Çünkü örneğin II. Abdülhamid döneminin en sıcak gündem maddelerinden biri olan Girit sorunu hakkında basma uygulanan sansür öyle bir noktaya gelmişti ki, makalelerde Girit (Girid) kelimesini çağrıştıracak kelimelerin yazımına dahi sınırlama getirilmişti.[2] Bundan dolayı Osmanlı kamuoyu Girit sorunu konusunda değil herhangi bir yaklaşıma, küçücük bir bilgiye dahi sahip olamıyordu.

Özelde Girit sorunu, genelde tüm Osmanlı Devleti'nin karşı karşıya olduğu süreçler hakkında Avrupa gazetelerinin hangi kaynaklardan nasıl bilgi aldıkları, yayınladıkları makaleler, yorumlar ve bakış açılarını ortaya koymak önemli zaman ve masraf sarfını gerektiren uzun soluklu bir çalışmadır. Ancak hemen belirtelim ki bu yalnızca tarihçilerin ilgilendikleri bir konu değildir. Dönemin Osmanlı padişahı ve Babıâli'nin üst düzey bürokratları Avrupa kamuoyunun nasıl bilgilendirildiği ve yönlendirildiği konusunda fikir sahibi olmak istemeleri nedeniyle Avrupa başkentlerindeki Osmanlı sefirlerinden yararlanmışlardır. Sefirler zaman zaman bulundukları ülkenin önde gelen gazetelerinde Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren haber ve makaleleri özetleyerek bu konuda Babıâli'ye raporlar sunmuşlardır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Arşivi Hususi Evrak Kısmı'nda sıkça rastlanan bu raporlarda yalnızca Girit sorunu hakkında değil, o dönemin Avrupa siyasi çevrelerini yakından ilgilendiren diğer sorunları hakkında da İstanbul'a bilgi aktarmışlardır. Zaman zaman bu gazetelerin Osmanlı sınırları içine sokulmasını yasaklamayı gerektirecek[3] yorumlara yer verdikleri bu sorunlar, Girit dışında, 1896 Ermeni Olayları ve Van'da ortaya çıkan ayaklanmalar; Makedonya'da

reform çalışmaları gibi konuları da[4] içine almaktadır.

Sefirlerin Babıâli'ye aktardıkları basın özetlerinden anlaşıldığı kadarıyla, Avrupa basını, çoğunlukla Girit'te çalışan telgraf şirketlerinin Avrupa başkentlerine gönderdikleri telgraflar çerçevesinde, Girit olaylarına sütunlarında yer veriyordu. Basının üzerinde en çok durduğu nokta Girit'teki çatışmaların milliyetçilik mücadelesine dönüşmesi idi. Bu mücadelenin yarattığı sempati ile Avrupa kamuoyu Girit Rumlarına isyanın başından itibaren maddi ve manevi destek sağlama yarışına girdi. Denilebilir ki, Avrupa hükümetlerinin sorunun başında Osmanlı ve Yunan hükümetleri karşısında tarafsız kalma çabalarına ya da en azından böyle bir imaj yaratmalarına karşın Avrupa basını taraflıydı.

Taraflılık ya da tarafsızlık kavramları bu noktada belki kavram kargaşasına yol açabilir. Ancak bizim sözünü etmek istediğimiz Babıâli'nin bakış açısına göre taraflılık ve tarafsızlık kavramlarıdır. Bu çerçevede Avrupa basınının Girit'teki Rum milliyetçilerini ve de adanın Yunanistan'a katılmasını destekleyen grubu taraflıydı. Buna karşın Osmanlı Devleti'nin adada isyanı bastırmak ve güvenliği sağlamak çabalarını dile getiren ve bu çerçevede ada halkının da bundan başka bir talebi olmadığını savunan gazeteler gerçek bir tarafsızlık örneği gösteriyorlardı.

Bu anlayış çerçevesinde aktarılan basın özetlerine yakından baktığımızda takınılan tutum daha belirginleşiyor. Örneğin İtalyan gazeteleri genel olarak adadaki isyan durumunun çok vahim bir hal aldığını ve Osmanlı askerlerinin Girit sokaklarında katliam ve yağma yaptıklarını okuyucularına duyuruyorlardı.[5] Bu gibi haber ve yorumlarla kamuoyunu harekete geçiren İtalyan basını, İtalyanların Girit Rumlarına sempati duymalarını hatta daha da ileri giderek adadaki mücadelelere fiilen katılmak amacıyla gönüllü olmalarını sağladı. Osmanlı elçisine göre Girit asilerinin sayısını arttırmak amacıyla başlatılan bu kampanya, Büyük Devletler'in almış oldukları kararlara İtalyan Hükümeti'nin de katılmış olmasına rağmen, İtalyanların bu kararlara aykırı davranış içine girmesi anlamına geliyordu.[6]

İtalyan basınının ve kamuoyunun bu tavrına karşılık Alman basınının, Alman Hükümeti'nin Osmanlı Devleti kar-

Girid'de hudûsa gelan vukuatdan Müslümanların lehinde olan şeyleri ve kordon hattı boyunda maktul ve mecruh olan müslümanların düçar oldukları tadiyatı muhbirler meskutün anh bırakarak Müslümanların aleyhinde olan mevaddı tamamiyle veyahud mübalağa ile konsoloslara ihbar itmekde olub her ne kadar Babıâli'ce sefaretlere hakikat-i hal tebliğ ve tefhim olunmakda ise de bu yolda virilan malumatın menba'ı resmî olmak hasebiyle Avrupa efkâr-ı umumiyesine bihakkın tesir idememekde olduğundan hadisat-ı vakıayı doğru olarak Avrupa gazetelerine yazmak ve bundan tabi'iü'l-husul olan fevaid-i kaviyeden istifade idilmek ve çekilecek telgrafların masarifi bize ait olmak üzere Dersaadet'ce bin beşyüz guruş kadar maaşla cezireye bir adem gönderilmesi yahud mahalli ajans Royter Acentesi ele alınarak o vasıta ile bu maksadın istihsali zımnında şehrî dört bin guruş kadar bir akçanın sarfı içün tarafına mezuniyet virilmesi Girid'de bulunan asakir-i şahane kumandanı Cevad Paşa hazretleri canibinden ba-telgraf arz ve iş'ar kılınmasıyla o vechle vekayi'i doğru olarak Avrupa gazetelerine bildirmek üzere mezkur ajansa şehri dört bin guruş itası zımnında ajansla üç ay müddetle kontrato yapılması ve bu paranın masarif-i fevkalade meyanında tesviye olunması ve şimdilik buradan adem gönderilmesine mahal olmadığından ajansın hidmetinden istifade olunmadığı takdirde ileride başka bir çaresine bakılmak üzere Paşa-yı müşarünileyh tarafından ana göre idare-yi maslahat idilmesi irade-i seniyye-yi cenab-ı hilafetpenahî mantuk-ı münifinden olmağla ve müşarünileyhe tebligat-ı lâzıme ifa olunmağla ol babda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir. Fi 19 Rebiü'l-evvel sene 315 fi 7 Ağustos sene 313

Serkatib-i hazret-i şehriyarî

BOA, Girit İrade Kataloğu, no. 1224

şısındaki ihtiyatlı tavrına paralel bir tutum içinde olduğu izleniyor. Berlin'de bulunan Osmanlı elçisinin aktardığına göre, Alman gazeteleri zaman zaman Atina'dan aldıkları bazı mektuplara dayanarak, adada vahim olaylar meydana gelmekte olduğunu, üstü kapalı bir biçimde dile getirmekle birlikte, bunların Osmanlı yönetiminden hoşnut olmayan birkaç kişinin işi olduğunu ve bu kişilerin genel düzeni ve huzuru bozmadığını yazıyorlardı. Her ne kadar Alman basını Girit'in durumu hakkında Atina'dan, özellikle İngiliz gazetelerine gönderilen abartılı ve galeyan yaratan telgrafları yayınlamaktaysa da Osmanlı elçisi adadaki isyan olaylarından Alman kamuoyunun pek de hoşnut olmadığı sonucunu çıkarmaktaydı.[7] Örneğin "Kolonya Gazetesi" *(Kölner Zeitung)* Osmanlı Hükümeti'nin adada hâkim bir durumda olduğunu; Yunanistan'ın Girit'teki iç karışıklıkları kışkırtmak çabası içinde olmadığını, zaten bunu yapmaya askeri ve ekonomik durumunun izin vermeyeceğini yazıyordu.[8] Alman "Fos Gazetesi" *(Vossische Zeitung)* Atina'dan aldığı bir mektuba dayanarak, 8 Mayıs 1896 tarihli nüshasında adada Müslüman ve Hıristiyanların karşılıklı cinayetler işlediklerini, Osmanlı Hükümeti'nin Girit Genel Meclisi'ni toplantıya çağırmayı ertelediği için Giritli Rumların Osmanlı Devleti'ne karşı isyan girişimi başlattıklarını haber veriyordu. Aynı gazete akşam nüshasında, Osmanlı Hükümeti'nin Berlin Anlaşması koşullarına aykırı olarak Girit'e Müslüman bir vali atadığını belirterek; Babıâli'ye, Ermeni olaylarını bastırdıktan sonra kendisini isyandan asla korkmayan büyük bir devlet zannediyorsa bundan dolayı hataya düşebilir uyarısında bulunuyordu. Çünkü gazeteye göre eğer Yunan Hükümeti Rumların Girit isyanına katılmalarını engellememiş olsaydı, adadaki Türklerin durumu daha tehlikeli bir konuma gelebilirdi.[9]

Alman gazetelerinden "Krau" (*Kreuzzeitung*) Büyük Devletler'in Girit sorunu ile yakından ilgilenmelerinin nedenini, bu sorunun Avrupa'nın genel barışını tehdit eden bir çerçevede genişlemesine dayandırarak söz konusu devletlerin Doğuda statükonun korunması ve Girit'e bazı ayrıcalıklar verilmesini sağlamak amacında olduklarını belirtiyordu. Aynı yoruma katılan *Berliner Tagblatt* gazetesi de adanın Yunanistan'a katılması konusundaki düşüncelere Büyük Devletler'in katılmadığını beyan ediyordu.[10] Hatta Alman gazeteleri *Newyork-Herald* gazetesinin Prens Bismark ile bu konuda yaptığı röportaja geniş yer ayırarak, Prens Bismark'ın, Giritlilerin Yunanistan'dan daha fazla Osmanlı yönetiminde bulunmaktan mutluluk duya-

Kandiye'de Büyük Güçlerin askerlerinin geçit töreni, 1898.

Hanya kalesine Türk bayrağının yanı sıra Büyük Devletlerin bayraklarının çekilmesi, 1897.

1903 Girit Anayasası.

1900'lerde Girit: Hanya, genel görünüm.

Hanya Adalet Sarayı.

Girit Bankası'nın karşısında Fransız askerleri.
Sabâ Altınsay koleksiyonu

cakları ve Osmanlı Hükümeti'nin daha büyük sorunları bertaraf etmiş olduğu şeklindeki ifadelerini de yayınlamışlardı.[11]

İngiliz basınında Girit sorunu ve Osmanlı Devleti'nin yüz yüze olduğu diğer sorunlarla ilgili olarak yer alan haberlere Babıâli'nin özel bir değer vermekte olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü diğer birçok Avrupa gazetesi İngiliz haber ajansı Reuter'in adadan aktardığı bilgileri kullanmakta ya da Girit'ten ve Yunanistan'dan İngiliz gazetelerine ulaşan mektup ve telgrafları haber kaynağı olarak göstermektedirler. Bu çerçevede hem Reuter ajansı, hem de İngiliz basını Osmanlı temsilcisi tarafından yakından izlenmekte ve rapor edilmektedir.

Osmanlı elçisinin aktardığı bu raporlarda *Times* gazetesinin haberlerine sık sık yer verilmektedir. Söz konusu gazete 1 Haziran 1896 tarihli nüshasında yayınladığı yorumunda İstanbul'daki muhabirinden aldığı bilgiye göre Osmanlı Hükümeti'nin Girit sorunu konusunda endişeli olduğunu belirterek, Girit adasının elde tutulmasının Osmanlı Hükümeti'ne otuz senedir asker ve para kaybına yol açtığını ve bu nedenle de Babıâli'nin bu kadar masraflı bir adayı elinde tutmamasının daha iyi olacağı yolunda bir yaklaşım üzerinde durduğunu aktarıyordu.[12] Reuter ajansı ise farklı bir bakış açısıyla Girit'teki olayların giderek arttığını ve Osmanlı Hükümeti'nin hiç de adayı gözden çıkarmak niyetinde olmadığını, bu nedenle adaya Arnavutluk ve İzmir'den takviye kuvvetler gönderdiğini, Girit'ten Avrupa'ya duyuruyordu. Bu yorumlar dışında ajans günü gününe adadaki gelişmeleri, çatışmaları, çatışmalardaki ölü ve yaralı sayılarını da Avrupa kamuoyuna aktarıyordu.[13] İngiliz gazetelerinden *Standart* bu katliam haberlerini Atina kaynaklarından aldığı bilgilerle doğrularken, Osmanlı elçisine göre iyimser bir şekilde, *Morning Post* gazetesi Girit'te durumun yatıştığını yazıyordu.[14] *Daily News* gazetesi ise Girit hakkında "düşmanca" bazı telgrafları yayınlıyordu.[15]

Reuter Ajansı 22 Haziran 1896 tarihiyle Atina gazetelerine dayandırdığı bir haberde

Girit'te Rumların ileri gelenlerinin gerçekleştirdiği bir toplantıda, Girit'in Yunanistan'a katılmasına dair bir karar alındığını ve bu karar gerçekleşene kadar silahlarını bırakmayacaklarına dair yemin ettiklerini Avrupa'ya duyurdu.[16] *Standart* gazetesi ise Babıâli'nin, Girit'e 1878 Halepa sözleşmesi ile tanıdığı ayrıcalıkların dışındaki taleplere önem vermediğini, bu konuda gerekirse zor kullanmayı göze almış olduğunu vurguluyordu.[17] İngiliz gazeteleri bu çerçevede İngiliz Dışişleri Müsteşarının şu açıklamalarına da yer vermişlerdi: Girit halkına verilecek ayrıcalıklar ve yapılacak düzenleme konusunda Büyük Devletler ile Osmanlı Devleti görüşme halindedir ve bu görüşme sürerken sorunun kamuoyu gündemine getirilmesinin olumlu bir yanı bulunmamaktadır.[18]

İngiliz Dışişleri Bakanlığı Müsteşarının bu uyarısına rağmen, İngiliz basını ve kamuoyu Girit sorunu ile yakından ilgilenmeye devam etti. *Daily Chronicle* gazetesi adada olayların yatışmış olduğunu belirttiği halde,[19] *Daily News, Westminister Gazette, Speaker* adlı gazeteler kışkırtıcı yayınlar yapmaya devam ettiler.[20] Bu durum söz konusu gazetelerin Osmanlı sınırları içine sokulmasının yasaklanmasına neden oldu.[21]

Avrupa basınının Girit sorununda genel olarak izlediği bu Osmanlı karşıtı tutum, devletlerin politikalarından başka, Girit'teki muhabirlerin ve haber ajanslarının ilettiği bilgi ve haberlere dayanıyordu. Bu haberlerin içeriği ya da yanlılığı konusunda kuşkusu olan Babıâli suyun başını tespit ile adadaki, Avrupa basınına büyük ölçüde bilgi aktaran haber ajansı Reuter ile ilişki kurma çabaları içine girdi. Bu amaçla Girit kumandanı Cevad Paşa'ya gönderdiği ve ekte tam metnini sunduğumuz iradede şu görüşler dile getiriliyordu: Muhabirler Girit'te ortaya çıkan olaylarda, Müslümanların lehine olanları ve Müslümanların kayıplarını bir kenara bırakarak, Müslümanların aleyhine olanları tamamen ya da abartılı bir biçimde aktarmaktadırlar. Her ne kadar gerçekler Babıâli tarafından yabancı devlet elçiliklerine bildirilmek-

1900'lerde Girit: Hanya'da İtalyan Kışlası.

Akrotir'deki Aya Triada Manastırı.

Hanya Limanı.
Sabâ Altınsay koleksiyonu

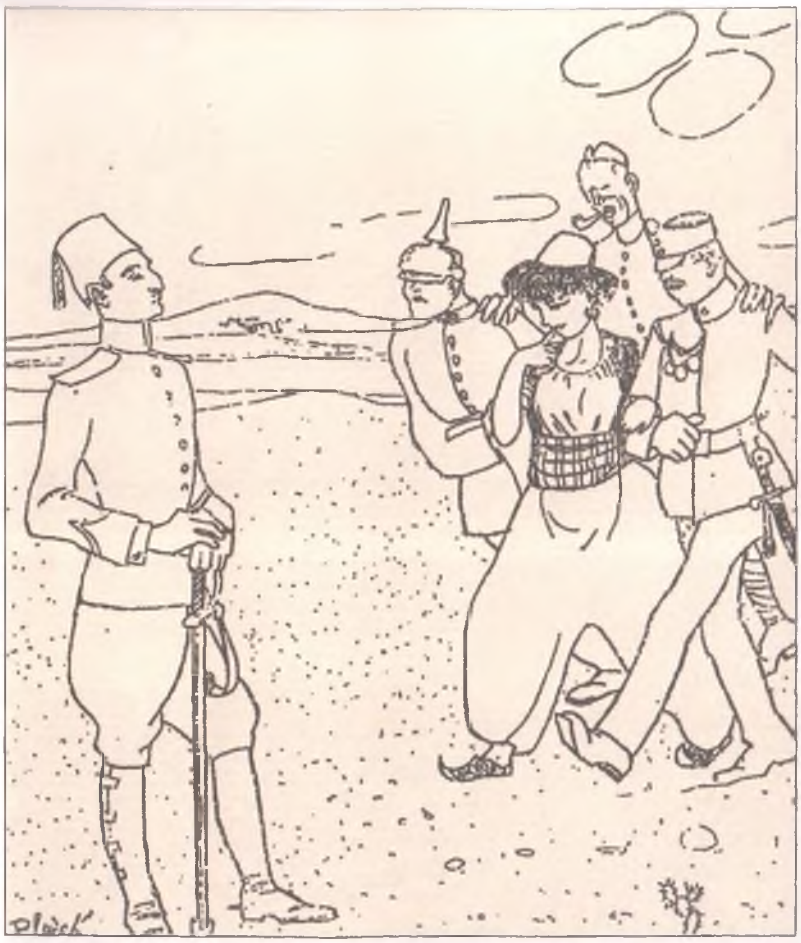

Girit sorununa büyük devletlerin müdahalesi hakkında* Kalem *dergisinde yer alan bir karikatür:

Düvel-i hâmiye- Bu sefer biz kefil olduk tekdir etmeyin.
Ümid ederiz ki artık uslu oturur.
***Kalem*, no. 53, 27 Ağustos 1325.**

te ise de bu, Avrupa kamuoyuna etki edememektedir. Bu nedenle olayları doğru olarak Avrupa gazetelerine yazmak ve çekilecek telgrafların masrafları Babıâli'ye ait olmak üzere yerel Reuter ajansı ile ilişki kurmak gerekmektedir. Bunun gerçekleşmesi için söz konusu ajansa aylık dört bin kuruş verilmesi ve ajansla üç aylık bir anlaşma yapılması, verilecek paranın "masarif-i fevkalade" kaleminden karşılanması öngörülmektedir. Bu girişim sonuçsuz kaldığı, yani ajanstan bu biçimde yararlanmak mümkün olmadığı takdirde ileride başka bir çare düşünülmesi de aynı iradenin içeriğinde yer almaktaydı.[22]

Bu girişimin nasıl sonuçlandığı ya da Reuter ajansının bu girişim sonucunda aktardığı bilgi ve haberlerin içeriğinde herhangi bir yorum değişikliği olup olmadığı konusunda herhangi bir değerlendirme yapmaya yarayacak kaynaklara sahip değiliz. Ancak böyle bir girişimin gerçekleşmiş olması bile Osmanlı Devleti'nin, Avrupa kamuoyunda aleyhine bir yargının oluşmakta olduğunu ve bu yargının Avrupa hükümetlerini de etkisi altına alarak adayı Osmanlı egemenliğinden koparacak bir noktaya ulaşacağını görmüş olduğunun bir kanıtı sayılabilir. Sonuç olarak Osmanlı Devleti Avrupa hükümetlerinin politikalarının ve yaklaşımlarının dışında, Avrupa kamuoyunun konuyu nasıl değerlendirdiğini bilmek istiyor, ya da bir başka deyişle, kamuoyunun yargılarına da önem veriyor ve politikalarını buna göre çizmeye çalışıyordu.

1. Girit Sorunu'nun ayrıntıları ve bu sorun karşısında Osmanlı Devleti ile Avrupa devletlerinin tutumları konusunda geniş bilgi için bakınız. A. Nükhet Adıyeke, "Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı" (doktora tezi, Türk Tarih Kurumu tarafından yayına hazırlanmaktadır), İzmir, 1994.
2. "...Girit sorununu akla getirir düşüncesiyle '...geride yani arkada manasına gelen kelimenin bile bilhassa giride suretinde yazılmasına' özen gösterildi." Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sani ve Devr-i Saltanatı*, c. III, İstanbul, 1327, s. 946.
3. BOA, YA Hus. no. 355-9: 29 Haziran 1312 *Times*, *Westminister Gazette* gazetelerinin tamamiyle Osmanlı sınırları içine girmesinin yasak olduğu gibi bütün Paris gazetelerinin de Osmanlı sınırları içine sokulmasının yasaklanması.
4. BOA, YA Hus. no. 352-140: 11 Mayıs 1896 tarihiyle Berlin Sefaret-i Seniyyesi'nden varid olan 162 numerolu tahriratın tercümesi.
5. BOA, YA Hus. no. 352-61: 28 Mayıs 1896 tarihiyle Roma Sefaret-i Seniyyesi'nden varid olan 131 numerolu telgrafın tercümesi
6. BOA, YA Hus. no. 357-122: 22 Ağustos 1896 tarihiyle Roma Sefaret-i Seniyyesi'nden varid olan 236 numerolu telgrafnamenin tercümesi.
7. BOA, YA Hus. no. 353-66: 10 Haziran 1896 tarihiyle Berlin Sefaret-i Seniyyesi'nden varid olan 196 numerolu tahriratın tercümesi.
8. BOA, YA Hus. no. 352-140: 11 Mayıs 1896 tarihiyle Berlin Sefaret-i Seniyyesi'nden varid olan 126 numerolu tahriratın tercümesi.
9. Aynı belge.
10. BOA, YA Hus. no. 353-66: 10 Haziran 1896 tarihiyle Berlin Sefaret-i Seniyyesi'nden varid olan 196 numerolu tahriratın tercümesi.
11. BOA, YA Hus. no: 355-23: 13 Temmuz 1896 tarihiyle Berlin Sefaret-i Seniyyesi'nden varid olan 234 numerolu telgrafnamenin tercümesi.
12. BOA, YA Hus. no: 353-66: 4 Haziran 1896 tarihiyle Londra Sefaret-i Seniyyesi'nden varid olan 474 numerolu tahriratın tercümesi.
13. Aynı belge.
14. Aynı belge.
15. BOA, YA Hus. no. 353-66: 27 Haziran 1896 tarihiyle Londra Sefaret-i Seniyyesi'nden varid olan 550 numerolu telgrafnamenin tercümesi.
16. BOA, YA Hus. no. 354-76: 22 Haziran 1896 tarihiyle Londra Sefaret-i Seniyyesi'nden varid olan 554 nu merolu tahriratın tercümesi.
17. Aynı belge.
18. Aynı belge.
19. BOA, YA Hus. no. 355-9: 9 Temmuz 1896 tarihiyle Londra Sefaret-i Seniyyesi'nden varid olan telgrafnamenin tercümesi.
20. BOA, YA Hus. no. 355-9: 10 Temmuz 1896 tarihiyle Londra Sefaret-i Seniyyesi'nden varid olan telgrafnamenin tercümesi ve BOA, YA Hus. no: 355-60: 30 Haziran 1896.
21. BOA, YA Hus. no. 358-16: 13 Ağustos 1312.
22. BOA, İr. Girit, no. 1224: 7 Ağustos 1313.

TARİHİNE SAHİP ÇIKAN BİR KURUM

Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi

OSMAN KÖKER

Hastane tarihine ilişkin kaynak ve görsel malzeme temininde yardımları için başta sayın Arsen Yarman'ın olmak üzere Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi Vakfı yöneticilerine teşekkür ederim.

İstanbul Kazlıçeşme'deki Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi geçtiğimiz günlerde, kuruluşunun 167. yıldönümünü kutladı. Yıldönümü kutlamaları hastanenin bugününe ilişkin bir atılıma, göz, röntgen ve ruh ve sinir hastalıkları bölümleri olmak üzere üç yeni ünitenin açılışına denk geldiği için coşkulu geçti. Ancak hastane yönetimi, yüzünü sadece geleceğine değil geçmişine de çevirmiş bulunuyor. Hastane tarihi hakkında yaptığı yayın çalışmaları ve eczanesini bir müze gibi koruması bunun ilk akla gelen işaretleri.

Surp Pırgiç Hastanesi 17. yüzyıldan beri hizmette bulunan Narlıkapı ve Beyoğlu hastanelerinin yetersiz kalması üzerine Ermenilerin İstanbul'da yaptırdıkları üçüncü hastanedir. Hastanenin kurucusu, benzeri birçok hayırsever girişimin de öncüsü olan Artin Bezciyan'dır (Harutyun Amira Bezciyan ya da Kazaz Artin adlarıyla da bilinir). Sultan II. Mahmud'un izniyle 1832-33 yıllarında yine şimdiki yerinde ahşap olarak inşa edilen hastanenin mimarları Karabet Amira Balyan'la, enişteşi Ohannes Amira Serveryan'dır.

Surp Pırgiç Hastanesi, kuruluş günlerinde.

Hastanenin inşaatı, II. Mahmud'un kişisel sarraflığı ve darphane yöneticiliği görevlerinde bulunan Artin Bezciyan'ın ölümünden sonra Mikael Pişmişyan Amira'nın çabalarıyla gerçekleşmiş ve açılış töreni 1834'te yapılmıştır.

Bir cemaat kurumu olan hastanenin ayakta kalabilmesi için yeterli bir gelire sahip olması gerekmektedir. Bunların önemli bir kısmı cemaat üyelerinin bağışları ve zaman zaman gerçekleşen devlet yardımıyla sağlansa da, hastanede, kuruluş yıllarından itibaren, gelir getirici bazı ekonomik etkinlikler düzenlenmeye çalışılmıştır. Hastanenin açılışından iki yıl kadar sonra, 1836'da kurulan mumhane 1860'a kadar faaliyette bulunmuş, 1872'de tekrar faaliyete geçmiştir. Yüzyıl dönümünde ise gelir elde etmek amacıyla işletilen birçok birim dikkati çekmektedir. 1900-1910 arasında yayımlanan hastane salnamelerinde yer alan bilgiye göre, 1899'da dokuma (çulha) ve ayakkabı atölyeleri, 1900'de mobilya, sandalye ve terzilik atölyeleri kurulmuştur. Atölyeler hastane personelinin ihtiyacını karşılamakla kalmamakta dışarıdan önemli bir sipariş de almaktadır. Yine salnamelerde yer alan ilanlardan, hastaneye gelir getirmek üzere kibrit ve sigara kâğıdı satışı yapılmakta olduğu anlaşılmaktadır. Kibrit konusunda salnamede yayımlanan ilanda şu satırlar yer almaktadır:

İyi Kalite Kibrit
S. Pırgiç Hastanesi
Hastane İdare Heyeti size şunu bildirmekle şeref duyar: Hasta-

1899-1900 yıllarında hastaneye gelir getirmesi amacıyla kurulan sandalye atölyesi.

Üstte: Hastane eczanesinin 1906 yılındaki açılışında çekilen fotoğrafı ve modern eczanenin kurucusu Dr. Mikael Efendi Horasancıyan.

Üstte sağda: Hastenenin bugünü.

Surp Pırgiç *dergisinin son sayıları ve salnamede yayımlanan ilan ve reklamların yer alacağı sayısının kapak taslağı.*

neye yardım olmak üzere kibrit satışı müsaadesi alınmıştır ve az zaman zarfında epey kabul görmüştür. Bu sebeple kendi sınıfında iyi bir kalitede olan bu kibriti her evin kullanmasını tavsiye ederiz.

Merkez: İstanbul Yeni Cami Sokağı, Şirin Han, Mardik Efendi Şirinyan Müessesesi.

Yine sağlık alanının dışındaki faaliyetler olarak, 1854'te, hastane arsası üzerinde bir ziraat okulu açılmış, ancak maddi sebeplerle 2 yıl sonra kapanmıştır. 1858'de ise, bir ruhban okulu açılmış, fakat onun da 2 senelik bir ömrü olmuştur. 1859'da, Arabyan Matbaası hastane tarafından satın alınmışsa da ancak küçük boy birkaç salname basabilmiştir. Basımevi 1861'de satılmıştır.

1848'de kurulan hastane eczanesi yüzyıl başında Dr. Mikael Efendi Horasancıyan'ın çabalarıyla modernleştirilmiştir. Eczane hâlâ 1906 yılında açılan binasında bulunmaktadır. Surp Pırgiç amblemli eski porselen ve cam kavanozların, eski ilaç kutularının, tahlil tüplerinin, otoklavların, seksen yıl önceki günlük ilaç sarfiyat kayıt defterlerinin ve reçetelerinin korunduğu eczane yakında müze haline getirilecektir.

Hastahane yönetimi tarafından, yaklaşık 1880'den 1899'a kadar küçük çapta, 1900-1910 ve 1924-1949 arasında ise büyük çapta, Ermenice bir salname yayımlanmıştır. 1950'den beri de, bu boşluğu aylık olarak çıkarılan *Surp Pırgiç* dergisi doldurmaktadır.

Hastaneyi yönetmekte olan vakıf 1994 yılında *Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi Tarihçesi* adlı bir kitap yayımlamış, derginin Aralık 1998'de yayımladığı ektede eczane koleksiyonu tanıtılmıştır. 1900-1910 arasında Ermenice yayımlanan salnamelerin Türkçe yeni baskılarının yapılması gündemdedir.

Üstte: Siyanür ampul kutusu ve içindeki ampuller.

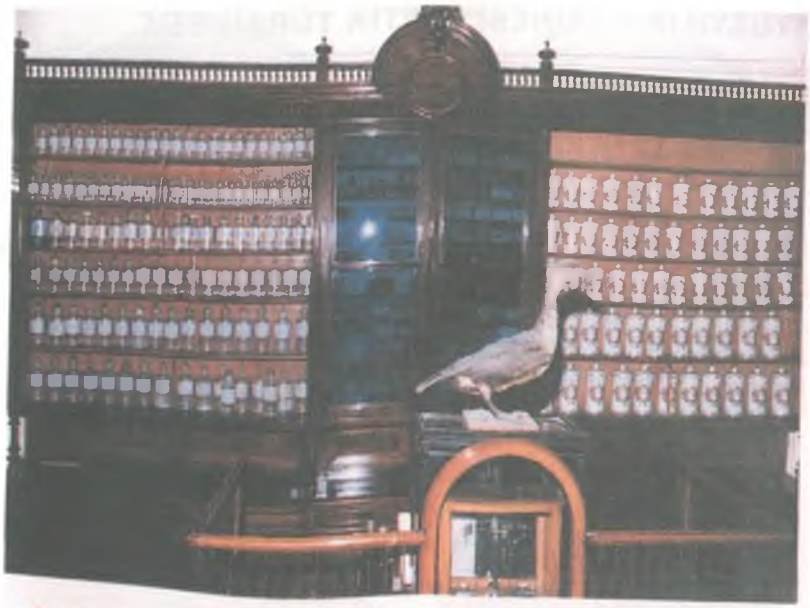

Üstte sağda: Üzerinde S. P. (Surp Pırgiç) amblemi olan cam ve porselen kavanozların bulunduğu dolap.
Dolabın ön kısmında, üzerinde taxiderme kuş ve eski bir hassas terazi olan hasta kabul bankosu.

Yanda: Camdan yapılmış kimyasal madde kavanozları.

Sevan Laboratuvarı'nda üretilmiş eski hint yağı şişesi.

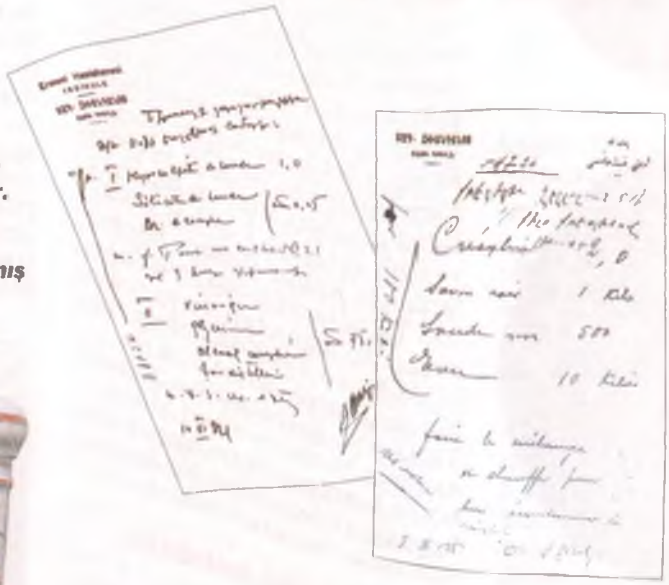

Surp Pırgiç Hastanesi antetli eski reçeteler.

Altta: S. P. amblemli küçük ve büyük boy porselen kavanozlar.

Altta sağda: Kristal Adrenalin içeren, ampul şeklinde kapanmış özel ilaç kabı.

"YÜZYILIN DEFİNESİ" ARTIK TÜRKİYE'DE

Elmalı Definesi

Doç. Dr. OĞUZ TEKİN
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eski Çağ Tarihi Anabilim Dalı öğretim üyesi

Atina, dekadrahmi, ön yüzde Athena başı, arka yüzde baykuş. Ağırlık: 43,05 gr, çap: 40 mm.

1984 yılı içerisinde, Antalya'nın Elmalı ilçesi sınırları içindeki Bayındır köyünde kaçak kazı yapan definecilerin, dedektörün verdiği sinyal noktasında buldukları define, "yüzyılın definesi" ya da "dekadrahmi definesi" olarak anılmaktadır. İlk bulunduğunda yaklaşık 1900 adet sikkeden oluşan definedeki bazı sikkeler, bulunduktan sonraki pazarlama sırasında kaybolmuştur. Define, İstanbul ve Avrupa'dan sonra Amerika Birleşik Devletleri'ne kaçırılmıştı. Definenin yurtdışına kaçırılmasından sonra, gazeteci Özgen Acar olayı ortaya çıkarmış; mali polisin yaptığı araştırma ve takip sonucu da kaçak kazı yapanlar ve defineyi yurtdışındaki kişilere pazarlayanlar yakalanmışlardı. 29 Aralık 1989'da defineyi elinde bulunduran Amerikalı işadamı William Koch ile çalıştığı Oaks Partners şirketi aleyhine açılan ve Amerika'daki Herrick, Feinstein Hukuk Bürosu'nca takip edilen dava, davalıların mahkeme kararını beklemeden defineyi Türk Hükümeti'ne geri vermeyi kabul etmeleri sonucu düşmüş ve ilgili anlaşma 1 Şubat 1999 tarihinde Kültür Bakanı İstemihan Talay tarafından imzalanmıştır. Anlaşmadan üç ay sonra, 28 Nisan 1999'da define teslim alınmış ve ertesi gün de Türkiye'ye getirilmiştir. Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde koruma altına alınan definedeki sikkelerden bir kısmı aynı müzede sergilenmektedir.

DEFİNENİN KAPSAMI

İlk bulunduğunda definede yaklaşık 1900 gümüş sikkenin yer aldığını, ancak pazarlanma sürecindeki kayıplarla bu sayının azaldığını belirtmiştik. 1987 yılına gelindiğinde yaklaşık 1750 sikkenin varlığı bilinmektedir. Bu sıralarda Amerika ve Avrupa'da sikke müzayedelerinde satışa çıkartılan ve Elmalı Definesi'nden oldukları saptanan 16 sikkenin Türkiye'ye iadesi sağlanmıştır. Fakat zamanla definedeki sikkelerin sayısında yine bir azalma söz konusu olmuş ve sikkelerin Türkiye'ye iadesi için varılan anlaşmada sikke sayısı 1661 adet olarak belirlenmiş, bu 1661 adet sikke Türkiye'ye getirilmiştir.

Define ile ilgili ilk bilimsel bildiri Sallie Fried tarafından 1986 yılının nisan ayında Oxford'da düzenlenen "IX. Sikke ve Para Tarihi Sempozyumu"nda sunulmuştu. Bir yıl sonra da, 1987'de, aynı kişi tarafından yayımlanmıştır. Bu yayında Elmalı Definesi'ndeki sikke sayısı o gün için 1758 olarak verilmektedir.

Definedeki sikkelerin yaklaşık yüzde 8'i Yunanistan'ın kuzeyinde ve Makedonya bölgesinde yer alan kavimlere ve kentlere aittir. Definede bu kavimlerin 80'e yakın sikkesi yer almaktadır. Bunların çoğu birer ikişer sikkeyle temsil edilirken, Bisaltlar 68 sikke ile temsil edilmektedir. Bisaltların sikkelerinin tamamı 8 drahmilik (oktadrahmi, 28 gr) birimlerdir. Ön yüzde atın yanında duran bir erkek figürünün, arka yüzde ise dört parçalı bir kare incusun bulunduğu bu sikkelerin üzerinde sağdan sola ya da soldan sağa kavmin adı yazılıdır.

Definedeki en önemli sikke gruplarından biri de ön yüzde tanrıça Athena'nın başı, arka yüzde ise kare bir çukur içerisinde baykuş ve Atina kentini işaret eden AQE yazısının bulunduğu Atina sikkeleridir. 187

Kaçırılma öyküsü ilk kez Cumhuriyet'te yayımlandı

Sikkelere dava

Türkiye geri istiyor 1984'te Antalya Elmalı'da bulunan ve değeri 10 milyon dolar olarak hesaplanan "yüzyılın definesi" için Türk hükümeti üç ABD'li aleyhine dava açtı. Türkiye, üç kişiden definenin yanı sıra 30 milyon dolar da tazminat istiyor.

ÖZGEN ACAR

Yüzyılın kaçakçılığı

Cumhuriyet, 30 Aralık 1989

sikkenin 14'ü dekadrahmi (10 drahmilik birim) olup geri kalanlar tetradrahmi'dir (4 drahmilik birim). Definenin "Dekadrahmi Definesi" olarak anılmasının nedeni definedeki 43 gr ağırlığındaki Atina dekadrahmileridir. O güne kadar dekadrahmi birimindeki sikkelerin sayısı iki elin parmaklarını geçmezken, Elmalı'da bulunan define ile bu sayı neredeyse ikiye katlanmıştır. O dönem (İÖ 5. yüzyıl) Atinası için en büyük normal birim 4 drahmi değerindeki tetradrahmi iken, 10 drahmi değerindeki dekadrahmilerin basılmış olması, bu sikkelerin önemli bir olayın anısına basılmış olabileceklerini akla getirmektedir. Bu olay, bir görüşe göre, İÖ 5. yüzyılın ilk çeyreğinde Yunanistan'ı istila etme çabasındaki Perslerin bir dizi muharebeden sonra Atina ve müttefiklerince geri püskürtülmeleriydi.

Atina dışında Abdera, Akanthos, Mende, Potidaia, Terone, Peparethos, Eretria ve Aigina da definede sikkesi bulunan eski Yunanistan ve Makedonya bölgesi kentleridir. Definede 8 ada kentinin sikkeleri de yer almaktadır. Bunlar Thasos, Paros, Melos, Khios, Samos, Kos, Karpathos ve Rhodos adalarıdır. Fakat sonuncu ada, yani Rhodos, üzerinde yer alan Kamiros ve Lindos kentleri ile temsil edilmektedir. Parion, Miletos, Knidos ve Ephesos da definede sikkesi bulunan Anadolu kentleridir.

LYKİA HANEDANLARININ SİKKELERİ

Definede en fazla sikke ise definenin bulunduğu güney Anadolu'da hüküm sürmüş olan Lykia hanedanlarına (yaklaşık 970 adet) aittir. Antik çağda kabaca bugünkü Teke yarımadasını kapsayan Lykia, İÖ 545 yılında Pers komutanı Harpagos'un eline geçtikten sonra yaklaşık 200 yıl boyunca Pers idaresi altında yaşamıştır. Bir ara Pers egemenliğinden kurtulan Lykialıların Attika Delos Deniz Birliği'ne vergi ödediğini görüyoruz. Fakat çok geçmeden yine Pers egemenliğini tanımak zorunda kalmışlardır.

En üstte: Bisaltlara ait bir oktadrahminin ön ve arka yüzü. Ağırlık: 28,56 gr, çap: 35 mm.

Lykia sikkesi, ön yüzde keçi, arka yüzde triskeles. Çap: 35 mm.

Büyük İskender'in Pers İmparatorluğu'na son vermesinden sonra egemenlik Büyük İskender'e geçmiştir. Onun ölümünden sonra Lykia, Ptolemaioslar ve Seleukoslara bağımlı olmuştur. Roma İmparatorluğu döneminde bölge, Pamphylia ile birleştirilerek Lykia-Pamphylia eyaleti kurulmuştur.

Lykia sikkeleri İÖ 6. yüzyılın ortalarından itibaren basılmaya başlanmıştır. Lykialılar her ne kadar Pers egemenliğinde bulunsalar da, bu egemenlik çok katı olmamış, Lykialı yerel hanedanlar kendi adlarını taşıyan sikkeler bastırabilmişlerdir. Sikkelerin üzerinde yer alan hanedanların adları ya eski Yunanca, ya Pers dilinde ya da yerel dildedir. Bu nedenle okunmaları güçtür. Erken örneklerde ön yüzde bir yabandomuzu protomu, arka yüzde (zamanla içi geometrik hatlarla doldurulmuş) kaba bir incus bulunur.

Lykia'nın bu ilk grup sikkeleri İÖ yaklaşık 480 civarında son bulur. Bu tarihten sonra sikkelerin arka yüzlerinde tipler görülmeye başlar ve yabandomuzu, artık protom olarak değil, bütün olarak da betimlenir. Çok geçmeden pegasos, boğa, çift yunus, aslan, Herakles, sfenks gibi tipler de görülmeye başlar. Arka yüzde ise esas tip, triskeles veya tetraskelestir, fakat başka tipler de görülür.

İÖ 5. yüzyılın ortalarından itibaren arka yüzde yerel hükümdarların adları (Kuprlli, Kheriga, Erbbina, Kherei, Zagaba, Mithrapata, Perikla) görülür. Elmalı Definesi'nde Lykia hanedanlarına ait yaklaşık 900 sikke bulunmaktadır. Bunlardan 100 kadarı Kuprilli'ye aittir. Ayrıca Ekuvemi, Uele, Thibo, Zagaba, Esbehi ve Naj adları da sikkelerde yer almaktadır. Kuprlli'nin sikkelerinde iki darp yeri görülmektedir: Ksanthos ve Limyra (Lykia dilinde Zemure).

Elmalı Definesi, yurtdışında yayınlanan birkaç makalede işlenmiştir. Ancak, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde koruma altına alınan definenin tam bir kataloğunun kısa sürede yayımlanarak bilim dünyasına sunulmasını umuyoruz.

FUJEIRA
Clark Gable
10DH

15DH

FUJEIRA
20DH

FUJEIRA
Vivien Leigh
25DH

30DH

35DH

FUJEIRA
40DH

45DH

Birleşik Arap Emirlikleri'ni oluşturan emirliklerden biri olan el-Fuceyre'nin 1970'lerin başlarında çıkardığı sinema konulu pul serisi. Orijinal boyut: 63 mm x 43 mm.

Ephemera Derneği'nden Burçak Evren'in koleksiyonundan alınmıştır.

TÜRK TARİHİNİN İKİNCİ DEMOKRATİK CUMHURİYETİ KARS'TA KURULDU

Demokrat Cenûb-i Garbî Kafkas Cumhuriyeti

Dr. YAVUZ ASLAN
Yard. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesi

Kars-Ardahan-Batum bölgelerini kapsayan Elviye-i Selâse bölgesi uzun müddet Türk-Rus mücadelesine sahne olmuş ve 40 yıl Çarlık Rusyası esareti altında kalmış, ahalisi bu zaman içerisinde büyük katliamlara uğramış bir bölgedir. Rusya'da meydana gelen 1917 Bolşevik İhtilali'nden sonra, 3 Mart 1918'de imzalanan Brest Litovsk Antlaşması'nın 4. maddesine göre, 12 Haziran 1918'de yapılan plebisit sonucu Osmanlı Devleti'ne tekrar katılan bölge, 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi ile Osmanlı ordularının buraları terk etmesi üzerine yeniden bir belirsizliğe sürüklenmiştir. Bu belirsizlik içerisinde bölge halkı kendi geleceğini tayin etmek için teşekküller oluşturmaya başlamışlardır. Bu teşekküllerin en önemlisi şüphesiz "Kars Millî İslâm şûrâsı" ve onun kurduğu "Cenûb-i Garbî Kafkas Cumhuriyeti"dir.

Bu dönem bölge tarihi hakkında şimdiye kadar çok önemli çalışmalar yapılmış ve Türk tarihinin pek bilinmeyen bu kısmı önemli ölçüde aydınlığa kavuşturulmuştur. Özellikle Prof. Dr. Fahrettin Kırzıoğlu, yaptığı çalışmalarla bölge tarihine büyük hizmetlerde bulunurken, kendisinden sonra yapılacak çalışmalara da yön vermiştir.[1] Daha sonra Ahmet Ender Gökdemir *Cenûb-i Garbî Kafkas Hükümeti* adlı eserini yayınlayarak,[2] bu konudaki açığı doldurmaya çalışmıştır. Bununla beraber bölge tarihine en önemli katkıyı "Elviye-i Selâse'de (Kars-Ardahan-Batum) Milli Teşkilâtlanma" adlı çalışmasıyla S. Esin Dayı yapmıştır.[3] Bilindiği gibi Nahçivan bölgesi de Cenûb-i Garbî Kafkas Cumhuriyeti sınırları içerisinde yer almaktadır. Ayrıca Nahçivan'da da bu dönemde milli teşekküller oluşturulmuştur. İbrahim Ethem Atnur "Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçivan (1918-1921)" konulu doktora çalışmasıyla,[4] şimdiye kadar açıklığa kavuşmamış ve çok karıştırılan konuları aydınlatmıştır. Bunlardan başka Cenûb-i Garbî Kafkas Cumhuriyeti hakkında bilgi veren pek çok eser de bulunmaktadır.[5]

Bütün bu emek ürünü çalışmalara rağmen bugün halen bölge tarihinin bilinmeyen, açıklığa kavuşturulamamış yönlerinin karşımıza çıktığını görmekteyiz. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivlerinde yaptığımız çalışmalar esnasında elimize geçen bir belge, "Cenûb-i Garbî Kafkas Cumhuriyeti" ile ilgili şimdiye kadar bilinmeyen son derece

Cenûb-i Garbî Kafkas Cumhuriyeti sınırlarını gösterir harita.
A. Ender Gökdemir, *Cenûb-i Garbî Kafkas Hükümeti*, Ankara, 1989.

Cenûb-i Garbî Kafkas Cumhuriyeti'nin cumhurbaşkanı İbrahim Cihangiroğlu. Parlamento Reisi Dr. Esat Oktay (en sağda)
Fahrettin Erdoğan, *Türk Ellerinde Hatıralarım*, Ankara, 1954.

önemli ve çarpıcı bilgileri ortaya koymaktadır. "Cenûb-i Garbî Kafkas Cumhuriyeti'nin Merkez İdaresi Olan Kars Şehrinde Meclis-i Mebusan'ın Mukarrerâtı" başlıklı bu belge, toplanan Millî İslâm Şûrâ Meclisi'nin Türk tarihinin ikinci demokratik cumhuriyetini[6] 1 Aralık 1918'de Kars'ta kurduğunu, 15 Ocak 1919'da istiklalini ilan ettiğini ve Cenûb-i Garbî Kafkas Meclis-i Mebusanı'nın 25 Mart 1919'da bunu tasdik ettiğini bildirmekte, cumhuriyetin demokratik yapısını, sınırlarını, ilkelerini ve ahalisinin etnik durumunu gözler önüne sermektedir. Son derece önemli bilgileri içeren bu belgeyi, bölge tarihine büyük katkısı olacağı düşüncesiyle aynen veriyoruz.

1. Fahrettin Kırzıoğlu'nun bu konuyla ilgili başlıca eserleri şunlardır: "Cenûb-i Garbî Kafkas Cumhuriyeti", *Türk Kültürü*, S. 72, (Ekim 1968), s. 948-968; *Kars*, İstanbul, 1943; *Edebiyatımızda Kars*, İstanbul, 1958; *Milli Mücadelede Kars*, 1. Kitap, İstanbul, 1960.
2. Ahmet Ender Gökdemir, *Cenûb-i Garbî Kafkas Hükümeti*, Ankara, 1989.
3. S. Esin Dayı, *Elviye-i Selâse'de (Kars-Ardahan-Batum) Milli Teşkilâtlanma*, Erzurum, 1997.
4. İbrahim Ethem Atnur, "Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan (1918-1921)", basılmamış doktora tezi, Erzurum, 1996.
5. Bu eserlerin başlıcaları şunlardır: Fahrettin Erdoğan, *Türk Ellerinde Hatıralarım*, Ankara, 1954; S. F. Atabec, *L'Etat Du Sud-Quest Du Caucase*, Batoum, 1919; A. Rawlinson, *Adventures in the Near East*, New York, 1924; T. Z. Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler, 1859-1952*, İstanbul, 1956; Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul, 1957; Hüseyin Köycü, "Kars Milli Şûrâsı ve Cenûbigârbi Kafkas Hükümeti", *Şenkaya*, 15, VIII, 1950; Cevat Dursunoğlu, *Milli Mücadele'de Erzurum*, Ankara, 1946; W.E.D. Allen-Paul Muratoff, *1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi*, Ankara, 1966.
6. Türk tarihinin ilk demokratik cumhuriyeti, 28 Mayıs 1918 tarihinde Azerbaycan'da kurulan "Demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti"dir.

CENÛB-İ GARBÎ KAFKAS CUMHURİYETİ MECLİS-İ MEBUSANI'NIN MUKARRERÂTI

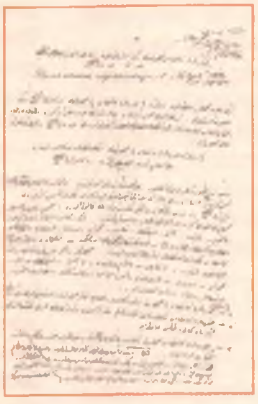

Kopyadır

Bih

Cenûb-i Garbî Kafkas Cumhuriyeti'nin merkez idaresi olan "Kars" şehrinde Meclis-i Mebusanın Mukarrerâtı

27 Mart 1919

Polojeniye parlamenta v "Kars" 1919 g. 27 Marta

İki milyon ahaliye malik olan Demokrat (Cenûb-i Garbî Kafkas) Cumhuriyeti'nin 15 Kânûn-ı sânî 335'teki ilân-ı istiklâlini, rey-i hafî usulüyle eshâb-ı rey olan rical ve nisanın aded ve miktarına göre doğrudan doğruya intihab olunan meclis-i mebusanımız dahi tasdik ederek 25 Mart 1919'da meclisteki mukarrerâtını aleme ilân eyler:

(Demokrat Cenûb-i Garbî Kafkas) Cumhuriyeti'nin teşkili hususunda "Kars" şehrinde Milli İslâm şûrâ Meclisi'nin kararı

1 Kânûn-ı evvel 1918

Rusya'da zuhûra gelen büyük inkılâp Rus Hükümet-i müstebidesini imhâ etmişti. Bu esnada Kafkasya'nın garbi cenûbi kısmı kendi kuvvetine istinad ederek bizzat mukadderatını tayin eylemeğe mecbur olarak hükümet tesisine karar verdi. Teşrin-i evvel 1917'de Rusya'da teşekkül eden ikinci hükümet-i muvakkatenin kanunu üzre: Umum Rusya'da yaşayan küçük milletlerin kendi mukadderâtını tayin eylemelerine müsaade edilmişti. Mezkûr kanuna ibtinâen bizde (Kars-Batum) vilayetleri; Ahıska, Ahılkelek, şarur, Nahçıvan, Sürmeli, şark-ı Cenûbi Revan Sancakları ahalisiyle teşrik-i mesai ederek -Osmanlı Hükümeti'nin arazimizi tahliyesinden sonra- teşekkül eden Demokrat Cenûb-i Garbî Kafkas Hükümeti'nin istiklâlini bütün aleme ilân ederiz. Cumhuriyetimize dahil Cenûb-i Garbî Kafkas vilayet ve sancakları şunlardır:

(Kars-Batum) vilâyetleri; (Ahıska-Ahılkelek-şarur-Nahçıvan-Sürmeli-şark-ı Cenûbi Revan) sancaklarından ibâret olmakla "Milli şûrâ" şimdiden bütün aleme ber-vech-i âtî maddeleri ilân eder:

1- (Demokrat Cenûb-i Garbî Kafkas) Cumhuriyeti bütün hükümetlerle, hususiyle komşu cumhuriyetlerle hüsn-i münasebeti son derecede arzu eyler.

2- Cenûb-i Garbî Kafkas Hükümeti menafi'ne dokunulmadıkça milletler arasında vukua gelecek harplere kat'en iştirak etmeyerek kemal-i bî-tarafîsîni muhafaza eyler.

3- Cenûb-i Garbî Kafkas Cumhuriyeti dahilinde yaşayan her ferd bilâ-tefrik cins ve mezhep, hukuk ve ihtiyarca hür ve serbestir.[1]

4- Cenûb-i Garbî Kafkas Hükümeti'nin âkıbeti Kafkasya kıtasında teşekkül eden diğer hem mezhep hükümetlerin ahval-i münceresiyle yek-meâldir. Kafkasya'da teşekkül eden hükümetler Rus Hükümetiyle müttehid bir hükümet olacak olurlarsa biz de o hükûmâtın icrasından olduğumuzdan Kafkasya İslâm hükümetlerinin ahvali ne olursa bizim de aynı olacaktır. Onun için sulh murahhaslarına sullı-i umûmî konferansında bu meselenin halli için müsaade olunmuştur.

5- Meclis-i Mebusan'ın küşâdına kadar (Cenûb-i Garbî Kafkas) Cumhuriyeti'ni idare eden "Milli şûrâ"dır. Milli şûrâ'ya cumhuriyet dahilinde yaşayan küçük milletlerden Rus, Rum, Malakan ahalisi âzâ sıfatıyla dahil olur. Ve muvakkati hükümet de "Milli şûrâ"ya karşı mesuldur.

Katip	Meclis-i Mebûsan Reisi
Secretair	Le President du Parlament
[İmza]	Doktor Hacıyov Esad
Ali Hesan	D-r Gadjiyev Esad

[Mühür:]
Garb-Cenûb Kafkas Meclis-i Mebusanı
Parlament Du Sud-Quest Causase
-Kars-

1. Ermenilerle İslâmların vaziyeti fena bir halde olup vahşiyane yaptıkları mezalim henüz zihin ve hayalimizden çıkmadığından yeni bir kanın dökülmesine meydan vermemek üzere Paris Konferansı'nda verilecek karara değin Ermeni Milletini memleketimiz olan Kars Vilâyeti, şarur, şark-ı Cenûb-i Revan, Nahçıvan, Sürmeli Sancaklarına bırakmayacağız. Çünkü mezkûr memleketlerde hiçbir hali yer yoktur ki: İslâm muhacirini ile iskân edilmiş olmasın Ermeni hududundan 484 İslâm köyü memleketimize hicret etmiş, bizden ise ancak 88 Ermeni köyü terk-i vatan etmişlerdir.

Azerbaycan Cumhuriyeti Merkezi Devlet Yeni Tarih Arşivi, Fond. 894, Opis. 10, Delo. 185, List. 38-39.

BİR ADSIZ

Hacı Abbas Oğlu Mehmet Bey

FUAT BOZKURT

Tarih insanlığın belleğidir bir bakıma. Bilincin ve algılamanın öyküsüdür. İnsanlığın birikimidir. Hemen her bireyin kendini içinde bulduğu bir öyküdür. Bireyin etkinliği ölçüsünde çiçeklenen bir bahçedir. Böylece yaşam, zaman çarkı içinde yer alan bir koşuyu andırır. Birey, toplumdaki etkinliği ölçüsünde tarihte yer kazanır. Tarih ile yaşam bu "etkinlik" noktasında çakışır.

Tarihin kesitleri zaman ve uzam sınırlarını aşamamış bireylerle doludur. Genellikle "adsız" adı verilir bunlara. Yaptığı etkinlik kalıcı olmuştur "adsız"ın. Ama adı ya belli bir çevrede sınırlı kalmıştır, yaptığı etkinlik başka genel bir ada mal edilmiştir, ya da tümden unutulup gitmiştir.

Bizim geçmişimiz adsızlarla doludur. Pek çok olayın gerçek kahramanı bilinmez. "Dede Korkut" gibi, "Oğuz" gibi, "Köroğlu" gibi belli adlara mal edilmiştir. Bence bu olay Türklerin kadir bilmediği anlamına gelmiyor. Gerçekte halkımızın değerbilir bir yapısı vardır. Yediği bir ekmeğin bile değerini bilir. "Adsız" kahraman olgusu sanırım, yazma geleneğimizin olmamasından kaynaklanıyor. Destan geleneği ile anlatmışız birikimimizi, yaşantımızı kuşaktan kuşağa. Sözlü öğretiye dayanan bu yöntemde gerçek ad bir süre sonra silinip gitmiş. Çok kez destanın kendisi kalmış, ama asıl yiğit unutulup gitmiş.

Uzak geçmiş bir yana, yakın tarihimiz bile adsızlarla dolu. Bir Yemen, Çanakkale, bir Sarıkamış'tan yalnız birkaç acıklı türkü kalmış. Orada ölenlerin adlarını öz torunları bile unutmuş. Oysa çağımız bilgi çağıdır ve ışıklı dizgelere geçildiği günümüzde insanlığın tarihinin yanı sıra bireyin geçmişi de yazılmalıdır. Bu düşüncelerle, biz de bir adsızı tanıtmak istiyoruz: Hacı Abbas oğlu Kerbela Mehmet Bey.

Kerbela Mehmed Bey.

Kafkaslar, tarihin en eski dönemlerinden beri halk göçlerine köprü olmuş bölgelerden biridir. Orta Asya'yı ve Rus ovalarını güneye bağlayan bu doğal yol, geçmişin eski dönemlerinden başlayarak halklar hareketinin beşikliğini yapmıştır. Tarihsel "Kapılar Kapısı" burada yer alır. Türklerin bu topraklara gelişleri de eski dönemlere dayanır. Pek çok Türk boyu geçmişin karanlık dönemlerinde bu topraklara yerleşirler. Bu doğal yolu tutmaya çalışırlar.

Güney Kafkasya, tarihe 93 Harbi olarak geçen 1877-1878 Rus savaşı sonrasında Osmanlıların elinden çıkmıştır. Rus yayılması -I. Dünya Savaşındaki Bitlis-Muş'a dek uzanan kısa süreli cephe tutmayı saymazsak- en alt sınırına ulaşmıştır. Ardahan ve Kars, Rus yönetimine geçmiştir. 1878'den 1918'e dek sürecek Rus egemenliği kimi yapı örnekleri ile birlikte tren yolunu da getirecektir. Puşkin gibi kimi Rus yazarlar Kars'a gelecekler ve anılarında bu kentimizi anlatacaklardır.

Kafkasların halk yapısı hemen her dönemde çok renkli olmuştur. Bu topraklarda Azeri, Türkmen, Terekeme, Karapapak, Karaçay gibi Türk boyları yanında Gürcü, Lezgi, Çeçen gibi gibi Kafkas halkları; Kürt, Ermeni, Fars gibi Ön Asya halkları yan yana yaşar. Siyasal hırs uğruna kışkırtılmazlarsa kanlı boğuşma yaşanmaz.

Kars ili, Güney Kafkasya'nın en alt ucunda yer alır. Anadolu yaylaları ile Kafkasların birleştiği yerdedir. Rus egemenliği sırasında Kars ilinin sınırları daha geniştir. Güney Kafkasya'nın en önemli ili sayılır. Şimdi Gürcistan sınırları içinde yer alan Akbaba ve Şüriyel ilçeleri de Kars ilinin birimleridir. İlin dört bölümünden birini oluşturur. Şüreyil ilçesinin merkezi Kızılşakşak, Akbaba il-

çesinin merkezi Amasya'dır. Şüreyil ilçesi Arpaçay ırmağının sol yakasına düşer. Çıldır, Ahalkulak, Kızılkan arasındaki dağlık kesimi kuşatır.

Akbaba ve Şüreyil ilçeleri 1915 yılı sonlarında kanlı boğuşmalara tanık olur. I. Dünya Savaşı sırasında sürekli el değiştiren bölgede en büyük acıyı sivil halk çeker. Arpaçay ırmağının iki yakası boyunda yer alan 200 Türk köyü haritadan silinir. Bu köylerin halkı ya göçer ya da kıyıma uğrar. Halk özgüvenliğini sağlamak için, savunma birlikleri kurmak zorunda kalır. Milis güçlerinin silah ve donanımını sağlamak halkın özverili, yurtsever oğullarının omuzlarına yüklenir. Bu yurtseverlerden biri de Akbabalı Hacı Abbas oğlu Mehmet Bey'dir.

Mehmet Bey, yaklaşık 1860 yılında Eski İbiş köyünde doğmuştur. (Doğum yılı kesin değildir. Torunları, Mehmet Bey'in 1940'lı yılların ortalarında 110 yaşında öldüğünü söylerler. Bu durumda 1830'larda doğmuş olması gerekir.) Yaşlıların anlattıklarına göre, babası Abbas Bey başkalarının yanında çalışan, yoksul bir köylüdür. O yıllarda köye bir Rus birliği yerleşir. Rus birliğindeki bir subayla Abbas Bey arasında dostluk doğar. Öyle ki, kısa süre sonra Rus subayla Abbas Bey'in içtikleri ayrı gitmez. Bir gece yarısı ansızın Rus subay, Abbas Bey'in kapısını çalar. Beklenmedik bir olay olmuştur. Rus subay Sarıkamış'taki cepheye atanmıştır. İvedi Sarıkamış'a gitmesi gerekir. Rus subay dostu Abbas Bey'e şöyle seslenir:

"Bir gün bir küp dolusu altın buldum. Altını şu heybeye doldurdum. Heybe sana emanet. Şimdi cepheye gidiyorum. Geri dönüp dönmeyeceğimi bilmiyorum. Savaştan sağ dönersem, heybeyi olduğu gibi senden alırım. Yok dönmezsem, senin malın. Anamın ak sütü gibi helal olsun. Gönül rahatlığı içinde kullan."

Bu sözlerin ardından Abbas Bey'le Rus subay kucaklaşıp vedalaşırlar. Subay cepheden bir daha geri dönmez. Altın dolu heybe Abbas Bey'e kalır.

Aralarında Dr. Cihangir ve Kerbela Mehmed Bey'in de bulunduğu Kars Yöresi Kurtuluşu Komitesi üyeleri.

Bundan sonra Abbas Bey başkalarının yanında çalışmayı bırakır. Serin Kafkas yaylalarında mal-davar besiciliği yapmaya başlar. Geçimi, dirliği yerinde biri olur. Şii inancı geleneğini yerine getirir: Önce Kerbela'yı ardından Mekke'yi ziyarete gider. Beş oğlunu da okutur. İkinci oğlu Mehmet Bey, devlet işlerine ve siyasete ilgi duyar. Tiflis'te siyasal etkinliklere katılmış, deneyim kazanmıştır. Akbaba'ya dönüşte muhtar seçilir. Kerbala'yı kutsar ve Şii geleneğine göre hacı olur. Artık "Kerbela Mehmet Bey" diye anılmaya başlar.

I. Dünya Savaşı patladığında Mehmet Bey olgun, deneyimli ve varlıklı bir kimsedir. Bir anda Kafkaslar kendini ateş ve ölüm ayini içinde bulur. Rus-Osmanlı boğuşması en yoğun biçimde bu topraklarda yaşanır. Yıllardır Ermeni ulusçuluğunun örüldüğü topraklarda bir de halklar boğazlaşması bunu izleyecektir. Bu aşamada Kerbela Mehmet Bey'in omuzlarına önemli bir görev yüklenir: Ermenilere karşı, Şüreyil ve Akbaba köylerinin savunmasını örgütleyecektir. Mehmet Bey, doğrudan kendisi atlı birlikler kurar. Defalarca Ermenilerle çarpışır. Rus subaydan babasına kalan altınları ve varlığı bu yolda eritir.

1918 yılı başlarında Türk ordusu Kars'ı geri alır. 3 Mart 1918'de yapılan Brest-Litovsk antlaşması uyarınca Rusya resmen Kars'ı boşaltır, Güney Kafkasya'dan çekilir. 15 Mayıs'ta Türk askeri Arpaçay'ı geçerek Gümrü'ye girer. Ne ki, çok geçmeden Türk halkın zor günleri yeniden başlar. Osmanlı Devleti, I. Dünya savaşından yenik çıkmıştır. Mondros Ateşkesi uyarınca Güney Kafkasya'dan askerleri geri çekmek durumundadır. Türk komutan Hüsnü Paşa, Çıldır'da Kerbela Mehmet Bey'e şöyle seslenir:

"Ateşkese göre biz askerimizi çekmek zorundayız. Artık kendi topraklarınızı, kendiniz savunmak durumundasınız".

Yeniden Ermenilerle Türkler yüz yüze kalmışlardır. Kerbela Mehmet Bey, yöre Türklerinin can güvenliğini sağlamak için Ermenilerle görüşmeler yapar. Akbaba ve Şüreyil köylerinden 500 dolayında araba sağlar. Halkın güvenlik içinde Kars'a göçmesine öncülük eder.

Ne var ki, yollar tekin değildir. Şüreyil yöresindeki Okçoğlu ve Güllübulak köylerindeki Ermeniler silahlanmış, yollara pusu kurmuşlardır. Şafak sökerken ilk Türk arabalar Arpaçay üzerindeki köprüye yanaşırlar. Oysa gizlenmiş Ermeni güçleri yolun iki yanını tut-

ЬАЧЫ АББАС ОГЛУ КЯРБАЛАЛЫ МЯЬЯММЯД АГА

Azerbaycan'da yayımlanan bir gazetede Kerbela Mehmed Bey hakkındaki yazı.

muştur. Ermeni güçler darboğazda Türk arabaları yaylım ateşe tutarlar. Korkunç bir çatışma çıkar. Arabacılar arabaları kendilerine siper alıp savunmaya geçerler. Bu yılgın göçe, Gümrü'nün adı sanı belli kişilerinden Ucuboğlu Himmet Bey kılavuzluk etmektedir. Himmet Bey Ermeni saldırganlara şöyle seslenir:

"Kırın, kırın! Sizin kişiliğiniz budur. Ama şunu bilin, savunmasız yaşlı, kadın, çocukları öldürmek insanlık değil".

Ne var ki, Ermeni kıyımı sürer. Bu baskında Akbaba ve Şüreyil'den yola çıkan 3-4 arabacı öldürülür. Gümrü Ermenileri o gece dere yolu ile Gümrü'ye dönerler. Bu olaylarla ilgili Doğu ordusu komutanı Şevi Paşa karargâha şu bilgileri verir:

"1918 yılı sonlarında çıkan çatışmalarda Erivan, Gümrü, Kars, Kağızman, Sarıkamış yöresi Müslüman-Türk halk, kıyıma uğramıştır. Gümrü'den 500 araba ile ayrılan 3000 dolayında Türk göçmeni Ermenilerce yolda öldürülmüştür. Arpaçay ve Şüreyil ilçelerine 67 köy yerleştirilmiştir. Ermeni kıyımı karşısında halk belli köylerde toplanmıştır."

1918 yazında Androkin'in askerleri Akbaba üzerine saldırır. Bunlar Çaldaş yöresinde Kerbela Mehmet Bey'in askerleri ile çatışmaya girişirler. Kerbela Mehmet Bey, Androkin'in askerlerini geri püskürtür. Düzkent, Yılanlı köylerini dağıtır. Arpaçay ırmağını geçip Karaarkaç dağlarında Celaloğlu'na karargâh kurar.

30 Ekim 1918'de Kars merkezli, Nahcivan'dan Batum'a dek uzanan topraklarda ulusal danışma kurulu (şura) oluşturulur. 1919 Ocağında Ardahan'da şura bir toplantı yapar. Kerbela Mehmet Bey bu danışma kurulunda Akbaba sözcüsüdür. Ardından danışma kurulu Güneybatı Kafkas Cumhuriyetine dönüşme kararı alır. Kerbela Mehmet Bey hükümet sözcüsü seçilir. 12 Nisan 1919'da Güneybatı Kafkas Cumhuriyeti dağılır. İngilizler Kars'ı Taşnak hükümetine vermişlerdir. Kafkaslar yönetim boşluğu içindedir. Yamalı bohçayı andıran halklar mozaiğinde her kafadan bir ses çıkar. Her köşede yerel -sözde- ulusal bir yönetim belirir. Bu ortamda Kerbela Mehmet Bey, Akbaba danışma kurulunu oluşturur ve danışma kurulu başkanlığına seçilir. Ama ortam, sorunların salt siyasetle çözüldüğü bir ortam değildir. Kerbela Mehmet Bey'in kardeşleri Mahmut ve Ahmet Beyler -halk onlara Hacı Abbas oğulları der- Çıldır yöresinden ve Akbaba-Şüreyil ilçelerinden asker derler. Atlı birlikler oluşturur. Her kardeş bir yöredeki birliklerin başına geçer. Kerbela Mehmet Bey, Zerşar; Ahmet Bey Çeçeva, Mözük, Dilan, Karahan köylerinde yerel güçlerin yönetimini üstlenir. Bu yerleşim merkezlerini Ermenilere karşı savunurlar. Şüreyil yöresinde atlı birlik komutanı Ali Asker Bey'dir. Ali Asker Bey, Başgedikliler, Subatan, Gülasran, Daynak, Korhana, Uguzlu, Baydar, Kızılçakçak, Hamzagerek, Kiney köylerinin savunmasını üstlenir. Şüreyil'in Molla Musa köyü yakınlarındaki tepede Ermenilerle Türkler arasında kanlı çarpışma olur. Türk atlıları Ermenileri geri atar. Dağılan Ermeni birliklerinin artıkları Arpaçay'ı geçip canlarını Gümrü'ye atarlar. Bu olaydan sonra Gümrü'de "yiğitsen Molla Musa tepesine git" sözü kalıplaşır.

Kerbela Mehmet Bey ve onun gibi yiğit yurtseverler sayesinde Akbaba köyleri Ermeni Türk boğazlaşmasında az kayıp vermiştir. Ateş hattında yer alan Akbaba-Şüreyil köyleri halkının Kars yöresindeki güvenlikli bölgeye göçleri sağlanmıştır. Bunlar ancak can güvenlikleri sağlandıktan sonra, yeniden köylerine dönmüşlerdir.

Gümrü Antlaşması sonrasında 1920 güzünde Türk askeri Aras'ın doğu yakasından çekilir. O günlerde bölgede on bin dolayında silahlı Ermeni vardır. Bunlar daha çok kırsal kesimde etkinlik gösterirler. Ama şehirlerde de artıkları vardır. 30 Ekim 1920'de Türk askeri Kars ilini Ermenilerden arındırır. Kerbela Mehmet Bey Ankara'ya bağlılığını bildirir ve Türk bayrağını seçer. Bu davranışı Ankara üzerinde büyük sevgi ve saygı uyandırır. Mustafa Kemal onu bir onur belgesi ve kırmızı şeritli İstiklal Madalyası ile ödüllendirir.

16 Mart 1921'de yapılan Moskova Antlaşması sonucunda Sovyetler ile Ankara hükümeti arasında sınır belirlenir. Akbaba ve Şüreyil'in bir bölümü Ermenistan sınırları içinde kalır. Kızıltaş, Tezbahar, Sınık, Mumuhan, Ördekli, Bahçeli, Seldağıtan, Karahan köylerinde yaşayan Azeri Türkleri Türkiye'ye göçerler. Kerbela Mehmet Bey'in doğduğu İbiş köyü ikiye bölünür. Eski İbiş Türkiye'de, Yeni İbiş Ermenistan sınırları içinde kalır. Sonraları Mehmet Bey Bezirgan köyüne göçer. Yaşamının son yıllarını Bezirgan köyünde geçirir. Zorlu bir yaşam koşusunda üç madalya ile onurlandırılmıştır: Hamit, Reşat ve Kırmızı Şeritli İstiklal madalyalarıdır bunlar. Günümüzde Kars Jandarma komutanlığı olarak kullanılan yapıyı devlete bağışlar. 40'lı yılların ortalarında ölür.

Şimdilerde her 30 Ekim'de Arpaçay'ın kurtuluş günü kutlanır. Kerbela Mehmet Bey'in atı üzerinde Arpaçay'a girişi canlandırılır.

BREST LİTOVSK BARIŞ MÜZAKERELERİNDE

İbrahim Hakkı Paşa'nın Yaptığı Tarihi Konuşma

Dr. SELÂMİ KILIÇ
Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü öğretim üyesi

I. Dünya Savaşı sürerken 1917 yılında Rusya'da Ekim İhtilali ile iktidara gelen Bolşevikler barış ümitlerinin artmasını sağladı. Çünkü, "derhal barış" sloganı ile iktidar olan Bolşevikler, Rus halkına verdikleri sözü yerine getirmek zorundaydılar. Zaten Sovyetlerin asıl maksadı bir an önce barış yapmak ve Rusya'da Sovyet rejimini kurabilmek için savaşa derhal son vermekti. Dolayısıyla ihtilalin hemen ertesi günü yayınlanan "barış dekreti" ile tüm savaşan ülkelere "ilhaksız, tazminatsız" barış çağrısı yapıldı. Ancak İtilaf Devletleri bu barış çağrısını pek ciddiye almadı ve olumlu veya olumsuz herhangi bir cevap verilmedi. Bunun üzerine İttifak Devletlerine yönelen Sovyet Rusya, Almanya'ya mütareke teklifinde bulundu. Almanya'nın bu öneriyi kabul etmesi üzerine, Brest Litovsk'ta İttifak Devletleri ile Sovyet Rusya arasında 15 Aralık 1917'de bir mütareke yapıldı ve sonra her iki tarafın temsilcileri barış yapmak için Brest Litovsk'ta yeniden bir araya geldiler.

Brest Litovsk Barış Müzakerelerine Berlin Büyükelçisi olarak katılan İbrahim Hakkı Paşa, 1910-11'de sadrazamlık günlerinde.

22 Aralık 1917'de başlayan ve üç dönem halinde devam eden barış müzakerelerinin birinci döneminde, barış şartları açıklandı, karşılıklı görüşler ortaya atıldı. 9 Ocak 1918'de başlayan müzakerelerin ikinci döneminde, anlaşmazlık konuları çoğaldı ve barış çıkmaza girdi. 29 Ocak'ta başlayan barış müzakerelerinin üçüncü döneminde de Sovyet delegeleri uzlaşmaz tutumlarını sürdürdüklerinden müzakereler yoluyla barışın sağlanamayacağı anlaşıldı. Nitekim, 10 Şubat 1918'de Sovyet Delegasyonu Başkam Troçki'nin dramatik çıkışı ile müzakereler aniden kesildi. Başka çıkış yolu bulamayan Troçki'nin "Ne savaş ne barış" aldatmacası ile savaşın sona erdiğini açıklaması üzerine, bir an için şaşkınlıklarını saklayamayan İttifak Devletleri temsilcileri, çok geçmeden, Sovyet Rusya ile barışın yapılabilmesi için kuvvet kullanmanın şart olduğuna karar verdiler.

Doğu Cephesi'nde askeri harekâtın yeniden başlaması ve Almanların baş döndürücü bir şekilde ilerlemeleri Petrograd'da büyük bir heyecan ve endişe uyandırdı. Sovyet Rusya'nın içinde bulunduğu durum, gerçekten oldukça nazik ve tehlikeliydi. Sovyet Rusya'nın artık bir karar vermesi gerekiyordu. Ya barış yapılacak ya da henüz daha oluşum aşamasındaki Sovyet rejimi, Alman askerî kudreti karşısında eriyip gidecekti. Sonuçta Sovyet Rusya tercihini barıştan yana yaptı. Halk Komiserleri Sovyeti 24 Şubat 1918'de Almanya'nın yeni barış şartlarını kabul ettiğini, barış yapmaya hazır olduğunu ve Sokolnikov başkanlığında bir Sovyet heyetinin Brest Litovsk'a gönderildiğini bildirdi.

Sovyet Delegasyonu'nun 28 Şubat'ta Brest Litovsk'a ulaşmasından sonra başlayan müzakereler süratle ilerledi. Sovyet Heyeti'ne başkanlık eden Sokolnikov, Rusların antlaşmayı zor ve baskı altında imzalamak zorunda kaldığını göstermek için ayrıntılı müzakerelerde bulunmayı kabul etmeyip, barış maddelerinin okunmasını istedi. Kars, Ardahan ve Batum'un Osmanlı Devleti'ne bırakılmasını öngören madde, ültimatomda yer almadığı gerekçesiyle Rusların şiddetli itirazlarına sebep oldu. Fakat Ruslar bunu da kabul etmek zorunda kaldılar. Sokolnikov, "Bu barışın kendilerine silah zoruyla dikte ettirilen bir barış olduğunu söyledi ve antlaşmayı resmen protesto etti."

Brest Litovsk'ta barış müzakereleri yeniden başladığında, Rus kuvvetlerince boşaltılması talep edilen Doğu Anadolu Vilayetleri kavramının açıklanması yönünde yaptığı başarılı girişim-

Sovyet delegasyonu başkanı Leon Troçki, Brest Litovsk'a girerken.

lerle Kars, Ardahan ve Batum sancaklarının (Elviye-i Selâse) da bu kavram içerisinde yer almasını sağlayan Berlin Büyükelçisi İbrahim Hakkı Paşa,[1] 3 Mart 1918'de Brest Litovsk Barış Konferansı'nda mükemmel bir konuşma yaparak[2] Rusların "üç sancak" hakkındaki asılsız iddialarını çürütmüş ve Elviye-i Selâse'nin Osmanlı Devleti'nin ayrılmaz bir parçası olduğunu dile getirmiştir.

Hakkı Paşa, Kars, Ardahan ve Batum sancaklarının bir Türk yurdu olduğunu, Osmanlı Devleti'nin dört asır boyunca sahibi bulunduğu bu bölgenin ilk defa 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında bir kısım savaş tazminatına karşılık Çarlık Rusyasına terk edilmek zorunda kalındığını itiraz kabul etmez bir şekilde açıklamıştır. Bu toprakların Osmanlı Devleti tarafından "ilhak" edilmeyeceğini, bura halkının "kendi geleceğini kendisinin belirleyeceğini", bağımsız olmak veya Osmanlı Devleti ile birleşmek konusunda tamamen serbest bırakılacaklarını belirtmiştir.[3]

Sovyet delegasyonu adına Sokolnikov tarafından yapılan ilk açıklamada Kars, Ardahan ve Batum'la ilgili birtakım iddiaların yer aldığından ve meselenin yanlış yorumlandığından bahseden Hakkı Paşa, izin verilirse bu konuda Sokolnikov'a cevap vermek istediğini belirterek, şunları söyledi:

> Sovyet Delegasyonu Başkanı tarafından açıklanan ilk husus ültimatom metninin bir kısmını kapsamaktadır. Bu konuda etraflıca bir açıklama yapmak istemiyorum. Çünkü, Alman Heyeti'ne başkanlık eden von Rosenberg, müzakerelerin ilk oturumunda, ültimatomda yer alan bütün maddeleri tek tek okudu, yapılan küçük değişiklikler hakkında açıklamalarda bulunarak, sebeplerini geniş bir şekilde açıkladı. Ültimatom sadece son savaş esnasında işgal olunan Türk topraklarının değil, aksine Rus işgali altında bulunan diğer Doğu Anadolu vilayetlerinin de Rus kuvvetlerince boşaltılmasını öngörmekteydi. Bu husus İttifak Devletlerinin tüm delegasyonları tarafından uygun görüldü ve ayrıca Alman Heyeti tarafından da yeterince savunuldu.
>
> İkinci husus Kars ile ilgili olup, mesele askerî açıdan değerlendirilerek, Kars'ın stratejik öneminden bahsedildi. Sovyet Delegasyonu Başkanı, eğer Kars terk edilecek olursa, savunmasız kalan Tiflis'in tehdit edilebileceğini söyledi. Rusların bu iddiası kesinlikle doğru değildir. Kars, Ardahan ve Batum bir Türk yurdu olup, dört asır boyunca Türklerin egemenliğinde kalmış ve bu sancaklar uzun süre herhangi bir Rus işgali görmemişlerdir. Osmanlı Devleti, Elviye-i Selâse'yi fethettiğinde, kuzey istikametinde aşağı yukarı iki bin kilometrelik bir uzaklıkta bir tek Rus dahi bulunmuyordu. Öte yandan Kars Platosu hiçbir zaman Rusya'ya ait olmamıştır. Ancak Rusya, Kars Platosu'na ulaşıncaya kadar beş veya altı Müslüman ülkesini silah gücüyle ilhâk etmiş ve böylece topraklarını büyük ölçüde genişletmiştir. Kezalik Kars Platosu'nu da 1878 yılında zorla, ülke topraklarına katmıştır. Osmanlı Devleti bu topraklarda asırlarca İran, Gürcistan ve diğer devletlerin, yarım yüzyıldan fazla bir süre de Rusya'nın komşusu olduğu halde, Kars Platosu kesinlikle Rusya'ya ve diğer devletlere karşı saldırı amacıyla kullanılmamış, aksine Rusya'nın hücumlarına karşı burada bir savunma hattı oluşturulmuştur. Batum'a gelince, Sovyet Delegasyonu Başkanı, Batum kaybedildiği taktirde Tiflis'in tehdit altına düşebileceğini, buranın Tiflis'e karşı yapılacak saldırıların başlangıç noktası olabileceğini söyledi. Yine o, Türklerin Rion ve Kura nehirlerine sokulacaklarını ve böylece tüm Kafkasları ele geçirme imkânına kavuşacaklarını sözlerine ekledi. Bu haksız suçlamalar karşısında şu cevabı vermek isterim. Osmanlı Devleti dört asır boyunca Batum'a sahip olmuştur. Fakat, Osmanlı Devleti hiçbir zaman burayı Kafkaslara karşı bir saldırının hareket noktası olarak kullanmamıştır. Yine Osmanlı Devleti oldukça uzun bir süre Batum'u elinde bulundurmasına rağmen, bir kere dahi yakınındaki küçük Gürcistan Krallığı'na saldırmamıştır. Ayrıca Poti Limanı'na sahip bulunan, bu suretle Tiflis ile olan ticaretini ve deniz ulaşımını hiçbir güçlükle karşılaşmadan yürüten Rusya, senelerce Batum'suz yaşayabilmiştir. Ayrıntılı açıklamalarda bulunarak, biraz konu dışına çıktığım için özür diliyorum, ancak Sovyet Delegasyonu Başkanı'nın mesele hakkındaki düşüncelerini suskunlukla karşılayamazdım. Nitekim bir üçüncü hususu daha vurgulamak zorundayım. Sovyet Heyeti Başkanı, Türklerin son savaş esnasında söz konusu sancakları silah gücüyle işgal etmemiş olduklarını söyledi. Sokolnikov bu ifadesiyle büyük bir çelişkiye düşmüştür. Çünkü herhangi bir ülke toprağının askerî kuvvete başvurulmak suretiyle ilhak edilmesi, bugün sözüm ona Sovyet Rusya'da geçerli olduğu söyle-

nen prensiplerle uyuşmamaktadır. Bu vesile ile Batum hakkında bir şey daha söylemek istiyorum. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sırasında Batum bir Türk kolordusunun merkezi ve aynı zamanda Türk donanmasının da hareket üssü idi. Birçok defa Rus saldırılarına uğrayan, ancak silah kuvvetiyle ele geçirilmemiş olan Batum, Rusya ile mütareke yapıldığında Türklerin elindeydi ve ilk defa San-Stefano(Ayastefanos), daha sonra Berlin Antlaşmaları sonucunda, ödenemeyen bir kısım savaş tazminatına karşılık olarak Rusya'ya terk edilmek zorunda kalınmıştı. Dolayısıyla bu durum Sovyet Rusya tarafından savunulan ve İttifak Devletlerince de benimsenerek, barış müzakerelerinde esas olarak alınan ilhaksız-tazminatsız barış formülü ile taban tabana zıttır.

Öte yandan Sovyet Delegasyonu Başkam Sokolnikov yaptığı açıklamada İttifak Devletleri tarafından teklif edilen barış şartlarının ilhakçı bir zihniyetin ürünü olduğunu ve bunda Osmanlı Devleti'nin önemli rol oynadığını ima etmiştir. Bu görüş kesinlikle doğru değildir. Çünkü, barış antlaşması gerektiği şekilde incelenirse, Osmanlı Devleti'nin kesinlikle ilhak peşinde koşmadığı, Kars, Ardahan ve Batum sancaklarını topraklarına katmak niyetinde olmadığı, "üç sancak" halkının kendi geleceğini kendisinin belirleyeceği ve onların bağımsız olmak veya Osmanlı Devleti ile birleşmek hususunda tamamen serbest bırakıldıkları anlaşılır. Ancak bölge halkının kim tarafından himaye edileceği meselesine gelince, dört yüzyıl boyunca bu topraklara sahip olan, bu süre içinde hiçbir zorlukla karşılaşmadan hüküm süren ve bölge halkının çoğunluğu ile dini ve millî bağları bulunan Osmanlı Devleti'nin mi? Yoksa savaş tazminatı karşılığında ele geçirdiği toprakları, sadece 59 yıl kuvvet yoluyla elinde bulunduran ve bölge halkıyla hiçbir yakınlığı olmayan Rusya'nın mı bu hususta hak sahibi olduğunu sormak isterim. Eğer bölge halkı herhangi bir devletin koruyuculuğunu arzu ederse, bu yolda yönelebileceği tek ülke Osmanlı Devleti'dir ve öteden beri Osmanlı Devleti'ne karşı büyük bir sempati duyulduğu da herkes tarafından bilinmektedir. Bana göre, barış antlaşmasının Osmanlı Devleti ile ilgili hükmü yukarıda açıkladıklarımın dışında bir anlam ifade etmemektedir.

Tüm bu ifadelerimle asla Sovyet Rusya'yı tahkir etmek niyetinde olmadığımın bilinmesini Sovyet Delegasyonu üyelerinden istirham ediyorum. Çarlık Rusyasının Osmanlı Devleti'ne reva gördüğü haksızlığın düzeltilmesini ve tekrar böyle bir haksızlığın yapılmamasını rica ediyoruz. Burada tarih yapıyoruz ve her şeyin hak ve adalete uygun olmasını istiyoruz. Şu anda ne galip olan ve ne de mağlup edilen mevcut olup, hepimiz galip konumundayız. Yenilgiye uğrayan ve artık yıkılmış bulunan sadece Rus Çarlığıdır. Kendi halkına ve diğer milletlere birçok haksızlığı reva gören bu rejimi hep birlikte mağlup etmiş bulunuyoruz. Dolayısıyla imza edilecek barışın uzun süreli bir barış olacağını ümit ediyor ve onun artık geçmişte kalan kin ve nefret duygularını ortadan kaldıracağına inanıyorum.

Yukarıda da değinildiği üzere, Sovyet Delegasyonu'nun yeniden Brest Litovsk'a gelmesi ile birlikte 1 Mart 1918'de başlayan son barış müzakerelerinde, her ne kadar Sokolnikov, bu barışın bir "tahakküm barışı", "ilhakçı bir zihniyetin ürünü" olduğunu belirtip, Rusların zor ve baskı altında barış yapmak zorunda kaldığını söyleyerek protestoda bulunmuşsa da, 3 Mart 1918'de Brest Litovsk Barışı imzalandı.

Türk ve dünya tarihinin en önemli siyasî olaylarından biri olan, ancak ne İttifak Devletleri ne de Sovyet Rusya tarafından gerçek manada uygulama safhasına konulamayan Brest Litovsk Barışı, daha sonra hiç olmamış gibi addedilerek, "unutulmuş barış" adı ile anıldı. Aslında bu barış, barış konferansına katılan bütün devletler için çok mühim bir siyasî hadise ve özellikle iki yüz yıldan bu yana -1856 Paris Antlaşması hariç- Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı ilk masabaşı galibiyeti, bir başka anlatımla diplomatik zaferidir. Çünkü Osmanlı Devleti, bu barış antlaşmasıyla sadece Birinci Dünya Savaşı'nda, Rus işgaline uğrayan topraklarını değil, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonrası Ruslara bırakılmak zorunda kalınan "Elviye-i Selâse"yi (Kars, Ardahan ve Batum) de ele geçirdi ve sonradan Sovyet Rusya ile yapılan antlaşmalarda adından hiç söz edilmemekle beraber Brest Litovsk Barışı'nın ilgili maddeleri -Batum dışında- aynen muhafaza edildi.[4]

1. İbrahim Hakkı Paşa (1863-30 Temmuz 1918), 1882'den itibaren siyasetin içindedir. 1908'de dahiliye nazırı, 1909-11'de sadrazam, 1915-18'de Berlin'de büyükelçi olmuştur. Brest Litovsk barış müzakerelerinde Osmanlı delegesi olarak bulunan Hakkı Paşa, müzakerelerin son devresinde Osmanlı Delegasyonu'na başkanlık yapmıştır (Winfried Baumgart, *Von Brest Litovsk zur Deutschen Novemberrevolution Aus den Tagebüchern, Briefen und Aufzeichnungen von Alfons Paquet, Wilhelm Groener und Albert Hopman*, Göttingen, 1971, s. 266; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, IV, İstanbul, 1982, s. 1763-1804). Berlin'den ayrılmadan önce Hakkı Paşa'yı yakından tanıdım. Hakkı Paşa, Osmanlı Devleti'nin Avrupa çapında en seçkin devlet adamı idi. Paşa, milletlerarası hukuka ve diplomasiye vakıf olup, iyi bir talim ve terbiye görmüştü. Hoş ve sevimli görünüşü yanında müzakerelerde büyük beceri gösteriyordu. Ayrıca Türkiye'de sabık sadrazam olarak büyük bir nüfuza sahipti (Graf Johann Heinrich Bernstorff, *Erinnerungen und Briefe*, Zürih, 1936, s. 130). Hakkı Paşa Osmanlı İmparatorluğu'nun Berlin Büyükelçisi olarak bulunduğu esnada, 29 Temmuz 1918 tarihinde vefat etti. Ömrünün tamamını memlekete hizmetle geçirmiş, son olarak da Brest Litovsk Antlaşması'nda bilgi ve tecrübeleri ile büyük bir vatanperverlik örneği göstermişti. Paşa, tam bir vicdan huzuru içerisinde, Osmanlı Devleti'nin uğradığı felaketi görmeden ebediyete intikal etti (Emin Ali Türkgeldi, "Brest Litovsk Konferansı Hatıraları", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, III/13 (Mart-1986), s. 46).
2. Der K. Gesandte von Rosenberg an Auswärtiges Amt Für den Herrn Reichkanzler, Brest Litovsk, den 4. März 1918, Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Russland: Friedensverhandlungen, R.22308, Bd.5, Russland Nr.31 b. Hakkı Paşa'nın Brest Litovsk barış müzakerelerindeki bu konuşması için ayrıca bkz. *Balkan Revue*, V. Jahrgang, Heft.2 (Mai-1918), s.73-76; Dr. Max Rudolf Kaufmann, "Kars, Erdahan, Batum (Eine Unterredung mit dem türkischen Botschafter Hakki Pascha)", *Norddeutsche Allgemeine Zeitung*, 12 März 1918, Nr. 130.
3. Wolfdieter Bihl, *Österreich-Ungarn und die Friedenschlüsse von Brest Litowsk*, Wien-Köln-Graz, 1970, s. 116.
4. Brest Litovsk Barışı ve müzakereleri hakkında geniş bilgi için bkz. Selâmi Kılıç, *Türk Sovyet İlişkilerinin Doğuşu*, İstanbul, 1998.

ARŞİVDEN BİR BELGE (4)

Basra'da "Kar Yağdı, Böyle Oldu" (1851)

YAVUZ SELİM KARAKIŞLA

T. C. BAŞBAKANLIK
DEVLET ARŞİVLERİ GEN.

Osmanlı İmparatorluğu, üç kıta üzerine ve eskilerin özgün deyimiyle "yedi iklime" yayılmış, uçsuz bucaksız geniş topraklar üzerine kurulmuştu.

19. yüzyıla gelindiğinde, günümüzde dünyanın en sorunlu yerleri sayılmakta olan Ortadoğu ve Balkanlar, tümüyle, Osmanlı egemenliği altında yaşamaktaydı. İmparatorluğun kuzeyinde kış ayları olanca haşmetiyle hüküm sürer, kar ve tipiden göz gözü görmezken, imparatorluğun güneyinde Arap Yarımadası'nın en ucunda yer alan Yemen'de insanlar kuraklıkla karşı karşıya kalabilmekteydi. Üç kıtaya yayılmış, böylesine geniş bir imparatorluğun her vilayeti, ister istemez, kendi içinde ve kendi koşullarıyla yaşamak, kendi sorunlarıyla boğuşmak durumundaydı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekvator'a en yakın vilayetlerinden birisi olan Basra'da günün birinde birdenbire birkaç saat kar yağıverirse neler olur? İşte bu sayıda, 23 Kanumevvel 1266 (4 Ocak 1851) tarihinde Basra kazasında kar yağması üzerine, halkın ve kendisinin şaşkınlığını İstanbul'a yazdığı küçük bir not (şukka) ile ilelen Basra Mutasarrıfı es-Seyid İsmâil Ma'şûk'un kaleme aldığı belgeyi sunuyoruz.

Basra'ya kar yağmış olduğunu saraya bildirmek için kaleme sarılan, ama olayı anlatmaya ta 638 yılında ikinci halife Hz Ömer devrinde Basra şehrinin askeri bir karargâh olarak nerede ve nasıl kurulmuş olduğunu ve Basra'nın kısa tarihini ağdalı bir Osmanlıca ile anlatmakla başlayan Mutasarrıf İsmâil Ma'şûk'un sadede gelinceye kadar bin dereden su getirmeye bayılanlardan olduğu anlaşılıyor. Termometrede eksi dört dereceyi gören ve gözlerine inanamayan Mutasarrıf'ın renkli anlatımıyla, "eğerçi işitilmiş ise de bu havâlice görülmüş nesne olmadığından ahâlinin ... mâl-i rûm deyü" isim verdiği bu üç saatlik kar yağışı karşısında yaşadığı şaşkınlığı arşiv belgelerinden izlemeye ne dersiniz?

BOA, İrâdeler, İrâde-i Dahiliye, Sıra No: 13692, Aded: 2, Vesika: 1.

Atûfetlû efendim hazretleri

Ma'lûm-ı ilm-i âlî-i münaimâneleri olduğu üzre mebde-i tûlü Cezâyir-i Hâlidât'dan i'tibâr olunmak üzre seksendört derece tûl ve otuz derece arz-ı şimâlinde vâki' Basra'da beher sene sayfında olduğu misillû sâl-i hâl sayfında geçen Temmuz ve Ağustos aylarında bazı günleri kırkaltı dereceye taksîm olunmuş nezd-i acizânemde bulunan sermometre yani mizânü'l-harârenin şemse mukâbil olarak maslûbunda ilerü mahalli olsa behemehâl daha ziyâde urûc edeceği derkâr ise de olmadığından derece-i âlîsine vâsıl olub dayanmış ve Basra'nın ebniyesi duvarları bir buçuk zirâ'-i arîz olarak bir nev'i kerpiçden masnû' olduğuna ve üzeri dahi Anadolu'nun bazı mahallerinde olduğu misillû toprâk dam bulunduğuna mebni bu ma-

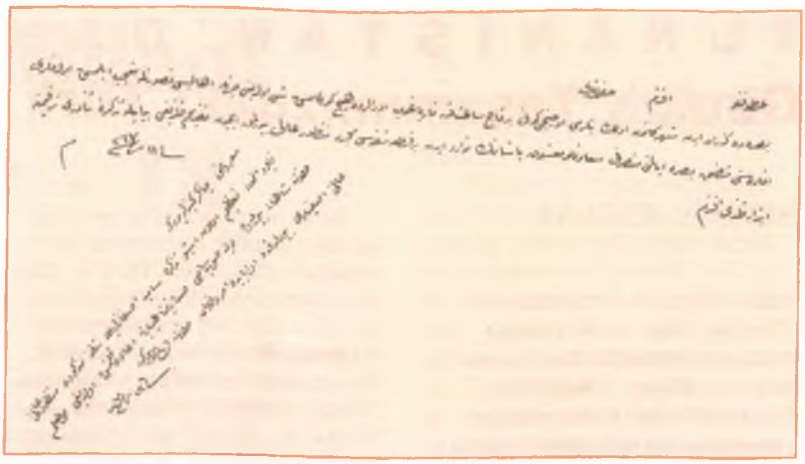

BOA, İrâdeler, İrâde-i Dahiliye, Sıra No: 13692, Aded: 2, Vesika: 2.

kûle ebniye gölgesinde dahi vâki olan harâret nihâyet otuzsekiz buçuk dereceye kadar vâsıl olmuş ve müstağni-i arz ü inhâ bulunmuş olduğu üzre Basra kasabası mine'l-kadîm bu mahalde olmayub medâin-i kisrâya karşılık olmak üzre hazret-i Ömerü'l-Farûk'un vakt-i müteyemmine-i âlî-i hilâfetlerinde şimdiki Zübeyr kasabasının bulunduğu mahalden iki buçuk sâat öte tarafda çölde vâki Üns bin Mâlik hazretlerinin türbe-i şerifelerine varınca dâiren-mâdâr sûr olmak üzre Basra nâmıyla Utba bin Gazvân nâm kimesneye bir belde-i cesîme binâ etdirilmiş ve belde-i mezkûrun inşâsından sonra yalnız bir kabileden yetmiş bin adam iskân etdirilmiş olduğu arabiyyü'l-ibâre tevârih-i mevcûdede muharrer ve murakkam ve Vâk'a-i Cemel dahi mevki'-i mezkûrda vukû' bulduğu azâde-i iş'âr ve rakam olub bilâhare yani hicret-i nebeviyeden sekiz yüz sene sonra belde-i mezkûrede kesret üzre vebâ hastalığı zuhûr ederek yedi sene mümted olduğundan mütebâki kalmış olan kesânın her biri bir tarafa savuşmuş ve bilâhare zikr olunan belde pek çok ebniyesi ve sûku harâb olub kalanları dahi mütemâyil-i türâb olduğu esnâda min tarafillah zuhûr eden afât-ı ruzgârdan kusûru münhedîm olub kâffesi toprak altında kalarak bayağı belde-i mezkûre eser-i ebniyeden bir şey müşâhade olunmamak rütbelerde çöl olmak ve ahâli-i mevcûdesinden mütebâki kalub mukaddemâ firâr ederek şurada burada pek çoğu şimdiki Basra'nın civârında iskân eylemekde bulunmakda oldukları hâlde [o] târihden üç yüz yetmişaltı sene akdem Basra-i cedîd teşkîl olunmuş ise de suru olmadığından yine kabile-i Arab'dan ve devlet-i aliyye vüzerâsından Siyâbzâde Hüseyin Paşa'ya Hassa, Katîfe ve Bahreyn'in ilhâkıyla Basra eyâleti tevcîh olunduğundan belde-i mezkûre etrafında olan şimdiki suru mütevellîâ-yı müşarünileyhe iki yüz ellibir sene evvel binâ eylemiş ve ilâ elân Basra ve Zübeyr ahâlisine değirmentaşı ve o misillû hacer-i kebîr lüzûmu takdîrinde marrü'z-zikr Basra-i atikin olduğu mahallin hafriyla binâları esâsından ihrâc ederek istimâl eylemekde bulunmuş olub ancak bu mukaddemâtdan maksad-ı çâkerânem şu oluyor ki Basra-i atik ve cedîdin keyfiyet-i ahvâlini müzekker tevârîh-i mevcûde tetebbû' olundukda görülmemiş ve sinni yetmişbeş ve seksene yetişmiş kimesnelerden sü'âl olundukda işidilmemiş olmak üzere mah-i hâlin gurresi ve Kânûnievvel'in yirmiüçüncü cumaertesi günü Basra'ya kar yağmış olub şöyle ki zikr olunan Kânûnievvel'in ibtidâsından yevm-i mezkûra gelince geceleri sermometre zero yani sıfır dereceden iki iki buçuk derece aşağı tenezzül etmek ve ol geceler sabahları erkenden suların sathı cüz'i mertebe müncemid görülmekde idiyse de sâlifü'l-beyân cumaertesi günü rüzgâr Batı-Karayel olduğu ve mizânü'l-harâre dahi iki derece bulunduğu hâlde sâat üçde bed' ile evvelâ yarım sâat mikdârı ufak ufak ve mu'âharen âdetâ kuşbaşı ta'bîr olunduğu vechile sâat altıyı çeyrek geçesiye kadar kar yağmış olub derkâr olan rutûbetden yarım parmak ve duvar kenarları ile kuytu yerlerde bir parmak mikdârı tutmak ve sonraca hava açılarak erimiş ise de ol gece marrü'l-beyân sermometre zerodan dûn derece ve ferdâsı gece dahi dört buçuk derece aşağı indiğinden ve vücûdlar dahi eyyâm-ı sayfda ânifen zikr olunduğu üzere sıcak ile ülfet edüp müddet-i medîde dahi sıtma ile uğraşılarak vücûd ve asâbda kuvvet bulunmadığından gereği gibi üşülmemiş ve eğerçi işitilmiş ise de bu havâlice görülmüş nesne olmadığından ahâlinin mûcib-i taaccübleri olarak zikr olunan kara mâl-i rûm deyü tesmiye eylediklerinden başka tahdîd-i hudûd-ı İrâniyye'ye saâdetlû Derviş Paşa hazretlerinin refâkatiyle bu tarafa gelmiş olan bir tabur asâkir-i nizâmiye-i şâhâne müşarünileyhin Bağdat'ı teşrifine mebni bu cânibde terk olunduğuna ve çâkerleri ile tevâbiât-ı kemterânem ve bahriye takımı Dersaâdet'den geldiğine binâen cenâb-ı hayy-ı kadîr bu misillû mevkide dahi memleketlerine eyledikleri ihsân ve inâyâtın müşâhedesiyle kendülerini taltîfi takdîr eyledi demekden başka cânib-i ahâliden manâlar verilerek ve bu keyfiyet havali-i merkûmece agreb-i garâibden bulunmuş olmakla arz ü beyânına ibtidâr olunmuşdur. Ol bâbda emr ü irâde hazret-i men lehü'l-emrindir

fi 3 Rebiyülevvel sene 1267
[6 Ocak 1851]

Mutasarrıf-ı Basra
(mühür)
es-Seyyid İsmâil Ma'şûk

BOA, İrâdeler, İrâde-i Dâhiliye, Sıra No: 13692, Aded: 2, Vesika: 1.

Atûfetlû efendim hazretleri

Basra'da güzerân eden şehr-i Kânûnievvel'in yirmiüçüncü günü bir kaç sâat kadar kar yağub oralarda hiç görülmemiş şey olduğu cihetle ahâlisi ne sûretle taaccüb eylemiş oldukları ifâdesini mutazammın Basra eyâleti mutasarrıfı saâdetlû Ma'şûk Paşa'nın tevârüd eden bir kıt'a şukkası mücerred manzûr-ı âlî buyurulmak içün takdîm kılındığı beyânıyla tezkere-i senâveri terkîmine ibtidâr kılındı efendim

fi 11 Rebiyülâhır sene 1267
[13 Şubat 1851]

Ma'rûz-ı çâker-i kemineleridir ki

Ziver-i enmîle-i ta'zîm olan işbu tezkere-i sâmiye-i asafâneleriyle şukka-i mezkûre manzûr-ı âlî-i hazret-i şâhâne buyurulmuş ve yine savb-ı sâmî-i sadâret-penâhîlerine iâde kılınmış olduğu muhât-ı ilm-i âlî-i asafîleri buyuruldukda ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir

fi 12 Rebiyülâhır sene 1267
[14 Şubat 1851]

BOA, İrâdeler, İrâde-i Dâhiliye, Sıra No: 13692, Aded: 2, Vesika: 2.

YUNANİSTAN'DAN
Günlük Yaşamımızdaki Türk

HERKÜL MİLLAS

Herkül Millas'ın Yunanistan'da "Türkiye" konusunda yazdığı makalelerin çevirilerine devam ediyoruz. Millas, *I Avgi* (Sol) gazetesinin özel kültür ekinde yayımlanan bu makalelerin farklı okuyuşları olabileceğini düşünüyor: Türkiye söylemi Yunanistan'da nasıldır; bu tür ulusal kimlik konularına nasıl yaklaşılabilinir; Türkiye ülke dışında nasıl görülmektedir, gibi.
28 Aralık 1997 tarihinde yayınlanan bu makale, *I Avgi*'de bir süre "günlük ulusçuluk" başlığı altında tartışılmış olan ve kolayca sezilmeyen ama her an yaşamımızı etkileyen ulusçuluk konusunu ele almaktadır. Polemikle ilgili, özgün metinde yer alan kimi isimler çeviride yer almamaktadır. *-Ed.*

Boğazımızdan rahat geçebilsin diye günlük kahvemizi Yunanlılaştırdık, ama "Türk"ü, günlük yaşamdaki ulusçuluğumuzu beslesin diye hiç değiştirmeden iki yüzyıl aynen muhafaza ettik. Her günkü yaşamdaki ulusçuluk, "öteki" olmadan var olamaz, o "öteki" ki, "bizim" görünümümüz tersine çevrilerek oluşturulur.

Ulusal kimliğimiz tarihsel olarak uzakta kalan Frenklerle halledemiyor sorununu; ne de geçici Almanlarla, güçsüz olan ve inandırıcı bir tehdit oluşturmayan "Makedonlar", Arnavutlar, Yahudilerle, ne de "bizim" kendi siyasal bloklarımızla birlikte yok olan emperyalistler ve komünistlerle, ne de, gereği kadar fanatik Ortodoks olmadığımız için, Katolikler ve Protestanlarla. "Türk", tarihimize anlam verendir, "turkokratia"nın ("Osmanlı" değil) ve reaya geçmişimizin günah keçisi, ulusal paranoyamızı en iyi biçimde besleyen günlük tehlikedir. Onsuz olamaz; "barbarlar" da bir çözümdür.[1]

Bu "öteki", gerçek önemine kıyasla gereğinden çok fazla abartılarak, medya aracılığıyla, eğitim yoluyla, politik ve kültürel etkinlikler yoluyla günlük yaşamımıza girer. Günlük koşuşturmanın içinde ulusçuluk ve "öteki" fark edilmeyebilir. Ancak "bizim", özgürlüğü sağlayan keskin kılıcımızda bile "öteki"nin cesetlerine rastlanır. Herkes bilir kimin sebep olduğunu "Rumların acısına". Çağrışımlar gün boyu vardır.[2]

"Öteki" her gün vatanperverliğimizin ölçüsüne dönüşmektedir, ayırıcı çizgiyi oluşturmaktadır: Türk dostun var mı söyle, senin kim olduğunu söyleyeyim! "Onu" her gün yeniden oluşturup, hiç şüphelenmeden bilincimizin içine yerleştiriyoruz ve sonra bu halüsinasyonlara "toplu bellek" diyoruz. Oysa "öteki" hiç de gerçek değildir.

Muhayyeldir. Ulusla olduğu gibi. Aynı ideolojinin iki yüzüdür. Ve bundan dolayı da ülkenin ekonomisi, sağlık sorunları, eğitimi, ulaşım işleri vb, "ulusal sorun" sayılmıyorlar. Yalnız "öteki" ulusal sorunun bir parçasıdır. Ve ne denli daha çok "ulusal" biçimde düşünüyorsa, bir kimse o denli de "Türk"e karşı çıkmaktadır. Her gün izliyoruz bunu.

Bu gazetede günlük ulusçuluk iki eksende tartışılıyor. Kimi zaman yeni toplumsal bir kimlikle ilişkili çağdaş tarihsel bir fenomen anlamında bir ulusçuluk olarak; kimi zaman ise kabul edilir sınırları aşan aşırı bir bağnazlık olarak (Doğal olarak bağnazlık kimi zaman toplumsal kimliğin bir görünümü de olabilir). Bu muhayyel "biz", kimi zaman hemen hemen hepimizi içermekte, kimi zaman ise sözü edilen, olumsuz ve aşılması olanaklı görülen "aşırı milliyetçi"liktir. Sanıyorum aynı şeyi tartışmıyoruz...

Benim sözünü ettiğim "öteki", "biz" kavramının karşısında doğal olarak bulunandır. Bu "öteki", bir sapmadan çok, tarihsel bir konjonktür sonucudur. Bu durumun bilinç düzeyine çıkması da, başka bir tarihsel sürecin sonucudur; toplumsal kimlikler alanında yeni arayışları haber veren bir gelişmedir.

Bu arada toplumun bir kesiminin artık, bu "öteki"nin ulusal ya da ulusçu bir ısrarla yeniden üretilmesinden bıkıp karşı çıktığı da gözden kaçmamalı; kimilerinin de Türklerin (bize) ne yaptıklarına hiç önem vermedikleri de görülmelidir! Bu biçimde düşünenler, seçeceğimiz kıstaslara göre, ulusal bilinç taşımayan, siyasal düşünceden yoksun ya da ulusun oluşması sürecinin sınırlarında bulunan insanlar olarak algılanabilirler.

En nihayet, V. Panayotopulos'un da başarılı bir biçimde ifade ettiği gibi, "öteki taraf"ın bu diyalogda yer almadığı görülmelidir. Ama bu durum, bu ilişkinin kuralıdır. "Öteki"nin, tanımladığımız biçimiyle var olması için, ancak muhayyel bir alanda bulunması gerekir. Gerçekten var olan Türkler, her zaman bilinen "öteki"nden farklıdırlar. Ve onlarla karşılaştığımızda "hiç Türk'e benzemiyor" deriz.

Bu gerçekten var olan Türkler de, sırasıyla rolleri değiştirirler. Onlar "biz" olmakta, bizler ise "öteki". "Öteki" rolündeki Yunanlı ise başka bir yazının konusudur.

1. "Barbarlar da bir çözümdü" Kavafis'in ünlü "Barbarları Beklerken" başlıklı şiirine göndermedir. Ozan doğal olarak Türkleri kastetmemektedir.
2. "Keskin kılıç" Yunan İstiklal Marşı'na, "Rum'un acısı" Seferis'in "Neofitos Englistos Konuşuyor" başlıklı şiirine göndermedir.

Rumi ve Miladi Takvimler - IX

A. NECATİ AKGÜR
Dr. Müh., Türk Tıp Tarihi Kurumu üyesi

Ömer Hayyam kurulunun yeni takvim için nasıl bir artıklama yöntemi getirdiğini de bilmiyoruz. Bu konuda birbirinden değişik veri ve yorumlar görülüyor:

Bilinen en eski kaynak Kutbeddin Şîrâzî'dir (doğ. 1236 Şîraz - ölm. 1311 Tebriz). Hekim, gökbilimci, dinbilimci olan Şîrâzî İran'da Moğol-İlhanlı dönemini yaşamış, İbn Sînâ'nın *Kanun fi t-Tib*'bı üzerinde çalışmış, ünlü gökbilimci-matematikçi Nasıyreddin Tûsî'nin (1201-1274) öğrencisi olmuş, 1280'lerin ilk yıllarında Sivas ve Malatya'da kadılık etmiştir. Parlak bir zekası ve az raslanır bir anlayış yeteneği vardı; kendisine "İranlıların âlimi" derlerdi. Ünlü coğrafyacı Ebû l-Fidâ (1273-1331) onun için "mütefennin" (fen bilgini, fen bilimlerine özenen) demektedir. Seçkin bir hekim ailesine mensup bir Arap (!) hekimidir (*İslâm Ansiklopedisi*'nden). Şîrâzî, Celali takviminde "Yedi-sekiz defa dört yılda bir artıklamanın ardından bir defa da beşinci yılın artıklanması"ndan söz etmektedir. Buna göre Celali yılları, ilk yıldan başlamak üzere, 1-70; 71-140; 141-210; ... şeklinde 70 yıllık dönüşümlere ayrılacak ve her dönüşümün

4 8 12 16 20 24 28 (33)
37 41 45 49 53 57 61 65 (70)

inci yılları artıklanacaktır (yıl 366 gün çektirilecektir). Burada ilk 33 yıl içerisinde, 28'e değin (yedi defa) hep 4'üncü yıllar, ancak bunun arkasından 5'inci yıl (33 yılı); 34-70 yılları içerisindeyse, 37'den 65'e değin (sekiz defa) yine hep 4'üncü yıllar, arkasından 5'inci yıl (70 yılı) artıklanacaktır (365 1/4 günlü Rumi takvimdeyse,

4 8 12 16 20 24 28
32 36 40 44 ...

yılları, yani kural dışına çıkılmaksızın hep 4'üncü yıllar artıklanmaktadır).

Böylece burada, İskender takvimindeki, 4 yılda 1 gün hesabıyla (70 yıl kalansız olarak 4'e bölünemediğinden) 140 yılda 35 gün yerine, "70 yılda 17 gün" ya da 140 yılda 34 gün artıklanmaktadır. Bu durumda, bu Celali takvimi çeşitlemesinde, Rumi takvime göre 140 yılda 1 gün daha az artıklama yapılmaktadır:

$$\left[\frac{1}{4} \cdot \frac{17}{70} = \frac{35}{140} - \frac{34}{140} = \frac{1}{140}\right]$$

Buna göre bu takvimde yıl süresi,

$$365\,\frac{17}{70} = 365,242\,857\,142\,857\,142\,857...$$

gündür.

Bu takvimin yanılgı payına gelince:

Yıllık yanılgı = gerçek yıl süresi - takvim yılı süresi olduğundan, *Uluğ Bey Zîycî*'nde verilen gerçek yıl süresine, 134 yıla göre,

365, 242 534 876 543 209 876 543 209 876 543...
− 365, 242 857 142 857 142 857 142 857 142 857...
0, 000 322 266 313 932 980 599 647 266 313...

hesabıyla, 10 000 yılda 3,22 gün ya da 3103 yılda 1 gün olacaktır.

Yanılgı payı, gerçek yıl süresinin 365 1/4 günlü Rumi takvime göre kayma/oynama ölçüsü demek olan

(365, 25 - 365, 242 534 876 543 209 876... =)
0, 007 465 123 456 790 123 ... ≅ 1/134

oranıyla o takvimin oranı farkı olarak,

1: 134 = 0, 007 465 123 456 790 123...
− 1: 140 = 0,007 142 857 142 857 142...
0,000 322 266 313 932 980...

şeklinde de hesaplanabilir.

Uluğ Bey Zîycî'ndeyse (1436 sonrası), "Altı-yedi defa dört yılda bir artıklamanın ardından bir defa da beşinci yılın artıklanması" deniyor. Bu deyişe göreyse artıklanacak yıllar,

4 8 12 16 20 24 (29)
33 37 41 45 49 53 57 (62)

inci yıllar olmalıdır.

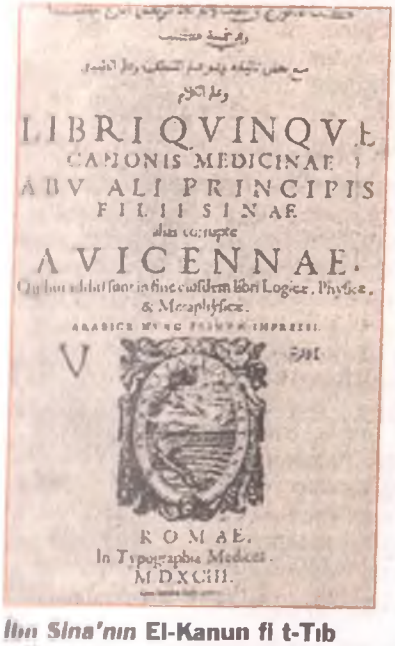

İbn Sina'nın* El-Kanun fi t-Tıb *adlı eserinin 1593'te Roma'da yapılan baskısının Latince-Arapça kapağı.

Buna göre, İskender takviminde, her 4 yılda 1 gün hesabıyla 2x62 = 124 yılda 31 gün artıklanırken, Celali'de "62 yılda 15 gün" ya da 124 yılda 30 gün artıklanacaktır:

$$\left[\frac{1}{4} - \frac{15}{62} - \frac{31}{124} - \frac{30}{112} - \frac{1}{124}\right]$$

Bu takvimde yıl süresi,

$$365\frac{15}{6} = 365,241\ 935\ 483\ 870\ 967\ 741\ 935\ 483...\ \text{gün},$$

yanılgı payı ise,

$$\begin{array}{r} 365,242\ 534\ 876\ 543\ 209\ 876\ 543\ 209\ 876... \\ -\ 365,241\ 935\ 483\ 870\ 967\ 741\ 935\ 483\ 870... \\ \hline 0,000\ 599\ 392\ 672\ 242\ 134\ 607\ 726\ 005... \end{array}$$

hesabına göre, 10 000 yılda 5,99 gün ya da 1668 yılda 1 gündür.

Bu iki öneri -iki kalıptan ilkinin, ilk bakışta dikkati çeken "yanılgı payları" karşılaştırma bakımından ölçü olarak alınırsa, ikinciden hemen iki kat daha az yanılgılı, dolayısıyla daha iyi ve sağlıklı olduğu görülmektedir. İkinci bir dikkat çekici nokta olarak görülen, *Ziyç*'in verdiği "134 yıl dönüşümü"nün ölçü alınmasıyla da: Kutbeddin Şîrâzî'nin 70 (140) yılının , 134 yıla, *Uluğ Bey Ziyci*'nin 62 (124) yılından daha yakın oluşu da, ilk önerinin ikinciden daha iyi ve sağlıklı olacağını göstermektedir.

Ancak bu yanılgı payları, *Ziyç*'de verilen gerçek yıl süresinden çıkardığımız 134 yıl dönüşümüne göre doğrudur. Yani biz burada, Ömer Hayyam kurulunun, daha sonra da Kutbeddin Şîrâzî ve *Uluğ Bey Ziyci* gökbilimcilerinin bu 134 yıl süresini doğru kabul edip takvimlerini buna göre düzenlemiş olduklarını varsayıyoruz. Ne var ki durum böyle değilse, yanılgı payları da değişecektir.

Bu açıdan ele alındığında, Kutbeddin Şîrâzî, bize göre, gerçek dönüşüm yılı olarak, 895 ölçümünün İskender takviminin başlangıç yılı olan MÖ 312 ile karşılaştırılmasıyla bulunan 134 yıl dönüşümünü değil, 1079 ölçümünün MÖ 312 ile karşılaştırılmasıyla elde edilen 139 yıl dönüşümünü kabul ederek hesaplarına temel tutmuş ve bunu da, hesaplama kolaylığı bakımından, 4'e kalansız bölünebilen 140 yıl olarak almıştır. Buna göre yanılgı,

$$\begin{array}{r} 1:139 = 0,007\ 194\ 244\ 604\ 316\ 546... \\ -\ 1:140 = 0,007\ 142\ 857\ 142\ 857\ 142... \\ \hline 0,000\ 051\ 387\ 461\ 459\ 403... \end{array}$$

hesabıyla, 100 000 yılda 5,1 gün ya da 19 460 yılda 1 gün olacaktır.

Benzeri yolda *Uluğ Bey Ziyci* gökbilimcileri de, örneğin 1079 ilkbahar ılımını ölçümünün 325 ilkbahar ılınımı ölçümüyle karşılaştırılmasının verdiği 125,666... yıl dönüşümü değerini temel tutmuş ve bunu 124 yıl olarak almışlardır. Buna göreyse yanılgı,

$$\begin{array}{r} 1:125,666... = 0,007\ 957\ 559\ 681\ 697\ 612\ 732... \\ -\ 1:124 = 0,008\ 064\ 516\ 129\ 032\ 258\ 064... \\ \hline 0,000\ 106\ 956\ 447\ 334\ 645\ 332... \end{array}$$

hesabıyla, 10 000 yılda 1,07 gün ya da 9 350 yılda 1 gündür.

Bu hesaplamalara göre de 17/70 oranlı takvim 15/62 oranlı takvimden daha sağlıklı olmalıdır.

Üçüncü olarak, her iki takvimin günümüz değerlerine [gerçek yıl süresi = 365, 2422 gün; 365 1/4 günlü Rumi takvime göre kayma ölçüsü (365, 25 - 365, 2422 =) 0,0078 gün/yıl; dönüşüm süresi = 1: 0,0078 = 128 yıl] göre yanılgı payları ise:

$$365\frac{17}{70} = \begin{array}{r} 365,2422 \\ 365,242\ 857\ 142\ 857... \\ \hline 0,000\ 657\ 142\ 857... \end{array}$$

10 000 yılda 6,571 gün ya da 1522 yılda 1 gün

$$365\frac{15}{62} = \begin{array}{r} 365,2422 \\ 365,241\ 935\ 483\ 871... \\ \hline 0,000\ 264\ 516\ 129... \end{array}$$

10 000 yılda 2,655 gün ya da 3780 yılda 1 gün

Buna göre de 15/62 oranlı takvim 17/70 oranlıya göre daha sağlıklı görülmektedir.

İslâm Ansiklopedisi (Celali takvimi mad.), bu sonuncu ölçüye göre hüküm vererek, *Ziyç*'in verdiği 15/62 oranlı takvimin "Nazariyesinin daha sahih gibi göründüğünü" söylemektedir.

Burada bir de şu nokta akla gelmektedir: Kutbeddin Şîrâzî'nin yedi-sekiz kere deyişi, acaba yalnızca 70'er yıllık dönüşümleri mi anlatmaktadır? Yoksa bu süre, gerçek Güneş yılının 365 1/4 günlü Rumi takvime göre 1 gün kayma/oynama göstermesi, 895'den bu yana, 134 yıl yakını olarak bilindiğine göre,

4	8	12	16	20	24	28	(33)
37	41	45	49	53	57	61	(66)
70	74	78	82	86	90	94	(99)
103	107	111	115	119	123	127	131 (136)

kalıbına uyacak yolda, 136 yıl şeklinde anlaşılamaz mı?

Benzer biçimde, *Ziyç*'de verilen altı-yedi kere deyişi, yalnızca 62 yıllık bir dönüşümü mü göstermektedir? Bu da örneğin,

4	8	12	16	20	24	(29)	
33	37	41	45	49	53	57	(62)
66	70	74	78	82	86	90	(95)
99	103	107	111	115	119	123	(128)

kalıbına göre 128 yıl olamaz mı?

İlkinde, yıl süresi

$$365\frac{33}{136} = 365,242\ 647\ 058\ 823\ 529...\ \text{gün},$$

134 yıla göre yanılgı payı,

$$\begin{array}{r} 365,242\ 534\ 876\ 543\ 209... \\ -\ 365,242\ 647\ 058\ 823\ 529... \\ \hline 0,000\ 112\ 182\ 280\ 320... \end{array}$$

hesabıyla, 10 000 yılda 1,12 gün;
ikincisindeyse yıl süresi

$$365\ \frac{31}{128} = 365,\ 242\ 187\ 5 \text{ gün},$$

134 yıla göre yanılgı payı,

365, 242 534 876 543 209...
− 365, 242 187 5
0, 000 347 376 543 209...

hesabıyla, 10 000 yılda 3,47 gündür.

Bu ikisinin dışında daha başka önerilerin de söz konusu edildikleri görülüyor. Örneğin 33 yıllık dönüşümler. Burada artıklanacak yılların

4 8 12 16 20 24 28 (33)

üncü yıllar olacağı ve böylece 33 yıllık dönüşümler içerisinde 8 yılın artıklanacağı açıkça görülmektedir.

Böylece

$$\frac{1}{4} - \frac{8}{33} = \frac{33}{132} - \frac{32}{132} = \frac{1}{132}$$

hesabına göre, 132 yıl içerisinde, İskender takviminde 33 yıl artıklanırken, Celali takviminde (33 yılda 8 gün ya da 4x33 = 132 yılda) 32 gün artıklanacaktır. Öte yandan 132 yıl, 134 yıl dönüşümüne pek yakın düştüğünden, bu Celali çeşitlemesi, 17/70 ve 15/62 çeşitlemelerinden çok daha iyi ve sağlıklı görünmektedir. Gerçekten bu takvimde yıl süresi

$$365\ \frac{8}{33} = 365,\ 242\ 424\ 242\ 424... \text{ gün}$$

olduğundan, 134 yıla göre yanılgı payı

365, 242 534 876 543 209 876 543 209 876...
− 365, 242 424 242 424 242 424 242 424 242...
0,000 110 634 118 967 452 300 785 634...

hesabıyla 10 000 yılda 1,106 gündür.

Bizde, Gazi Ahmet Muhtar Paşa da (*Islah ut-Takvîm*, s. 22 ve 39) bu 33 yıl dönüşümlü takvimi önermekte, Ahmet Şakir Paşa'ysa (*Takvîm-i Nücûmî*, s. 59) onu desteklemektedir. Ahmet Cevdet Paşa'ya göre (*Takvîm ül-Edvâr*, s. 42) dönüşümler 130 yıllık olmalıdır. Sédillot da 161 yıl dönüşümü üzerinde durmaktadır (*İslâm Ansiklopedisi*-Celali takvimi mad.).

Böylece ortaya konulan bu 62 (124), 128, 33 (132), 136 ve 70 (140) yıl dönüşümlü takvimleri, 134 yıla göre, yanılgıları bakımından karşılaştıracak olursak:

62'den	124 yıl	: 10 000 yılda	5,994	gün
	128 yıl	: 10 000 yılda	3,474	gün
33'den	132 yıl	: 10 000 yılda	1,106	gün
	136 yıl	: 10 000 yılda	1,122	gün
70'den	140 yıl	: 10 000 yılda	3,223	gün

en az yanılgılı, dolayısıyla en sağlıklı olanların, 134 yıla en yakın olan 33 (132) ve 136 yıl dönüşümlü takvimler oldukları; ayrıca bu ikisinin 134

DÖKÜM 1 A: *ULUĞ BEY ZİYCİ*'NDE CELALİ TAKVİMİ İÇİN VERİLEN YIL SÜRELERİ (ALTMIŞLIK SAYILAMA)

Aded	Rûzhây	Merfû'u eyyâm	Rûz-u dekâyık
ا	٣٦٥	و ٠	يد لج ز لب
ب	١٣٠	يب ب	كط و يه د
ج	١٠٩٥	يج يه	مج لط كب لو
د	١٤٦٠	كد ك	نج يب ل ح
ه	١٨٢٦	ل كو	يب مه لز م
و	٢ ١٩١	لو لا	كز يج مه يب
ز	٢ ٥٥٦	مب لو	ما نا تب مد
ح	٢ ٩٢١	مج ما	نو كه ء بو
ط	٣٢٨٧	ء ند مز	ى نج ز مج
ى	٣٦٥٢	ا ء نب	كه لا يه ك
ك	٧ ٣٠٤	ب ا مد	نا ب ل م
ل	١٠ ٩٥٧	جر ب لز	يو لج مو ء
م	١٤ ٦٠٩	د ج كط	مب ه ا ك
ن	١٨ ٢٦٢	ه د كب	ز لو يو م
س	٢١ ٩١٤	و ه يد	لج ز لب ء
ع	٢٥ ٥٦٦	ز و و	نج لج مز ك
ف	٢٩ ٢١٩	ح و نط	كند ى ب م
ص	٣٢ ٨٧١	ط ز نا	مط ما مج ه
ق	٣٦ ٥٢٤	ى خ مد	يه يب لج ك
ر	٧٣ ٠٤٨	ك يز كج	ل كه و م
ش	١٠٩ ٥٧٢	ل كو يب	مه لز م ء
ت	١٤٦ ٠٩٦	م لد نز	ء ن يج ك
ث	١٨٢ ٦٢١	ن مج ما	يو ب مو م
خ	٢١٩ ١٤٥	ا ء نب كه	لا يه ك ء
ذ	٢٥٥ ٦٦٩	ا با ا ط	مو كز نج ك
ض	٢٩٢ ١٩٤	ا كا ط نز	ا م كو م
ظ	٣٢٨ ٧١٨	ا لا يج لج	يو نج ء ء
غ	٣٦٥ ٢٤٢	اما كز كب	لب ه لج ك

yıldan ± 2 yıl uzaklıkta oluşları dolayısıyla yanılgı paylarının da birbirine hemen eşit oldukları görülüyor. 134 yıldan ± 6 yıl uzaklıkta bulunan 128 ve 70 (140) yıl dönüşümlü takvimler de, yanılgı payları yine hemen birbirine eşit olarak, ikinci sırada yer almaktadırlar. 62 (124) yıl dönüşümlü (*Ziyç*'in verdiği) takvimse, 134 yıldan 10 yıl farklı ve en fazla yanılgılı takvim olarak üçüncü sırada gelmektedir.

Demek oluyor ki gerçek Güneş yılı süresinden çıkarılan dönüşümün 134 yıl olduğunun kabul edilmesi ya da varsayılması durumunda, 134 yıl dönüşümlü bir takvim yanılgısız olacak; yıl dönüşümü 134 yıla yaklaştığı ölçüde de, takvim daha az yanılgılı ve sağlıklı bulunacaktır.

DÖKÜM 1 B: YILLARIN GÜN SÜRELERİ (ULUĞ BEY ZİYCİ'NDEN)

1.	365,242 534 876 543 209 876 543 209	...
2.	730,485 069 753 086 419 753 086 419	...
3.	1 095,727 604 629 629 629 629 629 629	...
4.	1 460,970 139 506 172 839 506 172 839	...
5.	1 826,212 674 382 716 049 382 716 049	...
6.	2 191,455 209 259 259 259 259 259 259	...
7.	2 556,697 744 135 802 469 135 802 469	...
8.	2 921,940 279 012 345 679 012 345 679	...
9.	3 287,182 813 888 888 888 888 888 888	...
10.	3 652, 425348 765 432 098 765 432 098	...
11.	4 017,667 883 641 975 308 641 975 308	...
12.	4 382,910 418 518 518 518 518 518 518	...
13.	4 748,152 953 395 061 728 395 061 728	...
14.	5 113,395 488 271 604 938 271 604 938	...
15.	5 478,638 023 148 148 148 148 148 148	...
16.	5 843,880 558 024 691 358 024 691 358	...
17.	6 209,123 092 901 234 567 901 234 567	...
18.	6 574,365 627 777 777 777 777 777 777	...
19.	6 939,608 162 654 320 987 654 320 987	...
20.	7 304,850 697 530 864 197 530 864 197	...
21.	7 670,093 232 407 407 407 407 407 407	...
22.	8 035,335 767 283 950 617 283 950 617	...
23.	8 400,578 302 160 493 827 160 493 827	...
24.	8 765,820 837 037 037 037 037 037 037	...
25.	9 131,063 371 913 580 246 913 580 246	...
26.	9 496,305 906 790 123 456 790 123 456	...
27.	9 861,548 441 666 666 666 666 666 666	...
28.	10 226,790 976 543 209 876 543 209 876	...
29.	10 592,033 511 419 753 086 419 753 086	...
30.	10 957,276 046 296 296 296 296 296 296	...
31.	11 322,518 581 172 839 506 172 839 506	...
32.	11 687,761 116 049 382 716 049 382 716	...
33.	12 53,003 650 925 925 925 925 925 925	...
.	. . . .	
.	. . . .	
62.	22 645,037 162 345 679 012 345 679 012	...
70.	25 566,977 441 358 024 691 358 024 691	...
91.	33 237,070 673 765 432 098 765 432 098	...
95.	34 698,040 813 271 604 938 271 604 938	...
103.	37 619,981 092 283 950 617 283 950 617	...
107.	39 080,951 231 790 123 456 790 123 456	...
111.	40 541,921 371 296 296 296 296 296 296	...
128.	46 751,044 464 197 530 864 197 530 864	..
130.	47 481,529 533 950 617 283 950 617 283	...
136.	49 672,984 743 209 876 543 209 876 543	...
144.	52 594,925 022 222 222 222 222 222 222	...
157.	57 343,077 975 617 283 950 617 283 950	...
161.	58 804,048 115 123 456 790 123 456 790	...
169.	61 725,988 394 135 802 469 135 802 469	...
173.	63 186, 058533 641 975 308 641 975 308	...
177.	64 647,928 673 148 148 148 148 148 148	...
194.	70 857,051 766 049 382 716 049 382 716	...
202.	73 778,992 045 061 728 395 061 728 395	...
223.	81 449,085 277 469 135 802 469 135 802	...
227.	82 910, 055416 975 308 641 975 308 641	...
235.	85 831, 995695 987 654 320 987 654 320	..
239.	87 292, 965835 493 827 160 493 827 160	...
243.	88 753, 935975 000 000 000 000 000 000	...
247.	90 214, 906114 506 172 839 506 172 839	...
260.	94 963, 059067 901 234 567 901 234 567	...
268.	97 884, 999346 913 580 246 913 580 246	...

Burada 70, 103, 107,... 268 yılları gün kesirleri sıfıra aşağıdan yakın olduklarından, bunların 1'den farklı alınmıştır. Örneğin 268 yılı için:
1- 0,999 346 913 580 246... = 0,000 653 086 419 753... gibi.

Uluğ Bey Ziyci'nde verildiğini söylediğimiz gerçek Güneş yılı sürelerine (Döküm 1 A) bakarsak: Burada, 1'den 10'a yılbeyıl, daha sonra 10'dan 100'e onar onar, 100'den 1000'e yüzer yüzer sıralamalı bir döküm oluşturulmuştur. Bununla, Celali takvimi günlerini, Hicri, Rumi (İskender), Yezdicürd vb günlerine çevirme hesaplaması amacı güdülüyor. Biz buradaki altmışlık sayılama yöntemiyle verilen değerleri onluk sayılamaya çevirdik. Ancak şeklini biraz değiştirerek, 134 yılın gün sayısı, sıfıra değil, 0,5'e yakın olduğundan, 2x134 = 268 yıllık bir döküm haline getirdik (Döküm 1 B. Yalnız yer darlığı nedeniyle ilk 33 yıllık bölümü verdik ve buna burada söz konusu ettiğimiz kimi yılları da ekledik).

Dökümde 33 yıl süresi 12 053, 003 650 925 925... gündür. Buna göre, 33 yıl dönüşümlü bir takvim düzenlersek, her dönüşüm 12 053 günlü olacak; 0,003 650 925 925... gün kesriyse bırakılacaktır. Yani böylelikle bu takvim 33 yılda 0,003 650 925 925... gün hesabıyla, yılda (0,003 650 925 925...: 33 =) 0,000 110 634 118 967... gün ya da 10 000 yılda 1,106 gün yanılgılı olacaktır (Yanılgı payının üçüncü yoldan hesaplanışı). Benzer biçimde 62, 70, 128, 136 yıl dönüşümleri için de hesaplamalar yaparsak, az önce verdiğimiz sıralamayı elde edeceğiz [Yalnız burada örneğin 70 yıl dönüşümünün yanılgısını hesaplarken: 70 yılı, gün sayısını bir yukarı yuvarlayıp 25 567 gün alıyoruz. Buna göre yanılgı
25 567 - 25 566,977 441 358 024 691 358...
=0,022 558 641 975 309... ve
0,022 558 641 975 309... : 70 = 0,000 322 266 313 932...
olacaktır].

Böylece bu döküm bize, Celali takvimi çeşitlemelerinin yalnızca 33, 62, 70, 128, 136 yıl dönüşümleriyle sınırlı olmadığını; çok daha fazla sayıda takvim oluşturulabileceğini göstermektedir.

Biz sözünü ettiğimiz bütün bu seçenekleri, yanılgı paylarına ve dolayısıyla daha iyi ve sağlıklı oluşlarına göre Döküm 3'de sıraladık [Burada örneğin 264 yıl, 264 = 8x33 olduğundan, 33 yıl demektir; 256 yıl, 256 = 2x128 olduğundan 128 yıl demektir,... Bu gibi yılları döküme almadık].

Dökümde, 70 yıl dönüşümlü takvimin (ancak 15'inci sırada yer aldığı görülmektedir) 62 yılınkinden (24'üncü sırada) daha az yanılgılı yani daha iyi ve sağlıklı olduğu; 33 yıl dönüşümlü takviminse (5'inci sırada) 70 ve 62 yıl dönüşümlerinden daha iyi olduğu; ancak en iyisinin 268 yıl dönüşümlü takvim olduğu açıkça görülüyor. Bu bakımdan, örneğin 2x33 = 66 yıl dururken, 62 ve 70 yıl dönüşümlerinin nasıl önerildiğini anlamak güç olmaktadır. 130 yıllık dönüşümün ise; eğer burada bir matbaa hatası bulunmuyorsa, (örneğin 136 yıl yazılacakken, 6 yerine 0 yazılmışsa) sözünün bile edilmeyeceği anlaşılmaktadır.

Derleyip toparlarsak: Bütün bu takvimlerin her biri, *Ziyç*'te verilen 134 yıl süresine uymadıkları için, görüldüğü gibi, belli ölçülerde yanılgılıdırlar; dolayısıyla mevsimlere tam bir uygun-

DÖKÜM 3: CELALİ TAKVİMİ ÇEŞİTLEMELERİNİN YANILGI PAYLARI

Dön yılı	Toplam yanılgı (gün)	Yıllık yanılgı (gün)	Oransal yıllık yanılgı	Sıra No
268	0,000 653 086 419 753 ...	0,000 002 436 889 625 ...	1 000 000 yılda 2,437 gün	1
235	0,004 304 012 345 679 ...	0,000 018 314 946 151 ...	100 000 yılda 1,831 gün	2
202	0,007 954 938 271 605 ...	0,000 039 380 882 532 ...	100 000 yılda 3,938 gün	3
169	0,011 605 864 197 531 ...	0,000 068 673 752 648 ...	100 000 yılda 6,867 gün	4
33	0,003 650 925 925 925 ...	0,000 110 634 118 967	10 000 yılda 1,106 gün	5
136	0,015 256 790 123 457 ...	0,000 112 182 280 319 ...	10 000 yılda 1,122 gün	6
239	0,034 164 506 172 840 ...	0,000 142 947 724 572 ...	10 000 yılda 1,429 gün	7
103	0,018 907 716 049 383 ...	0,000 183 570 058 731 ...	10 000 yılda 1,836 gün	8
260	0,059 067 901 234 568 ...	0,000 227 184 235 517 ...	10 000 yılda 2,272 gün	9
173	0,041 466 358 024 691 ...	0,000 239 689 930 778 ...	10 000 yılda 2,397 gün	10
227	0,055 416 975 308 642 ...	0,000 244 127 644 531 ...	10 000 yılda 2,441 gün	11
243	0,064 025 000 000 000 ...	0,000 263 477 366 255 ...	10 000 yılda 2,635 gün	12
104	0,051 766 049 382 716 ...	0,000 266 835 306 096 ...	10 000 yılda 2,668 gün	13
101	0,048 115 123 456 790 ...	0,000 298 851 698 489 ...	10 000 yılda 2,989 gün	14
70	0,022 558 641 975 309 ...	0,000 322 266 313 932 ...	10 000 yılda 3,223 gün	15
128	0,044 464 197 530 864 ...	0,000 347 376 543 209 ...	10 000 yılda 3,474 gün	16
247	0,093 885 493 827 160 ...	0,000 380 103 213 875 ...	10 000 yılda 3,801 gün	17
223	0,085 277 469 135 802	0,000 382 410 175 496 ...	10 000 yılda 3,824 gün	18
177	0,071 326 851 851 851 ...	0,000 402 976 564 134 ...	10 000 yılda 4,030 gün	19
95	0,040 813 271 604 938 ...	0,000 429 613 385 315 ...	10 000 yılda 4,296 gün	20
107	0, 048 768 209 876 543 ...	0,000 455 777 662 397 ...	10 000 yılda 4,558 gün	21
137	0,077 975 617 283 951 ...	0,000 496 659 982 700 ...	10 000 yılda 4,967 gün	22
144	0,074 977 777 777 777 ...	0,000 520 679 012 345 ...	10 000 yılda 5,207 gün	23
62	0,037 162 345 679 012 ...	0,000 599 392 672 242 ...	10 000 yılda 5,994 gün	24
111	0,078 628 703 703 703 ...	0,000 708 366 700 033 ...	10 000 yılda 7,084 gün	25
91	0,070 673 765 432 099 ...	0,000 776 634 784 968 ...	10 000 yılda 7,766 gün	26
130	0,529 333 950 617 284 ...	0,004 073 338 081 671 ...	1 000 yılda 4,073 gün	-

luk göstermeyecekler ve doğru tarihleme veremeyeceklerdir. Düzeltilmiş/doğru takvim, yanılgısız bir takvim demek olan Celali takviminin ruh ve anlamına aykırı düşmektedirler.

Sonuç: Gerçek yıl süresine göre bulunan dönüşümün 134 yıl olarak elde edilmesi durumunda, Celali takviminin, bize göre, 268 yıl dönüşümlü olması gerekir. Ginzel de, W. Matzka'nın bu görüşte olduğunu bildirmektedir (Ginzel, s. 301). Bizce, Ömer Hayyam kurulunun düşüncesi de bu olmalıydı. Böylece takvim yanılgısız (yani mevsimlere tam olarak uyan ve dolayısıyla doğru tarihleme veren) bir takvim olacaktı (Aslında, az önce de değindiğimiz üzere,

0,25 - 0,242 534 876 543 209... = 0,007 465 123 456 791... ve 1: 0,007 465 123 456 791... = 133, 956 257 493 679...

olup tam 134 yıl değildir. Bu, 134 yıl olarak alındığı için, çok küçük, 1 000 000 yılda 2,437 gün gibi bir yanılgı ortaya çıkıyor).

Bu duruma göre, artıklanacak yıllar

4	8	12	16	20	24	28	(33)
37	41	45	49	53	57	61	(66)
70	74	78	82	86	90	94	(99)
103	107	111	115	119	123	127	(132)
136	140	144	148	152	156	160	(165)
169	173	177	181	185	189	193	(198)
202	206	210	214	218	222	226	(231)
235	239	243	247	251	255	259	263 (268)

inci yıllar olmalıdır. Böylece 268 yılda 65 yıl artıklanmış olacaktır.

Bu, aynı zamanda, altı tane 33, bir tane 70 yıl biraradalığı olarak ta düşünülebilir. Benzeri yolda, 268 yıl sayısı değişmez tutularak, yukarıda görülen kalıplardan uygun biraradalıklar da söz konusu olabilir. Örneğin, 62, iki 70, iki 33 yıl biraradalığı gibi. Buna göre, artıklanacak yıllar,

4	8	12	16	20	24	(29)		
33	37	41	45	49	53	57	(62)	
66	70	74	78	82	86	90	(95)	
99	103	107	111	115	119	123	127	(132)
136	140	144	148	152	156	160	(165)	
169	173	177	181	185	189	193	197	(202)
206	210	214	218	222	226	230	(235)	
239	243	247	251	255	259	263	(268)	

olmalıdır.

Günümüz değerlerine göre (gerçek yıl süresi 365, 2422 gün ile
365,25 - 365,2422 = 0,0078 ve 1: 0,0078 = 128 hesabıyla) dönüşüm süresi 128 yıl olarak alınmakla,

4	8	12	16	20	24	(29)		
33	37	41	45	49	53	57	(62)	1a
66	70	74	78	82	86	90	(95)	
99	103	107	111	115	119	123	(128)	

ya da

4	8	12	16	20	24	28	(33)	
37	41	45	49	53	57	61	(66)	1b
70	74	78	82	86	90	94	(99)	
103	107	111	115	119	123	(128)		

kalıbına uyacak yolda, 128 yılda 31 yıl artıklanmalıdır.

Bu iki kalıp arasında, takvimbilim tekniği açısından bir fark bulunmamaktadır. Biz burada 1 b kalıbını kabul edeceğiz.

Ne var ki bu, genel gösterim, ana kalıptır. Uygulamaya konulduğunda, biraz garip bir durum yaratmaktadır. Nitekim: Celali 1 yılı 15 Mart 1079 günüyle başlamaktadır. Burada, Celali 1 yılı 365 günlü olağan bir yıl, 15 Mart 1079 günüyle başlayan Rumi (Jülyen) yılıysa, 29 gün çektirilen 1080 yılı Şubatını içerisinde bulunduracağından, 366 günlü artık bir yıldır [Burada artık yıllar (.) işaretiyle gösterilmiştir].

1 Ferv.				
1	=	15	Ma	1079
2	=	14	Ma	1080
3	=	14	Ma	1081
4	=	14	Ma	1082
5	=	15	Ma	1083
6	=	14	Ma	1084
7	=	14	Ma	1085
8	=	14	Ma	1086
9	=	15	Ma	1087
10	=	14	Ma	1088
:		:	:	:
28	=	14	Ma	1106
29	=	15	Ma	1107
30	=	14	Ma	1108
31	=	14	Ma	1109
32	=	14	Ma	1110
33	=	14	Ma	1111
34	=	14	Ma	1112
35	=	14	Ma	1113
36	=	14	Ma	1114
37	=	14	Ma	1115
38	=	14	Ma	1116
:		:	:	:

Böylece 365-366 = -1 gün olduğundan, Celali 2 yılı yılbaşısı 14 Mart'a düşecektir. Şimdi Celali 2 yılı da, 14 Mart 1080 günüyle başlatılan Rumi yıl da, ikisi de 365 günlü olağan yıllar olduklarından, 365-365 = 0 gün farkı nedeniyle, Celali 3 yılı yine 14 Mart 1081 günüyle başlayacaktır. Benzeri yolda Celali 4 yılı da 14 Mart 1082 günüyle başlayacaktır. Şimdi bu 4 yılı, bu kalıba göre, 366 günlü artık bir yıl; buna karşı gelen ve 14 Mart 1082 günüyle başlatılan Rumi yılsa 365 günlü olağan bir yıldır. Bu durumdaysa, 366-365 = +1 yıl farkı dolayısıyla, Celali 5 yılı yılbaşısı tekrar 15 Mart'a çıkacaktır. Böylece burada, Celali 32 yılı sonuna değin, yılbaşılar 1 yıl 15-3 yıl 14 Mart'a gelecek şekilde bir sıralanma görülecektir. Oysa 1079'da 15 Mart olarak ölçümlenen ilkbahar ılınımını izleyen yılların yılbaşılarının, buradakinin tam tersine olarak, 3 yıl 15-1 yıl 14 Mart olarak gitmesi daha doğru olurdu (Günümüzde kullanmakta bulunduğumuz Miladi takvimde böyledir. Yani ilkbahar ılınımı 3 yıl 21-1 yıl 20 Mart'a gelir). Buysa, kuşkusuz, yadırgayacağımız bir durumdur. İşin daha da garip yanı, bundan sonra 30 küsur yıl boyunca yılbaşının hep 14 Mart olarak sürüp gitmesidir. Böylece takvimimiz, (genel döküme bakınız) sanki 101'inci yıldan başlıyormuş gibi bir görünüm almaktadır. Sonuç olarak, artıklanacak yılların 4, 8, 12,... şeklinde gittiği bir kalıp, 1079 Mart'ı ile başlayan Celali takvimimiz için uygun bir kalıp değildir. Bu, ancak bir genel gösterim, ana kalıp olabilir.

Öyleyse daha uygun bir kalıp aramamız gerekiyor. Döküm 4 bu konuda bize bir yol gösterebilir: Döküme baktığımızda, artıklanması gereken yılların, gün kesirleri sıfıra en yakın yıllar olacağı düşünülürse,

				4	8	12	(17)	
21	25	29	33	37	41	45	(50)	
54	58	62	66	70	74	78	(83)	(2)
87	91	95	99	103	107	111	(116)	
120	124	128						

inci yıllar olarak seçilmesinin uygun olacağı görülecektir. Buna göreyse,

1 Ferv.				
1	=	15	Ma	1079
2	=	14	Ma	1080
3	=	14	Ma	1081
4	=	14	Ma	1082
5	=	15	Ma	1083
6	=	14	Ma	1084
7	=	14	Ma	1085
8	=	14	Ma	1086
9	=	15	Ma	1087
10	=	14	Ma	1088
11	=	14	Ma	1089
12	=	14	Ma	1090
13	=	15	Ma	1091
14	=	14	Ma	1092
15	=	14	Ma	1093
16	=	14	Ma	1094
17	=	14	Ma	1095
18	=	14	Ma	1096
:		:	:	:

baştan Celali 16 yılının sonuna değin, 1 yıl 15-3 yıl 14 Mart şeklindeki yukarıdaki sıralanma aynen görülecek; 17'nci yıldan başlamak üzereyse, 33 yıl boyunca hep 14 Mart tarihlemesine gelinecektir. Bu durumda da takvimimiz, (genel döküme bakıyoruz) bu sefer 113'üncü yıldan başlıyormuş gibi görünecektir. Anlaşılacağı üzere, bu da, ilki gibi, uygun bulamayacağımız bir durumdur.

Şimdi bu söylediklerimizi daha sistematik bir biçimde incelemeye alalım: Celali takviminin ilk yılı, bildiğimiz üzere, 1079'a gelmektedir. Ancak böyle olmayıp da, ilk yıl eğer 1078, 1077 ya da 1076 yıllarına gelmiş olsaydı, 1 no'lu ana kalıba göre durum, aşağıdaki dörtlü sıralamada görüldüğü gibi, birbirinden değişik olacaktı.

1 Ferv.	1 Ferv.	1 Ferv.	1 Ferv.
1 = 15 Ma 1079	1 = 15 Ma 1078	1 = 15 Ma 1077	1 = 15 Ma 1076
2 = 14 Ma 1080	2 = 15 Ma 1079	2 = 15 Ma 1078	2 = 15 Ma 1077
3 = 14 Ma 1081	3 = 14 Ma 1080	3 = 15 Ma 1079	3 = 15 Ma 1078
4 = 14 Ma 1082	4 = 14 Ma 1081	4 = 14 Ma 1080	4 = 15 Ma 1079
5 = 15 Ma 1083	5 = 15 Ma 1082	5 = 15 Ma 1081	5 = 15 Ma 1080
6 = 14 Ma 1084	6 = 15 Ma 1083	6 = 15 Ma 1082	6 = 15 Ma 1081
7 = 14 Ma 1085	7 = 14 Ma 1084	7 = 15 Ma 1083	7 = 15 Ma 1082
8 = 14 Ma 1086	8 = 14 Ma 1085	8 = 14 Ma 1084	8 = 15 Ma 1083
9 = 15 Ma 1087	9 = 15 Ma 1086	9 = 15 Ma 1085	9 = 15 Ma 1084
10 = 14 Ma 1088	10 = 15 Ma 1087	10 = 15 Ma 1086	10 = 15 Ma 1085
: : :	11 = 14 Ma 1088	: : :	: : :
	: : :		

İlk sıralamada Celali 1 yılı yılbaşısı 15 Mart 1079 gününe gelmektedir. Bunun nasıl bir süreç gösterdiğini gördük. Şimdi Celali takvimimiz, 1079'da değil de, 15 Mart 1078 günüyle başlamış olsaydı (ikinci sıralama), 15-15-14-14-... Mart şeklinde bir sıralama; 15 Mart 1077 ile başlatılmış olsaydı (üçüncü sıralama) 15-15-15-14-... (Jülyen ve günümüzdeki Miladi takvim sıralaması); 15 Mart 1076 ile başlatılmış olsaydı (dördüncü sıralama) ilk 33 yılda hep 15 Mart şeklinde bir sıralama görülecekti.

İkinci bir şık olarak da şöyle düşünelim:

1 Ferv.	1 Ferv.	1 Ferv.	1 Ferv.
1 = 15 Ma 1079	1 = 15 Ma 1079	1 = 15 Ma 1079	1 = 15 Ma 1079
2 = 14 Ma 1080	2 = 14 Ma 1080	2 = 14 Ma 1080	2 = 15 Ma 1080
3 = 14 Ma 1081	3 = 14 Ma 1081	3 = 15 Ma 1081	3 = 15 Ma 1081
4 = 14 Ma 1082	4 = 15 Ma 1082	4 = 15 Ma 1082	4 = 15 Ma 1082
5 = 15 Ma 1083	5 = 15 Ma 1083	5 = 15 Ma 1083	5 = 15 Ma 1083
6 = 14 Ma 1084	6 = 14 Ma 1084	6 = 14 Ma 1084	6 = 15 Ma 1084
7 = 14 Ma 1085	7 = 14 Ma 1085	7 = 15 Ma 1085	7 = 15 Ma 1085
8 = 14 Ma 1086	8 = 15 Ma 1086	8 = 15 Ma 1086	8 = 15 Ma 1086
9 = 15 Ma 1087	9 = 15 Ma 1087	9 = 15 Ma 1087	9 = 15 Ma 1087
10 = 14 Ma 1088	10 = 14 Ma 1088	10 = 14 Ma 1088	10 = 15 Ma 1088
: : :	: : :	11 = 15 Ma 1089	: : :
		: : :	

Burada dört sıralama da 1079 ile başlamaktadır. Ancak ilkinde 4, 8, 12,...inci yıllar artıklanacak ve 15-14-14-14-... Mart dizilişi;
ikincide, 3, 7, 11,...inci yılların artıklanmasıyla 15-14-14-15-15-... Mart dizilişi;
üçüncüde 2, 6, 10,...uncu yılların artıklanmasıyla 15-14-15-15-15-14-... Mart dizilişi
ve dördüncüde 1, 5, 9,... yılların artıklanmasıyla 15-15-15-15-... Mart dizilişi görülecektir.

Bir takvimin başlangıç aşamasında, bu sıralamalardan en doğru olanının, Celali ve Rumi takvimlerde artıklanacak yılların aynı satıra gelmesi durumu, yani her iki halde de sonuncu sıralamalar olduğu görülmektedir. Ancak takvimimiz 1076 yılında başlamadığından, doğal olarak, seçimimiz aşağıdaki şıkkın sonuncu sıralaması olacaktır.

Buna göreyse, artıklanacak yıllar, ana kalıptan 1'er sonralara kaydırılarak,

							1	
5	9	13	17	21	25	29	(34)	
38	42	46	50	54	58	62	(67)	
71	75	79	83	87	91	95	(100)	(3)
104	108	112	116	120	124	(129=1)		

inci yıllar olmalıdır (Döküm 4'de söz konusu yılların, gün kesirleri sıfıra yukarıdan en yakın sayılar olduğu görülmektedir). Biz de Celali takvimimizi bu kalıba göre düzenledik (Genel döküme bakınız).

Buna göre de, bu takvimde ilk 128 yıllık dönüşümün yılbaşıları,

ilk	33 yıl	:	hep 15 Mart
izleyen	32 yıl (34-65 yılları)	:	1 yıl 14-3 yıl 15 Mart
izleyen	32 yıl (66-97 yılları)	:	2 yıl 14-2 yıl 15 Mart
izleyen	28 yıl (98-125 yılları)	:	3 yıl 14-1 yıl 15 Mart
son	3 yıl (126-128 yılları)	:	hep 14 Mart

a gelecektir (Rumi takvimlerdeyse hep 3 yıl 15-1 yıl 14 Mart).

Celali takviminin, ilk bakışta görülebilen, belirgin ve tanıtıcı özelliği de budur; yani 30 yılı aşan bir süre boyunca yılbaşının, örneğin burada olduğu gibi hep 15 Mart'a ya da günümüzde olduğu gibi hep 21 Mart'a gelmesidir.

DÜZELTME

Geçen sayımızda fotoğrafını yayımladığımız (s. 59, üst solda) Nişâpur kentindeki türbe, Beyrunî'ye değil Ömer Hayyam'a aittir. Düzeltir, özür dileriz.

DÖKÜM 4. GÜNÜMÜZ DEĞERLERİNE GÖRE YIL SÜRELERİ

1.	365,2422	34.	12 418,2348	67.	24 471,2274	100.	36 524,2200
2.	730,4844	35.	12 783,4770	68.	24 836,4696	101.	36 889, 4622
3.	1095,7266	36.	13 148,7192	69.	25 201,7118	102.	37 254,7044
4.	1460,9688	37.	13 513,9614	70.	25 566,9540	103.	37 619,9466
5.	1826,2110	38.	13 879,2036	71.	25 932,1962	104.	37 985,1888
6.	2191,4532	39.	14 244,4458	72.	26 297,4384	105.	38 350,4310
7.	2556,6954	40.	14 609,6880	73.	26 662,6806	106.	38 715,6732
8.	2921,9376	41.	14 974,9302	74.	27 027,9228	107.	39 080,9154
9.	3287,1798	42.	15 340,1724	75.	27 393,1650	108.	39 446,1576
10.	3 652,4220	43.	15 705,4146	76.	27 758,4072	109.	39 811,3998
11.	4017,6642	44.	16 070,6568	77.	28 123,6494	110.	40 176,6420
12.	4382,9064	45.	16 435,8990	78.	28 488,8916	111.	40 541,8842
13.	4748,1486	46.	16 801,1412	79.	28 854,1338	112.	40 907,1264
14.	5113,3908	47.	17 166,3834	80.	29 219,3760	113.	41 272,3686
15.	5478,6330	48.	17 531,6256	81.	29 584,6182	114.	41 637,6108
16.	5843,8752	49.	17 896,8678	82.	29 949,8604	115.	42 002,8530
17.	6209,1174	50.	18 262,1100	83.	30 315,1026	116.	42 368,0952
18.	6574,3596	51.	18 627,3522	84.	30 680,3448	117.	42 733,3374
19.	6939,6018	52.	18 992,5944	85.	31 045,5870	118.	43 098,5796
20.	7304,8440	53.	19 357,8366	86.	31 410,8292	119.	43 463,8218
21.	7670,0862	54.	19 723,0788	87.	31 776,0714	120.	43 829,0640
22.	8035,3284	55.	20 088,3210	88.	32 141,3136	121.	44 194,3062
23.	8 400,5706	56.	20 453,5632	89.	32 506,5558	122.	44 559,5484
24.	8765,8128	57.	20 818,8054	90.	32 871,7980	123.	44 924,7906
25.	9131,0550	58.	21 184,0476	91.	33 237,0402	124.	45 290,0328
26.	9496,2972	59.	21 549,2898	92.	33 602,2824	125.	45 655,2750
27.	9861,5394	60.	21 914,5320	93.	33 967,5246	126.	46 020,5172
28.	10226,7816	61.	22 279,7742	94.	34 332,7668	127.	46 385,7594
29.	10592, 0238	62.	22 645,0164	95.	34 698,0090	128.	46 751,0016
30.	10957,2660	63.	23 010,2586	96.	35 063,2512		
31.	11322,5082	64.	23 375,5008	97.	35 428,4934		
32.	11687,7504	65.	23 740,7430	98.	35 793,7356		
33.	12052,9926	66.	24 105,9852	99.	36 158,9778		

Selçuk Esenbel: Başka Toplumların Tarihi

ATİLLA LÖK

Toplantının bant çözümlerini yapan Filiz Öğretmen'e teşekkür ederim.

Tarih Vakfı tarafından düzenlenen "Tarihçinin Mutfağı" toplantılar dizisinin mayıs ayı konuğu Selçuk Esenbel'di. Toplantı 20 Mayıs'ta Bilgi-Belge Merkezi'nde yapıldı.

Prof. Dr. Selçuk Esenbel, International Christian Üniversitesi ve George Washington Üniversitesi'ndeki tarih eğitimini tamamladıktan sonra Georgetown Üniversitesi'nde Japon Dili ve Edebiyatı üzerine master, Columbia Üniversitesi'nde Japon Tarihi üzerine doktora çalışması yaptı. 1984-85 yılları arasında Ankara Üniversitesi DTCF Japon Dili ve Edebiyatı Kürsüsü'nde görev yapan Esenbel, 1994 yılından bu yana Boğaziçi Tarih Bölümü Başkanlığı görevini yürütmekte. Japon tarihi ve kültürü üzerine birçok yayın, araştırma ve makalesi bulunan Esenbel, Asya ve Japonya üzerine çalışmalar yapan çeşitli uluslararası kuruluşların üyesi.

JAPON TARİHİNİ SEÇMEK

Selçuk Esenbel konuşmasına tarihçilik konusundaki seçimini belirleyen etkenlerden bahsederek başladı:

"Ülkenizin eğitim, ekonomik ve siyasi düzeyi sizin hangi tür tarihçilik yapamayacağınızı belirliyor. Benim Japonya tarihçisi olmamın tek bir sebebi vardı; o da babamın diplomat olmasıydı. 14 yaşında Japonya'ya götürüldüm; dili öğrendim, liseyi orada bitirdim, üniversiteyi orada okudum. Belli kurumsal yapıların, belli siyasal, sosyo-ekonomik yapılar çerçevesi içinde olması ya da olmaması, insanların konularını belirliyor ve onlara bir kısıtlama koyuyor. Benim tarihçi olmamı, hem de Japon tarihi üzerinde çalışan bir tarihçi olmamı aşağı yukarı bu şartlar belirledi diyebiliriz".

BİZİM DIŞIMIZDAKİ TARİH

Uğraştığı tarihçilik alanının, ülkemizde çok fazla karşılığı bulunmayan bir şekle sahip olduğunu belirten Esenbel, Türkiye'de tarihçiliğin daha çok kendimizi ve kendi tarihimizi anlamaya dönük bir çaba olarak tasavvur edildiğini ve dışımızdaki toplumların tarihine uzak kaldığımızı vurguluyor:

"Bizler, Türkiye gibi ülkelerde yaşayan insanlar, kendimizi, kendimizle ilgili bazı boyutları inceliyoruz. Fakat kendi dışımızdaki öbür dünya ile ilgili derinlemesine inceleme imkânlarına sahip değiliz; kurumsal yapısı eksik, bilgi birikimi eksik ve böyle bir gelenek yok. Öte yandan Batı dünyası, bütün dünyayı incelemek geleneğine sahiptir. Batıda bir tarihçilik mutfağı veya tarihçilik geleneğinin sürdürülegeldiği çeşitli ekollerden -Annales ekolünden tutun da, diyelim ki post modern bir ekole kadar- herhangi bir kuruma gittiğinizde, gerek araştırmacıların, gerek araştırmalarını sürdüren daha üst düzeyde öğretim üyelerinin, dünyanın her yeriyle ilgili çok derinlemesine tarih geleneklerine sahip olduğunu görürsünüz."

Kendi toplumunu değil de "başka bir dünyanın toplumunu" inceleyen Esenbel durumunu şöyle anlatıyor:

"Başka bir toplumun insanlarının yaşam biçimini ve tarihini inceleyebilmek için o toplumun parçası olmak durumundasınız. Ranke ve Febvre, farklı iki yaklaşımdan. Ancak ikisi de, en azından şu noktada ortaklar: Bir dönemin insanlarının geçmişini incelemek istiyorsanız, o dönemin mentalitesini ve kültü-

rünü anlamanız lazım, bu birinci adım. Bence tarihçilik, birinci adımı iyi atmaktan geçiyor ama ikincisini de: O dünyayı anlamak için ister istemez o dünyanın bugünkü insanlarının yaşam biçimi, mentalitesi, kültürüyle de haşır neşir olmak gerekiyor. Eğer bugünkü yaşam biçimini, yemeğini, âdetlerini, şakalarını vb eğer anlamıyorsanız, yani bu size çok acayip geliyorsa, onun 50 yıl öncesini de anlamayacaksınız demektir, 100 yıl öncesini de. Çünkü insanlar değişiyor ama bazı şeyler de devam edegeliyor."

JAPON MODERNLEŞMESİNDE KÖYLÜ SORUNSALI

Esenbel 70'li yıllarda Columbia Üniversitesi'nde doktora çalışması olarak Japon modernleşmesinde köylü isyanlarının rolünü seçmiş. Bir Türk'ün Japon tarihi üzerine çalışmasının oldukça yadırgandığını belirten Esenbel, Japon imparatorluk kurumunun felsefi temelleri üzerine çalışmış olan Amerikalı profesörüne köy isyanları üzerine çalışacağını söylediğinde, profesörün "Zaten senin Türk olman yetmiyor, bir de böyle bir bela konu mu çıkardın? Çamur içindeki pirinç torbalarının sayımını yapmak durumunda kalacaksın. Sana çok daha ince ve kibar bir konu bulamaz mıyız?" şeklinde şaka yaptığını belirtiyor.

Esenbel Japon modernleşmesini incelerken niye köyü seçtiğini şöyle anlatıyor:

"Köyde bir çatışma potansiyeli var. Köyde, samurai sınıfının bize yansıttığı, sadece uyum, birliktelik, sadakat, geleneksel Şark toplum ilişkileri değil de, sosyo-ekonomik diyebileceğimiz bir çelişkiler dünyası bulma imkânı söz konusu. Bu da çok sıkıntı veren bir sorunsal değildi. Biliyorduk ki, Japon tarihinde köylü isyanları toplumun tarihsel dönüşümünde çatışmanın rolünü yansıtır. Sonuçta konu, tarihte çatışmanın modernleşmedeki rolü sorunsalını çözümlemek için, bir köylü isyanı ve bir köy incelemesi haline dönüştü. Ben bir olayı -bir nevi bir microcosm tarihçiliği gibi- derinlemesine inceleyerek, hadisenin geneli üzerine fikir yürütmeye gittim. Yani bir sürü olaya bakarak değil, bir olayı alıp, -onun limitleri içinde tabii ne söylenebiliyorsa- onun içinde çok daha derinlemesine inmek.

Bilgi Belge Merkezi, 20 Mayıs 1999.

Bu da tabii o olayı, karar verip de yaratmış olan köyün insanlarının incelemesi oldu sonuçta. Köylü isyanlarında bu çok zordur. Çünkü köylülerin okuma yazma düzeyi, geleneksel toplumlarda çok düşük olduğu için yazılı belge azdır. Olan yazılı belge de bütün hadiseyi devletin yaklaşımından anlatır. Köylülerin düşündüklerini siz dolaylı olarak düşünmek durumundasınız. Nasıl düşüneceksiniz? Ya şarkılarına bakacaksınız, ya birtakım dilekçeleri varsa, dilekçeleri ayrıntılı inceleyeceksiniz. Ne zaman artık dilekçe vermeyi bırakıp da birleşiyorlar ve bir isyan bayrağı çekiyorlar, buna bakacaksınız. Benim kullandığım kaynaklar, bu tür çalışmanın Avrupa tarihçiliğinde de egemen olan kaynaklarının türündendi, yani isyan bastırıldıktan sonraki mahkeme kayıtları."

BİR KARŞILAŞTIRMA

Esenbel dinleyicilerden gelen bir soru üzerine, Japon modernleşme süreci ile Türk modernleşme süreci arasında yaptığı karşılaştırmada; gerek toplumsal tepkiler gerekse yaşanan sürecin toplumsal hafıza üzerinde meydana getirdiği etkinin tarih yazımı üzerinde ne gibi belirleyiciliklere sahip olduğunu şu sözlerle anlatıyor:

"Onların tarih yazıcılığı açıkçası büyük avantajlara sahip. Birincisi; bizdeki dil devrimi olmadığı için Japon insanının kendi yazısı ve kendi diliyle kendi geçmişinin arşivine; değişik şekillerdeki arşivine girmesi, çok daha mümkün ve çok daha erken mümkün olmuş idi. Bunu mesela, kurumsal tarihçiliğin gelişkinliğinden anlayabiliriz. İkinci bir bir avantajları var, bizde şimdi yeni yeni gelişiyor: Japon yerel yönetimleri; belediyeler, valilikler 1930'larda başlamıştı sanırım, yerel tarihçilik büroları ve enstitüleri kurmuşlardı. Yani bölgedeki arşiv malzemesi toplanacak, bölge üniversitelerindeki ve bölge liselerindeki tarihçiler yerel tarih yapmaları için teşvik edilecek. Onun için Japonya'da mesela yerel tarihçiliğin kurumsal alt yapısı çok gelişkin. Bir üçüncü unsur var burada, tabii onların okuma yazma oranı, ezelden beri çok ileri olmuş olduğu için, yazılı belge mevcut. Ben şikâyet ettim, benim köyümle ilgili, hani köylüler ko-

nuşmaz, köylülerin yazılı belgesi yoktur diye; ama arkadaşlarım senin yaptığın bu çalışmayı biz Osmanlı tarihinde yapamayız diyorlar. Benim köyümde, 1616'dan itibaren köy muhtarının tuttuğu günlük vardı, vergi defterleri vardı, nüfus kayıt kütüğü vardı, tapınakların nüfus kütükleri vardı; doğumlar, ölümler, ailelerin adları, ne kadar toprağa sahipler, onun üzerinden ne kadar vergi ödüyorlar, kim işçi olarak çalışmak üzere nereye gitmiş, kaç sene kalmış, kimle evlenmiş vb. Ve bu köy olağanüstü bir yer değildi, yani çoğu Japon köyleri için bu tür yazılı kaynakları bulmanız mümkün. Bu açıdan ben alt yapısını daha gelişkin buluyorum Japonya tarihçiliğinin.

İdeolojik birtakım sıkıntıları var, mesela milliyetçilik meselesi var. Benim için en ilginç gelen konu, Türk milliyetçiliğiyle Japon milliyetçiliğinin 19 ve 20. yy'da modernitenin kuruluşu çerçevesi içindeki bir siyasi akım olarak oynamış olduğu roller. Bu konuya pek bakılmadı. Japonlar, 1868'de kültürlerini çok acımasız bir şekilde yıktılar, Meiji Restorasyonunda. Modernleşme sorunsalıyla karşı karşıya kaldıkları noktadan itibaren, kendi kültürlerini gerektiğinde yere çalmak, gerektiğinde bazılarını tamamiyle sansür etmek, yok etmek, dönüştürmek, tamamen bıraktırtmak gibi çok radikal, hatta o zamanlarda da insanlara büyük sıkıntı veren kültür devrimleri yapmak durumunda kaldılar. Bu dışardan bilinmiyor, görünmüyor. Neden? Çünkü bu onların ideolojik bir tutumları değil. Bunu yapıyorlar ama yerine getirdiklerini de sanki kendi kültürlerinin geleneksel bir parçasıymış gibi sunma özelliği var Japonların. Ben onların kendilerine özgü modernleşme algılatışlarındaki bu özelliklerinin gerçekten onların bir düşünsel geleneği olduğuna inanıyorum. Yani diyelim ki bir geleneği tamamen yıkıyor, onun yerine başka bir şey inşa ediyor. Bu sıfırdan başlamış, hiçbir geçmişle kökleri olmayan, yepyeni bir hadise. Fakat onu sunduğu zaman sanki eskisinin devamıymış gibi bir ideolojik kalıp içinde sunuyor."

MODERNİTE VE KADIN HAREKETİ

Esenbel, bir başka soru üzerine modernleşme süreçlerinde kadın hareketinin rolü üzerinde duruyor:

"Bence kadın sorunsalı, modernitenin çok değişik projeler, sosyal projeler olarak gerçekleşebileceğine dair iyi bir örnek. Japon modernleşmesine bakıyorum, 1868-1912 Japon modernleşmesini gerçekleştiren, şimdi cinsel kimlik terimleriyle bu konu açıklanırsa, erkek iktidar sınıfı. Yazışmalarına, kararlarına, makalelerine, siyasi programlarına bakıyorsunuz; çağdaş bir kadın yaratmak gibi bir kaygıları var. Yani kadın hiçbir zaman geyşa gibi kalsın veya toplumun çok gerisinde cahil bir kalabalık olarak kalsın istemiyorlar; ama düşünceleri şu: Kadın iyi bir eş, iyi bir anne olacak kadar eğitim görmeli. Kadın kendi kocasını seçme yetkisine sahip değil; babası sağsa babası bunu onaylayacak, eğer baba yoksa ağabeyi veya erkek kardeş onaylayacak. Kadın, eğitim kurumlarına yollanıyor,hatta belli çalışma sahalarına girmesi teşvik ediliyor, özellikle hizmet sektöründe. Köy kesiminde geleneksel rolü devam ediyor, tarlada erkekle beraber çalışıyor. Fakat hiçbir şekilde erkekle aynı hukuki ve diyelim ki sosyal statüye bu çağdaş toplumda sahip olacaktır diye bir anlayış yok. Katkıda bulunacak, yardımcı olacak ama aynı hukuki statüye sahip olmayacak."

1928'de tüm erkeklere seçme ve seçilme hakkı tanınırken, kadınların hâlâ oy hakkının bulunmadığını hatırlatan Esenbel, sorunun Japonya dışındaki bir müdahaleyle gerçekleştiğini belirtiyor:

"Japonya savaşı kaybettikten sonra Amerika merkezli işgal yönetimi, Japonya'nın bazı kanunlarını işgal yönetimi doğrultusunda dönüştürdü. 1946 yılında hemen medeni kanunu değiştirip kadın-erkek eşitliği ve seçme-seçilme hakkını tanıdı. Yani modernleşme projesinde kadın-erkek eşitliğini ve kadının siyasal haklarının da eşitliğini istemek, her modernleşme projesinde olan bir şey değil. Bu, Türk modernleşme projesinin bir ideolojik parçasıdır. Ama her modernleşme projesinde bunun bulunmasının garantisi yok."

TARİHÇİNİN MUTFAĞI 14. Toplantı Eylül Ayında

Her ayın üçüncü perşembe akşamı Bilgi Belge Merkezi'nde yapılmakta olan toplantılar dizisine yaz nedeniyle iki ay ara verildi. Eylül ayında yapılacak olan toplantının konuğunu 69. sayımızda duyuracağız.

Busbecq: Osmanlı İmparatorluğu ve Kırım Gotları

ZEKİ ARIKAN

André Rousseau (éd.), *Sur les Traces de Busbecq et du gothique* (Busbecq ve Gotçanın İzinde), Lille, Presses Universitaires de Lille, Travaux Recherches, 1991, s. 230

İmparator Ferdinand'ın elçisi olarak Kanuni döneminde Türkiye'ye gelen, önce Amasya'da altı aylık bir ateşkes sağlayan (1555), sonra da 1562 yılına kadar sürekli olarak İstanbul'da yaşayan Augier Ghislain de Busbecq (1522-1592), bizde daha çok Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki mektupları ile tanınmış bir diplomattır. Lale ve leylak gibi süs bitkilerinin Batıya aktarılmasında büyük bir rol oynayan Busbecq, klasik kültürü tam anlamıyla özümsemiş, ilgi alanı son derece geniş bir Rönesans insanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Busbecq'in *Türk Mektupları*'nın (*Turcica Epistolae*) bütün olarak yayınlanmasının 400. yıldönümünde, diplomatın doğum yeri olan Bousbecque kasabasında ve Lille Charles-de-Gaulle Üniversitesi'nde 30 Kasım-2 Aralık 1989 günlerinde uluslararası bilimsel bir toplantı yapılmış ve bu toplantıda sunulan bildiriler, André Rousseau tarafından derlenerek basılmıştır. Nicolas Vatin'in bir tanıtma yazısı[1] sayesinde haberli olduğumuz bu kitaba ulaşmamız ne yazık ki birkaç yıl sürdü. Bu bakımdan eseri yakın bir zamanda incelemek ve değerlendirmek olanağını elde edebildik. André Rousseau kitabın önsözünde Busbecq'in Türkiye'deki gözlemlerini yansıtan mektuplarının 17 ve 18. yüzyıllarda inanılmaz bir üne kavuştuğunu belirterek buna karşın yazarın unutulmuşluğa terk edildiğinin üzerinde durmaktadır. Bugün Busbecq adı ansiklopedilerden silinecek kadar, haksız bir unutmanın kurbanı olmuştur. Paris'te 15 Şubat-14 Mayıs 1990 tarihlerinde düzenlenen Muhteşem Süleyman Sergisi'nde Melchior Lorisch'in yaptığı bir portresi yer almış; fakat doğum yeri bile belirtmeksizin, sadece İstanbul'da İmparatorun elçisi olarak görev yaptığı işaret edilmekle yetinilmiştir.

Rousseau, Busbecq'in en çok Fransa'da unutulduğundan ve bilinmediğinden yakınmaktadır. Çünkü son yıllarda, özellikle 1970'li yıllardan sonra Busbecq üzerine yapılan tezlerin hepsi Fransa dışında hazırlanmıştır. İşte bu toplantı ve bu yayınla Charles de Gaulle Üniversitesi bu konudaki sessizliği bozmuş ve böylece Busbecq üzerine Fransa'da ilk kez birçok uzmanı bir araya getiren geniş kapsamlı bilimsel bir etkinlik gerçekleştirilmiştir.

Kitap önsözden sonra başlıca iki bölüme ayrılmaktadır. Birinci bölüm Augier Ghislain de Busbecq (1522-1592) başlığını taşımakta, doğrudan doğruya Busbecq üzerine yapılan incelemeleri kapsamaktadır (s. 14-107). İkinci bölüm Kırımdaki Got diliyle ilgili araştırmaları bir araya toplamaktadır (s. 109-230).

"Bilinmeyen Busbecq'in Keşfi" başlıklı incelemesinde Hubert le Bourdelles, Fransız hemşehrilerinin bile Busbecq'i son yıllara kadar unuttuklarını vurgulayarak onun yaşamı, eğitimi, çalışmaları, bilimsel etkinlikleri, siyasal düşünceleri ve ölümü hakkında bilgi vermektedir. Burada siyasal düşünceler bağlamında işlenen konu, Busbecq'in *Türk Mektupları*'nda Avrupa devletlerinin ve Osmanlı İmparatorluğu'nun karşılıklı siyasetleri üzerindeki değerlendirmeleridir. Busbecq, Türklere karşı yürütülen ve Haçlı cilasına bürünmüş bu savaşın ideolojik bağlamda öncülüğünü yapıyordu. Böyle bir savaşın, özellikle hizmetinde bulunduğu Habsburg hanedanına geniş açılımlar sağlayacağının da bilincindeydi.

Z. R. W .M von Martels, Busbecq'in dost çevresini ele almaktadır ("Le cercle d'amis de Busbecquius", s. 27-39). Von Martels'in bu araştırması aslında Busbecq'in Avusturya impa-

ratorları, yüksek görevliler ve dostlarıyla olan yazışmalarına dayanmakta ve onun 470 mektubuna yer verilmektedir. Latince, Fransızca, İtalyanca ve Almanca olarak kaleme alınmış olan (bkz. s. 38 not:1) bu mektupların çoğu daha önce yayınlanmamıştı. Von Martels, Busbecq'in aile çevresinden yola çıkarak onun yaşamı boyunca pek çok kimse ile yakın bir dostluk kurduğu üzerinde durmaktadır. Louvain Üniversitesi'ndeki çevresi onun yetişmesinde önemli bir rol oynamıştı. Burada Nicolaus Micault ile kurduğu iletişim ve dostluk dikkati çeker; çünkü Busbecq ünlü *Türk Mektupları*'nı Michault'ya yazmıştı. Busbecq aynı şekilde Bologna, Padova ve Venedik'te devam ettiği üniversite öğrenimi sırasında da birçok dostluklar kurmuştu. Onun İmparator Ferdinand'ın çevresindeki bilginlerle kurmuş olduğu arkadaşlığın da önemli olduğunu belirtmek gerekir. Aynı şekilde yıllarca kaldığı Paris'te de birçok ünlü dostlar edindiği anlaşılmaktadır.

Lucien Bely, Busbecq'in Türkiye'deki diplomatik görevi üzerinde dururken aynı zamanda onun Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki gözlemlerine de işaret etmektedir (s. 41-53). Kitapta Busbecq'i "botanikçi" olarak ele alıp değerlendiren iki makale bulunmaktadır ki, bunlardan birincisi, A. G. Haudricort'un (s. 55-60), ikincisi de buna bağlı olarak Hubert de Bourdelles'in imzasını taşımaktadır. A. G. Haudricaurt, Busbecq'in bir botanik bilgini olarak ele alınamayacağını söylerken, Hubert le Bourdelles, onun Doğunun Batıda bilinmeyen pek çok süs bitkisinin tohumlarını Avusturya'ya göndererek burada yetiştirilmesini sağladığını belirtmekte ve Avrupa'da yeni bir dönemin başlamasına büyük katkıda bulunduğuna işaret etmektedir. Hubert le Bourdelles, şimdiye kadar epeyce tartışma konusu olan lalenin (*tulipa turcarum*) Avrupa'ya girişinde Busbecq'in rolünü de açıklığa kavuşturmaktadır.

André Deisser "Busbecq Orientaliste" (s. 65-75) başlıklı araştırmasında, Busbecq'in doğubilimci kimliği üzerinde durmaktadır. Deisser, öncelikle Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili haberlerin Batıya ulaşmasında Venedik balyoslarının rolüne değinerek[2] birçok diplomatın, kaleme aldığı anılarıyla Osmanlı dünyasının anlaşılmasına büyük katkıda bulunduğu üzerinde durmaktadır. Gabriel d'Aramond'un 1547'de başlayan ikinci elçiliği doğubilim araştırmaları açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Nitekim onun elçiliği sırasında Guillaume Postel (ikinci kez), Pierre Gilles, Jacques Gassot, Pierre Belon, André Thevet ve Nicolas de Nicolay gibi bilgin ve sanatçı gezginler, Türkiye ile ilgili araştırmaların başlamasında ve gelişmesinde etkili bir rol oynamışlardır. Büyükelçinin sekreteri Jean Chesnau'nun, d'Aramond'un elçiliği sırasında tutmuş olduğu, geçen yüzyılda Charles Schefer tarafından yayınlanan notları da son derece önemlidir.[3]

Busbecq'in doğubilim araştırmalarının öncülerinden biri olarak her şeyden önce Türkçeyi bilip bilmediği sorusu akla gelmektedir. Busbecq yabancı dillere olağanüstü vukufuyla da dikkati çekmekteydi. Latince, İtalyanca, Fransızca, Flamanca, İspanyolca, Almanca gibi dilleri yetkin bir biçimde kullanan Busbecq'in on kadar dil bildiğine de işaret edilmektedir. Ancak Türkçe söz konusu olunca, Avusturya diplomatının bu dile sözün tam anlamıyla hâkim olacak kadar ilgi göstermediği anlaşılıyor. Ancak günlük dilde kullanılan birçok sözcüğü öğrendiği gibi, bazı konuşmaları anlayabilecek bir düzeye de ulaşmıştı. Nitekim mektuplarına koyduğu birçok sözcük ve cümlenin asıllarını yazması ve bunların Latincede ne anlama geldiğini belirtmesi bu saptamayı doğrulamaktadır.

Busbecq'in Ankara'da Hacı Bayram Camii'nin bitişiğinde bulunan Augustos tapınağındaki yazıtın, Res gestae Divi Augusti'nin keşfindeki rolü öteden beri çok iyi bilinmektedir. Busbecq'in daha ilk anda kitabenin niteliğini "teşhis" etmesi, onun geniş bilgi ve kültürünün somut bir kanıtı olarak görülmektedir. Bu "kitabelerin kraliçesi"nin çözümü onurunu da Busbecq taşımaktadır. Ancak Walter Couvreur ("Le déchiffrement du monument d'Ancyre" ss. 77-89), kitabenin keşfedilmesinde ve çözülmesinde Busbecq ile birlikte yolculuk eden diğer gezgin ve bilginlerin de katkıları üzerinde önemle durmaktadır. Bunlar: Quackelbeen, Verantuis, Belsius ve Dernschwam'dır.[4] Yazar, kitabenin bir değil birkaç kopyasının çıkartıldığı, bunlardan birinin de Busbecq'de bulunduğu ancak sonradan kaybolduğu, fakat metnin ilk kez kimin tarafından okunduğu sorusunun henüz açıklığa kavuşmadığı sonucuna varmaktadır.

Michel Dubuisson "Busbecq ve Latince" ("Busbecq et le Latin") başlıklı incelemesinde Busbecq'in her şeyden önce bir hümanist yani Latinceyi yetkin biçimde kullanan biri olduğu üzerinde durmaktadır. Bu bağlamda diplomatın Latinceyi kullanmadaki becerisi, biçemi ve Latin kaynaklarına nüfuzuna yer verilmektedir.

Yukarıda değindiğimiz gibi kitabın ikinci bölümü Kırım'da Gotça'nın varlığı sorununa ayrılmıştır. Busbecq, dördüncü mektubunda, o sırada hâlâ Kırım'da yaşamakta olan bir kabileden söz ediyor ve bu kabilenin mensuplarının gerek dil gerek gelenek açısından Cermen kökenli olabileceği üzerinde duruyor.[5] Bunu kanıtlamak isteyen Busbecq'in eline bir fırsat geçmiş, kabilenin İstanbul'a gelen iki temsilcisiyle çevirmen aracılığıyla görüşmüş ve kendilerinden birtakım bilgiler almıştır. Busbecq söz konusu kabilenin konuştuğu dilden 104 sözcük tespit etmiş bunların Latince karşılıklarını vermiş, ayrıca üç dizelik bir türküyü de yazıya geçirmiştir. Türkünün sözleri şöyledir:

Wara wara ingdolou
Scu te gira Galtzou
Hoemisclep dorbiza ea[6]

Busbecq, özel olarak bu insanların Got mu yoksa Sakson mu oldukları konusundaki kararlılığını da dile getirmektedir. Busbecq'in bu konuda verdiği bilgiler ve düzenlediği sözlük, eserinin ikinci bölümünde yer alan araştırmaların temel malzemesini ve çıkış noktasını oluşturmaktadır. Nitekim Robert Wagner ("D'où les Goths sont ils originaires?", s. 111-123), kaynaklarını Got olarak nitelendirdiği Cermenlerin 3. yüzyıldan beri Kırım yarımadasında var olduğunu belirterek Busbecq'in bu konuda verdiği bilgilerin ve düzenlediği sözlüğün sınırlı bir dil mirası olduğu üzerinde durmaktadır. Wagner gibi Michel Rouche ("Une source inconnue sur les Goths", s. 125-133) de Gotların Kırım'a, uzun bir göçten sonra İskandinavya'dan geldiği tezini işlemekte ve Gotlarla ilgili olarak şimdiye kadar bilinmeyen bir kaynağı değerlendirmektedir.[7] Yine bu bağlamda Herwig Wolfram, ("L'itinéraire des Goths de la Scandinavie á la Crimeé", s. 135-141) Gotların İskandinav ülkesinden Karadeniz kıyılarına, Kırım'a kadar göçlerinin güzergâhını belirlemeye çalışmaktadır. Yazar, Gotların 6. yüzyılda Azak Denizi kıyılarındaki zengin otlakların yerleşmeleriyle bu uzun, yorucu ve çelişkili yolculuğun sona ermiş olduğuna işaret etmektedir.

Kırım Gotları'nın dilbilimsel açıdan şaşırtıcı bir örnek oluşturduklarını vurgulayan André Rousseau ("Esquisse d'une histoire du gothique de Crimeé le rôle de Busbecq", s. 143-165), bu konuda Busbecq'in rolünü ve katkısını vurgulamaktadır. Çünkü Got dili, İtalya'da ve İspanya'daki Got devletlerinin yıkılmasıyla tarihe karışmıştı. Ancak bu dilin Kırım'da 16. yüzyılda hâlâ var olduğunu bir kanıtlarıyla birlikte Busbecq göstermiştir. Fakat Kırım'daki yer adları arasında Got dilinden gelmiş olanlara pek rastlanılmamaktadır. Çünkü buradaki yer adlarının büyük bir çoğunluğu Türk ve Tatar dillerinden gelmektedir. Belki de Gotça yer adları, Türkçe ve Tatarcaya çevrildi; ya da giderek haritadan silindi. A. Rousseau, Kırım'da Gotça'nın varlığını kanıtlayan diğer kaynaklara da değinmekte, tam bir bütünlükle gösterememekle birlikte Busbecq'in saptamalarının son derece önemli olduğu üzerinde durmaktadır. Busbecq'in yazdığı sözlük, Gotça ve diğer Cermen dilleriyle bağlantı kurma olanağı vermekte, aynı zamanda bu söz varlığı içinde Türkçe, Farsça, Rusça vb'den yapılmış ödünçlemelere de rastlanmaktadır. Bunun da tarihsel bir etkileşimi gösterdiğine şüphe yoktur. Kırım'da Gotların varlığını, Gotçanın yaşamakta olduğunu birtakım gezginler ileri sürmüş olmakla birlikte sorunu örnekleriyle dile getiren tek kişinin Busbecq olması da ilginç bir rastlantıdır.

Busbecq'in Latince karşılıklarıyla birlikte verdiği Gotça sözcüklerin dilbilimsel ve yapısal çözümlemelerini Hugo Ryckeboer ("Le Flamand de Busbecq et ses interfé rences avec le gothique de Crimeé", s. 167-178) ve Franko İvan Nucciarelli'ye ("La structure originelle du texte gothique de Crimeé", s. 179-199) borçluyuz. Öte yandan bir diplomat olarak Busbecq'in en az on dile âşina olduğuna dikkat çeken Roberto Solari ("Gotique de Crimeé 'cadariou'", s. 201-204) onun yabancı dillerdeki bu vukufuna karşın sözün tam anlamıyla bir dilbilimci olmadığına işaret etmektedir. Bu bağlamda Busbecq'in aktardığı sözcüklerde ses değerlerinin bir uyum ile verildiği de söylenemez. Dahası, onun sözünü ettiği, kaynağı olan iki kişiyi de bilemiyoruz. Ama yine de bu sözcüklerin derlenmiş olmasının önemini vurgulamak gerekir. Sorunun diğer güçlüklerini de dile getiren Solari, cadariou sözcüğünü fonetik açıdan ele almaktadır. Asker anlamına gelen bu sözcüğün ayrıntılı bir açıklamasına da yer verilmektedir. Marie Louise Rotsaert "Huit siécles d'apports gothiques au vocabulaire allemand?" (s. 205-219) başlıklı incelemesinde sekiz yüz yıllık bir dönemde Gotça'nın Alman dili üzerindeki etkisini araştırmaktadır. Vizigot dilinin İberya yarımadası üzerindeki kalıntıları da Dieter Kremer ("La survivance de Wisigotique dans la du Péninsule iberique", s. 221-230) tarafından ele alınmıştır.

Augier Ghislain de Busbecq (1522-1591)

Bu derleme 16. yüzyılın çok kültürlü bir insanı üzerine bir kez daha eğilme fırsatı vermiş ve onun siyaset, diplomasi, doğu-batı ilişkilerinin gelişimi ve dilbilim araştırmalarına olan katkısı dile getirilmiştir. Kitabın, amacına uygun olarak Busbecq'i "unutulmuşluktan" kurtardığına şüphe yoktur.

1. *Turcica*, XXV (1993), 222-225
2. Robert Mantran, *L'Empire Ottoman du XVIe au XVIIIe siécle, Variorum Reprints*, Londra, 1984, no. VI. Krş. James C., Davis, *Pursuit of Power, Venetian Ambassadors' Reports on Turkey, France, and Spain in the Age of Philip II, 1560-1600*, New-York-Londra, 1970.
3. Bu konuda bkz. C. D. Rouillard, *The Turk in French History Thought and Literature*, Paris, 1938.
4. Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü* (çev. Yaşar Önen), Kültür Bakanlığı yay. Ankara, 1987, s. 259.
5. Bkz. Busbecq, *Türk Mektupları* (çev. H. C. Yalçın), İstanbul, 1939, s. 256-259)
6. Acıdan yolunu şaşırmış olan sen, dikkat dikkat
   Yaşta'nın aşkıyla özlemle tutuşurken
   Doğduğun köyün kalıntılarına bakıp hüzünleniyorsun
7. Gotların Kırım'a gelişleri konusunda bkz. Emillienne Demougeot, *La Formation de l'Europe et les Invasions Barbares*, Paris, Aubier, 1969, s. 375. Ayrıca bkz. Mirza Bala, "Kırım", *İslâm Ansiklopedisi*, c. VI, s. 744.

Haliç'ten Karadeniz'e Demiryolu

AHMET UNCU

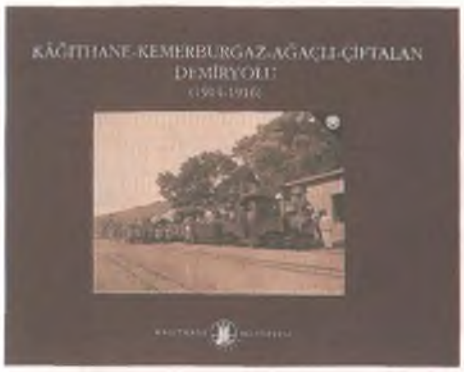

Kâğıthane-Kemerburgaz-Ağaçlı-Çiftalan Demiryolu (1914-1916), yayına hazırlayanlar: Prof. Dr. Emre Dölen-Mert Sandalcı, Kâğıthane Belediyesi yay., İstanbul, 1999, 80 s.

Bir pazar sabahı, ellerinizde piknik eşyalarınız, Haliç kıyısındaki istasyonda bir trene atlıyorsunuz. Sevimli, küçük treniniz, yerleşim yerlerini geçtikten sonra yoluna ormanda devam ediyor. Sizi Kemerburgaz civarında bir piknik yerine bırakıyor. Diğer yolcuların bir kısmını Karadeniz kıyılarındaki plajlara kadar götürüyor. Akşamsa herkesi toplayıp tekrar şehre getiriyor.

Bu bir hayal. Ama hiçbir temeli olmayan bir hayal değil. Çünkü elimizde, 80 yıl kadar önce Haliç'ten Karadeniz'e uzanan bir demiryolu bulunduğuna dair bir kitap var.

Mert Sandalcı'nın bir kartpostal satıcısından temin ettiği 12 adet fotoğrafla başlayan merakı, Emre Dölen'in dedesinden kalan bir albümle birleşip, sadece arşivlerde, dönemin yayınlarında değil, Kemerburgaz'ın ormanlık arazisinden Karadeniz kıyısındaki Ağaçlı ve Çiftalan köylerine, hatta Terkos'a kadar uzanan bir alanda yürütülen araştırma sürecinden geçince, Kâğıthane Belediyesi'nin de katkılarıyla kitap haline gelmiş. Bu albüm kitaptan ve böyle bir demiryolu hattının varlığından kime bahsetsek şaşırıyor. Zaten kitabı yayımlayan Kâğıthane Belediyesi'nin başkanı Arif Calban da "Demiryolu da varmış meğer" diye başlamış mütevazı sunuş yazısına: "Sarayların, kasırların, şenliklerin, bin çeşit insanın ortasında, Kâğıthane'de bacasıyla, dumanıyla, kara küçük lokomotiflerin çalıştığı bir demiryolunun varlığını ilk öğrendiğimizde şaşkınlığımızı gizleyememiş hatta inanamamıştık."

Karadeniz Sahra Hattı olarak adlandırılan demiryolu I. Dünya Savaşı yıllarında, kömür ihtiyacını Karadeniz kıyısındaki Ağaçlı ve Çiftalan köylerindeki linyit yataklarından sağlamak için inşa edilmiş. 1914 yılında başlanan demiryolu inşasını Yeşilköy'deki Şimendifer Alayı'na, Çorlu'daki 3. Amele Taburu'na ve Muhabere ve Muvassala Müfettiş-i Umumiliği'ne bağlı birlikler gerçekleştirdiyse de, bazı sivil mühendisler de görev almış. Görevlilerden biri de inşa faaliyetleri sırasında fotoğrafları çeken Hasan Mukadder'dir (Dölen) ki, dönemin *Harp Mecmuası*'nda çok küçük bir kısmı yayınlanmış bu fotoğraflar torunu vasıtasıyla kitap halinde elimize ulaşmıştır. Kitapta yer alan fotoğraflardan, askeri amaçlı bu demiryolunun inşasıyla Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın bizzat ilgilendiği ve yerinde denetlediği anlaşılıyor.

Kitapta yer alan haritada da görüldüğü gibi, Haliç'in sonundaki Silahtarağa'dan başlayan demiryolu, Kâğıthane deresini izleyerek Pirgos'a (Kemerbur-

Demiryolunun yapım çalışmaları.

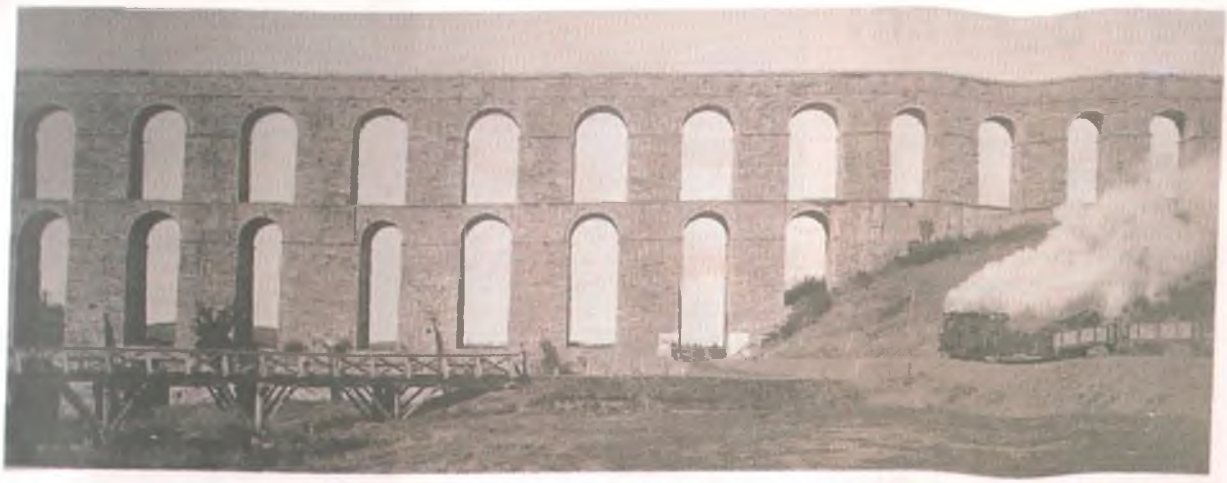

gaz) ulaştıktan sonra 19+500 km'de iki kola ayrılıyor. Batıdaki kol Kâğıthane deresini izlemeye devam ederek Uzunkemer'in altından geçip Ağaçlı'da Karadeniz'e ulaşıyor (toplam 43 km). Doğudaki 14 km'lik kol ise Belgrad ormanları içinde Ortadere'yi izleyerek Çiftalan'a Karadeniz'e ulaşıyor. Her iki kol Ağaçlı-Çiftalan arasında Karadeniz kıyısından giden 5 km'lik bir hatla birbirine bağlanıyor. Demiryolunun toplam uzunluğu böylece 62 km'yi buluyor.

1920'li yıllarda kömür çıkarılmasına son verilince, Kemerburgaz'dan Ağaçlı ve Çiftalan yönlerine gitmez olmuş, bir müddet Kâğıthane-Kemerburgaz arasında Silahlı Kuvvetler için çalıştıktan sonra, 1950'lerin başında da lokomotif ve vagonları hurdaya çıkarılmış. Katarlarından geriye hiçbir iz kalmayan dekovil hattının ray ve traverslerinden göz önünde olanları hurdacılar ve göçerler götürmüşler. Bir müddet sonra da hattın orman içindeki bölümü sökülmüştü. Kaderlerine terk edilmiş olan ahşap köprülerin son görevleri ise orman işçilerini ısıtmak olmuş.

Halîç'ten Karadeniz kıyılarına demiryoluyla ulaşma hayalinin gerçekleşme şansı var mı? Sandalcı, raylar sökülmüş olsa bile güzergâh büyük ölçüde bozulmamış olarak kaldığı için yeniden inşasının kolay olacağını belirtiyor. Biz buna, "yeter ki, demiryoluyla ulaşımı geliştirme konusunda bir irade ortaya çıksın"ı ekliyoruz. Karayolusever bir cumhurbaşkanımızın, demiryolunu demirperdenin simgesi olarak ilan ettiğini unutmayalım.

Demiryolunun Kemerburgaz'a gelirken bir gözünden geçtiği Kırkkemer'in güneyden görünümü.

Kemerburgaz-Çiftalan arasındaki ahşap köprü.

Ağaçlı (İsmail Hakkı Paşa) İstasyonu.

Demiryolunun yapım çalışmalarını fotoğraflayan Mukadder Dölen (sağda) drezin üzerinde.

NOT DEFTERİ

Bazı Eleştiriler ve Editörün Notları

Geçen sayımızda Aydın Halkevi üzerine bir makalesi yer alan Bilgin Çelik, içinden fotoğraflar yayımladığımız *Cumhuriyetin 15. Yılında Aydın* adlı kitabın baskı yeri ve tarihini fotoğrafaltında yanlış aktardığımızı hatırlatıyor. Kitabın baskı yeri ve tarihi, "Aydın, 1938"dir. Düzeltiriz.

Yine geçen sayımızda, Hilafetin kaldırılması ve Osmanlı hanedanının yurtdışına çıkarılışı sürecinde özellikle 1924 yılı bütçe kanunu tasarısının TBMM'deki görüşülmesi sırasındaki olayları aktaran bir makalesi yayımlanan Fahri Çoker, makalenin "Hilafetin Kaldırılması ve Osmanlı Hanedanının Yurtdışına Çıkarılışının 75. Yıldönümünde: Olaylara ve Kişilere Ayrı Bir Bakış" şeklindeki başlığını "Olaylara ve Kişilere Farklı Bir Bakış: Hilafetin Kaldırılması ve Hanedanın Yurtdışına Çıkarılması" şeklinde değiştirmekle "konuyu tamamen çarpıtmış" olduğumuzu belirtiyor. Kendisine, makalesinin Hilafetin 3 Mart 1924'te kaldırılmasının 75. yıldönümüne yetişmediği için "75. yıldönümü" ifadesinin başlıkta yer almasını uygun bulmadığımızı ve sayfa düzenimiz açısından da başlığı kısaltmak zorunda kaldığımızı belirtmiş olmamıza rağmen, eleştirisini de okuyucularımıza aktarmayı gerekli buluyoruz. Bunu hem eleştiriye saygımız nedeniyle, hem de makaleyi tekrar ele alacak olan okuyucularımızın orijinal başlığı da dikkate almaları için yapıyoruz.

Son olarak, Eylül 1998 tarihli 57. sayımızın Kitabiyat bölümünde yer alan Sinan Kuneralp'ın "İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclis Üyeleri" başlıklı yazısına, yazıda eleştirilen *Türk Parlamento Tarihi. Meşrutiyete Geçiş Süreci. I. ve II. Meşrutiyet. II. Cilt: Ayân ve Mebûsân Meclisi Üyelerinin Özgeçmişleri* başlıklı kitabın yazarı İhsan Güneş'ten geçtiğimiz günlerde bir karşı yazı geldiğini, ancak bu kadar geç yazılan bir cevabı, sırf "cevap hakkına saygı" nedeniyle yayımlamayı gereksiz gördüğümüzü, -İhsan Güneş'in isteği üzerine- okuyucularımıza duyuruyoruz. *-Ed.*

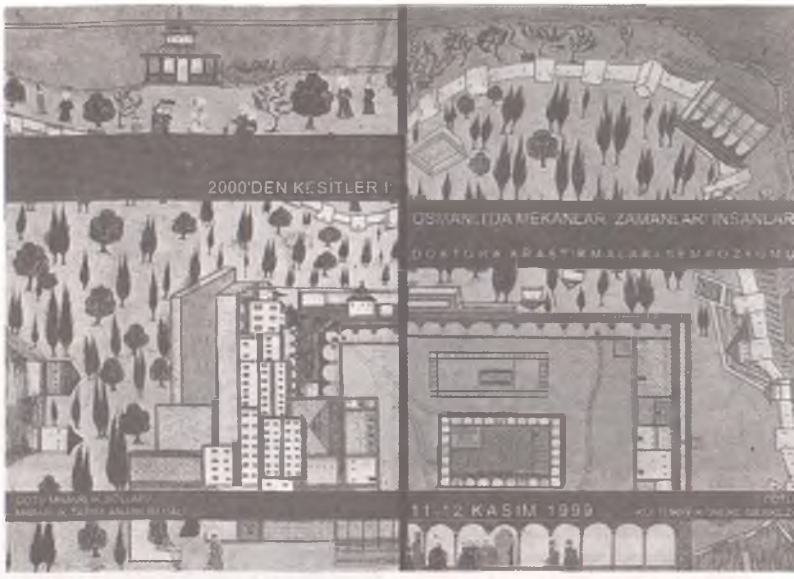

Osmanlı'da Mekânlar, Zamanlar, İnsanlar

Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü Mimarlık Tarihi Anabilim Dalı, Osmanlı Devleti'nin 700. yıldönümü çerçevesinde "Osmanlı'da Mekânlar, Zamanlar, İnsanlar" başlıklı bir sempozyum düzenliyor. 11-12 Kasım 1999'de yapılacak toplantıda bu üçlü etkileşimin mimarlık tarihi bağlamı içinde yeniden incelenmesi amaçlanıyor.

Doktora çalışmasını sürdüren veya doktorasını son üç yıl içinde bitirmiş araştırmacılara açık olan toplantıyla ilgili ayrıntılı bilgi ODTÜ Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü'den alınabilir. Tel.: 312 210 22 62.

TOPLUMSAL TARİH

ABONE FORMU

6 aylık, yurtiçi: 6.000.000.-TL., yurtdışı: 35 US$
1 yıllık, yurtiçi: 12.000.000.-TL., yurtdışı: 70 US$
Cilt fiyatı, yurtiçi: 6.500.000.-TL., yurtdışı: 40 US$
(Abone ücretine cilt kapağı, dizin ve gönderi masrafı da dahildir.)

Adı soyadı:..... Aboneliğe başlangıç sayısı:.....
Adres:.....
.....
Posta kodu:..... Şehir:..... Tel:.....

☐ Yıllık ☐ Altı aylık abonelik bedelini

☐ Vakıflar Bankası Taksim Şubesi 2007499 no'lu hesaba yatırdım, makbuzun fotokopisi ektedir.
☐ 662907 no'lu posta çeki hesabına Tarih Vakfı adına yatırdım, fotokopisi ektedir.
☐ Nakit ödüyorum.
☐ Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz.
☐ Fiyat artışını bildirerek aboneliğimi kredi kartı hesabımdan otomatik olarak yenileyiniz.

☐ Visa
☐ Master-Euro Card
☐ Diners Club

Kredi Kartı No: ☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐
Geçerlilik Tarihi: ☐☐ ☐☐
Kart Sahibi: ..... İmza:.....

TEMMUZ-AĞUSTOS
1999

AYLIK KİTAP VE ELEŞTİRİ DERGİSİ

virgül 21

Postmodern Brecht
Fırat Güllü

Müslümanların Avrupa'yı Keşfi
Dick Davis

Niteliksiz Adam
Ahmet Sarı

Walter Benjamin
Ali Galip Yener

E. Oğuz Fırat
Tansu Açık

Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler
Marc David Baer

Sürgün hatıraları
Behçet Çelik

İhap Hulusi
Sevengül Sönmez

Gotik edebiyat

UĞUR ALKAPAR • ÖMER ASAN • EFNAN ATMACA • RIFAT N. BALİ • SALİH BOLAT • YAŞAR ÇABUKLU • TUFAN ERBARIŞTIRAN • YALÇIN ERGÜNDOĞAN • KEMAL İNAL • LEYLA İPEKÇİ • ÖZER KÜPELİ • FEZA KÜRKÇÜOĞLU • REMZİ MATUR • FAZLI NECİB • DİLEK OKTAY • MUSTAFA ŞERİF ONARAN • TANSELİ POLİKAR • AYTEN SÖNMEZ • ELİF TORUN • A. AHMET UHRİ • BERNA ÜLNER • YILMAZ VAROL • ASLI YAKIN • MACİT YEDİSU

YAPI KREDİ YAYINCILIK Tel: 0.212. 252 42 80 Fax: 0.212. 293 15 44

Simurg Betimli Kabartma Levha

Buluntu Yeri: İstanbul • Devri: İS 10. yüzyıl

Başı kurt, bedeninin ön kısmı aslan, arka kısmı tavus kuşu kuyruklu efsanevi yaratık; kanatları açık, kuyruğu yukarıya kalkık durumda bir Simurg kabartmasıdır. Sol tarafa doğru hamle yapmaktadır.

İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin iki yeni bölümü;
İstanbul Çevre Kültürleri (Trakya - Bitinya) ve
Bizans Sergileme Salonları Garanti'nin katkılarıyla açıldı.

GARANTİ

Başka bir arzunuz?

ISSN 1300-7025

TOPLUMSAL TARİH

AĞUSTOS 1999 FİYATI: 1.000.000 TL (KDV DAHİL)

Yunanistan'la Ahali Mübadelesi

Bazı Sanat ve Hizmetlerin Türk Vatandaşlarına Tahsisi

İstanbul Milli Sanayi Birliği

Ege Bölgesi'nde Millileştirme Çabaları

Ephemera: Sigara Kâğıtları

Üfürükçü İsâk'ın Selânik'e Sürülmesi

Bursa'da Müslümanlığa Geçiş

İKTİSADİ HAYATIN TÜRKLEŞTİRİLMESİ

68

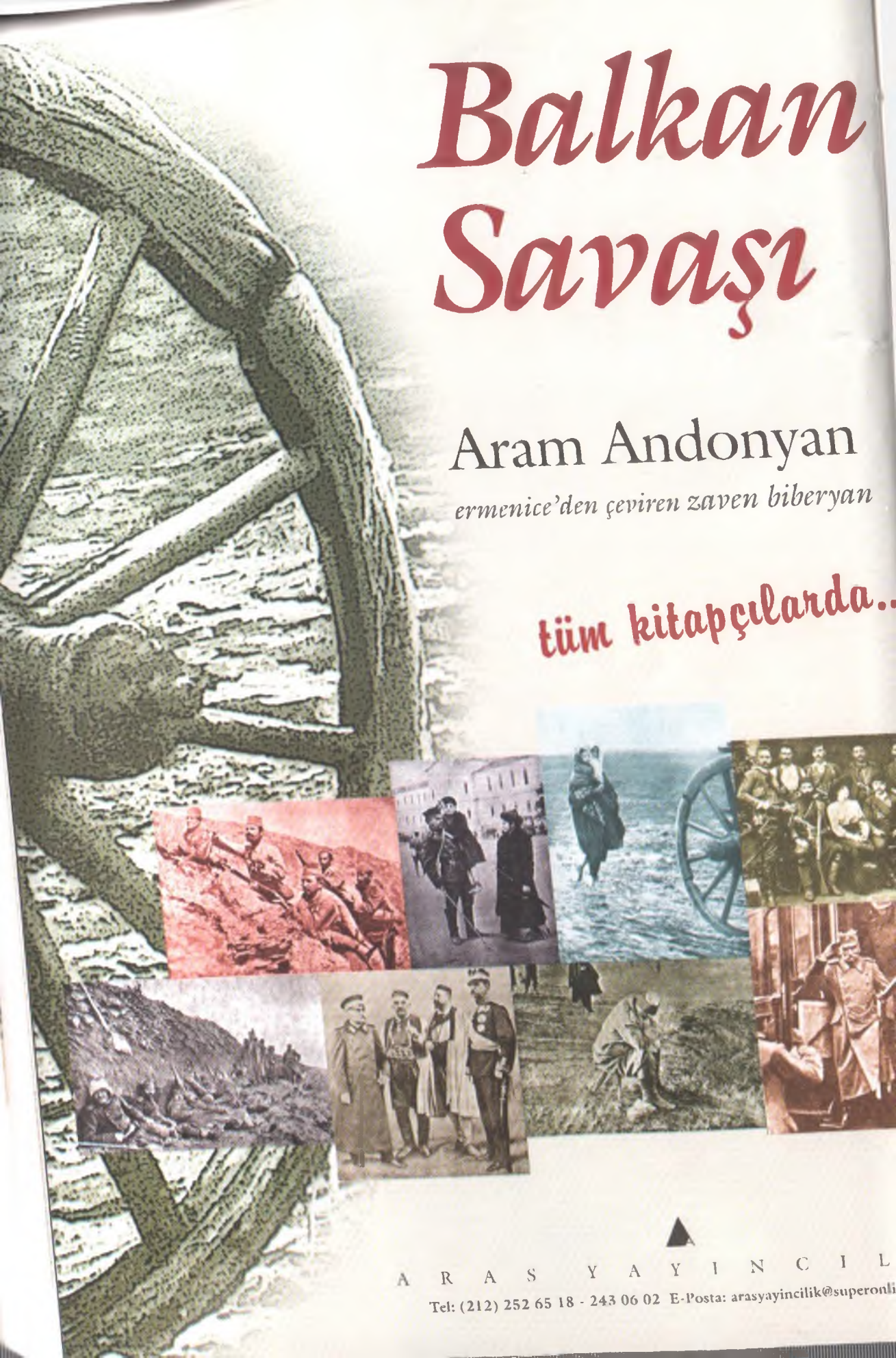
Balkan Savaşı
Aram Andonyan
ermenice'den çeviren zaven biberyan
tüm kitapçılarda..
A R A S Y A Y I N C I L
Tel: (212) 252 65 18 - 243 06 02 E-Posta: arasyayincilik@superonli

SUNUŞ

Alçacıoğlu Yovanaki Efendi, Dionis Markopulo, Gökbaşzade Zaharya Efendi, Hayım Bolaka Efendi, Jozef Balyan, Kahyaoğlu Kozmi, Kasaboğlu Pandeli Efendi, Mehmed Efendi, Memiko Nikolaidi, Mirican Kazazyan Efendi, Mösyö Bon, Mösyö Rişar Vitel, Tevfik Nevzat, Vangel Berotiyopulo. Bunlar, 1891 yılında kurulan İzmir Ticaret Borsası'nın kurucu heyeti üyeleri. Bu listenin, İzmir'de ticaret hayatının o yıllardaki etnik ve dinsel yapısını yansıttığından hiç şüphemiz yok. İsimlerden, Tevfik Nevzat ve Mehmed Efendi dışındakilerin Rum, Ermeni ya da Yahudi olduklarını çıkarıyoruz. Diğer şehirlere de bakıldığında, buna yakın bir tablo çıkacaktır. O yıllardan bu yana Türk-Müslüman unsurlar iktisadi hayatta nasıl öne geçtiler? Bu sayımızda bu konuyu ele aldık. Kabaca, İttihat ve Terakki'nin "Milli İktisad"ından, 1915-25 arasında büyük göç olaylarıyla nüfus yapısının değişmesine, Cumhuriyetin "millici" politikalarına, Varlık Vergisi'ne, 6/7 Eylül olaylarına kadar uzanan bir süreç. Bize ulaşan makalelere sayfalarımız yetmeyince, bazı yazılarımız gelecek sayıya kaldı. 1 Eylül 1939'da Nazi Almanyasının Polonya'ya saldırısıyla başlayan II. Dünya Savaşı'nın 60. yıldönümüne rastlaması nedeniyle gelecek sayımızı II. Dünya Savaşı'nda Türkiye konusuna ayırmayı planlıyorduk. Bu sayıdan sarkan yazılarla birlikte Eylül sayımızda iki dosya iç içe geçecek. Aslında iki dosyanın iç içe işlenmesi için yer sıkıntısının dışında nedenler de var. Örneğin II. Dünya Savaşı içinde çıkarılan ve gayrimüslimlere yönelen Varlık Vergisi iki dosyanın buluştuğu noktada bulunuyor. Bu konuyu gelecek sayımızda birkaç yazıda ele alacağız. Yavuz Selim Karakışla'nın, aslında bu sayımızdaki dosyanın bir parçası sayılmasa bile ona destek niteliğinde olduğu için bu sayımıza almayı planladığımız bir makalesi de gelecek sayıya kaldı.

Türkiye'de yerleşmiş ecnebilerin ve gayrimüslim vatandaşların yerine Türk-Müslüman unsurların iktisadi hayatta etkinlik kazanması sürecini ele alan dosyamızı kapakta "İktisadi Hayatın Türkleştirilmesi" şeklinde duyurduk. İtirazlar gelebilir. Sanırım, hiç karşı koyamayacağımız bir itiraz noktası, deyimin biraz fazla İngilizce kokmasıdır.

Çağlar Keyder'in İmparatorluktan Cumhuriyete geçişte burjuvazinin genel tablosunu çizen incelemesiyle başlayan dosyamız, Kemal Arı'nın Yunanistan'la imzalanan ahali mübadelesi antlaşmasının uygulamasını inceleyen, Erkan Serçe ve Sabri Yetkin'in Cumhuriyetin ilk yıllarındaki gelişmeleri Ege örneğinde değerlendiren, Murat Koraltürk'ün İstanbul'da kurulan Milli Sanayi Birliği'ni tanıtan makaleleriyle devam ediyor. Yüksel Akkaya'nın 1932 yılında çıkarılan ve yabancılara ve o yıllarda Türk tabiyetinde bulunmayan gayrimüslimlere bazı sanat ve hizmetlerin icrasını yasaklayan 2007 sayılı kanunu inceleyen makalesi ise, "iktisadi hayatın Türkleştirilmesi"nin sadece sermayenin Türklerin eline geçmesiyle sınırlı olmadığını ve seyyar satıcılıktan kapıcılığa, "alelumum amelelik"ten şoför muavinliğine, bar garsonluğuna kadar çok geniş bir alanı kapsadığını da gösteriyor.

Gelecek sayılarda buluşmak üzere...

OSMAN KÖKER

İstanbul Tünel'de 1930'larda Rumlara ait mağazalar.
Selâhattin Giz
Beyoğlu 1930, *İstanbul, 1992.*

Aylık Dergi
Ağustos 1999 Sayı: 68 Cilt: 12
Sahibi
Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adına Orhan Y. Silier
Yayın Koordinatörü
Osman Köker
Sorumlu Yazışleri Müdürü
Ayşen Anadol
Danışma Kurulu
Mete Tunçay, Ayşen Anadol, Halil Berktay, Edhem Eldem, Çağlar Keyder, Necdet Sakaoğlu, Zafer Toprak
Grafik Tasarım
Melis Tuncay
Görsel Yönetmeni
Cengiz Kahraman
Uygulama
Saliha Bilginer
Düzelti
Zeynep Doğukan
Reklam Koordinatörü
Füsun Kiper
Abone
Meltem Yeyin
Yapım
Tarih Vakfı
Montaj
Ali Laçin
Baskı
Numune Matbaacılık
Dağıtım
Biryay
Adres
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi 80700 Beşiktaş-İstanbul
(212) 227 37 33 - 34 227 46 33 - 34
(212) 227 37 32 (faks)
Ankara Temsilciliği
Ülkü Özen (0312) 426 16 54
Abone Koşulları
Altı aylık (yurtiçi): 6.000.000 TL.
(yurtdışı): 35 US$
Bir yıllık (yurtiçi): 12.000.000 TL.
(yurtdışı): 70 US$
Cilt Satışı
1 cilt (yurtiçi): 6.500.000.-TL.
(yurtdışı): 40 US$
Yurtdışı fiyatlarına gönderi ücreti dahildir.
Aktif Dağıtım'a katkıları için teşekkür ederiz.

İmparatorluktan Cumhuriyete Geçişte Kayıp Burjuvazi Aranıyor 4
Çağlar Keyder çokuluslu bir imparatorluktan ulus-devlete geçerken burjuvazinin ulusal bileşimini ele alıyor.

Mübadillerin Taşınması İşinin Türk Vapur Kumpanyalarına Verilmesi Mübadele ve Ulusal Ekonomi Yaratma Çabaları 12
Dr. Kemal Arı Yunanistan'la imzalanan ahali mübadelesi antlaşmasının uygulanması sırasında Türk vapurlarından yararlanarak dışarıya para akmasını engelleme çabasını aktarıyor.

İstanbul Milli Sanayi Birliği 18
Murat Koraltürk 1927 yılında bir grup sanayicinin kurduğu İstanbul Milli Sanayi Birliği'ni tanıtan yazısında birliğin nizamnamesini de aktarıyor.

Cumhuriyetin ilk Yıllarında Ege Bölgesinde İktisadi Hayatı Millileştirme Çabaları - I 24
Dr. Erkan Serçe ve Dr. Sabri Yetkin Osmanlının son dönemi ve Cumhuriyetin ilk yıllarında önemli bir ticaret ve sanayi merkezi olan İzmir ve art bölgesinde ecnebilerin ve yerli gayrimüslimlerin etkinliğinin kırılarak milli bir ekonomi yaratılması çabalarını inceliyor.

3-5 Haziran 1999 Kemalpaşa Kültür ve Çevre Sempozyumu 30
Elif Yeneroğlu İzmir'in Kemalpaşa ilçesinde Ege Üniversitesi İzmir Araştırma ve Uygulama Merkezi ile Kemalpaşa Kaymakamlığı'nın birlikte düzenlediği, ilçeyi arkeolojik ve tarihi açıdan da ele alan sempozyumu aktarıyor.

ARŞİVDEN BİR BELGE 32
Yavuz Selim Karakışla Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden, Musevi üfürükçü İsâk'ın Selânik'e sürgün edilişine dair 1795 tarihli bir belge sunuyor.

EPHEMERA 3
Ephemera Derneği ile işbirliği içinde hazırladığımız bu ayki sayfamızda sigara kâğıtları yer alıyor.

Babıâli'nin Son 26 Yılında Vazgeçmediği Davası **36**
Osmanlı Konsolosluk Sözleşmeleri - II
Dr. Yasemin Saner Gönen Bâbıâli'nin, yeni ilişkiye gireceği devletlerle kapitülasyonsuz, eşit ve karşılıklı ilişkiler kurma yolundaki mücadelesini anlatıyor.

Türkiye'de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun **42**
1929 Bunalımı, İşsizlik ve Bir Kanun
Dr. Yüksel Akkaya işsizliğin yoğun olarak yaşandığı yıllarda çıkarılan ve Türk vatandaşı olmayanlara bazı çalışma alanlarını yasaklayan 2007 sayılı kanunu inceliyor.

Rumi ve Miladi Takvimler - X **53**
A. Necati Akgür Rumi ve Miladi takvimleri tanıtan yazısının bu bölümünde Celali takvimi hakkında bilgi veriyor.

TARİHÇİNİN MUTFAĞI **58**
İsenbike Togan:
Çin'den Ege'ye Türk Tarihi
Atilla Lök Tarih Vakfı'nın düzenlediği, İsenbike Togan'ın konuk olarak katıldığı toplantıyı aktarıyor.

KİTABİYAT **61**
Bursalı Gayrimüslimler Nasıl Müslüman Oldu?
Marc David Baer Osman Çetin'in Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanan Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri (1472-1909) *adlı kitabını değerlendiriyor.*

NOT DEFTERİ **64**
Ahmet Uncu Hürriyet *gazetesinde yer alan bir "intihal" olayına dikkat çekerken, kaynak belirtmeksizin yapılan aktarmaların yarattığı riske değiniyor.*

İMPARATORLUKTAN CUMHURİYETE GEÇİŞTE

Kayıp Burjuvazi Aranıyor

ÇAĞLAR KEYDER

Bu yazı, Çağlar Keyder'in *State and Society in Turkey: A Study in Capitalist Development* (Londra ve New York: Verso, 1987) kitabının Türkçeye Sabri Tekay tarafından *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1989) adıyla çevrilmiş olan baskısından alınmıştır. Kitapta yer alan "Kayıp Burjuvazi Aranıyor" başlıklı bölüm, yazarın özel izniyle, Yavuz Selim Karakışla tarafından yazarın kendi cümleleri kullanılarak kısaltılmıştır. Yazının akıcılığını arttırmak için, anlamı değiştirmeyecek küçük bazı değişiklikler yapılmış ve arabaşlıklar eklenmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme dönemi boyunca kaybettiği topraklar üzerinde birçok ulus-devleti kurulmuştu. 1923 yılına kadar uzayan I. Dünya Savaşı, Osmanlı İmparatorluğu'nun da sonunu getirdi. 1925 yılında, Osmanlı İmparatorluğu'ndan geriye kalmış olan topraklarda yaşamakta olan nüfusun yaklaşık yüzde 97 kadarını Müslümanlar oluşturuyordu. Bu Müslüman nüfusun büyük bir çoğunluğu Türklerden oluşmaktaydı ve ülke artık bir ulus-devlet haline dönüşmeye hazırdı. Savaş döneminin kargaşası İmparatorluktan arta kalmış olan bu topraklar üzerinde bulunan toplumsal yapı ve sınıfsal dengeleri büyük ölçüde değiştirmişti. Kendi projelerini toplumsal sisteme kabul ettirme girişimi içinde yer alabilecek olan sınıfsal etmenler de coğrafi ve demografik dinamikler neticesinde büyük ölçüde değişime uğramıştı. Bu yeni siyasi birimin toplumsal yapısını belirlemesi beklenebilecek olan sınıf çatışmaları, gayrimüslim nüfusun ülkeden çıkarılması ile önceden tahmin edilemeyecek bir yöne sapmıştı.

Sınıf dengelerindeki ani veya tedrici değişmeler, ancak bu değişimlerin öncesinde de var olan çelişkilerin analizi yoluyla anlaşılabilir. Ama böylesi bir analiz, sınıfsal çatışmaların nasıl sona erdiğini kendi başına açıklayamaz. Devletlerarası sistemin dayatmaları ve I. Dünya Savaşı'nın getirdiği yıkım olmasaydı, Osmanlı bürokrasisi ile Hıristiyan burjuvazi arasındaki çatışmanın, burjuvazinin mücadele alanından bu şekilde tamamen çıkartılmasıyla sonuçlanmayacağını kesinlikle söyleyebiliriz. Sınıf çatışmalarının etnik ve dini terimler ile ifade bulmuş olmasına rağmen, İttihatçı politikalar, daha barışçı şartlar altında, pazar üzerindeki siyasi kontrolün artması ve burjuvazi içinde Hıristiyan olmayan unsurların payının büyümesiyle sonuçlanabilirdi.

Tarihi olaylar başka türlü gelişseydi sonuçların neler olabileceğine ilişkin araştırmamızı sürdürelim. I. Dünya Savaşı olmamış olsaydı, bürokrasinin altüst olmuş bir toplumsal yapıda yeniden yönetici sınıf olmayı başarmasının ihtimal dahilinde bulunduğu söylenebilir. Bir başka deyişle, iktisadi dönüşüm süreci üzerinde bir ölçüde siyasi kontrol kurmayı amaçlayan iktisadi politikalar uygulayarak, bürokrasi artı-ürünü daha etkin biçimde sahiplenecek ve denetleyecek bir konuma gelebilirdi. Ama bütün bunlar, pazar hâkimiyetinin gittikçe arttığı ve ticaret burjuvazisinin giderek gelişip serpildiği bir sosyo-ekonomik bağlamda gerçekleşecekti. Böylece, bürokrasi bu sosyo-ekonomik bağlama ayak uydurmak ve hâkimiyetini sayıları pazara paralel olarak giderek artan tüccarlar, sanayiciler ve şehirli orta sınıf üzerinde sürdürmek zorunda kalacaktı. Devlet aygıtı kendi ayrıcalıklı konumunu korurken, kapitalizmin gelişmesi mümkün olabilir miydi?

Bürokrasi ile tüccar sınıfı arasındaki ilişki açısından bakıldığında, bu durum özerk bir devlet sınıfının henüz filizlenmekte olan kapitalist gruplar üzerinde vesayetini kurduğu Japonya'ya benzer. Bir başka deyişle, Osmanlı İmparatorluğu'nda gerçekleşebilecek olan kapitalizme geçiş, hâkim ve korunan toplumsal ilişki olan bürokrasi-bağımsız köylülük ilişkisinin yanıbaşında yavaş yavaş ilerlemek zorundaydı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda bir tüccar sınıfının gelişmesi beraberinde proleterleşme getirmedi. Tarım sektöründe kapitalizm yok denecek kadar azdı. Çoğunluğu kendi topraklarına sahip olan mevsimlik tarım işçilerinin dışında, hizmetler ve sanayide çalışan ücretli işçilerin sayısı, 20. yüzyılın başında en fazla 200-250.000 civarındaydı. Türkiye'nin bugünkü sınırları

esas alındığında bu rakam daha da düşecektir.[1] Bu nedenle, bürokrasi tarımda küçük köylü üretiminin çözülmesine karşı direnme eğilimi gösterirken, tüccar sınıfı esas olarak küçük meta üretiminden gelen artı-ürünün pazarlanmasıyla uğraşıyordu. Sırf bu açıdan bakıldığında, Osmanlı örneği ile Fransa'nın kapitalizme geçişi arasındaki benzerliklere değinmek yararlı olabilir. 1789 Devrimi bir yandan köylülüğün mülkiyet haklarını sağlamlaştırırken, bir yandan da eski rejimin yerine kapitalist çıkarlara hizmet etmeye eğilimli yeni bir yönetim getirdi.

Devrimci bir kopuş olmadığı müddetçe, Jöntürklerin toplumu yukarıdan değiştirme girişimi devletin üstlenmiş olduğu rolü sürdüreceğini varsayıyordu. Böylece, bürokrasi, vesayeti altında tutarak geliştirmeyi istediği çıkar grupları tarafından içeriden fethedilinceye kadar, devlet yapısı da kapitalist isteklere karşı özerkliğini korumuş olacaktı. Öte yandan, bağımsız küçük köylülüğe sağlanan siyasi destek kapitalist sektörün hızla büyümesini engelleyecek ve bunun yerine kapitalizmin bürokrasi aracılığıyla gelişimini ve daha karmaşık biçimde olgunlaşmasını mümkün kılacaktı.

Jöntürklerin gerçekleştirmek istedikleri diğer bir alternatif senaryo da Latin Amerika'da yaşanmış olan gelişmelere benzer bir "orta sınıf isyanı" olabilirdi. Ama, bu senaryonun gerçekleşmesi iki nedenle mümkün değildi. Birincisi, Latin Amerika'da orta sınıfın içinde toprak sahibi oligarşinin sanayi üretimine geçerek farklılaşmış bir bölümü vardı. Bu nedenle, isyanın bir sınıf içi çatışma yönü de vardı. Siyasi otorite iktidar mücadelesi yapan bu yeni gruba bütünüyle karşı değildi. Osmanlı örneğinde ise bürokrasi var olma nedenini büyük üreticilere, yani kapitalistleşmenin en çok tehdit edeceği tabakaya borçluydu. Dolayısıyla bürokrasi dizginlenmemiş bir kapitalizm projesini hoş karşılayamazdı. Bürokrasi karşı çıktığı takdirde de "orta sınıf"ın başarı şansı azalırdı. İkinci ve daha önemli neden, Osmanlı İmparatorluğu'nda bürokrasi gibi burjuvazinin de sınıf çatışmalarını ideolojik olarak sapmış bir şekilde algılaması, yani temel sorunlarını dini ve etnik terimlerle ifade etmesiydi. Bu nedenle, Hıristiyan burjuvazi, mücadelesini esas olarak siyasi otoriteyi etkileyecek toplumsal talepler yoluyla dile getirmeyi değil, etnik ve dini otonomi istekleri ile gerçekleştirmeyi amaçladı. Yani, Hıristiyan ticaret burjuvazisi, devleti nüfuzu altına alarak "kendisi için sınıf" olma amacına sahip olamadı. Özellikle son dönemlerde, Hıristiyan ticaret burjuvazisi Babıâli'yi kendi istekleri doğrultusunda yönlendirilecek bir siyasi otorite olarak görmüyor, Osmanlı devletini ele geçirilecek ve kullanılacak meşru bir alan olarak kabul etmiyordu. Osmanlı devletinin meşruluğunu reddeden Hıristiyan burjuvazi, İmparatorluğun parçalanması gerektiğini savunarak, bir "orta sınıf" devrimi yoluyla hâkimiyet sağlama ve siyasal iktidara aday olma olasılığını da yitirdi. Azınlık burjuvazisinin siyasi iktidarı istememesi veya istemekten çekinmesi Türkiye'de devletin ve yönetici sınıfların daha sonraki gelişimini belirleyen en önemli etmendi.

Bürokrasinin hâkim sınıf olarak özel bir konumda olmasının ve toprak sahibi bir ticari oligarşinin bulunmamasının, Osmanlı toplumsal gelişmesini dünyadaki diğer örneklere benzer bir yol izlemekten alıkoyduğu sonucuna varabiliriz. Ayrıca, toplumsal sorunun yani sınıf projeleri arasındaki çatışmanın tamamen etnik ve dini terimlerle ifade edilmesi, hem bürokrasinin hem de komprador burjuvazinin devletin rolüne ilişkin talepleri sistemi dönüştürmeye yönelik terimlerle dile getirmesini önledi.

Tehcir sırasında Ermenilerin Harput'tan çıkarılışı.

Savaş çıkmasa ve Hıristiyan burjuvazi saf dışı bırakılmasaydı, en olası sonuç iki tarafın toplumsal projelerinin birbirine gittikçe yaklaşarak vaktinden önce ortaya çıkan bir neo-merkantilizme ulaşılması olacaktı. İşte o zaman Japonya modelinin gerçekleşme şansı olurdu. Ancak, burjuvazinin bu denkleme yalnızca önemli bir siyasal güçle girmekle kalmayacağı, beraberinde hatırı sayılır bir kültürel gelişme düzeyi de getireceği unutulmamalıdır. Cumhuriyet Türkiyesinin kendisine seçtiği bakış açısı, bu gelişmenin tarihi öneminin azımsanmasına ve belli coğrafi alanlarla sınırlı olmasına rağmen, burjuva kültürünün I. Dünya Savaşı öncesinde eriştiği gelişme düzeyinin küçümsenmesine yol açar. Nitekim Cumhuriyet dönemindeki modernleştirme çabaları, bu bağlamda, Hıristiyan burjuvazi tarafından Anadolu şehirlerinde başlatılmış olan kültürel filizlenme yerine milliyetçi bir ideoloji koyma girişimleri olarak görülebilir. Burada artık varsayımlar alanından ayrılarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşundaki sınıf dengelerini tanımlamaya başlayacağız.

"KAYIP" BURJUVAZİ

Osmanlı burjuvazisinin büyük ölçüde, gayrimüslim tüccar, banker ve aracılardan ibaret sayılabileceğine daha önce işaret etmiştik. Bu, Osmanlı azınlıkların tamamının şehirli burjuva olduğu veya hepsinin ticaretle uğraştığı anlamına gelmez. Ör-

Yunan askerleri İzmir'den çekilirken çıkan yangın.
Cengiz Kahraman arşivi

neğin, Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilerin büyük çoğunluğu Doğu Anadolu'da Müslüman köylülere benzer şartlarda yaşıyordu. Ayrıca Karadeniz kıyılarında ve Orta Anadolu'da geleneksel tarımla uğraşmaya devam eden Rum toplulukları vardı. Ege kıyılarında yaşayan Rum köylülerin çoğunluğu ise ihracata yönelik meta üreticisiydi. Kentlerdeki ücretli nüfusun büyük bir bölümünü de Rumlar oluşturuyordu. Yine de, 19. yüzyılın son yarısında, İstanbul, Selanik ve İzmir başta olmak üzere bütün önemli Osmanlı şehirlerindeki ticaret burjuvazisinin ezici çoğunluğu gayrimüslimdi. Ermenilerin iktisadi öneminin yadsınamayacağı Doğu Anadolu'daki şehirler bir yana, iç kesimlerdeki Bursa, Konya, Kayseri, Sivas ve Ankara gibi geleneksel Osmanlı şehirlerinde bile, ticari faaliyetin yeniden canlanması önemli ekonomik konumların azınlıkların eline geçmesine yol açmıştı.[2] Coğrafi yönden bütün Osmanlı İmparatorluğu'nu kapsamalarına rağmen, Osmanlı nüfus istatistiklerinin doğruluğu, özellikle İmparatorluğun parçalanmasının etnik esasa dayalı devletlerin kurulmasına yol açacağının düşünüldüğü bir dönemde, gerek o dönemde yaşayanlar gerekse tarihçiler tarafından şüpheyle karşılanmıştır. Oysa bugün, 19. yüzyılın ikinci yarısında ve I. Dünya Savaşı öncesinde yapılmış olan tutarlı bir dizi nüfus sayımından elde edilmiş olan resmi Osmanlı rakamlarının, tam doğru olmasalar bile en azından kullanılabilir oldukları düşünülmektedir.[3] 1906 sayımına göre, Türkiye'nin bugünkü sınırları içindeki nüfus takriben 15 milyondu. Bu nüfusun yaklaşık yüzde 10'u Rum, yüzde 7'si Ermeni, ve yüzde 1'i de Musevilerden oluşmaktaydı. Müslümanların oranı da yüzde 80'in üzerindeydi. 1914 ile 1924 yılları arasında bu nüfus bileşimi ciddi değişikliklere uğradı. 1927 nüfus sayımına göre Türkiye'deki nüfus 13.6 milyona düşmüştü. Gayrimüslimler bu nüfusun yalnızca yüzde 2.6'sını oluşturmaktaydı. 1927 nüfus sayımının verilerine göre Türkiye Cumhuriyeti'nde 120.000 Rumca konuşan, 65.000 Ermenice konuşan vatandaş vardı.

Nüfustaki değişmenin bir nedeni savaşın getirdiği yıkımdı. Örneğin, Müslüman nüfusun yüzde 18'inin 1914 ile 1922 yılları arasında ölmüş olduğu tahmin edilmektedir.[4] Ermeni nüfusun bir bölümü 1915 yılındaki Tehcir sırasında ölmüş, bir bölümü ise Suriye'ye, Sovyet Ermenistan'a ve başka ülkelere göç etmek durumunda kalmıştı. Rum nüfusu içinde ölenlerin sayısı daha azdı; Yunanistan'daki 1928 sayımına göre, Türkiye'den gelen mültecilerin sayısı yaklaşık 1.2 milyona yakındı ve başka ülkelere göç etmiş olan Rumlar da vardı.[5] Demek ki, Osmanlı İmparatorluğu'nun 1913 yılındaki nüfusunun dörtte birinden biraz fazlası 1925 yılına gelindiğinde artık ortada yoktu. Müslüman nüfusun beşte bire yakın bir kısmı ölmüş, gayrimüslimlerin ise yalnızca altıda biri ülkede kalmıştı. Başka bir ifadeyle, I. Dünya Savaşı'ndan önce Türkiye'nin bugünkü sınırları içinde yaşayan her beş kişiden biri gayrimüslimdi; savaştan sonra ise bu oran kırkta bire düşmüştü.

Bu dramatik değişme, savaş yılları içinde Türkiye'nin ticaret sınıfının çok büyük bir bölümünü kaybetmiş olduğuna ve Cumhuriyet kurulduğunda bürokrasinin karşısında hiçbir rakip bulunmadığına işaret eder. Burjuvaziden arta kalan kesim, bürokrasiye karşı özerk bir tavır alabilecek bir sınıf oluşturamayacak kadar zayıftı. Üstelik, İttihat ve Terakki öncesinden kalan tüccar sınıfı eskisinden de büyük ölçüde İzmir ve İstanbul'da yoğunlaşmıştı. Harpten sonra bu şehirler eski görkemli günlerine nazaran pek sönük kalmışlardı. 19. yüzyılın sonlarına doğru iktisadi dönüşümün ve kültürel uyanışın başlamış olduğu taşra şehirlerinde ise bu hareketlilikten pek eser kalmamıştı. Taşra şehirleri varlıklarını yeniden uyuşuk idari merkezler olarak sürdürür olmuşlardı. Taşra burjuvazisinin büyük bir kısmının ülkeden çıkarılmış olması, burjuvazinin arzuladığı, yarattığı ve desteklediği bütün kültürel kazançları da silip süpürmüştü. Doğmakta olan sivil toplum henüz meyve vermeden boğulmuş ve bir kez daha devletin katı hâkimiyetinin her şeyin üstüne çıkması tehlikesi başgöstermişti. Bu gelişmenin etkileri şehirlerde değişmekte olan nüfus eğilimlerinde de görülebilir. Örneğin, İstanbul'un nüfusu 1 milyondan 700.000'e; İzmir'i de kapsayan ve savaş öncesinde halkının yüzde 30 kadarını Rumların oluşturduğu Aydın vilayetinin nüfusu da 1.6 milyondan 1.3 milyona düşmüştü.[6] 19. yüzyılın sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nda şehir nüfusunun toplam nüfusa oranının yüzde 25 olduğu, hatta bu oranın savaştan hemen önce bundan daha da yüksek olabileceği tahmin edilmektedir.[7] 1927 nüfus sayımında ise bu oran yüzde 18'e düşmüştü. Bu genel kırsallaşma eğilimi içinde tüm şehirlerin ve ticari öneme sahip bölgelerin nüfusu azalmıştı. Bu genel kuralın tek istisnası, bütün gelişmesini bürokrasinin yeni merkezi olarak seçilmesine borçlu olan yeni başkent Ankara'ydı.

Türkçe konuşan Müslüman

Yunanistan'la ahali mübadelesi antlaşmasının da imzalandığı Lozan görüşmelerine katılan Türk heyeti.

muhacirler Anadolu'ya gelmemiş olsaydı, bu nüfus eğilimleri ve bu eğilimlerin toplumsal yapı üzerindeki etkileri çok daha olumsuz olabilirdi. Bu muhacirlerin çoğu Rusya'nın ele geçirmiş olduğu eski Osmanlı topraklarından gelmişti. Kırım Savaşı yıllarında ve sonrasında Anadolu'ya gelen Kırımhların sayısının yarım milyon kadar olduğu tahmin ediliyor. Aynı şekilde, 1877-78 Savaşı'nda da bir milyon kadar muhacir geldi.[8] Bundara ek olarak, 1880-1923 yılları arasında kuzeyden gelen yarım milyon muhacir bugünkü Türkiye topraklarına yerleştirildi. Göç 1920'li yıllarda da sürdü.[9] Ayrıca, Balkan Savaşları sırasında ve Yunanistan'la yapılan nüfus mübadelesi sonucunda 1,5 milyona yakın Müslüman ülkeye geldi. Bu göçler, Anadolu'nun Müslümanlaştırılmasına neden olduğu gibi, eski tüccar sınıfının büyük bir çoğunluğunun artık ülkede bulunmamasının yol açtığı iktisadi boşluğu da biraz olsun hafifletti. Özellikle Rusya'dan gelen göçmenlerin çoğunluğunu köylülerin oluşturmasına rağmen, bunların arasında önemli sayıda Müslüman tüccar da vardı. Ilgınları Rusya'da ve Avrupa'da üniversite eğitimi görmüş olan bu burjuva aileleri Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi hayatına önemli katkılarda bulundular. Beklenebileceği üzere, yeni edindikleri statü nedeniyle milliyetçi girişimleri desteklemeye ve gayrimüslim burjuvazinin yerini almaya çok hevesliydiler. Bu eğilim nedeniyle, bu grubun büyük bir bölümü milliyetçilik bayrağı altında devlet sınıfıyla özdeşleşti ve ona rakip bir siyasi sınıf oluşturmayı başaramadı.

"MÜSLÜMAN BURJUVAZİ"

Müslüman tüccarların ve toprak sahiplerinin davaya bağlanmasıyla, milliyetçi hareket güçlü bir toplumsal taban kazanmıştı. Bu tabanı birleştiren unsur, ülkeden ayrılmış veya kovulmuş olan gayrimüslim burjuvaziye muhalif olan konumuydu. Bürokrasinin sorunu, toplum üzerindeki vesayetini korumak ve belki de 19. yüzyıl sonundaki reform hareketinin hedeflerini gerçekleştirmekti. Müslüman tüccar ve işadamları ise, elde etmiş oldukları ayrıcalıkları savunmak ve Hıristiyan azınlıkların hazırlayıp savaş nedeniyle terk etmek durumunda kaldığı bol kazanç getiren konumları ele geçirmek için, siyasal kayırmadan etkin biçimde yararlandıkları İttihat ve Terakki dönemini uzatmak istiyorlardı. Ayrıca, Ermeni Tehciri sırasında ve Kurtuluş Savaşı yıllarında önemli miktarda servet el değiştirmişti. Ermeniler yalnızca taşınabilir servetlerini yanlarına almışlar ve taşınmaz mülklerini -kuşkusuz düşük fiyatlarla- satmaya mecbur kalmışlardı. Köyleri terk eden nüfusun elinde bulunan verimli topraklara da yörenin eşrafı ve toprak sahipleri el koymuştu. Savaş sırasında Ege kıyılarından ve Trabzon yöresinden iç bölgelere gönderilen Rum nüfus ile savaş bitmeden önce Yunanistan'a göç etmeyi tercih edenler de arazilerini geride bırakmış veya gerçek fiyatlarının çok altında satmış olmalıdırlar.[10] Savaş sırasında Müslüman eşrafın eline geçen bu servetin milliyetçi davayı desteklemek için güçlü bir saik oluşturduğu tahmin edile-

bilir. Yunan ordusunun yenilmesinden sonra, aralarında hali vakti yerinde çiftçi ve şehirlilerin de bulunduğu bir milyon Rum'un ülkeden ayrılması sonucu gerçekleşen servet transferi de, en azından, savaş sırasında yaşanmış olan servet transferlerinin boyutlarına ulaşmış olmalıdır. Bu transferlerin, milliyetçi bir zaferden beklenebilecek olan maddi ödülleri sağladığı düşünülebilir.

Kurtuluş Savaşı'nın sona ermesinden sonra, Lozan'da pazarlık konusu yapılan ilk konu ülkede kalan Rum nüfusunun durumuydu. Zorunlu nüfus mübadelesi hükümlerine göre, ülkeyi terk etmiş olanların geride bıraktıkları mülkler kamulaştırılmış sayılacak ve ülkeye gelen muhacirlere dağıtılacaktı.[11] Aslında, savaşlar sırasında bir milyon kadar Rum ülkeden kaçmış ve Mübadele hükümlerine göre savaşın sona ermesinden sonra 150.000 Rum daha ülkeden ayrılmıştı. Kaba bir hesapla, Rumların ülkeden ayrılmasıyla Batı Anadolu'daki en verimli toprakların en azından beşte birinin Müslüman toprak sahiplerinin eline geçtiği tahmin edilebilir. Şehirlerde geride bırakılan mülk ve servet, şüphesiz çok daha büyük orandaydı. Savaşta geride kalanların bölüşümünden kimlerin yararlanacağına çoğu zaman milliyetçi siyasi otorite karar verdi. Toprağın bir bölümü Rusya'dan ve Yunanistan'dan yeni gelen muhacirlere dağıtılmıştı. Her ne kadar millileştirilen toprakların nasıl bölüşüldüğü kesin olarak bilinmiyorsa da, Kurtuluş Savaşı'na katılmış olanların ve yeni iktidarla yakın ilişkileri olan eşrafın büyük topraklar ele geçirdiği anlaşılmaktadır. Toprak bölüşümünden en çok yararlananlar milliyetçi davaya erken katılan kasabalılar olmuştu. Bu kesim aynı zamanda İttihatçıların millileştirme politikalarından da en çok kazanç sağlamış olan gruptu. Yeni devlet ile yerel burjuvazi arasındaki sembiyotik ilişkinin ilk örneği savaş sırasında terk edilmiş olan mülk ve ticarethanelerin yeniden paylaştırılması sırasında görüldü.

Milliyetçi mücadelenin sürdürüldüğü koşulları yaratmış olması nedeniyle, bürokrasinin siyasi iktidarı ele geçirmesini izleyen yıllarda toplumsal yapı üzerinde rakipsiz bir üstünlük kurması beklenirdi. Ama, birçok kurumsal ve yapısal faktörün birleşmesiyle, iktidardaki devlet sınıfı, daha henüz yerel tüccar sınıfı üzerinde işlevsel bir vesayet kuramadan otoriter bir rejim oluşturdu. Cumhuriyetin ilk beş yılında yerli burjuvazinin kendisini zenginleştirmesine izin verildi. Büyümekte olan ticaret burjuvazisi ise 1920'li yıllarda devlet memurlarıyla hiçbir siyasi ve kültürel çatışmaya girmedi. Yalnızca minnettarlığını dile getirmekle yetindi ve arada sırada çekingen bir tavırla kendisine parasal kazanç getirecek talepler ileri sürdü.[12] Ticaret burjuvazisi, savaş öncesi dönemde tomurcuklanmaya başlayan burjuva kültürel aydınlanma geleneklerini de sürdürmedi. Bir başka deyişle, sivil toplum kurma hakkından vazgeçerek, karşılığında para kazanma ayrıcalığını aldı. Gelişmekte olan burjuvazinin taleplerini öne sürmesine izin verecek siyasi koşullar var olduğunda bile, tüccarlar iktidarı karşılarına almamayı tercih ettiler. Bu acz burjuvazinin sayıca azlığına, kritik bir niceliğe ulaşamamasına bağlanabilir. Aynı zamanda, Osmanlı tüccarlarının tarih boyunca Saray karşısındaki boynu bükük konumunu da hatırlatmaktadır. Atalardan kalma bu ilişki, yerli bir burjuvazi yaratmayı amaçlayan İttihat ve Terakki'nin politikalarında yeni bir ifade biçimi bulmuştu. Bir başka deyişle, 1920'li yıllarda tüccarlar, siyasi otoritenin himayesi altında henüz rüştlerini yeni yeni ispat etmeye başlamışlardı. Hızla olgunlaşmalarına rağmen, siyasi himayenin sürmesi gerektiğini gayet iyi bildikleri için özerk bir güç konumuna gelemediler. 1920'li yıllarda burjuvazi özerk bir siyasi güç, ekonomi de kendi kurumsal kuralları ile işleyen özerk bir alan haline henüz gelmemişti. Öte yandan, bürokratik reformizm toplumsal hayatın kurumlarını ve halk sınıflarının geleneksel dünyasını hedef alan "üstyapı" reformları üzerinde yoğunlaşmıştı. Bir yandan 1920'li yıllarda gerçekleştirilmiş olan reformların ardındaki örtük siyasi felsefeyi çözümlerken, bir yandan da bürokrasinin rakipsiz konumuna rağmen ekonomi üzerinde hâkimiyet kurmakta geçici bir acze düşmesine yol açan etmenleri inceleyeceğiz.

"MÜSLÜMAN BURJUVAZİ"NİN TÜRKLEŞTİRİLMESİ

İşgal ordularına karşı savaşın 1922 yılında kazanılmış olmasına ve Cumhuriyetin 1923 yılında kurulmuş olmasına rağmen, ülkenin toprak bütünlüğünün hemen güven altına alınmış olduğu söylenemez. Türk tarih yazımında Kürt İsyanı diye adlandırılan 1924-1925 olayları, Ankara Hükümeti'nin karşılaştığı en önemli tehditti. Bu, aşiret oligarşisini ve onunla örtük bir ittifak içinde olan merkezi otoriteyi hedef alan ve içinde dini ve ayrılıkçı öğeler barındıran tam teşekküllü bir ayaklanmaydı. Ayaklananların toprak talepleri açıkça belli değildiyse de, bu isyan savaş yıllarındaki bütün nüfus hareketlerine rağmen ülkenin arzulanan ulusal homojenliğe henüz ulaşamamış olduğunu bürokrasiye hatırlatmaya yetip attı. Ayaklanma başlayınca, hükümet savaş durumuna geri dönerek, Doğu'daki Kürt taleplerini bastırmak amacıyla, olağanüstü yetkiler taşıyan İstiklal Mahkemelerini yeniden faaliyete geçirdi. Bütün ülkede sıkıyönetim ilan edildi ve Takrir-i Sükûn Kanunu çıkarıldı. Bu kanun hükümete otoriter bir yönetim için gereken kurumsal çerçeveyi sağladığı gibi, potansiyel muhalefet kanallarını da ortadan kaldırdı. 1930 yılındaki kısa bir dönem dışında, 1925 yılından sonraki yirmi yıllık tek parti yönetimi boyunca bütün muhalefet kanalları tıkalı kaldı.[13] Bu durum, burjuvazinin özerk örgütlenme fırsatını bulmuş olsa bile, bürokrasi karşısında iktidar mücadelesini kolayca sürdüremeyeceği anlamına geliyordu. Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yaratmış olduğu toplumsal etkinin önemli bir göstergesi günlük gazetelerin satışındaki azalmaydı. 1925 yılında 120.000 civarında olan toplam gazete satışları, katı bir sansür

sisteminin kurulmasından sonra, 1926 yılında 50.000'in altına düşmüştü.[14]

Yine aynı dönemde, hükümet birbiri ardına bir dizi reform ilan etti. Bu reformlara karşı oluşan hatırı sayılır muhalefet yalnızca arada sırada aktif biçim alsa da, bürokrasinin tetikte durmasına yetecek kadar önemliydi. Örneğin, Şapka Kanununa muhalefet nedeniyle 70 kişi asılmıştı.[15] Bürokrasinin sert tutumu, aynı zamanda, kendi safları içinde İttihat ve Terakki döneminde başlamış olan kişisel ve ideolojik rekabeti de yansıtıyordu. Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki'nin üyesi olmasına ve liderlerine yakın birisi olmasına rağmen, hâkim hizbin içinde yer almamıştı. Savaşın büyük bir bölümü boyunca çeşitli cephelerde görevli olduğundan, işgal sırasında İngilizlerce tutuklanmamıştı. Milli Mücadele başladığında, Anadolu'daki kuvvetlere kumanda eden kendisine benzer konumda birkaç Osmanlı paşası daha vardı. Ama, belki örgütlenme yeteneğinin üstün olmasından ve belki de yeraltındaki İttihat ve Terakki kalıntılarının gizlice verdiği destek nedeniyle, Mustafa Kemal mevcut direniş ağı üzerinde hâkimiyet kurmayı sonuçta başarmıştı. Milliyetçi komutanlar arasındaki anlayış farkları ve kişisel rekabet Kurtuluş Savaşı'nın sona ermesine kadar dondurulmuştu. Cumhuriyet kurulup milliyetçi hareket kendini bir idari kadro olarak yeniden oluşturma zorunluluğuyla karşı karşıya kaldığında, gerek eski İttihatçılarla yapılan ittifakın, gerek ordu ve gerekse ordu içinde kendilerine sadık kuvvetlere kumanda eden komutanlarla oluşturulmuş olan geçmiş ittifakı sürdürmek giderek güçleşti. 1924 yılından sonra Kemalist grup gittikçe daha açıktan biçimde davranarak, önce eski İttihatçıları tecrit ve tasfiye etmeye ve sonra da Mustafa Kemal'in muhtemel rakiplerini pasif konumlara itmeye girişti. Bu girişim iki aşamada tamamlandı. 1924 yılında, Meclis'te Mustafa Kemal'in kişisel yetkilerini denetlemeyi ve sınırlamayı, tek başına iktidar olma eğilimini bertaraf etmeyi amaçlayan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmuştu. Bu parti, kuvvetler ayrılığını ve Meclis'in hükümet üzerindeki kontrolünün artmasını savunuyor, İstiklal Mahkemelerinin temsil ettiği keyfi yargı yetkisine bir an önce son verilmesini istiyordu. Kemalist kanat Kürt İsyanı'nı fırsat bilerek bu partiyi kapattı ve partinin milliyetçi hareketin eski kahramanlarından oluşan önde gelen üyelerini yargı önüne çıkardı. 1926 yılında Mustafa Kemal'i hedef alan bir suikast teşebbüsü, hâkim kanat karşısında hâlâ bir tehlike oluşturmakta oldukları düşünülen İttihatçıları içine alan bir fesat senaryosunun sahneye koyulmasına imkân verdi.[16] Yargılamalar sonucunda, önde gelen İttihatçılardan bazıları asıldı, beraat edenler ise Mustafa Kemal'in ölümüne kadar ülkeyi ve siyasal hayatı terk etmek zorunda kaldı. Böylece, İttihatçılardan Kemalist gruba girmemiş olanlar tasfiye edilmiş oldu. 1927 yılında da, potansiyel rakiplerden bir grup daha sürgüne gönderildi ve bunlar kişisel olarak bağışlanmadıkları sürece ülkeye dönemedi.[17] Kemalist kanat ancak 1929 yılında kendisini bütün bu baskı uygulamalarını mümkün kılan Takrir-i Sükûn Kanunu'nu askıya almaya yetecek derecede güçlü hissetti.

O zamana değin, tek parti rejimi oluşturma süreci de büyük ölçüde tamamlanmıştı. Adına "seçim" denilen bir mekanizma yoluyla atanan mebuslardan oluşan bir meclis vardı. İki dereceli seçim sistemi, ilk seçimde seçilmiş olan bir grup erkeğin (kadınlara oy hakkı yoktu), ikinci aşamada kendilerine Ankara'dan yollanmış olan listeyi onaylamaları anlamına geliyordu. Böylece, mebuslar Meclis'te Anadolu'nun hayatlarında hiç görmedikleri uzak köşelerini temsil ediyorlardı. Bu sıkı kontrole rağmen (daha doğrusu bu kontrol nedeniyle) yasama için mebuslara pek ihtiyaç duyulmuyordu. Hükümet ne Meclis'e karşı sorumluydu, ne de yasama insiyatifine ihtiyacı vardı. Meclis'te mebuslar çok kısa sürelerle çalışıyorlardı. Herhangi bir kanunun Meclis'ten geçirilmesi için 10-15 dakika yetiyordu.[18] Yalnızca bürokrat sınıfı içindeki görünür rakipler tasfiye edilmekle kalınmamış, her türlü denetim, muhalefet ve rekabet mekanizması da bertaraf edilmişti. Bu sınıf içi mücadelenin evrimi, belki de bürokrasinin ekonomiyi denetleme konusunda göreli bir hareketsizlik içinde olmasına yol açan en önemli etmendi.

Bürokrasi içindeki mücadelenin gidişatı, reform çabalarını hem doğrudan doğruya hem de dolaylı bir biçimde etkilediği gibi, reformizmin çeşitli boyutlarının ne kadar sertlikte savunulduğunu belirleyen etmenlerden

Mübadelede İzmir'i terk eden Rumlar.
***Refugee Greece, Photographs From the Archive of the Centre for Asia Minor Studies*, Atina, 1992.**

birisi olmuştu. Bu bakımdan, hâkim grubun yeni bir meşruiyet arayışını belirleyen faktörlerden biri de eski bürokrat sınıfı içindeki bölünme oldu. Gerçekleştirilen her reformla birlikte, "devleti kurtarma" formülü çevresinde oluşturulmuş bulunan görüşbirliği giderek gücünü kaybetmekteydi. Devlet zaten kurtarılmıştı ve varlığını sürdürmesi artık kesinlikle imkânsız görünmüyordu. Böylece, görüş ayrılıkları su yüzüne çıktı ve reformların nasıl ve hangi hızla benimseneceğine ilişkin çatışmalar belirginleşti. Aslında, reformların gerekliliği üzerinde fazla bir tartışma beklenmiyordu. Şehirli nüfus ve burjuvazi en azından yarım yüzyıldır Batılı bir hayat tarzı sürdürmekteydi. Bu reformlar pek sürpriz de değildi. Yapılan reformların hepsi İttihat ve Terakki döneminde ele alınmış ve tartışılmıştı.

19. yüzyılda gerçekleştirilmiş olan modernleşme çabaları, en azından, Kemalist dönemde yapılmış olan reformlar kadar önem taşır. 1838-1876 döneminde hukuki ve idari modernizasyon alanında gerçekleştirilmiş olanlar, Cumhuriyet döneminde yapılanlardan daha az değildir. II. Abdülhamid'in İstibdad Döneminde (1876-1908) de merkezi devletin aygıtlarını güçlendirme yolunda önemli adımlar atılmıştı.[19] 1908 Anayasası'nın parlementer demokrasiye sağladığı katkı 1925-46 yılları arasında Cumhuriyet'in sağladıklarından çok daha fazlaydı.[20] Kemalist reformculuğun kendisinden önce gelen modernizasyon girişimlerinden farkı, bütün çabaların dine ve hanedana dayalı meşruiyetten arınmış bir siyasi sistemin tanımlanması üzerinde yoğunlaştırılmış olmasıydı. Cumhuriyet, padişahlığı ve halifeliği kaldırarak kendini laik ve milliyetçi bir temel üzerinde tanımlamıştı.

Osmanlı sisteminin, İmparatorluğun çöküşü öncesinde başarılı bir meşrulaştırma ideolojisine sahip olduğunu iddia etmek yanlış olur. Hanedan, 1909 yılından sonra yok olma raddesinde zayıflamış ve halifenin kişiliğinde sahip olduğu dinsel konum da 1916 yılında "Arapların ihaneti" ile yıkılmıştı. Hanedan hiçbir zaman kendini milli bir hanedan olarak görmemiş ve göstermemiş olduğu için, ideolojik vesayetinde ancak dine dayanabilirdi. Bununla birlikte, dini düzen içinde padişah ve sarayın pek belirgin olmayan bir yeri vardı. 19. yüzyılda dini kurumlar gittikçe politikleşmiş ve hanedandan uzaklaşmıştı. Saltanatın kaldırılmış olması da doğrudan doğruya laikliğe geçiş anlamına gelmemektedir. Aynı şekilde, dini kurumların bir bütün olarak reform düşüncesine karşı olması da söz konusu değildi. Nitekim, Osmanlı uleması bürokrat sınıfının bir bölümünü oluşturmaktaydı. 19. yüzyılın son yarısında, yüksek mevkilerdeki ulema mensupları reformların ideolojik gerekçelerinin hazırlanmasına katkıda bulunmuşlardı. İttihat ve Terakki döneminde, yüksek mevkilerdeki ulema meşrutiyet hareketini aktif bir biçimde desteklemişti. Hatta, rivayete göre, İttihat ve Terakki önderleriyle aynı mason localarına bile katılmışlardı.

Abdülhamid'in restorasyonculuğu halk arasında büyük destek görmüştü. İttihat ve Terakki döneminin başlangıcında, yeni kurulmuş olan meşrutiyet rejimine sırf dini gerekçelerle karşı çıkan 31 Mart İsyanı yaşanmıştı.[21] Daha sonra Cumhuriyet döneminde de sık sık görüleceği gibi, o sırada da slogan "şeriat"ın elden gittiğiydi. Bu sloganla ifade edilen, eski "şeriat" yerine yeni kanunlar konulmuş olduğu değil, reformların ayaklanan grupların kurulu düzenini bozduğu ve daha da önemlisi yaşam dünyasına tecavüz ettiği iddiasıydı. İslamiyet, kurulu düzende var olan yaşam dünyasının, siyasi toplumun henüz nüfuz etmediği bir varoluş alanının, birleştirici ilkesiydi. Siyasi merkezin militan reformcular tarafından yönlendirilmekte olduğuna inanıldığı dönemlerde, İslam siyasi merkeze karşı toplumsal savunmanın bayrağı oldu. Fakat bu savunmanın bayrağı haline gelen İslam, teşkilatlı ve ortodoks İslamdan farklıydı. Mahalli geleneklerle, efsane, menkıbe ve masallarla ve mistik mezheplerle kolayca kaynaşmış bir inanç ve örgütlenme biçimiydi. Ortaya çıkan bu bileşim içinde Bizanslı bir köy rahibi bile kendisini pek yabancı hissetmezdi.[22]

Kitlelerin yaşam dünyasında vazgeçilmez bir ifade aracı olarak yer tutan bu İslamiyet biçiminin tersine, Sünni ortodoksi, yani resmen kurumlaşmış biçimiyle İslamiyet, hiçbir zaman devletten bağımsız olarak örgütlenmememişti. Halifelik makamı padişahın şahsına ait olduğu gibi, dini kurumun başı olan şeyhülislâm da atamayla gelen bir devlet memuruydu ve 1916 yılına kadar Bakanlar Kurulu'nun üyesiydi. İttihat ve Terakki, bütün İslami mahkemeleri, okulları ve vakıfları laikleştirerek siyasi kurumu dini meşruiyetten ayırmaya çalışmıştı.[23] Halifeliği kaldıran ve devlet politikası olarak katı bir laikliği benimseyen Cumhuriyetin de İttihat ve Terakki'nin daha önce karşılaştığına benzer bir toplumsal tepkiyle karşılaşması kaçınılmazdı.

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu'ndan doğmuş olan Türkiye Cumhuriyeti devleti, peşpeşe gelen laikleştirme dalgaları sonucunda, Avrupai ilkelere göre yeniden biçimlendirilmişti. 19. yüzyıl reformcuları olan Jöntürkler ve Cumhuriyetçiler, kendine devletlerarası sistem içerisinde yer arayan bir devletin, din kurallarına ve dini meşruiyet temeli üzerine oturtulamayacağının farkındaydı. Osmanlı bürokratları, Fransız Devrimi'nin temel öğretilerinden birisi olan egemenliğin ulustan kaynaklandığı ilkesini iyi özümsemişlerdi. Avrupalı devlet adamlarının, Türkiye Cumhuriyeti'nin oluşturulması düşünülmekte olan uluslar birliğine adaylığını, ulusun egemenliği, pozitivizm, laiklik ve ilerlemeye inanç gibi 19. yüzyıl ölçütleriyle değerlendireceğine inanıyorlardı. Ama, bürokrasi sınıfı ülke içinde daha ciddi bir sınav vermek durumunda kaldı. Devletin militan laikliği, başlıca ideolojik aygıtının da reddi anlamına geliyordu. İslamiyet hâlâ toplumu bir arada tutan ilke olmaya devam ettiğinden, bürok

rasinin bu seçimi toplum ile devletin birbirinden ayrılması sonucunu doğurmuştu.[24] Bürokrasi yalnızca kendisini halk gözünde meşrulaştırmayı istediği için değil, aynı zamanda yöneticiler ile halkın inanç sistemlerinin birbirinden ayrılması sonucu ortaya çıkan boşluğun denetlenmemiş ideolojilerle doldurulmasını önlemek için de bu ayrılıkla başa çıkmak zorundaydı. Öte yandan, dinin devlet otoritesinin temeli olduğu ilkesinin reddedilmesiyle birlikte, İslamiyetin toplumu devlete karşı etrafında birleştirebilen tek esas olma şansı gitgide arttı.

Bu nedenlerle bürokrasinin reformcu gayretkeşliğinin, halk kültürünün çeşitli öğelerinin bir "İslami tepki" biçiminde birleşmesine neden olduğu savunulabilir. Bu tepki karşısında, yönetici grup, yalnızca bütün rakip örgütlenme esaslarının kökünü kazımayı değil, aynı zamanda bireyin her türlü mahalli bağlantılardan sıyrıldığını göstereceği umulan bir görünüş beraberliğini de gerçekleştirmek istiyordu. Bu yüzden de, bürokrasi 19. yüzyıl reformizminin merkeziyetçi tavrıyla, her türlü özgüllüğü ve mahalli özelliği yok etmeyi kendine hedef seçti. Milliyetçilik, bütün reformların altında yatan asıl ideoloji haline geldi. Devletin mevcudiyeti artık sağlama alınmış olduğuna göre, bu devletin sınırları içinde yaşayanlardan bir ulus yaratmak gerekliydi. Bireylerin kendilerini ulus birimi içinde tanımlamaları gerektiği kabul edilerek, ulustan daha dar veya daha geniş birimlere duyulan bağlılıklara kuşkuyla bakıldı. Din, hem eski İmparatorluğun meşrulaştırıcı ideolojisi olduğundan, hem de muhalifleşen ulus-altı düzeyde en yaygın biçimde kullanabilecekleri bir dayak olduğundan, çifte bir kuşkunun hedefi oldu.

Milliyetçilik, 19. yüzyıl Avrupasında ulusal birliğini sağlamakta "gecikmiş" olan Almanya ve İtalya gibi devletler için özel olarak tertip edilmiş bir modernleştirme ideolojisiydi. I. Dünya Savaşı ve Cemiyet-i Akvâm, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğunun eski toprakları üzerinde kurulmuş olan birçok siyasi birimi ulus-devleti haline getiren başlıca ideolojinin milliyetçilik olduğunu onaylamıştı. Türkiye Cumhuriyeti'nin milliyetçi rejiminin reform çabaları, halkı bu yeni model devlete hazırlamak üzere ıslah etme amacına yönelikti. Ulus-devlete geçişi gerçekleştirebilmek için, bireylerin yerel ve özel bağlılıklarından kopup yalnızca milliyetçilik gibi genel birleştirici ilkeleri kabul etmelerini sağlamak gerekiyordu.

1. Paul Dumont, "A propos de la 'classe ouvrière' Ottomane à la veille de la revolution Jeune Turque," *Turcica*, cilt IX/1, 1977, s. 240.
2. Vital Cuinet'in *La Turquie d'Asie* (Paris, 1890-95) adlı dört ciltlik eseri Anadolu'nun en önemli şehirlerine ait bilgileri içerir. *Yurt Ansiklopedisi* (İstanbul, 1982-84) bugünkü Türkiye'nin illeri hakkında elde bulunan bütün tarihi verileri yayınladı. Ayrıca, bak. 5. nottaki kaynaklar ve Messob K. Krikoriyan, *Armenians in the Service of the Ottoman Empire*, Londra, 1978. Bu kitapta her vilayet ayrı ayrı ele alınmıştır.
3. Bu konu Osmanlı nüfus tarihine ilişkin iki yeni kitapta ele alınmaktadır. Kemal H. Karpat, *Ottoman Population 1830-1914, Demographic and Social Characteristics*, University of Wisconsin Press, 1985 ve Justin McCarthy, *Muslims and Minorities, The Population of the Ottoman Empire and the End of the Empire*, New York University, 1983.
4. Nüfus rakamları, Karpat, *age*, s. 162-66'dan hesaplanmıştır; savaştaki kayıplar Justin McCarthy, *age*, s. 133'te tahmin edilmiştir.
5. Pentzopoulus, *The Balkan Exchange of Minorities*, s. 99.
6. İstanbul için, Stanford Shaw, *History of the Ottoman Empire*, s. 242; bu rakam büyük ihtimalle düşük bir tahmindir. Sonraki rakamlar 1927 nüfus sayımı sonuçlarından alınmıştır.
7. Leyla Erder, "Tarihsel Bakış Açısından Türkiye'nin Demografik ve Mekansal Yapısı," İlhan Tekeli ve Leyla Erder (der.), *İç Göçler*, Ankara, 1978, s.175-6.
8. Kemal Karpat, *age*, s. 69.
9. Bu göçlerin toplumsal ve siyasi etkisi için bak. Justin McCarthy, "Foundations of the Turkish Republic: Social and Economic Change," *Middle Eastern Studies*, Nisan 1983; Gülten Kazgan, "Milli Türk Devletinin Kuruluşu ve Göçler," *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Ekim 1970-Eylül 1971.
10. İç bölgelere gönderilme, askere almayla ilgiliydi. 1909 yılına kadar gayrimüslimler askere alınmıyordu. Birçok gözlemciye göre Müslümanların Hıristiyanlardan daha kötü konumda olmasının nedeni birçok aileyi erkek çocuklarından mahrum bırakan askerlikti. Reform taleplerinden biri askerliğin genelleştirilmesiydi. İttihat ve Terakki bunu 1909 yılında gerçekleştirdi. Ama, I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Ordusu Rumları aktif görevle askere almaktan çekindi. Bunun yerine Amele Taburları kurularak 17 ile 45 yaş arasındaki Hıristiyanlar askere alındı ve iç bölgelerde bu taburlarda çalıştırıldı. Pentzopoulos, s. 54-57'de, bu şekilde iç bölgelere gönderilen Rumların sayısının 480.000 olduğu belirtilmektedir. Yine Pentzopoulus, s. 54'e göre 150.000 Rum askere gitmemek için Yunanistan'a kaçmıştı.
11. Nüfus mübadelesi antlaşmasını Cemiyet-i Akvâm garanti etmişti, bak. Pentzopoulos, *age*, ve resmi anlaşmalar için Stephen P. Ladas, *The Exchange of Minorities: Bulgaria, Greece, Turkey*, New York, 1932.
12. Bu dönemle ilgili daha fazla ayrıntı için bak. Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye 1923-1929*, Ankara, 1982, özellikle 4. ve 5. Bölümler.
13. Bu dönemin siyasetinin en iyi anlatımı için bak. Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Ankara, 1981.
14. François Georgeon, "Aperçu sur la presse de langue française en Turquie pendant la période kémaliste (1919-1938)," *La Turquie et la France a l'époque d'Atatürk, Collection Turcica*, no.1, 1982, s. 202.
15. Eric J. Zürcher, *The Unionist Factor*, s. 146; Mete Tunçay, *age*, s. 149-161.
16. Eric J. Zürcher, *age*, bölüm 6.
17. Mustafa Kemal, Milli Mücadele'nin başlangıcından beri yaptığı eylemleri savunduğu *Nutuk*'unu Ekim 1927'de okudu. Bu konuşma, yapıldığı tarihten itibaren resmi tarih yazımının temeli oldu. Gerek Tunçay, gerekse Zürcher *Nutuk*'u rakip hiziplerin ve kişilerin yavaş yavaş safdışı edilmesini meşru göstermek için yapılmış bir konuşma olarak görürler. Eric J. Zürcher daha da somut olarak, Mustafa Kemal'in ünlü konuşmasının sadece 1919-1927 yıllarının tarihi bir anlatımı değil, 1926 yılında yapılmış olan temizlikleri mazur gösterme girişimi olarak görülmesi gerektiğini iddia eder. *age*, s. 172.
18. Çetin Yetkin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, İstanbul, 1982, s. 85-86.
19. İlber Ortaylı, *Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878)*, Ankara, 1974; Stanford Shaw, *History of the Ottoman Empire*, s. 221-254.
20. 1909'da bütün iktidar Meclis'te toplanmıştı. Feroz Ahmad şöyle diyor: "İmparatorluk'ta en yüksek otoritenin kim olduğu sorunu Meclis-i Mebusan lehine çözümlenmişti bile," *The Young Turks, the Comittee of Union and Progress in Turkish Politics, 1908-1914*, Oxford, 1969, s. 58. 1908, 1912 ve 1914'teki meclisler etnik çeşitlilik gösteriyor ve temsil niteliği taşıyordu. *age*, s. 155. Bu dönemin meclis tartışmaları ciddiyet ve kapsam açısından çok yüksek bir düzeydedir ve mebusların son derece bilgili, dünya gelişmelerinden haberdar ve yetkin oldukları gözlenir.
21. D. Fahri, "The Şeriat as apolitical Slogan-or 'Incident of the 31st Mart," *Middle Eastern Studies*, Ekim 1971.
22. Bu, Vryonis, *Decline of Medieval Hellenism*'in çeşitli yerlerinde geçen tezdir.
23. Bak. Şerif Mardin, "Religion and Secularism in Turkey," A. Kazancıgil ve E. Özbudun (der.), *Atatürk, Founder of a Modern State*, Londra, 1981, s. 207; ayrıca Binnaz Toprak, *Islam and Political Development in Turkey*, Brill, 1981.
24. Mardin, age, s. 191.

MÜBADİLLERİN TAŞINMASI İŞİNİN
TÜRK VAPUR KUMPANYALARINA VERİLMESİ

Mübadele ve Ulusal Ekonomi Yaratma Çabaları

Dr. KEMAL ARI

Yrd. Doç. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü öğretim üyesi

Osmanlıdan Cumhuriyete uzanan son yüzyılda, Türklerin yoğun bir biçimde yaşadıkları uluslaşma sürecinin tarihsel anlamı güçlü ve derindir. Bu süreçte, uluslaşma olgusunu hızlandıran ve besleyen çok sayıda tarihsel etken bulmak olanaklıdır. Bu etkenlerin en güçlülerinden birisinin de, 30 Ocak 1923'te imzalanan ve Batı Trakya dışında kalan Yunanistanlı Müslümanlar ile, İstanbul dışında kalan Türkiyeli Ortadoksların zorunlu göçü ilkesine dayanan mübadele uygulaması olduğu söylenebilir.[1] Bu büyük tarihsel olayın sonunda, iki milyona yakın insan, doğup büyüdüğü toprakları terk etmek zorunda kalmıştır. Olgunun etkileri, yalnızca kitlelerin kendilerini ilgilendiren göçler olarak görülemez. Osmanlıdan Cumhuriyete uzanan azınlıklar sorununun çözümlenmesi gibi siyasal sonuçlarının yanı sıra, Türkiye'de ve Yunanistan'da neden olduğu toplumsal, kültürel ve ekonomik gelişme süreçlerine etkisi açısından, olgu çok daha kapsamlı ve derindir.

Büyük Mübadele'yi gerekli kılan koşulları birbirine bağlı iki noktada toplamak olanaklıdır:

1) Dünyada ve geç de olsa Türkiye'de esen uluslaşma rüzgârı ve bunun etkisinde oluşturulan politikalarla bu politikaların pek çok zeminde ve boyutta uygulanışı;

2) Kurtuluş Savaşı'nın sonunda, Rum nüfusun, Türklerin kendilerinden işgal yıllarının öcünü alacağı korkusuyla Türkiye'yi terk etmeleri....

Bu iki olgudan özellikle birincisi, ikincisini de besleyen nedenlerin başında gelmiştir.

Karşılıklı olarak Türkiye'den Yunanistan'a; Yunanistan'dan da Türkiye'ye göç etmek zorunda olan insanların sayısı 1.700.000'dir. Türkiye'yi terk eden Rum sayısı 1.200.000; Yunanistan'ı terk ederek Türkiye'ye gelen insan sayısı da 500.000 kadardır. Türkiye'yi terk eden Ortodoks Rumların, yüzde sekseni kent kökenli, yüzde yirmisi kırsal kökenli göçmenlerden oluşmaktaydı. Yunanistan'dan ayrılıp Türkiye'ye gelen göçmenlerin ise yüzde yetmişi kırsal kökenli olup, ancak yüzde otuzu kent kökenliydi. Yunanistan'a göç eden göçmenlerin, başta mesleki dağılımları ve eğitim-kültür düzeyleri olmak üzere, değişik açılardan oransal durumlarını gösteren ayrıntılı incelemeler yapılmış olmakla birlikte, Türkiye'ye gelen Müslüman göçmenler için bu tür incelemeler -ne yazık ki- yapılmamıştır. Neredeyse iki yüzyıl boyunca göçlere sahne olmuş bir ülke olan Türkiye'de, göçmen yerleştirmelerinde ve ülkenin nüfus kompozisyonunun oluşturulmasında yararları tartışılamayacak kadar büyük olacak bu tür çalışmalara önem verilemeyişi şaşırtıcıdır. Bu bilincin, günümüzde oluştuğunu söyleyebilmek de son derece güçtür. Oysa, Türkiye'nin kültürel, ekonomik, siyasal ve toplumsal gelişme süreçlerinin oluşumunda, bu göç eden kitlelerin katkılarını algılayabilmek için, değişik yönlerden topoğrafyalarının yapılması son derece yararlı olabilirdi.

Bilindiği gibi, Türkiye Cumhuriyet döneminde ulusallık özelliği ağırlıklı olan bir ekonomik gelişim süreci yaşamıştır. Başta tarım kesimi olmak üzere, sanayi ve hizmet kesiminde de bu süreci ağırlıklı biçimde görmek olanaklıdır. Bu sürece, mübadele göçmenlerinin olumlu-olumsuz katkıları neler olmuştur?

Bu noktada, öncelikli olarak, Ortodoks Rumların Türkiye'yi terk etmeleriyle, Türki-

Mübadele, İmar ve İskân Vekili Mustafa Necati (Uğural).

ye'de oluşan ekonomik boşluğun derinliğine dikkat çekmek gerekmektedir. Çünkü, Anadolu ve Doğu Trakya'da yaşayan 1.200.000 Rum, Türk-Yunan Savaşı'nın bitiminde, taşınır-taşınmaz mallarını terk ederek, Türkiye'den ayrılmıştır. Bu malların oransal dökümü ne yazık ki, düzenli olarak yapılamamıştır. Türkiye'den ayrılan Rumlar, -örneğin halıcılık gibi- kendi ekonomik becerilerini Yunanistan'a aktarırlarken, Türkiye'ye gelen Türkler de, -örneğin tütüncülük gibi- ekonomik becerilerini Türkiye'ye aktarmışlardır.

Türkiye'de nüfus, bu göçlerin sonunda, kültür açısından belirgin bir homojenleşmeye ve özdeşleşmeye uğramıştır. Bu etken, ulusçuluk duygularını ve toplum olgusunu güçlendirmiştir. İlk başta, on bir milyonluk Türkiye nüfusundan, 1.200.000 kişilik, ekonomik becerileri yüksek bir kitlenin kopup ayrılması, ekonominin bütün sektörlerinde önemli üretim düşmelerine ve ekonomik açıklara neden olmuş, fakat kayıplara karşın bu durum, ekonomide ulusçu politikaların ve uygulamaların oluşturulmasına fırsat vermiştir. Yeni bir Türk girişimci sınıfının yaratılması ve bu sınıfın yerli sermaye ile varlığını sürdürebilmesi arzusu, bu politikalara ve uygulamalara yoğun bir biçimde etki etmiştir. Ancak bu psikolojik güdünün sonucudur ki, Rumların Türkiye'yi terk etmesinden bir iki yıl gibi kısa bir süre sonra, -özellikle tarımsal üretimde- savaş öncesi düzeye ulaşılmış, bir süre sonra da bu düzey aşılmıştır.

Gelen göçmenler, değişik toplumsal katmanlara mensup bulunuyorlardı. Kentli, kasabalı ve köylü göçmen grupları içerisinde çiftçi, memur, zanaatkar, tüccar, işçi (amele), doktor, polis, postacı, öğretmen, terzi, saraç, oduncu, şoför, berber, marangoz, kayıkçı, kunduracı gibi değişik meslek mensupları bulunuyordu.[2] 1923'lü yılların ortalarında Türkiye, ulusal kaynaklara dayanarak gerçekleştirdiği yatırım-

Girit Kandiye'de Hilal-i Ahmer Türkiye'ye gelecek olan Müslümanlara çorba dağıtıyor.

Müslüman göçmenlerin gemilerle Türkiye'ye getirilişi.
***Hilal-i Ahmer Mecmuası*, no 76.**

lar ve politikaların olumlu katkıları yanında, sosyal-antropolojik yönden, Türkiye'nin koşullarına -kimi sorunlara karşın- uyum sağlayabilmiş göçmen kitlelerin de katkılarıyla, bütünüyle ulusal özelliği olan kaynaklarla, sorunlarını çözümlemeye çalışmıştır. Tütün ve kuru üzümün, 1923'ten 1929'a kadar dışsatımının yüzde kırkını oluşturduğu düşünülürse, bu ürünlerin üretiminde uzmanlaşmış bir nüfusun komşu bir ülkeye gitmesiyle doğan dışsatım rekabetinin boyutu kolayca anlaşılabilir. Nitekim, en önemli üzüm üretim merkezlerinden birisi olan İzmir'de genel savaş öncesinde üzüm üretimi 62.500 ton iken, bu 1922 yılının sonunda 25.900 tona düşmüş; 1923'te 36.608'e yükselmiş; 1924'te 49.000, 1925'te 30.000, 1926'da 35.500, 1927 yılında da 48.000 ton üretilmiştir.[3] Göçmen Türklerin getirilmesi ve üretici duruma sokulmasıyla, ilerleyen yıllarda üzüm üretimi gittikçe artmıştır. Yabancı ekonomi uzmanlarının, Rum nüfusun ayrılmasından sonra, özellikle Türkiye'nin Ege bölgesinin eski ticari canlılığı yitireceği yolundaki savlarını çürütmek için, ulusal coşkuyla yoğrulmuş çabaların önemli bir yeri olmuştur.[4] Rumların Türkiye'yi boşaltmalarıyla, kü-

Mübadillerin taşınmasında kullanılan vapurlardan, Gülcemal.
Cengiz Kahraman arşivi

Atina'nın dış mahallelerinden birinde Mübadeleyle giden Rumların çalıştığı bir hali atölyesi.
***Refugee Greece, Photographs From the Archive of the Centre for Asia Minor Studies*, Atina, 1992.**

çük zanaat dallarında önemli boşluklar yaşanmıştır; "Rumların Anadolu'dan ayrılmaları ile... yer yer ev inşa edecek, dam aktaracak ya da araba tekerleği yapacak usta bulunamamıştır."[5]

Türkiye'de, İttihat ve Terakki döneminden bu yana gözlemlenebilen ekonomik alanda uluslaşma süreci, mübadele göçlerinin sonunda büyük bir ivmeye ulaşmıştır. Üstelik bu olgu, kendi bilek gücü ve birlik ruhuyla bağımsızlık ve özgürlüğüne kavuşmuş bir ulusta, kabarmış ulusçu duygularla birleşerek, çok daha etkili bir nitelik kazanmıştır.

Bunun en canlı örneğini, bizzat mübadele olgusunun uygulanışında görmek olanaklıdır. Türkiye'yi terk eden büyük Ortodoks kitlenin yerine Türkiye'ye taşınacak Yunanistanlı Müslümanların bir an önce üretici duruma getirilmeleri için, savaştan yeni çıkmış, hatta henüz bir iki yaşında olan devletin ne denli olağanüstü bir çaba gösterdiğini uzun uzadıya anlatmak gereksizdir. Bütünüyle ulusçu duyguların etkisinde gelişen bu uygulama ve çabaları, mübadele sürecinin daha ilk aşaması olan taşıma olgusunda görmek olanaklıdır.

Yunanistan'da Yunanlı fanatik grupların estirdiği devlet destekli terör nedeniyle Türkler daha mübadele uygulamasını bile beklemeden, bir an önce anavatan Türkiye'ye ulaşabilmek için yollara dökülmüşlerdi. Lozan'daki barış görüşmelerinde de, 1923 yılının bir kayıp olduğu görülerek, hiç olmazsa 1924 yılının tarım mevsiminden önce göçmenlerin taşınması ve yerleştirilmesi ivedi olarak gündeme gelmişti. Bu ortamda Türkiye, göçmenleri bir an önce Türkiye'ye taşıma zorunluluğu altında kalmıştı.

Yerli vapur kumpanyalarının elinde bulunan vapurların sayıları sınırlı, ortalama yaşları yüksek, fiziki kapasiteleri yetersizdi. Türk Vapurcular Birliği'ne bağlı vapur kumpanyalarının ve Seyr-i Sefain İdaresi'nin elinde bulunan vapurlarla, göçmen taşıma işinin gerçekleştirilmesi zor görünüyordu. Bu olumsuz koşullara karşın Mübadele İmar ve İskân Vekaleti'nin kurulmasından sonra bu vekaletin ilk vekili olan İzmir mebusu Mustafa Necati, göçmenlerin Türkiye'ye getirilme aşamasında bütünüyle ulusal şirketlerden yararlanma çabası içine girmişti.

Önce, göçmenleri Türkiye'ye taşıtmak için vapur kumpanyaları arasında bir ihale açıldı. Açılan ihaleye İtalyan, Yunan ve Türk vapur birlikleri katıldı. İhaleyi, en uygun koşulları öne süren Lloyd Tristino Vapur Kumpanyası kazandı.[6] Türk kamuoyunda, Türk vapurcular birliği dururken, Lloyd Tristino Vapur Kumpanyası'nın ihaleyi kazanması tepkiyle karşılandı. Ulusal kaynakların zaten çok sınırlı olduğu, ülke sorunlarının "devasa" olmasına karşın, yetersiz ulusal sermayenin dışarı çıkacağı, böylece Türk ekonomisine darbe vurulduğu yorumları yapılıyordu. Daha düne kadar savaş içinde olunan ülkelerin kumpanyalarını bu iş için çağırmak, ulusal politika açısından da onur kırıcı bulunuyordu. Kabotaj sorunları gündeme getiriliyor, bu alanda ilerde yapılması gerekli düzenlemeler kamuoyunun gündemine taşı-

SAMSUN'A MUHACİR TAŞIYAN VAPURLAR*

Vapurun İsmi	İrkap ettiği muhacir adedi	İskelesi	Hareket Tarihi	Vüsul Tarihi	Vapurda Vefat	Vapurda Tevellüd	Mülhakat
Gülcemal	644	-	-	31 K. evvel sene339	-	-	
Beşit Paşa	800	-	-	12 Kanunusani 340	-	-	
Gülcemal ve Sakarya	150	-	-	18 "	-	-	
Millet	30	-	-	30 "	-	-	
Beşit Paşa	140	-	-	Şubat sene 340	-	-	
Giresun	1265	-	-	"	-	-	
Gülcemal	150	-	-	"	-	-	
Beşit Paşa	40	-	-	"	-	-	
Gülcemal	11	-	-	2 Mart sene 340	-	-	
Anadolu	7	-	-	4 Mart "	-	-	
Sakarya	2220	-	-	5 Mart "	-	-	
Giresun	2310	-	-	10 " "	-	-	
Ankara	1790	-	-	16 " "	-	-	
Yunan	1600	-	-	26 " "	-	-	
İnönü	303	-	-	29 " "	-	-	
Ankara	2087	-	-	10 Nisan sene 340	-	-	
Mahmut Şevket Paşa	100	-	-	13 Nisan"	-	-	
Akdeniz	1360	-	-	13 " "	-	-	
Canik	800	-	-	15 " "	-	-	
Türkiye	1595	Selanik	12 Nisan sene 340	17 " "	2	2	Kayalardan
Sakarya	2902	Kavala	17 Nisan sene 340	23 " "	4	4	1552'si Samsun'a çıkmadı
Albari	1171	Selanik	22-23 "	26 " "	1	2	Kız
Giresun	2480	Kavala	21 Nisan 340	26 " "	2	2	779 küçük, 167 büyük hayvan
Sulh	1151	Kavala	26 Nisan 340	1 Mayıs sene 340	-	-	768'i Samsun'a
Canik	1387	Dersaadet	27 Nisan 340	1 " "	-	-	
Akdeniz	3941	Kavala	24 Mayıs 340	28 " "	3	4	
Sakarya	2224	Kavala	1 Haziran sene 340	3 Haziran "	-	3	
Sakarya	490	Fatsa	-	9 Haziran "	-		
İnönü	2800	Selanik	3 Haziran "	10 "	2		
Ankara	1674	Kavala	7 Haziran "	12 "	-	3	
Sürmene	130	Dersaadet	-	13 "	-		
Samsun	10	"	-	14 "	-		
Tevfik Elbari	7	"	-	14 "	-		
Trabzon	1065	Kavala	3 Haziran "	14 Haziran "			
Teşvikiye	2336	Selanik	8 Haziran "	16 Haziran "	2		
İstiklal	700	Dersaadet	16 Haziran"	19 "	-		
Üsküdar	375	Ünye	-	25 "	-		
Babrecedit	1373	Selanik	28 "	4 Temmuz sene 340	3	1	
Rize	1642	Selanik	30 "	8 Temmuz "	7	2	3 hasta Kavak tahaffuzhanesine bırakılmıştır

* "31 Kanunievvel 339 tarihinden 340 Temmuzunun nısf-ı evveline kadar Samsun'a muhacir ihrac etmiş olan vapurların esamisi ile naklettikleri muhacirlerin miktarını gösterir cetveldir", *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası*, sayı: 36 (15 Ağustos 1340), s. 409

uyordu. Göçmenlerin taşınmasında Türk vapurlarından yararlanılmasının, dış dünyaya karşı Türkiye'nin imajını yükseltecek bir koz da yaratabileceği; ulusun kendine güveninin artacağı ileri sürülüyor; bu açıdan ulusal bir coşku etkili oluyordu. Bu coşkuya herkesten çok kendisini kaptıran kişi, Mübadele, İmar ve İskân Vekili Mustafa Necati'ydi. Çok kez bu görüşünü milliyetçi Türk aydını, Türk sancağını taşıyan vapurlarla göçmen taşımanın öneminden söz ediyor ve böylece eğilimini ortaya koyuyordu. Gerçekten de, açılan sözleşmeyi Lloyd Tristino Vapur Kumpanyası'nın kazanmış olmasına ve bu şirket gerçekten "makûl" sayılabilecek teklifler öne sürmüş olmasına karşın, Mustafa Necati hükümet üyelerinin de desteğini arkasına alarak, sonuçlanmış bu ihaleden vazgeçti ve adı geçen şirketle sözleşme yapmadı. Mustafa Necati'nin gönlünde, taşıma ihalesini Türk Vapurcular Birliği'ne vermek arzusu vardı. 23 Eylül 1923'te İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nda bir konuşma yapan Türk Vapurcular Birliği Reisi Suudi Bey'in, ulusal sermayenin Türkiye sınırları içinde kalması gerektiğini belirten sözleri ve ardından hükümet üyeleriyle ilişki girişimleri,

1921-1929 SENELERİNDE TÜRKİYE'YE GELEN MUHACİRLER MİKTARI*

Seneler	Erkek	Kadın	Yekun
1921	5.488	5.591	11.079
1922	5189	4.904	10.093
1923	25.553	25.136	50.689
1924	120.322	115.092	235.414
1925	28.353	28.170	56.523
1926	18.481	16.570	35.051
1927	15.557	16.658	32.213
1928	15.573	16.869	32.442
1929	7.485	6.989	14.454
Yekun	242.001	235.957	577.958

* *İstatistik Yıllığı, III*, Ankara, 1930, s. 99.

Mustafa Necati'yi böyle bir karar almada kesin adım atmaya itmişti. Suudi Bey, Türk Vapurcular Birliği'ne bağlı şirketlerle, hükümete bağlı Seyr-i Sefain İdaresi'nin, yabancı vapur kumpanyalarının rekabet gücüne karşı korunmasını istiyordu. Sanayi Odası, bu arzuyu yerinde bularak, hükümetin Türk vapurcularına karşı "hami bir vaziyette bulunması" yönünde girişimlerde bulundu ve bunun sonucunu almakta da gecikmedi.[7] Öyle ki Mustafa Necati, hükümetin de katkılarıyla, mübadele sonunda Akdeniz'de Türk bayrağını taşıyan elliden fazla vapurdan oluşacak bir ticaret filosundan söz etmekteydi. Bir konuşmasında şöyle demekteydi:

> Rumeli'den memleketimize hicret edecek kardeşlerimiz, kendi bayrağımız altında, kendi vapurlarımızla gelecekleri gibi, vapur sahipleri de Müslüman ve Türk olmak dolayısıyla kendilerine vapur içinde azami kolaylık yapacaklardır. Elyevm vekalet emrinde onyedi kadar Türk vapuru mevcuttur. Milli iktisadımızın inkişafını kendisine meslek ve vazife edinen vekalet, bütün işlerinde bu hususa dikkat edecektir. Yalnız gerek Seyr-i Sefain, gerekse milli şirketler bu nakliyat işinde elde edecekleri kazançla yeni vapurlar tedarik etmeleri ve bu suretle memleketimizin bütün sahillerinde kendi bayrağımız altında işleyen vapurlar görmek, izhar-ı emelimizdir. Bu ciheti vapur sahiplerinin temin edeceklerini ümit ederim.[8]

İhale Seyr-i Sefain İdaresi ile Türk Vapurcular Birliği'ne verildi. Seyr-i Sefain İdaresi'yle birlikte bu sorumluluğu üstlenmiş Türk Vapurcular Birliği'ne bağlı yedi ulusal kumpanya bulunuyordu.[9] Seyri Sefain'in elinde tonajı 2000'den fazla olan ancak altı vapuru vardı. Vapurların genelde tonajı düşüktü ve ortalama yaşları da epeyce yüksekti. Toplam sayıları 17 olan bu vapurlar şunlardı: Gülcemal, Akdeniz, Reşit Paşa, Kızılırmak, Şam, Giresun, Ümit, Gülnihal, Bahricedit, Altay, Gelibolu, Bandırma, İnebolu, Nimet, Canik, Millet ve Ereğli.[10] Ardından Mübadele İmar ve İskân Vekaleti, küçükleri 800-1200, büyükleri de 2000-3000 tonajında altı adet vapur alımı için 600.000 lirayı Seyr-i Sefain İdaresine verdi.[11] Böylece, Türkiye'nin ilk ve en önemli toplumsal olayı, ulusal sermayeye ve olanaklara dayalı olarak gerçekleştirildi.

Bütün bu evrelerde, ulusal duygularla hareket edilmiş ve ulusal sermayenin ülke dışına çıkmaması için çaba harcanmıştır. Dönemin ünlü ekonomi dergilerinden *Türkiye İktisat Mecmuası*'nın konuyu dile getiren bir yazısını, bu duyarlılığı aktarması açısından yararlı olacağını düşünerek sunuyoruz.

1. Bkz. Kemal Arı, *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1995.
2. Kemal Arı, "Türkiye'de Mübadele Dönemi Toprak Mülkiyeti ve Tarımda Değişim", *75 Yılda Köylerden Şehirlere*, İş Bankası-Tarih Vakfı yay., İstanbul, 1999, s. 112.
3. *İstatistik Yıllığı, II*, Ankara, 1929, s. 130.
4. M. Koraltürk, "Mübadelenin İktisadi Sonuçları Üzerine Bir Rapor", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, II/6-7 (1996-199), s. 184-185.
5. Kemal Arı, *agm*, s. 112.
6. *Hâkimiyet-i Milliye*, 15 Teşrinisani 1923.
7. *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, Teşrinisani 1923, s. 28.
8. *Ayın Tarihi*, II/4 (Kanunevvel 1923), s.20.
9. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 2, İçtima: 2, X, Ankara, 1975, s. 48.
10. *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, s. 25.
11. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 2, İçtima: 1, IV, Ankara, 1968, s. 15.

TÜRKİYE'YE GELEN MUHACİR VE MÜLTECİLERİN İSKÂNI İÇİN SARF EDİLEN MEBALİĞ (LİRA)*

Sarfiyatın Enva	Seneler				
	1925	1926	1927	1928	1929
Sevkiyat	47.971	17.754	168.556	57.033	129.933
İaşe	343.758	2.912	132.715	28.255	54.250
Mahrukat	4.415	2.686	8.909	-	-
Tedavi	-	-	20	-	20
Arazi ve Emlak Tevzii	165.370	67.593	106.704	30.509	192.258
İnşaat ve Tamirat	-	219.360	445.547	172.573	178.511
Tohumluk ve Sanatkarlara Muavenet	1.373.652	368.892	1.227.131	358.727	797.206

* *İstatistik Yıllığı, III*, Ankara, 1930, s. 102.

MUHACİR NAKLİYATI MESELESİ

Mübadele münasebetiyle Selanik, Kavala ve Girit'ten irkab edilecek muhacirlerin mahal-i müretteblerine sevki dolayısıyla lazım gelen vesait-i bahriyenin temini için İmar Vekaleti'nin İstanbul Sevkiyat Müdüriyeti vasıtasıyla bir münakaza açtığını haber aldık.

Buna, bir münakaza olması itibarıyla sevahilimize seyr-ü sefer eden bütün vapur kumpanyalarının -hatta Yunan armatörleri bile- iştirak edecekleri bedihidir. Binaenaleyh neticede tonajı en yüksek olan kumpanya kazanacak demektir.

Bunu nazar-ı dikkate alan Türk Vapurcular Birliği, Mübadele İmar ve İskân Vekaleti'ne atideki telgrafı keşide etmiştir.

"Mübadele edilecek ahalinin, ucuz olmasını sebeb göstererek, Yunan ve İtalyan vapurlarıyla nakledileceğini haber aldık. Bu işte kendimizi sahib-i selahiyet gören biz Türk vapurculları, fakir memleketimizin parasının ecnebilere verilmemesini temin için onların şeraitinden ucuz olmak ve halkın istirahati temin edilmek üzere Seyr-i sefain vapurlarıyla nakledilmesini teklif eyleriz. Seyr-i Sefain İdaresi'nin bu işi yapabilecek kudrette olduğunu musarahaten iddia ederiz. Şayet bugünkü idare bu işi teminden izhar-ı acz ederse, Mübadele umurunda Seyr-i Sefain'den alınacak muayyen vapurlarla fahriyen idare işlerini deruhte ederek bu işi başaracağımızı, icab ederse kendi vapurlarımızı da bu hususa verebileceğimizi temin eyleriz. Bu suretle fakir memleketin serveti harice gitmez, bilcümle halk da rahatça yurtlarına gelebilirler. Bu babda sahib-i selahiyet bir makam gösterildiği takdirde delail-i sübutiye ile iddiamızı isbata hazırız efendim"

Türk Vapurcular Birliği Reisi
Sufizade Sudi

Bu telgraf üzerine İmar Vekaleti Müsteşarı Ömer Lütfi Bey'den telgrafın ehemmiyetle nazar-ı dikkate alındığını ve Sevkiyat Müdüriyeti'ne talimat-ı lazıme verildiğini ve kendi şahsi kanaatince de, Seyr-i Sefain'in bir kaç vapuruyla münakazaya iştirak edebilmesinin mümkün olduğunu ve bu hususta ayrıca Seyr-i Sefain idaresine müracaat ettiğini ve Türk vapurculanının da Sevkiyat Müdüriyeti'ne müracaatla tenzilat icrası talep ve beyan eden bir telgraf alınmıştır.

Fakat esas mesele, münakazanın adem-i icrasıdır. Çünkü, farz-ı muhal olarak neticede yerli kumpanyalar bile kazanmış olsa, bu münazalı zamanda yine hükümetin kendi kasasından külliyetli mebaliğ çıkmış olacaktır. Seyr-i Sefain İdaresi, büyük tonajdaki gemilerini bu işe tahsis ettiği takdirde, muhacirlerin nakliye ücüratını vermeye iktidarı olanlardan toplanacak paralarla masrafını koruyabilir. Koruyamadığını farz etsek bile, edeceği ziyan hükümetin ecnebi kumpanyalarına şu ve bu nam ile yaptığı tediyattan her halde çok daha az olacaktır.

Fakat Sevkiyat Müdüriyeti bir defa münakazayı açmıştır. Bakalım neticesi ne olacak?

Hükümetin Münakaza Şeraiti:

1- Selanik'ten Tekfurdağı, Kalıkratya, İstanbul, Mudanya; Kavala'dan İstanbul, Zonguldak, Sinop, Samsun, Ordu, Giresun, İzmit, Tekfurdağı, Gelibolu, Bandırma, Burhaniye; Girit ve Kandiye'den Mersin, Silifke, Miri, Marmaris, Bodrum, Gökabad, Güllük, Ayvalık, Çanakkale, Erdek iskelelerine muhacirin-i islamiye ihrac edilecektir.

2- İşbu nakliyatı deruhte edecek kumpanya alelusul bir mektup verecek ve teminat gösterecektir.

3- Teklifatın Ankara'dan kabul edildiği saattan bir hafta sonra arzu edilen iskelelere dört büyük vapur nakliyatı deruhte eden kumpanya göndermeye mecbur olacaktır.

4-Nakliyat ücreti muhacirin tarafından temin edilecek. Verilemeyen paralar hükümetin taht-ı tekeffülündedir.

5-Baladaki iskelelere yapılacak nakliyattan insan, eşya, hayvan (koyun, keçi sığır, dana, öküz) için son nakliye ücreti alınacaktır.

7-Gönderilecek vapurlarda tatlı su sarnıçları bulunacaktır.

8-Hasılatın yüzde yirmisi Hilal-i Ahmer'e terk ve teberru edilecektir. Sekiz yaşına kadar olan çocuklar ve yüz kilo eşya nüfus başına meccanen nakledilecektir.

9- Beher nüfus için teklif edilecek navlun ücretinden maada liman, fener, tenciriye, karantina ve yolcu rüsumu *vesair mütenevviyeye* ait hiç bir şeyi hükümet kabul etmez. Bunlar kamilen kumpanya tarafından -varsa- tesviye edilecektir.

10- İrkab-ı azami iskelelerde beş gün devam edeceğinden bu müddetin mürurundan sonra istarya ücreti başlayacaktır. Her vapurun tonuna göre, isterya ücreti tayin edilecektir. İşbu nakliyata ilk tayin edilecek vapurların isimlerini bildirmeleri meşruttur.

Mesmuatımıza nazaran, işbu münakazaya Lloyd Tristino ve Yunan kumpanyalarından bazıları iştirak etmiştir. Hatta Lloyd Tristino münakazayı kazanmak için hararetle çalışmaktadır.

Türk vapurculları birliği, bu münakaza şeraiti karşısında kendi nokta-i nazarını da bildirmeye mecbur olmuştur. Bu mukabil teklifte ücret-i nakliye olarak eşhastan İstanbul ve civarı için 400, Karadeniz, Mersin ve havalisi için 600 kuruş; hayvanattan koyun 100-150, sığır 400-500 kuruş gösterilmiştir.

Yalnız Sevkiyat Müdüriyeti'nin teklifleri arasında bazı garip maddeler de vardır. Ezcümle "hasılatı safiyeden %20'si Hilal-i Ahmer'e terk ve teberru edilecektir" deniliyor. Acaba bu hasılatı safiyenin miktarı ne surette takarrür edecektir. Bu müessesenin hasılatı-safiyesi ancak sene nihayetinde anlaşılabilir. Ve sonra bir mecburiyet-i kanuniye olmadıktan sonra, hiç bir müessese kendi mahrem hesabatını kimseye göstermez. Nakliyatı deruhte eden kumpanya neticede kâr ettiği halde, türlü türlü yanlış hesaplar göstererek ziyan ettiğini iddia ederse ne olacaktır? Halbuki bunun için daha ameli tedbirler düşünülebilirdi. Mesela, yolcuların %10'u-15'ini meccanen naklet-mek gibi...

Bir de Sevkiyat Müdüriyeti teminat mektubu istemektedir. Halbuki vaziyet-i hazıra dolayısıyla hiç bir banka para verilmeyince teminat mektubu ita etmez. Bu kadar külliyatlı parayı uzun bir müddet boş durdurmak hiç bir tüccarın işine gelmez. Türk vapurculları himaye göreceği yerde böyle azimi müşkilatla karşılaşmamalıdır. Hükümetin Lloyd Tristino gibi vapurların sancağını taşıdıkları hükümetin himayesinde ve mazhariyetinde olduğunu unutmaması lazımdır.

Şimdilik vaziyet bu merkezdedir. Daha ihale-i katiye yapılmadı. Neticesini bittabi karilerimize bildireceğiz".

Türkiye İktisat Mecmuası, II/36 (26 Teşrinisani 339 -1923-), s. 377.

İstanbul Milli Sanayi Birliği

MURAT KORALTÜRK
Marmara Üniversitesi
İİBF İktisat Bölümü
araştırma görevlisi

İkinci Meşrutiyet dönemi, Türkiye'de sivil toplum kavramının gelişimi açısından önem taşır. Siyasal parti ve dernekler yanında çeşitli dernek ve mesleki örgütler ilk kez bu dönemde kuruldu. Milli burjuvazi yaratma yolunda adımların atıldığı bu dönemde, sermayenin Türkleştirilmesi amacına da dayanan bir dizi dernek ortaya çıktı. Bu girişimler, mütareke ile kesintiye uğradıysa da mütarekenin ardından, İkinci Meşrutiyet dönemindeki süreç tekrar işlemeye başladı. Bu süreçte ticaret sermayesinin önemli bir girişimi olarak, 1922 yılı sonlarında İstanbul'da Milli Türk Ticaret Birliği (MTTB) kuruldu.[1] 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde ve İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nın Türkleştirilmesinde önemli rol oynayan MTTB, hükümetin ticaret sermayesinin çıkarları doğrultusunda iktisat politikaları izlemesi için yoğun faaliyetler gösterdi.

1920'ler boyunca Türkiye ekonomisinde ticaret sermayesinin etkin faaliyetleri yanında, ticaret sermayesi ile karşılaştırıldığında o derece etkin olmasa da, sanayi sermayesinin de bazı girişimleri olmuştur. Bu girişimler içinde ticaret sermayesini çatısı altında toplayan MTTB gibi, sanayi sermayesini de çatısı altında toplayan bir sanayi birliğinin yani İstanbul Milli Sanayi Birliği'nin, (İMSB) kuruluşu yer alır. Önce İstanbul'da kurulan, ardından İzmir'de de faaliyete geçen MTTB gibi, sanayi birliği de kısa bir süre sonra İzmir'de faaliyete geçmiştir. Ancak bu makalede Türkiye'de sanayi sermayesinin örgütlenmesi sürecinde önemli bir kurum olarak ortaya çıkan İMSB'ye ticaret odalarından bağımsız sanayi odalarının kurulması yönündeki faaliyetleri bağlamında değinilecektir ve birlik nizamnamesinin çevrimyazısı ekte verilecektir.[2]

İstanbul Milli Sanayi Birliğinin kuruluşu, ticaret odalarından bağımsız sanayi odalarının kurulması talepleri çerçevesinde söz konusu oldu. Osmanlı Devleti'nde 1884 yılında ticaret odalarından bağımsız sanayi odaları kurulmasına girişildi ancak bu girişim başarıya ulaşmadı.[3] Türkiye'de ticaret odalarından bağımsız sanayi odalarının kurulması ve yaygınlaşması 1950'de 5590 sayılı kanun ile mümkün oldu. Osmanlı Devleti zamanındaki ilk girişimin dışında Cumhuriyet döneminde 1950 öncesinde de ticaret odalarından bağımsız sanayi odalarının kurulması talepleri ortaya çıkmış ve bazı tartışmalar cereyan etmişti. 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde sanayi grubu, ticaret odalarından bağımsız sanayi odalarını kurulması görüşünü savunuyordu.[4] Ancak 1925'teki 655 sayılı kanun bunu mümkün kılmadı. İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası bünyesinde bir sanayi şubesi oluşturulmuşsa da sanayi kesimi bunu yeterli bulmadı.

1920'lerin ortalarından 1950'lerin başlarına kadar geçen sürede ticaret odalarından bağımsız sanayi odalarının kurulması için harcanan çaba ve mücadelenin merkezinde ticaret sermayesi ile sanayi sermayesi arasındaki çekişme bulunuyordu. Bir başka ifadeyle sanayi sermayesinin, hükümetten koruyucu bir gümrük politikası talep etmesine karşı olan ticaret sermayesi ile arasındaki çekişme, ticaret odalarından bağımsız sanayi odalarının kurulması ile ilgili tartışmaları alevlendiriyordu.[5] İstanbul Ticaret ve Sanayi Odas bünyesinde gerektiği gibi tem sil edilmediklerini iddia eden sanayiciler, bir sanayi odası çatısı altında örgütlenmek ist yorlardı.[6]

1920'lerin ortalarında İstanbullu sanayicilerin çabaları ticaret odasından bağımsız bir sanayi odasının kurulması ile sonuçlanmadı. Ancak İstanbul'daki bir grup sanayici 1927'de odalar dışında İMSB adını taşıyan bir dernek çatısı altında toplandı.[7] Kurucuları Balat iplik fabrikası sahibi Süreyya [İlmen] Paşa, Bakırköy nebati yağ fabrikası sahibi Sakızlı Selim Bey, madeni eşya fabrikası sahibi Karacaovalı Salih Bey, trikotaj fabrikası sahibi Mehmet Şinasi Bey, sabun fabrikası sahibi Tevfik Bey, debagat fabrikası sahibi İsmail Hakkı Bey ve Unkapanı kereste fabrikası sahibi Şevki Bey olan İstanbul Milli Sanayi Birliği'nin kuruluş amaçları, nizamnamesinde; Türk sanayiini geliştirmek, sanayiye ilişkin yasa ve düzenlemeler hususunda ilgili resmi kuruluşlara görüş bildirmek, işçi ve işveren arasında aracılık yapmak, haksız rekabete karşı mücadele etmek, üretim araçları ve ulaşımın maliyetlerini ucuzlatmaya çalışmak, ulusal sanayi ürünlerinin ülke içinde tüketimini artırmak, teşvik-i sanayi bankası kurmak yönünde fabrikatörler nezdinde girişimlerde bulunmak olarak ifade edilir. Yine nizamnamede bu amaçlar doğrultusunda yurtiçi ve yurtdışı ile sınai ve ticari ilişkiler kurmaya çalışılacağı, sanayinin gelişmesi için her türlü etkinlik ve yasal düzenlemeler ile ilgili kongre, toplantı, yarışma ve sergiler açılacağı, yayınlarda bulunulacağı, sanayi ile ilgili olarak üyeler ile bilgi alışverişinde bulunulacağı; sanayi hakkında yurtiçi ve yurtdışında propaganda çalışmaları yapılacağı, ülkenin üretim ve çıkarları için araştırmalarda bulunulacağı ve bilgi toplanacağı belirtilir.

İMSB, nizamnamesinde belirtilen amaçlar doğrultusunda faaliyetler gösterdi. Çeşitli yayınlarda bulundu. Yerli sanayi ürünlerinin yer aldığı sergiler düzenledi. Ancak tıpkı MTTB'nin nizamnamesinde yazılı bulunmamakla birlikte, MTTB'nin kuruluşunda güdülen en önemli amaçlardan birisinin İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nın Türkleştirilmesi olduğu gibi İMSB'nin de kuruluşunda, nizamnamesinde yazılı olmamakla birlikte, güdülen en önemli amaç, ticaret odasından bağımsız bir sanayi odası kurmaktı. Birliğin 1920'ler ve 1930'lar boyunca süren faaliyetleri bu sonucu doğurmadı. 1940'larm sonuna doğru ticaret odalarından bağımsız sanayi odalarının kurulması tekrar gündeme geldi. 1948'de 5590 sayılı kanunun hazırlık çalışmaları sırasında özellikle İMSB etkin faaliyetler gösterdi. Aynı süreçte, daha önce de olduğu gibi sanayi sermayesi ve onun temsilcisi durumunda olan İMSB ile ticaret sermayesi ve onun temsilcisi durumunda olan İstanbul Tüccar Derneği arasında tartışmalar yaşandı. Sanayi sermayesi, ticaret odalarından bağımsız olarak kurulmasını talep ettikleri sanayi odalarına üye olma zorunluluğunun bulunmasını, odaların kadro ve bütçelerini

İstanbul Milli Sanayi Birliği'nin 1929 yılından itibaren Galatasaray Lisesi'nde düzenlediği sergilerden, yerli mamulât pavyonları.

SÜREYYA PAŞA SANAYİ BİRLİĞİ'NİN KURULUŞUNU ANLATIYOR

16 Mayıs 1926 tarihinde İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası azalığma sicil 1562 numara ile intihap edilmiştim... [odanın] otuz kadar üyesi vardı. Bu otuz tüccar azanın içinde beş kadar resmen, sözde, sanayici aza bulunuyordu. Halbuki bu beş zattan, benimle Havlucu Recep Bey'den başka hiç bir kimse sanayie mensup değildi. Diğer üç zattan birisinin Boğaziçi'nde dalyanı varmış. Dalyan sahibi olmak bir sanayici olmak demek değildi. Diğer iki zatın ise sanayile hiç alakası yoktu. Ticaret ve Sanayi odası namını taşıyan bu odada sanayie hiç ehemmiyet verilmiyordu. Mütebaki yirmi beş azanın içinde de liman işleri müdürü Sayın Hamdi Başar'la Ticaret Müdürü Muhsin ve Ziraat Bankası Müdürü gibi hükümete mensup bir kaç zat istisna edilecek olursa mütebaki ekseriyeti ithalat ve ihracat tüccarları teşkil ediyordu. Tetkikatımıza göre, ithalatçılar, Avrupa'nın mamul eşya ve levazımını memleketimize ithal ettikleri cihetle memleketimizde mamul eşyanın vücude getirilmesini, tabiatiyle işlerini bozduğundan dolayı, istemiyorlar ve memleketimizde sanayiin inkişafı işlerine gelmiyordu. İhracatçılar da memleketimizde mevaddı iptidaiye namına ne nasıl olursa hepsini Avrupa'ya sevk etmeyi daima düşündükleri cihetle şayet memleketimizde sanayi inkişaf ederse mevaddı iptidaiyenin büyük bir kısmını fabrikalarımızın işleyeceğinden dolayı Avrupa'ya sevkedecek mevaddı iptidaiyenin miktarı azalacağından onlar da sanayiin inkışafını istemiyorlardı. Bu ihracatçılar da, Anadolu yünü, halı, buğdayı un yaptıktan sonra Avrupa'ya sevkedelim memlekette hiç olmazsa ücreti imaliyede kalsın gibi fikirler mevcut değildi. Velhasıl oda meclisinde sanayiimize ait bir mesele görüşmek lazım gelse hemen ağzımızı kapatıyorlar ve fabrikalarımızın inkışafı hakkında Ankara'ya ticaret ve sanayi odası namına hükümetimizin nazarı dikkatini celbetmek üzere bir heyet göndermek istesek hemen mâni oluyorlardı. Andan başka oda evrak kaleminde İstanbul sanayiine ait hiç bir dosya, hiç bir istatistik mevcut değildi. Halbuki ihracat ve ithalat meseleleri hakkında her vakit odadan Ankara'ya heyetler gönderiliyor, hükümetle temas ediyorlardı ve oda evrak kaleminde ise hazırlanmış, dahili ve harici ticarete ait, bir çok dosyalar mevcuttu.

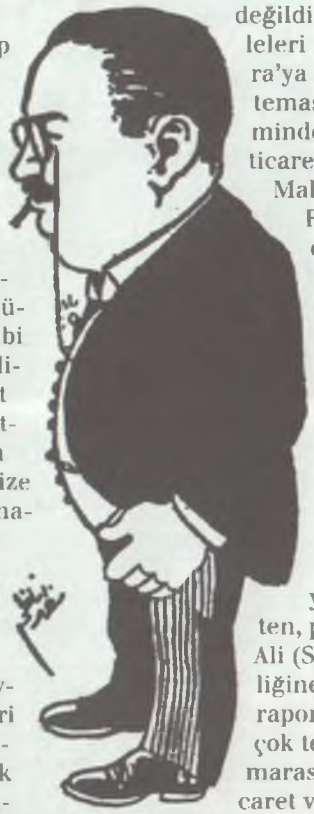

Malum olduğu üzere o sıralarda Halk Fırkası'nın umdeleri meyanında devletçilik meselesi daha dahil olmamıştı. Her şey serbest idi. Altı oklu bayrak henüz dalgalanmıyordu. Nihayet düşünmeğe başladım. Avrupa hükümetlerinde olduğu gibi ticaret odasından ayrılarak müstakil bir sanayi odasının teşekkülüne kalkıştım. Bunun içinde tekliflerde bulundum. Oda erkanıyla aramızda fırtınalar koptu; bu fırtınalar neticesinde: göz boyamak kabilinden, odada bir sanayi komisyonu teşkil edildi. Hariçten, pek muhterem Profesör Nizamettin Ali (Sav) Beyefendi bu komisyonun reisliğine getirildi. Ben de bu komisyonun raportörü oldum. Sözde sanayiimize bir çok tetkikatta bulunacaktık ve sıra numarasiyle raporlarımızı, tetkikatımızı, ticaret ve sanayi odasının neşriyatı meyanında, tabettirecektik; mamafih birinci numarası olan yün ve yün ipliği ve mensucatı sanayii ve istikbali namı altında vücude getirdiğim risalenin neşredilip edilmemesi oda meclisinde bir çok münakaşaları mucip oldu;...İşte şu hal ticaretimizin sanayimize ne kadar düşman olduklarını pek âlâ gösteriyordu.

(Süreyya İlmen, *Sanayi Odası İçin Vaktile Ne Kadar Çalışmıştım*, s. 5-7.)

kendilerinin hazırlamasını savunuyordu. 5590 sayılı kanunda sanayi odalarına ilişkin hükümlerin paralelinde talepleri vardı.[8] Ticaret sermayesi ise 1920'lerde ve 1930'larda olduğu gibi ticaret odalarından bağımsız sanayi odalarının kurulmasına karşı idi. Ticaret odalarından bağımsız sanayi odalarının kurulması talepleri kimlerince ölke ile karşılanıyor ve bu görüşü savunanlar yıkıcılıkla bile itham ediliyorlardı.[9] Bunun yanında, talepleri özellikle ticaret sermayesi ve İstanbul Tüccar Derneği daha soğukkanlılıkla karşıladı.[10]

Ticaret sermayesinin ve özellikle İstanbul Tüccar Derneği'nin çabalarına karşın 5590 sayılı kanun ile ticaret odalarından bağımsız sanayi odalarının kurulması hukuki dayanak buldu. Bu, 1920'lerden itibaren ticaret sermayesi ile sanayi sermayesi arasındaki mücadelenin ilk kez sanayi sermayesi lehinde sonuç vermesi demekti. Önce İzmir Milli Sanayi Birliği çatısı altında toplanan İzmirli sanayicilerin girişimi ile 1951 yılı Aralık ayında İzmir Sanayi Odası kuruldu.[11] 1952 yılının Mayıs ayında ise İstanbul Sanayi Odası kuruldu.[12] Böylece 1920'lerde ticaret odalarından bağımsız sanayi odaları çatısı altında örgütlenmek isteyen sanayi kesimi bu amacına ulaşmış oldu. Bu süreçte başta İMSB olmak üzere İzmir Milli Sanayi Birliği'nin rolü büyüktü. Sanayi odalarının kurulmaya başlanması ile, yani yerli sanayicinin iktisat politikalarının belirlenmesinde hükümetler ile ilişkisini sağlayan bir mekanizmanın kurulması ile

tıpkı MTTB gibi sanayi birliği de işlevini yitirdi. MTTB deneyimi gibi İMSB deneyiminin gösterdiği bir önemli husus, sivil toplum hareketi olarak doğan bu hareketlerin bir süre sonra yerlerini yarı resmi kurumlara bırakmalarıdır. Bu durum, Türkiye'de yerli girişimcinin hükümet mekanizması ile olan bağımlılık ilişkisine işaret etmektedir. Ancak ne zaman bu bağımlılık ilişkisi özel girişimcinin aleyhine işlemeye başladıysa tekrar sivil örgütlenmenin rağbet gördüğüne tanık olunur. TÜSİAD ve MÜSİAD başta olmak üzer,e özellikle 1980 sonrasında kurulan ve girişimcilerin temsil edildiği bu tür örgütler bu bağlamda değerlendirilebilirler.

İstanbul Milli Sanayi Birliği'nin kurucularından Süreyya İlmen'in sahibi bulunduğu Balat'taki mensucat fabrikası.

1. Milli Türk Ticaret Birliği için bkz. Murat Koraltürk, *Türkiye'de Sermaye Birikimi Sorununa Tarihsel Perspektiften Bir Bakış ve Ahmet Hamdi Başar'dan Seçmeler*, Sermaye Piyasası yay., Ankara 1997, s. 11-25.
2. Birliğin nizamnamesini veren hocam Prof. Dr. Zafer Toprak'a teşekkür ederim. Nizamnamenin çevrimyazısı ekte sunulmuştur.
3. "Sanayi Odası Nizamname-i Esasisi", *Zeyl-i Lahika-i Kavanin*, İstanbul 1313, s. 264-266.
4. A. Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir Haberler-Belgeler-Yorumlar*, AÜSBF yay., Ankara 1968, s. 137-138, 301-302, 314, 418-419, 429.
5. 1920'lerde ticaret sermayesi ile sanayi sermayesi arasındaki mücadele için bkz. Orhan Kurmuş, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Sanayiin Korunması Sorunu ve Ticaret Sermayesinin Tavrı", *Tarihsel Gelişimi İçinde Türkiye Sanayii*, Makine Mühendisleri Odası yay., Ankara 1977, s. 1-20.
6. Süreyya İlmen, *Sanayi Odası İçin Faaliyete Ne Kadar Çalışmıştım*, Muallim Fuad Gücüyener yay., tarihsiz, s. 5-7. Bu kitaptan geniş bir alıntı çerçeve içinde verilmiştir.
7. Sanayi odasından önce sanayicilerin örgütlenmesi ve Milli Sanayi Birliği için bkz. Reşat Bener, "Memlekette Sanayicilerin Teşkilatlanması", *Endüstri*, Sayı 8, (1943), s. 143-144; Sayı 9, (1943), s. 163-164, 174. Adnan Giz, "Bir Sanayi Odası Kuruluncaya Kadar", *İstanbul Sanayi Odası Dergisi*, Sayı 1 (1966), s. 3. Adnan Giz, "Sanayi Birliğinden Sanayi Odasına...", *İstanbul Sanayi Odası Dergisi*, Sayı 10 (1967), s. 5-8. Süreyya İlmen, *age*, s. 22-27. Hüseyin Avni [Şanda], "Tüccarla Sanayiciler Arasında Fikir Tezatları: Sanayi Birlikleri. Sanayi Birliği Nasıl Kuruldu? Bunun Kurulmasını Hazırlayan Hadiseler Nelerdir? Bugün Ne Haldedir?", *İktisadi Yürüyüş*, Sayı 76 (1943), s. 8. *Türkiye'de 10 Yıl. Cumhuriyet Hayatı 1923-1933, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümü Fevkalade Nüshası*, s. 145-146.
8. Cudi Birtek, "Devlet Sanayii ve Sanayi Odaları", *Türkiye İktisat Mecmuası*, Sayı 3 (1948), s. 55.
9. Cevat Nizami, "Ticaret ve Sanayi Birbirinden Ayrılır mı? Bir Oda mı? Ayrı Odalar mı?", *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, Sayı 2 (1949), s. 75.
10. Tekinalp, "Ticaret ve Sanayi Sahalarında İkilik Var mıdır?", *Türkiye İktisat Mecmuası*, Sayı 42 (1952), s. 4-5. Ahmet Hamdi Başar, "Mühim Bir Meselemize Dair...", *Türkiye İktisat Mecmuası*, Sayı 4 (1948), s. 6.
11. İzmir Sanayi Odası'nın kuruluşu için bkz. Yaşar Aksoy, "İzmir'de İlk Ulusal Sanayiciler ve Sanayi Odası'nın Kuruluşu", *Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu*, Akademi Kitabevi yay., İzmir, 1994, s. 197-214. *Ege Bölgesi Sanayi Odası'nın 50. Yılı*, haz. Funda Barbaros-Gülcan Paker- Beyza Sümer-Yaşar Aksoy, Ege Bölgesi Sanayi Odası yay., İzmir 1995, s. 71-79.
12. İstanbul Sanayi Odası'nın kuruluşu için bkz. Murat Koraltürk, "İstanbul'da Sınai Örgütlenmenin Kısa Tarihi ve Sanayi Odası'nın Kuruluşu", *İstanbul Armağanı 3 Gündelik Yaşamın Renkleri*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi yay., İstanbul 1997, s. 331-345. *Otuzuncu Kuruluş Yılında İstanbul Sanayi Odası. Anılarla...*, haz. Fasih İnal-Cahit Ceran, İstanbul Sanayi Odası yay., s. 7-15.

İSTANBUL MİLLİ SANAYİ BİRLİĞİ NİZAMNAMESİ

Madde 1- Merkezi şimdilik İstanbul'da olmak üzere İstanbul eshab-ı sanayii tarafından bir birlik vücuda getirilmiştir.

Madde 2- Birliğin maksad-ı teşekkülü, erbab-ı sanayi arasında tesanüd ve muhafaza-i menafii hususlarından ibarettir. Birlik katiyen siyasetle iştigal etmez.

Madde 3- Birliğin husul-i maksadı zımnında ber vech-i ati tedabiri ittihaz eyler.

elif- Türk sanayinin tevessül ve terakki ve mevkiini tahkime çalışmak.

be- Sanayie ait mesailde alakadar devair-i resmiyeye maruzatta bulunmak ve erbab-ı sanayie müteallik kavanin ve nizamat ve talimatın hin-i tedvin ve tanzim ve tatbikinde makamât-ı âliyeye [...] arz ve iblağı.

pe- Sanayin terakkisine hadim esbab-ı fenniye ve ihtiraat-ı sınaiyyenin vakt ü zamanıyla memleketimizde en münasip usuller ile tatbik ve teminine ve azanın tenvirine hasr ve gayret ve sanayiin terakkisine ait bilumum mesaili takip ve tetkik etmek.

dal- Fabrika ve imalathane sahipleriyle işçilerinin aralarını bulmak.

cim- Eshab-ı sanayi arasında tekevvün edecek mugayir-i kanun ve mülahazasız olan rekabeti tahdit veya büsbütün ref etmek hususuna sarf-ı mesai etmek.

lam- Vesait-i nakliye ve istihsaliyenin tekamülüne ve ucuzlaştırılmasına çalışmak.

kef- İhracat ve ticaretin istifadelerini muhafazaya çalışarak bu hususta erbab-ı sanayii fen ve kanun dairesinde tatbikatta bulunmağa teşvik etmek.

vav- Memleketimizde yetişen mevadd-ı ibtidaiyenin hariç pazarlarda muhafaza-i kıymeti ve müstahsillerin vikaye-i menfaati namına fabrikalarımızda işletilmesine ait tedabirin istikmali.

he- Milli sanayiin mamulat ve mahsulatına dahili sarfiyatın temini çarelerini aramak.

ha- Teşvik-i Sanayi Bankası vücude gelmesi zımnında fabrikatörlere teşvikatta bulunmak.

sin- Erbab-ı sanayii mesleken tenvir zımnında kavanin-i mahsusasına tevfikan bir mecmua neşretmek.

Madde 4- Birlik müsaadat-ı kanuniye dairesinde ve atideki vesaitle maksadının husulüne çalışır:

elif- Türk vatanının her bir yeriyle ve diğer memleketlerin kaffesiyle münasebat-ı sınaiye ve ticariyenin tesis ve teminine çalışmak.

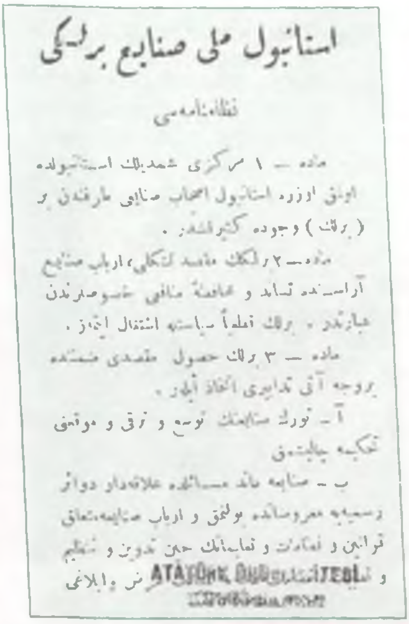
استانبول ملی صنایع برلکی

نظامنامه سی

ماده — ١ مركزی شمدیلك استانبولده اولمق اوزره استانبول اصحاب صنایعی طرفندن بر (برلك) وجوده كتیرلمشدر.

ماده — ٢ برلكك مقصد تشكلی، ارباب صنایع آراسنده تساند و محافظهٔ منافع خصوصلرندن عبارتدر. برلك قطعیاً سیاستله اشتغال ایتمز.

ماده — ٣ برلك حصول مقصدی ضمننده بروجه آتی تدابیری اتخاذ ایدر.

آ — تورك صنایعنك توسع و ترقی و موقعنی تحكیمه چالشمق

ب — صنایعه عائد مسائلده علاقه‌دار دوائر رسمیه‌یه معروضاتده بولنمق و ارباب صنایعه متعلق قوانین و نظامات و تعلیماتك حسن تدوین و تنظیم و [illegible] عرض و ابلاغی

İstanbul Milli Sanayi Birliği Nizamnamesi, İstanbul, 1927.

be- Sanayie ait her nevi mesaile ait olarak kavanin ve nizamat-ı mahsusuna tevfikan kongre, içtima, müsabaka ihzar ve sergiler küşadı ve neşriyat icrası.

pe- Sanayi hakkında azalarına malumat celp ve cem etmek.

dal- Kanunun müsaadesi dairesinde sanayi hakkında dahili ve harici propaganda yapmak.

cim- Memleketin istihsalat ve menafii hakkında tedkikat yapmak ve malumat elde etmek.

Birliğin bir reis-i hami ve bir reis-i fahrisi vardır. Müşarünileyhim heyet-i umumiye kararıyla intihap olunur.

Birliğin umur-ı dahiliye ve muamelat-ı umumiyesini hakk-ı murakabeleri ve ikaz ve irşat salahiyetleri vardır.

Birliğin; aza-yı daime, aza-yı fahri ve muhabir ve aza-i tabiye olmak üzere üç kısımdan ibarettir.

Aza-i daime; doğrudan doğruya birliğe duhuliye ücreti ve aidat-ı şehriye veren erbab-ı sanayidir.

Aza-i fahriye ve muhabir; gerek bilvasıta ve gerek bilavasıta birlik menfaatine yardım eden ve ihtisasından ve malumat-ı fenniyesinden istifade edilen zevattır. Ücret-i şehriye ve duhuliye vermez.. Türk sanayine hidmeti sebk eden zevat fahri azadır. Bunların kabulü heyet-i umumiyenin reyiyledir. Daimi aza hukukuna maliktirler.. Yalnız intihap etmek ve edilmek hakkından istifade edemezler..

Aza-yı tabiye; sanayi umuruyla meşgul rüesâ-yı memurin, belediye rüesâsından, banka direktörlerinden ibarettir. Bunların azalıkları bittabi kabullerine mütevakkıftır.

Encümenler

Madde 5- Sanayi Birliği'nin; heyet-i idaresinden maada ayrıca her şube-i sanatı temsil eden beşer kişilik sanayi encümeni vardır.

Her encümen teşekkül edebilmesi için temsil ettiği şubenin laakall birliğe mukayyed beş azanın bulunması meşruttur.

Bu encümenler kendi zümrelerine mensup birliğe mukayyed zevatın ekseriyet-i arasıyla birlik azasından intihap edilir. Müddet-i memuriyetleri bir senedir. Hitam-ı müddette tekrar intihapları caizdir. İşbu encümenler mensup oldukları şube-i sanatın tealisi namına ittihaz ettikleri mukarreratı birlik heyet-i idaresine arz edilir.

Birliğin teşekkülünden mukaddem vücuda gelmiş ve halen mevcut bulunan sanayie müteallik cemiyetler talep ettikleri taktirde bilcümle teşkilatları ile birlikte, birliğe aza kaydolunurlar.

Birlik Azalarının Hukuku

Madde 6- Birliğe aza olan her bir eshab-ı sanayi mensup oldukları sanayiin ber mucib-i nizamname himayesi için birliğin delaletini talep etmek hakkını haiz olduğu gibi birlik tarafından akdedilen umumi içtima ve müzakerelerde hazır bulunmak ve heyet-i idareye intihap olunmak ve etmek, heyet-i umumiyelerde istediği mesaile hakkında kanun dahilinde söz söylemek, birlik azaları için tesis edilen mütalaa salonları ve mahfillerinden istifade etmek, sanayie ait bilumum mesail hakkında birlik ile muhabere etmek hakkını haizdir.

Birlik Azalarının Vazifeleri

Madde 7- Birlik azalarının vezaifi ber vech-i atidir:

elif- Memleket dahilinde istihsal olunan her nevi mahsulün istimalini tercih ederek vücuda getirilecek mamulat ve mahsulat-ı sınaiyeye rağbet hususunda Türk milleti arasında propaganda yapmak.

be- Birliğin kanun dairesinde haiz olduğu nüfuz ve kudreti idame ve muhafazaya çalışmak.

se- Nizamname ahkamına tevfikan teşekkül eden heyet-i umumiye ve heyet-i idare karar ve talimatnamelerine rağbet etmek.

dal- Nizamname ahkamına riayet ve birlik işlerine yardım etmek.

Madde 8- Birlik daimi azası; birliğe kanunen muayyen bir aidat-ı şehriye verir.

Madde 9- Birliğin istifadesi aleyhinde bulundukları veya nizamnamesi ahkamına muhalif hareket ettikleri usulü dairesinde tahakkuk eden her bir azaya birinci defada ihtar ve ikincisinde birlik azalığından kaydı terkin edilir.

Kaydı terkin edilen azalar birlik nizamnamesinin bahşettiği imtiyazat ve hukuku kaybeder. Kaydı terkin edilen aza itiraz ettiği taktirde yapılacak tahkikata göre heyet-i umumiye kararıyla tekrar azalığa kabul olunabilir.

Madde 10- Fabrikasını kapayan veya sanatı terk eden azanın birlik ile olan alakası talebi sebk ettiği taktirde sakıt olur.

Madde 11- Birlik azalığından tahriren müracaat olunmak ve o seneye ait aidat-ı şehriye tamamen tesviye edilmek şartıyla her zaman istifa edilebilir.

Heyet-i Umumiye İçtimaları

Madde 12- Birlik heyet-i umumiyesi adiyen veya fevkalade olarak iki suretle içtima eder. Adiyen içtima her sene mayıs ayında inikat eder. Fevkalade heyet-i umumiyeler, heyet-i idarenin veya birlik azasının beşte biri tarafından vuku bulan tahriri talep üzerine inikat eder.

Heyet-i umumiye tarih-i inikattan on beş gün evvel ve hususi gazeteler vasıtasıyla ruzname-i müzakerat ile birlikte ilan olunur. Ve aynı birlik azalarına birer de davetiye gönderilmesi caizdir.

Heyet-i Umumiyenin Vezaifi

1- Heyet-i idarenin geçen bir senelik faaliyeti hakkında vereceği izahatı ve raporları tetkik ve kabul etmek.

2- Birliğin senelik bütçe ve bilançosu hakkında verdiği izahatı müzakere ve kabul etmek.

3- Heyet-i idare intihap etmek.

4- Heyet-i idare veya birlik azasından laakall beş zat tarafından teklif olunan mesaili tetkik ve bir suret-i halle rabt etmek.

5- Nizamnameyi tebdil, ilave veya ikmal etmek.

6- Fahri veya muhabir aza kaydetmek.

Madde 13- Birliğin fevkalade olarak aktolunacak heyet-i umumiye içtimalarında celp ve davet olunan hususata ait mesaili halleder fevkalade içtimalar heyet-i idareden maada ve birlik azalarının beşte birinin talebiyle de aktolunur. İçtima davetnamesi heyet-i idare tarafından gönderilir. Heyet-i idare; fevkalade meclisin akdini reddeylediği taktirde ilk azalarının beşte biri meclisin akdi için davetname göndertirler. Bu gibi heyet-i umumiyeler akd-i içtima tarihinden la akall dört hafta zarfında inikat eder. Mamafih müddet on beş günden akall olamaz. Fevkalade içtimaların tarihi gazetelerle ilan olunur.

Madde 14- İlan edilen günde inikat eden heyet-i umumiyede ekseriyet olamadığı taktirde ikinci defa on gün sonra içtima daveti mutazammın ilan üzerine; her kaç aza ispat-ı vücut ederse etsin müzakerata girişerek ekseriyetle ittihaz-ı mukarrerat eyler. Heyet-i umumiyelerde rey alenidir. Yalnız heyet-i idare intihabı rey-i hafi ile icra edilir. Yalnız nizamname ahkamının tebdilinde mecliste hazır bulunan azaların dörtte üçünün reyi meşruttur.

Madde 15- Birlik azaları tarafından bazı mesail hakkında heyet-i umumiyeye vuku bulacak teklifler tahriren yapılıp sahipleri tarafından imza edilerek meclisin inikadından la akall beş gün evvel heyet-i idareye tevdi edilir. Heyet-i umumiyenin inikadı esnasında dahi bu gibi tekalifte bulunulabilir. Fakat müzakeresine, hazır bulunan azadan üçte ikisinin muvafakatı taktirinde ibtidar edilir.

Madde 16- Heyet-i umumiyelere bir muvakkat reis, iki kâtip intihap edilir. İntihap ekseriyetledir.

Heyet-i İdare

Madde 17- Birlik mesaisi; heyet-i idare tarafından tedvir edilir.

Madde 18- Birlik, bir reis, bir reis-i sani ve azadan, biri veznedarlık umurunu ifa etmek üzere İstanbul'da ikamet eden azami on bir kişiden mürekkeptir.

Heyet-i idarenin namzet göstereceği ve heyet-i umumiyenin kabul edeceği daimi bir katip-i umumiden ibarettir. Müddet-i memuriyetleri bir senedir. Aza-yı tabiyedendir.

Madde 19- İşbu heyet-i idarenin reis, reis-i sani ve bir reis vekili, veznedarları da bizzat intihap eder.

elif- Heyet-i idare azalarına verilecek hakk-ı huzur bütçenin göstereceği şekil ve vaziyete göre heyet-i umumiye kararıyla tayin ve tespit edilir.

Madde 20- Heyet-i idare haftada bir defada içtima eder ve kararlarını ekseriyetle ittihaz eyler.

Madde 21- Mehakim ve devair-i mecalis ve eşhas-ı salise huzurunda birlik reis veya reis-i sani tarafından temsil edilir. Birlik reisi heyet-i idare kararlarını tatbik eder. Heyet-i riyaset; evrak-ı vâride ve sadıreyi kontrol ve yazılacak evrak reis ve kâtib-i umumi tarafından imza edilir. Birliğin muamelat ve suret-i idaresi hususunda bir kısım vezaifi ayrıca katip-i umumiye havale eder.

Heyet-i İdarenin Vezaifi

Madde 22- Heyet-i idarenin vezaifi ve hukuku:

1-Sanayie ait hususatta tetebbu ve tetkikatta bulunarak ihzar edeceği malumatı azalara iblağ.

2- Heyet-i umumiye içtimalarına fikirlerinden istifade edilecek zevatı davet;

3- Nizamnamenin 9 uncu maddesine tevfikan birlik azaları hakkında ittihaz-ı karar;

4- Birlik heyet-i umumiye kararını tatbik;

5- Aza aidatının muntazaman tahsili;

6- Kanunen tutması tahtı-vücubda defatirin tanzimi;

7- Birlikte istihdam edilecek memurinin tayin-i vezaifi ve taktir-i ücretleri

8- Birlik masarifinin bütçe mucibince sarfı

9- Birlik azalarına ait nizamnameye muvafık metalibin takip ve intacı

10- Sanayi Birliği'ne ait olarak ahkâm-ı kanuniyeye tevfikan mecmua neşretmek heyet-i idarenin cümle-i salahiyetindendir.

Birliğe Duhul Şeraiti

Madde 23- Birliğe dahil olmak için on sekiz yaşını ikmal etmek bir cinayetle mahkum ve hukuk-ı medeniyeden mahrum olmamak ve Türkiye Cumhuriyeti tebaasından bulunmak meşruttur.

Birliğin Varidatı

Madde 24- 1: Her azanın duhuliye olarak vereceği meblağla senevi yirmi dört lira taahhüdat-ı şehriyesinden

2- Müsaade-i kanuniye ile ita edilecek müsamereler hasılatından; tab ve neşredeceği mecmua, risale ve gazete satışlarından.

3- Vuku bulan teberruattan ibarettir.

Birliğin Müessisleri

Ber vech-i ati zevat birliğin müessisleri olup heyet-i idareyi teşkil eder:

Madde 25- Süreyya Paşa: Balat İplik Fabrikası sahibi

Sakızlı Selim Bey: Bakırköy Nebati Yağ Fabrikası sahibi

Karacaovalı Salih Bey: Madeni Eşya Fabrikası sahibi

Mehmet Şinasi Bey: Trikotaj Fabrikası sahibi

Tevfik Bey: Sabun Fabrikası sahibi

İsmail Hakkı Bey: Debagat Fabrikası sahibi

Şevki Bey: Un Kapanı Kereste Fabrikası sahibi

Yirmi beş maddeden ibaret olan nizamname tasdik olunur.

10 Temmuz 927

Mühr-i resmi

İstanbul Vilayeti Umur-ı Hukukiye Müderrisi

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA

Ege Bölgesinde İktisadi Hayatı Millileştirme Çabaları - I

Dr. ERKAN SERÇE
Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesi

Dr. SABRİ YETKİN
Yrd. Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesi

Bu makale, 10-12 Aralık 1998 tarihleri arasında Ankara'da düzenlenen "Bilanço 1923-1998: Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 Yılına Toplu Bakış" Uluslararası Kongresi'ne sunulan "Cumhuriyet Döneminde İktisadi Hayatın Millileştirilmesi Çabaları: Ege Örneği" başlıklı bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

İzmir limanı, 19. yüzyıl sonu.

1917 yılında, Aydın Vilayeti Valisi Rahmi Bey'in desteğiyle İzmir'de bir anonim şirket vücuda getirildi. Amacı, ecnebi ülkelere ihraç edilen bilcümle tarım ve sanayi ürünleri ile ecnebi memleketlerden gelen tarım ve sanayi ürünlerini alıp satmak, bunlar üzerine komisyon muamelatı ifa etmek ve orman ve maden işletmek ve bayındırlık kurumlarını oluşturmak şeklinde ifade edilen şirketin ilk bakışta dikkati çeken özelliği, kurucularının tamamının Müslüman-Türklerden oluşmasıydı. İzmir'den Aydın'a, Kula'dan Söke'ye, Akhisar'dan Tavas'a kadar Aydın vilayetinin hemen her bölgesinin önde gelen 65 Müslüman-Türk tüccarının bir araya getirilmesinin altında yatan temel istek, aynı dönemde İstanbul'daki benzer şirketlerin kuruluş amaçlarından farklı değildi. Bu, o zamana kadar ticari etkinliklerin dışında kalmış, kapitülasyonlar nedeniyle kısıtlanmış, ülkesinin iktisadi faaliyetlerini yabancı ve gayrimüslimlere terk etmiş olan Müslüman-Türk tüccarını ön plana çıkarmaktı.[1]

Müslüman-Türk tüccarın iktisadi hayatta etkili olması gerektiği düşüncesi yeni değildi. 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren bu konuda bir takım hareketlenmeler hissedilmektedir. Ancak, bu hareketlenmelerin sesli biçimde dile getirilmesi II. Meşrutiyetin ilanıyla mümkün olabilmiştir. Yabancı sermayeye karşı ilk koymalar birer refleks olarak ortaya çıktı. Batı Anadolu'da yaratılan iktisadi zenginliğin çeşitli kanallar aracılığıyla yabancılara aktarıldığını gören ve bu iktisadi zenginlikten paylarına düşeni arttırmak isteyen Müslüman-Türk eşraf, kendi ihtisas alanlarına giren konularda örgütlenme çabası içine girdiler. 1907'de yabancı halı tüccarlarının tekelleşme eğilimi içine girmeleri üzerine, Uşak'ta yörenin eşrafından Tiritzade Mehmed, Hamzazade Hacı Hüseyin ve Hacı Gedikzadelerin önderliğinde örgütlenmeye çalışılan "Milli Halı Şirketi" ilginç bir örnek oluşturmaktadır.[2] Milli Halı Şirketi, The Amalgamated Oriental Carpet Manufacturers Limited (Şark Halı Kumpanyası) adı altında, halı üreticilerini tek bir alıcıya bağımlı kılmak amacıyla birleşen[3] yabancı halı tüccarına karşı, başarılı olamadıysa da, Müslüman-Türk tüccarının aracı rolünden sıyrılarak ticari aktivitede başat rol oynama isteğinin ilk işaretlerinden birini ortaya koymuştur.

II. Meşrutiyetin ilanı, yabancı sermayenin cenderesine sıkışmış gruplara daha rahat hareket edebilme imkânı sağladı. Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan, Girit'in Yunanistan tarafından ilhakı, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, Balkan Savaşları yabancı sermayeye duyulan tepkinin yaygınlaşmasına neden oldu. Önce Avusturya daha sonra da Yunanistan mallarına karşı geliştirilen iktisadi boykotaj[4] bu anlamda dikkat çekicidir. Özellikle Yunanistan'a karşı uygulanan boykotajın Osmanlı tebaası Rumları da kapsaması, tepkinin yabancı sermaye ile sınırlı kalmadığını, onun ülke içindeki uzantısı olarak değerlendirilmeye başlanan Osmanlı tebaası gayrimüslimleri de hedef aldığını göstermektedir.[5] Nitekim 1908 Devrimi ile birlikte Türkçe basın, ticari faaliyetlerdeki Müslüman-Türk eksikliğine dikkati çekiyor, bu konuda halkın teşvik edilmesi gerektiğini belirtiyordu.[6]

II. Meşrutiyet döneminde modernleşme ve Batılılaşma artık, kurumsal reformların uygulanması olarak değil, kapitalist

bir toplumun kurulması olarak tanımlanıyordu. Bu da, kapitalizmi yaratacak bir sınıfın -burjuvazinin- yaratılması demekti.[7] İmparatorluğu bir arada tutmayı Osmanlıcılık düşüncesiyle gerçekleştirmek isteyen İttihat ve Terakki, doğal olarak gayrimüslimleri karşısına almak istemiyordu. Nitekim Yunanistan mallarına karşı uygulanan iktisadi boykotajın Osmanlı Rumlarını da kapsaması üzerine, boykotajı sona erdirmeye çalışmıştı. Fakat, İttihat ve Terakki'nin üst yönetimi tarafından dile getirilen bu düşüncelerin alt kadrolarca benimsendiğini söylemek zordur. Özellikle İzmir gibi, uzun yıllar yabancı sermaye ve onların aracısı konumundaki gayrimüslimlerin çemberi içinde kalmış bölgelerde bu düşüncenin benimsenmesi daha da zordu. II. Meşrutiyet döneminin İzmir basını incelendiğinde, Müslüman-Türk tüccarın ön plana çıkarılma çabası açıkça görülmektedir. Bunun İzmir Ticaret Borsası çerçevesindeki yansımalarını daha önceki bir çalışmamızda işlemiştik.[8] Müslüman-Türk tüccarın ön plana çıkarılması ve yabancı sermaye ve gayrimüslimlere karşı desteklenmesi Balkan Savaşları sonrasında yoğunluk kazanmıştır. Rahmi Bey'in Aydın Vilayeti valiliğine atanması, Mahmud Celal Bey'in İzmir İttihat ve Terakki katib-i umumiliğine getirilmesi bu çabayı destekler gelişmelerdir. Hemen belirtelim ki, bu sıralarda artık İttihat ve Terakki üst yönetiminde de "Milli İktisat" politikasında Müslüman Türkleri ön plana çıkarma eğilimi artmıştı.

İstanbul'da olduğu gibi, İzmir'de de sadece Müslüman-Türk tüccarın isimlerini kapsayan rehberler yayınlanıyor, halkın bu tüccarlardan alışveriş yapması özendiriliyordu.[9] Türk tüccar da yabancı tüccara karşı destekleniyor, kendi aralarında örgütlenmeleri konusunda teşvik ediliyordu. Nitekim İzmir Yemiş çarşısında faaliyet gösteren yabancı incir tüccarlarının 1912 yılında The Smyrna Fig Paker Limited adıyla tröstleşmeleri üzerine,[10] kurucularının ve üyelerinin tamamını Müslüman-Türklerin oluşturduğu Osmanlı Anonim Aydın İncir ve Himaye-i Zürra Şirketi adıyla bir milli şirket kurulmuştur.[11] Bu şirket kooperatifçilik felsefesi üzerine oturan Batı Anadolu'daki milli sermayeli ilk büyük örgütlenmedir. Şirketin ilk aşamada başarılı olamaması üzerine, 1913 yılında yerine yine kooperatifçilik esaslı ve milli sermayeli Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri Anonim Şirketi geçmiştir.[12] Kooperatif şirketinin kredi sorunu yaşaması ve işletme sermayesinden noksan oluşu üzerine, şirketin kurucularının öncülüğüyle yine milli sermayeli bir banka kurulması yoluna gidilmiş ve 1915 yılında Milli Aydın Bankası kurulmuştur.[13]

İktisadi girişimlerin, milli yapılı şirketler eliyle gerçekleştirilmesi girişimlerine bir başka örnek olarak, İzmir İmarat ve İnşaat-ı Umumîye adıyla 1917 yılında kurulan şirket gösterilebilir. Ülkenin hemen her yerinde olduğu gibi İzmir'in altyapı hizmetlerini veren kuruluşlar da yabancı sermayeye dayanan kuruluşlardı. İzmir'in aydınlatması, şehiriçi ulaşımı, su ihtiyacı, liman işletmeleri ve körfez taşımacılığı İngiliz, Fransız veya Belçika kökenli şirketler tarafından yürütülmekteydi. Bu konuda İzmir Belediyesi'nin cılız bir iki girişimi olduysa da, gelişme kaydedilmeden akım kaldı. I. Dünya Savaşı sırasında İzmir'in altyapı hizmetlerini millileştirme düşüncesi yukarıda sözünü ettiğimiz şirkette ifadesini buldu. Nitekim, limanla Basmane Garı arasında aktarımı kolaylaştırması düşünülen bulvarın açılma işi bu şirkete verildi.[14] 1918 yılında Aydın Vilayeti İstatistik Müdüriyeti tarafından yapılan bir sayım, sanayi alanında Müslüman Türklerin etkin hale gelmeye başladığını göstermektedir.

Kapitülasyonların kaldırılması, I. Dünya Savaşı yıllarında İttihat ve Terakki'ye iktisadi hayatın millileştirilmesi girişimleri için büyük kolaylık sağlamıştır. Şerif Mardin'in de belirttiği gibi kapitülasyonların kaldırılması, yalnızca bir başlangıçtı.[15] Şirketlerdeki yazışmaların Türkçe yapılması zorunluluğu, o güne kadar gayrimüslimlerin ve yabancıların tekelinde kalmış mesleklere ilişkin kurslar açılması -şimendifer mektebi vb-, bir milli kredi bankasının kurulması (İtibar-ı Milli Bankası) ve 1909 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanununun kapsamının genişletilmesi millileştirme yönündeki diğer önemli adımlardır. Bu uygulamalarla hem Müslüman-Türk tüccarın ön plana çıkması amaçlanıyor, hem de iktisadi kuruluşlarda Türk memur ve işçilerinin istihdamı hedefleniyordu. Aynı dönemde bazı tüketim maddelerinin denetim altına alınması ve parti eliyle organize edilmesi bu uygulamaların bir parçası olarak görülüyordu. İstanbul'un iaşesini sağlamak amacıyla kurulan örgütün başına Kara Kemal'in getirilmesi bir tesadüf değildi. Kara Kemal, savaştan önce küçük Türk endüstrilerinin, işçilerin ve tüketicilerin hepsini birden korumak amacını güden birlikler haline getirme faaliyetini yürütmüştü. Ancak savaşın yenilgiyle sonuçlanması ve ülkenin birçok yerinin işgale maruz kalması, bu düşüncelerin güçlenmesiyle birlikte uygulanmasını kurtuluş sonrasına erteledi. Kurtuluş Savaşı, iktisadi hayatta yabancı sermayeye olduğu kadar, hiç tereddüde yer bırakmayacak şekilde gayrimüslimlere karşı da bir tepkinin oluşmasına yol açtı.

9 Eylül 1922'de savaşın kazanılması ve İzmir'in kurtuluşu, Türkiye için hemen her alanda yeni bir dönemin başlangıcı demekti. Oluşumlara konumuz açısından baktığımızda, başta İzmir olmak üzere Batı Anadolu sosyal, ekonomik, demografik ve kültürel açıdan büyük değişime uğramıştır. İzmir'in Türklerin eline geçmesini izleyen günlerde başlayan yangın, kenti eskisinden çok farklı bir görünüme sürükledi. Ticari faaliyetin en canlı olduğu kısımlar, Rum ve Ermeni yerleşim yerleri bu yangında yok oldu. İzmir Sigortaları İtfaiye Kumandanı Greskoviç'in ifadesiyle "itfaiyenin otuz senelik istatistik cetvelinde görülmemiş bir mahiyet" gösteren yangın sonucunda[16] İzmir'de mevcut 42.945 haneden

İttihat ve Terakki Cemiyeti İzmir katib-i umumisi Mahmud Celal (Bayar) Bey (sağda).
Cengiz Kahraman arşivi

14.004 tanesi yanmıştı. Kalan mağaza ve dükkân sayısı ise sadece 9.646 idi.[17] Ayrıca Yunanlıların çekilirken terk ettikleri Batı Anadolu şehir ve kasabaları da pek farklı bir durumda değildi. Tüm bu gelişmeler, İzmir'i çeşitli açılardan etkiledi. Öncelikle ticari hayat büyük bir darbe yedi, İzmir'in demografik yapısı köklü bir dönüşüme uğradı; Rumlar ve Ermeniler bölgeden göç ederken, bir süre sonra yerlerini Yunanistan'dan gelen Türk mübadiller aldı. İç göç de küçümsenemeyecek bir boyuttaydı. İşgal sırasında varını yoğunu kaybeden insanlar İzmir'e göç ediyor, Rum ve Ermenilerin boşalttıkları yerleri ele geçirmeye çalışıyordu. Bu meyanda yaklaşık 15.000 Yahudi'nin de İzmir kentine sığındığı ifade edilmektedir.[18] Bu gelişmelerin bir başka yansıması da doğal olarak işsizlik olacaktı. Ana çizgileriyle yansıtmaya çalıştığımız bu tablo, 1922 sonrasındaki tutumları da belirleyecektir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Meşrutiyet döneminde belirginleşmeye başlayan iktisadi düşünceler, işgalin de etkisiyle hemen herkesin benimsediği düşünceler haline geldi. İktisadi hayatın millileştirilmesi, gayrimüslimlere her alanda duyulan tepki ve yabancı sermayeye karşı çıkıştı. 1923-1928 yılları arasında en etkili dönemini yaşayan bu düşünceler, pek çok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Mustafa Kemal 1 Mart 1922'de Meclis'te yaptığı bir konuşmada, Tanzimat'tan itibaren uygulanan ekonomik politikaları eleştiriyor, Türkiye'nin bu politikaların devamına göz yumamayacağını vurguluyordu.[19] Dönemin iktisadi bakış açısına damgasını vuran olay, hiç kuşkusuz Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı bir sırada, İzmir'de toplanan iktisat kongresidir. Konumuz açısından bakıldığında; yukarıda sözünü ettiğimiz düşünceler hem bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın ağzında hem de kongreye katılan tüccarların taleplerinde ifadesini bulmuştur.

Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir İktisat Kongresi'ni açış konuşmasında, yerli gayrimüslimlerin ticarette sahip olduğu etkinliğin azaltılması için hükümetin önlemler getireceğinden söz etmesi, özellikle İstanbullu Türk-Müslüman tacirler arasında büyük hoşnutluğa yol açmıştı. Misak-ı İktisadi'de ilgisiz sözler arasında tek dikkat çekici madde, yabancı sermaye hakkında olanıydı. Bu konuda misakta, "Türk dinine, milliyetine, toprağına ... düşman olmayan millet-lere daima dosttur; Ecnebi sermayesine aleyhtar değildir. Ancak kendi yurdunda, kendi lisanına ve kanununa uymayan müesseselerle münasebette bulunmaz... Her türlü münasebette fazla mutavassıt istemez" denmekteydi.[20] Tezel'in de belirttiği gibi, metropol kapitalistleri ile Türkiye'de onlarla iş yapma durumundaki Türkler ve Müslümanlar arasında mutavassıtlık yapan yerli gayrimüslimlerden kaynaklanan bu rahatsızlık, Rumlar, Ermeniler, Yahudiler aradan çekilsin, Avrupalılarla doğrudan biz iş yapalım diyen bir iktisadi milliyetçiliğin ilginç bir anlatım örneğiydi. 1920'lerin başında iktisadi milliyetçiliğe ve bağımsızlığa yüklenen anlam, yabancıların ulusal ekonomiyle ilgili karar verme sürecine karışmalarının reddedilmesi ve Türkiye'de Türk devletinin yargı ve maliye erkine uygun olarak iş görmelerinin sağlanmasıyla sınırlıydı. Yabancı sermaye, beraberinde siyasi ya da ekonomik bağlar getirmediği sürece, memnunlukla karşılanıyordu. Savaşın yakıp yıktığı ve sermayeden yoksun bulunan Türkiye'nin, modern bir ekonomik altyapı inşa edebilmek için yabancı yatırımlara muhtaç olduğu düşünülüyordu.[21] Kemalistlerin iktisadi gelişme meselesine yaklaşımlarında üstünde durdukları önemli konu Türk-Müslüman nüfus içinden güçlü bir girişimciler sınıfının yaratılmasıydı. Bu sınıfın yabancı sermaye ile işbirliğine dayanması iktisadi bağımsızlığı zedeleyen bir durum gibi görülmedi.[22]

İzmir'de gayrimüslimlerin iktisadi faaliyetlerine karşı çıkış, Rum ve Ermenilerin bölgeyi terk etmesinden dolayı Museviler üzerinde yoğunlaşmıştır. Yabancı sermaye ve onların ülke içindeki uzantıları olarak değerlendirilen Levantenler hakkındaki görüşler ise, birbirinden farklı boyutlarda ortaya çıkmıştır. Museviler aleyhinde kaleme alınan ilk yazı Mahmut Esat'ın [Çınar] "Musevîler ve Biz" başlığıyla *Türk Sesi* gazetesinde yayınlanan makalesidir. Mahmut Esat, işgal döneminde Musevilerin işgalci güçleri desteklediklerini ileri sürüyor, Türk ordusu İzmir'e girdikten sonra dost olmak, dost geçinmek ihtiyacını hissettiklerini iddia ediyordu:

> ...Bundan sonra Türk için ihaneti affetmek mezarını kazmakla müsavidir. Bu işte de hakikati görmemek Türkiye için feci bir akıbetin hazırlanmasına müsaade etmek demektir: Ve unutmayalım ki, 20. asrın tehlikeleri siyasî değil, iktisadîdir. Bu sahada da bizi yere vurmaya çalışanlara göz yummak niyetinde değiliz. Bilhassa ihanet-i siyasîlerini gördükten sonra.

Mahmut Esat, yazısını şöyle sonuçlandırıyordu:

> her yerde ve her memlekette iktisadî hayatın menafii o memleketin öz evlatlarına has-

redilmiştir. Türkiye de bu yoldan yürüyecektir.[23]

Türk Sesi gazetesiyle başlatılan Musevi aleyhtarlığı kısa sürede yayılmıştır. Rum ve Ermenilerden boşalan iktisadi etkinliklerin yavaş yavaş Musevilerin eline geçmesi, uzun süredir bu yönde talepleri olan Müslüman-Türk ticaret erbabını ve her şeyin Türkleştirilmesi talebinde bulunan kesimleri rahatsız etmişti. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Türklerin talebi, aracılık rolünün kendi ellerine geçmesiyle sınırlıydı. Mahmut Esat bir başka yazısında, bu durumu şöyle anlatmaktadır:

> Türkiye Lozan muahedesi ile beynelmilel münasebatına tekrar geçmiştir. Yarın memlekete girecek ve kanunlarımızın iradesine tabi olacak olan Ecnebi sermayesi ile daha yakından temas etmek mecburiyetindeyiz. Bu memleket asırlardan beri Ecnebilerle olan münasebat-ı ticarîyesinde yabancı mutavassıtlar yüzünden çok zarar görmüştür. Bundan sonra memleketimizde iş yapacak olan Ecnebi sermayesinin kendi ihtiyaçlarımıza uygun bir şekilde inkişafını temin için onunla aramızda mutavassıt vazifesini yapacaklar, memleketin öz çocukları olmalıdırlar. Ve bu zarureti bizzat Ecnebilerin bile büyük bir ekseriyeti müdriktir...[24]

İşgalin sona ermesiyle birlikte, yabancı sermaye, Türkiye'deki faaliyetlerinde temkinli bir yaklaşım izlemeye çalışmıştı. 1923 yılı istatistikleri incelendiğinde; Batı Anadolu'daki ecnebi şirketlerin çalışmalarını büyük ölçüde askıya aldığı, birçoğunun da bölgeyi terk ettiği görülmektedir.[25] Ancak, Lozan antlaşmasının imzalanmasıyla birlikte, tekrar bölgeye yönelen yabancı sermaye, kendisiyle üretici arasında ilişkiyi sağlayacak kanalların arayışına girmişti. Bu noktada ön plana çıkan Museviler olmuştu. Ayrıca uzun süredir bölgede varlıklarını sürdüren Levantenler de, yabancı sermayenin aracı olarak tercih ettiği grubu oluşturuyordu. Anlatılanlardan anlaşılacağı gibi, ortaya çıkan tartışmalar bu aracı rolün Türkler tarafından

elde edilmesi noktasında düğümleniyordu. Yeni yapılanmanın başladığı, hemen her alanda millileşmenin yaşandığı dönemde, iktisadi etkinliklerde yine gayrimüslim unsurların ön sıraları işgal etmeleri gibi bir durum ortaya çıkmaya başlamıştı. Böylesi gelişmeler, Müslüman-Türk kitlenin imparatorluk döneminde olduğu gibi, yine iktisadi faaliyetlerin dışında kalabileceği kuşku ve korkusunu uyandırmıştır. Müslüman-Türk kitlenin İzmir ve civarındaki iktisadi etkinliklerde daha etkin yer alması konusundaki taleplerinin dile getirilmesini dönemin Türkçe basını üstlenmişti. Nitekim *Türk Sesi* gazetesi yazarlarından Nurullah Esat, "İktisadi hayatın bütün istikametlerinde bütün diğer unsurlardan evvel en ziyade Türk unsurunun teveffuk ve galebesini" sağlamak gerektiğini ileri sürüyordu.[26] Yine aynı gazetenin ünlü kalemlerinden Çiftçi Necati, "Hakimiyet-i iktisadîye, hakimiyet-i milliyenin temelidir" diyordu.[27]

Hükümet büyük ölçüde Lozan'da imzaladığı anlaşmalar nedeniyle doğrudan bir önlem alamıyorsa da, birtakım uygulamalara gitmekten de geri kalmadı. Kurtuluşun hemen ardından Valilik, İzmir'deki iktisadi kuruluşlarda Türkçe konuşulmasını emretmiştir.[28] Bu uygulamanın ardından, İzmir'de faaliyet gösteren iktisadi kuruluşlarda Türk personel çalıştırılması gündeme geldi. Bölgenin demografik yapısındaki değişim

1915'te kurulan Milli Aydın Bankası'nın Aydın'daki Genel Müdürlük binasının açılış töreni, 29 Ekim 1931.

Bankanın 1 numaralı kurucusu, incir üreticisi ve ihracatçısı Topçuoğlu Nazmi Bey. *Tarişbank Tarihi*, İzmir, 1993.

Bankanın kuruluşuna ilişkin Meclis-i Mahsus mazbatası. BOA İrade Meclis-i Mahsus, no: 42.

ve savaşın yıkımından kaynaklanan problemlerden ötürü büyük bir işsizlik yaşanmaktaydı. İşsizliğin ve doğal olarak fakirliğin gittikçe yaygınlaştığı günlerde basın, İzmir'deki şirketlerde Türk gençlerinin istihdam edilmesini istemeye başlamıştı:

> Türk gençlerine her ne sebepse iş yok! Ecnebiler mağazalarında paratoner veya eski kapı kethüdaları gibi nazarlık birer tane bulundurmuyorlar. Onların tufeyli, şubeleri milliyetleri meşkuk levantenleri vardır. Şu vaziyet bize anlatıyor ki: Onlar bize bir lokma ekmeği bile çok görüyorlar. Bize kapıcılık gibi hizmet-i hasiseyi münasip gören, bizim yurdumuzu, vatanımızı kemirmek için çalışanlara hakiki vaziyetlerini anlatmak için...[Milli] müesseselere pek çok ihtiyacımız vardır.[29]

Örneğin Aydın Demiryolları grevinde Müslüman-Türk işçilerin temel istemlerinden birisi de gayrimüslim çalışanların işten çıkarılmasıydı. Nitekim hükümet de demiryolu yönetimiyle yaptığı anlaşmada "erbab-ı ihtisastan maada müstahdeminin Türk olması şartını getiriyordu."[30]

Hükümetin, ecnebi şirketlerde Türk memur istihdam edilmesi yönünde bir kanun çıkartarak uygulamaya koyması üzerine basın, bu konuyu çok dikkatli bir biçimde gözlemeye başlamıştır. *Yanık Yurt* gazetesi, ecnebi şirketlerin Türkiye'de iş yapabilmelerinin, bünyelerinde Türk memur çalıştırmaları şartına bağlı olması gerektiğini ileri sürmüş; "...Türkiye'de iş yapmak isteyen müesseseler, Türk iktisadiyatında amil olarak kazanmak isteyen ecnebi şirketler evvel emirde bu vazifeyi kafalarına yerleştirmeli, kazançlarına Türk'ü tavsit etmedikçe kendilerine uzun ve parlak bir istikbal mevud olmadığını idrak etmelidirler" dedikten sonra, Kasaba ve Temdidi Şimendüfer Kumpanyası'nın hükümetin kararlarına uyarak, istihdam ettiği bütün gayrimüslim personelin işine adım adım son verip, yerlerine Türk memur istihdam etmelerinin iyi bir gelişme olduğunu belirtmiştir. Aynı yazının devamında, Selanik Bankası'na ağır eleştiriler yöneltilmektedir: Bankadaki görevinden ayrılan üç Türk memurun yerine, Kasaba Şimendüfer Kumpanyası'nın görevine son verdiği üç Levantenin istihdam edilmesi yerilmekte, bankanın sermayesi ve muameleleri "meşkuk" olarak nitelendirildikten sonra tehditkâr bir üslupla şöyle denmektedir:

> ...Efendiler bilmelidir ki, bu memleketin sahibi Türktür ve kazancına Türk'ü ortak, teşrik etmeyen,Türk'ü istihfaf eden bir Ecnebi müessesesi bugün değilse, yarın işsizlikten kapılarını kapatmağa mahkumdur.[31]

Şirketlerde Türk memurların istihdam edilmesi konusu 1926 yılı içinde iyice kızışmıştır. Nitekim kendilerini "müfrit milliyetperver" olarak nitelendiren *Yanık Yurt* ve devamında *Hizmet* yazarlarından Zeynel Besim [Sun], "Şirketlerde Türk Memur Meselesi" başlığını taşıyan yazısında, İstanbul'da faaliyet gösteren şirketlerde kanunun eksiksiz uygulandığını, ancak bunun İzmir'de arzu edildiği gibi gerçekleştirilemediğini belirtmiş ve İzmir'deki şirketlerin bu kanuna uyup uymadıklarını denetlendiğinde, kapıcı, müstahdem, temizlikçi gibi en süfli işlerde Türk diye, Türk tebaasından Buhur Efendi, Türk tebaasından Salamon Efendi gibi gayrimüslimleri görevlendirerek hile yaptıklarını iddia etmiştir. Zeynel Besim'in ve bu dönemde kamuoyunun Türk vatandaşından anladığı, Müslüman-Türk'tür:

> ...Memleketimizde çalışan, servet-i millimizden mühim bir kısmını kendilerine bel' eden bu ecnebi şirketlerinin Türkler'den gayri memur kullanabilmelerine bundan böyle hiç bir Türk tahammül etmemelidir. Türk kelimesinden gerek hükümetin ve gerek herkesin maksadı yalnız İslam Türktür...Hayat-ı mesaisinde attığı en kısa adımları bile hahamhanesinden aldığı direktife tevfik etmekte ısrar eden Salamon Efendi, Petro, Çakalyan gibiler halis Türk vatandaşı değildir...Türk memur tabiriyle istihdaf ettiğimiz yegane gayenin halis, içi dışı bir bu memleketin saadetleriyle mesut, elemleriyle müteellim hakiki Türkler'i istihdam etmeğe emre tevfik hareket etmiş olacağını kendilerine sarahatle anlatmalıdır.[32]

Şirketlerde Türk memur istihdam edilmesi işi zamanla, Musevi aleyhtarlığına dönmüş, iktisadi hayatı Türkleştirmeyi hedefleyenlerin düşüncesinde Türklük, Müslümanlığın savunuculuğu olmuştur. Kozmopolit İzmir'in ticari yapısını denetleyen Rum, Ermeni ve Levantenlerin - büyük bir çoğunluğunun- İzmir'den ayrılmasıyla, bu boşluğu dolduran Museviler ve az da olsa bölgede yaşamlarını sürdüren Levantenler, anayasal çerçevede Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmakla birlikte, kamuoyunda bu kimlikleriyle görülmemektedir.

Türklerin ecnebi şirketlerde istihdamı konusundaki tartışmaların çerçevesi gittikçe genişlemeye başlamıştır. Zeynel Besim işi bazı memurları suçlamaya kadar götürmüştür:

> ...Türk genci sokakta sürünürken hakkımızdaki fikirleri pek âlâ meydanda olan Levantenler iş başında ferah ve müsterih hayat sürüyorlar. Dünyanın hiç bir tarafında toprağına sahip ve hâkim bir milletin bizim vaziyetimizde kaldığı vaki değildir... Hükümet müfrit milliyetperverdir. Türk anasırının saadet ve refahı için her türlü kararı ittihaz etmiştir... Kudretli ve milliyetperver kafalar hükümet kararlarını yürütmek için celadet ve katiyetle hareket ederken, miskineti nezaket zanneden bir kısım memurlar da ellerini ovuşturmaktan başka hiç bir şey yapamamışlardır.[33]

Suçlamanın muhatabı, İzmir Müessesat-ı Nafia Komiseri Emin Bey, ecnebi şirketlerde Türk memurların görevlendirilme konusunda büyük sorunlar bulunduğuna dikkat çekerek, yetişmiş Türk eleman bulamadıklarını itiraf etmiş ve o da gazeteleri suçlamaktan kendini alamamıştır:

> Gazeteler milli ve halkçı bir hedefle yazmak istedikleri ve samimiyetle ileri sürdükleri fikirlerden dolayı memlekete fenalık etmişlerdir. Gönül arzu eder ki, gazeteler gençlerin milli, şuurlu bir terbiye ile ve asrın istilzam ettiği malumat ile mücehhez olarak hayata atılabilmeleri için tedabir dü-

şünsünler. Türkiye vatanı artık zaafatın vatanı olamaz.[34]

Emin Bey'in gazeteleri suçlaması üzerine, Zeynel Besim, sert üsluplu yazılar kaleme almış, bu kişinin şirketlerdeki memurları Türkleştirme konusunda başarılı olamayacağını ileri sürerek,[35] vali Kazım Paşa'nın [Dirik] olaya el koymasını istemiş,ancak böylece hükümetin arzusunun gerçekleşebileceğini ve Türk çocuklarının karnının doyabileceğini ifade etmiştir.[36]

Yakup Kadri'nin *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanan bir yazısı da aynı konuya dikkat çekmektedir. Gayrimüslim çevrelerin Türklerle beraber, ülkeyi zenginleştirme yolunda olumlu hiçbir adım atmadıklarını, aksine bunların cemaat mantığıyla çalışıp, dar bir çevreye hizmet ettiklerini belirten Yakup Kadri, gayrimüslim cemaatların Türklerle rekabet etme konusunda tümünün birleşerek, büyük bir kitle halinde hareket edip, Türklerin aleyhine çalışmaktan geri durmadıklarını açıklamıştır. Yazının devamında; "Bırakın bankacılığı ve şirketçiliği bir az da Müslümanlar öğrensinler! Asırlardan beri kendilerine karşı şiddetle kapalı tutulan bu kazanç kapıları biraz onlara açılsın" demiş ve gayrimüslim vatandaşların Türkleştirme konusunda müsterih olması gerektiğini vurgulayan Yakup Kadri, hükümetin Türkleri desteklemek için çaba harcadığını, ama bu işte hiç de başarılı olamadığını, Düyun-ı Umumiye İdaresi ve Osmanlı Bankası'nı buna örnek göstererek yazısını bitirmiştir.[37] Şirketlerde Türk memur istihdam etme konusundaki sorun, 1927 yılında da devam etmiş, *Anadolu* gazetesi, yetkilileri etkin olmaya davet ederek, ecnebi şirketlerde halen istenilen düzeyde Türk personelin görevlendirilmediğini, görevlendirilenlerin bile "Türk'ün gayri unsurundan" seçildiğini vurgulayarak, Müslüman Türklerin şirketlerde istihdam edilmesini istemiştir.[38]

Şirketlere Türk memurların istihdamı konusunda Ege bölgesinde en yetkili kişi, İzmir Vilayeti Ticaret Müdürü Ziya Bey'di. *Anadolu* gazetesi, Ziya Bey ile bir röportaj yapmış ve bu konu hakkındaki görüşlerini yansıtmıştır. Ziya Bey, İzmir ve ticari mıntıkasında Türklere ait 21 adet muhtelif ticaretle uğraşan anonim şirket ve 31 adet kooperatif şirket, ecnebilere ait 15 tanesi seyr ü sefer, 8 tanesi tütün, 5 tanesi banka ve 17 tanesi de muhtelif ticaret işleriyle uğraşan toplam 45 tane şirket olduğunu belirterek, bu şirketlerin toplamında 585 Türk ve 250 ecnebinin görev yaptığını açıklamıştır.[39]

1. *İzmir İhracat ve İthalat Türk Anonim Şirketi Nizamname-i Dahilisi*, İzmir, Keşişyan Matbaası, 1333 [1917], s. 1-2.
2. Bkz. Sabri Yetkin, "II. Meşrutiyet Öncesinde Ege'de Şirket-i Milli Denemesi: Uşak Osmanlı Halı Ticarethanesi I-II", *Toplumsal Tarih*, 26-27 (1996).
3. Birleşmeye ilişkin ilk haber için bkz. *Ahenk*, 14 Şubat 1322/27 Şubat 1907.
4. *Ahenk*, 17 Ağustos 1909/4 Ağustos 1325.
5. *Ahenk*, 24 Haziran 1910/11 Haziran 1326.
6. *Boykotaj Büyük Kongresinin Öz Osmanlılar'a Hediyesi*, İzmir, 1326.
7. Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, İstanbul, 2. bs., 1986, s. 238.
8. Sabri Yetkin-Erkan Serçe, "Ticarî Hayatın Millileştirilmesi Sürecinde Ticaret Borsaları: İzmir Örneği (1891-1930)". Bu çalışma 18-20 Haziran 1998 tarihleri arasında Bursa'da düzenlenen VIII. Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi'ne bildiri olarak sunulmuştur. Bu bildirinin gözden geçirilmiş ve makaleye dönüştürülmüş biçimi aynı başlıkla *Toplum ve Bilim*, Kış 1998 sayısında yayınlanmıştır.
9. *İzmir Tüccar ve Esnaflarına Mahsus Rehber*, İzmir, 1330 [1914]. İstanbul'da benzer gelişme için bkz. Zafer Toprak, "İslâm ve İktisat: 1913-1914 Müslüman Boykotajı", *Toplum ve Bilim*, S: 29/30 (1985), 179-199
10. *Ahenk*, 23 Kanunievvel 1327/5 Ocak 1912.
11. Sabri Yetkin, "Ege Bölgesinde İlk İncirciler (Ziraat) Kongresi ve Türkiye'de Tarım Satış Kooperatiflerinin Doğuşu", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4-5 (1995), s. 11-19.
12. Sabri Yetkin, "Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri Anonim Ortaklığının Doğuşu ve Kooperatifçiliğe Geçiş", *Tarih Tarihi*, İzmir, 1993, s. 26-53.
13. Zeki Arıkan-Sabri Yetkin, "Milli Aydın Bankası'nın Kuruluşu ve İlk Faaliyetleri", *Tarih Tarihi*, İzmir, 1993, s. 53-65 ve Hüsnü Erkan-Sabri Yetkin vd., *Milli Aydın Bankası-Tarişbank Tarihi*, İzmir, 1993.
14. Erkan Serçe, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Belediye (1868-1945)*, İzmir, 1998, s. 144.
15. Şerif Mardin, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İktisadî Düşüncenin Gelişmesi (1838-1918)", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. III, s. 632.
16. *İzmir Sigortaları İtfaiye Kumandanı Mösyö Greskoviç'in İzmir Büyük Yangını Hakkındaki Raporudur*, İstanbul, 1339.
17. *Ahenk*, 30 Mart 1923.
18. Avner Levi, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler. Hukuki ve Siyasî Durumları*, İstanbul, 1996, s. 15.
19. Ahmad, *age*, s. 246.
20. Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadî Tarihi (1923-1950)*, İstanbul, 1994, s. 150-151.
21. Ahmad, *age*, s. 247.
22. Tezel, *age*, s. 153 ve Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, c. 1, İstanbul, 1982.
23. Mahmut Esat, "Musevîler ve Biz", *Türk Sesi*, 8 Temmuz 1923. *Türk Sesi* gazetesi için bkz. Zeki Arıkan, "Kurtuluştan Sonra İzmir'de Çıkan İlk Gazete: Türk Sesi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. VIII, S. 22, s. 75-95.
24. Mahmut Esat, "Musevîler ve İktisadîyatımız", *Türk Sesi*, 12 Ağustos 1923.
25. "İktisat İstatistiği", *İzmir Vilayeti 1339 Senesi İstatistiği*, İzmir, 1340 [1924].
26. Arıkan, *agm*, s. 86.
27. Çiftçi Necati, "Hakimiyet-i İktisadîye, Hakimiyet-i Milliyenin Temelidir", *Türk Sesi*, 27 Şubat 1924.
28. Bkz. *Ahenk*, 13 Şubat 1923. Nitekim 1926'da "İktisadi Müesseselerde Mecburi Türkçe Kullanılması Hakkında Kanun" çıkartılarak, uygulama yasal bir çerçeveye alınmıştır. Kanun metni ve bunun uygulanması için İzmir Ticaret Müdüriyeti'ne gönderilen talimatnamenin metinleri için bkz. Z. Lütfü, *İzmir Mıntıkası...*, s. 330 - 333 ve "Şirketlerin Türkçe İstimali Mecburiyeti", *Hizmet*, 13 Ekim 1926.
29. Çiftçi Necati, "Milli Alat-ı Ziraiye Şirketi", *Türk Sesi*, 9 Temmuz 1923.
30. Erkan Serçe, "1923 İzmir-Aydın Demiryolu Grevi: Siyasal İktidar, Sermaye ve İşçi Sınıfı Üçgeni Üzerine Bir Deneme", *Toplum ve Bilim*, S. 66 (Bahar 1995), s. 90-91.
31. "Ecnebi Şirketleri Türkiye'de Hangi Şerait İle İş Yapabilirler-Bir Şirket ve Bir Banka Arasında Mukayese", *Yanık Yurt*, 25 Ağustos 1341.
32. Zeynel Besim, "Şirketlerde Türk Memur Meselesi", *Yanık Yurt*, 22 Ocak 1926.
33. Zeynel Besim, "Ecnebi Şirketlerde Türkler", *Yanık Yurt*, 19 Mart 1926.
34. "İmtiyazlı Şirketler", *Yanık Yurt*, 29 Mart 1926.
35. Zeynel Besim, "Şirketlerde Türkler", *Yanık Yurt*, 30 Mart 1926.
36. Zeynel Besim, "Şirketlerde Türkler", *Hizmet*, 23 Mayıs 1926.
37. Yakup Kadri'nin *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanan "Banka ve Şirketlerde Türk Memurlar" başlıklı yazısı 1 Ekim 1925 tarihli *Anadolu* gazetesinde aynen yayınlanmıştır.
38. "Türk Memur Kullanmayan Şirketler", *Anadolu*, 5 Ekim 1927.
39. "Ecnebi Şirketlerdeki Ecnebi Memurlar Yerine Ne Vakit Türk Memurlar İkame Edilecektir?", *Anadolu*, 11 Ekim 1927.

3-5 HAZİRAN 1999

Kemalpaşa Kültür ve Çevre Sempozyumu

ELİF YENEROĞLU
Ege Üniversitesi
İktisadi İdari Bilimler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü
Araştırma görevlisi

Son yıllarda sayıları giderek artan yerel sempozyumlara geçtiğimiz günlerde bir yenisi daha eklendi: "Kemalpaşa Kültür ve Çevre Sempozyumu." Osmanlı idari örgütlenmesi içinde İzmir sancağına bağlı bir kaza merkezi olan yerleşi, 1923 yılına kadar, Yunan mitolojisindeki su perileri: "Nymphalar"dan dönüşen adıyla, "Nif" olarak bilinmekteydi. Mustafa Kemal İzmir'e girmeden önce, 8/9 Eylül gecesi konakladığı için "Kemalpaşa" adını alan ilçe, kirazlarıyla ünlü olup ne yazık ki çağımızın betonlaşma hastalığından fazlasıyla nasibini almış bulunmaktadır.

3-5 Haziran 1999 tarihleri arasında, ilçe belediye salonunda gerçekleştirilen ulusal nitelikteki söz konusu sempozyum, Ege Üniversitesi, İzmir Araştırma ve Uygulama Merkezi ile Kemalpaşa Kaymakamlığının işbirliği ve Ege Seramik'in katkılarıyla düzenlendi. Sırasıyla, anılan merkezin müdürü Prof. Dr. Necmi Ülker, Kemalpaşa Kaymakamı İbrahim Avcı ve İzmir Valisi Kemal Nehrozoğlu'nun yaptığı açılış konuşmalarıyla başlayan sempozyumda, kırk beşi sözlü üçü poster olmak üzere toplam kırk sekiz bildiri, on bir oturumda sunuldu. Bu yazı, sempozyumun doğal kaynakların kullanımı ve sanayileşmeyle ortaya çıkan sorunların ele alındığı çevre boyutunu değil, arkeolojik ve tarihi açıdan Kemalpaşa'nın ele alındığı kültür boyutunu mercek altına almaktadır.

Bu bağlamda, Yrd. Doç. Zafer Derin ve Turan Özkan, Ege Üniversitesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü tarafından, Ulucak köyü höyüğünde yürütülen kazılarda 1998 yılında ulaşılan bulguları açıkladılar. Köyde kurulu bir tütün işletmesinin depo inşaatı sırasında ortaya çıkan, Erken ve Orta Tunç Çağına tarihlenen mezarlık alanının önemi vurgulandı. Prof. Dr. Bekir Deniz, Kemalpaşa ve çevresinde yaşayan yörüklerde dokuma kültürü üzerinde durdu ve son yıllarda bu geleneğin örneklerine artık rastlanamadığını belirtti. Arş. Gör. Harun Ürer ise Kemalpaşa kazası dahilindeki Türk-İslam eserlerinden cami, hamam, türbe, ve köprüleri tanıttı.

Aynı bölüm öğretim üyelerinden Doç. Dr. Zeynep Mercangöz, "Bizans Çağında Kemalpaşa" başlıklı bildirisinde, ilçenin Laskaris dönemindeki önemine değindi. Kemalpaşa'nın güney sırtlarında Bizans dönemine tarihlenen kale ile eteklerindeki yerleşim mekânlarının Osmanlı döneminde de kullanıldığını belirten Mercangöz, günümüze ulaşabilmiş tek anıtsal yapının Vatates'e mal edilen, yöre sakinlerinin "kızkulesi" olarak adlandırdıkları bir sarayın kalıntıları olduğunu vurguladı.

Doç. Dr. Sabri Sürgevil'in bir temettuat defterinden yola çıkarak hazırladığı, "Kemalpaşa (İzmir) Yöresinde Aşiretlerin İskânı" başlıklı bildirisinden, 19. yüzyılın ortalarında Kemalpaşa ve yöresindeki demografik yapıyı değiştirecek yoğunlukta aşiret iskân edildiğini öğrendik. Küçük aşiretler bir köye yerleştirilirken, "Sancaklı" ve "Zeamet" gibi büyük olanları, birkaç köye dağılmıştır. Sürgevil, hayvancılıkla uğraşan söz konusu aşiretlerin iskândan sonra tarıma geçmeye başladıklarına ve çoğu kez de tarım ve hayvancılığı birarada yürüttüklerine işaret etti. Yrd. Doç. Dr. Turan Gökçe Nif'e ait üç adet tahrir defterinden derlediği kantitatif verileri sunarak, Kemalpaşa'nın 16. yüzyıldaki nüfusuna değindi. Nüfusla ilgili bir diğer bildiri Doç. Dr. M. Akif Erdoğdu'nun sunduğu: "III. Murad Döneminde Nif Kazasının Nüfusu ve Vakıfları"ydı. Tahrir defterlerine dayanan bildirisinde Erdoğdu, cami, mektep, çeşme, zaviye, kervansaray gibi binaların vakıflar sayesinde varlıklarını

devam ettirebildiğine işaret ederek, Kemalpaşa'da Saruhanoğulları'na kadar uzanan vakıflara rastlandığını vurguladı.

"Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde Nif Kazası" başlıklı bildirisinde Yrd. Doç. Dr. Engin Berber, Osmanlı kaynakları işgal yıllarına ulaşamadığından kaza nüfusu hakkında bilgi veren Yunan kaynaklarını tanıttı. Söz konusu dönemde kaza merkezinde yaşayan Türk ve Rum nüfusunun aşağı yukarı birbirine eşit olduğunu belirten Berber, Mülkiyette tutulan arazinin etnik dağılımını tespit etmenin mümkün olmadığını söyledi. Halkın temel meşguliyet alanının üzüm ve meyve üretimi olduğunu, sanayinin ise daha çok tarım ürünlerini ve doğal çevre elemanlarını işleyecek şekilde yapılandığının altını çizdi. 25 Mayıs 1919 sabahı gerçekleşen ve Rum nüfusunun coşkuyla karşıladığı Yunan işgali günlerinde, Yunanlıların Türklere yönelen keyfi uygulamalarının, Osmanlı makamlarının İzmir Yunan İdaresine yaptığı resmi başvurular ve toplu dilekçelerden açıkça görüldüğünü belirten Berber, çeşitli örnekler sundu. Doç. Dr. Ahmet Özgiray, bildirisinin başlığında yazılı olduğu gibi "Bornova-Nif'te Yapılan Katliamlar"'ı değil, daha çok İzmir'in işgali ile ilgili bilinenleri hikâye etmekle yetindi. Arş. Gör. Hasan Mert, Mustafa Kemal'in 1931 yılındaki Kemalpaşa ve Armutlu ziyaretlerinin bıraktığı izlenimleri aktardı. Son olarak, Yrd. Doç. Necdet Bilgi "Tanzimattan Günümüze Kemalpaşa'nın Nüfusu" başlıklı bildirisinde Başbakanlık Osmanlı arşivinde mevcut bazı nüfus kayıtlarıyla Aydın vilayet salnamelerinde mevcut verileri değerlendirdi.

Bildiri sayısının fazla oluşu, dinleyicilerin dikkatlerini dağıttığı -özellikle rakamların fazlaca vurgulandığı bildirilerde- gibi tartışma boyutunu da ortadan kaldırdı. Kemalpaşa sakinlerinin sempozyuma katılımı ne yazık ki zayıftı. Mecburen getirilen lise öğrencilerinin birçoğunun arka sıralarda fısıldaşmaları ve başka şeylerle ilgilenmelerinin, kendi beldelerinin geçmişine olan ilgisizliklerinin göstergesi olduğu düşüncesindeyiz. Herşeye rağmen temennimiz, önümüzdeki günlerde ulusal veya uluslararası ölçekteki yeni yerel sempozyumların düzenlenmesidir.

Charles Texier'in* Asie Mineure *kitabından yer alan Lemaitre'in gravüründe Kemalpaşa'da bir saray kalıntısı.

TARİH VAKFI YAYINLARINDA YAZ KAMPANYASI

% 30 indirim

TAKSİTLE ÖDEME İMKÂNI

Kredi kartıyla ödemelerde
30 milyon ve üzerine 2 taksit
50 milyon ve üzerine 3 taksit

1 Temmuz - 31 Ağustos 1999 tarihleri arasında bürolarımızda

(İstanbul dışındaki okurlarımız da posta ücretini ödeyerek aynı indirimden yararlanabilirler)

VAKIF MERKEZİ
Vali Konağı C. Samsun Apt. no. 57 80200 Nişantaşı-İstanbul
Tel: (0212) 233 21 61 - 233 21 66 - 233 21 70 Faks: (0212) 234 32 90
e-posta: tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr Internet: http://www.tarihvakfi.org.tr

BİLGİ-BELGE MERKEZİ
Zindankapı Değirmen Sokak No. 15 34460 Eminönü-İstanbul
Tel: (0212) 513 52 35 Faks: (0212) 513 21 77

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

YAYINLAR
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi,
80700 Beşiktaş-İstanbul Tel: (0212) 227 37 33 - 227 37 34 Faks: (0212) 227 37 32

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
Büyükelçi Sokak 14/9 Küçükesat-Ankara Tel ve Faks: (0312) 426 16 54

ARŞİVDEN BİR BELGE (5)

Musevi Üfürükçü İsâk'ın Selânik'e Sürülmesi (1795)

YAVUZ SELİM KARAKIŞLA

T. C. BAŞBAKANLIK
DEVLET ARŞİVLERİ GENEL

Her toplumda, her dinde, ve her dönemde batıl inançlar taşıyanlar olmuştur. Bir dinler, milliyetler ve etnik kültürler mozayiği görünümünde olan Osmanlı toplumunu oluşturan bütün yapı taşlarının kendi inanç sistemlerini ve bu arada batıl inançlarını da birbirlerine aktarmaları kaçınılmazdı.

Büyücülük ve cincilik, Osmanlı halk kültüründe oldukça önemli bir role sahipti. Eğitim eksikliğinin ve tıbbi bilgi yetersizliğinin ortaya çıkardığı bir meslek grubunu da üfürükçüler oluşturmaktaydı.[1] Gerçi halk arasında "büyü hak, yapan da, yaptıran da kâfirdir" sözü çok yaygındı, ancak İstanbul'da, dönem dönem, zamanın en önemli hekimlerinden daha meşhur üfürükçüler ve büyücüler yaşamıştı.[2] Dinsel inançlar kadar, kişisel hırs ve çaresizliklerin de çıkar karşılığında sömürülmesi, "her derde deva" büyücü ve üfürükçüler aracılığıyla ocakların sönmesine, büyük servetlerin kolayca el değiştirmesine yol açabiliyordu.

Üfürükçülük, aslında, dinsel bilgilerin gündelik, dünyevi hayatı yönlendirmesi umuduyla kullanılmasından ibaretti. Bazı hastaların, koca bulamamış kızların, "arasına kara kedi girmiş" karı-kocaların dertlerinin okumak üflemek ile tedavi edilebileceğine inanılırdı. Cinler, perilerle ilişkisi olduğuna inanılan bazı "nefesi kuvvetli hoca"ların dua, üfürük, büyü ve muska yoluyla gündelik hayatın sorunlarının üstesinden gelebileceği varsayılır, onlardan medet umulurdu.[3]

Üfürükçülük, cincilik ve büyücülükle uğraşanların çoğu "kerâmeti kendinden menkûl" kimselerdi. Nuruosmaniye Camii ile Çemberlitaş arasındaki yolda, Yeni Valide Camii'nin arkasında, Mısır Çarşısı civarında bulunan kahvehanelerde, evlerde ve dükkânlarda mekân tutan bir takım "hoca"lar, para karşılığında büyü yapar, başkaları tarafından yapılmış olan büyüleri "zar bozan, zor bozan, büyü bozan" tütsüsü ile bozar, muska hazırlar, remil atar (kayıp eşyaların yerini belirler), gaipten haberler verir, karı-kocaların arasını açar veya düzeltir, genç kızlara koca bulmak için "şirinlik muskası" hazırlar, kısır kadınlara çocuk sahibi olabilmeleri için "velk" yazarlardı.[4]

Mehmet Halit Bayrı *İstanbul Folkloru* isimli eserinde "Aşka Ait Büyüler", "Kaçağı Tutmak, Uzaktaki bir Kimseyi Geri Getirmek İçin Yapılan Büyüler", "Dil ve Uyku Bağlamak İçin Yapılan Büyüler" ve "Muhtelif Büyüler" başlıkları altında, yüz kadar büyü ve muska metnini şekilleriyle birlikte yayınlamıştır.[5]

"Derdin Müslümanı da olurmuş Hıristiyanı da. Papazın derdi Müslüman cinsindenmiş ki hocaya okunuyor."
Salih Erimez, *Tarihten Çizgiler-IV*, İstanbul, 1946.

BOA, Cevdet, Zaptiye, No: 1347.

TARİH VAKFI YAYINLARINDA YAZ KAMPANYASI

BÜROLARIMIZDA % 30 İNDİRİM !

Vakfımızın tüm kitapları 1 Temmuz 31 Ağustos 1999 tarihleri arasında bürolarımızda % 30 indirimle satılıyor. Bizzat uğrayarak alabileceğiniz gibi yayınlar listemizden istediğiniz kitapları işaretleyip aşağıdaki formu bize fakslayarak da kitaplarınıza kavuşabilirsiniz.

Taksitlerinizi kredi kartıyla ödemek kaydıyla .....
30.000.000 - 50.000.000 TL arası siparişlerinizde iki, 50.000.000 TL ve üzeri siparişlerinizde üç taksit yapabilirsiniz.

Kitaplarınızın postayla gönderilmesini isterseniz, gönderi ücreti sizin tarafınızdan ödenecektir.

Adı soyadı: .....
Adres: .....
.....
Tel: ..... Fax: .....

☐ Peşin almak istiyorum.
☐ Taksitle almak istiyorum.

Sipariş miktarı

Kredi kartı no: ☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐ Geçerlilik tarihi: ☐☐/☐☐

Tarih İmza

TARİH VAKFI

YURT YAYINLARI

(1 Temmuz - 31 Ağustos 1999 tarihleri arasında geçerlidir)

KİTAP ADI	FİYATI	% 30 İndirimli FİYATI
AHMED RESMİ EFENDİ (1700-1783)	3.000.000.-	2.100.000.-
AHMET MİDHAT EFENDİ AVRUPA'DA	1.500.000.-	1.050.000.-
ALEVİ KİMLİĞİ	3.500.000.-	2.450.000.-
ANADOLU 1913 (2. BASKI)	1.700.000.-	1.190.000.-
ANADOLU'DA BRONZ ÇAĞI KENTLERİ	2.500.000.-	1.750.000.-
ANILAR 1	2.100.000.-	1.470.000.-
ANILAR 2	4.000.000.-	2.800.000.-
BİZANS'IN SON YÜZYILLARI 1261-1453	5.000.000.-	3.500.000.-
BOLŞEVİZM VE EMPERYALİZM ARASINDA TÜRKİYE	3.000.000.-	2.100.000.-
CUMHURİYET DÖNEMİNİN İKTİSADİ TARİHİ (1923-1950)	4.700.000.-	3.290.000.-
ÇANAKYA ÖZEL KALEMİNİ ANIMSARKEN (1933-1951)	4.250.000.-	2.975.000.-
ÇATIŞAN KÜLTÜRLER (2. BASKI)	1.250.000.-	875.000.-
DEĞİŞEN İSTANBUL (2. BASKI)	3.500.000.-	2.450.000.-
DOĞU AKDENİZ'DE LİMAN KENTLERİ	2.100.000.-	1.470.000.-
DÜNYA EKONOMİSİ İÇİNDE TÜRKİYE (1923-1929)	2.500.000.-	1.750.000.-
EGE'DE EŞKIYALAR	2.750.000.-	1.925.000.-
ELÇİ DÜN/BUGÜN	1.500.000.-	1.050.000.-
ELÇİ'TE SOSYAL YAŞAM	1.500.000.-	1.050.000.-
GÜNEŞ VE HİLAL	1.500.000.-	1.050.000.-
HACILAR VE SULTANLAR	3.000.000.-	2.100.000.-
HACILAR ÇAĞI	2.750.000.-	1.925.000.-
HAREM I HÜMAYUN (2. BASKI)	4.000.000.-	2.800.000.-
İSLAMLI MEZARLIKLARI VE MEZAR TAŞLARI	3.500.000.-	2.450.000.-
İSTANBUL ANILARI (1897-1940) (3. BASKI)	2.000.000.-	1.400.000.-
İSTANBUL GEZİ REHBERİ (6. BASKI)	4.500.000.-	3.150.000.-
İSTANBUL'U GEZERKEN	20.000.000.-	14.000.000.-
İSTANBUL VE ANADOLU'DAN SINIF PROFİLLERİ	1.300.000.-	910.000.-
İSTANBUL, İNSAN VE MEKÂN	3.600.000.-	2.520.000.-
İSTANBUL LİMANI	5.000.000.-	3.500.000.-
KİTAP ORTAKLIKLARI TARİHİ	2.500.000.-	1.750.000.-
KÖŞK İSTANBUL'UNDAN FOTOĞRAFLAR	3.500.000.-	2.450.000.-
İZMİR VE LEVANTEN DÜNYA	2.500.000.-	1.750.000.-
İZMİR SANCAĞI	2.500.000.	1.750.000.-
OSMANLI TÜRKLER VE ARAPLAR	3.100.000.-	2.170.000.-

KADILAR, KULLAR, KUDÜSLÜ KÖYLÜLER	2.500.000.-	1.750.000.-
KAHVE KAHVEHANELER (2. BASKI)	2.000.000.-	1.400.000.
KALEMİYEDEN MÜLKİYEYE	4.000.000.-	2.800.000.
KÖSE PAŞAHANEDANI	4.750.000.	3.325.000.-
MODERNLEŞME SÜRECİNDE OSMANLI KENTLERİ (2. BASKI)	2.400.000.-	1.680.000.-
OSMAN HAMDİ BEY VE DÖNEMİ	2.600.000.-	1.820.000.-
OSMANLI BEYLİĞİ (1300-1389)	3.400.000.-	2.380.000.
OSMANLI'DA TOPRAK MÜLKİYETİ	2.750.000.-	1.925.000.-
OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E PROBLEMLER, ARAŞTIRMALAR, TARTIŞMALAR	3.750.000.-	2.625.000.
OSMANLI KÜLTÜRÜ VE GÜNDELİK YAŞAM (2. BASKI)	4.500.000.-	3.150.000.-
OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA VEBA 1700-1850	4.000.000.-	2.800.000.-
OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA PARANIN TARİHİ	4.500.000.-	3.150.000.
PAYİTAHT-I İSTANBUL'UN TARİHÇESİ	1.250.000.-	875.000.-
REFİA SULTAN	2.700.000.-	1890.000.
SİCİLL-İ OSMANİ BEZ CİLT	3.000.000.-	2.100.000.
SİCİLL-İ OSMANİ KARTON KAPAK	2.000.000.	1.400.000.
SİNAN'IN SANATI VE SELİMİYE KARTON KAPAK (DOĞAN KUBAN)	6.000.000.-	4.200.000.-
SİVİL TOPLUM, DEMOKRASİ VE İSLAM DÜNYASI	2.500.000.-	1.750.000.-
TARİH BİLİNCİ VE GENÇLİK	3.250.000.-	2.275.000.
TARİH EĞİTİMİ VE TARİHTE 'ÖTEKİ' SORUNU	3.250.000.	2.275.000.-
TARİH VE TOPLUMSAL KURAM	2.500.000.-	1.750.000.-
TARİH, TARİHÇİ VE TOPLUM	2.500.000.-	1.750.000.-
TARİHÇİ MUSTAFA ÂLİ (1541-1600)	4.000.000.-	2.800.000.-
TARİHİMİZ VE CUMHURİYET	3.250.000.-	2.275.000.
TARİHİN PEŞİNDE	2.750.000.-	1.925.000.-
TARİHSEL SOSYOLOJİ	4.250.000.-	2.975.000.
TOPLUMSAL TARİHTE ÇOCUK	1.400.000.-	980.000.
TÜRK TARİH TEZİNDEN TÜRK İSLAM SENTEZİNE	4.000.000.-	2.800.000.-
TÜRKİYE'DE MODERNLEŞME VE ULUSAL KİMLİK (2. BASKI)	2.750.000.-	1.925.000.-
ÜNİVERSİTE'DE ÇADI KAZANI, 1948 DTCF TASFİYESİ	3.000.000.-	2.100.000.-
ZINDIKLAR VE MÜLHİDLER	4.250.000.-	2.975.000.

TARİH VAKFI YAYINLARI

YAYIN ADI	FİYATI	% 30 indirimli FİYATI
DÜNYA KENTİ İSTANBUL (CİLTLİ ŞÖMİZ KAPAK)	12.000.000.-	8.400.000.-
ANADOLU'DA KONUT VE YERLEŞME	12.500.000.-	8.750.000.-
ANADOLU'DA KONUT VE YERLEŞME (CİLTLİ ŞÖMİZ KAPAK)	17.000.000.-	11.900.000.-
SİNAN'S ART SELİMİYE (DOĞAN KUBAN)	12.500.000.-	8.750.000.-
SİNAN'IN SANATI VE SELİMİYE (DOĞAN KUBAN	8.500.000.-	5.950.000.-
TAŞIN VE İNANCIN ŞİİRİ MARDİN	20.000.000.	14.000.000.-
POETRY OF STONE AND FAITH, MARDİN	25.000.000.-	17.500.000.-
ÇEŞM-İ CİHAN AMASRA (CİLTLİ ŞÖMİZ KAPAK)	7.000.000.	4.900.000.-
ÇEŞM İ CİHAN AMASRA (KARTON KAPAK)	5.000.000.-	3.500.000.-
İSTANBUL'U GEZERKEN	20.000.000.-	14.000.000.-
DÜNDEN BUGÜNE BEŞİKTAŞ	10.000.000.-	7.000.000.-
BEŞİKTAŞ PAST AND PRESENT	13.000.000.-	9.100.000.
BİLANÇO '98		
CUMHURİYET'İN AİLE ALBÜMLERİ	10.000.000.-	7.000.000.-
75 YILDA DEĞİŞEN KENT VE MİMARLIK	5.000.000.	3.500.000.-
75 YILDA KADINLAR VE ERKEKLER	5.000.000.-	3.500.000.-
ÜÇ KUŞAK CUMHURİYET	6.000.000.	4.200.000.-
75 YILDA PARA'NIN SERÜVENİ	5.000.000.-	3.500.000.-
75 YILDA TEBAA'DAN YURİTAŞ'A	5.000.000.-	3.500.000.-
75 YILDA KÖYLERDEN ŞEHİRLERE	5.000.000.	3.500.000.-
75 YILDA ÇARKLARDAN CHİP'LERE	5.000.000.-	3.500.000.
75 YILDA ÇARKLARI DÖNDÜRENLER	5.000.000.-	3.500.000.-
CUMHURİYET'İN RENKLERİ, BİÇİMLERİ	10.000.000.-	7.000.000.-
75 YILDA DEĞİŞEN YAŞAM, DEĞİŞEN İNSAN, CUMHURİYET MODALARI	10.000.000.-	7.000.000.-
75 YILDA EĞİTİM	5.000.000.-	3.500.000.-
ÜÇ KUŞAK CUMHURİYET SERGİSİ VE CD ROM HEDİYELİ PAKET	16.000.000.-	11.200.000.-
ÜÇ KUŞAK CUMHURİYET		
CUMHURİYETİN AİLE ALBÜMLERİ		
ÜÇ KUŞAK CUMHURİYET CD ROM		
"LİSELİ GENÇLERİN GÖZÜYLE CUMHURİYETİMİZ" YEREL TARİH YARIŞMASI	2.500.000.-	1.750.000.-
ELVEDA DOĞDUĞUM TOPRAK	1.500.000.-	1.050.000.-
FOTOĞRAFLARLA İNSAN HAKLARI	1.000.000.-	700.000.-
ÖNDE GELEN STK'LAR (AYDIN GÖNEL)	2.000.000.-	1.400.000.-
TÜRKİYE'DE İÇGÖÇ (KONFERANS)	2.500.000.-	1.750.000.-
TANZİMAT'TAN GÜNÜMÜZE İSTANBUL'DA STK'LAR (A.N. YÜCEKÖK, İ. TURAN, M.O. ALKAN)	2.500.000.-	1.750.000.-
ÜÇ SEMPOZYUM	2.750.000.	1.925.000.-
SENDİKAL EĞİTİM ATÖLYE ÇALIŞMALARI	2.500.000.-	1.750.000.
TÜRKİYE'DE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ	2.500.000.-	1.750.000.
İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ (8 CİLTLİK TAKIM PEŞİN)	96.000.000.	67.200.000.
İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ (TEK CİLT)	12.000.000.-	8.400.000.
TÜRKİYE SENDİKACILIK ANSİKLOPEDİSİ (ÜÇ CİLT)	24.000.000.-	16.800.000.
TÜRKİYE SENDİKACILIK ANSİKLOPEDİSİ (TEK CİLT)	8.000.000.-	5.600.000.
TOPLUMSAL TARİH DERGİSİ (6 SAYILIK BİR CİLT)	6.500.000.-	4.550.000.
NEW PERSPECTIVES ON TURKEY (TEK SAYI)	10 $	

Tel: 227 37 33-34 Faks: 227 37 32

Büyü tarih boyunca hep yasaktı, ama hep vardı. Bugün de olduğu gibi... Üfürükçüler, büyücüler, cinciler ve falcılar İstanbul'un mahalle aralarından ve özellikle de zengin konaklarından hiç eksik olmazlardı. İstanbul halkı güya fala, büyüye, cine, periye inanmıyor, ama asla onlarsız da olamıyordu.

İstanbul'daki yaygın inançlara göre, büyüyü yapan eğer Müslüman bir büyücü ise, yapılmış olan büyü kolaylıkla çözülebilirdi. Büyücü Hıristiyan veya Musevi ise, "kâfir büyücü" denilen bu kişilerin yapmış oldukları büyüler büyücü ölüp de büyüyü yaptığı eli toprak altında çürümediği müddetçe asla çözülemezdi.[6] Bu nedenle, dertlerine "radikal" bir çözüm isteyenler arasında Hıristiyan ve Musevi kökenli üfürükçü ve büyücüler oldukça revaçtaydı.

Şimdi gelin, Mahmutpaşa Çarşısı'nda, hamama bitişik bir dükkânda hastaları ve "aklı zayıfları ve cahil halkdan bazılarını" kendi lisanına ve inancına göre okuyup üfleyen ve muskalar yazan ve bu yüzden bu kişilerin doğru yoldan çıkmasına ve "maazallahü teâla" dini inançlarının zarar görmesine sebep olmakla suçlanan Musevi üfürükçü İsâk'ın İstanbul'dan "Selânik'de menfiyen meks ü ikâmet etmek" üzere nasıl sürülmüş olduğunu birlikte okuyalım...

1. Ercüment Ekrem Talu, "Eski Üfürükçüler", *Resimli Tarih Mecmuası*, c. 4, no. 45 (Eylül 1958), s. 2592-2594.
2. Reşat Ekrem Koçu, "Büyü, Büyücüler", *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 6, (İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi Neşriyat Kollektif Şirketi, 1963), s. 3186-3189.
3. Alparslan Santur, "Üfürükçülük - Cincilik", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 7, (İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1994), s. 335.
4. "Büyücülük", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 2, (İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1994), s. 343-344.
5. Mehmet Halit Bayrı, *İstanbul Folkloru*, (İstanbul: 1972), s. 178-200.
6. Reşat Ekrem Koçu, "Büyü, Büyücüler", s. 3187.

Mazmûnu verilen fermân-ı Alînin kaydı bâlâsına şerh kılındı
fi 6 Safer sene 1210
[22 Ağustos 1295]

Der-i devlet-mekîne arz-ı dâî-i kemîne budur ki
Asitâne-i Aliye'de mütemekkin İsâk nâm Yahûdi Mahmûdpaşa Çarşısu'nda hamama karîb ma-

halde tedârik ve küşâd etdiği dükkânda hasta ve marîz olan ukûl-i zaîfeleri ve cehele-i nâsdan bazı kimesneleri kendi lisânı üzere okuyub ve bazı nüshalar verüb sıbyân başlarına dikûb ve bu vechile iz'âf-ı ukûl eshâbını ızlâl ve maazallahü teâla hasaret-i diniyyelerine sebeb olmağın Yahûdi-i mersûm tayîn buyurulan divân-ı hümâyûn çavuşlarından Mustafa çavuş kulları mübâşeretiyle Selânik'de menfiyen meks ü ikâmet etmek bâbında bu dâîlerine hitâben şeref-sudûr eden bir kıt'a fermân-ı âlî-şân mahmiyye-i Selânik'e lede'l-vürûd imtisâlen li'l-emri'l-âlî Yahûdi-i mersûm İsâk Selânik'de ber-mûcib-i emr-i âlî meks ü ikâmet ve mahall-i âhara hatve-i vahide tecâvüz ve mübâadet etmemesine tenbîh ve tekîd olunub çavuş-ı merkûm ihtimâm-ı hidmet-i memûre birle avdet eylediği pâye-i serîr-i âlâya i'lâm olundu bâki emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir. Tahriren fi'l-yevmi'l-hâmîs min Zilhicceti'ş-şerife li-sene tisa ve mieteyn ba'de'l-elf [5 Zilhicce 1209 (23 Haziran 1795)].

el-abdü'd-dâî li'l-Devleti'l-Aliyyeti'l-Osmaniyye
Ali el-İzzî el-Mevlâ hilâf be-medine-i Selânik

BOA, Cevdet, Zaptiye, No: 1347.

Münif Fehim, *Dünden Hatıralar*, İstanbul, 1996.

Altta: "Genç kadınların derdi olan taraflarına sihirli mürekkeple şazı yazıp iyi etmeğe uğraşan hoca." Salih Erimez, *Tarihten Çizgiler-I*, İstanbul, 1941.

Anadolu Kahramanları Sigara Kâğıdı
Numero 3
Umumi deposu Ketenciler Caddesi numero 39
Yusuf ve Kemal Biraderler

Ba-ruhsat-ı mahsusa
Rum hastahaneleri için
50 yaprak
Fabrika deposu
Galata'da Büyük Millet Hanı'nda numero 3.

Sigara kâğıdı meraklıları
Sıhhatinize nâfi bir sigara kâğıdı bulmak isterseniz behemehal (Adalet) sigara kâğıdı aramalısınız.
Hileden ârî ve tütün içildikçe gayet güzel koku verdiğinden işbu sigara kâğıdını istiğmal etmelidir ve Namer Sarrafoğlu imzasına dikkat olunmalı.

Takvimli Sigara Kâğıdı
Numero 2 âlâ
S. Modyank ve şürekası
Dersaadet
Çiçek Pazarı Sokağı
numero 17
1335-1337 [1921]

Nasreddin Hoca
Sigara Kâğıdı
Umum depozitosu
İstanbul Sultanhamam
numero 18
50 varak
Ba-ruhsat-ı mahsusa

Hoca merhumun fıkaratı
sanma mizah
Bu bir kitab-ı sözdür
fehmeden ehl-i hale
Fuzuli

Vatan Kâğıdı
"Vatan Marşı"
Seferoğlu

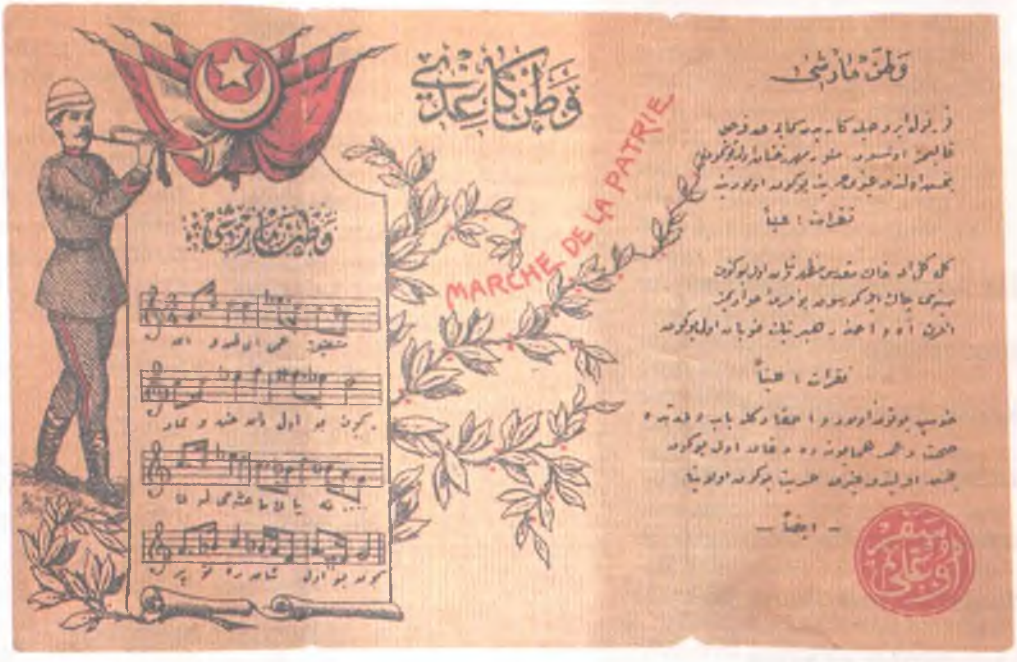

Pehlivan Kâğıdı
Dersnadet
Tüccarcılar
[...] Han.

Sigara kâğıtları Ephemera
Derneği'nden Burçak Evren'in
koleksiyonundan
alınmıştır.

BABIÂLİ'NİN SON 26 YILINDA VAZGEÇMEDİĞİ DAVASI

Osmanlı Konsolosluk Sözleşmeleri - II

Dr. YASEMİN SANER GÖNEN

BÖLÜM III: I. DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİ

Kapitülasyonları 1 Ekim 1914 tarihinden itibaren tek taraflı olarak kaldırmış olan Osmanlı Devleti, yabancıları devletler hukuku kuralları çerçevesinde muameleye tabi tutuyordu. Savaş sırasında iki müttefikiyle birer konsolosluk sözleşmesinin yanı sıra, ikamet, hukuki konularda karşılıklı yardım, suçluların iadesi konularında sözleşmeler yapmış ve İsviçre devletiyle de benzeri sözleşmeler gerçekleştirmek istemişti. Ne var ki Bilsel, bu sözleşmelerin imzasından önce Babıâli'nin Almanya'ya bir senet verdiğini, senette, savaştan sonra devletler kapitülasyonların kalktığını kabul etmezlerse bu sözleşmelerin hükmü olmayacağının yazılı olduğunu bildirmiştir.[1] Sevig, Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın bu sözleşmelerle kapitülasyonların ilgasını tasdik etmiş olduklarını, ama bunlarda yer alan "en çok gözetilen ulus" kaydının, yine eskisi gibi bu devletlerin ayrıcalıklardan yararlanma umut ve emelinde bulunduklarını gösterdiğine işaret etmiştir.[2] Öte yandan, savaşın sonlarına doğru Finlandiya,Ukrayna ve Sovyet Rusya ile yapılan antlaşmaların, dördüncü bölümde görüleceği üzere, olumsuz yönde bağlayıcılığı olmuştu.

İlk kez ilişkiye girilen devletlerin kapitülasyonlardan yararlanmasını önlemeyi amaçlayan Babıâli, devletler hukukuna ve karşılıklılık esasına dayanan sözleşmeler yapılmasını şart koşuyordu.

ALMANYA

Osmanlı Devletinin müttefiki Almanya ile 11 Ocak 1917'de Berlin'de, yukarıda değinilen sözleşmelerle birlikte yaptığı konsolosluk sözleşmesinin girişinde, iki devletin konsolosluk ilişkilerini "umumî hukuk-i düvel ve muamele-i mütekabile kaidesi esasatına ibtina ettirmek" amacında oldukları belirtilmişti. 12. ve 26. maddelerde tarafların konsoloslarının, diğer tarafın toprağında bulunan "en çok gözetilen ulus" konsoloslarının ayrıcalıklarının aynından karşılıklılık şartıyla yararlanacakları ve onların gördükleri vazifelerin aynını yine karşılıklılık şartıyla icra edebilecekleri kaydedilmişti. Bu sözleşmenin Almanya'nın sömürgelerinde de uygulanabileceğine dair bir diğer sözleşme de aynı tarihte yapılmıştı.[3]

Savaş yıllarında müttefik Almanya'da tedavi gören Türk subayları.

İSVİÇRE

19 Nisan 1917 tarihiyle Hariciye Nezaretine giden bir Sadrazamlık yazısında, İsviçre ile diğer sözleşmelerle birlikte bir konsolosluk sözleşmesinin de müzakere edilmesine Berlin elçisi İbrahim Hakkı Paşanın murahhas tayin edildiğine dair iradenin çıkmış olduğu bildiriliyor.[4] Ancak *Düstur*'da sözleşme metnine rastlanmamıştır.

AVUSTURYA-MACARİSTAN

Düstur'a göre, müttefik Avusturya-Macaristan'la 12 Mart 1918'de Viyana'da diğer sözleşmelerle birlikte bir konsolosluk sözleşmesi yapılmış ve tasdikine Osmanlı Hükümetinin yetkili olduğu 26 Nisan 1918'de irade edilmişti. Ancak, çeviri hatalarının düzeltilmesi işinin tamamlanamaması nedeniyle sözleşmenin "neşr ve ilânı keyfiyeti de akim" kaldığı[5] için sözleşme metni Düstur'da yer almamaktadır.

BÖLÜM IV: I. DÜNYA SAVAŞI SONRASI

I. Dünya Savaşı'nda ülkeyi işgal eden galip devletlerce mütareke döneminde kapitülasyonlar yeniden uygulamaya konuldu ve Sevr Antlaşmasının 301. maddesiyle, eskiden yararlanmayan devletleri dahi kapsayacak şekilde kapitülasyonların tesis edileceği hükme bağlandı.[6] Sevr Antlaşması'nın 133, 134 ve 135. maddeleri[7] savaş sonlarında Almanya, Avusturya-Macaristan ve Rusya topraklarında ortaya çıkan birtakım devletleri Osmanlı Devletinin de tanımasını istiyordu. Oysa, aşağıda görüleceği üzere, bu yeni devletlerin tanınmaları meselesi gündeme geldiğinde, Babıâli'nin yine eski politikasını sürdürmüş olduğu; istediği niteliklere taşıyan konsolosluk sözleşmelerini imzalamaktan kaçan bu yeni devletlerle resmen ilişki kurmayı, elçi ve konsoloslarını tanımayı reddetmiş olduğu anlaşılıyor. Bilindiği gibi, Anadolu'da verilen Kurtuluş Savaşı'nın önderleri de 17 Şubat 1920 tarihli Misâk-ı Milli'nin 6. maddesiyle kapitülasyonları reddetmişler; 16 Mart 1921'de Sovyet hükümetiyle yaptıkları antlaşmaya Çarlık Rusyasına verilmiş kapitülasyonların kaldırıldığım bildiren bir madde (7. madde) koydurmuşlardı.

Avusturya-Macaristan'ın başkenti Viyana'da imparatorluk sarayı.

ÇEKOSLOVAKYA

Avusturya-Macaristan imparatorluğu boyunduruğundaki Çek ve Slovaklar, bu imparatorluğun çöküşü üzerine Ekim 1918'de bağımsızlıklarını ilan ederek Çekoslovakya'yı kurmuşlardı.[8]

12 Haziran 1919'da Çekoslovakya'nın İstanbul'daki gayrı resmi mümessilliği Çek pasaportlarının tanınmasına dair Babıâli'ye bir nota vermişti.[9] Babıâli Hukuk Müşavirliği 27 Haziran 1919 tarihinde konuyu şöyle yorumluyordu: Osmanlı Devleti yeni bir devleti tanıyıp tanımamakta serbestti; ama Çekoslovakya eski müttefik Avusturya-Macaristan'ın arazisi aksamından olduğundan bu imparatorluğun durumu kesin olarak belli olmadan[10] Osmanlı Hükümetinin Çekoslovakya'yı tanıması doğru olmazdı. Çekoslovakya, Almanya ile ön barışı müzakere eden İtilaf Devletleri arasında bulunduğuna göre bağımsız bir devlet olarak İtilaf Devletleri tarafından tanınmış bulunuyordu. İtilaf Devletleri ile barış müzakeresinde ve akdedildiği zaman barış antlaşmasında bu yeni devletin adı zikredileceği ve imzacı devletler arasında yer alacağı kuvvetle muhtemel olduğu için bu suretle Osmanlı Hükümeti dahi Çekoslovakya'yı tanımış olacaktı. Aksi takdirde, durumun gelecekte alacağı şekil beklenilecek, Osmanlı Hükümetinin tasdiki, düvel-i muazzamanın hepsinin ve küçük devletlerin ekserisinin onu tanıdığı zamana bağlı kalacaktı.[11] Bundan bir yıl sonra, Sevr antlaşması öncesinde yazılmış Sadrazamlık yazısı da tasdikte acele edilmemesini, barışın beklenmesini bildirmekteydi.[12] Aralık 1920 ve Şubat 1921 itibariyle Babıâli Çekoslovakya'nın ancak Sevr Barış Antlaşması yürürlüğe girdiği zaman, yani antlaşmanın tasdiknamelerinin Paris'te teslimi-nden sonra Osmanlı Devleti tarafından bağımsız bir devlet olarak tanınabileceği düşüncesindeydi.[13]

5 Ocak 1922 tarihli Dahiliye Nezareti tezkeresine göre Çekoslovakya, Bursa'daki kendi tebaasının oradaki Fransa konsoloslarınca himayesini Fransa Fevkalade Komiseri General Pellé kanalıyla talep etmişti.[14] Babıâli Hukuk Müşavirliğinin 16 Mayıs 1922 itibariyle bu konudaki görüşü, Osmanlı Devletinin Çekoslovakya'yı tanımamış, onun İstanbul'daki Çekoslovak mümessilini resmen kabul etmemiş ve hiçbir Fransa konsolos memurunun bu yeni devletin çıkarlarını koruma yetkisini de tanımayacak olduğunun Bursa'daki Fransa konsolosluğu görevini yapan kumandana bildirilmesi yolundaydı.[15]

I. Dünya Savaşı yıllarında Rus birlikleri Almanların çekildiği bir Polonya kentine girerken.

UKRAYNA[16]

Çarlığın 1917'de yıkılmasıyla Ukrayna milliyetçileri bağımsızlık ilan etmiş;[17] 9 Şubat 1918'de Brest-Litovsk'ta müttefik dört devlet (Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti) ile Ukrayna arasında bir barış antlaşması imzalanarak[18] bağımsızlığı kabul edilmiş; söz konusu müttefik dört devlet ile Sovyet Rusya arasında 3 Mart 1918'de imzalanan Brest-Litovsk Antlaşmasının 6. maddesiyle, Ukrayna ile imzalanan antlaşma Sovyet Rusya'ya da kabul ettirilerek Ukrayna Rusya'dan ayrılmıştı.[19] Ukrayna, 1919-1920 Rus-Polonya Savaşına istemeden dahil olacak ve topraklarının büyük bir kısmı Romanya, Çekoslovakya, Polonya, Rusya arasında paylaşılacaktı.[20]

Osmanlı Devletinin müttefikleriyle birlikte Ukrayna ile imzaladığı ve tasdiknameleri Viyana'da 22 Ağustos 1918'de teati edilmiş olan barış antlaşmasının 4. maddesine göre, tasdikten sonra derhal taraflar arasında diplomasi ve konsolosluk ilişkisi başlayacaktı.[21]

Yine Brest-Litovsk'ta Osmanlı Devletinin Ukrayna ile ayrıca yaptığı 12 Şubat 1918 tarihli ek antlaşmanın 1. ve 3. maddelerine göre, taraflar yapmayı kararlaştırdıkları konsolosluk sözleşmesini akdedene kadar birbirlerinin konsoloslarına, karşılıklı olmak şartıyla "en çok gözetilen ulus" muamelesini tanıyacaklar, onlara konsolosluk beratı vermeye yetkili olacaklardı.[22]

Nitekim antlaşmanın tasdiknameleri teati olduktan sonra, Ukrayna tarafından İstanbul'a Fevkalade Murahhas Orta Elçi sıfatıyla gönderilen Mikhail Sukovkin[23] itimatnamesini 24 Kasım 1918'de Padişaha takdim etmiş, aynı şekilde Osmanlı Devleti de Kiev'de bir orta elçilik ve Odessa'da bir konsolosluk kurmuştu.[24] 22 Ağustos 1918 tarihli sadrazamlık yazısına göre, Kiev'deki elçi, eski Atina Osmanlı elçisi Muhtar beydi.[25] 27 Eylül 1918 tarihli irade ile Odessa Başkonsolosluğuna Eburrıza Namık bey tayin edilmişti.[26]

Babıâli Hukuk Müşavirliğinin de belirttiği gibi, Ukrayna ile yapılan antlaşmalar, bir konsolosluk protokolü akdetmeksizin yeni bir hükümetin elçisini kabul etmemek hususunda Osmanlı Hariciye Nezaretinin "bilâ-ihmal daima takip ettiği esasın" uygulanmasına olanak bırakmamıştı.[27]

Ukrayna Dışişleri Bakanlığı 30 Kasım 1920 tarihinde Fevkalade Murahhas Orta Elçisi Olexander Lotots'kyi'nin[28] yerine Yan Tokarzhevskyi-Karashevych'i[29] "muvakkaten" orta elçi olarak atayacağını bildirdiğinde,[30] Bâbıâli Hukuk Müşavirliği 2 Nisan 1921'de şu yorumu ve öneriyi yapmıştı:

1920 Sevr Antlaşmasının 259. ve 277. maddeleri Brest-Litovsk'ta imzalanmış antlaşmaları hükümsüz kılıyordu.[31] Ne var ki Osmanlı Devletinin imzalamış ama tasdik etmemiş olması nedeniyle Sevr Antlaşması henüz yürürlük kazanmamıştı ve dolayısıyla Osmanlı-Ukrayna Antlaşması hala geçerliydi. Bu bakımdan daha önce kabul edilmiş olan Ukrayna elçiliğine şimdi yeni bir kişinin atanmasını reddetmeye devletler hukuku açısından olanak yoktu. Ancak, Ukrayna Dışişleri Bakanlığına, bu kişinin "muvakkaten" değil, itimatnameyi havi olarak "daimi" bir sıfatla kabul edilebileceği; yeni elçinin memuriyetine ancak Osmanlı-Ukrayna Brest-Litovsk antlaşması geçerli olduğu müddetçe onay gösterilebileceği, söz konusu antlaşma feshollunduğu takdirde ise iki devlet arasında bir konsolosluk protokolü akdedilinceye kadar bu kişinin elçilik sıfatı ve memuriyetinin kabul olunamayacağı; Osmanlı Devletinin bir konsolosluk protokolü akdetmeye hazır olduğu bildirilmeliydi.[32] 10 ve 25 Eylül 1922 tarihlerini taşıyan iki belgeden bu tarihlerden önce Ukrayna'ya bir konsolosluk protokolünün teklif edilmiş olduğu anlaşılıyor.[33]

Öte yandan, resmi ilişkiler başlamış bulunduğu halde, Ukrayna'nın İstanbul, Trabzon, İzmir ve Kudüs gibi kentlerde konsolosluk açmak amacıyla 1919, 1920 yıllarında yaptığı başvurulara Babıâli'nin olumlu bir yanıt vermemiş olduğu, 1921'de dahi Ukrayna konsolosluklarının bulunmadığı anlaşılıyor.[34]

POLONYA

Polonya'nın toprakları 1772'den itibaren üç kez 18. yüzyılda ve son kez 1815 viyana Kongresi düzenlemesiyle olmak üzere Avusturya, Prusya ve Rus-

ya arasında parçalanmış olarak kalmıştı. 1916'da Almanya ve Avusturya-Macaristan kendi paylarındaki kısımlarda kendi nüfuzlarında olan bir Polonya Krallığı kurdular. I. Dünya Savaşı sonlarında Avusturya-Macaristan'ın çökmesi üzerine Polonya Krallığı bağımsızlığını ilan etti. Polonya, 1919-1920 Paris Barış Konferansı sonucu egemen bir devlet olarak ortaya çıktı.[35]

28 Ocak 1919'da Polonya Cumhuriyeti Başbakanı Ignacy Paderewski gönderdiği telgrafla Osmanlı Devletinin Polonya'nın bağımsızlığını tanımasını istemişti.[36] 5 Şubat 1919'da Osmanlı Hariciye Nazırından Sadrazamlığa giden yazıda, Polonya'nın siyasi durumu tam belirlenmediği ve bağımsız devlet sıfatını gerektiren şartların tamamen oluşmadığı gerekçesiyle şimdilik resmen tasdik edilmeyip bir süre beklenmesi uygun görünmesine rağmen, 25-30 milyon nüfusa sahip büyük bir devlet olacak olan Polonya ile şimdiden ilişkiye girişilmesinin gerekli olduğu belirtilmiş, Sadrazamlık bunu uygun bulmuştu.[37] Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa 16 Şubat 1919'da çektiği tebrik telgrafıyla Polonya'yı bir cumhuriyet olarak resmen tanımış ve başkentine bir siyasi memur gönderileceği ve İstanbul'da Polonya elçisinin kabulünden memnunluk duyulacağını bildirmişti.[38]

Babıâli Hukuk Müşavirliği ise 17 Mart 1919 tarihli yazısında Hariciye Nezaretine, Polonya elçiliği ve konsolosluklarının açılabilmesi için bir konsolosluk protokolünün hazırlanarak İspanya elçiliği vasıtasıyla Polonya hükümetine gönderilmesi uyarısında bulunuyordu.[39]

Bu sırada Polonya'nın İstanbul konsolosluğu katibi Hariciye Nezaretine başvurarak, konsoloslığın resmi surette tanınmasını, konsoloshaneye Polonya bayrağının asılmasına izin verilmesini istemişti. Bu girişimi Fransa komiserliği de resmi surette desteklemekteydi.[40]

Babıâli Hukuk Müşavirliği 11 Temmuz 1919'da Hariciye Nezaretine resen sunduğu yazısında, Babıâli'nin karşılıklılık esasına dayalı sözleşmeler yapmadığı bir devletin elçi ve konsoloslarını şimdiye kadar kabul etmemiş olduğunu hatırlatmış, iki devlet arasında mutlaka Bulgaristan, Arjantin ve Meksika ile yapılmış olana benzer bir konsolosluk protokolü hazırlanması gereğini tekrarlamış ve bir konsolosluk protokolü müsveddesi sunmuştu.[41]

Polonya'nın başkenti Varşova.

Bu arada Polonya, Osmanlı Hükümeti nezdine fevkalade murahhas ve orta elçi unvanını haiz birini göndermişti. Bu tavır diplomasi usullerine aykırıydı, çünkü hem Babıâli'ye önceden sorulmamış hem de Polonya Devlet Başkanından Padişaha bir nâme sunulacak yerde, sadece Polonya Hariciye Nezareti Müsteşarı tarafından imzalı bir itimatname yollanmıştı. Bu kişi Osmanlı Hariciye Nezareti ile olan ilk görüşmesinde en çok gözetilen ulus muamelesini talep etmişti.[42]

Meclis-i Vükela 27 Ocak 1920'de Polonya'ya bir konsolosluk sözleşmesi teklif edilmesi kararı almıştı.[43] Bunun üzerine Osmanlı Hariciye Nezareti, Polonya Hariciye Nezaretine doğrudan çektiği 23 Mayıs 1920 tarihli bir telgrafla kendisine daha önce sorulmadan tayin edilmiş kişinin elçilik sıfatını tanımadığını, iki devlet arasında karşılıklılık ve devletler hukukuna uygun bir konsolosluk protokolü akdinin gereğini bildirdi.[44]

Öte yandan, en azından Mart 1920'den beri İstanbul'da bulunduğu anlaşılan ve kendini resmi görevli addeden bir Polonya murahhas heyeti, 29 Aralık 1920'de Babıâli'ye kendisinin Litvanya hükümeti tarafından Litvanya hükümetinin konsolosluk işlerine ve Litvanyalıların çıkarlarını korumaya memur edilmiş olduğunu bildirmişti.[45] Babıâli Hukuk Müşavirliği, 4 Haziran 1921 tarihinde buna dair, Osmanlı Hükümetince tanınmamış bir murahhas heyetinin bir üçüncü devlete ve hele de Osmanlı Hükümetince bağımsızlığı tasdik edilmemiş Litvanya'nın tebaasının çıkarlarını korumaya hakkı olmadığı yorumunu yapıyordu.[46]

Diğer taraftan da Polonya elçisi padişah tarafından kabul edilmesi talebinde bulunuyordu. Babıâli Hukuk Müşavirliği buna dair olan 2 Ekim 1920 tarihli yorumunda, Polonya ile Osmanlı Devleti arasında daha önce bir kapitülasyon antlaşmasının olmadığı, ama Sevr Barış Antlaşması tasdik edilip de yürürlüğe girince, antlaşma gereği kapitülasyonların Polonyalılara da tanınmak zorunda kalınacağı, işte bu nedenle konsolosluk sözleşmesinin akdinin şart olduğu, eğer elçi padişah tarafından kabul edilecekse kendisine bu sözleşmeden söz edilmesi gereği belirtiliyordu.[47] Mart ve Haziran 1921 tarihli belgelerden Polonya elçisinin halen tanınmamış olduğu, bu devletle haberleşmelerin İsveç, Hollanda, İspanya elçilikleri kanalıyla gerçekleştiği[48]

Sözleşmeyle En Çok Gözetilen Ulus Muamelesi Gören Devletler	Devletler Hukukuna Uygun Sözleşme Yapılan Devletler	Kendilerine Sözleşme Teklif Edilen Devletler
Bavyera	Sırbistan	Japonya
Yunanistan	Bulgaristan	Romanya
Almanya	Arjantin	Brezilya
Avusturya-Macaristan	Meksika	Venezuella
	Şili	Polonya
	Arnavutluk	Ukrayna
		İsviçre
		Estonya

ve 15 Ekim 1921 tarihli bir belgeden, Polonya'ya bu tarihten önce bir konsolosluk sözleşmesinin teklif edilmiş bulunduğu anlaşılıyor.[49]

FİNLANDİYA

19. yüzyıl boyunca Rusya egemenliğinde özerk bir büyük dükalık olan Finlandiya 1917'de bağımsızlık ilan etmişti. Sovyet Rusya bağımsızlığını Ekim 1920'de tanıyacaktı.[50]

Babıâli Hukuk Müşavirliği belgelerine göre Osmanlı Devletinin müttefiki Almanya Finlandiya ile bir barış ve dostluk antlaşması yaparak bu devletin bağımsızlığını tanıyınca, Osmanlı Devleti de Finlandiya ile 12 Mayıs 1918'de barış antlaşması yapmış, bağımsızlığını kabul etmişti.[51] Antlaşmanın kaydına *Düstur*'da rastlanılmamıştır.

10 Ağustos 1919 tarihli bir yazıyla İsveç elçiliği Babıâli'ye, Finlandiya'nın kendi tebaasının menfaatlerinin İsveç elçiliği tarafından himaye edilmesini istediğini bildirmişti.[52] Babıâli Hukuk Müşavirliğinin konuya ilişkin ilk yorumu şuydu: Osmanlı Devleti Finlandiya antlaşmasını henüz tasdik etmemiş, ve Finlandiya hükümeti de henüz kati şekilde teşkil etmemiş olduğundan şu sırada Finlandiya bağımsız bir devlet olarak addedilemez ve tebaası da Finlandiya tebaası olarak tanınamazdı. Finlandiya Rusya'nın rızasıyla kendisinden ayrılmıştı ama Rusya ile arasında tabiiyet hakkında bir sözleşme akdedilmemişti. Bu nedenle Finlandiyalıları Finlandiya tebaası gibi tanımak Rusya hükümetinin itirazına sebep olacak, Finlandiya tebaası üzerinde bir üçüncü devletin himayesine izin vermek şimdi ve ileride "fevkalade müşkülata" yol açacaktı.[53]

Müşavirlik Eylül 1919'da ise şu yorumu yapıyordu: Almanya ve Osmanlı Devleti Finlandiya ile yaptıkları antlaşmalarla bu devleti "fiilen" tanımışlardı. Rusya'nın bu antlaşmaya hiçbir itirazda bulunmamış olması "emr-i vâkıyı" kabul ettiği anlamına gelmekteydi. Artık Finlandiya'ya bağımsız bir devlet muamelesi yapmamaya sebep yoktu. Finlandiya da herhangi bir devlet gibi kendi tebaası için üçüncü bir devletten himaye talep edebilirdi. Ancak, Babıâli öteden beri ilişki kurmak isteyen her devlete "Avrupa hukuk-i umumiye-i düveli esası dairesinde" konsolosluk sözleşmesi akdi teklif etmekteydi. Bu bakımdan, İsveç'in himayesinin kabul edilebilmesi için öncelikle Osmanlı Devleti ile Finlandiya arasında devletler hukukuna ve karşılıklılık esasına dayanan bir konsolosluk sözleşmesi akdedilmeliydi. Böylece hem ileride Finlandiya'nın en çok gözetilen ulus muamelesi iddiasında bulunması önlenmiş hem de o güne kadar uygulanan usule aykırı bir örnek oluşturulmamış olurdu.[54]

Müşavirlik 12 Şubat 1920 tarihli yorumunda, İtilaf Devletlerinin kapitülasyonları yeniden yürürlüğe sokmaya çalıştığına dikkat çekerek, konsolosluk sözleşmesi akdedilmeden himaye işine izin verilirse İsveç elçiliğinin Finlandiya tebaasını kapitülasyonlardan yararlandıracağı tahmininde bulunuyordu.[55]

Bu arada Sadrazamlık, Hariciye Nezareti'ne, konsolosluk protokolü projesi konusunda, yaklaşan barışta alacak şekle göre gereken yapılmak üzere şimdilik bir muamele yapılmamasının uygun olduğunu bildirmişti.[56]

Finlandiya hükümeti, tebaasının İsveç konsolosları tarafından himaye edilmesi hakkındaki talebi yanıtsız bırakılınca, oldubitti yaratmış, İstanbul'daki bir İtalyanı Finlandiya konsolosu tayin etmiş ve konsolosluk beratı talebinde bulunmuştu.[57] Bu arada İsveç elçiliği de 5 Ekim 1920'de Babıâli'ye, bir İtalyanın Finlandiya konsolosu olarak atandığından dolayı İsveç'in himayesinin sona erdiğini bildiriyordu.[58] 13 Kasım 1920 tarihli yazısında Müşavirlik, Finlandiya'nın talebinin yanıtsız bırakılmasının, Babıâli'nin eskiden beri izlediği usulü ihlal edecek fiili bir duruma yol açtığını belirterek, aynı vaziyette bulunan Polonya'ya olduğu gibi Finlandiya'ya da konsolosluk sözleşmesi akdi teklif edilmesi gerektiğini tekrarlamıştı.[59] 14 Ocak 1921 tarihli Sadrazamlık yazısına göre, müşavirliğin bu yorumu Meclis-i Mahsus-i Vükelada görüşülerek bu yolda hareket edilmesi kararlaştırılmıştı.[60]

Kurat, Ekim 1921'de ilk Fin elçisi olarak İstanbul'a gelen Doktor Vaino Tanner'in devlet katında çeşitli kişilerle temaslarda bulunduğu halde iki devlet arasında resmi ilişkilerin kurulamadığını yazmıştır. Buna gerekçe gösterirken Kurat, Osmanlı-Fin Antlaşmasını kapitülasyon endişesiyle tasdik etmeyen Babıâli'nin Finlandiya'dan kapitülasyon hükümlerine uymamasını şart koşmuş olabileceği, ancak Finlandiya'nın bu konuda diğer devletlerden farklı davranma cesaretini gösterememiş olabileceği yolunda tahminlerde bulunmuştur.[61]

ESTONYA, LİTVANYA LETONYA VE ARNAVUTLUK

Rusya Estonya ve Letonya'yı 1721'de İsveç'ten, Litvanya'yı 1795'te Polonya'dan kendine ilhak etmişti. I. Dünya Savaşı'nda Alman birliklerince işgal edilen Estonya, Letonya ve Litvanya Brest-Litovsk Antlaşmasıyla bağımsızlık kazandılar. Bağımsızlıkları İtilaf Devletle-

rince de kabul edildi. Rusya Estonya'nın bağımsızlığını Şubat 1920'de, Litvanya'nınkini Temmuz 1920'de ve Letonya'nınkini Ağustos 1920'de tanıdı.[62] Arnavutluk ise bilindiği gibi I. Dünya Savaşı öncesinde, Balkan savaşları sonucunda 1913'te Osmanlı Devletinden ayrılmıştı. Bu dört devletin böyle bir arada verilmesinin nedeni, bu çalışmanın konusu açısından daha önce *Toplumsal Tarih* dergisindeki bir makalede bu devletlere ilişkin bilgilerin verilmiş olmasıdır. Özetle, söz konusu makalede, Babıâli'nin Ekim 1922 itibariyle Litvanya ve Letonya'nın bağımsızlığını onaylamamış bulunduğu, konsolosluk sözleşmesi imzalaması şartıyla Estonya'yı tanıyacağı, Arnavutluk ile ise 23 Ağustos 1922'de bir konsolosluk sözleşmesinin akdedilmiş olduğu yazılıdır.[63]

Babıâli toplam on bir devletle konsolosluk sözleşmeleri akdetmiş görünüyor. Bunlardan altı devletle, devletler hukukuna uygun, karşılıklılık esasını güden ve içerisinde en çok gözetilen ulus kaydı yer almayan konsolosluk sözleşmesi akdini gerçekleştirmişti. Bu nitelikleri taşıyan ilk sözleşme 1896'da Sırbistan'la sonuncusu 1922'de Arnavutluk'la yapılmış olduğuna göre, bunun yirmi altı yıllık ısrarlı bir politika olduğu ortaya çıkıyor. Ayrıca sekiz devlete bu nitelikte sözleşme akdetme teklifinde bulunmuş, olumlu yanıt almadığı için onlarla resmi ilişkileri başlatmamıştı. Bu politikanın ülke işgal edildiği ve yeni devletlerin itilaf devletlerince tanındığı bir zaman ve ortamda dahi sürmesi dikkat çekicidir.

1. M. Cemil [Bilsel], *Lozan*, İstanbul, 1933, II, 69.
2. Muammer Raşit Sevig, *Devletler Hususi Hukuku*, İstanbul, 1937, I, 204.
3. Her iki sözleşmenin metinleri için bkz. *Düstur*, 2. Tertip, IX, 467-486, 486-488.
4. BOA B.E.O. no. 334855.
5. *Düstur*, 2. Tertip, X, 454.
6. [Bilsel], *Lozan*, II, 70, 74. İlgili madde için bkz. Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, c. I: Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları*, Ankara, 1953, s. 618.
7. Erim, *Siyasi Tarih Metinleri*, I, 569-570.
8. Ayrıntı için bkz. Piotr S. Wandycz, *The Price of Freedom: A History of East Central Europe from the Middle Ages to the Present*, tekrarbasım, Londra, 1994, s. 196-197; Jean Bérenger, *A History of the Habsbourg Empire 1700 1918*, çev.: C. A. Simpson, Londra, 1997, s. 264-287.
9. BOA HR.HMŞ.İŞO. no. 106/1-1 (27).
10. Avusturya ile Saint Germain barış antlaşması 10 Eylül 1919'da imzalanacaktı.
11. BOA HR.HMŞ.İŞO. no. 106/1-1 (25, 27).
12. BOA HR.HMŞ.İŞO. no. 106/1-1 (4).
13. BOA HR.HMŞ.İŞO. no. 106/1-1 (11); 107/2-2 (5).
14. BOA HR.HMŞ.İŞO. no. 106/1-1 (4).
15. BOA HR.HMŞ.İŞO. no. 106/1-1 (4).
16. İstanbul'da 1918-1921 yıllarında görev yapan Ukrayna elçileri hakkında bana bilgi veren, Ukrayna Büyükelçiliği görevlilerinden sayın Vsevolod Chentsov'a teşekkür ederim.
17. Pearson, *European Nationalism 1789-1920*, Londra, 1934, s. 93.
18. Ukrayna ile yapılan antlaşmanın Türkçe metni için bkz. *Düstur*, 2. Tertip, X, 388-398 ve Almanca metni için bkz. BOA HR.HMŞ.İŞO. 106/6-1 (15). Antlaşmanın hazırlanışı ve etkileri hakkında bkz. Selami Kılıç, *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu: Brest-Litovsk Barışı ve Müzakereleri (22 Aralık 1917-3 Mart 1918)*, İstanbul, 1998, s. 279-304.
19. Antlaşmanın hazırlanışı, yapılışı ve etkileri için bkz. Kılıç, *age*. Antlaşma metni için bkz. *Düstur*, 2. Tertip, X, 407-412.
20. Pearson, *age*, s. 93.
21. *Düstur*, 2. Tertip, X, 390.
22. Ukrayna-Osmanlı ek antlaşma metni için bkz. *Düstur*, 2. Tertip, X, 401-405.
23. Ukrayna Büyükelçiliğinden verilen bilgiye göre, İstanbul'a ilk atanan Ukrayna temsilcisi Haziran 1918'de Maslahatgüzar Petro Chykalenko olmuş; ardından Bogdan Kistyakovsky büyükelçi olarak atanmış ancak bu kişi İstanbul'a 12 Ekim 1918'de varması beklenirken görevden istifa etmiş; ve yerine atanan Sukovkin 30 Ekim 1918'de İstanbul'a varmış, 28 Kasım 1918'de itimatnamesini Sultan Mehmed VI. Vahdeddin'e sunmuştu.
24. BOA B.E.O. no. 340551; BOA HR.HMŞ.İŞO. no.106/6-1 (5, 9).
25. BOA B.E.O. no. 339775.
26. BOA B.E.O. no. 339869.
27. BOA HR.HMŞ.İŞO. no.106/6-1 (5).
28. Bu kişinin isminin ortaya çıkmasının bir şaşkınlık yaratmış olduğu ve atanmasına ve Padişah tarafından itimatnamesinin tasdik edilip edilmediğine dair bir kaydı Bâbıâli Hukuk Müşavirliğinin bulamamış olduğu anlaşılıyor. Bkz. BOA HR.HMŞ.İŞO. no.106/6-1 (5, 9). Ukrayna Büyükelçiliği bu konuda şu bilgileri vermiştir: Lotots'kyi, Haziran 1919 ortalarında atanmış, 23 Nisan 1919'da İstanbul'a varmıştı; elinde itimatnamesi vardı ama Sukovkin'in geri çağrıldığına dair bir kâğıt getirmemiş ve Sukovkin bu durumu kendi çıkarına kullanmış, sonunda Ukrayna Dışişleri Bakanlığı 13 Mayıs 1919'da Sadrazama durumu açıklayan bir mektup göndermişti; Lotots'kyi 25 Mart 1920'de İstanbul'dan ayrılmış, istifası 5 Mayıs 1920'de kabul edilmişti.
29. Ukrayna Büyükelçiliğince verilen bilgiye göre, bu kişi orta elçilik görevini 11 Ekim 1921'e kadar sürdürmüştü.
30. BOA HR.HMŞ.İŞO. no.106/6-1 (3, 5).
31. Sevr Antlaşmasının konuya ilişkin 135, 259 ve 277. maddeleri için bkz. Erim, *Siyasi Tarih Metinleri*, I, 569, 616, 625.
32. BOA HR.HMŞ.İŞO. no. 106/6-1 (3, 5).
33. BOA B.E.O. no. 353980; BOA MV. no. 224/105 (24 M 1341).
34. BOA HR.HMŞ.İŞO. no. 106/6-1 (3, 8).
35. Wandycz, *The Price of Freedom*, s. 198-199; Raymond Pearson, s. 78-79.
36. BOA HR.HMŞ.İŞO. no. 106/1-1 (27); 107/4-1 (20, 24).
37. BOA B.E.O. no. 341552.
38. BOA HR.HMŞ.İŞO. no. 106/1-1 (27); 107/2-2 (30,37); 107/4-1 (20,24).
39. BOA HR.HMŞ.İŞO. no. 107/4-1 (24).
40. BOA HR.HMŞ.İŞO. no. 107/2-2 (30).
41. BOA HR.HMŞ.İŞO. no. 107/2-2 (30, 31, 32, 35); 107/4-1 (20).
42. BOA HR.HMŞ.İŞO. no. 107/2-2 (9, 24, 25); 107/4-1 (20).
43. BOA MV. no. 218/26 (27 R 1338).
44. BOA HR.HMŞ.İŞO. no. 107/2-2 (9).
45. BOA HR.HMŞ.İŞO. no. 107/2-2 (7, 16, 17).
46. BOA HR.HMŞ.İŞO. no. 107/2-2 (7).
47. BOA HR.HMŞ.İŞO. no. 107/2-2 (9).
48. BOA HR.HMŞ.İŞO. no. 107/2-1 (1, 3).
49. BOA HR.HMŞ.İŞO. no. 106/3 (12).
50. Fahir Armaoğlu, *20.Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1990)*, Ankara, 1991, I, 191.
51. BOA HR.HMŞ.İŞO. no. 107/2-2 (7); 107/4-1 (25); 107/4-2 (9). Tarihi 11 Mayıs olarak da gösterilmektedir. Bkz. BOA HR.HMŞ.İŞO. no. 107/2-2 (7); 107/4-1 (17,24). 12 Şubat 1920 itibariyle Osmanlı Devleti henüz antlaşmayı tasdik etmemiş bulunuyordu. Bkz. BOA HR.HMŞ.İŞO. no. 107/4-1 (18).
52. BOA HR.HMŞ.İŞO. no. 107/4-1 (24, 25).
53. BOA HR.HMŞ.İŞO. no. 107/4-1 (25).
54. BOA HR.HMŞ.İŞO. no. 107/4-1 (24); BOA B.E.O. no. 350346.
55. BOA HR.HMŞ.İŞO. no. 107/4-1 (18).
56. BOA B.E.O. no. 350346; HR.HMŞ.İŞO. no. 107/4-1 (14).
57. BOA B.E.O. no. 350346.
58. BOA B.E.O. no. 350346; HR.HMŞ.İŞO. no. 107/4-1 (8).
59. BOA B.E.O. no. 350346; BOA HR.HMŞ.İŞO. no. 107/4-1 (8,9).
60. BOA B.E.O. no. 350346; BOA HR.HMŞ.İŞO. no. 107/4-1 (7).
61. Akdes Nimet Kurat, "Türk-Fin İlişkileri", *Tarih Boyunca Türk-Fin İlişkileri*, İstanbul, 1971, s. 27-28.
62. Ayrıntı için bkz. R. J. Crampton, *Eastern Europe in the Twentieth Century and after*, 2. baskı, Londra, 1997, s. 96-97; Pearson, s. 85, 88.
63. Bkz. Mehmet Temel, "Osmanlı'nın Baltık Cumhuriyetlerine İlişkin Politikası", *Toplumsal Tarih*, X/58 (Ekim 1998), s. 45-49.

TÜRKİYE'DE TÜRK VATANDAŞLARINA TAHSİS EDİLEN SANAT VE HİZMETLER HAKKINDA KANUN

1929 Bunalımı İşsizlik ve Bir Kanun

Dr. YÜKSEL AKKAYA
Yrd. Doç. Dr., Mersin Üniversitesi İİBF öğretim üyesi

17 Şubat-4 Mart 1923 tarihlerinde toplanan I. İzmir İktisat Kongresi'nde, İşçi Grubunun İktisat Esasları'ndan 26. madde olan "Memlekette açılacak bütün işlerin Türk erbab-[ı] say ve ameline tahsisi" oybirliği ile kabul edilmişti.[1] Kongreye katılıp, bir açılış konuşması yapan Mustafa Kemal Paşa, konuşmasının sonunda "Bugün mevcut olan fabrikalarımızda ve daha çok olmasını temenni ettiğimiz fabrikalarımızda kendi amelemiz çalışmalıdır" diyerek, yönetimin bu konudaki yaklaşımını da açıklamış oluyordu.[2] Ancak, Lozan Barış Konferansı'nda 24 Temmuz 1923 tarihinde son şekli verilen "Yerleşmeye ve Yargı Yetkisine İlişkin Sözleşme"nin 4. maddesi, İzmir İktisat Kongresi'nde oybirliği ile kabul edilen bu maddenin hayata geçirilmesini zorlaştırmaktadır. "Yerleşmeye ve Yargı Yetkisine İlişkin Sözleşme"nin 4. maddesine göre

> Türkiye'de, öteki Devletler uyruklarının, ve buna karşılık da, bu Devletlerin ülkelerinde Türk uyruklarının çeşitli ticaret, meslek ya da endüstri kollarında çalışmaları, işbu Sözleşmenin yürürlüğe giriş tarihinden başlıyarak oniki ay içinde, Türkiye ile söz konusu Devletler arasında yapılacak özel sözleşmelere konu olacaktır.
>
> Şurası kararlaştırılmıştır ki, söz konusu sözleşmelerin yapılmasına kadar, 1 Ocak 1923 tarihindeki *status quo* saklı tutulacak ve sözü edilen oniki aylık sürenin sona erişinde sözleşme yapılamazsa, bireylerin [özel kişilerin] 1 Ocak 1923 tarihindeki kazanılmış [muktesap] haklarına saygı göstermek şartıyla, Bağıtlı Devletlerden her biri davranış özgürlüğünü yeniden elde edecektir.[3]

Başvekil İsmet [İnönü], 29 Mayıs 1929 tarih, TC Başvekalet Muamelat Müdürlüğü 6/2116 sayılı yazısı ile "Hariciye vekaletince hazırlanan ve İcra Vekilleri Heyetinin 16-V-1929 tarihli içtimaında Yüksek Meclis'e arzı kararlaştırılan" 1/70 sayılı "Türkiyede ecnebi tebaası tarafından yapılması memnu olan sanatlar hakkında kanun layihası"nı TBMM'ye sevk etmiştir. Bu kanuna duyulan ihtiyaç, kanunun uygulaması ve sonuçları bir dönemi yansıtması, hem emek tarihine hem de siyasal tarihe açıklık getirmesi bakımından önem taşımaktadır. Bu nedenle bu yazı boyunca kanunun çıkış nedenleri, uygulamadaki sonuçları tartışılacak, durum açıklığa kavuşturulmaya çalışılacaktır.

Bu kanuna duyulan ihtiyaç, kanun layihasının "esbabı mucibe"sinde, Lozan Barış Konferansı'nın yukarıda sözü edilen sözleşmesinin 4. maddesine atıfta bulunulduktan sonra, şöyle dile getirilmektedir:

> İşbu maddenin derpiş ettiği mukavele aktedilmemiş olduğu cihetle maddenin ikinci fıkrası mucibince Hükümeti Cümhuriye, hukuku müktesebe müstesna olmak üzere, bu hususta tamamile serbestisini ihraz etmiş bulunmaktadır. Bu vaziyete nazaran, Türkiye dahilinde ecnebilerin icra edebilecekleri sanatların bir kanunu mahsus ile tayini lüzumuna mebni Dahiliye vekaleti ile müştereken bir kanun tanzim edilmiş ve İktisat vekaletinin tasvibine arzolunmuştur. (...) Yeni ticaret mukaveleleri müzakeratına girişildiği şu sırada Lozan ikamet mukavelenamesinin yerine kaim olmak üzere yeni ikamet mukaveleleri akti bazı devletler tarafından teklif olunmaktadır. 1931 Ağustosuna kadar meriyeti devam edecek olan Lozan ikamet mukavelenamesinin menafiimize mugayir ahkâmının tadili suretile yeni mukavelenameler akti Cümhuriyet Hükumetinin siye-

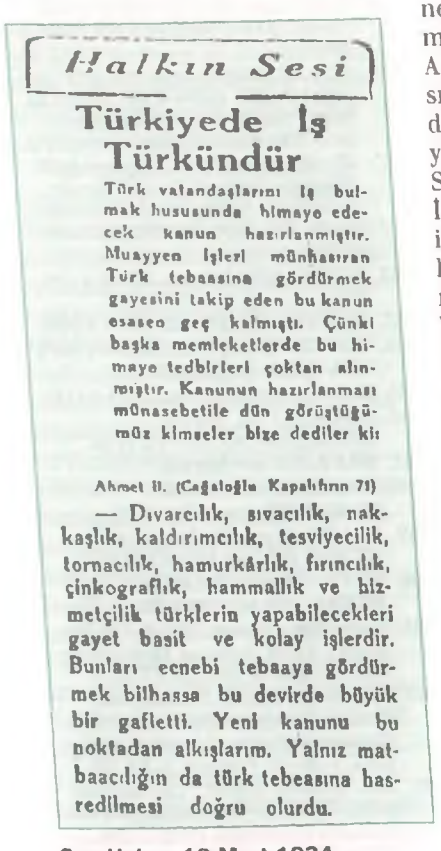

Halkın Sesi

Türkiyede İş Türkündür

Türk vatandaşlarını iş bulmak hususunda himaye edecek kanun hazırlanmıştır. Muayyen işleri münhasıran Türk tebaasına gördürmek gayesini takip eden bu kanun esasen geç kalmıştı. Çünki başka memleketlerde bu himaye tedbirleri çoktan alınmıştır. Kanunun hazırlanması münasebetile dün görüştüğümüz kimseler bize dediler ki

Ahmet H. (Cağaloğlu Kapalıhan 71)

— Duvarcılık, sıvacılık, nakkaşlık, kaldırımcılık, tesviyecilik, tornacılık, hamurkârlık, fırıncılık, çinkografik, hammallık ve hizmetçilik türklerin yapabilecekleri gayet basit ve kolay işlerdir. Bunları ecnebi tebaaya gördürmek bilhassa bu devirde büyük bir gafletti. Yeni kanunu bu noktadan alkışlarım. Yalnız matbaacılığın da türk tebeasına basredilmesi doğru olurdu.

Son Haber, 16 Mart 1934.

setine muvafık olacağı mülahazısına mebni leffen takdim edilen kanun layihasının ticaret muahedeleri müzakeratına iptidardan evvel Büyük Millet Meclisi tarafından tasdik edilmesindeki ehemmiyet varestei arzdır.[4]

Bu gerekçeden de anlaşılacağı gibi, başlangıçta asıl kaygı diğer devletlerin yapmakta olduğu yeni ticaret sözleşmeleri ve bu sözleşmelerin yaratacağı sorunların giderilmesidir.[5]

30 Ekim 1930 tarihinde Türkiye ile Yunanistan arasında yapılmış olan "İkamet Ticaret ve Seyrisefain Mukavelenamesi"nin Türkiye'nin göçler nedeniyle yoksun kaldığı nitelikli işçi ihtiyacını karşılamaya yönelik bir düzenleme içerdiği düşünülebilir. Ancak, bu sözleşmeye ilişkin, gerek hükümetin gerek ilgili bakanlıkların "esbabı mucibe mazbatalarına" bakıldığında böyle bir amaç güdülmediği anlaşılmaktadır. Başvekalet'in esbabı mucibesinde "mukavelename ikamet, ticaret ve seyrisefain ahkâmını şamil ve beynelmilel kabul edilmiş olan son muahedelere mümasildir. Ahkâmı umumiye itibarile diğer devletlerle aktettiğimiz emsali muahedelerin aynıdır." denmektedir.[6]

14 Ocak 1931 tarih ve 1/787 esas no'lu "İktisat Encümeni mazbatası"nda ise "en ziyade müsaadeye mazhar milletler esası üzerine tanzim edilmiş olan ve diğer devletlerle yapılan emsaline muvafık bulunan bu mukavelenamenin ikamete ait olan kısmında vatandaşlara kanunen hasır ve tahsil edilecek olan sanat ve ticaretlerden Yunan devleti tebaasının istifade edemeyeceklerinin ve mübadil olarak Türkiye'yi terketmiş olanların tekra[r] dönüp ikamet veya sanat veya ticaretle iştigal eyliyemeyeceklerinin ayrıca kayit ve işaret edilmiş olması gibi lüzumlu noktaların da unutulmamış olduğu görülür" denilerek Yunanistan'dan çalışmak için Türkiye'ye gelecek olanların önü açıkça kesilmektedir.[7] Sözleşmenin 4. maddesinin son fıkrasında da "bununla beraber,

Salâhattin Giz'in fotoğrafında 1930'larda İstanbul'da bir Rum meyhanesi.
Beyoğlu, 1930, **İstanbul, 1992.**

Yüksek Akit taraflar, kanunlar ve nizamnamelerle, seyyar sanayii, ayak satıcılığını ve münasip görecekleri diğer hirfet ve meslekleri kendi tebaalarına hasredebileceklerdir" denilerek, bu duruma da açıklık kazandırılmaktadır.[8]

1929 ekonomik bunalımından önce hazırlıklarına başlanan kanunun, Lozan'da kabul edilen sözleşme gereğince, "esbabı mucibe"sinde de belirtildiği gibi 1931 yılı Ağustos'una kadar uygulama olanağı bulunmamaktadır. Kanun layihası TBMM'nin 23 Mayıs 1931 tarihinde yapılan "beşinci inikat"ında TBMM'ye havale edilen evraklar arasında yerini almıştır.[9] Ancak, 1929 güzünde başlayan ekonomik bunalım ve izleyen yıllarda meydana gelen işsizlik, kanunun işlevini ve amacını da değiştirmiştir. 6 Ocak 1932 tarih, karar no 16, esas no 1/70 sayılı "İktisat encümeni mazbatası" bu duruma açıklık kazandırmaktadır: "Bir çok memleketler küçük sanat, ticaret veya bir kısım hirfet veya meslekin icrasını kendi vatandaşlarına hasru tahsis eylemektedir. Bizde de görülen lüzum ve ihtiyaç böyle bir kanunun tedvini zaruretini hissettirmiş ve halihazır iktisadi vaziyet dolayısile bu hususa bir kat daha ehemmiyet verilmekte"dir.[10] Kanunun 4 Haziran 1932 tarihinde TBMM'deki görüşmelerinde, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya Bey, kanunun neden şimdi yapıldığına açıklık getirmektedir: "Biz bunu bu sırada yapmağı gayet faydalı bulduk, sebebi; evvela bir zarureti iktisadiye vardır."[11]

1929 ekonomik bunalımı Türkiye'yi de etkiledi. Türkiye'nin ihraç mallarının fiyatının düşmesi, 1930 yılından başlayarak, etkisini göstermeye başlamış, İstanbul, İzmir gibi kentlerde binden fazla firmanın iflas etmesine ve işçilerin işsiz kalmasına yol açmıştı. Düşen tarım fiyatları nedeniyle sürekli olarak bunalımın ağır yükü altında kalan bazı köylüler borçlarını ve vergilerini ödeyebilmek için ellerinde ne varsa satmak zorunda kalıyordu.[12] Bunalımın etkisiyle, 1930'lu yılların başlarında işsizliğin artması yönetenleri yeni arayışlara sokmuştur. Dönemin esen milliyetçilik rüzgârlarının etkisiyle de hazırlanışı hızlandırılan ve Hükümet tarafından "Türkiyede tebaai ecnebiye tarafından icrası memnu sanatlar hakkında kanun layihası" , İktisat Encümeni tarafından "Türkiyede ecnebi tebaa tarafından icrası yasak sanatlar hakkında kanun", Hariciye Encümeni tarafından "Türkiyede münhasıran Türk vatandaşlarına tahsis edilen sanat ve hizmetler hakkında

kanun", Adliye Encümeni tarafından "Türkiyede Türk vatandaşlarına tahsis edilen sanal ve hizmetler hakkında kanun layihası" olarak adlandırılan kanun 24 Mart 1932'de TBMM'ye tevdi edilmiş, 9 Mayıs 1932 tarihinde görüşülmek üzere tartışmaya açılmışsa da İktisat Encümeni'nin iade talebi üzerine görüşülmeden geri çekilmiş, nihayet 2 Haziran 1932'de yeniden TBMM'ye görüşülmek üzere gönderilmiş ve 4-11 Haziran 1932 tarihlerinde görüşülerek, kısa süren tartışmalardan sonra kabul edilmiştir.[13]

Lozan Barış Konferansı sözleşmelerinin bağlayıcılığı kadar, 1920'li yıllarda mevcut nitelikli işgücü kıtlığı da bu türden bir kanunun çıkarılmasının önünde engeldi. Çünkü, Cumhuriyet'in ilk yıllarında tarım alanlarının işlenmesinde duyulan işgücü sıkıntısı, sanayinin gereksinim duyduğu işçi kaynağını da önemli ölçüde kısıtlamaktaydı. Ancak, köylerdeki sefalet ve yoksulluk, birçok köylüyü, geçici olarak ek gelir elde etmek amacıyla, kentlerde iş aramaya itiyordu. Ne var ki, işçiliğin sürekli bir geçim kaynağı olmaktan çok, tarım gelirlerine ek geçici bir gelir kaynağı, bir meslek olarak görülmesi var olan fabrikalarda işçi devir hızının yüksek olmasına da neden olmaktaydı. Öyle ki, kimi fabrikalar ihtiyaç duyduğunun yüzde 50 fazlası kadar işçi işe almak zorunda kalıyordu.[14]

Cumhuriyet'in ilk yıllarında devletin sanayileşme çabasının bir ürünü olarak devlet fabrikaları kurulurken bu sanayi için yetişmiş ve hazır işgücü yoktu.[15] "Türkiye'de yeni gelişmekte olan sanayinin nitelikli işgücü ihtiyacını karşılamak amacıyla, hem kamu kesiminde, hem de özel kesimde yabancılar istihdam" edilmekteydi.[16] Nitelikli işçilerin önemli bir kısmı azınlıklardan ve yabancılardan oluşmaktaydı. Bu nitelikli yabancı işçilerden işsiz kalanları, zaman zaman gazete ilanı ile iş aramaktaydılar.[17] 1931 yılı başında Türkiye'de 11 "sanayi mektebi"nde 1.760 öğrenci bulunmaktaydı.[18] İhtiyaç duyulan niteliksiz işçiler ise, büyük oranda, kırsal kesimden gelen köylüler tarafından karşılanıyordu. Sanayi işçiliğini ve yaşam biçimini benimseyemeyen bu köylü-işçiler ya işi terk edip tarım işçiliğine dönüyorlardı ya da hastalanıncaya kadar çalışmakta ısrar ediyorlardı.[19]

1930'lu yılların başında, bunalımın etkisini hafifletmek, borçlarını ve vergilerini ödeyebilecek para kazanmak için, kentlere geçici olarak çalışmaya gelen köylülerin sayısı da artmaya başladı.

> Her sene olduğu gibi bu sene de köylerden şehirlere büyük bir amele akını başlamıştır. Fakat bu sene gelen amele miktarı her seneye nisbetle çok daha fazladır. [Ücretlerde] Şayanı hayret derecede bir ucuzluk görülmektedir.[20]

1930 yılında köylerden kentlere başlayan akın 1931 yılında da durmamış, sürmüştür.

> Son günlerde iş bulmak için Anadolu'dan şehrimize [İstanbul] gelenlerin adedi hayli artmıştır.[21]

1932 yılının da bir önceki yıllardan farkı yoktur.

> Anadolu'dan gelip hamallık yapmak isteyenlerin sayısı artıyor.[22]

Daha önce bu köylülere yönelik olumsuz tepkiler gösterilmezken, bunalımdan sonra köylülerin kentlere göçünün önlenmesi gerektiği dile getirilmeye başlandı.

> Vilayet, son zamalarda Anadolu'dan gelen işsizler hakkında Dahiliye Vekaletine müracaate mecbur kalmıştır. Bu gibi işsizlerin İstanbul'a gönderilmemesi için vilayetlere tebligat yapılması istenmektedir.[23]

1929 ekonomik bunalımı sonucu iflas eden firmalar nedeniyle işçiler işlerini kaybederken işsizlik de artmaya başladı. 7 Mart 1932 tarihli *Cumhuriyet*'e göre bunalım başladıktan sonra "fabrika ve imalathanelerden bazılarının işlememesi bir kısım amalenin işsiz kalmasına" neden olmuştur. Gazeteler işsiz kalanların, işten çıkarılanların önemli boyutlara ulaştığını gösteren haberlere yer vermektedir.

> Senenin ihracat mevsimi olan bu aylarda şehrimizdeki [İzmir] işsizlik bilhassa nazarı dikkati celbetmeğe başlamıştır.[24]

> Şehrimizde [İzmir] binden fazla amele incir işliyerek senelik ihtiyaçlarını temin eder. Bugün binbeşyüz kadar amele, belki de muvakkat bir müddet için işsiz kalma vaziyetindedir. İncir amelesinden birkısım şimdi iş bulmak için Amerikan tütün kumpanyalarına müracaat etmişler, fakat iş bulamamışlardır.[25]

> Son günlerde Balıkesir'den şehrimize [İstanbul] iş aramak için fazla amele gelmektedir. Bunlar evvelce Balya-Kara Aydın madeninde ve Balıkesir demiryol inşaatında çalışıyorlardı.[26]

> İzmir'de Austro-Türk Şirketi'nin yeni müdürü M. Boton şirketteki bütün Türk memurlara yol vermiş, bunların yerine Musevi memurlar almağa başlamıştır. Hatta şirketteki 25 Türk hamala bile yol verilmiştir.[27]

> Son zamanlarda bazı ecnebi bankalar memur kadrolarında tensikat yapıyorlar. Bu gibi tensikat işlerinde en ziyade Türk memurlar açıkta kalmaktadır.[28]

> Seyrisefainde fabrikadan 130 amele işsiz kalıyor.[29]

> 2.000 tütün amelesi işsiz kaldı. (...) Ekserisi kadın olan bu ameleden yüz kadarı dün sabah toplu halde İnhisar İdaresi'nin Galata'daki merkezine giderek işsiz kalmalarından şikayet etmişler ve iş istemişlerdir.[30]

Bunalım nedeniyle baş gösteren işsizliğin 1931 yılı sonlarında 100 bine ulaştığı belirtilmektedir.[31] İstatistiki verilere göre sanayi sektöründe 1930-1933 döneminde çalışanların sayısı azalarak, 256.326'dan 225.927'ye inmiştir. Hizmet sektörü de benzer bir eğilim içinde olmuş, 1930 yılında 507.462 olan çalışan sayısı 1931 yılında 457.119'a düşmüştür.[32] Mustafa Kemal Atatürk ile 1930 yılında üç ay boyunca Türkiye'yi gezen Ahmet Hamdi Başar da gittikleri her yerde işlerin gittikçe azaldığından şikayet edildiğini belirtmektedir.[33]

İşsizliğin büyük boyutlara ulaştığı 1930'lu yıllarda iş bulabilmek için önemli çabalar sarf edilmekte, daha ucuza ve daha uzun süreye çalışılmaya razı olunmaktadır. Gazetelerde bu türden haberlere sık sık yer verilmeğe başlanmıştır:

> ... küçük bir trikotaj veya mensucat fabrikasında yüzlerce kadın ve çocuk iş için müracaat ediyor. Fazla arzolunduğu ve esasen kazançları mahdut bulunduğu için müracaat edenler arasından alınanların çoğuna pek az ücret veriliyor. Ve amele on bir hatta on iki saat çalıştırılıyor. Ekseriya hafta tatili de yoktur. İşler ve kazançlar azdır. Binaenaleyh işçilere haftada 300 ve 350 kuruş verilebilsin diyelim. Fakat çalışma saatlerinin fazla olmasına doğrudur denilebilir mi?[34]

> İncir amelesinin yevmiyelerinde de çok düşüklük vardır. Geçen sene 5 lira yevmiye ile çalışan usta bu sene 3 liradan ziyade yevmiye alamıyor. Ameleler ise 100-200 kuruş arasında yevmiye almaktadırlar.[35]

Adana'da amele bolluğu nedeniyle komisyonun belirlediği ücretin altında çalışmak isteyenler olduğundan ödenen ücretler belirlenenden daha düşüktür.[36] 1932 yılı ücretleri ile 1933 yılı ücretleri karşılaştırıldığında ücretlerin nominal olarak düştüğü daha açık olarak görülmektedir. Örneğin 1932 yılındaki işçi ücretleri 1933.yılında aylık olarak tarımda 26 liradan 21.8 liraya, dokumada 16.6 liradan 16 liraya, yünlü dokumada 19.6 liradan 18 liraya, kâğıt sektöründe 36.4 liradan 35.33 liraya, madende 29.5 liradan 28.5 liraya, inşaatta 20.7 liradan 20.6 liraya düşmüştür.[37] Fiyat artışları da göz önüne alındığında, bunalım döneminde, işçilerin reel ücretlerinin önemli miktarda düşmüş olduğu anlaşılacaktır.

Öte yandan bu düşük ücretlere rağmen, işten çıkarmalara karşı işçiler zaman zaman işten çıkaran sorumlu kişilere ve kendilerine yönelik şiddete başvurmaktan da geri kalmamaktadır.

> İşinden çıkarılan İstinye dok amelesi Şaban bilek damarlarını keserek intihara teşebbüs etmiştir.[38]

> Zeytinburnu Tapa Fabrikasında çalışan Nazım işine nihayet veren fabrika memuru Burhanettin Beyi yakalayıp katletmiştir.[39]

> Muğla, Fethiye'deki Alman maden şirketinden çıkarılan on, onbeş kişi silahlanmışlar ve eşkiyalığa başlamışlar.[40]

İş bulmak için fabrikalara, işyerlerine yığınlar halinde başvuran işsizleri dağıtmak için polis ve jandarma güç kullanmak zorunda kalmıştır. *The American Tobacco* müessesesinde çalışmak için şirketin önünde toplanan kadın işçileri polis şiddet kullanarak dağıtmıştır.[41]

Kuşkusuz bu dönemde, işsizliğe gösterilen tepkiler sadece şiddet içeren tepkiler değildir. Tütün işçileri 300 imza toplayarak 3.000 işsiz adına İstanbul Valiliği'ne başvurmuştur. Ancak bu başvuru polis tarafından soruşturmaya tabi tutulmuş ve işsizleri tahrik ettikleri gerekçesiyle 3 kişi tutuklanmıştır.[42]

Gazetelerdeki işsizlikle ilgili haberlere 1931 yılında başka bir konu daha eklendi.

> Ecnebilerin memleketimizde yapamayacakları işler hakkındaki kanun layihası bu gün meclis iktisat encümeninde müzakere edilecektir.[43]

4 ve 11 Haziran 1932 tarihinde TBMM'de görüşülerek kabul edilen "Türkiye'de Türk vatandaşlarına tahsis edilen sanat ve hizmetler hakkında Kanun"[44] ile, işsizlik sorunu ile karşı karşıya olan Türk işçilere yeni iş olanakları yaratılarak sempatileri kazanılmaya çalışılırken, aynı zamanda milliyetçileştirmede farklı bir boyutta da olsa yeni bir olanağa, araca kavuşulmuş olunuyordu. Gazeteler, bu kanunun Türk işçilerini ve esnafını memnun edeceğini belirtiyorlardı.[45] Ama, bu kanunun bir de arka planı vardı. Bunu anlamak için kısaca da olsa rejim ve düzen açısından dönemin özelliklerine göz atmak yararlı olacaktır.

Türkiyedeki Ekalliyetlere Verilmiş Olan Hakla

"Memleketimizdeki azhklarm yapacakları iş hükümete müracaat ederek Türk kültürünü ... ettiklerini söylemektir. Böyle bir hareket teşkilâtı esasiyemizin mefhumu ile uygun düş...

***İzmir mebusu Mahmut Esat (Bozkurt) Bey'in İnkılap Enstitüsü'nde verdiği ders. Vakit*, 17 Mayıs 1934.**

İttihat ve Terakki ile başlayan milliyetçiliğe sarılma Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde de pekiştirilerek sürdürüldü. Böylece dinsel meşruiyetin yerini milliyetçilik almış oluyordu. İttihat ve Terakki'nin milliyetçiliğine ek olarak Cumhuriyet'in yöneticileri "halkçılığı" da toplumsal bütünlüğü sağlayacak bir harç olarak kullandılar. Ancak, Serbest Fırka deneyimi rejimin oturmadığını göstermekteydi. Bu durum, yönetenleri 1930'lu yıllarda milliyetçiliği toplumsallaştırmaya itecekti. Bu nedenle, önemli bir fikir akımı olarak "sınıfsız, imtiyazsız ve tezatsız, kaynaşmış bir millet", geliştirilmeye çalışıldı.[46]

CHF Genel Başkanı sıfatıyla Mustafa Kemal 20 Nisan 1931 tarihinde bir beyanname yayınladı. Bu beyannamede, "Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil ve fakat ferdi ve içtimai hayat için iş bölümü itibarile muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir camia telakki" ediliyor, "milliyetçi Türk amelesi ve işçileri mevcudiyetleri ve emeklerile Türk camiasının kıymetli uzuvlarıdır" deniliyordu.[47] 1930'a kadar halkçılık çerçevesinde sürdürülen "sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış millet" söylemi, artık yerini, sık sık dillendirilecek olan, "milliyetçi Türk işçisi" söylemine bırakıyordu. CHF'nin 1923 ve 1927

tüzüklerindeki "hiç bir sınıfın, hiç bir ferdin imtiyazını" kabul etmeyen hükümleri artık daha açık şekilde dile getirilmeye muhtaçtı. Bu, CHF'nin 1931 yılı kongresinde gerçekleştirilecekti. Mustafa Kemal'in yukarıdaki beyannamede belirttikleri aynen CHF'nin 1931 yılı Programına geçecekti. Programın "İktisat" ile ilgili olan "Üçüncü Kısım"ında "Milliyetçi Türk amelesi ve işçilerinin hayat ve haklarını ve menfaatlarını göz önünde tutacağız. Say ile sermaye arasında ahenk tesisi ve bir iş kanunu ile ihtiyaca kafi hükümleri vaz'ı Fırkanın mühim işleri arasında görülür" denilirken milliyetçilik söylemi de programda yerini almış oluyordu.[48]

Programda ifadesini bulan bu yaklaşım bir söylem olarak kalmayacak, toplumsal ve siyasal hayatta yerini bulacaktı. CHF Genel Sekreteri Recep Bey (Peker) 16 Ekim 1931 tarihinde Darülfünun'da (İstanbul Üniversitesi) yaptığı konuşmada CHF Programını açıklarken bunun ipuçlarını da vermektedir:

> ... milletimizin hususi seciyelerinin ve müstakil hüviyetinin mahfuz kalması için her nereden gelirse gelsin ve her ne mahiyette olursa olsun beynelmilelcilik cereyanlarına kapılmanın milli felaketler doğuracağına kaniyiz. Her ferdimizin bundan dikkatle kaçınmasını lüzumlu görürüz. Program iktisat kısmında amele ve işçilerimiz için milliyetçilik şartını zikre sebep olan esas fikir budur.
>
> (...)
>
> Bir vatan için menfaatler, mutlaka bazı vasıfların benzeyişi ve müşterekleşmesi iddiasından gidilerek sınıflaşmak yolu ile temin edilemez. CHF tek vatandaşın olduğu kadar çalışma zümrelerinin hususi menfaatlerinin de devletin ve memleketin umumi menfaati çerçevesi içinde temin olunabileceğine kanidir. Bütün dünyada görülen misallere bakarsak sınıflaşmak fikri insafsız, ihtiraslı ve taasuplu bir sınıf mücadelesini ve bu da vatandaşların mütemadi çatışmasını doğuruyor. Bu çatışma bir devletin yaşamasında ve tehlikelerden korunmasında en büyük kuvvet olan milli birliği ve milliyet fikirlerini yavaş yavaş tahrip ediyor.

Recep Bey'e göre, bunun için de "sınıflaşmayı reddedip", "bunun yerine milletçe kütleleşmek fikrini müdafaa etmek" gerekmektedir.[49] "Milliyet fikrine sahip Türk amele ve işçileri"ni oluşturmak gerekmektedir. Böylece, işçiler milliyetçileştirilmiş olunacaktır.

1931 yılı ve sonrasında CHF işçilere yönelik girişimlerde bulunmaya başladı. CHF Umumi İdare Heyeti içerisinde yapılan görev dağılımında dört ana grup ve bu gruplara bağlı 13 büro oluşturuldu. Genel Sekreterliğin, 29 Ağustos 1931 tarih ve 2101 sayılı yazısına göre "C Grubu"nun "Dokuzuncu büro"su "İş, işçiler, esnaf teşkilatı, serbest meslek" bürosudur. C Grubu "memleketin iktisadi faaliyetleri, Fırka programında yazılı sınıflar üzerinde çalışacak ve programımızın ruhunu teşkil eden sınıf mücadelelerine mahal vermeden hepsi arasında ahenk ve müvazenet tesis için konacak kanunlar ve Fırka esaslarını yürütmek için çalışacaktır."[50]

CHF'de bu türden gelişmeler yaşanırken, işsizlik sorununun büyük boyutlara ulaşması, yönetenleri de sorunla daha yakından ilgilenmeye itti. 15 Ağustos 1931 tarihli *Milliyet* gazetesinde şunlar yazılıydı:

> Buhranın ıstırabını, acısını büyük ölçüde hissediyoruz. Çeşitli nedenlerle işsiz kalmış kişilere iş bulmak için, hükümet resmi kurumları vasıtasiyle elinden geleni yapmaktadır. Fakat felaketin önüne geçmek umudu yoktur.

Bu arada işsizliğin önlenmesine yönelik öneriler de yapılmaktaydı. "İşsizlere iş bulmak için resmi bir büro lazımdır. (...) Bizim öğrendiğimize göre hükümet işçilerle işverenler arasında bir münasebet tesis etmek gayesile gerek merkezde, gerek bazı vilayetlerde bürolar vücude getirecektir.[51]

Ancak, tüm bu çabalar da yetersiz kalmıştır. Bu "felaketin önüne geçebilme umutsuzluğu", gözleri "ötekine", yabancılara çevirmiştir. İlk işareti, yönetime yakın *Milliyet* gazetesi vermiştir:

> Zamanımızda yabancı ustaların inşaatlardaki nüfuzu göze batmaktadır... Oysa Türk işçisi, işsizlikten şikayet etmektedir.[52]

İşaret alınmış ve gazetelerde "Türkiye'de iş Türkündür" başlığı altında "Türk vatandaşlarının iş bulmak hususunda himaye edilmesi" talepleri de yükselmeye başlamıştı.[53]

Gazete haberlerinde yabancıların çalıştığı işler ve sayılarına yer veriliyor, milliyetçilik duyguları kabartılıyordu. Örneğin, Garsonlar Cemiyeti, "garsonluğun Türk tebaasına inhisar etmesi için ticaret müdüriyetine müracaat" ediyordu.[54] Gazetelerde yabancı işçilere yönelik şikayetlere ve çeşitli haberlere yer veriliyordu:

> Alpullu Şeker Fabrikasında yüksek yevmiye ile birçok Macar amele çalıştırılmaktadır.[55]

Fakat, asıl hedefin bu yabancı işçiler olmadığını, o güne kadar Türk vatandaşlığına geçmemiş olan azınlıkların da hedef olduğunu gösteren önemli gelişmeler vardır.

1920'li yılların sonunda hemen hemen tamamı İstanbul'da oturan 110.00 kadar Rumca ve 77.000 kadar Ermenice konuşan bir nüfus vardı.[56] Bunların tamamının Türk vatandaşlığına geçtiğini gösteren bilgiler olmamasına rağmen, 1920'li yıların sonunda, bunları Türk vatandaşlığına geçmeye zorlayan birtakım yasal düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir. 14 Mayıs 1927 tarihinde TBMM'ye sevk edilen "Şeraiti muayyeneyi haiz olmıyan Osmanlı tebaasının Türk vatandaşlığından iskatı kakkında kanun layihası", 23 Mayıs 1927 tarihinde görüşülerek kabul edilmiş, 31 Mayıs 1927 tarihli *Resmi Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe konulmuştu. Bu Kanunun eksikliklerini tamamlamak üzere, 29 Kanunievvel 1927 tarihinde TBMM'ye havale edilen "Türk Vatandaşlığı Kanunu", 22-23 Mayıs 1928 tarihinde görüşülerek kabul edil

miş, 4 Haziran 1928 tarihinde 904 sayılı *Resmi Gazete*'de yayımlanarak, 1 Kanunısâni 1929 tarihinden itibaren yürürlüğe girmişti.[57] Kanunun 5. maddesine göre, "Türkiye'de alettevali beş sene ikamet eden ve memleketi kanununa göre reşit olan bir ecnebi Türk vatandaşlığını talep ve İcra Vekilleri Heyeti kararile iktisap edebilir." Bu durumda, 30 Ocak 1923 tarihli "Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme"nin hükümleri çerçevesinde Türk vatandaşlığına geçmeden İstanbul'da oturma ve çalışma hakkını elde etmiş Rumlar ile Lozan Barış Konferansı'nın daha önce sözü edilen sözleşmelerinin hükümleri çerçevesi içinde kalan Ermeni ve Museviler ya vatandaşlığa geçecekler ya da yabancı kabul edilerek, kanunda belirtilen sanat ve hizmetleri yapma yasağı kapsamında kalacaklardır. Bu durumda ise, onları bekleyen iki seçenek vardır: Ya Türkiye'yi terk edecekler ya da Türk vatandaşlığına geçeceklerdir. Bunlardan hangisine başvurdukları ise yazının ilerleyen bölümlerinde tartışılacaktır.

Yukarıdaki savı destekleyen bir diğer önemli olgu ise Türkiye'de çalışmakta olan yabancı sayısıdır. Örneğin 1927 sanayi sayımına göre dört ve daha fazla işçi çalıştıran işyerlerinde çalışan yabancı sayısı 702'si memur, 347'si işçi olmak üzere toplam 1.048 idi.[58] Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanan işletmelerde çalışan yabancı sayısı ise 1932'de 222'si memur, 212'si işçi olmak üzere toplam 434, 1933'te 255'i memur 199'u işçi olmak toplam 454, 1934'te 218'i memur 116'sı işçi olmak üzere toplam 334 idi.[59] Ancak, 1935 yılında, kanunun yürürlüğe girişinden sonra, 15.000 civarında Macarın Türkiye'yi terk ettiği belirtilmektedir.[60] Bu sayının ne kadarının işçi, esnaf ve sanatkâr olduğu bilinmemekle birlikte, hepsinin çalışan olduğunu gösteren bir bilgi de yok. Bu verilere, sayım dışında kalmış diğer yabancı işçiler eklense de, sayı özel kanun çıkartacak kadar önemli bir miktara ulaşmamaktadır. Bütün bunlar, kanunun farklı amaçlar taşıdığını göstermektedir. Zaten, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya Bey de kanun mecliste görüşülürken "... memleketimizde bu sanatları icra eden ecnebiler henüz çok miktarda değildir" derken bu gerçeği açıklamış olmaktadır.[61] Diğer ülkelerden gelen kitlesel bir işsiz göçü ile de karşılaşılmamış olması, bu savı destekleyen bir diğer önemli gösterge olmaktadır.

Yukarıda belirtilen gelişmeler ile 1929 ekonomik bunalımının yarattığı işsizlik sorunu birleştiğinde "ötekine" yönelik bir kanunun çıkarılması da kaçınılmazlaşmaktadır. İşte bu sürecin sonucunda, *Akşam* gazetesinin verdiği, "ötekine" yönelik "Ecnebilerin memleketimizde yapamayacakları işler hakkındaki kanun layihası bu gün meclis iktisat encümeninde müzakere edilecektir" haberi, iktisat, adliye ve hariciye encümenlerinin çalışmalarından sonra "Türkiye'de ecnebi tebaası tarafından yapılması memnu olan sanatlar hakkında 1/70 numaralı kanun layihası ve iktisat encümeni mazbatası" olarak 2 Haziran 1932 tarihinde TBMM'ye havale edilerek ikinci adım atılıyordu.[62]

2 Haziran 1932 tarihinde TBMM'ye havale edilen kanun layihası ve İktisat Encümeni mazbatası 4 Haziran 1932 tarihinde adı değiştirilerek görüşülmeye başlanmıştır. "Türkiye'de ecnebi tebaası tarafından yapılması memnu olan sanatlar hakkında kanun" olan kanunun adı, "Türkiyede Türk vatandaşlarına tahsis edilen sanat ve hizmetler hakkında kanun" şeklinde değiştirilmiştir. Değişikliğin nedeni, Hariciye Encümeni'nin 24 Şubat 1932 tarihli mazbatasıdır. Hariciye Encümeni'nin kanun adının değiştirilmesi teklifine Adliye Encümeni de katılmış, böylece kanunun adı değiştirilmiştir.[63]

10 maddelik bu kanunun görüşmelerinde tartışma "Türk tabiiyetinde olmıyanlar tarafından yapılması memnu" olan mesleklerin tespitinde yaşanmıştır. Ordu milletvekili Ahmet İhsan [Tokgöz] "Maddeye yalnız mürettipliği koyup öbürlerini koymamak doğru değildir" demiş, maddeye mücellitlerin, litograf ve tipografların da dahil edilmesini teklif etmiştir. İktisat Encümeni Reisi Rahmi Bey'in Ahmet İhsan Bey'e verdiği cevap kanunun hazırlanış ruhunu da yansıtmaktadır:

> Efendim, evvelce İktisat encümeninin, Adliye encümeninin, hariciye encümeninin tesbit ettiği maddelerde arkadaşlarımızın ifade ettikleri bir çok sanatlar mevcuttu. Eğer biz bunların tadadı yoluna gidersek bu adet pek çoğalır. Bunu tesbite de maddeten imkân yoktur. Bunu bildiğimiz için bir kısmını ihtisar ettik. Yani memleketimizde bulunup da hariç mütehassıslara ihtiyaç göstermeksizin kendi vatandaşlarımızın yapabileceği sanatları Türklere hasretmeği düşündük. Vatandaşların iyi bildiği ve memleketimizde müntesipleri çok bulunan sanatlardan ecnebileri menetmek için buraya bu maddeyi koyduk, şimdi mücellitleri dahil edersek, diğer

Ecnebi Berber Ve Garsonlar Tespit Edildi

Türkiyede ecnebilere yasak edilecek mesleklere ait kanun lâyihasının yakında Millet Meclisinde müzakeresi çok muhtemeldir. Yaptığımız tahkikata göre, İstanbulda ecnebi olarak (200) berber vardır. Bunların ekseriyeti Yunanlıdır.

Garsonlar Cemiyetinde (551) mukayyet aza vardır ki, bunların da (223)'ü ecnebidir. Tabiiyet itibarile miktarları şudur: (54) Rus, (98) Yunanlı, (21) Arnavut, (2) Fransız, (14) Sırp, (1) İtalyan, (4) Bulgar, (1) İngiliz, (6) İranlı, (2) Romen, (15) Alman, (1) İspanyol, (4) Avusturyalı, (1) Gürcü.

Garsonlar Cemiyeti Ticaret Müdüriyeti nezdinde teşebbüste bulunarak lokanta ve barlarda garson bakkı olarak alınan yüzde onların patronlar tarafından garsonlara tamamen verilmediğinden şikâyet etmiştir.

***Son Posta*, 28 Mart 1934.**

TÜRKİYE'DE TÜRK VATANDAŞLARINA TAHSİS EDİLEN SANAT VE HİZMETLER HAKKINDA KANUN *

Madde 1- Türkiye Cumhuriyeti dahilinde aşağıda gösterilen sanat ve hizmetler münhasıran Türk vatandaşları tarafından yapılır. Bu sanat ve hizmetlerin Türk vatandaşı olmayanlar tarafından yapılması memnudur.

A) Ayak satıcılığı; çalgıcılık; fotoğrafçılık; berberlik; mürettiplik; simsarlık; elbise, kasket ve kundura imalciliği; borsalarda mubayaacılık; Devlet inhisarına tabi maddelerin satıcılığı; seyyahlara tercümanlık ve rehberlik; inşaat, demir ve ahşap sanayi işçilikleri; umumi nakliye vesaiti ile su ve tenvir ve teshin ve muharebe işlerinde daimi ve muvakkat işçilik; karada tahmil ve tahliye işleri; şoförlük ve muavinliği; alelûmum amelelik; her türlü müesseselerle ticarethane, apartman; han, otel ve şirketlerde bekçilik, kapıcılık, odabaşılık; otel, han, hamam, kahvehane, gazino, dansiğ ve barlarda kadın ve erkek hizmetçilik (garson ve servant); bar oyunculuğu ve şarkıcılığı.

B) Baytarlık ve kimyagerlik.

Madde 2- İcra Vekilleri Heyeti kararıyle ruhsatı mahsusa ita kılınmadıkça aşağıdaki sayılan sanatlar ecnebiler tarafından icra edilmez.

A) Tayyare makinistliği ve pilotluğu,

B) Devlete veya vilâyetlere merbut müessesat veya belediyeler ile bunlara merbut tesisat hizmetleri.

Madde 3- Bu kanunda Türk vatandaşlarına tahsis edilmemiş olan sanat ve hizmetlerin ecnebi tebaası tarafından icrası, icabında, İcra Vekilleri Heyeti kararıyle menolunabilir.

Madde 4- Aşağıdaki hizmetlerde istihdam olunan ecnebiler bu kanun hükmünden müstesnadır:

Türkiye Cumhuriyeti nezdinde bulunan ecnebi devletlerin sefarethane ve konsoloshanelerinin kapıcıları ve emrindeki nakliye vasıtalarını sevk ve idare eden kendi veya diğer bir ecnebi devlet tabiiyetindeki işçiler.

Madde 5- Bu kanunun neşri tarihinde Türk vatandaşlarına tahsis edilen sanat ve hizmetleri yapmakta olan ecnebiler kanunun neşri tarihinden itibaren bir sene içinde işlerini terketmeğe mecburdurlar.

Madde 6- Türk vatandaşlarına tahsis edilen sanat ve hizmetleri 5 inci maddede tayin olunan müddetin hitamından sonra icra eden ecnebiler mahalli en büyük mülkiye memurunun emriyle fiilen sanat ve hizmetlerinden menolunmakla beraber tanzim edilecek zabıt varakasiyle sulh mahkemesine verilir ve on liradan beş yüz liraya kadar ağır para cezasına mahkûm edilir.

Madde 7- Türk vatandaşları hakkında idari ve kanuni kayıtlar koyan ecnebi devletlerin tebaası Türkiye'de yapabilecekleri sanat ve hizmetlerin icrasından İcra Vekilleri Heyeti kararıyle menolunabilir.

Madde 8- Vilayet ve kaza merkezi olmayan mahallerde ecnebilerin dükkân açması memnudur.

Madde 9- Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 10- Bu kanun hükümlerini icraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

* Kanun no: 2007, kabul tarihi: 11 Haziran 1932, *Resmi Gazete*'de neşir ve ilanı: 16 Haziran 1932, sayı: 2126.

> arkadaşlar da bir çok sanatların ilavesini isteyeceklerdir. Biz bunlara meydan bırakmamak için bu kanunun (3) üncü maddesile Hükümete salahiyet verdik. Kendi vatandaşlarımızın her hangi bir sanattan ecnebileri menedip bunu kendi vatandaşlarımıza hasretmek salahiyeti bu maddede tesbit edilmiştir. Hükümet lüzum görürse bu salahiyetini her zaman istimal edebilir. Onun için ilaveye lüzum yoktur.

Bu açıklamadan da anlaşılacağı gibi Türk vatandaşı olmayanlara çalışma hakkı verilmemektedir. Ancak, tek tek işleri saymanın ve bunları tespit etmenin zorluğu nedeniyle en yaygın olan işler sayılmış, diğer durumda da hükümete yasaklama yetkisi verilmiştir. Bu durumda Türkiye'de çalışan yabancılar ya Türk vatandaşlığına geçecekler, ya da Türkiye'yi terk etmek durumunda kalacaklardır. İktisat Encümeni Reisi Rahmi Bey'in yukarıda aktarılan açıklamasından sonra da maddeye bazı meslekler in konulması yönünde teklifler sürmüşse de bunlardan sadece berberlerin de maddeye eklenmesi kabul edilmiş, diğerleri için üçüncü madde ile hükümete verilen yetkiyle yetinilmesi benimsenmiştir.

Birinci madde ile Türklerin yapacakları işler ve sanatlar sayıldıktan sonra,[64] ikinci madde ile "İcra Vekilleri Heyeti kararile ruhsatı mahsusa ita kılınmadıkça ecnebiler tarafından icra" edilemeyecek sanatlar sayılmıştır. Bunlar ise "A) Tayyare makinistliği ve pilotluğu, B) Devlet veya vilayetlere merbut müessesat veya belediyeler ile bunlara merbut tesisat hizmetleri"dir.

Beşinci madde ile "kanunun neşri tarihinden Türk vatandaşlarına tahsis edilen sanat ve hizmetleri yapmakta olan ecnebiler kanunun neşri tarihinden itibaren altı ay içinde işlerini terketmeğe mecbur" tutulmuşlardır. Altıncı madde ile de bu karara uymayanlara uygulanacak yaptırımlar belirlenmiştir. Kanunun gereklerini yerine getirmeyip, Türk vatandaşlarına tahsis edilen sanat ve hizmetleri icra etmeye devam eden "ecnebiler mahalli en büyük mülkiye memurunun emrile fiilen sanat ve hizmetlerinden menolunmakla beraber tanzim edilecek zabıt varakasile sulh mahkemesine verilir ve on liradan beş yüz liraya kadar ağır para cezasına mahkum edilir".

Sekizinci madde ile yasak alanı iyice pekiştirilmiş, "Vilayet ve kaza merkezi olmıyan mahallerde ecnebilerin dükkân açması" yasaklanmıştır.

11 Haziran 1932 tarihinde bu kanun bir kez daha görüşülmüş, beşinci maddede değişiklik yapılmıştır. Kastamonu milletvekili Tahsin Bey "Türkiyede türk vatandaşlarına tahsis edilen sanat ve hizmetler hakkındaki kanun layihasının beşinci maddesindeki 6 ay müddetin bir seneye iblağını arz ve teklif" etmiş, bu teklife İktisat Encümeni"nin de "iştirak etmesi" ile teklif kabul edilmiştir.[65]

TBMM'de görüşülerek 11 Haziran 1932 tarihinde son şeklini alıp, kabul edilen 2007 sayılı "Türkiye'de Türk vatandaşlarına tahsis edilen sanat ve hizmetler hakkında Kanun" 16 Haziran 1932 tarih ve 2126 sayılı *Resmi Gazete*'de yayımlanmıştır.[66]

Resmi Gazete'deki yayım tarihinden itibaren bir yıl sonra uygulanması benimsenen kanunun, 17 Mayıs 1933 tarihinde bazı hükümlerinin değiştirilme-

si için hükümet'in yaptığı teklif TBMM'ye tevdi edilmiş ve 31 Mayıs 1933 tarihinde görüşülmüştür. Bu görüşmede 2007 sayılı kanunun 5. maddesinde belirtilen Türk vatandaşlarına tahsis edilen sanat ve hizmetleri yapmakta olan ecnebiler kanunun neşri tarihinden itibaren bir yıl içinde işlerini terketmeğe mecbur"iyeti değiştirilmiştir. Kabul edilen 2249 sayılı "Türkiyede Türk vatandaşlarına tahsis edilen sanat ve hizmetler hakkındaki 2007 sayılı kanunun bazı hükümlerini değiştiren Kanun"un birinci maddesine göre "2007 sayılı kanun ile Türk vatandaşlarına tahsis edilen sanat ve hizmetlerden yabancıların el çekmeleri mezkur kanunun beşinci maddesinde yazılı müddetin bitmesinden itibaren iki sene içinde temin edilir. Bu müddet içinde kanunda yazılan işlerden hangilerinin hangi tarihten itibaren yabancılar tarafından yapılamayacağı İcra Vekilleri Heyetince kararlaştırılır".[67] 2249 sayı ve 31 Mayıs 1933 tarihli bu kanun 6 Haziran 1933 tarih ve 2420 sayılı *Resmi Gazete*'de yayımlanmıştır. Böylece, kanunun uygulanması iki yıl daha ertelenmiştir.

1932 yılında gazeteler, kanunun kabul edilmesinden sonra, konu ile ilgili haberlere yer vermeye devam ettiler. Bu haberlerde yabancı işçilerin çalışmaya devam ettikleri belirtilmekteydi: "Bazı fabrikalar uzman sıfatıyla yabancı işçi çalıştırmaktadır". Bu yöntemin bir suistimal olup olmadığı yönünde incelemeler yapılmaktadır.[68]

> Avrupadaki bunalım nedeniyle çok sayıda yabancı nitelikli işçi geliyor. Çimento fabrikasında çalışan Alman işçiler var.[69]

9 Mart 1933 tarihli sayısında *Cumhuriyet* gazetesi,

> Bu kanun mucibince işten menedilecek küçük sanatlar ve hizmetlerle meşgul ecnebilerin miktarı 4000 kadardır. Menedilenler arasında 80 çalgıcı, 285 süfçü, 50 şoför, 450 garson, 150 berber, 400 tütüncü, 20 otel müstahdemi vardır. Şehrimizde bulunan ecnebi fotoğrafçılar, mürettipler, terziler, kunduracılar, kasket imalatçıları da kanunun tatbikatından sonra çalışamıyacaklardır. Hususi müsaade ile memleketimizde kalan Beyaz Rus'lar hakkında da ecnebilere ait ahkâma göre muamele yapılacaktır. İktisat Müdüriyeti, inhisar idarelerinden ecnebi bayilerin isimlerini istemiştir. Bunlar da menolunacaktır. İşsiz ve ehliyetli Türk vatandaşları kanunun tatbikini beklemektedir.[70]

29 Kanunisâni 1934 tarihli *Cumhuriyet* gazetesi İstanbul'da 2.500 kadar Macar, İtalyan, Bulgar ve Yunanlı sıvacı ve boyacının varlığından söz ediyor ve bunların Türklere tercih edildiğini, Türklerin yüzde 5'inin bile iş bulamayacağını belirtiyor.[71] Kanunun uygulanması beklenirken, Sümerbank gibi devlet fabrikalarının da verdikleri ilanda işe alınacak işçilerin Türk olması gerektiği belirtiliyordu.[72]

Kuşkusuz, yabancılar sadece bunlar değildi ve kanundan asıl etkilenenler daha önce de belirtildiği gibi, o güne dek Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığına geçmemiş olan Musevi, Rum ve Ermeniler gibi gayrimüslimler olacaktı. Gazeteler, Türk vatandaşlığına geçmek isteyen ya da yurdu terk eden yabancılar ile ilgili haberlere sık sık yer veriyordu.

> Türkiye'de Türk vatandaşlarına hasredilen işler ve meslekler hakkında [TB]MM tarafından kabul olunan kanun Haziran ayından itibaren tatbik edilecek. Ecnebilerden bir kısmı müslüman olmak üzere müftülüklere müracaat etmektedir.[73]

4 Mayıs 1933 tarihli *Cumhuriyet* gazetesine göre kanunun "hükümlerinden kurtulmak için tebdili tabiiyet etmek isteyen kimseler tarafından İstanbul Vilayetine beş bine yakın istida verilmiş, bu istidalar Ankara'ya gönderilmiştir."

Yine bir başka habere göre,

> ecnebi tebaasından (...) bazıları Türk vatandaşı olmak için şimdiden Hükümete müracaat etmektedirler. Diğer taraftan Konsoloshaneler de kendi tabiiyetlerinde bulunan bu gibilerin vaziyet ve isimlerini tesbite başlamıştır. Bu kanun tatbikatından en ziyade zarar görecek olan Yunan tebaasıdır (...) İstanbul'da bulunan ve adedi bir kaç bini bulan Yunanlılar dün Beyoğlundaki Yunan Konsosloshanesinde toplanarak isim ve san'atlarını tesbit ettirmişlerdir (...) İran'lı tütüncülerin ekserisi tabiiyeti değiştirmek suretile vaziyetlerini muhafaza etmek teşebbüsünün neticesiz kalması dolayısile dükkanlarını Türk'lere devretmeğe başlamışlardır.[74]

6 bin Yunan'lı küçük san'at erbabı pasaport almış, Yunanistan'a gitme kararı vermiştir.[75]

Satıcılar Ve türkçe

İstanbul Belediyesi de harekete geçiyor

İzmir Belediyesi satıcıların türkçeden başka lisanla bağırmamaları hakkında alâkadarlara emir vermiş ve aksine hareket edenlerle bu hususta müsamahasız görülecek memurların cezalandırılacaklarını bildirmiştir. Zabıta belediye talimatnamesinde esasen satıcıların münhasıran türkçe bağırmaları hakkında ahkâm mevcut olduğundan İstanbul Belediyesi bu hususta ayrıca tedbir almağa lüzum görmemektedir. Maamafih bu ahkâmın ciddiyetle tatbiki için icap eden tebligat yapılmıştır.

Cumhuriyet, 8 Mart 1933.

İyi bir cereyan ...

Musevi ve hıristiyanlar Türk ismi alacaklar

Polis memurları arasında isimlerin türkçeye tebdili hakkında bazı teşebbüslere girişilmiştir. Aldığımız malûmata nazaran kısa zamanda İstanbul polisleri isimlerini tamamile türkçeye tebdil edeceklerdir.

Emniyet İşleri Müdüriyetine ne tahvil edilen polis müdürlüklerinin tekrar eski isimlerin verilmesi için Dahiliye Vekâletince yeniden tetkikat yapılacaktır.

Museviler arasında; atlarına bir de türkçe isim ilâvesi şeklinde bir cereyan vardır. Bu fikir Türk tabiiyetini haiz hıristiyanlar arasında da uyandığı takdirde din farkı nazarı dikkate alınmaksızın Türk tabiiyetini haiz bütün vatandaşlar arasındaki ahenk daha ziyade takviye edilmiş olacaktır. Bu vaziyet Almanya, Fransa hatta İngiltere'de de böyledir.

Cumhuriyet, 30 Mart 1933.

Türklere hasredilen işler

Tayin edilen iki aylık ilk devre zarfında işlerini bırakacak ecnebiler 3000 kisi tutuyor

21 temmuza kadar işler.ni terketmeğe mecbur olan san'at ve hizmet erbabından bazılarına ait rakamlar

Cumhuriyet, 27 Mayıs 1934.

Küçük sanatlar erbabından 150 Yunan tebaasından dün Pire'ye gitmişlerdir.[76]

Kanun, kimilerini TC vatandaşı olmaya, kimilerini adlarını değiştirmeye iterken kimilerini de Türkiye'yi terk etmeye zorlamıştır. Nitekim, A. G. Ökçün, 1931-1934 döneminde 6.000 Rumun Türkiye'yi terk ettiğini belirtmektedir.[77] 1934 yılında, Yunan Konsolosuna göre 2007 sayılı kanunun yürürlüğe girmesiyle birlikte, yaklaşık 15.000 İstanbul Rumu işten atılacaktır. Kanun nedeniyle işsiz kalan çoğu meslek sahibi, esnaf ve zanaatkâr olan bu azınlık grubu Yunanistan'a göç hazırlığı içindedir.[78] 30 Mart 1933 tarihli *Cumhuriyet*'in "Doğru bir karar" başlığı altında verdiği haber şöyledir:

> Musevi ve hristiyanlar Türk ismi alacaklar (...) Museviler arasında; atlarına bir de türkçe isim ilavesi lehinde bir cereyan vardır.

Korniyenko, "burjuvazi[nin] bu kanundan yararlanarak işçi sınıfının birlik ve baraberliğini zayıflatmak için, proletarya arasında ulusal çelişkileri alevlendirmede" gecikmediğini belirtiyor, "yetkililer ve patronlar[ın] Türk olmayan işçileri (Rum, Ermeni, Yahudi ve diğerleri) tahrik etmeye, milliyetçi Türk işçilerine kıyasla bunları daha kötü şartlar altında bulundurmaya" çalıştıklarını ekliyordu.[79] Gazeteler bu iddianın gerçeklerden uzak olmadığını doğrular nitelikte haberlere yer vermektedir. Bir terzi şu şekilde yakınmaktadır:

> Türk tebaasından olmıyanlar gene evvelki gibi duruyor. Biz yeni çıkan kanundan isifade etmedik. Türk olmıyan unsurlar hanlarda birer oda tutmuşlar, çalışıyorlar. Böylelikle güya dükkânları vardır. Hakikatte bunlar dükkân sahibi değillerdir, gene işçidir. Büyük sermayedarlara parça yaparlar.[80]

> İstiklal caddesindeki bir çok birahaneler, lokantalar ve kahveler hala Bulgar ve Yugoslav tebaasından işçiler kullanıyorlar.[81]

> Bir çok müessese hala ecnebi işçiler çalıştırmaktadır. Bunlara birer mütahassıs namı vermişler, böylece çalıştırıyorlar.[82]

> Bazı fırıncılar gizlice ecnebi çalıştırıyormuş. Ekmekçi ve simitçi fırınlarında iş çok olduğu için geceli gündüzlü çalışıyor. Bu sebeple fazla ameleye ihtiyaç vardır. Bazı fırın sahipleri bu fazla ameleyi ecnebi tebaası işçileri geceleyin gizlice çalıştırmak suretile temin ediyorlar.[83]

> Hâlâ ecnebi kunduracılar evlerde gizli olarak çalışıyorlar.[84]

> Tütün işlerinde ecnebi işçilerin çıkarılması ve onların yerine açıkta kalan Türk işçilerin alınması lazım.[85]

> Hâlâ çalışan yabancı işçiler varmış. Yalnız inşaat ustaları cemiyeti 500 sıvacı yabancı çalıştığını tesbit etti. Marangozlar ve musiki san'atkarları var sırada.[86]

Türkiye'de Türk vatandaşlarına tahsis edilen san'at ve hizmetler hakkındaki 2007 sayılı kanunun bazı maddelerini değiştiren 2249 numaralı kanunun uygulanışını göstermek üzere hazırlanan, 5 Mayıs 1934 tarih ve 3514/4915 sayılı talimatname, İcra Vekilleri Heyetince 10 Mayıs 1934'te onaylanıp, kabul edilmiştir. Talimatnamede hangi tarihte hangi işlere son verileceği ayrıntılı olarak belirtilmektedir.[87] Bu talimatnameye göre, yabancılar 21 Mayıs 1934'ten başlayarak, aşamalı olarak 21 Mayıs 1935 tarihine kadar, talimatnamede belirtilen işleri terk edeceklerdir. Gazetelerde, 21 Mayıs 1935'ten sonra da çalışan yabancıların varlığına yönelik haberler yer alıyordu. Bu nedenle bir çağrı yapmaktan geri kalınmayacaktı:

> Türk İşçileri, Türk Esnafı! Küçük san'atlar kanunu hilafına çalışan ecnebi esnaf ve işçiyi hükümete haber veriniz.[88]

1929 bunalımından önce, Lozan Barış Konferansı sözleşmelerinin tanıdığı olanaktan yararlanarak, bazı ticaret ve sanat faaliyetlerini yabancılara yasaklamayı amaçlayan dönemin hükümeti, bunalımın etkisiyle oluşan işsizlik nedeniyle mevcut iş olanaklarını Türk vatandaşlarına tahsis etmek amacıyla bir kanun çıkarmışsa da bunun sonuçları farklı olmuştur. Kanun, dönemin diğer yasaları ve siyasal gelişmeleri ile birlikte değerlendirilip, uygulamadaki sonuçları ile birlikte ele alındığında, başka işlevleri de yerine getirmiş görünmektedir. Çıkarılan kanun ile, bir yandan o güne kadar Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığına geçmemiş olan azınlıklar vatandaşlığa geçmeye[89] ya da Türkiye'yi terk etmeye zorlanırken, öte yandan işsiz kalmış olan Türk işçilere iş bulma olanağı yaratılmış olunuyordu.[90] 1937 yılında çıkarılan, 3293 sayılı "Sınai Müesseselerle Sigorta Şirketlerinde Kullanılan Ecnebilere Mukabil Türk Memur ve Mütehassıs Yetiştirilmesi Hakındaki Kanun", yabancıların çalıştırılmasının tamamen yasaklanmadığını göstermektedir. Bu kanunun 1. maddesine göre, "Hususi veya sermayesinde Devlet iştiraki bulunan veya Devlet

KANUNUN TATBİK SURETİNİ GÖSTEREN TALİMATNAME *

Madde 1- Türkiyede Türk vatandaşlarına tahsis edilen san'at ve hizmetler hakkında kanunun hükümlerini değiştiren 2249 sayılı kanuna tevfikan, 2007 sayılı kanunda yazılı işleri görmekte olan yabancıların hizmetine 21 Mayıs 1934 tarihinden itibaren ve aşağıdaki sıra dahilinde nihayet verilecektir.

Madde 2- 21/5/1934 den 21/7/1934 tarihine kadar işlerini terketmek mecburiyetinde kalacak san'at ve hizmet erbabı yabancılar şunlardır:

1- Şoförlük ve muavinliği,
2- Seyyahlara tercümanlık ve rehberlik,
3- Berberlik,
4- Elbise, kasket, kundura imalciliği,
5- Borsalarda mubayaacılık,
6- Çalgıcılık.

Madde 3- 21/7/1934 den 21/9/1934 tarihine kadar işlerini terketmek mecburiyetinde kalacak san'at ve hizmet erbabı yabancılar şunlardır:

1- Alelûmum amelelik.

Madde 4- 21/9/1934 tarihinden 21/ 11/ 1934 tarihine kadar işlerini terketmek mecburiyetinde kalacak san'at ve hizmet erbabı yabancılar şunlardır:

1- Her türlü müesseselerde, ticarethane, apartman, han, otel ve şirketlerde bekçilik, kapıcılık, odabaşılık.
2- Otel, han, hamam, kahvehane, gazino, dansing ve barlarda kadın ve erkek hizmetçilik.
3- Ayak satıcılığı

Madde 5- 21/11/1934 den 21/1/1935 tarihine kadar işlerini terketmek mecburiyetinde kalacak san'at ve hizmet erbabı yabancılar şunlardır:

1- Fotoğrafçılık.
2- Mürettiplik,
3- Karada tahmil ve tahliye işleri.

Madde 6- 21/1/1935 den 21/3/1935 tarihine kadar işlerini terketmek mecburiyetinde kalacak san'at ve hizmet erbabı yabancılan şunlardır:

1- Devlet inhisarına tabi maddelerin satıcılığı,
2- Bar oyunculuğu ve şarkıcılığı,
3- Umumi nakliye vesaiti ile su, tenvir ve teshin ve muharebe işlerinde daimi ve muvakkat işçilik,
4- Baytarlık ve kimyagerlik.

Madde 7- 21/3/935 den 21/5/1935 tarihine kadar işlerini terketmek mecburiyetinde kalacak san'at ve hizmet erbabı yabancılar şunlardır:

1- Simsarlık,
2- İnşaat, demir ve ahşap sanayii işçilikleri,
3- Hakkında 2007 sayılı kanunun ikinci maddesi mucibince İcra Vekilleri Heyeti kararı mevcut olmayan;

A) Tayyare makinistliği, pilotluğu,

B) Devlet veya vilayetlere merbut müessesat veya belediyelerle bunlara bağlı tesisat hizmetlerini yapmakta olan yabancılar.

Madde 8- Yabancıların işlerine nihayet verdirilirken riayet edilmesi lazım gelen hususat hakkında Dahiliye Vekaletince tesbit ve vilâyetlere tamim edilecek umumi tahrirat mucibince muamele ifa olunacaktır.

* Türkiyede Türk vatandaşlarına tahsis edilen san'at hizmetler hakkındaki 2007 sayılı kanunun bazı maddelerini değiştiren 2249 sayılı kanunun tatbik suretini gösteren talimatname

sermayesi ile kurulan imtiyazlı veya imtiyazsız bilimum sınai müesseselerle sigorta şirketleri herhangi bir işte istihdam edecekleri her ecnebi mütehassıs için İcra Vekilleri Heyetince aylık olarak takdir olunacak bir mütehassıs yetiştirme ücretini tediyeye ve verecekleri bu ücretleri her altı ayda peşinen hazineye yatırmaya ve mukabilinde alacakları makbuzların tarih ve numaralarını İktisat Vekaletine bildirmeğe mecburdurlar".[91] Göz ardı edilmemesi gereken bir diğer olgu ise kanunun işverenlere, yabancı işçileri ve azınlıkları, içinde bulundukları konum nedeni ile, daha ucuz ve daha uzun süre çalıştıracağı, istismar edebileceği yabancı işçi olanağı yaratmış olmasıydı.

1. A. Afetinan, *İzmir İktisat Kongresi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1982, s. 53. İktisat Kongresi'nde kabul edilen bu madde, İstanbul'da bulunan bazı işçi derneklerinin 28 Kanunusâni 1923 tarihinde yaptıkları bir toplantıda İktisat Kongresi'ne sunulmak üzere alman "memleketimizde açılacak bütün işleri hâkim ve emin unsur olan Türk erbab-ı say ve sanatına vermek ve mevcut müessesat-ı ecnebiyeyi memleketimizin tealisinden ziyade sukutunu temenni eden unsurlardan tafhir etmek" şeklindeki kararın somutlaşmış halidir. A. Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi, 1923 İzmir, Haberler-Belgeler-Yorumlar*, 2. baskı, Ankara, 1971, s. 165.
2. A. G. Ökçün, *age*, s. 256.
3. *Lozan Barış Konferansı (Tutanaklar - Belgeler)*, (Çev. Seha L. MERAY), Takım II, Cilt 2, Konferansta İmzalan Senetler (30 Ocak ve 24 Temmuz 1923), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, no. 348, Ankara, 1973, s. 72. Sözü edilen sözleşmenin 20. maddesince "İşbu Sözleşme yürürlüğe konuluşundan başlıyarak yedi yıllık bir süre için yapılmıştır. Sözleşme, bu sürenin sona erişinden en az bir yıl önce, Yüksek Bağıtlı Taraflardan herhangi birince sona erdirileceği bildirilmemişse, böyle bir bildiri yapılıncaya kadar yürürlükte kalacaktır; bu sona erdirme bildirisi ancak bir yıllık süre geçtikten sonra etkili olacaktır". Bu çerçevede Türkiye Cumhuriyeti ile diğer ülkeler arasında iki taraflı sözleşmeler yapılmaya başlanmıştır. Bu sözleşmelerden ilki 11 Ocak 1927 tarihinde Almanya ile Türkiye arasında yapılan "Türkiye Cumhuriyeti ile Almanya Devleti arasında Münakit İkamet Mukavelenamesi"dir. Bu sözleşmenin benzeri daha önce Arnavutluk, Avusturya, Bulgaristan, Çekoslovakya, İsviçre, Macaristan ve Polonya ile yapılmıştı. Daha sonra Amerika Birleşik Devletleri, Belçika, Irak, İran, Mısır ve Yugoslavya gibi ülkelerle de yapıldı. Bu konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız A. Gündüz Ökçün, *Yabancıların Türkiye'de Çalışma Hürriyeti*, Ankara, 1962.
4. *TBMM Zabıt Ceridesi*, c. 8, 1932.
5. İkâmetin yanı sıra "ticaret ve seyrisefain" konularını da içeren sözleşmeler, "İkâmet Ticaret ve Seyrisefain Sözleşmesi" başlığı altında, ilkin 11 Haziran 1929 tarihinde Romanya ile, daha sonra 31 Mayıs 1930 tarihinde Danimarka, 30 Ekim 1930 tarihinde Yunanistan ve 16 Mart 1931 tarihinde de Norveç ile yapılmıştır. Daha önce "ikâmet" sözleşmesi yapılmış olan ülkeler ile "ticaret ve seyrisefain" sözleşmeleri de ek olarak yapılmaya başlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız A. Gündüz Ökçün, *age*.
6. *TBMM Zabıt Ceridesi*, İnikat 31-39, Cilt 26, 1931, İnikat 32, 5.3.1931, C: 1.
7. *TBMM Zabıt Ceridesi*, İnikat 31-39, Cilt 26, 1931, İnikat 32, 5.3.1931, C: 1. Aynı mazbatada "Yunanistan ile aramızda mevcut olan muvazeneti ticariyenin seneler geçtikçe daha ziyade lehimize olarak neticelenmekte olmasına nazaran yeni tesbit edilen bu listelerdeki rakam ve nisbetler dolayisile münasebeti ticariyemizin bir kat daha inkişafa mazhar olacağına ve bu yüzden daha ziyade istifadeler temin kılınmış olunacağına şüphe yoktur" denilmektedir. Mazbatada Yunanistan ile olan ticarete ilişkin aşağıdaki rakamlar verilmektedir.

Senesi	İhracatımız	İthalatımız
1925	5.567.578	1.273.531
1926	8.400.767	1.102.982
1927	9.879.843	782.881
1928	11.585.006	968.091

8. *Düstur*, Üçüncü Tertip, Cilt 12, 1931, s. 119.
9. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Cilt 1-2, 1931.
10. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Cilt 8, 1932.
11. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Cilt 9, İ: 59, 4-6-1932, C:1, s. 65.
12. Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989, s. 80-84; Bilsay Kuruç, *Belgelerle*

Türkiye İktisat Tarihi (1933-1935), 2. Cilt, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 580, Ankara, 1993, s. LXXXV.

13. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Cilt 8, 1932; Cilt 9, 1932.
14. Örneğin, "Kayseri dokuma sanayii 2000 kişilik bir işçi temini için 3000 kişi işe almak zorundaydı". Nusret M. Ekin, "Sanayiimizde Yüksek İşçi Devrinin Tesirleri ve Bu Hususta Alınabilecek Tedbirler", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 20, Sayı 1-4, Temmuz 1959, s. 253.
15. "1920'lerde başlayan sanayi teşvikleri işçilere olan talebi kısa sürede büyütmüştü. (...) Öte yandan, sanayi programının gerçekleştirilmesi için binlerce yeni işçi gereklidir." Bilsay Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Tarihi (1933-1935)*, 2. Cilt, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 580, Ankara, 1993, s. CI.
16. Ahmet Makal, *Cumhuriyet Döneminde Çalışma İlişkileri (1920-1960)*, yayınlanmamış çalışma, s. 144-145. İşgal altındaki İstanbul'da, 1921 yılında, 3.200 Ermeni, 5.000 Rum, 10.000 Musevi, 65.000 Rus mültecinin varlığından söz edilmektedir. Çalışmak için can atan binlerce mültecinin bu dönem iş bulma olanağına sahip olmadığı, ancak, 3.000 civarında Rus mülteci ile 1.500 Ermeni mülteciye iş bulunabildiği belirtilmektedir. C. Claflin Davis, "İstanbul'da Mültecilerin Durumu", (Ed. Clarence Richard Johnson, M.A.), *İstanbul 1920*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s. 180, 188. Bu mültecilerden ne kadarının 1920'li yıllarda İstanbul'u terk ettiği bilinmemekle birlikte, 1920'li yıllarda İstanbul'da azımsanmayacak sayıda Rus bulunmaktadır.
17. 5 Teşrinievvel 1931 tarihli *Akşam* gazetesinde şöyle bir ilan yer almaktaydı: "Bir Alman elektrik montörü iş arıyor: Türkiye'nin birçok şehirlerinde tesisat yapmış ve türkçeye vakıf bir alman usta iş aramaktadır".
18. *Son Posta*, 24 Kanunısâni 1931.
19. Nusret M. Ekin, *agm*, s. 254.
20. *Akşam*, 7 Haziran 1930.
21. *Son Posta*, 22 Mayıs 1931.
22. *Son Posta*, 17 Kanunısâni 1932.
23. *Vakit*, 9 Kanunısâni 1932.
24. *Hizmet*, 4 Eylül 1930.
25. *Son Posta*, 28 Eylül 1931.
26. *Akşam*, 8 Kanunısâni 1931.
27. *Akşam*, 3 Kanunısâni 1931.
28. *Akşam*, 1 Kanunısâni 1931.
29. *Son Posta*, 19 Haziran 1931.
30. *Cumhuriyet*, 17 Temmuz 1933.
31. R. P. Korniyenko, "Türkiye'de İşçi Hareketleri: 1923-1939", *Sosyalist Parti İçin Teori ve Pratik Birliği*, No 4 (Nisan 1971), s. 60.
32. Tuncer Bulutay, *Employment, Unemployment and Wages in Turkey*, DİE/ILO, Ankara, 1995.
33. Ahmet Hamdi BAŞAR, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, 2. baskı, AİTİA Yayını, Ankara, 1981, s. 38.
34. *Cumhuriyet*, 19 Kanunısâni 1932.
35. *Hizmet*, 4 Eylül 1930.
36. *Son Posta*, 23 Haziran 1932.
37. R. P. Korniyenko, *agm*, s. 61.
38. *Son Posta*, 9 Nisan 1931.
39. *Son Posta*, 15 Temmuz 1931.
40. *Son Posta*, 19 Temmuz 1931.
41. *Yeni Asır*, Kanunısâni 1931.
42. *Akşam*, 8 Mart 1932; *Son Posta*, 6 Mart 1932; 7 Mart 1932.
43. *Akşam*, 28 Kanunievvel 1931.
44. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Cilt: 9, İ:59, 4 Haziran 1932, C: 1, s. 66-68; İ: 62, 11 Haziran 1932, C:1, s. 125-126. Mesut Gülmez, de bu kanunun işsizlik sorununa karşı bir önlem olmak üzere çıkarıldığını belirtmektedir. Mesut Gülmez, *Türkiye'de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)*, 2. Baskı, TODAİE Yayını, Ankara, 1991, s. 405.
45. *Cumhuriyet*, 3 Temmuz 1932.
46. İsmail Beşikçi, *Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Programı (1931) ve Kürt Sorunu*, Belge Yayınları, İstanbul, 1991, s. 7.
47. *Son Posta*, 22 Nisan 1931.
48. *CHF, CHF Nizamnamesi ve Programı*, Ankara, 1931, s. 33; İşçi sorunları ilgili tartışmalar için ayrıca bkz. *CHF, Üçüncü Büyük Kongre: 10-18 Mayıs 1931 Zabıtları*, İstanbul, 1931, s. 73-77.
49. Recep (Peker), *CHF Programının İzahı*, Ankara, 1931.
50. *Cumhuriyet Halk Fırkası Katibiumumiliğinin F. Teşkilatına Umumi Tebligatı, Mayıs 1931'den Birincikanun 1932 nihayetine kadar*, Cilt 1, Hâkimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara, 1933, s. 18,20.
51. *Son Posta*, 13 Eylül 1932.
52. *Milliyet*, 1 Ekim 1931.
53. *Son Posta*, 16 Mart 1932.
54. *Son Posta*, 28 Mart 1932; *Akşam*, 10 Kanunısâni 1932.
55. *Son Posta*, 31 Ağustos 1931.
56. DİE, *İstatistik Yıllığı 1929*, s. 41-42'den aktaran Y. S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1986, s. 89.
57. *Düstur*, 3. Tertip, Cilt 9, s. 994. Bu kanunun 3. maddesine göre, "Ecnebi ana ve babadan Türkiye'de doğmuş olup da Türkiye'de mukim bulunanlar Türk kanununa tevfikan sinni rüşte vüsûllerinden itibaren üç sene zarfında Türk vatandaşlığını talep ve İcra Vekilleri Heyeti kararile Türk vatandaşlığını talep ve iktisap edebilirler".
58. DİE, *Sanayi Sayımı 1927*, Ankara, 1969, s. 14.
59. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Sanayi İstatistikleri 1932-39, Teşviki Sanayi Kanunundan İstifade Eden Müesseselerin Faaliyeti*, Neşriyat no 156, Ankara, 1941, s. 17.
60. A. Gündüz Ökçün, *Yabancıların Türkiye'de Çalışma Hürriyeti*, (doktora tezi), İş Bankası yayını, Ankara, 1962, s. 75, dn. 99.
61. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Cilt 9, İ: 59, 4-6-1932, C:1, s. 65.
62. *Akşam*, 28 Kanunievvel 1931; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Cilt: 9, İ:59, 4 Haziran 1932, C: 1, s. 66-68; İ: 62, 11 Haziran 1932, C:1, s. 125-126.
63. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Cilt: 8, 1932,.
64. Bu meslek ve sanatlar ekteki kanun maddesinde belirtildiği için tekrar metin içinde belirtilmemiştir.
65. *TBMM, Zabıt Ceridesi*, Cilt: 9, İ: 62, 11 Haziran 1932, C:1, s. 125.
66. Yasa metni için ayrıca bakınız *Düstur*, Üçüncü Tertip, Cilt 13, (Kasım 1931-Ekim 1932), 2. baskı, Ankara, 1950, s. 519-520.
67. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Cilt 151), İ: 64, 31-5-1933, C: 2, s. 468; *Düstur*, Üçüncü Tertip, Cilt 14, (Teşrinisâni 1932-Teşrinievvel 1933), 2. baskı, Ankara, 1954, s. 387.
68. *Akşam*, 21 Temmuz 1932.
69. *Akşam*, 24 temmuz 1932.
70. *Cumhuriyet*, 9 Mart 1993.
71. B. Kuruç, *age*, s. CI.
72. *Cumhuriyet*, 6 Temmuz 1933.
73. *Son Posta*, Kanunievvel 1932. "Tabiyet Kanununa göre 5 yıl kalanlar ve şeraiti lazimeyi haiz bulanlar T.C. vatandaşlığına geçme hakkına sahiptirler, buna hükümet yetkilidir." *Cumhuriyet*, 8 Mart 1933.
74. *Cumhuriyet*, 9 Mart 1933.
75. *Cumhuriyet*, 13 Nisan 1933.
76. *Haber*, 8 Aralık 1934.
77. A. G. Ökçün, *Yabancıların Türkiye'de Çalışma Hürriyeti*, (doktora tezi), İş Bankası Yayını, Ankara, 1962, s. 75. Bir başka araştırmada 1927 Nüfus sayımının sonuçlarına göre İstanbul'da 26.431 Yunan vatandaşı bulunurken, 1935 Nüfus sayımına göre bu sayının 17.642 olduğuna dikkat çekiliyor. Bu durumda, 1927-1935 döneminde İstanbul'da yaşayan 8.789 Yunan vatandaşı İstanbul'u terk etmiştir. Ayhan Aktar, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Uygulanan 'Türkleştirme' Politikaları", *Tarih ve Toplum*, S. 156 (Aralık 1996).
78. A. Aktar, *agm*, s. 15.
79. R. P. Korniyenko, *agm*, s. 60-61.
80. *Haber*, 23 Eylül 1934.
81. *Haber*, 24 Eylül 1934.
82. *Haber*, 19 Ekim 1934.
83. *Haber*, 29 Ekim 1934.
84. *Haber*, 18 Kasım 1934.
85. *Haber*, 21 Aralık 1934.
86. *Haber*, 28 Kasım 1935.
87. *Resmi Gazete*, 24 Mayıs 1934, s. 3819.
88. *Haber*, 12 Haziran 1935.
89. 2007 sayılı Kanunu Türkleştirme politikası çerçevesinde değerlendiren A. Aktar kanunu "Türkleştirme sürecinde önemli yeri olan ve bu kez kamu kesimi dışındaki bazı işlerin de gayrimüslimlerin bir bölümüne kapatılmasına yol açan bir kanun" olarak değerlendirmektedir. A. Aktar, *agm*, s. 12.
90. Daha 1920'li yılların ikinci yarısında Türkiye'de çalışanların önemli bir bölümünün Müslüman Türklerden oluşmasına yönelik çabalar sarfedildiği belirtilmektedir. İstanbul'daki İngiliz Elçisi Sir L. Lindsay' Dışişleri Bakanı Sir A. Chamberlain'e gönderdiği raporda, polis ve belediye yetkililerinin hiçbir zaman yazılı olarak tebliğ edilmeyen emirlerinde yabancıların sahip olduğu dükkân, banka ve diğer, tüm firmalarda çalışanların % 75'inin Müslüman Türklerden oluşmasını sağlamak için karar aldıklarını ve bunu yapmak doğrultusunda onları zorladıklarını belirtiyor. Aynı rapora göre, bunun nedeni, Cumhuriyet yönetiminin yabancılardan gelebilecek herhangi bir baskıya karşı kendisini tamamen koruma niyetiydi. Bu nedenle de Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki Türkleştirme politikasına ticaret ve sermaye kesiminin yanı sıra, istihdam edilen yabancı/gayrimüslim işçi ve memurlar da dahil edilmiştir. Bkz. A. Aktar, *agm*, s. 9-10.
91. Yılmaz Altuğ, *Yabancıların Hukuki Durumu*, 2. baskı, İstanbul, 1966, s. 193. Aynı kanunun 2. maddesine göre "Sümerbank bu para ile memleket sanayiinde muhtaç olduğu anasırı yetiştirmek üzere ecnebi memleketlere talebe göndererek bunların iyi bir surette yetişmelerini temin ile mükellef tir". CHP'nin Cumhuriyetin 15. Yılı nedeniyle yayınladığı bir kitapta bu konuya değinilmekte, yabancı başına alınan "bu para ile teknik elemanların az olduğu sahalarda Türk mütehassısları yetiştirmek maksadile, her sene Avrupa'ya talebe" gönderildiği belirtilmektedir. CHP, *Türkiye Cumhuriyetinin 15. Yılı*, ty, s. 307.

Rumi ve Miladi Takvimler - X

A. NECATİ AKGÜR
Dr. Müh., Türk Tıp Tarihi Kurumu üyesi

Önceki sayılarımızda, bu takvimin başlangıç aşamasında, ·1 Fevr.= 15 Mart 1079· ile başlayan, bir artıklanacak yıllar sıralamasının uygun olacağını söylemiştik. Gerçekten, söz konusu sıralamayı bir önceki dönüşüm sıralamasıyla birleştirerek yazacak olursak,

ilk 33 yıl: hep 16 Mart
izleyen 32 yıl: 1 yıl 15 Mart - 3 yıl 16 Mart
izleyen 32 yıl: 2 yıl 15 Mart - 2 yıl 16 Mart
izleyen 28 yıl: 3 yıl 15 Mart - 1 yıl 16 Mart
son 3 yıl : hep 15 Mart
ilk 33 yıl: hep 15 Mart
izleyen 32 yıl: 3 yıl 15 Mart - 1 yıl 14 Mart
izleyen 32 yıl: 2 yıl 15 Mart - 2 yıl 14 Mart
izleyen 28 yıl: 1 yıl 15 Mart - 3 yıl 14 Mart
son 3 yıl : hep 14 Mart

dizilişine göre, başlangıçta, yani 1079 yılı sıralarında, 36 yıl boyunca yılbaşının hep 15 Mart'a geldiği; bu dönem başında 28, sonundaysa 32 yıl boyunca 3 yıl 15-1 yıl 16, ya da 3 yıl 15-1 yıl 14 Mart'a geleceği görülüyor.

Oysa takvimimiz, örneğin Hicret (622 yılı) başlangıçlı olsaydı,

1 Ferv.
1 = 19 Mart 622
·2 = 19 Mart 623·
3 = 19 Mart 624
: : :

şeklinde başlaması uygun olacaktı.

P. V. Neugebauer, *Hilfstafeln zur technischen Chronologie*'sinde (1937, s. 16) Celali takvimi dökümlerini 1079'den başlatarak,

1 = 15 Ma 1079·
2 = 14 Ma 1080
·3 = 14 Ma 1081
4 = 15 Ma 1082
5 = 15 Ma 1083·
6 = 14 Ma 1084
·7 = 14 Ma 1085
8 = 15 Ma 1086
: : :

yani 15-14-14-15-15-14-14-... şeklinde sıralıyor. Bu başlangıç bizim genel dökümümüzle karşılaştırılırsa Celali 81-Rumi 1159· (1079·) yılıyla denkleşir. Buna göre Celali 1'de 999·'a gelecektir. Böylece takvim,

·1 = 15 Ma 999·
2 = 15 Ma 1000
3 = 15 Ma 1001
4 = 15 Ma 1002
·5 = 15 Ma 1003·
6 = 15 Ma 1004
. . .
. . .
81 = 15 Ma 1079·
82 = 14 Ma 1080
·83 = 14 Ma 1081
84 = 15 Ma 1082
85 = 15 Ma 1083·
86 = 14 Ma 1084
. . .
. . .

yandaki sıralamaya göre 999'dan başlayan ve bizim 3 no'lu olarak gösterdiğimiz artıklama kalıbımıza uyan bir takvim olacaktır.

Ancak Neugebauer kimi dönüşümleri 128, kimileriniyse 124 ve 116 yıl olarak almaktadır ki bu da açıklaması güç bir süreçleme olmaktadır.

İranlı takvimbilimci Ahmed Bîrşek'in *Gâhnâme-i Tatbikî* (1373/1994) adlı kitabının 1 nolu dökümleri Hicret başlangıçlı olup MÖ 639'dan [Kuruş II (MÖ 559-529) öncesinden] başlatılmakta ve yandaki şekilde sürdürülmektedir. Bu da yine genel dökümümüzle karşılaştırılırsa, dönüşümün 72'nci yılına denk düşmektedir. Buna göre,

1 = 19 Ma 622
2 = 19 Ma 623·
3 = 18 Ma 624
·4 = 18 Ma 625
5 = 19 Ma 626
6 = 19 Ma 627·
7 = 18 Ma 628
·8 = 18 Ma 629
. . .
. . .

·1 = H. Ö. 71 = 19 Ma 551·
2 = H. Ö. 70 = 19 Ma 552
3 = H. Ö. 69 = 19 Ma 553
4 = H. Ö. 68 = 19 Ma 554
·5 = H. Ö. 67 = 19 Ma 555·
6 = H. Ö. 66 = 19 Ma 556
: : : : : : :
·71 = H. Ö. 1 = 18 Ma 621
72 = H. S. 1 = 19 Ma 622
73 = H. S. 2 = 19 Ma 623·
74 = H. S. 3 = 18 Ma 624
·75 = H. S. 4 = 18 Ma 625
: : : : : : :

karşılıkları ile 1, 5, 9,... 71, 75,... sıralaması (3 no'lu sıralama) oluşmaktadır.

Birşek, dönüşümleri hep 128 yıl, ancak bir keresinde, 1079 yılını içinde bulunduran 1063-

1195 yılları dönüşümünü 132 yıl olarak almaktadır. Bunun nedeni, gerçek yıl süresinin 365,2422 gün oluşu dolayısıyla,
365,25 - 365,2422 = 0,0078 ve
1: 0,0078 = 128,205 128 205
128... yılı, kesrini bırakarak 128 yıl olarak kabul edişimiz olmalıdır. Bu durumda, 20 dönüşüm fazlası 20x0,2 = 4 yıl olacağından, 20 dönüşümün gerçek değeri 20x128,2 = 2 564 yıldır. Ancak biz onu 20x128 = 2560 yıl olarak alıyoruz. Bu 4 yıllık açığı kapatıp gerçeğe ulaşabilmek içinse, dönüşümleri,

19	tane 128 yıl	=	2432 yıl
1	tane 132 yıl	= +	132 yıl
			2564 yıl

olarak almalıyız (Bîrşek, 19 yerine 22 dönüşüm demektedir).

***

128 yıl dönüşümlü Celali takvimi, mevsimlere tam olarak uyan ve dolayısıyla doğru tarihleme veren, bilimsel söyleyişle yanılgısız bir takvimdir (Yanılgı payı, gerçek yıl süresi 365,2422 gün kabulüyle, 128x365,2422 = 46 751,0016 gün olduğundan, bakınız döküm 4,
0,0016: 128 = 0,000 012 5 gün/yıl hesabıyla,
100 000 yılda 1,25 gün ya da 80 000 yılda 1 gündür. Buysa, kuşkusuz, yanılgısız bir takvim demektir).

Bugünkü bilgilerimizin ışığı altında, 128 yıldan farklı dönüşümlü bir Celali takvimi düşünülemez. Ancak bir fikir verme açısından, Döküm 4'e göre, 95, 33, 62 ve 70 yıl dönüşümlü takvimler oluşturur ve bunların yanılgı paylarını araştırırsak,

Dönüşüm süresi	Toplam yanılgı	Yıllık yanılgı	Yanılgı payı
128 yıl	0,0016 gün	0,0000125	100 000 yılda 1,25 gün
95 yıl	0,0090 gün	0,000094736842	100 000 yılda 9,47 gün
33 yıl	0,0074 gün	0,000224242424	10 000 yılda 2,24 gün
62 yıl	0,0164 gün	0,000264516129	10 000 yılda 2,65 gün
70 yıl	0,0460 gün	0,000657142857	10 000 yılda 6,57 gün

bulunur.

Söz konusu Celali takvimimizde yılbaşı günleri Döküm 5'te verilmiştir.

Son olarak da, 128 yıl dönüşümlü Celali takvimimizde gün adları (bkz. genel döküm) üzerinde duralım:

1 Ferv. 1 Ar = 15 Mart 1079 Ar, Cuma idi. Burada eşitliğin her iki yanındaki takvim yıllarının 366 günlük artık yıllar olduğunu biliyoruz (Celali 1 yılı, Celali takviminin artıklama kuralı, kalıp 1 b gereği olarak, artık yıldır. 15 Mart 1079 günüyle başlayıp 14 Mart 1080 günüyle biten Jülyen yılı da, 1080 yılı Şubatının 29 gün çektirilmesi dolayısıyla, artık yıldır). Bu yılların 1'inci günleri Cuma olduğuna göre, 8, 15, 22, 29,... 365'inci yani 7'ye bölündüğünde 1 kalan veren günleri de cuma olacaktır. Buna göre 366'ncı yani sonuncu günleri cumartesi; Celali 2 yılının ilk günü olan ertesi günse pazar olacaktır. Böylece,

1 Ferv. 2 = 15 Mart 1080, Pazar'dır.

Buradaysa, yine eşitliğin her iki yanındaki takvim yılları, 365 günlü olağan yıllardır. Ve yine aynı şekilde, yılın 1'inci günü Pazar olduğundan, 365'inci yani sonuncu günleri de Pazar, Celali 3 yılı yılbaşısı olan ertesi gün de pazartesidir. Yani;

1 Ferv. 3 = 15 Mart 1081, Pazartesi.

Celali 33 yılına değin bu böyle gidecektir.

Celali 33 yılı, kural gereği, olağan, 365 günlü olduğundan, yukarıda söylediğimiz gibi, 1'inci günü Çarşamba olduğu için, 365'inci yani sonuncu günü de Çarşamba ve ertesi gün, yılbaşı,
1 Ferv. 34 = Perşembe olacaktır. Buna karşı,
15 Mart 1111 Ar, Çarşamba günüyle başlayan Jülyen yılı (29 gün çektirilen 1112 yılı Şubatını içerisinde bulundurmaktadır), eğer 14 Mart günüyle bitiyorsa, ertesi 15 Mart 1112 günü Cuma olacaktır. Ancak bu yıl 13 Mart ile bittiğinden, yılbaşı olan 14 Mart 1112 günü Perşembe olmaktadır.

Böylece de,

1 Ferv. 34 Ar = 14 Mart 1112 Perşembe'dir.

Celali 34 yılı artık yıl olduğundan, 35 yılı yılbaşısı cumartesidir. Karşılığı olan ve 14 Mart 1112 Perşembe'yle başlayan Jülyen yılıysa olağan bir yıldır. Dolayısıyla bu yıl, eğer 13 Mart ile bitmiş olsaydı yılbaşı Cumaya gelecekti. Ancak 14 Mart ile bittiğinden, yılbaşı olan 15 Mart Cumartesi'ye gelmektedir. Böylelikle de

1 Ferv. 35 = 15 Mart 1113 Cumartesi olacaktır.

DÖKÜM 5. CELALİ TAKVİMİMİZDE YILBAŞI GÜNLERİ

	C.Ö.	Jül.-Greg.	Jülyen	Gregoryen
1'inci dön.	128- 1	951-1078 yılları dönüşümünde yılbaşı	16/15 Mart	
	C.S.			
1'inci dön.	1-128	1079-1206 " " "	15/14 Mart	
2'nci dön.	129-256	1207-1334 " " "	14/13 Mart	
3'üncü dön.	257-384	1335-1462 " " "	13/12 Mart	
4'üncü dön.	385-512	1463-1590 " " "	12/11 Mart	22/21 Mart
5'inci dön.	513-640	1591-1718 " " "	11/10 Mart	21/20 Mart
6'ncı dön.	641-768	1719-1846 " " "	10/9 Mart	21/20 Mart
7'nci dön.	769-896	1847-1974 " " "	9/8 Mart	21/20 Mart
8'inci dön.	897-1024	1975-2102 " " "	8/7 Mart	21/20 Mart

OSMANLI DÖNEMİNDE CELALİ TAKVİMİ

Osmanlı devleti resmi takvimi demek olan Müneccimbaşı takvimleri, en başından, 1452'den beri, hemen 450 yıl süresince, Celali takvimi şeklinde düzenlenmiş bulunmaktadır. Bunlarda 12 ayın her biri 30 gün çektirilir ve her ay için bir sayfa ayrılırdı (Yazı dizimizin 5. bölümünde bu konuda bir örnek vermiştik); Ekleme 5/6 günü de 13'üncü sayfaya alınırdı. Ay adları Ferverdîn, Erdîbehişt,... şeklinde Farsçaydı. Ancak yılbaşı

(Nevrûz-u Sultanî), artıklama kuralına göre değil de, her yıl yeniden yapılan ilkbahar ılınımı ölçümüne göre belirlenirdi. Takvimler, Celâlî yılı sayısına göre adlandırılırdı. Örneğin "Tarih-i Melikşahî'nin 676'ncı yılı takvimi"

Celali	1 yılı = 15 Mart		1079
	+ 675		+ 675
Cel.	676 yılı = 10 Mart		1754

günüyle başlayan 1754/55 yılı takvimidir.

Günümüz İran'ındaysa Celali takvimi resmî takvim olarak kullanılmaktadır (Ülke insanları Miladi takvimi tanımamaktadırlar). Takvim Hicrî başlangıçlıdır. Buna göre günümüzde, örneğin 1998 yılında yılbaşı, 1 Ferv. 1377 = 21 Mart 1998 gününe gelmektedir. Takvimde ilk 6 ay (ilkbahar ve yaz ayları) 31'er, izleyen 5 ay 30'ar, sonuncu aysa 30/29 gündür.

Biz bu araştırmamızda, Osmanlı geleneğine uyacağız.

Osmanlı takvimbilimi yazarları, Ahmet Cevdet Paşa (*Takvîm ül-Edvâr*, s. 41-43), Gazi Ah-

CELALİ TAKVİMİ: GENEL DÖKÜM

1 Ferv.				1 Ferv.				1 Ferv.			
•1	= 15 Ma	1079•	Cuma	44	= 15 Ma	1122	Çarş.	•87	= 14 Ma	1165	Pazar
2	= 15 Ma	1080	Pazar	45	= 15 Ma	1123•	Perş.	88	= 15 Ma	1166	Salı
3	= 15 Ma	1081	Pa.si	•46	= 14 Ma	1124	Cuma	89	= 15 Ma	1167•	Çarş.
4	= 15 Ma	1082	Salı	47	= 15 Ma	1125	Pazar	90	= 14 Ma	1168	Perş.
•5	= 15 Ma	1083•	Çarş.	48	= 15 Ma	1126	Pa.si	•91	= 14 Ma	1169	Cuma
6	= 15 Ma	1084	Cuma	49	= 15 Ma	1127•	Salı	92	= 15 Ma	1170	Pazar
7	= 15 Ma	1085	Cu.si	•50	= 14 Ma	1128	Çarş.	93	= 15 Ma	1171•	Pa.si
8	= 15 Ma	1086	Pazar	51	= 15 Ma	1129	Cuma	94	= 14 Ma	1172	Salı
•9	= 15 Ma	1087•	Pa.si	52	= 15 Ma	1130	Cu. si.	•95	= 14 Ma	1173	Çarş.
10	= 15 Ma	1088	Çarş.	53	= 15 Ma	1131•	Pazar	96	= 15 Ma	1174	Cuma
11	= 15 Ma	1089	Perş.	•54	= 14 Ma	1132	Pa.si	97	= 15 Ma	1175•	Cu.si
12	= 15 Ma	1090	Cuma	55	= 15 Ma	1133	Çarş.	98	= 14 Ma	1176	Pazar
•13	= 15 Ma	1091•	Cu.si	56	= 15 Ma	1134	Perş.	99	= 14 Ma	1177	Pa.si
14	= 15 Ma	1092	Pa.si	57	= 15 Ma	1135•	Cuma	•100	= 14 Ma	1178	Salı
15	= 15 Ma	1093	Salı	•58	= 14 Ma	1136	Cu.si	101	= 15 Ma	1179•	Perş.
16	= 15 Ma	1094	Çarş.	59	= 15 Ma	1137	Pa.si	102	= 14 Ma	1180	Cuma
•17	= 15 Ma	1095•	Perş.	60	= 15 Ma	1138	Salı	103	= 14 Ma	1181	Cu.si
18	= 15 Ma	1096	Cu.si	61	= 15 Ma	1139•	Çarş.	•104	= 14 Ma	1182	Pazar
19	= 15 Ma	1097	Pazar	•62	= 14 Ma	1140	Perş.	105	= 15 Ma	1183•	Salı
20	= 15 Ma	1098	Pa.si	63	= 15 Ma	1141	Cu.si	106	= 14 Ma	1184	Çarş.
•21	= 15 Ma	1099•	Salı	64	= 15 Ma	1142	Pazar	107	= 14 Ma	1185	Perş.
22	= 15 Ma	1100	Perş.	65	= 15 Ma	1143•	Pa.si	•108	= 14 Ma	1186	Cuma
23	= 15 Ma	1101	Cuma	66	= 14 Ma	1144	Salı	109	= 15 Ma	1187•	Pazar
24	= 15 Ma	1102	Cu.si	•67	= 14 Ma	1145	Çarş.	110	= 14 Ma	1188	Pa.si
•25	= 15 Ma	1103•	Pazar	68	= 15 Ma	1146	Cuma	111	= 14 Ma	1189	Salı
26	= 15 Ma	1104	Salı	69	= 15 Ma	1147•	Cu.si	•112	= 14 Ma	1190	Çarş.
27	= 15 Ma	1105	Çarş.	70	= 14 Ma	1148	Pazar	113	= 15 Ma	1191•	Cuma
28	= 15 Ma	1106	Perş.	•71	= 14 Ma	1149	Pa.si	114	= 14 Ma	1192	Cu.si
•29	= 15 Ma	1107•	Cuma	72	= 15 Ma	1150	Çarş.	115	= 14 Ma	1193	Pazar
30	= 15 Ma	1108	Pazar	73	= 15 Ma	1151•	Perş.	•116	= 14 Ma	1194	Pa.si
31	= 15 Ma	1109	Pa.si	74	= 14 Ma	1152	Cuma	117	= 15 Ma	1195•	Çarş.
32	= 15 Ma	1110	Salı	•75	= 14 Ma	1153	Cu.si	118	= 14 Ma	1196	Perş.
33	= 15 Ma	1111•	Çarş.	76	= 15 Ma	1154	Pa.si	119	= 14 Ma	1197	Cuma
•34	= 14 Ma	1112	Perş.	77	= 15 Ma	1155•	Salı	•120	= 14 Ma	1198	Cu.si
35	= 15 Ma	1113	Cu.si	78	= 14 Ma	1156	Çarş.	121	= 15 Ma	1199•	Pa.si
36	= 15 Ma	1114	Pazar	•79	= 14 Ma	1157	Perş.	122	= 14 Ma	1200	Salı
37	= 15 Ma	1115•	Pa.si	80	= 15 Ma	1158	Cu.si	123	= 14 Ma	1201	Çarş.
•38	= 14 Ma	1116	Salı	81	= 15 Ma	1159•	Pazar	•124	= 14 Ma	1202	Perş.
39	= 15 Ma	1117	Perş.	82	= 14 Ma	1160	Pa.si	125	= 15 Ma	1203•	Cu.si
40	= 15 Ma	1118	Cuma	•83	= 14 Ma	1161	Salı	126	= 14 Ma	1204	Pazar
41	= 15 Ma	1119•	Cu.si	84	= 15 Ma	1162	Perş.	127	= 14 Ma	1205	Pa.si
•42	= 14 Ma	1120	Pazar	85	= 15 Ma	1163•	Cuma	128	= 14 Ma	1206	Salı
43	= 15 Ma	1121	Salı	86	= 14 Ma	1164	Cu.si	•129	= 14 Ma	1207•	Çarş.

Not: Artık yıllar (•) işaretiyle gösterilmiştir.

YARDIMCI DÖKÜM (YIL İÇİ GÜNLERİNİN BULUNMASI İÇİN)

1	Ferverdîn	11	Ma	12	Ma	13	Ma	14	Ma	15	Ma	16	Ma	17	Ma	18	Ma	19	Ma	20	Ma	21	Ma	22	Ma
1	Erdîbehişt	10	Nis	11	Nis	12	Nis	13	Nis	14	Nis	15	Nis	16	Nis	17	Nis	18	Nis	19	Nis	20	Nis	21	Nis
1	Hordâd	10	May	11	May	12	May	13	May	14	May	15	May	16	May	17	May	18	May	19	May	20	May	21	May
1	Tîr	9	Haz	10	Haz	11	Haz	12	Haz	13	Haz	14	Haz	15	Haz	16	Haz	17	Haz	18	Haz	19	Haz	20	Haz
1	Mordâd	9	Tem	10	Tem	11	Tem	12	Tem	13	Tem	14	Tem	15	Tem	16	Tem	17	Tem	18	Tem	19	Tem	20	Tem
1	Şehrîver	8	Ağ	9	Ağ	10	Ağ	11	Ağ	12	Ağ	13	Ağ	14	Ağ	15	Ağ	16	Ağ	17	Ağ	18	Ağ	19	Ağ
1	Mihr	7	Ey	8	Ey	9	Ey	10	Ey	11	Ey	12	Ey	13	Ey	14	Ey	15	Ey	16	Ey	17	Ey	18	Ey
1	Âbân	7	Ek	8	Ek	9	Ek	10	Ek	11	Ek	12	Ek	13	Ek	14	Ek	15	Ek	16	Ek	17	Ek	18	Ek
1	Âzer	6	Kas	7	Kas	8	Kas	9	Kas	10	Kas	11	Kas	12	Kas	13	Kas	14	Kas	15	Kas	16	Kas	17	Kas
1	Dey	6	Ara	7	Ara	8	Ara	9	Ara	10	Ara	11	Ara	12	Ara	13	Ara	14	Ara	15	Ara	16	Ara	17	Ara
1	Behmen	5	Oc	6	Oc	7	Oc	8	Oc	9	Oc	10	Oc	11	Oc	12	Oc	13	Oc	14	Oc	15	Oc	16	Oc
1	İsfendâr	4	Şub	5	Şub	6	Şub	7	Şub	8	Şub	9	Şub	10	Şub	11	Şub	12	Şub	13	Şub	14	Şub	15	Şub
1	Ekleme	6/5	Ma	7/6	Ma	8/7	Ma	9/8	Ma	10/9	Ma	11/10	Ma	12/11	Ma	13/12	Ma	14/13	Ma	15/14	Ma	16/15	Ma	17/16	Ma
5	Ekleme	10/9	Ma	11/10	Ma	12/11	Ma	13/12	Ma	14/13	Ma	15/14	Ma	16/15	Ma	17/16	Ma	18/17	Ma	19/18	Ma	20/19	Ma	21/20	Ma
6	Ekleme	-/10	Ma	-/11	Ma	-/12	Ma	-/13	Ma	-/14	Ma	-/15	Ma	-/16	Ma	-/17	Ma	-/18	Ma	-/19	Ma	-/20	Ma	-/21	Ma

met Muhtar Paşa (*Islâh ut-Takvîm*, s. 22, 30, 39), Ahmet Şakir Paşa (*Takvîm-i Nücûmî*, s. 59-61), Celali takvimi konusuna değinmekte ve özellikle yılbaşısının ilkbahar ılınımı gününe getirilmesi (dolayısıyla takvimin mevsimlere tam olarak uyması) olayını övmektedirler. Ancak Müneccimbaşı takvimleri'ndeki Celali takvimi uygulamasının bu takvime özgü artıklama yöntemine yer vermeyişi nedeniyle, bu yazarlar da artıklama konusuna eğilme gereğini duymamışlardır. Bu bakımdan Osmanlı kaynaklarında Celali takvimi üzerine yeterli bilgiyi bulamıyoruz.

Günümüzdeyse Celali takvimi büsbütün unutulmuş ve hatırlanmaz olmuştur. Onun, Türk uygarlık ve bilim tarihindeki yeri ve boyutu hiç bilinmemektedir. Öyle ki Türk tarihi konusunda uzman olarak bilinen yabancı yazarların, örneğin W. Barthold'un (*Ortaasya Türk Tarihi Hakkında Dersler; İslâm Medeniyeti Tarihi*), Laszlo Rasonyi'nin (Tarihte Türklük) Celali takvimi konusunda tek söz etmedikleri görülüyor. Yerli tarihçi ve bilim tarihçisi yazarlarımıza gelince: A. Zeki Velidî Togan (*Umumî Türk Tarihi'ne Giriş*, 1981, s. 212 de) "Melikşah tarafından kendi namına tertip ettirilmiş olan takvim-i Celali de Sâsâni takviminin daha ince elenmiş bir şeklinden ibarettir" diyor. İ. Kafesoğlu (*Selçuklu Tarihi*, 1972, s. 176'da) "Yüksek fizik ve ışık bilgisine dayandırılarak düzenlenen bu takvimin, günümüzde kullanmakta olduğumuz Miladi (Gregoryen) takviminden daha sağlıklı hesaplara göre hazırlanmış" bulunduğunu söylüyor. B. Üçok da (*İslâm Tarihi, Emeviler-Abbasiler*, 1983, s. 170'de), bunun "Jülyen takviminden üstün ve Gregoryen takvimine yakın bir takvim" olduğunu bildiriyor. A. Adnan Adıvar (*Tarih Boyunca Bilim ve Din*, 1970, s. 117), Celâl Saraç (Bilim Tarihi, s. 75), Cemal Yıldırım (Bilim Tarihi, 1983, s. 75) gibi yazarlar da, Celali takvimi ve Ömer Hayyam konularında, ancak Celali takvimine hemen hiç değinmeyen, bilgiler vermektedirler.

CELALİ TAKVİMİNİN MİLLİYETİ

Yabancı kaynakları açtığımızda (kitap, ansiklopedi vb), örneğin Beyrunî için "Arap bilgini," İbn Sinâ için "Farslı hekim" derler. Çünkü bu insanlar Arapça, Farsça yazmışlardır ve çünkü o dönemlerde bilim dili Arapça, Farsça'ydı. Bunlar, eğer Türkçe yazarlarsa, kimsenin kendilerini okumayacağını, değerli tutmayacağını düşünürlerdi. Günümüzde de kimi yarım okumuşlar Osmanlıca, kimileri de ille İngilizce, söz söylemeyi ya da yazmayı bırakamıyorlar. Böylelikle kendilerini halktan koparıp üst kata çıkacaklar! Bilim tarihinde Semerkant-Uluğ Bey-Fatih Sultan Mehmet döneminin ünlü bilgini Ali Kuşçu, İstanbul'da öldüğünde, oğlu (o da ünlü bilginlerimizden) Mîrim Çelebi babasının ölüm gününü, Farsça olarak bir kenara şöylece kaydediyor:

"Bod zi Hicret heşt-i sad heftâd-ü nüh
Rûz-u şenbih heftemû şa'ban bireft."

Türkçesi (heşt= 8, sad= 100, heft= 7, heftâd= 700, nüh= 9, şenbih= cumartesi):

"Hicret'in sekizyüzyetmişdokuzuncu (yılı)
Şa'banının yedinci cumartesi günü öldü."

Şimdi, Mîrim Çelebimiz için, siz olsanız, "Farslı" demez misiniz? Ve şimdi çocuklarımız "Peki ama bizden, hiç bilgin (buluşçu, yazar, sanatçı,... yani yetenekli, kafası çalışır kişiler) çıkmamış mı?" diye sorarlar. Vaktiyle, çocukken biz de sorardık.

Ve işte Balasagunlu Yusuf Has Hâcip ile Kaşgarlı Mahmut'un yazdıkları *Kutadgu Bilig* ile *Divan Lügat it-Türk*, Türk dili ve edebiyatının başyapıtları oldukları için değil, sözüm ona, o dönemde kimsenin önem vermediği, aşağı kattakilerin dili olan Türkçe ile yazılmış oldukları için, bizim başımızın tâcıdırlar.

Yıl: 1079. Yer: Bugünkü İran toprakları [İran topraklarında, bugün de, Tebriz, Hemedan (İbn Sinâ'nın kabri de burada), Merâga, Erdebil, Urumiye,... de yalnızca Melikşah Selçuklularının to-

31 Ma	22 Ma	Pazartesi	Salı	Çarşamba	Perşembe	Cuma	Cumartesi	Pazar
30 Nis	21 Nis	Çarşamba	Perşembe	Cuma	Cumartesi	Pazar	Pazartesi	Salı
30 May	21 May	Cuma	Cumartesi	Pazar	Pazartesi	Salı	Çarşamba	Perşembe
29 Haz	20 Haz	Pazar	Pazartesi	Salı	Çarşamba	Perşembe	Cuma	Cumartesi
29 Tem	20 Tem	Salı	Çarşamba	Perşembe	Cuma	Cumartesi	Pazar	Pazartesi
28 Ağ	19 Ağ	Perşembe	Cuma	Cumartesi	Pazar	Pazartesi	Salı	Çarşamba
27 Ey	18 Ey	Cumartesi	Pazar	Pazartesi	Salı	Çarşamba	Perşembe	Cuma
27 Ek	18 Ek	Pazartesi	Salı	Çarşamba	Perşembe	Cuma	Cumartesi	Pazar
26 Kas	17 Kas	Çarşamba	Perşembe	Cuma	Cumartesi	Pazar	Pazartesi	Salı
26 Ara	17 Ara	Cuma	Cumartesi	Pazar	Pazartesi	Salı	Çarşamba	Perşembe
25 Oc	16 Oc	Pazar	Pazartesi	Salı	Çarşamba	Perşembe	Cuma	Cumartesi
24 Şub	15 Şub	Salı	Çarşamba	Perşembe	Cuma	Cumartesi	Pazar	Pazartesi
23 Ma	17/16 Ma	Perş./Çarş.	Cuma/Perş.	Cu.si/Cuma	Pazar/Cu.si	Pa.si/Pazar	Salı/Pa.si	Çarş./Salı
23 Ma	31/20 Ma	Pa.si/Pazar	Salı/Pa.si	Çarş./Salı	Perş./Çarş.	Cuma/Perş.	Cu.si/Cuma	Pazar/Cu.si
22 Ma	/21 Ma	- / Pa.si	- / Salı	- / Çarş.	- / Perş.	- / Cuma	- / Cu.si	- / Pazar

runları olan Türkler yaşıyor ve Türkçe konuşuyorlar]. Başta: Selçuklu Sultanı Celâleddin Melikşah. Bilginleri topluyor. Bunlardan Ömer Hayyam, Rubâiyat yazarı, kuşkusuz safkan Farslı. Ama ya kurulun öteki üyeleri? Celali takvimini oluşturuyorlar.

Artık o ölçüde açık seçik ki, günümüz yabancı kaynakları bile, ona Celali takvimi diyebiliyorlar.

Aşırı uçtan milliyetçi olmadığımızdan, ben onun için, Türk-İran ortak yapımı diyorum. Siz ne dersiniz?

CELALİ TAKVİMİ HAKKINDA SON SÖZ

Celali takvimi, kısaca özetlenirse, mevsimlere tam bir uyum göstermeyen ve dolayısıyla tam doğru bir tarihleme veremeyen 365 1/4 günlü Rumi (İskender-Jülyen) takviminin düzeltilip iyileştirilmesiyle elde edilmiş, mevsimlere tam olarak uyan ve bu nedenle de doğru tarihleme veren, yanılgısız takvimlerin ilkidir [Bu yüzden, o, Jülyen takvimiyle hiçbir biçimde karşılaştırılamaz. Miladi (Gregoryen) takvimiyse onun ikiz kardeşi gibidir. Biri ötekinden daha üstün ya da aşağı tutulamaz. Yüksek fizik ve ışık bilgisine değil, yalnızca bilime dayanır. Sâsânî takviminin (Sâsânî değil, Eski Mısır takvimi olacak) ince elenmiş bir şekli demekse onun hafife almak demek olur]. Celali takvimi, yazı dizimizin başından beri izleyerek gördüğümüz üzere, uygarlık tarihinde, MÖ 432'den değil, MÖ 3200'lerden beri sürdürülen araştırmaların ve insan zekasının en parlak buluş ve ürünlerindendir; olağanüstü bir aşama ve başarıyı simgelemekte ve bilimin doruk noktalarından birini oluşturmaktadır. Müslüman Doğu'nun ve Selçuklu döneminin başyapıtı olan Celali takvimi, Hıristiyan Avrupa'nın Miladi takviminden tam 503 yıl önce ortaya konmuş ve ona örnek oluşturmuştur. Artıklama yöntemindeki başkalık, ustalık ve özgünlük ise, bu alanda onu gerçekten tek ve benzersiz kılmaktadır.

CELALİ TAKVİMİ GÜNLERİNİN RUMİ/MİLÂDİ GÜNLERİNE ÇEVRİLMESİ

Örnek. İstanbul'un fetih günü, 19 Hordâdmâh-ı Celâlî 375 = ?

1 Ferv. 001 = 15 Mart 1079'a 374 yıl eklemeyle, ayrıca Döküm 5'e göre,

1 Ferv. 375 = 13/12 Ma. 1453 olacaktır. (Ancak 13 mü, 12 mi?)

Öte yandan,

1'inci dön. 1 Ferv. 001 = Cuma ve

2'nci dön. 1 Ferv. 129 = Çarşamba (2 gün öncesi) idi (Genel Dökümden).

Buna göre 375 Celali yılını içinde bulunduran

3'üncü dön. 1 Ferv. 257 = Pazartesi (ilk dönüşümün 4 gün öncesi) olacaktır.

İkinci olarak,

375:128 = 2,929 687 5 ve

128x0,929 687 5 = 119 hesabıyla,

375 Celali yılı, 3'üncü dönüşümün 119'uncu yılıdır. Buna göre,

1'inci dönüşümde 119'uncu Celali yılı yılbaşısı = 14 Mart, Cuma (15/14'ün 14'ü) olduğu nedeniyle,

3'üncü dönüşümde 119'uncu Celali yılı yılbaşısı = 12 Mart, Pazartesi (4 gün öncesi) olacaktır.

Bu bilgiyle, yani

1 Ferv. 375 = 12 Mart - Pazartesi ile yardımcı döküme girersek,

1 Hordâd 375 = 11 Mayıs 1453 Cuma olacaktır. Buna 18 gün eklemeyle de,

19 Hordâd 375 = 29 Mayıs 1453 Salı sonucu elde edilecektir (Burada, 1 Hordâd = Cuma ise 15 de Cuma, 17 Pazar, 19 = Salı'dır).

Osmanlı Müneccimbaşı Takvimleri'nde, 375 Celali yılında 29 Mayıs karşılığı 20 Hordâd olarak görülmektedir. Bu, söz konusu takvimlerde yılbaşının, artıklama kuralına göre değil de, her yıl yeniden ölçümlenen ilkbahar ılımını gününe göre düzenlenmiş olması nedeniyledir. O yıl ılımım 11 Mart olarak ölçümlenmiş bulunuyordu.

İsenbike Togan: Çin'den Ege'ye Türk Tarihi

ATİLLA LÖK

Toplantının bant çözümlerini yapan Filiz Öğretmen'e teşekkür ederim.

Tarih Vakfı tarafından düzenlenen "Tarihçinin Mutfağı" toplantılar dizisinin haziran ayı konuğu İsenbike Togan'dı. Toplantı 24 Haziran'da Bilgi-Belge Merkezi'nde yapıldı.

Prof. Dr. İsenbike Togan 1964 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun olduktan sonra, 1965-66 yılları arasında Taiwan Ulusal Üniversitesi'nde yüksek lisans programını tamamlamış. 1968-73 yıllarında Harvard Üniversitesi Doğu Dilleri ve Uygarlıkları Bölümü'nde doktorasını yapmış. 1978-85 yılları arasında Ortadoğu Teknik Üniversitesi Tarih Bölümü'nde, 1985-92 yılları arasında ise Harvard, Tufts ve Washington üniversitelerinde çalışmalarına devam etmiş. 1992 yılından beri Ortadoğu Teknik Üniversitesi Tarih Bölümü'nde görevli bulunan Togan, Türk Tarih Kurumu ve UNESCO Uluslararası Bilim Komitesi gibi birçok kuruluşun da üyesidir.

İsenbike Togan konuşmasına kendini tanımlayarak ve çalışma alanını anlatarak başlıyor:

"Ben Türkiye'deki tabirle Genel Türk Tarihçisi'yim. Genel Türk Tarihi çerçevesinde de daha çok, Asya Tarihi ile; Asya Tarihinde de daha çok, coğrafya olarak bakacak olursak, Çin'den Ege Denizi'ne doğru çizilecek bir kemerin kapsadığı enlemler ile ilgileniyorum. Türklerin tarihinin kendi başına, izole bir koridorda olmadığını göstermek, bir yerde, benim için önemli bir şey oldu. Doğuda Çin, batıda da hem İran hem de erken dönem Anadolu tarihiyle karşılaştırmalı çalışmalar yaptım. Geçen seneye kadar bu kemerin dışına pek fazla çıkmamıştım, yani bunun içine Çin giriyor, Orta Asya ve bir yerde kemerin enlemleri biraz yukarılara, Ural Dağları'na kadar çıkabiliyor. Geçen sene ilk defa Japonya'ya ve Hindistan'a gittim. Daha evvel, hep şaka yollu 'Cengiz Han devrinde bütün Asya'yı kaplayan imparatorluk Japonya ve Hindistan'a yayılmamış olduğu için ben de oralara gitmedim' diyordum."

BİR AİLEDE DÖRT BOY

Togan, tarihe olan ilgisini babası Ord. Prof. Zeki Velidi Togan'a, ismine ve kendi deyimiyle içinde "dört boy" barındıran ailesine borçlu olduğunu belirtiyor:

"Tarihle ilişkime olağanüstü koşullarda girdim. Babam Zeki Velidi Togan, Türk tarihiyle uğraşıyordu ve ben büyüdüğümde, ne kadar ilgilenmesem de en azından bir sürü isim duymuştum. Sonra onun öğrencisi oldum, sonra da doktora yıllarında yurt dışına çıktım. Benim bu işle ilgilenmeye başlamama gelince: Önce ismimden başlayalım. Hâlâ ismimi açıklamak zorunda olan bir

İsenbike Togan Tarihçinin Mutfağı toplantısında İlhami Mısırlıoğlu (solda) ve Gürel Tüzün (sağda) ile birlikte.

Türkiye Cumhuriyeti vatandaşıyım. İsmime olan ilgi veya ilgisizlik, beni çevremle ilgilendirdi. İsmimi başkalarına açıklayabilmek için başlayan bu çalışmalarda yavaş yavaş tarihe ısınmaya başladım. Öbür taraftan bizim aile içerisinde çok karışık durum vardı: Babam -şimdi Rusya Federasyonu'na bağlı olan- Başkırdistan'dan, annem Romanya'da Köstence'den, ama anneannem aslında Kırımlı. Annemin babası ise Nogay, onlar da Ukrayna bozkırlarında yaşamış olan göçebe Türkler. Böylece, ben kendimin kim olduğunu öğrenmek istediğim zaman da bir sürü isimle karşılaştım. Hayatımda da, yani tarihçiliğimde de bu tür isimlerin üzerinde çok durdum ve anlamaya çalıştım. Ben Türkiye'de, İstanbul'da doğdum, İstanbul'da büyüdüm ama, her zaman gülerek söylerim, bizim evde dört boy var. Ve boylarla devletin, boylarla toplumun etkileşimi, öbür taraftan da bazen eklemleşme, bazen ayrışma. Bunlar bir bağlamda benim ana konularımdan biri oldu."

KÜLTÜREL EŞİK

Ailesindeki yapı sayesinde toplumların dil ve kültürel açıdan hem birlik gösterebileceğini hem de farklılıkları içinde barındırabileceğini kavrayan Togan, içinde yaşadığı toplumla ailesi arasında bir kültürel eşik olduğunu ve bu eşiğin tarih çalışmaları açısından birçok yararını gördüğünü belirtiyor:

"Kültürel eşikte neler vardı? Mesela bizde olmayan, başkalarında olan; başkalarının akrabaları vardı, bizim akrabamız yoktu. Akrabalık terimleri vardı; bacanak nedir, elti nedir büyük bunların hepsini öğrenmek için çok çaba harcadım; hep sordum, hep ilgilendim, tabii yalnız o değil, ilişkileri de merak ettim. Sonra bu ilişkileri merak etmem, herhalde belli bir şekilde kafamda slaytlar gibi yerleşmiş. Şimdi kadın tarihiyle uğraşıyorum. O çerçevede, orada birikmiş olan malzemeyi şimdi kadın tarihi çalışmalarımda severek kullanıyorum. İkinci bir şey gene bizde olmayan, mezarlık; bayram olurdu, herkes mezarlık ziyaretine giderdi. Acaba mezarlıkta ne var, niçin gidiyorlar, ne yapıyorlar? Bizim tabii burada ölen akrabalarımız olmadığı için gidecek bir mezarlığımız da yoktu. Bende uyanan bu merak yüzünden hâlâ bir şehre gidince; pazarına ve mezarına giderim. Pazarı, o gün yaşayan kültürü çok iyi yansıtıyor; insanlar neler yiyor, kimler ne satıyor, satanlar erkek mi kadın mı, kültürel-etnik bakımdan ne gibi farklılıklar var?"

Bilgi Belge Merkezi, 24 Haziran 1999.

TARİH ÇALIŞMALARI VE GÜNDELİK YAŞAM

Bir kültürel eşikte yaşamanın kendisine çalışmalarında soruları her yöne yöneltebilme özelliğini kazandırdığını belirten Togan, bu açıdan Türkiye'de yaşadığı için çok memnun olduğunu, Türkiye'nin kendi çalışmaları açısından bir laboratuvar niteliği taşıdığını belirtiyor:

"Türkiye'de yaşamak Amerika'da yaşamaya göre, eğer soruları her yere yöneltebilirseniz, bir tarihçi için çok daha zengin. Çünkü Amerika'da sorularımı sadece kitaplara yöneltebiliyorum, halbuki burada en ufak bir yere gittiğim zaman orada enteresan bir şey görüyorum, çevredekilere soruyorum, 'ne diyorsunuz, tarihte de diyorlardı-demiyorlardı' diyerek yeni bir çalışma başlıyor. Onun için, yaşadığım çevre bir laboratuvar, sorular için bir ana kaynak oluyor."

"Tarihteki Türk kültürünü anlamanın yolunun bugünkü halk kültürünü anlamaktan geçtiğini ve bunu yapabilmek için, çevreye önyargılarla değil, her zaman herkesten bir şeyler öğrenmeye hazır bir tutumla yaklaşmak gerektiğini tarihçi Zeki Velidi Togan'ın evinde yetişmiş olmam dolayısıyla öğrenmiştim. Bu yaklaşım, beni hayat boyu Türkiye'nin kırı olsun kenti olsun her köşesine bağlayan bir unsur oldu."

Tarih çalışmalarının sadece kütüphanelerle sınırlı olamayacağını belirten Togan bununla ilgili olarak Sudan'daki bir anısını anlatıyor:

"Sudan'da beraber bulunduğum kimseler arasında inekleri erkekler sağıyordu. Nedenini sorduğumda, 'İnekler yüksek' dediler. Sonra baktım, keçileri de erkekler sağıyor, 'E peki keçiler de mi yüksek?' dedim, bana baktı 'Ayıp' dedi. Yani erkekler sağarmış, kadının sağdığı sütten erkekler içmezmiş.

O zamana kadar ben her şeyi belli bir kategorizasyona sokmaya çalışıyordum. Bu olay üzerine, burada erkekler kadınlara üretim kaynaklarının kont-

rolünü vermiyor, diye bir değerlendirmeye girdim. Ancak baktım komşuda, aynı kabileden başka bir grupta, kadınlar sağıyor. Bu sefer geldim, bizimkilere 'ama bak dedim onlarda kadınlar sağıyor'. O da bana döndü ve "*nas ma vahid*" yani "insanlar bir değil" dedi. Kısacası, insanlara sorduğunuz sorular nasıl aldığınız cevapları belirliyorsa, kaynakları algılamanız da sorularınıza bağlı. Onun için demek ki alakasız bir yere gitseniz bile o insanlar size o kadar çok şey öğretebiliyorlar ki, onlardan ürettiğiniz sorularla, kaynakları başka türlü okuyabiliyorsunuz. Bundan dolayı da ben hiçbir zaman 'Bir tarihçi yalnız kütüphanelerde iş görür ve orada çalışır' demedim, herhalde de demeyeceğim."

GEÇMİŞE BAKARKEN

İsenbike Togan Harvard'da okurken hocası Francis W. Cleaves sayesinde tarih ve filoloji çalışmalarındaki yöntem konusunda birçok şey öğrendiğini, özellikle de geçmişe bakarken bugünkü kaygı ve anlayışlarımıza göre hareket etmememiz gerektiğini vurguluyor:

"Benim Harvard'daki hocam Francis W. Cleaves Mongolist ve Sinolog'du. Tarihte ve tarih kitaplarındaki insanı görmek ve bulmak konusunda onun büyük bir yardımı oldu. Biz *Moğolların Gizli Tarihi* adlı eserin Moğolca aslından bir pasaj okuyorduk. Eserin Almanca çevirisine bakmayacağımıza dair söz vermiş olduğumuz için bakmıyorduk. Ben metindeki bir cümleyi çözemedim; uğraşıyorum, uğraşıyorum, bir türlü olmuyordu. Aynı cümlede hem diz hem kadın göğsü geçiyor, ikisini birbirine bağlayan fiili çıkaramıyordum. Sonunda üç kişilik sınıfımıza geldim ve 'Ben bunu çözemedim' dedim. Francis Cleaves çok sevecen bir şekilde bana baktı, 'Sen hiç ihtiyar kadın göğsü görmedin mi?' dedi. O anda dadımın göğüslerini hatırladım. Metinde Cengiz Han erkek kardeşini bertaraf etmenin peşinde; Cengiz Han'ın annesi de yere çömelmiş, yüzünü iki eli arasına almış, dirsekleri dizlerinin iki yanında, göğüsleri de dizlerini kapatıyor. Hatırlıyorum, bütün o kelimesiyle, grameriyle, tarihsel isimleriyle, olaylarıyla cebelleştiğim, anlamaya çalıştığım, o koca kitap bir anda canlandı; artık önümde filoloji yöntemleriyle çözmeye çalıştığım bir metin değil de, kendi kaygıları ve sevinçleriyle yoğrulmuş insanlar vardı. Bir kere insanı görebildiniz mi, o zaman anlamını araştıran filolojik çalışma özellikle çok yararlı oluyor. Yoksa sadece kitap ve kaynak diye bakarsanız, tarihteki olayların sizin düşüncelerinize ne kadar uyduğunu ölçmeye çalışıyorsunuz. İşte Francis Cleaves zamanında müdahale etmemiş olsaydı, kitaplar kitap olarak kalabilirdi.

Bazı şeyler de biraz şans eseri oluyor; yani bir yerde hocalarınız, ahbaplarınız size belli uyarılarda bulunuyorlar ve o uyarılara siz o anda çok önem veriyorsunuz. Bir gün diğer hocam Joseph F. Fletcher Doğu Asya Dilleri ve Uygarlıkları Bölümü'nde, yeni gelen öğrencilere bir konuşma yapmıştı ve bu konuşmada 'Dar görüşlü olmayın!' demişti; ben böylece *parochial* ve *non parochial* kelimelerini ilk defa onun ağzından öğrenmiş oldum. Bilindiği gibi her alanda olduğu gibi bizim alanda da ihtisaslaşma çok önemlidir; siz de ihtisasınız içinde bir derin kuyu kazıyorsunuz; ben dar görüşlülükten insiyaki olarak kaçınırken, derin kuyuyu kazmadan önce biraz oraya buraya zıplamak durumunda kaldım. Bazen bana 'Sen hani şununla uğraşıyordun, şimdi burada ne arıyorsun?' diye sorulduğu oluyordu. Ancak Joseph Fletcher'in 'Dar görüşlü olmayın. Asya tarihi içinde kime bakıyorsanız, onu Asya, hatta dünya tarihi çerçevesinde anlamaya çalışın' görüşü bana yol gösterici oldu.

MUTFAKTA PİŞENLER

Tarihçi, son olarak kendi serüvenini, bu serüven sayesinde elde ettiği tecrübeleri ve mutfağında şu anda neler pişirdiğini aktarıyor:

"Ben kendi çalışmalarımda önce dil öğrendim. Diğer taraftan bu kabile, boy, devlet ve ticaret ilişkilerini anlamaya çalışırken yapı ile çok ilgilendiğimi fark ettim ve antropoloji okumaya başladım. Tabii Sudan'a gitmiş olmak antropolojiyi ciddi olarak okumama neden oldu. 1990-91 yıllarında gene şanslıydım; UNESCO'nun İpek Yolu Seferleri'ne katıldım. O zamana kadar Orta Asya Tarihi'ni sadece haritalardan öğrenmiştim, hiç görmemiştim. Görmenin haritayla mukayese edilemeyeceğini o seyahatlerde anladım. Onun için o zamanlardan beri derslerimde, mesela üç saat dersim varsa bir saatini görsel bölüme ayırıyorum. Kendim de, diyelim ki bir binayı ele alıyorum, o bina ne zaman, hangi dönemde yapılmış, ne gibi kaygılar varmış, bunları anlamaya çalışıyorum. Sanat malzemesi olan şeyleri düşün tarihi ortamında algılamak yoluna gittim. ODTÜ'de böyle bir proje de yaptık.

Bütün bunlar beni tarihin değişik zamanlarındaki algılama biçimlerine ve bu algılama biçimleri arasındaki farklılığa götürdü. Sudan sonrasında bütüncül yaklaşımın, görsel malzemeye bakarken kültürel birikimin, 1991 sonrasında da bağlam'ın (*context*) önemini anlamış oldum. Şu anda mutfakta benim uğraştığım iki konu var: birisi tarihyazımı, aynı olaya çok değişik şekillerde bakma; bu ancak bağlamla açıklanabiliyor. Bir de din-devlet, toplum din ilişkileri, tarihte, özellikle Orta Asya Türk tarihinde değişenler. Kültürel dokuda neler değişiyor, neler değişmeden kalıyor?"

TARİHÇİNİN MUTFAĞI
14. Toplantı Eylül Ayında

Her ayın üçüncü perşembe akşamı Bilgi Belge Merkezi'nde yapılmakta olan toplantılar dizisine yaz nedeniyle iki ay ara verildi. Eylül ayında yapılacak olan toplantının konuğunu gelecek sayımızda duyuracağız.

Bursalı Gayrimüslimler Nasıl Müslüman Oldu?

MARC DAVID BAER
Chicago Üniversitesi Tarih Bölümü doktora öğrencisi

Çeviren:
TANSEL GÜNEY

Osman Çetin, *Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)*, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara, 1994, 122 s. + 14 s. belge

Osmanlı İmparatorluğu'nda din değiştirip Müslüman olanlar üzerine araştırmalar, konunun taşıdığı öneme rağmen hâlâ emekleme aşamasından öteye gitmiş değildir. Buna karşılık, devşirme sistemi ve saray okulları hakkında birçok inceleme yapılmıştır. Bu incelemeler, devlete en sadık yüksek rütbeli askerlerin, devlet adamlarının ve saray kadınlarının, memleketlerinden ve dindaşlarından koparılmış, Müslüman olmuş ve Osmanlı kimliği kazanmak üzere yeniden eğitilmiş eski Hıristiyanlar olduğu tezine dayanır. Pekiyi, Anadolu ve Balkanlar'da, din değiştirip Müslüman olan ve padişahın doğrudan hizmetinde bulunmayan veya hükümdar ailesine katılmayan kişiler, Osmanlı uyruklarının çoğunluğu hakkında ne biliyoruz? Bu konuda çok az sayıda değerli eser yayınlanmıştır; Osmanlı arşivlerine ve yazılı malzemelerine dayanan incelemelerin sayısı daha da azdır. Heath Lowry'nin *Trabzon Şehrinin İslâmlaşması ve Türkleşmesi, 1461-1583* adlı, ilk basımı 1981'de yapılan, kısa bir süre önce yeniden basılan çalışması dışında, Osmanlı şehirlerinde din değiştirip Müslüman olanlar üzerine, kitap boyutunda hiçbir araştırma bulunmaması literatürde ciddi bir boşluk oluşturmaktadır (Lowry, 1998). Dolayısıyla, Osmanlıların önemli şehirlerinden Bursa'da Hıristiyan ve Yahudilerin Müslüman olması üzerine, tamamen kadı sicillerine dayanan kısa bir incelemenin bir süre önce yayınlanması memnuniyet vericidir.

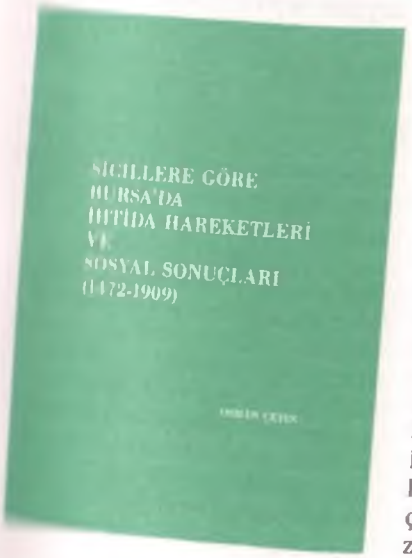

Osman Çetin'in *Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)* adlı kitabı, bir Osmanlı şehrinde İslam'a ihtida konusuna ayrılmış çok az incelemeden biridir. Yazar, Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması konusunu aydınlatmak istemektedir, bundan dolayı Osmanlı Devleti'nin ilk başkenti Bursa'yı araştırma alanı olarak seçmiştir. Çetin, pek çok soruya cevap bulmaya çalışmaktadır: Anadolu'nun gayrimüslim ahalisi hangi koşullarda eski dinlerini terk edip Müslüman olmuştur? Bu mühtedi nüfusun oranı neydi? Mühtediler kaç kişiydi? Anadolu'nun İslamlaşmasında din değiştirmenin etkisi ne kadardı? Mühtedilerin sayısı düşünüldüğü kadar çok muydu? Yazar, ihtida sürecini incelemek için, 1456'dan 1923'e mevcut Bursa kadı sicillerini tarayarak, ihtidaları ve mühtedileri bulmaya çalışmıştır. Bu kadar çok belgeyi taramanın ne demek olduğunu, yazarın göze aldığı çabanın anlamını, kadı sicillerinin paleografik zorluklarıyla boğuşmuş araştırmacılar bilir. Çetin, gözden geçirdiği 887 kayıtta 1467-1909 tarihleri arasında mühtedilerden 835 kez (450 mühtedi ve 485 ihtida kaydı) bahsedildiğini görmüştür. Yazar, kitabın ilk bölümünü Bursa'nın tarihine ve gelişmesine, ikinci bölümü Bursa'daki ihtida hareketlerine, son bölümü de özellikle 19. yüzyılda devletin ve başka kurumların mühtedilere yardım sağlama girişimlerine ayırmıştır.

Çetin'in bulgularına göre, mühtedilerin çoğu 1467-1499 yılları arasında ve 1800-1849 yılları arasında din değiştirmiştir (s. 34). Bunların çoğu, o yıllarda (Ramazan'ın ardından gelen) Şevval ayında Müslüman olmuştur (s. 42). İncelenen örneklerin üçte ikisinde din değiştiren kişinin yaşı kaydedilmemiştir, yaşı kaydedilenlerin çoğu 13-25 yaşları arasındadır. Çetin'in incelemesine göre, mühtedilerin büyük bir çoğunluğu Rum Ortodoks'tu, onların ardından Ermeni ve Yahudiler geliyordu (s. 46). Esirler, köleler ve cariyeler mühtedilerin önemli bir bölümünü oluşturuyordu (s. 49). Müslüman olan kölelerin çoğu Rusya'dan gelmişti, Bosnalı mühtedi kölelerin sayısı da onlara yakındı; üçüncü büyük grup ise Çerkez kölelerdi (s.50). Yazar, gayrimüslim köleler için azat edilmenin Müslüman olma yolunda önemli bir teşvik olduğunu kaydeder. Müslüman olup azat edilen köleler evlilik yoluyla Müslü-

man nüfusa karışmıştır, kölelik İslamlaştırma ve Türkleştirmenin etkili bir aracıdır (s. 55-56). Çetin'in bulgularına göre, mühtedi erkeklerin çoğu Mehmed adını almış, onların yarısı kadar bir grup da Ahmed olmuştur; mühtedi kadınların çoğu Fatma adını almıştır (s. 57).

İhtida sebepleri olarak, yazar, Lofland ve Skonovd'un (kitapta yazılı olan şekli "Lozand-Skonovd" kuşkusuz yanlıştır) belirlediği altı faktörü kullanır: zihnî *[intellectual]*, tasavvufî *[mystical]*, tecrübî *[experimental]*, teessürî *[affectional]*, ihya *[revivalist]* ve mecburî *[coercive]* faktörler (Lofland and Skonovd, 1981; Çetin, 1994, s. 60). Çetin, din değiştirmeye yönelten pek çok kültürel etkileşim olduğunu ileri sürer (s. 62). Ekonomik kaygılar da önem taşımaktadır: Bursa ekonomisinde daha güçlü bir yer edinmek isteyen gayrimüslimler için, din değiştirmenin ekonomik anlamının büyük olduğu söylenebilir (s. 65). Psikolojik sebeplere gelince, aşağılık duygusu ve esir düşmek din değiştirmeye yönelten etkili faktörler arasında yer almış olabilir (s. 68). Aşk ve evlilik de (s. 69-70) din değiştirmede önemli bir rol oynamıştır, ayrıca mühtedi ana-babaları henüz buluğ çağına gelmemiş çocukları da Müslüman sayılmıştır (s. 71).

Çetin, mühtedilerin diğer sosyal gruplarla ilişkilerine dair şunları yazar: "mühtedilerin ister diğer müslümanlarla olsun, ister zimmilerle olsun, hemen her türlü sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkilerini sürdürdüklerini söylemek mümkün olmaktadır" (s. 78). Mühtediler, "mahkemelerde diğer müslümanlar gibi şahitlik yapmış," "müslümanlarla mühtediler birbirlerine vasî olmuş, karşılıklı borç ilişkileri kurmuşlardı" (s. 74-75). Mühtediler diğer Müslümanlarla birlikte çalışmış ve onlarla evlenmiştir. Yazar, özellikle mühtedilerin her kesim Müslümanla evlenebilmelerine dayanarak, bütün verilerin "mühtedilerin diğer Müslümanlarla çok rahat sosyal ilişkiler kurduklarını" gösterdiği sonucuna varıyor (s. 75-76). Mühtedilerin, zimmilerle de vekâlet, kefalet, alışveriş, borçlanma ve evlilik gibi ilişkilerini sürdürdüklerini gösteren kayıtlar bulunmaktadır. Miras davalarından, mühtedilerin anne-baba ve diğer yakınlarıyla ilişkilerini devam ettirdikleri anlaşılmaktadır (s. 76-78).

Bu ilginç bulgular sayesinde, kitabın okurları, Bursa'da kimlerin din değiştirip Müslüman olduğu ve bu kişilerin Müslüman toplumla nasıl bütünleştiği konusunda bilgi sahibi olmaktadır. Gelgelelim, bu çalışmanın tarihsel, metodolojik ve teorik sorunları yüzünden, yazarın bulguları gölgede kalmaktadır. Yazar, (indeks dahil) 122 sayfalık bir kitapta yaklaşık 500 yıllık bir dönemi ele almaktadır. Buna karşılık, örneğin Lowry, Trabzon'un İslamlaşmasını incelerken, çok daha makul bir analiz hedefi seçmiş, şehrin fethinden itibaren bir yüzyıllık bir zaman dilimi üzerinde durmuştur (Lowry, 1998). Çetin, Osmanlı tarihinin tamamını kapsayan bir süreyi incelemeye kalkışmak gibi bir yola başvurmasaydı, Bursa'da ihtida hareketlerinin daha inandırıcı bir tarihsel anlatısını oluşturabilirdi. Din değiştirme örüntülerinde zaman içinde meydana gelen değişiklikleri aydınlatmak yerine, yazar, tarihe statik bir olgu olarak bakıyor, istatistik verilerini oluştururken tarihsel değişimi, zaman faktörünü neredeyse hiç göz önüne almıyor. Ne zamana ait olduğunu belirtmeden belgelerden çıkan sayısal verilere dayanıp istatistik tabloları oluşturuyor, hatta tek bir paragraf içinde 1485 yılından 1837'e yılına geçmekten çekinmiyor (s. 63). Ayrıca, tablolar halinde sergilediği veriler için açıklamalar gertirmeye çalışırken, sürekli olarak zaman ve mekân farklarını hiçe sayıyor, 7. yüzyıl Arabistan'ındaki veya 20. yüzyıl Türkiye'sindeki mühtediler ile Osmanlı dönemi Bursa'sının mühtedilerini karşılaştırıyor. Bu tür temelsiz karşılaştırmalar yapmasının yanı sıra, yazar, kitabının ilk bölümünde anlattığı Bursa tarihi ile ikinci bölümde sergilediği ihtida hareketleri arasında bağlantılar kurmuyor; bu iki bölüm birbirinden kopuk kalıyor. Bursa'daki kültürel, ekonomik, siyasal ve dinsel gelişmelerle ihtida hareketlerinin ilişkisi ortaya çıkmıyor. Örneğin, yazar, niçin 1467-1499 ve 1800-1849 dönemlerinin din değiştiren kişilerin sayısının en fazla olduğu dönemler olduğuna ilişkin bir açıklama getirmiyor. Neredeyse beş yüzyıllık koskoca bir zaman dilimine ait şeriye sicillerinin öteki tarihsel kaynaklardan soyutlanarak okunması, tarihsel dokümanlar ile bu dokümanların kaydedildiği dönemler arasındaki bağlantının iyiden iyiye karanlıkta kalmasına neden oluyor. Bizans'ın son kaleleri, İstanbul (1453) ve Trabzon (1461) fethedilirken Müslüman olan bir Ortodoks Rum, 17. yüzyılda Sabatay Sevi hareketinin etkisiyle Müslüman olan Bursalı Yahudi'den de, 20. yüzyıl başlarında imparatorluk çökerken yaşanan trajik olaylar sırasında din değiştiren Ermeni'den de çok büyük farklılıklar taşır.

Yazarın, yaklaşık beş yüzyıllık bir dönemin belgelerinden örnekler seçmeye kalkmasının gösterdiği gibi, tarihsellik nosyonundan yoksun oluşu, güvenilirliği çok tartışma götürür bir araştırma yöntemi kullanmasına yol açmıştır. Böyle pozitivist bir tarzda mahkeme kayıtlarını kullanmak tarihçi için büyük riskler taşır. Avrupa tarihi üzerine çalışan tarihçiler, mahkeme kayıtlarını "gerçek olgular" madeni saymaktan çoktan vazgeçmişlerdir, mahkeme kayıtlarının ne ölçüde güvenilir bir tarihsel kaynak olduğunu hâlâ tartışmaktadırlar (Davis, 1987; Greenshields, 1994). Bugün genel kabul gören yaklaşıma göre, mahkeme kayıtları, kâtibin, hukuk aygıtının, standartlaşmış bir dilin ve tasvir edici kategorilerin biçimlendirdiği hikâyelerden oluşmaktadır. Mahkeme kayıtları temsilî nitelikte sayılmamaktadır, çünkü işlenen pek çok suç mahkemeye taşınmamış, mesele mahkeme dışında halledilmiştir, dolayısıyla bugün tarihçilerin incelediği kayıtlara hiç geçmemiştir. İhtidaların mahkemede kaydedilmesi gerekmediğinden, kadı sicilleri, mahkeme dışında, başka koşullarda gerçekleşen din değiştirmeler üzerine bize hiçbir bilgi sunmaz. Çetin 442 yıllık bir dönemde yalnızca 485 mühtediye rastlamıştır, bundan ötürü Avrupa tarihçilerinin "karanlıkta kalan sayılar" dediği kayda geçmeyen mühtediler büyük bir sorun oluşturmaktadır. Avrupa tarihinde işlenen suçlarla ilgili meseleler çoğu zaman başka kanallar

la halledildiğinden suç oranı verileri konusunda mahkeme kayıtları yetersiz bir kaynaktır, aynı şey Osmanlı İmparatorluğu'nda din değiştirenler için geçerlidir: Kadının ihtidayı kaydetmesi şart değildi, şeriye sicillerinde din değiştirenlere ilişkin çok ender olarak bilgi bulunur. Bursa'nın İslamlaşması büyük ölçüde kayıt dışı kalmış bir süreçtir. Suçlular mahkeme önüne getirildiğinde, hâkim karşısında konuşanların sözleri (kuşkusuz her zaman doğruyu da söylemezler), mahkeme kâtibinin kalemiyle başka bir dile ("kâtip diline") "tercüme edilir": Anlatı yeniden düzenlenir, anlatım şekli değişir, kısaltılır. Mahkeme önüne çıkan tek kişinin hikâyesi olayın anlatısı diye kaydedilir. Aynı sorun ihtida için de geçerlidir: Yalnızca kalıplaşmış, kısa bir ibare kayıtlarda yer alır. Kadı sicillerinden, ilgili kişinin ihtida için niye kadı önüne çıktığını öğrenemeyiz. Aileleri mi zorlamıştır onları? Aile yükümlülüklerinden kurtulmak için mi din değiştirmektedirler? Dervişlerin cazibesine kapılıp tasavvuf yoluna yöneldikleri için mi Müslüman oluyorlardı? Yoksa, mutaassıp kimselerin zorlamasıyla mı karşılamışlardı? Belki de, Müslüman olurlarsa, mali açıdan ödüllendirilecekleri sözü verilmişti? Bunları şeriye sicillerinden öğrenemeyiz. Siciller, bize, çok karmaşık, çok boyutlu bir süreç hakkında kısmi veriler sunar olsa olsa. Din değiştiren kişiler üzerine sicillerden edinebileceğimiz tek bilgi, belirli bir günde kadı karşısına çıkıp Müslüman olduklarıdır. Tarihçi, şeriye mahkemesinin ihtidayı nasıl bir anlatıya döktüğünü, ne tür bir dil kullandığını, nasıl olay dizisi sunduğunu, hangi ayrıntıları anlatıya dahil etmeyi uygun bulduğunu araştırırsa, çok daha fazla şey öğrenebilir.

Bu tarihsel ve metodolojik sorunlar, yazarın topladığı ilgi çekici verileri açıklamak için pek de uygun düşmeyen bir teori kullanmasıyla bir kat daha artmaktadır. Lofland ve Skonovd'un insanları din değiştirmeye yönelten altı temel faktör bulunduğu yolundaki değerlendirmelerine yaslanmak şöyle bir sorun doğurur: Söz konusu yazarların bulguları, Evanjelik Protestan Amerikan (köktendinci) kiliselerinin öğretilerini benimseyen ve günümüz "New Age" mistisizmine yönelen kişilerle yapılan görüşmelere dayanmaktadır. Lofland ve Skonovd, din (veya kilise) değiştirmeyi kişisel bir arayış olarak görmüştür; onlara göre, bu arayış içinde kişi, hayatın anlamına ilişkin kavrayışını dönüştürür. Laik toplum ile geleneksel dinden yabancılaşan bireyler Evanjelik hareketlere, yeni dinsel gruplara ve kültlere katılmaktadır. Araştırmada incelenen rasyonel birey, kendisi için en uygun "yolu" bulmak üzere zihnî ve ruhî bir arayış içindedir, çeşitli bilgi kanallarından yararlanarak bir seçim yapmak ister. Örneğin, Lofland'ın temel faktörlerden biri saydığı zihnî [intellectual] faktör, belki post-modern din değiştirme diyebileceğimiz bir sürece ilişkindir. Bu "ihtida" sürecinde, bir kimse, olası dinsel seçeneklerin kendi başına bir araştırmasını (bugün İnternet'te de yapabilir!) yaparak bir "yol"u (dini/mezhebi/kiliseyi/tarikatı, vs) benimser, oysa bu yola mensup kimselerle hiçbir sosyal temas kurmamıştır (Lofland ve Skonovd, 1981, s. 376-377). Bu teoriler, modernlik öncesi, Hıristiyan olmayan bir topluma hiç de uygun düşmemektedir. Erken Modern ve Modern Çağ Avrupası'nda din değiştirenleri inceleyen tarihçiler, otobiyografileri, günlükleri, mektupları, itirafları ve görüşmeleri kullanmaktadır. Osmanlı Devleti'nin şeriye sicilleri benzeri kaynakları, ne yazık ki, bu tür kişisel kayıtlar gibi, bireylerin inanç macerasını incelemek için, bize pek imkân yaratmamaktadır. Elimizdeki kaynaklar çok farklı bir nitelik taşımaktadır; çoğu zaman, bireysel ihtida hakkında değil, grup halinde ihtidaya ilişkin veriler sunmaktadır. Oysa, Çetin mühtedilere istatistik tablosu oluşturulmak için kullanılabilecek bireyler olarak bakmıştır. Bu kişilerin birçoğu, muhtemelen, Müslüman olan bir grubun parçasıydı.

J. F. Lewis'in gravüründe Bursa Ulucami önünde satıcılar.

Lowry'nin kitabının, Boğaziçi Üniversitesi yayınları arasında 1981'de çıkan 1. baskısı. (Kitabın bu baskısı yayımcısı tarafından toplatılmıştır. -Ed.)

Osman Çetin'in, *Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)* ad-

lı kitabı, Osmanlı İmparatorluğu'nda ihtida konusu üzerine araştırmalara önemli bir katkıdır, çünkü yazar Osmanlı arşiv kaynaklarının konunun araştırılması için büyük bir potansiyel olduğunu gösteriyor. Yazar, ihtida ve mühtediler üzerine bilgi edinmek için yüzlerce şeriye sicilleri defteri tarayarak önemli bir adım atmıştır. Daha sonra, bu bilgileri kolayca okunabilen tablolara dönüştürmüştür. Bu tablolardan, Osmanlı dönemi boyunca Bursa'da mühtediler hakkında kadı sicillerinde kaydedilenleri görebiliriz. Kanımca, bu siciller, daha eleştirel bir gözle ve Osmanlı'nın öteki arşiv malzemeleriyle, yazma eserleriyle birlikte kullanılmalıdır. Ancak bu şekilde, Osmanlı tarihinin çeşitli evrelerindeki ihtida hareketlerinin tam anlamı ve önemi tarihsel olarak açıklanabilir.

KAYNAKLAR

Davis, Natalie Zemon. 1987. *Fiction in the Archives: Pardon Tales and Their Tellers in Sixteenth-Century France*. Stanford: Stanford University Press.

Greenshields, Malcolm. 1994. *An Economy of Violence in Early Modern France: Crime and Justice in the Haute Auvergne, 1587-1664*. University Park, PA: The Penusylvania State University Press.

Lofland, John - Norman Skonovd. 1981. "Conversion Motifs." *Journal for the Scientific Study of Religion* 20/4 (1981): 373-85.

Lowry, Heath. 1998. *Trabzon Şehrinin İslâmlaşması ve Türkleşmesi, 1461-1583*. Çev. Demet ve Heath Lowry. İkinci basım. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

NOT DEFTERİ

Bir İntihal Daha Var

Toplumsal Tarih'in Temmuz sayısında yer alan, Osman Köker imzalı "Şeyh Said (1925) ve Seyid Rıza (1937): Kürt İsyanlarının Liderleri Nasıl Yargılandı, Nasıl Asıldı?" başlıklı makale, PKK lideri Abdullah Öcalan'ın idam kararının açıklandığı günlerde yayımlandığı için olmalı, basından oldukça büyük ilgi gördü. *Cumhuriyet*, *Hürriyet ve Özgür Bakış* gibi günlük gazeteler ve internet gazetesi *Ajan*'daki köşe yazılarında *Toplumsal Tarih*'teki araştırmadan aktarmalara rastladım.

Hürriyet gazetesinin 6 Temmuz 1999 tarihli nüshasının Dizi sayfasını işgal eden "Kürt İsyancıları Şeyh Sait ve Seyit Rıza Nasıl Yargılandılar? Nasıl Asıldılar?" başlıklı yazı ise bazı yönlerden yukarıdakilerden farklıydı. *Toplumsal Tarih*'te yer alan yazı, başlığına bile pek dokunulmadan, fotoğraflarıyla birlikte aynen aktarılırken, iki şey unutulmuştu: Birincisi, konunun bir gazeteciye en ilginç gelecek yönü, Şeyh Said ve dava arkadaşlarının asılmasında ipi çekenlerin arasında gazetecilerin de bulunduğu atlanmıştı. İkincisi ise "1 günlük dizi" şeklinde yayımlanan bu araştırmanın nereden alındığı belirtilmiyor, *Hürriyet* gazetesinin kendi araştırması gibi sunuluyordu.

Dizi — Hürriyet — 31

Ne olurdu, Edirne'de 101 yıl verseydin?

Seyh Rıza idamı edilecekti

BULMACA

Sevinle kuzu yiyemedik

***Hürriyet*, 6 Temmuz 1999.**

Bu davranışın gazetecilik etiğine -veya genel olarak etiğe- uyup uymadığını tartışmaya sanırım gerek yok. Benim esas dikkat çekmek istediğim nokta, gazetecinin böylesi bir aktarma olayında kaynak göstermekten kaçınmasının, ilk kaynaktaki olası hatalar konusunda da kendisini riske attığıdır. Biz burada, bu yazıyla ilgili olarak sadece bir hataya dikkat çekelim. Şeyh Said'i yargılayan İstiklal Mahkemesinin savcısı Ahmet Süreyya Bey'in soyadı Özgeevren değil, Örgeevren'dir. *Hürriyet* gazetesi çalışanı bu bilgi ya da dizgi hatasını da intihal etmiş.

Ahmet Uncu

TOPLUMSAL TARİH

ABONE FORMU

6 aylık, yurtiçi: 6.000.000.-TL., yurtdışı: 35 US$
1 yıllık, yurtiçi: 12.000.000.-TL., yurtdışı: 70 US$
Cilt fiyatı, yurtiçi: 6.500.000.-TL., yurtdışı: 40 US$
(Abone ücretine cilt kapağı, dizin ve gönderi masrafı da dahildir.)

Adı soyadı:..... Aboneliğe başlangıç sayısı:.....
Adres:.....
.....
Posta kodu:..... Şehir:..... Tel:.....

☐ Yıllık ☐ Altı aylık abonelik bedelini

☐ Vakıflar Bankası Taksim Şubesi 2007499 no'lu hesaba yatırdım, makbuzun fotokopisi ektedir.
☐ 662907 no'lu posta çeki hesabına Tarih Vakfı adına yatırdım, fotokopisi ektedir.
☐ Nakit ödüyorum.
☐ Kredi kartı hesabına borç kaydediniz.
☐ Fiyat artışını bildirerek aboneliğimi kredi kartı hesabımdan otomatik olarak yenileyiniz.

☐ Visa
☐ Master-Euro Card
☐ Diners Club

Kredi Kartı No: ☐☐☐☐ ☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐
Geçerlilik Tarihi: ☐☐ ☐☐
Kart Sahibi: ..... İmza:.....

TARİH VAKFI İLE İŞ BANKASI'NIN CUMHURİYET'İN 75. YILI DOLAYISIYLA GERÇEKLEŞTİRDİKLERİ DEV YAYIN PROJESİ

BİLANÇO '98 YAYIN DİZİSİ

250'yi aşkın bilim insanının; uzman, yazar, çizer ve sanatçının emeğinin ürünü olan 13 kitaplık bu dizi, hayatın tüm alanları ve her kesimden insanlarıyla Cumhuriyet Türkiyesi'ni ele alıyor. Gündelik yaşam, modalar, tüketim kalıpları, para, göç, tarım, sanayi, yurttaşlık, eğitim, kadın, kent, mimarlık, sanat, müzik ve düşünce alanlarındaki 75 yıllık değişim, Cumhuriyet'in kuruluş heyecanıyla dolu ilk yıllarından alınıp bugüne getiriliyor.

İLK ON BİR KİTAP ÇIKTI

Cumhuriyet'in Aile Albümleri
Editörler: Oya Baydar, Feride Çiçekoğlu
295 sf., 23x30 cm., özel kâğıda renkli baskı

75 Yılda Değişen Yaşam, Değişen İnsan: Cumhuriyet Modaları
Editörler: Oya Baydar, Derya Özkan
328 sf., 23x30 cm., özel kâğıda renkli baskı

Cumhuriyet'in Renkleri, Biçimleri
Editör: Ayla Ödekan
237 sf., 23x30 cm., özel kâğıda renkli baskı

75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık
Editör: Yıldız Sey
353 sf., 19x24 cm., 90 gr. I. hamur kâğıda ofset baskı

75 Yılda Kadınlar ve Erkekler
Editör: Ayşe Berktay Hacımirzaoğlu
375 sf., 19x24 cm., 90 gr. I. hamur kâğıda ofset baskı

75 Yılda Para'nın Serüveni
Editör: Mustafa Sönmez
285 sf., 19x24 cm., 90 gr. I. hamur kâğıda ofset baskı

75 Yılda Tebaa'dan Yurttaşa Doğru
Editör: Artun Ünsal
255 sf., 19x24 cm., 90 gr. I. hamur kâğıda ofset baskı

75 Yılda Çarklardan Chip'lere
Editör: Oya Baydar,
301 sf., 19x24 cm., 90 gr. I. hamur kâğıda ofset baskı

75 Yılda Çarkları Döndürenler
Editörler: Oya Baydar, Gülay Dinçel
327 sf., 19x24 cm., 90 gr. I. hamur kâğıda ofset baskı

75 Yılda Köylerden Şehirlere
Editör: Oya Baydar
359 sf., 19x24 cm., 90 gr. I. hamur kâğıda ofset baskı

75 Yılda Eğitim
Editör: Fatma Gök
384 sf., 19x24 cm., 90 gr. I. hamur kâğıda ofset baskı

YAKINDA ÇIKIYOR

Cumhuriyet'in Sesleri

75 Yılda Düşünceler, Tartışmalar

On üç kitaptan oluşan ve 80 milyon TL' na satılan bu diziyi peşin olarak 50 milyon TL' na, ya da her biri 15 milyon liralık 4 taksitle alabilirsiniz. Lütfen aşağıdaki formu doldurup bize yollayınız. On bir kitabımızı hemen, iki kitabımızı Eylül ayına kadar adresinize teslim ediyoruz.

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

Lütfen aşağıdaki kuponu doldurarak bize fakslayınız. Fiyatlar 1 Eylül 1999 tarihine kadar geçerlidir.

ADI SOYADI : .....
ADRES : .....
POSTA KODU : ..... ŞEHİR: ..... TEL: ..... FAKS: .....

☐ 50.000.000 TL ödeyerek peşin almak istiyorum.
☐ 15.000.000 TL'lık 4 eşit taksitle almak istiyorum.

☐ Vakıflar Bankası Taksim Şubesi 2022933 no'lu hesaba yatırdım; makbuzun fotokopisi ektedir.
(Lütfen satın aldığınız ürünün adını "Bilanço'98" olarak belirtiniz)

☐ Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz.

☐ VISA ☐ MASTER-EURO CARD ☐ DINERS CLUB

Kart No: Geçerlilik tarihi:

Kart Sahibi: İmza Tarih:

Tarih Vakfı Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, 80700 Beşiktaş-İstanbul Tel: (0212) 227 37 33 - 227 37 34 Faks: (0212) 227 37 32

PAMUKBANK FOTOĞRAF GALERİSİ

©Henri Cartier-Bresson

AVRUPALILAR

Europeans

HENRI CARTIER-BRESSON

FOTOĞRAF SERGİSİ VE ETKİNLİKLERİ / 3 AĞUSTOS - 30 EYLÜL / DARPHANE-İ AMİRE

Yer: Darphane-i Amire, Topkapı Sarayı, 1. Avlusu, Sultanahmet
Sergi saatleri: Pazartesi, Salı hariç 10.00 - 19.00 arası.

ISSN 1300-7025

TOPLUMSAL TARİH

EYLÜL 1999 FİYATI: 1.250.000 TL (KDV DAHİL)

İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye

Sansüre Uğramış Bir Deprem:
İstanbul, 10 Temmuz 1894

Yeni Adam Nasıl Kapatıldı?

Varlık Vergisi

Fener Patrikhanesi'nde
Soğuk Savaş Operasyonu

Ramiz'den
II. Dünya Savaşı Karikatürleri

Üç Kuşak Sanayici
Bir Ermeni Ailesi

Ege Bölgesi'nde İktisadi Hayatı
Millileştirme Çabaları

Savaş Yetimleri ve Kimsesiz
Çocukların Etnik Kimliği

Gregoryen Takvimi

İKTİSADİ HAYATIN
TÜRKLEŞTİRİLMESİ

69

Simurg Betimli Kabartma Levha

Buluntu Yeri: İstanbul • Devri: İS 10. yüzyıl

Başı kurt, bedeninin ön kısmı aslan, arka kısmı tavus kuşu kuyruklu efsanevi yaratık; kanatları açık, kuyruğu yukarıya kalkık durumda bir Simurg kabartmasıdır. Sol tarafa doğru hamle yapmaktadır.

İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin iki yeni bölümü;
İstanbul Çevre Kültürleri (Trakya - Bitinya) ve
Bizans Sergileme Salonları Garanti'nin katkılarıyla açıldı.

GARANTİ

Başka bir arzunuz?

EDİTÖRDEN

SUNUŞ

17 Ağustos sabaha karşı meydana gelen ve Kocaeli, Sakarya, Yalova ve İstanbul illerinde büyük can kaybına neden olan deprem hepimizi derin acılara gömdü. Depremin ilk şoku atlatıldıktan sonra, depremlerin bir daha bu kadar büyük kayıplara yol açmaması için yapılması gerekenlerin ciddi bir şekilde tartışılacağını umuyoruz. Biz de bir tarih dergisi olarak, yüz yıl kadar önce meydana gelen 1894 İstanbul depremine dikkat çekerek bu tartışmaların sağlıklı yapılması için kaynak sunmaya karar verdik. İlk makalemizi bu konuya ayırdık.

60 yıl önce bu ay (1 Eylül 1939) Alman ordularının Polonya'ya girmesi, İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcı olarak kabul ediliyor. Geçen sayının sunuşunda belirttiğimiz gibi, bu sayımızda "İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye" ve "İktisadi Hayatın Türkleştirilmesi" başlıklı iki dosyayı iç içe işliyoruz. "İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye"yi bir derginin sayfalarına sığdırmakta zorlanınca, savaşın başlangıcından önceki tabloya ilişkin (Almanya'nın savaşa hazırlandığına dair bir makale ve karikatür yayımlayan *Yeni Adam* dergisi nasıl kapatıldı?) bir makale, savaş içinde örnek bir olay olarak Varlık Vergisini ele alan bir makale ve savaş sonrasında çıkan tabloya ilişkin (Fener Patrikhanesi'nde bir Soğuk Savaş operasyonu) bir makaleyle yetindik. Ramiz Gökçe (1900-1953) Türk karikatür sanatının önemli isimlerinden biri. Ramiz'in karikatürleri sadece mizah tarihimizde bir noktayı işaret etmesi bakımından değil, dönemindeki egemen siyasal bakışı yansıtması bakımından da önemli. Varlık Vergisine ilişkin makalemizde Yahudi karşıtı iki karikatürünü verdiğimiz Ramiz'in II. Dünya Savaşı'na ilişkin albümünü de Ephemera sayfalarımızda sunuyoruz.

Ayhan Aktar'ın, Varlık Vergisi sırasında gayrimenkul satışlarını tapu kayıtlarından analiz eden makalesiyle, üç kuşak sanayici bir Ermeni ailenin öyküsü iki dosyanın birleştiği noktada bulunuyor.

Yavuz Selim Karakışla, "Türkleştirme" dosyamızın ayrılmaz bir parçası olmasa da onunla doğrudan ilişkili olabilecek bir makaleyle katkıda bulunuyor: Enver Paşa tarafından 1917 yılında kurdurulan Kadınları Çalıştırma Cemiyeti İslâmiyesi'nin himayesine aldığı (veya almaya çalıştığı) savaş yetimleri ve kimsesiz çocukların etnik kimliği üzerine bir çekişme. Karakışla makalesini İstanbul'la ve Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'yle sınırlı tutmaya çalışmış. Konunun çok daha kapsamlı olduğunu biliyoruz. Kazım Karabekir Paşa da, Mütareke döneminde -sonradan 15. Kolordu adını alan- 9. Ordu'ya komutan atandığında, Erzurum'a varışından (1919 Mayısı) itibaren yetim çocuklarla ilgilenmiş, bir yıl içinde, yuva yaşından askerlik çağına kadar çeşitli yaşlardaki dört bin çocuğu, gelişkinliklerine göre dört alay halinde örgütlemişti: 1. Avcı, 2. Sultanî, 3. Albayrak ve 4. Yeşil Bayrak Gürbüz Alayları. Bu kimsesiz çocukların birçoğu "Paşa Baba"larını örnek alarak, büyüyünce subay olmuşlar; ama ne yazık ki, etnik kökenleri hakkında çeşitli söylentiler çıkmıştır. Bu konuda Karabekir'in *İstiklal Harbimiz* kitabıyla, kızlarının 1990'da yayımladıkları *Çocuk Davamız* ve *Öğütlerim* adlı yapıtlarına bakılabilir.

Gelecek sayılarda buluşmak üzere...

OSMAN KÖKER

Varlık Vergisini ödeyemeyen azınlıkların ev eşyaları satışa çıkarılırken, 1943.
Milliyet Gazetesi Arşivi

Aylık Dergi
Eylül 1999 Sayı: 69 Cilt: 12
Sahibi
Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adına Orhan Y. Siller
Yayın Koordinatörü
Osman Köker
Sorumlu Yazışleri Müdürü
Ayşen Anadol
Danışma Kurulu
Mete Tunçay, Ayşen Anadol, Halil Berktay, Edhem Eldem, Çağlar Keyder, Necdet Sakaoğlu, Zafer Toprak
Grafik Tasarım
Melis Tuncay
Görsel Yönetmeni
Cengiz Kahraman
Uygulama
Saliha Bilginer
Düzelti
Ali Çakmak
Reklam Koordinatörü
Füsun Kiper
Abone
Meltem Yeyin
Yapım
Tarih Vakfı
Montaj
Ali Laçin
Baskı
Numune Matbaacılık
Dağıtım
Biryay
Adres
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi 80700 Beşiktaş-İstanbul
(212) 227 37 33 - 34 227 46 33 - 34
(212) 227 37 32 (faks)
Ankara Temsilciliği
Ülkü Özen (0312) 426 16 54
Abone Koşulları
Altı aylık (yurtiçi): 6.000.000 TL.
(yurtdışı): 35 US$
Bir yıllık (yurtiçi): 12.000.000 TL.
(yurtdışı): 70 US$
Cilt Satışı
1 cilt (yurtiçi): 6.500.000.-TL.
(yurtdışı): 40 US$
Yurtdışı fiyatlarına gönderi ücreti dahildir.
Aktif Dağıtım'a katkıları için teşekkür ederiz.

İstanbul, Adapazarı, İzmit, Yalova, 10 Temmuz 1894 4
Sansüre Uğramış Bir Deprem
Osman Köker yüz yıl kadar önce yine bir yaz günü meydana gelen ve İstanbul Depremi olarak adlandırılmasına karşın, geçen ayki depremle aynı alanda etkili olan 1894 depremini inceliyor.

Yeni Adam Nasıl Kapatıldı? 8
Haldun Özen 1938 yılında Almanların savaşa hazırlandığına dair bir makale ve karikatür yayımlayan Yeni Adam *dergisinin bu yüzden bir yıl süreyle kapatılışını anlatıyor.*

Varlık Vergisi Sırasında Gayrimenkul Satışları 10
İstanbul Tapu Kayıtlarının Analizi (26 Aralık 1942 - 30 Haziran 1943)
Ayhan Aktar İkinci Dünya Savaşı'nda çıkarılan Varlık Vergisi uygulaması sırasında azınlıkların vergiyi ödeyebilmek için yaptığı gayrimenkul satışlarını tapu kayıtlarından analiz ediyor.

Yarmayanlar 22
Üç Kuşak Sanayici Bir Ermeni Ailesi
Gülay Dinçel 1920'li yıllarda girdikleri sanayiciliği, karşılaştıkları bütün zorluklara karşın hâlâ sürdüren bir Ermeni ailenin Tokat'tan İstanbul'a, Tehcirden Varlık Vergisine uzanan öyküsünü aktarıyor.

EPHEMERA 34
Ephemera Derneği ile işbirliği içinde hazırladığımız bu ayki sayfamızda Ramiz'in 1939-44 yılları arasında çizdiği İkinci Dünya Savaşı konulu karikatürlerini bir araya getiren Bu Harbin Karikatür Albümü *yer alıyor.*

Fener Patrikhanesi'nde Soğuk Savaş Operasyonu 36
Athinagoras'ın Patrik Seçilmesi
Elçin Macar İkinci Dünya Savaşı'nın ertesinde Rum Ortodoks Patriği Maksimos'un "sağlık nedenleriyle" istifa ettirilerek yerine, ABD'nin isteği üzerine, Athinagoras'ın seçilmesini anlatıyor.

Cumhuriyetin ilk Yıllarında 40
Ege Bölgesinde İktisadi Hayatı Millileştirme Çabaları - II
Dr. Erkan Serçe ve Dr. Sabri Yetkin
İzmir ve civarında ecnebilerin ve yerli gayrimüslimlerin etkinliğinin kırılarak milli bir ekonomi yaratılması çabalarını inceliyor.

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti Himayesinde 46
Savaş Yetimleri ve Kimsesiz Çocuklar: "Ermeni" mi, "Türk" mü?
Yavuz Selim Karakışla *Birinci Dünya Savaşı yıllarında kimsesiz kalan çocukların etnik kimliği üzerine bir çekişmeyi aktarıyor.*

ARŞİVDEN BİR BELGE 56
Yavuz Selim Karakışla *1760'ta Tokat'ta izlenen Güneş tutulmasına voyvoda Mehmed Ağa'nın kötü idaresinin neden olup olmadığını tartışan bir belge sunuyor.*

Rumi ve Miladi Takvimler - XI 57
A. Necati Akgür *Rumi ve Miladi takvimleri tanıtan yazısının bu bölümünde Gregoryen takvimi hakkında bilgi veriyor.*

KİTABİYAT 61
İşgal Yılları İstanbul'u
Dr. Zübeyde Güneş Yağcı, Mehmet Temel'in İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu *adlı kitabını değerlendiriyor.*

NOT DEFTERİ 64
Akif Ulusayar'ın Darphane-i Âmire'de açılan Henri Cartier-Bresson'un fotoğraf sergisi hakkındaki notu ve Tarihçinin Mutfağı toplantıları hakkında bir duyuru.

İSTANBUL, ADAPAZARI, İZMİT, YALOVA,
10 TEMMUZ 1894

Sansüre Uğramış Bir Deprem

OSMAN KÖKER

İstanbul'da Osmanlı döneminden beri yaklaşık her yüzyılda büyük bir depremin yaşandığı ve 6 Muharrem 1312'de (10 Temmuz 1894) meydana gelen ve "Büyük Hareket-i Arz" olarak adlandırılan son büyük depremin üzerinden yüz yılı aşkın bir süre geçtiği için her an yeni bir depremin gelebileceği doğrultusunda bir süredir çeşitli kuruluş ve kişiler tarafından uyarılar yapılıyordu. 17 Ağustos gecesi büyük bir sarsıntıyla uyandığımızda beklenen depremin gelmiş olduğunu düşündük.

Büyük hasara ve can kaybına[1] yol açan 1894 depremi hakkında bilgiler sınırlıdır. Bu sadece o tarihlerde genel olarak deprem konusunda bilimsel çalışmaların ve İstanbul'daki rasathanenin yetersizliğinden değil, depremin ardından matbuata uygulanan sansürden de kaynaklanmaktadır. Depremin yol açtığı hasarı yazan *Sabah* gazetesi kapatılırken, diğer gazetelerde de maddi hasar ve can kaybına ilişkin yalanlamalar yer almıştır. Bu yüzden gazetelerde yer alan hasar ve can kaybı hakkındaki rakamlara güvenmek mümkün değildir. Aslında gazetelere uygulanan sansürü devletin benzeri olaylarda gösterdiği refleksin ötesinde izah etmek güçtür. Deprem büyük ölçüde İstanbul'da hasara yol açmıştır, gazetelerin sınırlı sayıdaki okuyucularının çoğunluğu İstanbul'da yaşamaktadır ve bunlar da zaten depremin yol açtığı sonuçları görmektedir.

Ancak, 1894 depremi hakkında, zamanında yapılmış bilimsel çalışmalar da vardır. Atina Rasathanesi müdürü D. Eginitis depremden hemen sonra İstanbul'a çağrılmış, 25 Temmuz'da şehre gelerek 11 Ağustos'a kadar Rasathane-i Şahane müdürü Kumbari Efendi ve yardımcısı Emile Lacoine'yle birlikte çalışmıştır. Padişah II. Abdülhamid'in emriyle tahsis edilen bir vapurla depremden zarar gören yerlerin hepsini ziyaret ederek bilimsel incelemeler yapan Eginitis bir rapor hazırlamıştır.[2]

Eginitis raporunda, depremden etkilenen yerleri, etkilenme derecelerine göre bölgelere ayırmıştır. Depremin merkezi olan ve en çok hasar gören yerleri kapsayan birinci bölge, uzun bir elips şeklindedir. Bu elipsin büyük ekseni Adapazarı'ndan başlayıp İzmit körfezinden geçer ve Marmara denizinden Çatalca'ya kadar uzanır; küçük ekseni ise Yalova yakınlarındaki Katırlı (şimdiki Esenköy) ile İstanbul'un Anadolu yakasındaki Maltepe arasındadır. İlk üç bölgeye şu yerler girer:

1. Bölge: Adapazarı, İzmit, Gebze, Kartal, Adalar, Üsküdar, İstanbul, Büyük ve Küçükçekmece, Çatalca, Marmara denizinin bir kısmı, Bozburun, Yalova, Karamürsel, Sapanca.

2. Bölge: Akhisar (Geyve'de), İznik, Osmaneli, Yenişehir (Bursa'da), Demirtaş, Mudanya, İmralı adası, Marmara denizinin bir kısmı, Tekirdağ, Çorlu, Marmara Ereğlisi, Silivri, Terkos, Beyoğlu, Büyükdere, Beykoz.

Depremden sonra Kapudan Paşa Sokağı'ndaki sıbyan mektebi. **Fotoğraflar Atatürk Kitaplığı'ndaki *İstanbul'da Vuku Bulan Hareket-i Arza Ait Resimler Albümü*'nden alınmıştır.**

İSTANBUL İLÇELERİNDEKİ ÖLÜ VE YARALI DAĞILIMI

İlçe	Ölü	Yaralı
Adalar	46	31
Bakırköy	18	52
Beşiktaş	8	-
Beykoz	-	-
Beyoğlu	19	28
Eminönü	72	53
(Kapalıçarşı)	135	147
Eyüp	4	13
Fatih	136	111
Kadıköy	2	5
Sarıyer	-	1
Şişli	-	1
Üsküdar	12	37
Çatalca	2	1
Kartal	20	2
Yalova	?	?
Toplam	474	482

3. Bölge: Bursa, Bilecik, İnegöl, Vezirhan, Gölpazar, Geyve, Taraklı, Düzce, İncirli, Sungurlu, Şile, Karadeniz'in bir kısmı, İstranca, Kıyıköy, Vize, Saray, Lüleburgaz, İnecik, Marmara adası, Bandırma, Erdek.

Görüldüğü gibi, "İstanbul depremi" olarak adlandırılmasına karşın 1894 depreminin en çok hasar meydana getirdiği yerler 1999'daki depreminkiyle aynıdır. 17 Ağustos'taki deprem de aynı elips içinde kendisini hissettirmiştir. Ancak, merkez noktasının değişik olduğundan bahsedebiliriz. 1999 depreminin merkez noktası bugün Gölcük olarak belirtiliyor. 1894 depreminin merkez noktası hakkında farklı bilgiler varsa da genel kabul Heybeliada açıklarında bulunduğudur.

1894 depremi İstanbul'da en çok Suriçi'nde hasara ve can kaybına yol açmıştır. Kapalı Çarşı'nın çökmüş olması en büyük can kaybının nedenidir. Anadolu yakası ve Galata-Beyoğlu depremden daha az hasarla kurtulmuştur. Boğaz'da ise hasar neredeyse yoktur. Son depremde İstanbul'da en büyük hasarın meydana geldiği Avcılar'da ise o tarihte şimdiki gibi bir yerleşim yoktur. Yalnız, Bakırköy ve Yeşilköy'de hasar meydana geldiğine ve Ambarlı'da sahile paralel büyük çatlakların oluştuğuna göre, bölgenin 1894 depreminde de risk altında olduğunu belirtebiliriz.

1894 depreminin İstanbul dışındaki etkisi de günümüzdekine benzemektedir. Yalova'da "kumlu arazide inşa edilmiş çiftlik binaları yıkıldığı halde, köyün kendisi pek zarar görmemiştir." Yalova yakınlarındaki Esenköy'ün ise "alüvyal arazide inşa edilmiş evleri

Kapalı Çarşı'dan çıkarılan enkaz Beyazıt Meydanı'ndan geçiriliyor.

Kapalı Çarşı Kuyumcular Caddesi, depremden sonra.

İSTANBUL İLÇELERİNDE HASAR GÖREN YAPILARIN DAĞILIMI

	Adalar	Bakırköy	Beşiktaş	Beykoz	Beyoğlu	Eminönü	Eyüp	Fatih	Kadıköy	Sarıyer	Şişli	Üsküdar	Çatalca	Kartal	Yalova	Toplam
Cami, mescit	2	1	2	-	8	44	2	43	-	2	-	9	5	2	-	120
Kilise, manastır	12	4	-	-	-	2	-	5	3	2	-	-	1	2	-	31
Türbe	-	-	-	-	-	1	-	7	-	-	-	-	-	-	-	8
Tekke	1	-	-	-	-	2	-	4	-	-	-	1	-	-	-	8
Hamam	1	-	-	-	1	7	1	9	-	1	-	-	-	-	-	20
Han	-	-	-	-	2	35	-	3	-	-	2	-	-	-	-	42
Medrese	-	-	-	-	-	9	-	8	-	-	-	1	-	-	-	18
Okul	6	1	1	-	1	8	-	11	1	-	-	3	-	2	-	34
İstasyon	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	2	-	3
Hastane	-	-	-		1	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	3
Fabrika, imalathane	2	1	-	-	-	1	1	2	1	-	-	1	-	-	-	9
Çarşı	-	-	-	-	-	3	-	2	-	-	-	-	-	-	-	5
Karakol	1	-	1	-	1	8	-	2	-	1	2	2	-	-	-	18
Diğer binalar (resmi, özel)	1	1	-	-	5	8	-	-	-	-	-	1	-	1	-	17
Konak, köşk	3	-	-	-	-	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	7
Sur, burç, kale duvarı, kale kapısı, köprü	-	-	-	2	-	2	-	6	-	-	-	-	2	-	-	12
Kuyu, çeşme, su terazisi, sukemeri, kaplıca, ayazma	1	2	-	-	-	3	-	2	1	1	-	1	1	-	3	15
İskele, rıhtım, yalı, kayıkhane	-	-	-	-	3	1	2	1	1	-	-	2	-	-	-	10
Dayanıklı yapılar toplamı	**35**	**10**	**4**	**2**	**25**	**139**	**6**	**107**	**8**	**7**	**4**	**21**	**9**	**9**	**3**	**378**
Ev, bahçe ve yangın duvarı	110	290	-	-	9	282	4	329	22	3	2	9	4	23	?	1087
Dükkân	7	-	-	-	1	260*	-	21	1	-	-	5	-	4	?	299

* Kapalı Çarşı hariç.

Saraçhanebaşı'nda enkaz, *küfeli hamallar* tarafından taşınıyor.

yıkılmışsa da daha sağlam arazide kurulmuş olan diğer yarısındaki binalar hasar görmemiştir", sahile paralel bazı yarıklar oluşmuştur.

İstanbul'un depremlerinde korkulan bir unsur da deniz hareketleridir. "Kıyamet-i Sugra" (Küçük Kıyamet) olarak adlandırılan 1509 depreminde deniz önce çekilmiş, sonra hızla yükselip surları da aşarak şehri yer yer istila etmiştir. 1894 depreminde bu çapta, hatta günümüzde Değirmendere'de görünen çapta olmasa da yine de bir deniz hareketi görülmüştür. Bir görgü tanığı, Yeşilköy'de deprem sırasında mürekkep rengine dönen denizin önce 100 m kadar çekildiğini ve sonra bir hortum dalgası gibi karaya atılarak her şeyi söküp attığını nakleder. Depremden bir gün sonraki *Sabah* gazetesi ise "Marmara sahilinde deniz evvela 200 metre kadar çekilmiş, sonra şiddetle karaya yürüyerek ne kadar sandal, kayık ve sair küçük gemiler varsa hepsini karaya atıp parçalamıştır" der.

1894 depremi halk arasında büyük paniğe yol açmış, sadece evleri yıkılanlar değil, halkın büyük bölümü günlerce bahçe ve açıklarda yatmış, bir yıl önceki kolera salgınının yeniden başlanacağından korkulmuşsa da böyle bir bela gelmeden atlatılmıştır.[3]

ATİNA RASATHANESİ MÜDÜRÜ EGİNİTİS'İN RAPORUNDAN

Deprem, 10 Temmuz 1894'te saat 12.24'te üç şiddetli sarsıntı ile başlamış ve bunlar mevcut tahribatın hemen tümüne neden olmuştur.

Birinci hareketten 1-2 saniye önce kaldırım üzerinden çok süratli birçok araba geçiyormuş gibi yeraltından şiddetli gürültüler duyulmuştur.

Yeraltından gelen büyük bir gürültü ile başlayan birinci hareket yatay olup, diğerleri kadar şiddetli olmadığından en hafif eşyaları bile yere düşürememiştir. Bu hareket şiddeti gittikçe artarak 4-5 saniye sürmüştür. Birincinin hemen arkasından gelen ikinci hareket pek şiddetli olmuştur. Düşey ve devri olan bu hareketin şiddeti giderek artarak 8-9 saniye sürmüş ve çok büyük tahribat yapmıştır. Bunda da birincide olduğu gibi yeraltından sesler duyulmuştur. Üçüncü hareket de ikincinin arkasından vuku bulup dalgalı ve yatay olmuştur. Bu sarsıntının tümünde yer, dalgalı bir deniz üzerinde imiş gibi sallanmıştır. Üçüncü sarsıntı ikincisinden hafif olup 5 saniye sürmüştür.

Aralarında pek az ara olan bu üç sarsıntı, toplam 17-18 saniye sürmüştür. Bu üç sarsıntının da merkezleri çok az bir sapma ile kuzeydoğu ve güneybatı istikametindedir.

Depremin merkezi olan birinci bölge, en çok hasar gören yerleri kapsamaktadır. Bu bölgedeki sağlam binalar yıkılmıştır. Bu merkez bölge uzun bir elips şeklindedir. Bunun büyük ekseni Çatalca'dan Adapazarı'na kadar ve İzmit Körfezi boyunca 175 kilometre uzunluğunda devam eder. Küçük ekseni İzmit Körfezi yakınında Katırlı [Esenköy] ve Maltepe köyleri arasındaki araziyi içine alıp 39 kilometre uzunluğundadır. Sarsıntıların yönü, episantrın küçük ekseninde yaklaşık olarak paralel ve büyük ekseninde düşeydir.

Episantr içinde olan yerler pek çok zarar görmüştür. Maddi tahribat çok büyük olup, çok kişi ölmüş ve yaralanmıştır. Birçok bina hemen hemen tümüyle yıkılmış, diğerleri ise oturulamayacak duruma gelmiş, evlerin çoğu az-çok çatlamış ve hiçbir ev hasardan kurtulamamıştır.

İstanbul'da felaket her yönüyle büyüktür. Özellikle Kapalı Çarşı viraneliğe dönüp, enkaz altında çok kimse ölmüştür.

Heybeliada ve Burgaz Adası'nda depremin şiddeti maksimuma ulaşıp Ruhban Okulu harap olmuş, duvarlarının büyük bölümü yıkılmıştır.

Yeşilköy, Ambarlı, Kınalıada, Büyükada ve Esenköy'de birçok evin tümüyle yıkıldığı, çok sayıda cami ve kilisenin yıkıldığı veya fazlaca çatladığı ve birçok minarenin yıkıldığı görülmüştür.

Her köy ve kasabada deprem etkileyici manzaralara neden olmuştur. Halk korku ile sokaklara kaçmış ve pek çok kimse günlerce meydan ve bahçelerde çadır ve baraka altında yatmışlardır.

Kapalı Çarşı'da enkaz altında çok miktarda yaralı ve birkaç tane sağ kalabilenler hükümetçe gönderilen memurların yardımıyla çıkarılarak kurtarılmışlardır. Küçük bir çocuk saatlerce ezilmiş olan annesinin kucağında kalmış olduğu halde bulunup sağ olarak kurtarılmıştır.

Toprağın jeolojik yapısı bazı yerlerde hasar ve zararın artmasına neden olmuştur:

Esenköy'ün alüvyal arazide inşa edilmiş evleri yıkılmışsa da daha sağlam arazide kurulmuş olan diğer yarısındaki binalar hasar görmemiştir.

Yalova'da kumlu arazi üzerinde inşa edilmiş çiftlik binaları yıkıldığı halde, köyün kendisi pek zarar görmemiştir. Binalar için kullanılan malzemenin ve binanın kalitesizliği ve eskiliği, özellikle episantrda bulunmaları nedeniyle fazlaca hasar gören İstanbul ve köylerinde hasarın artmasına neden olmuştur.

Binaların çoğunun ahşap olması zararın az olmasını sağlamıştır. İstanbul'daki binaların diğer yerler gibi tümüyle kargir olmaması memnuniyetle karşılanmalıdır. Ahşap binalar depreme şaşılacak derecede dayanmışlardır. Kalitesiz olan eski ahşap binalar bile ayakta kalmışken, yanlarında olan iyi yapılmış güzel ve yeni, hatta demirle bağlanmış olan, kargir binalar yıkılmışlardır. Ahşap binaların depreme daha fazla dayandıkları ortaya çıkmış, kargirler aksine nadiren ayakta kalmışlardır. Ahşaptan sonra depreme en çok dayanan binalar tuğla ile yapılanlardır. Tuğla ile yapılan duvarlar elastik ve sağlam olduklarından kolay dağılmazlar ise de, güzel bağ ve istinatları olmadığı için yıkılmışlardır. Fakat duvarları diğerine güzel bağlanmış ve civar evlere bitişik olan evler çok hafif çatlamışlardır. Büyükada tuğla ile yapılan bir evin taştan yapılmış olan orta kısmı yıkılmış, tuğladan olan kısmının ayakta kaldığı görülmüştür. Bu da tuğla ile güzel inşa olunarak demirler ile bağlanan binaların depreme dayandıklarını kanıtlar.

1. Bu makaledeki tablolar, Feriha Öztin'in *10 Temmuz 1894 İstanbul Depremi Raporu* (TC Bayındırlık ve İskân Bakanlığı Afet İşleri Genel Müdürlüğü Deprem Araştırma Dairesi yayını, Ankara, 1994) adlı kitabından alınmıştır. Öztin, 1894 depremi hakkındaki çok sayıda kaynağı inceleyerek, oralardaki verileri bir araya getirmek suretiyle, depremden 100 yıl sonra yeni bir rapor hazırlamıştır. Kaynaklarda hasarın sayısal değeri yerine kullanılan "bazı evler", "pek çok dükkân", "... sokağındaki evler" gibi belirsiz ifadeleri de belli oranlarda tablolarına yedirmişse de, "Yalova tamamen/kısmen yıkılmıştır" gibi ifadeleri sayısal olarak yansıtamamıştır. Tablolarda boş bırakılan sütunlar hasara ilişkin herhangi bir veri bulunamadığını gösterir. Öztin raporunda can kaybı ve hasarın ilçelere göre dağılımını çıkarırken İstanbul'un 1994'teki idari bölünmesini (bir istisnayla: Zeytinburnu ilçesi de Bakırköy'ün içinde sayılmıştır) esas almıştır. Kitabın temininde yardımları için Simurg Kitabevi yetkililerine teşekkür ederim.

2. Henüz depremin artçı sarsıntılarının bile sona ermediği bir zamanda bu yazıyı kaleme almak zorunda kaldığımızdan, D. Eginitis'in raporunun (*Rapport sur le tremblement de terre de Constantinople, 3/15 Aout 1894*, Çev.: Bogos Efendi, 21 Ağustos 1310) orijinalini görme imkânı bulamadık. Öztin'in kitabından yaptığımız aktarmalarda diline bir ölçüde müdahale ettik ve eski yer adları yerine yenilerini kullandık.

3. Çerçeve içinde verdiğimiz, bahçelerde ve açıkta yatanların yol açabileceği sağlık sorunları hakkında depremden 12 gün sonra kaleme alınan belgeyi, makalemizde kullanmamız için çevrimyazısıyla birlikte teslim eden Yavuz Selim Karakışla'ya teşekkür ederim.

KOLERA KORKUSU VE TEMİZLİK TEDBİRLERİ

Yıldız Saray-ı Hümâyûnu
Başkitâbet Dâiresi
609

Hareket-i arz sebebiyle birçok halkın bağçelerde ve açık yerlerde yatmakda oldukları işidilmekde olub bu hâl nezâfet ve tahâret-i beldeyi ihlâl edeceği gibi geçen sene zuhûr etmiş olan kolera mikroplarının tekrar intişârıyla hudânegerde hastalığı tevlîde dahi sebeb olabileceğinden bu bâbda ihtiyâten tedâbir-i lâzımenin ittihâzıyla nezâfete fevkalâde i'tinâ edilmekle beraber kolera esnâsında esvâkda ve ahâli kesretle bulunan mahallerde tathîrât ve tanzîfâta nasıl dikkat olunmuş ise bu sırada dahi o sûretle dikkat edilmesi ve mevsim münâsebetiyle satılan mevye ve sâirenin çürük ve bozuk olmamasına ve me'kûlât ve meşrûbâtın muzırr-ı sıhhat bulunmamasına sarf-ı mezîd-i i'tinâ olunmasına ve bazı açık çirkâb yolları ve lağımlar var ise bunların dahi geçen sene olduğu gibi def'-i mazarrâtı emeliyle sıhhat-i umûmiyenin halelden vikaye edilmesi için Şehremânet-i celîlesiyle sâir icâb edenlere evâmir-i müessire ve kat'iyye i'tâsı muktezâ-yı irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî bulunmağın ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

fî 18 Muharrem sene 1312 ve 10 Temmuz sene 1310 [22 Temmuz 1894]

Serkâtib-i Hazret-i Şehriyârî
Süreyyâ

BOA, İrâdeler Tasnifi, İrâde-i Husûsiye, Genel No: 565, Husûsi No: 180.

ADAPAZARI'NDA DEPREM

İstanbul'da yayımlanan gazeteler, 1894 Temmuzunda meydana gelen ve Adapazarı'nda gözlemleyebildiğim Anadolu'daki son depremin neden olduğu hasarın ve üzerinde önemle durulması gereken olayların önemini azaltmayı amaçlayan küçük bir sansüre uğradı.

130 evin tamamen yıkıldığı ve 23 kişinin öldüğü bildirildi. Daha doğru rakamlar, yaklaşık 236 evdir. M. Carnot'nun katledilişi de aynı amaçla "ani bir ölüm" şeklinde duyurulmuştu. O bakımdan, 600 evin oturulamaz duruma gelmesi, 60 ölü ve çok sayıda yaralıya ilişkin gerçeklerin yok olması hiç de şaşırtıcı değil.

Kurbanlar, daha çok evde bulunanlar ve çocuklardır; çöken ev sayısına oranla sayıları da azdır: Yer sarsıntısının olduğu saatte, saat 12.10'da kadınlar tarlalardaydılar. Erkeklere gelince; onlar sadece camiye gitmenin, bir dükkânın önünde çömelmenin ya da sigara içme, arkadaşlarıyla kahve içmenin dışında hiç terk etmedikleri kahvehane önünde sedirlerde otururlar. Bu nedenle depremin meydana geldiği anda kaçabildiler.

Her beş binadan birinin kullanılmayacak duruma gelmesi ve depremden zarar görmeyen bir tek evin bile kalmaması, sarsıntının şiddetini anlatmaya yeter.

Sarsıntılar doğudan batıya doğru yayılıyordu. Bunu, rafl ardaki veya duvara asılı objelerin düşüş yönüne göre saptadık. En az 80 saniye sürdü. Gittikçe şiddetlendi ve hemen hemen birdenbire durdu. Biraz daha iyi inşa edilmiş evimiz öylesine sallanıyordu ki, merdivenin trabzanından duvara doğru fırlatıldık. Avluyu ve bahçeyi geçerken güçlükle ayakta durabildik. Tıpkı fırtınaya yakalanmış bir geminin güvertesindeki yolcular gibiydik. 40 cm veya 1 m çapındaki ağaçların gövdeleri sağdan sola 50 cm'den fazla sallanıp duruyordu. İnsanlarımız düşmemek için yine de bu ağaçlara tutunuyor ya da tufanın bitmesini beklerken el ele tutuşuyorlardı. Hayvanlar korku içindeydiler, köpekler uluyorlardı. Sakarya nehrinin suları 3 m yükseklikte atılıyordu ve tarlaları istila etmişti.

Akşam saat dörde doğru yeni bir sarsıntı hissedildi. Biz, şehir dışında Çark Suyu'nun derivasyon kanalının kazıldığı yerdeydik. 2 m derinlikteki bir hendekte bulunan mühendis M. Grégorowich sarsıntıyı benden önce hissetti, ki ben o anda hendeğin kıyısındaydım. Hafif olmasına karşın bu ikinci sarsıntı, önceden hasar görmüş birkaç evin yıkılmasına ve iki kişinin ölümüne neden oldu.

Bu sismik hareketler, uzun süre devam etti. Fakat o kadar hafifti ki, herkes birbirine baş dönmesinin olup olmadığını sorar olmuştu.

X. Dybowski, "Tremblement de terre te Turquiè observe a Adabazar", *La Nature*, S. 1114 (6 Ekim 1894) s. 289-291'den aktaran Feriha Öztin, *age.*

Yeni Adam Nasıl Kapatıldı?

HALDUN ÖZEN

Hocamız Ismayıl Hakkı Baltacıoğlu (1886-1978), 1938-1978 döneminde 40 yıl yayımladığı *Yeni Adam* gazetesinin 658. sayısında şunları yazıyor:[1]

> Günün birinde Almanlar Balkanlara iniyorlar, tehlike var; uyanık olun, diye yazılar yazmaya başlamıştık. Her Türk gazetesinden önce biz başlamıştık. Alman Sefiri Dış İşleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'a şikâyette bulunmuş, kabinede mesele olmuş! Önce bir ihtar geldi. Sonra Yeni Adam'ı bir yıl kapattılar. Bir yıl sonra da gene açtım, gene kurdum, gene yaşattım.

Aynı konuyu, on bir yıl sonra Çetin Altan, Elemeler-Eleştirmeler başlıklı sayfasında "Yeni Adam'ı Celal Bayar Hükümeti Kapatmıştı" başlıklı yazısında anlatıyor (*Yeni Adam*, sayı: 619, 13 Ekim 1949):

> Bundan onbir yıl önce polisler Yeni Adam'm idare evine gelerek hiç bir sebep göstermeden gazetenin yayınlanmasının bir yıl süreyle yasak edildiğini söylemişler ve dolapları, kapıları mühürleyip gitmişlerdi. Mesele bir zaman sonra anlaşılmıştı. Yeni Adam, o vakitler nasyonal sosyalizm aleyhinde neşriyat yapıyor ve Almanların Balkanlarda gözü olduğunu haber veriyordu. Alman Büyükelçisi Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'a gelip bu neşriyatın durdurulmasını istemiş. Büyükelçinin arzusu Bakanlar Kurulu-na aksetmiş ve Bakanlar Kurulunda 'gazeteyi tamamen kapatalım, olsun bitsin' demişler. O zaman içişleri bakanımız, kıymetli mütefekkir Şükrü Kaya bu despotik teklifi önlemek için uzun boylu mücadele etmiş ve Tevfik Rüştü'nün 'Yeni Adam kapatılmazsa Hariciye Vekilliği edemem' diye dayatması üzerine gazetenin bir yıl müddetle tatiline karar verilmiş.
>
> Arkasından da habersizce ve sebep gösterilmeden Yeni Adam'ın idare evi mühürlenivermişti. Böylece Yeni Adam müessesesine bağlı çocuk serisi vs. gibi diğer yayınlar da durdurulmuş oluyordu.
>
> O zamanki kabinede Şükrü Kaya'dan başka 'hür devletlerde hükümetler politikalarını gazete kapatmakla değil memurlarıyla idare ederler' diyen olmamıştı.

Yeni Adam'ın önce "yazılı" ihtar alması, sonra da kapatılması ve idare evinin mühürlenerek diğer yayınlarının da önlenmesi olayını, edinilebilen bilgileri değerlendirerek biraz daha açıklayalım.

O dönemde Almanya-Türkiye ilişkileri Doç. Dr. Cemil Koçak tarafından incelenmiştir:[2]

> ... bu dönemde ekonomik ilişkiler en önemli ve özellikle vurgulanması gereken alanı oluşturuyordu.
>
> Türkiye ile Almanya arasında siyasi ilişkilerde bir gelişme ol-

Yeni Adam'ın 216. sayısında yer alan ve derginin toplatılmasına neden olan karikatür.

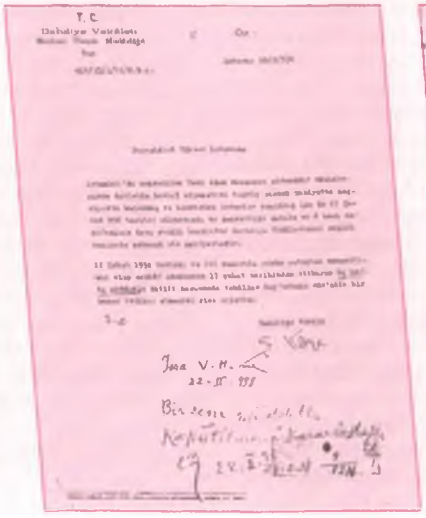

Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın Yeni Adam'ın üç hafta müddetle tatili için Vekiller Heyeti'nin karar alması isteğiyle Başvekalete gönderdiği 18.2.1938 tarihli yazı.

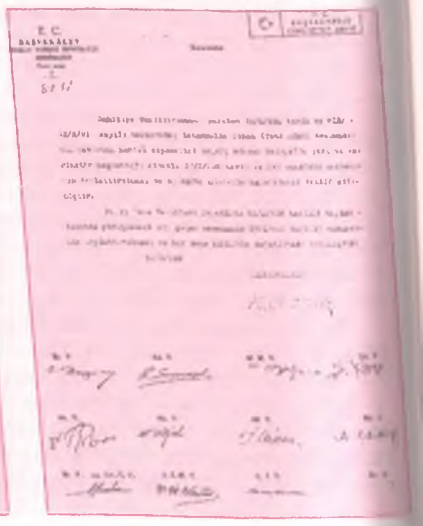

Vekiller Heyeti'nin, Yeni Adam'ın 216. sayısının toplatılması ve bir sene süreyle kapatılması doğrultusunda 22.2.1938 tarihinde çıkardığı kararname.

Yeni Adam'ın toplatılan 216. sayısının kapağı ve derginin kapatılmasına neden olan, Hasan Ali Ediz'in "Almanya'da Bu Gidiş Harbe Doğrudur" başlıklı makalesi.

mamasına karşın, son derece yoğun ekonomik ve ticari ilişkiler kurulmuş ve gelişmişti. Ancak ticari ilişkilerde, adeta bir patlama noktasına varan canlanma, Hitler iktidarının kurulduğu 1933 yılından itibaren görülüyordu. Nazi Almanyası, Türkiye'de ekonomik hegemonya kurmayı amaçlamış ve tüm girişimlerini bu amaca uygun biçimde planlamıştı.

Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras, Türk-Alman ilişkilerinin her bakımdan dostça olduğunu vurgulamaya özen gösteriyor, Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop'a bu yolda mesajlar gönderiyordu.

Almanya-Türkiye ilişkilerinin basın üzerindeki etkilerinin daha sonraki yıllarda da artarak sürmesi dikkat çekiyor. Basını baskı altına alma yollarından birincisi büyük Alman şirketlerince verilen ilan ve reklamlardır. Antifaşist bir politika izleyen *Tan* gazetesine başta Bayer firması olmak üzere Alman şirketlerince verilen ilan ve reklamlar kesilmiştir. *Akbaba* dergisi de bu tutumdan nasibini almıştır. Basını baskı altına alma yollarından ikincisi ise "rüşvet"tir. Almanya, Ankara Büyükelçisi Franz von Papen aracılığıyla bazı gazete sahiplerine ve bazı gazetecilere rüşvet vererek onları kontrol altına almayı sağlamıştır.[3]

Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın, Çetin Altan'ın yazısında belirtildiği biçimde, gerçekten Bakanlar Kurulu'nda *Yeni Adam* gazetesini kapatma teklifini önlemeye çalışıp çalışmadığını bilemiyoruz. Ancak bazı arşiv bilgilerini hatırlayabiliriz.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan bilgilere göre; Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, 18.2.1938 tarihli ve Matbuat Umum Müdürlüğü (O dönemde Matbuat Umum Müdürü Naci Kıcıman'dır.) başlıklı yazı ile Başvekalet'ten gazetenin üç hafta müddetle tatilini istemiş, 216. sayının toplatıldığını bildirmiş ve süratle kararname çıkarılmasını rica etmiştir. 22.2.1938 tarihinde çıkarılan kararname ile 17.2.1938 tarihli *Yeni Adam* nüshasının toplattırılması ve *Yeni Adam*'ın bir yıl (52 hafta) müddetle kapatılması hükümet tarafından "onan"mıştır. Kararnamenin altındaki imzalar şunlardır: Reisicumhur Kemal Atatürk, Başvekil Celal Bayar, Adalet Vekili Şükrü Saracoğlu, Milli Müdafaa Vekili Kazım Özalp, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras, Maliye Vekili Fuad Ağralı, Maarif Vekili Saffet Arıkan, Nafıa Vekili Ali Çetinkaya, İktisat Vekili (ve Ziraat Vekiline vekaleten) Şakir Kesebir, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Dr. Ahmet Hulisi Alataş, Gümrük İşleri Vekili Rana Tarhan.

Bu kapatma sürecinde; önce 17.2.1938 tarihli 216. sayı İçişleri Bakanlığınca "satıştan menedilmiş" ve yayının üç hafta süreyle durdurulması Başbakanlık'tan istenmiştir. Suç; "müteaddit nüshalarında devletin harici siyasetini teşviş edecek mahiyette" yayın yapması ve "ihtar" edildiği halde 17.2.1938 tarihli nüshada yayınlanan makale ve karikatürün Dışişleri Bakanı'nı "müşkül vaziyete sokacak" bir nitelikte olmasıdır. *Yeni Adam*'ın 216. sayısında basılan ve kapatmaya neden olan yazı; 10, 11 ve 16. sayfalarda yayımlanan "Almanya'da Bu Gidiş Harbe Doğrudur" başlıklı ve Hasan Ali Ediz imzalı yazıdır. Karikatür de 6. sayfada yayımlanan bir Rus karikatürüdür. Yazı ve karikatür Almanya'nın harbe doğru kesin bir adım attığını vurgulamaktadır.

1. Ayrıca bkz. İ. H. Baltacıoğlu, *Hayatım*, Yayına Hazırlayan: Ali Y. Baltacıoğlu, Dünya Yayıncılık, 1998, s. 391.
2. Cemil Koçak, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939); Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, İletişim Yayınları, s. 350-353.
3. Metin Aksoy, *Gazetecinin Yaşamı*, Çağdaş Gazeteciler Derneği yayını, Ankara, 1999, s. 24; Cemil Koçak, "İkinci Dünya Savaşı ve Türk Basını", *Tarih ve Toplum*, Kasım 1986, sayı: 35, s. 29-31; Mete Tunçay, "Tek-Parti Döneminde Basın", *Tarih ve Toplum*, Ocak 1987, sayı: 37, s. 48-49; Cemil Koçak, "Türk Basını Üzerindeki Yabancı Etkiler", *Tarih ve Toplum*, Ocak 1987, sayı: 37, s. 50-52; Korkmaz Alemdar, "Anadolu Ajansı'na Alman Baskısı", *Tarih ve Toplum*, Ocak 1987, sayı: 37, s. 52-53.

VARLIK VERGİSİ SIRASINDA GAYRİMENKUL SATIŞLARI

İstanbul Tapu Kayıtlarının Analizi

(26 Aralık 1942 - 30 Haziran 1943)

AYHAN AKTAR

Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesi

"Bulanık zamanı, bir daha ele geçmez fırsat sayan eski batakçı çiftlik ağası, ve elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret metaı yapmıya yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar, ve bütün bu sıkıntıları politika ihtirasları için büyük fırsat sanan ve hangi yabancı milletin hesabına çalıştığı belli olmayan birkaç politikacı, büyük bir milletin bütün hayatına küstah bir surette kundak koymaya çalışmaktadır."

Milli Şef İsmet İnönü'nün TBMM'yi açış nutku, 1 Kasım 1942

II. Dünya Savaşı yıllarında, 11 Kasım 1942 - 15 Mart 1944 tarihleri arasında ülkemizde uygulanmış olan Varlık Vergisi basit bir vergi kanunu uygulaması değildir. Kökleri Osmanlı devletinin son yıllarında ülkeyi yöneten İttihat ve Terakki iktidarında (1912 - 1918) atılmış ve giderek bir devlet politikası halinde uygulanmış olan "Türkleştirme" politikalarının bir parçasıdır. Burada "Türkleştirme" politikalarından kasıt, konuşulan dilden okullarda öğretilecek tarihe, ticari hayattan devlet kadrolarında kimin istihdam edileceğine kadar toplumsal hayatın her boyutunda, Türk etnik kimliğini ve bunu benimseyen insan unsurunun tavizsiz biçimde egemenliğini ve ağırlığını yerleştirme çabasıdır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanmış olan Türkleştirme politikaları ülkemizde milli devletin kuruluşunda bir aşama olarak ele alınabilir. Bu bakımdan, Türkleştirme politikaları bir yandan merkezi otorite tarafından toplumun en küçük hücresine nüfuz etmek ve dini topluluklar düzeyinde edinilmiş bazı geleneksel imtiyazları törpülemek amacıyla oluşturulmuş politikalar olduğu gibi, aynı zamanda "gayri Türk" ve "gayrimüslim" topluluklar açısından da "azınlık karşıtı" bir özellik taşırlar.[1]

İktisadi milliyetçiliğin son derece somut ve ekonomik hayata dönük yansıması olan bu politikalar ilk bakışta "sol eğilimli ve emperyalizme karşı bir tepki" olarak görülebilir. Fakat 1920'lerde başlayan Türkleştirme politikası sadece ülkemizde o dönemde varolan yabancı sermaye grubuna karşı değil; aynı zamanda bu firmalarda istihdam edilen yabancı/gayrimüslim işçi, memur ve uzmanlara karşı da uygulanmıştır. Dolayısıyla, hadisenin firmaların sahiplik düzeyinin de dışında bir boyutu vardır. Kısacası bu politikaların amacı "bizden olmayan insan unsurunun" - velev ki emekçi bile olsa!- piyasadan tasfiye edilmesidir. İşte bu nedenlerle, Türkleştirme politikaları, aynı zamanda bir ayrımcı politikalar manzumesi olarak da karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla Türkleştirme politikalarının ayrıntılı olarak incelenmesi sonucunda milli devletin benimsemiş olduğu kurucu ideolojinin bazı özelliklerini gün ışığına çıkarmak mümkün olabilir. Türkleştirme politikalarının nesnesi olan azınlıklar ve yabancılar ile merkezi otorite arasındaki o dönemde ortaya çıkan gerilimin incelenmesi, bir anlamda o yıllarda hâkim olan iktisadi milliyetçiliğin de anlaşılması anlamına gelmektedir.

Bu çerçeveden bakıldığında Varlık Vergisi uygulaması, daha sonraki yıllarda gerçekleştirilen 6-7 Eylül 1955 olayları ve 1964 yılında İstanbul Rumlarının sınır dışı edilmeleri ile aynı çerçevede ele alınmalıdır. Türkleştirme politikalarının sonucunda, 1927 yılında gayrimüslim azınlıkların oranı toplam nüfus içinde % 2.78 iken, günümüzde yaklaşık % 0.50 seviyesine düşmüştür.

Şimdi gelelim II. Dünya Savaşı yıllarına...

VARLIK VERGİSİ KANUNU'NUN ÇIKIŞI VE VERGİNİN TAHAKKUKU

1939 yılında savaş patladığında Türkiye çok kısa zamanda yaklaşık bir milyon askeri silah altına alarak, tarımdaki aktif nüfusunu üretimden çekmiştir. Savaş şartlarında seferberlik olayı tek başına ele alındığında, zaten ekonomide mal arzını daraltan bir etki yapmıştı. Buna ilaveten Ankara yönetimi, bütün "denk bütçe-sağlam

para" edebiyatının tam tersine olarak, artan devlet masraflarını para basarak karşılamıştır. Örneğin, 1938 yılında 219,4 milyon olan para arzı, 1942 yılında 765 milyona yükselmiş, dolayısıyla aynı dönemde fiyatlar da % 350 civarında artmıştır. Ankara yönetiminin beceriksizliği sonucu ortaya çıkan bu enflasyonist ortamdan çıkış çareleri aranırken, olağanüstü savaş kazançlarını vergileme fikri gündeme gelir. İşte Varlık Vergisi böyle olağanüstü konjonktürde hazırlanan bir ekonomik tedbirler paketi içinde yer alır. Bilindiği gibi, olağanüstü şartlarda ticaret yapan herkes malını en yüksek fiyattan elden çıkarmaya çalışır. Aslında Milli Şef İsmet İnönü ve Başbakan Şükrü Saracoğlu'nun şikâyet ettiği karaborsa ve vurgunculuk olayları bu enflasyonist ortamın doğal sonucudur.

Varlık Vergisi Kanunu'nun resmi gerekçesi, hükümet çevrelerinde "olağanüstü savaş koşullarının yarattığı yüksek kârları vergilemek" olarak dile getirilmiştir. Nitekim 11 Kasım 1942 sabahı toplanan TBMM'de Başbakan Saracoğlu ekonomik durumu ayrıntılı olarak ele alan uzun bir konuşma yapar. Konuşmasında Saracoğlu, dokuz ayrı başlık altında ele aldığı ekonomik tedbirler paketini açıklamaktadır. Bu başlıklardan ilki memurlara ve eşlerine birer kat elbiselik kumaş ve ayakkabı dağıtılması, sonuncusu ise Varlık Vergisi Kanununun ayrıntılı olarak tartışılmasıdır. Başbakan Saracoğlu, Varlık Vergisinin amacını teknik olarak TBMM'de şöyle açıklar:[2]

> Bu kanun ile takip ettiğimiz hedef tedavüldeki [dolaşımdaki] paraları azaltmak ve memleket ihtiyaçlarımıza karşılık hazırlamaktır. Bu böyle olmakla beraber bu kanunun tatbikinden, Türk parasının kıymetlenmesi, muhtekirler üzerinde toplanan halk buğzunun [düşmanlığının] silinmesi, vergileri ödemek için bizzarure [ister istemez] satışa çıkarılacak malların fiyatlarında bir itidal [yumuşama] husule getirmesi gibi tâli [ikincil] faydaların tahassül etmesi [ortaya çıkması] de imkân haricinde addedilemez.

Oysa iki gün önce basma kapalı olarak yapılan CHP grup toplantısında, Başbakan Saracoğlu aynı kanunu CHP grubuna şöyle sunar:[3]

> Bu kanun aynı zamanda bir devrim kanunudur. Bize ekonomik bağımsızlığımızı kazandıracak bir fırsat karşısındayız. Piyasamıza egemen olan yabancıları böylece ortadan kaldırarak, Türk piyasasını Türklerin eline vereceğiz.

CHP grubunda tasarı görüşülür ve kanunlaşmasına karar verilir. Varlık Vergisi Kanunu, 11 Kasım 1942 günü TBMM'nin öğleden sonraki oturumunda çok az tartışılarak kabul edilir. Kanun, ertesi gün *Resmi Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe girer.[4]

Varlık Vergisi toplam bütçe gelirlerinin yaklaşık üçte birinin en geç 30 gün içinde toplanmasını hükme bağlıyordu. Kimin ne kadar vergi ödeyeceği ise sözde bağımsız komisyonlar tarafından belirleniyordu.[5]

Kanun çıktıktan hemen sonra, İstanbul ili dahilinde üç ayrı komisyon kurulur. Bu komisyonlar ve kendilerine lojistik destek sağlayan Maliye Bakanlığı bürokrasisi faaliyetlerini 12 Kasım ile 17 Aralık 1942 tarihleri arasında tamamlarlar.[6] İstanbul ilinde kurulmuş olan üç komisyonun kimin ne kadar vergi ödeyeceğini belirlemesinden sonra (tahakkuk işlemi) vergi miktarlarının belli olduğu listeler, Kurban Bayramının arifesi olan 18 Aralık 1942 tarihinde, İstanbul'da Vergi Dairelerinin ilan tahtalarına asılır.

Ramiz'in 8 Kasım 1942 tarihli Karikatür dergisinde yer alan "vurguncu Yahudi" karikatürü.

Tahakkuk listelerinin asılmasından sonra Müslüman/Türk ve gayrimüslim kesimin vergilerinin oransızlığı mükelleflerin dikkatini çekmiştir. Komisyonların yapısı ve belli azınlık gruplarına Türk-Müslüman mükelleflerin ödeyeceğinin on misli vergi salındığı gerçeği, dönemin İstanbul defterdarı merhum Faik Ökte'nin anılarında izlenebilir.

Faik Ökte'nin anılarında verilen dökümleri tablo haline getirdiğimiz zaman Tablo-1'deki sonuçlar ortaya çıkmaktadır.

Tabloda görüldüğü gibi, toplam mükelleflerin yarısından fazlası (% 54) İstanbul'da oturmaktadır. Bu durum, İstan-

TABLO-1: VARLIK VERGİSİ - TAHAKKUK VE TAHSİLAT

	İstanbul	Türkiye
A. Toplam Mükellef Sayısı	61,787 % 54	114,368 % 100
B. Tahakkuk Eden Varlık Vergisi (TL)	317, 275,642.- % 68	465,384,820.- % 100
C. Tahsil Edilen Varlık Vergisi (TL)	221,307,508.- % 70	314,920,940.- % 100
D. Tahsilatın Tahakkuka Oranı (C/B)	% 69,7	% 74,3
E. 1942/43 Bütçesi İçinde Varlık Vergisinin Katkısı	% 24,2	% 34,4

Kaynak: Faik Ökte, [1951] / Ertuğrul Baydar, 1978 / Esat Tekeli[7]

TABLO-2: İSTANBUL TAHAKKUKUNDA GRUPLAR

	Dini köken	Mükellef sayısı	%	Tahakkuk edilen Varlık Vergisi TL	%
Fevkâlade Mükellefler / Müslüman	M	460	% 1	17,294,549 -	% 5
Fevkâlade Mükellefler / Gayrimüslim	G	2,563	% 4	189,969,980.-	% 54
Beyannameli Mükellefler / Müslüman	M	924	% 1	3,128,310.-	% 1
Beyannameli Mükellefler / Gayrimüslim	G	1,259	% 2	10,364,466.-	% 3
İrat üzerinden Kazanç Vergisi ödeyen esnaf, tüccar vs.	M	2,589	% 4	4,055,100.-	% 1
İrat üzerinden Kazanç Vergisi ödeyen esnaf, tüccar vs.	G	24,151	% 39	72.811.850. -	% 21
Gündelik brüt kazanç sahibi seyyar/evde çalışanlar	G	15,413	% 25	9,629,450.-	% 3
Hizmet Erbabı / İşçi - Memur / Gayrimüslim	G	10,991	% 18	6,880,500.-	% 2
Anonim Şirketler	G-M-E	159	0	7,490,910.-	% 2
Büyük Çiftçiler	M	222	0	1,122,450.-	0
Müteahhitler	G-M	376	% 1	6,546,372.-	% 2
Emlak Sahipleri	G-M	2,258	% 4	16,525,045.-	% 5
İstanbul şehir sınırları dışındaki kazalar toplamı	G-M	1,210	% 2	3,664,437.-	% 1
TOPLAM		**62,575**	**100**	**349,483,419.-**	**100**

Kaynak: Ökte [1951]

bul'un her dönemde ticaret burjuvazisinin yoğunlaştığı bir kent olmasının yanı sıra, Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan iskân siyasetinin sonucu olarak da Anadolu'daki azınlıkların İstanbul'a göç ettirilmesi ile de pekiştirilmiştir.[8] Tahakkuk eden Varlık Vergisi açısından Tablo-1 incelendiğinde, Türkiye'de tahakkuk edilen vergi miktarının % 68'inin İstanbul'da oturan mükelleflere hasredildiği ve toplam verginin % 70'inin de İstanbul'dan toplanmasının hedeflendiği ortaya çıkmaktadır.

Tahsil edilen Varlık Vergisinin genel bütçe gelirleri içindeki payına baktığımız zaman hayli ilginç sonuçlar çıkmaktadır. 1 Haziran 1942 ile 31 Mayıs 1943 tarihleri arasındaki devlet gelir ve giderlerinin yer aldığı 1942 yılı bütçesinin kesin hesaplarına göre, o yıl toplam olarak 913,751,349.- TL'lık harcama yapılmıştır. 1942 bütçesinin toplam harcama kalemlerinin % 24,2'lik bölümü İstanbul'dan tahsil edilmiş olan 221,307,508.- TL'lık Varlık Vergisinden karşılanmış; aynı şekilde Varlık Vergisi ile tüm yurt çapında toplanmış olan 314,920,940.- TL toplam harcamaların yaklaşık üçte birinden (% 34,4) fazlasını karşılamıştır.[9]

2395 sayılı Kazanç Vergisi Kanunu'nun kategorileri çerçevesinde İstanbul'da Varlık Vergisi mükelleflerinin dağılımı incelendiğinde ortaya çıkan durum daha da ilginçtir. İstanbul Defterdarı Faik Ökte'nin anılarında verilen sayıları tablo halinde düzenlediğimiz zaman çıkan sonuçlara göre "Gayrimüslim" mükelleflerin toplam mükellefler içindeki oranı % 87'e ulaşmaktadır. "Müslüman" mükellefler ise toplam mükelleflerin ancak % 7'sini oluşturmaktadır. Geri kalan % 6'lık grup ise karışıktır, ama ağırlıklı olarak gayrimüslim ve ecnebi mükelleflerden oluştuğu tahmin edilebilir.

Varlık Vergisi konusunda sık sık tekrar edilen bir yanılgı da bu paranın sadece zenginlerden toplandığı iddiasıdır. Bu iddia, sadece Müslüman-Türk unsur açısından doğrudur.

TABLO-3: VARLIK VERGİSİ MÜKELLEFLERİNİN KÖKENLERİNE GÖRE DAĞILIMI

Mükelleflerin kökeni		Mükellefler	%	Tahakkuk	%
Müslümanlar	M	4,195	% 7	25,600,409	% 7
Gayrimüslimler	G	54,377	% 87	289,656,246	% 83
Diğer	G-M-E	4,003	% 6	34,226,764	% 10
TOPLAM		**62,575**	**% 100**	**349,483,419**	**% 100**

Kaynak: Ökte [1951]

Varlık Vergisi mükellefleri olan azınlıklar içinde şoför, mavnacı, sekreter, işçi ve hademe gibi mesleklere dahil olarak çalışan yaklaşık 26.000 kişi bulunuyordu.

Varlık Vergisi Kanunu'nun 12. maddesi verginin 15 gün içinde ödenmesini hükme bağlamıştır. Listeler vergi dairelerinin ilan tahtalarına 18 Aralık 1942 günü asıldığına göre, ilk ödeme süresi 4 Ocak 1943 akşamı dolmuştur. Ayrıca aynı maddeye göre, bu süre içinde vergilerini ödeyememiş olan mükelleflere gecikmeli durumda ilk hafta için % 1, ikinci hafta için % 2 gecikme faizi tahakkuk ettirilecektir. Bu süreler de bayram tatilleri nedeniyle biraz uzatılarak 20 Ocak 1943 akşamı sona erer.

21 Ocak 1943 tarihinden itibaren ise kanunun belirlediği süreler içinde vergisini ödemeyen mükelleflerin ev ve iş yerlerine gidilerek, önce malları haciz edilir ve daha sonra bu malların, ev eşyalarının satışı ile verginin tahsilatına başlanır. Vergisini bir ay içinde ödeyemeyen mükelleflerin mallarının haczedilmesine ve bazı mükelleflerin bedenen çalışarak vergilerini ödemeleri amacıyla çalışma yerlerine yollanmalarına başlanır.[10] Tümü İstanbullu gayrimüslimlerden oluşan 32 kişilik ilk kafile 27 Ocak 1943 akşamı trenle Aşkale'ye doğru yola çıkar. Yine Aşkale ve 1943 yazının son aylarında Eskişehir'in Sivrihisar

kazasına nakledilen toplam 1229 kişinin tümü azınlıklardan seçilmiştir.

SERVET TRANSFERİNİN İZLENEBİLECEĞİ ALAN: İSTANBUL TAPU ARŞİVLERİ

Bu bölümde ortaya koyacağımız bilgiler, 28 Aralık 1942 ile 30 Haziran 1943 tarihleri arasında Beyoğlu-Şişli, Eminönü, Fatih, Kadıköy ve Adalar Tapu Sicil Müdürlüklerinde gerçekleşen *tüm gayrimenkul satışlarının* tarafımızdan kaydedilmesinden ve daha sonra bilgisayarda işlenerek tablolar hâline getirilmesinden oluşmaktadır. Varlık Vergisi tahsilatının ve hacizlerin bütün hızıyla devam ettiği bu altı ay içindeki gayrimenkul satışlarının incelenmesi, İstanbul'un altı büyük ilçesinde Varlık Vergisi uygulaması ile gerçekleştiğini tespit ettiğimiz servet transferinin niteliğini ortaya koyacaktır.[11]

Bu çalışmayı yapmamızı kolaylaştıran veya Varlık Vergisi ile doğrudan ilgili olan satışları tespit etmemizi sağlayan unsur, 4305 sayılı Varlık Vergisi Kanunu'nun 14. maddesi ile konmuş olan bir kısıtlamadan gelmektedir. Kanunun 14. maddesinin son fıkrası şöyle demektedir:

> Gayrimenkullerin satışında bunların Varlık Vergisi mükellefiyeti ile ilişiği olmadığı alâkalı varidat dairesince tasdik edilmedikçe tapu daireleri tescil yapamaz. Yapılan tesciller hükümsüz sayılır.

Tek Parti dönemindeki maliye bürokrasisinin elinde mükelleflerin mal varlığı hakkında pek bilgi olmadığının farkında olan kanun koyucu, gayrimenkul satmak isteyen herkesin ilgili maliye şubesinden "temiz kâğıdı" almaksızın yapacağı işlemlerin geçersiz olacağını hükme bağlamıştır. Dolayısıyla bu dönemde yapılan her satış ve tapu tescil işleminde bu şart aranmıştır. Günümüzde İstanbul Tapu Müdürlüklerinin arşivlerinde her gayrimenkulün dosyasında o dönemde verilmiş izin belgeleri hâlen muhafaza edilmektedir. Örneğin, Beyoğlu

Varlık Vergisini ödeyemeyen yükümlüler çalışma kamplarına gönderilirken, Mayıs 1943.

Tapu Sicil Müdürlüğünde yapılan bir satış için şu izin belgesi verilmiştir:

> İstanbul Defterdarlığı İrad ve Servet Müdürlüğünün 14.1.1943 tarih ve 618/37/131/2957 numaralı tezkeresi mucibince [Varlık Vergisi bakımından satışında] mahzur yoktur.

Aynı dönemde, Varlık Vergisi borcunu ödemek amacıyla yapılan gayrimenkul satışları da genellikle defterdarlığın gözetiminde yapılmıştır. Burada alıcı ile satıcı, yanlarına Tapu Sicil Muhafızını veya onun vekâlet verdiği bir memuru alarak satış işlemini ilgili maliye tahsil şubesinde gerçekleştirmekte ve böylece satış esnasında alınan bedel, "ânında tevkif edilerek" vergi borcunun kapatılmasında kullanılmaktadır. Bazı durumlarda ise, alıcı önce gidip malını satın alacağı şahsın Varlık Vergisini ödemiş, vergi makbuzunu para yerine satıcıya vererek gayrimenkulün kendi üzerine tescilini gerçekleştirmiştir. Örneğin, Eminönü Tapu Sicil Müdürlüğünde 25.6.1943 tarihinde yapılan ve 2578 numara ile Yevmiye Defterine kayıtlı satışta şu kayıt düşülmüştür:

> Gayrımenkul'ün 1/4 hissesini Ahmet oğlu Mehmet Nuri Topbaş'a satıp bedel-i ferağı İlyas'ın Varlık Vergisine mahsuben Hocapaşa Tahsil şubesi veznesine 25/6/1943 tarih ... no'lu makbuzla yatırılmıştır.

Bütün bu belgeler, halen Tapu Sicil Müdürlüklerinde gayrimenkullerin bireysel dosyalarında saklanmaktadır. Dolayısıyla Tapu Arşivleri servet transferinin boyutlarını anlamak için son derece yararlı bilgiler sunmaktadır.

VARLIK VERGİSİ ÖDEMENİN ÇARESİ OLARAK GAYRİMENKUL SATIŞLARI

Varlık Vergisinin tahsilatı sürecinde mükellefler önce ellerindeki nakdi ortaya çıkarmışlar, daha sonra ev ve işyerlerindeki menkul malları satıp paraya çevirmişlerdir. Hacizlerin ve Aşkale sevkiyatının başladığı 21 Ocak 1943 tarihinden itibaren ise, İstanbul'un her tarafında gayrimenkul satışlarının hızlandığını ve özellikle gayrimüslimlerin sahip oldukları ev, işyeri, apartman, arsa ve han satışlarında artış olduğunu Beyoğlu-Şişli, Eminönü, Fatih, Kadıköy ve Adalar Tapu Sicil Müdürlüklerinde o dönemdeki günlük işlemlerin yazıldığı yevmiye defterlerini incelediğimizde gözlemledik.

1943 yılının ilk altı ayında, İstanbul'un altı ilçesinde toplam 2742 satış işlemi gerçekleştirilmiştir. Fakat o dönemde ülkemizde kat mülkiyeti kanunu olmadığı için satışların önemli bir kısmı "hisseli" satış-

TABLO-4: İSTANBUL'UN BEYOĞLU-ŞİŞLİ, EMİNÖNÜ, FATİH, KADIKÖY, ADALAR İLÇELERİNDE VARLIK VERGİSİ İLE İLGİLİ SATIŞLAR

	Yapılan satış işlemlerinin sayısı	Toplam satış işlemlerine oranı	Satılan gayrimenkullerin toplam değeri (TL)	Satılan gayrimenkullerin toplam değerine oranı	Satılan gayrimenkullerin ortalama değeri (TL)
Varlık Vergisi ile doğrudan ilgili satışlar	440	% 16	11.077.949	% 48,5	25,177
Diğer satışlar	2302	% 84	11,744,632	% 51,5	5,101
TOPLAM	2742	% 100	22.822.581	% 100	8,323

Kaynak: Beyoğlu-Şişli, Eminönü, Fatih, Kadıköy, Adalar Tapu Sicil Müdürlükleri Arşivleri

lardır. Bu nedenle 2742 gayrimenkul içinde bazen bir ahşap evin 1/3 hissesi olabileceği gibi Beyoğlu, İstiklal Caddesi'nde tek parça bir apartman, han, fırın veya sinema da satılmış olabilir. Bunların sadece % 16'sı Varlık Vergisi ile doğrudan ilgili satışlardır. Fakat Varlık Vergisi ile ilgili olarak satılan gayrimenkul ünitelerinin değerlerine baktığımızda bu oran % 48,5'e yükselmektedir. Dolayısıyla mükelleflerin Varlık Vergisi ödemek için elden çıkartmış oldukları gayrimenkuller, piyasa değeri olarak diğerlerinden kıymetlidir. Nitekim Tablo-3'te görüldüğü gibi, Varlık Vergisi ile doğrudan ilişkili satış işlemlerinde ortalama satış fiyatları 25,177 lira iken, diğer satışlarda el değiştiren gayrimenkullerin ortalama fiyatları 5,101 lira olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Defterdar Faik Ökte'nin anılarında, verginin tahsilat sürecinde İstanbul'da toplam 883 parça gayrimenkulün mezat yolu ile satılarak, toplam 2,695,999 TL elde edildiği belirtilmektedir (Ökte [1951]:233). Maliye bürokrasisinin müzayede yolu ile yaptığı satışlardaki gayrimenkullerin ortalama değeri ise 3,053 lira olmaktadır. Dikkat edilirse, maliyecilerin icra yolu ile yapmış oldukları satışlarda ortaya çıkan gayrimenkul değeri hayli düşük olmuş, bu yöntemle satılan gayrimenkuller genellikle "yok pahasına" gitmiştir.

Tapu Sicil Müdürlükleri Arşivlerinde yaptığımız çalışma sırasında, 28 Aralık 1942 ile 30 Haziran 1943 tarihleri arasında gerçekleşen tüm satışları kaydettiğimizi yukarıda belirtmiştik. Aynı şekilde Varlık Vergisini ödemek için gayrimenkul satan tarafları, isim ve soyadlarından çıkarabildiğimiz kadarıyla, gruplara ayırdık. İsimlerinden dini ve etnik kökenlerini anlayamadığımız gayrimüslimlerle, sayısal açıdan çok fazla bir anlamı olmayan grupları da "diğer" kategorisi altında topladık. "Dönme" grubunu isimlerinden anlamak mümkün olmadığı için, onların büyük bir olasılıkla "Müslümanlar" içinde yer aldığını düşünüyoruz. Varlık Vergisini ödemek amacıyla gayrimenkul satanların gruplar halinde dağılımı Tablo-5'te verilmiştir.

Varlık Vergisini ödemek için gayrimenkul satanlara gruplar açısından baktığımız zaman, en kıymetli gayrimenkullerin azınlıklar içinde Yahudi grubu tarafından satıldığını görüyoruz. Daha sonra Ermeniler ve Rumlar gelmektedir. Ayrıca azınlık şirketleri ile ilgili ortalama değeri bu tabloda bilinçli olarak hesaplamadık. Çünkü bir satışla bugün hâlen Beyoğlu'nda bulunan ve içinde Emek (eski ismi Melek), Rüya (eski ismi Sümer), İpek sinemaları, Serkidoryan (Büyük Kulüp), Baylan Pastahanesi gibi İstanbul'un kültürel ve sosyal haritasında çok önemli yeri olan binalar kompleksi Varlık Vergisini ödemek amacıyla tek kalemde el değiştirmiştir.[12] Aynı şekilde İstanbul'un merkezi iş alanında (Eminönü, Sirkeci, Karaköy, Beyoğlu) bulunan bazı büyük iş

TABLO-5: VARLIK VERGİSİ İLE İLGİLİ OLARAK GAYRİMENKUL SATANLAR

Varlık Vergisi ile ilgili gayrimenkul satanlar	Satılan gayrimenkullerin toplam değeri (TL)	Toplam satışlara oranı	Satılan gayrimenkul sayısı	Gayrimenkul ortalama değeri (TL)
Yahudiler	4,404,820	% 39	151	29,170
Ermeniler	3,275,747	% 29	211	15,523
Rumlar	1,370,440	% 12	124	11,051
Azınlık şirketleri	1,100,375	% 10	4	n. a
Yabancılar	605,700	% 5	27	22,433
G ve M ortaklıkları	189,500	% 2	2	94,750
Diğer azınlıklar -Bulgar, Rus vs.	37,700	%.3	7	5,385
Müslümanlar	92,642	%.8	10	9,264
Ortakları Müslüman olan şirket	1,025	%.01	1	1,025
TOPLAM	11,077,949	% 100	543	20,401

Kaynak: Beyoğlu-Şişli, Eminönü, Fatih, Kadıköy, Adalar Tapu Sicil Müdürlükleri Arşivleri

hanları, mağaza ve apartman gibi gayrimenkullerin vergiyi ödemek için elden çıkarıldığını belirtmemiz gerekiyor.

Yukarıdaki tabloda satan tarafları verdiğimiz 440 satış işlemi ile el değiştiren toplam 543 gayrimenkulun kimler tarafından satın alındığını ise, Tablo-6'da izlemek mümkündür.

Tabloda da görüldüğü gibi Varlık Vergisini ödemek için satılan gayrimenkullerin % 67,7'sini Müslüman/Türk grubu satın almıştır. Ortalama değeri 16,521 lira olan bu gayrimenkullerin o yıllarda İstanbul'un en değerli gayrimenkulleri olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. O dönemde iki katlı bir evin fiyatının yaklaşık 2,000.- TL olduğunu düşündüğümüzde bu durum daha net olarak karşımıza çıkmaktadır. Satılan gayrimenkullerin çok küçük bir bölümü (değer açısından % 2,3) ise azınlık grupları tarafından satın alınmıştır. Bunlar genellikle pahalı bir binayı elden çıkarıp vergilerini ödedikten sonra, eğer ellerinde para kalmış ise, yeniden gayrimenkul alan kişilerdir.

Bu tabloda ortaya çıkan çarpıcı sonuç ise, kamu iktisadi teşekkülleri (Sümerbank, Toprak Mahsulleri Ofisi, Türkiye Şeker Fabrikaları A. Ş.), milli bankalar (İş Bankası), milli sigorta şirketleri (Umum Sigorta, Milli Reasürans), İstanbul Belediyesi ve Vakıflar Umum Müdürlüğü gibi resmi ve yarı-resmi kuruluşların Varlık Vergisi dolayısıyla elden çıkarılan gayrimenkullerin en değerli olanların satın almış olmalarıdır. Değer açısından bakıldığında toplamın % 30'unun devlet kontrolündeki kuruluşlar tarafından satın alınması, Varlık Vergisi ile gerçekleştirilen servet transferinin diğer önemli bir boyutudur. Satın alınan binaların çoğu, günümüzün gökdelen/plazalarına benzer nitelikte olan ve o yılların şartlarına göre zenginlik ve ihtişamın mimari araçlarla sergilendiği binalardır.

Varlık Vergisini ödeyemeyen yükümlüler çalışma kamplarına sevk edilirken.

Bu satışların İstanbul basınında veriliş biçimi de dönemin etnik milliyetçilik anlayışını yansıtması bakımından hayli ilginçtir. Örneğin, başta Sahibinin Sesi plak şirketi olmak üzere birçok kuruluşun sahibi olan ve AEG gibi bazı yabancı firmaların temsilciliğini yapan Vahram Gesaryan'a ait bina, Sümerbank tarafından satın alınmıştır. Bu haberi *Cumhuriyet* gazetesi şu şekilde vermektedir:[13]

> Beyoğlu'ndaki Sahibinin Sesi binasının Sümerbank tarafından satın alınarak, Yerli Mallar Pazarları Beyoğlu şubesine tahsis olunduğunu memnuniyetle yazmıştık. Bu suretle güzel bir bina daha *millileştirilmiş* (!) olmaktadır.

Burada "millileştirilme" teriminin "devletleştirilme" anlamında kullanılmadığı açıktır.

TABLO-6: VARLIK VERGİSİ ÖDEMEK İÇİN SATILAN GAYRİMENKULLERİ SATIN ALAN GRUPLAR

Varlık Vergisi ile ilgili gayrimenkul satın alanlar	Satın alınan gayrimenkullerin toplam değeri (TL)	Toplam alımlara oranı	Satın alınan gayrimenkul sayısı	Gayrimenkul ortalama değeri (TL)
Müslüman Türkler	7,434,593	% 67.1	450	16,521
Müslüman Türklerin Şirketleri	65,500	% 0.6	2	32,750
Ara Toplam		**% 67.7**		
KİT'ler, milli bankalar ve milli sigorta şirketleri	1,693,584	% 15.3	23	73,634
İstanbul Belediyesi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü	1,624,530	% 14.7	11	147,684
Ara Toplam		**% 30**		
Ermeniler	109,867	% 1	24	4,577
Rumlar	82,900	% 0.7	20	4,145
Yahudiler ve diğer gayrimüslimler	66,975	% 0.6	13	5,151
TOPLAM	**11,077,949**	**% 100**	**543**	**20,401**

Kaynak: Beyoğlu-Şişli, Eminönü, Fatih, Kadıköy, Adalar Tapu Sicil Müdürlükleri Arşivleri

TABLO-7: ARALIK 1942 - HAZİRAN 1943 ARASINDA SATILAN GAYRİMENKULLER

Satılan gayrimenkullerin cinsi	Varlık Vergisi ile doğrudan ilgili gayrimenkul satışları	Gayrimüslimlerin sattıkları gayrimenkuller	Müslüman/Türklerin sattıkları gayrimenkuller	Tahsilat sürecinde mezat yolu ile cebren satılan gayrimenkuller
Ev	207	560	1756	331
İşyeri / Dükkân	180	321	626	206
Apartman	110	196	289	80
Arsa	7	55	301	190
Depo	8	12	18	42
İş hanı	18	28	36	7
Fırın	1	3	7	5
Tarla	2	3	44	12
Fabrika	4	11	24	8
Sinema	3	3	5	-
Otel	1	4	6	-
Diğer	2	6	21	2
TOPLAM	543	1202	3133	885
Ortalama Değer	20,401.- TL	14,159.- TL	7,410.- TL	3,051.- TL

Kaynak: Beyoğlu-Şişli, Eminönü, Fatih, Kadıköy, Adalar Tapu Sicil Müdürlükleri Arşivleri ve (Ökte [1951]:233).

Bu küçük haber bağlamında bile, Kemalist milliyetçilik anlayışının en kritik noktası bir kez daha gündeme gelmektedir. Haberde vurgulanan "millileştirme"den kasıt, artık bu binanın "biz"den birilerinin mülkiyetine geçerek "Türkleştirilmiş" olmasıdır. Bu yazının başında özetlemiş olduğumuz gibi, esasen ülkenin asli unsuru olan Müslüman/Türklerin dışında olarak tanımlanan ve "gayrı milli unsurlar" olarak algılanan azınlıklara ait binaların "devlet kuruluşları" tarafından satın alınması, sanki bir "fetih haberi" gibi okurlara ulaştırılmaktadır. Varlık Vergisi uygulaması sırasında bir tek bina konusunda ortaya konulan bu hassasiyet, özellikle azınlıkların ve yabancıların oturduğu ve de gösterişçi tüketim ve israfın sergilendiği bir bölge olan Beyoğlu'nun tamamen "Türkleştirilmesi" önerilerine kadar uzanmıştır. Örneğin, O günlerde *Tasvir-i Efkâr*'da yayınlanan Feridun Kandemir'in "Beyoğlu şebekesi Türk müteşebbisi nasıl boğar?" başlıklı yazı dizisi, Türkleştirme siyasetinin ön şartı olan "mazlum Müslüman girişimci" ve "kendi cinsinden olanlarla dayanışma içindeki azınlık tüccarı" arasındaki mücadeleyi anlatmaktadır:[14]

> Cumhuriyetten evvelki Beyoğlu'nu gözlerinizin önüne getiriniz. Bir tanecik olsun sütbesût Türk müessesesine, mağaza ve dükkanına rastgelebilir miydiniz. İkide birde bizden olmayanların bayramları, yortuları münasebetiyle, baştanbaşa renk renk ecnebi bayraklarıyla bir yabancı memleket sokağına dönen bu caddede, mesela Hacı Bekir gibi yıllanmış Türk şöhretleri bile istese de uğraşsa çabalasa da yer bulamazdı, bulundurulmazdı.

Tablo-7 satılan gayrimenkullerin cinslerine göre dağılımından oluşmaktadır. Tapu kayıtlarına göre doğrudan Varlık Vergisi ile ilgili satışlarda en pahalı gayrimenkuller elden çıkarılmış, gayrimüslimlerin sattığı mallar ise değer açısından daha düşük olmakla birlikte Müslüman Türklerin sattıklarına nazaran daha pahalı olan gayrimenkullerdir. Yukarıda belirttiğimiz gibi tahsilat sürecinde Maliye bürokrasisi tarafından satılan gayrimenkuller ise "yok pahasına" satılmıştır.

Satılan gayrimenkullerin cinslerine baktığımız zaman ev, işyeri ve apartman satışlarında belli bir yoğunlaşma olduğu açıktır. Ülkenin genel sanayileşme düzeyi açısından duruma bakıldığında, biriktirilen servetin şehirlerde ev, işyeri ve apartman gibi gayrimenkul yatırımlarına dönüşmüş olması doğal karşılanmalıdır.

VARLIK VERGİSİ TAHSİLATINDA İSTANBUL BASINININ ROLÜ

Varlık Vergisinin tahsilatı sürecinde İstanbul basınının rolü hayli önemlidir. İstanbul basını verginin tahsilatı süresince bir yandan uygulamayı "ideolojik açıdan olumlama" ve Varlık Vergisinin meşruiyetini savunma işlevlerini yüklenirken, diğer yandan da tahsilat sürecinde günü gününe yatırılan Varlık Vergisi miktarı hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca İstanbul basını Varlık Vergisinin piyasa üzerindeki olumlu sonuçları hakkındaki haberleri her gün sistematik olarak yayımlar. Ayrıca bu haberler ile ilgili olarak başmakaleler yazılır. Örneğin, Asım Us'un *Vakit* gazetesinde yayınladığı başmakale buna iyi bir örnektir:[15]

> Varlık Vergisinin İstanbul'da ilânından henüz üç, dört gün geçmişken, evvelce 200'e satılan pirincin kilosu şimdi 100 kuruşa kadar düşmüştür. Perakende olarak bir hafta evvel 100 kuruşa satılan çekirdeksiz üzümün fiyatı 80 kuruşa inmiştir. Altının fiyatı iki hafta içinde üçte bir derecesinde eksilmiştir. Varlık Vergisinin hayırlı tesirini görmek için çılgınca bir hareketle yükselmekte olan eşya fiyatlarının bu suretle tersine dönmüş olmasına dikkat etmek kâfidir. Fiyatlardaki bu düşüklük hareketi durmaya-

cak, bundan sonra devam edip gidecektir. Evvelce paralarını mala yatırıp gizli depolarda saklayanlar birer birer meydana çıkararak satışa arzetmeğe başlamışlardır.

20 Ocak 1943 tarihinde Varlık Vergisinin ödeme süresi dolduktan sonra, Aşkale kafilelerinin toparlanması ve haciz sonucu satış yolu ile tahsilatın başlaması sürecinde basının katkısı daha net olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Hacizler ve satışlarla ilgili haberler bütün ayrıntıları ile İstanbul basınında yer almaktadır. Örneğin hacizlerin başlaması üzerine tahsilatın artışı *Tan* gazetesinde şöyle duyuruluyordu:[16]

> Haciz yolu ile tazyikin derhal tesiri görülmeye başlamıştı. [Aşkale'ye] Sevkiyat başlayınca artık tereddüde mahal kalmıyacak, devlet kararlarının şakaya gelmediğini anlamamak isteyenler, bu sefer yanıldıklarını anlayacaklardır.

Bazı gazeteler (örneğin *Tasvir-i Efkâr*, *Tan*) müzayede salonlarında satılacak eşyaların listesini "okurlarına hizmet olarak" yayınlıyorlardı.[17] Tahsilat sürecinin ilk rüzgârı dindikten sonra, İstanbul basınının haberleri yerine Defterdarlığın verdiği resmi satış ilanları gazeteleri kaplamaya başlar. Verilen resmi ilanlarda gayrimenkuller, borçluların işyerlerindeki mal ve üretim araçları, ev ve büro eşyaları ile ayrıca mücevher gibi kişisel eşyaların önemli bir kısmını kapsıyordu.[18]

Varlık Vergisi Kanunu'nun belki de en acımasız uygulaması, vergi mükelleflerinin borçlarını ödemedikleri zaman, yakın aile fertlerinin sahip oldukları malları satarak mükelleflerin borcunu kapatma hak ve yetkisini devlete vermiş olmasıydı. Varlık Vergisi Kanunu'nun 14. maddesi şöyleydi:[19]

> [Mükelleflerin] ikametgâhlarında, gerek kendilerine ve gerek karı veya kocalarına veya kendileriyle birlikte oturan usul ve füruu [bir kimsenin anne-babası ve çocukları] ile kardeşlerine ait dükkân, mağaza, depo, ambar, fabrika ve imalathanelerde veya bunlara benzer yerlerde bulunan bütün menkul mallarla tapuda veya vergide bunlardan her biri namına kayıtlı olan gayrımenkul mallar bu kanun mucibince alınacak vergi ve zamların kanuni teminatı olup bu malların satılmasında Tahsili Emval Kanunu hükümleri tatbik olunur.

Vergi mükellefinin birlikte oturduğu yakın akrabalarının malının mükellefin borcuna teminat gösterilerek satışına gidilmesi, ancak totaliter faşist rejimlerde söz konusu olabilirdi. Varlık Vergisi Kanunu'nun CHP parti grubunun gizli oturumundaki görüşmeleri sırasında bu madde gündeme gelmiş ve aslında daha geniş olan kapsamı bir parça daraltılarak -sadece dayı/amca malları metinden çıkarılarak!- kanunlaşmıştır.[20] Tahsilat sürecinin ilk başlarında, doğallıkla maliye bürokrasisi mükelleflerin öncelikle kendi sahip oldukları malların icra ile satışına gitmiştir. Fakat 1943 yılının yaz aylarına gelindiği zaman, tahsilatı hızlandırmak amacıyla mükelleflerin eşlerine, anne ve babalarına ait gayrimenkullerin de satışına başlanmıştır. O günlerde, İstanbul Defterdarlığından gazetelere verilen resmi ilanlarda bu tip mezat duyurularına çok rastlanmaktadır.[21]

Varlık Vergisi uygulaması sırasında İstanbul basını vergi tahsilatı ile ilgili gelişmeleri çok yakından takip etmiş ve günlük tahsilat miktarlarını İstanbul Defterdarlığından alınan bilgiler doğrultusunda günü gününe vermiştir.[22] Bu arada Aşkale'ye giden kafilelerle ilgili haberlere de 1943 yılının Ocak ve Şubat aylarında son derece yoğun olarak, fakat bahar ve yaz aylarında ise biraz dağınık olarak rastlamak mümkündür. Basındaki bilgilerin derlenmesi sonucunda çerçeve içinde verdiğimiz kronoloji ortaya çıkmaktadır.[23]

Basında Varlık Vergisi tahsilatı ile ilgili olarak çıkan bu sayısal bilgileri bir tabloda yan yana getirip, bu tabloyu grafik haline dönüştürdüğümüz zaman ilginç sonuçlar çıkmaktadır. İstanbul Varlık Vergisi tahsilatı ile ilgili olan Grafik-2'yi

VARLIK VERGİSİ KRONOLOJİSİ

Tarihler	Olaylar
11 Kasım 1942	Varlık Vergisi Kanunu TBMM'de kabul edilir.
17 Aralık 1942	İstanbul'da kurulmuş olan üç ayrı komisyon faaliyetini tamamlar ve kimin ne kadar vergi ödeyeceği kararlaştırılır.
18 Aralık 1942	Varlık Vergisi mükelleflerinin isimleri ve ödeyecekleri vergi miktarı, Vergi Dairelerinin ilan tahtalarına asılır.
4 Ocak 1943	Varlık Vergisinin 15 günlük ilk ödeme süresi dolar.
20 Ocak 1943	İlk 15 gün içinde vergilerini ödeyemeyen mükelleflere kanunen verilmiş olan ek süreler de dolar.
21 Ocak 1943	Varlık Vergisinin haciz ve icra yolu ile tahsilatına başlanır.
27 Ocak 1943	Aşkale'deki çalışma kampına gönderilen ilk kafile (32 kişi) Haydarpaşa Garından üçüncü mevki trenle yola çıkar.
13 Şubat 1943	İkinci kafile (38 kişi) yola çıkar.
24 Şubat 1943	Üçüncü kafile (31 kişi) yola çıkar.
25 Şubat 1943	Dördüncü kafile (22 kişi) yola çıkar.
26 Şubat 1943	Beşinci kafile (160 kişi) yola çıkar.
13 Mart 1943	Altıncı kafile (70 kişi) yola çıkar.
23 Mart 1943	Yedinci kafile (60 kişi) yola çıkar.
3 Nisan 1943	Sekizinci kafile (69 kişi) yola çıkar.
17 Nisan 1943	Dokuzuncu kafile (56 kişi) yola çıkar.
1 Mayıs 1943	Onuncu kafile (79 kişi) yola çıkar.
28 Haziran 1943	Onbirinci kafile (45 kişi) yola çıkar.
3 Temmuz 1943	Onikinci kafile (75 kişi) yola çıkar.

GRAFİK-1: MÜKELLEFLERİN DAĞILIMI

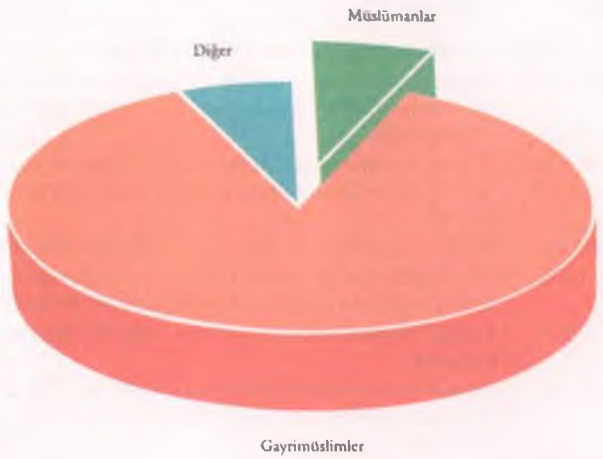

GRAFİK-2: İSTANBUL VARLIK VERGİSİ TAHSİLATI GÜNLÜK ORTALAMA (TL)

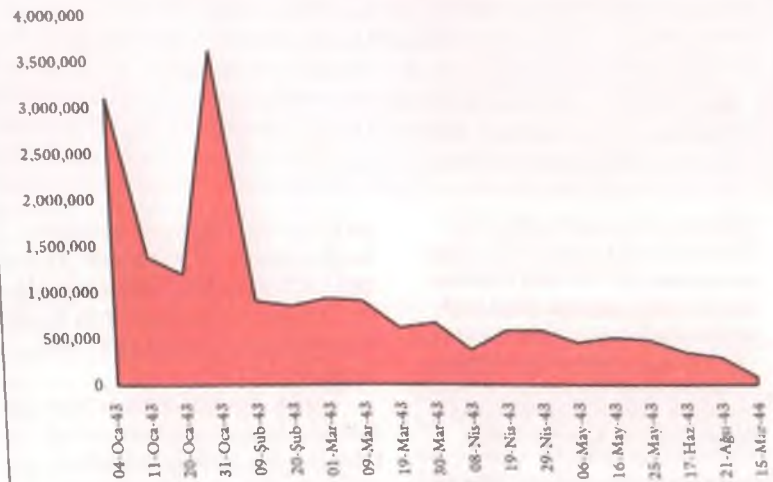

GRAFİK-3: GAYRİMÜSLİMLERİN MÜLK SATIŞLARI GÜNLÜK ORTALAMA (TL)

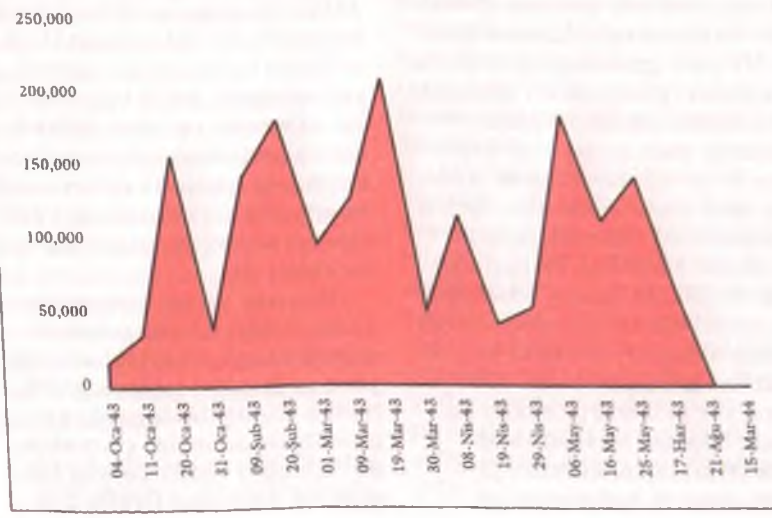

incelediğimizde, 1943 yılının Ocak ayından aynı yılın Mart ayı başına kadar günlük tahsilatın 1,000,000.- TL'den aşağı düşmediğini ve Aşkale kafilelerinin ilk olarak toparlanmaya başladığı günlerde ise günlük tahsilatın 3,500,000.- TL civarında seyrettiği görülmektedir.

Aynı şekilde Beyoğlu-Şişli, Eminönü, Fatih, Kadıköy, Adalar Tapu Sicil Müdürlükleri Arşivlerindeki kayıtları günlük olarak topladığımız zaman, doğrudan Varlık Vergisi ile ilişkili olmadan gayrimüslimlerin yaptıkları satışları da bir grafik halinde göstermek mümkündür. Grafik-3'te Beyoğlu-Şişli, Eminönü, Fatih, Kadıköy, Adalar Tapu Sicil Müdürlüklerinde gayrimüslimler tarafından yapılan satışların grafik dağılımı ortaya çıkmakta ve bir önceki grafik ile benzer eğilimleri ortaya koymaktadır.

Grafik-4 ise, Beyoğlu-Şişli, Eminönü, Fatih, Kadıköy, Adalar Tapu Sicil Müdürlüklerinde doğrudan Varlık Vergisi ile ilgili olarak yapılan satışların günlük ortalamalarından hareket edilerek hazırlanmıştır. Grafik-4'te açık olarak görüldüğü gibi, ilk kafilenin Aşkale'ye gidiş dönemi olan 20 Ocak ile 9 Şubat 1943 tarihleri arasında Varlık Vergisi ile ilgili satışlarda bir artış söz konusudur. Aynı şekilde, bir sonraki dönemde mükelleflerin Varlık Vergisi borçlarını ödemek için gayrimenkullerini satmaktan başka bir çarelerinin kalmadığım gördükleri noktada satışların en üst noktaya ulaştığını görüyoruz.

Tapu dairelerinde Varlık Vergisi ile ilgili satışlarda genellikle alıcı ile satıcı satılan gayrimenkulün bedelini satıcının Varlık Vergisi borcunun kapatılması için kullanmaktadır. Eminönü Tapu Dairesinde yapılan bir satışta, evli bir kadının eşinin vergi borcunu ödemek için sahip olduğu gayrimenkulü satış süreci resmi kayıtlara aşağıdaki gibi geçmiştir:[24]

> Satenik maliki bulunduğu ... gayri menkulün tamamı 2000 TL bedel mukabilinde Mehmed oğlu Ali Cevad Turgut'a satıp bedel-i ferağ olan 2000 li-

ra üzerine 550 lira eklemek suretiyle kocasının Varlık Vergisine mahsuben Yenicami Maliye Tahsil Şubesine 7/6/1943 tarih ve 536 513/829 no'lu makbuzla yatırıldığını...

Son olarak Grafik-5'te ise, Beyoğlu-Şişli, Eminönü, Fatih, Kadıköy, Adalar Tapu Sicil Müdürlüklerinde gayrimüslim vatandaşların yaptıkları satışlarla, aynı müdürlüklerde yapılan Varlık Vergisi ile doğrudan ilgili olan işlemler aynı grafik üzerinde gösterilmiştir. Bu işlemler, yukarıdaki örnekte olduğu gibi satış bedelinin doğrudan Maliye Tahsil Şubelerine ödendiği türdeki işlemlerdir.

Tapu arşivlerindeki satışları bilgisayar ortamına geçirirken, örneğin Rum kökenli gayrimüslim Vasil malını Müslüman kökenli Ahmet'e sattığı zaman, bu satışı "Gayrimüslimlerin gayrimenkul satışları" olarak gruplandırmıştık. Eğer bu satış, yukarıda izah ettiğimiz biçimde direkt olarak Varlık Vergisi ile ilişkili ise, bu satışı "Varlık Vergisi ile ilgili satış" olarak gruplandırdık. Grafik-5'te ise, bu iki satışı üst üste koyarak sunmaya çalıştık. Grafik-5 dikkatle incelendiğinde, Varlık Vergisi ile ilgili satışlarla genel olarak Gayrimüslimlerin gayrimenkul satışları birbirini izlemektedir. Bu durum da yakın akrabaları arasında Varlık Vergisi mükellefi olan gayrimüslim vatandaşlarımızın yakın akrabalarının vergilerini ödemek amacıyla kendi gayrimenkullerini sattıkları konusunda bize ipucu vermektedir. Nitekim Varlık Vergisi Kanunu'nun 14. maddesinde açıkça yazılmış olan ve vergi mükelleflerinin borçlarını ödemedikleri zaman, devletin yakın aile fertlerinin sahip oldukları malları satarak mükelleflerin borcunu kapatma hakkı, daha Maliye bürokrasisi tarafından kullanılmadan önce gayrimüslimlerin sattıkları mallarda gerçekleşmiş gibi görünmektedir.

VARLIK VERGİSİNİN TOPLUMSAL SONUÇLARI

1. 1943 yılı içinde azınlıklar bu vergiyi ödeyebilmek için

GRAFİK-4: DOĞRUDAN VARLIK VERGİSİ İLE İLGİLİ SATIŞLAR GÜNLÜK ORTALAMA (TL)

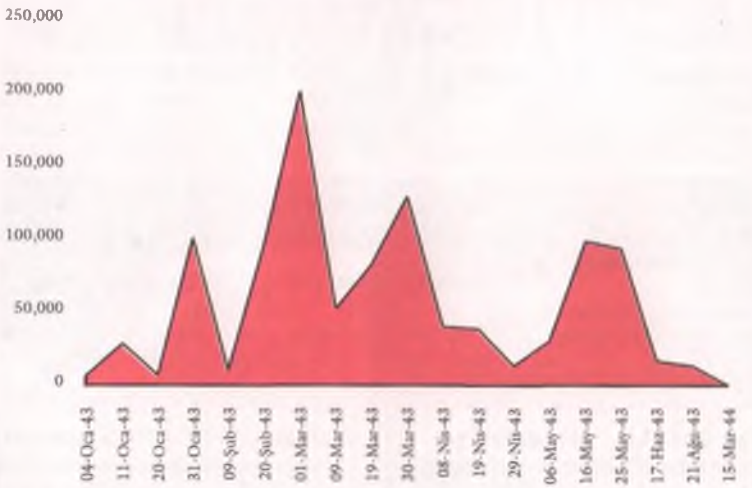

esas olarak evlerini ve işyerlerini sattılar. Birçoğunun iş hayatı sona erdi. Bu vergi ile piyasanın azınlıklardan arındırılması büyük ölçüde gerçekleşmiş oldu. Müslüman-Türk unsur piyasaya hemen girdi mi? Bu soruya verilecek cevap da pek olumlu değildir. Bunun için 1970'leri ve hatta 1980'leri beklemek gerekti. Varlık Vergisinin azınlık tüccarını piyasadan biçmesi sonucunda, Ankara yönetimi, kendi dizinin dibinden ayrılmayan ve kendisine her bakımdan güveneceği bir işadamı türünü yetiştirmeyi başardı. Uzun vadede İttihat ve Terakki'den beri ülkeyi yöneten aydın-asker-bürokrat kesime göbekten bağlı yeni bir işadamı türü yaratıldı.

2. Varlık Vergisinden sonra azınlıkların rejimle bütünleşme hayalleri ciddi bir darbe yemiş oldu. Birçok kişi daha sonraki olayların da etkisiyle Türkiye'den göç etti veya 1964'de olduğu gibi sınırdışı edildi. Örneğin, 1948'den sonra iki yıl içinde yaklaşık 33,000 Türk Yahudisi İsrail'e göç etti.[25]

3. Varlık Vergisi gibi azınlık karşıtı bir politikayı uygulamış olmak, Nazi vahşetinin fiilen yargılandığı 1945-50 yılları arasında yönetimin "Demokrasi cephesinde yer alma" çabalarını da olumsuz etkiledi. Bu yıllarda, Ankara yönetimi NATO üyeliği için can atarken veya düşük faizli dış kredi ararken Varlık Vergisi ayıbı hep gündeme geldi. Bu denli azınlık karşı-

GRAFİK-5: GAYRİMÜSLİMLERİN SATIŞLARI VE VARLIK VERGİSİ İLE İLGİLİ SATIŞLAR

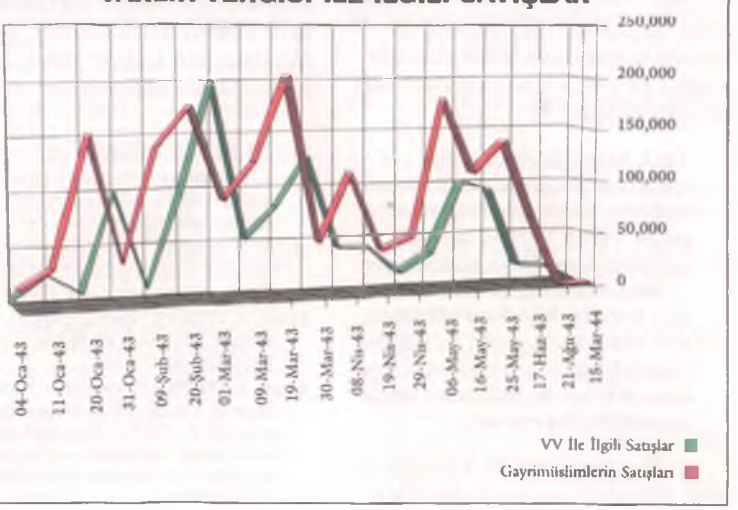

TABLO-8: TÜRKİYE'DE GAYRİMÜSLİM NÜFUSUN DAĞILIMI (1927 - 1955)

Dini gruplar	1927	1935	1945	1955
Müslümanlar	13,269,936	15,838,763	18,497,801	23,804,048
Katolikler	39,511	21,950	21,950	21,784
Ortodokslar	109,905	125,046	103,839	86,655
Protestanlar	6,658	8,486	5,213	8,952
Gregoryenler	-	44,526	60,260	60,071
Yahudiler	81,872	78,730	76,965	45,995
Diğer dinler	140,718	30,402	24,146	37,258
Gayrimüslimlerin toplamı	378,664	309,140	292,373	260,715
Gayrimüslimlerin toplam nüfusa oranı	2.78	1.98	1.56	1.08

Kaynak: DİE, *1959 İstatistik Yıllığı*.

tı bir politikayı uygulamış olmanın dış ilişkilerde yaratmış olduğu ayak bağları, Ankara yönetimini normal şartlarda kolayca kabul edilemeyecek bazı diyetleri ödemeye zorladı. Bu bağlamda, 1948 yılında kurulan İsrail devletini, ABD'nin tanımasının ardından hemen tanıyan ilk Müslüman ülke olma aceleciliğini başka türlü açıklamak hayli zordur. İsrail devletini hemen tanıyan Ankara yönetimi, belki de, Varlık Vergisi uygulamasının Türkiye hakkında Batı âleminde yaratmış olduğu "Yahudi karşıtı" imajı silmeye çalışıyordu.

Amerikan Milli Arşivinde bulunan belgeler arasında, o yıllarda ülkemizde bulunan diplomatların Türkiye'den İsrail'e Yahudi göçü ile ilgili raporları bulunmaktadır. İstanbul'da bulunan Amerikan Konsolosu E. C. Macy'nin raporuna göre Kasım 1948 tarihine kadar yaklaşık 2500 Türk Yahudisi vize ve pasaport almak üzere müracaat etmiştir. Macy birkaç ay içinde bu sayının 5000 yükseleceğini belirttikten sonra şunları söylemektedir:[26]

> Türk Yahudilerinin gidişi herhangi bir propoganda ile ilişkili değildir, daha çok 1942 yılında çıkan Varlık Vergisi ile zorlaşan ekonomik şartların sonucudur ... Birçok Yahudi geçen dört yıldan beri Türkiye'den ayrılmak için fırsat kolluyordu ve içinde yaşadığımız günlerde ortaya çıkan elverişli koşullardan faydalanmaya çalışıyorlar.

4. Dış göç yolu ile Türkiye'yi terk edenler sadece Yahudiler değildir. 1927 ile 1955 arasında yapılan nüfus sayımlarının dini gruplar açısında karşılaştırmalı incelenmesi, tüm gayrimüslim azınlıkların sayısında ciddi bir erozyon olduğunu göstermektedir.

Tabloda 1927 ile 1955 yılları arasında izlenen azalma daha sonraki yıllarda devam etmiş, 6-7 Eylül 1955 Olayları ve 1964 Kararnamesi ile İstanbul Rumlarının sınır dışı edilmesi gibi Türk dış politikasına endeksli gelişmeler sonucunda, nihayet Türkiye son zamanlarda yaygın olarak ifade edildiği gibi, "nüfusunun % 99.9'u Türk ve Müslüman" bir ülke haline gelmiştir. Nüfusun dini kompozisyonunda ortaya çıkan, belki sayısal olarak çok küçük, fakat kültürel açıdan çok önemli bu gelişmeler sonucunda Osmanlı dünyasından Cumhuriyet yönetimine miras kalan ve merkezi otoritenin Cumhuriyetin ilk yıllarında almış olduğu birçok kararda dolaylı olarak izi bulunan "gayrimüslim azınlıklar" fiilen sahneden silinmişlerdir.

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA

Aktar, A. (1996a) "Trakya Yahudi Olayları 'Doğru' Yorumlamak," *Tarih ve Toplum*, Sayı 155, 45-56

Aktar, A. (1996b) "Cumhuriyetin İlk Yıllarında 'Türkleştirme' Politikaları," *Tarih ve Toplum*, Sayı 156, 4-18

Aktar, A. (1996c) "Varlık Vergisi ve İstanbul", *Toplum ve Bilim*, Sayı 71, Kış 1996, s. 97-149

Aktar, A. (1996d) "Economic Nationalism in Turkey: The Formative Years, 1912 - 1925," *Boğaziçi Journal, Review of Social and Administrative Studies*, Vol. 10, No. 1-2, 1996, s. 263-290

Aktar, A. ve Soli Özel, "Turkish Attitudes vis à vis the Zionist Project," *CEMOTI* - Cahiers D'Études sur la Méditerranée Orientale et le Monde Turco-Iranien. (Bu çalışma 1999 yılı içinde yayımlanacak.)

Barutçu, F. A. (1977) *Siyasî Anılar 1939-1954*. Milliyet yayınları, İstanbul.

Baydar, E. (1978) *İkinci Dünya Savaşı İçinde Türk Bütçeleri*, Ankara, 1978, s. 87

Ökte, F. [1951] *Varlık Vergisi Faciası*, Nebioğlu yayınevi, İstanbul.

1. Örneğin, Cumhuriyetin ilk yıllarında, 2007 sayılı ve 4 Haziran 1932 tarihli kanun ile bazı mesleklerin icrasının sadece T. C. vatandaşlarına hasredilmesi, bir yandan Osmanlı İmparatorluğunun son yıllarında Türkiye'ye yerleşmiş olan Avrupa kökenli bazı teknisyen ve uzmanları işsiz bırakırken; aynı zamanda Lozan Antlaşmasına göre *"etablis"* statüsünde olup oturma ve çalışma izni olan İstanbul Rumlarını göçe zorlamıştır.
2. *Ayın Tarihi*, No. 108, Kasım 1942, s. 41.
3. Faik Ahmet Barutçu, *Siyasi Anılar 1939-1954*. Milliyet yayınları, İstanbul, s. 263.
4. *Resmi Gazete*, no. 5255, 12 Teşrinisani [Kasım] 1942. Ayrıca kanun metni için bkz. *Düstur - 3. Tertip*, c. 24, s. 9-13.
5. 4304 sayılı Varlık Vergisi Kanunu'nun 7. maddesi, "servet ve kazanç sahiplerinin mükellefiyet derecelerini tesbit etmek üzere her vilâyet ve kaza merkezinde mahallin en büyük mülkiye memurunun reisliği altında en büyük mal memurundan ve ticaret odalarıyle belediyelerce kendi âzaları arasından seçilecek ikişer âzadan müteşekkil bir ve icabına göre müteaddit komisyon" kurulacağını hükme bağlamıştır. Aynı kanunun 11. maddesi de, "komisyon kararları nihaî ve kat'i mahiyette olup bunlara karşı idarî ve adlî kaza mercilerinde dâva açılamaz" diyerek komisyonların tespit ettiği vergi miktarının değişmezliğini hükme bağlamıştır.
6. Bu sürecin ayrıntılı analizi için, bkz. Ayhan Aktar, "Varlık Vergisi ve İstanbul," *Toplum ve Bilim*, sayı 71, Kış 1996, s. 97-149.
7. Esat Tekeli, "Varlık Vergisinin Tasfiyesi," *Ulus*, 16 Mart 1944. Esat Tekeli, Varlık Vergisi uygulaması sırasında Maliye Bakanlığı Müsteşarı olarak görev yapıyordu.
8. Anadolu'nun azınlıklardan arındırılması ve İstanbul'a göçe zorlanması hakkında bkz. Ayhan Aktar, "1934 Trakya Yahudi Olaylarını 'Doğru' Yorumlamak", *Tarih ve Toplum*, sayı 155, Kasım 1996, s. 45-56.
9. Bütçeler için bkz. Ertuğrul Baydar, *İkinci Dünya Savaşı İçinde Türk Bütçeleri*, Ankara, 1978, s. 87.
10. İstanbul Defterdarı Faik Ökte'nin anılarına göre, tüm ülke çapında 2057 kişi kamplara alınmıştı. Bunlar çalışma yerlerine sevk için bekletiliyorlardı. İstanbul dışında İzmir'de 88 ve Bursa'da da sadece 100 mükellef kampa alınmıştır. Ka

lan 1869 kişi İstanbul'da Sirkeci'deki kampa alınmıştır. Bunlardan 1229'u Aşkale ve Sivrihisar'a yollanmıştır. Aşkale'ye gitmek için bekleme süresi içinde 640 kişi vergisini ödeyerek serbest bırakılmıştır (Ökte [1951]: 158).

11. 1943 yılında henüz Şişli bölgesinin ayrı Tapu Sicil Muhafızlığı bulunmadığı için, Şişli'de yapılan satışların kayıtları Beyoğlu Tapu Sicil Muhafızlığında tutulmaktadır. Dolayısıyla incelenen ilçe sayısı altıya çıkmaktadır.
12. "Serkidoryan Binaları - Belediye Binaların Tapu Senetlerini Aldı" başlıklı haberin devamı şöyledir: "Varlık Vergisinden borçlu olan Türk Tiyatro Şirketinin satılığa çıkardığı Serkidoryan binaları belediye tarafından 1.100.000 liraya satın alınmıştır... Serkidoryan binaları denilen ada, Serkidoryan Kulübünün bulunduğu bina ile bu binanın altında ve yanında birçok dükkanları ve ayrıca Melek ve İpek ve Sümer Sinemalarını ve bir matbayı ihtiva etmektedir." *Tan*, 27 Şubat 1943.
13. *Cumhuriyet*, 23 Şubat 1943. (Altını ben çizdim. -AA) Bu bina halen Sümerbank Beyoğlu satış mağazası olarak kullanılmaktadır.
14. Yazıda bundan sonra Ayakkabıcı İsmail Kemal ile yapılmış olan röportaj yer alıyor. Bu röportajda İsmail Kemal'in Beyoğlu'nda dükkân açmak için çektiği zorluklar ve azınlıkların kendi işçilerini ayartarak İsmail Kemal'in işini baltalamak için gösterdiği çabalar anlatılmaktadır. *Tasvir-i Efkâr*, 8 Mart 1943.
15. Asım Us, *Vakit*, 23 Aralık 1942.
16. *Tan*, 22 Ocak 1943.
17. "Bugün de birçok han, apartıman ve depolarda haczedilmiş eşya satışı yapılacaktır. Avukat Şekip Adut'un Taksim Palas'taki ev eşyası, Simon Kayseriliyan'ın Acara Sokak Ada Hanındaki dairesinde muhtelif ev eşyaları satılacaktır." *Tan*, 2 Şubat 1943.
18. Defterdarlığın verdiği resmi ilanlardan ikisini sunuyoruz:
"Samatya maliye şubesine vergi borcunu ödemeyen Vahan ve Mikail Zilciyan'ın, Sancaktar Hayrettin Mahallesi, İnekçi sokak 45-47 no'lu ticarethanesinde hacz edilen torna, makine, komple demir ve tahta kazanlar, zil imali için alât ve edevat ile 17 adet bando zili vesair bando levazımatı..." *Tasvir-i Efkâr*, 3 Haziran 1943.
"Mercan maliye şubesine borçlu Hamparsum Erkman'ın Taksim'de Dağcılık Kulübünde teşhir edilmekte olan içerisi demir çapraz telli, üç çeyrek kuyruk, çift pedallı, Bludner marka konser piyanosu, taburası ve notalık etajeri ile 9/6/1943 tarihinde alenî müzayede ile satılacağından taliplerin satış günü mahal-i mezkürda bulunacak icra heyetine müracaat etmeleri ilan olunur." *Tasvir-i Efkâr*, 6 Haziran 1943.
19. 4305 sayılı Varlık Vergisi Kanunu, *Düstur - 3. Tertip*. s. 12.
20. Faik Ahmet Barutçu o toplantının havasını ve bu maddenin konuşulma biçimini anılarında şöyle anlatıyor:

AŞKALEDE VARLIK VERGİSİ MÜKELLEFLERİ ÇALIŞIYORLAR:
Mübaşirle — Aferin Beberoğlu, taşları güzel tasnife ettiğinin.
Bebur — Elbette paşa, İstanbulda istiğfardım!..

Ramiz'in çizgileriyle Aşkale'deki çalışma kampı.

"Kanunun bir de 14. maddesi üzerinde çok duruldu. Bu madde yükümlünün borcuna karşı; bir arada oturan karı-koca, Ata-çocuk, kardeş, dayı ve amcanın mallarını da güvence olarak gösteriyordu. Uzun tartışmalardan sonra, karı koca, çocuk ve kardeş malları bırakılarak, diğerleri maddeden çıkartılmıştır ... Bu 14. madde konuşulurken, Başkan şunu söyledi:
- Kardeş malını çıkartmak doğru olur. Çünkü bu hukuk esasları ile çelişiyor.
Dayanamadım, şaka yollu:
- İlahi, Başkanım! Bu kanunun hangi maddeleri hukuk ilkeleri ile uyuşuyor ki... dedim.
Saracoğlu, kahkahayla:
- Maliye Vekili, dinliyor musun? Bak senin kanunun için ne diyorlar, dedi. Ve her yandan yükselen kahkahalar arasında bu maddenin ve kanunun görüşülmesi sona erdi." (Barutçu, 1977:265).
21. "Yenicami [Maliye] Şubesine borçlu Simentof Alyanak ve Moşe Alyanak'ın, Varlık Vergisi Kanunu mucibince, Simentof'un karısı Rebeka'nın mutasarrıfı olduğu yukarıda yazılı gayrimenkulün 1.7.1943 perşembe günü saat 14'de birinci müzayedesi, 12.7.1943 pazartesi günü saat 15'de katî ihalesi yapılacağından taliplerin pey akçelerini yatırarak ..." *Tasvir-i Efkâr*, 17 Haziran 1943.
22. "Şehrimizde ödenen vergi 137916536 lirayı buldu." *Tan*, 9 Mart 1943.
23. Bu kronolojideki Aşkale kafileleri ile ilgili bilgilerin 1943 yılının yaz ayları için eksiksiz olduğunu söylemek hayli güçtür.
24. Eminönü Tapu Sicil Müdürlüğü Arşivi, 7 Haziran 1943, Yevmiye no. 2331.
25. Bu göçün ayrıntılı analizini ve Türk-İsrail ilişkileri içindeki stratejik konumunu ele alan çalışma için bkz. Ayhan Aktar ve Soli Özel, "Turkish Attitudes vis à vis the Zionist Project," *CEMOTI - Cahiers D'Études sur la Méditerranée Orientale et le Monde Turco-Iranien*. Bu çalışma, 1999 yılı içinde yayımlanacaktır.
26. From US Consul General C. E. Macy to the Secretary of State in Washington. Records of the Department of State Relating to the Internal Affairs of Turkey 1945 - 1949: Dated 2 November 1948, 867. 4016/11-248.

YARMAYANLAR

Üç Kuşak Sanayici Bir Ermeni Ailesi

GÜLAY DİNÇEL

Türkiye'de üç kuşak boyunca sanayicilik yapan bir aile ya da sermaye grubu ile karşılaşmak oldukça güç. Bugünün büyük sanayi gruplarının tarihlerini Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar taşımak mümkün olsa bile sanayiye geçişleri ancak 1950'li, 60'lı yıllarda gerçekleşiyor. Önce ticari faaliyet, arkasından sınai faaliyet geliyor. Peki çok cılız da olsa Cumhuriyetin ilk yıllarında sanayici bir kuşaktan söz etmek hiç mi mümkün değil? Bir kuşak olarak mümkün değil, ancak tekil imalatçılardan söz etmek mümkün. İmalatçı tanımlaması da daha çok zanaatkârlıkla sanayicilik arasında bir konumlanışa işaret ediyor. Bu imalatçılardan üç kuşak boyunca devam edebilen üstelik ölçek büyüterek bugünlere gelebilen çok az. Yarmayan ailesi bu nadir örneklerden biri. 1922 yılında dede Harutyun Yarmayan'ın Perşembe Pazarı'nda başladığı imalatçılığı önce oğul Mihran bir fabrikaya taşır, ardından da torun Arsen bu atölye irisi fabrikayı modern bir işletme haline getirir.

Harutyun Yarmayan'ın doktor olan kardeşi Minas Yarmayan.

TOKAT'TAN İSTANBUL'A, TARIMDAN TİCARETE

Yarmayan ailesinin köklerini 19. yüzyıl başlarında Tokat'a kadar götürmek mümkün. 1934'teki Soyadı Kanunu'ndan sonra "Yarman" şeklini alacak olan soyadları "Yarmayan"ı da temel geçim faaliyetlerinden almışlar. "Yarmayan" buğday yarmacısı demek; aile değirmencilikle uğraşmaktadır. Değirmencilik dışında bağcılık başta olmak üzere tarım da temel uğraşılardan biridir. Yarmayanlar 20. yüzyıl başlarında tüm faaliyetlerden elde ettiği gelirle yörenin "varlıklı", "ileri gelen" aileleri arasında sayılmaktadır. Arşak Alboyacıyan'ın *Badmutyun Yevtogyo Hayots* ("Tokat Ermenileri Tarihi", Kahire, 1952) adlı kitabında, büyük dede Abraham Yarmayan'ın 1882 yılında Tokat'ta kilise yönetim kurulu üyesi, 1908 yılında manastırın yönetim kurulu üyesi, 1914 mebus seçimlerinde ise müntehib-i sani olduğu bilgisi bulunmaktadır.

1915 Ermeni Tehciri öncesinde Yarmayanlar kalabalık bir ailedir. Çocuk ve torunlarla 20 kişiyi geçen aile Tokat'ta Sulu Sokak'taki büyük bir konakta yaşamaktadır. Yazları ise Malkayası'ndaki bağevlerinde geçirirler. Yarmayan ailesinin fertleri eğitimlerini Tokat'ta bulunan Amerikan Koleji'nde alırlar. Her ne kadar ilk eğitimden ibaret de olsa o dönemin koşullarında Batılı bir eğitimden geçmek azımsanabilecek bir durum olmasa gerek. Harutyun

***Yarmayan Ailesi,
1910 civarında, Tokat'ta.
Harutyun Yarmayan (1),
Armenuhi Elmon Yarmayan (2),
Terez Yarmayan (3), Armenuhi
Elmon Yarmayan'ın yakınlarından
Dedi Setanciyan (4).
Mihran Yarmayan önde en
sağda, Harutyun Yarmayan'ın
diğer çocuklarıyla birlikte.***

Yarmayan'ın kardeşlerinden Minas Yarmayan daha da ötesini gerçekleştirir, Beyrut'a giderek eğitimine devam eder. 1906 yılında Amerikan Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden mezun olan Minas Yarmayan Ermeni Tehciri sırasında Erzincan Aziziye Hastanesi'nde askeri tabip olarak çalışmaktadır.

Doktor Mezburyan'ın *Ermeni Kökenli Doktorlar* (1957, s. 243) adlı kitabında ve İstanbul'da Ermenice olarak yayımlanan *Nor Gyank* (Yeni Hayat) adlı gazetenin 1.2.1918 tarihli nüshasında yayınlanan "Şehit Verilen Ermeni Doktorlar" başlıklı yazıda Minas Yarmayan'ın Erzincan Aziziye Hastanesi'nde kolları hemşireler tarafından tutularak zorla ilaç zerk edilmek suretiyle öldürüldüğü belirtilmektedir.

1915 tehcirinde aile Tokat'ı terk etmez; konakta saklanma kararı alır. İki istisnayla; birincisi yukarıda sözü edilen Erzincan'da doktorluk yapan Minas Yarmayan, ikincisi üç çocuğu ve eşiyle Harutyun Yarmayan.

Yarmayan ailesinin Tokat'ın merkezindeki konağı ve Malkayası'ndaki bağevinin bahçeden görünüşü. Cumhuriyet'in ilk yıllarında vilayet konağı olarak kullanılan konak, daha sonra kız sanat enstitüsü binası olmuş. 1990 civarında ise yıkılmış. Çok geniş bir araziye sahip olan bağevi ise 1920'li yıllarda elden çıkmış. Arsen Yarman 80'li yıllarda Tokat'a gittiğinde çekmiş bu fotoğrafları.

Harutyun ve Armenuhi Yarmayan, İstanbul, 1920. Yarmayanlar o sırada henüz Tokat'ta yaşıyorlar. Bir alacak tahsili için İstanbul'a gelindiğinde çekilmiş bir fotoğraf. Fotoğraftan kısa bir süre sonra İstanbul'a göç edecekler. Harutyun Yarmayan 1882, Armenuhi Yarmayan ise 1886 doğumlu. Armenuhi Hanım, özgür ruhlu, modern bir kadındır. 1928 yılında bir yıl boyunca tüm Avrupa'yı tek başına dolaşır.

Arsen Yarman'ın elinde Tokat'taki mülklerine ait, dedesinden kalma 80'i aşkın Osmanlı tapusu var.

Altta, sağda: Mihran Yarmayan, 1926 yılında İstanbul'da. Mihran Bey o sırada 20'li yaşlarının başında bir delikanlı.

Konağın altında gizli bir sığınak bulunmaktadır. 6-7 aylık yiyecek stoğu ile yaklaşık 17 kişi burada saklanır. Hepsi ölümle tanışır, kurtulan olmaz. Eşi ve çocuklarıyla beraber ormanda saklanan ve tanınmamak için kadın kıyafetiyle dolaşmak zorunda kalan Harutyun Yarmayan ise sağ kalmayı başarır.

1916 yılında Harutyun Yarmayan ve ailesi Tokat'a geri döner. Tehcir olayı büyük servetlerin el değiştirmesine de yol açmıştır. Yarmayanlar mülklerinin büyük bölümünü geri alamasalar da başlangıçta oturdukları konağı ve bağevini geri almayı başarırlar. Ancak bir süre sonra, dönemin yükselen isimlerinden, Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yöneticilerinden muhtar Yoğurtçuoğlu, Harutyun Yarmayan'ın eşi Armenuhi Elmon Hanım'ı kaçırır. Ancak bağevi de Yoğurtçuoğlu'na terk edilerek büyükanne kurtarılır. Bu olayın da ardından aile Tokat'ı terk eder ve 1920 yılında İstanbul'a gelir.

Arsen Yarman'ın elinde o dönemden kalma 80'i aşkın tapu var. Tokat'tan ayrılırken aile bu kadar mülkten de yoksun kalmış olur. Ancak Arsen Yarman, ailenin İstanbul'a geldiğinde maddi anlamda çok sıkıntı çekmediğini, bir miktar altının elde kalmış olduğunu söylüyor.

HURDA ALIM-SATIMINDAN İMALATA

Harutyun Yarmayan İstanbul'da oğlu Mihran'la birlikte hurdacılık yapmaya başlar. Bugünkü Çırağan Oteli, eski Şeref Stadı'nın bulunduğu yerde İngilizlerden aldıkları malları satarak hurda ticareti yaparlar. 1924 kritik yıl olur; ticaretten imalata geçiş yılı. Hurdacılıktan imalata geçilir. Perşembe Pazarı'nda demir mamul üretimine başlanır. Başlangıçta tek dükkân varken, zaman içinde 2-3 dükkânları olur. Buradaki üretim yapısını sanayi olarak nitelemek yanlış olacaktır, usta-çırak ilişkisine dayalı zanaatkârlığı biraz aşmış bir imalat yapısından söz etmek daha doğrudur.

Baba Harutyun Yarmayan'ın da, oğul Mihran Yarmayan'ın da teknik ya da mühendislik eğitimi yoktur. Ancak, sonraki yıllarda daha da artacak olan imalat tutkusu kanlarında vardır. Tokat'ta Amerikan Koleji bulunmasına ve ailenin bir bölümü burada okumasına rağmen, okul çağı savaş ve tehcir gibi olağanüstü durumlar içinde geçen Mihran Yarmayan doğru düzgün eğitim alamaz, o yıllarda henüz yabancı dil de bilmemektedir. Fransızcayı 45 yaşından sonra öğrenir.

Yarmayan ailesi İstanbul'a ilk geldiğinde Harbiye'ye yerleşir. Uzun yıllar burada otururlar. Yazları ise Yakacık'ta kalırlar.

1920'li yıllar Cumhuriyetin kuruluş yılları, toplu iğneden çiviye, basmadan kunduraya, şekerden çimentoya kadar her şeye çok büyük talep vardır. Bunları üretmek de dışarıdan almak da çok güçtür. Nasıl üretilecek? Neyle alınacak? 1920'li yıllar biraz dışarıdan alarak, biraz da özel sektörün bir şeyler üretmesini bekleyerek/destekleyerek geçer. 1930'lar değişen uluslararası konjonktürün de etkisiyle "devletçilik" yılları, yani devletin sanayiye el attığı yıllar olur. Osmanlı'dan devralınan bir imalat sanayii var mıdır? İki savaş, hem maddi birikim olarak hem de bilgi birikimi olarak ortada pek de bir şey bırakmaz. Bir süreklilik elbette var, sıfırdan başlandığını söylemek abartı olacaktır. Ancak ihtiyaçlarla var olan arasındaki açı çok geniştir.

Yarmayanların imalat serüveninde, cesaretleri kadar bu boşluk da çekici olur. Harutyun Yarmayan ve oğlu Mihran Yarmayan, nal, çivi, kazma, yaba, bel, tırmık, semer, eyerden sobaya, kovadan baltaya, atlı çöp arabasından arazöz üretimine 1920'lerin ortasından 1930'ların sonlarına kadar önemli bir mesafe kaydederler. Bu tür demir mamullerin yanı sıra döküm-kaynak iş-

Üstte: Osmanlı Anonim Elektrik Şirketi'nin "Artin [Harutyun] Yarmayan Efendi" adına ve Dersaadet Telefon Anonim Şirket-i Osmaniyesi'nin "Pera 3342" numaralı telefonun sahipleri Mösyö H. Yarmayan ve B. Kalpakçıyan adına kestiği 1924 tarihli makbuzlar.

Üstte: 1928 yılında trampet üretimi yapılıyor. İş önlüklü, kravatlı genç adam (soldan 6.) Mihran Yarmayan.

Altta: Yarmayanların 1928-29 yıllarında ürettikleri bir çöp arabası, fabrika avlusunda teslimi bekliyor.

Asfalt yapım ve bakım araçları imalatı Yarmayanların 1920'lerin sonunda girdikleri ve hâlâ çalıştıkları bir alan.
Altta: Harutyun Yarmayan'ın 1930'da imal ettiği bisikletle çekilir asfalt süpürme aracı ve yine aynı yıl imal edilen atla çekilir asfalt bakım aracı.

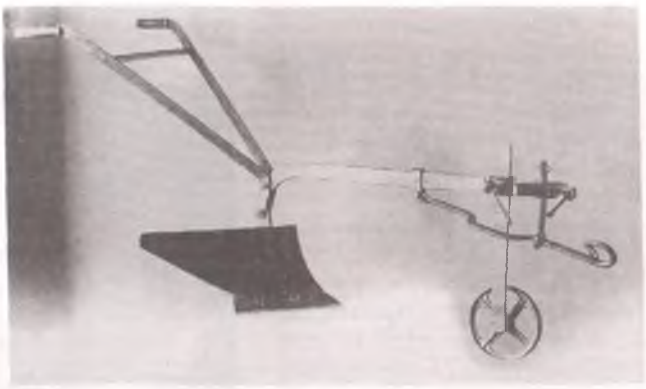

Yarmayanlar tarafından 1936-37 yıllarında üretilen bir sedye, 1930'larda üretilen bir ziraat aleti ve 1936 yılında imalatına başlanan etüvlerin 1942 modeli.

Galata Azapkapı'daki M. Yarmayan - G. Baboyan Nal ve Demir Eşya Fabrikası'na ait antetli kağıt, 1930'lar. "Alafranga nal, şimendifer ve yol inşaatına ait her nevi malzeme imalatı, demir çatı, kapı ve parmaklık, çocuk arabası, karyola, hastane ve doktor levazımatı..." da üretiliyor.

lerinde de ustadırlar. İngiltere Kralı VIII. Edward'ın 1936 yılında İstanbul'u ziyareti sırasında Sirkeci Garı'nda hazırlanan "Hoşgeldiniz" tabelası, Harutyun Yarmayan'ın üretimidir. 1938'de Atatürk'ün ölümünün ardından Dolmabahçe Sarayı'nda naaşının konduğu katafalkın etrafına yerleştirilen pirinç meşalelerin Mihran Yarmayan tarafından yapılmış olması ise aile için hâlâ bir övünç kaynağıdır.

1931 yılına gelindiğinde Mihran Bey hem babasının yanında çalışır, hem de başkalarıyla ortak ayrı bir işi vardır. 1931-43 arasında bu şekilde çalışır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında ordu için etüv (buharla dezenfeksiyon makinesi), sis bombası, hava defi lambası (projektör), istihkâm kazması üretirler.

Mihran Yarmayan ilk hava defi lambasını ürettikten sonra Perşembe Pazarı'ndaki işyerinin çatısında bir deneme yapar. Sansaryan Han'dan görülür. Gelip Mihran Bey'i apar topar götürürler. Düşmana işaret verdiği düşünülmüştür. Ordu'nun devreye girmesine rağmen iki günde zor çıkar.

1920'lerde üretilen nal ve nal çivisinin teknik çizimleri. Yarmayanlar nal üretiminde ilk büyük iflaslarını yaşıyorlar. 1920'lerin sonlarında nal ithalatında gümrüklerin kaldırılması bu iflasın nedeni oluyor.

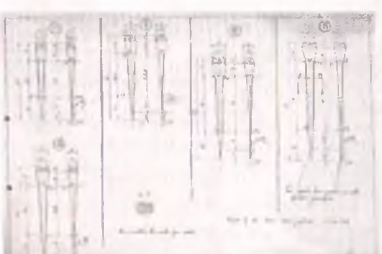

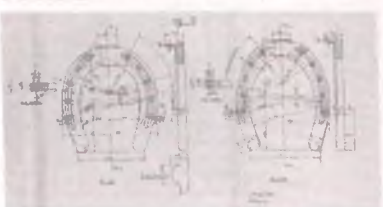

Ortaköy Zincirli Sokak'taki Kızıl Çelik İş Fabrikası'na ait antetli kâğıt, 1940'lar. Belgede fabrika çalışanlarının adı, soyadı, doğum yılı, sanatı ve adresi gibi bilgiler yer alıyor.

1947 yılında Mihran ve Odet Yarman henüz nişanlı.

Mihran ve Odet Yarman'ın düğün fotoğrafları. Solda damadın, sağda gelinin anne ve babası. Odet Hanım'ın ailesi Trieste kökenli bir levanten aile. Abdülhamid döneminde saraya müzik hocası olarak gelmişler.

ÇİVİ, KOVA, KAZMA DERKEN MAKİNE ÜRETİMİ

Etüv ise bu sürecin her anlamda en kritik üretimi olur. Öncelikle etüv, işle ilgili bir dönüm noktasıdır, demir mamulden makineye geçmiş olurlar. Diğer yandan etüv üretimi ailenin başına gelecek olan bazı olumsuzlukların da başlangıcıdır. Ailenin kanısına göre, Mihran Bey'in 1943'te Aşkale'deki çalışma kampına gönderilmesine etnik kimliğinden daha çok etüv neden olmuştur.

Etüvün Almanya'dan ithal edildiği 1930'lu yıllarda Mihran Yarman fabrikalarında bir numune üreterek etüvü askerlerin bitlenmiş elbiselerinin temizlenmesinde yaygın olarak kullanan Silahlı Kuvvetler yetkililerine götürür. Ürettiği malla ilgilenilmediğini görünce Mihran Bey başka bir yönteme başvurmaya karar verir. Açılan etüv alım ihalesine, üretici firmanın Türkiye'de bir mümessilinin bulunmasına rağmen, Mihran Bey, kendisini firmanın Orta Şark mümessili olarak göstererek ve sahte teminat mektubu bularak katılır. Çok büyük fiyat kırarak ihaleyi kazanan Mihran Bey daha ileri gitmek istemez, askeri yetkililere giderek "Ben yerli üretimin ispatı adına sahtekârlık yaptım, beni ne yaparsanız yapın" der. Bu durumda ihale iptal edilir.

5-6 ay sonra ise yerli alıma gitme kararı verilir. Ancak Mihran Bey'in daha önce hazırlayıp verdiği dosya bulunamaz. Dolayısıyla Mihran Bey'e de ulaşılamaz. Bunun üzerine Genelkurmay, İstanbul Emniyet Müdürlüğünden Mihran Yarman'ın bulunup Ankara'ya getirilmesini ister. Apar topar alınıp, ellerinden zincirlenerek hayvan katarıyla Ankara'ya sevk edilen Mihran Bey, dönüşü olmayan bir yolculuğa çıktığını sanır. Mihran Bey ancak, daha önce etüv ihalesi sırasında muhatap olduğu paşanın karşısına çıkarılmak üzere at arabasıyla Genelkurmay'a girerken durumu anlayarak rahatlar. Paşa da Mih-

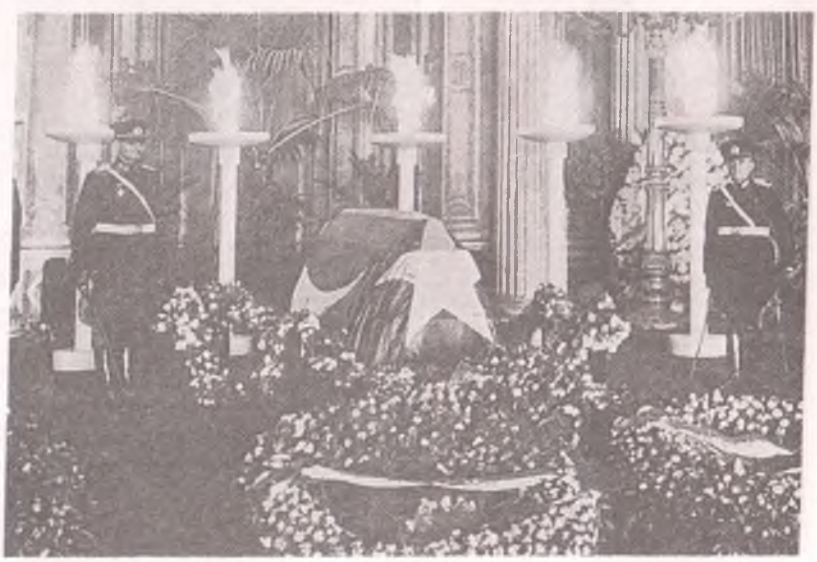

Yarmayanlar için en gurur verici imalat, 1938 yılında Mihran Yarman'ın yaptığı gazla çalışan pirinç meşaleler: Atatürk'ün ölümünün ardından Dolmabahçe Sarayı'nda naaşının konduğu katafalkın etrafındaki meşaleler bizzat Mihran Yarmayan tarafından yapılmış. Mihran Yarmayan dışarıdan malzemeleri getirtip 36 saat boyunca Dolmabahçe Sarayı'ndan hiç dışarı çıkmadan çalışarak yapmış bu meşaleleri. Zaten yapacak başka birini bulmak zor olduğu için yarım bırakır diye dışarı çıkmasına da izin verilmemiş.

Yarmayanlar sadece üretimde değil, ürettiklerini sunma biçiminde de oldukça ileri örnekler yaratmışlar.

Üstte: Yarmayanlara ait çeşitli işyerlerinde 1930 ve 40'lı yıllarda üretilenleri tanıtan broşürler.

Sağda: Yarmayanların ürettiği Yıldırım marka yerli malı yangın söndürme, sis yapma, kireç kaymağı serpme makinelerinin 1935 yılında hazırlanmış broşüründen sayfalar. Spotlar oldukça ilginç: "Tehlikede imdadınıza yıldırım gibi yetişir", "Her yıldırım yakar yalnız bu söndürür" vb.

Baba-oğul Yarmayanlar sadece basit bir üretici değildi, ihtiyaç duyulan yeni makineleri de icat etmek veya var olanları değişen koşullara göre geliştirmek durumundaydılar. Yarmayanlara ait, içinde ürünün teknik bilgileri ve çizimlerinin de yer aldığı patent belgeleri:

1936 tarihli, Harutyun Yarmayan'a verilen "otomatik temizlik arabası" ihtira beratı.

1934 tarihli, Mihran Yarmayan ve Garbis Baboyan'a verilen "her model yangın söndürme makinelerine takılır otomatik sis cihazı" ihtira beratı.

ran Bey'in halini görünce "ne yaptınız adama?" diye sorar. Maceralı biçimde de olsa ilk etüv siparişi bu şekilde alınmış olur.

1939-42 arasında Ordu'ya başka şeylerin yanı sıra etüv de üretirler. Bu dönemde Yarmayanlar neredeyse tamamen Ordu'ya üretim yapmaktadır. Savaş yıllarında Yarmayanların işyerinde çalışıyor olmak bir nevi askerlik yapmak sayılmaktadır. Ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için çalışmanın askerlik yapmakla eşdeğer tutulduğu, savaş dönemine özgü bu uygulamanın kapsamında Yarmayanların işyeri de vardır.

Ancak 1942 yılına gelindiğinde dönemin İstanbul Defterdarı Faik Ökte, Mihran Bey'i çağırır ve "Yeni etüv ihalesi açılacak, ama sen katılmayacaksın" der. Mihran Bey'in nedenini sorması üzerine, kendisinin bir yakınının ihaleye katılacağını belirtir. Mihran Bey ise etüv işinden çekilmeyeceğini söyleyerek ayrılır.

Kısa bir süre süre sonra Varlık Vergisi Kanunu çıkar. İstanbul defterdarının başkanlığında kurulan komisyon Harutyun ve Mihran Yarman'a çok yüksek miktarlarda vergi yazar. Baba-oğuldan istenen toplam miktar 1 milyon TL'dir.

Bu kadar çok vergi istenmesini etüv ihalesindeki çekişmeye bağlayan Mihran Bey bir hışımla Defterdarlığa giderek Ökte'nin girtlağına sarılır, masanın cami-

Üstte: Yarmayanların yıllar boyunca yaptıkları bir dizi iş için için çeşitli firmalardan aldıkları bonservisler. Bunların arasında, 1938'de İnhisarlar Umum Müdürlüğü için imal edilen ispirto tankının, 1939'da Jandarma Genel Komutanlığı'na teslim edilen basküllerin, 1939'da Milli Müdafaa Vekaleti ve Orman Koruma Genel Müdürlüğü için üretilen etüvlerin, 1949'da Toprak Mahsulleri Ofisi için üretilen depoların, 1959'da Unilever-İş için üretilen yağ tanklarının ve BP için üretilen yeraltı kazanlarının belgeleri var. Sakarya Milli Eğitim Müdürlüğü'nden alınan belgede ise, Yarmanların kurduğu prefabrik okul binasının 1967 Adapazarı depreminde hiç hasar görmediği belirtiliyor.

Harutyun ve Mihran Yarman'a 1942'de çıkarılan Varlık Vergisi kanunuyla çok yüksek miktarlarda vergi tahakkuk ettirilir. Harutyun Yarmayan'a ait olan kısmı baba-oğul bütün varlıklarını ortaya koyarak öderlerse de Mihran Yarmayan'ın kaderine Aşkale çalışma kampı düşer. Aile, Varlık Vergisi makbuzlarını hâlâ muhafaza ediyor (altta solda).

Altta, sağda: İstanbul Defterdarı Faik Ökte tarafından yazılan Varlık Vergisi Faciası adlı kitapta Yarmayan ailesine ilişkin yer alan bilgi. Kitaba göre Mihran Yarman Aşkale'ye 1. kafilenin 20. ismi olarak gidiyor. Mihran Yarman'a tebliğ edilen Varlık Vergisi 200 bin TL, ödediği kısım 2.970 TL.

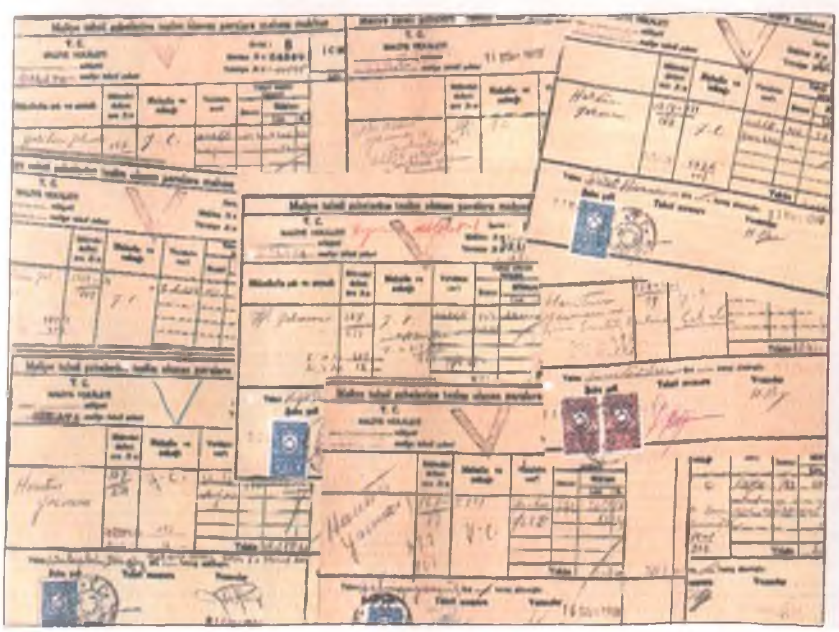

No.	Şube	Mükellef	Vergisi	Ödediği
1	Merzan	Hamparsum Erkanan	400.000	5.000
2	»	Sevak Vartavan	400.000	10.000
3	»	Yedveri Fındıklıyan	400.000	40.000
4	»	Bahar Bambacı	400.000	47.000
5	»	Moiz Benbassat		
6	»	Yanki Benbiko		
7	»	Arşak Çalıcıyan	400.000	500
8	»	Nesim Sebon	100.000	10.210
9	»	Leon Sebon		
10	»	Semoel Varon	280.000	4.000
11	»	Yermiye Varon		
12	»	Gabriyel Gabriyeloğlu	240.000	8.100
13	»	Abraham Gabriyeloğlu		
14	»	Yahudiyçi Gabriyeloğlu		
15	»	Yorgi Berko	200.000	100
16	»	Nobon Alcalef	200.000	17.350
17	»	Mihail Çakmakyan	200.000	--
18	»	Viktor Benardete	200.000	6.500
19	Kulaksız	Garp Franko	975.000	1.000
20	»	Mihal (Mihran Yarman)	200.000	2.970
21	»	Gabia Baykur		
22	Eyüp	Artin Çerkezyan	240.000	
23	»	Anastas Kazbek (Karmil) Paskalidis	450.000	
24	»	Artin Topaloğlu	210.000	600
25	»	Kosti Papasoğlu	225.000	
26	»	Aleksi Istavridis	65.000	
27	»	Yorgaki Mavrioğlu	600.000	14.000
28	Beşiktaş	Yorgi Mina Cambazoğlu	300.000	3.000
29	Emirdağı	Mina Kostandis		
30	Yenicami	Filip Levi	225.000	696
31	»	Mordohay Kastelyano	360.000	1.000
32	»	Isakyan	500.000	25.000
33	Galata	Nesim Kapon	210.000	1.580
34	»	Zambili Kamo		
35	»	Canik Varter	300.000	1.000
36	»	Leon Faraci	300.000	34.400
37	Fatih	Yakova Papasoğlu	210.000	2.430
38	»	Kiryako Tehorrukoğlu	200.000	1.500
39	Samatya	Moiz Varonio	420.000	20.000
40	»	Alfred Varonio	220.000	--
41	»	Leon Turnadan	160.000	--
42	Hocapaşa	Rahmo Fumo	200.000	20.400
43	»	Şekip Adut	375.000	4.000
44	Topkapı	Nikolaki Karamanoğlu	480.000	2.000
45	»	Kostantin Kalcioğlu	700.000	200

MİHRAN YARMAN'IN AŞKALE'DE YAZDIĞI ŞİİR

HATIRA

Aşkale yurdunda yok bizi anan
Kuleye benzeyen dağına bakan
Soluksuz kalıyor yokuşu çıkan
Kıymayın kardeşler bizimki de can.

Tanrıyla konuşmak isteyen aza
Bu dağı tırmanır düşe ve kalka
Burada yaşamak haza bir cefa
Dilerim Tanrıdan yalnız veda.

Ümidler kesilir azalır derman
Berbat'tır ederse böylece devam
Diyorlar cesur ol, kendine güven
Cefaya katlanır hayatı seven.

Eylülde hemence kesilir sıcak
Bu dağın rüzgârı buzdan bir bıçak
Diyorlar bu kış da karlı olacak
Gönlümüz ser-a-pa yeisle dolacak.

Günümüz zehirdir hicranlar derin
Acılar fanidir bugünlük barın
Göze hor görünen yağmurlu karın
Şafağı parlaktır doğacak yarın.

İstanbul dünyanın en güzel şehri
Beyoğlu bu şehrin en lâtif semti
Şimdilik anmıyor terk etti bizi
Hasreti yakıyor aylardan beri.

Bülbüller güllükte heceler aşkı
Mehtap'la nurlanır sulmetler gamlı
Rüyayı andıran geceler aşklı
Hatıra kalacak bu günler acı.

Kop Dağlı, 2.5.1943

Mihran Yarman'ın 1943 yılında gittiği Aşkale fotoğrafları:

Fotoğraflardan bazıları 1944 yılında Ermenice yayınlanan Halk Salnamesi'nde "Varlık Vergisi Kampı'ndan Eğlenceli Anlar" başlığıyla yer almış. Üstteki iki fotoğrafın salnamedeki altyazıları şöyle:
"Setrak Vartanyan, Mihran Yarmayan ve kilise okuyucusu Kaspar temiz köylüler ve onların utangaç çocuklarıyla."
"Baboyan'ın öncülüğünde sanki buğday ekiyorlar."

Garbis Baboyan, Mihran Yarman'ın 1930'lu yıllardan 40'ların sonlarına kadar ortağı.

Sağda: Kampın posta görevini yürüten Mihran Yarman yazın atla, kışın köpeklerin çektiği kızakla yolculuk ediyor.

Altta solda: Mihran Yarman koğuşta fal açarken.

Altta sağda: Zave Horasancıyan, Setrak Vartanyan, Harutyun Topalyan, H. Dedeyan, B. Cümbüşyan, H. Erkman, Kaspar Yalın'la birlikte koğuşta.

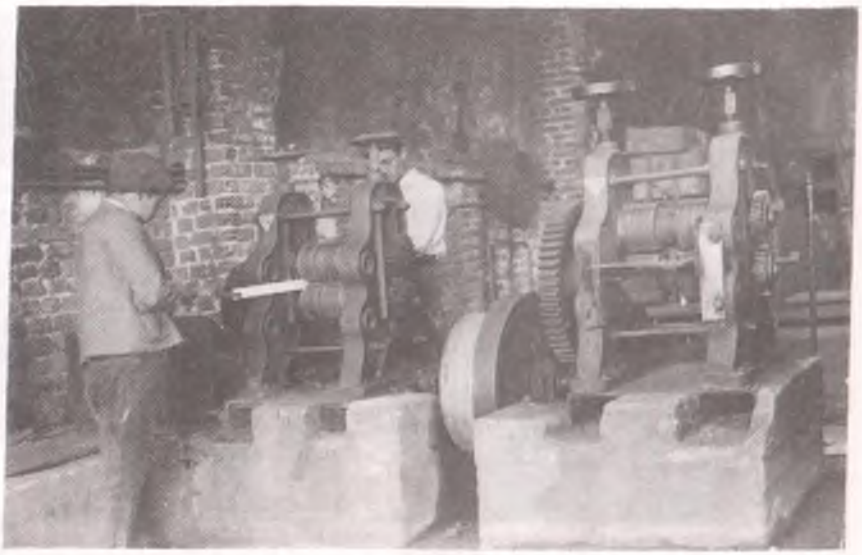

nı yumruklayarak kırar. Ökte masanın arkasındaki zile basıp jandarma çağırır. Mihran Bey'i Moda'daki toplama merkezine götürürler. Üç gün tek başına kalır. Varlık Vergisini ödeyemediğinden ötürü ilk alınan insan olmuştur. Aşkale'ye ilk kafilede sevk edilir. Harutyun Yarman oğlunu bulamadan, Mihran Bey Aşkale'ye gitmiş olur. Arsen Yarman, bu olayları anlatırken "Üzücü olan yanlardan biri, vergi miktarına ilişkin rakamın hiçbir yerde doğru olarak bulunmayışı ve babamın kafile 1, no 1 götürüldüğünün hiçbir yerde yazılmayışı" diyor.

Mihran Yarman, bir yıla yakın kaldığı Aşkale çalışma kampında Kop Dağı ile Aşkale arasında posta görevi yapar. Yazın atla, kışın köpeklerin çektiği bir kızakla posta taşır. Arsen Bey'in babasından duyduklarına göre, kampta insanlar genelde yol inşaatında çalıştırılmaktadır; özel bir zulüm yoktur. Savaşın seyri değiştikten sonra çalıştırmayı da bırakırlar, serbest bırakılana kadar boş biçimde bekletirler. Mihran Yarman'ı Aşkale'de en çok etkileyen şey, 1924 Anayasası'nı hazırlayanlar arasında bulunan ve Türk Ocakları'nın İzmir şubesinde yöneticilik yapmış olan 80 yaşının üzerindeki Gad Franko'nun da orada bulunmasıdır.

Varlık Vergisi ve Aşkale sürgünü Yarmayan ailesini maddi anlamda bitirir. Aşkale'den döndükten sonra 1943 yılında Mihran Yarman Ortaköy'de yeni bir yer kiralayıp her şeye sıfırdan başlar. Harutyun Yarman ise Varlık Vergisi'nden sonra çalışmayı bırakır. Hayata küsüp ölümüne kadar hiç konuşmaz. Ağzından günde en fazla 10 kelime çıkar.

1944 başında Ortaköy'de kiralanan yerde Kızıl Çelik fabrikası, Baboyan isimli bir ortakla beraber kurulur. Bu fabrika daha sonra Demir Çelik fabrikası olur. Bu fabrikada seri biçimde arazöz, çöp kamyonu, su tankı, asfalt tankı gibi mamuller üretilir.

Üstte: 1940'lı yıllarda Ortaköy'deki Kızıl Çelik Fabrikası. Şahmerdanda ve demir şekil verme presinde çalışan genç işçiler.

Altta: 1930'larda yapılmış at arabaları, teslim günü fabrikanın önünde.

En altta: 1949 yılında Kartal Belediyesi için yapılan bir arazöz, deneme ve teslim için getirildiği Dolmabahçe Sarayı önünde.

40'lar, 50'ler boyunca bu tür mamullerin yanı sıra ilk akaryakıt tank ve tesisleri, ilk yerli asfalt tankı ve tesisleri, yükleme-boşaltma tesisleri de kurulur. 60'larda yükleme-boşaltma tesisi yapımına başlarlar. Haydarpaşa'da, İzmir Alsancak'ta TMO (Toprak Mahsulleri Ofisi) silolarına yükleme-boşaltma tesisleri yapılır. Kazlıçeşme-Dolmabahçe gazhanelerinin komple bakımı yapılır.

MAKİNE ÜRETEN MAKİNE ÜRETİMİ

Mihran Yarman'ın iş hayatı boyunca temel prensibi "yerli üretim"dir. Her tür makinanın yapılabileceğini düşünmektedir. Yalnızca düşünmekle kalmaz, projeler hazırlar, modeller yapar, imal eder, dener. Mihran Bey'in hemen bütün işyerleri onun için büyük bir laboratuvardır; ticaret tutkusundan da öte bir tür "icat" tutkusu taşımaktadır. Sürekli yeni araştırmalar yapmanın, yeni makineler üretmenin peşinde koşar. 1940'lı yılların ortalarından 80'lere kadar yüzlerce makine üretirler. Bunların önemli bir kısmı sipariş üzerine bir defaya mahsus olmak üzere üretilmiştir. Tam anlamıyla 1989'dan sonra seri üretime geçilir; ki tek bir

En üstte: 1949 yılında dünyaya gelen Arsen Yarman, annesi ve dedesiyle.

Üstte: 1950'li yıllarda bir Noel günü anne ve babasıyla.

Sağda: Arsen Yarman (solda) 1972 yılında Amasya Ağır Silah Bölüğü'nde havancı olarak askerliğini yaparken.

Altta: Mihran Yarman yaşlılık günlerinde.

başlık olsa da -asfalt makinesi- hâlâ 50 çeşit makine üretiyorlar. Örneğin 1967 yılında Press Cold Buzdolabı Fabrikası üretime geçerken, buzdolabı üretiminde kullanılan bir makineyi bu fabrika için Yarmanlar üretir. Ülkenin ekonomik durumuna, ihtiyaca, açılan ihalelerin çeşidine göre üretim yaparlar.

Mihran Yarman bu teknoloji tutkusunun sonucu olarak bir dizi patentin de sahibi olmuştur. 1950'lerde önden yanmalı soba, 60'larda piramit şeklinde yemleme-sulama-havalandırma-atık alma üniteleri otomatik olan bir tavukhane projesi patentleri almıştır. Yarmanların sanayi faaliyetlerinin ilkleri de bulunmaktadır; ilk selektör üretimi, ilk otomobil ve kamyon şasesi (BMC'ye) üretimi gibi.

1944-60 arası iş hayatı açısından parlak yıllar olur. Ancak 1960'ta büyük bir darbe yerler. Çok büyük ve gizli bir NATO ihalesinin demir imalat ihalesini kazanırlar. Bu sırada 27 Mayıs Darbesi gerçekleşir ve imal ettiği mal elinde kaldığı için iş iptal edilir. Bu darbenin ardından kendilerini toplamaları 10 yılı bulur.

Fabrika 1956 yılına kadar Ortaköy'dedir, 1956'dan itibaren bugünkü yerine Topkapı'ya taşınır. 1944 yılından itibaren kriz dönemleri dışında fabrikada çalışan sayısı 150'nin altına düşmez.

Ailenin üçüncü kuşak temsilcisi Arsen Yarman, 1967 yılında İtalya'da Padova Üniversitesi'nde mühendislik eğitimine başlar. Ancak 1971 yılında işte kendisine duyulan ihtiyaçtan ötürü beşinci sınıfta okulu bırakıp döner. Arsen Bey'in ilk işlerinden biri işletme organizasyonu yapmak olur. Kendi ifadesiyle o güne kadar "büyük bir atölye" olarak yönetilmiş fabrika artık "modern bir işletme" olarak yönetilmeye başlar.

Arsen Bey de dedesi ve babası gibi birtakım ilklere imza atmıştır. Boğaziçi Köprüsü'nün yapımında kullanılan Türkiye'nin ilk öngerilimli beton kalıbı (300 tonluk) Yarmayanlar tarafından üretilmiştir.

Arsen Yarman, sanayi maceralarını şöyle özetliyor:

"1960'lara kadar römorktan asfalt tankına 'ölü makina' ürettik, 60'lardan sonra 'canlı makina' üretmeye başladık. 80'lere kadar 'bilgi+beceri' ayakta kalmayı sağlıyordu. Ancak artık güçlü bir sermaye birikimi olmadan ayakta kalmak imkânsız."

80'ler Yarman ailesinin iş hayatı açısından en zor yıllar olur. Özal yıllarının, sınai üretimi bir bütün olarak tehdit eden ekonomi politikaları, Yarmanları da oldukça fazla etkiler. Yıllar boyunca tüm darboğazlara karşın yapmadıklarını 1989 yılında yapmak zorunda kalırlar, küçülürler. Şu anda sadece asfalt makineleri üreten işyerinde yaklaşık 25 kişi çalışıyor.

Arsen Yarman (solda) Denizli Belediyesi için inşa edilen asfalt plentinin açılışında, Belediye Başkanı Ziya Tıkıroğlu ile birlikte.
Tesisin açılışı yerel basında "Türkiye'nin en büyük asfalt şantiyesi Denizli'de kuruldu" ve "Asfalt Bayramı" başlıklarıyla yer almış.

Yarmayanlar işlerini son yıllarda asfalt makineleri üzerinde yoğunlaştırmış bulunuyor. Yeni ürünlerin fotoğrafları, önceki sayfalarımızda yer verdiğimiz 1930'lu yıllarda üretilenlerin fotoğraflarıyla birlikte ele alındığında, bu alandaki teknik gelişime de ışık tutuyor.
Altta: Çekilir tipte mekanik asfalt süpürgesi.

En altta: Asfalt distribütörü.

Altta solda: asfalt, emülsiyon tankları.

EPHEMERA

MİLLETLER POLONYA İŞİNE DÖRT ELLE SARILDILAR..
Milletler — Biz senin kurtulman için çalışıyoruz
Polonya — Teşekkür ederim Bu gidişle yakında ben de kurtulacağım, siz de !

Sulh kızı — Benim refahım için çalıştıklarını söyliyorlardı. İşte yuvamı yaptılar !

ALMAN HUDUDUNDA :

Nöbetçi — Siz memlekete girebilirsiniz ama, keçi giremez.
Seyyah — Neden ?
Nöbetçi — Sakalını görmüyor musun, Yahudiye benziyor !

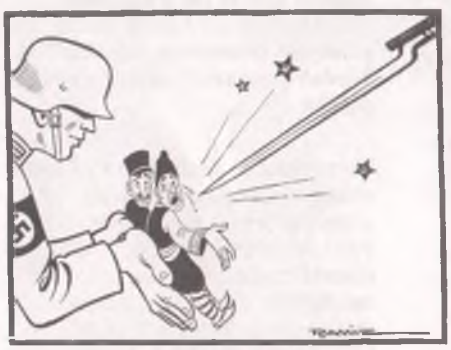

Alman — Haydi gel, seni de arkadaşların gibi nizama sokayım !

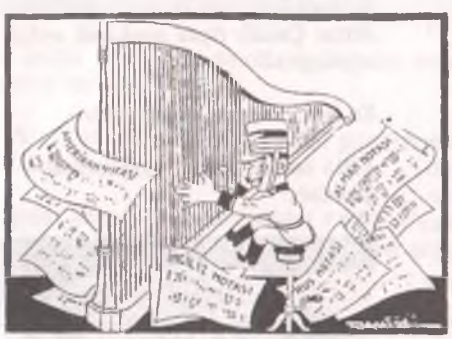

ACEMİ (HARP) HEVESLİSİ

— Eksik olmasınlar, musikiyi sevdiğimi bildikleri için mütemadiyen nota yolluyorlar !

Tekinsiz ev : Misafir misafiri istemez, ev sahibi hiçbirini istemez!

İkinci cihan harbinin meşhur simaları benim objektifimin önünde :

NAZİLİK TARİHE KARIŞIYOR
— Nâzi silâh, mazi oluyorsun !

ELMA ŞEKERİ

Harp — Ne ağlıyorsun yahu, birazı sonra sana vereceğim.
Sulh — Nafile, artık tadı kalmadı !

Müttefikler — Dostumuz bizi memnun etmek için pek yoruldu. Artık bizim de oyunlarımızı göstermemizin sırası geldi !

Ramiz'in 1939-44 yıllarında çizdiği İkinci Dünya Savaşı konulu karikatürlerini bir araya getiren albüm, Ephemera Derneği'nden Burçak Evren'in koleksiyonundan alınmıştır.

FENER PATRİKHANESİ'NDE
SOĞUK SAVAŞ OPERASYONU

Athinagoras'ın Patrik Seçilmesi

ELÇİN MACAR
Kocaeli Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılap
Tarihi okutmanı

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Rum Ortodoks Patriği Athinagoras.
Yorgo Benlisoy-Elçin Macar, *Fener Patrikhanesi*, Ankara, 1996.

Fener Patrikhanesi'nin Cumhuriyet döneminde kamuoyunun ilgisine mazhar olduğu önemli bir dönem, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ertesine rastlamaktadır. Yeni bir dünyanın şekillendiği, her türlü araçla savaşın mübah olduğu bu Soğuk Savaş döneminde din de taraflarca kullanılan bir silah halini aldı.

RUS KİLİSESİ'NİN YÜKSELİŞİ

1917 Rus Devrimi'yle din ve kilise, Sovyetler Birliği'nde ciddi bir baskı altına alındı. Bu nedenle, 1917'den sonra Sovyetler Birliği sınırları dışında bir Rus kilisesi örgütlendi, merkezi önce Paris, sonra New York oldu. Sovyetler'de Patrik Tihon'un 1925'teki ölümünden sonra, patrik seçimi yasaklandı. 1927'den itibaren Metropolit Sergey, hükümete bağlılığını bildirerek, rejime eleştiriden kaçındı. Bu politika, örgütlenmelerinin temelini antikomünizme dayandıran Amerika ve Batı Avrupa'daki Rus metropolitlerin Moskova Kilisesi ile ilişkilerini kesmelerine yol açtı. İkinci Dünya Savaşı başlarında Rus Kilisesi'nin episkopos sayısı dörde inmişti. Metropolit Sergey, Alman saldırısı sırasında Sovyet direnişinde dini kullanarak önemli propaganda faaliyetinde bulundu, direnişe katkılar sağladı.

Ortodoks kilisesinin gücünü politikaya tahvil etme anlayışını geliştiren Stalin oldu. Baskı döneminden yumuşak bir döneme geçildi ve patrik seçimine izin verildi. Böylece, 1943'te Sergey Moskova Patriği seçildi.[1] 1944'te ölünce yerine 1945'te Aleksey geçti. Kilise de bu baskının kalkmasına karşılık, borcunu Sovyet dış politikasının bir aracı haline gelerek ödemeye başladı. Rus Kilisesi heyetleri, Yugoslavya, Romanya ve Bulgaristan kiliselerini ziyaret ettiler. Bu Moskova'nın "III. Roma" politikası izlemeye başladığını gösteriyordu. 1945'te İskenderiye Patriği Moskova'yı ziyaret etti. Bunun sonucu olarak Rus Kilisesi, özellikle Ortadoğu ve Doğu Avrupa'da Fener Patrikhanesi'yle çatışmaya başladı. Aleksey, 1947'de Ortadoğu gezisine çıktı.[2] Temmuz 1948'de Moskova'da Ortodokslararası bir toplantı düzenledi. Bu toplantıda Vatikan'a şu suçlama yöneltildi:[3]

> Roma'daki bazı papazlar her zaman dünyadaki güçlülerin yanında oluyor ve sömürülenlere ahlak dersi veriyorlar.

Fener, bu toplantıya katılmayı reddetti. Moskova Fener'in "ekümenikliğini" tartışmaya açıyor ve ekümenikliğin kendisine geçmesini istiyordu. Bunun için Bulgar ve bazı komünist Yunan dergilerini kullandı. Burada seslendirilen görüş, "Ekümenik Patrikhane Kutsal Meclisi"ne yalnız Rumların değil, Sırp, Bulgar ve Rus din adamlarının da katılması gerektiğiydi. Hatta bu patrik seçimi için de geçerli olmalıydı.[4] Hamdullah Suphi Tanrıöver, bu gelişmeleri, şöyle yorumluyordu:[5]

> Rus Bolşevik ihtilali ise 1939 senesine kadar din müesseselerini ve itikadı yıkmak için her şeyi yaptıktan sonra Alman harbinin yaklaştığını görerek Patrikhane ile beraber geniş bir din teşkilâtını tekrar faaliyete soktu ve bütün Ortodoks kiliselerini Moskova etrafına toplamak gayretine düştü.

PAZARLIKLAR

II. Dünya Savaşı ile birlikte Rus Kilisesi'nin bu tür faaliyetler içerisine girmesi Türkiye, Yunanistan ve -tabii özellikle- ABD'yi rahatsız etmeye başladı. Yunan tarafı, Türkiye, İngiltere ve ABD'ye, Patrikhane'nin rolünü yeniden canlandırmak için önlem önerdi. Böylece bir diyalog süreci başladı.

Patrikhane temsilcisi metropolitler, 13-15 Mayıs 1946'da Ankara'da Başbakan Saracoğlu ile görüştüler. Metropolitler, Balıklı Rum Hastanesi'nin yönetiminin Rum mütevellilere geri

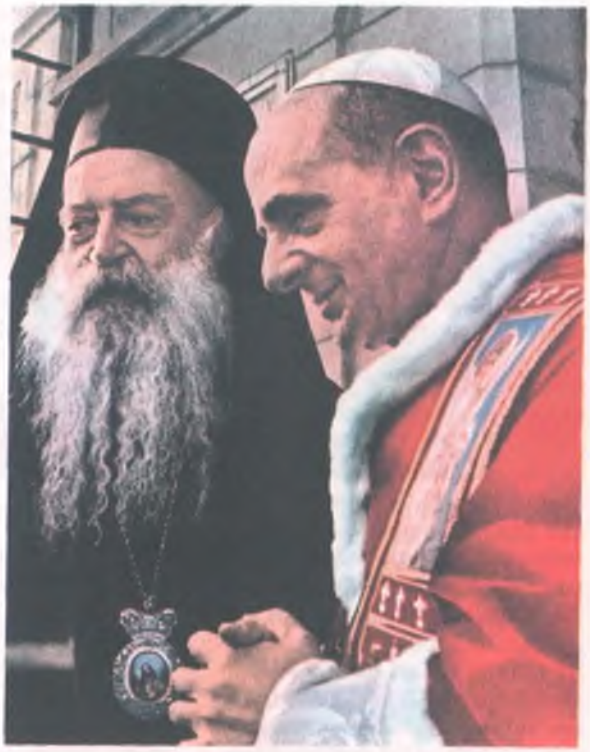

Solda: 1946-48 yıllarında patriklik makamında bulunan V. Maksimos.

Sağda: Bir kartpostalda, Rum Ortodoks Patriği Athinagoras, Papa VI. Paulus ile birlikte.

verilmesini, tek mütevelli İstimat Zihni Özdamar'ın görevden alınmasını istediler. Haziran'da, on gün süren görüşmelerde ise, Patrikhane heyeti beş konu gündeme getirdi:[6]

1- 1936'da getirilmiş, azınlık vakıflarının mütevellisinin hükümetçe atanması sisteminin kaldırılması istendi. Hükümet, yeni bir yasaya söz verdi.

2- Kilise, yardımsever cemiyetleri ve cemaat kurumları üzerindeki mukataa vergisinin kaldırılması istendi.

3- Heybeliada Ruhban Okulu binasının cemaatte kalmasının sürmesi istendi. Hükümet bunu kabul etti, bununla beraber Heybeli'deki Rum Ticaret Okulu'na el koydu. Ancak okulun arazisinde bulunan iki kilisenin tarihi eser olduğunu ve korunması gerektiğini kabul etti.

4- İmroz-Bozcaada Rum okullarında Rumcanın yeniden öğretilmeye başlanması istendi.

5- Papa Eftim'in el koyduğu kiliselerin Rumlara geri verilmesi istendi.

1947 başlarında Ruhban Okulu için Patrikhane adına tapu çıkarıldı. Mukataa vergisi kaldırıldı. 17 Mayıs 1947'de Bahkli Rum Hastanesi müdürlüğü ve Papa Eftim'in el koymuş olduğu kiliselerden Sotiros Hristos Kilisesi[7] Rumlara geri verildi.

Bu sırada Fener Patrikliği tahtında V. Maksimos oturuyordu. Maksimos'un patriklik dönemi, ideolojisi ve kişiliği ile ilgili birçok spekülasyon yapılmıştır. Bunlar, "Sovyet yanlısı", "komünist", "ruh hastası", şeklinde sıralanabilir. Bir yoruma göre, Maksimos patrik seçildikten sonra Yunanistan'daki komünistlere sempatisini gizlemeye gerek duymadı. Komünistler, davalarına destek olan onun ve Moskova Patriği Aleksey'in fotoğraflarını taşıyarak sokaklarda gösteri yapıyorlardı.[8]

Patrik Vartholomeos'a göre ise "Gerçekten psikopat, hasta idi. Patrik olmayı çok arzuluyordu. Daha önceki seçimde adı listeden çıkarılmıştı. 1946'da seçimde adı silinmedi, seçildi. Kişiliği patrikliğe uygun değildi. Adeta, çok arzuladığı, yıllardır yanıp tutuştuğu şeyi elde edip patrik seçilince, 'patriklik bu muymuş' dedi. 'Komünistliği'ne gelince; Patrik Veniamin'in cenazesinde Sovyetler Birliği Başkonsolosu'nun arabasına binmiş, bu iddia en fazla buradan kaynaklanabilir. Bunu muhtemelen Athinagoras'ın seçilmesini isteyenler uydurdu."[9]

Maksimos'un hastalığına ait diğer bir yorum da şudur: Patrikhane Maksimos'tan önceki patrik Veniamin'i, istemeden, diğer iki güçlü aday listeden valilikçe çıkarıldığı için seçmişti. Veniamin seçildiği zaman çok hastaydı. Patrikhane onu seçerek biraz da "nasılsa birkaç yıl içinde ölür, o zamana kadar vakit kazanırız" diye düşündü. Ancak Veniamin on yıl patrik olarak yaşadı. Bu dönemde Patrikhane'yi fiilen Maksimos yönetti. Bütün işlerle uğraşmak onu çok yordu ve yıprattı. Muhtemelen bu tempo hastalanmasına yol açtı.

Bu andan itibaren, Maksimos'un rahatsız olduğu haberleri yayılmaya başladı. Rusların bu ataklarına hasta bir patriğin "karşı koyamayacağı" düşünülüyordu. Bu gelişmeler üzerine, Maksimos'un üzerindeki baskı artırıldı. Moskova da buna karşılık, patrik adayı olarak adı geçmeye başlamış Kuzey ve Güney Amerika Başepiskoposu Athinagoras'ı yargılamak üzere bir komite oluşturdu. Fener bu-

na tepki göstererek, bu yetkinin kendisine ait olduğunu hatırlattı.[10] Maksimos'un Rus etkisinde olduğunu düşünenlerin, Kutsal Meclis'te çoğunluğu oluşturduğu anlaşılmakta ve daha 1948'in başlarında Athinagoras adı zikredilmekteydi.[11] Maksimos'un önce istifayı kabul ettiği, ancak en üst ruhani makamlardan Efes Metropolitliği ve ömür boyu maaş pazarlığı yaptığı, bunun oyalama amacı taşıdığı, aslında Yunanistan'da gerçekleşmesi muhtemel komünist gelişmeleri beklediği şeklinde yorumlar yapılmaktaydı.[12] Bu arada Rus Patriği, Maksimos'a, Bulgar Eksarhı aracılığıyla bir mektup gönderdi ve kesinlikle istifa etmemesini istedi.[13]

27 Mart 1948'de yapılan Kutsal Meclis toplantısında, patriklik makamından sonra bir metropolitlik istediği için eleştirildi, ancak Maksimos bunda ısrarlı oldu ve ayrıca bu makama kendisinden sonra Athinagoras'ın getirilmemesini talep etti. Kutsal Meclis birinci isteği, Efes Metropoliti olmasını kabul etti, ancak ikincisini Kutsal Meclis'in yetkilerine bir müdahale olarak niteleyerek reddetti.[14] 4 Nisan'daki Kutsal Meclis toplantısında, Maksimos'a istifa için üç gün süre verildi. Bunu yerine getirmediği taktirde bütün metropolitlerin Fener'le ilişkilerini kesecekleri açıklandı.[15]

7 Nisan 1948'de Patrik Maksimos, sağlık gerekçesiyle istifa ettirildi. Daha o tarihte 17 metropolitten sekizinin Athinagoras'ı desteklekdikleri anlaşılıyordu.[16] Burada şunu da eklemek gerekir ki, kendisinden önceki Patrik Veniamin, felç geçirmişti ve imza atmak için bile sağ elini kullanamıyordu, buna rağmen seçilmişti. Maksimos'un "ruh hastası olduğu" gerekçesiyle patriklik tahtından indirilişi bir "Soğuk Savaş operasyonu"dur.

Yunan hükümeti, Kurtuluş Savaşı yıllarındaki ünlü Trabzon Metropoliti Hirisanthos'un adaylığını önerdi. Türk hükümeti bunu reddetti. ABD antikomünist ve tanıdığı, güvenebileceği bir patrik istiyordu ve bu özelliklere sahip Athinagoras'ın adını Ankara'ya çoktan telaffuz etmeye başlamıştı. Başta Ahmet Emin Yalman olmak üzere, Türk basını bu adı destekleyen bir yayın kampanyası başlattı. Ancak Atina onu istemiyordu. Özellikle Atina Başepiskoposu Damaskinos, Athinagoras'ın "modernleşme" politikasından çekiniyordu. Patrikhane ise Terkos Metropoliti İoakim'i de aday görmek istiyordu. Türk hükümeti İoakim'i, patrik adaylarının Türk vatandaşı olması zorunluluğunu getiren 1923 tarihli valilik tezkeresine dayanarak engelledi.[17]

ATHİNAGORAS PATRİK SEÇİLİYOR

Türkiye ve Yunanistan, ABD'nin de yönlendirmeleriyle el altından yeni aday arayışına girdiler. Yunanistan'ın gösterdiği birkaç aday Türkiye tarafından kabul edilmedi. Sonunda, ABD'nin adayı, Kuzey ve Güney Amerika Başepiskoposu Athinagoras üzerinde anlaşmaya varıldı. Bunun tam anlamıyla bir ABD "operasyonu" olduğunu söyleyebiliriz. Bunu yıllar sonra Athinagoras da, *New York Herald Tribune* gazetesine itiraf edecektir:[18]

> Ben Truman doktrininin dini bölümünü teşkil etmekte idim.

Yeni patriğin kim olacağı ABD tarafından belirlenmiştir. Komünizme karşı açtığı savaşta, Ortodoks Kilisesi'ni bir dış politika aracı olarak kullanmak istemiştir. ABD, Türkiye ve Yunanistan'ı, Yunanistan da Patrikhane'yi ikna etmiştir. Bu dönem artık ABD'nin Patrikhane ile doğrudan ilgilenmeye başladığı dönemdir. Bunun temel nedeni, Stalin'in II. Dünya Savaşı'ndan itibaren Rus Kilisesi'nin üzerindeki baskıları hafifletmeye başlaması, buna karşılık olarak da bu kilisenin "komünizme muhalefet"ten vazgeçmesidir.

1930'dan beri Kuzey ve Güney Amerika Başepiskoposu olan Athinagoras[19] patrik seçilecek kişinin Türkiye vatandaşı olma zorunluluğu nedeniyle hemen Türkiye vatandaşı yapıldı ve 1 Kasım 1948'de, Kutsal Meclis'teki 17 oyun 11'ini alarak patrik seçildi. Athinagoras, Türkiye'ye gelmeden önce, Chicago'da şöyle konuşmuştu:[20]

> İkinci Dünya Savaşı'nın başında bir gün Roosevelt, ABD sınırlarının Fransa'dan başladığını söylemişti. Bugün hiç tereddüt etmeden şunu söyleyebiliriz: Birleşik Devletler'in ilk savunma sınırı Kars'a varmıştır.

Eski dışişleri bakanlarından, dönemin Emniyet Genel Müdürlüğü Siyasi Daire Başkanı olan İhsan Sabri Çağlayangil, Athinagoras'ın Türk vatandaşlığına alınışını anılarında şöyle anlatmaktadır:[21]

> Gittim, Genel Sekreteri gördüm.
>
> "New York Metropoliti Athenagoras için bir nüfus kağıdına ihtiyaç hasıl oldu. Ayrıntılı ismi, ana-baba adı bu kağıtta yazılı, teminini rica ederim" dedi.
>
> "Nerede doğmuş, Türk soyundan mı?"
>
> "Oralarını bilmiyorum. Nüfus kağıdı lazım!"
>
> "Doğumu Türk uyruklu değilse nasıl olacak? Türkçe biliyor mu?"
>
> "Nasıl olacak diye uzun boylu tereddüt etmeye mahal yok. Sayın Reisicumhurumuz ilgililere bunun olacağına dair söz vermiş. İş olup bitti haline gelmiş. Olacak, olmayacak mı diye düşünmek gerilerde kaldı. Nasıl olacak ona bakmalı. Bunun için rica ediyorum" dedi... Döndüm. Durumu Genel Müdür'e anlattım. İş anlaşıldı. Athenagoras Fener Kilisesi'ne Patrik olacaktı. Bu Amerikan seçimlerine yaraşacaktı. Fatih Fermanları'na göre Patrik, Türk uyruklular arasından seçiliyordu. Nüfus kağıdı bunun için lazımdı. Vaktiyle Yunanlıların doğdukları topraklar Osmanlı İmparatorluğu sınırları içindeydi. Fakat kişilerin doğduğu ve nüfusa kayıtlı olduğu yeri resmen ispat etmek zordur. Verilen söz de bu cihetin mutlaka temin edileceğine dairdi. İşin siyasi ve gizli yönü buradaydı.
>
> Beni Nüfus Genel Müdürü'ne gönderdiler. Durumu anlattım. Athenagoras Yanya'lı yapıldı. Nüfus kağıtlarının yandığına ait işlem tamamlandı. Yeni bir kimlik düzenlendi. Adam da böylece Patrik seçildi.

ABD'den Paris'e uğrayarak gelen yeni patrik, Türkiye'ye girebilmesi için hazırlanan, "laissez passer" denilen, muteber kişilere verilen belgeyi Paris Bü-

yükelçiliği Başkatibi Oğuz Gökmen'in elinden aldı.[22] Gökmen aynı zamanda şu ilginç yorumu yapmaktadır:[23]

> Amerikalıların çoğu kez çocuksu bir politika anlayışları vardır. İstanbul'daki Fener Patrikhanesi'ni etkileri altında tutmak suretiyle Sovyet Rusya halkı dahil, dünyadaki bütün Ortodokslara kolaylıkla hükmedebileceklerine içtenlikle inanırlar.

Yavuz Abadan, yeni patrik Türkiye'ye gelirken yazdığı "Yeni patriği karşılarken" adlı yazısında, Athinagoras'ın Moskova'nın Ortodoks kilisesini kendisine tabi kılma çabalarına bir cevap olarak seçildiğini, karşılama ve patriklik törenine Sovyet, Leh, Romen, Bulgar, Macar, Çekoslovak ve Yugoslav diplomatlarının bu nedenle katılmadıklarını yazıyor.[24]

Dönemin Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu, hükümetin bu konudaki tavrını şöyle anlatıyor:[25]

> Bir gün başvekil Şemsettin Günaltay Bakanlar Kurulu'na meseleyi getirdi. ABD'de bir metropolit olan Athenagoras'ın patrik seçilmesine müsaade etmemizi ABD sefiri talep etmişti... Biz itiraz ettik (Bu papaz gelir, başımıza dert açar) dedik. Anlaşılan ABD sefiri Şemsettin Bey'e yüklenmiş. O zaman yeni yeni ABD yardımı almaya başlamışız. Şemsettin Bey de hiç olmazsa "bir bakalım" demiş. Başbakan "canım ne olacak, ben bu papaza göz açtırmam" dedi. Böylece konuyu Bakanlar Kurulu'na haber vererek bir zımmi muvafakat almış oldu. Bu hususta Bakanlar Kurulu bir kararname falan yayımlamadı.

Athinagoras'ın ABD'de, Türkiye'ye gelmeden önce, 1941'de yanan Patrikhane binasının yeniden yapılması için bir buçuk milyon dolar topladığı söyleniyordu.[26]

26 Ocak 1949'da ABD Başkanı Truman'ın özel uçağı ile Türkiye'ye geldi. Kısa bir süre sonra Ankara'ya gidip, Cumhurbaşkanı İnönü ile görüştü ve Truman'ın özel mektubunu iletti. Ayrıca altın bir saat ve altın bir barometre hediye etti.[27] Ankara radyosunda ABD'ye hitaben bir konuşma yaptı. Kamuoyunda öyle bir hava oluşmuştu ki, Rus kilisesinin Fener'i ele geçirme projesine karşı koymak için, Athinagoras da, gönderilmiş bir "Amerikan yardımıydı." İşin ilginç yanı, dönemin "yarı resmi gazetesi" *Ulus*'ta olduğu gibi,[28] "yarı resmi ansiklopedisi" olan *İnönü Ansiklopedisi*'ndeki biyografisinde kendisinden "oikumenikos" patrik olarak söz edilmiş olmasıdır.[29] Ayrıca dönemin ünlü adı ve iktidarın yakın isimlerinden Hamdullah Suphi Tanrıöver de Patrikhane için aynı sıfatı kullanmıştır.[30]

9 Nisan 1949'da, Balıklı'daki manastır ve sosyal kurumların Patrikhane'ye ait olduğu kabul edildi. 5404 sayılı kanunla azınlık vakıflarının statüsü değiştirildi. Buna göre cemaat kurumları cemaatin içinden seçimle gelen mütevellilerce yönetilecekti. Aynı zamanda 1936'dan beri uygulanan yüzde 5'lik vergi kaldırıldı.[31]

Athinagoras'ın seçilmesine pek karşı koyamayacağını anlamış Fener Patrikhanesi, bunu kabul etmeyi Türkiye'deki vakıf ve tapu sorunlarının çözümüne bağlamıştı. Görüldüğü gibi bu dönemde bunları çözmeyi başarmıştır. 6/7 Eylül 1955 olaylarına kadar Patrikhane-hükümet ilişkileri olumlu bir hava içinde sürecektir.

Athinagoras'ın patrikliği döneminde, Başbakan Adnan Menderes'in Patrikhane'yi ziyareti, 6 Haziran 1952.
Yorgo Benlisoy-Elçin Macar, *age.*

1. Martin Walker, *Dev Uyanıyor-Lenin'den Gorbaçov'a*, (çev: Esat Ören), Altın Kitaplar, 1989, s. 290.
2. Harry J. Psomiades, "Soviet Russia and the Orthodox Church in the Middle East", *The Middle East Journal*, c. 2, Güz 1957, s. 374.
3. Thomas Schreiber, *Le Christianisme en Europe Orientale, Christianisme Contemporain*, Paris, 1961, s. 71.
4. Aleksis Aleksandris, "To İstoriko Plesio ton Ellinoturkikon Sheseon, 1923-1955", *I Ellinoturkikes Shesis 1923-1987*, 2. baskı, Ekdosis Gnosi, Atina, 1991 (içinde), s. 127.
5. *Vatan*, 9 Şubat 1949.
6. Aleksandris, *agm*, s. 129.
7. Bu kilise Menderes döneminde Galata'da yol genişletme amacıyla yıkılmıştır.
8. Gaston Zananiri, *Pope et Patriarches*, Nouvelles Editions Latines, Paris, 1962, s. 61.
   Yunan Kilisesi'nde ise bu saflaşma çok netti. Kozani Metropoliti İoakim ve İlias Metropoliti Andonios komünistlerle beraber dağa çıkmışlardı.
9. Patrik Vartholomeos'la görüşme, 10 Ekim 1994.
10. *Tasvir*, 17 Şubat 1948.
11. *Tasvir*, 18 Şubat 1948.
12. *Tasvir*, 4 Mart 1948.
13. *Tasvir*, 16 Mart 1948.
14. *Tasvir*, 29 Mart 1948.
15. *Tasvir*, 5 Nisan 1948.
16. *Tasvir*, 8 Nisan 1948.
17. Aleksandris, *agm*, s. 131
18. *Yeni Gazete*, 1 Kasım 1965.
19. Athinagoras, 1886'da Yanya'da, şimdiki adıyla Vasilikon köyünde doğdu. Heybeliada Ruhban Okulu'nu bitirdi. 1919'da Yunanistan Kilisesi Kutsal Meclisi birinci sekreteri oldu. 1922'de Kerkira Metropoliti, 1930'da Kuzey ve Güney Amerika Başepiskoposu seçildi.
20. "Le Nouveau Patriarche Grec Athenagoras", *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, no: 84 (Ocak 1949), s. 55 .
21. İhsan Sabri Çağlayangil, *Anılarım*, Yılmaz Yay., 3. baskı, 1990, s. 340-341.
22. Oğuz Gökmen, *Bir Zamanlar Hariciye- Eski Bir Diplomatın Hatıraları 1*, İstanbul, 1999, s. 122.
23. Gökmen, *age*, s. 119.
24. *Ulus*, 28 Ocak 1949.
25. *Yeni Haber*, 28 Kasım 1986.
26. *Ulus*, 10 Ocak 1949.
27. *Ulus*, 5 Şubat 1949.
28. Ulus, 18 Kasım 1948.
29. *İnönü Ansiklopedisi*, c. 4, 1950, s. 138.
30. *Tasvir*, 7 Nisan 1948.
31. Aleksandris, *agm*, s. 135.

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA

Ege Bölgesinde İktisadi Hayatı Millileştirme Çabaları - II

Dr. ERKAN SERÇE
Dokuz Eylül Üniversitesi
Buca Eğitim Fakültesi
Tarih Bölümü öğretim üyesi

Dr. SABRİ YETKİN
Yrd. Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesi

İzmir basını ecnebi şirketlerin Türkleştirilmesi konusunda tartışmalar yaparken, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde de Ticaret Vekaleti bütçesi görüşmelerinde Besim Atalay ve Mehmet Vasfi, borsanın millileştirilmesi gerektiğine dikkat çekiyor ve ülkenin ticari hayatında bir Yahudi tehlikesi bulunduğunu belirterek, acil önlem alınmasını istiyorlardı. Ticaret vekili, bu talepler üzerine söz alarak, ticari hayatın rekabet esası üzerine oturduğunu, kimseyi himaye etmeyi ve kimseye imtiyaz tanımayı düşünmediklerini; hele ırkî ayırımlar yapamayacaklarını, rekabet sahasında başarılı olabilmek için çok daha fazla çalışmak gerektiğini belirtmiştir.[1] İzmir basını, Ticaret vekilinin bu açıklamasının "sehven" yapılmış olduğunu temenni ederek, piyasalarda rekabet diye bir şeyin olamayacağını, Musevilerin yüzlerce yıldır kapitülasyonlar sayesinde büyük servetler elde ederek, ticaretin hemen her alanında tekel olduklarını ve Musevilerin Türk olamayacağını şu sözlerle belirtmiştir:[2]

> Fakat acaba Yahudiler Türk müdür? Kendi aralarında hatta memleketin her tarafında ve umumî mahallerinde Fransızca konuşan, bütün mekteplerinde tahsillerini Fransızca yapan, memleketin her derdine, her eleme la-kayd olarak, yalnız eskiden kapitülasyon devirlerinde haiz oldukları imtiyazlardan istifade ederek iddihar ettikleri cesim servetlerle vasi bir tesanüt teşkilatı ile memleket iktisadîyatına bir inhisar şebekesi vurmaktan başka bir şey düşünmeyen, kendilerine gösterilen bütün iltifatlara, yapılan bunca davetlere rağmen cumhuriyet idaresi altında bir unsur-ı münferit hayatı sürmekte inat eden, cemaat teşkilatını her şeye rağmen idame etmekten perva etmeyen bir unsura kanun öyle olsa bile hakikaten Türk demek mümkün müdür?

Rekabet ve milliyet konusunda ilginç bir başka yazı ise, Halil Mithat tarafından *Anadolu* gazetesinde yayınlanmıştır. Bu yazıda, rekabetin iktisat dünyası için elzem olduğu, ancak Türkiye'de bunun gerçekleşemeyeceği, hükümetin milli

Souvenir de Smyrne
Ouvriers travaillant aux raisins pour l'exportation

Üzüm, Osmanlı döneminden beri Ege Bölgesi'nin ihraç ürünlerinden. Eski bir kartpostalda İzmir'de üzüm işçileri.
19. Yüzyıl İzmir Fotoğrafları, Suna & İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü yayını, İstanbul, 1997.

ticareti himaye etmekle yükümlü olduğu belirtiliyor:[3]

> Malumdur ki, ticarette serbesti-i amel ve rekabet şarttır. Rekabet olmayan yerde inhisar baş gösterir... Bilhassa yeni inkişafa başlayan memleketimizde bu elzem bir kat daha kesb-i ehemmiyet eder. Büyük şehirlerde icra-yı ticaret eden müesseselerin bir kısmı Türk değildir. İtiraf etmelidir ki gayri Türk müesseseler son zamanlara kadar sahayı boş bulduklarından ve esasen sabık atıl ve gafil idareler iktisaden Türk milletini geri bıraktıklarından en mühim muamelat-ı ticarîye ecnebi ellerinde kalmıştır. Bu vaziyet karşısında rekabetin tamamiyle cereyan etmemesi şayan-ı temenni değildir. Çünkü bu halin devamı halinde Türkler'in yine zayıf, ecnebilerin dununda kalması tabiidir. Anadolu'da tam manasıyla milli bir hükümet teessüs ettikten sonra milleti ihya edecek vesaite tevessül etmiş ve bu vesait meyanında bilhassa iktisadîyata büyük bir ehemmiyet atf eylemiştir. Bu gayret ve mesai matlup semerelerini henüz vermemiş ise kabahat hükümette değildir. Çünkü takip edilen gayenin cüzi bir müddet zarfında istihsali bir emr-i muhaldir. Esasen sırf resmi teşebbüsatla gaye tamamen temin edilemez... Memleket haricinde rekabet ne derece bir silah ise, dahilde de Türkler'in ecnebi müesseselerine rekabet ve tefevvuk etmesi o derece şayan-ı arzudur... Bundan maada Türk müesseselerini ecnebi müesselerine tercih etmek vecibedir. Mesela Türk vapurları dururken Ecnebi vapurlarına binmek doğru değildir. Bu hususta rekabet mevzu-ı bahs bile değildir. Milli ticaretini himaye etmek isteyen bir millet rekabet sahasında evvela [milliyet] mefhumunu nazar-ı dikkate almalıdır.

Yukarıda belirttiğimiz gibi, TBMM'deki görüşmeler sırasında borsaların millileştirilmesi düşüncesi de gündeme gelmişti. Borsadaki millileşmeyi gerektiren konunun önemli bir boyutu, borsaya kayıtlı Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmayan simsarların konumuyla ilgiliydi. İzmir Ticaret Borsası'nın tamamen Türkleştirilmesi konusundaki düşünceler

İzmir Ticaret Borsası'nın yeni binasının 23 Temmuz 1928'de yapılan açılış töreni.

Altta: Açılış davetiyesi.
Erkan Serçe-Sabri Yetkin, *Kuruluştan Günümüze İzmir Ticaret Borsası*, İzmir, 1998.

1923 yılından itibaren dile getirilmeye başlanmıştı. *Türk Sesi* ve *Ahenk* gazetesinde yer alan yazıların birçoğunda, özellikle üzüm ve incir işiyle uğraşan Musevî simsarların İzmir Ticaret Borsası'nda denetimsiz kaldıklarından, tekel oluşturduklarından yakınılıyordu. Aynı şekilde, Türk simsarların sayısının borsada arttırılması ve Türk tüccarların borsaya dahil edilecek Türk simsarlara yardım etmelerinin gerekliliği üzerinde duruluyordu.[4]

Mayıs 1925'te kabul edilen yeni borsa nizamnamesi gereği, borsada yalnızca Türk vatandaşı olan simsarların işlem yapabilmeleri sağlandı. Borsa yönetim kurulu, yayınladığı bir duyuru ile 8 Ağustos'tan itibaren on beş gün içinde borsada ecnebi tabiyetinde hiçbir simsarın çalışamayacağını duyurmuştu. Bunun üzerine ecnebi simsarlar tarafından hazırlanan ve bazı tüccarların da imzaladığı bir dilekçe ile Ticaret Odası'na başvurulmuşsa da, istekleri kabul edilmemiştir.[5]

Bu gelişme, borsanın "tamamen Türkleştirilmesi"nin ilk basamağıydı. İkinci basamak, yine basın tarafından gündeme getirildi: Borsa, Musevi simsarlardan -Türk vatandaşı olmasına rağmen- temizlenmeliydi.

1928 تموز 23

Osmanlı Bankası İzmir Şubesi yöneticileri.
Edhem Eldem, *135 Yıllık Bir Hazine: Osmanlı Bankası Arşivinde Tarihten İzler*, İstanbul, 1997.

> Ne acı bir hakikatdır ki Türk vatanının Türk İzmir'inde Türk müstahsiller de Türk toprağında incir yetiştirerek Türk Yemiş Çarşısına getirdikten sonra Türk tüccara Yahudi simsarlar vasıtasıyla satış yapmak mecburiyetindedir. Türk tüccarı da Türk müstahsilinin Türk vatanının yetiştirdiği mahsulü Yahudi simsarlar vasıtasıyla almak zorundadır.

Bu sözlerin sahibi Zeynel Besim, Musevi simsarlarına karşı Türk simsarlarının onda bir oranında olduğunu söylüyor ve Türk simsarlarının çoğalmasının önündeki en büyük engelin Musevi simsarlar olduğunu ileri sürüyordu. Zeynel Besim'in açıkça söylemediği çözüm de, yazının bütününden kendiliğinden ortaya çıkmaktadır: Alıcı satıcı simsarlar ayrılsın ve Musevi simsarlar tasfiye edilsin.[6]

Osmanlı İmparatorluğu döneminde zengin ticari ilişkilerin yaşandığı İzmir kenti, kurtuluş sonrası büyük sıkıntılar yaşamaktaydı. İktisadi hayatta yaşanan buhranlarda birinci sırayı sermaye meselesi almaktaydı. Avrupa ile İzmir arasındaki ticari ilişkileri yoğunlaştırarak, ulusal zenginliği sağlayabilecek en önemli unsur sermaye idi. Göçler ve büyük yangın İzmir'deki ticaret sermayesini azaltmıştı. 1922 öncesi, İzmir piyasalarında - işin yoğun sezonunda- yaklaşık 60 milyon lira dönmekte iken, 1924 yılında bu rakam 6 milyon liraya düşmüştür. Bu korkunç düşüş, yeni girişimcilerin, özellikle yeni Türk tüccarlarının ortaya çıkıp, gelişmesini önleyecek bir durum yaratmaktaydı. Bu da piyasaların Türkleştirilmesinin engellenmesi, eski güçlü sermayeye sahip olan gayrimüslim tüccarların daha da güçlenip, piyasalarda tekelleşmesi demekti.[7]

İktisadi hayatın en önemli unsurları olan sermaye ve bankacılık konusunda, İzmir'de milli iktisadı savunanlarca hiç de hoş olmayan bir durum söz konusuydu. Sermayenin yetersizliğinin yanı sıra, mevcut ecnebi bankalar ve finans kuruluşları, iktisadi Türkçülere göre, yabancılara iltifat etmekte, Türk tüccara boykot uygulamakta, bankada görevli gayrimüslim memurlar da hep kendi ırkdaşlarına kolaylık gösterip onları zengin etmeye çalışmaktaydı. Dönemin etkili kalemlerinden Çiftçi Necati, bu olumsuzluktan çıkış noktasını, Türk tüccarların birleşmesinde ve piyasaların Türkleştirilmesinde görmekteydi.[8] Bankaların Türklere karşı olumsuz tavır takındıkları konusu İzmir gazetelerinin sütunlarını doldurmaya başlamış, özellikle bankalardaki Musevi memurların Türklere karşı kesin bir tavır aldıkları, kendi soydaşlarını kayırdıkları işlenmiştir.[9] İzmir'de iş yapan bankalar içinde hiç Türk bankasının bulunmadığı, eski devlet bankası olan Osmanlı Bankası'nın memlekete hiç hizmet etmediği, Selanik Bankası-'nın Siyonizm yaptığı, Doyçe Bank'ın da Musevilere yakın durduğu belirtiliyordu.[10] Bankalara ilişkin diğer bir sıkıntı da bu iktisadi kuruluşların bünyesinde Türk memur bulundurmamaları idi. Nitekim *Yanık Yurt* gazetesi, Doyçe Bank'ın hiç Türk çalıştırmayıp, aksine Musevilere görev vermesini şu sözlerle belirtiyordu:[11]

> ...Türkiye'de iş yapmak için Türkler'i alakadar etmek lazım gelir. Eskisi gibi Türkler'in ihmal edilmesine müsaade edemeyiz. Bu ana kadar Türk'ün gayri anasırının tercihiyle ırkımıza vurulmuş olan darbeler yetişmedi mi? Doyçe Bank bu keyfiyeti sair bankalardan ziyade takdir etmelidir. Türkler Almanlar için az kan dökmediler. Şu halde Musevî unsurunu tercihten hiç bir mana çıkaramıyoruz. Hangi Türk Doyçe Banka memnun bir nazarla bakabilir? Doyçe Bank İzmir şubesi Türkiye'yi eskisi gibi vurdum duymaz zannetmesin. Umum Türkiye bu gün Milliyet duygusuyla çırpınıyor. Eski ihmallerin Türk unsuru için mucip olduğu hasarat-ı maddiye ve maneviye unutulacak gibi değildir. Zavallı Türkler'in ellerine para geçmez, müstehlik Türk olduğu halde, onun hakkı başkalarına hahşolunur giderdi. Sonra Türkler'e çalışmamak, tembellik isnat olunurdu...Doyçe Bank gibi Ecnebi müesseseleri de milliyet duygularıyla kalkıp oturan bir memlekette işleyeceklerini gözönüne getirerek Türk unsuruna daima şerefli bir mevki ayırsınlar.

Ecnebi bankalar İzmir'de gündemi işgal etmeye başlamış, gazeteler bankaların Türklere iş vermesi ve iktisadi konularda yardımcı olması konusunda tehditkâr bir tavır takınmıştır:[12]

> ...İzmir muhitinde emniyetle inkişaf ve teessüs etmek arzu-

sunu muhafaza eden bankalar için tabii bir yol var. Türklerle beraber [çalışmak]...

İktisadi çıkarların milliyetçi içerikli tartışmalara dönüşmesi, sürekli eleştiri konusu yapılacak bir şeylerin aranmasına neden olmuştur. Nitekim, Ege bölgesinin tarımsal zenginliklerinin en önemli üretim merkezlerinden biri olan Aydın'da, kredi ve sermaye sıkıntısının yaşandığı dönemde, Aydınlı tüccarlar belediye reisinin aracılığıyla Osmanlı Bankası'na başvuruda bulunarak, şehirlerinde bir şube açılmasını talep etmişlerdi. Aydınlıların bu girişimi basın tarafından esefle karşılanmıştı:[13]

> Her gün biraz daha imar edilen yanık Aydın'da bir banka şubesi açılması çok lazım ve çok faydalı idi. Fakat Türk bankaları dururken sermayesi Ecnebi olan Osmanlı Bankasına müracaat olunmasına bir türlü mana veremedik... Yoksa başımızdan geçen felaketler ders-i ibret teşkil etmedi mi?... Milli ve vatani vazife bunu istilzam eder. Milli müesseselerimizin terakki ve inkişafı umumun himmet ve gayretiyle temin edilir... Osmanlı Bankasının şube açması için vaki olan müracaat ve temenniye teessüf etmemek elde değildir.

İktisadi milliyetçilikten kaynaklanan tartışmalar Cumhuriyet'in ilk yıllarında İzmir ve civarında hiç eksik olmamıştır. İzmir Tayyare Cemiyeti'nin yardım amaçlı düzenlediği bir müsamerenin biletlerinden iki tanesinin Osmanlı Bankası'nca satın alınmaması basında yine sert bir tartışma konusu olmuş ve boykot çağrıları yükselmeye başlamıştır. "Osmanlı Bankasının Na-kabil-i Af Bir Küstahlığı" başlığını taşıyan yazıda şu cümleler ilgi çekicidir:[14]

> ...İzmir'in asil ve hamiyetli tüccarlarına da bir vazife terettüp etmektedir. O da şimdiye kadar Osmanlı Bankasıyla yaptıkları muamelelerini derhal kesmek, Türk'ün Tayyare Cemiyeti'ne hakaret etmek küstahlığını gösteren bu kozmopolitler bankasına Türkler'in ancak Türk müessesat-ı milliyesine hürmetkâr olanlarla muameleye girişebileceklerini bilfiil öğretmektir.

İzmir valisi Kâzım Dirik bir törende nutuk atarken.
Cengiz Kahraman arşivi

İktisadi yaşamın millileştirilmesi Müslüman Türklerin zenginleşip, ticari hayatta başat rol oynaması sermaye birikimine bağlıydı. Yüzyıllar boyu bölgenin ekonomik zenginliklerini denetleyen gayrimüslim unsurların, Cumhuriyet döneminde de bu konumlarını sürdürmeleri ihtimali üzerine, Türkler, daha 1923 yılında güçlü yabancı sermayedarlara karşı direnmek, onlarla rekabet etmek için "birlik" oluşturup, belirli bir program dahilinde çalışmanın kaçınılmazlığını düşünüyorlardı.[15] I. Dünya Savaşı yıllarında başarısız kalan girişimin ardından 1924'te bu düşünce yeniden uygulamaya konulmuş ve İzmir'de "Türk Ticaret Birliği" adı altında bir örgütlenmeye gidilmiştir. 11 Mart 1924'te nizamnamesi hazırlanan birlik, 22 Nisan'da kuruluşunun onaylanması için hükümete başvuruda bulunmuştur. Türk Ticaret Birliği, kuruluş amacını bir cümlede özetliyordu:[16]

> ...Filhakika birlik vilayetimizde Türk iktisadiyatının inkişaf ve tevessüü, Türkler'in iktisadiyata hakim olması gayesini teşkil etmiştir.

Birliğin kurulmasının ardından pek çok yazar, birliğin daha faal olmasını, Müslüman-Türk tüccarın hemen her alanda birbirleriyle "tesanüt" gerçekleştirmesini tavsiye etmekte ve bu dayanışmanın yalnızca Müslüman-Türkler arasında kurulmasını önermekteydiler.[17]

Milli sermaye ve bankacılık konusunda sıkıntılar yaşanan İzmir'de "tesanüt" düşünceleri sonuç vermiş, bir türlü sermaye ve krediye ulaşamayan İzmir esnafı ve tüccarları, vali Kâzım [Dirik] Paşa'nın öncülüğünde, 1927 yılı sonbaharında bir araya gelerek, milli sermayeli bir banka kurma yolunda adım atmışlardı. 1928 yılı nisan ayında faaliyete başlayan bankanın adı "İzmir Esnaf ve Ahali Bankası" idi. Banka, tamamen esnafın, tüccarın ve halkın küçük birikimleriyle kurulan ilginç bir örgütlenme olarak karşımıza çıkar. Bankanın kurulması için büyük çaba gösteren vali Kazım Paşa, kuruluş sıralarında esnafın ve halkın katılımını arttırmak için bir beyanatta bulunmuştu. Beyanattaki şu cümleler oldukça anlamlıdır:[18]

> Cihanda bir eşi olmayan güzel İzmir vilayetinde, Türk'ün gözbebeği olan bu dilber vilayette, Türk'ün neler yaratmağa kadir olduğunu sizler göstermelisiniz ve görmelisiniz. Yarın ticaret yollarında kazanmağa savaşacak genç oğullarımız da bu bankadan kuvvet alarak ilerleyecek, muvaffak olacaktır. Milli kuvvetlerimizden olan bu banka kuvvet ve bereket fışkırtacaktır.

İktisadın Türkleştirilmesi konusunda İzmir basını Esnaf ve Ahali Bankası'ndan çok şey beklemekteydi. Nitekim bankaya hissedar yazılımı sırasında, geleceğin ticaret erbabı olacak İzmir Ticaret Mektebi öğrencilerini milli iktisat bilincine sahip kılabilmek için bir kampanya başlatılmış ve öğrencilerin bazıları bankaya hissedar kaydedilmişti. Geleceğin ticaret adamlarının bankaya hissedar kaydedilmelerini, dönemin İzmir basını "...Bu milli öz Türk müessese-i maliyesine alaka göstermeleri" biçiminde değerlendiriyordu.[19]

İktisadi hayatın Türkleştirilmesi konusunda büyük çaba harcanıp, birtakım örgütlenmeler gerçekleştirilirken, savaş sonrası Türkiyesinin kalkınabilmesi için yabancı sermayeye acil ihtiyaç duyulduğu da kaçınılmaz bir gerçekti. Ancak yabancı sermaye konusunda üzerinde ittifak edilmiş bir görüş vardı; o da ecnebi sermayesinin kapitüler haklara artık sahip olamayacağıydı. Nitekim şirketlerde Türk memur istihdamını keskin biçimde savunan Yakup Kadri, konu ecnebi sermayesine gelince; "Türkiye ecnebi sermayesine muhtaçtır, şayet bu sermayeye gerekli nezaketi göstermezsek, onları kendimizden soğutur ve kendi elimizle başka yerlere akıtmış oluruz" diye yazıyordu.[20] İzmir'de Türkçülük konusunda keskin düşünceleriyle tanınan *Yanık Yurt* gazetesi bile, iş ecnebi sermayesine gelince; bizim Yahudilere yönelik tavırlarımızdan ecnebi sermayesi korkmasın, onlara karşı bir tepkimiz yoktur, biz yalnız ülkemizin, milletimizin zenginleşmesini istiyoruz demekten kendini alamamıştır.[21]

Yabancı sermaye konusunda Muhittin [Birgen], *Halk* gazetesinde yayınlanan bir yazısında, Türkiye'nin yabancı sermayeye olan ihtiyacının sözde kalmaması, gereken düzenlemelerin yapılması ve bu konuda basının sorumlu davranması gerektiğini ifade etmiştir. Basının, başta Yahudiler olmak üzere gayrimüslimlere sert tavır sergilemesinin sermayenin dolaşımını engellediğini açıkça belirtmiştir.[22]

Deniz ve demiryolu taşımacılığı, liman ve rıhtımlar, elektrik, havagazı, su ve tramvay tesisleri gibi işletmeler, imparatorluk döneminde verilen imtiyazlar nedeniyle yabancı sermaye sahiplerinin denetiminde olup, bunlar Cumhuriyet dönemine böylece miras kalmıştı. Kamu hizmeti gören kuruluşların usulsüz faaliyetlerinden ve bunların gayrimüslimlerin elinde bulunmasından İzmir kamuoyu çok rahatsızdı ve sürekli şikâyet etmekteydi. İzmir basını, bu şirketlerin üzerine gitmekte, attıkları her adımı izlemekte, usulsüzlüklerini sergilemeye çalışmaktaydı. Basının üzerine gittiği şirketlerden biri de Mösyö Guiffray'nin İzmir Rıhtım Şirketi'ydi. Şikâyetler üzerine Ticaret Vekaleti, başta Rıhtım Şirketi olmak üzere İzmir'deki bütün imtiyazlı şirketleri, kurduğu bir komisyon ile denetlemeye başlamıştır.[23] İzmir'de kamu hizmeti gören imtiyazlı şirketler, kamuoyunun talepleri çerçevesinde 1932-1938 yılları arasında ya millileştirilmiş ya da milli kuruluşlara devredilmiş, böylece yabancı sermayeli kuruluşlar Türkleştirilmiştir.[24]

Cumhuriyet öncesi Osmanlı İmparatorluğu'ndaki liman kentlerinin iktisadi yapısına baktığımızda; yarı sömürgeleşmeye yönelik dönüşümün hız kazandığı görülebilir.[25] Bu dönemde imparatorluğun ihraç ürünlerinin ülke içindeki toptan ticareti yabancıların denetimine girmiş, ithalatla ilgili ticaret işlevleri, metropol burjuvazilerinin organik uzantıları sayılabilecek yerli gayrimüslimlerin tekelinde kalmıştı. Bunlara ek olarak dış ticaret, deniz ve demiryolu taşımacılığı, liman ve rıhtımlar, kentlerdeki elektrik, havagazı, su ve tramvay tesisleri, madencilik, imalat sektörü, finans ve sigorta kuruluşları tamamen yabancı sermaye sahiplerinin denetimindeydi.[26]

İmparatorluğun Müslüman-Türk halkı için bu durum, katlanılmaz bir hale gelmişti. İktisadi hayatta etkin olmayı, refah ve zenginliğe ulaşmayı hedefleyen, ülkesinin iktisadi imkânlarını kendi adına kullanmayı isteyen kitlenin bu konudaki niyetlerini, II. Meşrutiyet sonrası İttihat ve Terakki cemiyeti dillendirmeye başladı. II. Meşrutiyet yıllarında gündeme gelen Milli İktisat, bir tür neomerkantilist iktisat politikasıydı. Doğmakta olan milliyetçilikle uyumlu bir politikaydı.

Türkçülüğün esaslarını belirleyen en önemli isim olan Ziya Gökalp, milli iktisadın temeline etnik sorunu oturtuyordu. Gökalp'e göre milli iktisat türdeşlikle gerçekleşebilirdi ve çağdaş devlet ortak duygulara sahip etnik unsurların kendi içinde gerçekleştireceği işbölümünden kaynaklanabilirdi. Yani Müslüman-Türk unsurun asker ve memur, gayrimüslim cemaatlerin zanaatçı ve tüccar olduğu bir toplum, çağdaş devlete dönüşemezdi. Türklerle gayri-Türkler arasında müşterek bir vicdan yoktu. Aralarındaki işbölümü gerçek bir işbölümü değildi. Milli tesanütün gerçekleşmesi için işbölümünün ancak müşterek vicdana sahip bir toplumda oluşması gerekiyordu. Yoksa "millet" hali yapay bir nitelik taşıyacak, gerçek anlamıyla milli iktisada ulaşılamayacaktı.[27]

Çağdaş devlet olabilmeyi Türk burjuvazisinin doğuşunda arayan Yusuf Akçura, Osmanlı Devleti için kurtuluşu, Müslüman-Türk unsurun girişimci olması, tüccar, bankacı ve sanayici olmasında görmekteydi. İmparatorluğun iktisadiyatını, yerli gayri-Türkler ile ecnebilerin elinden kurtarıp, Avrupa sermayesinden yararlanarak bir milli sermayedar burjuva sınıfı çıkartılamazsa, yalnız asker, memur ve köylüden güç alan Müslüman-Türk topluluğu ilelebet çağdaş bir devlete dönüşemezdi.[28]

Kurtuluş Savaşı sonrası Türkiye'de yeni bir devlet kurulurken, hareketin öncülerinin ideali çağdaş bir devlet oluşturmaktı. Kurulacak devletin çağdaş olabilmesi için güçlü ve milli bir girişimciler sını

fının yaratılması şarttı. Yeni devletin kuruluşunu gerçekleştirecek kuşak, devletin bağımsızlığını iktisadi bağımsızlıkta ve milli iktisatta görmekteydi. Türkiye için milli iktisat teorileri, Osmanlı Devleti döneminde hazırlanmıştı ve bu teoriler Cumhuriyet yıllarında net bir biçimde sürdürüldü.[29] Daha önce değindiğimiz gibi, Cumhuriyet hareketini yürüten kadroların iktisadi gelişme konularında üzerinde önemle durdukları konu, Müslüman-Türk nüfus içinden güçlü bir girişimciler sınıfının yaratılmasıydı. Bu sınıfın yabancı sermaye ile birlikteliği iktisadi bağımsızlığı zedeleyen bir durum olarak görülmedi.[30]

Cumhuriyet'in ilk yıllarında iktisadi faaliyetlerin Müslüman-Türk kitlenin etkinliğine girmesi yönünde büyük çabaların gerçekleştirildiğini görmekteyiz. Liman-kent özelliğinin eksiksiz bir biçimde yaşandığı İzmir ve hinterlandında, 1922'den sonra Osmanlı dönemindeki iktisadi yapıya yönelik büyük bir tepki ve hoşnutsuzluğun vurgulandığını, milliyetçi görüşlerin ortaya konduğunu örnekleriyle görmüş bulunuyoruz.

1923-1929 döneminde ticaretin ve iktisadi hayatın millileştirilmesi sürecini inceleyen araştırmacılar yerinde tespitlerde bulunmuşlar; 1929 yılına gelindiğinde dış ticaretin esasının değişmediğini, ancak komprador sınıfı oluşturan gayrimüslimlerin yerini, İttihat ve Terakki döneminde ortaya çıkmaya başlayan Müslüman sınıfın aldığını belirtmişlerdir.[31] 1923'ten sonra Türk tacirler Rumların ve Ermenilerin boşalttığı yerleri doldurmak için çaba göstermişlerdir. Keyder'in belirttiği gibi yerli tüccarlar ticaretteki kâr paylarını arttırmak istiyorlardı, ancak bu, eskiden kurulu olan işbölümünü değiştirmedi ve yabancı sermaye dünya pazarlarıyla doğrudan bağlantılarını devam ettirdi.[32]

Aktardığımız süreçte merkezi yönetimin iktisadi hayatın tümünü millileştirebilecek araçlardan yoksun olduğunu, dış ticareti yabancı sermayenin denetlediğini ve Türklerin Rumlardan boşalan yeri aldığını söylemek mümkün ise de,[33] Batı Anadolu ölçeğinde olayları değerlendirdiğimizde, bölgede milliyetçi bir platformun kurulduğunu, merkezî yönetime baskılar yaparak, istemleri doğrultusunda kararlar aldırarak uygulamaya koydurduklarını görmekteyiz. Bu dönemde iktisadi hayatın millileştirilmesinden Müslüman-Türklerin iktisadi faaliyetlere egemen olması anlaşılmış, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmasına rağmen, Müslüman-Türk unsurun dışındaki unsurların tasfiye edilmesine çalışılmış, bunda da başarılı olunarak, yakın ve uzun vadeli gelişmelerde Müslüman-Türkler Batı Anadolu'nun iktisadi hayatına egemen olmuşlardır. Ancak, Türklerin elde ettiği konumun, yabancı sermayenin yurtiçi temsilciliğinden öteye gitmediği de ortadadır. Bir başka deyişle, üreticiyle büyük şehirler arasındaki iç ticaret millileşirken, dış ticaretin (ihracatın) millileşmesi mümkün olamamıştır.

1. *Hizmet*, 25 Mayıs 1926.
2. "Türk Tabiyetini Haiz Unsur Var mıdır?", *Hizmet*, 25 Mayıs 1926.
3. Halil Mithat, "Rekabet ve Milliyet", *Anadolu*, 1 Ekim 1925.
4. *Türk Sesi*, 5, 14 Şubat 1923. Ayrıca İzmir Ticaret Borsası'na yönelik olarak yaşanan tartışmaların ayrıntılı biçimde bir incelemesi için bkz. Sabri Yetkin-Erkan Serçe, *Kuruluştan Günümüze İzmir Ticaret Borsası Tarihi*, İzmir, 1998.
5. *Yanık Yurt*, 18 Ağustos 1925.
6. *Yanık Yurt*, 7 Eylül 1925.
7. "Sermaye Meselesi", *Anadolu*, 10 Kasım 1924.
8. Çiftçi Necati, "Üzümlerimiz", *Türk Sesi*, 20 Temmuz 1923.
9. Mahmut Esat, "Museviler ve İktisadiyatımız", *Türk Sesi*, 13 Ağustos 1923.
10. Çiftçi Necati, "İzmir'in Vaziyet-i İktisadîyesi", *Türk Sesi*, 6 Şubat 1924; N. S., "Selanik Bankası! Levantenler", *Yanık Yurt*, 20 Ağustos 1925 (Bu yazıda Selanik Bankası, bankanın müdürü Mösyö Kaporal ve Levantenler düşman ilan edilmiştir); "Bankalar", *Yanık Yurt*, 21 Ağustos 1925.
11. "Doyçe Bank Meselesi ve İkdam Refikimiz", *Yanık Yurt*, 7 Ağustos 1925.
12. "Bankalar", *Yanık Yurt*, 21 Ağustos 1925.
13. "Türk Bankaları Yok muydu?", *Anadolu*, 1 Eylül 1925.
14. "Osmanlı Bankasının Na-kabil-i Af Bir Küstahlığı", *Yanık Yurt*, 11 Ocak 1926.
15. Mahmut Esat, "Museviler ve İktisadiyatımız", *Türk Sesi*, 30 Temmuz 1923.
16. "Ticaret Birliğinin Dünkü İçtimaı", *Türk Sesi*, 30 Mayıs 1924.
17. "İktisadî Tesanüt", *Anadolu*, 10 Ekim 1924 ve Ali Suat, "Milli İktisadiyatta Para Meselesi ve Tesanüt", *Türk Yurdu*, c. 5, 28 Nisan 1927, s. 351.
18. "İzmir Vilayetinin Aziz Evlatlarına Beyanname", *Hizmet*, 9 Ekim 1927. 1927 yılında iktisat sahası bir savaş meydanı gibi görülmekte ve bu alanda Türk insanından kahramanlıklar beklenmekte, milli iktisat alanında gösterilecek çabalar ise ibadet olarak nitelendirilmekteydi. Bkz. Ali Suat, "İktisadiyatta Milli Hars", *Türk Yurdu*, c. 5, 25 Kanunisâni 1927, s. 50. Ayrıca, iktisat sahasında Türklerden büyük başarılar beklenmekteydi. Nitekim İzmir Ticaret Borsa Sarayının açılış törenindeki nutuklarda da ilginç görüşler ileri sürülmüştür: "Bu bina, Türk'ün iktisadiyatı için yeni bir abidedir... Bu abideyi ilelebed yaşatacak olan Türktür." *Hizmet*, 24 Temmuz 1928 ve *Anadolu*, 24 Temmuz 1928.
19. "Ticaret Mektebi ve Ahali Bankası", *Ahenk*, 22 Aralık 1927.
20. Yakup Kadri "Ecnebi Müdafileri", *Anadolu*, 26 Ekim 1924.
21. Mahmud Reşad, "Ecnebi Sermayesi Endişelenmesin", *Yanık Yurt*, 22 Eylül 1925.
22. Muhittin [Birgen]'in *Halk* gazetesindeki bu yazısı "Ecnebi Sermayesi ve Türkiye" başlığıyla *Anadolu*, 16 Mart 1926'da yayınlanmıştır.
23. "Ticaret Vekaleti ve İmtiyazlı Şirketler", *Anadolu*, 26 Aralık 1925, İzmir'de kamu hizmeti gören şirketlere ilişkin bkz. Sadık Kurt, "*İzmir'de Kamu Hizmeti Gören Kuruluşlar (1850-1950)*", DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü yayınlanmamış doktora tezi, İzmir, 1996.
24. "Türkiye'de Amme Hizmeti Gören Ecnebi ve Milli Sermayeli İmtiyazlı ve İmtiyazsız Şirket ve Müesseselerin Faaliyetleri", *Bayındırlık İşleri Dergisi*, S. 5, (Ekim 1938), s. 401-404.
25. Tezel, *age*, s. 80.
26. Tezel, *age*, s. 89.
27. Zafer Toprak, Türkiye'de Ekonomi ve Toplum, (1908-1950), *Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, İstanbul, 1995, s. 150.
28. Yusuf Akçura, "İktisadî Siyaset Hakkında", *Türk Yurdu*, c. 12, 1333/1917; François Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura 1876-1935*, (Çev. A. Er), İstanbul, 1996, s. 169-170.
29. Toprak, *age*, s. 150.
30. Tezel, *age*, s. 153.
31. Çağlar Keyder, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Türk Tüccarının Millileşmesi", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1979/1980 Özel Sayısı, s. 239. Aynı yazar, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, İstanbul, 1993, s. 122 vd.
32. Keyder, *agm*, s. 245.
33. Keyder, *agm*, s. 251-252.

KADINLARI ÇALIŞTIRMA CEMİYETİ HİMAYESİNDE

Savaş Yetimleri ve Kimsesiz Çocuklar: "Ermeni" mi, "Türk" mü?

YAVUZ SELİM KARAKIŞLA

Mütareke döneminde İstanbul'da aç çocuklarıyla dul kadınlar. **Clarence Richard Johnson (der), *İstanbul 1920*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.**

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı yıllarında, Osmanlı İmparatorluğu'nda kimsesiz kalan ve yetim veya öksüz düşen çocukların koruma altına alınması ve bakılması, aslında, Dâhiliye Nezâreti'ne bağlı olarak kurulmuş olan Dârü'l-eytâm Müdüriyeti'nin[1] sorumlulukları arasındaydı. Ancak, uzun savaş yılları boyunca, özellikle iç karışıklıklar nedeniyle anne ve babalarını yitiren çok sayıda çocuk sahipsiz ve başıboş durumda kalınca, Dârü'l-eytâm Müdüriyeti'nin çabaları ve olanakları bütün bu yetim ve kimsesiz (bîkes) çocukların bakımına yetişememeye başlamıştı.[2] Çocukların yerleştirilebilecekleri yetimhaneler, yatılı okullar ve bakımevleri çoktan hıncahınç dolmuştu. 1915-1916 yılları arasında İstanbul'a getirilen savaş yetimleri ve kimsesiz çocukların sayısı giderek artmaya başlayınca, İstanbul'da bulunan Notre Dame de Sion, Yedikule'deki İtalyan Mektebi, Galata'daki Rus Manastırı, St. Joseph Mektebi gibi pek çok İngiliz, Fransız, İtalyan ve Rus binasına el konuldu ve bu binalar geçici olarak yetimhanelere dönüştürüldü.[3] Ancak, Maârif Nâzırı Şükrü Bey'in Meclis-i Mebûsân'da yapmış olduğu bir konuşmaya göre 65 ayrı kurumda barındırılan ve sayıları 16.000'i bulan savaş yetimi ve kimsesiz çocukların ihtiyaçları Dârü'l-eytâm Müdüriyeti'nin olanaklarını kat kat aşmaktaydı.[4] Bu amaçla, 1917 yılında kurulmuş olan Himâye-i Etfâl Cemiyeti gibi çeşitli hayır kuruluşları da ortaya çıktı.[5] Hilâl-i Ahmer gibi pek çok Osmanlı hayır kuruluşu da savaş nedeniyle kimsesiz kalmış olan bu çocukların ihtiyaçlarını biraz olsun giderebilmek, acılarını dindirebilmek ve savaşın onların küçük kalplerinde açmış olduğu yaraları biraz olsun sarabilmek amacıyla, Dârü'l-eytâm ve Himâye-i Etfâl Cemiyeti'ne yardıma koşmaya başladılar.

KADINLARI ÇALIŞTIRMA CEMİYETİ'NİN KAMPANYASI

Dârü'l-eytâm Müdüriyeti'ne yardıma koşan hayır cemiyetlerinin arasında Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi de vardı.[6] Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin, kuruluş amacı doğrultusunda Müslüman Osmanlı kadınlarını çalışma yaşamına katmak çabalarının yanı sıra, uygulamaya koyduğu diğer bir uğraş da savaş nedeniyle anne ve babalarını yitirmiş veya çeşitli nedenlerle ebeveynlerinden ayrı ya da uzak düşmüş olan çocuklardan bazılarının cemiyetin koruması altına alınması kararıydı.

1915 yılında, Osmanlı hükümeti Ermeni Tehciri'ne karar verip hemen uygulamaya koyunca, Anadolu'da yaşanan kargaşa ve çatışmalar nedeniyle sahipsiz kalan çok sayıda çocuk partiler halinde Osmanlı başkenti İstanbul'a gönderilmeye başlanmıştı. Kadınları Çalıştırma Cemiyeti ilk ağızda 750 civarında kimsesiz çocuğu koruması altına almış ve geçici olarak cemiyetin İstanbul'da bulunan şubelerinde barındırmaya başlamıştı. Ancak, cemiyetin himayesi altına alınmaları istemiyle 1.800 civarında çocuğun daha İstanbul'a gönderileceği haberi duyulunca, cemiyet bu kadar çok sayıda çocuğa ancak geçici bir süre bakabileceğinden, bu çocukların barındırılabilmesi ve bakılabilmesi için daha başka kaynaklar ve daha kalıcı çareler aramaya başlamıştı.[7]

İşte bu amaçla, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin genel

müdürü İsmâil Hakkı Bey, 12 Temmuz 1917 günü kendi imzasını taşıyan bir dilekçe ile Dâhiliye Nezâreti'ne başvurmuş ve yardım istemişti.[8] Kadınları Çalıştırma Cemiyeti adına yazdığı dilekçede, İsmâil Hakkı Bey cemiyetin koruması altına girmekte olan bu kadar çok sayıda çocuğa cemiyetin kendi olanakları ile bakılamayacağını bildiriyordu. Ancak, cemiyetin düşüncesine göre, bu çocuklar Osmanlı İmparatorluğu'nun her yanında bulunan ticarethaneler, imalathaneler, çiftlikler gibi üretim yapılan yerlerde ve evlerde ev içi hizmetlerde çalıştırılabilirlerdi. Cemiyet bu çocukların barınabilecekleri ve çalışabilecekleri kurumlara yerleştirilmeleri ve evlatlık veya besleme olarak evlere alınmaları konusunda Dâhiliye Nezâreti'nin aracılığını rica ediyordu.[9]

Yani, savaş sırasında yetim ve kimsesiz kalmış olan çocuklar Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin gözetimi ve denetimi altında Dâhiliye Nezâreti'nin bulacağı işyerlerine ve evlere yerleştirilecekti. Böylelikle, bu kimsesiz çocukların çalıştırılması ve emeklerinin karşılığında bakımlarının temin edilmesi düşünülmekteydi. Kimsesiz çocukları emeklerinden faydalanılacak bir işgücü kaynağı olarak görmek ve onları boğaz tokluğuna çalıştırmak, bugün bizlere acımasız beyinler tarafından üretilmiş zalimce bir fikir gibi gelebilir. Ama, yokluklar ve acılarla dolu savaş yıllarında bu zavallı küçük çocukların yaşamlarını kendi emekleri ile kazanmaları fikri Osmanlı toplumunda oldukça makul karşılanmaktaydı.

Dâhiliye Nezâreti, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin teklifini kabul ederek, hemen uygulamaya koydu. Cemiyetin istekleri doğrultusunda, bu çocukların işyerlerinde ve evlerde çalıştırılmak şartıyla bakılmaları için gereken emir verilerek, bu çocuklara iş ve aş aranmaya başlandı. Dâhiliye Nezâreti çeşitli kuruluşlara 25 Temmuz 1917 günü gönderdiği bir yazısında şöyle diyordu:[10]

> Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nin kendi himâyesine iltică eden zükûr ve inâs (erkek ve kız) yetim ve bî-kes (kimsesiz) etfâlin (çocukların) terbiye ve istihdâmlarına hasr-ı ehemmiyet etmekde (önem vermekte) olduğundan etfâl-i mezkûrenin (bu çocukların) ticârethânelere dârü's-sınâalara (sanayi işletmelerine) çiftlik sahiplerine ve dâhili hizmetlerde hânelere emr-i kabûllerinde (kabul edilmelerinde) mazhar-ı rağbet olmaları (talep görmeleri) için icâb edenler nezdinde teşvikât ve tergibât-ı lâzıme ifâsı (gereken teşvik ve özendirmelerin yapılması) tavsiye olunur.

Özellikle Ermeni Tehciri ve Pontus Rum İsyanı sırasında yaşanan çarpışmalar nedeniyle, Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz bölgelerinde çok sayıda çocuk yetim ve öksüz kaldığından, bu çocukların bulundukları bölgelerde çalıştırılmaları ve bakılmaları daha akla yakın görünüyordu. Dâhiliye Nezâreti, 27 Temmuz 1917 günü İmparatorluğun bu bölgelerinde bulunan valiliklere birer yazı göndererek, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin himayesine sığınmış olan çocuklara iş sahaları açılmasına özen gösterilmesini istedi.[11] Elimizde Trabzon Valiliği'ne hitaben yazılmış bir örneği bulunan bu yazıdan, Dâhiliye Nezâreti'nin desteğini sağlamış olan cemiyetin bu sorunu yerinde ve yerel otoritelerin yardımıyla çözmeye karar verdiği açıkça anlaşılmaktadır.

Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nun her tarafından çok sayıda kimsesiz çocuk akın akın İstanbul'a gelmeye devam ediyordu. Bu çocuklardan yaşları küçük olan bazılarının etnik kökenlerinin belirlenebilmesi bile çok güçtü. Gerçi, erkek çocukların sünnetli olup olmadıklarına bakılarak en azından "Müslüman" olup olmadıkları belirlenebilmekteydi. Ama kız çocuklar için böyle bir "alâmet-i fârika" (ayırt edici özellik) bile bulunmamaktaydı.

Bir camideki Müslüman mülteciler.

Kimsesiz çocuklar (altta).
C. R. Johnson (der), *age.*

İrfan Orga*, Bir Türk Ailesinin Öyküsü *adlı kitabında, Kuleli Askeri Lisesi'ne getirilen kimsesiz çocukların etnik kimliği konusundaki çekişmeyi de anlatır.

Çocukların büyük bir kısmı konuşabilecek ve kendisini ifade edebilecek yaşta olduklarından, konuştukları dil ve şivelerinden etnik kimlikleri ve kökenleri kolaylıkla tesbit edilebilmişti. Ancak, kendisini ifade edemeyecek kadar küçük yaşlardaki çocuklar için durum biraz daha farklıydı. Bu çocukların zaman içerisinde değişime uğramaları ve bakımları için verildikleri ailelerin etnik kimliğine bürünmeleri kaçınılmazdı. Özellikle, Ermeni kökenli küçük çocukların da Kadınları Çalıştırma Cemiyeti aracılığıyla Türk ailelerin yanına verilmekte olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle, bu çocukları etnik kökenlerinden ayırdığı söylenen Türklerin, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin eliyle yeni bir "devşirme" ve "Türkleştirme" harekâtına giriştikleri konuşulur olmuştu.

Söylentiler aldı yürüdü. Ermeniler İttihâdçıları kimsesiz Ermeni çocuklarına karşı sistemli bir "asimilasyon" politikası uygulamakla suçluyorlardı. Özellikle Ermeni basını, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin yetim ve kimsesiz çocuklarla ilgili politikasını kıyasıya eleştirdi. Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, İttihâdçı Osmanlı hükümetinin uygulamaya koymuş olduğu Ermeni Tehciri'ne destek olmakla ve Tehcir'in bile yapamadığı etnik temizliği "devşirme" yöntemiyle gerçekleştirmeye çalışmakla suçlandı. 30 Ekim 1918 günü Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından, Enver Paşa gibi bazı ileri gelen İttihâdçıların yurtdışına kaçmak zorunda kalmasından ve İstanbul'un 13 Kasım 1918 günü İngiliz, Fransız ve İtalyan kuvvetleri tarafından işgal edilmesinden sonra, bu konu yeniden gündeme geldi.

Kurucusu Enver Paşa'nın yurtdışına kaçmasından sonra Osmanlı toplumundan ve özellikle İşgal Kuvvetleri'nden "İttihâdçı" damgasını yemiş olan Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi de zor günler geçirmeye başlamıştı. Cemiyetin yürüttüğü faaliyetler, özellikle de "kimsesiz çocukların emekleri karşılığında bakılmaları" kampanyası incelemeye alınmıştı. İtilaf kuvvetlerinin baskıları sonucunda, özellikle Ermeni Soykırımı iddialarını takibe alan Amerikalı görevliler, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti ve diğer hayır kuruluşları tarafından koruma altına alınmış olan çocuklarla ilgili kayıtları incelemeye ve bu çocukların etnik kökenlerini irdelemeye başladılar. Özellikle de Ermeni ve Rum çocuklarını, "Müslüman" olarak sınıflandırdıkları Kürt ve Türk çocuklarından ayırmaya çalıştılar. Çok dinli, çok uluslu ve çok etnik unsurlu bir devlet olan Osmanlı İmparatorluğu, Düvel-i Muazzama'nın eliyle vatandaşlarının "etnik" kökenlerine göre yeniden bölünmeye ve düzenlenmeye çalışılıyordu...

"IL EST MON FRÈRE!"

Bir Türk Ailesinin Öyküsü isimli anılarında, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin aracılığıyla Birinci Dünya Savaşı yıllarında işçi olarak çalışan annesi Şevkiye Hanım'ın yaşam hikâyesine geniş yer ayıran İrfan Orga'nın anlattıklarına göre, İrfan ve kardeşi Mehmet Orga Mütareke yıllarında Kuleli Askeri Lisesi'nde öğrenciyken, başlarından ilginç bir hikâye geçmişti.[12] 15 Mayıs 1919 günü okula kabul edilen iki kardeş, aralarında bulunan yaş farkı nedeniyle ayrı ayrı sınıflara yerleştirilmişlerdi. Okulda anne ve babalarını savaşta yitirmiş olan çok sayıda kimsesiz çocuk vardı. Bu çocuklardan bir kısmı General Kâzım Karabekir'in Doğu Anadolu'dan toplayarak İstanbul'a yolladığı kimsesiz Ermeni ve Kürt çocuklardan oluşuyordu. Hiçbir devlet veya hayır kurumu bu çocukların bakımını üstlenmeyince, çocuklar mecburen Kuleli'ye gönderilmişlerdi. Aynı şekilde, Enver Paşa'nın Arnavutluk'tan toplattırmış olduğu Arnavut asıllı kimsesiz çocuklar ve Cemal Paşa'nın da Suriye valiliği zamanında Suriye'den göndermiş olduğu kimsesiz Arap çocuklar da, bu İttihâdçı liderlerin yurtdışına kaçmasından sonra ortada kalmışlar; neticede, geçici olarak Kuleli'ye alınmışlardı. Şevkiye Hanım gibi Müslüman ve Türk ebeveynler Kuleli'ye gelip çocuklarını ziyaret ettiklerinde, okulda bulunan Kürt ve Ermeni çocukların sayısının yüksekliği karşısında hayrete düşüyorlardı.[13]

Bir sabah, Kuleli'nin koridorlarında Amerikalıların okulda bulunan bütün Ermeni çocukları kendi denetim ve korumaları altına alacakları söylentisi duyuldu. Bu çocuklar okulda onlar için boşaltılmış olan ayrı bir binada Amerikalıların gözetiminde bakılacaklardı. Hemen hazırlanan bu binanın tepesine, bir Amerikan bayrağı çoktan çekilmişti bile. Haberin duyulmasıyla birlikte, "Amerikalıların himayesinde olabildiğince şımarmış" olan Ermeni çocuklar ve bu ilgiye sahip olamadıkları için "sinirlerinden neredeyse tepinecek" durumda olan Kürtler ve sataşmalara ve laf atmalara ayak uyduran Türk öğrenciler arasında büyük çekişmeler ve kargaşalar yaşandı.[14] Okulun idarecileri de olayları yatıştırmak için "ellerinden geleni" yapıyordu: "Yüzbaşının sopası, önüne gelenin kafasına inerek, her zamankinden daha fazla iş yaptı o gün."[15]

Her sınıf ayrı ayrı toplanmış

ve "birkaç Amerikalı subay, bir Ermeni papaz ve yanlarında uzun boylu, dümdüz göğüslü ve kalın çerçeveli gözlüklü bir Amerikalı kadın" ve bir de tercümandan oluşan bir heyetin denetiminden geçirilmişti.[16] Tercüman "bütün Ermeniler bu tarafa!" diye bağırınca, İrfan'ın sınıfında bulunan çocukların çoğu "o tarafa" geçmişti. Daha sonra, "o tarafa" ayrılmayan çocuklardan bazıları da kendilerine sorulan sorulara verdikleri cevaplar ve özellikle de Amerikalı kadının çocukların yüzlerini incelemesi neticesinde verdiği karar sonucunda, "Ermeni" olarak kabul edildiler ve "o tarafa" ayrıldılar. İrfan Orga anılarında, "Ayırdığı çocuklar Kürttü. Anlayamıyorum, hangi ölçüye dayanıp Kürtleri Ermeni safına sokuyor. Bir süre benim yüzüme de baktı, ama sıradan çıkarmadı" demektedir.[17]

Küçük İrfan ve "Türk" arkadaşları hemen bahçeye koşarak "Ermeni"lerin toplanmış olduğu odanın penceresinden bakarlar: "Bize el sallıyor, küfür ediyor, alayla bağırıyorlardı. Geri mi kalacağız, el işaretlerini onlara aynen iade ettik. Üstelik suratlarını dağıtacağımızı da söyledik."[18] Kuleli'de bulunan çocukların arasında sağlanmış olan "etnik barış", yabancı büyüklerin ellerini işin içine sokmasıyla birlikte, birdenbire bozuluvermişti.

"Ermeni" çocukların bulunduğu bir odadan kardeşi Mehmet'in kendisini çağıran sesini duyan İrfan bir anda irkilmiştir. Gerçekten de, Mehmet camdan dışarıdaki ağabeyine seslenmiş ve elini camdan uzatıp ağabeyinin elini tutarak "beni de Ermenilerle birlikte götürüyorlar" diye bağırmıştır.[19] Ancak, Mehmet'in bu yakarışını duyan daha büyükçe bir Ermeni çocuk, Mehmet'i camın dibinden çeker alır. İrfan hemen kendi sınıf başkanıyla birlikte Amerikalı subayların yanına gider, durumu onlara anlatmaya çalışır. Ancak, Ermeni asıllı olduğu anlaşılan tercüman onları bir kenara iter. Bu arada, "Ermeni" öğrenciler ikişerli sıra halinde okuldan çıkmaya hazırlanmaktadır. İrfan bu öğrencilerin arasına karışarak kardeşini bulur ve onun üstüne kapaklanır. Bir yandan da bağırmaktadır: "Bizi bırakın! Bu benim kardeşim. Biz Türk'üz. Adı Mehmet!"[20] "Ermeni" çocuklardan biri sırıtarak cevap verir: "Benim de adım Mehmet. Ne olacak yani?" Tercüman İrfan'ın sıradan çıkarmış olduğu kardeşini yerden kaldırıp, yeniden sıraya sokmaya çalışır. İrfan adamın kasıklarına bir tekme atarak haykırır: "Benim kardeşimi götüremezsiniz. O Türktür!" Bunun üzerine, Amerikalılar ve Ermeni papaz onların yanına gelirler. Küçük İrfan bir yandan Amerikalılara kardeşini gösterip "Türk! Türk!" diye bağırmakta, bir yandan da tercüman ve Amerikalı subaylara karşı fiziksel olarak direnmeye çalışmaktadır. Son çare olarak, savaştan önce devam ettiği Gedikpaşa'daki Fransız okulunda öğrendiği kırık dökük Fransızca'sıyla, *"Il est mon frère!"* (O benim kardeşim!) diye bağırır. Tercüman bunu anlar anlamaz, Mehmet'i bırakır. Amerikalı kadın tercümana İngilizce bir şeyler söyleyince, İrfan kadına *"Cochon Américaine"* (Amerikan domuzu) diye bağırır ve kulağının üstüne tokadı yer.[21] İrfan Amerikalı kadının tokadını yemiş, ancak bu arada kardeşi Mehmet'i "Ermeni" olmaktan kurtarmayı (!) da başarmıştır.

SAVAŞ YETİMLERİ VE KİMSESİZ ÇOCUKLAR

Ancak, Osmanlı Devleti'nin ve Müslüman Osmanlıların kurmuş olduğu hayır kurumlarının koruması altında bulunan kimsesiz ve yetim çocukların bir kısmı, Mütareke yıllarında birdenbire ortaya çıkıveren bu "Ermeni" ya da "Türk" olma meselesini pek bu kadar kolay atlatamamıştı. İstanbul'un 13 Kasım 1918 günü işgal edilmesiyle birlikte, İtilaf kuvvetlerinin de desteğini kazanan Ermeniler savaş yıllarında İttihâd ve Terakki Cemiyeti'ne yakın olan hayır kurumları tarafından "asimile" edilmiş ve "Türkleştirilmiş" olduğunu iddia ettikleri kimsesiz "Ermeni" çocukların peşine düşmüşlerdi. Ancak, bu arada verdiğimiz örnekten de açıkça görülebileceği gibi, gerçekten Türk asıllı olan çocuklar da "Ermeni" olarak toplandığı için, bu sefer de Türk basını Ermenileri "asimilasyon" politikaları uygulamakla suçlamaya başlamıştı.

1919 yılının nisan ayında bu konudaki gerginliğin iyiden iyiye artması üzerine, 28 Nisan günü İstanbul Polis Müdüriyet-i Umûmiyesi, yani İstanbul polis genel müdürlüğünden Dâhiliye Nezâreti'ne "mühim ve gayet müsta'celdir (aceledir)" işaretli bir rapor gönderilmişti.[22] Rapora göre, savaşta kimsesiz kalmış ve geçici olarak çeşitli hayır kuruluşları tarafından çeşitli kuruluşlara ve ailelere dağıtılmış olan Ermeni çocuklar çeşitli Ermeni örgütleri tarafından toplanmaya çalışılmaktaydı. Bu amaçla, İngiliz İşgal Kuvvetleri'nin gözetimi altında Amerikalı, Türk ve Ermeni kökenli üç kadından ibaret bir heyet oluşturulmuştu. Bu heyet tarafından Beyoğlu'nda bir ev kiralanarak, toplanacak olan etnik kimliği belirsiz ve "Ermeni" asıllı olduğu sanılan çocukların geçici iskânı için hazırlanmıştı. İtilaf devletlerinin polisleri, Türk polisini haberdar etmeksizin, Müslüman ailelerin gözetimine verilmiş olan "Ermeni" çocukları toplamaya ve Ermeni Patrikhanesi'ne bağlı bir yetimhaneye yerleştirmeye başlamışlardı.

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin aracılığıyla çeşitli işyerlerine ve evlere dağıtılmış olan çocuklar da bu arada incelemeye alınmışlardı. Bu amaçla, Ermeni Patrikhanesi'nden görevlendirilen Çakıryan Efendi, 1919 yılının ocak ayında Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin Çarşıkapı'daki genel merkezine gelerek, cemiyet aracılığıyla çeşitli ev ve işyerlerine dağıtılmış olan çocukların kayıtlarının tutulduğu defteri almıştı.[23] Aradan üç ay geçtiği halde defter cemiyete geri verilmemiş olduğu gibi, defterde yer alan çocuklar birer birer verilmiş oldukları ailelerden toplanmaya başlanmıştı. Polis Müdüriyet-i Umûmiyesi, raporunda çeşitli evlerden alınan ve aslında Müslüman oldukları bilinen Türk,

HÜVİYYETİ MEÇHUL ÇOCUKLAR İÇİN

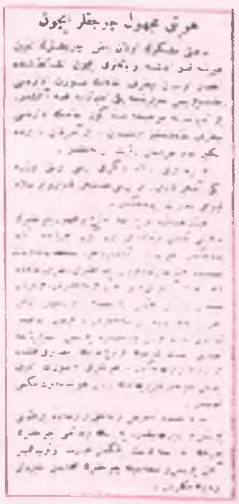

Mâhiyeti meşkûk olan bazı çocukların tayîn-i hüviyyetine kadar iâşe ve ibâteleri için Nişantaşı'nda ihzâr olunan bî-taraf hânenin sûret-i idâresi hakkında Polis Müdüriyeti'nce iki talimâtnâme kaleme alınmışdır. Bu talimâtnâme mûcibince mezkûr hânenin idâresi bî-taraf hânede mukîm bir müslümân, bir Amerikan, bir de Ermeni hanım tarafından rü'yet olunacakdır.

Bunlara biri islâm ve diğeri Ermeni olmak üzere iki aşçı kadın, bir Ermeni hizmetçi kadın ve bir islâm kapıcı muâvenet edecekdir.

Heyet haftada üç def'a ictimâ ve meçhûl çocukların mâhiyetini tedkîk ve tedkîkâtını on gün zarfında ikmâl edecekdir. Ahvâl-i istisnâiyede veyahut istihsâl-i malûmât zımnında taht-ı nezâretde bulunan çocukları bî-taraf hânede daha fazla alıkoymak hakkını hâiz bulunacaklardır. Bunlardan müslüman olanlar Osmânlı polisine ve Ermeniler dahi Patrikhâne'ye iâde olunacaklardır. Bundan mâadâ tedkîkâtı hitâm bulan çocuklara Polis Müdüriyeti'nce tasdîk edilmek şartıyla bu üç hanımın imzâları tahtında bir vesîka verilecekdir. Hüviyyetleri bu sûretle tayîn edilen çocuklara verilecek olan hüviyyetnâmelerin hükmü kat'idir.

Binâ dâhilinde tahsîs olunacak bir odada bir Osmânlı polisi bulundurulacakdır. Polisin vazifesi çocukların hâricle ihtilâtına mümânaat etmekden ibâret olup mahmîler ancak polis vâsıtasıyla çocukların sıhhatinden haberdâr olabileceklerdir.

İkdâm, no. 8008,
25 Şabân 1337 / 26 Mayıs 1335 / 26 Mayıs 1919, s. 2.

Kürt ve Balkan göçmeni çok sayıda çocuğun Ermeni Patrikhanesi tarafından zorla toplandığını ve din değiştirmeye zorlandığını bildirmekteydi.[24] Polis raporuna göre, Müslüman ailelerin yanına evlatlık olarak alınmış olan ve hatta ne Ermeni ve ne de Hıristiyan olan çocuklardan bazıları da bu arada "Ermeni" diye toplanmışlardı. Bu arada "bazı coşkun Ermeni gençleri" de pervasız bir şekilde evlere girip çıkmakta ve Müslüman evlerinin mahremiyetini ve Müslüman kadınların tesettür kurallarını hiçe sayarak, evlatlık olarak verilmiş olan çocukları geri toplamaya çalışmaktaydı. Polis Müdüriyet-i Umûmiyesi, Ermeni Patrikhanesi gözetiminde yapılan bu mesken ihlallerinin ve "aşırılma" olarak nitelendirdiği zorla çocuk toplamaların bir an önce durdurulmasını istiyordu. Çocukların etnik kimlikleri ve kökenleri de İtilaf devletlerinin değil, Osmanlı polisinin gözetimi altında incelenmeliydi.[25]

Dâhiliye Nezâreti'nin tepkisiz kalması üzerine, İstanbul Polis Müdüriyet-i Umûmiyesi 2 Mayıs tarihinde şehrin genel asayiş durumuna ilişkin olarak hazırladığı bir raporda bu isteklerine yeniden yer vermiş ve Dâhiliye Nezâreti'ni bu konuda diplomatik girişimlerde bulunmaya çağırmıştı.[26] Bunun üzerine, Dâhiliye Nezâreti 6 Mayıs günü Hâriciye Nezâreti'ne konuyu ileterek, İtilaf devletleri polislerinin işgal altındaki İstanbul'da Ermeni Patrikhanesi'nin yönlendirmeleri ile çeşitli evlerden "Ermeni" olduğunu varsaydıkları çocukları topladıklarını bildirmiştir.[27] Dâhiliye Nezâreti'nin yazısına göre, Müslüman olduğu kesin olan, hatta ebeveynleri hayatta olan çocuklar bile İtilaf devletlerinin polisi ve Ermeniler tarafından toplanmışlardır. Dâhiliye Nezâreti'ne göre, "hissiyât-ı milliye ve diniyeyi (milli ve dini hisleri) tehyîc ve rencîde eden (heyecanlandıran ve inciten) ve islâm çocuklarının bile sûret-i cebriyede (zorla) Patrikhane'ye götürülerek tenassur ettirilmesini (Hıristiyanlaştırılması) intâc eyleyen (sonucunu doğuran) harekâtın kat'iyyen izâlesi (kesinlikle giderilmesi)" gerekmekteydi.[28]

Hâriciye Nezâreti'nin girişimleri sonucunda, bu gibi olayların İtilaf devletlerinin temsilcilerine örneklerle anlatılmasına gerek duyulmuş ve 10 Mayıs günü Dâhiliye Nezâreti İstanbul Polis Müdüriyet-i Umûmisi'ne bir yazı yazarak bu konuda ellerinde bulunan bütün somut delillerin toplanarak Dâhiliye Nezâreti'ne iletilmesini istemişti.[29] Polis Müdüriyet-i Umûmiyesi, topladığı bütün delilleri 22 Mayıs 1919 günü ayrıntılı bir rapor halinde Dâhiliye Nezâreti'ne iletti.[30] Bu raporda, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin merkezinden alınan defterde adı yazılı çocukları etnik kökenlerine göre ayırmakla görevli Amerikalı, Ermeni ve Türk üç kadından oluşan heyetin Türk üyesi ve Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin temsilcisi olan Nezihe Hanım'ın, heyetin diğer üyeleri tarafından yapılanlar karşısında çaresiz kaldığı bildirilmekteydi. Raporda, ayrıca, Nezihe Hanım'ın yardımcısı olan ve heyetin Beyoğlu'nda tutmuş olduğu evde görev yapan Kadınları Çalıştırma Cemiyeti görevlisi Sadiye Hanım'ın Şişli Karakolu'na gönderdiği bir dilekçeye de yer verilmektedir:[31]

> Şişli Komiser Muavinliği'ne,
> Bi-taraf (tarafsız) evde bulunduğum vaziyet gittikçe müşkil ve tahammül-şiken (güç ve dayanılmaz) bir hâle geliyor. Türk'ün kılıcının kırıldığından bir tavr-ı istihfâfkârâne (aşağılayıcı bir tavırla) bahs olunmaktadır. Bu gece bir çocuk daha tenassur ettirildi (hıristiyanlaştırıldı). Bugün bu çocuk karşıdaki bir hâneye gönderildi. İtiraz edersem bir tavr-ı âmirâne (emreder bir tavır) ile vazifemin yalnız bu hânede oturmakdan ibâret olduğu söylenmektedir. Eğer hükümet vazifeme zâhir (arka çıkan) değil ise, bu bedbaht ma'sûmların tenassur ettirilmesi (hıristiyanlaştırılması) kabul olunmamış ise bu hânede bulunmaklığıma ve azâb-ı vicdâni (vicdan azabı) ile her dakika kalben kan ağlamaklığıma lüzûm kalmamış demektir. Herhâlde eğer mümkin ise bu bedbaht çocuklara muâvenet-i aliyeleri ni ricâ ederim. Dün çocukları bir yere çıkarmayacaklarını Nezihe hanım efendiye ve Amerikalı madmazele vaad etmiş oldukları hâlde, bugün ço

cuğun biri hânede yoktur. Bu nizâm-şiken (düzeni bozan) bir hâldir. Beyân-ı ma'lûmât ederim efendim.

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin temsilcisi Sadiye Hanım'ın bu yürek parçalayıcı satırları Dâhiliye Nezâreti'ni harekete geçirmeye yetmişti. Dâhiliye Nezâreti 24 Mayıs günü, var olan durumu hemen Sedâret'e bildirdi.[32] Ermeni Patrikhanesi adına Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'ne yollanmış olan Çakıryan Efendi'nin isteği üzerine kendisine verilmiş olan cemiyet defterinin tahrif edildiğini ve bu defterde kayıtlı bazı Müslüman çocukların da "Ermeni" olarak gösterildiğini ayrıntılarıyla anlattı. Dâhiliye Nâzırı Ali Kemâl Bey, Türkler ve Ermeniler arasındaki nefret hislerinin daha da artmasına yol açan bu durumun Meclis-i Vükelâ'da, yani Osmanlı hükümet toplantısında görüşülmesini istedi.[33] Bu arada hiç zaman kaybetmeyerek, Hâriciye Nezâreti'ni de durum hakkında bilgilendirdi ve İngilizlerin koruması altında bulunan bu kurumda olup bitenlerin kendisine ayrıntılarıyla bildirilmesini istedi.[34]

Dâhiliye Nâzırı Ali Kemâl Bey'in bu kesin tavrı ve durumu Osmanlı hükümetinin toplantısına kadar çıkarması, olayı bir anda alevlendirmişti. Olay Türkçe yayın yapan Osmanlı gazetelerine de yansımış ve Türk kesimin büyük tepkisini çekmişti. *İkdâm* gazetesi 26 Mayıs tarihli nüshasında "Hüviyyeti Meçhûl Çocuklar İçin" başlığını taşıyan ve konuyu okuyucularına ayrıntılarıyla duyuran bir makale yayımladı.[35] Yazıya göre, etnik kimliği henüz belirlenememiş olan kimsesiz çocukların bakılmakta olduğu Nişantaşı'ndaki tarafsız evin yönetiminin düzenlenebilmesi için Polis Müdüriyeti iki talimatname düzenletmiş ve evin iç işleyişini kontrol altına almaya çalışmıştı.[36]

Bu talimatnamelere göre, İngilizlerin himayesi altındaki tarafsız evin idaresinde bir Müslüman, bir Amerikalı ve bir de Ermeni kadın görevli bulunmaktadır. Talimatname metinlerinde "Müslüman kadın üye" ile kastedilen, Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi temsilcisi Nezihe Hanım'dır. Bu üç kadın idareciye ek olarak, biri Ermeni ve diğeri de Müslüman iki aşçı kadın, bir Ermeni kadın hizmetçi ve bir de Müslüman erkek kapıcı tarafsız evde çalışmaktadır. Ayrıca, bu binada kendisine ayrılmış özel bir odada bir Osmanlı polisi nöbet tutmaktadır. "Polisin vazifesi çocukların hâriçle ihtilâtına mümânaat etmekden (dışarıyla görüşmesine engel olmakdan) ibâret olup, mahmîler (koruyucular) ancak polis vâsıtasıyla çocukların sıhhatinden haberdâr olabileceklerdir."[37]

Talimatnamelere göre, üç kadından oluşan idare heyeti haftada üç kez toplanarak, on gün içinde tek tek bütün çocukların etnik kimliklerini belirlemekle görevlidir. Ancak, çeşitli sebeplerle çocukların etnik kimliğinin belirlenememesi halinde, bu süre uzatılabilecektir. Çocuklardan Müslüman oldukları anlaşılanlar Osmanlı polis kuvvetlerine, Ermeni oldukları belirlenenler de Ermeni Patrikhanesi'ne teslim edileceklerdir. Haklarında yapılan araştırma sonuçlanan ve etnik kimliği belirlenen bütün çocuklara bu üç yönetici kadının imzasını taşıyan bir belge verilecektir. Bu belgeler Polis Müdüriyeti tarafından tasdik edilecek ve bu çocukların kimliği de böylece kesinlik kazanmış olacaktır.[38]

Bu haberden iki gün sonra yayımlanan "Hüviyyeti Meçhul Çocuklar" başlıklı bir başka makalede, Kayseri'den getirilmiş olan 220 çocuğun İstanbul'a geldiklerinde Ermeni Patrikhanesi'nin görevlileri tarafından trenden alınarak Nişantaşı'ndaki tarafsız ev yerine Beyoğlu'nda bulunan Ermeni kilisesine götürüldükleri Osmanlı kamuoyuna duyurulmaktadır.[39] İddialara göre, şimendüferden indirilen çocuklar "bisküvi ve sâire ile i'zâz edildikten" yani

Esayan Ermeni Yetimhanesi bandosu.
C. R. Johnson (der), *age.*

Altta: Ermeni Patriği I. Zaven.
***Armaş Ruhban Okulu, 25. Yıl Hatıra Kitabı*, İstanbul, 1914.**
Vağarşag Seropyan Koleksiyonu.

ağırlandıktan sonra, kiliseye götürülmüşler ve "dün dahi mezkûr (adıgeçen) kiliseye gelen bazı kimseler çocuklara Ermeni olduklarını ve kendilerine baba ve anneleri sorulduğu zamân söylemek üzere birer isim öğretmişlerdir."[40]

Çocukları teslim almak üzere Polis Müdüriyeti tarafından gönderilen polis memurlarına çocukların verilmemesi üzerine, Polis Müdür-i Umûmisi Halil Bey bir basın açıklaması yapmış ve "bunlar, Müslümân olduğundan kâmilen (noksansız olarak) Dârü'l-eytâm'a yerleşdirilecekdir. Badehu (ileride) Anadolu'dan gelecek olan çocuklar meyânında (arasında) hüviyyetleri malûm olmayanlar zuhûr eylediği takdîrde bunlar da ancak bî-taraf hânede tayîn-i hüviyyetinden sonra aidiyeti tebeyyün edecek (anlaşılan) mahalle verilecekdir" demişdir.[41]

2 Haziran tarihli *İkdâm*'da çıkan "Müslüman Yetimler" başlıklı bir diğer makalede, Kayseri'den geldikten sonra Ermeni Patrikhanesi tarafından Beyoğlu'nda bir evde tutulan 220 çocuğun "cebren tenassur etdirildiği", yani zorla Hıristiyanlaştırıldığı öne sürülmektedir.[42] Polis Müdürü'nün bu çocukların Müslüman olduğu ve Dârü'l-eytâm'a yerleştirilmeleri gerektiği konusundaki ısrarı üzerine, çoğunluğu kız olan bu 220 çocuktan yalnızca 45 tanesi Polis Müdüriyet-i Umûmiyesi'ne teslim edilmiştir.[43]

Yazıda yer alan iddialara göre, "müslümân olduklarını bilâpervâ (pervasızca) söyleyen diğer çocukların darb edildikleri (dövüldükleri) haber alınmış ve muâyeneleri için bir tabîb gönderilmişdir."[44] Doktor muayenesi sonucunda, "çocuklarda üç dört günlük darb asârı görülmüş" ve çocuklardan bir tanesinin yaraları ciddi olduğundan hastaneye yatırılmasına karar verildiği düzenlenen bir doktor raporuyla Polis Müdüriyeti'ne bildirilmiştir.[45] Makale, "Müslümân olan diğer çocukların Dârü'l-eytâm'a verilmediği" haber alınmıştır iddiasıyla sona ermektedir.[46]

Osmanlı basınında yer alan bu suçlamalar[47] üzerine, Ermeni Patriği Serpiskopos Zaven Efendi 2 Haziran günü Dâhiliye Nezâreti'ne bir yazı yazarak durumu Osmanlı hükümetine açıklamaya çalıştı.[48] Ermeni Patrikhanesi, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti tarafından Kayseri'den getirtilmiş olan ve etnik kimlikleri tam olarak bilinmeyen çocuklardan 220 tanesinin Beyoğlu Ermeni Kilisesi'ne bağlı bir evde tutulmakta olduklarını kabul ediyordu. Ancak, Patrikhane'ye göre Müslüman çocukların Hıristiyanlaştırıldıkları iddiası doğru değildi. Dahası, bu gibi asılsız iddialar Ermeni ve Türk gazeteleri arasında karşılıklı atışmalara, karşılıklı "asimilasyon" suçlamalarına ve iki toplum arasında giderek artan kışkırtmalara ve gereksiz yere gittikçe tırmanan olaylara yol açmaktaydı.[49] Ermeni Patrikhanesi İstanbul Polis Müdüriyet-i Umûmiyesi'ni tarafsız davranmamakla suçluyor ve kimsesiz çocukların durumunun araştırılması işinin başka bir kuruma devredilmesini istiyordu.[50]

Ermeni Patriği Serpiskopos Zaven Efendi'nin Polis Müdüriyet-i Umûmiyesi'nin kimsesiz çocuklar hakkındaki yetkilerinin başka bir kuruma devredilmesi konusundaki bu isteği Dâhiliye Nezâreti'nde pek kabul görmedi. Bunun üzerine, bir hafta sonra, Ermeni Patrik Vekili Yervant Efendi *İkdâm* gazetesine ayrıntılı bir beyanat verdi.[51] Yervant Efendi kendisine yöneltilen bir soru üzerine sözlerine "ben öyle zannediyorum ki bundan sonra Ermeni ve Türklerin beraber yaşaması biraz güç olacakdır. Çünkü iki unsurun birbirine karşı kuyruk acısı var ve bu acının izâlesi (giderilmesi) kolay kolay mümkün değildir" cümleleriyle başlamıştı.[52] Söz Kayseri'den getirilen iki yüz kadar çocuğun dayak zoruyla "Ermeni" yapıldıkları konusunda Osmanlı basınında yer alan iddialara gelince, *İkdâm* muhabiriyle Yervant Efendi arasında şu karşılıklı konuşma geçmiştir:[53]

> *[Buradan bir iki cümle sansür tarafından çıkarılmıştır.]*
>
> Bunların hepsi de mugâyir-i hakikatdir (gerçeğe aykırıdır). Kayseri tarafından son defa iki yüzden fazla yetim getirdiler. Bunların cümlesi (tamamı) için islâm deniliyor idi. Bu çocuklar Beyoğlu Ermeni kilisesine getirildi ve İngilizlerle Amerikalılar huzûrunda tahkikât icrâ edildi, Ermeni olduklarını söylediler.
>
> Bunların içerisinde milliyeti meçhûl olanlar da bî-taraf hâneye (tarafsız eve) götürüldü.
>
> - Çocuklar, Kayseri'den getirildiği vakit kiliseye götürüleceği yerde usûlen (başlangıçta) bî-taraf hâneye (tarafsız eve) götürülmesi daha muvâfık (uygun) değil mi idi?
>
> - Kilisede İngilizler ve Ameri-

HÜVİYYETİ MEÇHUL ÇOCUKLAR

Kayseri'de ötede beride kimsesiz kalmış iki yüz yirmi kadar çocuğun Dersaâdet'e i'zâm edildiğini yazmış idik. Bu çocukların İstanbul'a geleceğinden haberdâr olan Ermeni Patrikhânesi bir memûr-ı mahsûs göndererek kamilen müslümân olan bu çocukları şimendüferden alıp kendilerini bisküvi ve sâire ile i'zâz etdikden sonra Beyoğlu'nda bulunan bir Ermeni kilisesine yerleşdirilmişlerdir. Dün dahi mezkûr kiliseye gelen bazı kimseler çocuklara Ermeni olduklarını ve kendilerine baba ve anneleri sorulduğu zamân söylemek üzere birer isim öğretmişlerdir.

Çocuklar kendilerini teslîm için Polis Müdüriyeti tarafından gönderilen memûrlara da teslîm edilmemişdir.

Dün akşâm geç vakit bu mes'ele hakkında malûmâtına müracaat eden bir muhâbirimize Polis Müdür-i Umûmiyesi Halil bey:

Bunlar, Müslümân olduğundan kâmilen Dârü'l-eytâm'a yerleşdirilecekdir. Ba'dehu Anadolu'dan gelecek olan çocuklar meyânında hüviyyetleri malûm olmayanlar zuhûr eylediği takdîrde bunlar da ancak bî-taraf hânede tayîn-i hüviyyetinden sonra aidiyeti tebeyyün edecek mahalle verilecekdir, demişdir.

İkdâm, no. 8010,
27 Şabân 1337 / 28 Mayıs 1335 / 28 Mayıs 1919, s. 2

MÜSLÜMAN YETİMLER

Kayseri'de kimsesiz kalmış olan iki yüz yirmi islâm çocuğunun Dersaâdet'e gönderildiğini ve çocukların Ermeni Patrikhânesi tarafından Beyoğlu'nda bir mahalle konularak cebren tenassur etdirildiğini ve kendilerini Dârü'l-eytâm'a almak için bir heyet gönderileceğini yazmış idik. Müstahberâtımıza nazaran kısm-ı küllîsi kız olan bu iki yüz yirmi çocukdan yalnız kırk beşi Polis Müdüriyet-i Umûmiyesi'ne teslîm edilmişdir.

Müslüman olduklarını bilâ-pervâ söyleyen diğer çocukların darb edildikleri haber alınmış ve muâyeneleri için bir tabîb gönderilmişdir. Netice-i muâyenede fi'l-hakîka çocuklarda üç dört günlük darb asârı görülmüş ve bu bâbda tanzîm olunan rapor Polis Müdüriyeti'ne tevdî' olunmuşdur. Çocuklardan bir tanesinin yarası ziyâde olduğundan hastahânede taht-ı tedâviye alınmışdır. Müslümân olan diğer çocukların Dârü'l-eytâm'a verilmediği müstahberât-ı mütemmimemizdendir.

İkdâm, no. 8015,
3 Ramazân 1337 / 2 Haziran 1335 / 2 Haziran 1919, s. 2.

kalılar da var idi. Bunlar da Türkçe biliyorlar idi. Mâdem ki İngiliz ve Amerikalılar orada bulundular, orası da bî-taraf hâne (tarafsız ev) oldu demekdir. Bu yetimler, Türk veya Ermeni olduklarını söylediler ise o tarafa teslîm edildi. Bizim evlâdlarımızdan yarısı bizim elimize geçecek gibi değil. Çünkü bunlar ufakdan alınmış ve Türkleşdirilmişdir. Bir polis şimdiye kadar bir Ermeni çocuğunu getirip bize teslîm etmedi. Ele geçirdiklerimiz, hep bizim bulduklarımızdır.

[Buradan bir iki cümle sansür tarafından çıkarılmıştır.]

Ertesi gün yayınlanan *İkdâm* gazetesinin birinci sayfasında, "Ermeni Patrik Vekili'nin Beyanatı Münâsebetiyle" başlığını taşıyan bir cevap yayınlandı.[54] Yazının neredeyse yarısı, özellikle de "Çocukların Çekdikleri" başlıklı bölümün tamamı, zamanın sansür memurları tarafından sansürlenmiş olduğu için bu bölümler gazetede boş olarak yayınlanmıştır. Buna rağmen, Ermeni Patrik Vekili Yervant Efendi'nin beyanatında yer alan iddialara Polis Müdüriyeti'nin verdiği cevapları içermesi bakımından ilginçtir.

"Polis Müdüriyeti'nde en ziyâde sahib-i selâhiyet (yetki sahibi) bulunan bir zât" tarafından verilen bu cevaplar, hiç şüphe yok ki dönemin Polis Müdür-i Umûmisi Halil Bey'in ağzından çıkmıştır.[55] Beyanata göre, Ermeni ve Türk yetimleri aslında Ermeni Patrikhânesi'nin veya Polis Müdüriyeti'nin değil, Dâhiliye Nezâreti ile Dârü'l-eytâm'ın yetki ve sorumluluğu altında bulunmaktadır. Ermeni Patrikhânesi tarafından bu işten alınması istenilen Polis Müdüriyeti'nin en yetkili kişisine göre, "bu gibi çocukların milliyetlerinde tereddüd hâsıl olursa Ermeni veya islâm ahâli arasında mûcib-i galeyân ahvâl tahaddüsü (coşkunluk doğuracak olaylar ortaya çıkması) ihtimâline karşı müdâhaleye mecbûr oluyor"du.[56]

Bu amaçla Nişantaşı'nda tarafsız bir ev hazırlanmış ve "milliyetlerinde şüphe ve tereddüd hâsıl olan çocukların tayîn-i milliyetleri (milliyetlerinin belirlenmesi) için Türk, Amerikan ve Ermeni hanımlardan mürekkeb bir muhtelit (karma) heyetin kontrolüne" verilmişti. Bu konuda hazırlanan iki talimatnameye göre, etnik kimliği belirsiz veya şüpheli olan bütün çocukların bu tarafsız eve alınması ve heyet tarafından kimliklerinin tespit edilmesi gerekmekteydi. İstanbul Dârü'l-eytâm Müdürlüğü'nün Kayseri Dârü'l-eytâm Müdürlüğü'ne daha önceden yazmış olduğu yazılar üzerine, Kayseri'den 360 çocuk iki parti halinde İstanbul'a gönderilmişti. Kayseri'den getirilmiş olan ikinci partide yer alan 220 çocuğun Beyoğlu Ermeni kilisesine gönderilmesi ve bunun gazetelere dedikodu (kîl ü kâl) şeklinde yansıması da olayı giderek tırmandırmıştı.[57]

Polis Müdürü'nün bu konu hakkında bundan sonra yer alan "Çocukların Çekdikleri" başlıklı sözleri ve açıklamaları dönemin sansür memurları tarafından metinden tamamen çıkartılmıştır. Ancak, beyanatın sansür edilmemiş olan son kısmında, Ermeni Patrik Vekili Yervant Efendi'nin bir iddiasına daha cevap verilmekteydi:[58]

> Patrik vekili efendi, Polis Müdüriyeti şimdiye kadar bize hiç bir Ermeni çocuğu teslîm etmemişdir, diyor. Bunu bütün mevcûdiyetimle (varlığımla) redd ederim. Polis marifetiyle (aracılığıyla) Patrikhâne'ye, Ermeni Katolik Kilisesi'ne, Galata Ermeni Muhâcirîn Komisyonu'na yüz onbir çocuk teslim edilmişdir. Bi'z-zât Patrik Vekili'nin mühr-i resmisiyle (kendi resmi mühürüyle) elimizde cümlesinin teslîm edildiğine dâir makbûz ilmühaberleri vardır. Polis Müdüriyeti uhdesine isâbet eden (üzerine düşen) vazifeyi yapmışdır ve ba'demâ da (ileride de) yapacakdır.

Hem Ermeni Patriği Serpiskopos Zaven Efendi, hem de Ermeni Patrik Vekili Yervant Efendi Polis Müdürü'nün bu görevden alınmasını istemişlerdi. Ancak, Dâhiliye Nezâreti bu kimliği belirsiz savaş yetimleri ve kimsesiz çocuklarla ilgilenme görevini Polis Müdüriyet-i Umûmisi'nin üzerinden almadı. Tam tersine, 11 Haziran 1919 günü Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin genel müdürü Salahaddin Bey'in bir dilekçesi üzerine, İstanbul Polis Müdüriyet-i Umûmiyesi Ermenileri Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'ne yapmakta oldukları müdahalenin hemen kaldırılması yolunda uyardı.[59]

SONUÇ

Savaş yıllarında kimsesiz ve yetim kalmış ve Kadınları Çalıştırma Cemiyeti aracılığıyla çeşitli ev ve işyerlerinde bakılmış olan çocuklar, kendilerini bütün bu siyasi ve etnik mücadelelerin ortasında buluvermişlerdi. Sonuçta, gerçekte etnik kökeni tam olarak belli olmayan savaş yetimi ve kimsesiz çocuklardan bazıları "Türk," bazıları da "Ermeni" yapılmış oldu...

ERMENİ PATRİK VEKİLİ NE DİYOR?

Ermeniler ile Türkler geçinebilirler mi? Kuyruk acısı! Vilâyât-ı şarkiyede neler oluyor? Antranik'in askerleri. Ermenilerde ekseriyet var mı? Kayseri'den gelen iki yüz yirmi çocuk. Kiliseler, bi-taraf hâne mi? Polis müdürü Halil bey için ne diyorlar? Doğrusu hangisi! Ahvâl-i umûmiye ne merkezde?

Son günlerde Anadolu'dan getirilen, müslümân eytâmın Ermeni Patrikhânesi'nce Ermeni oldukları iddiâsıyla alıkonulmakda olduğundan ve hatta arada cebr isti'mâl edildiğinden beyân-ı şikâyet olunmakdadır. Polis Müdüriyeti'nden alınan malûmât-ı resmiye ile de teeyyüd eden bu mesele ile islâm - Ermeni unsurları arasındaki münâsebât-ı müstakbele hakkında mütâlaasını istifsâr etmek üzere muharrirlerimizden birini dün Kumkapı'daki Patrikhâne'de bulunan Ermeni Patrik Vekili Yervant efendiye i'zâm eyledik. Kendisine irâd olunan sûâller ile verilen cevâblar şâyân-ı kayd olduğu cihetle bervech-i ati aynen kayd ediyoruz:

- Efendi hazretleri, Türk ve Ermeni unsurları münâsebât-ı müstakbelesi hakkındaki mütâlaanızı dermeyân eder misiniz?

- Ben öyle zann ediyorum ki bundan sonra Ermeni ve Türklerin beraber yaşaması biraz güç olacakdır. Çünkü iki unsurun birbirine karşı kuyruk acısı var ve bu acının izâlesi kolay kolay mümkün değildir.

- Vilâyât-ı şarkiyeden malûmât alıyor musunuz?

- Evet malûmât alıyoruz.

Aziziye, Haçin, Sivas taraflarından bu yolda malûmât geliyor.

- Halbuki biz, bunun aksini haber alıyoruz. Mevsûkiyetini bildiğimiz bir habere nazaran beş bini mütecâviz Ermeni mitralyöz ve top ile mücehhez olduğu hâlde Van ve mülhakâtında etrafa tasalluta başlamışlar. Bunun için size hiç bir haber gelmedi mi?

- Ben aksini söyleyeceğim, oradan gelen bir adamın ifâdesine nazarân ne kadar Kürd var ise cümlesi silâhlanmışlardır. Hem bunun hakkında Paris'den de bir telgrafnâme var. Kürdler, yerlerine gitmek isteyen Ermenileri hudûddan içeri bırakmıyorlar. Ermeniler yerlerine gitmek istiyorlar. Bir de oralara birçok Türk ve Kürdler yerleşdirilmesi sûretiyle islâm nüfûsu teksîf edilmek isteniyor.

- Pek âlâ, biraz evvel bahs eylediğim tecâvüzlerin Antranik'in maiyetindeki Ermeni askeri tarafından ikâ' edildiğinden ve islâm nüfûsu teksîf için yerleşdirilmekde olduğundan bahs eylediğiniz Türk ve Kürdlerin de evvelce Rus istilâsı üzerine muhâceret etmiş ve bu kere avdete başlamış olan ahâli-i islâmiye olmadığından emin misiniz?

- Ermenilerin Erivan taraflarında kırk elli bin kadar Ermeni askeri vardır. Hudûdu tecâvüz etmek isteyenler bunlar değildir. Bunlar evvelce firâr etmiş olanlardır, şimdi yerlerine gelmek istiyorlar. Dediğim gibi kırk elli bin müsellah Kürd bunlara mâni' oluyor.

Oralara yerleştirilmek istenilen Kürdler de İran taraflarında toplatdırılmakdadır. 1915 senesinden evvel vilâyât-ı sittede bir milyon üç yüz bin Ermeni var idi. Bunların dört yüz bini Rusya'ya geçdiler. Bunlardan elli bini Rusya'da açlıkdan, sefâletden telef oldu. Amerika ve Rusya'da bulunan bakiyesi şimdi yerlerine gelmek istiyorlar. Hudûdda Türk ve Kürdler olmasaydı bunlar yerlerine şimdiye kadar yerleşmiş olur idi.

- Bir Ermenistan hükümeti teşkîli arzû edilen vilâyât-ı şarkiyede Ermeniler nüfûs i'tibârıyla hâiz-i ekseriyet midirler?

- Tabii şimdi ekseriyetimiz yokdur. Bu malûm. Fakat bir şey var, on sene evvelinden başlayarak, Selânik'den ve hatta diğer taraflardan mahzâ Türklerin tayîn-i ekseriyeti için oralara birçok muhâcirler yerleşdirildi. Bunlar yerlerine iâde ve Kafkasya'daki iki milyon Ermeni de buralara nakl edilsin. Göreceksiniz ki ekseriyet lehimize hâsıl olacakdır.

Hem ekseriyet-i nüfûs meselesi cây-i bahs değildir. Çünkü Bulgaristan'da Rumeli'de Türkler ekseriyeti teşkîl eyledikleri hâlde Bulgarlar'a yine muhtâriyet-i idâre verildi. Şu esâs kabûl edilir ise ekseriyetin hiç ehemmiyeti yokdur. Ermeniler orada dört bin seneden beri yaşıyorlar.

- Nüfûsun ekserisini müslümânların teşkîl eylediğinden bahs buyurduğunuz Bulgaristan ve Rumeli'de elyevm Türkler az kalmışlardır.

- Evet, bunlar muhâceret etmişlerdir.

- Teşkîline uğraşılmakda olan Ermeni hükümetinin şekl ve idâre-i müstakbelesi ve Amerika mandası hakkındaki mütâlaa ve malûmâtınızı lütfen izâh eder misiniz?

- Ermenistan zann ederim ki cumhuriyet şeklinde olacakdır. Hükümetin şeklini Paris'de Bogos Nubar Paşa'nın riyâseti altındaki heyet tayîn ve tesbît edecekdir. Yeni teşekkül edecek olan Ermenistan hükümeti dâhilinde mütemekkin bütün milletler Ermeniler ile aynı hukûk ve vâzifeye tâbi' tutulacaklardır.

Ermeniler, umûmiyetle Amerika hükümetinin mandasını arzû ediyor. Fakat bunun kabûl edilip edilmediğine dâir kat'i bir malûmât yokdur.

- Bazı islâm çocuklarının husûsuyla Kayseri'den gelen iki yüz yirmi çocuğun kiliseye götürülerek Ermeni olduklarını söylemeleri için darb edildiklerini gazeteler yazıyor. Bunların içerisinde babaları katl edilmiş islâm çocukları da var imiş?

[Buradan bir iki cümle sansür tarafından çıkarılmıştır.]

Bunların hepsi de mugâyir-i hakikatdir. Kayseri tarafından son defa iki yüzden fazla yetim getirdiler. Bunların cümlesi için islâm deniliyor idi. Bu çocuklar Beyoğlu Ermeni kilisesine getirildi ve İngilizlerle Amerikalılar huzûrunda tahkikât icrâ edildi, Ermeni olduklarını söylediler.

Bunların içerisinde milliyeti meçhûl olanlar da bî-taraf hâneye götürüldü.

- Çocuklar, Kayseri'den getirildiği vakit kiliseye götürüleceği yerde usûlen bî-taraf hâneye götürülmesi daha muvâfık değil mi idi?

- Kilisede İngilizler ve Amerikalılar da var idi. Bunlar da Türkçe biliyorlar idi. Mâdem ki İngiliz ve Amerikalılar orada bulundular, orası da bî-taraf hâne oldu demekdir. Bu yetimler, Türk veya Ermeni olduklarını söylediler ise o tarafa teslîm edildi. Bizim evlâdlarımızdan yarısı bizim elimize geçecek gibi değil. Çünkü bunlar ufakdan alınmış ve Türkleşdirilmişdir. Bir polis şimdiye kadar bir Ermeni çocuğunu getirip bize teslîm etmedi. Ele geçirdiklerimiz, hep bizim bulduklarımızdır.

[Buradan bir iki cümle sansür tarafından çıkarılmıştır.]

- Ahvâl-i umûmiye hakkındaki fikriniz nedir? Harb münâsebetiyle muhtell olan sükûn-ı umûmi acaba yakında teessüs edecek midir?

- Bunu, ancak büyük diplomatlar keşf edebilir. Wilson Prensipleri'nin sûret-i umûmiyede revâç bulacağını pek de zann etmiyorum. Esâsen kendisi de prensiplerinin bazılarından sarf-ı nazar etdi.

Bu prensiplerin heyet-i umûmiyesi bir müddet sonra vukû' bulacak yeni bir muhârebeden sonra tatbîk edilebilecekdir. İşte o zamân insânlar, daha ziyâde tekâmül etmiş olurlar.

İkdâm, no. 8021,
9 Ramazân 1337 / 8 Haziran 1335 / 8 Haziran 1919, s. 1.

ERMENİ PATRİK VEKİLİ'NİN BEYANATI MÜNASEBETİYLE

Polis Müdüriyeti'nin vazifesi. Bî-taraf hâne yerine Beyoğlu kilisesine. Polisin müdâhalesine ehemmiyet verilmemiş. İlk önce. Polis Müdüriyeti'ndeki makbûzlar.

Kayseri'den getirilen iki yüz yirmi yetim çocuğun tayîn-i hüviyyetlerine ve haklarında tatbîk olunan cebr ve şiddete dâir mülâlaalarını istifsâr eylediğimiz Ermeni Patrik Vekili Yervant efendinin dünkü nüshamızda münderic beyânâtı üzerine Polis Müdüriyeti'nde en ziyâde sahib-i selâhiyet bulunan bir zât bu bâbda beyânât-ı atiyede bulunmuşdur:

Polis Müdürü'nün Vazifesi:

Polis Müdüriyeti Ermeni veya Türk eytâmı ile meşgûl olacak bir dâire değildir. Bunun ile meşgûl olan Dâhiliye Nezâreti'yle Dârü'l-eytâm Müdüriyeti'dir. Polis Müdüriyeti bu gibi çocukların milliyetlerinde tereddüd hâsıl olursa Ermeni veya islâm ahâli arasında mûcib-i galeyân ahvâl tahaddüsü ihtimâline karşı müdâhaleye mecbûr oluyor. Hatta bunun için Nişantaşı'nda bir bî-taraf hâne tesîs olunmuşdur. Bundaki maksad milliyetlerinde şüphe ve tereddüd hâsıl olan çocukların tayîn-i milliyetleri için Türk, Amerikan ve Ermeni hanımlardan mürekkeb bir muhtelit heyetin kontrolüne vaz' etmekdir.

Bu gibi şüpheli çocuklar bu muhtelit heyetin tahkikâtına arz olunuyor ve orada bunların milliyetlerinde

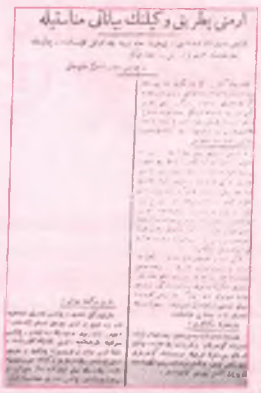

hâsıl olacak kanâat ile muâmele ediliyor. Şu hâle nazarân milliyetleri meşkûk olanların behemehâl mezkûr bî-taraf hâneye sevkleri iktizâ ederken Beyoğlu kilisesine sevk edilmesi gazetelerdeki kîl ü kâl ve dolayısıyla Kayseri eytâmı meselesi çıkmışdır.

Çocukların Çekdikleri:

Dersaâdet Dârü'l-eytâm Müdüriyeti'nden Kayseri Dârü'l-eytâm Müdüriyeti'ne gönderilen bir tahrîrât ile mahallinde bulunan islâm çocukların tefrikiyle Dersaâdet'e gönderilmeleri bildirilmiş idi. Bunun üzerine Kayseri'den iki defada üç yüz altmış çocuk gönderilmişdir.

[Buradan iki üç paragraf sansür tarafından çıkarılmıştır.]

Patrik Vekili'ne Cevâb:

Patrik Vekili efendi, Polis Müdüriyeti şimdiye kadar bize hiç bir Ermeni çocuğu teslîm etmemişdir, diyor. Bunu bütün mevcûdiyetimle redd ederim. Polis marifetiyle Patrikhâne'ye, Ermeni Katolik Kilisesi'ne, Galata Ermeni Muhâcirîn Komisyonu'na yüz onbir çocuk teslim edilmişdir. Bi'z-zât Patrik Vekili'nin mühr-i resmîsiyle elimizde cümlesinin teslîm edildiğine dâir makbûz, ilmühaberleri vardır. Polis Müdüriyeti uhdesine isâbet eden vazifeyi yapmışdır ve ba'demâ da yapacakdır."

İkdâm, no. 8022,
10 Ramazân 1337 / 9 Haziran 1335 / 9 Haziran 1919, s. 1.

1. Dârü'l-eytâm hakkında şu kaynaklara bakılabilir: Necdet Sakaoğlu, "Darüleytamlar", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. II, İstanbul, 1994, s. 558-559; Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı Eğitim Tarihi*, İstanbul, 1991, s. 148.
2. Birinci Dünya Savaşı sonunda İstanbul'da bulunan savaş yetimleri ve kimsesiz çocukların sayısı ve etnik dağılımı, bu çocukların barındırılmakta olduğu bütün yetimhanelerin sayısal dökümü ve İstanbul'da bulunan yetimhanelerdeki yaşam koşulları ve eğitim olanaklarının ayrıntılı bir özeti için, bkz. Anna Welles Brown, "İstanbul'da Yetimhaneler", Clarence Richard Johnson (der), *İstanbul 1920*, İstanbul, 1995, s. 197-221.
3. Necdet Sakaoğlu, "Darüleytamlar", *DB İstanbul Ansiklopedisi*, c. II, s. 558.
4. *ibid*, s. 559.
5. Himâye-i Etfâl Cemiyeti hakkında şu kaynaklara bakılabilir: *Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu'nun Küçük Bir Tarihçesi, 1921-1939*, Ankara, 1940; Hasan Akbayrak, "Himaye-i Etfal Cemiyeti", *Tarih ve Toplum*, c. IX, no. 52 (Nisan 1988), s. 31-33; Mustafa Şahin, "23 Nisan ve Himaye-i Etfal", *Toplumsal Tarih*, c. VII, no. 40 (Nisan 1997), s. 15-17.
6. Kadınları Çalıştırma Cemiyeti hakkında şu kaynaklara bakılabilir: Tülin Sümer, "Türkiye'de İlk Defa Kurulan Kadınları Çalıştırma Derneği", *Belgelerle Türk Tarihi*, c. II, no. 10 (Temmuz 1968), s. 59-63; Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat*, Ankara, 1982, s. 316-319, 341, 412-414; Zafer Toprak, "Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti: Kadın Askerler ve Milli Aile", *Tarih ve Toplum*, c. IX, no. 51 (Mart 1988), s. 34-38; Serpil Çakır, "Osmanlı Kadın Dernekleri", *Toplum ve Bilim*, no. 53 (Bahar 1991), s. 139-159; Tiğinçe Özkiper Oktar, "Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, 1920 Senesi Raporu", *Toplumsal Tarih*, c. IX, no. 54 (Haziran 1998), s. 19-22; Yavuz Selim Karakışla, "Enver Paşa'nın Kurdurduğu Kadın Birinci İşçi Taburu: Osmanlı Ordusunda Kadın Askerler", *Toplumsal Tarih*, c. XI, no. 66 (Haziran 1999), s. 15-24. Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi ve onun yan kuruluşlarından birisi olan Birinci Kadın İşçi Taburu konusunda benim kaleme almış olduğum daha geniş kapsamlı bir inceleme yazısı da yakında yayınlanacaktır.
7. BOA, DH.İ.UM, Dosya: E-37, Sıra: 6, Aded: 3, Vesika: 2.
8. *ibid.*
9. *ibid.*
10. BOA, DH.İ.UM, Dosya: E-37, Sıra: 6, Aded: 3, Vesika: 1.
11. BOA, DH.İ.UM, Dosya: E-36, Sıra: 31, Aded: 1.
12. İrfan Orga, *Bir Türk Ailesinin Öyküsü*, İstanbul, 1994, s. 206-210.
13. *ibid*, s. 206.
14. *ibid*, s. 207.
15. *ibid*, s. 207.
16. *ibid*, s. 208.
17. *ibid*, s. 208.
18. *ibid*, s. 208.
19. *ibid*, s. 209.
20. *ibid*, s. 209.
21. *ibid*, s. 209.
22. BOA, DH.KMS, Dosya: 52-2, Sıra: 79, Aded: 10, Vesika: 2 ve 3.
23. BOA, DH.KMS, Dosya: 52-2, Sıra: 79, Aded: 10, Vesika: 6.
24. BOA, DH.KMS, Dosya: 52-2, Sıra: 79, Aded: 10, Vesika: 2 ve 3.
25. *ibid.*
26. BOA, DH.KMS, Dosya: 52-2, Sıra: 79, Aded: 10, Vesika: 4.
27. BOA, DH.KMS, Dosya: 52-2, Sıra: 79, Aded: 10, Vesika: 1.
28. *ibid.*
29. BOA, DH.KMS, Dosya: 52-2, Sıra: 79, Aded: 10, Vesika: 5.
30. BOA, DH.KMS, Dosya: 52-2, Sıra: 79, Aded: 10, Vesika: 6.
31. *ibid.*
32. BOA, DH.KMS, Dosya: 52-2, Sıra: 79, Aded: 10, Vesika: 7.
33. BOA, DH.KMS, Dosya: 52-2, Sıra: 79, Aded: 10, Vesika: 8.
34. BOA, DH.KMS, Dosya: 52-2, Sıra: 79, Aded: 10, Vesika: 9.
35. "Hüviyyeti Meçhûl Çocuklar İçin", *İkdâm*, no. 8008, 25 Şabân 1337 / 26 Mayıs 1335 / 24 Mayıs 1919, s. 2.
36. *ibid.*
37. *ibid.*
38. *ibid.*
39. "Hüviyyeti Meçhûl Çocuklar", *İkdâm*, no. 8010, 27 Şabân 1337 / 28 Mayıs 1335 / 28 Mayıs 1919, s. 2.
40. *ibid.*
41. *ibid.*
42. "Müslüman Yetimler", *İkdâm*, no. 8015, 3 Ramazân 1337 / 2 Haziran 1335 / 2 Haziran 1919, s. 2.
43. *ibid.*
44. *ibid.*
45. *ibid.*
46. *ibid.*
47. Ben gelişmeleri konuya özel hassasiyet gösteren *İkdâm* gazetesinden takip ettim. *İkdâm*'da yer alan bu suçlamaların karşılığını dönemin Ermenice gazetelerinde de bulmak, eminim ki mümkündür.
48. BOA, DH.KMS, Dosya: 52-2, Sıra: 79, Aded: 10, Vesika: 10.
49. *ibid.*
50. *ibid.*
51. "Ermeni Patrik Vekili Ne Diyor?", *İkdâm*, no. 8021, 9 Ramazân 1337 / 8 Haziran 1335 / 8 Haziran 1919, s. 2.
52. *ibid.*
53. *ibid.*
54. "Ermeni Patrik Vekilinin Beyânâtı Münâsebetiyle", *İkdâm*, no. 8022, 10 Ramazân 1337 / 9 Haziran 1335 / 9 Haziran 1919, s. 1.
55. *ibid.*
56. *ibid.*
57. *ibid.*
58. *ibid.*
59. BOA, DH.KMS, Sıra: 3271, Dosya: 53-1, No: 57, Aded: 1.

ARŞİVDEN BİR BELGE (6)

Güneş Tutulması Tokat Voyvodası Mehmed Ağa'nın Şerrinden mi? (1760)

YAVUZ SELİM KARAKIŞLA

T.C. BAŞBAKANLIK
DEVLET ARŞİVLERİ GENEL

11 Ağustos 1999 günü saat 14:20'de binyılın *(millenium)* son güneş tutulmasını yaşadı Türkiye. Dünyanın dört bir yanından bilim adamları güneş tutulması sırasında gözlemler ve ölçümler yapmak için bu tutulmanın en rahat şekilde gözleneceği Orta Anadolu'ya toplandılar.

Güneş ile Dünyanın arasına ayın kısa bir süre için girmesinden ibaret olan güneş tutulması, yılda en az iki, en çok dört defa gözlenen bir tabiat olayı, aslında. Güneşin bundan daha sık tutulduğu bazı sıradışı yıllar da var. Örneğin, 1935 yılında, güneş tam beş kez tutularak bir "dünya rekoru" kırmış durumda.

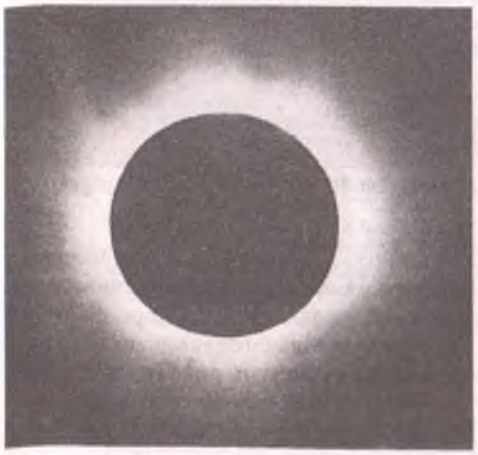

Dünyanın herhangi bir noktasında 400 yıllık bir süre içinde en az bir defa güneş tutulması gözleneceği tahmin edilmektedir. Günümüzde bilgisayarlar vasıtasıyla yapılan matematiksel hesaplamalarla, bir güneş tutulmasının ne zaman nerede ve kaç dakika süreyle izlenebileceği, tam veya kısmî olarak mı gözükeceği tanı olarak hesaplanabilmektedir. Örneğin, 11 Ağustos 1999 günü yaşanmış olan "yüzyılın son güneş tutulması"nın Orta Avrupa, Türkiye, Ortadoğu ve Hindistan'dan geçen 70 mil genişliğinde bir kuşak içinde kalan bölgelerde 2 dakika 23 saniye süreyle izlenebileceği, 1989 yılında yayınlanmış olan bazı kaynaklarda yer almıştır.[1]

Ancak, tarih boyunca güneş tutulmaları birer doğa olayı olarak değil, birer doğaüstü gelişme olarak algılanmıştır. Örneğin, MÖ 1268 yılında, Kadeş Savaşı'nı sona erdiren asıl nedenin savaş meydanını bir anda karanlığa ve savaşan tarafları da büyük bir korkuya boğan bir tam güneş tutulması olduğu söylenmektedir. Güneş tutulması gibi doğa olayları tarih boyunca çeşitli halklar tarafından felaket veya kıyamet habercisi, yöneticilerin kötü idaresinin bir sonucu, tanrıların gazabı vb şekillerde yorumlanmıştır. Ünlü kâhin Nostradamus, 1999 yılında dünyayı yok olmanın eşiğine getireceğini öne sürdüğü Avrupa Savaşı'nın da bir güneş tutulmasının ardından yaşanacağını iddia etmiştir!

İşte aşağıda okuyacağımız belge, 1760 yılında Tokat'ta gözlenen bir tam güneş tutulmasından (küsûf-ı şems-i küllî) Tokat voyvodası Mehmed Ağa'nın kötü idaresinin sorumlu olduğuna dair halk arasında yayılan bir dedikodu (kıyl ü kal) üzerine Tokat'ta kaleme alınmış ve Osmanlı sarayına gönderilmiştir.

1. *The New York Public Library Desk Reference*, (New York: Webster's New World, 1989), s. 566-568.

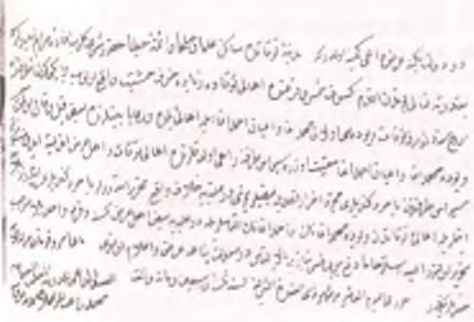

BOA, Cevdet Tasnifi, Dâhiliye, Sıra No: 946, 10 ZA 1173.

Der-i devlet-mekîne arz-ı dâî-i kemîne oldur ki

Medine-i Tokat'da sâkin ulemâ ve sulehâ ve eimme-i ve hutebâ huzûr-ı şer'e gelüb ifâde-i merâm ederler ki bi-kudretullahi teâlâ bundan akdem küsûf-ı şems vukû'unda ahâli-i Tokat'a ziyâde havf [u] haşyet vâki' olub bir iki gün zarfında üç seneden berü Tokat voyvodası olan Mehmed Ağa ve ayân Ahmed Ağa ile ahâli-i belde ve reâyâ beyinlerinde bazı kıyl ü kal olmak hasebiyle voyvoda Mehmed Ağa ve ayân Ahmed Ağa maiyyet üzre Sivâs tarafına râhî olduklarında ahâli-i Tokat ve ehl-i ırz endişe edüb bizi Sivâs tarafından yâhûd kendileri mücerred ızrâr kasdıyla bazılarımızı Deraliyye'ye hilâf-ı vâki' tahrîr etdürürler yâhûd kendileri ederler bilâ-hata etmeleriyle ahâli-i Tokat'dan voyvoda Mehmed Ağa'nın ve Ahmed Ağa'nın iltimâslarıyla Deraliyye'ye bazı ehl-i ırz kimesne ve ferd-i vâhid bilâ-mûcib tahrîr olunur ise istirhâmen def' buyurulması niyâzıyla bi'l-iltimâs der-i ma'delet-penâha arz u i'lâm olundu. Bâki emr ü fermân men lehü'l-emr hazretlerinindir.

Hurrire fi'l-yevmi'l-âşir min şehr-i Zilkâdeti'ş-şerîfe li-sene selâse ve sebaîn ve mie ve elf [10 Zilkade 1173, 24 Haziran 1760]

el-Abdü'd-dâî li'l-devleti'l-aliyyeti'l-Osmâniyye

Mehmed Râgıb el-Mevlâ hilâf be-Medine-i Tokat

BOA, Cevdet Tasnifi, Dâhiliye, Sıra No: 946, 10 ZA 1173

Rumi ve Miladi Takvimler - XI

A. NECATİ AKGÜR
Dr. Müh., Türk Tıp Tarihi Kurumu üyesi

MİLADİ (GREGORYEN) TAKVİMİ

XV. yüzyılın ortalarından başlamak üzere, bu sefer Avrupa'da bir uyanış, kendine gelme, bir hareketlilik göze çarpmaktadır:

Johann Gutenberg (1398-1468), ilk matbaa makinesini yaptı. Fatih Sultan Mehmet, 29 Mayıs 1453 Salı günü İstanbul'u fethetti. Christopher Columbus (1451-1506), 12 Ekim 1492'de Amerika kıtası topraklarına ayak basan ilk kişi oldu. Ferdinand Magellan (1480-1521), yeryuvarlağı üzerinde bir dolanım gezisini gerçekleştirdi. Nicolaus Copernicus (1473-1543), Güneş merkezli evren kuramını (Yerin Güneş etrafında dolanmakta olduğunu) bilim dünyasına kabul ettirdi. Martin Luther (1483-1546), Hıristiyanlıkta reform hareketini başlattı. Bütün bunların sonucu olarak da, Avrupa'da rönesans dönemine girildi.

Ve kilise, 1582'de, Miladi (Gregoryen) takvim değişikliğini gerçekleştirdi. Bu dokuzuncu (ve dökümdeki sonuncu) ölçüm oluyor.

Hıristiyan Avrupa, MÖ 280 yılından bu yana Güneş yılı süresinin 365 1/4 günden biraz daha kısa olduğunu; bu durumdaysa 365 1/4 günlü Jülyen takviminin de, doğal olarak, mevsimlere tam uymadığını ve dolayısıyla yanılgılı olduğunu biliyordu. Öte yandan Paskalya günü, 325 İznik ilkbahar ılımını ölçümüyle, 21 Marta bağlı olarak, kesin bir biçimde belirlenmişti, ama sözü edilen yanılgı nedeniyle, o günden bu güne bir oynama/kayma olmuş olmalıydı. Ancak bu kaymanın ne ölçüde olduğu bilinmiyordu. Gerçi herhangi iki ölçüm değerlerinden yararlanmak yoluyla, bu miktar bulunabilirdi. Ne var ki ilk ölçümler Eski Mısır takvimi ay ve günlerine, 325 yılı ölçümü Jülyen takvimi ay ve gününe, ondan sonraki ölçümlerse Müslümanlarca hep Hicri takvim ay ve günlerine göre yapılmıştı. Bu yüzden, 325 İznik ölçümüyle karşılaştırmak için yeni bir ölçüme gereksinme vardı.

İşte 1582 ilkbahar ılımını ölçümü, Papa Gregoire XIII'ün buyruğuyla ve bu amaçla yapılmıştır.

Ölçümde ilkbahar ılımını 11 Mart'a gelmişti. 325'teyse 21 Mart'taydı.

Demek Jülyen takviminin yanılgısı, 1582-325 = 1257 yılda 10 gün ya da 125,7 yılda 1 gündü.

Söz konusu yanılgı, ölçüm örneğin ertesi yıl, 1583'te yapılmış olsaydı 125,8 yılda 1 gün; üç yıl sonra, 1585'te yapılsaydı 126 yılda 1 gün; 7 yıl önce 1575'te yapılmış olsaydı 125 yılda 1 gün olarak elde edilecekti. Ya da 1582 yılı ölçümü, 325 İznik ölçümüyle karşılaştırılacak yerde, Hipparkhos'un MÖ 146 yılı ölçümüyle karşılaştırılmış olsaydı, 1582-MÖ 146 = 1727 ve 1727 : 14 = 123 yıl hesabıyla, 123 yılda 1 gün; Batlamyus'un 140 yılı ölçümüyle karşılaştırılsaydı, 1582 - 140 = 1442 ve 1442 : 12 = 120 yıl hesabıyla, 120 yılda 1 gün; Melikşah'ın 1079 ölçümüyle karşılaştırılsaydı, 1582 - 1079 = 503 yıl ve 503 : 4 = 126 yıl hesabıyla, 126 yılda 1 gün ölçüsünde olarak elde edilecekti. Günümüzde, bu değer, Jülyen takvimi yılının, 365,25 günün gerçek Güneş yılına, 365,2422 güne göre yanılgı payı, 365,25 - 365,2422 = 0,0078 gün/yıl ve 1 : 0,0078 = 128 yıl hesabıyla) 128 yılda 1 gündür.

Celali takvimini incelerken de işaret ettiğimiz gibi, şimdi yapılması gereken iki iş vardı:

1. Jülyen takviminden, günleri 10 gün ileriye alarak, hemen yeni oluşturulacak olan bir takvime geçmek ve

2. Gelecek binyıllar boyunca da bu yeni takvimin varlığını sürdürebilmesini sağlamak; bunun için de Jülyen takviminin 4 yılda 1 gün şeklindeki artıklama kuralını değiştirmek.

İlk iş olarak, Papa'nın dinsel egemenliğini tanıyan Katolik Avrupa'da, İtalya, İspanya ve Portekiz'de, 4 Ekim 1582 Perşembe'nin ertesi günü, 5 Ekim değil de, 15 Ekim 1582 Cuma sayılarak, takvim 10 gün ilerletilmiş oldu. Böylece 11 Mart'a düşmüş olan ilkbahar ılımını günü de,

325 yılındaki yerine, 21 Mart'a getirilmiş oluyordu.

Bu yeni takvime, Avrupalılar, Papa'nın adından alarak, *Gregoryen takvimi* dediler; bizse, Hz İsa'nın doğum yılı kökenli oluşu dolayısıyla, *Miladi takvim* diyoruz. Geçen yüzyılda *Efrencî* ya da *Frengî* denmekteydi. Aslında Miladi takvim deyimi doğru değildir. Çünkü Jülyen takvimi de Miladi'dir, yani yıl sayılaması Milat'a göre yapılmaktadır.

İkinci işe, Gregoryen takviminin gelecek binyıllar boyunca da hep aynı biçimde işlemesini sağlamak, bir başka deyişle ilkbahar ılımını gününü sürekli 21 Martta tutmak için yapılması gereken işe gelince: 1582'den başlamak üzere, 128 yıllık dönüşümler oluşturmak ve her dönüşümde 124 yıl süresince, eskiden yani Jülyen takviminde yapıldığı gibi, her dört yılda bir, 4'e kesirsiz olarak bölünebilen yıllarda Şubat ayını 29 güne çıkarmak (yılı artıklamak), ancak 128'inci yılın Şubatını 28'e düşürmek (bu yılı olağan yıl saymak)tı.

Ancak o vakitler, az önce de sözünü ettiğimiz gibi, dönüşümlerin 128 yıl olduğu kesin olarak bilinmiyordu. Ölçüm bu süreyi 125,7 yıl olarak vermişti, ama bu 126, 127, 128, ... ya da 125, 124, 123, ... yıl da olabilirdi. Bu bakımdan böyle yapılmadı. Bunun yerine, Jülyen takviminin 4 yılda 1 gün şeklindeki artıklama kuralından da esinlenerek, belki de İslâm döneminin 134 yıllık dönüşümlerinden örneklenerek, dönüşüm süresi 133,333 yıl sayılıp, Jülyen takviminin 4 yılda 1 gün kuralına ek olarak, 400 yılda 3 gün kuralı getirildi. Buna göre 400'e bölünebilen yıllara, 1600, 2000 yıllarına dokunulmayacak (bunlar, eskiden yani Jülyen'de olduğu gibi Şubatı 29 gün çektirilecek), 1700, 1800 ve 1900 (sonra da 2100, 2200, 2300) yıllarındaysa Şubat 28 güne düşürülecekti.

Böylece Miladi (Gregoryen) takviminin artıklama kuralı,

$$365\frac{1}{4} - \frac{3}{400} = 365\frac{100}{400} - \frac{3}{400} = 365\frac{97}{400}$$

hesabına göre, 400 yılda 97 gün deyişiyle özetlenebilecektir.

Bu kural, günümüze değin aksatılmadan uygulandı. Böylece de Jülyen ile Miladi takvimleri arasında, 1582-1700 yılları içerisinde 10 gün olarak ortaya çıkan zaman farkı, 1700-1800 içerisinde 11 güne, 1800-1900 içerisinde 12 güne ve 1900-2100 yılları içerisinde (günümüzde) 13 güne çıktı (Rumi-Miladi gün farkları dökümüne bakınız). Bu dökümden alacağımız önemli bir bilgi de, önümüzdeki 2000 yılı Şubatının her iki takvimde de artıklanarak 29 gün çektirileceği ve dolayısıyla 2000'li yıllarda bu 13 gün farkının aynen kalacağı, ancak 2100 yılında 14 güne çıkacağıdır.

Bu kurala göre Miladi takviminin yıl süresi,

$$365\frac{97}{400} = 365{,}2425 \text{ gün}$$

olmaktadır.

Dolayısıyla bu takvim de kesinkes doğru bir takvim değildir; yaklaşımlı/yanılgılıdır. O gün bu yanılgı ölçüsü bilinmiyordu ama, günümüzde artık Miladi takvimin,

365, 2425 - 365,2422 = 0,0003 gün/yıl

yani 10.000 yılda 3 gün ya da 3333 yılda 1 gün ölçüsünde yanılgılı olduğunu biliyoruz. Ancak bu, ihmal edilebilecek ölçüde, çok küçük bir miktar olduğundan, Miladi (Gregoryen) takvimi için biz yanılgısızdır diyebilmekteyiz.

Öte yandan, yine o zaman, dönüşüm süresi 125 yıl, Jülyen takvimine göre düzeltme miktarı da 500 yılda 4 gün olarak alınabilirdi. Eğer bu yapılmış olsaydı, günümüz değerlerine göre, yanılgı ölçüsü

$$365\frac{1}{4} - \frac{4}{500} = 365\frac{125}{500} - \frac{4}{500} = 365\frac{121}{500} = 365{,}242 \text{ gün}$$

ve 365,2422 - 365,242 = 0,0002 gün/yıl

yani 10.000 yılda 2 gün ya da 5000 yılda 1 gün olacaktı. Buysa daha doğru ve sağlıklı bir takvim demektir.

Özetlersek, Jülyen ile Miladi takvimleri iki noktada birbirinden ayrılmaktadırlar:

1. İlkbahar ılımını: Jülyen'de, 128 yılda 1 gün hesabıyla, sürekli değişir.

Miladi'de ise 21 Mart'tır ve hiç değişmez.

2. Artıklama kuralı: Jülyen'de 4 yılda 1 gün (400 yılda 100 gün).

Miladi'de 400 yılda 97 gün.

İkinci özellik, Miladi takvim için olmazsa olmaz niteliğinde bir temel ilkedir. Ancak birincisi olmayabilirdi; yani 1582'de, ilkbahar ılımını 11 Martta kalabilir, 21 Marta çekilmeyebilir ve dolayısıyla günler 10 gün ilerletilmeyebilirdi. Bu durumdaysa, bütün zamanlarda olduğu gibi günümüzde de ilkbahar 11 Martta (yaz 12 Haziranda...) başlayacaktı. Ancak bunun, takvimbilim açısından hiçbir sakıncası ya da olumsuz yönü söz konusu olmayacaktır.

Sözü edilen düzeltme/iyileştirme ile, Jülyen takviminde 128 yılda 1 gün ölçüsünde sürekli değişen ilkbahar ılımını günü, 325 yılındaki yerine alınarak, değişmez duruma getirildi, dedik.

Bu anlatıma göreyse, Jülyen ile Miladi takvimleri arasında şu temel bağıntı bulunmaktadır:

21 Mart 325 Jülyen = 21 Mart, herhangi bir yıl, Miladi

yani ilkbahar ılımını günü, Jülyen takviminde yalnızca 325 yılı dolayında (kuramsal olarak 325 yılının 64 yıl öncesi ile sonrası olan 260-388 yılları arasında) 21 Marta gelip bunun dışında 128 yılda 1 gün hesabıyla sürekli değişirken, Miladi takvimde hiç değişmeksizin hep 21 Marta (artık yıllarda 20 Marta) gelir.

Bu eşitlik yalnızca 21 Mart için değil, yılın her günü için geçerlidir. Örneğin,

18 Eylül 325 Jülyen = 18 Eylül 325 Miladi = 18 Eylül 1592 Miladi = 18 Eylül 1999 Miladi = 18 Eylül MÖ 835 Miladi

Değerli okurlar ve araştırmacı arkadaşlar, yukarıdaki eşitlik ile kısa açıklama çok önemlidir; bunu ezberleyin ve hiç unutmayın. Çünkü biz bu konudaki sorularımıza yanıt aradığımızda hep bu temel bilgiyi kullanır ve hesaplarımızı buna göre yaparız.

İşte bu gördüğümüz "Rumi-Miladi gün farkları" dökümü de bu iki temel bilgiye (325 yılı denkliği ve 128 yılda 1 gün değişimine) göre düzenlenmiş bulunmaktadır: 325 yılında, Jülyen takvimine göre, 21 Mart olarak ölçümlenmiş olan ilkbahar ılımını, 128 yıl sonra, 453'te (kuramsal olarak 388 ile 516 yılları arasında) 20 Marta; 2 x 128 = 256 yıl sonra, 581'de (516 ile 644 arasında) 19 Marta; ... 1582'de (1582 ile 1700 arasında) 11 Marta düşmüştü. Günümüzdeyse (1900 ile 2100 arasında) 8 Marta düşmüş bulunmak-

RUMİ-MİLADİ (JÜLYEN-GREGORYEN) GÜN FARKLARI DÖKÜMÜ

(Miladi takvimde ilkbaharın girişi = 21 Mart. Hiç değişmez)

Yıllar	Jülyen takviminde İlkbahar girişi	Jülyen takviminde Yaz girişi	Jülyen takviminde Sonbahar girişi	Jülyen takviminde Kış girişi	Jülyen'den Miladi'ye geçişte eklenecek ya da çıkarılacak gün sayısı	Jülyen 29 Mayıs 1953'ün Milâdî karşılığı	Jülyen 29 Mayıs MÖ 1298'in Milâdî karşılığı	Jülyen 29 Mayıs'ın İlkbaharın kaçıncı günü olduğu	Jülyen takviminde Sirius'un heliyak doğuşu (Miladi 18 Tem.)
2100									
1900	8 Mar	9 Haz	10 Eyl	9 Ara	+13 gün			83'ncü gün	5 Tem
1800	9 "	10 "	11 "	10 "	+12 "			82 "	6 "
1700	10 "	11 "	12 "	11 "	+11 "			81 "	7 "
1582	11 "	12 "	13 "	12 "	+10 "			80 "	8 "
1477	12 "	13 "	14 "	13 "	+9 "	29 May		79 "	9 "
1412									
1349	13 "	14 "	15 "	14 "	+8 "	30 "		78 "	10 "
1284									
1221	14 "	15 "	16 "	15 "	+7 "	31 "		77 "	11 "
1158									
1093	15 "	16 "	17 "	16 "	+6 "	1 Haz		76 "	12 "
1028									
965	16 "	17 "	18 "	17 "	+5 "	2 "		75 "	13 "
900									
837	17 "	18 "	19 "	18 "	+4 "	3 "		74 "	14 "
772									
709	18 "	19 "	20 "	19 "	+3 "	4 "		73 "	15 "
644									
581	19 "	20 "	21 "	20 "	+2 "	5 "		72 "	16 "
516									
453	20 "	21 "	22 "	21 "	+1 "	6 "		71 "	17 "
388									
325	21 "	22 "	23 "	22 "	0 "	7 "	16 May	70 "	18 "
260									
197	22 "	23 "	24 "	23 "	-1 "		17 "	69 "	19 "
132									
69	23 "	24 "	25 "	24 "	-2 "		18 "	68 "	20 "
MS 4									
MÖ 60	24 "	25 "	26 "	25 "	-3 "		19 "	67 "	21 "
125									
188	25 "	26 "	27 "	26 "	-4 "		20 "	66 "	22 "
253									
316	26 "	27 "	28 "	27 "	-5 "		21 "	65 "	23 "
381									
444	27 "	28 "	29 "	28 "	-6 "		22 "	64 "	24 "
509									
572	28 "	29 "	30 "	29 "	-7 "		23 "	63 "	25 "
637									
700	29 "	30 "	1 Eki	30 "	-8 "		24 "	62 "	26 "
765									
828	30 "	1 Tem	2 "	31 "	-9 "		25 "	61 "	27 "
893									
956	31 "	2 "	3 "	1 Oca	-10 "		26 "	60 "	28 "
1021									
1084	1 Nis	3 "	4 "	2 "	-11 "		27 "	59 "	29 "
1149									
1212	2 "	4 "	5 "	3 "	-12 "		28 "	58 "	30 "
1277									
1340	3 "	5 "	6 "	4 "	-13 "		29 "	57 "	31 "
1405									
1468	4 "	6 "	7 "	5 "	-14 "			56 "	1 Ağu
1533									
1596	5 "	7 "	8 "	6 "	-15 "			55 "	2 "
1661									
1724	6 "	8 "	9 "	7 "	-16 "			54 "	3 "
1789									
1852	7 "	9 "	10 "	8 "	-17 "			53 "	4 "
1917									
1980	8 "	10 "	11 "	9 "	-18 "			52 "	5 "
2045									
2108	9 "	11 "	12 "	10 "	-19 "			51 "	6 "
2173									
2236	10 "	12 "	13 "	11 "	-20 "			50 "	7 "
2301									
2364	11 "	13 "	14 "	12 "	-21 "			49 "	8 "
2429									
2492	12 "	14 "	15 "	13 "	-22 "			48 "	9 "
2557									
2620	13 "	15 "	16 "	14 "	-23 "			47 "	10 "
2685									
2748	14 "	16 "	17 "	15 "	-24 "			46 "	11 "
2813									
2876	15 "	17 "	18 "	16 "	-25 "			45 "	12 "
2941									
3004	16 "	18 "	19 "	17 "	-26 "			44 "	13 "
3069									
3132	17 "	19 "	20 "	18 "	-27 "			43 "	14 "
3197									
3260	18 "	20 "	21 "	19 "	-28 "			42 "	15 "
3325									
3388	19 "	21 "	22 "	20 "	-29 "			41 "	16 "
3453									
3516	20 "	22 "	23 "	21 "	-30 "			40 "	17 "
3581									
3644	21 "	23 "	24 "	22 "	-31 "			39 "	18 "
3709									
3772	22 "	24 "	25 "	23 "	-32 "			38 "	19 "
3837									
3900	23 "	25 "	26 "	24 "	-33 "			37 "	20 "
3965									
4028	24 "	26 "	27 "	25 "	-34 "			36 "	21 "
4093									
4156	25 "	27 "	28 "	26 "	-35 "			35 "	22 "
4221									
4284	26 Nis	28 Tem	29 Eki	27 Oca	-36 gün			34'üncü gün	23 Ağu
4349									

tadır. 325'ten aşağı doğru gidersek, ilkbahar ılınımı, 325'in 128 yıl öncesinde, 197'de (132 ile 260 arasında, örneğin Batlamyus'un 140 yılındaki çalışmaları sırasında) 22 Marta; 256 yıl öncesinde, 69'da 23 Marta; 384 yıl öncesinde, MÖ 60'ta 24 Marta; ... II Ramses (MÖ 1298-1232) döneminde, MÖ 1212 ve MÖ 1340'ta 2 ve 3 Nisana; Hammurabi (MÖ 1792-1750) döneminde, MÖ 1724'te 6 Nisana ve Nil boyu ile Delta birliğinin sağlaması sırasında, MÖ 3260'larda 18 Nisana geliyordu.

Buna karşı, Miladi takvime göreyse, ilkbahar ılınımı günü, 325'te, 453'te, 581'de, ... günümüzde; 197'de, 69'da, MÖ 60'da, ... II Ramses ve Hammurabi dönemlerinde ve MÖ 3260'larda, yani bütün zamanlarda, hiç değişmeksizin hep 21 Marta gelmektedir. Bu nedenle dökümdeki 325 yılı-21 Mart satırına Miladi satırı da diyebiliriz. [İlkbaharın girişi, gerçekte her yıl 21 Mart'a gelmez. Kuramsal olarak, ilkbahar ılınımı, Burçlar takvimi kesiminde de belirttiğimiz gibi, 4'e bölündüğünde

1993	gibi	1	kalan	veren	yıllarda	21 Mart	sa.	3.00 sıralarında
1994	"	2	"		"	21 Mart	"	9.00 "
1995	"	3	"		"	21 Mart	"	15.00 "
1996	"	0	"		"	20 Mart	"	21.00 "

gerçekleşecektir. Dolayısıyla biz olağan yıllarda 21, artık yılda 20 Mart diyoruz. Celali takvimindeyse, kimi zaman 30 küsur yıl boyunca örneğin hep 21 Mart, kimi zaman 3 yıl 21-1 yıl 20 Mart, kimi 2 yıl 21-2 yıl 20 Mart ya da 1 yıl 21-3 yıl 20 Mart yolunda gidiyordu. Gerçekteyse, ilkbaharın girişi 21 ya da 20 Mart, yazın girişiyse 22/21 Hazirana gelmektedir.|

Şimdi bu döküm ne işe yarar, nasıl kullanılır ve ne anlama gelir?

Bu döküm, ilkin, Jülyen takvimi günlerini Miladi'ye, Miladi günleri Jülyen'e çevirmeye; ikinci olarak da, günlerin mevsimler içerisindeki yerini, boyutunu bulmaya yarar.

Jülyen takvimi günlerini Miladi'ye çevirme: Bilinen bir örneği ele alalım. İstanbul'un fethi, Jülyen takvimine göre, 29 Mayıs 1453 Salı günüdür. Bunu Miladi'ye çevirmek için,

1'inci yol: 1453 (dökümde 1477) yılı satırında "Jülyen'den Miladi'ye geçişte eklenecek ya da çıkarılacak gün sayısı" sütununda +9 gün yazısı görülüyor. Buna göre,

29 Mayıs 1453 Salı, Jülyen+9 gün = 7 Haziran 1453 Salı, Miladi

olacaktır.

2'inci yol: Dökümde 1453 (1477) yılı satırına 29 Mayıs yazdıktan sonra, 325'e yani aşağı doğru 30, 31 Mayıs, 1, 2, 3, ... Haziran şeklinde artarak ininiz. 325 yılı (yani Miladi) satırında 7 Hazirana varılacaktır.

Günlerin mevsimler içerisindeki yeri ve bunun anlamı: 29 Mayıs günü. 1453'te ilkbaharın 79'uncu günüydü. Bunu bulabilmek için yine iki yol var:

1a) Dökümde, 1453'te Jülyen takviminde "ilkbahar girişi"nin 12 Mart olduğu görülmektedir. Buna göre, 12 Mart = ilkbaharın 1'inci günü, 12 Nisan = 32'inci, 12 Mayıs = 62'inci ve 29 Mayıs = 79'uncu günüdür.

b) Bu günün Miladi karşılığı olan 7 Hazirana göre hesaplarsak, yine ilkbaharın 79'uncu gününe varırız. 21 Mart = 1'inci, 21 Nisan = 32'inci, 21 Mayıs = 62'inci, 1 Haziran = 32 Mayıs = 73'üncü ve 7 Haziran = 79'uncu gün.

2) Bunu, bu hesabı yapmadan, dökümden de bulabiliriz. Bunun için, önce, dökümde "Jülyen 29 Mayısın ilkbaharın kaçıncı günü olduğu" sütununu oluşturmamız gerekecektir. Bunun içinse: Miladi 29 Mayısın ilkbaharın kaçıncı gününe geldiğini buluruz (70'inci gün). Bu 70'i 325 yılı satırına yazalım. Sonra yukarı doğru 71, 72, 73, ... aşağı doğruysa 69, 68, 67, ... şeklinde gelirsek sütun oluşturulmuş olacaktır. Şimdi 1453 (1477) yılı satırına bakarsak Jülyen 29 Mayıs 1453'ün ilkbaharın 79'uncu gününe geldiği görülecektir.

Şimdilerde kimi kişiler İstanbul'un fethinin, 29 Mayıs'ta (Miladi) değil, 7 Haziran'da kutlanması gerektiğini söylemektedirler.

Hesaplayacak olursak:

29 Mayıs 1453	Jül.	=	7	Haziran	1453	Mil.	İlkbaharın	79'uncu	günü
16 Mayıs 1999	"	=	29	Mayıs	1999	"	"	70	"	"
25 Mayıs 1999	"	=	7	Haziran	1999	"	"	79	"	"
29 Mayıs 1999	"	=	11	Haziran	1999	"	"	83	"	"

olacaktır. Buna göre,

1. satır) 1453'te Jülyen 29 Mayıs, Miladi 7 Haziran'a ve ilkbaharın 79'uncu gününe gelmekteydi.

2. satır) Biz şimdi bu günü 29 Mayısta (Jülyen 16 Mayısta), yani Jülyen 13 gün, Miladi 9 gün öncesinde ve ilkbaharın 70'inci gününde kutluyoruz.

3. satır) Eğer 7 Haziranda kutlamış olsaydık, Miladi tam, ancak Jülyen 4 gün önce ve ilkbaharın yine 79'uncu günü kutlamış olacaktık.

4. satır) Eğer Jülyen 29 Mayısta kutlasaydık, Jülyen tanı, Miladi 4 gün sonrasında ve ilkbaharın 83'üncü gününde kutlayacaktık.

Ve işte değerli okurlar, arkadaşlar, İstanbul'un fethini günümüzde hangi gün kutlayacak olduğumuz konusunda, buyrun, siz karar verin! Bu dökümе, söz konusu kutlamanın 2100 yılından sonra da hangi günlerde yapılacağı sorusuna verilecek yanıtları vb de ekleyebilirsiniz.

Şimdi II Ramses'in de (MÖ 1292-1232), 29 Mayıs MÖ 1290 günü (Jülyen) İstanbul'u fethetmiş olduğunu düşünelim: Dökümde MÖ 1290 (1340) yılı satırına 29 Mayıs yazdıktan sonra, 325'e doğru 28, 27, 26, ... Mayıs şeklinde gidiyoruz. 325 (Miladi) satırında Miladi 16 Mayıs'a varıyoruz. Ya da 29 Mayıs - 13 gün diyoruz. Böylece,

29 Mayıs MÖ 1290 Jülyen = 16 Mayıs MÖ 1290 Miladi

oluyor. Bu gün ilkbaharın 57'inci günüdür: 1. Jülyen'e göre, MÖ 1290'da ilkbaharın girişi 3 Nisan idi. Bu durumda, 3 Nisan = 1'inci, 3 Mayıs = 31'inci, 29 Mayıs = 57'inci gün. 2. Miladi'ye göre ilkbaharın girişi 21 Marttır. Bu durumdaysa, 21 Mart = 1'inci, 21 Nisan = 32'inci, 1 Mayıs = 31 Nisan = 42'inci, 16 Mayıs = 57'inci gün. 3. Dökümde, MÖ 1290 satırında 57'inci gün.

İstanbul'un fethi, Hammurabi döneminde (diyelim MÖ 1775'te), MÖ 4284'lerde, 325 İznik ölçümü yılında ve günümüzde de Jülyen 29 Mayıs'ta olmuş olsaydı? Bunların hepsini sıralarsak:

		Jülyen		Miladi		
Günümüzde	: 29 May	1999	= 11 Haz	1999.	İlkbaharın	83. günü
Fatih döneminde	: 29 May	1453	= 7 Haz	1453.	"	79. "
325'te	: 29 May	325	= 29 May	325.	"	70. "
II Ramses dön.de	: 29 May MÖ	1290	= 16 May MÖ	1290	"	57. "
Hammurabi dön.de:	29 May MÖ	1775	= 13 May MÖ	1775	"	54. "
MÖ 4284'lerde	: 29 May MÖ	4284	= 25 Nis MÖ	4284	"	34. "

olacaktır.

Böylece Jülyen 29 Mayıs günü, MÖ 4284'lerde soğukça bir güne, II Ramses döneminde ılık bir güne geliyorken, günümüzde sıcak sayılabilecek bir güne gelmektedir.

İşgal Yılları İstanbul'u

Dr. ZÜBEYDE GÜNEŞ YAĞCI
Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü araştırma görevlisi

Dr. Mehmet Temel, *İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998, vi+295 s., 13 ek.

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmasıyla, İtilaf Devletleri 13 Kasım 1918'de İstanbul'u işgal etmişlerdir. Bu tarihte fiili olarak başlayan işgal 16 Mart 1920'de resmileşmiş ve 1923 yılına kadar devam etmiştir. İtilaf Devletleri'nin işgaliyle başlayan İstanbul'daki gelişmeler Türkleri etkilediği gibi Rum ve Ermenileri de farklı yönlerden etkilemiştir. Özellikle Yunan *Megola İdea*'sını gerçekleştirme yönünde faaliyet gösteren Rumlar işgali sevinçle karşılamışlar ve bu yöndeki amaçlarına ulaşabilecekleri ümidine kapılmışlardır. Başta padişah olmak üzere Osmanlı devlet ricali sadece İstanbul'un değil bütün Osmanlı topraklarının İtilaf Devletleri tarafından işgali karşısında sessiz kalmayı tercih etmişlerdir. İstanbul'da yaşayan Türkler; İstanbul'un ve yurdun diğer bölgelerinin işgali karşısında uzun süren savaşlar nedeniyle işgalleri kabul etmek zorunda olduklarını düşünenler, kurtuluşu zamana bırakanlar ve her ne pahasına olursa olsun mücadeleyi tercih edenler şeklinde üçe ayrılmıştır. Bütün bu gelişmeler olurken halkın üzerinde durduğu meselelerden en önemlileri geçimini sağlamak ve hayatını idame ettirebilmekti. Savaş yıllarında halkın sosyal durumu, savaşların siyasi sonuçları kadar, belki de daha fazla incelemeye değer bir konudur. I. Dünya Savaşı ve işgal yıllarında İstanbul'un durumunu inceleyen en önemli eserlerden birisi Bilge Ciris'in *İşgal Altında İstanbul 1918-1923* adlı kitabıdır. Ancak yazar eserinde sosyal meselelerden ziyade İtilaf Devletlerinin Osmanlı hükümetleri ile ilişkileri ve İstanbul'un yönetimi hususunda İtilaf Devletlerinin kendi aralarındaki ilişkilere yer vermiştir. Yine eserde Milli Mücadelenin başlaması ile İstanbul'daki gelişmeler, İtilaf Devletleri ve Osmanlı hükümetleri açısından değerlendirilmiştir. Bu konuda diğer bir çalışma Stefanos Yerasimos'un, İstanbul'daki azınlıkları da ele alan *İstanbul 1914-1923* adlı eseridir. Her iki eserin verdiği bilgiler çok değerli olup, işgalin İstanbul'a getirdiklerine ışık tutabilecek niteliktedir. Ancak bu eserler halkın karşılaştığı sosyal meseleleri ele almaktan ziyade yönetime ve siyasi gelişmelere yer vermişlerdir.

Mehmet Temel'in *İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu* adlı eseri savaşların insanların hayatlarına getirdiği ekonomik ve sosyal sıkıntıları çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Başbakanlık Arşivi'ndeki belgeler, dönemin gazeteleri ve o dönemde yaşayan ve görev alan kişilerin hatıraları ışığında hazırlanan eser, siyasi tarih yanında sosyal tarihe de önem verilmesinin gereğini vurgulamaktadır.

Eser Giriş ve beş bölüm üzerine bina edilmiştir.

Giriş bölümü İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u işgaliyle başlayan gelişmelere ayrılmıştır. Türklerin işgal karşısındaki tepkilerine ve özellikle İstanbul'da yaşayan Rumların tavrına dikkat çekilmektedir. Ayrıca İtilaf Devletleri'nin işgalle birlikte İstanbul'daki uygulamaları ve bu uygulamalardaki Osmanlı hükümetlerini yok sayan keyfilikleri üzerinde durulmaktadır. Bu uygulamalardan bazıları şunlardır: Kamuya ait birçok binanın yanı sıra özellikle Türklerin oturdukları binalara el konulmasına öncelik verilmesi (s. 11-18); İstanbul'da denetimi sağlamak amacıyla -Sağlık Komisyonu, Gıda Komisyonu, Polis Komisyonu vb adı altında- çeşitli komisyonlar kurulması; kapitülasyonların kendi yararlarına uygun olacak şekilde yeniden düzenlenmesi için gerekli çalışmaların yapılması isteğiyle Osmanlı Hükümetine 19 Ocak 1919 tarihinde bir nota verilmesi. Bu notada 1914 yılından itibaren İtilaf Devletleri uyruklarına uygulanan kapitülasyonlarla ilgili idari, mali, adli tedbirlerin ve bunlara temel teşkil eden yasa, nizam ve kararla-

Çırağan Sarayı önünde Fransız işgal kuvvetlerine mensup bir grup astsubay. ***İşgal İstanbul'undan Fotoğraflar,*** **Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.**

rın kaldırılması; I. Dünya Savaşı sırasında konulan gümrük tarifelerinin lağvedilmesi ve savaş öncesinde uygulanan tarifenin yeniden yürürlüğe konulması; tüketim vergisinin kaldırılarak ithalattan değer üzerine %11, ihracattan %1'den fazla gümrük vergisi alınmaması (s. 18-25) şeklindeki istekler Hükümete bildirilmiştir.

Birinci bölüm "Ekonomik Sıkıntılar" başlığı altında İstanbul'un iaşe meselesini ele almaktadır. I. Dünya Savaşı yıllarında gücünün üzerinde harcamalar yapan Osmanlı Devleti savaş sonunda stokların tükenmesi ile birlikte halkın iaşe ihtiyacını karşılayamaz hale gelmiştir. Savaş sonunda zengin eyaletlerin kaybedilmesi, üretimin savaştan öncekinin yarısına düşmesi de iaşe sıkıntısının önemli nedenleri arasında sayılmıştır. Ayrıca Milli Mücadelenin başlaması ile birlikte Anadolu'daki şehirlerin İstanbul'a zahire göndermemeleri de bunda etkili olan diğer bir faktördür. Yazar, bu bölümde yukarda saydığımız sebeplerden dolayı ortaya çıkan iaşe sıkıntısını gidermeye çalışan Osmanlı hükümetlerinin çalışmalarına yer vermiştir. Özellikle artan enflasyonla birlikte fiyatların aşırı yükselmesini kontrol etme çalışmaları ve bunun sonucunda ortaya çıkan vurgunculuk olayları üzerinde ayrıntılarıyla durulmuştur. Hatta yazar 1915'ten itibaren, daha savaş devam ederken istifçiliğin, karaborsanın ve kamu fonlarının zimmete geçirilmesi olaylarının artış gösterdiğini ve bu sebeple savaş sonunda yeni zenginlerin ortaya çıktığını belirtmiştir. Devamla, vurgun ve suistimâl muamelelerinin Bakkal ve Esnaf Cemiyetleri adı altında Belediye nâm ve hesabına İttihat Terakki Genel Merkezi'nce yapıldığını vurgulamıştır (s. 27).

Osmanlı Hükümeti gıda sıkıntısını gidermek veya en azından hafifletmek amacıyla Amerika'dan zahire, un, et, pirinç ithal etme yoluna gitmiştir. Anadolu'daki vilayetlere yazılar yazılmak suretiyle İstanbul'a zahire göndermeleri emredilmiştir. Ancak bu emirleri bir kısım vilayetler yerine getirmemişlerdir (s. 37-72).

İkinci bölüm "İstanbul'a Yönelik Göçler ve Göçlerin Kaynakları" adını taşımaktadır. Bu bölümde öncelikle Yunan işgali altındaki bölgelerden İstanbul'a göç etmek mecburiyetinde kalan mültecilerin durumu ele alınmıştır. Batı Anadolu ve Trakya'dan Yunan zulmüne dayanamayan Türklerin büyük bir çoğunluğu İstanbul'a göç etmek zorunda kalmıştır. İstanbul'daki Muhacirin Müdüriyeti'nin açıklamalarına göre İstanbul'a sığınan Müslüman mültecilerin sayısı 29 Kasım 1920'de 40.000, 5 Ağustos 1921'de 60.000, 8 Kasım 1921'de 65.000, 17 Temmuz 1922'de de 70.000'e ulaşmıştır (s. 78).

Bu bölüme Kuva-yı Milliye baskısından kaçarak İstanbul'a gelen mültecilerin durumları ile devam edilmiştir. Yunan saldırılarını durdurmak amacıyla kurulmuş olan Kuva-yı Milliye grupları ihtiyaçlarını cepheye gitmeyen zenginlerden ve köylerden karşılamak yoluna gitmişlerdir. Çerkes Ethem ve Demirci Mehmed Efe'nin yaptığı zulümlerden kaçan birçok kişi, Adapazarı, Sivas, Düzce, Edremit, İzmit gibi yerlerden İstanbul'a sığınmıştır.

Bölümün ilgi çeken konularından biri de Bolşevik rejime karşı mücadeleyi kaybeden Beyaz Rusların İtilaf Devletlerinin yardımı ile İstanbul'a getirilmeleri ve akabinde gelişen olaylardır. Kırım ve Kafkasya'da Bolşeviklere karşı mücadelede başarılı olamayan Amiral Wrangel'in ordusunun özellikle Fransızların yardımı ile İstanbul'a getirilmeleri ve İstanbul'da ortaya çıkan yeni durum ayrıntılarıyla verilmiştir. İstanbul'a getirilen Ruslar şehirde fuhuşun kontrolden çıkmasına sebep olmuş ve bununla birlikte zührevi hastalıklar yaygınlaşmıştır. Rus mültecilerin istanbul'a getirilmesi ile kumar ve şans oyunları, tombalacılık sektöründe büyük bir artış meydana gelmiştir.

Üçüncü bölüm Mütareke yıllarında İstanbul'da çıkan ve sonuçları itibariyle binlerce kişiyi etkileyen yangınlara ayrılmış olup, "İstanbul Yangınları" adını taşımaktadır. Umumiyetle ahşap ve kargir evlerden ve dar sokaklardan oluşan İstanbul için yangınlar her zaman büyük yıkımlara sebep olmuştur. İtfaiye teşkilatının da yetersiz olması felaketin boyutlarının daha da büyümesi anlamına gelmektedir. 1918-1923 yılları arasında İstanbul'da meydana gelen yangınlarda toplam 10.503 ev ve 31 dükkân yanmıştır. Evsiz kalan kişiler için hükümet geçici iskân mahalleri tespit etmiş ve yangından zarar görenlere yardım etmek amacıyla Harikzedegân Komisyonu oluşturulmuştur. Komisyon öncelikle acil durumda olan 10.000 kişinin ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmıştır. Ayrıca

imar çalışmalarına da başlanmıştır. Fakat bu amaçla toplanan paranın yetmemesi ve diğer bazı nedenlerle imar çalışmalarında istenilen ölçüde başarı sağlanamamıştır. Sonunda evsiz kalan kişiler kendi başlarının çaresine bakmak durumunda kalmışlardır. İstanbul Şehremaneti imar faaliyetlerini de kontrol edemediğinden İstanbul'un çarpık kentleşmesinin önüne geçilememiştir.

İstanbul'un işgaliyle ortaya çıkan yönetim boşluğu ve karışıklığın etkisiyle eşkıyalar türemiş ve çeşitli çeteler kurulmuştur. "İstanbul'da Eşkiyalık ve Çetecilik" başlıklı dördüncü bölümde, tamamen maddi çıkar için kurulmuş bulunan ve Müslüman ve gayrimüslim unsurların oluşturduğu çeşitli çetelerin varlığına değinildikten sonra, Rum-Yunan ve Türk çeteleri ele alınmış ve İstanbul'da işlenen suçlara ilişkin istatistiki bilgiler aktarılmıştır.

Yunan *Megola İdea*'sını gerçekleştirmeye yönelik faaliyetler gösteren Rum çetelerinden bazıları şunlardır: Hrisantos ve Zafiri Çetesi, Todori Çetesi, Kommit Çetesi, Çakır Yorgi, Karabacak, Anesti Kaplan Çetesi, Apostol Çetesi. Bu çetelerin amaçları Türklere karşı tecavüzde bulunarak İstanbul'dan kaçmalarını sağlamak ve yerlerine Rumları yerleştirmektir. Buna karşılık kurulan Türk çetelerinin büyük bir çoğunluğu Rum çetelerinin eylemlerini engellemeye veya onları caydırmak için karşı önlemler almaya çalışmışlardır. Kurulan Türk çetelerinin görevleri arasında İstanbul'dan Anadolu'ya gitmek isteyen Milli Mücadele yanlısı aydınları Anadolu'ya geçirmek, İstanbul depolarından kaçırılan silah ve cephanelerin Anadolu'ya gönderilmesine yardımcı olmak da yer almaktadır. Laz Osman Çetesi, Sağır Murat Çetesi, Yahya Kaptan Müfrezesi bunlardan bazılarıdır.

Beşinci bölüm "Bulaşıcı, Zührevi Hastalıklar ve Fuhuşla Mücadele" başlığını taşımaktadır. Savaş ve işgal yıllarında halkın büyük bir çoğunluğu temizlik konularına yeterince dikkat edememiştir. Bunun sonucunda bulaşıcı hastalıkların İstanbul'da yaygınlaşması üzerinde duran yazar, özellikle verem, veba, tifüs, kolera, kara humma, dizanteri gibi bulaşıcı hastalıkların işgal yıllarında yaygınlık kazanmasının İtilaf Devletleri ve Osmanlı hükümetlerinin en önemli meselelerinden birisi haline geldiğini belirtmiştir. Bulaşıcı hastalıklar tek tek ele alınarak yaygınlık dereceleri ve alınan tedbirler ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir. Çeşitli sebeplerle ve değişik yerlerden İstanbul'a mültecilerin gelmesi de hastalıkların artmasına etkili olmuştur. Ayrıca bulaşıcı hastalıkların artmasında savaş sonunda artan fuhuş olaylarının etkisi olduğu görüşü üzerinde durulmuştur. İaşe sıkıntısı sebebiyle İstanbul'da gıda maddelerinin temininin zorlaşması ile fiyatlarda artış görülmesi fuhuş olaylarının bir hayli fazlalaşması neticesini doğurmuştur. Eserde fuhuş olaylarının artması ile birlikte frengi, bel soğukluğu gibi zührevi hastalıkların yaygınlaşmasına da dikkat çekilmiştir. Hükümet bu amaçla genelevlerin açılmasına müsaade etmiş ve onları devamlı surette kontrol altında tutmaya çalışmıştır. 1917-1920 yılları arasında Şişli Emrâzı Zühreviye Hastanesi'nde zührevi hastalıklar nedeniyle 11.863 kadın tedavi edilmiştir. Bu kadınların 5.106'sı Hıristiyan, 6.757'si de Müslümandır. İstanbul'da zührevi hastalıkların yaygın olması TBMM Hükümeti'ni Anadolu'nun genel sağlığı konusunda bazı tedbirler almaya sevk etmiştir. Bolu milletvekili Dr. Fuad Bey'in 20 Ekim 1920'de TBMM'ye verdiği "Frenginin Men ve Tahdid-i Sirayeti" hakkındaki kanun teklifi 5 Şubat 1921'de yasalaşmış ve 7 Mart 1921'de *Resmi Gazete*'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Kanun frenginin Anadolu'da önlenmesi ve yaygınlaşmasının önüne geçilmesi konusunda çok önemli düzenlemeler getirmiştir. Koruyucu yasalardan başka aşıhane, bakteriyolojihane ve kuduz tedavi merkezleri gibi sağlık kuruluşlarının kurulmasıyla bulaşıcı hastalıkların önüne geçilmeye çalışılmıştır. (s. 270-274).

İşgal yıllarında bir yetimhanede tabiat dersi.
Clarence Richard Johnson (der), *İstanbul 1920*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.

Yine bu bölümde Osmanlı hükümetleri, İtilaf Devletleri ve çeşitli yardım kuruluşlarının bulaşıcı hastalıkları önlemek amacıyla yaptıkları çalışmalar üzerinde de durulmuştur.

Sonuç olarak, eserin, ele aldığı konu, hazırlanış ve mahiyet itibariyle kıymeti haiz bir çalışma olduğunu söyleyebiliriz. Yazar, İtilaf Devletleri tarafından işgal edilen İstanbul'da yaşayan halkın ekonomik ve sosyal sıkıntılarını ortaya koymakta başarılı olmuştur.

NOT DEFTERİ

Henri Cartier-Bresson ve Kamondo Merdivenleri

Yüzyılın en büyük fotoğraf ustalarından Henri Cartier-Bresson'un *Europeans* sergisi nihayet Türkiye'ye de geldi. Pamukbank Fotoğraf Galerisi tarafından Tarih Vakfı'nın katkılarıyla 3 Ağustos'ta Darphane-i Âmire'de açılan sergi Cartier-Bresson'un Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde 1920'li yılların başından 1970'lere uzanan elli yıllık bir süreçte çektiği fotoğraflardan oluşuyor.

Serginin tanıtım yazılarında fotoğrafların "Avrupa'yı oluşturan halkların ve yerel coğrafyaların ortak kimliklerini ve benzerliklerini sorguladığı" belirtiliyordu. Sergide Türkiye'den yedi fotoğraf vardı. Benzeri birçok sanat olayı sessizce gelip geçerken, Cartier-Bresson'un sergisinin basında geniş olarak yer almasının (bunu hak etmiyor değil!) nedeni belki de fotoğraf ustasının bizi de Avrupa'yı oluşturan halklardan biri olarak görmesiydi.

Bresson'un objektifinden Kamondo Merdivenleri, 1964.

Türkiye'de çektiği fotoğraflardan biri, Galata'daki Kamondo Merdivenleri, basında en çok yer alan kare oldu. *Hürriyet* gazetesinin 6 Ağustos tarihli *İstanbul* ekinde Kamondo Merdivenlerinin Cartier-Bresson tarafından 1964'te çekilen fotoğrafı, aynı perspektiften günümüzde çekilen bir fotoğrafla birlikte yayınlandı ve merdivenlerin İstanbul'daki tarih talanına karşın hâlâ duruyor olmasının sevindirici olduğu belirtildi. Güncel fotoğrafta ufak bir detay dikkatimizi çekti. Merdivenlere bir tabela yerleştirilmişti. Avram Kamondo'nun Hasköy sırtlarındaki anıtmezarının viran halde duruyor olmasına üzülen biri olarak, nihayet merdivenlere Kamondo'yu anan bir tabela konmuş diye sevindik. Gidip gördüğümüzde anladık ki, boşunaymış.

Âkif Ulusayar

Tarihçinin Mutfağı Toplantıları

Tarih Vakfı'nın düzenlediği Tarihçinin Mutfağı toplantıları, yazın verilen iki aylık aradan sonra eylül ayından itibaren yeniden başlıyor. 23 Eylül tarihinde yapılacak olan toplantının konuğu Wisconsin Üniversitesi Tarih Bölümü'nden Prof. Dr. Kemal Karpat. İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü mezunu olan Karpat, Washington ve Rewington üniversitelerinde siyasal ve sosyal bilimler üzerine master ve doktora yaptı. Romanya'da tarih ihtisasının ardından Amerikan tarihi, Rus tarihi, Ortadoğu tarihi ve Osmanlı tarihi konularında çeşitli kurslara katıldı. Karpat'ın 20 ülkede yayımlanmış 130 makalesi ve 16 kitabı var.

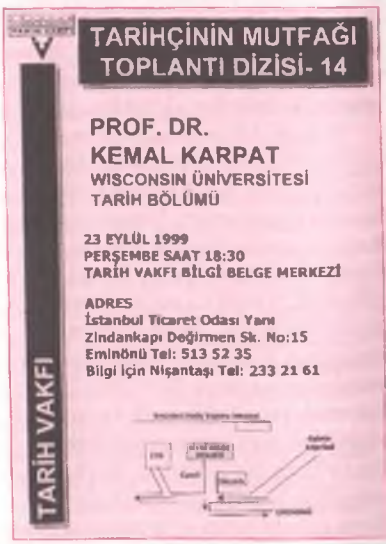

TOPLUMSAL TARİH

ABONE FORMU

6 aylık, yurtiçi: 6.000.000.-TL., yurtdışı: 35 US$
1 yıllık, yurtiçi: 12.000.000.-TL., yurtdışı: 70 US$
Cilt fiyatı, yurtiçi: 6.500.000.-TL., yurtdışı: 40 US$
(Abone ücretine cilt kapağı, dizin ve gönderi masrafı da dahildir.)

Adı soyadı:..... Aboneliğe başlangıç sayısı:.....
Adres:.....
.....
Posta kodu:..... Şehir:..... Tel:.....

☐ Yıllık ☐ Altı aylık abonelik bedelini

☐ Vakıflar Bankası Taksim Şubesi 2007499 no'lu hesaba yatırdım, makbuzun fotokopisi ektedir.
☐ 662907 no'lu posta çeki hesabına Tarih Vakfı adına yatırdım, fotokopisi ektedir.
☐ Nakit ödüyorum.
☐ Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz.
☐ Fiyat artışını bildirerek aboneliğimi kredi kartı hesabımdan otomatik olarak yenileyiniz.

☐ Visa Kredi Kartı No:
☐ Master-Euro Card Geçerlilik Tarihi:
☐ Diners Club Kart Sahibi: ..... İmza:.....

Kitaba eleştirel bir bağlam kazandırmak...

Kitaplar yayınlandıktan sonra da kaybolabilir, unutulabilirler... Bir kitap, süreklilik içinde, kendinden öncekilerle birlikte varolur. Virgül'ün hedeflerinden biri de, kitapların yalnız kalmasını önlemek, aralarında tematik bağlantılar kurulmasını sağlamak: Kitapların birbirleriyle konuşması.

Tarihten doğa bilimleri ve teknolojiye, edebiyattan antropolojiye, felsefeden folklora, polisiyeden psikiyatriye yayın dünyasının her alanı Virgül'de...

Can Yücel...

pusula yayıncılık tel: 0212 252 42 80 • faks: 0212 293 15 44

Bir imparatorluğun çöküşünü gördük.

Güçlü bir Cumhuriyet'in doğuşuna ve yükselişine tanık olduk.

Türkiye'nin 136 yıldır yaşayan tek bankasıyız.

Tecrübenin değerini ona sahip olanlar bilir.

OSMANLI BANKASI

www.osmanli.com.tr

ISSN 1300-7025

TOPLUMSAL TARİH

EKİM 1999 FİYATI: 1.250.000 TL (KDV DAHİL)

1894 İstanbul Depremi

"Sismograf Nam Aletin Yıldız Sarayı'na Nakline..."

Osmanlı'dan Cumhuriyete Ödemiş

Manisa'da 10. Yıl Kutlamaları

Bir Mülazım-ı Evvelin Savaş Hatıraları

Josef Bem'in Tartışılan Ölümü

Isabelle Eberhardt ve Jön Türkler

Ermeni Katolik Kilisesi

70

Simurg Betimli Kabartma Levha

Buluntu Yeri: İstanbul • Devri: İS 10. yüzyıl

Başı kurt, bedeninin ön kısmı aslan, arka kısmı tavus kuşu kuyruklu efsanevi yaratık; kanatları açık, kuyruğu yukarıya kalkık durumda bir Simurg kabartmasıdır. Sol tarafa doğru hamle yapmaktadır.

İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin iki yeni bölümü;
İstanbul Çevre Kültürleri (Trakya - Bitinya) ve
Bizans Sergileme Salonları Garanti'nin katkılarıyla açıldı.

GARANTİ

Başka bir arzunuz?

EDİTÖRDEN

SUNUŞ

Ülkeyi birçok yönden etkileyen ve gündemden düşmeye niyeti olmadığını artçı sarsıntılarıyla gösteren 17 Ağustos depremi *Toplumsal Tarih*'in gündemini de etkilemeye devam ediyor. Bu sayımızda Mehmet Ö. Alkan'ın İstanbul'da büyük hasara ve can kaybına yol açan 1894 depremini dönemin basınını tarayarak ve anılara inerek toplumsal ve siyasal açıdan inceleyen yazısının yanı sıra, Arşivden Bir Belge sayfalarımızda depremin hemen ardından biri Rasathane-yi Âmire'ye (Kandilli) diğeri Saray-ı Hümayun'a (Yıldız) konulmak üzere iki sismograf alınmasına ilişkin belgeleri yayımlıyoruz. Ayrıca Mustafa Şahin (Buraya "İstanbul'dan" şeklinde bir not düşmekte yarar görüyorum, çünkü dergimizde yazıları yayımlanan iki Mustafa Şahin var.) Diyanet İşleri Başkanlığının 17 Ağustos depremi sonrası yaptığı bir açıklamadan hareketle zekât, sadaka-i fıtr ve kurban derilerinin Tayyare Cemiyeti'ne verilmesi konusunu yeniden tartışmaya açacak bir yazı aktarıyor. Ephemera sayfalarımızda ise geliri 1897 Osmanlı-Yunan savaşı gazilerine ve şehit ailelerine verilmek üzere düzenlenen ve başta padişah II. Abdülhamid olmak üzere birçok hanedan üyesiyle yerli ve yabancı erkânın bağışladığı antika eşyaların satışa sunulduğu bir müzayedenin kataloğu yer alıyor.

İleriki sayfalarda Alexandre Raymond Yapı Desenleri Sergisi hakkında bir yazısını okuyacağınız, Koç Üniversitesi Tarih Bölümü 4. sınıf öğrencisi Saygın Salgırlı *Toplumsal Tarih*'te staj yapmak istediğini belirterek başvurdu. Bir aydır sürdürdüğü çalışmayla bize katkıda bulunurken, Saygın'ın da bir şeyler kazandığını sanıyorum. Belli bir birikimi olan genç arkadaşların benzeri yardımlarına ihtiyacımız olduğunu hatırlatalım.

Cumhuriyetin 10. yılı kutlamaları bu sayımızın ikinci temasını oluşturuyor. Mustafa Duman Cumhuriyet Halk Fırkası'nın hazırlatıp dağıttığı 10. yıl destanlarını tanıtırken, Mevlüt Çelebi Cumhuriyetin 10. yılı kutlamaları çerçevesinde Manisa'da düzenlenen etkinlikleri aktarıyor. Hikmet Öksüz ise Romanya Türklerinin çıkardığı *Emel Mecmuası*'nda yer alan "Türkiye Cumhuriyeti'nin On Yıllığı Münasebetiyle Türk İnkılap Cereyanına Bir Nazar" başlıklı bir yazıyı sunuyor. Günver Güneş'in "Osmanlı'nın Ortaçağ Kasabasından Cumhuriyet Türkiyesinin Modern Kentine: Ödemiş" başlıklı çalışması ise bu "şanslı" ilçemizin Cumhuriyet dönemindeki gelişimine ışık tutuyor. Bu arada, Ödemiş yazısına görsel katkıları nedeniyle Doç. Dr. Ülkü Altınoluk'a ve Arşivden Bir Belge sayfalarımıza Osmanlı Arşivi'nden temin ettiği sismograf çizimlerini vererek katkıda bulunan Prof. Dr. Afife Batur'a ve 1894 depremine ilişkin fotoğrafları temin ederken gösterdikleri yardımlar için Atatürk Kitaplığı yetkililerine teşekkür ederiz.

Gelecek sayılarda buluşmak üzere...

OSMAN KÖKER

1894 Depreminde İstanbul, Direklerarası.
İstanbul'da Yuku Bulan Hareket-i Arza Ait Resimler Albümü

Aylık Dergi
Ekim 1999 Sayı: 70 Cilt: 12
Sahibi
Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adına Orhan Y. Siller
Yayın Koordinatörü
Osman Köker
Sorumlu Yazışleri Müdürü
Ayşen Anadol
Danışma Kurulu
Mete Tunçay, Ayşen Anadol, Halil Berktay, Edhem Eldem, Çağlar Keyder, Necdet Sakaoğlu, Zafer Toprak
Grafik Tasarım
Melis Tuncay
Görsel Yönetmeni
Cengiz Kahraman
Uygulama
Saliha Bilginer
Düzelti
Ali Çakmak
Reklam Koordinatörü
Füsun Kiper
Abone
Meltem Yeyin
Yapım
Tarih Vakfı
Montaj
Ali Laçin
Baskı
Numune Matbaacılık
Dağıtım
Biryay
Adres
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi 80700 Beşiktaş-İstanbul
(212) 227 37 33 - 34 227 46 33 - 34
(212) 227 37 32 (faks)
Ankara Temsilciliği
Ülkü Özen (0312) 426 16 54
Abone Koşulları
Altı aylık (yurtiçi) : 6.000.000 TL.
(yurtdışı) : 35 US$
Bir yıllık (yurtiçi) : 12.000.000 TL.
(yurtdışı) : 70 US$
Cilt Satışı
1 cilt (yurtiçi) : 6.500.000.-TL.
(yurtdışı) : 40 US$
Yurtdışı fiyatlarına gönderi ücreti dahildir.
Aktif Dağıtım'a katkıları için teşekkür ederiz.

Ortaçağ Osmanlı Kasabasından Cumhuriyet Türkiyesinin Modern Kentine Ödemiş 4
Günver Güneş Ödemiş'in Cumhuriyet döneminde yaşadığı değişimi inceliyor.

Toplumsal ve Siyasal Açıdan 1894 İstanbul Depremi Üzerine 11
Mehmet Ö. Alkan 10 Temmuz 1894 günü meydana gelen ve İstanbul'da büyük hasara yol açan depremi dönemin kaynaklarını araştırarak anlatıyor.

Körfez Depremi Vesilesiyle Zekât, Fıtr, Kurban Derileri ve Tayyare Cemiyeti 18
Mustafa Şahin Mustafa Kemal'in "Kurban kesmeyip parasını Tayyare Cemiyeti'ne versek olmaz mı?" sorusundan hareketle Resimli Ay'*da yayımlanan bir makaleyi aktarıyor.*

ARŞİVDEN BİR BELGE 20
Yavuz Selim Karakışla 1894 depreminin ardından, biri rasathaneye diğeri Yıldız Sarayı'na konulmak üzere iki sismograf alımına dair belgeler sunuyor.

Mülazım-ı Evvel Ahmet Besim'in Savaş Hatıraları 23
Dr. Oktay Gökdemir ve İbrahim Bozkurt Birinci Dünya Savaşı'nda Azerbaycan'da, Kurtuluş Savaşı'nda Güney Cephesi'nde yer almış bir mülazım-ı evvelin hatıratını sunuyor.

EPHEMERA 30
Ephemera Derneği ile işbirliği içinde hazırladığımız bu ayki sayfamızda Osmanlı-Yunan Savaşı gazileri yararına düzenlenen bir müzayedenin kataloğu yer alıyor.

Macar Özgürlük Savaşçısı, Osmanlı'nın Murad Paşa'sı Josef Bem'in Ölümü Üzerine Bir Tekzip Yazısı 32
Bayram Nazır General Bem'in ölümü hakkında çıkarılan söylentiler üzerine yayınlanan bir tekzip yazısını sunuyor.

İsabelle Eberhardt ve Jön Türkler 35
Zeki Arıkan gazeteci Isabelle Eberhardt'ın yurtdışındaki Jön Türklerle ilişkisini aydınlatan bir konferansı aktarıyor.

Mimar Alexandre Raymond **38**
Yapı Desenleri Sergisi
Saygın Salgırlı Yapı Kredi Kültür Merkezi'nde açılan sergiyi tanıtıyor.

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın **40**
Bastırıp Dağıttığı 10. Yıl Destanları
***Dr. Mustafa Duman** CHF'nin 10. yıl kutlamaları çerçevesinde hazırladığı tek yapraklık destanları tanıtıyor.*

Manisa'da Cumhuriyetin 10. Yılı Kutlamaları **44**
***Mevlüt Çelebi** Cumhuriyetin 10. yılında Manisa'da düzenlenen etkinlikleri dönemin gazetelerine dayanarak aktarıyor.*

Romanya Türklerinin Duygu, Düşünce **48**
ve Etkinliklerinin *Emel Mecmuası*'na Yansıması
Cumhuriyetin 10. Yılında Romanya Türkleri
***Hikmet Öksüz** Cumhuriyetin 10. yılında* Emel Mecmuası*'nda yer alan bir makaleyi aktarıyor.*

Rumi ve Miladi Takvimler - XII **52**
*1. **Necati Akgür** Rumi ve Miladi takvimleri karşılaştırarak tanıtan yazısını bu bölümle tamamlıyor.*

"Yaşantı" Sözcüğünü Dilimize Kazandıran, **57**
Vakitsiz Ölmüş Bir Şair-Yazar
Kemal Uluser
***Osman Nuri Aydın** unutulmuş bir kültür adamını tanıtıyor.*

KİTABİYAT
Türkiye Katolik Ermeni Kilisesi **62**
***Elçin Macar** Hovhannes Çolakyan'ın* L'Eglise Armenienne Catholiqoue en Turquie *adlı kitabını değerlendiriyor.*

NOT DEFTERİ **64**
"Doğu ile Batı'nın Kavşağında: Bankacılık, Ticaret ve Yatırımlar Kolokyumu"nun ve Tarihçinin Mutfağı'nın Ekim ayı toplantısının duyuruları.

OSMANLININ ORTAÇAĞ KASABASINDAN CUMHURİYET TÜRKİYESİNİN MODERN KENTİNE

Ödemiş

GÜNVER GÜNEŞ
Adnan Menderes Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılap
Tarihi öğretim elemanı

OSMANLI ÖDEMİŞ'İNDEN CUMHURİYETE

İzmir'in, karayolu ile 110 km kadar güneydoğusunda Bozdağların güney yamaçlarından başlayan Küçük Menderes çukurunun başlangıcındaki geniş ovada, Bozdağlara 5 km mesafede bulunan Ödemiş, Osmanlı döneminde küçük ama önemli bir kasabaydı. Etrafını geniş bir alan halinde incir bahçeleri ve yamaçlara doğru zeytinliklerin kapladığı bu kasabanın önemi, tarımsal bir yerleşim birimi olmasından çok verimli bir arazi olmasından ve eski tarihi ve ticari şehirler arasındaki geçit yolunda bulunmasından kaynaklanıyordu.[1] Ovanın yamaçlarından başlayarak tarihi Tire, Adagide, Bademiye, Beydağ, Keles, Birgi, Genev, Dadbey gibi yerler kasabayı çevrelerken, Küçük Menderes nehri de her yönüyle bölgeye hayat vermektedir. Ödemiş kasabasının yaklaşık 300 yıllık bir geçmişi vardır. Küçük Menderes havzasının doğu kesiminde bulunan konar göçer Türkmenlerin güvenlik gerekçesiyle 1684 tarihinden itibaren yerleşik hale getirilmeleriyle oluşmuş olan Ödemiş[2] uzunca bir süre iri bir köy olarak kaldı.

Vital Cuinet ve Charles Texier'e göre kasaba nüfusu 1800'lerden başlayarak hızla artış gösterdi ve kasaba kuzeybatıdaki antik Hypoipo'nun mermerlerinden yararlanılarak onarıldı.[3] 1831 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılan ilk nüfus sayımında Ödemiş ilk kez kaza merkezi olarak karşımıza çıkarken,[4] kasabanın en önemli geliri olan meyan kökü üretiminin gerilemesine karşın tarımda yeni arayışlara yönelinmesi yanında el tezgâhlarına dayanan küçük sanayi işletmelerinin gelişmesi[5] ticaret aktivitesinin yoğunlaşmasıyla bölge yabancılarının da ilgisini çekmeye başlamıştır. Nitekim ecnebilerin çoğunun ticarete bağlı altyapı yatırımlarına yönelmesi ve malların iç bölgelerden getirilmesini kolaylaştıracak İzmir-Aydın Demiryolu'nun yapımına başlanması ve demiryolunun Ödemiş hattının 1888 yılında tamamlanması ile birlikte eski kervan yolları önemini yitirmiş, bu kervan yollarının geliştirdiği eski tarihi kentler Tire ve Birgi, yerlerini 1867 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetim bölümlenmesinin değişmesiyle havzanın yönetim merkezi olan Ödemiş'e bırakmışlardır. İzmir 19. yy'ın son çeyreğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun en büyük ticaret limanı olma özelliğini korurken[6] Ödemiş de, İzmir'in gelişmesine paralel olarak, iktisadi ve sosyal dönüşümle birlikte olumlu ölçüde etkilenmiştir.[7] Ulaşım ağının kolaylığı, toprağın verimli, suyun bol oluşu ticaret potansiyeli ile bütünleştiğinde 20. yy başlarında Ödemiş'i İzmir vilayetinin en büyük kazası yapmıştı. Bu durum yoğun bir muhacir akını, eşkıyalık olayları gibi etkenlerden, savunmasız köylerden kasabaya nüfusun akmasına neden oldu. 1890'larda 9.130 olan kasaba nüfusu[8] 20. yy başlarında 10.981'e,[9] II. Meşrutiyet dönemi boyunca 13.000'lere ulaştı.[10] Kısa sürede oldukça büyüyen kasabada aşırı nüfus artışı gelişigüzel ve plansız yerleşime yol açtı. Bu nedenle Ödemiş'in yerleşimi parlak tarihsel gelişiminin çok gerisinde kalmıştır.

Ödemiş'te yol düzenleme çalışmaları.
Ülkü Altınoluk koleksiyonu

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA GENEL GÖRÜNÜM

20. yy başlangıcından Cumhuriyetin ilanına kadar olan dönemde yerel yöneticilerin ve merkezi yönetimin olanca özve

rili çalışmalarına rağmen kasabanın düzenli gelişmesini sağlayacak ciddi adımlar atılmasında zorluklar yaşandı. Bu sorunların başında gelen muhacir akını, eşkıyalık nedeniyle güvenli görülen kasabaya kaçış, kasabada plansız yerleşime davetiye çıkarmaktaydı. Eşkıyalık olaylarından başlarını kaldırmayan Ödemiş'in sivil ve askeri yöneticileri ise dağınık kurulan mahalleleri, dar caddeleri, derme çatma yapılan binaları, sokakların ortasından akan pis suları, kasabanın her yanını kuşatıp evlerin içlerine kadar giren mezarlıkları, bilgi ve deneyimleri de yeterli olmadığı için izlemekle yetiniyorlardı. 1919-1922 yılları arasında Yunan işgalini yaşamış olan Ödemiş kasabası savaşın getirmiş olduğu yokluk, sefalet ve yıkımı bir arada gördü. 1923 yılında Cumhuriyet ilan edildiğinde bir ortaçağ kasabasından farksız bir görünümde olan Ödemiş'in nüfusu 14.227'ydi. Kasabanın konumu güneybatıdan kuzeydoğuya hafifçe yükselen bir arazide Meyhane Boğazı denen mihverin etrafında kuzeyden başlayarak güneye doğru genişleyen üçgen tarzında idi. Üçgenin tepe noktasında Üç Eylül'de Ödemiş'i terk etmiş Rumların kurdukları mamûr mahalleler, güneye doğru taban kısmında ise yerli Türk mahalleleri yer alıyordu. Güneyde İngilizlerin yaptığı klasik demiryolu istasyonu binası bulunurken, Rum ve Ermeniler tarafından özenle yapılmış kiliseler Cumhuriyetin ilk yıllarında terk edilmiş haldeydi. Kentin merkezinde Büyük Camii, Küçük Camii, Yeni Camii, Arduvanlı Camii vardı.[11] Canlı ekonominin çektiği yolcuları barındıracak çok sayıda han içinde Şerif Ağa Hanı ve Katırcı Hanı Manyasizade Caddesi'nde bulunan önemli yapılardı.[12] Kaya Bengisu'nun anlatımıyla Ödemiş'in Cumhuriyetin ilk yıllarındaki görünümünü şöyle tasvir edebiliriz:

> ...Kasabanın içine kadar Müslüman mezarlığı evlerle iç içe daha doğuda Rum mezarlığı bulunuyordu. Birçok medrese yanında Çakır Hoca tarafından yapılan Kütüphane, önce Voyvoda Konağı, sonra Kaymakamlık binası olarak kullanılan büyük Hükümet Konağı yanında ağa konakları içinde en göze

Üstte: Ödemiş Belediye Dairesi.

Altta: Başbakan Şükrü Saracoğlu Ödemiş'te bir köprünün temelini atarken.
Ülkü Altınoluk koleksiyonu

çarpanı Emmioğlu konaklarıydı. Türklerin oturduğu mahallelerde konaklar dışındaki meskenler kerpiç yapılı, tek katlı, mimari değeri olmayan yapılardı. Bu bölgelerde yollar ve sokaklar dar ve pis iken, Rumların inşa edip terk ettikleri ve Mübadele ile buralara yerleşen muhacir Türklerin iskan edildiği mahallelerde binalar daha sağlam ve düzgün, sokaklar ve caddeler geniş ve temizdi. Ticaret merkezi Meyhane Boğazı idi. Meyhaneciler, aşçılar, katmerciler, manifaturacılar, nalburlar, zeybek elbisesi satan dükkânlar daha ziyade bu caddede, Katırcı Sokağı'nda[13] ve Hamam Mahallesi'nde bulunuyorlardı.[14] Rivayetlerde Ödemiş'in kurucusu olarak görülen Kabasakaloğlu Hacı Mehmed'in evinin arkasında kasabanın içine girmiş şekilde Müslüman mezarlığı yer alıyor, daha doğuda ise Rum mezarlığı başlıyordu. Birgi-Tire arasındaki yol Rum mezarlığı yanından gelip, Müslüman mezarlığını[15] sağa alan dar bir sokaktan geçtikten sonra, saraçlar içinden geçip, Katırcı Sokağı'na ulaşıp uzun bir çarşı olan bu sokağı geçtikten sonra Tombaklı mezarlığı yanından Tire'ye, oradan İzmir'e devam ediyordu.[16]

İLK ÇAĞDAŞ ATILIMLAR
Dr. Mustafa Şevket Bengisu Dönemi (1927-1934)

Cumhuriyet dönemi, Ödemiş'te çağdaş bir kentin oluşumu yönünde önemli hamlelerin atıldığı bir sürecin başlangıcıdır. Hiç şüphesiz modern Ödemiş'in olu-

1986 yılında koruma altına alınan Ödemiş Arastası'ndaki bir dükkânda Latince, Osmanlıca, Rumca ve Ermenice "Garabet 1881" yazısı.
Ülkü Altınoluk

şumunda Cumhuriyet dönemi belediye başkanlarının ayrı bir yeri vardır. Türk devrimine yürekten inanmış bir avuç insan Ödemiş'i "küçük bir Paris" yapmak idealindeydiler. Ödemiş'in çağdaş bir kent haline gelmesinde bir dönem Başbakanlık da yapmış olan Şükrü Saracoğlu'dan, Refik Şevket İnce, Hamid Şevket İnce'ye, belediye başkanları Dr. Mustafa Şevket Bengisu, Mithat Baykal, Mutahhar Başoğlu'na uzanan çizgide, kaymakamlardan Haşim Seçkin, İzmir Valisi Kazım Dirik, Ödemiş'in saygın isimleri Selim Örsel, Ali Orhan İlkkurşun, İçelli Ali Hafız, Recep Başsoy, Muharrem Baran, Ekrem Oran, İbrahim Rahmi Yayla gibi isimlerin etkisi büyüktür. Cumhuriyet döneminde Ödemiş'te ilk büyük adımlar imar alanında kendini gösterdi. Cumhuriyetin ilanından 1927 yılına kadar olan imar faaliyetleri içinde 131 lira değerinde 26 ev, 130 bin lira değerinde 60 dükkân, 60 bin lira değerinde 2 fabrika ve bir okul inşa edilmiştir.[17]

Ödemiş, kentsel dokusunda bugün de yaşayan izlerini (1927-1934) yılları arasında Belediye Başkanlığı yapan Dr. Mustafa Şevket Bengisu'ya borçludur. Bengisu şehrin ilk planını Macar mühendis Scarpa'ya çizdirmiştir.[18] Yeni plana göre Ödemiş kuzeydoğudan güneybatıya doğru gelişiyordu. Kabasakaloğlu Hacı Mehmed'in evi önünden geçen dar sokağın genişletilmesi ile başlayan imar çalışmaları çevredeki evlerin istimlâki ve geniş cadde açılmasıyla devam etti. Şehrin içindeki mezarlık halkın yoğun tepkilerine rağmen kaldırılarak, bu alana Hükümet binası, Tekel binaları ile çocuk bahçesi ve park yapımına girişildi. Rum mezarlığının bulunduğu alanda ise Adliye ile Jandarma binaları inşa edildi.[19] Küçük Camii çevresindeki Zülamoğlu Hanı ve diğer binalar yıkılıp meydan açılırken, meydanın bir yanına da Dr. Bengisu'nun Paris'te görüp etkilendiği hâl binalarının bir benzeri inşa edildi. Meydanın diğer yanlarında ise 1800'lerde yapılmış olan Küçük Camii (Gürcüzade) ile Ödemiş Arastası yer almaktaydı. Meydanın karşısındaki alan ızgara şemasında planlanır ve çarşı büro işlevli binalarla 1934 yılında Yeni Çarşı inşa edilir.[20]

Mezarbaşı Caddesi 1930 yılında Saracoğlu ismini alırken, Tayyare binası da kubbeli geniş saçaklı alt katında 200 kişilik salon, kütüphane ve çalışma odaları düzenlenerek bir de sinema salonu oluşturulup Halkevinin kullanımına verildi.[21] Bu dönemde ele alınan önemli konulardan biri de su sorunu oldu. Önce Mısırlıoğlu Ragıp Bey, ardından Dr. Mustafa Şevket Bey'in Belediye Başkanlıkları dönemlerinde su problemine kesin çözüm bulmak amacıyla Nafıâ Vekaleti'nden Belediye adına su ve elektrik imtiyazı alınmıştır.[22] Yapılan araştırmalar sonunda Üzümlü Deresi Lübbey köyünde önemli bir su kaynağı tespit edilmiş,[23] nitelik ve miktar bakımından uygun bulunarak suyun Ödemiş'e getirilmesi işi merkezi Fransa'da bulunan ve Bursa'nın şehir suyuyla da ilgilenen Puntamuson ve onun şubesi olan O-E Asenisman şirketine verilmiştir.[24] Şirket projeyi iki yılda tamamladığında şehrin içinden 28 bin metre su tevzii borusu döşenmiş, borular üzerine boşaltma, kapama vanaları, vantuzlar ile 10 adet sokak çeşmesi yapılmıştır. Şirket ayrıca Ödemiş'e hediye olarak bir de fıskiyeli havuz yaptırmıştır.[25] Ödemiş'in su ve elektrik projesiyle sembolleşecek olan Fransız mimar Jüber, Paris'teki benzerlerinden hareketle tasarladığı havuzlu park süs havuzu, gazino, çeşme, heykel ve peyzaj değerlerini içermekteydi. Havuzlu Park denilen bu yeşil alan İzmir Valisi Kâzım Dirik'in katıldığı bir törenle 1932 yılında açıldı. O yıllarda üniformalı garsonların hizmet ettiği ferforje masa ve masif ahşap sandalyelerin kullanıldığı Havuzlu Park'a, Kurtuluş Savaşı anısına yapılan ve üzerine "Mehmetçiğe 3 Eylül 1922" yazılan, yol ortasındaki anıtın tam karşısından çizgili desenli brandanın altından girilmekteydi.[26] Kentin yeni omurgası çok yönlü planlanıp yürütülürken, peyzaj ve tarihi değerlerin korunmasına da özen gösteriliyordu. Cumhuriyet Ödemiş'inde çözümlenen önemli sorunlardan biri de elektrik şebekesi oldu. Osmanlı Ödemiş'inde kasabanın aydınlatılmasında uzunca yıllar fener ve gaz lambalarından yararlanıldı. 1928 yılında Emirli madeninde bulunan elektrik santrali[27] Belediye tarafından 8 bin lira karşılığında alındı. Su işleri ile birlikte ihaleye çıkarılan Ödemiş'in elektrik tesisatının kurulmasını Macar Ganz Şirketi üstlenerek 1932 yılında başladığı çalışmalarını 1934 yılında İstasyon binasını da devreye sokarak tamamladı. Şehirde iki transformatör binası inşa eden şirket içine bütün donanımı ile transformatörler de koydu.[28] Böylelikle Ödemiş köyleri de elektrikle tanıştılar.[29]

1933 yılında elektrik abone sayısı 550 iken,[30] 1950 yılında

2184'e ulaştı.[31] Elektrik şebekesinin uzunluğu aynı yıl 30 km'ye vardı. Ödemiş elektrik tesisatı 19 Ekim 1965 tarihinde enterkonekte sisteme bağlandı.[32] Tesislerin sayısı gün geçtikçe çoğalırken Ödemiş Belediye mezbahasının temeli 17 Eylül 1933 yılında atılmış,[33] mezbaha 1934 yılında çalışmaya başlamıştı. 1936 yılında yapılan soğuk hava deposu 311 mu hacminde olup kasaplık hayvanlar kesildikten sonra burada muhafaza ediliyorlardı.[34] Ödemiş'in kanalizasyon projesi de ciddi biçimde ilk kez Dr. Mustafa Bengisu'nun belediye başkanlığı döneminde ele alınabildi. 19. yy sonlarında mahalle ve sokakların bozukluğu, kanalizasyon olmaması nedeniyle biriken sular, Ödemiş'te sorun oluyordu. Evlerden ve dükkânlardan çıkan pis sular evlerin temeline işlemesin diye yolun ortasına alınır, oradan akıp giderdi.[35] Ödemiş'in kanalizasyon işiyle Fransız mühendis Mösyö Jüber görevlendirildi.[36] Meyhane Boğazı'ndan başlatılan çalışmalar uzunca yıllar devam etti. 1950 yılına gelindiğinde Ödemiş kentinin henüz sağlıklı kanalizasyonu bulunmuyordu.[37]

Cumhuriyetin ilk yıllarında temizlik işleri de düzenli hale getirilmiştir. Dr. Mustafa Bengisu döneminde başlatılan çalışmalarla kentin tek hamamı belediye tarafından işletilir olmuş, toplanan çöpler kent dışında 1-1,5 km uzaklıktaki bataklıklara dökülmeye başlamıştı.[38] Ödemiş sokak ve caddeleri belediyenin temizlik elemanlarınca muntazaman temizleniyordu. Belediyenin yangın teşkilatı kuruluncaya kadar kasabada yangınlar eski usullerle söndürülüyordu. Belediye yalnızca düdük öttürerek yangını haber veriyordu.[39] Modern anlamda ilk kez Dr. Mustafa Bengisu itfaiye teşkilatı için Ödemiş'te bazı caddelere, sokaklara yangın vanaları yerleştirmiş, bunların kullanımı için su sıkacak hortumlar sipariş edilerek çalışmalara başlanmıştı.[40] 1947 yılına kadar Ödemiş'te yangınlara iki tekerlekli ve insan gücüyle çalışan arabalarla gidilirken,[41] 1950 yılına gelindiğinde kent 1 itfaiye otomobili, 1 motopomp, 2 el tulumbası, 2 hızır aleti ile Küçük Menderes havzasının en geniş itfaiye örgütüne sahip bulunuyordu.[42] Cumhuriyet idaresi pek çok yeniliğe imza atarken, Ödemiş'te haberleşme alanında da ilgi çekici gelişmeler sağlandı. 1923 yılında bir posta idaresi ve demiryolu güzergâhına tesadüf eden telgraf hattı bulunan kentte[43] ilk telefon santrali 1934 yılında Ödemiş Belediyesinin aldığı 150 abonelik otomatik santral ile kuruldu.[44] 1936-1937 yılında PTT'ye devredilen santral ile Ödemiş Türkiye'de İstanbul, Ankara ve İzmir'den sonra otomatik santrale kavuşan ve İzmir'le ilk telefon irtibatına geçen ilçe olmuştur.[45] Yeni postane binası 1946 yılındaki imar planında yer alırken,[46] postane Büyük Camii civarında istimlâk edilen meydana yapılmıştır. Temeli 9 Temmuz 1948 günü atılan bina 1949 yılı Ağustos ayında hizmete başlamıştır.[47]

1997'de yıkılan Hacı Nuri Hanı girişi.
Ülkü Altınoluk

1944 YENİ İMAR PLANI
Mutahhar Başoğlu ve II. Milli Mimarlık Dönemi

Ödemiş modern kente geçiş sürecinde ikinci önemli hamlesini 1940'lı yıllarda gerçekleştirdi. Ödemiş daha 1919 yılında *Belediyeler Dergisi*'nde imar ve şehir planı yeniden yapılacak şehirler arasında gösterilmiştir.[48] Mimar Ülkü Altınoluk'un "Ödemiş'te II. Milli Mimarlık Dönemi" olarak adlandırdığı dönem, Dr. Mustafa Bengisu'dan sonra imar faaliyet-

lerinin yeniden hızlandığı, Avukat Mutahhar Başoğlu'nun Belediye Başkanlığı sırasında Ödemiş şehir planının yarışmaya çıkarıldığı 1944 yılıdır.[49] Yarışmacılardan Ödemiş'in banliyösü Ahrandı bölgesinin de planlanması istenir. Ödemiş şehir planı yarışma jürisinin başkanı Başbakan Şükrü Saracoğlu'dur. Jüride İzmir Valisi, Ödemiş Belediye Başkanı, Mimarlık Birliği temsilcisi, Mühendisler Birliği temsilcisi ve bürokratların yanı sıra, Nazilerden Türkiye'ye sığınan dört şehircilik uzmanı da vardır. Jüri 24 Kasım 1924'te toplanır.[50] 13 projenin katıldığı yarışmada birincilik ödülüne layık proje bulunamamış, iki adet ikinci ve iki adet üçüncü seçilmiştir. İkincilik ödülü sahibi Kemal Ahmet Arû, Orhan Safa, Celile Berk ile Selman Yönder, İzzet Aydınoğlu almıştır. Kemal Ahmet Arû ekibi jürinin önerilerini dikkate alarak projelerini yeniden hazırlamışlardır.[51] Bu imar planının uygulanmasıyla Ödemiş'in bugünkü fiziksel yapısı az çok değişikliklerle gerçekleştirilmiştir.[52] Revize edilen proje ile Ödemiş beş bölgeye ayrılarak planlandı.[53]

1. Bölge Ulus Meydanı, Yeni Cami arası, şehir merkezi ve resmi binalar bölgesi olarak,

2. Bölge Büyük Cami, Küçük Cami ve Yeni Cami'nin sınırladığı alan ticaret bölgesi olarak,

3. Bölge nakliyatı şehir merkezinden geçirmemek için istasyon çevresi sanayi bölgesi olarak düşünüldü.

4. Bölge olan konut bölgesi eski şehir kısmı ve gelişim sahası olmak üzere iki başlıkta ele alınıyor. Yeni istasyon çevresi odak olmak üzere istasyonun doğu ve kuzeydoğusunda yeni mahalleler öneriliyordu. Sanayi bölgesine yakın alanlar işçi mahallesi olarak planlanmıştı.

5. Bölge istasyondan Bozdağlara doğru kuzey-güney bandı, spor ve kültür-sanat bölgesi olarak planlanmıştı. Bu bantta kitap sarayı, sergi evi, müze, tiyatro, sinema, spor, resmi geçit sahası, tenis sahaları gibi kültür, sanat, spor alanları öneriliyordu. Ödemiş'in birinci derecedeki caddeleri, Ödemiş'i Birgi'ye bağlayan şehir içi yolu, Saracoğlu, İsmet Paşa, Gazi-Yayla ve eski istasyon caddeleri olarak belirlenmiş, bu caddeler için projede genişletme çalışmaları öngörülmüştü. Projede Hükümet, Belediye ve İstasyon adlarıyla üç önemli meydan da önerilmekteydi.

Beş yıllık çalışma ve imar planı tatbikatı programı; 1947 yılında Belediye Meclisi'ne sunulduktan sonra 1948 yılından itibaren Ödemiş Belediyesi yeni imar planı gereğince istimlak işlerine başladı. İlk etapta 95.000 lira harcandı. Kaldırım için 60.000 lirayı bütçesine koyarak asfaltlama ve parkeleme işlemlerine girişti.[54] Söke'den getirilen parke taşları Ulus Meydanı, Atatürk Bulvarı, İstasyon ve Hükümet önüne döşendi.[55] Parke çalışmaları 1950 yılında Ticaret Odası önüne ulaşabildi.[56] 1947 yılında hazırlanan yeni planda küçük bir değişiklik yapılarak 30.000 m^2 genişlikte Cumhuriyet Meydanı oluşturuldu.[57] 1949 yılından itibaren imar planının genel hatlarına ve şehircilik karakterine dokunulmadan halk lehine bazı yeni düzenlemelere gidildi.[58] Mezarlıklar sorunu yeniden ele alınırken 1947 yılında kentin kuzeyinde Sungurlu mevkiinde yeni bir mezarlık yapılmasına başlandı.[59] Yıllarca hamal sırtında taşınan cenazeler, 1950 yılında cenaze arabasının alınmasıyla otomobille götürülmeye başlandı.[60]

1945 yılından sonra 2763 sayılı Belediye Kanununun uygulanmasına özen gösterildi.[61] 1950 yılında yapılan belediye seçimlerini DP kazandı. Geçmişte Halk Partili belediyelerin izledikleri politikaların terk edileceğinin ilk işaretleri bu yılda verildi. İnönü ve Saracoğlu caddelerinin isimleri değiştirilirken, Gazi Caddesi'ndeki park yıktırıldı.[62] Partizanlığın Belediyeye girmesi, küçük siyasi hesaplara dönüştü.[63] Bunda en büyük zararı ise 1930 ve 1940'lardaki heyecanı yakalayamayan Ödemiş gördü. Çok geçmeden Cumhuriyetin ilk yıllarındaki, Ödemiş'i "küçük bir Paris" yapma rüyası unutuldu.

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA ÖDEMİŞ'TE DEĞİŞİM

Cumhuriyet idaresinin aldığı önlemler ile Ödemiş 19. yy eşkıyalık merkezi konumundan çıkarılmış, İzmir vilayetinin en huzurlu kazalarından biri haline getirilmiştir. Kasabada 1926 yılında 178 suç vakası görülürken, bunların büyük bir çoğunluğu kız kaçırma eylemlerinden kaynaklanıyordu. Vilayette en fazla kız kaçırma suçu bu tarihlerde Ödemiş'te işleniyordu.[64] Eğitim problemlerinin çözülmesi ile birlikte eşkıyalık sorunu kontrol altına alınan Ödemiş'te kurulan güvenlik ağı ve merkezi otoritenin gücünün etkisiyle münferit birkaç olay dışında problemle karşılaşılmamış, önceki yıllara oranla cinayet sayısı da önemli derecede azalmıştır. 1929 yılında 63'e inen suç vakası ile Ödemiş, İzmir vilayetinin nüfusça kendisinden küçük kazaları arasında daha emniyetli bir görüntü sergiliyordu.[65] Suçluların ıslahı konusunda örnek teşkil edecek önemli adımlar atılan Ödemiş'te 1935 yılında hapishaneye okuma salonu, kütüphane, hamam, bakkal, berber, havuzlu dinlenme bahçesi yapılmış, mahkûmların topluma kazandırılması yönünde Ödemiş Halkevi'nin açmış olduğu okuma yazma kursları sonunda 126 mahkûma şehadetname verilmişti. Cumhuriyet idaresinin gayretleriyle cezaevi kısa sürede bir iş yuvası haline getirilmiş, mahkûmlar Belediyenin yol işlerinin yanı sıra, tütün dizmekte veya cezaevindeki atölyenin kunduracılık, çorapçılık, örmecilik, dokumacılık ve marangozluk işlerinde çalışmaya başlamışlardır.[66]

Yol yapımı çalışmalarında da önemli mesafeler alındı. 1928 yılında Ödemiş'in İzmir, Adagide, Balyambolu, Birgi ve Keles'la ulaşım bağlantısı kurulurken,[67] köy politikasıyla köyleri birbirine bağlayan köy şebekesi 1933 yılında 300 km'ye,[68] 1936 yılında 595 km'ye ulaştı.[69] 1930'lu yıllarda Vali Kâzım (Dirik) Paşa zamanında yapılan köy yollarının çoğu bakımsızlıktan ileriki yıllarda bozulurken, o yıllarda başlatılmış kimi yolların bugün bile hâlâ bitirilmemiş olması düşündürücüdür.[70] Ödemiş-İzmir arasındaki toprak yol ancak 1951 yılında asfaltlanabilirken, Ödemiş Otogarı da 1954 yılında bitirilmiştir.[71] Uzun yıllar deve ve merkeplerle yapılan ulaşım ve nakliye işi Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren modernleşirken, çağdaş ulaşım araçları otomobil ve kamyon 1930'lu yıllarda Ödemiş caddelerinde boy gösteriyordu.[72]

Devletin bizzat demiryolunu özendiren politikasının ardından 1 Haziran 1935 tarihinde Aydın Demiryolları Hükümet tarafından millileştirilirken Torbalı-Ödemiş hattının satın alınması da 1 Temmuz 1935 tarihinde Ödemiş istasyonunda törenlerle kutlandı.[73]

Kültürel alanda da önemli atılımların gözlendiği Cumhuriyetin ilk yıllarında eğitimin modernleşmesi yönünde Zafer, İstiklâl, İnönü, Üç Eylül ilk mektepleri faaliyet gösterirken,[74] Yatı Mektebi de İzmir vilayetinde açılan ilk yatı mektebi olmuştur.[75] İzmir merkezi dışında vilayette ilk ortaokul da 1 Eylül 1932'de Ödemiş'te açılmıştır.[76] Ödemiş'in kültürel yaşamına damgasına vuran ortaokul, kuruluşunu takip eden yıllarda kentin kültür klasiği haline gelmiştir.[77] Okullara devam edemeyen kız çocukları için 1942 yılında Ödemiş Akşam Kız Sanat Okulu eğitime geçerken,[78] Erkek Sanat Okulu da 1944 yılında eğitim-öğretime başladı.[79] Ödemiş'te ayrıca halk eğitimine yönelik millet mektepleri, halk okuma odaları, sosyal, kültürel ve ekonomik içerikli onlarca kurs dikkatleri çekmekteydi.

Kentin önemli kültür kurumlarından olan Ödemiş Türk Ocağı, Cumhuriyetin ilk yıllarında tiyatro ve sinemayla kentte canlı bir sanat yaşamı ortamı hazırlarken, kente ayrı bir güzellik katan Ocak Bahçesi de 17 Mayıs 1928 günü tamamlanmıştır.

Ocak Bahçesi'nde cazband ve dans pistleriyle, Gölcük'ün bir maketini temsilen suni dağlar ve çağlayan bir havuz bulunuyordu.[80] Ödemiş'in tek spor sahası Türk Ocağı tarafından oluşturulurken, 1923 yılında kurulan Altınova,[81] 1928 yılında kurulan Küçük Menderes, 1930 yılında kurulan Yıldırımspor Küçük Menderes havzasının etkin spor kulüpleri olarak Ödemiş gençliğini spor aktivitelerine yönlendiriyordu.[82] Sineması, baloları, çaylı dansları, müsamere, temsil gölenleri, sergileri, gezileri, konferanslarıyla Ödemiş'in sosyal ve kültürel yaşamında önemli yer tutan Halkevi[83] yıllarca THK binasında faaliyet göstermiş, yapımına 1945 yılında başlanan yeni binasına[84] ise 1948 yılında geçebilmiştir. 500 bin liraya mal olan yeni Halkevi binası 1600 m^2 alanda iki bloktan oluşuyordu. 200 kişilik salonu ve istasyona bakan gazinosu ile Ödemiş'in en modern kültür yapısıydı.[85]

Terk edilmiş olan Rum Kilisesi Dr. Bengisu'nun Belediye Başkanlığı döneminde şehre modern bir görüntü kazandırma amacıyla sinema binası olarak kullanılmak üzere Yusuf Rıza Bey'e kiralandı. Dönemin yerli ve yabancı filmleri bu salonda Ödemişlilerle buluşturuldu.[86] Ödemiş'te önemli tiyatro etkinlikleri Cumhuriyetin ilk yıllarında önce Türk Ocağı eliyle, daha sonra da Halkevi Temsil Kolu aracılığıyla gerçekleştirildi.[87] Sahne oyunlarında canlanma 1926 yılında Muhsin Ertuğrul[88] ve Darülbedayi tiyatro gruplarının[89] Ödemiş'e gelmesiyle önemli ölçüde hissedildi.

1930'lu yıllar Türkiyesinde belki de ilk defa köy tiyatroculuğunun temelleri Ödemiş Halk-evi tarafından atıldı.[90] İlk yerel dergiye de bu canlı ortamın heyecanıyla 1932 yılında *Yeni Ödemiş*'in yayınlanmasıyla[91] kavuşan Ödemiş, ilk yerel gazeteyle de II. Dünya Savaşı sonunda *Devrim* gazetesiyle tanıştı.[92] Ödemiş'in Cumhuriyet dönemi boyunca sesi olan yerel basının diğer önemli isimleri de *Efe*, *Ödemiş*, *Cephe*, *Türk'ün Sesi*, *Buluş*, *Altıok*, *İlk Kurşun*, *İnkılap*, *Hafta Sonu*, *Ödemiş Postası*, *Hür Ödemiş*, *Reklam*, *Yankı*, *Ödemiş Köy Postası*, *Ödemiş'ten Haber*, *Ödemiş Ticaret*, *Küçük Menderes* ile 1994'te kurulan Ödemiş Radyo Televizyonu'ndan (ÖRT) oluşmaktadır.

Hacı Nuri Hanı karşısında Yıldız Oteli.
Ülkü Altınoluk

Cumhuriyet yönetimi ile birlikte sosyal ve ekonomik değişimin önemli bir şekilde gözlemlendiği Ödemiş'te Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Hilal-i Ahmer (1935'te Kızılay), Himaye-i Etfal (1935'te Çocuk Esirgeme Kurumu) ve Tayyare Cemiyeti'nin (THK) sosyal yaşama katkıları büyük olmuştur. Tayyare Cemiyeti Ödemiş şubesi, 1930'lu yıllarda Türkiye genelinde en fazla kurban derisi toplayan şube olmuş ve Türk ordusuna Ödemiş I, Adagide, Ödemiş Tütüncüleri, Bozdağ, Kiraz, Beydağ isimli altı uçağı hediye etmiştir.[93] Cemiyet Mayıs 1930'da yeni sinema binasının yapımını üzerine almış, park ve gazinosuyla da kente modern bir görünüm kazandırmıştır.[94] Himaye-i Etfal Cemiyeti 1930'larda bir ana mektebi yaptırırken, otuz çocuğu terbiye ve tedrise başlatmış, bir de kendi olanaklarıyla musiki bandosu oluşturmuştur.[95] 1937 yılında cemiyetin katkılarıyla bir çocuk bahçesi yapılmıştır.[96]

Ödemiş Ticaret Odası kentte ekonomik ve ticari faaliyetlerin merkezi olurken, Cumhuriyetin 10. yılında Ödemiş'te dört banka ile 250'yi aşkın tüccar faaliyet gösteriyordu.[97] Ticaret Odası'na bağlı olarak 1935 yılında tütüncüler, berberler, kunduracılar, urgancılar, şoförler, kahve ve

gazinocular birlikleri faaliyetteydi.[98] Bu dönemde yoğun bir kooperatifleşme hareketi de gözlenmektedir. Ödemiş'te bulunan Zirai Kredi Kooperatiflerinin büyük bir bölümü 1930-1940 yılları arasında kurulmuştur.[99]

SONUÇ

Bütün bunlar Cumhuriyet döneminde kısa bir zaman dilimine sığdırılmış, Ödemiş'in çağdaş bir kent olarak gelişmesinin önemli adımları olarak görülmelidir. Sonuç olarak 1930'lu yıllardan başlayarak yapılan çalışmalarla bir Osmanlı kasabası hüviyetinden çıkan Ödemiş, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk modern kentlerinden biri konumuna gelmiştir. Son yıllarda kuzey yönüne doğru imara açılan kent toprakları planlı bir yerleşimle hızla yapılaşmakta, kent içinde yeni merkezler oluşmaktadır. Eski Ödemiş, kimliğini büyük oranda kaybetmektedir.

1. Kaya Bengisu, *Koca Doktor Mustafa Bengisu*, İzmir, 1994, s. 40.
2. Ahmet Refik, *Anadolu Türkmen Aşiretleri*, İstanbul, 1931, s. 206; Vital Cuinet, *la Turkuie Asie*, c. 3, Paris 1894, s. 515; Selami Gözenç, *Küçük Menderes*, İstanbul, 1978, s. 65; Behiç Galip Yavuz, *Ödemiş'in Tarihi*, Ödemiş, 1992, s. 154.
3. Vital Cuinet, *age*, s. 515, Charles Texier, *Description De'l Asie Minor*, c. III. Paris, 1870, s. 512-513.
4. Enver Ziya Karal, *1831 Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı*, Ankara 1943, s. 206.
5. Tevfik Güran, "XIX. yy Ortalarında Ödemiş Kasabasının Sosyo-Ekonomik Özellikleri", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. 41, sayı 1-4 (Ömer Lütfi Barkan'a Armağan, Eylül 1982, Ekim 1983), İstanbul, 1985, s. 301-319.
6. Reşat Kasaba, "İzmir", (Ed. Çağlar Keyder, Eyüb Özveren, Donald Quataert), *Doğu Akdeniz Liman Kentleri (1800-1914)*, İstanbul, 1994, s. 13.
7. İlhan Tekeli, "Ege Bölgesinin Yerleşme Sisteminin XIX. yy'da Dönüşümü", *Üç İzmir*, İstanbul, 1992.
8. *1307-1308 Aydın Vilayeti Salnamesi*, İzmir, 1309, s. 573.
9. *1320 Senesi Aydın Vilayeti Salnamesi*, İzmir, 1321, s. 110.
10. *1326 Senesi Aydın Vilayeti Salnamesi*, İzmir, 1327, s. 272.
11. Kaya Bengisu, *age*, s. 72.
12. Halil Dural, "Ödemiş Tarihi", *Ödemiş Gazetesi*, 9 Aralık 1949.
13. Katırcı Sokağı halen Manyasizade Caddesi'dir.
14. Hamam Mahallesi şimdiki Emmioğlu Mahallesi'dir.
15. Müslüman mezarlığı Tayyare Parkı-Çocuk Bahçesi'nin bulunduğu alanda, Rum mezarlığı ise Jandarma Komutanlığı ve Adliye binasının çevresindeydi.
16. Kaya Bengisu, *age*, s. 73.
17. *Hizmet*, 8 Teşrinisani 1928.
18. Ülkü Altınoluk, "Ödemiş'te Milli Mimarlık", *Art Dekor*, S. 63 (Haziran 1998), s. 79; Kaya Bengisu, *age*, s. 81.
19. *Anadolu*, 12 Kanunisani 1930.
20. Günver Güneş, "Bir Aile Tarihçiliği Örneği", *Tarih ve Toplum*, S. 122 (Şubat 1994), s. 58-59.
21. Ülkü Altınoluk, *agm*, s. 79; Kaya Bengisu, *age*, s. 106.
22. İmtiyaz için bkz. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Kararname No: 3255, Dosya 162/13.
23. Kaya Bengisu, *age*, s. 87.
24. *Hizmet*, 3 Kanunievvel 1929.
25. Abdullah Hüsrev, *Ödemiş'te Su ve Elektrik (1923-1933)*, İstanbul, 1934, s. 51.
26. Ülkü Altınoluk, *agm*, s. 79.
27. *Hizmet*, 20 Kanunievvel 1928.
28. Abdullah Hüsrev, *age*, s. 22-23
29. *Yeni Asır*, 22 Kanunisani 1931.
30. *Ödemiş Ticaret ve Sanayi Odasının Aziz Cumhuriyetin Onuncu Bayramına Armağanı*, İzmir, 1933, s. 28.
31. *Belediyeler Yıllığı*, c. III, Ankara, 1950, s. 92-93.
32. *İzmir İl Yıllığı 1967*, İzmir, 1968, s. 57.
33. *Anadolu*, 18 Eylül 1933.
34. *Cumhuriyetin 15 Yılında İzmir*, İzmir, 1938, s. 170.
35. *Ahenk*, 17 Kanunievvel 1313 (1897).
36. Kaya Bengisu, *age*, s. 125.
37. *L'illustration de L'orient*, Ödemiş Özel Sayısı, S. 23-31, İstanbul, 1950.
38. *Belediyeler Yıllığı*, c. III, Ankara, 1950, s. 93.
39. "Ödemiş İtfaiyesi", *Efe*, 8 Şubat 1947.
40. Kaya Bengisu, *age*, s. 118.
41. Ali Kandemir, "Ödemiş İtfaiyesi", *Ege Ekspres*, 25 Mart 1968.
42. *Belediyeler Yıllığı*, c. III, Ankara, 1950, s. 93.
43. *1339 Senesi İzmir Vilayeti İstatistiği*, İzmir, 1924, s. 4-14.
44. *Yeni Asır*, 14 Teşrinisani 1937.
45. *Yeni Asır*, 6 Temmuz 1938; *Anadolu*, 6 Temmuz 1938.
46. Ülkü Altınoluk, *agm*, s. 82.
47. *Ödemiş*, 9 Nisan 1948; *age*, 18 Mart 1949.
48. *Belediyeler Dergisi*, yıl: 4, S. 44, Ankara, 1939, s. 37-60.
49. *Anadolu*, 24 Teşrinisani 1944.
50. Ülkü Altınoluk, *agm*, s. 81.
51. Jüri Raporu; "Ödemiş Şehir İmar Planı Proje Müsabakası Sonucu", *Mimarlık Dergisi*, S. 16, İstanbul, 1944, s. 10.
52. Bu plan Ankara'dan sonra yalnızca Ödemiş'te yapılmıştır. Bunda dönemin başbakanı (1943-1946) Şükrü Saracoğlu'nun etkisi büyüktür.
53. Kemal Ahmet Aru, Orhan Safa, Celile Berk, "Ödemiş Kesin İmar Planı ve İzah Notu, Ödemiş 1:4000 Ölçekli Bölgeler Planına Ait Rapor", *Mimarlık Dergisi*, S. 2, İstanbul, 1947, s. 5.
54. *Yeni Asır*, 31 Ekim 1947.
55. *Ödemiş*, 6 Ağustos 1948.
56. *Anadolu*, 30 Nisan 1950.
57. *Yeni Asır*, 31 Ekim 1947.
58. *Anadolu*, 20 Kasım 1949.
59. *Anadolu*, 17 Ağustos 1947.
60. *Belediyeler Yıllığı*, c. III, Ankara, 1950, s. 93.
61. *İller ve Belediyeler Dergisi*, No.: 1, 4 Ekim 1945, Ankara, 1945, s. 14.
62. *Anadolu*, 3 Kasım 1950.
63. *Yeni Asır*, 3 Ekim 1950.
64. *1926 Senesi İzmir Vilayeti İstatistiği*, İzmir, 1927.
65. *1928-1929 Senesi İzmir Vilayeti İstatistiği*, İzmir, 1930, s. 168.
66. *Yeni Asır*, 12 Temmuz 1936; *Anadolu*, 12 Temmuz 1936.
67. *1928 Yılı Devlet Salnamesi*, Ankara, 1929, s. 574.
68. *Ödemiş Ticaret ve Sanayi Odasının Aziz Cumhuriyetin Onuncu Bayramına Armağanı*, Ödemiş, 1933, s. 41.
69. E. Hamdi Akman, *age*, s. 2.
70. Mestan Yapıcı, *Beydağ*, İzmir, 1995.
71. Mustafa Sarıkaya, *Her Yönü ile Ödemiş ve Kiraz İlçeleri*, İzmir, 1968, s. 36.
72. *İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, S. 8 (Ödemiş Özel Sayısı, Ağustos 1927), s. 385.
73. *Anadolu*, 5 Temmuz 1935.
74. *İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, S. 8 (Ödemiş Özel Sayısı, Ağustos 1927), s. 374.
75. *Anadolu*, 1 Mart 1927.
76. Hasan Âli Yücel, *Türkiye'de Ortaöğretim*, Ankara, 1994, s. 605; *Hizmet*, 16 Eylül 1932; *Anadolu*, 16 Eylül 1932.
77. Recep Başsoy, "Ödemiş Ortaokulunun Kuruluşu", *Efe*, 22 Kasım 1947.
78. *Yeni Asır*, 15 Kanunevvel 1942.
79. *1944-1945 MEB Mesleki ve Teknik Öğretim İstatistiği*, Ankara, 1946, s. 34-35.
80. *Hizmet*, 18 Mayıs 1928.
81. *Hizmet*, 16 Temmuz 1928.
82. DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Arşivi, Ödemiş Türk Ocağı Karar Defteri (1929-1930), s. 66.
83. Günver Güneş, "Sosyal Kültürel ve Ekonomik Açıdan Ödemiş (1908-1950)", DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, yayımlanmamış doktora tezi, İzmir, 1997, s. 167.
84. *Anadolu*, 13 Mart 1945.
85. *Efe*, 20 Mart 1948.
86. Kaya Bengisu, *age*, s. 75-76.
87. *Halkevlerinin 1937 Yılı Çalışma Raporu*, Ankara, 1937, s. 112.
88. *Yanık Yurt*, 8 Mart 1926.
89. *Hizmet*, 26 Mayıs 1926.
90. Eyüb Hamdi Akman, *age*, s. 104.
91. *Yeni Ödemiş*, Yıl: 1, S. 1 (15 Teşrinievvel 1932), s. 3.
92. *Devrim*, 23 Şubat 1946.
93. Kaya Bengisu, *age*, s. 122; *Yeni Asır*, 6 Aralık 1946.
94. *Hizmet*, 28 Mayıs 1930.
95. *Ödemiş Ticaret Odasının Aziz Cumhuriyetin Onuncu Bayramına Armağanı*, Ödemiş, 1933, s. 52.
96. *Anadolu*, 25 Nisan 1937.
97. *Ödemiş Ticaret Odasının Aziz Cumhuriyetin Onuncu Bayramına Armağanı*, Ödemiş, 1933, s. 43.
98. *Ödemiş'in Tabii, Beşeri, İktisadi Durumuna Bir Bakış*, Ödemiş Orta Mektep Tarih ve Coğrafya Kolu Yayını, Ödemiş, 1935, s. 3.
99. Y. Samim Atasagun, *Türkiye'de Zirai Kredi Kooperatifleri*, İstanbul, 1940, s. 89-90.

TOPLUMSAL VE SİYASAL AÇIDAN

1894 İstanbul Depremi Üzerine

MEHMET Ö. ALKAN

İstanbul'da 19. yy'ın son büyük depremi 10 Temmuz 1894 salı günü yaşanmıştır. Deprem günü takvimler Mali tarihle 28 Haziran 1310 gününü gösterdiği için, sonradan "1310 zelzelesi" veya "1310 Dersaadet Hareket-i Arzı" olarak anılacaktır. Deprem üç büyük sarsıntıdan meydana gelmiştir. Zelzele esnasında hava berrak ve fakat rüzgârlıdır.[1] Deprem öğlenleyin, eskiden kullanılan Ezanî saatler 4.45'i, günümüzde kullandığımız Zevalî saatler ise 12.27'i gösterirken olmuştur.[2] Ancak depremin tam saati konusunda 5 ilâ 10 dakikaya varan farklar vardır. Ama müezzinlerin ezan okumaya başladıkları bir sırada olduğu kesindir. İstanbul'u vuran depremin merkezinin Yeşilköy'den 8 km. uzakta ve güneydoğu istikametinde, Marmara Denizi'nde olduğu tahmin edilmektedir.

Üstte: 1894 depreminde kısmi hasar gören yapılardan, Burgaz Adası'nda Şark Oteli.
İstanbul'da Vuku Bulan Hareket-i Arza Ait Resimler Albümü.

Altta: Depremde büyük hasara uğrayan Heybeliada Rum Ruhban Okulu.

Depremle birlikte halk sokaklara dökülmüş, İstanbul'da büyük bir kargaşa ve korku yaşanmaya başlamıştır. Yıkılan evlerin çıkardığı dumana, deprem sonrası başlayan yangınların da dumanları eklenince İstanbul'un üzerini yoğun bir sis tabakası kaplamıştır. Özellikle Kapalıçarşı'nın yıkıntıları arasından gelen çığlık ve yalvarışlar birçok kişinin kulaklarından yıllarca silinmemiştir.

Depremden telgraf hatları da zarar gördüğü için, diğer yerleşim birimlerinden haber alınamamakta, dolayısıyla depremin yalnızca İstanbul'da olduğu zannedilmektedir. Telgraf ve Posta Nezareti çok büyük hasar görmüştür. Sağlam makinelerin çoğu bahçeye çıkarılarak koruma altına alınmıştır. Bir müddet sonra kent içi ve dışı haberleşme Nezaret bahçesinden sağlanmıştır.[3] Haberleşme kısmen de olsa sağlanıp telgraf hatları çalışmaya başlayınca, depremin Adapazarı'ndan başlayarak Edirne'ye kadar uzanan bir satıhda yaşandığı da yavaş yavaş anlaşılmıştır. Adaparı, İzmit, Gebze, Karamürsel, Bilecik, Bursa ve Edirne'den hasar haberleri gelmektedir.[4] Balıkesir de depremden ciddi bir şekilde etkilenen yerler arasındadır.[5]

Kent içi ulaşım da felç olmuş, tramvay seferleri durmuştur. Tünel herhangi bir zarar görmemekle birlikte, önlem olarak tramvaylar işletilmemiştir. Geç vakitlere doğru Sultanahmet ile Köprü arasında tramvay seferleri aksamalı olarak başlamıştır. Şirketi Hayriye ile İdare-i Mahsusa vapurları Boğazın iki yakasında ücretsiz yolcu taşımışlardır.

Şehremaneti ise hemen ekmek temin ederek halka dağıtmaya başlamıştır.[6] Bu arada depremde hasar görmemekle birlikte, korkudan kapalı tutulan fırın ve bakkallar, hükümet emriyle açtırılmıştır.[7]

Deprem sırasında Kadıköy, Üsküdar, Boğaziçi hatlarında çalışan vapurların çarkları bir dakika kadar durmuş, çalışamamıştır.[8] Perşembe günü yaşanan 8.30 depremi ise şehirdeki duvar saatlerinin durmasına neden olmuştur.[9]

Ayastefanos'ta (Yeşilköy) deniz karaya doğru ilerlemiş, Makriköy'de (Bakırköy) ise çekilmiştir. Adaların etrafındaki sular bir müddet çekilmiş, Hayırsızada ise su içinde kalmıştır.[10] Büyükada'nın bazı şoseleri yarılmış, bir vapur da karaya oturmuştur. Yapıların büyük zarar gördüğü Adalara elli çadır gönderilmiştir.[11] Şehir içindeki dolma rıhtımların bazılarında çatlamalar meydana gelmiştir. Ancak Marmara sahilinde bazı uzun yarıkların oluştuğu da rivayet edilmektedir.[12]

Bu arada Çukurçeşme Kadınlar Hamamı'nın kubbesi çökünce, hamamda bulunan kadınlar güç bela kendilerini dışarı atmışlardır.[13]

Emniyet Sandığı veznesine para teslim etmek için gelen bir kişi zelzele sırasında kaçmış, geri döndüğünde ise para bulunamamış ve soruşturma açılmıştır.[14]

Okullardaki öğrenciler hemen dışarı çıkarılarak evlerine yollanmıştır.[15] Yedikule Ermeni Hastanesi zarar gördüğünden hastalar bahçeye çıkarılmıştır.[16] Süleymaniye Kışla-yı Hümayunu'ndaki askerler için de bahçede çadırlar kurulmuştur.[17]

Zelzelenin gündüz olması, can kaybının az olmasının başlıca nedenidir. Kapalıçarşı çok büyük hasar görmüştür. Kapalıçarşı'daki kuyumcu esnafı dükkanlarını terk ettiğinden jandarma ve polis tarafından hemen güvenlik önlemi alınmıştır.[18] Ertesi gün de en çok can kaybının Kapalıçarşı'da olduğu anlaşılmıştır. Padişahın emriyle başlatılan enkaz kaldırma çalışmaları esnasında, ilk gün enkaz altından 81 ölü ve 112 yaralı çıkartılır. Enkaz altından çıkarılan cesetler Hapishane-i Umumi'de toplanmakta ve sağlık nedenleriyle, ait olduğu dinin gereklerine göre gömülme işlemleri yapılmaktadır. Toplam ölü sayısı ilk gün için 135 ve yaralı sayısı da 144 olarak verilmektedir.[19] İki gün sonra yalnızca Heybeliada'da ölenlerin sayısı 10'dan 70'e yükselmiştir.[20]

Ölümlerin bir kısmı sokakta olmuştur. Deprem sırasında evlerinden can havli ile kaçanların üzerine sokak duvarlarının çökmesiyle ölüm ve yaralanmalar meydana gelmiştir.[21] Gazetelerde "Fatih'e gitmekte olan birisinin Atpazarı'nda başına taş düşüp vefat ettiği" yazmaktadır.[22]

Kapalıçarşı'daki enkaz altından üç gün sonra 12 yaşında bir çocuk sağ salim çıkarılmıştır.[23] Depremden beş gün sonra Kapalıçarşı enkazından bir canlı daha çıkarılır. Polis İdaresi yanındaki dükkanda suculuk yapmakta olan bir Ermeni, zelzele esnasında büyük bir küpün yanına sinmiş ve üzerine çöken tavanın altında, günlerce küpün içindeki suyu içerek canlı kalmıştır.[24]

Deprem yangınlara da neden olmuş, ama birçoğu hemen söndürülebilmiştir.[25]

BAZI HASAR ÖRNEKLERİ

Deprem sonrasında özellikle kâgir (yığma) binaların çoğu ya hasara uğramış ya da yıkılmıştır.[26] Deprem İstanbul'da adeta bir çizgi halinde ilerlemiştir. Zelzelenin izleri Maltepe'den itibaren başlamakta, Yeşilköy'e kadar uzanmaktadır. Kısmen veya tamamen yıkılan binalar arasında istasyon, gar, okul, cami, kilise, hastahane ve resmi daireler bulunmaktadır.

Depremden en çok etkilenen resmi yapıların başında karakollar gelmektedir. Birçoğu yıkılmış veya ağır hasar görmüştür. Örneğin Gedikpaşa Karakolu tamamen çökmüş, Fatih Nizamiye karakolunun duvarları yıkılmış, Üsküdar Karakolu altında kalan üç kişi can vermiştir.[27]

Depremden etkilenen kamu binalarından biri de okullardır. Örneğin, Saraçhane'deki Sıbyan Mektebi yıkılmış, beş çocuk altında kalmıştır. Fatih Sıbyan Mektebi'nin ise duvarları yıkılmıştır. Ayrıca pek çok medrese ya yıkılmış ya da ciddi hasar görmüştür. Irgatpazarı Sinekli Medresesi ile Atikalipaşa medresesi tamamen yıkılanlar arasındadır.[28] Heybeliada'daki Ruhban Okulu ile Mekteb-i Bahriye de hasara uğramıştır.

Kapalıçarşının duvarlarının bir kısmı yıkılmış, kubbeleri ise çökmüştür. Kapalıçarşı'nın etrafındaki hanların da ciddi şekilde hasar gördüğü ve yıkıldığı anlaşılmaktadır.[29] Mercan tarafında ise kükürtlü bir su fışkırmaya başlamıştır.

Depremden dini yapılar da ciddi biçimde etkilenmişlerdir. Sarsıntı sırasında Fatih Camii'nin minarelerinden birisinin şerefesi, diğerinin âlemi; Hafız Paşa Camii'nin minaresi yıkılmış, Yeni Cami'nin minarelerinin külahı yamulmuştur.[30] Hasar gören Edirne Kapısı Cami'nde ise dört kişi ölmüştür. Aksaray'daki Valide Sultan Camii ile Edirnekapı'daki Mihrimah Sultan Camii, Azapkapı'daki Sokollu Mehmed Paşa Camii ciddi hasar görenler arasındadır. Fener'deki Patrikhane'nin duvarları çatlamış, Ayanikola Kilisesi'nin kapısı harap olmuştur. Bakırköy'deki Ermeni Okulu ile Yeşilköy'deki Katolik Kilisesi de yıkılan yapılar arasındadır.

Depremin hemen ardından üç sallantı daha olmuştur.[31] Depremin ertesi günü ise beş hafif sallantı yaşanmıştır. Onu izleyen perşembe günü ise biri saat sekiz buçukta, diğeri onbir buçukta olmak üzere iki sert sallantı daha yaşanmıştır.[32]

ZARAR GÖRMEYEN YAPILAR

Deprem sonrasında özellikle resmi dairelerin hasar durumlarının belirlenmesi için "heyet-i fenniye"ler kurulmuştur. Hasarın az olduğu yerler arasında Divanyolu, İshakpaşa, Kocamustafapaşa sayılmaktadır.[33] Yapılan incelemeler sonucu Süleymaniye, Ayasofya, Nuruosmaniye, Sultanselim, Şehzadebaşı, Laleli, ve Sultanahmet camilerinde bir çiziğin bile olmadığı belirlenmiştir.[34] Ayrıca Galata ve İstanbul [Beyazıt] yangın kuleleri de hasar görmemişlerdir. Bu dikkat çekici durum, deprem sonrasında yaşanan tartışmalardan birinin konusunu belirlemiştir. Yapılan gözlemlere göre deprem sonrasında zarar gören binaların çoğu ya "fenn-i mimariye" aykırı ya da "ruhsatsız" yapılardır. Bunun delili olarak muhkem surette inşa edilmiş olan büyük yapıların zarar görmemesi gösterilmektedir. Oysa Samatya, Kumkapı, Gedikpaşa ve Edirnekapı'daki binalar 250-300 liraya malolan altı, yedi odalı binalar duvarları yalnız tuğla ile inşa edilmiş olduğu için (demir sütunları olsa bile) zarar görmüşlerdir. Zelzeleye dayanıklı binalar arasında (Frenk Kârgiri) olarak anılan "Bank-ı Osmani" ve Beyoğlu'ndaki büyük (apartmanlar) türünden yapılar hiç zarar görmemişlerdir. Bu tür yapılar diğerlerine göre pahalı olsa da hem yangına hem de zelzeleye dayanıklıdır. Ayrıca sırf demirden inşa edilen binalar da zelzeleye dayanıklıdır. Büyükdere'de ve şehrin birkaç yerinde daha varolan bu yapılar da zelzeleden zarar görmemişlerdir. Bunlar Avrupa'da imal ettirilip burada vidalanmaktadır. Diğerlerine göre %50 daha pahalıya çıksa da son derece güvenli olduğu belirtilmektedir.[35]

Depremin hemen ardından Şehremaneti tarafından verilen bir emirle İstanbul'daki "gerek usul-i mimariye muvafık suretde inşa edilmemiş ve gerek pek ziyade köhneleşmiş olmasından dolayı sakatlanarak meil-i inhidam olan ebniyenin mahzurlarının ref'i zımnında" yıkılmasına veya etrafında önlem alınmasına başlanmıştır.[36]

Deprem sonrasında resmi dairelerin hasar gördüğü konusu pek işlenmemiş, işlense de geçiştirilmiştir. Örneğin adliye binası pek hasar görmemiş gibi anlatılsa da işlerin aksamaması için taşındığı da eklenmiştir.[37] Satıraraları okunduğunda hasarın oldukça ciddi olduğu anlaşılmaktadır. Babıâli için kurulan "heyet-i fenniye" raporunda, yapılan incelemeler sonucunda masraf çıkarılmış ve 14124.50 kuruşluk harcama belirlenmiştir. Padişahın emriyle hemen tamirata başlanmıştır.[38]

DEPREM MUZİPLİĞİ

[Soğukçeşme Askeri Rüştiyesi'nde] dördüncü sınıfta idik. Yazın bir salı günü, öğle vakti dershanede büyük bir gürültü, bir çatırtı koptu. Önce ne olduğunu anlamadık. Biri "zelzele" oluyor diye bağırınca bir kaçışmadır başladı. Ben de paniğe kapıldım. Büyük, geniş merdiven dururken dar, küçük servis merdivenine atılmışım. Bir kaç defa yuvarlandım. Çocuklar üstümden geçti. Nihayet kapığı önümüzdeki bahçeye atabildim. Deprem kesik kesik devam ediyordu. Karşımızda alay köşkünün yanında telgrafhane vardı. Onun çatısının nasıl yıkıldığı hala gözümün önündedir. Deprem durunca bizi evlerimize gönderdiler. Evimizin geniş bir bahçesi vardı. Oraya keçelerden, kilimlerden bir çadır kurduk ve bir hafta eve girmeğe cesaret edemedik. Fakat dışarıda serbestliğe alışmış ve biraz mektepten soğumuştuk. Mektebe döndükten sonra bazılarımızın hatırına bir muziplik geldi. Dördüncü sınıfta dershane yukarı katta. Sırayı şöyle sıkıca sallayıp hafifçe de ayak vurmak önce bizim dershanede, sonra da alt sınıflarda panik uyandırmağa kâfi geldi. Çocuklar "zelzele oluyor" diye bağırarak dışarı uğradılar, biz de arkalarından. Ondan sonra "korkuyoruz, dershaneye girmeyiz" diye direndik. Fakat dinleyen olmadı, dershaneye soktular. Bunu bir defa daha tekrarladık. Bu defa iş anlaşıldı. Bu vaka üzerine Haşim Hoca köpürdü. Cübbesini, kavuğunu bir tarafa atıp soruşturmayı bizzat ele aldı. Sınıfımızdaki bütün çocukları çağırıp Musafa el bastırarak yemin ettirdikten sonra, sırayı kimin salladığını soracaktı. Haşim Hoca Musafa el basmak için küçüklerin abdestli olmaları lüzumuna fetvayı verdikten sonra sorguya başladı. İşin şaka götürür yanı yoktu. Hepimiz sırayı sallayanın kim olduğunu bilmediğimize yemini bastık ve işin içinden sıyrıldık. Bu hadiseden sonra bu şakayı bir daha tekrarlamaya kimse de cesaret kalmadı. Şimdi anlıyorum ki Haşim Hoca bize sırayı sallayanın kim olduğunu söyletmek için yeminden ziyade, bir daha yapmamak için tevbe ettirmiş!

Tevfik Sağlam, *Nasıl Okudum?*
(İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları, 1959) s. 13-14

PADİŞAH VE DEVLET DEPREMZEDENİN YARDIMINDA!

Depremin ertesi günü yayımlanan *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi, ilk yazısına ölenlere değil, padişahın sağlığına dua ederek başlamıştır. Gazetede, Padişahın ve onun devletinin hemen halkın yardımına nasıl yetiştiği özenle anlatılır. Padişah, zelzelenin ardından, kentin çeşitli yerlerine görevliler göndererek inceletme yaptırmıştır. Diğer yandan, Şehremaneti ve Zaptiye Nezareti memurlarını da hasarlı binalardan halkı uzaklaştırmak, tehlikeli olanları yıkarak halkın yaralanmasını önlemek, halkın rahatını sağlamak için önlem almak ve yaralıları tedavi ettirmek için görevlendirmiştir. Yaralılar padişahın emriyle hastahanelerde tedavi altına alınmıştır.[39] Bunu gören halk padişaha dualar etmiştir.[40] Devlet görev başındadır! Babıâli deprem günü öğleden sonra tatil edilse de, bir heyet tarafından incelenerek hasar olmadığı görülünce, ertesi gün memurlar görev başına çağrılmışlardır. Hatta Meclis-i Has ve Vükela da aynı gün olağan toplantısını yapacaktır.[41] Ayrıca Padişah hasarlı devlet dairelerinin yanına hafif barakalar inşa edilmesi için emir çıkarmıştır.[42]

DEPREM SONRASI ÇALIŞMA VE YARDIMLAR

Depremden birkaç gün sonra, gazeteler hasar ve can kaybı konusundaki haberleri bir kenara bırakarak, devletin halka yardım etmek konusunda ne kadar etkin olduğunu anlatan haberleri vermeye başlamıştır. Bunun nedenlerine biraz aşağıda değineceğiz.

Deprem sonrasında II. Abdülhamit'in başkanlığında ve Şehremaneti içinde "İane-i Musâbîn Komisyon-u Âlisi" oluşturulmuştur. İlk yardımı II. Abdülhamit 1000 lira ile başlatmıştır. Ayrıca şehzadegân ve selâtin-i azam için de 500 lira vererek, toplam 1.500 lira yardım yapmıştır.[43] II. Abdülhamit'in yardımları ilerleyen günlerde de devam etmiştir. Muhtaçların gittikçe artması üzerine II. Abdülhamit, 5.000 lira daha vermiştir.[44]

Zelzele sonrasında ülkenin her vilayet ve sancağında bir yardım seferberliği başlamış, yardım defterleri açılarak para toplanmıştır. Bu paralar, yardım komisyonuna ulaştıkça resmi bir ilan şeklinde hangi vilayetten, kurumdan veya kişiden, ne kadar (kuruş-para) yardım yapıldığına ilişkin alt alta listeler halinde gazetelerde yayımlanmıştır. (Örneğin: Bitlis vilayeti iane komisyonundan 5.000 kuruş, İslimiye kasabası ahali-i İslamiyesi tarafından 2.532 kuruş 20 para gibi.) Her seferinde yardımın ulaştığı toplam rakam da verilmiştir. Buna göre 8 Ağustos itibariyle toplanan yardım 2.127.823.10 kuruştur.[45] 28 Eylül itibariyle toplanan yardım iki katı aşmış ve 4.991.943.10 kuruşa ulaşmıştır.[46] Devlet görevlileri adeta bir yardım yarışına girmişlerdir. Yıl sonunda, 28 Aralık 1894'te toplanan para miktarı 8.287.399.11 kuruşu bulmuştur.[47]

Yurtdışından da yardımlar gelmektedir. Sırbistan kralı Şehremaneti'ne 5.000 Frank yollamıştır.[48] Paris'teki Musevi derneği Alliance İsraelit Cemiyeti, aynı cemiyetin Dersaadet İdare reisi, Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa yardım gönderenlerden bazılarıdır.[49] Bu konudaki özellikle yabancı kişi ve kurumların yardımları, gazete haberleri haline dönüşmeye başlamıştır.[50]

II. Abdülhamit'in başkanlığında ve Şehremaneti içinde "İane-i Musâbîn Komisyon-u Âlisi" oluşturulması ardından, her ilçe belediyesi (belediye dairesi) içinde zarar görenleri veya zarar gördüğünü iddia edenleri "tahkik ve teftiş" etmek için bir komisyon daha oluşturulmuştur. Durumları incelenen bu kişiler ihtiyaçları belirlenerek, kendilerine 2.500 kuruşa kadar yardım yapılmıştır. Yapılan yardımlar da belediye daireleri esas alınarak kime, ne kadar yardım yapıldığı yine bir resmi ilan şeklinde ve alt alta sıralanmış listeler halinde yayımlanmıştır. (Örneğin: Yedinci Daire-i Belediye: Tarabya'da sâkin terzi Yanko'ya 2.500 kuruş, Onuncu Daire-i Belediye: Osman Ağa Mahallesinde sakine Ahmet Ağa zevcesi Sıdıka Hanım'a 400 kuruş, Hacı Mustafa Ağa Mahallesinde sakine merhum Kabakçı Hasan Ağa'nın haremi Fatma Hanıma gibi.) Yardım toplanırken de dağıtılırken de din ayrımı gözetilmemiştir.

Zelzeleye ilişkin haberler, toplanan ve dağıtılan yardımların yanı sıra, II. Abdülhamit'in ne kadar şefkatli olduğunu belirten haberlere dönüşmüştür. (Şefkatli padişahın yardımıyla dördüncü daire-i belediyede 23 çocuğun ameliyat ettirilmesi, pa-

"MÜTEBESSİM ÇEHRELER ALLAK BULLAK OLDU"

Büyük zelzele- 1894 senesi Temmuzunda büyük bir zelzele olmuştu. Biz dairede [Mabeyn Başkatipliğinde] öğle yemeğinde idik. Bunu evvela İstanbul'da sık sık vuku bulan ve hepimizin bildiği adi sarsıntılardan zannettiğimizden "İşte gene küçük bir zelzele" diye gülerek birbirimizle şakalaşmakta iken, birdenbire sarsıntı şiddet kesbediverdi. Mütebessim çehreler allak bullak oldu. Hepimiz aynı zamanda yerimizden fırlayarak merdivene koşarken, arada uşaklar da dahil olduğu halde herkes birbirini çiğneyerek aşağıya kendimizi attık. O sırada birden bire peyda olan dehşetli bir uğultuyu ve bahçeden hüyük kapıya kadar uzanan demir parmaklıkların zangır zangır titrerken çıkardığı mahuf iniltiyi duyuyorduk. Şehrin İstanbul tarafında gördüğümüz kesif dumanın, yıkılan yerlerden yükselen tozlardan teşekkül ettiğini, ancak aklımız biraz başımıza geldikten sonra tahmin edebilmiştik. Bu felaket bizi bir müddet bihuş bıraktı.

Kendimizi bir miktar topladıktan sonra, evlerimiz ve ailelerimizin ne halde olduklarını merak etmeye başladık. Hele o gün nöbetçi kalacak olanların telaşı çok fazla idi. Hiç kimse tekrar daireye girmeye cesaret edemiyor, izne çıkacak arkadaşlar ise gidip hazırlıklarını yapamıyorlardı. Sarsıntı hafifleyince içeri girmekten başka çare olmadığını düşündük ve girdik. Lakin zelzele hâlâ devam etmekte idi. Zemin sağdan sola ve aşağıdan yukarıya gidip geldikçe dışarıya fırlayıp sonra yine geri dönüyorduk. O sırada kimsenin Saray'dan çıkmaması ve nöbetleri olmayanların dahi bulundukları yerde beklemeleri için bize bir irade tebliğ olundu. Aradan epey zaman geçmişti ki, nöbetçi olmayanların evlerine gitmelerine nihayet izin verildi. Ben o gün nöbetçi olmadığımdan derhal yola çıktım. Boyacıköyü'nün yukarı kısmında o senelerde oturmakta olduğumuz evime gitmek için Beşiktaş'tan vapura bindim. Vapur ağzına kadar hınca hınç dolu idi. Boğaziçi sakinleri evlerine bir an evvel yetişmek için vapura doluyor ve zelzele esnasında başlarından geçenleri birbirlerine helecanla hikaye ediyorlardı. O sırada yolculardan biri -herhalde bir kalp hastası- anlaşılan duyduğu büyük heyecana dayanamayarak, vapura adımını attığı dakikada ve kimse yardıma yetişemeden düşüp vefat etti.

Eve gittiğimde ailemin sağ ve salim olduğunu görerek sevindim. Lakin sarsıntılar tekrarlandıkça biz de herkes gibi yeniden sokağa fırlıyorduk.

"Bir Devlet Adamının" Mehmet Tevfik Bey'in (Biren) II. Abdülhamit, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları, c. 1, İstanbul, 1993, s. 53-54.

dışalı yardımıyla bazı okulların tamir ettirilmesi gibi.) Ayrıca yaraların ne kadar hızlı sarıldığına ilişkin haberler sıkça yer almaya başlamıştır.[51]

KERESTE, EKMEK VE GAZETE KARABORSASI

Deprem yalnızca devlet işlerini değil, sivil yaşamı da etkilemiştir. Deprem sırasında bazı gazeteler matbaaları zarar gördüğü, çalışanlarının yakınları yaralandığı için yayınlarına ara vermek zorunda kalmışlardır. Depremin ardından, her ne kadar Keresteciler Esnafı yalanlasa ve Şehremaneti tarafından bir tekzip gönderilse de, keresteye artan talep, kereste fiyatlarının %30 ila %50 arasında zamlanmasına neden olmuştur.[52] Deprem, halkın "heber"e olan ihtiyacını, dolayısıyla da gazeteye olan ilgiyi olağanüstü artırmıştır. Ama bu arada gazeteler karaborsaya düşmüş, fahiş fiyatla satılmaya başlamıştır. Örneğin *Sabah* gazetesi, gazetenin matbaadan 7,5 paraya çıktığını 2,5 paranın müvezzilere verildiği, dolayısıyla 10 paraya satılması gerektiğini, halbuki piyasada 20, 30 ve 40 kuruşa kadar satıldığını haber aldıklarını yazar.[53]

Deprem sonrasında sıkıntısı en çok çekilen gıda maddesi ise ekmek olmuştur. Yukarıda belirtildiği gibi belediye hasar görmeyen fırınların açılmasını sağlamış ve ekmek dağıtmaya başlamıştır.

GAZETE KAPATMALARI

Depremden yalnızca beş gün önce, yeni bir gazete *İkdam* adıyla yayınlanmaya başlamıştır. Deprem günü yayınlanacak altıncı sayısı bir gece önce sansür memuruna gönderilmiş, oradan emredilen düzeltmeler ve çıkartmalar yapılmıştır. Ancak bu işlem yapılırken bir dizgi hatası sonucu, bir başka cümledeki "Mösyö" kelimesi olması gereken yerden kalkıp, padişahtan söz edilen cümlenin başına gelmiş[54] ve cümle "Mösyö Cenab-i Şehriyari" olmuştur.[55] Bu tür bir yanlışlık gazetenin süresiz kapatılması için yeterlidir. Gazetenin yazı kurulu üyeleri de bunu bildiği için, her an bir sansür memurunun gelip gazeteyi kapatmasını beklerken zelzele olmuş, İstanbul karışmıştır. Sevinsinler mi, üzülsünler mi onlar da şaşırır. Zira bu kargaşada hata farkedilmez, fark edilse bile sansür memuru gelemez, gazete çıkmaya devam edebilir diye düşünürler. Ama o kargaşa arasında, sansür görevi yapan Matbaa İdaresi'nin görevli memuru gelerek, gazetenin kapandığına ilişkin yazıyı tebliğ eder. *İkdam* süresiz olarak kapatılır. Deprem bile bir gazetenin, bir sözcük yanlışlığı yüzünden kapanmasına engel olamamıştır. *İkdam* yaklaşık bir ay sonra "aff-ı şâhâneye mazhar" olarak, 8 Ağustos'ta yayınlanmasına izin verilmiştir. Gazetenin uzun aradan sonra yayınlandığı ilk gün, padişaha yazılan övgü dolu özür yazısı, doğrusu okumaya değer![56]

Deprem sonrasında gazeteler sayfa sayılarını düşürmüştür. "Karşı gazeteleri" olarak anılan yabancı dildeki basıdan Monitor Oriental ve Konstantinopolis yayınlanamamıştır.[57] Yayınlanabilen gazeteler ilk günlerin karmaşası içinde zelzele haberlerini verebilmişlerdir. Ancak bir kaç gün sonra hasar ile ölü ve yaralı konusunda haberler önce ikinci ve üçüncü sayfalara düşmüş, ardından da yazılmaz olmuştur. Bu haberler yerini, yukarıda belirttiğimiz gibi, padişahın "yardım ve şefkat" faaliyetlerine bırakacaktır.

İkdam gazetesi bir yazım yanlışının kurbanı olarak, depremin olduğu gün zaten süresiz kapatılmıştır. Bazı gazeteler deprem haberlerini "doğrulamadan" verdikleri için kapatılmıştır. Bazı kaynaklar, *Sabah* gazetesinin zelzele haberleri nedeniyle süresiz kapatıldığını yazarlar.[58] Oysa *Sabah* gazetesi süresiz değil, yalnızca bir günlük kapatma cezası almıştır. *Sabah* gazetesi 14 Temmuz Cumartesi bir günlük kapatma cezası nedeniyle yayınlanmamıştır.

Ama aynı gün birden fazla gazete "yanlış" zelzele haberleri nedeniyle ceza almıştır. Sabah gazetesinin kapatılma gerekçesi Rumca yayınlanan *Konstantinopolis*'ten inceleme ve doğrulama yapmadan aktardığı bir haberdir. Haberin kaynağı *Konstanti-*

nopolis gazetesi ise bir hafta süreyle kapatılmıştır. Rumca yayınlanan *Konstantinopolis* gazetesinin kapatılmasına ilişkin şu "Tebligat-ı Resmiye" yayınlanmıştır:[59]

> (Konstantinopolis) gazetesinin evvelki günkü nüshasında Mekteb-i Harbiye-i Şahane'nin bir kısmı münhadim olarak yirmi iki kişinin sakatlanmış ve üç kişinin dahi enkaz altında kalarak vefat etmiş olduğuna dair münderic bulunan fıkra kamilen bi-asıl ve esas erâcif kabilinden olmasına ve böyle asıl ve esası olmayan bir havadisi bilâtahkik derc ve neşre cür'et eylemesine mebni mezkûr gazetenin dünkü günden itibaren bir hafta ve Sabah gazetesinin dahi tedkik ve tahkik etmeksizin mezkûr fıkrayı dünkü nüshasının ikinci sahifesinin ikinci sütûnuna nakl ve derc eylediğinden dolayı bir gün müddetle tatil kılınmış oldukları ilan olunur.

Ayrıca zelzele haberleri konusunda bazı yanlış bilgiler verdiği gerekçesiyle kimi gazeteler de uyarı cezası almışlardır. Bunlardan biri deprem günü baskı yapan neredeyse tek gazete olan *Nie Pitorisis*'dir.

> İhtarname suretidir:
> (Nie Pitorisis) nam Rumca gazetenin 1107 numerolu ve 28 Haziran sene 1310 tarihli sah günkü nüshasında Darülaceze binasından bir mikdarının hareket-i arzdan münhadim olduğu yazılmış ise de mezkur ebniyede asla inhidam olmadığı gibi hiç bir tarafında çatlak dahi bulunmadığı cihetle tekzib-i keyfiyete ibtidar ve badema bu gibi havadislerin bilatahkik derc ve neşr edilmemesi lüzumu mezkur gazete sahib-i imtiyazına kayiyyen beyan ve ihtar olunur.[60]

Yanlış haberlerin gazete kapattığı bir ortamda, II. Abdülhamit'in yarı-resmi sözcüsü durumundaki Ahmet Midhat Efendi'nin yönetimindeki *Tercüman-ı Hakikat*, bu tür haber yayınlayan gazeteleri, açık bir şekilde "jurnal" edecektir.[61]

II. Abdülhamit döneminin bir özelliği de sansürün yanı sıra otosansürün olmasıdır. Aslında bu, bütün otoriter rejimlerin özelliğidir. Gazeteler, kısa sürede yönetimin rahatsızlık duyabileceği haberleri anlayacak ve yayınlamayacaklardır.

Burgaz Adası'nda yıkıntılar. **İstanbul'da Vuku Bulan Hareket-i Arza Ait Resimler Albümü.**

Dönemin popüler bilim dergilerinde ise birkaç istisana dışında zelzeleye ilişkin tek satır bile yer almadığı görülür. Bu konudaki ilk istisna, *Malumat* dergisinde arkası gelmeyen yazı dizisidir.[62] Amacı bilimsel konuları vulgarize ederek işlemek olan dergiler bu görevlerini yerine getirememişlerdir. Örneğin *Hazine-i Fünun*'da[63] tek satır yazı yoktur. *Mekteb*, deprem sonrasında iki hafta geçikmeyle çıkmasına karşın, Allahın ve kainatın büyüklüğü konusunda kısacık bir yazı yayınlanmıştır ki içinde zelzelenin adı bile geçmemektedir.[64] Durum taşra için de farklı değildir. Örneğin depremi ciddi bir şekilde hisseden Bursa'da yayınlanan *Fevaid* dergisi de depremden hiç sözetmemektedir.[65] Dönemin *Hukuk* dergisi bir ay[66] ve yine haftalık yayınlanan popüler bilim dergisi *Maarif* dergisi ise yaklaşık bir buçuk aylık gecikmeyle yayınlanmış olduğu halde, yine Allahın büyüklüğüne ilişkin bir yazıdan başka bir şey yer almamıştır.[67]

Depremin dördüncü günü yayınlanan dönemin gözalıcı dergilerinden *Servet-i Fünun*'da ise İstanbul halkı ile alay edercesine şu satırlar yer alacaktır:

> Geçen hafta evvel şiddetlice vukubulup ondan sonra hafifleyerek devam etmiş velhadülillah şimdi külliyen zail olmak derecesine gelmiş olan tezelzülat-ı arziye ile bir aralık zevk ve neşide-i mutadesini gaib eden şehr-i şehrimizin yine kisve-i saiyane-i asliyesini ahz eyledi. Hareket-i arziyeden duçar-ı havf olanlar, havf ve hissiyetlerinin mübalağa derecesine getirilmiş olduğunu anladılar; ehl-i say ve gayret vezaif-i mutadesine mübaşeret ettiği gibi haftada bir gün olan eyam-ı tatiliyeden dahi istifade asarı görüldü.

Bunun ardından gezip eğlenen insanlar ve havanın tatlılığı anlatılmakta, Boğaziçi gezintileri, mehtab, meltem ve balık tutmak konusuna değinilmektedir.[68] Ertesi hafta "İstanbul Postası"nda yer alan yazıda ise, havaların gölgede otuz beş, güneşte kırk iki derece olduğundan yakınan ve mesire yerlerinin önemeninden söz eden bir yazı bulunmaktadır.[69] Ne yıkıntılar arasında çıkarılan öğrencilerin cesetleri, ne de geceleri dahil sokakta yaşayan İstanbul halkının durumu söz konusu edilir.

DEPREM SÖYLENCELERİ

Depremin ardından, son derece zengin olan İstanbul söylencelerine yenileri eklenecektir. Korku dolu bilinmezliğin imdadına, halk arasında hızla yayılan söylentiler yetişmiştir. Başkasından duyanlar, görmüş gibi hararetli bir şekilde anlatmaktadırlar:

- Marmara Denizi'nin ortasında büyük bir volkan varmış, o patlamış. Gazlar buharlar çıkmış, kor lavlar fışkırmış!
- Marmara Denizi mürekkep gibi kararmış, binlerce palamut balığı helâk olmuş; su yüzüne, sahile vurmuş!
- Hayırsız Ada batmış, kaybolmuş. Haritadan silinmiş!
- Sarayburnu önünde bir toprak çökmesi olmuş. Boğazın suları korkunç bir gürültü ile denizin içinde açılan bu büyük oyuktan içeri akıp gidiyormuş!

Depreme ilişkin söylentiler, "haberler" İstanbul dışına daha

da abartılı yansımıştır. Taşrada, İstanbul'da bir tek minare kalmadığı, binlerce insanın öldüğü, evlerin çoğunun yıkıldığı uzun uzun anlatılmaktadır.[70]

İstanbul'daki depremin volkanik bir patlamadan kaynaklandığı iddiası yalnızca halk arasında söylenmemektedir. O dönemde İstanbul gazetelerinde Mösyö Schnider adlı birinin, depremin volkanik olduğu iddiaları yer almaktadır.

Söylentiye göre, İstanbul'un çeşitli yerlerinde delikler açılırsa, toprak altındaki gazların dışarı çıkacağı ve zelzelelerin sona ereceği inancı yaygınlaşmıştır. Zira İstanbul'daki kuyular eskiden bu amaçla açılmış, böylelikle gazlar dışarı çıkmış, zelzele olmamıştır. Ama zamanla unutulunca bu korkunç deprem meydana gelmiştir![71]

Bu arada birileri çıkmakta ve şu gün, şu saatte yeniden büyük bir zelzele olacak demektedirler. Bir kısmı da filân saatte volkan patlayacak öngörüsünde bulunmaktadır.[72] Bu sözde öngörüler inanılmaz bir hızla mahalleden mahalleye yayılmakta, herkes korkulu bir bekleyiş içine girmektedir. Depremin ikinci günü de halk geceyi dışarıda geçirmiştir. Gazeteler halkı sakinleştirmeye çalışıp, evlerine dönmeye çağırırlar. Korku, iktisadi yaşam üzerinde de olumsuz bir etki yaratmıştır. Hükümet tarafından da halk sükunete davet edilmekte ve özellikle Bahçekapısı, Sultanhamamı ve Galata'daki dükkân sahiplerinin dükkânlarını açmaları istenmektedir.[73]

Ama fısıltı gazetesi bir kez yayınlanmıştır. Deprem olacak haberlerinin asılsız ve safsatadan ibaret olduğu, bunları çıkaranlara inanılmaması gerektiği belirtilse de halk dışarıda yatıp kalkmaktadır. Yönetim bu kez bilime sığınır. Rasadhane-i Âmire tarafından hazırlanan rapor açıklanır. Buna göre depremin şiddetinin geçmiş olduğu, yeni bir depremin imkânsız olduğu bildirilir.[74] Hem zaten deprem olursa da Allah'tan olacaktır! Üstelik padişah da halkın refahının sağlanmasını ve bütün ihtiyaçlarının karşılanmasını emrettiğinden herkes sakin olmalıdır.[75]

İstanbul halkının endişelerini silmek için deprem konusundaki bilimsel bilgiler aktarılmaya devam eder. Bunlardan biri aynen şöyledir:

"Avrupa erbab-ı fünun ve tecrübenin ifadatına ve Yunanistan, ve İspanya ve İtalya'da vukubulan zelzeleler hakkındaki tedkikatdan müsteban olduğuna nazaran bir mahalde gayet şiddetli zelzele vukuunda bunun yine o şiddetle tekrar etmesi gayr-ı muhtemel olup, gayeti birkaç hafif zelzele ile geçtiğinden bu halin şehrimizde dahi tatbiki tabii ve cenab-ı Hakkın avan-ı semdaniyesiyle afet-i müdhişenin tekrar etmemesi kaviyyen memul bulunduğu cihetiyle" herkes evlerine davet edilir. Zira bu gibi durumlardan yararlanmak isteyenler vardır. Onlar "Bugün zelzele olacakmış!", "Şöyle şiddetli bir zelzele de filan gün vukua gelecekmiş!" yollu uydurmalar yaymakta ama buna kimse inanmamalıdır. Bunlar manen ceza görecekleri gibi "zabıtaca tevkif ve tedib kılınacaklardır."

Ama uyarılar sonuç vermez. Artçı sarsıntılar devam ettikçe, zelzele tahmincileri de günden güne çoğalmakta, bir kısmının da itibarı artmaktadır. Halkı yatıştırmak için gazetelerde, bu tür haberlere ve tahminlere inanılmaması gerektiği yolunda uyarıcı yazılar çıksa da, söylentiler sürüp gittiği için, İstanbul halkı da yaklaşık bir ay kadar geceyi dışarıda geçirmek zorunda kalır.

Ama asıl uyarı dışarıda geçirilen günlerin yaratacağı salgın hastalıklardır.[76] En büyük tehlike ise koleradır. Zaten korkulan başa gelecek, bir süre sonra kolera salgını başlayacaktır.[77]

BİR DEPREM JURNALİ

İstanbullular depremin neden olduğunu tartışırlarken bir yanıt ağızdan ağıza yayılmaya başlamıştır. Buna göre zelzele "erbab-ı fesad" denilen ve II. Abdülhamit'in aleyhinde çalışan muhalifler tarafından tertiplenen bir komplodur. Amaçları ise padişahı devirmektir. II. Abdülhamit'in sadık tebaasından biri kendi gözleriyle görmüştür: Zelzeleden evvel Sarayburnu açıklarına büyük bir mavna ile birtakım kimseler gelmişler. Makinaya benzer büyük bir aleti kalın bir zincire bağlayarak denizin dibine indirmişler ve gitmişler. Onlar gittikten bir süre sonra da o korkunç zelzele olmuştur.

Bu söylenti ciddiyet kazanmakta gecikmez. Hele zelzele ardından Saray'a bu olayı ballandıra ballandıra, ayrıntısıyla anlatan bir "jurnal" verilince, bizzat padişahın emriyle inceleme başlatılır. Padişah, inceleme sonucunda bir rapor hazırlanarak kendisine verilmesini buyurmuştur.[78] Kuşkusuz depremi yapan II. Abdülhamit'in muhalifleri değildir, ama depremden onlar da etkilenmiştir. II. Abdülhamit'i tahttan indirmek için gizli faaliyet gösteren İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucusu ve ilk üyesi İbrahim Temo, depremden ilhâm alarak şu beyti yazmıştır:[79]

Zelzele hiddet edip sarstı payıtahtını
Şeyh Ebülhüda'ya sormakta ne mana bahtını

Zulmü istibdada tevbe etmedikçe ey denî
Kurtuluş yok, dest-i kudretle yıkar hak tahtını

1. Halil Edhem, *Hereket-i Arza Dair Bir Kaç Söz* (İstanbul: Mihran Matbaası, 1312) adlı eserinde bir yanlışlık eseri olarak deprem gününü 12 Temmuz olarak vermektedir. Doğrusu 10 Temmuz olacaktır.
2. İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1972, s. 331) adlı eserinde 1894 depremi için bilgileri *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinden aktarmıştır. Halil Edhem, *age*'de depremin [Ezanî saatle] 5'e 20 kala olduğunu söylemektedir.
3. "Harekat-ı Arziyye-i Müdhişe", *Saadet*, S. 3019 (11 Temmuz 1894) ve "Evvelki Günkü Zelzele-i Müdhişe", *Saadet*, S. 3020 (12 Temmuz 1894).
4. "Evvelki Günkü Zelzele-i Müdhişe" *Saadet*, S. 3020 (12 Temmuz 1894) ve "Hareket-i Arziye ve Netayici", *Saadet*, S. 3021 (13 Temmuz 1894) ve "Hareket-i Arziye ve Netayici", *Saadet*, S. 3022 (14 Temmuz 1894).
5. Balıkesir'deki izleri için *Mehmet Ali Ayni, Hatıraları* (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1945) s. 48.
6. "Harekat-ı Arziyye-i Müdhişe", *Saadet*, S. 3019 (11 Temmuz 1894).
7. "Evvelki Günkü Zelzele-i Müdhişe", *Saadet*, S. 3020 (12 Temmuz 1894).
8. "Hareket-i Arz", *Tercüman-ı Hakikat*, S. 4808 (11 Temmuz 1894).
9. "Hareket-i Arziye ve Netayici", *Saadet*, S. 3021 (13 Temmuz 1894).
10. "Hareket-i Arz", *Tercüman-ı Hakikat*, S. 4808 (11 Temmuz 1894).
11. "Evvelki Günkü Zelzele-i Müdhişe", *Saadet*, S. 3020 (12 Temmuz 1894).
12. Halil Edhem, *age*.
13. "Evvelki Günkü Zelzele-i Müdhişe", *Saadet*, S. 3020 (12 Temmuz 1894).
14. "Hareket-i Arziye ve Netayici", *Saadet*, S. 3023 (15 Temmuz 1894).
15. "Harekat-ı Arziyye-i Müdhişe", *Saadet*, S. 3019 (11 Temmuz 1894).

16. "Hareket-i Arziye ve Netayici", *Saadet*, S. 3021 (13 Temmuz 1894).
17. "Hareket-i Arz", *Tercüman-ı Hakikat*, S. 4808 (11 Temmuz 1894).
18. "Harekat-ı Arziyye-i Müdhişe", *Saadet*, S. 3019 (11 Temmuz 1894).
19. "Evvelki Günkü Zelzele-i Müdhişe", *Saadet*, S. 3020 (12 Temmuz 1894).
20. "Hareket-i Arziye ve Netayici", *Saadet*, S. 3021 (13 Temmuz 1894).
21. "Hareket-i Arziye ve Netayici", *Saadet*, S. 3023 (15 Temmuz 1894).
22. "Hareket-i Arz", *Tercüman-ı Hakikat*, S. 4808 (11 Temmuz 1894).
23. "Hareket-i Arziye ve Netayici", *Saadet*, S. 3021 (13 Temmuz 1894).
24. "Hareket-i Arziye ve Netayici", *Saadet*, S. 3023 (15 Temmuz 1894).
25. "Harekat-ı Arziyye-i Müdhişe", *Saadet*, S. 3019 (11 Temmuz 1894).
26. Depremin İstanbul'da yaptığı yıkımın ve hasarın son derece ayrıntılı bilgileri için bkz. Feriha Öztin, *10 Temmuz 1894 İstanbul Depremi Raporu* (Ankara: T.C. Dayındırlık ve İskan Bakanlığı Afet İşleri Genel Müdürlüğü Deprem Araştırma Dairesi, 1984). Bu kitap, aynı zamanda 1894 İstanbul Depremi üzerine biricik monografidir. Öztin, depremin hasarı konusundaki bilgileri dönemin gazetelerine; bazı rapor ve anılara dayandırmıştır. Hasar konusundaki tablolar ise büyük bir titizlikle kaynaklar sınanarak hazırlanmıştır. Ancak gazeteler son derece dikkatli kullanılması gereken kaynaklardır. Gazetelerde ilk iki gün çıkan haberlerin bir kısmı yakın çevreye ilişkin gözlemlerdir. Geri kalanının ise kulaktan dolma, aktarıma bilgilerle hasar durumunu, ölü ve yaralı sayısını verdikleri görülmektedir. Üstelik bir süre sonra gazetelerin bu tür haberler konusunda birbirlerini tekzip eden yazıları yer almaya başlamıştır. Öte yandan, hasar haberlerinin verilişi ile ilgili kapatma cezaları da gelmeye başlayınca özellikle 14 Temmuz'dan itibaren bu kaynakları çok daha dikkatli kullanmak gereği gündeme gelmektedir. Aynı şekilde, Öztin'in kullanmadığı, deprem sonrasında hazırlandığı belirtilen ve arşivde bulunması muhtemel "fenni heyet" raporlarının da dikkatli kullanılması gerekmektedir. Bunlar hasar durumunu hafifseyen içerikler taşıyabilir.
27. "Evvelki Günkü Zelzele-i Müdhişe", *Saadet*, S. 3020 (12 Temmuz 1894).
28. "Harekat-ı Arziyye-i Müdhişe", *Saadet*, S. 3019 (11 Temmuz 1894).
29. "Hareket-i Arz", *Tercüman-ı Hakikat*, S. 4808 (11 Temmuz 1894).
30. "Harekat-ı Arziyye-i Müdhişe", *Saadet*, S. 3019 (11 Temmuz 1894).
31. "Hareket-i Arz", *Tercüman-ı Hakikat*, S. 4808 (11 Temmuz 1894).
32. "Hareket-i Arz", *Tercüman-ı Hakikat*, S. 4810 (13 Temmuz 1894).
33. "Hareket-i Arz", *Tercüman-ı Hakikat*, S. 4808 (11 Temmuz 1894).
34. "Hareket-i Arziye ve Netayici", *Saadet*, S. 3023 (15 Temmuz 1894).
35. "İcmal-i Dahili: Frenk Kargiri", *Tercüman-ı Hakikat*, S. 4818 (22 Temmuz 1894).
36. "Köhne Ebniyenin Hadmi", *Tercüman-ı Hakikat*, S. 4815 (19 Temmuz 1894).
37. "Tebligât-i Resmiyye", *Tercüman-ı Hakikat*, S. 4814 (18 Temmuz 1894).
38. *Tercüman-ı Hakikat*, S. 4817 (21 Temmuz 1894).
39. "Evvelki Günkü Zelzele-i Müdhişe", *Saadet*, S. 3020 (12 Temmuz 1894).
40. "Hareket-i Arz", *Tercüman-ı Hakikat*, S. 4808 (11 Temmuz 1894).
41. "Harekat-ı Arziyye-i Müdhişe", *Saadet*, S. 3019 (11 Temmuz 1894) ve "Hareket-i Arz", *Tercüman-ı Hakikat*, S. 4808 (11 Temmuz 1894).
42. "Hareket-i Arziye ve Netayici", *Saadet*, S. 3022 (14 Temmuz 1894).
43. "Tebligât-i Resmiyye", *Tercüman-ı Hakikat*, S. 4813 (17 Temmuz 1894) Padişahın merhamet ve şefkatine yönelik övgü okumaya değer.
44. "Tebligât-i Resmiyye", *Tercüman-ı Hakikat*, S. 4817 (21 Temmuz 1894)
45. *İkdam*, S. 7 (8 Ağustos 1894).
46. *İkdam*, S. (28 Eylül 1894).
47. "Tebligat-ı Resmiye", *Tercüman-ı Hakikat*, S. 4954 (28 Kanun-i Evvel 1894).
48. "Tebligât-i Resmiyye", *Tercüman-ı Hakikat*, S. 4814 (18 Temmuz 1894).
49. Tebligât-i Resmiyye", *Tercüman-ı Hakikat*, S. 4818 (22 Temmuz 1894).
50. "Ekser azası şehrimiz Fransa teb'asından mürekkeb olan (Unyon Fransez) Cemiyeti tarafından hareket-i arz musâbinine mahsusen derc edilen beş yüz Osmanlı Lirası iane-i nakdiyenin Fransız sefiri Mösyö Kamhon vasıtasıyla merci-i mahsusuna tevdii edildiği işitilmiştir." Bir başka haber bir kişi ile ilgili: "Hareket-i arz musâbini için Mösyö (Atin Zafiropulo) tarafından on bin Frank i'ta edildiği Monitör'de görülmüştür." Bkz. "İane", *Tercüman-ı Hakikat*, S. 4815 (19 Temmuz 1894).
51. Rumeli Hisarı'ndaki Çoban Mustafa Paşa Mekteb-i İbtidaisi'nin mahallelinin yardım ve desteği ile kısa sürede tamiri haberi için bkz. *İkdam*, S. 7 (8 Ağustos 1894).
52. *Tercüman-ı Hakikat*, S. 4817 (21 Temmuz 1894).
53. "İhtar", *Sabah*, S. 1771 (17 Temmuz 1894).
54. *İkdam*, S. 6 (10 Temmuz 1894).
55. Ahmed Rasim; "İkdam'ın 29 uncu Yıl Dönümü", İç. Münir Süleyman Çapanoğlu; *Basın Tarihine Dair Bilgiler ve Hatıralar* (İstanbul: Hür Türkiye Dergisi Yayınları, 1962) s. 53-54. Olayın üzerinden yıllar geçtikten sonra kaleme alınan bu anıda iki yanlış bulunmaktadır. Birincisi *İkdam*'ın dördüncü gün (sayısında) kapatıldığı yazılır ki aslında *İkdam* 6. sayısında kapatılmıştır. İkinci olarak anıda geçen cümle "Mösyö cenab-ı padişahileri"dir, oysa gazetede "mösyö cenab-ı şehriyarileri" cümlesi geçmektedir.
56. "Arz-ı Vecibe-i Şükran", *İkdam*, S. 7 (8 Ağustos 1894).
57. "Harekat-ı Arziyye-i Müdhişe", *Saadet*, S. 3019 (11 Temmuz 1894).
58. Böylesi bir aktarma için bkz. Afife Batur, "1894 Yazı Pek Heyecanlı Geçmişti-Bir Depremin Yüzyıl Dönümü", *İstanbul*, S. 10 (Yaz 1994) s. 26.
59. "Tebligat-ı Resmiye", *Tercüman-ı Hakikat*, S. 4811 (14 Temmuz 1894) s.1-2 ve aynı haber *Sabah* gazetesinin kapatıldıktan bir gün sonraki nüshasında yer almıştır. Bkz. "Tebligat-ı Resmiye", *Sabah*, S. 1769 (15 Temmuz 1894).
60. "İhtarname Suretidir", *Sabah*, S. 1769 (15 Temmuz 1894). Aynı haber için "İhtarname Suretidir", *Tercüman-ı Hakikat*, S. 4811 (14 Temmuz 1894).
61. "Sabah gazetesi Vaniköyü Camii şerifinin yıkılarak enkaz altında kalan üç kişinin vefat eylediğine dair cuma günkü nüshasında yazmış olduğu fıkranın katiyyen asıl ve esası olmadığı icra eylediğimiz tahkikat-ı mevsukeden müsteban olmuştur. *Tercüman-ı Hakikat*, S. 4812 (16 Temmuz 1894).
62. "Hararet-i Merkeziye ve Tezelzülat-ı Arziye", *Malumat*, S. 24 (28 Temmuz 1310/7 Sefer 1312) s. 188-189, Hüseyin Kazım; "Hareket-i Arziye", *Malumat*, S. 24 (28 Temmuz 1310/7 Sefer 1312) s. 189-190 Bu yazı "devam edecek" ibaresi ile bitmesine karşın devamı gelmemiştir!
63. *Hazine-i Fünun*, S. 52 (7 Temmuz 1310) ve izleyen sayılar.
64. *Mekteb*, S. 14, Üçüncü sene (30 Haziran 1310). İzleyen sayı iki haftalık geçikmeyle yayınlanabilmiştir. S. 15 (27 Temmuz 1310).
65. Depremden sonraki ilk sayısı *Fevaid*, S. 19 (İkinci sene) (7 Temmuz 1310/15 Muharrem 1312 ve izleyen sayıları.
66. *Hukuk*, S. 38 (19 Ağustos 1310/30 Sefer 1312).
67. Deprem öncesinde *Maarif*, S. 144 (4 Temmuz 1310/14 Sefer 1312) ile yayınlanır. Sonrası ise *Maarif*, S. 145 (11 Ağustos 1310/21 Sefer 1312) de yayınlanır.
68. "İstanbul Postası", *Servet-i Fünun*, S. 176 (14 Temmuz 1310) s. 302.
69. *Servet-i Fünun*, S. 177 (21 Temmuz 1310) s. 318.
70. Ahmet Fehim Bey, anılarında İstanbul depreminin Samsun'daki yankılarını anlatmaktadır. "Samsun'da, İstanbul'a ait birçok şeyler işitiyorduk: Büyük bir deprem olmuş.. Şehirde bir tek minare kalmamış.. Kapalıçarşı baştan aşağı yıkılmış.. Binlerce insan mahvolmuş.. Sarayburnu'nda, bir toprak çökmesi sonunda, denizde açılan büyük bir kovuğa, sular korkunç bir uğultu ile akıp gidiyormuş. Bu, büyük bir facia idi... İstanbul'a geldim. Senelerden sonra, İstanbul, bana bir masal şehri kadar güzel görünmüştü. Ne yıkık minareler, ne de deniz dibinde koğuk gördüm." *Ahmet Fehim Bey'in Hatıraları* [Hazırlayan: Hafi Kadri Alpman] (İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, Mart 1977) s. 114.
71. Halil Edhem, *age.*
72. "Hareket-i Arziye ve Netayici", *Saadet*, S. 3023 (15 Temmuz 1894).
73. "Hareket-i Arziye ve Netayici", *Saadet*, S. 3022 (14 Temmuz 1894).
74. "...Rasathane-i Amirece olbabda vaki olan müşahedat üzerine tanzim olunan raporda hareket-i arzın şiddeti zamanı mürur etmiş olduğu ve artık zuhuru muhtemel bulunmadığı beyan olunuyor..." *Tercüman-ı Hakikat*, S. 4813 (17 Temmuz 1894).
75. *Tercüman-ı Hakikat*, S. 4809 (12 Temmuz 1894).
76. "Havadis-i Dahiliye: İhtar-ı Hâlisâne", *Tercüman-ı Hakikat*, S. 4814 (18 Temmuz 1894).
77. Bkz. *Dr. Celal Muhtar Özden, Hatıraları* (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1945) s. 16-18.
78. *Bir Devlet Adamının" Mehmet Tevfik Bey'in (Biren) II. Abdülhamit, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, c. I (Yayına Hazırlayan: F. Rezzan Hürmen) (İstanbul: Arma Yayınları, 1993) s. 53-54.
79. *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kurucusu ve 1 No'lu Üyesi İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları* (İstanbul: Arba Yayınları, 1987) s. 34-35.

KÖRFEZ DEPREMİ VESİLESİYLE

Zekât, Fıtr, Kurban Derisi ve Tayyare Cemiyeti

MUSTAFA ŞAHİN

Toplumsal Tarih'in Nisan 1999 tarihli 64. sayısında, Hülya Balcı'nın çevrimyazısıyla, Cumhuriyet'in ilk Diyanet İşleri Reisi Rıfat Börekçi'nin, zekât, sadaka-i fıtr ve kurban derilerinin Tayyare Cemiyeti'ne bağışlanmasının şer'an caiz olduğunu bildirdiği bir beyanname veriliyor (s. 4).

Bu fetvayı Mete Tunçay hocamız da aktarıyor ve tarih veriyor.[1]

> "TC Tayyare Cemiyeti hükûmetçe musaddak bulunmasına ve kuva-yı havaiyesi mütevafık (mütefevvik) olmayan devletlerin muhafaza-i mevcudiyet edemeyecekleri muhakkak olmasına binaen Türk millet ve devletinin muhafazası için tayyare filosu teşkiline sarf edilmek üzere ağniya-yı Müslimînin zekât ve sadaka-yı fıtr ve kurban derilerini mezkûr Tayyare Cemiyeti'ne vermeleri şer'an caiz olur mu?
> - Elcevap olur. (Diyanet İşleri Reisi Rıfat.)"
> *Varlık* (Sarıkamış), 28 Mayıs 1928 (sayı 662).

Görüldüğü üzre bir kelime okunuşu hariç, aynıdır ve *Toplumsal Tarih*'te belirtildiğinin aksine 1925 başı falan değil, 1928 ortasıdır.

Cumhuriyet dönemindeki depremlere ilişkin gazete taraması yapanlar, yardım konusunda oldukça ilginç haberlere rastlayacaktır. 1967 Adapazarı depremi sonrasındaki gazetelere bakıldığında, deprem tacirlerini, yardım mallarının, özellikle dış ülkelerin gönderdiği malların depremzedelere ulaştırılmayıp etiketi dahi sökülmeden Beyoğlu mağazalarında satıldığı haberlerini vb göreceklerdir. 32 yılda değişen hiçbir şey yoktur. Biz burada Cengiz Kahraman arkadaşımızdan temin ettiğimiz bir kupürü sunuyoruz. 1939 Erzincan depremi sonrası Yunanistan'da yürütülen yardım kampanyası.

Bunu böylece belirttikten sonra, esasa geliyorum. Ulusça yaşadığımız büyük Körfez Depremi dolayısıyla, Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Nuri Yılmaz ile İÜ İlahiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Yaşar Nuri Öztürk zekâtın şimdiden verilebileceğine dair görüş belirttiler. Müessif hadise nedeniyle bunca deprem kurbanı ortadayken Ramazan'ı, Kurban'ı beklemeden, *Resimli Ay*'dan bir yazı nakledeceğiz. Yazının başlığı Gazi'nin bir sorusu. Fakat mecmua Gazi'nin adını da başlığa alınca, ilk bakışta yazıyı Gazi yazmış gibi anlaşılıyor; yazıyı okuyunca bunun böyle olmadığı görülüyor. Muhtemeldir ki bu başyazı Zekeriya Sertel (ya da Sabiha Sertel) tarafından yazılmıştır.

1. Mete Tunçay, *T.C.'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, 3. bs., Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 221.

1939'daki büyük Erzincan depremi sonrasında Yunanlı dostlarımızın yürüttüğü yardım kampanyası.
***Yedigün*, S. 364 (27 Şubat 1940).**

YEDİGÜN

YUNANLI DOSTLARIMIZ

KURBAN KESMEYİP PARASINI TAYYARE CEMİYETİNE VERSEK OLMAZ MI?

Gazi Mustafa Kemal

***Resimli Ay*, c. 4, no. 6-42, Ağustos 1927, s. 1.**

Gazi Paşa Hazretleri Tayyare Cemiyeti'ni teşriflerinde cemiyetin faaliyeti hakkında izahat alırken, Tayyare Cemiyeti'ne hediye edilen kurban derileri nazar-ı dikkatini celbetmiş ve:

"—Kurban kesmeyip parasını Tayyare Cemiyeti'ne hediye etsek olmaz mı?" diye bir sual sormuştu.

Bu suali yalnız cemiyet efradı değil, bütün millet kendine sorulmuş bir sual telakki etmeli ve cevabını vermeliyiz? Bu suale cevap vermezden evvel şüphesiz bir fert bir defa niçin kurban kestiğini düşünmeye mecburdur.

Her dinin mukaddesleri zümresine ithal ettiği birçok ananeleri vardır. Bu ananeler bazen ırsi olduğu gibi pek çok kereler de diğer dinlerden iktibas edilmiş, zamanla benimsenmiş ananelerdir. Fakat din sabit bir şey değildir. Zaman ve ihtiyaca göre birçok tahavvüllere uğrar. Zaten din sabit kaldığı zaman ölüme mahkûm demekti. Bugün her din bundan bin sene evvelki şeklini değiştirmiş ve zaman ve ihtiyaca da göre yeni şekillere girmiştir.

Kurban kesmek ananesi de bize diğer dinlerden geçmiş bir ananedir. İnsanlar Allahın gazabını tahfif için ona hediyeler vermek, kurbanlar kesmek ihtiyacını duymuşlardır. Âfâkî bir felaket esnasında duydukları korkudan halas için mabudlarına kurban vaad eder, arzularının husul bulduğu zaman da bu minnet ve şükranı bir hayvan veya insan kurban etmekle ifade ederlerdi.

Eski Mısırlılar her sene bir kızı gelin şekline kor, Nil'e kurban ederlerdi. Fenikeliler'de Spartalılar'da, ibtidai her kavm ve aşirette kurban ananesi mevcuttur. Esas dinler teşekkül ettikten sonra da bu anane her dinde yer bulmuş, yalnız her dinde başka bir şekilde izhar edilmiştir. Dinler geçirdiği bu inkılâb devirlerinde insan kurban etmeyi vahşet telakki etmiş, yalnız hayvan kurban etmeyi kabul etmişlerdi.

Kurban bayramında kurban kesmek ananesi de bize bu insanların daha ibtidai devirlerde duyduğu hissin bir temadisi şeklinde gelmiş ve bu zamana kadar devam etmiştir.

Fakat artık bugün duyduğumuz bir korku ve minneti bir hayvan kurban etmekle ifade edecek kadar acz içinde değiliz. Bu ibtidai insanlar için gayet tabii bir ifade şekli olabilir. Fakat medeni bir insan hislerini izhar için artık bu ibtidai vesaite muhtaç değildir.

Her anane zamana göre tahavvül ettiği gibi bugün artık bu ananenin de tahavvülü zamanı gelmiştir.

Bundan on asır evvel insan kurban etmeyi vahşet telakki eden zihniyet, bugün hayvan kurban etmeyi faydasız bir anane telakki edecek kadar yükselmiştir. Bu yeni zihniyet her ananeye körkörüne bağlanıp duracak, zamanın ve inkılâpların yürüyüşünü görmemek için gözlerini kapayacak kadar geri kalmış değildir. Bu yeni zihniyet cihan inkılâplarını, dünyaya yeni umdeler ve medeniyetler getiren yeni fikir cereyanlarını, Gazi'nin memlekete getirdiği yeni inkılâbı adım adım takip ediyor. Değişen her şeyle beraber fikirler, fikirlerin içine sokulan eski ananeler de yerlerini yenilerine veriyorlar.

Bu yeni zihniyet için Gazi Paşa'nın suali, her zamanki gibi bir irşaddır. İnkılâp yolunda açtığı şerahta önüne çıkan her çürümüş, müstehase olmuş ananeyi bize işaret ettiği gibi bu defa da bunu bize bir sualle işaret ediyor ve bize hislerimizi izhar, minnet ve şükranlarımızı ifade için daha medeni bir vasıta gösteriyor.

Düne kadar müşterek vicdanın mihrakı dinî müesseselerdi. Bugün ma'şerî vicdanın merkez ve mihrakı içtimai müesseselerdir. Artık müşterek heyecanı millî heyecanlardan alıyoruz, bu heyecanı bugün ancak içtimai müesseseler temerküz ettiriyor. Harp zamanında Hilâl-i Ahmer [Kızılay], Tayyare Cemiyeti'ne [bugün Türk Hava Kurumu] vesair içtimai müesseselere karşı duyduğumuz heyecan, müşterek heyecanın artık merkezini değiştirdiğini gösteren en kuvvetli alamettir.

Sulhten bahsederken harp için korkunç bir şekilde hazırlanan, tayyareleri, topları, gemileriyle bugüne kadar olan harpleri gölgede bırakacak vesait hazırlayan milletlerin karşısında bizi de heyecana getiren, bizi istikbal endişesiyle kendisine bağlayan bu içtimai müesseselerdir.

Her sene kurban kesmek için sarfettiğimiz parayı Tayyare Cemiyeti'ne vermek ferden kendimizi olduğu gibi bütün vatanı sigorta etmek demektir. Eski bir ananenin temadisi için bir hayvanın kanını yere dökmektense, yüzlerce insan kanını ve bu insan kanlarıyla yoğrulmuş bir vatanı koruyacak olan bir tayyare yapmak, kurban kesmekte aranılan dini ve ananevi gayeye daha müsmir ve müfrid bir şekilde ermiş olmak itibariyle herhalde Allah indinde de daha hayırlı bir iştir.

Bundan başka bugün artık milletin şuuru, yolunu görebilecek ve geç kaldığı bu işi itmamda tereddüt etmeyecek kadar yükselmiştir.

Gazi'nin suali millete şuurunun yükseldiğini anlatan ve bugüne kadar duyamadığı bir ihtiyacı duyuran yüksek bir saik, milletin duyup da ifade edemediği bir hissin Gazi'nin lisanından sual şeklinde ifadesidir.

ARŞİVDEN BİR BELGE (7)

İstanbul'u Sarsan 1894 Depremi: "Sismograf Nam Aletin Yıldız Sarayı'na Nakline..."

YAVUZ SELİM KARAKIŞLA

Osmanlı devlet arşivlerindeki belgelerden anlaşıldığına göre, 10 Temmuz 1894 tarihinde meydana gelen büyük depreme kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda bir sismografi aleti ve bir deprem uzmanı bulunmamaktaydı. Depremden hemen sonra İstanbul'a davet edilen Atina Rasathanesi müdürü M. D. Eghinitis, 25 Temmuz günü İstanbul'a gelerek Rasathane-i Şahane müdürü Kumbari Efendi ve onun yardımcısı Emile Lacoine ile birlikte incelemeler yapmış ve bulgularını bir rapor haline getirmişti.[1] İstanbul'da toplam 474 kişinin öldüğü 482 kişinin de yaralandığı bu 17 saniyelik "büyük hareket-i arz"dan kaynaklar "şimdiye kadar İstanbul'da duyulan en şiddetli depremdir. Üç sarsıntı ile olmuştur; birincisi yatay olup yalnız eşyaları düşürmüştür; ikincisi dikey olup bütün hasara sebep olmuştur; üçüncüsü ise yine yatay olmuştur" şeklinde bahsetmektedir.[2]

10 Temmuz 1894 depreminde hasar gören Daire-i Umûr-ı Askeriye'nin tamiratı.
İstanbul'da Vuku Bulan Hareket-i Arza Ait Resimler Albümü.

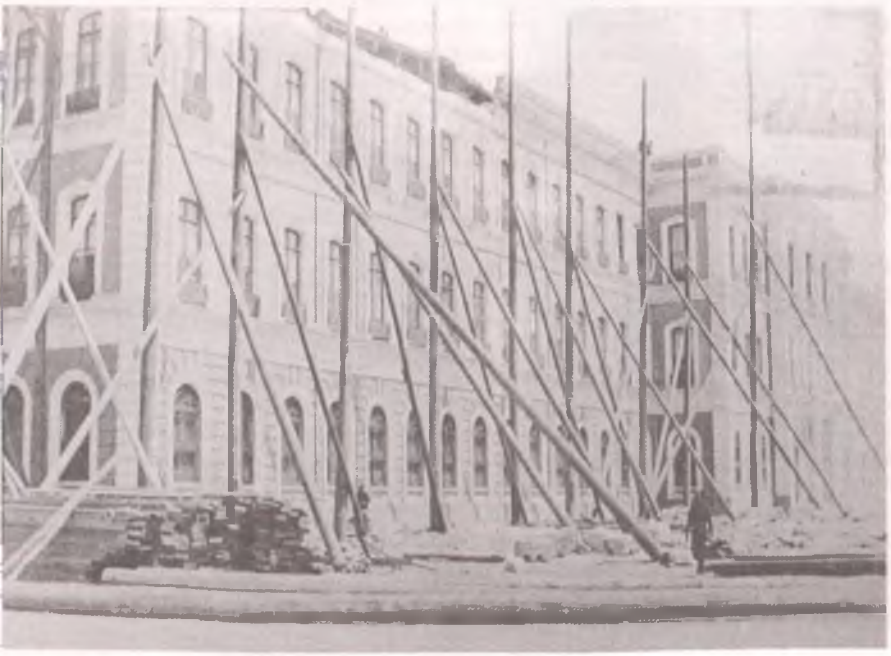

M. D. Eghinitis, Atina Rasathanesi'nden yapmış olduğu ölçümlere dayanarak, 10 Temmuz 1894 depreminin Richter ölçeğine göre 9 şiddetinde olduğunu öne sürmüştür. Ancak, deprem sırasında İstanbul'da bir sismik ölçüm aleti bulunmadığı için, depremin sismik ölçümleri İstanbul'dan yapılamamıştır. M. D. Eghinitis'in Atina'dan yapılmış olan ölçümlere dayanan bu tahmininin, gerçeği pek yansıtmamakta olduğu düşünülmektedir.[3]

10 Temmuz 1894 depremi Osmanlı toplumsal hayatında, özellikle de İstanbullular arasında önemli etkiler bırakmıştı. Depremden sonra, İstanbul'da yapılacak olan inşaatların kalitesi ile ilgili önlemler alınmıştı. Ahşap evlerin depreme daha dayanıklı olduğu gözlendiğinden ahşap ev yapımına önem verilmişti. Ayasofya ve Kapalıçarşı gibi depremden zarar gören tarihi yapılar onarılmış ve depreme daha dayanıklı hale gelecek şekilde restore edilmişti.

10 Temmuz 1894 depreminden sonra alınan önlemler arasında, İstanbul'a bir sismografi aletinin alınması da gündeme gelmişti. Bu amaçla Osmanlı İmparatorluğu'nun sefarethanelerine çeşitli yazılar gönderilmiş, sismografi aleti yapımıyla ünlü İtalya'dan Roma Hareket-i Arziye Şubesi müdürü mösyö Agamemnon karısı ve çocukları ile birlikte 1894 Eylül'ünde İstanbul'a getirtilmişti. İstanbul'a gidiş ve geliş yol masrafları Osmanlı hükümeti tarafından karşılanmak şartıyla, mösyö Agamemnon yıllık 8.500 Frank maaş ve Rasathane içinde bir lojman karşılığında görev yapmaktaydı. Mösyö Agamemnon'un gelecekteki deprem öl-

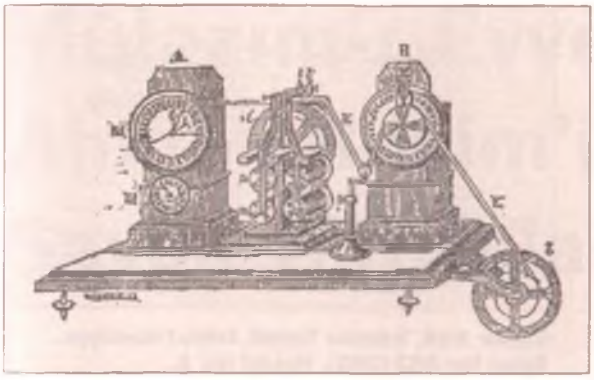

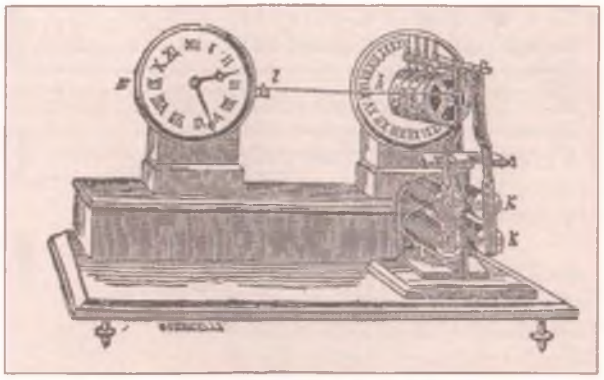

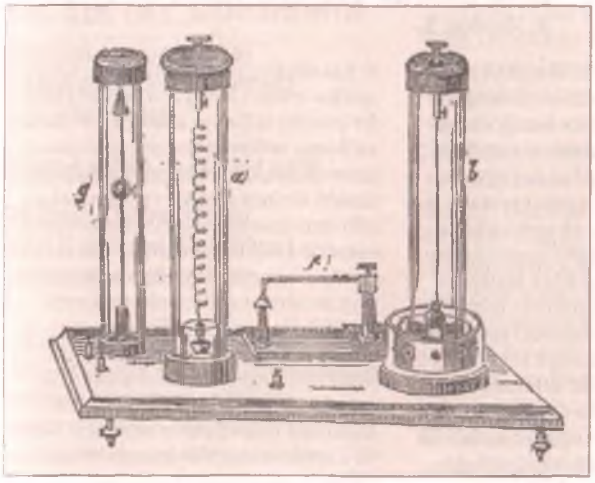

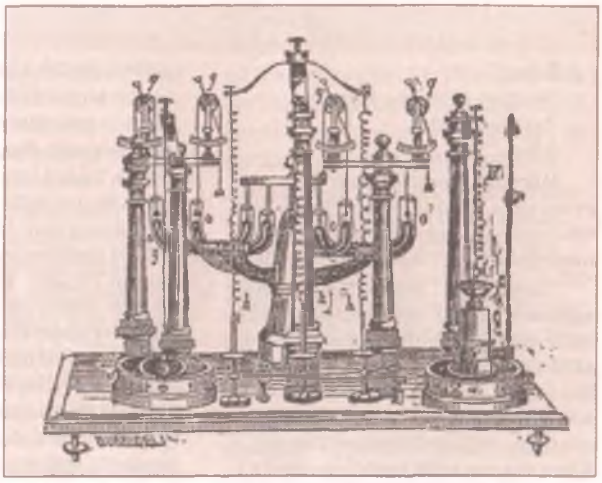

çümlerinde kullanması ve nasıl kullanılacağını Osmanlı görevlilere de öğretmesi amacıyla, iki adet sismografi aleti de ısmarlanmıştı. Roma Rasathanesi müdürü mösyö Taçini aracılığıyla tanesi 3.200 Frank'a yaptırılan bu aletlerin bir tanesi Kandilli Rastahanesi'ne, ikincisi ise -sıkı durun- vehimleriyle ünlü Sultan II. Abdülhamid'in ikametgahı olan Yıldız Sarayı'na yerleştirilmişlerdi...

1. M. D. Eginitis, *Rapport sur le tremblement de terre de Constantinople 3/15 Aout 1894*, (Çev.) Bogos Efendi (21 Ağustos 1310). Zikreden: Feriha Öztin, *10 Temmuz 1894 İstanbul Depremi Raporu*, T.C. Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Afet İşleri Genel Müdürlüğü Deprem Araştırma Dairesi Yayını, Ankara, 1994. Ayrıca, bu depremle ilgili olarak bkz. Osman Köker, "İstanbul, Adapazarı, İzmit, Yalova, 10 Temmuz 1894: Sansüre Uğramış Bir Deprem", *Toplumsal Tarih*, S. 69, (Eylül 1999), s. 4-7.
2. Nuriye Pınar ve Ervin Lalın, *Türkiye Depremleri İzahlı Kataloğu*, Bayındırlık Bakanlığı Yapı ve İmar İşleri Reisliği yay., Ankara, 1952, s. 48-49.
3. Afife Batur. "1894 Yazı Pek Heyecanlı Geçmişti: Bir Depremin Yüzyıl Dönümü", *İstanbul*, S. 10 (Temmuz 1994), s. 24-32.

Devletlû efendim hazretleri

Dersaâdet Rasadhânesi için hareket-i arzın kuvvet ve ahvâl-i sâiresini ta'yîne mahsûs olarak iştirâ olunacak aletin sûret-i istimâlini maiyyetine ta'yîn olunacaklara teslîm etmek ve saâdetlû Kombari efendi hazretlerinin refâkatinde istihdâm olunmak üzere bu husûsda malûmât-ı tammesi olan birinin celbi hakkında şeref-sâdır olan irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhi mantûk-ı celîline tevfîkan icrâ kılınan tebligâta cevâben Roma Sefâret-i seniyyesinden alınan telgrafnâmede Roma'da Hareket-i Arziye Şubesi müdürü Agamemnon'un zevce ve çocuklarıyla beraber azimet ve avdet harcirâlu taraf-ı hükümet-i seniyyeden tesviye olunmak ve kendisine senevî sekiz bin beşyüz frank maâş tahsîs olunmak üzere bir sene için hizmet-i saltanat-ı seniyyeye duhûle hazır olduğu ve mumaileyh Rasadhâne dâhilinde veya kurbunda bir ikâmetgâh ta'yîni lâzım geleceğinden bahisle icrâ-yı icâbı izbâr olunduğu Hariciye Nezâret-i celîlesinden bâ-tezkere iş'âr olunmakla ol bâbda her ne vechile emr ü fermân-ı hümâyûn-ı cenâb-ı cihândârî şeref-sunûh ve sudûr buyurulur ise hükm-i münîfi infâz edileceği beyânıyla tezkere-i senâveri terkîm olundu efendim.

Geçen yüzyılın sonunda kullanılan ve 1898 depremi sonrasında Osmanlı'ya teklif edilen sismograflar.
Louis Palmieri, *Sismographes électro-magnétiques*, Napoli, 1878, s. 4, 5, 7, 9.
(Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan broşürün kopyasını ileten Prof. Dr. Afife Batur'a teşekkür ederiz.)

fî 4 Rebiyülevvel sene 1312 ve fî 24 Ağustos sene 1310 [5 Eylül 1894]

Sadrıazâm ve Yaver-i Ekrem Cevâd

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki Reside-i dest-i ta'zîm olub manzûr-ı ali buyurulan işbu tezkere-i sâmiye-i sadâret-penâhileri üzerine mûcibince irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhi şeref-mûteallik buyurulmuş olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyü'l-emrindir.

fî 12 Rebiyülevvel 1312 ve fî 31 Ağustos 1310 [12 Eylül 1894]

Serkâtib-i Hazret-i Şehriyârî Süreyyâ

BOA, İrâdeler Tasnifi, İrâde-i Hariciyye, Genel No: 562 (393), Hususi No: 8, 12 RA 1312.

Sağda: BOA, İrâdeler Tasnifi, İrâde-i Hariciyye, Genel No: 562 (393), Hususi No: 8.

Üstte: Genel No: 975 (424), Hususi No. 22, Aded: 3, Vesika: 1.

Babıali
Nezâret-i Umûr-ı Hâriciye
Tercüme Odası
Aded

Hâriciye Nezâreti'ne fi 6 Teşrinievvel sene 1894 tarihiyle Roma Sefâret-i seniyyesinden vârid olan 336 numerolu tahrîrâtın tercümesidir

"Sismografi" aletinin bize teslîmi zamânı tekarrüb etmekde olduğu cihetle âlât-ı mezkûrenin bedeli ile mesârif-i nakliyesinin bâliğ olduğu üç bin ikiyüz frank'ın bilâ-te'hîr taraf-ı acizâneme te'diyesi zımnında icâb edenlere evâmir-i lâzıme i'tâsı fi 4 Ağustos sene 1894 tarihli ve ikiyüz kırk üç numerolu telgrafnâme-i acizâneme istinâden ricâ ederim. Emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir.

BOA, İrâdeler Tasnifi, İrâde-i Hariciyye, Genel No: 975 (424), Hususi No. 22, 25 R 1312, Aded: 3, Vesika: 1.

Babıali
Dâire-i Hâriciye
Mektûbî Kalemi
Aded
2274

Huzûr-ı Mealî-mevfûr-ı Hazret-i Sedâret-penâhiye

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki Hareket-i arzın kuvvet ve ahvâl-i sâiresini ta'yîne mahsûs olub biri Saray-ı Hümâyûn-ı cenâb-ı mülûkâneye ve diğeri Rasadhâne'ye vaz' olunmak üzere sipârişi irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhi iktizâ-yı alîsinden bulunan iki takım sismografi aletinin şimdilik yalnız Roma'da Kolebe Jeromen Rasadhânesi müdürü mösyö Taçini tarafından tavsiye olunarak Roma Sefâret-i seniyyesince ısmarlanmış olan birinin celbi ifâdesini hâvi cevâben reside-i dest-i ta'zîm olunan 11 Safer sene 1312 tarihli ve altı yüz altmış bir numerolu tezkere-i sâmiye-i sedâret-penâhileri mütâlaagüzâr-ı çâkerî olarak keyfiyet sefâret-i müşarünileyhaya iş'âr kılınmışdı. Mezkûr aletin zamân-ı teslîmi tekarrüb etmekde olduğu cihetle bedeli ile mesârif-i nakliyesinin bâliğ olduğu üç bin iki yüz frank'ın bilâ-tehîr tesviyesi ifâdesini şâmil sefâret-i müşarünileyhâdan bu kere alınan 6 Teşrinievvel sene 1894 tarihli ve üç yüz otuz altı numerolu tahrîrâtın tercümesi leffen takdîm kılınmış olmağla icrâ-yı iktizâsı bâbında emr ü fermân hazret-i veliyü'l-emrindir.

fi 15 Rebiyülahir sene 1312 ve fi 3 Teşrinievvel sene 1310 [16 Ekim 1894]

Hâriciye Nâzırı
(imza)

BOA, İrâdeler Tasnifi, İrâde-i Hariciyye, Genel No: 975 (424), Hususi No. 22, 25 R 1312, Aded: 3, Vesika: 2.

Devletlû efendim hazretleri

Hareket-i arzın kuvvet ve ahvâl-i sâiresini ta'yîne mahsûs olub biri Saray-ı Hümâyûn-ı mülûkâneye ve diğeri Rasadhâne'ye vaz' olunmak üzere iştirâsı irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhi iktizâ-yı alisinden bulunan ve Roma sefâret-i seniyyesine ısmarlanmış olan iki takım sismografi aletinden birinin zamân-ı teslîmi tekarrüb etmekde olduğu cihetle bedeli ile mesârif-i nakliyesi olan üç bin iki yüz frank'ın tesviyesi husûsuna dâir hâriciye nezâret-i celilesinin tezkiresi melfûfuyla azr ü takdîm olunmuş olmağla ol bâbda her ne vechile irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhi şeref-sünûh ve sudûr buyurulur ise mantûk-ı münîfi infâz edileceği tezkere-i senâveri terkîm kılındı efendim.

fi 23 Rebiyülahir sene 1312 ve 11 Teşrinievvel sene 1310 [2 Ekim 1894]

Sadrıazâm ve Yaver-i Ekrem
Cevâd

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki Resîde-i dest-i ta'zîm olup melfûfuyla manzûr-ı ali buyurulan işbu tezkere-i sâmiye-i sadâret-penâhileri üzerine mûcibince irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhi şeref-sudûr buyurulmuş olmağla ol bâbda emr fermân hazret-i veliyü'l-emrindir.

fi 25 Rebiyülahir sene 1312 fi 13 Teşrinievvel 1310 [26 Ekim 1894]

Serkâtip-i Hazret-i Şehriyârî
Süreyyâ

BOA, İrâdeler Tasnifi, İrâde-i Hariciyye, Genel No: 975 (424), Hususi No. 22, 25 R 1312, Aded: 3, Vesika: 3.

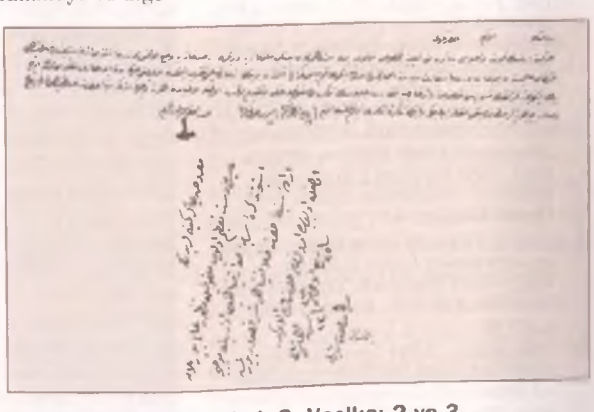

BOA, İrâdeler Tasnifi, İrâde-i Hariciyye, Genel No: 975 (424), Hususi No. 22, Aded: 3, Vesika: 2 ve 3.

Mülazım-ı Evvel Ahmet Besim'in Savaş Hatıraları

Dr. OKTAY GÖKDEMİR
Mersin Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
öğretim üyesi

İBRAHİM BOZKURT
Mersin Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
araştırma görevlisi

Ailesinin özel arşivini açarak Ahmet Besim Bey'in hatıralarından istifade etmemizi sağlayan Sayın Gülseren Albayoğlu'na ve hatıraların çevrimyazısının kontrolünde yardımlarından dolayı arkadaşımız öğretim görevlisi Mehmet Ali Demirbaş'a teşekkür ederiz.

Hatıratlar yakın dönem Türkiye tarihinin incelenmesinde ve araştırılmasında önemli bir yer teşkil eder. Türkiye tarih yazıcılığında önemli siyasi kişiliklerin ve üst düzeyde görev yapmış askeri personelin yaşadıkları döneme ilişkin sonradan kaleme aldıkları anıları yakın tarihimizin karanlıkta kalan pek çok yönünün aydınlanmasında önemli bir açığı kapatmışlardır. Bu tür hatıralar, kaleme alan kişinin özyaşam öyküsünün kesitleri olduğu için öznel birtakım değerlendirmeler içerseler de, kendi dönemlerinin resmi açıklamalarının dışında, gelişen olayları ve olguları anlamamıza yardımcı oldukları da bir gerçektir. Hemen belirtmek gerekir ki, ele aldığımız Milli Mücadele dönemi ile ilgili hatıratlar, genelde yüksek düzeydeki askeri kişiliklerin ya da yöneticilerin yazdıklarından oluşmaktadır. Celal Bayar, Ali Fuat Cebesoy, Rauf Orbay, Kazım Karabekir ve diğerlerinin yazdıkları genelde Türk kamuoyu tarafından bilinmektedir. Ancak aynı dönem içerisinde mücadelenin bizzat içinde olan aşağıdakilerin rolleri konusunda söyleyebileceklerimiz eldeki sınırlı malzeme nedeni ile yeterli değildir. Hiç kuşkusuz onlar da kendi dönemlerine ilişkin bir şeyler yazmışlar, söylemişlerdir. Ancak bunlar aile tarihçiliğinin henüz yeni yeni gelişmeye başladığı ülkemizde kamuoyunun gündemine şimdilerde girmeye başlamıştır. Gerçi 1930 ve 1940'lı yıllarda Halkevlerinin çabalarıyla değişik Halkevi dergilerinde bu yerel hatıraların bir kısmı yayınlanabilmişti. Yine değişik vilayetlerde çıkan yerel gazeteler kendi şehirlerinin kurtuluş günü anmalarında Milli Mücadelenin bu yerel önderlerinin yazdıklarına kısmen de olsa yer verebilmişlerdir.[1] Bunun dışında bu hatıratların büyük bir bölümünün naftalin kokulu sandıklarda gün ışığına çıkacakları zamanı bekledikleri düşünüyoruz.

Milli Mücadele döneminde Adana ve Mersin'i içeren Çukurova ve Kilikya Bölgesi'nin savaş içerisinde oynadığı rolle ilgili olarak pek çok araştırma yapılmıştır.[2] Hatıratını yayınladığımız Ahmet Besim Bey'in söylediklerinin ve dile getirdiklerinin bu araştırmaların eksik bıraktığı olayları ve olguları aydınlatabileceği inancındayız. Ahmet Besim Bey, bu hatıralarını Adana Halkevi'nin isteği üzerine kaleme almıştır. Biz burada Ahmet Besim Bey'in özyaşam öyküsünden kısa bir kesit aktardıktan sonra sözü doğrudan ona bırakmak istiyoruz.

Ahmet Besim Bey, 1317 (1901) yılında Adana'da doğmuştur. Ahmet Bey'in dedesi olan Binbaşı Besim Bey de Adana Gönüllü Taburu ile birlikte 93 Harbi'ne iştirak etmiş ve Şipka önlerinde şehit düşmüştür. Ahmet Besim Bey, I. Dünya Savaşı'nın son senelerinde İstanbul'da Menbailirfan mektebinde öğrencidir. Bir an önce savaşa katılma isteğindedir. Yaşı tutmadığı için mahkemeye müracaat ederek doğum tarihini 1317'den 1314'e indirtir. Böylelikle Erenköy Talimgâhı'na girer. Burada eğitimini tamamladıktan sonra, mülazım-ı sani olarak mezun olur. Ancak Azerbaycan'a gönüllü olarak gitmek istediği için rütbesi fahri mülazım-ı evvelliğe yükseltilir. 25 Kanun-ı Sani 1335 (1919) tarihinde Tekelioğlu Sinan Bey'in komutasında Güney Cephesi'nde Kuva-yı Milliye oluşumuna katılır. Düzenli ordu kurulduktan sonra İnönü muharebelerinde yer alan Ahmet Besim Bey, Dumlupmar ve Sakarya Savaşı'na da katılır. Ancak Sakarya Savaşı'nda siper altında kalarak yaralanması üzerine malulen emekliye ayrılarak gazi unvanını alır. Savaştan sonra merkezi İstanbul'da olan Kuva-yı Milliye Mücahitleri Cemiyeti'nin[3] kurucuları arasında

olan Besim Albayoğlu, ölümüne kadar müdafaa-ı hukuk ruhunu yaşatmak için yoğun bir çaba harcamıştır.

Rika' türünde kendi el yazısı ile yaklaşık 19 sayfa olarak kaleme alınan bu hatıratın tıpkı çevirimi, aşağıdaki gibidir.

1. Besim Albayoğlu'nun burada yayınladığımız hatıratının bir bölümü, İstanbul'da yayınlanan *Haber* gazetesinde 11 İlkteşrin 1937 Pazartesi günü Saim Durgun tarafından yayınlanmıştır.
2. Bu araştırmalardan bazıları şunlardır. Kasım Ener, *Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1966; Yusuf Ayhan, *M. Kemal'in Pozantı Kongresi ve Adana'nın Kurtuluşu*, İpek Matbaası, Adana, 1963; anonim, *Kurtuluş Savaşı'nda İçel*, Türkiye Kuvay-ı Milliye Mücahit ve Gazileri Cemiyeti Mersin Şubesi yay., Baha Matbaası, İstanbul, 1971; Cemal Efe, *İstiklâl Savaşında Adanalıların Kahramanlık Destanları*, Bürhaneddin Basımevi, 1937; Recep Dalkır, *Milli Mücadele'de Çukurova, Yiğitlik Günleri*, T.T. Postası Matbaası, İstanbul, 1961; İsmail Ferahim Şalvuz, *Kurtuluş Savaşında Kahraman Çukurovalılar, (Adana, Tarsus, Mersinliler)*, Aydınlık Basımevi, İstanbul, 1938; Mustafa Necati Çıplak, *İçel Tarihi, Güzel Sanatlar Matbaası*, Ankara, 1968; *Kurtuluş* (5 İkinci Kanun 1922) Mersin, 5 İkinci Kanun 1933, M.K.B. Neşriyat Heyeti tarafından çıkarılmıştır; Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım*, Tan Gazetesi ve Matbaası, İstanbul, 1961.
3. Cemiyetin ana nizamnamesi ile ilgili olarak bkz. *Kuvayi Milliye Mücahitleri Cemiyeti Ana Nizamnamesi*, Şaka Matbaası, İstanbul, 1950. Bu nizamname tarafımızdan ayrı bir yazıda değerlendirilecektir.

Besim Albayoğlu'nun kurucuları arasında bulunduğu Kuvayi Milliye Mücahitleri Cemiyeti'nin Ana Nizamnamesi.

HARP HATIRALARIMDAN BİR HÜLASA

Adana Halkevi, Adana'nın mücadele tarihini meydana getirmeye çalışıyor. Bana birkaç defa mücadele hatıralarımı tespit etmemi ve göndermemi teklif etti. İşte bu " harp hatıralarıma" ait hülasayı Halkevinin arzusunu tatmin için neşrediyorum.

Amacım bu hülasayı ileride tevsi' etmek, burada kayıt ve işaret ettiğim vakıaları bütün teferruatıyla anlatmak ve bu suretle bütün hatıralarımı esaslı bir şekilde tespit eylemektir.

UMUMİ HARPTE

Ben Umumi Harp başladığı zaman askere gidemeyecek kadar küçük yaşta bir mektep talebesi idim. Öyle iken harbe iştirake can atıyordum. Nihayet iri yapıda oluşumdan istifade etmeyi düşündüm. Mahkemeye müracaat ederek yaşımı tashih ettirdim ve bu suretle Umumi Harbin son senelerinde "Menbailirfan" mektebinden Erenköy Talimhanesi'ne girmeye muvaffak oldum.

Talimhaneden mülazım-ı sani çıktım. Azerbaycan'a gönüllü gitmeye talip olduğum için fahri mülazım-ı evvelliğe terfi ederek yola çıktım.

Bu yolculuk hayattan aldığım ilk acı tecrübelerin hazin bir sahifesidir. Adana'dan, Halep'ten geçerek Musul'a oradan da Azerbaycan'a geçecektim. Ancak Musul'a kadar gidebildim. Orada tifoya yakalandım. Hastalığın bir mecrasında kendimi pencereden attığım için büyük bir felakete uğradım. Başım yarılmış, kollarım, bacaklarım kırılmıştı. Musul'dan Halep'e iade edildim. Orada bir müddet tedaviden sonra İstanbul'a gönderildim. İstanbul'da ciddi bir tedaviden sonra tekrar dirildim. Ve Vapurla Batum'a hareket ettim. 1333 senesinin son aylarını ve 1334 senesini Kafkas Cephesinde geçirdim. Kumandanım Enver Paşa'nın biraderi Fevzi Paşa idi. Gence'de kumandanım Miralay Atıf Bey beni kılınçlı gümüş liyakat ve harp madalyalarıyla taltif etti.

İngilizler "Gence"yi işgal edince Gülcemal Vapuruyla İstanbul'a avdet ettim. İstanbul ecnebi zabitlerinin tehdidi altında bulunuyordu. Bu vaziyette ne yapacağımı bilmediğim günlerde bir gün Karaköy'de bir Rum çocuğuna çizmelerimi boyatıyordum. Başımı indirip bakınca Rum çocuğunun süvari pantalonumun kırmızı zırhlarını siyah kundura boyasına buladığımı gördüm. Bu cüret beni çileden çıkardı. Çocuğa bir tokat attım. Tokadı yiyen çocuk feryada başladı. Az sonra etrafım bir sürü bıçaklı, sopalı Rumlarla, Ermenilerle, Yahudilerle kuşatıldı. Muhakkak yakalanıyordum. Bereket versin muhtelit bir devriye imdada yetişti. Devriyedeki Türk polisi bana yardım ederek susmamı temin etti. İskeleden bir Laz'ın kayığına atladım. Yemiş İskelesi'ne kaçtım. Bir Yahudi'nin arkamdan;

- Ya çeri geçti o günler köpoğlusu... diyerek küfürler etmesi Rumların, Ermenilerin sürub-u sayeleri hâlâ kulaklarımdadır. Bu hal gözlerimin açılmasını temin etti. İstanbul'da yaşamama imkân olmadığını anladım. Adana'da bulunan validemin yanına gitmeye karar verdim. Ben Adana'ya kolay gidileceğini zan ediyordum. Üzerimdeki asker elbisesini çıkarmayı bile hatırıma getirmedim. Yolculuğum Konya'ya kadar zararsız, endişesiz geçti. Oradan sonra bilhassa Ulukışla'dan itibaren geçen saatlerim pek acılaştı. Trendeki Ermeniler yüzüme tükürüyor, Ermeni tercümanlar tokat atıyor, eşyalarım Ermeni memurların ayakları altında çiğneniyordu. Böylece her vesilede tahkikatlardan, sebepsiz tahkirlerden sonra Yenice'ye kadar gelebildim. Burada bir Ermeni tren kontrolörünün:

-Buradan itibaren Şişmanyan Hükümeti'nin hudutları içindesiniz. Ermeni Hükümetini selamlayınız, diye verdiği emir üzerine trendeki bütün Türkler ayağa kaldırıldı.

Ermeni'nin bu cüreti, ne berbat vaziyette bulunduğumu bana anlattı. Adana istasyonunda beni büyük tehlikelerin beklediğini anladım. Tren Adana'ya yakın bulunan Şakir Paşa İstasyonundan sonra bir yerde kim bilir neden bir an durdu? Bu terkini fırsat bilerek hiç düşünmeden gecenin karanlığında kendimi trenden attım. Hendeğe yuvarlandım. Tren gittikten sonra kalktım. Tarlaların içinden geçtim. Adana'nın Giritli Mahallesine geldim. Oradan Kumluğ'a, Kumluktan da Kale Kapısı'ndaki evimize vardım. Annem, hemşirem benim

bir hırsız gibi gelişimden telaş etti-ler. Adana'da asayiş olmadığından bahsederek bir hafta sokağa çıkmama mani oldular.

ADANA'DA BİRKAÇ AY

Adana'da annemden, hemşiremden aldığım acı bir haber beni fena halde sarstı. Enişte-m Manisalı Ali Efe, Fransızlar tarafından hapse atılmıştı. Sebebi ise bir Ermeni kuyumcusuna tamire verdiği gümüş saplı bir kırbacın üzerinde bir Ermeni isminin bulunması idi. Ali Efe, Yakup Cemil'in yetiştirdiği bir dilaverdir. O, hürriyet ilanından sonra Rumeli'nden İstanbul'a gelen kıtalarda bulunmuş onlarla beraber Yıldız'ı işgal etmişti. Umumi Harpte, Teşkilat-ı Mahsusa Alayı'nın Birinci Tabur Kumandanı olmuş, Kars ve Ardahan'a girmiş sonra da Kutü'l-amere harplerine iştirak ederek birkaç defa yaralanmıştı. Ali Efe bilahare milli harekete iştirak ederek Adana Cephesi'nde, Uşak, Aydın Cepheleri'nde Konya, Karaman İsyanları'nda büyük yararlılıklar göstermiştir. Ali Efe Umumi Harbin sonlarında Kerkük ile Deyrizor arasında Posta müteahhitliği yaparken Mebus Ali Saib Bey, Deyrizor Jandarma Kumandanı bulunuyormuş. Yüzbaşı Ali Saib Bey, bir ahbaplık hatırası olarak Ali Efe'ye bu gümüş saplı kırbacı hediye etmiştir. Kırbacın üzerindeki isim Deyrizor'da öldürülmüş bir Ermeni papazını hatırlattığı için Adana Ermenileri ayaklanmış, enişte-mi Ermeni katili diye şikâyet etmiş ve hapis ettirmişlerdi. Enişte-m Ali Efe'nin idamı muhakkaktı. Ben evden çıktıktan sonra bir çaresini bularak hapishanede bulunan Ali Efe'yi ziyarete gittim. Enişte-m benim gelişimden çok sevindi ve ne yapıp yapıp Adana'da bir Jandarma kıtasında vazife almamı ve kendisi ile beraber arkadaşlarının kaçırılmalarını temin etmemi söyledi.

Ben artık yalnız bu gaye ile hareket etmeye başladım. Az sonra da Jandarma Taburu Kumandanı Binbaşı Cemil Bey'in yardımıyla bir vazife yakaladım. Bu vazife istediğim Hapishane Jandarma Kumandanlığı değildi. Fakat ona yaklaşabilecek bir adımdı. 22.4.335 tarihinde Müstakil Taburu Hatt-ı Muhafaza Kumandanlığı'na tayin olundum. Merkezim Karapınar'da idi. Bir müddet

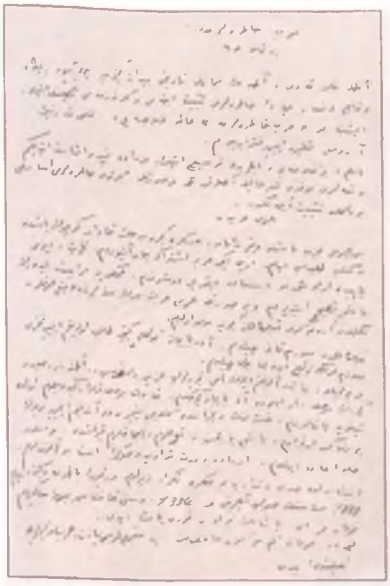

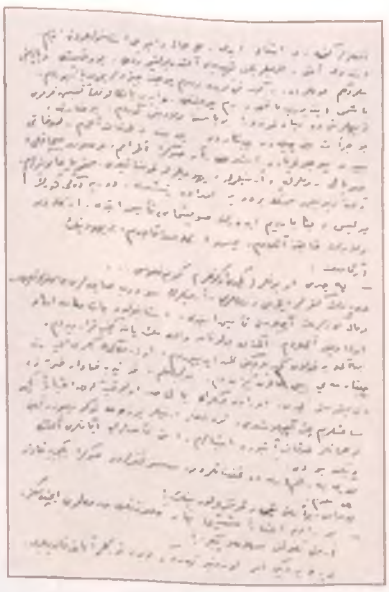

Ahmet Besim Bey'in hatıratının ilk iki sayfası.

burada kaldım. Buradan Bilemedik İstasyonu'na nakil edildim. Nihayet emelime nail olarak Adana Hapishanesi Karakol Kumandanlığı'na geçtim. Bu vaziyetim enişte-m Ali Efe'ye yardıma müsaitti. Ona ve arkadaşlarına istedikleri tabanca ve mermileri temin ettim ve firarları için hapishanenin altında bir tünel açmalarını kolaylaştırdım. Bu işler bitince, firar zamanı yaklaşınca enişte-m Ali Efe Adana'dan gitmemi söyledi. Ben de zaten hasta olduğum için izin alarak İstanbul'a hareket ettim. Konya'ya geldiğim zaman Adana Hapishanesi'nde bir mevlit okuma merasimi yapıldığı, bu fırsattan istifade eden mahpusların firar ettiğini haber alarak sevindim. Ve yola devam ederek İstanbul'a geldim. Ben enişte-m Ali Efe'nin kaçtığını zannediyordum. Halbuki kaçamamış. İdam edilmek üzere "Ayran İstasyonu"na gönderilmiş.

Ali Efe, Ayran'a sevk edilmek üzere Ceyhan'a gönderilmiş, oradan da biri Ermeni diğeri Hüseyin Onbaşı isminde Türk olan iki jandarmanın muhafazasında Ayran'a gönderilmek üzere yola çıkarılmış. Ali Efe yolda Ceyhan nehri kenarında bir moladan istifade ederek avdan, avcılıktan bahsetmiş, muhafızların nişancılık gayretlerini harekete getirerek onlara bir ağacın üzerindeki serçelere ateş ettirmiş. Muhafızların silahları boşalınca Ali Efe yanında getirdiği tabancasını çekmiş ikisinin elinden silahlarını almış kendisine ve Hüseyin Onbaşı'ya bir at tedarik ederek, halkın da yardımıyla Kozan'a oradan da milli araziye geçmiş ve İstanbul'a gelmişti. Enişte-mle İstanbul'da buluştuk. Adana Hapishanesi'ndeki firar hadisesinden bana karşı bir şüphe tevcih etmediğini anlatınca enişte-min teşvikiyle tekrar Adana'ya hareket ettim. Yolda Konya'ya uğradım. Orada tesadüf ettiğim Adanalılar bin bir dereden su getirerek beni oyaladıktan sonra önüme bir Babalık Gazetesi koydular. Okuyunca yıldırımla vurulmuşa döndüm. Çünkü gazete Dayım Abdulfettah Ağa'nın Adana'da Fransızlar tarafından idam edildiğini yazıyordu. Bu acı haber bende birdenbire bir gayeye yaradı: İntikam...

Konya'da fazla durmadan Adana'ya hareket ettim. Orada dayımın nasıl şehit edildiğini tahkik ettim. Dayım Abdulfettah Ağa, 93 Rus Harbi'ne Adana Gönüllü Taburu'yla iştirak eden ve orada şehit olan Binbaşı Besim Bey'in oğlu idi. Adana Ermeni iğtişaşında idama mahkûm olmuş, güç halde canını kurtarabilmişti.

Ben İstanbul'da iken dayım Fettah Ağa Ceyhan'ın Yılan Kalesi'nde bulunuyordu. O civarlarda Halep'ten gelen bir Kara Yusuf çetesi türemişti. Kara Yusuf kırk beş kişilik avanesinin başında Adana vilayetini kasıp kavuruyordu. Bu arada Fransız müfrezelerini de basıyordu. Ceyhan'da Fransız Kumandanı Kolonel Norman bu çeteyi imhaya kalkıştı. İki alay Fransız askeriyle Adana Jandarma Alayı Kara Yusuf'u takibe

Ahmet Besim Bey, mülazım-ı sani iken.

başladı. Kara Yusuf Fransızlar tarafından sarılınca Yılan Kalesi'ne sığındı ve dayımdan kendilerini kurtarmasını rica etti. Dayım Fettah Ağa bu çetenin bilahare milli harekete faidesi olur diye onu Ceyhan Nehri'nin kimsenin bilmediği bir geçitinden geçirerek selamete çıkardı. Fransızlar bunu haber alınca dayımı yakalıyor, Adana'ya getiriyorlar.

O sırada Adana'da Vahan isminde bir Ermeni polis müdürü bulunuyor. Vahan dayımın eski bir düşmanıdır. Ermeni iğtişaşından evvel dayım da, Vahan da genç yaşta iken Adana'nın "Ötegece" denilen mahallesinde, bir çingene karısını severek onunla münasebatta bulunuyormuş. Dayım bir Türk genci gayretiyle gayrısıyla Ermeni'nin bu münasebatına içerlemiş. Bir gün birkaç arkadaşıyla beraber cürm-ü meşhud halinde yakalamış. Yüzünü gözünü çamura buladıktan sonra bir eşeğe ters bindirmiş sokaklarda dolaştırmış. Vahan bu hikâyeyi unutamadığı için Adana'ya getirilen Dayım Fettah Ağa'nın aleyhine yormuş ve muhakemesine lüzum göstermeden idamına karar verdirmiş. Dayım Fettah Ağa bir sabah münferiden mahpus bulunduğu ve bin türlü işkenceye tabi bulunduğu yerden alınıyor Hacı Ali Ağa Tekkesi civarındaki idam sahasına götürülüyor. Ermeni ve Fransız askerlerinden mürekkep bir müfreze tam namaza durduğu, birinci rekatı kılıp müceddeden kalktığı bir zamanda üzerine ateş ediyor. Dayımın yere düştüğünü gören Kolonel Norman yanına yaklaşmış ve daha can çekiştiğini görünce;

- Köpek daha ölmemiş, diyerek kulağının arkasına tabancasını sıkmış. Dayımın nereye gömüldüğünü bir türlü öğrenemedim. Öldüğü zaman pek küçük yaşta olan iki yavrusu öksüz kaldı. İşte Adana'nın ilk verdiği vatan kurbanı bu mübarek şehit Dayım Fettah Ağa'dır.

Adana'ya dönüşümden sonra geçen günlerim hep intikam ateşi içinde geçti. Ben hislerimi ifşa etmediğim için evvela "Misis Müfrezesi" kumandanlığına tayin olundum. Misis Nahiyesi'nde bulunduğum günlerde büyük bir köy düğünü oldu. Köylüler düğün şenliği arasında kocaman bir Türk bayrağı çektiler. Fransız zabiti buna fena halde içerledi ve bayrağı almak istedi. Ben bayrağın köylüler nezdinde dini mahiyetten başka bir manası olmadığını söyleyerek Fransız zabitini ikna ettim. Türk bayrağı da böylece şenlik nihayetine kadar köyün üzerinde dalgalanıp durdu. Misis'te çok kalmadım. "Sirkinti" Nahiyesi'ne gönderildim. Burada ilk işim köy bekçilerini bir ağanın çiftliğine toplamak ve onlara firar teklifinde bulunmak oldu. Bu hareketim çabucak Ceyhan'daki Fransız kumandanlığı tarafından duyuldu.

Fransızlar harekete geçmeden işi yoluna koymaya karar verdim. Nahiye merkezindeki Jandarma Onbaşısı Veli ile anlaştım. Orada bulunan 17 atlı jandarma benimle beraber hareketi kabul ettiler. 1336 [1920] senesi martının ilk günlerinde idi. Yanıma Veli Onbaşı'yı alarak nahiye merkezine gittim. Binada Fransız bayrağı dalgalanıyordu. Bayrağı indirttim. Parça parça ederek ayaklarımın altında çiğnedim. Ceyhan'daki Fransız Guvernörlüğü'ne 5 Şubat 1336 tarih ve 582 numaralı bir emir geldi. Bu emirde Başçavuş Hasan'm yerime tayin edildiği ve benim tevkifim emir olunuyordu. Bunu müteakip Niyazi Çavuş ve Mülazım Artin Müfrezesini benim takibe, çeteleri ölü veya diri olarak yakalamam için emir verildi. Ben, Veli Onbaşı

ve diğer atlı jandarmalar ve Naciye isminde bize iltihak eden genç bir kadınla beraber yola koyulduk. Tatik'ten ve Avşar Aşiretlerinin içinden geçerek şafak sökerken Seyhan Nehri kenarına geldik. Yüzmek bilmediğimiz için atlarımızı suya saldık. Onların yüzmesi sayesinde karşı sahile geçtik. Gürdibi Köyü'nde Molla Mustafa Ağa'ya misafir olduk. Buraları Karsantı nahiye merkezine tabi idi. Nahiye jandarma kumandanı bizi yakalamak emrini almıştı. Molla Mustafa Ağa bize kardeşini terfik etti. Onun kılavuzluğuyla gece yollardan, en sarp yerlerden, kar tipileri altında ormanlardan geçtik.

Bir gün bir gece yol aldıktan sonra, birçok müşkülat çektikten sonra Kara Kahya'nın köyüne geldik. Geceyi orada geçirdikten sonra Kamışlı Nahiyesi'nin alt tarafından ve hayret içinde kalan jandarma karakolunun önünden geçerek işgal mıntıkasını, hattı Türk topraklarından ayıran Kamışköprü'ye muvasalat ettik. Köprünün yarısı Fransızlara, diğer yarısı Türklere ait idi. Köprünün yarısına kadar atlarımız üzerinde ilerledik. Sonra atlarımızdan inerek hudut taşını kucaklayarak ve ağlaya ağlaya öptük. Artık kurtulmuştuk. Hudut karakoluna 11. Fırkadan bilahare şehit olan Mülazım Hikmet Bey kumanda ediyordu. Onunla kucaklaştık. Biraz sonra da bizi takviyeye memur olan Başçavuş Niyazi Bey'in köprüye geldiğini, milli kuvvetlere iltihak etmek istediğini haber aldık. Ben, teskiye ettim. Niyazi Çavuş'la maiyeti de bana iltihak etti. Taşköprü'den Maden'e oradan Niğde'ye gittik. Niğde'de coşkun bir sevinç ve merasimle karşılandık. Başta Garbî Kilikya Cephesi Umum Kumandanı Tekelioğlu Sinan Paşa olduğu halde, birçok zabitler ve halk tarafından askeri mızıkayla istikbal edildik. Niğde Jandarma Bölüğü'ne misafir olduk.

CEPHEYE HAREKET

Niğde'de Garbî Kilikya Cephesi Umum Kumandanlığı emrine girdik. Umum Kumandan bilhassa "Sinan Paşa" ismiyle şöhret -ismini Kamışh'da verdik- kazanan, o zamanlar Kayseri jandarma kumandanı bulunan Edirneli Yüzbaşı Ali Ratib Bey idi. Kendisi aylarca evvel kömür tüccarı namı altında Karaisalı taraflarını tetkik etmiş, Fransızlara karşı girişeceği hareketin esaslarını hazırlamıştı.

Besim Bey, eşi ve çocuklarıyla.

Benim müfrezemle Niğde'ye gelişim büyük heyecanlara sebep verdi. O güne kadar gizli tutulan mücadele hazırlıkları alınmıştı. Sinan Paşa'nın emrine verilen kuvvet hazırlanmaya başladı. Kasabada nutuklar söyleniyor, nümayişler yapılıyordu. 11. Fırka zabitleri ile Niğde Jandarma Kumandanı, Baba Sadettin, Ahmet Remzi, Manisalı Ali Efe, Mülazım Hakkı, Mülazım Burhanettin, Mülazım Yaşar Beyler gönüllü toplamak hususunda bütün gayretleriyle çalıştılar. Niğde eşrafı muavenet ettiler. Bu suretle toplanan kuvvetlerden "Albayrak" namı altında bir müfreze teşkil edildi.

Bu müfreze mühim bir kuvvette değildi. Bunun bütün mevcudiyeti benim kumandam altında bulunan 60 kadar atlıdan mürekkep süvari bölüğü ile yine o miktarda Adanalı, Kıbrıslı, Niğdeli gönüllülerden mürekkeb piyade bölüğü, 26 mevcudu olan Yüzbaşı Rauf Bey kumandasında bulunan iki cebel topu, birkaç yedekle, bir kazan ve altı neferden ibaret ağırlığı teşkil ediyordu. Müfrezenin 10 sandıktan fazla piyade cephanesi yoktu. Müfrezenin Erkân-ı Harbi İstihkâm Mülazım-ı Evveli Mustafa Özbey idi. Süvari Bölüğü'nde Adanalı Başçavuş Niyazi, Giritli Veli Çavuş (evvelce Onbaşı idi), Adanalı Hüseyin Onbaşı (Bilemedik'te şehit oldu), Ceyhanlı Hüseyin Kâzım kumandanlığını yapıyorlardı.

Nahiye karinde süvari bölüğü de bulunuyordu. Piyade bölüğü de ihtiyat zabitlerinden Mülazım Şahin Kemal, Niğdeli Mülazım Vahit, Mülazım Doğan beylerin kumanda ettikleri müstakil müfrezelerden teşekkül ediyordu. Manisalı Ali Efe hapishaneden tahliye ettiği mahpuslardan teşkil ettiği müfrezesiyle 11. Fırka emrinde olarak Düzce'ye hareket ettiği için bize iltihak edemediği 1336 senesi nisanı birinci günü "Albayrak" Müfrezesi bütün halkın alkışları içinde Niğde'den hareket etti.

Maden'i, Mahatlıyı, sonra işgal altındaki arazi hududunu geçtik ve Kamışlı Nahiyesi'ne girdik. En önde süvari bölüğü ile beraber ben yürüyor, boru çalmasını bildiğim için Niğdelilerin bana hediye ettikleri boruyu çalarak ilerliyordum.

Ulukışla Karakolu'nu bastık. Oradaki jandarmalardan aldığımız silah ve cephaneleri silahsız bulunan ağırlık efradımıza dağıttık. Bundan sonra nahiye merkezini sardık. Müdürü ve jandarmaları esir aldık. Nahiye müdürünü paşa idamdan affetti. Kamışlı Nahiyesi'ni birkaç gün içerisinde bastık. Baştan başa işgal edince buradan bize iltihak eden gönüllülerle, iki ester süvari bölüğü teşkil ettik. Müfrezelerin kuvveti, silahı, cephanesi haylice arttı. Kamışlı'dan sonra ileriye Pozantı Boğazı'na doğru yürüdük. Bir gece Kara Kahya'ya misafir olduk. Sinan Paşa Kara Kahya'yı Kamışlı ve Havalisi Umum Kumandanlığı'na tayin etti. Kemer Deresi'ne vardığımız zaman Kara Kahya'nın Pozantı'ya bir baskın yaptığını, ganaim aldığını haber alarak sevindik. Kemer Deresi'nde Molla Mustafa Ağa'ya misafir olduk. Köyde askerimize koyunlar kesildi, ziyafetler verildi.

Gönüllü kuvvetimiz gittikçe artıyordu. Ben süvari bölüğümle beraber ileri yürüdüm. Koçak Boğazını pusu geçerek Karsantı nahiye merkezini sardım. Ben boru çalıyor, takım kumandanlarım gür seslerle kumanda taklidi yapıyorduk. Böylece kuvvetimizin büyük olduğunu göstermek istiyorduk. Gece karanlığında bir bomba patlatınca ve efrad silah atmaya başlayınca nahiye merkezi korkudan sindi. Bir müddet sonra Karsantı Telgraf Memuru Ziya Bey kayadibi'ne gelerek bir torba içinde jandarma silahlarının mukayyetsiz mallarını teslim etmekle beraber Jandarma Kumandanı Rıza'yı teslim edeceğini bildirdi. Biz, şafakla beraber kasabaya giderek ve bilahare Sinan Paşa'yı büyük merasimle karşıladık. Kumandan, eşraftan Ali Ağa'yı nahiye müdürü ve mevki kumandanı tayin etti. Paşa, Rıza'yı idamdan affetti.

Albayrak Müfrezesi, Karsantı'dan aldığımız atlarla hep süvari oldular. Buradan coşkun tezahürat arasında hareket ettik. Karaisalı'ya doğrulduk. Yüksek ağaçlı, çam kokulu ormanlar arasından geçerken, bize doğru bir atlının geldiğini gördük. Bu Aktaşlı Ali Ağa idi. Yanımıza gelince evvela sancağı öptü. Onu Sinan Paşa'ya götürdüm. Paşa kendisine iltifat etti. Aktaşlı Ali Ağa bir teklif beklemeden anında başını Çukurova'ya çevirdi ve bizimle beraber yürümeye başladı. Ali Ağa, bundan sonra büyük kahramanlıklar gösterdi.

Karaisalı -Çat Alan- Tatik yollarının da iltihak noktasına geldiğimiz zaman, Sinan Paşa, Adanalı Salih'i Gavur Hacı'yı "Hacı Köyü" Eflek ve havalisine memur edildiğini, orada seferberlik ilan etmesi hakkında emir gönderdi.

Karaisalı'ya yakın bir tepede tertibat aldım. Üç kumandanı Niyazi Çavuş'a kasabaya fedai olarak girmesini, telgraf ve telefon hatlarını kesmesini, telgrafhaneyi işgal etmesini, kaymakamı tevkif etmesini emrettim.

Niyazi Çavuş emrimi ifa etti. Kasabaya girdiğimiz zaman Karaisalı jandarma bölüğü önümüzde selam durdu. Halk, coşkun bir sevinçle bizi alkışladı. Birkaç gün içinde kasabanın her tarafı da Sinan Paşa'nın emri altına girdi. O sıralarda, Adana'da bulunan jandarma bölüğü kumandanı Tarsuslu Mülazım Hasan Bey, getirdiği bölüğünün maaşıyla beraber bize iltihak etti.

Hasan Bey vazifesinde bırakıldı ve bilahare çok hizmetleri görüldü. Sinan Paşa Karaisalı'yı harekat merkezi ittihaz etti ve karargahını burada kurdu. O günlerde, Niğde'den gelecek Baba Sadettin Bey kaza kaymakamlığına, Ahmet Remzi Bey levazım işlerine memur edildi. Geriden gelen diğer zevat da muhtelif vazifelere tayin edildi.

HACIKIRI BASKINI

Biz Karaisalı'da müfrezemizin işlerini tanzim ederken, Adana'daki Fransızlar telaşa düşmüşlerdi. Aldıkları haberler, karşılarında mühim bir Türk ordusu bulunduğu merkezinde idi. Bundan dolayı bir taarruz hareketine girişmekten çekiniyorlar, Adana'da, Tarsus'ta, Mersin'de, Pozantı'da kendilerini müdafaa etmekten başka bir şey düşünmüyorlardı. 336 senesi nisan ayında ilk hareket bizden başladı.

Ben, aldığım emir üzerine, Fransız ve Ermenilerden mürekkep bir kuvvetin işgali altında bulunan "Hacıkırı" üzerine yürüdüm. Gece, Gömeç Köyü'ne girdim. Yol boyunda bulunan köylülerden yardım görerek Hacıkırı İstasyonuna ilerledim. Gâvur Dere köprüsünde -ki Torosların en büyük köprüsüdür- sağ ve sol cihetlerini tuttum. Giritli Veli Çavuş'a istasyonun karşısındaki Alman mezarlığını tutturdum. Niyazi Çavuş'u da sol cenahtaki Bilemedik Dağı yolunu tutmaya memur ettim. (Niyazi Çavuş ertesi günü Karaisalı'ya cephane tedarikine gitmiş.)

Gece karanlığında, düşman bir şeyden haberdar değildi. Garnizonda neşeli eğlenceler vardı. Gece yarısında tertibatımız tamamlanmıştı. Attığım el bombası, derelerde ve dağlarda aks-i sedalarla dalgalanınca, düşman üzerine mermiler yağmaya başladı. Bu ateşe düşman da makineli tüfenklerle ve piyade silahlarıyla mukabele ediyordu. Ateş sabaha kadar devam etti. Şafakla beraber köprüyü geçtik. Öteki taraftaki ameleler derhal bize iltihak etti. İstasyonu işgal ettiysek de gece düşmanın şiddetli mukavemeti ve taarruzları karşısında fena halde sıkıştık. Bereket versin, Sinan Paşa hızır gibi imdadımıza yetişmişti. Köprünün öbür başında bir şehit verdim.

Efrad, Sinan Paşa'nın geldiğini birbirine müjdeliyor, herkesin manevi kuvveti yükseliyordu. Sinan Paşa, ateş hattında harekâtı idare ediyordu. Evvela Hacıkırı Köyü'ne ateş verildi, düşmanın mukavemeti yavaş yavaş kırıldı. Ermeni ve Fransızların ölmeyenleri teslim olarak muharebe nihayetlendi.

Müfrezemiz Hacıkırı işini bitirdikten sonra derhal Kelebek İstasyonu'na hareket etti. Kelebek'i Fransız Mülazımı Pompeyi Üniveran (?) müdafaa ettikten sonra bir iş yapamayacağını anlayınca Madaması Romanyalı

Eliza ile bir lokomotife atlayarak Durak İstasyonu'na kaçmak istedi. Duraklı Mustafa Ağa ile Mehmet Ali Çavuş, Hüseyin Çavuş ve Durakhlar lokomotifi önlediler ve Mülazım Pompeyi'yi çenesinden yaralayarak esir aldılar.

Kelebek İstasyonu'nu ele geçirdikten sonra aldığımız esirlerle ve ganaimle Karaisalı'ya avdet ettik. Mülazım Pompeyi ile madaması bir daha Fransa'ya dönmedi ve son senelere kadar Adana'da kaldı.

BİLEMEDİK İŞGALİ

Karaisalı'da birkaç gün istirahat ettikten sonra müfrezemizle Sinan Paşa'nın kumandası altında Bilemedik İstasyonu'na hareket ettik. Sarp yamaçlardan geçerek bin müşkülatla "Karapınar"a indik. Bilemedik'in önüne geldiğimiz zaman (Sinan Paşa bir nefer gibi kayadan kayaya atlıyordu) Pozantı'ya, taarruza memur edildik. Kıta idaresini iskat edemeyen Mülazım Hikmet Bey de Bilemedik'in şimal-i şarkisi cihetlerine gelmişti. Geceleyin düşman siperlerine iki defa hücum ettik ve makinalı tüfenklerin şiddetli ateşleri ile geri çekilmeye mecbur kaldık. Bilemedik'in yüksek bir sırtında yerleştirilen Senegalliler de üzerimize kurşun yağdırıyorlardı.

Düşman gece yarısı bir huruc hareketi yapmak istedi ise de muvaffak olamadı. Bu arada bir kısım Fransız askerleri Pozantı'ya kaçabildi. Diğer kısmı ya imha veya esir edildi. Bu muharebeye geleceğim, sağımda Hüseyin onbaşı ateş ediyordu. Ateşini kestiğini görünce kendisini dürttüm. Ateş etsene dedim. Onun ses çıkarmadığını görünce muayene ettim. Biçarenin ağzından bir kurşun girmiş, şehit edilmişti. Bilemedik'te Mösyö Mavro'nun evine girdiğim zaman karyolanın altına saklanan bir kadın gördüm. Sorunca, bunun Pozantı'yı müdafaaya memur Fransız Binbaşısı Menil'in zevcesi olduğunu, burada Salib-î Ahmer'de çalıştığını anladım. Elindeki tabancasını aldım. Sinan Paşa'ya hediye ettim. Sinan Paşa

Besim Albayoğlu

Madam Menil'e çok hürmetkâr davrandı ve onun istirahatini temin etti. Kocasına teslim olması için mektup yazdı. Bilemedik çok müstahkem bir yerdi. Burasını işgalde epeyce zaiyat verildi. Bilemedik'i müceddeden ele geçirdik.

YENİ VAZİFEM

Sinan Paşa, Bilemedik'in işgalinden sonra Mülazım Hikmet Bey'i tekrar Pozantı'ya muharebeye gönderdi. Biz de Karaisalı'ya avdet ettik. Sinan Paşa Karaisalı'da yeni bir teşkilat yaptı. Bu teşkilatta beni Büyük Karayılan, Küçük Karayılan ile Tarsus ve Pozantı şoseleriyle mahdut olan mıntıkanın müdafaasına memur etti. Karaisalı'da bir âdet vardı. Bir müfreze bir yere gideceği zaman müfreze hükûmet konağı meydanında kale nizamında toplanır, Sinan Paşa emrini tebliğ eder, kaza kaymakamı Sadettin Bey hayır dua eder, müftü de dini bir dua okur ve Türk askerinin kahramanlıklarını hatırlatırdı.

Böyle bir merasimden sonra büyüklerin ellerini öperek mıntıkama hareket ettim. Maiyetimde şu kahramanlar vardı. Adanalı Çıtapoz Mehmet Ali Çavuş, Adanalı Kör Lütfi Çavuş, Adana Salcılarından Vasfi Çavuş, Adana Tepebağ Mahallesinden Zaza Mehmet Ağa, Adanalı Bekçibaşı Arap Ahmet, Adanalı Berber Kadir, İncirlikten Hüseyin Çavuş, Adana Salcılarından Cabbar, Adana'nın Harap Bahçe Mahallesi'nden Hakkı Çavuş, Adana'dan Bozacı Mehmet, Adanalı Fetullah ile Adana'dan müretteb Bekir Çavuş, Eczacı Ali Bey, Adana'dan Kürtoğlu Yusuf Çavuş, Zaza Yusuf, Kel Saitoğlu Mehmet, Tevfik Öztürk. Menemenci oğlu Adil Bey ise müfrezenin iaşesini deruhte etmiş ve bana daima bir hareket-i rehberi olmuştu.

Ben Büyük Karayılan'da karargâh kurdum. Civardaki köylere adam göndererek vatan müdafaasına davet ettim. Bütün köylüler usulünce emrime ittiba ettiler. Burada bulunduğum müddet zarfında, orada bulunan Fransızlara akınlar, baskınlar yapıyorduk. Türk kudretini Adana'ya Tarsus'a kadar taşıyorduk Burada Hacı Balaban, sonradan Hacı Yoldaş ismini alan bir Afganlı ihtiyarı hürmetle anmayı vazife bilirim. Bu zat hac'dan avdet ederken memleketine gitmek üzere Adana'ya gelmiş, harb dolayısı ile orada kalarak milli kuvvetlere iltihak etmişti. İlk zamanlarda silah namına mevcut olan kılıncı ile ilk sıralarda harbe giderdi. Bir muharebede düşmandan bir makineli tüfenk zapt edince o makineli tüfengi her yerde sırtında götürüyordu. Böylece şehit düşünceye kadar emsalsiz kahramanlıklar gösterdi. Müfrezemde bir de bir kelime Türkçe bilmeyen bir Kürt vardı. O da büyük fedakârlıklar gösterdi ve bir gün de demiryolu raylarını sökerek bir Fransız zırhlı treninin yoldan çıkmasına hizmet etti.

Müfrezemde bulunan Çıtapoz Mehmet Ali Çavuş'un amcası, altmış beş yaşındaki Topçu Hüseyin Çavuş'la Kaşıtepe'de şehit Mersinli Niyazi, yetmiş bir yaşında Niğdeli "Aşık"ı da rahmetle yad ederim. Müfrezemin her ferdi, baskın ve akınlarda fedakârlıkta ve kahramanlıkta yekdiğeri ile yarış ederlerdi.

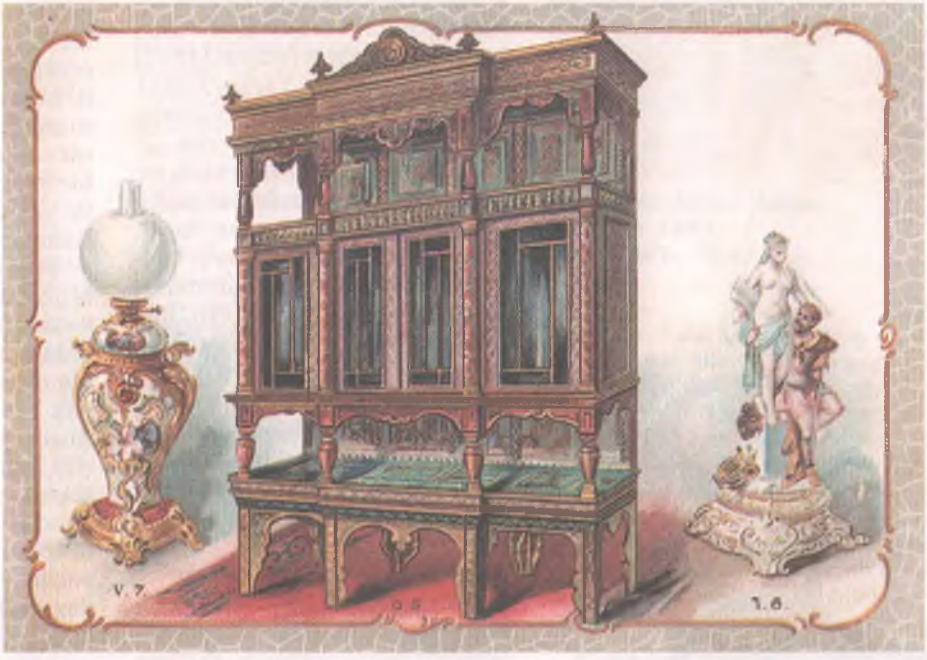

Geliri 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı gazilerine bırakılmak üzere tertip edilen müzayedenin kataloğu Ephemera Derneği'nden Burçak Evren'in koleksiyonundan alınmıştır.

MACAR ÖZGÜRLÜK SAVAŞÇISI, OSMANLI'NIN MURAD PAŞA'SI

Jozef Bem'in Ölümü Üzerine Bir Tekzip Yazısı

BAYRAM NAZIR
Atatürk Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih
Bölümü araştırma görevlisi

General Josef Bem.

Macar Özgürlük Savaşı kahramanlarından Jozef Bem, Polonyalı asil bir ailenin çocuğu olarak 14 Mart 1794'te Tırnova'da dünyaya geldi. Eğitimini Varşova Askeri Akademisi'nde tamamladıktan sonra Napolyon'un komutası altında katıldığı Rusya seferinin (1812) ardından, 1813'te Varşova'daki topçuluk okuluna hoca olarak atandı. Daha sonra askerlik görevinden ayrılarak teknik ve tabii ilimler üzerinde çalışmalarda bulundu. Ardından Polonyalıların Rusya'ya karşı başlattıkları 1830-31 ayaklanmasına topçu olarak iştirak etti. Bu savaşlarda büyük başarı göstermesine rağmen, Varşova kuşatmasında, General Paskeviç idaresindeki Rus ordusuna yenilmekten kurtulamadı. Ayaklanmanın Ruslar tarafından bastırılmasının ardından Batı Avrupa'ya göç etti. 1832'den sonra Paris'e yerleşen Bem, bu tarihten itibaren Polonyalı mültecilerin teşkilatlanması üzerine çalıştı. Burada bazı bilimsel yayınlar yaptı. Bu arada İspanya, Portekiz, Belçika ve Hollanda'yı dolaştı. Daha sonra Viyana'ya geldi ve Macarların Avusturya'ya karşı başlattıkları isyanda aktif rol aldı. Kasım 1848'de Lajos Kossuth tarafından Erdel ordusuna komutan tayin edildi.[1] Bem, burada Avusturya ordusuna karşı sayısız başarılar elde etti. Ancak, Avusturya'nın yardım teklifini kabul eden Rusya'nın 200.000 kişilik bir orduyu Macarlar ve Polonyalılar üzerine göndermesinden sonra, komuta ettiği kuvvetler dağıldı. Son olarak Dembinski ile birlikte Avusturyalı General Haynau'ya karşı verdikleri mücadelede de başarılı olamadı ve Temeşvar savaşında atından düşerek yaralandı. Macarların Rus ve Avusturya müttefik orduları karşısında kesin yenilgiye uğramasından sonra iltica etmek üzere Türk sınırına doğru yola çıktı.[2] Yanında yüzbaşı Weppler ve 500 Macar süvarisi bulunuyordu. Sınırda silahları alındıktan sonra, Türk muhafızların eşliğinde ve Yüzbaşı İbrahim Efendi'nin refakatinde Vidin'e gönderildi.[3] Bem, aynı zamanda "Légion d'honneur" (Şeref nişanı) sahibiydi.[4]

General Bem, Vidin'de yaklaşık ikibuçuk ay kadar kaldı. Bu süre içerisinde din değiştirerek İslamiyete girdi ve Murad Paşa ismini aldı. Onunla birlikte yaklaşık 200 Polonyalı mülteci dinlerinden döndüler.[5] Bem ve diğer din değiştiren mülteci şefleri Vidin'den Şumnu'ya nakledildiler.[6] Burada bir süre kaldıktan sonra, Rusya ile varılan anlaşma gereğince Halep'e gönderildiler.[7]

İslamiyete geçtikten sonra Murad Paşa'nın tek amacı yeni vatanına ve çok değer verdiği Sultan Abdülmecid'e yararlı olabilmekti. Rusya'ya karşı büyük kin ve nefret duyuyordu. Kurmaya karar verdiği güherçile fabrikasının temellerini atarak planlarını da İstanbul'a göndermişti. Babıâli, devlet bütçesinden kendisine destek verileceğini temin etmiş ve ondan bu fabrikayı en iyi şekilde kurmasını istemişti.[8]

Murad Paşa, Halep'te meydana gelen isyanın bastırılmasında da büyük bir başarı gösterdi.[9] Fakat Türkiye'deki ömrü düşündüklerini hayata geçirmeye yeterli olmadı ve 10 Aralık 1850'de Halep'te öldü.[10]

Murad Paşa öldüğünde 56 yaşındaydı.[11] Onun ölümü Avrupa'da geniş yankı uyandırdı. Bazı gazetelerde onun Osmanlı Devleti tarafından zehirletildiği yolunda yazılar yayınlandı.[12] Bu yazılardan biri de Belçika'da çıkan 26 Ocak 1851 tarihli *L'Indépendance Belge* ga-

zetesinin başyazarı tarafından kaleme alındı. Osmanlı Devleti'nin Brüksel Maslahatgüzârı Eugene de Kerckhove, adı geçen gazetede yayınlanan yazı üzerine, bir tekzip yazısı yayınlatma gereği duydu. Bu yazı, başyazarın söz konusu yazısından iki gün sonra yani, 28 Ocak 1851'de yayınlandı. Maslahatgüzar Kerckhove, yayınlanan bu tekzip yazısını Babıâliye gönderdi.[13]

TEKZİP

L'Indépendance Belge gazetesinin başyazarına

28 Ocak 1851 Brüksel

Zât-ı aliniz, 26 Ocak tarihli saygın gazeteniz "L'Indépendance Belge" ve diğer birçok gazetede, birkaç sayfalık makalenizde Bâbiâli'ye sığınan mültecilerden birisi olan General Bem'in zehirlenerek öldüğüne ve bu zehirleme olayının Babıâli'ye atfedildiğine ve Babıali'nin bu zâta gereken liyâkatı vermekten kaçındığına dair bir haber yayınlamışsınız. Sizi temin ederim ki bayım, Belçika gazetelerinde, Belçika'nın dostu ve müttefiki olan bir hükümete yöneltilen asılsız ve çirkin bir olay hakkında rastladığım bu tür yazılar, beni derinden üzmektedir. Böyle asılsız bir iddia kendiliğinden çürümektedir ve Osmanlı örneğinde olduğu gibi bu tür haince uydurmaları lanetliyorum. Bir Türkiye dostu ve Avrupalı biri olarak birazcık da olsa bu ülkeyi tanıyan bendeniz, böyle bir iftirayı bütün samimi duygularımla reddetmeği bir borç bilirim. Türkiye aleyhinde elli yıldan beridir Avrupa'da dönüp dolaşan ve hiçbir inandırıcı tarafı olmayan bu tür önyargıları kınıyor ve bunları anlayabiliyorum. Bu tür iftiralar, sanki Avrupa'da barbarlık, din savaşları, -Saint Barthelemy gibi- terör, -Eylül kıyımları ve Haziran ihtilali gibi- cehalet, baskı, fanatizm, tüm bunlar yokmuşçasına, Avrupa basınında sürekli bir şekilde tekrarlanır. Tüm bu önyargıların temelinde dinsel fanatizm yatmaktadır ve bunlar olup bitenlerden bihaberdirler. Hiçbir dayanağı olmadığı halde, bütün bu suçlamalar, her milletin kaderinde olduğu gibi, Türkiye tarihinin de genellikle çöküntü ve kriz dönemlerinde ortaya atılmıştır. Kaldı ki bu çöküntü ve kriz dönemi, diğer ülkelere nazaran Türkiye'de daha kısa süreli olmuştur. Fakat Türkiye'deki bu iftiralar süreci daha haşin ve çirkefçe olmuştur ve bu kriz sürecinden ülkeyi kurtarmak için Sultan Mahmud'un dehasını beklemek gerekmiştir. Avrupa tarafından pek beğenilmeyen ve yardım görmeyen bu büyük padişahın yönetimi her şeye rağmen başarıyla sonuçlanmıştır. Bugün ise, bu durum, Osman'ın halefleri olan dürüst kişilerin himayesinde, barış, yakınlaşma ve uzlaşma sorunu haline gelmiştir. Aynı şekilde bu körü körüne fikirler, karşı çıkmalar ve tüm bu suçlamalar kınanması gereken asılsız ve gülünç iftiralardan başka bir şey değillerdir. Alman basınında yer alan olaya gelince, bu konuda fazla bilgi sahibi değilim. General Bem ister ölmüş olsun ister yaşasın, itiraf edeyim ki bu Osmanlı Devleti'nin

1. Jozef Bem'in Erdel'de Rusya ve Avusturya'ya karşı yaptığı savaşlar hakkında geniş bilgi için bkz. K. M. Pataky, *Bem in Siebenbürgen zur Geschichte des Ungarischen Krieges 1848 und 1849*, Leipzig, 1850.
2. *Magyar Nagy Lexikon, III.*, Budapeşte, 1994, s. 579-580; *Der Große Brockhause*, II, Leipzig, 1929, s. 515. General Bem'in Osmanlı Devleti'ne sığınmadan önceki yaşamı hakkında adı geçen ansiklopedilerden "Jozef Bem" maddesini gönderen Dr. Sandor Papp'a teşşekkür ediyorum.
3. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dosya Usulü İradeler (DUİT), 75-1/13-2 Ziya Paşa'nın Sadâret'e takdim ettiği 10 Şevval Sene 1265/29 Ağustos 1849 tarihli tahrirat.
4. Thadée Gasztowtt, *La Pologne et L'Islam*, Paris 1907, s. 204.
5. Korn Philipp, *Kossuth und die Ungarn in der Türkei*, Hamburg ve New York, 1851, s. 97; Joseph Hutter, *Von Orsova bis Kiutahia*, Braunschweig, 1851, s. 63; Vahot Imrefi, *Die Ungarischen Flüchtlinge in der Türkei*, Leipzig, 1851, s. 189; Istvan Hajnal, *A Kossuth-emigracio Törökorszgban*, Budapeşte, 1927, s. 137.
6. BOA., DUİT., 75-1/47-2.
7. BOA., DUİT., 75-1/47-2.
8. Philipp, *age*, s. 323.
9. Imrefi, *age*, s. 263.
10. Philipp, *age*, s. 320; Imrefi, *age*, s. 264.
11. Philipp, *age*, s. 322.
12. BOA., DUİT., 75-2/21-2.
13. BOA., DUİT., 75-2/21-2.

L'Indépendance Belge, 28 Ocak 1851.
BOA., DUİT., 75-2/21-2.

1848 Macar Devrimi'nin liderlerinden Lajos Kossuth halkı ayaklanmaya çağırıyor.

prestiji için bir ehemmiyet arzetmez. Tarafsız olan herkes, şayet birisinin bu ölüm olayında bir çıkarı olacaksa bunun Türkiye olmadığını itiraf edecektir. Üstün bir misafirperverlik örnekleri gösteren Osmanlı Hükümeti böyle bir iftira karşısında sessiz kalamazdı. Osmanlı Hükümeti, iki ayrı devletten kaçan ve Türkiye düşmanlarını birinci derecede rahatsız eden Macar ve Polonyalı mültecileri ülkesine kabul etmişti. Bu insanları, Türkiye sırf mağdur, perişan ve mülteci oldukları için kabul edip onları güvence altına almıştır. Zaten Allah'ın emri de bu doğrultudadır. Hiç şüphesiz, Türkiye'nin bu mültecilerden korunmak için bunları, Fransa, İngiltere ve İsviçre'de bulunan dava arkadaşlarının yanına göndermesi isabetli olmuştur. Fakat bu, bütün mülteciler için geçerli olmamıştır. Osmanlı Hükümeti, müttefiklerine nazaran mültecileri kendi ülkesinde daha bir itina ve sadakatle muhafaza etmiştir. İşte bugün böylesi bir hükümet eleştirilip spekülasyonlarla suçlanmaktadır. Düşmanlarının pençesine düşen bir başka Kralı, dehasının kurbanı olan, konuşmalarıyla Avrupa'yı on yıl boyunca aydınlatan ve Türkiye aleyhinde hararetli tenkitlerde bulunmuş olan Fransa'nın önde gelen şair ve hatiplerinden birisini kucaklayan yine bu devlet olmuştur. İşte bugün, ipe sapa gelmez bu tür binlerce iftira ve ithamdan kendi azametine yaraşır bir şekilde kurtulmak da bu hükümetin işidir. Suçlamalar oldukça komik olmasına karşın inandırıcılık bulmakta, ağızdan ağza dolaşıp basın yayında yer almaktadır. Kuruluş dönemlerinde birçok hayranı olan Osmanlı Devleti, son dönemlerinde ise iftira ve suçlamalara maruz kalmaktadır. Gerçek olan şudur ki, moral gücünü kaybetmiş olan bu eski Avrupa'da kötülükten başka artık hiçbir şeye inanılmaz olmuştur. Güzel bir haber ve iyi bir duygu karşısında insanlar hayret gösterip omuz silkmekte ve gülünç karşılamaktadır. Hatta bu tür şeylere çoğu kez kızgınlık gösterilmektedir. Türkiye'nin suçlanmasının Avrupa'nın kendisine karşı olan gayr-ı adil tutumundan mı yoksa cehaletinden mi kaynaklandığını tam olarak anlamış değilim. Basın yayında "Türkler hâlâ barbardırlar" dedikoduları yazılıp çizilmektedir! Onlar mı barbar? Fakat gelin görün ki bu barbarlar, en azından kadınlara ve komşulara saygı duyarlar. Bu barbarlar, arkadaşlarının aileleri için kötülük düşünmezler. Bu barbarlar çocuklarını sever ve onlara kendilerini sevdirirler. Onlar sözlerine sadıktırlar ve sözü senet sayarlar. Bunlar devlete saygıyı dinî bir vecibe olarak görürler ve nihayet bu barbarlar, günde birkaç kez Allah için secdeye baş koyarlar. Peki şimdi bazı reformlar yaparak yeni bir gelişme, yeni bir ihtiyaç ve kötülüklerine bir çare olarak nereye varmak istiyor bu kölnemiş Avrupa. Büyük bir haykırışla, birazcık kadın hakkı, birazcık ahlak, biraz disiplin, biraz da din istiyor; aksine her şey vahşileşmiş olur diyor. Peki o zaman barbarlık bunun neresinde?

Demek ki Osmanlı Hükümeti, hiçbir Avrupa ülkesinin göstermediği ve gösteremeyeceği çarpıcı tolerans örneklerini boşuna vermiştir; ve hala bu devlete despot ve fanatik denilmektedir. Bu tolerans anlayışının çarpıcı bir örneğini burada hatırlatmak istiyorum. Bu, aynı zamanda bazı haksız suçlamalara cevap niteliğinde olacaktır. Aslında olay bilinmektedir ve kişilerin adı geçen olayda yapabilecekleri pek bir şeyleri yoktur. İmparatorluk Hükümeti, devlet yapılanmasını genişletmek ve adaleti herkes için eşit kılmak ayrıca barış ve din için birbirlerine düşman olan halkları birbirlerine yaklaştırmak için elinden geleni yapmaktadır. Tüm bunlara rağmen, Avrupa basını bu devletin despotluk ve cehaletinden bahsedip durmaktadır. Avrupalılar hala Türkiye'de İmparatorluğun yükseliş dönemlerinde yapılan anlaşmalar gereği kendilerine verilmiş olan imtiyazların tadını çıkarmaktadırlar. Oysa ki, Batılı devletler bu tür imtiyazlardan yabancılara yüzde bir nispetinde dahi olsa tanımak istemezlerdi. Bu imtiyazlar işlerin gidişatını sürekli aksatmakta hatta sosyal güvenliği bile alt üst etmektedir. Buna rağmen Osmanlı Devleti, anlaşma ve sözleşmeler gereği bu imtiyazlara sadık kalmaktadır. Fakat tüm bu durumlar Avrupalının bu devletten şikâyetçi olmasını ve başka problemler yaşadığında suçlu olarak Osmanlıyı görmesini engellememektedir. Son zamanlarda İngiliz gazetelerinde yer alan ve Macar mültecilerinin şeflerinden birisine atfedilen mektup,* yukarıda bahsettiğim olayların kesin bir göstergesidir. Hükümet, İmparatorluk içerisinde bütün işleri yoluna koymak için çaba sarfetmekte ve bu nedenle de serbest hareket etmekte, diğer ülkelerde olduğu gibi tüm bunları iyilik ve gelişme için bir reform görüntüsü altında yapmaktadır. Türkiye'de yapılan bu reformların başında, bizzat Padişahın kendisi bulunmaktadır. Bu reformlar için, üstün zekâ, yetenek ve iyi kalpliliğini ortaya koyan Sultan, bu işler için oldukça ehliyetli ve yüksek karakterli aynı zamanda da iyi yetişmiş iki kişiyi koruyarak himayesine alıp görevlendirmiştir. Bu iki kişi Avrupalıların da takdirini kazanmış olan Reşid ve Âlî Paşa'dır. Böylesi bir Sultan ve böylesi bakanlar karşısında elbette ki bu iftira yok olup gitmek zorunda kalacaktır. Haçlı Savaşları'ndan beri bu tür onlarca hatta yüzlerce dedikodu ısrarla süregelmektedir. Tarihî gerçeklere sadık kalmak için, bu modern Haçlılar içerisinde, Avrupa'da yerleşmiş olan Türklerin özgürlüğü için mücadele edenlerin sayısının hiç de az olmadığını belirtmeden geçemeyeceğim. Bundan daha fazla söz etmek istemiyorum. Bu tür örnekler çoğaltılabilir. Fakat, bu haince düşüncenin beni yazı yazmaya zorlamış olması insan olarak ölçüyü kaçırmamı gerektirmez. Bu mektubu bitirirken yine yukarıda değindiğim gibi bu suçlamalara karşı çıkmak ve gerçeklere tanıklık etmek zorunda olduğumu belirtmeliyim. Şayet Türkiye'de doğmuş olsaydım, belki de bu kadar haykırmazdım. Fakat sempatikliği ve hoşgörü anlayışıyla aşığı olduğum bu ülke hakkında sessiz kalmak da bana imkansız geliyordu. Ruhsuz insanlar böyle bir işe giriştiğim için benimle dalga geçebilirler, fakat iyi yürekli ve şerefli insanlar ise beni takdir edeceklerdir. Bunların desteği de benim için yeterlidir.

Bu duygularla zât-ı âlinize en derin saygılarımı sunarım Sayın Başyazar.

Maslahatgüzar
Eugene de Kerckhove

* Burada sözü edilen mektup Lajos Kossuth'un 20 Eylül 1849'da Vidin'den Lord Palmerston'a yazdığı mektuptur. Bu mektupta Kossuth, Osmanlı Devleti'ni İngiltere Dışişleri Bakanı'na şikayet ediyordu. Mektup bir süre sonra İngiliz gazetelerinde neşredildi ve mektupta yazılanlar bütün Avrupa kamuoyu tarafından okundu. (Bu mektubun tam metni için bkz. Philipp, *age*, s. 99 vd.; Imrefi, *age*, s. 85 vd.; Hajnal, *age*, belge no: 24, s. 482 vd.) Aslında Kossuth, söz konusu şikâyet mektubunu bazı gerçekleri bilmeden kaleme almıştı. Nitekim Kossuth, Osmanlı Devleti'nin, sırf mağdur ve perişan oldukları için mültecilere gösterdiği üstün misafirperverlikten sonra, böyle bir mektup yazdığı için pişmanlık duydu. Yaptığı hatayı anlayarak Mustafa Reşid Paşa'ya bir de özür mektubu gönderdi (Kossuth'un Reşid Paşa'ya gönderdiği 26 Kasım 1849 tarihli mektup için bkz. BOA., DUİT., 75-2/6-2).

Isabelle Eberhardt ve Jön Türkler

ZEKİ ARIKAN

13 Mayıs 1999 Perşembe günü, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde dekan Prof. Dr. Nuri Bilgin, öğretim üyeleri ve yardımcılarıyla geniş bir öğrenci topluluğunun katıldığı kalabalık bir kitlenin önünde ünlü Fransız yazarı, Goncourt Ödülü sahibi Madame Edmonde Charles-Roux tarafından ilginç bir konferans verildi. Fransızca verilen konferansı Prof. Dr. Getrude Durusoy Türkçeye çevirdi. Bu konferans "Isabelle Eberhardt'ın Jön Türklerle İlişkisi" başlığını taşıyordu ve konu özellikle bu genç kızın Cenevre'de bulunan Jön Türklerle olan bağlantılarını işliyordu. Hemen şunu belirtelim ki, konu daha önce Madame Charles-Roux tarafından ayrıntılı olarak iki kapsamlı eserde işlenmiştir.[1] Ancak yine de bu konferansın bir özetini burada vermekte ve ortaya koyduğu bir iki sorunu belirtmekte yarar görüyoruz. Madame Charles-Roux, on iki yıldan beri Isabelle Eberhardt'ın yaşamıyla ilgilendiğini belirterek, söz konusu genç kızın birçok araştırmada ele alındığına, bu nedenle tanınmış biri olduğuna işaret ettikten sonra, onun eserlerinin bir bütün olarak Fransa'da yayınlandığı tarihten, yani 95 yıldan beri ilgi odağı olmaya devam ettiğini öncelikle vurguladı.

Isabelle Eberhardt.

Peki kimdi bu genç kız?

Eberhardt'ın annesi İsviçre'ye yerleşmiş Baltıklı bir Protestandı ve yüksek rütbeli bir Rus subayıyla evliydi. Bu evlilikten üç çocuğu vardı. Kocasının, 1873'te ölümünden dört yıl sonra 1877'de Isabelle'i dünyaya getirmişti. Yani o, gayri meşru bir çocuk olarak doğmuştu. Bununla birlikte babasının kim olduğunu biliyoruz. Babası, İsviçre'de görevli bir Rus öğretmendi ve adı Alexandre Trophimosky idi. Aile Cenevre'de çok büyük bir villaya yerleşti. Ancak Isabelle gayri meşru olarak dünyaya gelmenin çelişkisini ve rahatsızlığını ömür boyu duydu ve bu durum, onun serüvenci kişiliğinin oluşmasında herhalde önemli bir rol oynadı. Yalnız ne var ki Isabelle çok kültürlü bir insan olarak yetişti. Yabancı dil öğrenme konusunda insanı şaşırtan yeteneğe sahipti. Nitekim çok genç yaşta Latince, Rusça, Fransızca, Almanca, Grekçe öğrendi. Tolstoy'u okuduğu zaman henüz 11 yaşında bulunuyordu. Onun tek hocası babası idi. Fakat o, kendisine ders veren, kendisini yetiştiren adamın babası olduğunu hiçbir zaman bilemeyecektir. Isabelle'deki öğrenme tutkusu o kadar genişti ki 16 yaşına bastığı zaman Arapça öğrendi ve kendisine Türkçe öğretecek birini aramaya başladı. Bu konuda Çarlık Rusya'sında bulunan Doğu dilleri uzmanı profesörler kendisiyle mektuplaşarak ona yardımcı oldular, Paris'te yaşayan Abu Nadara, Isabelle Eberhardt'a Türkçe yazışacak kimseler buldu. Özellikle Pierre Loti'nin romanlarını okuyarak İstanbul hakkında bilgi sahibi oldu.

Isabelle Eberhardt, Cenevre'de Karoujka (=Carrouges) mahallesinde Rus öğrencilerle ilişki kurmakta gecikmedi. Bunların sayıları epeyce kalabalıktı ve ihtilalci, nihilist unsurlardan oluşuyorlardı. İsviçre polisi tarafından da izleniyorlardı. Öte yandan Cenevre'de polisin "Doğulu" olarak nitelediği Türk sürgünleri de yaşıyordu. Bunlar Rus öğrencilerin devam ettiği kahvehanelere gidiyor, onların kaldığı pansiyonlarda kalıyorlardı. İsviçreliler bütün bu yabancıları, bütün bu "Doğuluları" liberal ya da anarşist olarak niteliyor, hepsini aynı kefeye koyuyorlardı. Hepsi göz hapsinde tutuluyor ve tehlikeli sayılıyordu. Bu tarihlerde Isabelle tamamen erkek kılığına bürünmüş olarak dolaşıyor ve Jön Türk-

Edmonde Charles-Roux'nun Isabelle Eberhardt hakkındaki iki kitabı.

lerle yakın bir iletişim içine girmiş bulunuyordu. Bu nedenledir ki kendisi de göz hapsine alınmıştı.

Cenevre'deki bu Jön Türkler kimlerdi?

Cenevre'deki Türkler, Rus öğrencilerinden daha azdı ve yaşları da daha ileriydi. Bunlar zaten öğrenimlerini tamamlamışlardı ve belli birtakım görevler ve sorumluluk da yüklenmişlerdi. Amaçları oldukça belirgindi: Bu, 1876 anayasasını geri getirecek bir devrimi gerçekleştirmek biçiminde özetlenebilir. İşte bu Jön Türkler, amaçlarına ulaşmak için çeşitli unsurların ve özellikle Rus öğrencilerin desteğini sağlamaya çalışıyorlardı. Ancak bu öğrencilerin derslerinden başlarını kaldıracak zamanları yoktu. Fakat yine de Jön Türkler Isabelle'den çok onun Rus dostlarıyla ilgileniyorlar ve Rus aileleriyle daha yakın iletişim kuruyorlardı.

Madame Charles-Roux, konferansında ayrıca o tarihlerde İsviçre'de yayınlanan ve gizlice Osmanlı topraklarında dağıtılan Jön Türk gazeteleri üzerinde de genel bilgiler verdi.[2] Bunların başında Türkçe ve Fransızca olarak yayınlanan *Meşveret* geliyordu. Bu gazete daha önce Paris'te (1 Aralık 1895) yayınlanıyordu. Ancak gazetenin orada kapatılması üzerine Cenevre'de (29 Nisan 1896) yayınlanmaya başladı.

İkinci gazete yine Türkçe-Fransızca çıkan *Mizan*'dır. Daha önce Mısır'da çıkan ve Mısır hükümeti tarafından yasaklanan *Mizan* da Cenevre'de yayınlanmaya başlamıştı. Bu gazete Murad Bey'in yönetiminde çıkıyordu. Murad Bey başyazılarının birinde İstanbul'da hüküm sürenin sultan değil, şeytanın ta kendisi olduğunu yazıyordu: "Ce n'est pas un Sultan qui règne à Constantinople, c'est Satan".[3] Cenevre'de yayınlanan üçüncü Jön Türk gazetesi *Osmanlı* idi. Bu gazete geniş kültürlü bir yazar, bir şair olan Doktor Abdullah Cevdet'in sorumluluğu altında bulunuyordu.[4] Doktor Abdullah Cevdet padişaha karşı yönelttiği ağır eleştirilerden ötürü kalebend olarak Trablusgarp'a sürülmüş, fakat o buradan kaçarak Cenevre'ye gitmiştir. Onun Cenevre'ye varması önemli bir olay oldu ve II. Abdülhamit buradan sürülmesi için harekete geçti. Avrupa'daki Osmanlı elçileri onu satın almak için özel temsilciler gönderdiler. Burada Doktor Abdullah Cevdet ile Isabelle arasında karşılıklı güven ve anlayışa dayanan özel bir yakınlığın başladığına işaret etmek gerekir. Isabelle'in Abdullah Cevdet'e birçok konuda yardımcı olduğuna şüphe yoktur. İşte bu sırada henüz on dokuz yaşında olan Isabelle'in aşık olduğunu görüyoruz. Onun aşık olduğu kişi ne Abdullah Cevdet ne de Murad Bey idi. Bu kişi bütün dünyadaki Ermenileri ayaklanmaya çağıran ihtilalci Ermenice bir gazetenin sahibiydi. Söz konusu gazete gizlice basılıp dağıtılıyordu; gazetenin en önemli dağıtım merkezlerinden biri de Marsilya idi. Sözü edilen kişi Rusya Ermenilerinden Archavir Gaspariantz idi ve onun barut fıçısı halindeki gazetesi de *Droschak* başlığını taşıyordu. İşte Isabelle son derece tehlikeli olan bu işte Gaspariantz'a yardımcı oldu. Çünkü *Droschak*'ın nüshalarını postaya veren, Ermeni davası için çalışan militanlara ve abonelere dağıtan kişi Isabelle idi. Bununla birlikte her adres, her isim polis tarafından saptanıyordu. Bu arada Isabelle hem Arapçasını geliştirmek, hem de İslam dünyasını tanımak için Kuzey Afrika'ya gitti. Orada İslamlığı kabul etti, yeniden Cenevre'ye döndü. Ancak 1898 yılında Abdülhamit ile Jön Türkler arasında bir uzlaşma sağlanmış Archavir de Türkleşerek Reşid Bey adını almıştı. Isabelle Paris'e gitmiş olan Reşid Bey'in evlenme önerisini önce kabul etmiş sonra reddetmiştir. Artık onun bundan sonraki yaşamı tam bir göçebe olarak sürdü ve bir sel baskını sırasında öldü. Eserleri ölümünden sonra basıldı ve büyük bir ilgi odağı haline geldi.

Kısaca ve genel çizgileriyle özetlediğimiz bu konferansın, bizim açımızdan getirdiği açılımlar yanında yeni tartışma konularına da kapı araladığını belirtmek gerekir. Her şeyden önce şunu ifade etmek gerekir ki son yıllarda Türkiye'de Jön Türkler üzerine yapılan araştırmalarda - görebildiğim kadarıyla- Isabelle Eberhardt'tan hiç söz edilmemiştir. Jön Türklerle bu denli içli dışlı olan bu genç kızın onlarla ilişkilerinin

gözden kaçmış olmasını açıklamak zordur. Çünkü Hanioğlu gibi kimi araştırıcılarımız yabancı arşivlerde özellikle İsviçre arşivlerinde çalışmalar yapmışlardır. Madame Charles - Roux'nun belirttiğine göre Isabelle'in Jön Türklerle ilişkilerini kapsayan yığınla belge söz konusu ülkenin arşivlerinde bulunmaktadır.

Üzerinde durulması gereken diğer bir konu Reşid Bey ve onun çıkardığı gazete ile ilgilidir. Mademe Charles-Roux Reşid Bey'in asıl adının Archavir Gaspariantz olduğunu, çıkardığı Ermenice gazetenin *Droschak* başlığını taşıdığını ve onun sonradan Müslüman (Türk) olarak Reşid adını aldığını söylemiştir. Ancak Türkiye'de yapılan araştırmalarda bununla ilgili herhangi bir kayda rastlamadığımızı belirtmeliyim. Özellikle Hanioğlu'nun araştırmalarında Reşid Bey'in Dr. Abdullah Cevdet'in çevresinde yer aldığına, hatta *Osmanlı* gazetesinin kurucuları arasında bulunduğuna ilişkin ayrıntılara da yer verilmiştir.[5] Bu araştırmalardan, Reşid Bey'in sonradan Müslüman olduğu gibi bir anlam çıkmamakta ve tam tersine onun Jön Türkler'in Cenevre'ye yerleşmeye başladığı andan itibaren, onların yanında yer aldığı sonucu çıkmaktadır. Açıklığa kavuşturulması gereken sorunlardan biri budur.

Bir başka sorun Archavir Gaspariantz'ın yani Reşid Bey'in[6] çıkardığı gazete ile ilgilidir. Madame Charles-Roux, yukarıda değinildiği gibi bu gazetenin Ermenice bir yayın organı olduğunu ve *Droschak* adını taşıdığını belirtmiştir. Fakat Birol Emil,[7] Mizancı Murad'ın o sıralarda Cenevre'de *Basirüşşark* adlı bir gazete çıkardığından söz etmektedir. Adından bunun bir Türkçe gazete olduğu kanısı doğuyorsa da Jön Türkler'e ait gazetelerin listesinde[8] böyle bir yayının adına rastlanmıyor. Acaba bu ses benzerliğinden (*Droschak=Basirüşşark* ?) doğan bir yanlışlıktan mı kaynaklanmaktadır?

İşte Madame Charles-Roux'nun konferansının genel çizgileriyle özeti ve ortaya koyduğu belli başlı çözüm bekleyen sorunlar...

NOT: Dr. Abdullah Cevdet'in kızı Sayın Gül Karlıdağ, Isabelle Eberhardt ile babasının ilişkisi üzerine sorduğum soruyla ilgili olarak bana bir mektup gönderdi. Sayın Karlıdağ'a gösterdiği duyarlılıktan ötürü burada teşekkür ederim. Mektubun konumuzla ilgili bir bölümünü buraya alıyorum:

> Babamın Fransa, İsviçre ve Mısır'da geçirdiği yıllarda dostluk ilişkisi kurmuş olduğu erkek ve kadın isim yapmış kimselerin bazılarını biliyoruz. Ayrıca belki daha sıradan fakat intellectuel takımdan hatta çeşitli anarşist gruplara mensup kadınlı erkekli arkadaşları da olmuş. Charles-Roux'un konferansında söz konusu olan Isabelle Eberhardt muhtemelen bunlardan birisi. Ne var ki babamın yıllar süren sürgün hayatından geriye kalabilmiş mektup ve sair evrakta bu isme rastlamış değilim. Babamın bu kabil ilişkileri, araştırmacıların himmetiyle ele geçirilen vesikalarla peyder pey ortaya çıkıyor. Isabelle Eberhardt konusunda sana faydalı olamadığım için çok üzgünüm...

Abdullah Cevdet.

1. Edmonde Charles-Roux, *Un désir d'Orient jeunesse d'Isabelle Eberhardt, 1877-1899*, Club Express Editions Grasset & Fasquelle, Paris 1988; aynı yazar, *Nomade J'étais Les années africaines d'Isabelle Eberhardt, 1899-1904*, le grand livre des Mois, Grasset & Fasquelle, Paris, 1995.
2. Bu konuda bkz. Muammer Göçmen, *İsviçre'de Jön Türk Basını ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri (1889-1902)*, Kitabevi, İstanbul, 1995. Ayrıca bkz. Paul Fesch, *Constantinople aux derniers jours d'Abdülhamit*, Paris, 1907. Buradan geniş alıntılarla Osman Nuri (III. cilt A.R.), *Abdülhamid-i Sani ve Devr-i Saltanatı*, İstanbul, 1327.
3. Murad Bey için bkz. Birol Emil, *Mizancı Murat Bey Hayatı ve Eserleri*, İÜ Edebiyat Fakültesi yayını, İstanbul, 1979.
4. Bkz. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1981.
5. M. Şükrü Hanioğlu, *Doktor Abdullah Cevdet*, s. 35; aynı yazar, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İletişim yay., İstanbul, 1985, s. 76, 91, 235, 239 vb.
6. Bu Reşid Bey'in İttihat ve Terakki'nin kurucu üyelerinden Çerkes Dr. Mehmed Reşid Bey'le (Lâli, Şahingiray) karıştırılmaması gerekir. Dr. Mehmed Reşid Bey, 1872'de Kafkasya'da doğmuş, ailesi 1874'te İstanbul'a yerleşmiş ve kendisi 1899'da (21 Nisan 1305) Mekteb-i Tıbbiye'de Abdullah Cevdet, İbrahim Temo, İshak Sukûti ve Hikmet Emin'le birlikte "İttihad-ı Osmani" cemiyetinin kuruluşunda rol oynamıştır. 1895 yılında İttihatçılara yönelik tutuklama ve sürgünlere karşın Reşid Bey ülke içinde kalmayı başardı ve öğrenimini tamamladı. Çeşitli görevlerde bulunan Dr. Mehmed Reşid mütarekede Ermeni tehcirinden ötürü tutuklandı (5 Kasım 1918); tutuklu bulunduğu Bekirağa Bölüğü'nden firar eden Dr. Mehmed Reşid yakalanmak üzereyken intihar etti (6 Şubat 1919). Bu trajik sahne Kemal Tahir'in *Yorgun Savaşçı* adlı romanının ve buna dayanarak aynı başlık altında çevrilen filmin ilk dramatik karelerini oluşturmaktadır. Ayrıca bkz. *İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları*, Arba, İstanbul ,1987, s. 12-14, 16, 253; M. Şükrü Hanioğlu, *Doktor Abdullah Cevdet*, s. 25, 39; aynı yazar, *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti*; s. 42, 174, 252 vb; Nejdet Bilgi, "Dr. Mehmet Reşit Bey'in Taşkışla Anıları", *Tarih Toplum*, S. 100 (1992) s. 52-56; aynı yazar, "'İnkılap Niçin ve Nasıl Oldu?' Kitabının Yazarı Cevri Hakkında", *Tarih ve Toplum*, S. 108 (1992), s. 62-64; Ahmet Mehmetefendioğlu, *İttihat ve Terakki'nin Kurucu Üyelerinden Dr. Reşit Bey'in Hatıraları "Sürgünden İntihara"*, Arba, İstanbul, 1993 (2. baskı).
7. Birol Emil, *Mizancı Murat Bey Hayatı ve Eserleri*, İÜ Edebiyat Fakültesi yay., İstanbul, 1979, s. 144.
8. Muammer Göçmen, *İsviçre'de Jön Türk Basını*, s. 98-106.

MİMAR ALEXANDRE RAYMOND

Yapı Desenleri Sergisi

SAYGIN SALGIRLI

"Kısmetten ziyade olmaz."

Yapı Kredi Kültür Merkezi'nde düzenlenen ve Kâzım Taşkent'in Harp Akademileri Komutanlığı Kütüphanesine bağışladığı Alexandre Raymond'ın 19. yy sonu-20. yy başında desen ve rölövelerinden oluşan "Bir Mimar, Bir Yorum: Mimar Alexandre Raymond Yapı Desenleri Sergisi", bizlere oldukça yabancı olan bu ismi biraz olsun tanımamızı sağladı. 2 Eylül-9 Ekim 1999 tarihleri arasında açık kalacak olan sergide yer alan Raymond'ın çizimleri Orta Anadolu Selçuklu yapılarından Bursa ve civarındaki Erken Osmanlı dönemi eserlerine, oradan da İstanbul'a, Osmanlı'nın Klasik dönemine ait çalışmalara kadar uzanıyor.

Afife Batur'un sergi kataloğundaki giriş yazısından öğrendiğimize göre Raymond bu çizimleri *L'Art Islamique en Orient* adlı üç ciltlik bir çalışma için hazırlamış. Bunun dışında benzer içerikli dört ayrı kitabı daha var yazarın. Ancak Batur, Raymond'ın *Notes, Pratiques et Résumés sur l'Art de Construction en Turquie* adlı çalışmasına dikkat çekiyor ve bu kitabın Türkiye'deki inşaat piyasasını, malzeme ve işçilik koşullarını, teknikleri ve yasal mevzuatı kaydetmesi açısından önemini vurguluyor. Yaşadığımız deprem felaketini ve ardından başlayan müteahhit avını düşününce hâlâ güncelliğini koruyan bir konuyu ele alan bu kitap sanırım özel bir ilgiyi hak ediyor. En azından dünle bugün arasındaki tarihsel devamlılığı sağlaması açısından oldukça önemli. Bunun dışında Raymond, 1910 yılı eylül ayında İstanbul'da yayınlanmaya başlayan *Revue Technique d'Orient* adlı bilimsel bir derginin şef redaktörlüğünü yapıyor. Dergi madencilikten inşaata ve sanayiye Osmanlı'nın tüm "potansiyeliyle" ilgileniyor.

Afife Batur, Alexandre Raymond'ın ve çalışmalarının Oryantalizmle iç içe incelenmesi gerektiğini vurguluyor ve yazısının girişinde, Raymond'ın kitabını Pierre Loti'ye ithaf ettiğini belirten yazısını sunuyor. Pierre Loti'de gördüğümüz romantizmle yoğrulmuş hayranlık duygusu Raymond için de geçerli ve özellikle Osmanlı'nın son yüzyılını anlamak için Oryantalizm çerçevesini kullanmak oldukça isabetli. Ancak, sergideki eserler dikkate alınınca, Raymond'ın Oryantalist görüşünün farklılıklar gösterdiğini anlıyoruz.

Oryantalizmin Doğuya bakışı bütünleştiricidir. Doğu tektir ve Hindistan'la Osmanlı,

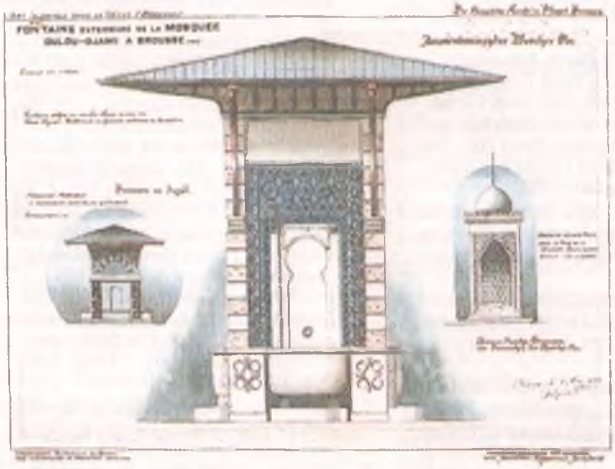

Bursa Ulu Cami şadırvanı.

Topkayı Sarayı İznik çinileri.

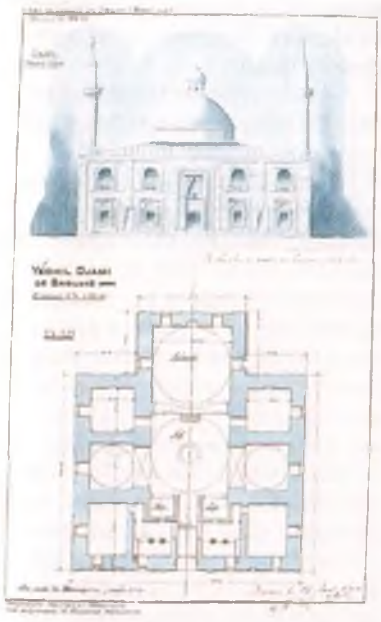

Solda: Bursa Yeşil Camii. Üstte: Yenişehir'de kapı.

Konya Karatay Medresesi cümle kapısı.

Çin'le İran arasında farklılık yoktur. Dolayısıyla bu görüşle yapılan mimari eserler, gerek Avrupa'da gerekse de Osmanlı'da eklektiktir. Yani, aslında birbiriyle pek de bağlantısı olmayan parçalar bir araya getirilir ve idealize edilmiş bir Doğu görüntüsü elde edilir. Her kültürün kendi estetiği olduğu önemsenmez. Örnek vermek gerekirse Sirkeci Garı ya da Raymond'ın da çizdiği Bursa Ulu Cami Münir Paşa Çeşmesi gösterilebilir.

Raymond yukarıda belirtilen kalıplardan iki şekilde ayrılıyor. İlk olarak, geniş bir bölgede ve farklı dönemlere ait eserler arasında yaptığı çalışma ona, Selçuklu ve Osmanlı mimari gelenekleri hakkında geniş bir bilgi birikimi sağlıyor. Bu da mimarı, hayali ve romantize edilmiş bir Doğudan daha gerçekçi bir dünyaya taşıyor. İkinci ayrım da zaten bunun doğal bir sonucu olarak karşımıza çıkıyor. Raymond eklektizmden ve bütünleştiricilikten uzak bir yaklaşımla Bursa minareleriyle İstanbul, Şam ve Kahire minarelerinin karşılaştırmalı çizimini sunuyor bizlere. Böylece sadece farklı kültürler arasında değil, aynı kültür içinde farklı zamanlarda da mimari geleneğin nasıl farklılıklar gösterdiğini, Doğunun da kendi Gotik'i, kendi Rokoko'su olduğunu gösteriyor.

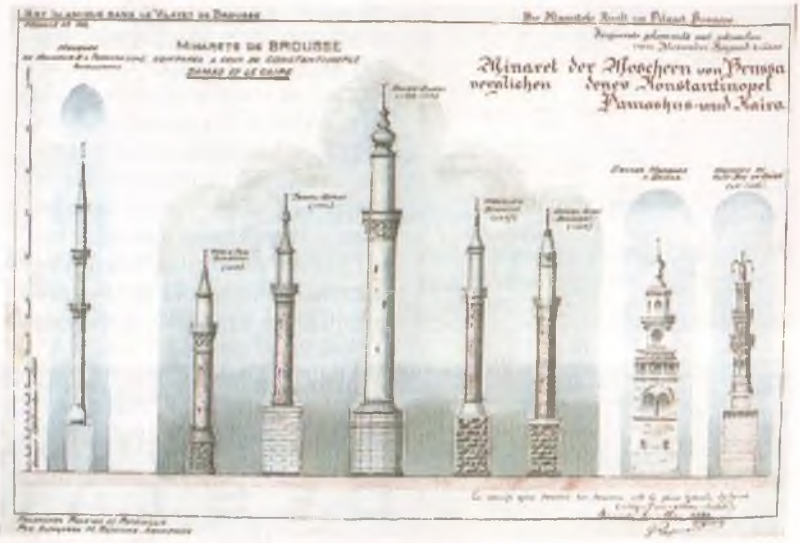

Üstte: Bursa minarelerinin Şam, Kahire ve İstanbul minareleri ile karşılaştırılması.

Altta: Bursa kapı tokmağı çeşitleri.

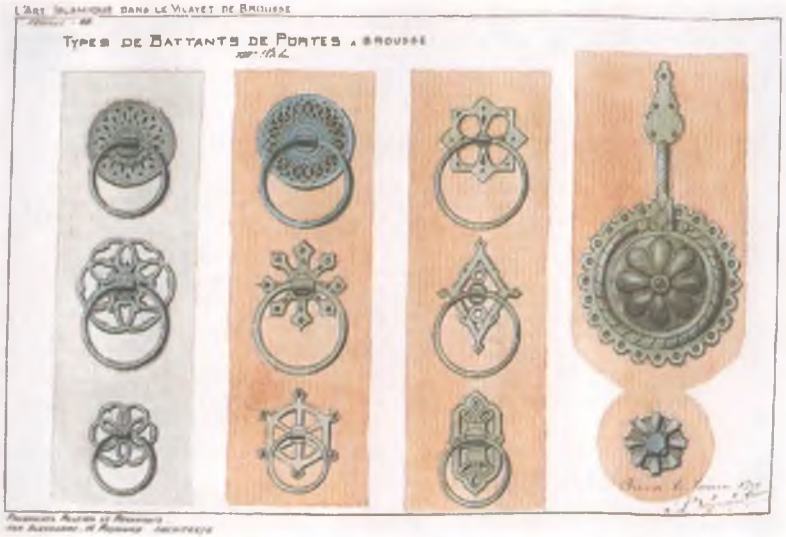

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Bastırıp Dağıttığı 10. Yıl Destanları

Dr. MUSTAFA DUMAN

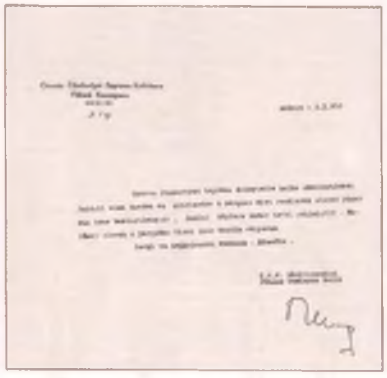

Cumhuriyet'in 10. yılı tüm yurtta coşku içinde kutlanmıştır. Ankara'da yapılan törende Atatürk "Onuncu Yıl Nutku"nu söylemiş, önünde yapılan resmi geçidi izlemiştir. Cumhuriyet'in on yılda gerçekleştirdiği yeniliklerin sergilendiği bu tören Rus kameramanları tarafından filme alınmış ve bir dönem TRT televizyonu tarafından gösterilmesi yasaklanan "Türkiye'nin Kalbi Ankara" adıyla bir belgesel film yapılmıştır. Bu film 1960'lı yılların sonunda Sinematek Derneği tarafından İstanbul'da halka gösterilmiştir.

Cumhuriyet'in 10. yılı olan 1933 yılında iktidarda bulunan Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) tarafından halka dağıtılmak üzere tek yaprak destanlar bastırılmıştır. Dört adet olan bu destanların her birisinden yüz bin nüsha bastırılmıştı. Yurdun dört tarafına gönderilen bu destanlar halka Cumhuriyet'in getirdiklerini, eski yönetime olan üstünlüklerini anlatmak amacıyla hazırlanmıştı. Destanların şekilleri 19. yüzyıldan beri memlekette basılmakta olan tek yaprak destanların benzeri idi. Bilindiği gibi iletişim araçlarının henüz gelişmediği o zamanlarda halk çeşitli doğal ve sosyal olaylar konusunda bu tür destanlar yardımı ile bilgi sahibi oluyordu. Depremler, yangınlar, savaşlar bu destanlar aracılığı ile halka anlatıldığı gibi bazen geçmiş olaylar hakkında da bilgi veriliyordu. Nasihat verici destanlar da vardır.[1]

Cumhuriyet Halk Fırkası Cumhuriyet'in 10. yılı kutla-

Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümü için

DESTAN

29 Teşrinievel 1923 — 29 Teşrinievel 1933

(1)

Deli gönül yine esti, söyledi
İnletti sazını ozanlar gibi.
Sevgi illerine akın eyledi,
Dinlettil sözünü destanlar gibi.

(2)

Yüce dağ başları dumansız olmaz,
Kader bu, yahşisiz, yamansız olmaz.
Her şeysiz olur a vatansız olmaz,
Yaşanmaz doğrusu çiyanlar gibi.

(3)

Hangi budun kırdı dişle zenciri?
Hangi büyük işten kaldın sen geri?
"Öldürdük,, sandılar kalleşin dipdiri,
Yükseldin göklere, doğanlar gibi.

(4)

"Türke boyundurukturayım,, diyen,
"Yeniden saltanat kurayım,, diyen,
"Yurdunu, yurt alıp durayım,, diyen,
Aldanır, yanılır düşmanlar gibi.

(5)

Biz yıktık sarayı ta temelinden
(Türk) neler çekerdi onun elinden,
Ne derdin anlardı; ne de dilinden,
Emerdi kanını sırtlanlar gibi.

(6)

Efendi doğmuştur (Türk) tutsak olmaz
Anadan Bey doğan, kul - yamak olmaz
Ayaklar baş olmaz, baş ayak olmaz
Duymayan olur mu duyarlar gibi?

(7)

Ün saldı (Türk oğlu) zulmü yenişin,
Öğünçtür gidişin, örnek her işin,
Silâhın yoğuken tırnağın, dişin,
Boğdu engelleri kaplanlar gibi.

(8)

Biz candan sarıldık Cümhuriyete
Bakın on senelik kısa müddete,
Aldırdı yüz yıllık yolu millete,
Tez günde diloğe varanlar gibi.

(9)

İnkılâp bu yurda bir niymet oldu,
Türk ili sarsılmaz bir devlet oldu,
En uzak dilekler hakikat oldu,
Azimle yürüyen iymanlar gibi.

(10)

Din dünya ayrıldı; çarpışmaz oldu,
Yürekler öğrenmek aşkiyle doldu
Hurafe kökünden yıkıldı, soldu
Hakikat önünde yalanlar gibi.

(11)

Efsane silindi; afsuncu sindi.
Eşkiya tutuldu. Şakilik dindi.
Her işte bilginin kadri bilindi.
Cahillik taşlandı şeytanlar gibi.

(12)

Kavuklar devrildi, fesler atıldı.
Tekkeler kapandı, türbe yıkıldı.
Kadınlık kurtuldu, taassup yıldı.
Çökmüşken kaskatı dumanlar gibi.

(13)

Öz dilim süzüldü, özgeyi attık.
Tarihim yaşıldı yedi bin yıllık.
O, ölen epçetli günlere artık,
Yanarız boş geçen zamanlar gibi.

(14)

Yükseliş hızıyle her geçen sene
Yeni bir atılış veriyor yine.
Tek elin gücünün yetmediğine
Devletim erişir dermanlar gibi.

(15)

O, gözler bebeği kahraman ordu
Hiç yoktan yepyeni varlıklar kurdu.
İçinde ülküsü bekliyor yurdu
Avını gözleyen aslanlar gibi.

(16)

Ey dağlar eğilsin dik başlarınız,
Yaraşır kurulmak Türke yalnız.
İş başa düşünce olur bakınız
Ateşler püsküren volkanlar gibi.

(17)

Dinsin ey denizler dalgalarınız!
Bir çelik dağ gibi karşınızdayız.
Yılmayız, gıyıklıkta dinçlik duyarız,
Severiz taşmayı tufanlar gibi.

(18)

Bilmiyen bizleri tarihe sorsun:
İsterse denesin, bin tuzak kursun:
Türkü bir sınasın; mehekle vursun
Ders alası nasıl ki alanlar gibi.

(19)

Bu yurdun halkı da, beyi de bizim.
Sınıflar yaratıp ayırt etmeyiz.
Sarmıştır bir sevgi bizi tertemiz.
Yavrusun bağrına basanlar gibi.

(20)

Hepimiz kardaşız, gayrılık yoktur.
Her işte birlikte, ayrılık yoktur.
Sağlamdır özümüz, sayrılık yoktur.
Her dertten sağ esen olanlar gibi.

(21)

Korkusuz girmekşin bizler yarına,
Bugünden atıldık nur yollarına.
Koşuştuk bilginin öz pınarına,
Işığa susayan insanlar gibi.

(22)

(Gazi) dir gösteren bu doğru yolu,
O yol ki öğünçle, sanlarla dolu.
Alnını açarak öğün Türk oğlu!.
Tarihe bin erdem yazanlar gibi.

(23)

Ant içti (Atalay) (Gazi) adına,
İzinde yürümek bir borçtur ona,
Ayrılmaz açtığı yoldan bir yana,
Yiğitçe sözünde duranlar gibi.

S. ATALAY

Bu destanı okuyan yurttaş, başkalarına da okutsun yırtılmayarak çok, okunmasına dikkat etsin.

C. H. F. No. 1

Cümhuriyetin Onuncu Yıl Dönümü için

ŞİİRLER

29 Teşrinievel 1923 — 29 Teşrinievel 1933

Dumlupınar İnsanına

Bir topun ağzı ufuk, gülle güneşin adı;
O sabah artık güneş ufuklardan doğmadı;
O gece, Avrupanın yanan büyük günahı
Ah o sabahki doğuş, ah o mahşer sabahı
Kimse can vermemişti zevkini tada tada
Bu kadar engin, temiz ve kutlu bir maksada..
Dumlupınarsız kalan istiklâl, sakat, yarı:
Dumlupınardır millet yapacak yığınları
Sen nasıl ulaştınsa ilk hedef Akdeniz;
Ve nasıl getirdinse dünyayı orda dize
Şehit asker bizde de aynı hamle aynı hız;
Sana lâyık bir vatan yapmak davasındayız
Başkumandan ve onun onbeş milyon askeri..'
Hedef: Medeniyetin ön safıdır, ileri!
And içtik korumaya, kurmaya maksadını..
Her ana "oğlum.. diye anmaktadır adını,
"Mehmetçiğim.. diyecek her gence adını sor
Sana lâyık olmaya bu millet ant içiyor.
Dumlupmarlardayız biz bugün de yarın da..
Yaşayan Mehmetçiğiz davanın saflarında...

Behçet KEMAL

Türküm, Ne mutlu Bana...

Ne mutlu bana ki Türk yaratıldım.
Gönlümün en yüksek gururudur bu..
Ne esir edildim, ne de satıldım;
Türk benliği, Türklük gururudur bu..

Bu gurur, bu şuur dünyalar değer
Değişmem cihanı verseler eğer...

İshak REFET

Zafer

Anneler, dindiriniz gönlünüzün yasını,
Düşman kaniyle alıdık palamızın pasını,
Yeniden çizmek için vatan haritasını
Kandan ve kıyametten bir sahneye çevirdik
Gökleri çatırdayan bir vatan parçasını..

Anneler, ağlamayın dönmiyenlerimize,
Vatan düşmanlarını getirdik işte dize
Dumlupınar üstünden yol ararken denize
Çöktü savietimizden düşmanla dolu dağlar
Gökler genişliyerek Akdeniz geldi bize...

Biz taze kanlarını hürriyetine katan
Bir nesliz, ülkemizde biziz bir tek hükümran
Tan yeri nur alıyor muzafer alnımızdan.
Karşımıza çıkmayın Akdeniz dalgaları,
Yolumuzu bekliyor bütün bir anavatan!..

Kemalettin KÂMİ

Sakarya Türküsü

Sakarya Sakarya yaman Sakarya
Düşmana vermedin aman Sakarya
Coştun düşmanları bağrında boğdun
Kaçmıya vermedin zaman Sakarya.

Sakarya Sakarya durgun Sakarya
Sana bütün Türkler vurgun Sakarya
En güzel isimler sana az gelir
Senin ismiş sana uygun Sakarya.

Sana binbir saygı ondan Sakarya
Sana binbir saygı benden Sakarya
Gösterdi Gazi'nin çelik parmağı
Türklere hedefi senden Sakarya.

Cennet olsun iki yakan Sakarya
Dağlardan süzülüp akan Sakarya
Kör olsun, sürünsün, tedirgin olsun
Sana yaman gözle bakan Sakarya!

Mehmet ALİ

Ankara Türküsü

Ankara Ankara güzel Ankara
Seni görmek ister her bahtı kara
Senden medet umar her düşen dara
Yetersin onlara güzel Ankara.

Ankara Ankara karadır taşın
Kartallar yuvası eğilmez başın
Sen oldun canevi büyük savaşın
Var olsun toprağın taşın Ankara.

Bureunu seyreden dik başlar insin;
"Tabiat nasıl Türk azmini yansın?
"Yoktan var edilmiş ilk şehir sensin!..
"Türk sende kulluktan çıktı Ankara..

Her Türk can atıyor senin olmaya
Türkün canevidir sende Çankaya
Kimimiz atlıyız kimimiz yaya
Sana inanmaya geldik Ankara.

Mehmet ALİ

Bu şiirleri okuyan yurttaş, başkalarına da okutsun, yırtılmayarak çok okunmasına dikkat etsin.

C. H. F. No. 2

maları çerçevesinde bastırdığı destanlarla halkı geleneksel destan şeklinden yararlanarak bilgilendirmeyi amaçlamıştı. Bu destanlar değişik renkte kağıtlara basılmıştı.

Destanların ilki pembe kağıda basılan *Cumhuriyet'in Onuncu Yıl Dönümü İçin Destan* başlığını taşıyordu ve B.(esim) Atalay tarafından yazılmıştı.[2] 23 dörtlükten meydana gelen bu destan şöyle başlıyordu:

Deli gönül yine esti söyledi
İnletti sazını ozanlar gibi
Sevgi illerine akın eyledi
Dinletti sözünü destanlar gibi

Destanın son dörtlüğü de şöyleydi:

Ant içti Atalay Gazi adına
İzinde yürümek bir borçtur ona
Ayrılmaz açtığı yoldan bir yana
Yiğitçe sözünde duranlar gibi

İki numaralı yaprakta şu başlık yer almaktadır: *Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümü İçin Şiirler*. Bu yaprakta Behçet Kemal'in "Dumlupınar İnsanına", İshak Refet'in "Türküm Ne Mutlu Bana", Kemalettin Kâmi'nin "Zafer", Mehmet Ali'nin "Sakarya Türküsü" ve "Ankara Türküsü" adlı şiirleri yer alıyor.[3] Kâğıdın rengi turuncudur.

Kemalettin Kâmi'nin "Zafer" başlıklı şiiri:

Anneler dindiriniz gönlünüzün
yasını

Mehmet Ali'nin "Ankara Türküsü" başlıklı şiiri ise

Altta: Mustafa Kemal* Onuncu Yıl Nutku *için kürsüde.

Cümhuriyetin Onuncu Yıl Dönümü İçin Destanlar

29 Teşrinievel 1923 — 29 Teşrinievel 1933

Maraşlı Esat'ın Destanı

1

Onuru çok, yüce ulu,
Tarihi hep şanla dolu
Arslan huylu yiğit soylu
İşte benim o Türk oğlu

2

Kök ülküm birdir bir tek
İstiklâldir canıma ek
Yurdumda ben buyururum
Türk öpemez asla etek

3

Geçmişlerde dökülen kan
Coşkun seller gibi akan
Yurt uğruna Türk kanıydı
Bunu gördü bütün cihan

4

Gördüm yokken hiç günahım
Satmış beni padişahım
İşitince bu haberi
Gök yüzünü tuttu ahım

5

Bir yumrukta yıktım tahtı
Üstündeki kara bahtı
Tutamazdım atımı çünkü
Bu halın bir padişahtı

6

İşte böyle geçti ahval
Öz mahmız bu istiklâl
Satılırken geri aldık
Oldu yüz bin şehide mal

7

Ey vatan ey aziz ana
Bundan sonra ber kim sana
Yan bakarsa kâinatı
Boyarım kıp kızıl kana

8

Bu diyarda benim ancak
Serbest el kol sallıyacak
Benim ancak gizel sancak
Bu toprakta sallanacak

9

Eşin yoktur meclislerde
Sen dalgalan yücelerde
Türk ruhuna ışık sensin
En karanlık gecelerde

10

Ey ulu rub bir sensin sen
Gönlümüzde her gün esen
Ülkün için fedaidir
Bütün millet her nedesen

Âşık Mehmet'in Destanı

Onuncu yılı bu cümhuriyetin
Kutlu olsun yurdun büyük bayramı
Gülüyor on yıldır yüzü milletin
Kutlu olsun Cümhuriyet Bayramı

Ne yaptılar kahbe düşmanlar bize
Pek çoğunu döktük onun denize
Şimdi bir bir anlatayım ben size
Kutlu olsun Cümhuriyet Bayramı

Biz Türkleriz her şeylere özenen
İstikbalin şerefini kazanan
Hiç bir düşman uğruşamaz bizinen
Kutlu olsun Cümhuriyet Bayramı

Cümhuriyet halkın hakimiyeti
Hep Türklerin böyle idi niyeti
Anlaşıldı Cümhuriyet kıymeti
Kutlu olsun Cümhuriyet Bayramı

Türkiyedir vatanımız ilimiz
Cümhuriyet açtı bizim gülümüz
İlerlesin bizim güzel dilimiz
Kutlu olsun Cümhuriyet Bayramı

Eski kanun kadınları boşadan
Yeni kanun, hanımı bir yaşatan
Bu fikirler gelir Gazi Paşadan
Kutlu olsun Cümhuriyet Bayramı

Muallimlik için yetişen gençler
Bütün halka bilgi vermeğe başlar
Layık hükümeti kuran kardeşler
Kutlu olsun Cümhuriyet Bayramı

Hükümeti biz yürekten severiz
Hangi düşman karşı dururse döveriz
Türk milleti kahramandır överiz
Kutlu olsun Cümhuriyet Bayramı

Millet Meclisile verip başbaşa
Yaşa Cümhuriyet Reisim yaşa
Yapalım bayramı biz koşa koşa
Kutlu olsun Cümhuriyet Bayramı

Budur onuncu yıl dönüm devranı
Gezip Ankarayı eleem seyranı
Aşık Mehmet yazar bayram destanı
Kutlu olsun Cümhuriyet Bayramı

Saraç Hacı'nın Destanı

Doğru okuma bilmezdik Cümhuriyet okuttun
Çok kolaymış bellemesi bir baltada söktüğün
Hiç dönmezdi benim dilim ipek gibi büktüğün
Avrupadan fark edilmez kumaşları dokuttun

Mektepler bak ne gökçek gürbüz olup geziyor
Ağabeyin her postada nasıl mektup yazıyor
Okumayan bu dünyada hep canından bezdiyor
Hocası oğlum bu vatanı bir kâğıda çiziyor

Bundan evvel yüzde doksan okumayı bilmezdi
Cahilliktен utanırdı adam yanına gelmezdi
Gözü kördü medeniyet ne olduğun görmezdi
Vatanına yardım için on paracık vermezdi

Yüzde yüzü beş senedir ben görüyom okuyor
Herkes küçük yavruların mekteplere sokuyor
Bin yaşasın Cümhuriyet Millete çok bakıyor
Muallimi hiç unutmam çok emekler döküyor

Aşmamıza pek az kaldı karşı dağlar yol olur
Teobel olan çalışana her zamanda kul olur
Elele ver durma çalış yalnızlık zor olur
Tut sözümü at tohumu arpa buğday bol olur

Cümhuriyet neler yaptı daha neler yapacak
Medeniyet ne doğursa derhal bulup kapacak
Avrupaya Türk malları beyendirip satacak
Durma çalış zaman değil rahat rahat yatacak

Köylü şimdi efendidir, önce ne hakkı vardı?
Sultan sade senden alır sana yumruk sıkardı
Türk köylüsü! senin için medis kanun çıkardı.
Cümhuriyet bak bağrına seni bastı hem sardı..

Aşık Hasan'ın Destanı

Gücüm yetse keşke yazsam bir destan
Okunsa istekle nihayete dek
Başımızda her gün o baş kumandan
Methini söylerim kıyamete dek

Onunçan açılır sünbül menekşe
Cihanda adını söyler her köşe
Nüfuzu yürüdü dağ ile taşa
Methini söylerim kıyamete dek

On yılda yüzlerce yılı aştırdı
Şanlı geçmişleri deştl, doştirdi
Okuyup yazmayı kolaylaştırdı
Methini söylerim kıyamete dek

Varsın geçsin benim yaşım yetmişi
Son on yılda gördüm en büyük işi
İster er meydanı böyle er kişi
Methini söylerim kıyamete dek

Geçit, tünel oldu her çetin kaya;
Şimdi tirendeyiz, yürürdük yaya!
Dünya imreniyor Gazi Paşaya
Methini söylerim kıyamete dek.

Sohbetinin doyum olmaz tadına
Odur hakkımızı veren kadına
Aşık Hasan derler benim adıma
Methini söylerim kıyamete dek

Artık toprağa yastanı yaslam
Sığır güderken yazdım ben bu destanı
Nasıl meth eüneyim böyle arslanı
Methini söylerim kıyamete dek

Bu destanı okuyan yurttaş, başkalarına da okutsun yırtılmayarak çok okunmasına dikkat etsin.

C. H. F. No. 3

Altta: 10. Yıl törenleri için süslenmiş bir kağnı.
Cengiz Kahraman arşivi

Ankara Ankara güzel Ankara
Seni görmek ister her bahtı kara

dizeleriyle başlamaktadır.

Üçüncü destan yaprağının başlığı *Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümü İçin Destanlar*. Bu yaprakta halk şairleri Maraşlı Esat, âşık Mehmet, Saraç Hacı ve Âşık Hasan'ın destanları yer alıyor.[4] Sarı renkli kâğıda basılan destanların sonuncusu Aşık Hasan'ın destanından parçalar:

Gücüm yetse keşke yazsam bir destan
Okunsa istekle nihayete dek
Başımızda hergün o baş kumandan
Methini söylerim kıyamete dek

Geçit tünel oldu her çetin kaya
Şimdi tirendeyiz yürürdük yaya
Dünya imreniyor Gazi Paşa'ya
Methini söylerim kıyamete dek

Dördüncü destan İshak Refet [Işıtman] tarafından yazılmış ve başlığı şöyle: *Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümü İçin Destan*. Destanın alt tarafında diğer üç destanda da yer alan şu yazı var: "Bu destanı okuyan yurttaş, başkalarına da okutsun yırtılmayarak çok okunmasına dikkat etsin". İshak Refet'in destanı ayrı ölçülerde yazılmış birkaç şiirin art arda dizilmesiyle oluşturulmuş. İshak Refet'in destanı yeşil renkli kağıda basılmış.[5]

Daha sonra Cumhuriyet Halk Partisi adını alacak olan CHF'nin Cumhuriyetimizi tanıtıp anlatma ile ilgili çabaları yalnızca bu destanlarla sınırlı kalmamıştır. Cumhuriyet'in onuncu ve onbeşinci yıldönümlerinde hazırladıkları etkinlikler, özellikle yayınlar

vardır. CHF halk diliyle yazan şairlerimizin şiirlerini ve halk şairlerinin destanlarını yayınlamayı sürdürmüştür. Bu çabaların Cumhuriyetimizin 76. yılında tüm siyasi partilerimize örnek olmasını dilerim.

1. Türkiye'de yayınlanan eski yazı destanların bir kaynakçası yoktur. Yeni yazı destanların tam olmayan bir kaynakçası için bkz. Türker Acaroğlu Fitrat Ozan, "Türk Halk Ozanları ve Destanları Kaynakçası", *Folklora Doğru*, Sayı: 47-48-49, 1978, 192 s. Türkiye'de basılan tek yaprak destanların çoğu Derleme Kanunu gereğince derleme müdürlüğüne gönderilmeleri gerekirken gönderilmediği için Milli Kütüphanedeki tek yaprak destanlar Türkiye'de basılanların ancak bir bölümünü içerir. Elimizde yukarıdaki kaynakçada bulunmayan yüzden fazla tek yaprak destan vardır.
2. B.[esim] Atalay, *Cumhuriyetin Onuncu Yıldönümü için Destan 29 Teşrinievel 1923-29 Teşrinievel 1933*, C.H.F. No.1, 48x32 cm.
3. Behçet Kemal [Çağlar] ve Diğerleri, *Cumhuriyetin Onuncu Yıldönümü için Şiirler 29 Teşrinievel 1923-29 Teşrinievel 1933*, C.H.F. No. 2, 48x32 cm.
4. Maraşlı Âşık Esat vd, *Cümhuriyetin Onuncu Yıldönümü için Destanlar 29 Teşrinievel 1923-29 Teşrinievel 1933*, CHF No. 3 48X32 cm.
5. İshak Refet [Işıtman], *Cumhuriyetin Onuncu Yıldönümü için Destan 29 Teşrinievel 1923-29 Teşrinievel 1933*, C.H.F. No. 2, 48x32 cm.

Üstte: Kırıkkale'de 10. Yıl kutlamaları.

Solda: Bir 10. Yıl anıtı.
Cengiz Kahraman arşivi

Cümhuriyetin Onuncu Yıl Dönümü için Destan

29 Teşrinievel 1923 -- 29 Teşrinievel 1933

Dinleyin destanı ağalar, beyler,
Cümhuriyetedir bu destanımız..
Her tarafta düğün, bayramdır yer yer;
Göklere yükseldi çünkü şanımız

Bundan on dokuz yıl öncesi neydi?
Bin dokuz yüz on dört senesindeydi,
İnsanlara, sanki sam yeli doydu!..
Birden ateş aldı her bir yanımız..

İnsanlık boğuldu iki tarafa ;
Dost bir safa geçti, düşman bir safa:
İşleyen sinirdi değildi kafa...
Ateşle çalkandı o tufanımız..

Biz kapatıverdik Çanakkalayı ;
Yüklendi düşmanın birden alayı;
Her yüklenen aldı çektildi payı;
"Mustafa Kemal„ di Kumandanımız..

Anafartaları o idi tutan ;
Gemileri svaz svaz ulutan ;
Kavga oyununda düşmanı utan ;
Olmasa sönmüştü kanımamızız..

Düşmanı karadan gemiye tıktık
Bağları kapattık, çarığı yıktık;
En son bu kavgada ziyanlı çıktık ;
Tepemizden çıktı hep dumanımız;

Amanın... o güneş ne karanlıktı;
Hani kanlı kavurdu; hem yakıp yıktı...
Türklük düşmanları başlara çıktı...
Bu yüklere yoktu hiç dermanımız

Bütün silâhlardan türkü soydular :
Evinin içinde esir koydular ;
Türklük düşmanları zevke doydular:
Onları sayamaz bu lisanımız..

Şiirlerde korkunç şimşekler çaktı...
Dumanlara bin bir yıldırım aktı...
Türk esir olamaz, olmayacaktı...
Yetişmişti yüce kahramanımız..

Bütün güvenimiz bu inan oldu ;
Bu inanla yurdun her yanı doldu ;
Matem çiçekleri sarardı, soldu :
Başlayordu yeni bir devranımız..

Bu inan güneşler doğurdu bize;
Bu inan dağları getirdi dize ;
Anlatayım şimdi sırayla size;
Baharlara döndü hep hazanımız..

Bir aslan kesildi her Türk neferi ;
Başlıksın yerinden sarsardı yeri !..
Buydu Türkün ölüm dirim seferi;
Atımıza denkti hep meydanımız..

Düşmanlara yer yer karşı koyardık;
Nerde düşmün varsa orda biz vardık;
Ağyar ile ağyar, yar ile yardık;
Böyleydi ahdımız ve peymanımız..

Ozan çaktı burda sazı dizinde
Sanırsın dolmuştu şevk denizine
Dedemiz korkutun düğün izine
Yürekten söylerdi yok gümanımız:

Koç yiğitler aşlık karlı dağları,
Bizlere yol veren dağlar oğlusu;
İşte Bayındır'ın yoama bağları ;
Ölürsek ölelim , sağlar öğlüsün..

Yüz atlı atıldık lidiyle akına;
Sıyrılmış bir kılıç dönse mi kına;
Yürü!... bir de böyle bahtını sına;
Kanlı kılıcında sağlar öğünsün..

Vurun koç yiğitler durmadan vurun ;
Vurun, yakın, yıkın.. kasıp kavurun..
Küllerini bile göğe savurun ..
Ölsek te gam değil, sağlar öğünsün..

Türkiyenin Büyük Millet Meclisi,
Toplanmış, dünyayı tutmuştu sesi;
Hükümdar kendisi, tab'a kendisi;
Şaşırtın herkesi bu beyanımız..

İlk büyük savaşlar İnönüleriydi;
Kadınlar, çocuklar savaş orlydı ;
O günlere mahşer dense yeriydi;
Canlardan gelirdi heyecanlarız..

İnönleri idi ilk büyük zafer ,
Aslanlar gibiydi onda her nefer,
Millet ordusuydu o zaman yer yer ;
Kalmayordu artık dardağanımız

Biz böyle yeryerin çarpışır iken ;
Hünkârın gözüne ulurduk diken;
Elbirlik olmuştu düşmanın birden ;
Taşlıkçın taşmıştı o teyanımız..

Biz ateşe yandık, boyandık kana ;
Düğün zamanıydı o gün sultana ;
Keyflere dalmıştı o kana kana ;
Ne akımız erdi ne iz'anımız..

Nerde kaldı Türklük o yüce şanlar,
Düşmun gemisine dansa koşanlar?..
"Ölü diriltilmez ..„ deyip coşanlar,
"Sakarya„ sizlere bir borcumuz..

Sakarya, Sakarya... sendin diriten,
Umutsuz, inansız ruhları birden;
Türk tarihinde bir mucizesin sen ;
Sen idin en çetin imtihanımız..

Bir gece otarduk konuşurduk biz;
İşittik köşküne gelmiş " Gazi „ nız;
Bilmedik yerde mi ya göktemiyiz;
Ağzımıza geldi sanki canımız..

Meğerse kırılmış kâburgaları ;
Gizlice gelerek çıkmış yukarı;
Sardırmış da gece olunca yarı,
Geri dönmüş o baş kumandanımız...

Ozan Sakaryaya deyiş deyecek ;
Dillere kolaydır Sakarya demek...
Tarih böyle savaş görmedi gerçek ;
Seller gibi akıp gitti kanımız.

Sakaryadır kan köpürdü ;
Amanın beyler, ağalar..
Bu cenk yirmiki gün sürdü ;
Akıara döndü karalar.

Hey, Türkü hiçe mi saydın ?..
Düşman sindi gözler aydın...
Sakarya sen olmasaydın
Birer örendi buralar..

İnanmıştı artık Avrupalılar :
Bir Anadolu var ve bir Türklük var..
İnanmamış olan bile ne çıkar.
Sultan dedikleri son şeyimanımız.

Şimdi geliyoruz Dumlupınara ;
Dokuzyüz yirmiki yılını ara ;
Otuz Ağustosta bak ordularına ;
Nu muzlze yaptı, söktü tanımız..

İleri.. deyince " Gazi „ amanın...
Dağlar söküldü de yürüdü sanın...
Tarını, tahtını sarsdık düşmanın
Kabbelere yoktu hiç amanımız...

Ozan, burda ayrı beze destanı ;
Bakmasın okuyan dinleyen anı ;
Ozanlar yolunu seo iyi tanı ;
Biz kaynağız destanı çağlanımız..

Dumlupınar, hey pınar... seziyormu dağlarını?..
Türk güneşi doğacak bu dağlarında yarın...
Dumlupınar, hoy pınar... işte titreili yeri ;
"Ordular hedefiniz Akdenizdir ileri...„

Koşuyor ordular, koşuyor ordular..
Tufanlar kesilip coşuyor ordular..
Kükremiş sel gibi akıyor ordular..
Düşmanın bur yanda yakıyor ordular..
Aşılmaz dağları deliyor ordular..
Sevinin, sevinin geliyor ordular..

Size derin size, size
Dağlar, dağlar... yine dağlar;
Eylülde gelin dize
Ordularin akını var,
Akdenize... Akdenize..

" Gazi „ dedi bir " ileri !.. „
Hangi ordu kalır geri?..
Yıldırımdır neferleri
And içmişiz " Gazi „ mize,
Akdenize.. Akdenize..

İşte biz böyle erdik yüce Cümhuriyete;
Ancak bu yarasızdı böyle yetkin milete..
Hem erdem hem güvendir Cümhuriyet dediğin ;
Gözünü çıkartırız ona kem bakanın kim...

Cümhuriyet hakkın yolu ;
Bayramımız kutlu olsun..
Ürümeli, Anadolu,
Bayramınız kutlu olsun..

Hey analar, hey babalar ;
Dağlarım da sevinci var;
Irmaklardan sevinç akar ;
Bayramınız kutlu olsun..

Coşkun sazımı coş kutlula ;
Kimsei olmaz bu her kula ;
Yıl dönümü bizi bula...
Bayramımız kutlu olsun..

Şu on yılda neler yapıldı neler...
Mektepler, köprüler hastahaneler;
Yurdu kucaklayan yol, şimendefer;
Türk mahiyle dolu her limanımız..

Şapkayı beyendik, yol verdik fese ;
Lâkıya yoktur ki yolları kese ;
Şimdi no tekke var nede medrese:
Ne cinimiz kaldı, ne şeytanımız...

Fabrika bizimdir, bankalar bizim;
Vapurlar benimdir, deniz denizim;
Yolum pek dolaktır aydınlık izim ;
Cennetlere döndü her olanımız ...

Din işi ayrıdır dünya işinden ;
Kimseye zorgu yok din seçişinden ;
Ne şeyhten, fakıdan ne keşişinden,
Cepnot için yoktur pay umanımız.

Türk kadını bürdür, o yüce ana;
Artar da eksilmez saygımız ona;
Tüzemiz böyledir ta öndon sona;
Ana, gönlümüzde öz mihmanımız..

Yeni harfler yeni çığırlar açtı;
Her yüreğe bilgi ışığı saçtı ;
Türk dili bu işe pek çok muhtaçtı.
Buna çoktanberi var inanımız..

Türk tarihi verdi Türklüğe bentik ;
" Gazi „ ye dilerim sağlık, esenlik;
Bu kadar yetiştir gayrı süzenlik;
Ordumuza canlar öz kurbanımız.

Ordumuz, ordumuz... yüce ordumuz;
Senin gölgendedir güzel yurdumuz;
Yaşayor kanında dedemiz Oğuz ;
Senala hep derdlere son dermanımız..

İshak Refet

C. H. F. No. 4 **Bu destanı okuyan yurttaş, başkalarına da okutsun yırtılmayarak çok, okunmasına dikkat etsin.**

Manisa'da Cumhuriyetin 10. Yılı Kutlamaları

MEVLÜT ÇELEBİ
Yrd. Doç. Dr., Celâl Bayar Ün. Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Kuruluşunun 75. yılını geçen yıl görkemli törenlerle kutladığımız Cumhuriyetimizin 10. yılı da, Türkiye genelinde büyük bir coşkuyla kutlanmıştır. Bu çerçevede "Cumhuriyet İlanının Onuncu Yıl Dönümü Kanunu" 11 Haziran 1933'te yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu yasaya göre, Cumhuriyetin ilanının 10. yıldönümü üç gün süreyle kutlanacaktı. Üç gün boyunca resmi daireler tâtil olacak, özel kuruluşlar için ise Hafta Tatili Kanunu hükümleri uygulanacaktı.[1] Bundan başka, kutlama hazırlıklarını yürütmek üzere, başkanlığına Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtib-i Umumisi Recep Bey'in (Peker) getirildiği bir "Yüksek Komisyon" kurulmuştur. Komisyon yayınladığı bir tebliğle taşrada törenlerin nasıl yapılacağını tespit etmiştir. Bu tebliğe göre taşrada kurulacak komitelerin adı, "Onuncu Cumhuriyet Bayramı Kutlulama[2] Komitesi" olacaktır. Bu komitelerde, yörelerin mülki ve askeri erkânı görev alacaktır.[3]

Ülke çapında 10. yıl kutlama hazırlıklarını yürütmek üzere kurulan "yüksek komisyon"un başkanı, Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtib-i Umumisi Recep Bey (Peker).

BAYRAM HAZIRLIKLARI

Manisa'da bayram hazırlıklarını yürütmek üzere Vali Murat Bey (Germen) başkanlığında bir komite kurulmuştur. Aylar öncesinden başlayan hazırlıkları yakından takip eden Murat Bey İzmir'de yayınlanan *Anadolu* gazetesine verdiği demeçte hayram hazırlıkları hakkında şu açıklamayı yapmıştır:[4]

> Cumhuriyetin onuncu yıldönümünün parlak olması için her vilayetle yarış halindeyiz. Manisa halkı ufak köylere varıncaya kadar şimdiden şenlik hazırlıklarını bitirmiş gibidir. Manisa halkıyla köylüleri bayrak ve fenerlerini çok ucuz bedelle tedarik etmişlerdir. Merkezde 16 tak yapılıyor. Takların inşası tamamlanmak üzere. Şimdi de süslenmelerine başlanacaktır. Bankalar, büyük konaklar ve hükümet binası üç gece elektrikle aydınlatılacaktır. Buz fabrikası, un fabrikası, memleket hasatanesi, belediyenin motoru, Karaköy'deki hususi motorlar aydınlatmanın temini için çalışacaklardır. Bu hususiaki hazırlıklar tamamlanmıştır. Üç gün üç gece için tertip edilen program çok zengindir. Şehrin sekiz yerine radyolar kurulacaktır. Birinci gün asker ve halk geçit resmi yapacaktır. Akşam hükümet konağında bir balo düzenlenecektir. Bütün köylüler yaya ve atlı olarak alaya iştirake dâvet edilmişlerdir. Halk hatipleri için muhtelif yerlerde kürsüler kurulacaktır. Üç gündür Halkevi'nde, ortaokulda ve Gazi İlkokulu'nda Cumhuriyet Marşı provaları yapılmakta ve halkımıza öğretilmektedir. Bayram günü bütün Manisa halkı bu güzide marşı hep bir ağızdan okuyacaktır. Her ev iki bayrak ve iki fener asmak için taahhütte bulunmuştur.

BAYRAM TÖRENLERİ

Manisalılar Cumhuriyetin onuncu yıl dönümünü büyük bir coşkuyla ve bir o kadar da heyecanla kutlamışlardır. Denilebilir ki, Manisa tarihinde böyle bir gün yaşanmamıştır. Cumhuriyet Meydanı, yaşlı-genç, kadın-erkek on binlerce kişi tarafından hınca hınca doldurulmuştu. Çevreden gelen köylülerin de katıldığı törende önce hep bir ağızdan Cumhuriyet Marşı okunmuştur. Vali Murat Bey ile komutan Fevzi Paşa halkın arasında dolaşarak hayramlarını kutlamışlardır. Daha sonra on binlerce halkın katıldığı geçit resmi yapılmıştır. Halk kürsülerinde çeşitli konuşmalar yapılmıştır. Gece de çok büyük bir fener alayı düzenlenmiştir. İkinci gün aynı coşkuyla toprak alma mera-

simi yapılmıştır. Geceleri de şehrin değişik semtlerinde müsamereler verilmiştir.[5]

Manisa, büyük bir sevinç yaşamıştır. Şehir baştan başa emsali görülmemiş bir şekilde süslenmiştir. Her tarafta eğlenceler ve bayram şenlikleri yapılmıştır. 29 Ekim akşamı hükümet konağında verilen ve sabaha kadar süren balo, çok kalabalık olmuş ve neşeli geçmiştir.[6] Bir İzmir gazetesine göre, Manisa'da bayrama yirmi bin şehirli ve otuz bin köylü katılmıştır.[7]

Manisa'da ikinci günü yapılan toprak alma töreninden sonra Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya aşağıdaki telgraf çekilmiştir:[8]

> Büyük Reisimiz Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine,
>
> Dünden beri büyük bayramı kutlulayan Manisalı'lar bugün Cumhuriyet Meydanı'nda Türk inkılâbının emsalsiz reisine karşı olan sonsuz ve çözülmez bağlılıklarını ve milletin Gazi ülküsü etrafında birliğini bir kere daha büyük bir ateş ve imanla duydular. Bu duygunun bir işareti olarak o meydandan alınmış armağan toprağı takdim etmek üzere olduğumuzu ellerinizden öperek arzederiz efendim.
>
> Cumhuriyet Halk Fırkası Manisa Vilayet İdare Heyeti Reisi A. Kâmil.

Manisa'daki kutlamaları yakından takip eden İzmir'deki *Anadolu* gazetesinin muhabiri, kutlamalar hakkında gazetesine iki yazı göndermiştir. O yazıları, kısmen sadeleştirerek aşağıda aynen veriyoruz:

> Birinci gün Fevzi Lütfi Bey tarafından Halkevi'nde "İnkılâp İçinde Türkiye" konulu bir konferans verildi. Üç saat süren ve alkışlarla kesilen bu konuşma, halk üzerinde etkili oldu ve ilgiyle dinlendi.
>
> 29 Ekim 1933. Saat: 19.00. Manisa halkı ve köylüler, gündüz yapılan törenlerden sonra tekrar caddelere döküldüler. Köylülerden yarısı köylerine dönmediler ve toprak alma törenini de Manisa'da yapmaya karar verdiler. Saat 20.00'de, cumhuriyetin ilanı ve yıl dönümü münasebetiyle toplar atılmaya başlandı. Birinci topta halk bir makina gibi yerinde kaldı. İstiklâl ve inkılâp için şehit olanları hürmetle andı ve ruhlarını taziz etti. İkinci topla beraber Cumhuriyet Meydanı'nda ve sokaklarda bulunan halk hep bir ağızdan Cumhuriyet Marşı'nı okudu. İkinci on yıla girişi selamladılar. Cumhuriyet Meydanı'nda ve Halkevi önünde havaî fişekler atılıyor ve okullarda halk müsamerelere başlıyordu.
>
> Birinci gün saat 21.30'da Vali Murat Bey tarafından hükümet konağında 300 kişilik bir balo verildi. Memleketin her tarafında yapılan diğer eğlenceler gibi balo da sabaha kadar sürdü. Mükemmel geçen baloda; piyango çekilişi ve başka eğlenceler düzenlendi. Davetliler çok güzel saatler geçirdi.
>
> 30 Ekim 1933. Sabah saat: 07.00: Halk gene ayakta. Anlaşılan bu bayram günlerinin saadet ve bahtiyarlığından kimsenin uyku aklına gelmiyor, uykusuzluktan şikayet eden de görülmüyor. Bilâkis bayram bir gün sonra biteceğinden müteessir olmayan yok. Çok yerinde ve çok tabii olmakla beraber, bu kadar büyük alâkaya şaşıyorum, hayran hayran bakıyorum. Halkımız, toprak bayramı için gene Cumhuriyet Meydanı'na akın akın halinde toplanıyor. Saat onda herkes yerini aldı. İstiklâl Marşı'ndan sonra tâlimatı dairesinde toprak alındı. Bundan sonra evvela ortaokul öğrencilerinden Asım Selahattin Bey bir manzume okudu. Ferit Hamdi ve Mustafa Beyler de çok alkışlanan birer konuşma yaptılar. Bundan sonra şehitlik ziyaret edildi ve orada da manzumeler okundu ve konuşmalar yapıldı.
>
> İkinci gün halk kürsülerinde vatandaşlarımız bir çok konferanslar vermişlerdir. Öğretmen Nazmi, Encümen Başkâtibi Ferit Hamdi, Tekel Müdürü Mustafa Beylerin konferansları kaydedilmeye değerdir. Aynı gün öğleden sonra saat 15.00'de Halkevi'nde Moris Şinasi Hastanesi Başhekimi Necdet Bey tarafından, "Dilde İnkılâp" konusunda çok kıymetli ve bilimsel bir konferans verildi. Bayram

1930'lu yıllarda Manisa.
Cengiz Kahraman arşivi

Altta: Manisa İstasyon binası, 1930'lar.

CUMHURİYET MARŞI

Aslan girer bir kafese fakat bir Türk hür yaşar
O, bir bağla, bir zincirle hiç bir zaman bağlanmaz
O, bir çaydır set görünce yıkar, kırar ve taşar
Seylap olur, tufan olur onun bağrı dağlanmaz

Sultanları saraylardan bir hamlede fırlatan
Hiç kimseye esir olmaz, hiç şüphe yok bu vatan

Cumhuriyet işte Türk'ün baş eğdiği bir heykel
Şahsiyetler hepsi fâni yaşayacak mefkure
Kırılacak bu heykele uzanacak her bir el
Türk evlâdı dönmez artık söz verince bir kerre

Cumhuriyet yükselecek, yaşayacak hürriyet
Cumhuriyet ölmeyecek yaşadıkça bu millet

Cumhuriyet çok sağlamdır Gâzi kadar kuvvetli
Hayır ondan daha kavi, onda kuvvet daha az
Bunu kuran Gâzi bile bunu artık yıkamaz
Bütün gençlik, bütün millet bunu böyle bilmeli

Cumhuriyet, inkılâbın ulaşılmış hedefi
Bu her Türk'ün bir nâmusu, bu Türklüğün şerefi.

MEHMET SIRRI

Yeni Doğuş, S. 1 (29 Birinci Teşrin 1933), s. 5

aynı hararetle geçiyor. Hiç bir saat geçmiyor ki, caddeler Cumhuriyet Marşı söyleyerek geçen binlerce kişilik kafilelerin geçişine sahne olmasın.

Saat 19.00'da on bin kişinin katıldığı muazzam bir fener alayı yapıldı. Ortaokul ile Sakarya ve İnönü ilkokullarında müsamereler var. Bütün bu okulları dolaştım, oturacak yer yok. Öğrencilerin başarısı tebrik edilecek derecededir. Ortaokulun müsameresinde bizzat bulundum. Müsamereler gerçekten çok parlak oldu. Öğrenciler bilhassa "Mavi Yıldırım" piyesinde çok başarılı oldular. Teyyare Muhasebecisi Rıza Bey'in kızı Güzin Hanım en çok başarılı olan ve alkış alan öğrenci oldu. Diğer kız ve erkek öğrenciler de çok başarılıydılar. Ortaokul Müdürü Cenap Refik, öğretmen Kamil Beylerle Vecihe Hanım'a teşekkür ederim.

Saat 01.00'de müsamereden çıkıyoruz. Dışarıdaki halk eğlenceleri de aynı hararetle devam ediyor. Bugün Halkevi'nin düzenlediği bir program dâhilinde gençler köylere gittiler, köylülerimizin bayramlarını tebrik ettiler.

Bu kadar heyecanla, bu kadar galeyanla geçirdiğimiz 48 saatlik bayram gününde hiç kimsenin burnu kanamadı, hattâ terbiyeye aykırı en ufak bir taşkınlık bile olmadı. Eski devirleri yaşayanlarımız çok iyi bilirler ki; en âdi bir bayram gününde 2-3 ölü, en az 5-6 yaralı olurdu. On binlerce kişinin 48 saatten beri iştirak ettiği bu bayram günlerinde en âdi bir zâbıta olayı kaydedilmemesinin aceba sebebi nedir? Neden mi? En geniş hürriyet içinde bayram günlerini geçirmekte olan Gazi neslinin on cumhuriyet yılındaki yükselişlerinden.[9]

Manisa'da bayramın üçüncü gününün nasıl geçtiğini yine *Anadolu* gazetesi yazarından aktarıyoruz:

> İki günden beri bayramın neşesi içinde yüzen halkımız 60 saat içinde belki 10 saat bile uyumamış olduğu halde üçüncü günü daha sabahtan herkes ayağa kalktı ve sokaklara döküldü. Mütemadiyen tekrarlanan Cumhuriyet Marşı'nı daha yeni söz söylemeye başlayan çocuklar bile öğrendiler. Hiç bir sokak yoktu ki, Cumhuriyet Marşı'nı söyleyip geçenlerle dolup boşalmasın.
>
> Bayramın üçüncü günü vilayet dâhilinde bir çok okul, yolların temel atma ve açılış törenleri vardı. Saat 09-00'da bütün halk eski kışla meydanında ve demiryolu üzerinde yapılacak olan okulun temel atma merasiminde bulundu. Önce valimiz Murat Bey okulun temelini attı ve "bu okuldan yetişecek çocukların Türk milleti ve Türkiye Cumhuriyeti için hayırlı olması" temennisinde bulundu. Temel atma töreninden sonra yakındaki İstiklâl Mektebi'nde açılan "Gazi ve İnkılâp" konulu sergi gezildi. Okulun Başmuallimi Fuat Bey ile öğretmenleri gerçekten başarılı olmuşlardı. Bu okulun Baytar Recep Bey'in başkanlığındaki himaye heyetinin iki sene içinde okulun fakir öğrencilerine 1650 Lira'lık yardım yaptığı takdirle öğrenildi.
>
> Valimiz okuldan sonra hapishaneyi ziyaret etti. Mahkumlara nasihat etti ve bayramlarını kutladı. Bundan sonra muhterem valimizin başkanlığı altında yüzlerce gençten oluşan bir gurup, otomobil ve otobüslerle Yılmaz, Adiloba, Paşaköy, Selimşahlar ve diğer bazı köylere gittiler. Bütün köyler zafer taklarıyla ve bayraklarla donatılmış ve bütün evler badanalanmıştı. Valimiz halkı etrafına topladı ve bayramlarını tebrik etti. İktisadî ve ziraî faaaliyet ve kooperatif hakkında izahat aldı. Cumhuriyetin feyz ve nimetlerini anlattı. Paşaköy'de köylünün yaptırdığı beş derslikli okulun resmi açılışı yapıldı. Valimiz Murat Bey, böyle bir okul yaptırdıkları için Muhtar Mehmet Ali Efendi'yi ve diğer köylüleri tebrik ve takdir etti. 9-10 yaşlarındaki beş köylü kızı güzel birer konuşma yaptılar. Her köye varışta küçük yaştaki çocuklar, "Hoşgeldiniz Vali Beyimiz, Hoşgeldiniz Muhterem Manisalı'lar" diye hitap etmeleri herkesi memnun etti. On sene evvelki 15-20 yaşındaki köylü gençlerin köye herhangi bir şehirlinin gelişinde kıyıya bucağa kaçıştığına, şâhit olanlar, cumhuriyetin en büyük nimetlerinden olan bu serbesti karşısında hayran oldular. Yol üzerinde bulunan diğer köyler de ziyaret edildikten sonra Manisa'ya geri dönüldü.
>
> Gece Halkevi'ndeyiz. Halkevi'nin güzel sanatlar şubesi çok güzel bir konser verdi. Halkevi ve bahçesi halkla dolmuştu. Konserden sonra Gazi Hazretleri'nin resimleri gösterildi ve Cumhuriyet Meyda-

nı'nda gece sabaha kadar çok güzel manzaralar oluşturan havaî fişekler atıldı.[10]

CUMHURİYET İÇİN YAZILANLAR

Manisa'da yayınlanan gazete ve dergilerde Cumhuriyeti övücü yazılara yer verilmiş ve şiirler yazılmıştır. Bunlardan bir yazıyı ve bir şiiri, küçük bir kent bazında olsa da, o dönem Türk kamuoyunun yaklaşımını yansıtması bakımından faydalı bulduğumuz için veriyoruz.

Dr. Sıtkı Şükrü, bayram kutlamalarındaki coşkuyu ve gençliğin önemini vurgulamıştır:

> Manisa dağlarının arkasından kızıl bir sabah güneşi doğuyordu. Sokaklarda ilk defa işitilen coşkun sesler çınlıyor. Kanlı canlı bir nesil sert adımlarla yürüyorlar. Bunlar, Yüce Gazi'nin yetiştirdiği genç cumhuriyetçilerdir. Her evin penceresinden bir ses. İşte geliyorlar! Gençler. Gençlik ordusu.
>
> Köylü, şehirli bütün Manisa vilayeti halkı Cumhuriyet Meydanı'na koşuyorlar. Kadın-erkek coşkun bir insan dalgası Manisa sokaklarında Cumhuriyet Marşı'nı söyleyerek gençliği alkışlıyor. Türk'ün büyük tarihi açıldığı günden beri böyle bir bayram görülmemiştir. Bugün onbeş milyon Türk genci Büyük Gazi'nin karşısında cumhuriyet bayramı yapıyorlar. Bunlar, alev gibi bir gençlik!
>
> Sanki Küçük Asya'nın ortasından bir volkan katliamı. Bütün dünyaya ateşler püskürüyor. Bu gençlik başka bir gençlik. Ellerinde ilim ve mefkurenin kıvılcımlar saçan meşalesi var. Gökyüzündeki kızıllığın üstünde "Yaşasın Genç Türkiye Cumhuriyeti" diye yeni bir tablo canlandırıyordu. Bu tablonun içinden doğan ay-yıldızın göğsünden sağa sola şimşekler çakan altı okun yeni bir gençlik bayrağı meydana çıktı.
>
> Bugün ve yarın bütün gençlik ve milliyetçi Türkler! Bu tarihi bayrağımızın altında Büyük Gazi'nin işaret ettiği yoldan Cumhuriyet Meydam'na koşarak daha bir çok bayramlar yapacağız. Dünya cumhuriyetçilerinin tarihinde Türk Milleti birinciliği aldı. Bugün Gazi'nin ve vefalı İsmet Paşa'mızın huzurunda süngü takarak yemin eden onbeş milyon genç cumhuriyetçi, cumhuriyet ve inkılâp yolunda ölen kardeşlerinin başları üstünde alevler saçan bir çelenk gibi cumhuriyet yolcularının gözlerini kamaştırıyor.
>
> İşte böyle bir milletin yetiştirdiği alev gibi gençleriz. Yaşa Yüce Gazi. Var ol İsmet Paşa![11]

Manisalı şairlerden bazıları da duygularını şiirlerle anlatmışlardır. Onlardan da; Mehmet Sırrı'nın şiirini çerçeve içinde veriyoruz.[12]

SONUÇ

Görüldüğü gibi Cumhuriyetin 10. yılı Manisa ve ilçelerinde büyük bir coşkuyla kutlanmıştır. Bu kutlamanın en dikkate değer yönü, halkın kutlamalara aktif bir şekilde katılmış olmasıdır. *Onuncu Yıl Marşı*'nda da en güzel şekilde belirtildiği gibi, on yıllık Cumhuriyet döneminde kat edilen mesafe, halkın, yeni rejime, yöneticilere ve geleceğe daha umutlu bakmalarını sağlamıştır. Bayram süresince aydınlar tarafından verilen konferanslarda ve yapılan konuşmalarda yeni dönemin üstünlükleri anlatılmıştır. Manisa'da yayınlanan gazete ve dergilerde de Cumhuriyeti övücü yazılara yer verilmiş ve şairler şiirler yazmışlardır. Cumhuriyetin 10. yılı sadece Manisa merkezde kutlanmamış, ilçeleri de bu coşkuya katılmıştır.[13]

Manisa Hükümet Konağı, 1932.

1. Cemil Koçak, "Cumhuriyetin 10. Yılı Kutlamaları", *Tarih ve Toplum*, c. 8, S. 46 (Ekim 1987), s. 199.
2. O dönemde, Türkçenin sadeleştirilmesi çalışmaları çerçevesinde "kutlama" kelimesi "kutlulama" olarak kullanılmıştır.
3. Mevlüt Çelebi, "İzmir'de Cumhuriyet'in Onuncu Yılı Kutlamaları", *Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu Tebliğleri*, (Hazırlayan: Tuncer Baykara), İzmir, 1994, s. 249.
4. *Anadolu*, 15 Teşrinievvel 1933, s. 1, 6. Manisa'da 12 Haziran 1997'de görüştüğümüz Sayın Muvaffak Adanalı şunları anlatmıştır: "Cumhuriyetin Onuncu Yılı Marşı halkevinde öğretildi. Hepimiz geceleri halkevine giderek öğretmen Haydar Bey'in nezaretinde marşı öğreniyorduk."
5. *Anadolu*, 30 Teşrinievvel 1933, s. 6.
6. *Yeni Asır*, 31 Teşrinievvel 1933, s. 4. Sayın Muvaffak Adanalı Manisa'da Cumhuriyetin 10. yılı kutlamaları hakkında şunları söylemiştir: "Şimdiki Doğu Caddesi üzerinde taklar yapılmıştı. Tören çok kalabalıktı. Onuncu Yıl Marşı'nı hep bir ağızdan söyledik. Geçit resmi çok kalabalık oldu."
7. *Yeni Asır*, 31 Teşrinievvel 1933, s. 4, *Anadolu*, 9 Teşrinisani 1933, s. 4.
8. *Anadolu*, 5 Teşrinisani 1933, s. 3.
9. Müdüroğlu, "Manisa'da Cumhuriyet Bayramı Günleri", *Anadolu*, 6 Teşrinisani 1933, s. 5.
10. Müdüroğlu, "Manisa'da Cumhuriyet Bayramı Günleri", *Anadolu*, 9 Teşrinisani 1933, s. 5.
11. Sıtkı Şükrü, "Cumhuriyet Gençliği", *Yeni Doğuş*, S. 1 (29 Birinci Teşrin 1933), s. 7.
12. Mehmet Sırrı, "Cumhuriyet Marşı", *Yeni Doğuş*, S. 1 (29 Birinci Teşrin 1933), s. 5
13. Manisa ve ilçelerinde Cumhuriyetin 10. yılı kutlamaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mevlüt Çelebi, *Atatürk ve Manisa*, Celâl Bayar Ün. Yüksek Öğrenim Vakfı Yay., Manisa, 1997, s. 62-85.

ROMANYA TÜRKLERİNİN DUYGU, DÜŞÜNCE VE ETKİNLİKLERİNİN *EMEL MECMUASI*'NA YANSIMASI

Cumhuriyetin 10. Yıldönümünde Romanya Türkleri

Dr. HİKMET ÖKSÜZ
Karadeniz Teknik Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü

Romanya Türkleri tarafından çıkartılan *Emel Mecmuası*'nın[1] 1 Kasım (Teşrinisâni) 1933 tarihli sayısı, 40 sayfalık hacminin önemli bir kısmını Türkiye Cumhuriyeti'nin 10. yılı münasebetiyle yazılan yazılara ayırmıştır. 1.-8. sayfalar arasında yer alan ve 40. sayfada tamamlanan Kırım Parlamentosu eski başkanı Cafer Seyyid Ahmet Bey'in "Türkiye Cumhuriyeti'nin On Yıllığı Münasebetiyle" başlıklı makalesinde Türk İnkılâbının önemi ve etkisi değerlendirilmektedir. Yazının başında Türk tarihinin bin bir ıstırabından ve Türk birliğinin feryadından doğduğuna inanılan "Türkiye" ve "Cumhuriyet" kavramlarına özel bir vurgu yapılmıştır. Ardından Saltanat ve Sarayın her devirde biraz daha Türk'ten ve halktan uzaklaştığına işaret edilerek, Osmanlı Devleti'nin içine düşmüş olduğu en temel zaafına dikkat çekilmiştir. İlerleyen bölümlerde Osmanlı Devleti'nin kötü gidişatını durdurmak için ortaya atılan Osmanlıcılık ve İslamcılık fikirlerinin nasıl iflas ettiğine ve kurtuluşun Türkçülük fikrinde olduğuna temas edilmektedir. Bunun yanında Türk Kurtuluş Savaşı'nın ve Türkiye Cumhuriyeti'nin bu fikrî temele dayandırıldığına işaret edilerek, Atatürk'ten "Düşmanlardan Türkiye'yi kurtarmakla tarihin en şanlı ve en haklı Gazisi unvanını alan Mustafa Kemal, Türk Cumhuriyeti'ni kurmakla da dünkü, bugünkü ve yarınki Türk İnkılâbcılarının da en hakikî, en şerefli ve en kudsî bir alemdârı oldu" şeklinde bahsedilmektedir. Yazının sonunda Gazi'nin inkılâbının yalnız geçmişi temizleyecek kadar değil, hâle ve geleceğe hâkim olacak kadar da kuvvetli ve Cumhuriyetin Türk tarihinin yalnız dönüm noktası değil, bütün geleceği olduğuna yönelik yoruma yer verilmiştir.

25-34. sayfalarda ise "Türkiye Cumhuriyet Bayramı" başlığı altında Türkiye'nin her tarafında Cumhuriyet'in Onuncu Yılının büyük bir coşkuyla kutlanacağı belirtildikten sonra, *Nutuk*'tan aktarma yoluyla Türk Kurtuluş Savaşı'nın kapsamına ve Türkiye Cumhuriyeti'nin nasıl kurulduğuna değinilmiş, ayrıca on yıl zarfında Türkiye Cumhuriyeti'nin eğitim, hukuk, ekonomi, sağlık ve spor alanlarında yapmış olduğu yenilikler ve gelişmeler istatistiki verilerle desteklenerek sunulmuştur. Yazı, "Yurt ve milletini seven her Türk gibi biz de yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin yaptığı faideli işleri takdirle karşılıyor, hizmetlerine koşulmağı millî borç biliyor, Onuncu Yıl Bayramına iştiraki bir vazife ve hak tanıyor ve bütün bunları bize görmek ve yaşamak bahtiyarlığını veren Büyük Gazi'ye minnet ve şükran duygularımızı sunuyoruz" şeklinde Romanya Türkleri adına samimî ifadelerle tamamlanmıştır.

Derginin 35. sayfasında *Cumhuriyet Marşı (Onuncu Yıl Marşı)* yer almaktadır. Son sayfasında ise "Pazarcık'ta Cumhuriyet Bayramı" alt başlığı ile "29 Ekim'de Pazarcık'ın Türk kulüplerinin teşebbüsü ve halkın katılımı ile sabah saat 10'da Cumhuriyet Bayramı kutlanacaktır. Mecmualarımızın müdürü Türk Millî Mücadelesi ve İnkılâbı hakkında bir konferans verecek, kulüpler şiirler, şarkılar söyleyecekler ve millî oyunlar oynanacaktır" şeklinde Romanya Türklerine yönelik bir duyuru bulunmaktadır.

Cafer Seyyid Ahmet Bey'in "Türkiye Cumhuriyeti'nin On Yıllığı Münasebetiyle" adlı yazısını, Cumhuriyet'in 75. yılını kutlamış olduğumuz bir dönemde 66 yıl aradan sonra Türkiye'de Cumhuriyet'in ilan edilmesinin dünya Türklüğü için ne kadar ümit verici bir ideale dönüştüğünü göstermesi bakımından yayınlamayı uygun gördük.

1. *Emel Mecmuası*, Avukat Müstecip Hacı Fazıl (Ülküsal) ve arkadaşları tarafından 1 Ocak 1930 tarihinde Pazarcık'ta (Romanya) çıkartılmaya başlanmıştır. 1930-1931 yıllarında 15 günde bir, 1932 yılından itibaren ayda bir defa 40 sayfa olarak yayınlanmıştır. 1939 Temmuzuna kadar 139 sayı Arap hafleriyle, 140. sayıdan itibaren Latin harfleriyle Türkçe olarak 1940 yılının Eylül ayına kadar toplam 154 sayı yayınlanmıştır. Derginin tam koleksiyonu Bükreş Akademisi'nde bulunmaktadır. Bkz. Müstecip Ülküsal, *Dobruca ve Türkler*, Ankara, 1987, s. 175; Aleksandre Popoviç, *Balkanlar'da İslam*, İstanbul, 1995, s. 151.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN ON YILLIĞI MÜNASEBETİYLE TÜRK İNKILÂP CEREYANINA BİR NAZAR

Asırlardan beri istibdada, taassuba karşı can veren mübarek kurbanların hayallerinde bile yan yana getiremedikleri iki kelime var idiyse o da "Türkiye" ve "Cumhuriyet" idi. Bu iki kelime Türk tarihinin bin bir ıstırabından, Türk vahdaniyetinin feryadından doğdu...

Osmanlı kelimesi Türk'ü, Saray edebiyatı Türkçeyi, İslâm da töreyi unutturmuştu. Saltanat ve saray her devirde biraz daha Türk'ten uzaklaştığı gibi halifelerin mütefekkirleri olan mutaassıp ulema da bütün medenî teşebbüslerin canlanmasına değil hatta söylenmesine bile imkân vermemişlerdi. "Meşihat"ın mührü sarayın keyfî idaresini kuvvetlendirmekte ve milletin hak ve medeniyet hamlelerini boğmakta en kuvvetli amil olmuştu. Bu iki kuvvetten birisinin başına biraz zekâ, biraz vicdan, biraz insaf sahibi birisi gelir de milleti medeniyete, devleti biraz nizam ve intizama götürmeğe teşebbüs etse veya buna taraftar olsa diğer taraf bunu boğacakları, asacakları ayaklandırır ve Türk'ün her ümitli hamlesini Türk kanıyla boğdururlardı.

Ancak Türk'ün kara talihini canlandırmakta birbirlerini tutan bu iki müttefikin faaliyeti neticede devleti ve milleti o kadar kuvvetten, medeniyetten mahrum etmişti ki, Türk düşmanlarının başlarında bulunan Çarlar Türkiye'ye "Hasta Adam" diyebildiler ve bütün irili ufaklı düşmanlar bunu kabul ederek ve hatta bundan ümit ve cesaret alarak İmparatorluğu çöktürmekte içten, dıştan birbirleriyle yarışa giriştiler... İmparatorluğun parçalanmasına mâni olabilmek endişesi ilk Türk inkılâpçılarını doğuran amillerin en mühimidir.

Türk milliyetçiliği, Türkçülük ise Osmanlıcılığın, İslâmcılığın hayatta ve tarihte iflâslarından sonra canlandı. Genç Türkler'le ilk Türkçülerin devlet mukadderatındaki nokta-i nazarları hemen aynıdır. Bunlar müştereken devlet çerçevesini ve şeklini korumak endişesinde idiler. Bunlar halkçı değil bilhassa devletçi idiler... İstikbale ait nazariyelerinde de hâle bağlanıyor, hâlin hudutlarını ve şekillerini koruyarak programlarını işliyorlardı...

Devlet şeklini koruyabilmek endişesi halkı bulmaktan, halkın tam hâkimiyetini değil hakikî refahını bulmasından bile daha mübrim (zorlayıcı) ve daha zarurî bir esas olarak kabul ediliyordu. Osmanlıcılar Osmanlı milleti nazariyesini işlerlerken Türk kelimesini, Türk dilini, Türk'ü nasıl unutmayı tercih etmişler ve bu sayede Rum'u, Ermeni'yi, Balkanlılar'ı, Arnavut'u ve Arap'ı saltanat etrafında birleştirecekleri ümidine sarılmışlarsa Türkçüler de İslâmcılığa yalnız milleti kuvvetlendiren bir amil olmasından dolayı değil Araplar'ı Türk'e bağlayabilmek hayaliyle bağlanmışlardı. Yüzbinlerce Türk çocuğunun Balkanlar'da, Arap çöllerinde, Arnavutluk kayaları arasında ecelsiz ölmesiyle hatta Ermeniler'in Türkler'den elde ettikleri servete ve refaha mukabil İstanbul ve Anadolu şehirlerinin sokaklarında fırlattıkları bombalarla, attıkları kurşunlarla parçalananlarla Osmancılık iflâs etti... İslâmı Asya'ya yayan, Arap medeniyetini Asya'ya benimseten ve bütün Hıristiyan âlemine karşı asırlarca İslâm müdafaası için göğüs geren ve milyonlarca kurban veren Türkler olduğu halde Araplar da Meşrutiyet devrinde Türk'ü yıkmağa uğraşanlarla gizlice birleştiler ve gitgide bütün Genç Türkler'in ve ilk Türkçülerin İslâmcılıklarına rağmen Türk'e arkadan vurmağa, düşmanla Türke karşı yürümeğe atıldılar...

Bütün bu fecayi ve "Türk-i bî-idrak" tahkirleriyle horlanan Türk; nihayet kendisini ancak kendi imanı, kendi kanıyla kurtarabileceğini kavradı... Fakat devlet şekli yine Türkçülerin cezr-i inkılâp adımları atmalarına mâni oldu ve esaslı halkçı olmalarına, halk hâkimiyetini bulmalarına set çekti... Bunlar da devlet şekline ehemmiyet vermekten ziyade ancak "Sultan"a "Hakan" dediler... Ve bu kelimeyi "Turan"a kafiye yaptılar.

Hakanlar Türk tarihinin en şanlı sahifelerini yaratan insanlardı. Fakat bunlar halkın, Türk'ün timsali idiler. Bunlar Türk an'anesinin, Türk mertliğinin nümuneleriydiler... Bunlar halkın ruhuyla yoğrularak, halka dayanarak Türk tarihini yükseltmişlerdi. Sultanlarla hakanlar arasında asırların açtığı derin uçurumlar kazılmıştı. Türk neslinden geldiklerini unutan, Türk kelimesini unutturan, Türk harsını, Türk halkını ezdiren sultanlara hakan demekten daha büyük millî bir günah nasıl tasavvur olunabilir? Fi-l-hakika sarayın Türk mukadderatında oynadığı meş'um rol dış düşmanlardan daha mı azdı... Osmanlı sarayı Türk'ün öz yurduna Anadolu'ya dair yukarıdan bakmamış mıydı? Tahtı, yurdu kanıyla koruyan, vergisiyle besleyen zavallı Anadolu'yu yolsuz, nursuz bırakmamış mıydı? ... Türk'ün kemiklerine dayanarak saltanat sürenler her dil ve her cinste büyüttükleri yabancıların elleriyle zulmün, istibdadın en korkunçlarını Türk'e tatbik etmiyorlar mıydı? Yalancı ulemayı etrafına toplayan saray sözde

dine dayanarak Türk'ün medenî yükselmesini, ictima'î serbestisini zincirlemiyor muydu ?

Türk'ün bütün fedakâr münevverleri, inkılâpçıları sarayın kanlı tırnaklarıyla boğulmuyor muydu, jurnalcilikte Türk'ün ruhu da çürütülmüyor muydu ?

Riya ve tabasbusla Türk'ün mertliği gömülmüyor muydu ? İktisadî ve medenî hangi sahada Türk, sarayın himayesini görüyordu ? Binaenaleyh Türk'ü kurtarmak için ilk yıkılacak kâbus saray değil miydi ?

Cezr-i inkılâpcılık; Genç Türkler'in Meşrutiyet usulüyle sultanların haklarını bir derece tahdid etmelerini veyahut da Türkçülerin bunlara en lâyık olmadıkları "Hakan" unvanını vermelerini değil bunların Türk tarihinden kaldırılmalarına amirdi...

Fakat "Bu hamle-yi halk nasıl hazmedecek... Bunun haricî siyasete tesiri ne olacak... Devlet makinesi ve mukadderatı ne derece sarsılacak..." gibi fikirler Türk inkılâbını zincirlemiş ve tarihî, kat'î adım atılmasına ve Türk tarihinde yeni bir sahife açılmasına mâni olmuştu. Meşrutiyetçi İttihad ve Terakki iki mühim esasta tarihî hatada bulunmuştu... Birincisi gerek kendi tarihinde ve gerekse Türk tarihinde nurlu sahife açan inkılâp hamlesini sükûnete götürememesidir. Milletin ruhunda inkılâp ateşi canlandırılamamıştı. Çünkü o mukadderatı başında sarayı, sultanları, halifeleri görüyordu. İnkılâbı halk benimsememiş, kendisine olan imanı kuvvetlenmemişti. Çünkü o, olanları hep padişahın lütfu diye telâkki ediyordu.

İkinci mühim hata ise Osmanlıcılığın iflâsından sonra Türkçülüğe ehemmiyet vererek yine hem kendi tarihinde ve hem de Türklük mukadderatında ümitli bir sahife açmış olan İttihad ve Terakki'nin bu yolda da cezrî ve kesin esasa varmamasıdır. İslâmcılık; harsî, adlî, siyasî, bütün mukadderatta Türkçülüğü zincirlemekte devam etti.

Arap'ın ihaneti, cihad-ı mukaddesin neticesizliği ve nihayet milliyet nazariyesinin Türkiye hayatında da zararımıza olan ehemmiyetinin anlaşılması, Avrupa ve cihan haritasını renkten renge boyayan bu mucizenin daha iyi sezilmesi İttihad ve Terakki'ye ve bu devrin mefkûrecilerine tabii olarak Türkçü ve Türkler'i buldurmuştu... "Fakat Türkler'le kaynaşma ve birleşme yolunda Türk dilinin, Türk tarihinin, Türk siyasetinin rolleri ne olmalıdır. Ve nihayet bütün bu istikbal için Türkçülüğün devlet esası ne olacaktır?" su'allerine de bu devrenin mefkûrecileri cezrî ve sağlam bir cevap veremediler...

Millî hayatta fenalık yapanların en küçüğünden en büyüğüne kadar hiçbirisinin tarihte cezasız kalmadığı yalnız cihan mikyasında görülmeyecekti... Nihayet Türk tarihinin, Türk millî vicdanının da bu büyük hakikati tecelli ettireceği gün gelecekti... Adalet yalnız başkalarının tarihlerini ve talihlerini değil nihayet bu bahtsız ve mazlum Türk milletinin mukadderatını da nurlandıracaktı... On yıl evvelsi Cumhuriyet prensibinin bu ufuklarda da tahakkuk ettirilmesiyle Türk tarihi ikiye bölündü... Cumhuriyet her şeyden evvel Türk'ün kara talihini canlandıranlardan aldığı en mukaddes intikamın adıdır... Cumhuriyet zavallı, yolsuz, nursuz, refahsız, sağlıksız kaldırılmış olan Türk köylüsünün, çiğnenilmiş olan Türk harsının, devlet siyaseti yolunda daima unutulmuş olan millî siyasetin canlanması demektir. Türk inkılâpcıları bu mukaddes esasa da bin bir faciadan sonra varabildiler... "Trablusgarp, Balkan Harbi, Cihan Harbi ve nihayet Mondros ... Sevr" le Türk milletini fasılasız, amansız ve vicdansız bir şekilde esirliğe ve mahva sürüklemeleri...

Türk'ün en bitkin bir gününde onun tarihinin ilk günlerinden beri at oynattığı meydanlarda düşmanların Türk haysiyetini, şerefini, namusunu, varlığını çiğnemeleri... Nihayet Türk'e saray başta olmak üzere bütün bu faciaya kapı açanlar Türk milletine ihanette nerelere varabileceklerini tefsirsiz ve sarih olarak anlattı... Türk tarihini temelinden sarstı... Türk milletini can yerinden kanattı ve kaynattı... Türk tarihinin bu seyrinde milletin bütün felâketleriyle kalbi kanamış, dimağı en acı hakikatleri görmüş ve nihayet Türk tarihinin ve Türk millî vicdanının ulu bir ifadesi olmuş olan bir nurlu şahsiyet bütün bu facialarla inleyen bahtsız Anadolu'nun kara ufuklarında ümitle görüldü...

Düşmanlardan Türkiye'yi kurtarmakla tarihin en şanlı ve en haklı Gazi'si ünvanını alan Mustafa Kemal Türk Cumhuriyet'ini kurmakla da dünkü, bugünkü ve yarınki Türk inkılâpçılarının da en ha-

kikî, en şerefli ve en kudsî bir alemdarı oldu.

Gazi'nin inkılâbı sonuna götürmekte gösterdiği medenî cesaret yalnız bizim inkılâp tarihimizde değil bütün cihan inkılâbında da hayretle, takdirle alkışlanılacak bir hadisedir. Gazi Türk inkılâbını nasıl tahakkuk ettirdi? Bu büyük meseleyi tetkik edecek yarının tarihçileri, içtimaiyyatcıları bilhassa bir noktada hayretlerini, takdirlerini gizleyemeyeceklerdir ki, o da Gazi'nin inkılâp taktiğidir...

"Biz nazariyat ve akvale ef'al ile takaddüm itmeği tercih ettik"* diyen Gazi'nin Türk inkılâbını sağa, sola, taşkınlığa düşürmek isteyenlere karşı kullandığı usuller ve nihayet her biri başka milletlerin bir nesline veya bir asrına şevk verecek kadar kıymetli ve kuvvetli birçok inkılâpların tahakkukunda "ef'ali akvale takaddüm ettirebilen"** Gazi'nin bu taktik kudreti hayretin ve takdirin fevkinde ve elbette bir deha eseridir.

Bu kudret bu kadar kemaliyle hazırlanmış olmasaydı Türk inkılâbının nerede duracağını ve nelere mal olacağını kestirmek mümkün değildi.

Cumhuriyet devrinde neler yapıldı... Köylü ne kadar refaha erişti. Türk harsı ne kadar kuvvetlendi. Memleket mekteplerinin, hastahanelerinin, yollarının adetleri ne kadar arttı?

Bırakılan hazin ve elim meydana ve dünya buhranının sarsıntılarına rağmen yapılanlarla da Cumhuriyet neslinin göğsü kabarabilir... Fakat bugünün dünden farkını yalnız böyle maddî neticelerle ölçmek doğru değildir. Mesele burada değildir. Asıl esas bugün ne yapılırsa Türk'ün, ne yapılacaksa Türk için yapılmasındadır. Bu topraklarda artık ancak Türk'ü korumak, Türk'ü kuvvetlendirmek, Türk'ü yüceltmek endişesi hâkimdir. Bunu bütün sarahatiyle ve kuvvetiyle anlamayanlar ve şahsî menfaatlere kapılanlar bulunabilir. Bunlara bakarak ye'se düşmemelidir...

Gazi'nin inkılâbı yalnız maziyi temizleyecek kadar değil hâle ve istikbale hakim olacak kadar da kuvvetlidir.

Cumhuriyet Türk tarihinin yalnız dönüm noktası değil onun bütün istikbalidir.

Her Türk'ün "Ben de bu büyük ve kudsî inkılâp devrinde yaşadım" diye şeref ve fahr duyması ne kadar hakkı ise ecdadın ve ahfatın rahmetine nail olmak isteyenlerin huzurla gözlerini kapamaları için de "Ben de Cumhuriyete faideli oldum " diyecek kadar bu büyük inkılâbı benimsemesi ve onun mukaddes yolunda çırpınması şarttır... Bu mukaddes esasa yalnız Türkiye'deki kardeşlerimiz değil bütün cihan Türkleri aynı iman, aynı heyecan, aynı merbutiyetle bağlanmalıdırlar. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti yalnız Anadolu'yu değil Türk'ü Türkçülüğü ve bilnetice Türklüğü kurtaracak bir temeldir. Aksini düşünerek hariçteki Türkleri yalnız bir alem mevzuu telâkki edenler ne Türk inkılâbının hakikî manasını, ne de Türk dünyasındaki cereyanların mana ve mahiyetlerini ve ne de cihan siyasetindeki milliyet düsturunun yarattığı harikaların hikmetini kavrayamamış olanlardır. Bunlar da ne tam Türkçü, ne tam halkçı ve ne de tam inkılâpçı olmayanlardır. Millî siyasetin devlet siyasetinin temeli olması lâzım geldiğine yalnız son facialar değil bütün Osmanlı tarihi, bütün Türklük tarihi en büyük ve en kat'î birer şahittirler. Millet devlet için değil, devlet millet için kurulur ve yaşar. Milletçilik devletçiliğe değil devletçilik milletçiliğe esas olmağa çalışır. Millet devlet hudutlarıyla parçalanmaz; devlet milleti toplamağa çırpınır. Hiç olmazsa millî harsı, millî imanı kuvvetlendirmeğe çalışır ve millî varlığı mahvedenlere karşı tedbir alır. Bilhassa asrımızda hangi devletin millî bir siyaseti yoktur... Hangi millet devleti bu gayeye hadim kılmıyor ? ... Evet bunu bugün bile anlayamayanlar da vardır. Her gün bir parça daha mahvedilen, varlıkları, servetleri hatta namusları bile paymal edilen, harsları, dilleri temelinden yıkılmağa uğraşılan hariçteki Türklerin bugün bile teselliden olsun mahrum kalmalarını tabii telâkki eden devletçileri görüyoruz. Fakat tarih durmuyor. Hakkın, adaletin, milli siyasetin bütün Türk ülkelerinde de tahakkuk edeceği gün herhâlde gelecektir. Adaletin boş olmadığını ulu Tanrı onların tarihleriyle de ispat edecektir.

Rus inkılâbından sonra Kırım Halk Cumhuriyeti'nin ilânında ve kurulmasında bir derece çalışmış ve bu mukaddesatı Bolşeviklere karşı müdafaada mağlûp düşerek Türkiye'ye iltica etmiştim... 1918 senesi başlarında İstanbul'da en selâhiyattar bir zatla görüştüğüm zaman kendisinin bir sualine cevaben "Kırım Halk Cumhuriyeti'nin mümessili" olduğumu söylemiştim... O zat "Halk Cumhuriyeti... Fakat biz aristokrat bir milletiz!" demişti. O anda Türk tarihinde tam manasıyla millî bir yolun açılabilmesi için her tarafta halkımızın kendi mukadderatına kendisinin hâkim olması lüzumunu yüreğim sızlayarak duymuştum...

Türkiye'de Cumhuriyetin tahakkuku, tarihi, dili, kanı, imanı bir olan bütün Türklüğün kaynaşması ve yarınki Türk illeri cumhuriyetlerinin millî siyasî bir yolda anlaşmaları için her türlü kaydı ve şartı tabiî olarak ortadan kaldırıyor ki, bundan tam inkılâpçı Türkçülerin sevinmeğe, Türk milli vicdanının ümitlenmeğe yerden göğe kadar hakları vardır...

Buna binaendir ki, Türkiye Cumhuriyeti'ni kuranları yalnız Türkiye tarihi değil bütün Türk milletinin istikbali hürmet ve minnetle selâmlar... ve bu uğurda kurban düşenleri rahmetle, tazimle yad ve tebcil eyler...

Kırımlı
Cafer Seyyid Ahmed

Emel Mecmuası,
1 Kasım (Teşrinisâni) 1933, s. 1-8, 40.

* Biz ilmî görüşlere ve sözlere karşı fiiliyat ile üstünlük kurmayı tercih ettik.

** Fiiliyatı söze tercih edebilen.

Rumi ve Miladi Takvimler - XII

A. NECATİ AKGÜR
Dr. Müh., Türk Tıp Tarihi Kurumu üyesi

Biraz da çeşitli yayın ve kitaplarda çok karıştırılan bir konu, *Eski Mısır takvimi yılbaşısı* (1 Tût) üzerinde duralım:

Söz konusu takvim 365 tam (kesirsiz) günlüydü; bu yüzden de 365 1/4 günlü Jülyen takvimine göre, 4 yılda 1 gün ölçüsünde olmak üzere bir kayma/oynama gösterir ve 1461 Mısır yılı = 1460 Jülyen yılı aralıklarla yılbaşı Jülyen takviminin aynı bir gününe gelirdi. Batlamyus, 140 yılında, Sirius'un helyak doğuşuna da rastlayan yılbaşısının 19 Temmuz'a (Jülyen) geldiğini belgelemişti. Böylece,

1	Tût	1	=	19	Tem	140	Jül.	ya da	1	Tût	1	=	19	Tem.	140	Jül.
1	"	5	=	18	"	144	"	"	2	"	5	=	19	"	144	"
1	"	9	=	17	"	148	"	"	3	"	9	=	19	"	148	"
:	:	:	:	:	:	:	:	:	:	:	:	:	:	:	:	:
1	Tût	1462	=	19	Tem	1600	"	"	1	Tût	1462	=	19	Tem.	1600	"

Örneğinde olduğu gibi, 1 Tût, 140'tan ileriye ve geriye doğru 1460 Jülyen yılı aralıklarla, 1600'de, MÖ 1321, 2781, 4241'de de 19 Temmuz Jülyene gelecektir.

Öte yandan, 140 yılında, Jülyen 19 Temmuza gelen 1 Tût, Miladi takvimde, bir gün çıkarmayla, 18 Temmuza gelmektedir [Dökümde 140 (197) yılı satırına 19 Temmuz yazalım. Bir üstteki 325 (Miladi) satırında bu sayı okunacaktır].

Böylece,

1 Tût = 19 Temmuz 140 Jülyen = 18 Temmuz 140 Miladi'dir.

Bu çevirmeyi 1600, MÖ 1321, 2781 ve 4241 yılları için de yaparsak:

	Jülyen			Miladi	
1 Tût =	19 Temmuz	1600	=	29 Temmuz	1600
1 Tût =	19 Temmuz	140	=	18 Temmuz	140
1 Tût =	19 Temmuz MÖ	1321	=	6 Temmuz MÖ	1321
1 Tût =	19 Temmuz MÖ	2781	=	25 Haziran MÖ	2781
1 Tût =	19 Temmuz MÖ	4241	=	13 Haziran MÖ	4241

olacaktır. Yani yılbaşı, bu yıllarda, Jülyen aynı bir güne (19 Temmuza) geliyorken, Miladi başka başka günlere gelmektedir.

Bu örneklerde de görüldüğü üzere, Jülyen'den Miladi'ye geçişte yıl sayısı önemlidir. Ancak kimi verilerde yıl sayısı verilmemekte ya da bilinmemektedir. Örneğin cemreler, Rumi (Jülyen) 7, 14, 21 Şubat günlerinde, havaya, suya ve toprağa düşerler. Bunların hangi yılda takvime girdikleri bilinmemektedir. Bunlar (aslında yanlış olmakla birlikte) sanki günümüzdeymişler gibi düşünülerek, 13 gün eklemesiyle Miladi'ye dönüştürülürler. Böylece,

cemre, havaya	: Jülyen	7	Şubat =	Miladi	20	Şubat
suya	: Jülyen	14	Şubat =	Miladi	27	Şubat
toprağa	: Jülyen	21	Şubat =	Miladi	6/5	Mart (olağan/artık yıl)

günlerinde düşecektir.

Miladi günleri Jülyen'e çevirme işine gelince.

Uygulamada bu türden çevirmelere pek gereksinme duyulmaz. Ancak kimi yazı ve kitaplarda görülen yanlış bilgi ve değerlendirmeleri kavrayıp açığa kavuşturabilmek yönünü düşünürsek, bu işin de kuralını bilmek gerekecektir. Bu çevirme, doğal olarak, Jülyen'den Miladi'ye yapılan çevirmelerin tersi olduğundan, orada izlenen yolun da tersi yolunda gidilecektir.

Örneğin Eski Mısır'da, *Sirius'un helyak doğuşu*nu ele alalım. Bu bir doğa olayıdır; her yıl, yılın aynı bir gününde yinelenir. Bu nedenle de, yanılgılı/yanlış olduğu bilinen Jülyen takvimine değil, düzeltilmiş/doğru olan, yani gerçek zamanı ölçen Miladi takvime uyacaktır. Dolayısıyla helyak doğuş gününün Miladi takvime göre verilmesi gerekir.

Batlamyus, 140 yılında, Sirius'un helyak doğuşunun Eski Mısır yılbaşısı gününe (1 Tût), onun da 19 Temmuza (Jülyen) geldiğini belgelemişti; buysa Miladi 18 Temmuza gelmekte-

dir, demiştik:

Sirius'un helyak doğuşu = 1 Tût = 19 Temmuz 140 Jülyen = 18 Temmuz 140 Miladi

Demek oluyor ki bu olay, her yıl, Miladi 18 Temmuzda yinelenecektir. Yani Sirius, 140 yılında olduğu gibi, MÖ 1321, 2781, 4241, MS 1600 yıllarında ve günümüzde, yani bütün zamanlarda hep Miladi 18 Temmuzda helyak doğuş yapacaktır. [Aslında bu MÖ 1321, 2781, 4241 yılları (140'ın başındakiler) Sirius'un helyak doğuşuyla değil, Eski Mısır yılbaşısı (1 Tût) ile ilgilidir. Ancak bunlar hep birbirine karıştırıldığı için, biz de konuya açıklık getirebilmek düşüncesiyle bu yılları ele aldık.]

Şimdi Miladi 18 Temmuzun bu yıllardaki Jülyen karşılıklarına gelelim. Dökümde 325 yılı satırına 18 Temmuz yazdıktan sonra, yukarı doğru azalarak 17, 16, 15, ... aşağı doğruysa çoğalarak 19, 20, 21, ... Temmuz diye gidiyoruz ya da Miladi 18 Temmuza 13, 24, 36 gün ekliyor ve 18 gün çıkarıyoruz. Böylece Sirius'un helyak doğuşu günleri,

	Miladi		Jülyen	
26 Hâtur	= 18 Tem	1999	= 5 Tem	1999. Yazın 27. günü
25 Mesrâ	= 18 Tem	1600	= 8 Tem	1600. Yazın 27. günü
16 Bâbeh	= 18 Tem	325	= 18 Tem	325. Yazın 27. günü
1 Tût	= 18 Tem	140	= 19 Tem	140. Yazın 27. günü
13 Tût	= 18 Tem MÖ	1321	= 31 Tem MÖ	1321. Yazın 27. günü
24 Tût	= 18 Tem MÖ	2781	= 11 Ağu MÖ	2781. Yazın 27. günü
6 Bâbeh	= 18 Tem MÖ	4241	= 23 Ağu MÖ	4241. Yazın 27. günü

ne gelecektir. [Burada örneğin yılbaşıları veren ilk dökümde, MÖ 1321'de

	Jülyen		Miladi	
1 Tût	= 19 Tem.	-	6 Tem.	MÖ 1321
2 Tût	= 20 Tem.	-	7 Tem.	MÖ 1321
3 Tût	= 21 Tem.	-	8 Tem.	MÖ 1321
: :	: :		: :	:
13 Tût	= 31 Tem.	-	18 Tem.	MÖ 1321

olacaktır.]

140 yılı verisi ve ona dayandırılarak bulunan bu eldeler, bize, Eski Mısır tarihi uzmanları ile bilim tarihçilerinin içine düştükleri önemli bir bilimsel yanılgıyı da haber veriyor: Yazı dizimizden hatırlarsınız, 1789 devriminin ardından, Fransa'da, toplumsal/bilimsel bir uyanış görülmektedir. Özellikle Eski Mısır uygarlığı, bilginlerin ilgisini çekiyordu. 1792'de yürürlüğe konulan Fransız Cumhuriyet takvimi, Fransız biliminin bir anıtı değil, Eski Mısır takviminin tam bir kopyasıydı. 1789 yazında, Napolyon Mısır'a asker çıkardı; döneminin tanınmış bilginlerini de yanında bulunduruyordu. Bu bilginler Eski Mısır uygarlığına bir kere daha hayran kaldılar ve onu Avrupa bilimine taşıdılar. Büyük Fransız bilgini Jean François Champollion (1790-1832), 1822'de hiyeroglifleri çözmeyi/okumayı başardı (III nolu yazı).

Ve Batlamyus'un, Eski Mısır takvimiyle Jülyen takvimi arasındaki ilişkiyi, Sirius'un helyak doğuşunu da olaya katarak veren 140 yılı belirlemesini 1700 yıllık uykusundan uyandıran Eski Mısır tarihi uzmanları, kuşkusuz, dönemin gökbilimci ve matematikçilerine de danışarak, MS 140'dan 1460 yıl aralıklarla geriye gidip, MÖ 1321, 2781, 4241 yıllarına ulaştılar. Eski Mısır takvimi yılbaşısı (1 Tût) bu yıllarda da Jülyen 19 Temmuza geliyordu (burası doğru). Öyleyse Sirius da yine bu yıllarda bu günde helyak doğuş yapacaktı ve buna göre de Eski Mısır takviminin başlangıcı yani yürürlüğe konuluşu da yine bu günlerde (19 Temmuz MÖ 4241 ya da MÖ 2781 Jülyen) olmalıydı.

Ne var ki az önce verdiğimiz ikinci döküm bunu doğrulamamaktadır.

Gerçekten, MÖ 1321, 2781, 4241'de 1 Tût = 19 Temmuz Jülyen'e geliyordu (ilk döküm); ama Sirius'un helyak doğuşu bu günlere gelmiyordu (İkinci dökümde helyak doğuşun, MÖ 1321'de 13 Tût = 31 Temmuz Jülyen'e, MÖ 2781'de 24 Tût = 11 Ağustos'a ve MÖ 4241'de 6 Bâbeh = 23 Ağustos'a geldiği görülmektedir.) Demek MS 140'dan (1461 x 365 = 1460 x 365,25 = 533 265 gün şeklindeki Eski Mısır-Jülyen karşılaştırmasıyla bulunan)1460 yıl gerilere gitmekle elde edilmiş olduğunu bildiğimiz MÖ 1321, 2781, 4241 yılı eldeleri Eski Mısır yılbaşısı (1 Tût) için doğru, ancak Sirius'un helyak doğuşu için yanılgılı/yanlıştırlar.

Doğru sonuca varabilmek için, az önce de söylediğimiz gibi, bir doğa olayı olan ve dolayısıyla düzeltilmiş/doğru Miladi takvime uygun olarak verilmesi gereken Sirius'un helyak doğuşu gününe göre hesaplamayı değiştirmemiz gerekiyor. Helyak doğuş 140 yılında Miladi 18 Temmuza gelmekteydi. Buna göreyse,

Sirius'un helyak doğuşu = 18 Temmuz Miladi

verisini temel almamız gerekmektedir. Buna göre de, Eski Mısır-Miladi karşılaştırması,

1509 x 365 = 1508 x 365,2425 = 550 785 gün

hesabıyla,

1509 Eski Mısır yılı = 1508 Miladi yılı

olarak eşitlenecektir.

Şimdi MS 140'dan 1508 yıl aralıklarla geriye gidersek MÖ 1369, 2877, 4385 yılları elde edilecek, buna göre de, Eski Mısır yılbaşısına da (1 Tût) denk düşen, Sirius'un helyak doğuşu günleri,

Es. Mısır	Miladi		Jülyen	
26 Hâtur	= 18 Tem	1999	= 5 Tem	1999. Yazın 27. günü
1 Tût	= 18 Tem	1648	= 8 Tem	1648. Yazın 27. günü
16 Bâbeh	= 18 Tem	325	= 18 Tem	325. Yazın 27. günü
1 Tût	= 18 Tem	140	= 19 Tem	140. Yazın 27. günü
1 Tût	= 18 Tem MÖ	1369	= 31 Tem MÖ	1369. Yazın 27. günü
1 Tût	= 18 Tem MÖ	2877	= 12 Ağu MÖ	2877. Yazın 27. günü
1 Tût	= 18 Tem MÖ	4385	= 24 Ağu MÖ	4385. Yazın 27. günü

olacaktır. Yani Eski Mısır takviminin uygulamaya konuluşunu, bir başka deyişle başlangıcını (MÖ 4241 ya da 2781'e değil) MÖ 4385 ya da MÖ 2877 yılına getirmemiz; Eski Mısır tarih ve uygarlığının ortaya çıkışını (Mısır birliğinin kuruluşunu) da bunun birkaç yüzyıl öncesinde aramamız gerekmektedir. (Daha önce de değindiğimiz gibi, Afetinan'ın kitabında, s. 60'ta, birliğin kuruluşu MÖ 3315 ya da 3197'ye getiriliyor.)

Benzeri yolda bir doğa olayı olan *Nil'in yıllık taşması* için de aynı şeyleri söyleyebiliriz. Bu olayı tarihleyen en eski kaynak, bilindiği gibi, tarihçilerin babası-pîri olarak tanıdığımız Herodotos'un (MÖ 490-425) *Tarih*'idir. Bu günü Heredotos "Nil suları yaz gündönümünden (Miladi 22/21 Haziran)

başlayarak yüz gün süreyle kabarıyor" diyerek belirlemektedir (II kitap 19 ve yazı dizimizde I no. s. 46). Daha sonra Ebû r-Reyhan el-Beyrunî'de *Âsâr ül-Bâkıye*'sinde (s. 258) Nil'in taşmaya başlamasını (1000 yılı öncesinde) 16 Haziran, yaz gündönümünü de, olağan yıllarda 17, artık yıllarda 16 Haziran yani yine aynı günde olarak veriyor. Osmanlı müneccimbaşı takvimleri'ndeyse (1750'lerde) Nil'in taşmaya başlaması (İbtidâ-i füzûnî-i Nil) yine 16 Haziran, yaz gündönümü (evvel-i fasl-ı sayf) 11/10 Haziran olarak veriliyor. Biz de buna göre,

Nil'in taşmaya başlaması = Yaz gündönümü = 22 Haziran Miladi

olarak alabiliriz. Böylece bu olay da,

	Miladi		Jülyen	
Günümüzde	: 22 Haz 1999	=	9 Haz 1999.	Yazın ilk günü
1648'de	: 22 Haz 1648	=	12 Haz 1648.	Yazın ilk günü
325'te	: 22 Haz 325	=	22 Haz 325.	Yazın ilk günü
140'da	: 22 Haz 140	=	23 Haz 140.	Yazın ilk günü
MÖ 1369'da	: 22 Haz MÖ 1369	=	5 Tem MÖ 1369.	Yazın ilk günü
MÖ 2877'de	: 22 Haz MÖ 2877	=	16 Tem MÖ 2877.	Yazın ilk günü
MÖ 4385'te	: 22 Haz MÖ 4385	=	28 Tem MÖ 4385.	Yazın ilk günü

günlerine gelecektir. [Nil üzerinde, özellikle yakın zamanlarda yapılandırılmış olan çok sayıdaki barajlar nedeniyle, Nil'in yıllık taşmaları artık görülmemektedir.]

Her iki dökümden de açıkça görüleceği üzere, Nil'in taşmaya başlaması (değişik iklim koşullarından ötürü, belki kimi yıllarda birkaç günlük bir gecikme ya da erkene gelme olabilir) ile Sirius'un helyak doğuşu arasında 26 günlük bir zaman farkı görülmektedir (18 Temmuz - 22 Haziran = 26 gün).

Bu söylediklerimizin ışığı altında, şimdi, Ord. Prof. Yusuf Ziya Özer'in *Mısır Tarihi*'nde (Türk Tarih Kurumu yay., 1987, s. 34) yazılanlara bakalım:

"Helyopolis, Memfis (bugünkü Kahire) yöresi için 5'inci ya da 4'üncü binyılın Gregoryen (Miladi) takvimine göre 15 Haziran ve Jülyen takvimine göre 19 Temmuza rastlayan günde, Mısır gökbilimcileri gökyüzünde parlak bir işaret gözlemlediler. Sabahın en parlak yıldızı olan Sothis-İzis (şimdiki Sirius)'un şafak vakti doğu ufkunda doğan Güneşle birlikte aynı yükseklikte doğmuş olduğunu gördüler. Bu gökyüzü olayı yani Sothis'in doğuşu ki buna biz Sothis yıldızının Güneşle birlikte doğuşu diyebiliriz, yeryüzü üzerinde hayret verici bir olay ile birleşti. Çünkü aynı günde Memfis halkı, Nil'in uzun kurak aylardan sonra adeta kurumuş olan yataklarına suların geldiğini görmüşlerdir."

Şimdi dökümde 325 yılı (Miladi) satırına 15 Haziran yazar da, aşağı doğru artarak 16, 17, 18, ... Haziran diye inersek, MÖ 4028 yılı satırında Jülyen 19 Temmuz gününe varırız (burası doğru). Yani

19 Temmuz MÖ 4028 Jülyen = 15 Haziran MÖ 4028 Miladi'dir.

Ancak bu günde, Mısırlı gökbilimciler gökyüzünde parlak bir işaret, yani Sirius'un helyak doğuşunu görmüş olamazlar. Çünkü helyak doğuş, az önce değindik, MÖ 4385'te, Jülyen 24 Ağustos, Miladi 18 Temmuzdadır. MÖ 4028'deyse helyak doğuş, bundan 3 gün farklı olarak, Jülyen 21 Ağustos, Miladi yine 18 Temmuzdadır (Jülyen 19 Temmuz, Miladi 15 Haziranda değildir. Yanlış 1.). Sonra, Memfis halkı, aynı gün, Nil'in taşmaya başlamasını da görmüş olamazlar. Çünkü taşma olayı, MÖ 4385'de Jülyen 29 Temmuzda, MÖ 4028'deyse 26 Temmuzda, Miladi 22 Hazirandadır. Bu iki olay, hiçbir zaman, aynı güne gelmemiştir; aralarında 26 gün farkı bulunmaktadır (Yanlış 2). Doğrusu: MÖ 4241'de, Eski Mısır takviminin yılbaşısı, 1 Tût = 19 Temmuz MÖ 4241 Jülyen = 13 Haziran MÖ 4241 Miladi'ye gelmektedir (15 Hazirana değil).

Ayrıca, yine aynı sayfadaki sonuncu paragrafta, "İmdi Sothis'in Güneşle birlikte doğuşu ile yeryüzünde Nil'in taşması yeniden oluşuncaya değin geçen zamanı sene mebdei (yılbaşı) olarak aldılar" deniyor. Bu cümle, iki parçaya bölünerek şöylece düzeltilmelidir: Sirius'un helyak doğuşu ile Nil olayının art arda iki yinelenişi arasında geçen zamanı bir yıl süresi; Sirius olayının gerçekleştiği günü de (18 Temmuz MÖ 4385 ya da 2877 Jülyen) takvim başlangıcı olarak aldılar.

Benzeri yanlışlar Afetinan'ın kitabında da (1982, s. 28-29) görülmektedir: "Sirius'un helyak doğuşunun Memfis'te görüldüğü sabah (19 Temmuz) yılın ilk günü sayılmıştır." Çok yanlış. Helyak doğuş, yalnızca 140 yılında Jülyen 19 Temmuza ve o da yılbaşına rastlamıştır. "Yılın birinci günü olarak Sothis bayramı kutlanırken (19-20 Temmuz) Memfis'te Nil'in ilk taşma alâmetleri beliriyor." Yanlış. Yılbaşı, 1 Tût, MS 139 da Jülyen 20 Temmuz'a, 140'daysa 19 Temmuz'a gelmişti ve bu günün Nil'in taşmasıyla bir ilgisi yoktu; çünkü Nil bundan 26 gün önce taşmaya başlamıştı; yalnızca Sirius'un helyak doğuşu söz konusuydu. "Bu iki doğa olayının karşı geldiği bu günü senebaşı yapmak Mısırlılara çok çekici gelmiştir". Yanlış. Bu iki olay hiçbir zaman aynı güne gelmez ve yalnızca helyak doğuş, ancak 140 yılında yılbaşı olmuştur. "Onun için Mısırlılar bu durumun yeniden oluşacağı zamana değin geçen dönemi bir yıl saymışlardır." Bu cümle doğrudur.

Günümüzde de, yazılarında takvim konusuna değinen kimi yazarlar okurlarına yanlış bilgiler vermektedirler. Örneğin Melih Cevdet Anday'ın "Yılbaşı Yarenliği" başlıklı yazısına bir bakınız (*Cumhuriyet*, 8 Ocak 1988, s. 2): "İlkçağda yaşayan toplumlar içinde en sağlam takvimi kurmakla tanınan Mısırlılar, Sirius yıldızının görünmesi ile Nil'in taşmaya başladığına mim koyarak gittiler zaman bölümlemesine. Ama bu iki olay her yıl rastlaşmıyordu, arada altı saatlik bir gecikme oluyordu. Bu yüzden Sirius yıldızının doğuşu dört yılda bir uyumsuzluk yapıyordu. Bu iki olay ancak 1460 yılda bir aynı güne geliyordu. Mısırlılar bu günü bayram günü tanımışlardı...". Bu iki olay zaten hiçbir zaman rastlaşmaz. Yalnız burada altı saat ve dört yıldan söz edildiğine göre, bu doğa olaylarının 365 günlü Eski Mısır takvimine uymadıkları anlatılmak istenmiş olmalı; ancak anlatım böyle değil. Ayrıca, bu iki olay değil, ancak Eski Mısır yılbaşısı 1460 yılda bir Jülyen aynı güne gelir. Ve bu söylenenlere bakılırsa, Mısırlılar 1460 yılda bir bayram edebiliyorlardı. Yani kısaca, yazıda doğru olan hiçbir şey yok.

Bir başka örnek: Biz, "Nevrûz" başlıklı bir yazımızda (*Cumhuriyet*, 20 Mart 1996, s. 2), Oniki hayvanlı Türk takvimi'nin Ay-Güneş takvimleri sınıfına girdiğini; dolayısıyla aylarının, Hicri takvimde olduğu gibi, 29-30 günlü Ay ayı olduğunu; yılın da kimi 12 kimi de 13 ay çektirildiğinden 354/5 ya da

383/4 gün olacağını; yılbaşısının ise kışın tam ortası olan Miladi 4 Şubata en yakın Hicri aybaşı günü olduğunu söyledikten sonra, yılbaşı gününün 1992'de 1 Şa'ban = 4 Şubata, 1993'te 1 Şa'ban = 23 Ocak'a, 1994'te 1 Ramazan = 11 Şubat'a geldiğini belirtmiştik. Böylece Türk takviminin , Nevrûz yani 21 Mart ilkbahar ılımmı ile uzak-yakın hiçbir ilişkisi olmadığını sanırım, iyice anlatmış olduk. Ertesi günü 21 Mart, daha ertesi günü 22 Mart. Gazetenin tanınmış köşe yazarı Mustafa Balbay, ilk sayfadaki "Gündem" başlıklı ve yine Nevrûz konulu yazısında (yazının devamı gazetede s. 19'da), sonuncu sütunun en başında, "Nevrûz'un Orta Asya'da da ayrı bir anlamı var. Oniki hayvanlı Türk takviminde yılbaşı 21 Marttı" demez mi!

İşin kötüsü, böylesine yanlış bilgiler, sonradan insanların kafasından bir türlü sökülüp atılamıyor.

Yine birkaç yıldır gazetelerde yazarlar, örneğin geçen yılın (1998) ortalarındayken "21'inci yüzyıla 1,5 kaldı" deyip duruyorlardı. Şimdilerde, hatırlatanlar oldu herhalde, artık "2000'e" demeye başladılar. Ben bunu, vaktiyle, Hicret'in 15'inci yüzyılına girerken de yazmıştım (Bakınız: *Yıllarboyu Tarih*, Aralık 1980): Biliyorsunuz, sıfır yılı yoktur; yıllar

MÖ ... 4, 3, 2, 1, MS 1, 2, 3, 4, ...

diye gider. Böyle olunca, 1'inci yüzyıl 1'den başlar 100'de biter ve 101 ile 2'inci yüzyıl başlar [Eğer 99'da bitseydi adına, "yüzyıl" değil, "doksandokuzyıl" denirdi]. Giderek, 20'nci yüzyıl da 1901'de başlayıp 2000'de bitecek ve 2001 ile 21'inci yüzyıl başlayacak.

Zaten bizde, eskiden beri çocuklarımızın, insanlarımızın yaşları da bilinmez. Örneğin bizim büyük kızlar 18 Eylül 1961 günü doğdular (ikizdirler). 17 Eylül 1962 günü henüz 1 yaşında değillerdi; 18 Eylül 1962 günüyse 1 yaşını bitirdiler yani 1 yaşında oldular. Buna göre de, 1999-1961 = 38 hesabıyla, 18 Eylül 1999 öncesinde 37, sonrasındaysa 38 yaşındadırlar.

II Ramses'in saltanatının (MÖ 1298-1232) 23'üncü yılı hangi yıldır? Bir defa, MÖ 1298-23 = MÖ 1275 değildir. MÖ 1298 = 1'inci yıl olduğuna göre, MÖ 1278 = 21'inci, MÖ 1277 = 22'inci ve MÖ 1276 = 23'üncü yıldır.

Batlamyus "1 Tût = 19 Temmuz 140 Jülyen" demişti. Bundan 1460 yıl önce, yine 1 Tût = 19 Temmuz Jülyen olacaktı. Peki ama bu yıl MÖ hangi yıldı? (Yineleyelim: MS 140-1460-140 = MÖ 1320 değildir.)

MS yıllarını 5000 yıl eklemeyle gösterirsek,

MS	140	=	5140
:	:	:	:
MS	1	=	5001
MÖ	1	=	5000
"	2	=	4999
"	3	=	4998
:	:	:	:

olacaktır. Buna göre,

1. adım: 5000 + 140 = 5140'tan 1460 çıkarınız:

	MS	140	= 5140
-		1460	= 1460
		?	= 3680

kalır ki şimdi soru, "bu 3860 yılının MÖ karşılığı nedir?" şekline dönüşmüş oluyor. Buysa, 5000 = MÖ 1 olduğuna göre,

$$1320 \left(\begin{array}{cc} 5000 = MÖ & 1 \\ 3680 = MÖ & 1321 \end{array} \right) 1320 \text{ ise dir.}$$

Buna göreyse,

2. adım 5000'den 3680'i çıkarınız. 1320 kalacaktır. MÖ 1'den 1320 yıl farkı olan yılsa MÖ 1321'dir. O halde,

Sonuç: Eski Mısır takvimi yılbaşısı,

1 Tût = 19 Temmuz 140 Jülyen
= 19 Temmuz MÖ 1321 Jülyen
= 19 Temmuz MÖ 2781 Jülyen
= 19 Temmuz MÖ 4241 Jülyen

olacaktır.

Ord. Prof. Yusuf Ziya Özer'in kitabında (s. 36) ve Afetinan'da (s. 29) söz konusu yıllar, yanlış olarak, MS 141, MÖ 1321, 2781, 4241 şeklinde verilmektedir. *Encyclopaedia Britannica* (1971) "Calendar" maddesinde (c. 4, s. 620) yine yanlış olarak, MS 139, MÖ 1321, 2781, 4241 deniyor. Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı'nın *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp* (Türk Tarih Kurumu yay. 1982, s. 79/80) adlı kitabındaysa, dönüşüm süresi 1456 yıl olarak alınıp adı geçen yıllarda 139, MÖ 1317, 2773, 4228 olarak verilmektedir. Oysa MS 139'dan 1456 yıl aralıklarla geriye gidilirse 139, MÖ 1318, 2774, 4230 yıllarına; 1455 yıl aralıklarla gidilirse 139, MÖ 1317, 2772, 4228 yıllarına ve 140'tan 1456 yıl aralıklarla gidilirse 140, MÖ 1317, 2773, 4229 yıllarına varılır. Ayrıca,

1460 x 365,25 = 1461 x 365 = 533 265 gün, ancak 1456 x 365,25 = 531 804 ve

1457 x 365 = 531 805 gündür.

İşte Celali takviminde de söylediğimiz gibi, yazı dizimizin amacı en başından beri anlatmaya çalıştığımız üzere, takvimbilimi tarihinde ya da insanlık tarihinde, binlerce yıl süren araştırmaların amacı, günleri mevsimler içerisindeki gerçek yerlerine oturtmak ve dolayısıyla doğru bir tarihleme verebilmek olmuştur. Ve bizim 365 1/4 günlü Rumi (Jülyen, İskender, Kıptî vb) takvimlerin düzeltilmesi/iyileştirilmesi deyişlerinden anladığımız/anlatmak istediğimiz de budur.

Bu açıklamaların ışığı altında Miladi takvimi tanımaya çalışırsak: Miladi takvim, 365 1/4 günlü oluşu dolayısıyla gerçek güneş yılına göre 128 yılda 1 gün yanılgılı olan ve bu nedenle de mevsimlere tam olarak uymayan, bir başka deyişle doğru tarihleme veremeyen Jülyen takviminin, düzeltilip iyileştirilerek, 365, 2425 günlü, yanılgısı giderilmiş, dolayısıyla mevsimlere tam olarak uyar ve doğru tarihleme verir duruma getirilmiş şeklidir diyebiliriz.

Bu tanım, görüyorsunuz, daha önce verdiğimiz Celali takvimi tanımının aynıdır. Buradan da anlaşılıyor ki Celali takvimi ile Miladi (Gregoryen) takvimi ikiz kardeş gibidirler. İkisi de, mevsimlere tam olarak uymadığı bilinen 365 1/4 günlü Rumi (Jülyen ve İskender) takvimlerinin düzeltilerek eksikleri ve yanılgısı giderilmiş, geliştirilmiş, iyileştirilmiş şekilleridir. İkisi de, ilkbahar ılınımı gününü, binyıllar boyunca, hep 21 Mart'ta (artık yıllarda 20 Mart'ta) tutabilmek için yapılandırılmışlardır. En başta, konuya girerken verdiğimiz takvimlerin sınıflandırılması dökümünde de bu eşdeşlik görülmektedir.

Aslında, biliyorsunuz, Fatih ile onun öncesi (1582 öncesi) dönemlerinde Miladi takvim yoktu.

II Ramses ve Hammurabi dönemlerindeyse (MÖ 238 öncesi) Rumi takvim de yoktu. Ancak biz, anlamayı olanaklı kılsın ve tarihle uğraşanlara kolaylık olsun diyerekten, varmış ve kullanılıyormuş şeklinde düşünürüz.

Hicri günleri Rumi/Miladi günlere çevirme kitaplarının, yine biliyoruz hemen hepsi, 1582 öncesi günlerini Jülyen (Rumi) takvimi günlerine, 1582 sonrası günlerini Miladi (Gregoryen) takvimi günlerine çevirirler. Bu bakımdan araştırıcı/çevirici arkadaşlarımız, 1582 öncesi çevirmelerinin, adı konmamış da olsa, Hicri'den Jülyen'e olduğunu bilmelidirler.

Biz, düzenlediğimiz dökümde, 1582 sonrası için Miladi takvimin 400 yılda 3 gün şeklindeki artıklama kuralını, 1582 öncesi içinse 128 yılda 1 gün kuralını uyguladık. Kimi Avrupalı yazarlarsa, örneğin P. V. Neugebauer (*Hilfstafeln zur technischen Chronologie*, döküm 15), bütün dönemler için 400 yılda 3 gün kuralını vermektedirler. Bu durumda, ilkbahar ılımını 325'te yani 300-400 arasında değil, 200-300 yılları arasında 21 Mart'a getirilmektedir. Biz bu uygulamayı doğru bulmuyoruz.

Yıl	İlkbahar girişi	Ekl.gün/çık. say.
2100		
1900	8 Ma	+13 gün
	9 "	+12 "
1800	10 "	+11 "
1700	11 "	+10 "
1500	12 "	+9 "
1400	13 "	+8 "
1300	14 "	+7 "
1100	15 "	+6 "
1000	16 "	+5 "
900	17 "	+4 "
700	18 "	+3 "
600	19 "	+2 "
500	20 "	+1 "
300	21 "	0 "
200	22 "	-1 "
100	23 "	-2 "
MÖ 101	24 "	-3 "
201	25 "	-4 "
301	26 "	-5 "
501	27 "	-6 "
601	" "	"

Jülyen takviminden Miladi'ye geçişte, gün ilerletmesi dışında bir değişikliğe gidilmedi. Yıl sayılaması, yılbaşı, ay adları ve ayların gün sayıları aynen korundu.

Katolik Avrupa dışında öbür Avrupa devletlerinin Jülyen takviminden Miladi'ye geçişleri uzun yıllar sonra oldu. Örneğin İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri 1752'de, Rusya 1917'de, Yunanistan 1923'te bu geçişi gerçekleştirdiler. Bizdeyse geçiş iki aşamada oldu. İlkinde 1917'de, Osmanlı Millet Meclisi, 28 Rebiulâhır 1335-8 Şubat 1332 gün ve 200 sayılı yasayla, günleri 13 gün ilerleterek (ancak yıl sayısını değiştirmeksizin) Miladi takvime geçti. İlgili yasa maddeleri şöyledir:

> Muaemlât-ı devlette takvim-i garbînin kabulü hakkında kanun.
>
> Madde 1. Tarih-i Hicri-i kamerî kemâkân (eskiden olduğu gibi) istimal edilmek şartıyla Devlet-i Osmaniye muamelâtda mebde-i takvim müstesnâ olmak üzere takvim-i garbîyi kabul etmiştir. Binâenaleyh binüçyüzotuziki senesi şubatının onaltıncı günü binüçyüzotuzüç senesi martının birinci günü itibar edilecektir.
>
> Madde 2. Sene-i hâliyenin onüç gün kısalmasından dolayı mükellefînin tekellüf tahakkukatından birşey tenzil edilmeyecektir.

İkinci aşamadaysa, Cumhuriyet döneminde, 1926 başında, 9 Cemâziyelâhır 1344-26 Kânunevvel (Aralık) 1341 gün ve 698 sayılı yasayla, yıl sayısı da 1900'lü yapılarak geçiş tamamlandı. İlgili yasa maddeleri şöyledir:

> Takvimde tarih mebdeinin tebdili hakkında kanun.
>
> Madde 1. Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde resmî devlet takviminde tarih mebdei olarak beynelmilel takvim mebdei kabul edilmiştir.
>
> Madde 2. 1341 senesi kânunevvelinin 31'inci gününü takip eden gün 1926 senesi kânunsânisinin (ocak) birinci günüdür.
>
> Madde 3. Hicri-kamerî takvim öteden beri olduğu üzere ahvâl-i mahsûsada kullanılır. Hicri-kamerî ayların mebdeini rasathane resmen tesbit eder.

Aynı gün 697 sayılı yasa ile de akşam başlangıçlı (gurûbî, alaturka) saatlerden öğle/geceyarısı başlangıçlı (zevâlî, alafranga) saat uygulamasına geçildi. İlgili yasa maddeleri şöyledir:

> Günün 24 saate taksimine dair kanun.
>
> Madde 1. Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde gün geceyarısından başlar ve saatler sıfırdan yirmidörde kadar sayılır.
>
> Madde 2. İzmit civarından geçen "Griniç"e nazaran otuzuncu derecede bulunan nısfınnehar dairesi bütün Türkiye Cumhuriyeti saatleri için esastır.

Miladi takvimde gün adı:

Miladi takvimde herhangi bir günün hafta günü adının bulunması biraz karışık bir hesaplamayı gerektirir: Bu da yanılmalara neden olabilir. Ancak, 1 Ocak 1'e göre değil de, 1 Ocak 325 Miladi = Cuma = 1'inci gün başlangıcına göre yapılacak hesaplama doğru sonuç verebilecektir. Bu bakımdan, en iyisi, Miladi günü Jülyen'e çevirdikten sonra gün adını bulmaktır. (Jülyen takviminde gün adı için, II nolu yazımızda ayrıntılı bilgi verilmişti.)

Örnek 24 Haziran 1999 Miladi'nin gün adı?

24 Haziran 1999 Miladi = 11 Haziran 1999 Jülyen'dir.

Buna göre,

11 Haz 1999 Jül. = 1998 Jül. yılı + 1 Oc 1999'dan 11 Haz 1999'a gün sayısı

= 1998 x 365,25 + 162'inci gün

= 729 769,5 + 162'inci gün (0,5 atılır)

= 729 931'inci gün

1 Oc	1
1 Şubat	32
1 Ma	60
:	:
1 Haz	152
11 "	162

öte yandan

1 Ocak 1 Jülyen = 1'inci gün = Cumartesi

olduğundan,

8, 15, 22, 29, ... (7n + 1)'inci yani 7'ye bölündüğünde 1 kalan veren günler de Cumartesi, 2 kalan veren günler Pazar, ... olacağından,

729 931 : 7 = 104 275,857 Jülyen haftası

7 x 0,857 = 6 = Perşembe'dir.

Sonuç: 11 Haziran 1999 Jülyen = 24 Haziran 1999 Miladi = Perşembe.

Not: Dökümler aracılığıyla çözüm için bkz. A. Necati Akgür, "Rumi-Miladi ve Hicri Takvimlerde Gün Adı Belirleme Meselesi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı 71, Nisan 1991.

(BİTTİ)

"YAŞANTI" SÖZCÜĞÜNÜ DİLİMİZE KAZANDIRAN, VAKİTSİZ ÖLMÜŞ BİR ŞAİR-YAZAR

Kemal Uluser

OSMAN NURİ AYDIN

Uluser araştırması, yazıda anılan değerli kişilerin yardımları olmasa yapılamazdı. Katkıda bulunan diğer kişileri de burada teşekkürlerimle anıyorum: M. Taner Koltuk, İsmail Sönmez (Kastamonu G. A. Lisesi Müdürü), Ömer Eyüboğlu (Trabzon Lisesi Müdürü), Yaşar Şakar (Cide Belediye Bşk.), Türkay Hadis (İst. Üniv. Edebiyat Fak. Öğrenci Bürosu Şefi).

Kemal Uluser (solda), Amasra'da komşuları Edhemağalar ailesi ile bir kayık gezintisi yaparken.

Sabahattin Batur, "Kemal Uluser'in Ölümü Münasebetiyle" başlıklı yazısında şöyle diyordu: [1]

> Kemal Uluser, dünyada biricik hakikat olan şey yaşamaktır, derdi. İnsanları hepimizden daha iyi bilir; dünyayı, yaşamayı hepimizden çok severdi. Hatta yaşama sevinci diye, isimlendirdiği kendi dünya görüşüyle bir çok meseleleri halledeceğine inanırdı. Bazı konuşmalarımızda sanatı, kemalizmi bu yolla izah etmeyi denemiş, bizi inandırmaya çalışmıştı. Bir aralık iznini alıp çıkaramadığımız derginin ismini bile "Yaşamak" koymuştuk.

Üniversitede felsefe öğrencisi iken, 29-30 yaşlarında ölen, Kemal Uluser için Nurullah Ataç şunları yazmıştı: [2]

> Perşembe günkü gazeteyi okurken yüreğim sızladı: Kemal Uluser ölmüş. Kendisini hiç görmemiştim, ancak yazılarıyla tanırdım; iki de mektubunu almıştım. O çocuktan çok şeyler bekliyordum. Gençler arasında oldukça iyi şiir yazanlar var, Kemal Uluser gibi temiz, düzgün nesir yazanını bilmiyorum. Nesir yazmanın bir takım parlak, yahut bilgin ağzı sözleri sıralamak değil, bir düşünceyi anlatmak, düşünmek olduğunu anlamıştı.

Uluser, M. Tayyip Uslu (1922-1946) ve Rüştü Onur'un (1920-1942) arkadaşlarıdır. Özellikle hemşehrisi olan Rüştü Onur'a daha yakındır ve onun sanatçı kişiliğinin oluşumuna önemli etkiler yapmıştır.[3]

O YILLARDA AMASRA'DA...

Kemal Uluser, 1914-1915 yıllarında Amasra'da dünyaya gelmişti. Babası Zonguldaklı Sepetçioğullarından Mustafa Efendi, annesi Amasralı Eyüceoğullarından Fatma Sabriye Hanım'dı. Amasra üzerine değerli incelemeleri bulunan tarihçi Necdet Sakaoğlu anlatıyor:[4]

> Kemal Uluser'in doğduğu, çocukluk ve ilk gençlik dönemlerini geçirdiği Amasra o yıllarda yoksul bir bucak merkezidir. Geçim kaynakları çok kısıtlı, işsizlik yaygın. Mısır tarımı, balıkçılık, çekicilik,[5] gemicilik ve gurbetçilik... geçim kaynaklarıdır. Zengin aile hiç yoktur. Çoğunluk yoksul olup pek az orta halli aile vardır. Eğitim bir ilkokulda verilmektedir. En yakın ortaokul Zonguldaktadır.

Uluser için *Doğu* dergisinde yayınlanan imzasız bir yazıda şunlar yazılıdır:[6]

> Amasra'da yoksul bir ailenin çocuğudur. Anasını ve babasını küçük yaşta kaybetmiş, büyükanası melek kanatları üstüne germiş, bütün varlığını ona vermiştir./.../ Kemal Uluser, talihsiz bir babanın talihsiz oğluydu. Sepetçioğlu diye anılan babası, uzun yıllar maden arama peşinde bütün servetini, takatini tüketerek yoksulluk içinde gözlerini yumdu.

Asıl mesleği fırıncılık olan babasının ve annesinin ölümünden sonra Kemal Uluser'i anneannesi Rukiye Hanım büyütür. Yöresel söyleyişle Ürge Anne olarak anılan Rukiye Eyüce, Amasralılarca halen sevgi ile anılmaktadır.

ÜRGE ANA

Rukiye Hanım ufak tefek, ama iradeli, onurlu, düşkünlüğünü asla belli etmeyen tipik bir Anadolu kadınıdır. Necdet Sakaoğlu onu şöyle anlatıyor:[7]

> Ben, Kemal Uluser'in yaşam öyküsünü 1960'larda Amasra'da kısa anekdotlarla dinlemiş; anneannesi Eyüce Ürge'yi de yakından tanımıştım.
> Bu nine-torun ikilisi dramatik bir öykünün kahramanları olarak, çok onurlu bir yaşam savaşı vermişlerdir. Kemal bu savaştan henüz 29-30 yaşında

Kemal Uluser'in 1920'li yıllarda okuduğu Amasra Küçük Liman'daki ilkmektep.

iken, yoksulluğa, hastalıklara daha fazla direnç gösteremeyerek çekilmiş; Eyüce Ürge ise, seferberlik mağduru binlerce Anadolu kadınının sabrını, metanetini paylaşarak -galiba- 1968'de 90 yaşlarında ölmüştür. Kemal Uluser'in doğum tarihi 1330 (veya 1331) I. Dünya Savaşının başladığı yıldır. Şu halde o, bir seferberlik çocuğu olarak dünyaya gözlerini açmış; bir süre sonra da anasız babasız bir yetim olarak, ahşap evi, küçük bahçesi dışında bir varlığı ve geliri olmayan anneannesinin himayesinde kalmıştır. Kemal Uluser'in otuz yıllık ömründe bir anlık gönenç olmadığı gibi, yanlış atılmış bir adım da galiba olmamıştır. Buna karşılık çaba, direniş, umut vardır. Belki tek mutluluğu Amasra Küçük Liman kıyısındaki harap evlerinin bahşettiği eşsiz güzellikteki manzara olmuştur...

Kemal Uluser, üniversite yıllarında.

ZORLUKLAR İÇİNDE OKUMAK

İlkokulu Amasra'da bitiren Uluser, imkânsızlık yüzünden bir süre öğrenimine devam edemez. Atatürk'e yazdığı bir mektupla, okumak istediğini belirtir ve kendisine yardımcı olunmasını ister.[8] Büyük bir olasılıkla bu mektup üzerine Uluser yatılı olarak okula alınır. Yatılı olarak okuduğu Kastamonu Lisesi kayıtlarında Trabzon Lisesi'nden geldiği belirtilmekte ise de, Trabzon Lisesi kayıtlarında ismine rastlanamamıştır. O zamanki bir uygulamaya göre Trabzon Lisesi kontenjanından ortaokulu Zonguldak'ta bitirmiş olma olasılığı yüksektir. Hemşehrisi ve arkadaşı Agâh Simberk de Uluser'in ortaokulu Zonguldak'ta okuduğunu anımsıyor.[9]

Uluser, Kastamonu Lisesi'nde 1935-1938 yılları arasında okumuş, 8.7.1938 tarihinde olgunluk sınavını vererek mezun olmuştur. Kastamonu Lisesi'nde Rüştü Onur, Sabahattin Batur ve Prof. Dr. Hüseyin Batuhan ile birlikte okur. Batuhan anlatıyor:[10]

> Kemal'in okula geldiği günü çok iyi hatırlıyorum. Bahçeye inen merdivenlerden bakıyordum. Kemal, ağırbaşlı bir şekilde geldi. Elbisesi düzensiz, yakaları kepekli, saçları dağınık... Dikkatimi çekecek kadar değişik bir tip. Sonra yakın arkadaş olduk. Edebiyata fevkalade meraklı idi. Okumasına yardımcı olan Cide'li bir doktor vardı, ismini hatırlamıyorum, Kemal'e her aya beş lira gönderirdi, o da bu parayı olduğu gibi kitaba verirdi.

O yıllarda Cide'de görev yapan ve çok sayıda köpek beslediği için halk arasında kendisine "köpekli doktor" denilen bu hayırsever doktorun ismini, ne yazık ki, belirleyemedik.

Uluser'in ortaokul ve lise öğrenimini görebilmesinde o zamanki Zonguldak Valisi Halit Aksoy, CHP İl Başkanı Mithat ve Halkevi Başkanı Tahir Karauğuz'un da yardımları olmuştur.

Liseyi bitirdikten sonra imkânsızlık yüzünden öğrenimine bir süre ara veren Uluser, Zonguldak Kömür İşletmeleri'nde çalışır, o tarihlerde Rüştü Onur da orada çalışmaktadır. Salâh Birsel'e yazdığı mektuplarda sık sık Uluser'i anar, Rüştü Onur... Birsel şöyle yazıyor:[11]

> Mektuplarında kendisinden çok çevresindekilerden, arkadaşlarından laf açardı. "Kemal'le hemen hemen hergün beraberiz", "Kemal'den bugün mektup aldım", "İki sene evvel Kemal'e gönderdiğin bir şiirini hatırlıyorum", "Kemal'e de yazdım", "Kemal de buna bir

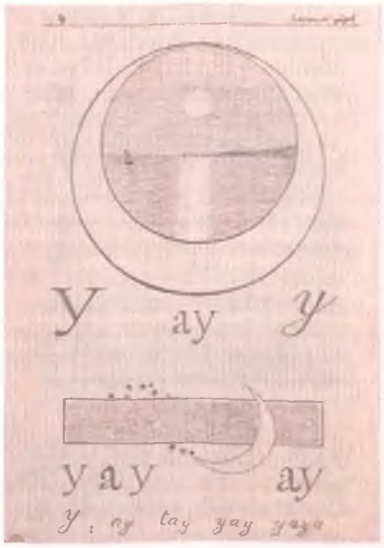

Kâğıt, mukavva, tahta malzemeler kullanarak ders araçları, maketler, oyuncaklar yapmaya meraklı olan Kemal Uluser'in harf inkılabından sonra Amasra'daki kıt olanaklarla ve tamamen kendi eseri olarak hazırladığı özgün alfabenin kapağı ve iç sayfaları.
Bu alfabe pedagojik açıdan son derece ilginç olmasına karşın basılamamıştır. Alfabenin son sayfalarındaki çocuk şiirleri de Uluser'e aittir.
Necdet Sakaoğlu arşivi

parça taraftar..." Kemal arkadaşı, Kemal kardeşi, Kemal her şeyisidir.

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi'ndeki dosyasında bulunan bir belge, Uluser'in yoksulluk engelini aşarak okuma çabasını göstermektedir. Bu, Bartın Kazası İdare Heyeti'nce düzenlenmiş, 10 Kasım 1939 tarihli bir yoksulluk belgesidir:

> Kemal Uluser'in fakir olduğu ihtiyar heyetinden tasdik kılınmış olmakla üniversite ücreti bulunan onyedi lirayı tediyeye hiçbir surette mali iktidarı olmadığı...

ÜNİVERSİTE YILLARI

1940'lı yıllar, Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel'in önemli etkisi ile, gerek liselerde gerekse üniversitelerde felsefenin önem kazandığı, felsefe öğreniminin teşvik edildiği yıllardır. Alman felsefe profesörlerinin de bu parlamada etkisi olmuştur.

Sabahattin Batur, Hüseyin Batuhan gibi, Uluser de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin Felsefe bölümüne girer, 1940 yılında... Üniversite hayatı, maddi sıkıntılar ve hastalıklar içinde geçer. Zaman zaman öğrenimine kısa aralar vererek Amasra'ya döner, birkaç kez de hastaneye yatar. Solunum yollarında eskiden gelen bir rahatsızlığı vardır, sık sık da kulak ağrıları çeker.

Torununu yalnız bırakmayan anneannesi Rukiye Hanım, İstanbul'da da onun yanındadır. Uluser, günlüğüne 23.1.1941 tarihinde şunları yazar:

> Sıkıntılı bir günüm, para yok, evde yiyecek ekmek yok, kimseden almak ihtimali de bulunmuyor. Kahvedeyim. Herkes havai, tavla, iskambil oynamada, ben bütün bu sıkıntıma rağmen, bunların arasında memleket meselelerini düşünmede, kalkınma çarelerini aramada yalnız gibiyim. Niçin herkes benim gibi değil?

Vekil öğretmenlik için girişimde bulunur, sonuç alamaz. Bu konuda yazdığı mektuba, Ankara'dan Yunus Kazım Köni'den aldığı 28.10.1943 tarihli cevapta şöyle yazılıdır:[12]

> 16.10.1943 tarihli mektubunuzda bahsettiğiniz öğretmenlik işi için alakadarla konuştum. Bana verilen malumata göre, Eyüp

Ortaokulu'ndaki vazifeye Melahat isminde bir başkası tayin edilmiştir. Bu sırada başka açık yer olmadığını söylüyorlar.

HASTALIĞI VE ÖLÜMÜ

Uluser'in ölümünü Hüseyin Batuhan şöyle anlatıyor:[13]

> 1944 yılı sonbaharında Kemal bir gün yanıma geldi, çok hasta olduğunu, ağrıdan sabaha kadar uyuyamadığını söyledi. Doktora gittik, iki taraflı zatülcenp teşhisi kondu, çok iyi bakılması gerekiyordu. Validebağ Sanatoryumuna yatırdık önce, arkadaşlarla, ancak orada gerekli ihtimamı göremedi. Bir hafta sonra Cerrahpaşa Hastanesine naklettik, ertesi gün gittiğimizde ise ölüm haberini aldık.

Batuhan, Uluser'i Cerrahpaşa Hastanesine yatırmak üzere götürdüklerinde, görevli doktorun ısrarla "hastanın ekmek karnesini" istediğini, bu konuda hayli zorluk yaşadıklarını savaş yıllarının hüzünlü bir anekdotu olarak anımsıyor.

Üniversitedeki dosyasına düşülen kayda göre 3.11.1944 tarihinde vefat eden Kemal Uluser, arkadaşlarının ve bazı hocalarının katıldığı bir grup tarafından Merkezefendi'de toprağa verilir...

UMUTSUZ BİR AŞK

Uluser'in Amasra'da Küçük Liman mevkiinde ufak evi, Edhemağalar konağının karşısındadır. Bosna kökenli olan Edhemağalar ailesi o günlere göre varlıklı, saygın bir ailedir. Kızları Boşnak ırkının güzelliklerini taşır. Küçüklüğünden beri bu aile ile içli dışlı olan Uluser, Edhemağalar ailesinden S.'ye umutsuz bir aşk ile bağlanır.[14] Bu aşkın izlerini Uluser'in günlüğünde ve evlenme teklifi için S.'ye yazıp gönderemediği 21.11.41 tarihli mektubunda görürüz.[15]

> Günlük / 9.11. 1940: Fakültedeki güzel kızları, bilgisine, kafasına hayran olduklarım da dahil olmak üzere, seninle mukayese ettim. Sinemaya gittim, orada da senden başkasına gönül veremedim. S., sende ne var ki beni çekiyor?
> Günlük / 10.11.1940: İki yıl olmuş Atamızdan ayrılalı, yıllar ne çabuk geçiyor. S., seni O'nu sevdiğin için de seviyorum.
> Günlük / 9.1.1941: Buraya geldim geleli bir gece geçmiyor ki seni rüyamda görmeyeyim. Her sabah uyandığım vakit adeta seni görmüş gibiyim. Sana karşı duyduğum özlem biraz hafiflemiş oluyor, ertesi geceye kadar. Bugün bize A. geldi, senden selam olduğunu söyledi. Kaç gündür canım sıkılıyordu, nihayet sevindim. Senden gelen her haber, her hatıra bana sonsuz sevinç veriyor. Gece seni görmüştüm, kızıllı entarin vardı sırtında. Sana ait bir haber alacağımı düşünüyordum. Annenin rahatsızlığına çok üzülmüştüm, iyi olduğunu öğrenince sevindim. S., seni ne kadar seviyorum.
> Günlük / 30.6.1941: Bir gürültü oldu. Tayyare diye çardağa fırladık. Biraz sonra S. bana seslendi, "Kemal" dedi, "bak ay ne güzel, gel gel buraya gel, bak". Mehtap çok güzeldi, denizde güzel bir yol yapmıştı. Beni çardağa çağırdı, kendisi de geldi. Dallar arasından mehtabı seyrettik. Ebedi bir hatırat gibi, şiir ve füsun aleminde idik sanki...

21.11.1941 tarihli mektuptan:

> Seni bütün kalbim, ruhum, fikrim ve bütün varlığımla seviyorum. Yıllardan beri her an artan bu sevgi, öyle bir sevgi ki, bir yangın alevi gibi beni her an artan bir hararet, bir yakıcılıkla sarıyor. Bunu kelimelerle tarife imkân yoktur...

KÜLTÜREL KİMLİĞİ

Kemal Uluser, Kastamonu Lisesi'nde okurken, bu okulda değerli idareci ve öğretmenler görev yapmaktadır. Abdülbaki Gölpınarlı, Mithat İli gibi. Sabahattin Ali ile birlikte Almanya'ya gönderilmiş olan Osman Faruk Verimer de müdür yardımcısıdır. *Görüşler* isimli bir dergi yayınlamış olan Verimer, Milli Eğitim Bakanlığı'nda müsteşar olarak da görev yapmıştır. Yine o yıllarda yayınlanan *Kastamonu Lisesi Dergisi*, bugün için bile bir düzey ifade eden, güzel bir yayındır. Batuhan'ın ifadesine göre Uluser'in bu dergide birkaç şiiri yayınlanmıştır. (Derginin 1935-38 külliyatına ulaşamadığımız için, bu şiirleri göremedik.)

Uluser şair olarak "Kemal Engin" imzasını kullanır. Bu imza ile 6 şiiri ve 1 mensur şiiri *Gündüz Dergisi*'nde yayınlanmıştır: "Akşam Oldu"-mensur şiir (sayı 5, Ağustos 1936), "Bir Diyar" (sayı 10, İkincikanun 1937), "N'olur" (sayı 12, Mart 1937), "Akşam Vaktinde" (sayı 15, Haziran 1937), "Ayrılış" (sayı 16, Temmuz 1937), "Geç Vakit" (sayı 20, Kasım 1937), "Bu Bahçelerde" (Sayı 23, Şubat 1938).

Bunlar, olgun bir düzeye ulaşmış şiirler değildir. Zaten Sabahattin Batur'un deyişiyle, 'felsefi bir eleştirmen' olmayı amaçlayan Uluser, sonradan şiir de yazmamıştır.

Kemal Uluser'in yayınlanmış olan üç düzyazısını görebildik:

"Muzaffer Tayyip'e Mektup", *Kara Elmas Dergisi*, Sayı 6, Ocak 1943; "Edebiyatımız Üzerine", *Yaratılış Dergisi*, Sayı 1, Kasım 1944; "Roman ve Romancı Hakkında", *Ülkü Dergisi*, Sayı 58, Şubat 1944.

Rüştü Onur'un ölümü üzerine kaleme aldığı "Muzaffer Tayyip'e Mektup" başlıklı yazısının sonunda şöyle diyor Uluser:

> Öyle sanıyorum ki Muzaffer, onu bizden ziyade kenarın dilberleri arayacak. Biz onu bir gün unutacağız. Belki de unuttuk bile. İnsanoğlunun kaderi budur. Ama ara sıra da olsa, bazen bir mısra, bazen bir nükte, bazen bir sevda hikâyesinin kahramanı halinde yanıbaşımızda beliriverecek. O vakit, "aman" diyeceğiz, "sen misin Rüştü?" Öldüğünü unutacağız.

"Roman ve Romancı Hakkında" başlıklı yazısında da şunları yazıyor:

> Romancıya büyük terkip ustasıdır diyenlere bakmayın. Romancı, birçoklarının sandığı gibi ne terkipçidir, ne de tahlilci. O sadece, insanoğlunun yaşama imkânlarını keşfe çalışır. Onları arar, bulur, daha da ol

madı mı yaratır, ortaya koyar. Bunu yapabilmek için de insanla, cemiyetle, tabiatla, içinde yaşadığımız eşya ile doğrudan doğruya temas halindedir. Romancının, her sanat adamı gibi kuvvet kaynağı yaşamak sevincidir. İçinde yaşamak sevincini, kaynayışını duymayan sanat adamının eseri de kuru olur, sevimsiz olur.

Uluser'den bize kalan birkaç düzyazı incelenince, Nurullah Ataç'ın şu satırlarına hak vermek gerekiyor:[16]

> Kemal Uluser herkesten başka türlü olayım diye çırpınan insanlardan değildi, benim yazılarımı okuduğu için yazılarında benden de bir iz elbette bulunacaktı. Ama herkes gibi olmaya, seçtiği yazılara benzemeye çalışarak birdenbire, belki de farkına varmadan kendini bulacağı, kimsenin izini taşımayan, ancak kendi özünü gösteren yazılar vereceği belli idi. Kemal Uluser, benim yıllardan sonra belki de durup kalmak üzere vardığım yerden başlamıştı; ona, beni hemen aşacak, benim elimden gelmeyeni başarabilecek bir genç diye bakıyordum.

Nurullah Ataç'ın Uluser'e değindiği bir yazısı daha var: "Bir Şair Ölmüş" (*Cumhuriyet*, 11 Şubat 1943; yazı Rüştü Onur'un ölümü üzerine kaleme alınmıştır). Cahit Sıtkı Tarancı da "Teselli Tarafı" isimli şiirini "Kemal Uluser'in ruhuna" ithaf etmiştir.

Uluser'in bütün yazılarının belirttiklerimizden ibaret olmadığını, yayınlanmış başka yazılarının da olabileceğini tahmin etmekteyiz. Bunların tespiti mümkün olamadı.

Uluser'in, CHP Temsil Yayınları arasında, 1941 yılında yayınlanmış 5 perdelik bir de piyesi vardır: *Işık. Işık*, cumhuriyetin ilanı döneminde bir köyde geçen olayları anlatan, o yılların ideolojik ortamına uygun, basit yapıda bir eserdir.

Kemal Uluser ile Rüştü Onur'un birlikte *Şehir* adlı bir dergi çıkarmak istediklerini, ancak bunda başarılı olamadıklarını, Onur'un Salâh Birsel'e yazdığı mektuplardan anlıyoruz.[17]

GELİŞMEYE FIRSAT BULAMAYAN YETENEKLER

Uluser'in kısa ömründe yeterince geliştiremediği yeteneklere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kartondan yaptığı, iç aksamı da dahil olmak üzere, gerçeğini büyük ölçüde yansıtan gemi maketleri halen Amasra'da bazı evlerde bulunmaktadır.[18] Yazı ve resimlerini tümüyle özgün olarak hazırladığı bir alfabe de Necdet Sakaoğlu'nun arşivindedir. "Türk Çocuklarına Sevimli Güzel Alfabe" adını verdiği bu eseri, estetik ve pedogojik yönden değerlendirilmeye değer bir çalışmadır.

Uluser'in dil beğenisi gelişmiştir, Türkçenin arınması ile de ilgilidir. Örneğin, "Akşam Oldu" başlıklı mensur şiirinden alınan şu bölümde, "sükut" karşılığında "susunç" sözcüğünü kullanır:[19]

> Anneciğim gelsene yukarıya. Bak, ufkun kızartıları eridi. Sesler, susuncun derinliklerinde uyuşmuş, ne bir ürperti var, ne bir kımıldanış... Kuşlar yuvalarına döndüler, karıncalar topraklar altına girdi, her şey evine çekildi, ortalığa çöküşen karanlık, serinlik yaymakta.

Üniversitede okuduğu yıllarda, özellikle Alman[20] ve bir kısım Türk hocalar öğrencileri ile uzun yürüyüşler yapar. Macit Gökberk'in Yakacık ve Kayışdağ yönüne yaptığı uzun yürüyüşler 30-35 km'ye ulaşır. Uluser'in fakülteden arkadaşı olan Prof. Dr. Bedia Akarsu şöyle anlatıyor: "Gökberk'in bu yürüyüşlerine Kemal'in de katıldığı olurdu. O sıralar felsefedeki *erlebnis* sözcüğüne Macit Gökberk karşılık aramaktaydı, yürüyüşlerimizden birinde Kemal Uluser *yaşantı*[21] sözcüğünü bulup, önerdi. Bu sözcüğü bulan Kemal, ilk olarak kullanan da Gökberk'tir.[22]

DAĞITILAN KİTAPLAR

Uluser'in ölümünden sonra anneannesi kitaplarını fakülteye gönderir ve sattırır. Arkadaşları bu kitaplardan birer-ikişer hatıra olarak alırlar. (Vecahet Simberk'in aldığı kitaplardan birisi Hasan Âli Yücel'in *Pazartesi Konuşmaları*'dır.)

Uluser'in Amasra'da bulunan kitapları ve büyükçe bir sandık içinde "evrak-ı metruke"si de yazık ki değerlendirilmeden zayi edilir. Ürge Anne, okuyan gençlerden kendince takdire layık olanlarına bir kitap ya da torununun özenli defterlerinden bir ikisini vererek dağıtır...

1. *Yaratış*, Sayı 2, 8. 12. 1944.
2. *Doğu*, Sayı 22-23, İlkteşrin-Sonteşrin 1944. (Dergi, Ataç'ın yazısını *Ulus* gazetesinden alıntılamış.)
3. Rüştü Onur'un mektupları, Salâh Birsel, *Rüştü Onur*, Karşı Yayınları, 1922 içinde.
4. Necdet Sakaoğlu ile görüşme, 22.1.1998 ve 19.12.1998.
5. Çekicilik: Çevre ormanların meşe, kestane, çam, şimşir, kavlan vb ağaçların sap, havan, kavata (ağaçtan oyma geniş kap), öreke, ıskaramoz, trabzan vs çıkrıkçı işi araç gereç zanaatı.
6. *Doğu*, anılan sayı.
7. Necdet Sakaoğlu ile görüşme, 22.1.1998 ve 19.12.1998.
8. *Doğu*, anılan sayı.
9. Araştırmamıza önemli katkıları olan Sayın Agâh Simberk'i 22.4.1998 tarihinde kaybettik. Rahmet ve saygıyla anıyoruz.
10. Prof. Dr. Hüseyin Batuhan ile görüşme, 2.1.1998.
11. Salâh Birsel, *age*.
12. Sabahattin Batur arşivinden. Agâh Simberk'in ifadesine göre Uluser ölümünden önce kısa bir süre Beşiktaş'taki bir okulda vekil öğretmenlik yapmıştır.
13. Batuhan ile görüşme, 2. 1. 1998
14. Necdet Sakaoğlu, "Amasra'da Beş Kuşaklık Bir Konak, Edhemağalar Ailesi", *Cumhuriyet Aile Albümleri*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayım, İstanbul, 1998.
15. Mektup ve günlük, Sabahattin Batur arşivinde bulunmaktadır.
16. *Doğu*, anılan sayı.
17. Salâh Birsel, *age*.
18. Prof. Dr. Semavi Eyice ile telefon görüşmesi, 3.1.1998.
19. *Gündüz*, Sayı: 5, 15.8.1936.
20. Hukuk, İktisat ve Edebiyat fakültelerinde ders veren Prof. G. Kessler (1883-1963) de öğrencileriyle doğaya uzun yürüyüşler yapar. A. Güner Sayar, *Sabri F. Ülgener*, Eren Yayınları 1998, s. 58-59, 82-83.
21. Prof. Dr. Bedia Akarsu ile görüşme, 2.1.1998.
22. Felsefede "kişinin oluşumuna katkıda bulunan yaşanmış deneylerin tümü" (Hançerlioğlu) anlamına gelen *yaşantı/erlebnis* sözcüğü, gündelik dilde giderek daha dar bir anlamda da kullanılır olmuştur: "yaşanılan bir an, yaşamın bir bölümü" *(Türkçe Sözlük)*.

K İ T A B İ Y A T

Türkiye Katolik Ermeni Kilisesi

ELÇİN MACAR
Kocaeli Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılap
Tarihi okutmanı

L'EGLISE
ARMENIENNE CATHOLIQUE
EN
TURQUIE

+ Mgr. Hovhannes J. Tcholakian

Hovhannes J. Tcholakian, *L'Eglise Armenienne Catholique en Turquie*, Ohan Matbaacılık, İstanbul, 1998, XI+435+117 s.

Konu mayıs ayında, Katolik Ermeni Katholikosu Hovhannes XVIII. Bedros Kasparyan'ın İstanbul'u ziyaretiyle gündeme geldi. Katholikos, tarihi olarak ilişkilerin olumlu olmadığı Ermeni Patriği II. Mesrob'u da ziyaret etti. Bu iki kilise arasında ilişkiler, tarih boyunca pek düzelmedi. Çünkü, Katolik Ermeni Kilisesi, Osmanlı İmparatorluğu'nda Katolik misyonerlerin faaliyetleri sonucu, tarihi olarak "Ortodoks" (kendileri bu ifadeyi benimsemedikleri için tırnak içinde kullanıyorum) olan Ermenilerin bir kısmının Katolikliği seçmeleri sonucu ortaya çıktı. Yani konu, Ermeni Patrikhanesi açısından bir "bölücülük" sorunu olarak görülmekte.

Katolik Ermeni Kilisesi 1740'ta kuruldu. 1742'de Papa XIV. Benoit tarafmdan onaylandı. Bu kilisenin başındaki kişi, Kilikya Katholikosu unvanıyla anılır. 1743'te Roma'dan İstanbul'a geçen ve kilisenin merkezini burada örgütlemeyi amaçlayan ilk Katholikos Apraham Ardzivyan, Ermeni Patrikhanesi'nin tepkisiyle karşılaşınca, bu projeden vazgeçmek zorunda kaldı, halen Katholikosluk makamının bulunduğu Lübnan'da, Beyrut yakınlarındaki Bzommar'a yerleşti.

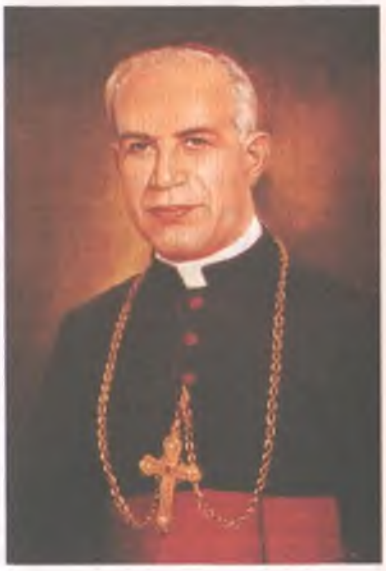

Kitabın yazarı İstanbul Katolik Ermeni Başepiskoposu Hovhannes Çolakyan.

Bu döneme kadar İstanbul'da ve Anadolu'da, Katolik misyoner faaliyetleri sonucu bir Katolik Ermeni cemaati oluşmuştu. Sıvas'ın batısında kalan kısım İstanbul'daki Latin Papa Vekilliği'ne bağlıydı. Doğusu ise doğrudan Katholikosluğun yetki alanındaydı. Ruhani olarak böyleyken, İstanbul'daki cemaat fiiliyatta, yani vaftiz, düğün, cenaze vb işlerinde ve Babıâli nezdinde, "millet sistemi" gereği Ermeni Patrikhanesi'ne bağlıydı. Elbette bu da iki cemaat arasında büyük sıkıntılar yaratıyordu. Avusturya ve Fransa büyükelçilerinin çabaları sonucu, 6 Ocak 1830'da bir padişah iradesiyle Katolik Ermeniler, Babıâli tarafından ayrı bir millet olarak tanındı.

1867'de İstanbul Başepiskoposu Andon Hasun katholikos seçilip de Lübnan'daki Katholikosluk ile İstanbul Başepiskoposluğu makamları birleştirilince, bu makam İstanbul'a taşındı, 1928 yılında eski yerine dönünceye kadar, Beyoğlu Sakızağacı Caddesi 31 numaradaki Meryem Ana Katedrali'ni de içeren binaya yerleşti.

I. Dünya Savaşı sırasında yaşanan kıyımlardan Katolik Ermeniler de nasibini aldı. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde, Anadolu'daki ruhani bölgelerini kaybetti, buradaki nüfusun büyük kısmı ABD, Kanada, Arjantin, Avustralya, Fransa gibi ülkelere göç etti.

Hovhannes Çolakyan, 1967'den beri, İstanbul Katolik Ermeni Başepiskoposu'dur. Üzerinde uzun yıllardır emek verdiği, Türkiye'de başında bulunduğu kilise ile ilgili çalışmasını sonunda yayımladı. Kitabın 435 sayfası Fransızca, 117 sayfası da bu Fransızca kısmın geniş bir Türkçe özetidir. Bugün 80 yaşında olan Çolakyan, "bu kitabımın yayımlandığını görmek hayattaki en büyük emelimdi" diyor ve bunun mutluluğunu yaşıyor.

Çolakyan kitabında yer vermemiş, ancak bana 1996'da verdiği bilgiye göre, Türkiye'de yaklaşık 3.250 kişilik bir cemaat kalmış bulunuyor. Çolakyan'ın başepiskopos olduğu 1967'de bu rakam yaklaşık 7.000'di. Bugün 12'si İstanbul ve 1'i de Mardin'de olmak üzere Türkiye'de 13 Katolik Ermeni kilisesi kalmış bulu-

nuyor. Kitapta bu kiliselerin tarihçeleri, inşa ve onarım izinleri ve bu kiliselere devam eden cemaatin ileri gelenleri hakkında bilgilere yer veriliyor, kitabın ağırlıklı kısmını bunlar oluşturuyor. Aynı şekilde, 1831 tarihli ilk berata, 1857'de ve 1879'da başepiskopos Andon Hasun'a verilen beratlara da yer verilmiş. Eserde birçok tarihi fotoğraf mevcut. Siyah-beyaz olanların çoğunun Ara Güler'e ait olduğunu da hatırlatalım.

Fransız İmparatoriçesi Eugénie, 1869'da; 1867'de Sultan Abdülaziz'in Paris'teki uluslararası fuar nedeniyle yaptığı ziyarete karşılık vermek için, Süveyş Kanalı'nın açılış törenine katılmak amacıyla çıktığı Mısır gezisi sırasında İstanbul'u ziyaret etti. Beyoğlu'ndaki Meryem Ana Katedraline de uğradı ve kilisenin sol duvarında asılı olan "transfigürasyon" konulu muazzam gobleni hediye etti. Renkli bir fotoğrafı kitapta yer alıyor. Çolakyan, İstanbul Başepiskoposu olarak iki Papa ziyaretine de tanıklık etti. VI. Paulus'un 1967'de, II. Johannes Paulus'un da 1979'daki ziyaretlerinin ayrıntıları fotoğraflarıyla kitapta yerini almış.

Kitap, Ermeni cemaatindeki tarihi ayrılığa temel teşkil eden konularda doğal olarak Katolik Ermeni bakış açısını yansıtmaktadır. "Ermeni Kilisesi" ifadesinden tarafların yalnız kendi mensup oldukları kiliseyi anlamaları tarihçilerin işini güçleştiren bir yaklaşımdır. Örneğin Çolakyan'a göre, "Ermeni Kilisesi, İsa'da iki tabiatın varolduğunu daima kabul etmiştir" (Türkçe bölüm, s. 8). Oysa, dünya üzerindeki Ermeni nüfusun çok büyük kısmının mensup olduğu "Ortodoks" Ermeni Kilisesi'nin resmi görüşüne göre, İsa'nın tabiatı tartışması yoktur. Ermeni Kilisesi ne monofizit (İsa'nın tek tabiatı olduğu inancı) ne de diofizittir (İsa'nın çift tabiatı olduğu inancı). Ancak, bu tartışmanın yapıldığı IV. Kadıköy Konsili karşıtıdır. Kristolojik tartışmaların ilk üç konsilde çözüldüğünü kabul eder, sonrasındaki tartışmayı ve konsilleri gereksiz bulur.

Yine Çolakyan'a göre, "...Ermeni Katolik Kilisesi, bazılarının sandığı gibi, tarih sürecinde kardeş kilisesinden ayrılarak Katolik Kilisesi'ne bağlanan bir

'Ünyat' (birlikçi) Kilise değildir. Ermeni Katolik Kilisesi, XVI.-XVII. yüzyıldan itibaren Doğu'da Bizans çevresinde oluşan ve 'Ünyat' tabir edilen Kilise toplulukları arasında yer almaz. O, Aziz Krikor Lusavoriç tarafından örgütlenen, Aziz Nerses, Sahak, Mesrop ve sadık halefleri-nin idame ettirdiği Ermeni Kilisesi inancının ve Evrensel Kilise ile birlik ruhunun tartışılmaz mirasçısıdır" (Türkçe bölüm, s. 8). Bu da çok tartışmalı, çok itiraz alacak bir ifadedir. Ermeni Kilisesi; VI. yüzyıldan beri Kudüs, 1441'den beri Kilikya ve 1461'den beri varolan İstanbul patriklikleri, Kayseri'de ortaya çıkmış olan Ermeni Kilisesi'nin ve Aziz Krikor'un halefi olarak Eçmiyadzin'i kabul eder. Yine çok açıktır ki, en üst makam olarak Papa'yı değil Eçmiyadzin Katholikosu'nu sayar. Ermenilerin arasındaki bu tarihi kilise bölünmesi tartışmasına müdahale etmeksizin bu kadarına değinmiş olalım.

Üstte: Büyükdere Surp Bogus Kilisesi.

Altta: Mardin Surp Hovsep Kilisesi din adamları ve cemaati.

Aynı şekilde, uzun yıllar çekişmelere, hızlı ve şiddetli çatışmalara belki de en çok sahne olmuş cemaatin bu konularına da değinmemiş Çolakyan. Oysa ki, özellikle geçen yüzyılın sonu ve bu yüzyılın başında cemaat büyük sorunlar yaşamış, hatta Hasunist ve anti-Hasunistler olarak ikiye ayrılmıştı.

Keşke bu kapsamlı eserde, bunu en rahat yapabilecek makamda bulunan Çolakyan, cemaat ve okullara ait bilgilere de yer verebilseydi. Yine de bu çalışma, özenli, kaliteli baskısıyla, içerdiği belgeler ve tarihi fotoğraflarla, bu cemaatin tarihiyle ilgilenen araştırmacılar için önemli bir kaynak olacaktır.

NOT DEFTERİ

Doğu-Batı Kavşağında Bankacılık, Ticaret ve Yatırımlar

Avrupa Bankacılık Tarihi Birliği (EABH), Osmanlı Bankası Tarihi Araştırma Merkezi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı'nın işbirliğiyle, 15-16 Ekim 1999 tarihleri arasında Darphane-i Âmire'de bir kolokyum düzenlenecek. Türkiye'nin ve dünyanın önde gelen iktisatçı ve iktisat tarihçilerinin katılacağı "Doğu ile Batı'nın Kavşağında: Bankacılık, Ticaret ve Yatırımlar" başlıklı kolokyumda, 19. yüzyılda Avrupa ve Osmanlı arasındaki ekonomik ilişkiler, İstanbul Borsası, Osmanlı İmparatorluğu'nun mali yapısı ve para sistemi gibi konular incelenecek.

André Autheman'ın Osmanlı Bankası'nın tarihi, Lorans Tanatar Baruh'un Osmanlı Bankası Tarihi Araştırma Merkezi'nin projeleri ve sunduğu olanaklar hakkında tebliğler sundukları kolokyumda; "Ticaret ve Ticarileşme" başlıklı oturumda Prof. Dr. Çağlar Keyder, Prof. Dr. David Williams, Prof. Dr. Zafer Toprak; "Osmanlı Devleti ve Dış Borçlanma" başlıklı oturumda Prof. Dr. Şevket Pamuk, Prof. Dr. Murat Çizakça, Prof. Dr. Christopher Clay; "Avrupa Yatırımları" başlıklı oturumda Prof. Dr. Jacques Thobie, Prof. Dr. Philip Cottrell ve Boris Barth tebliğ sunacaklar.

İngilizce ve Fransızca olarak sunulacak tebliğler için simultane tercümelerin yapılacağı kolokyumun sonunda Prof. Dr. John Lampe, Prof. Dr. Geoffrey Jones ve Prof. Dr. İlhan Tekeli'nin katıldığı bir genel tartışma yapılacak.

Suraiya Faroqhi'nin Mutfağı

Tarih Vakfı tarafından düzenlenen Tarihçinin Mutfağı toplantılar dizisinin 15'incisi 21 Ekim 1999 Perşembe günü Bilgi-Belge Merkezi'nde yapılacak. Saat 18.30'da başlayacak olan toplantıya konuk olarak Münih'teki Ludwig Maximillians Üniversitesi Osmanlı Araştırmaları bölümünde çalışmakta olan Prof. Dr. Suraiya Faroqhi katılacak. Osmanlı iktisadi ve sosyal tarihi üzerine çok sayıda kitap ve makalesi bulunan Faroqhi'nin *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, *Hacılar ve Sultanlar*, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Hayat* adlı kitapları Türkçede de yayımlandı.

TOPLUMSAL TARİH

ABONE FORMU

6 aylık, yurtiçi: 6.000.000.-TL., yurtdışı: 35 US$
1 yıllık, yurtiçi: 12.000.000.-TL., yurtdışı: 70 US$
Cilt fiyatı, yurtiçi: 6.500.000.-TL., yurtdışı: 40 US$
(Abone ücretine cilt kapağı, dizin ve gönderi masrafı da dahildir.)

Adı soyadı:..... Aboneliğe başlangıç sayısı:.....
Adres:.....
.....
Posta kodu:..... Şehir:..... Tel:.....

☐ Yıllık ☐ Altı aylık abonelik bedelini
☐ Vakıflar Bankası Taksim Şubesi 2007499 no'lu hesaba yatırdım, makbuzun fotokopisi ektedir.
☐ 662907 no'lu posta çeki hesabına Tarih Vakfı adına yatırdım, fotokopisi ektedir.
☐ Nakit ödüyorum.
☐ Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz.
☐ Fiyat artışını bildirerek aboneliğimi kredi kartı hesabımdan otomatik olarak yenileyiniz.

☐ Visa Kredi Kartı No:
☐ Master-Euro Card Geçerlilik Tarihi:
☐ Diners Club Kart Sahibi: ..... İmza:.....

virgül'de bu ay

Minima Moralia
Edward Mitchell

Gözün Vicdanı
Naci Bostancı

Lanetli Pay
Yaşar Çabuklu

Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler
Tufan Gündüz

Söyleşiler:
Mehmet Taner,
Altan Gökalp,
Haji GFora Haji

Çizgi Romanlar

Mercek:
Dergiler, Müzik

Sıfır Noktası
Bülent Akkoç

Almanya: Yeni Bir Yurt (mu?)
Nazan Aksoy

Türkçe Bir Hayat
Ömer Erzeren

Ankara Rüzgârı
Mustafa Şerif Onaran

aylık kitap ve eleştiri dergisi

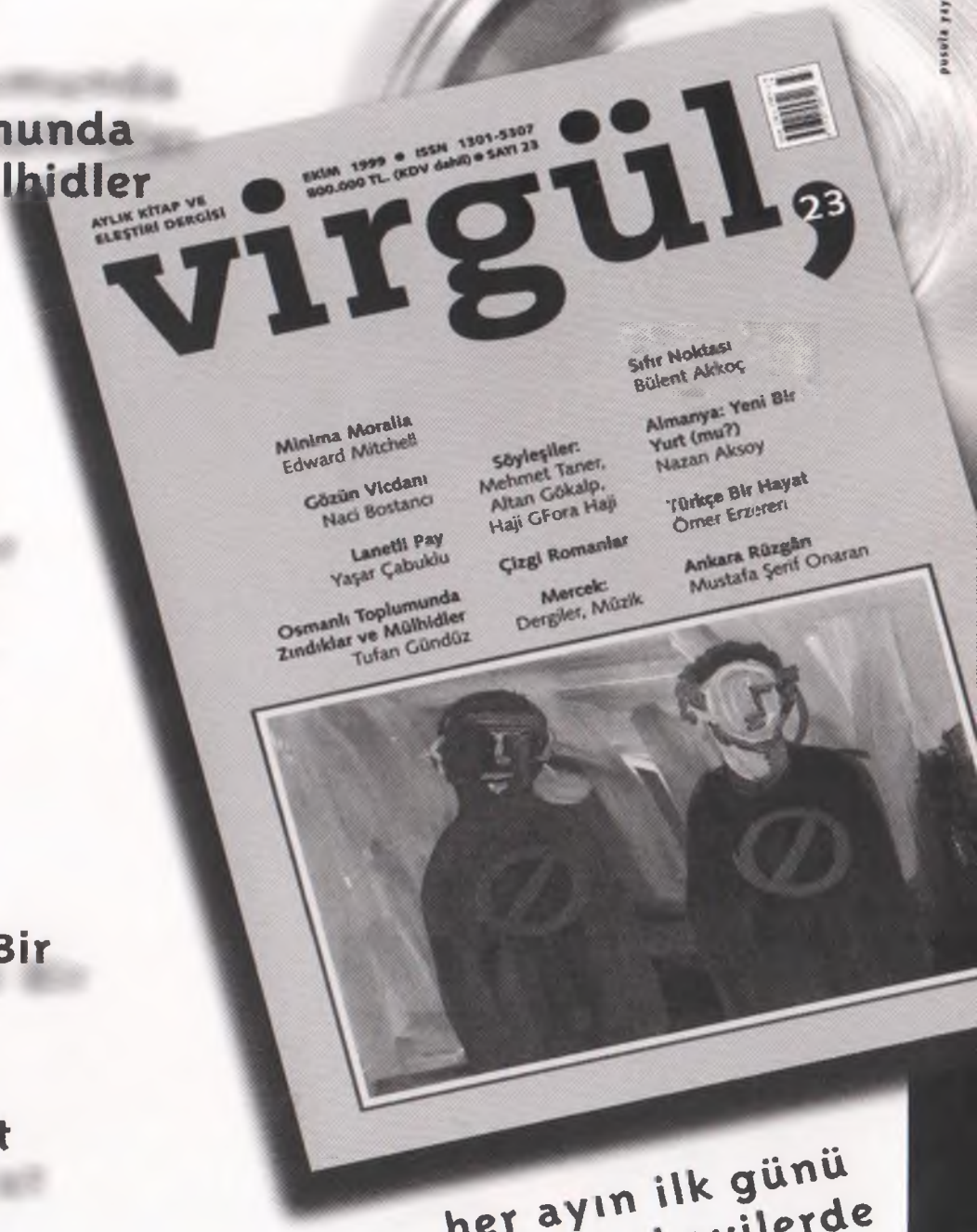

her ayın ilk günü
tüm kitapçı ve bayilerde

pusula yayıncılık tel: 0212. 252 42 89 • faks: 0212. 293 15 44

Bir imparatorluğun çöküşünü gördük.

Güçlü bir Cumhuriyet'in doğuşuna ve yükselişine tanık olduk.

Türkiye'nin 136 yıldır yaşayan tek bankasıyız.

Tecrübenin değerini ona sahip olanlar bilir.

OSMANLI BANKASI

www.osmanli.com.tr

ISSN 1300-7025

TOPLUMSAL TARİH

KASIM 1999 FİYATI: 1.250.000 TL (KDV DAHİL)

Türk ve Japon Modernleşmesinde Din ve Laiklik

Mustafa Kemal'in Harp Akademisi Notları

1894 Depreminde Ölenlerin Ailelerine Yardım

Mustafa Suphi'nin Taşkent'ten Yazdığı Mektup

Abdülkadir Kemali Öğütçü'nün Gazetecilik Yılları

Çaylak

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Giresun'da Reklamcılık

Ermeni Hastanesi Salnamelerindeki Reklamlar

18. Yüzyıl Sonunda Denizli'de Tekstil Sanayii

Babıâli Arnavutluk'u Niçin Geç Tanıdı?

71

Simurg Betimli Kabartma Levha

Buluntu Yeri: İstanbul • Devri: İS 10. yüzyıl

Başı kurt, bedeninin ön kısmı aslan, arka kısmı tavus kuşu kuyruklu efsanevi yaratık; kanatları açık, kuyruğu yukarıya kalkık durumda bir Simurg kabartmasıdır. Sol tarafa doğru hamle yapmaktadır.

İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin iki yeni bölümü;
İstanbul Çevre Kültürleri (Trakya - Bitinya) ve
Bizans Sergileme Salonları Garanti'nin katkılarıyla açıldı.

GARANTİ

Başka bir arzunuz?

EDİTÖRDEN

SUNUŞ

Japonya ve Türkiye... Aralarındaki devasa uzaklığa ve kültürel farklılıklara karşın bu iki ülkenin arasında, en azından modernleşme süreçleri açısından, birçok ortak nokta bulunmakta. Eski sayılarımıza göz attığımızda, *Toplumsal Tarih*'in, ilk sayılarından itibaren Japonya-Türkiye ilişkilerine özel bir önem verdiğini görüyoruz. Dergimizin Temmuz-Ağustos 1995 tarihli 19. ve 20. sayılarının dosya konusu Abdürreşid İbrahim'di. Hayatının bir kısmı Japonya'da geçmiş ve Teşkilat-ı Mahsusa'dan Japon gizli servisine ve Kara Ejderler örgütüne kadar değişik ilişkiler içinde tanıdığımız bu ilginç seyyah ve politika adamının, Japonların ahlaklarını bozmadan "Garp medeniyeti"ni almayı başarmalarının, onların yalnız Batının bilim ve teknolojisini alıp diğer "maskaralıkları"nın ülkelerine girmesine izin vermemeleri sayesinde olduğuna ilişkin düşüncesinin sonraki dönemlerde de sık sık dile getirildiğine tanık olduk. Kasım-Aralık 1997 tarihli 47. ve 48. sayılarımızda yer alan Prof. Dr. Selçuk Esenbel'in "Medeni Davranışın Aczi" başlıklı makalesi ise bu iki ülkenin Batıdan aldıklarının bilim ve teknolojiyle sınırlı olmadığını göstermekle kalmıyor, Batı kültür formlarının 19. yüzyılda Meiji Japonlarının ve Osmanlı Türk seçkinlerinin gündelik yaşamında ortak yansımalar bulduğunun altını çiziyordu. Bu sayımızda yine iki ülkeyi karşılaştıran bir makaleyi yayımlamaya başlıyoruz. Yumiko Kihara makalesinde Türkiye ve Japonya'nın modernleşme sürecinde din politikalarını inceliyor. Laiklik konusunun son yıllarda gündemden hiç düşmediği ülkemizde makalenin ilgi toplayacağını ve tartışmalara yol açacağını umut ediyorum.

Abdülkadir Kemali Öğütçü, Taha Toros'un deyimiyle "yaman bir muhalif". TBMM Birinci Dönemde onu muhalefet kanadında görüyoruz. Mustafa Kemal'in yokluğunda seçildiği adalet vekilliği görevi "sağlık nedenleriyle" sadece üç gün sürüyor. 1920-21'de Pozantı'da İstiklal Mahkemesine başkanlık ediyor; 1925'te ise 11 tanınmış gazetecinin arasında Şark İstiklal Mahkemesinde sanık sandalyesine çıkıyor. Üstelik diğer gazeteciler af dileme anlamına gelen bir telgrafı Gazi Paşa'ya çekerek tutukluluktan kurtulurken, o bunu reddedip içerde kalıyor. 1930'da Ahali Fırkası'nı kuran daha sonra ise Suriye'ye kaçmak zorunda kalan ve şimdilerde daha çok Orhan Kemal'in babası olarak anmakta olduğumuz Abdülkadir Kemali'nin gazetecilik yaşamını Hasan Türker yazdı.

Geçen sayımızda Zeki Arıkan'ın "Isabelle Eberhardt ve Jön Türkler" başlıklı makalesinde Abdullah Cevdet'in yurtdışında bulunduğu döneme ait (bilinen fotoğraflarından daha genç yaştaki) bir fotoğrafı sanarak yayınladığımız fotoğrafın Faik Âli'ye (Ozansoy) ait olduğunu bir dostumuzun uyarısı üzerine tespit ettik. Fecr-i Âti topluluğunun önde gelenlerinden, şair Süleyman Nazif'in kardeşi ve Kütahya mutasarrıfıyken Ermenileri 1915'teki tehcirden kurtardığı için 23. sayımızda (Kasım 1995) "Vicdanlı Bir Türk Valisi" başlıklı makaleye konu olan şair Faik Âli'nin -sakalları ve yüz hatlarının benzerliği dışında!- Abdullah Cevdet'le ilişkisi yoktur. Düzeltir, özür dileriz.

Gelecek sayılarda buluşmak üzere...

OSMAN KÖKER

Budizmin Batı Cennetinin koruyucusu dört kraldan biri olan Zocho-den, korkutucu gücü ile kötülükleri ayağının altında eziyor.

Aylık Dergi
Kasım 1999 Sayı: 71 Cilt: 12
Sahibi
Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adına Orhan Y. Siller
Yayın Koordinatörü
Osman Köker
Sorumlu Yazılşleri Müdürü
Ayşen Anadol
Danışma Kurulu
Mete Tunçay, Ayşen Anadol, Halil Berktay, Edhem Eldem, Çağlar Keyder, Necdet Sakaoğlu, Zafer Toprak
Grafik Tasarım
Melis Tuncay
Uygulama
Saliha Bilginer
Düzelti
Ali Çakmak
Reklam Koordinatörü
Füsun Kiper
Abone
Meltem Yeyin
Yapım
Tarih Vakfı
Montaj
Ali Laçin
Baskı
Numune Matbaacılık
Dağıtım
Biryay
Adres
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi 80700 Beşiktaş-İstanbul
(212) 227 37 33 - 34 227 46 33 - 34
(212) 227 37 32 (faks)
Ankara Temsilciliği
Ülkü Özen (0312) 426 16 54
Abone Koşulları
Altı aylık (yurtiçi): 6.000.000 TL.
(yurtdışı): 35 US$
Bir yıllık (yurtiçi): 12.000.000 TL.
(yurtdışı): 70 US$
Cilt Satışı
1 cilt (yurtiçi): 6.500.000.-TL.
(yurtdışı): 40 US$
Yurtdışı fiyatlarına gönderi ücreti dahildir.
Aktif Dağıtım'a katkıları için teşekkür ederiz.

Osmanlıdan 1913'te Ayrılmıştı 4
Babıâli Arnavutluk'u Neden 9 Yıl Resmen Tanımadı?
Yasemin Saner Gönen I. Balkan Savaşı sonunda Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan Arnavutluk'u Babıâli'nin neden "resmen" değil de "zımnen" tanıdığını anlatıyor.

Yeni Bulunan İki Belgenin Işığında 8
M. Kemal Atatürk'ün Harp Akademisi Öğrencilik Dönemi
Hayrullah Gök ve Mesut Uyar Kara Harp Okulu Arşivi'ni düzenleme çalışmaları sırasında bulunan yeni belgelere dayanarak M. Kemal'in Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Şahane Erkân-ı Harbiye Sınıfları ders geçme notlarını gün ışığına çıkarıyor.

EPHEMERA 16
Ephemera Derneği ile işbirliği içinde hazırladığımız bu ayki sayfamızda eski kartvizitler yer alıyor.

Türk Devrimi ve Meiji Devrimi Örnekleri 18
Türk ve Japon Çağdaşlaşmasında Din Politikaları - I
Yumiko Kihara Türk ve Japon devrimlerinin din ve laiklik politikaları arasındaki paralellikleri ve farklılıkları tarihsel bir çerçeve içinde aktarıyor.
Selçuk Esenbel'in sunuş yazısıyla.

1876-77 İstanbul'unun Hicvedilmiş Sureti Çaylak 26
Christiane Czygan Mehmed Tevfik'in 1876-77 yıllarında yayımladığı mizah dergisi Çaylak*'ı tanıtıyor.*

ARŞİVDEN BİR BELGE
Yavuz Selim Karakışla 1894 depreminin ardından, ölenlerin ailelerine yapılan yardıma ilişkin Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden bir belge sunuyor. 29

Bir Zamanlar Yakındoğu 32
Saygın Salgırlı Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde açılan, Kudüs İsrail Müzesi koleksiyonlarından seçilen fotoğrafların yer aldığı "Osmanlı Yönetiminde Bir Zamanlar Yakındoğu" sergisini değerlendiriyor.

TARİHÇİNİN MUTFAĞI 34
Kemal Karpat: Bir Tarihçi Nasıl Yetişir?
Atilla Lök Tarih Vakfı'nın düzenlediği, Kemal Karpat'ın konuk olarak katıldığı toplantıyı aktarıyor.

Taşkent'ten Bakû'ya, 8 Mart 1920 37
Mustafa Suphi'nin "Anadolu Kongre Vekillerine" Mektubu
Eftal Ş. Batmaz Mustafa Suphi'nin, Anadolu'daki hareketi yürütenlerle Rusya Şura Hükümeti arasında Kafkaslar'da hazırlanan anlaşmaya ilişkin görüşlerini açıkladığı mektubu sunuyor.

Hastane Salnamesindeki Reklamlar 40
Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi'nin 1900-1910 yılları arasında çıkardığı salnamelerde yer alan reklamlar.

Cumhuriyetin İlk Yıllarında 42
Giresun'da Reklamcılık
Sadık Sarısaman 1920'li yıllarda Giresun'da çıkan yerel gazete ve mecmualarda yayınlanan reklamlardan örnekler veriyor.

Abdülkadir Kemali Öğütçü'nün 47
Gazetecilik Yılları
Hasan Türker Birinci TBMM'nin muhalif kanadından Abdülkadir Kemali'nin, milletvekilliği sona erdikten sonra da sürdürdüğü eleştirilerini, yayınladığı gazeteleri inceleyerek aktarıyor.

18. Yüzyıl Sonunda Denizli Tekstil Sanayii 56
Tanju Demir Osmanlı döneminde de önemli bir dokumacılık merkezi olan Denizli'de bu sanayi dalının 18. yüzyıl sonundaki görünümünü çiziyor.

KİTABİYAT 60
Tarihi Okumak Tarihçiyi Okumaktır
Oktay Gökdemir Bayram Sakallı'nın Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri *adlı kitabını eleştiriyor.*

NOT DEFTERİ 64
Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*'nin yeni sayısının ve Mimarlar Odası'nın Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun 700. yıldönümü vesilesiyle düzenlediği uluslararası kongrenin duyuruları.*

OSMANLI'DAN 1913'TE AYRILMIŞTI

Babıâli Arnavutluk'u Neden 9 Yıl Resmen Tanımadı?

Dr. YASEMİN SANER GÖNEN

Birinci Balkan Savaşı sonunda Avlonya'da hükümet kurarak Arnavutluk'un bağımsızlığını ilan eden İsmail Kemal, Osmanlı Meclis-i Mebusanında birinci dönem (1908-1912) Berat mebusu idi ve 31 Mart Olayı sırasında Meclis başkanlığına getirilmişti. İsmail Kemal'in Meclis-i Mebusan albümündeki fotoğrafı.

Babıâli'nin, büyük devletlerin kararıyla 29 Temmuz 1913'te kendisinden koparak kurulan Arnavutluk'un bağımsızlığını 9 yıl "resmen" tanımadığı, ama "zımnen" tanımak zorunda kaldığı, kuruluş tarihinin kendisine resmen bildirilmeyip durumdan gizlice haberdar olduğu, bu nedenle Arnavutluk'u 29 Temmuz'da değil sanki 11 Ağustos'ta kurulmuş gibi kabul etme yolunu seçtiği arşiv belgelerinden anlaşılıyor.

Arnavutlar arasında daha Birinci Meşrutiyet'in ilanından beri özerklik talebiyle ayaklanmalar oluyordu.[1] En son 1912 ilkbaharında genel bir ayaklanmaya kalkışmışlardı. Bu isyan sonucunda Arnavutların birtakım taleplerinin Osmanlı hükümetince kabul edildiğinde tarihçiler mutabıktır. Ancak bazı tarihçiler, isyanın sonucunda Osmanlı hükümetinin 4 Eylül 1912'de Arnavutların özerklik isteklerini kabul ettiğini yazmış,[2] bazıları bundan söz etmemiş,[3] Külçe ise, Osmanlı kabinesinin 29 Kânûn-ı sânî 1328'de (10 Şubat 1913) bir telgrafla geçici Arnavut hükümetine Arnavutluk'un özerkliğini tanıdığını bildirdiğini yazmıştır.[4]

8 Ekim 1912'de Birinci Balkan Savaşı çıkmıştı. Tam mütareke görüşmeleri[5] başladığı sırada, 28 Kasım 1912 de, Arnavut ulusçuluk hareketi önderlerinden İsmail Kemal Avlonya'da Arnavutluk'un bağımsızlığını ilan etmiş, bir hükûmet kurmuş ve Arnavutluk'un Balkan savaşlarında tarafsız kalacağını büyük devletlere bildirmişti.[6] Londra'da ise Balkan Savaşını çözüme sokmak için 16 ve 17 Aralık 1912 tarihlerinde iki konferans başlamıştı. Bu iki konferansta Arnavutluk'un siyasal durumu da ele alınacaktı. Bunlardan birincisi, savaşa katılan devletlerin yani Osmanlı İmparatorluğu, Bulgaristan, Yunanistan, Karadağ ve Sırbistan'ın murahhaslarından oluşan Savaşan Devletler Konferansıydı. İkincisi ise altı devletin (İngiltere, Almanya, Fransa, Avusturya-Macaristan, İtalya ve Rusya) büyük elçilerinden oluşan Elçiler Konferansıydı. Elçiler Konferansı'nın 20 Aralık 1912 tarihli oturumunda, padişahın egemenliği ve altı büyük devletin garantisi ve gözetimi altında olmak koşuluyla Arnavutluk'un özerkliğinin benimsendiği açıklanmıştı.[7] Osmanlı tarafının Savaşan Devletler Konferansı'nda 28 Aralık 1912'de öne sürdüğü barış koşulları arasında, Arnavutluk'un Osmanlı hanedanından bir prens tarafından yönetilmek koşuluyla Osmanlı egemenliğinde özerk bir yönetime kavuşturulması da yer alıyordu.[8] Görüşmeler sırasında Osmanlı tarafı Arnavutluk hakkında büyük devletlerin görüşlerine uyacağını da bildirdi.[9] Savaşan devletlerin murahhasları arasında bir anlaşma ortaya çıkmayınca 6 Ocak 1913'te konferans dağıldı.[10] Bu arada, Garp Ordusu Kumandanlığı'ndan Arnavutluk bölgesindeki "ilân-ı istiklâl" hareketinin memurlar ve ahalinin aklını karıştırıp düzeni bozmuş olduğu yolunda telgraflar geliyor, nasıl bir yol tutulacağı soruluyordu. Bu soruları görüşen Meclis-i Vükela 22 Aralık 1912'de şu kararları almıştı: "Arnavutluğa muhtâriyyet-i idare verilmesi esasen mukarrer" olduğundan, barış antlaşmasına kadar Arnavutluk bölgesindeki mülki ve askeri me-

Birinci Balkan Savaşı yenilgisinden kaçan Müslümanlar.

murların görevlerini eskisi gibi ifaya devam etmeleri lazım geldiği Garp Ordusu Kumandanlığı'na bildirilmeliydi. Ayrıca, Sadrazamlıktan İsmail Kemal Bey'e telgraf çekilerek, süren savaşın Osmanlı hükûmeti ve "teşkiline çalışılan Arnavutluğun" çıkarlarına uygun şekilde son bulması için Osmanlı askerlerine yardım ve gereken levazımın sağlanması hususunda gayret gösterilmesi istenmeliydi.[11] 4 Şubat 1913'te Balkan devletleri savaşa tekrar başlamıştı.[12] Meclis-i Vükela'ya ait Mart ve Ağustos 1913 tarihlerine ait iki tutanakta, isyan hareketlerine katıldıkları, Arnavutluk geçici hükûmetiyle işbirliği yaptıkları ve geçici hükûmet adına Osmanlı hükûmeti aleyhine beyanname dağıttıkları, yakın bir zamanda Trieste'de toplanan Arnavutluk Kongresi'ne katıldıkları belirlenen devlet memurlarının kayıtlarının silinmesi ve maaşlarının kesilmesi yoluna gidildiği belirtiliyordu.[13] Hatta Sadrazamlık, Nisan 1913'te Bâb-ı Fetva'dan, ilmiye mensuplarından Trieste toplantısına katıldıkları ve beyannameleri imzaladıkları belirlenenler varsa bunlar haklarında gereken yasal işlemlerin yapılması için isimlerinin bildirilmesini istiyordu.[14]

Londra'daki Savaşan Devletler Konferansı, konferansa katılan devletlerin 30 Mayıs 1913'te bir barış antlaşması imzalamasıyla son buldu. Antlaşmanın 3. maddesi Arnavutluk'a ilişkindi. Buna göre, Osmanlı Devleti ve diğer Balkan devletleri, Arnavutluk'un sınırlarının çizilmesi ile bu ülkeye ait tüm işlerin çözümlenmesini altı büyük devlete bırakıyorlardı.[15]

Londra'daki ikinci toplantı olan Elçiler Konferansı son oturumunu 29 Temmuz 1913'te yaptı ve Arnavutluk hakkında kesin kararını verdi. Altı büyük devletin büyükelçisinin aldığı son kararlar, konferansın başlarında yapılan ve yukarılarda değinilmiş olan ilk açıklamalardan çok farklıydı: Arnavutluk bu tarihten itibaren bağımsız bir devletti. Ama altı büyük devletin kontrolü ve garantisi altında olacak, taraf-sız bir devlet olarak kalacak, on yıl boyunca bu devletlerin altı ve Arnavutluk'un bir delegesinden oluşan yedi kişilik uluslararası bir komisyon tüm yönetim işlerini ve kamu maliyesini kontrol edecek, devletin başına yine bu devletlerce seçilen bir prens gelecek,[16] Osmanlı devleti ile Arnavutluk arasında hiçbir hükümranlık bağı olmayacaktı.[17]

Ne var ki, Elçiler Konferansı'nda alınan bu kararlar Babıâli'ye resmen bildirilmemişti ve Babıâli, büyük devletlerin Arnavutluk'un bağımsızlığını kararlaştırdıklarından gizlice haberdar olabilmişti.[18]

Babıâli, Arnavutluk'u resmen tanımasa da, hiç tanımaz bir halde kalamamış, ortaya çıkan bazı durumların zorlamasıyla Arnavutluk hakkında bir tutum benimsemek zorunda kalmıştı. İki ülke arasında çekilmiş telgrafların ücretlerinin taksimi münasebetiyle Otranto-Avlonya yoluyla sevk olunan telgrafların hangi tarihe değin Osmanlı devletine ve hangi tarihten itibaren Osmanlı devletinden ayrılmış bir devlet ülkesine çekilmiş addolunacağının bilinmesi meselesi gündeme gelmişti. Bunun üzerine, Osmanlı Hariciye Nezareti, Arnavutluk'un 11 Ağustos 1913 tarihinde kurulmuş ve bu tarihten itibaren Osmanlı devletinden ayrılmış addolunması gerektiğini 10 Haziran 1914 tarihli bir yazıyla Sadrazamlığa bildirmiş ve bu öneri, 11 Ağustos 1913 tarihi meselesi Meclis-i Mahsus-i Vükela'da görüşülerek kabul edilmişti.[19] Neden 11 Ağustos 1913 tarihinin seçilmiş olduğu Babıâli Hukuk Müşavirliğinin müzekkiresinde şöyle açıklanmıştı:[20]

> Arnavutluk altı düvel-i muazzama kararıyla 29 temmuz 1913'te ihdâs olunmuş ise de Osmanlı Hâriciyye Nezâreti keyfiyyetten sûret-i mahremânede haberdâr edilmiş olmağla bunu meydâna çıkarmamak üzere 11 Ağustos 1913 tarihi intihâb olunmuştur.

Böylece Babıâli 11 Ağustos 1913 tarihinden itibaren "Arnavutluğun istiklâlini zımnen tanımış" olmuştu.[21] Babıâli Hukuk Müşavirliği'nin çeşitli tarihlerdeki belgelerinden anlaşılıyor ki, Babıâli, Arnavutluk'un bağımsızlığını sadece kendisi tarafından değil, altı büyük devlet tarafından da 11 Ağustos 1913'te kabul edilmiş gibi addediyordu.[22]

Bundan sonra Arnavutlara ilişkin her konuda hep 11 Ağustos tarihi esas alındı. Örneğin, Babıâli'nin, Balkan Savaşı sonucunda ortaya çıkan tabiiyyet ihtilaflarını halletmek için 1918'de çıkardığı bir talimatnamede kıstas 11 Ağustos tarihi oldu. İmparatorluğun sonuna kadar uygulanan bu talimatnamenin 3. maddesine göre, aslen Arnavutluk'ta kalan arazi ahalisinden olup 11 Ağustos 1913'te o topraklarda ikamet etmekte olan kişiler Arnavutluk tebaasından addedilmişlerdi.[23] Yine, 11 Ağustos ölçütüne göre Arnavutluk tebaasından sayılan kişiler, Osmanlı topraklarında emlak tasarrufu için Osmanlı Devletiyle bir anlaşma akdetmemiş ve bu sebepten emlak tasarrufu hakkına sahip olmayan devletler tebaasına temsil olunmuşlar; ama gayrimenkuller üzerindeki kazanılmış haklarına riayet edilmişti.[24]

İki devlet arasında resmi ilişkiler kurulmadığı için Arnavutluk hükûmetinin tasdiklediği evrak Babıâli tarafından geçerli sayılmıyordu. Örneğin, Ergiri[25] şer'iyye mahkemesinden Arnavut hükûmeti adına düzenlenen hüccetin geçerli sayılıp sayılmayacağı sorulduğunda, Babıâli Hukuk Müşavirliği 19 Ağustos 1920 tarihli yazısında şu yönde görüş bildirmişti: Hüccetin üzerindeki imza ve mahkeme mühürleri Arnavutluk Dışişleri Bakanlığı tarafından tasdik edilmişti, ama mevcut Arnavutluk hükûmeti tanınmamış olduğundan bu hüccet geçerli sayılamazdı. Hüccetin Arnavutluk'a en yakın olan Yunanistan veya Sırbistan'daki Osmanlı tebaasını himaye eden Hollanda konsolosluğu ve sonra da Hollanda'nın İzmir başkonsolosluğu tarafından tasdik edilmesi gerekiyordu.[26]

Babıâli'nin kendisinden koparak kurulan Arnavutluk'a hukuki açıdan bakışı şuydu: Osmanlı devleti, Birinci Balkan Savaşı sonunda 30 Mayıs 1913'te Londra'da imzalanan barış antlaşmasıyla Arnavutluk'a ilişkin tüm konularda yetkiyi altı büyük devlete bırakmıştı. Böylece, bu antlaşmayla "Hükûmet-i Seniyye Arnavutluk üzerindeki hakk-ı hâkimiyetinden feragat etmiş ve memleket-i mezkûrenin istiklâlini tanımış" oluyordu.[27] Ne var ki, Londra Barış Antlaşması Osmanlı Devleti tarafından tasdik edilmemişti. Bunun böyle olduğu Babıâli Hukuk Müşavirliği'nin 1920 ve 1922 yıllarına ait iki ayrı müzekkiresinde belirtilmektedir.[28] Ancak aynı müzekkirelerde, antlaşmayı tasdik etmemiş olsa bile, barış görüşmeleri sırasında Osmanlı devletinin Arnavutluk üzerinde "hakk-ı hakimiyet veya hakk-ı metbuiyyet iddia etmemiş" olduğu hatırlatılıyor.[29] Kısacası Babıâli kendini Londra antlaşmasıyla ve antlaşmanın müzakereleri sırasındaki tutumuyla bağlı addediyor, bunun sonucu olarak Arnavutluk'u bağımsız bir devlet olarak kabul ediyordu.

Öyleyse Babıâli Arnavutluk'u neden resmen tanımıyor, resmi ilişkileri başlatmıyordu? Bu sorunun yanıtı Babıâli Hukuk Müşavirliği'nin 19 Ağustos 1920 tarihli müzekkire müsveddesinde şu şekilde verilmişti: Osmanlı devleti Arnavutluk'a ait tüm işleri kararlaştırıp halletme hususunu düvel-i muazzamaya terk etmişti. Düvel-i muazzama tasdik ederse kendisi de Arnavutluk hükûmetini tasdik edecekti. Ne var ki, Arnavutluk'ta hükûmetlerin şekli sürekli değişiyordu. Arnavutluk hükûmeti henüz düvel-i muazzama tarafından tasdik edilmemiş olduğundan, Babıâli de mevcut Arnavutluk hükûmetini resmen tanıyamıyordu.[30]

Arnavutluk altı büyük devletin kararıyla 29 temmuz 1913'te kurulduktan itibaren yedi yıl boyunca sürekli bağımsızlığını koruma mücadelesi içinde kalmıştı. Önce Balkan devletlerince işgal edilmiş, ardından büyük devletlerin işgaline uğramış, bağımsızlığını tekrar kazanmak için uzun askeri ve diplomatik mücadelelerden geçmişti. Bir yandan da iç siyasal mücadeleler sürmüştü. Bir prenslik olarak kurulmuş, başına büyük devletlerce seçilen Alman prensi Wilhelm von Wied getirilmiş, ama ayaklanmalara altı ay dayanabilen prens kaçmak zorunda kalmış, bundan sonra ülkede bir zaman biri Avlonya'daki ve diğeri Esad Paşa Toptani'nin Draç'taki hükûmeti olmak üzere iki ayrı hükûmetin birbiriyle rekabeti sürmüştü. Daha sonra Avlonya yerine Tiran hükûmet merkezi olmuş, Toptani taraftarlarının ayaklanması Toptani'nin Paris'te bir Arnavut tarafından öldürülmesi ile son bulmuştu. Sonunda Tiran hükûmetinin yönetimindeki Arnavutluk 17 Aralık 1920'de Milletler Cemiyeti'ne üye olarak kabul edilmiş ve Milletler Cemiyeti 9 Kasım 1921'de Arnavutluk'un yeni sınırlarını saptamıştı.[31]

Bu son gelişmeler Babıâli'yi Arnavutluk'u tanımaya doğru götürecekti. Mart 1922'de İsviçre hükûmeti Babıâli'ye bir nota göndererek, 3 Kasım 1920'de Madrid'de toplanmış olan ve Osmanlı devletinin de üyesi olduğu Evrensel Posta Birliğinin[32] imzaladığı sözleşmelere Arnavutluk'un da iştirak etmek istediğini bildirdi. Babıâli Hukuk Müşavirliği bu konudaki görüşü sorulduğunda, Osmanlı Devleti'nin Arnavutluk'un iştirakine onay göstermesi gerektiğini 3 Temmuz 1922 tarihli müzekkirede şöyle bildirdi:[33]

> Hükûmet-i seniyye Arnavutluğun hîn-i ihdâsında memle-

ket-i mezkûre ile bir gûne râbıta-i hâkimiyyet ve metbûiyyet muhâfaza etmek ârzûsunu ihzâr etmemiştir. Arnavutluk sâbık düvel-i muazzama-i sitte kararı ile müstakill bir devlet olmuş ve Cemiyet-i Akvâma [Milletler Cemiyeti] a'zâ kabûl edilmiştir. Hükûmet-i seniyye Arnavutluk mütevellidlerinden olup 11 Ağustos 1913 tarihinde memleket-i mezkûrede mukîm bulunan eşhâsı 1913 tarihinden bugüne kadar Arnavutluk tebaasından ve binâenaleyh ecnebî addetmiş olduğuna nazaran Arnavutluğun istiklâlini zımnen tanımış olduğu cihetle Arnavutluk hükûmeti hükûmet-i seniyyece gayr-i musaddak ve hükûmeteyn beyninde münâsebât gayr-i mevcûd bulunmasına rağmen Arnavutluğu bir devlet-i ecnebiyye olarak tanımaktan imtinâ' etmek mümkün değildir. Binâen alâ zâlik hükûmet-i seniyye[nin] ... Arnavutluk hükûmetinin sâlif-ül-arz senedâta iştirâkine karşı bir gûne kayd-i ihtirâziyye dermiyân etmemesi îcâb eder.

Müşavirliğin bu müzekkiresindeki yorum 13 Ağustos 1922 toplantısında Meclis-i Vükelaca uygun görülmüş ve o yönde gerekenin yapılması kararı alınmıştı.[34] Bu resmen tanıma yolunda bir adımdı.

Arnavutluk'u tanımak için yapılacak tek bir şey kalmıştı ki o da konsolosluk sözleşmesiydi. Arnavutluk Dışişleri Bakanlığı, Osmanlı Hariciye Nezaretinden, İstanbul'daki Arnavut tebaasının pasaport işleri için görevlendirdiği bir kişinin Osmanlı hükûmeti tarafından tanınmasını istemişti. Buna yanıt olarak, iki hükûmet arasında siyasi ilişkilerin kurulması için evvel emirde bir konsolosluk sözleşmesinin yapılması bildirilmiş ve bir sözleşme sureti gönderilmişti. 26 Haziran 1922'de sözleşme sureti Arnavutluk Dışişleri Bakanı tarafından imzalanmış olarak iade edildi ve sözleşme 26 Ağustos 1922'de Osmanlı Hariciye Nazırı tarafından da imzalanarak teati edildi.[35] Bu sözleşmeyle Osmanlı devleti "Arnavutluğun müstakil bir devlet teşkil ettiğini suret-i katiyyede tasdik etmiş" oluyordu.[36] Türkiye Cumhuriyeti ile Arnavutluk arasındaki konsolosluk sözleşmesi 1927 yılında akdedilecekti.[37]

Babıâli Hukuk Müşavirliği'nin, Osmanlı devletinin üyesi olduğu Evrensel Posta Birliği'nin imzaladığı sözleşmelere Arnavutluk'un da iştirakine onay gösterilmesi gerektiğine ilişkin 3 Temmuz 1922 tarihli müzekkiresi.

1. Arnavutluk tarihi için bkz. Süleyman Külçe, *Osmanlı Tarihinde Arnavutluk*, İzmir, 1944; Kristo Frasheri, *Histoire d'Albanie (Bref Aperçu)*, Tiran, 1964; Nuray Bozbora, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğu'nun Gelişimi*, İstanbul, 1997.
2. K. Süssheim, "Arnavutluk", *Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*, I, 591; Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, İstanbul, 1983, II, 353; Mustafa L. Bilge, "Arnavutluk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, III, 386.
3. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, 3. baskı, Ankara, 1991, II/I, 318-319; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara, 1996, IX, 247-248; Frasheri, *Histoire d'Albanie*, s.183-184.
4. Külçe, *age*, s. 433.
5. Mütareke görüşmeleri 28 Kasım-3 Aralık 1912 tarihlerinde sürmüştü.
6. Külçe, *age*, s. 431,442; Frasheri, *age*, s.188; Bayur, *age*, II/II, 334; Süssheim, *age*, s. 591; Karal, *age*, IX, 317, 348; Bilge, *age*, s. 387.
7. Bayur, *age*, II/II, 335.
8. Karal, *age*, IX, 331.
9. *age*, s. 332.
10. *age*, s. 332.
11. BOA MV. no. 172/17 (12 M 1331).
12. Bayur, *age*, II/II, 284; Karal, *age*, IX, 336.
13. BOA MV. no.175/87 (20 R 1331) ve MV. no. 179/51 (30 Ş 1331).
14. BOA B.E.O. no. 312004.
15. Bayur, *age*, II/II, 313; Karal, *age*, IX, 329, 330, 337. Antlaşmanın İngilizce metni için bkz. Israel, Fred L., ed., *Major Peace Treaties of Modern History 1648-1967*, New York, 1967, II, 1011-1012.
16. Frasheri, *age*, s. 195; Bayur, *age*, II/II, 342; Karal, *age*, IX, 349.
17. Bayur, *age*, II/II, 342.
18. BOA B.E.O. no. 353768.
19. BOA B.E.O. no. 353768.
20. BOA B.E.O. no. 353768.
21. BOA B.E.O. no. 353768.
22. BOA HR.HMŞ.İŞO. no. 28/5 (8, 14).
23. BOA HR.HMŞ.İŞO. no. 28/5 (13, 14); BOA B.E.O. no. 353768.
24. BOA B.E.O. no. 353768.
25. Arnavutçada Gjirokaster veya Gjinokaster adını taşıyan bu yer güney Arnavutluk'tadır.
26. BOA HR.HMŞ.İŞO. no. 28/5 (5).
27. BOA HR.HMŞ.İŞO. no. 28/5 (14).
28. BOA HR.HMŞ.İŞO. no. 28/5 (15); BOA B.E.O. no. 353768.
29. BOA HR.HMŞ.İŞO. no. 28/5 (15); BOA B.E.O. no. 353768.
30. BOA HR.HMŞ.İŞO. no. 28/5 (5).
31. Frasheri, *age*, s.195-227.
32. Osmanlı devleti dahil 21 devlet tarafından 9 Ekim 1874'te kurulan Genel Posta Birliği 1878'de Evrensel Posta Birliği adını almıştı. O tarihten beri çeşitli yıllarda toplanmaktaydı. Bkz. Franz Von Liszt, *Le Droit International*, Almanca 9. baskıdan (1913) çev.: Gilbert Gidel, Paris, 1927, s. 244 ve dn1.
33. BOA B.E.O. no. 353768.
34. BOA MV. no. 224/50 (19 Z 1340).
35. BOA HR.HMŞ.İŞO. no. 131/2 (1,3,4); BOA MV. no. 224/67 (26 Z 1340). Belgelerde, imzalanan sözleşmeden "protokol" diye söz edilmektedir. Sözleşmenin imza tarihi bir başka belgede de 26 Ağustos olarak geçmektedir. Bkz. BOA HR.HMŞ.İŞO. no. 106/4 (1). Mehmet Temel ise 23 Ağustos tarihini göstermiştir. Bkz. "Osmanlı'nın Baltık Cumhuriyetlerine İlişkin Politikası", *Toplumsal Tarih*, X/58 (Ekim 1998), s. 46.
36. BOA HR.HMŞ.İŞO. no. 131/2 (3).
37. Bkz. *Düstur*, 3. tertip, IX, 306.

YENİ BULUNAN İKİ BELGENİN IŞIĞINDA

M. Kemal Atatürk'ün Harp Akademisi Öğrencilik Dönemi

HAYRULLAH GÖK
Kara Harp Okulu
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi dersi öğretim elemanı

MESUT UYAR
Kara Harp Okulu
Uluslararası İlişkiler dersi öğretim elemanı

Mustafa Kemal, Harp Akademisi yıllarında.

Mustafa Kemal Atatürk'ün Kara Harp Okulu'na girişinin 100. yıldönümü olan 1999 yılı, Kara Harp Okulu bünyesinde bir dizi etkinlikle kutlanmıştır. Bu etkinlikler çerçevesinde Okul Komutanı Tümgeneral S. Işık Koşaner'in emirleri doğrultusunda Kara Harp Okulu Arşivi'nin tasnifi çalışması da başlamıştır. Halen devam etmekte olan tasnif esnasında Mustafa Kemal Atatürk'ün daha önce hiç bilinmeyen Harp Akademisi (Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Şahane Erkân-ı Harbiye Sınıfları) 1. ve 2. sınıf ders geçme not çizelgelerine rastlanılmıştır.

M. Kemal Atatürk'ün Harp Akademisi 1. sınıf notları şimdiye kadar bulunamamış, 2. sınıf notları ise Faik Reşit Unat tarafından 3. sınıf notu olarak algılanmış ve yanlış yorumlanan bu notlar bir karne formatı içerisine yerleştirilerek pek çok yerde yayımlanmıştır.[1]

Hakkında sınırlı bilgiye sahip olduğumuz M. Kemal Atatürk'ün öğrenim hayatına ışık tutan bu belgeler bilim hayatımız açısından büyük bir öneme haiz olup bu çalışmamız yapmayı planladığımız diğer çalışmaların ilkidir. M. Kemal Atatürk'ün okuduğu diğer okullara ait ders geçme not çizelgelerinin de yayımlanmasına yönelik çalışmalarımız devam etmektedir ve şu ana kadar Selanik Askeri Rüştiyesi 4. sınıf, Manastır Askeri İdadisi 2. ve 3. sınıf ile Harp Okulu 2. ve 3. sınıf ders geçme not çizelgeleri bulunmuştur. Selanik Askeri Rüştiyesi 3. sınıf, Manastır Askeri İdadisi 1. sınıf ve Harp Okulu 1. sınıf not çizelgelerinin de bulunması yönünde araştırmalarımız sürmektedir.

HARP AKADEMİSİ'NİN OSMANLI ASKERİ EĞİTİM SİSTEMİ İÇİNDEKİ YERİ

17. yüzyıl sonlarından itibaren uğranılan askeri yenilgiler ve Osmanlı Devletinin genel bir gerileme sürecine girmesiyle kötü gidişi durdurma çabaları yoğunlaşmış ve geniş kapsamlı bir dizi reform ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede, Osmanlı Devletinin genel yaklaşımı ve devletin beka problemleri nedeniyle özellikle askeri alanda yeni reformların yapılması ihtiyacı ön plana çıkmış, nihayet birtakım başarısız çalışmaların sonrasında ise askeri reformun en önemli kurumu olan Kara Harp Okulu (Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Şahane) 1834 yılında kurulmuştur.[2]

1845 yılında Harp Okulu'nun ilk öğrenim döneminden edinilen deneyimler ve daha ciddi askerî reform çalışmalarının yapılabilmesi amacıyla Emin Paşa, Fuat Efendi ve Arif Hikmet Bey'den oluşan bir heyet teşkil edilmiş; Padişah Abdülmecid'in fermanı ile oluşturulan bu heyet askeri eğitimi bir bütün olarak ele alıp düzenleyen ilk kapsamlı raporu hazırlamış ve hazırlanan bu rapor çerçevesinde Harp Okulu eğitim - öğretim süresi 4 yıl olarak tespit edilmiştir. Ayrıca Harp Okulu'na gereken vasıfta öğrenci yetiştirmek amacıyla Askerî İdadilerin (Askerî Lise) ve kurmay subay yetiştirmek için de Harp Okulunun devamı niteliğinde bir okulun açılmasına da karar verilmiş,[3] alınan bu kararlar doğrultusunda Çırpanlı Abdülkerim Paşa Harp Akademisi'nin kurulması için görevlendirilmiştir.

Nihayet, Fransız Harp Akademisi (Ecole D'application D'etat Major) örnek alınarak, Fransa ve Prusya hükümetleri vasıtasıyla getirtilen yabancı öğretmenler ve bir kısım yetenekli veya yurtdışında eğitim görmüş Türk subayının atanmasıyla 1848 yılında Harp Akademisi kurulmuştur.[4]

HARP AKADEMİSİNİN KURULMASINDA ROL OYNAYAN FAKTÖRLER

Harp Akademisinin kurulmasında şu faktörlerin rol oynadığı

görülür: Öncelikli olarak büyük birlik komutanlığı ve karargâh subaylığı yapacak düzeyde bilgi ve beceriye sahip subaylara ihtiyaç duyulmakta ve Harp Okulunun tek başına bu evsafta bir eğitim veremeyeceği, bu sebeple de okul içerisinde başarılarıyla emsalleri arasından sıyrılan öğrencilerin ilave bir eğitim verilerek daha iyi yetiştirilebileceği düşünülmektedir.

İkincisi ise teknolojinin orduları profesyonelleşme ve uzmanlaşma konusuna daha ciddi eğilmeye ve bu ihtiyacı karşılayacak personel yetiştirmeye zorlaması olmuş, özellikle karargâh subayı yetiştirme ihtiyacı ön plana çıkmıştır. Çünkü eski tarz ve salt idari konularda işleve sahip karargâh subaylarının değişen muharebe sahası ihtiyaçlarına cevap vermesi artık beklenmemektedir.

Son faktör ise aynı tarihlerde Fransa, İngiltere ve Prusya gibi önemli Avrupa devletlerinin birbiri ardına Harp Akademisi tarzı okullar açması olmuş, bu gelişmeler askeri reform ile uğraşan Osmanlı Devletinin gözünden kaçmamıştır.

EĞİTİM SİSTEMİNİN DEĞİŞMESİ

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin (93 Harbi) ağır bir yenilgiyle sonuçlanması üzerine Türk askeri yapısının yeniden ve daha kapsamlı bir reforma tabi tutulması ihtiyacı ortaya çıkmış, bu amaçla Almanya ile irtibata geçilerek bir Alman askeri heyetinin gönderilmesi konusunda anlaşma imzalanmıştır.

Mayıs 1882'de İstanbul'a gelen söz konusu heyet ilk incelemeleri sonrasında askeri eğitim sisteminin yeniden ıslahına karar vermiş ve Binbaşı Kolmar Von Der Goltz bu amaçla tuğgeneral rütbesine yükseltilerek bu göreve atanmıştır.

Goltz Paşa, Fransız esaslı olarak kurulmuş olan Harp Akademisini, Alman Harp Akademisini (Kriegsakademie) örnek alarak yeniden teşkilatlandırmıştır.[5]

Alman eğitim sistemi Fransız eğitim sisteminin aksine teoriden ziyade uygulamalı eğitime ağırlık vermekte, askeri birliklerdeki başarıları esas alınarak seçilen subaylar akademiye öğrenci olarak alınmaktadır.[6] Goltz Paşa, Osmanlı askeri eğitim sisteminin uygulamalı eğitim ve birlik koşullarından uzak, kıta subayı yetiştirmekten ziyade ölü bilgilerin öğrencilere aktarılmasından ibaret olduğunu fark etmiştir. Verilen eğitim ise yarı mühendis eğitimidir.

II. ABDÜLHAMİD'İN ŞÜPHE VE MÜDAHALELERİ

Eğitimde görülen zaafiyetlerin önemli bir sebebi de geçmişte darbe girişimlerine katılan Harp Okulu'ndan ve Harp Akademisi'nden şüphelenen II. Abdülhamid'in öğrenci ve öğretmenlerin arasına birçok hafiye ve muhbir yerleştirmiş olmasıdır. Bu durum eğitim - öğretimi çok kötü düzeyde etkilemekte, yerli-yersiz ihbarlar yüzünden eğitim sekteye uğramaktadır. Atış eğitimi yapılamadığı gibi birlik ve karargâhlarda uygulamalı eğitim dahi birtakım politik gerekçelerle önlenmektedir.

Goltz Paşa, eğitim programının değiştirilmesi, okulun ibate ve iaşe (yatırma ve besleme) koşullarının iyileştirilmesi, başarılı öğrencilerin Almanya'da eğitim görmesi konularında önemli başarılar sağlamıştır.

Ancak göstermelik birkaç uygulama dışında görevbaşı eğitim ve öğrencilerin kıtadan seçilmesi konuları uygulanamamış, böylelikle Harp Akademisi, Alman-Fransız-Türk karışımı bir eğitim-öğretim programı izler hale gelmiştir.[7]

MUSTAFA KEMAL'İN HARP AKADEMİSİ ÖĞRENCİLİK DÖNEMİ

Manastır Askerî İdadisinden Rumî 1 Mart 1315 (13 Mart 1899) tarihinde Harp Okulu'na duhul eden M. Kemal Atatürk, 28 Kanunisanî 1317 (10 Şubat 1902) tarihinde[8] Kara Harp Okulu'ndan mülazım-ı sanî (teğmen) rütbesiyle mezun olmuştur.

Bu dönemde Goltz Paşa öğrenci seçim sistemini değiştiremediği için Harp Akademisine Harp Okulu mezuniyet sıralamasına bağlı olarak öğrenci alınmaktadır ve Harp Okulunu 8 nci

Erkânı Harbiye Mektebi
1. sınıf namzetlerinden.
Ordusu: 3
1283 Selanik'te Koca Kasımpaşa Mahallesi gümrük memurlarından müteveffa Ali Rıza Efendi'nin mahdumu
uzun boylu beyaz benizli
Mustafa Kemal Efendi
Selanik
96.

olarak 5998 diploma numarası ile bitiren[9] Mustafa Kemal tahsis edilen kontenjana girerek Harp Akademisi öğrencisi olmaya hak kazanmıştır.

"57. dönem" ismini alan Mustafa Kemal'in devresi toplam 42 subay ile 1. sınıf tedrisatına başlamış, söz konusu sayı Harp Okulu ve Topçu Harp Okulu (Mühendishane-i Berri-i Hümayun) mezunu kurmay adayları ile hastalık sonucu devre kaybeden üç subayın (Ahmet Efendi-Saraçhane, Sedat Efendi-Üsküdar, Mustafa İzzet Efendi-Kale-i Sultaniye[10]) katılımıyla oluşmuştur.[11]

Bu sayı 2. sınıfta hastalık nedeniyle devre kaybeden iki subayın katılması (Asım Efendi-Kütahya, Ahmet Efendi-Bursa) ve çeşitli nedenlerle ilişiği kesilen dört subayın (Faruk Efendi-Isparta, Müştak Efendi-Van, İbrahim Efendi-Tunus, Osman Efendi-Sultanahmet) ayrılmasıyla 40'a düşmüştür.[12]

57. dönem subaylardan 13'ü kurmay, 24'ü ise mümtaz olmak üzere toplam 37'si 29 kanunievvel 1320 (11 Ocak 1905) tarihinde mezun olmuş,[13] çeşitli ne-

MUSTAFA KEMAL'İN 1. SINIFTA GÖRDÜĞÜ DERSLER

Coğrafya-i Sevk-ül-ceyş	(Strateji)
İstihkâmat-ı Hafife Tatbikatı	(Hafif İstihkâm Uygulamaları)
Fenn-i Esliha Nazariyatı	(Silah Bilimi Teorisi)
Tarih-i Fenn-i Harb	(Harp Tarihi)
Fransızca	(Fransızca)
Mübahis-i Riyaziyye	(Matematik Tartışmaları)
Ta'lim Nazariyatı	(Askeri Eğitim Teorisi)
Kitabet-i Askeriyye	(Askeri Yazışma)
Ta'biye Nazariyatı	(Askeri Taktik, Tertiplenme Teorisi)
Muharebe-i Meşhure Münakaşatı	(Önemli Harplerin Tartışması)
Rusça (Bazı öğrenciler Almanca)	(Rusça veya Almanca)
Mufassal Topoğrafya	(Ayrıntılı Topoğrafya)
İstikşafat-ı Askeriyye	(Askeri Keşifler, Araştırmalar)
Ta'lim Ameliyyatı	(Askeri Eğitim Uygulamaları)

denlerle ilişiği kesilen 3 subay (Ahmet Efendi-Saraçhane, Muhterem Efendi-Varna, Zeki Efendi-Şam) ise mezun olamamıştır.

MUSTAFA KEMAL'İN GÖRDÜĞÜ DERSLER

Mustafa Kemal Atatürk'ün, 42 mevcutlu sınıfta 10. olduğu birinci sınıfta ve 40 mevcutlu sınıfta 6. olduğu ikinci sınıfta gördüğü dersler çerçeve içinde verilmiştir.

Derslere bakıldığında; 2. sınıf derslerinden yedisinin 1. sınıf derslerinin doğrudan devamı, ikisinin ise aynı dersin farklı seviyede uygulaması niteliğinde olduğu anlaşılmaktadır.

Bütün araştırmalara rağmen üçüncü sınıf ders geçme not çizelgesi bulunamadığından ders ve not dökümleri bilinmemektedir. Ancak, Mustafa Kemal Atatürk Harp Akademisinden 5. olarak mezun olduğuna göre son sınıfta ilk üç içerisine girmesi gerekmektedir ki, Ali Fuat Cebesoy'un anıları bu çıkarımı doğrulamaktadır.[14]

MUSTAFA KEMAL'İN OKUDUĞU YILLARDA HARP AKADEMİSİNDE EĞİTİM - ÖĞRETİM

Yukarıda belirttiğimiz gibi Goltz Paşa eğitim reformu sayesinde teorik dersler yerine uygulamaya yönelik dersler programa koymuştur. Ancak politik gerekçelerle Alman tarzı, birlik ve karargâhlarla koordineli görevbaşı eğitim veya staj uygulamaları mümkün olamadığı için uygulamaya yönelik dersler kitabî olarak işlenmiş, ancak harita veya dershane uygulaması yapılabilmiştir. Goltz Paşa biri 1885'te olmak üzere birkaç kez öğrencilerin tatbikata katılmasını sağlamış, ancak 57. dönem bundan istifade edememiştir.[15]

Atatürk'ün okuduğu dönemde Harp Akademisi'ndeki eğitimin kalitesi konusunda hatıralar dışında somut bir bilgi bulunmamaktadır. Bu hatıralardan da eğitim kalitesinin düşük olduğu ve öğrencileri tatmin etmediği, ders konu kapsamlarının da somut olarak tespit edilmediği için öğretmenlerin konu hakkındaki bilgisi ve kişisel görüşlerine göre dersleri işledikleri anlaşılmaktadır. Sınavlar ise merkezî değil, ders öğretmeni inisiyatifinde yapılmakta, sözlü ve yazılı sınav notları gene herhangi bir üst denetim olmadan öğretmenler tarafından verilmektedir.

Öğretmenler ve ders işleyiş tarzlarını incelediğimizde sorun daha iyi ortaya çıkmaktadır. Anılarda "Eski Osmanlı Seferleri Tarihi" olarak ifade edilen muhtemelen "Muharebat-ı Meşhure Münakaşatı" dersine giren (E) Ferik Ahmet Muhtar Paşa, dersi genellikle anı ve tecrübelerine dayanarak işlemektedir. Ahmet Muhtar Paşa, sınavlarda ise yazılı kağıtlarını okumayıp kim daha fazla yazarsa ona göre not vermekte, öğrenciler de çalakalem alakalı alakasız sayfalar dolusu yazarak yüksek not almaya çalışmaktadırlar.[16] Aynı dersin diğer öğretmeni Kurmay Binbaşı Refik Bey ise mesleki bilgi yetersizliğinden dolayı dersi anlatamamakta, öğrencilerin sorularını cevaplayamamak-tadır. Oysa bu ders ve Erkân-ı Harbiye dersi (muhtemel 3. sınıf dersi) öğretmeni Pertev Paşa'nın (Demirhan) konusuna çok hakim ve bilgili bir öğretmen olduğu öğrencilerin de zevkle dersi takip ettiği anlaşılmaktadır.[17]

Yetenekli ve başarılı bir öğretmen olan Kurmay Yarbay Hasan Rıza Bey de (İşkodra savunmasının meşhur komutanı) başka bir rahatsızlığın kaynağıdır. Alman Harp Akademisi mezunu olan ve bir sene Alman ordusunda staj yapan Hasan Rıza Bey, devamlı olarak derslerde Alman ordusunu, Alman sistemini ve kendisini övmekte, bu durumun da öğrencilerin tepkisini topladığı anlaşılmaktadır. Benzeri tavır ve tutum Almanya'da eğitim gören subayların büyük çoğunluğunda mevcuttur.[18]

Ta'biye Nazariyatı dersi öğret-

MUSTAFA KEMAL'İN 2. SINIFTA GÖRDÜĞÜ DERSLER

Topçuluk ve Topçu Ta'biyesi	(Topçuluk ve Topçu Taktiği Uygulaması)
Muharebe-i Meşhure Münakaşatı	(Önemli Harplerin Tartışması)
Coğrafya-i Sevk-ül-ceyş	(Strateji)
İstihkâmat-ı Cesime	(Büyük İstihkâmlar)
Ta'biye Tatbikatı	(Askeri Taktik, Tertiplenme Uygulaması)
Ecnebi Ordu Teşkilatı	(Yabancı Ordu Teşkilatı)
Tabakat-ül-arz	(Jeoloji)
Fransızca	(Fransızca)
Ta'lim Nazariyatı	(Askeri Eğitim Teorisi)
Mübahis-i Riyaziyye	(Matematik Tartışmaları)
Rusça (Bazı Öğrenciler Almanca)	(Rusça veya Almanca)
İstikşafat-ı Askeriyye	(Askeri Keşifler, Araştırmalar)
Ta'lim Ameliyyatı	(Askeri Eğitim Uygulamaları)

meni Kurmay Yarbay Nuri Bey, öğrenciler üzerinde en çok etki bırakan öğretmen olup, oldukça bilgili ve kültürlü bir subaydır. Askeri strateji ve taktik konularında döneme göre olağanüstü bilgi sahibidir. Ancak öğrencilerin onu sevmesindeki asıl neden açık fikirli ve aydın bir insan olmasından kaynaklanmaktadır. Politik baskı ve yaygın muhbirliğe rağmen düşündüğünü ifade etmekten çekinmemesi ve öğrencilerin sorularına hiçbir şeyden korkmadan cevap vermesi ile herkesin sevgisini kazanmıştır. Ders müfredatı dışına çıkarak anlattığı "Gerilla Nedir?" konusu Mustafa Kemal ve arkadaşlarını derinden etkilemiştir.[19]

Görüldüğü gibi derslerin işlenişi ve kalitesi büyük ölçüde öğretmenin bilgi, kabiliyet ve gayretine kalmıştır. Nuri Bey gibi öğretmenlerin dersinin konusu bile unutulmazken, diğer derslerin ve öğretmenlerin ismi hatırlanamamaktadır.

Dönemin eğitim kalitesini etkileyen bir başka husus sistemin öğrenci katılımını ve güncel sorunları dışlayan yapısıdır. En çok hatırlarda kalan ve öğrenciyi etkileyen "Muharebat-ı Meşhure Münakaşatı" dersinde Napolyon savaşları, 1866-71 Prusya-Avusturya Savaşı ve 19. yüzyıl öncesi Osmanlı savaşları işlenirken politik gerekçelerle yakın tarihteki Osmanlı savaşlarından bahsedilmemesidir. Öğrencilerin ısrarlarına rağmen 1876-77 Osmanlı-Rus Savaşı, 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı ve 1854-1855 Kırım Seferinden bahsedilmemekte, Harp Akademisi öğrencisi Plevne Muharebelerini bilmeden okuldan mezun olmaktadır.[20]

Amerikan iç savaşı ve sömürge savaşları, bu savaşların askeri açıdan öneminin algılanamaması ve bu konuda bilgili öğretmen olmaması yüzünden işlenememektedir. Bu olumsuzlukta ders kitaplarının Alman veya Fransız kitaplarının tercümesi veya derlemesi olması ve bu kitapların bir kez basıldıktan sonra yeni gelişmelerin işlenerek güncelleştirilememesi hususlarının rolü de unutulmamalıdır.

Eğitimin kalitesi ile ilgili son husus siyasî ortam ve baskı dışında genel teorik esasların öğrencilere verilmemesidir. Goltz Paşa, Alman sistemini kurarken askeri teori ve strateji konusunu ihmal etmiş, modern askeri düşüncenin doğuşu, gelişmesi ve önemli askeri teorisyenler konuları müfredata alınmamıştır.

Öğrenciler Clausewitz, Jomini, Büyük Frederick, Montecuccoli, Gustavus Adolphus gibi askeri teori ve stratejinin kurucularını, bunların fikirlerini ve askeri gelişmenin temel hatlarını öğrenmeden mezun olmak durumundadır.[21]

MUSTAFA KEMAL'İN OKUDUĞU YILLARDA POLİTİK DURUM VE EĞİTİME ETKİSİ

Mustafa Kemal'in Harp Akademisi öğrencilik yılları iç ve dış baskılar sonucu politik karmaşanın üst düzeylere çıktığı bir dönemdir. Başta aydınlar olmak üzere II. Abdülhamid yönetimine yönelik muhalefetin artmasıyla orantılı olarak rejimin baskıcı yönetim tarzı daha da sertleşmiştir. 1877-78 Osmanlı-Rus harbi ve sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığını tehdit eden siyasi ve askeri baskıların artışı, iç politik sıkıntılara beka problemini de eklemekte, imparatorluğun yıkılmakta olduğu, mutlaka bir şeyler yapılması gerektiği düşüncesi dönemin aydınlarının zihinlerini meşgul etmektedir.

Geçmişte birtakım darbe veya iktidarı koruma manevralarında aktif olarak Harbiyelilerden istifade edilmiş olması II. Abdülhamid'in şüphesini çekmektedir. Muhalefet tarafından da iktidarı devirmek davalarının amacına ulaşabilmesi için kazanılması gereken bir okul olarak gözüken[22] Harp Akademisi ve Okulu bu iç ve dış politik baskılar sonucu oluşan karmaşanın dışında kalamamış, bu yüzden öğrencilerin silahlı eğitim, atış ve tatbikatlara katılması büyük ölçüde yasaklanmıştır. Okul idareci ve öğretmenleri rejime sadakatlerine göre seçilmekte, ders konu ve kapsamları da politik sakıncalar sebep gösterilerek sansüre tabi tutulmaktadır. Hatta yukarıda bahsettiğimiz gibi okul içinde çok sayıda hafiye bulundurulmakta ve yapılan ihbarlar yüzünden sık sık baskınlar düzenlenmektedir. Bunun yanı sıra yine bu dönemde İmparatorluk içinde yabancıların ve azınlıkların milli gururu zedeleyici tavır ve hareketleri öğrencilerin milliyetçilik duygularını arttırmakta ve bu durum yoğun bir hoşnutsuzluğa sebep olmaktadır.[23]

Bütün bu politik baskılar ve etkenler eğitim kalitesini olumsuz yönde etkilemekte, Akademi öğrencileri ciddi bir askerî eğitim almadan mezun olmaktadırlar. Ayrıca, öğrencilerin büyük bir kısmının aktif veya pasif olarak zamanlarını politik gelişmeleri takip etme, tartışmalara ve toplantılara katılma, kitap okuma, bildiri ve broşür hazırlama faaliyetlerine ayırması da derslere olan ilgiyi azaltmaktadır. Hiçbir politik faaliyete katılınmasa bile politik durumun yarattığı kafa karışıklığı ve karamsarlık derslere isteksizlik duymak için yeterlidir.[24]

MUSTAFA KEMAL'İN DERS BAŞARI DURUMU

Yukarıda belirttiğimiz gibi Mustafa Kemal Harp Akademisi öncesinde başarılı bir öğrenci olup hep sınıfının ilk sıralarında yer almıştır. Harp Okulu'nun ilk yılında İstanbul'a gelmenin etkisiyle notları düşmüş, ancak müteakiben çok çalışarak okulu 8. olarak bitirmeyi başarmıştır.

Mustafa Kemal'in ders durumu Harp Akademisi'nde kısmen değişmiş, ülkenin içinde bulunduğu politik karmaşa ve baskı ile dış tehdidin artan boyutları onu derslerden önemli ölçüde soğutmuştur. Zamanının büyük bir kısmını kitap okumakla ve yanında kaldığı Fransız pansiyon sahibi vasıtasıyla ulaştığı yabancı gazeteleri takip etmekle geçirmekte, okuduğu yayınlar rejimce sakıncalı olduğu için geceleri gizli gizli okumaktadır. Bu durum ise uykusuz kalmasına ve derslere yeterli ilgi gösterememesine neden olmaktadır. Ders dışı zamanlarda ise okuyup edindiği bilgileri arkadaşlarına iletmeye çalışmakta, sık sık politik tartışmalara katılmaktadır.[25]

Zaman içinde sadece okuma ve tartışma ile yetinmeyip daha fazla öğrenciye ulaşarak ülke içi ve dışı politik gelişmeleri aktarmak isteyen Mustafa Kemal, arkadaşlarını bilinçlendirmek amacıyla dergi çıkarmaya karar verir.

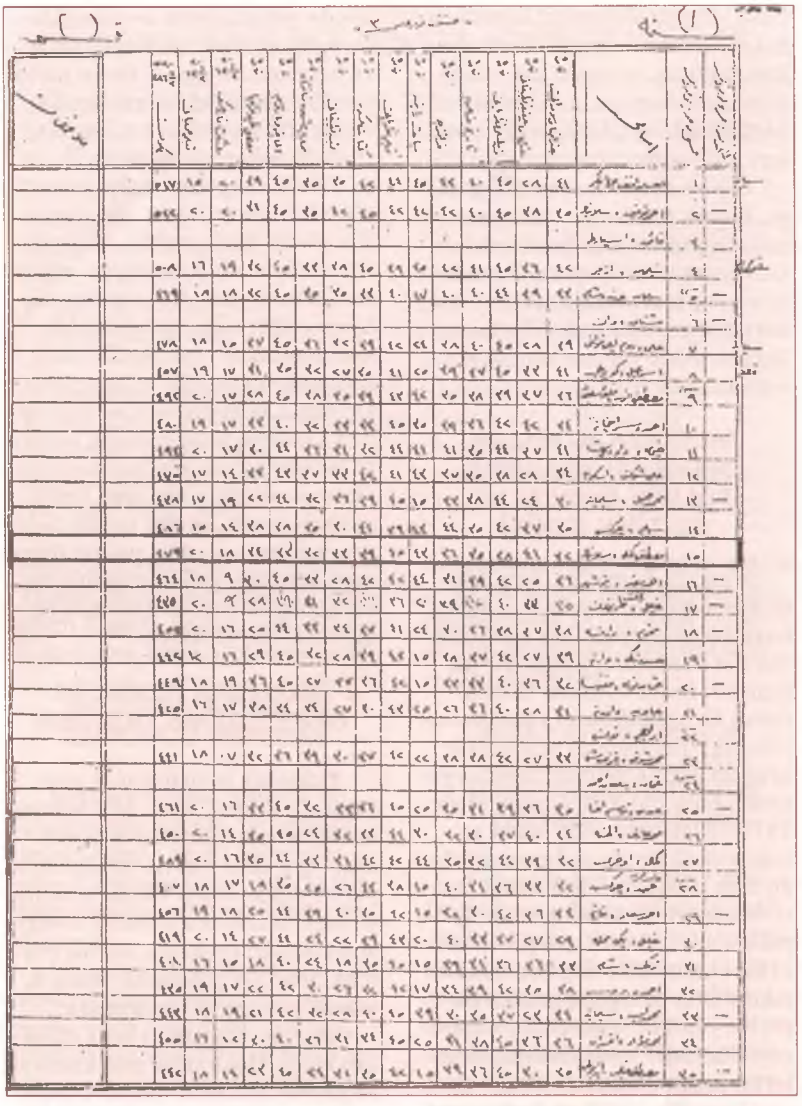

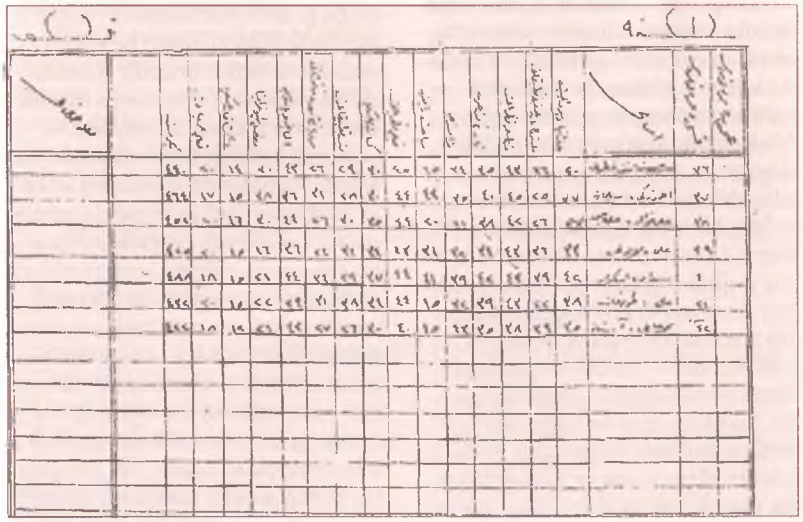

Mustafa Kemal Atatürk'ün Erkân-ı Harbiye 1. sınıf notlarını gösterir R.1318, H.1320, M.1902 tarihli numara defteri.
Kara Harp Okulu Arşivi, 26 no'lu Numara Defteri.

Buna benzer kısa ömürlü bir dergiyi Harp Okulu öğrencisiyken çıkarmayı başarmıştır. Dolayısıyla deneyimlidir. Okul bünyesinde eğitim gören veteriner öğrencilerin yardımıyla bir dergi hazırlayıp el yazısı ile çoğaltmaya başlar. Yazıların çoğunu kendisi yazmakta, arkadaşları da çoğaltma işini yapmaktadır. Ancak saray ve okul yönetimi kısa sürede dergiden ve hazırlayanlardan haberdar olur. Okul komutanı Ali Rıza Paşa derginin hazırlandığı dershaneye baskın yaparak Mustafa Kemal ve arkadaşlarını suçüstü yakalar. Ancak namuslu ve vicdanlı bir asker olduğundan durumu saraya bildirmez ve öğrencileri üstü kapalı uyarmakla yetinir.[26]

Mustafa Kemal, politik faaliyetler dışında İstanbul'un eğlence ve mesire yerlerine gitmeyi de ihmal etmemekte, özellikle de yabancıların sahip olduğu eğlence yerlerini tercih etmektedir. Böylelikle hem çeşitli sosyal faaliyetlere katılmakta hem de hafiye denetlemesi olmadığından tartışma yapma ve yabancı yayınları okuma fırsatını bulmaktadır.[27]

Mustafa Kemal'in derslere olan ilgisizliği notlarından da anlaşılmaktadır. 1. sınıfta 10., 2. sınıfta 6. durumdadır. Ancak, 3. sınıfta muhtemelen ilk 3 içine girerek okulu 5. olarak bitirecektir. İlerleyen sınıflarda daha çok çalışmasının nedeni o dönemde Harp Akademisi'nden mezun olanlarının tamamının kurmay nasbedilmemesidir. Kabaca ilk 10 ile 15'e girenler "kurmay", diğerleri ise "mümtaz" subay olarak nasbedilmektedir. Aralarındaki fark kurmayların üç yıl erken terfi almalarına karşın mümtazların iki yıl terfi etmesi ve kurmayların üst düzey seçkin kademelerde görev almasıdır. Dolayısıyla Mustafa Kemal kurmay subay olarak mezun olacak şekilde çalışmakla yetinmiştir.

Öğrencilik yıllarında önem verdiği tek ders Fransızcadır. Tatile gittiğinde Selanik'te özel okulların kurslarını takip etmekte, yabancı okullarda eğitim gördüğü için Fransızcası iyi olan yakın arkadaşı Ali Fuat'tan ders dışı zamanlarda yardım almaktadır. Bunlarla da yetinmeyerek bir Fransız kadının pansiyonunda kalan Mustafa Kemal, bu Fransız kadından hem ders almakta hem de onun vasıtasıyla Fransız gazete ve diğer yayınlarını takip etmektedir. Okuldaki Fransızca dersi hem kapsam hem de öğretmenleri açısından yetersizdir. Bu nedenle Mustafa

Kemal boş zamanlarını Fransızca çalışmaya ayırmıştır.[28]

Mustafa Kemal, 29 Kanunıevvel 1320 (11 Ocak 1905) tarihinde Harp Akademisi'nden mezun olur. Ancak sorun mezun olmakla bitmez. Atama görev yerleri belli olmadan, önce okul içi politik faaliyetler ve ihbarlar yüzünden saray hafiyelerinin takibine alınan Mustafa Kemal, bir kumpas sonucu ev arkadaşlarıyla beraber tutuklanır. Durumunu kötü görüp acıyarak evlerine almış oldukları ordudan atılmış bir subayın ihbarı üzerine tutuklanmışlardır. Ancak, daha sonra araya girenler sayesinde asıl tayin yeri Makedonya'ya değil de Suriye'ye sürülerek ağır bir cezadan kurtulurlar.[29]

26 NO'LU NUMARA DEFTERİNİN ÖZELLİKLERİ

Osmanlı İmparatorluğu'nda askeri eğitime verilen önem nedeniyle her sene bütün askeri okul ders geçme not çizelgeleri toplanıp kontrol edildikten sonra Padişahın onayı ile Harp Okulu matbaasında basılıp bütün askeri okullara dağıtılmıştır. Basılı nüshanın gelişiyle birlikte el yazısı ile hazırlanan nüshaların imha edildiği tahmin edilmektedir. Bu sistem sayesinde her okulda diğer bütün askeri okul notları bulunduğundan aleniyet sağlanmış, okullar arası öğrenci geçiş işlemleri kolaylaştırılmıştır. Atatürk'ün Harp Akademisi hariç diğer okullara ait notları bu tarz basılı numara defterlerinde yer almaktadır.

Harp Akademisi dönemine ait notların basılı nüshaları bütün araştırmalara rağmen bulunamamıştır. Muhtemelen yukarıda belirttiğimiz Makedonya'daki karışıklar ve diğer nedenlerle 1317, 1318 ve 1319 senelerine ait not çizelgeleri toplanıp basılamamıştır. Bu nedenle, Harp Okulu arşivinde el yazısı ile sadece Harp Okulu bünyesindeki okullara ait notların yazıldığı defter kalmıştır. Basılma işlemi gerçekleşemediği için bu defter imha edilmemiştir. Eğer basılma işlemi gerçekleşseydi, söz konusu el yazısı defter imha edilirdi. Faik Reşit Unat'ın makalesinde kullandığı ve yanlışlıkla 3. sınıf diye isimlendirdiği 2. sınıf not çizelgesi, yazma nüshanın içinde bulunan faksimile tipinde basılmış tek bir sayfaya sonradan çerçeve monte edilmesiyle oluşturulmuştur. Unat, muhtemelen söz konusu çizelgeyi daha şık göstermek istemiştir.[30] Neden yazma çizelgeleri kullanmadığı anlaşılamamıştır. Faksimile baskı muhtemelen baskıya ön hazırlık olarak yapılmıştı. Baskı yapılamayınca bu nüshalar elde kalmış, müteakip yıllarda içinde Atatürk'ün ismi geçen sayfa yazmanın içine konduğu geri kalan sayfaların imha edildiği tahmin edilmektedir.

Atatürk'ün Harp Akademisi notlarının yer aldığı defter, arşivin tasnifini yapan Hayrullah Gök tarafından tespit edilip, arşive 26 numara ile kaydedilmiştir. Defterin raf numarası 1-C' dir. Bu defter, basılı formların el yazısı ile doldurulup ciltlenmesi ile teşkil edilmiştir. Üç bölüm ve boş sayfalar dahil 158 sayfadan oluşmaktadır. Orijinal cildi muhtemelen yıpranma nedeniyle değiştirilmiştir. Defter, bu değiştirme esnasında tıraşlandığından hali hazırda 28 x 39,5 cm sayfa ebatlarındadır. Başlangıç sayfasında defterin muhteviyatı ile ilgili açıklamalar bulunmamaktadır ve sayfalar numaralandırılmamıştır.

Defterin birinci bölümünde Rumi 1317-1318, ikinci bölümünde ise 1318 yılına ait Harp Akademisi ve Harp Okulu öğrencilerinin ders geçme not çizelgeleri yer alırken üçüncü bölümde 2 Kanunısani 1317 (15 Ocak 1902)- 6 Nisan 1320 (19 Nisan 1904) tarihleri arası eğitim görmüş Harp Okulu öğrencilerinin üç senelik toplu not çizelgeleri bulunmaktadır. Defterde Rumi 1319 (1903-1904) yılına ait ders geçme not çizelgeleri bulunmamaktadır. Bütün araştırmalara rağmen bu çizelgeler tespit edilememiştir. Çalışmalara devam edilmektedir.

SENE 1 " SINIF NUMARASI 3 " KISIM (1)

	UMUMDA SIRA NUMARASI	KISIMDA SIRA NUMARASI	ESAMİ			COĞRAFYA-I SEVKÜL-CEYŞ	İSTİHKAMAT-I HAFİFE TATBİKATI	FENN-İ SİLAHA NAZARİYATI	TARİH-İ FENN-İ HARB	FRANSIZCA	MÜKABELE-İ RİYAZİYE	TALİM NAZARİYATI	KİTABET-İ ASKERİYYE	TABİYE NAZARİYATI	MUHAREBE-İ MEŞHURE MÜNAKAŞATI	ALMANCA VEYA RUSÇA	MUHASARA, TOPOĞRAFYA	İSTİKŞAFAT-I ASKERİYYE	TALİM AMELİYATI	YEKÛN	MÜLAHAZAT
						45 / 30	45 / 30	45 / 30	45 / 30	45 / 30	45 / 30	45 / 30	45 / 30	45 / 30	45 / 30	45 / 30	45 / 30	20 / 14	20 / 14	580 / [illegible]	
Seyyar		1	İhsan	Efendi	Cihangir	41	28	45	40	43	45	44	42	30	35	45	39	20	15	517	
	-	2	Ahmet Tevfik	"	Selanik	38	38	45	40	42	42	42	45	42	35	45	31	20	20	522	
		3	Faik	"	Isparta																
İstihkam		4	Süleyman	"	İzmir	42	38	45	41	42	35	39	45	38	33	45	32	19	15	508	
1	-	5	Süleyman İzzet	"	Şam	33	39	44	40	40	17	40	35	35	35	45	32	18	18	459	
	-	6	Müştak	"	Van																
Seyyar		7	Ali	"	Rumeli Kavağı	39	28	45	40	38	34	42	39	32	36	45	37	15	18	478	
Kalem		8	İsmail	"	Köprülü	41	33	45	37	39	35	41	36	27	32	36	31	17	18	457	
1		9	Mustafa İzzet	"	Kale-i Sultaniye	36	37	39	38	35	42	43	39	35	38	45	35	17	29	492	
		10	Ahmet	"	Şehzadebaşı	34	42	42	36	39	35	45	33	33	32	40	33	17	18	480	
		11	Hayri	"	Osmanpazarı	41	37	44	35	41	41	44	32	31	36	44	39	17	20	493	
		12	Ali Şevket	"	Üsküp	34	28	38	35	37	43	41	42	33	37	43	33	14	17	475	
	-	13	Mehmet Cemil	"	Süleymaniye	30	24	44	38	33	15	45	39	36	32	44	22	19	17	438	
		14	Salim	"	Çerkeş	35	37	42	35	44	43	39	41	30	38	38	38	16	15	486	
		15	Mustafa Kemal	"	Selanik	32	41	38	35	36	43	45	29	33	32	33	34	18	20	479	
	-	16	Ahmet Müfit	"	Kırşehir	30	25	42	39	31	44	42	42	28	33	45	30	9	18	464	
	-	17	Halil Rifat	"	Trabzon	35	33	40	34	39	20	36	39	32	31	39	28	9	20	430	
	-	18	Muhterem	"	Varna	38	31	38	36	30	24	41	37	34	33	44	25	18	20	453	
		19	Hasan Zeki	"	Varna	39	27	42	37	38	15	43	39	28	32	45	29	16	13	442	
	-	20	Osman Nuri	"	Manisa	32	36	40	33	33	15	42	38	37	27	45	36	19	18	448	
		21	Cavid	"	Edirne	31	26	40	36	26	25	43	30	27	34	34	38	17	18	435	
		22	İbrahim	"	Tatvan																
		23	Mehmet Şevki	"	Kızıltepe	35	27	42	38	38	22	42	37	30	39	36	32	7	18	441	
		24	Osman	"	Sultanahmet																
	-	25	Abdi	"	Kasımpaşa	35	36	39	31	28	28	45	36	33	32	43	30	18	20	461	
		26	Mehmet Arif	"	Adana	34	40	37	30	32	30	44	33	32	24	45	35	14	20	450	
		27	Kemal	"	Ordu	32	39	44	32	35	44	42	43	31	33	44	35	18	20	489	
		28	Hamit Fahri	"	Çorlu	32	33	38	31	40	15	38	43	28	25	33	18	17	18	457	
	-	29	Ahmet Fuad	"	Fatih	33	30	43	30	38	15	42	35	40	39	44	25	18	13	495	
		30	Halil	"	Hekimoğlu	29	27	37	33	40	20	43	39	22	34	44	27	14	20	419	
		31	Zeki	"	Şam	33	38	36	31	38	15	45	33	18	24	40	18	15	16	401	
		32	Ahmet	"	Bursa	38	35	43	39	34	17	42	32	28	30	42	22	17	19	435	
	-	33	Mehmet Emin	"	Süleymaniye	36	23	37	35	30	39	45	40	28	32	42	21	19	18	443	
		34	Mehmet Fuad	"	Hasanay	36	38	45	38	31	25	45	34	31	35	40	30	12	16	455	
	-	35	Mustafa Galip	"	İnebolu	35	30	45	36	39	15	42	35	31	34	43	23	14	18	442	
		36	Hüseyin Hüsnü	"	Kastamonu	40	36	43	35	34	15	45	30	29	35	43	30	14	20	440	
		37	Ahmet Zeki	"	Süleymaniye	37	35	45	40	35	43	44	30	28	31	36	38	15	17	464	
		38	Ali Fuad	"	Sakarya	37	35	42	38	44	20	44	35	30	25	44	30	15	20	452	
		39	Ali	"	Lazkiye	33	36	43	31	32	31	43	34	31	24	36	15	15	20	425	
		40	Sedad	"	Üsküdar	42	39	43	42	39	41	44	37	25	34	44	21	15	18	458	
		41	Ali	"	Trabzon	38	22	43	39	32	15	44	34	38	31	39	22	15	20	432	
		42	Mehmet Arif	"	Aşkale	35	39	38	35	43	15	40	30	28	27	43	21	12	18	422	

Mustafa Kemal'in Erkân-ı Harbiye 1. sınıf notlarını gösteren (karşı sayfadaki) orijinal nüshaların birleştirilmiş çevrimyazımı.

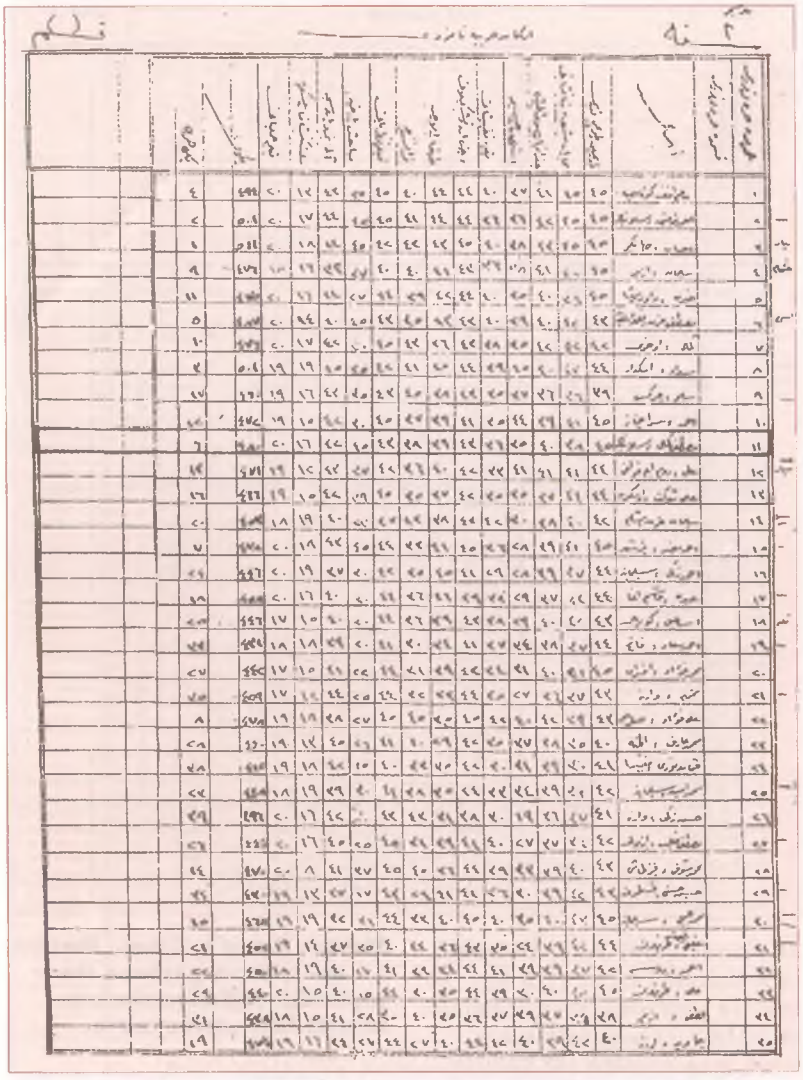

Üstte: Mustafa Kemal Atatürk'ün Erkân-ı Harbiye 1. sınıf notlarını gösterir R.6 Kanunısani 1318, H.19 Şevval 1320, M.19 Ocak 1903 tarihli numara defteri.
Kara Harp Okulu Arşivi, 26 no'lu Numara Defteri.

Sağda: Faik Reşit Unat tarafından yanlışlıkla 3. sınıf notları olarak algılanan ve bir karne şablonu içerisine yerleştirilen bölüm.

SONUÇ

Yukarıda belirttiğimiz hususların ışığında Mustafa Kemal'in Harp Akademisi öğrencilik döneminde derslerden ziyade II. Abdülhamid rejiminin politik baskıları ve imparatorluğun bekası sorunlarıyla ilgilendiği, arkadaşlarını aydınlatmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Bu aşırı politize ortamdan ve eğitim kalitesinin düşüklüğünden dolayı derslere pek ilgi göstermemiştir. Kurmay subay olarak mezuniyetini sağlayacak derecede derslere çalışmakla yetinmiş ve amacına ulaşmıştır. Son sınıfta biraz gayret gösterip (muhtemelen ilk üç içerisine girerek) 1. ve 2. sınıf notlarının düşüklüğüne rağmen 5. sırada mezun olması, istemesi halinde daha iyi bir dereceyle mezun olabileceğini göstermektedir.

Harp Akademisi yıllarının en kalıcı etkisi ordunun politika dışı kalması fikridir. II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında ordunun mutlaka politika dışına çıkarılması, politize olmuş subayların disiplin altına sokulması konusunda yoğun ısrar göstermiştir. Bu ısrar ve tekliflerinin İttihat ve Terakki ileri gelenlerinde rahatsızlık yaratması bile onu caydırmamıştır. Çünkü politizasyonun ordunun disiplin, dayanışma ve askerî niteliğini olumsuz etkilediğini, askeri okulların eğitim düzeyini düşürdüğünü bizzat yaşayarak görmüştür. 1908 öğrenci hadiselerine Harp Okulu öğrencilerinin de karışması ve Balkan harbinde yaşananlar onun haklılığını ve öngörüsünü kanıtlamıştır.[31]

1. Bu yanlış anlama ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi bu makalenin son bölümünde verilecektir. Bu hususla ilgili olarak Bkz. Faik Reşit Unat, "Atatürk'ün Öğrencilik Hayatına Ait Bazı Notlar", *Devrim Gençliği*, Yıl: 2, c. 3, sayı 17, Kasım 1953, s. 10-11; aynı yazar, "Atatürk'ün Öğrenim Hayatı ve Yetiştiği Devrin Milli Eğitim Sistemi", *Atatürk Konferansları-I*, (Ankara: T.T.K. Basımevi, 1964), Levha 5.
2. "Harbiye'nin kuruluşu çağdaşlaşma tarihinin belki en önemli olayı oldu diyebiliriz. Bundan sonraki dönemin belli başlı olayları, bu kurumun eğitiminin sağladığı askeri ve düşünsel etkileri; bu kurumun siyasal gücü elinde tutanlara karşı tutumu; mezunlarının askerî, siyasal ve kültürel hayatta aldıkları yerler göz önünde tutulmadan anlaşılmaz." Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (İstanbul: Doğu-Batı Yayınları, s. 191. Kara Harp Okulu'nun kuruluşu ve genel gelişimi hakkında bkz. İsrafil Kurtcephe-Mustafa Balcıoğlu, *Kara Harp*

Okulu Tarihi, Ankara, K.H.O. Matbaası, 1991.

3. M. Mazlum İskora, *Harp Akademileri Tarihçesi 1846-1965*, c. I, Ankara : Genelkurmay Basımevi, 1966, s. 5.
4. İskora, *age*, s. 5-6; *Harp Akademileri Tarihçesi 1848-1991*, İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, 1991, s. 1-3, 7.
5. Alman Harp Akademisi, Mareşal Helmuth Von Moltke tarafından 1840'lı yıllarda köklü bir reforma tabi tutulmuştu. Kıtalardan genç ve başarılı subaylar ayrıntılı bir seçim programı sonrasında Harp Akademisi'ne öğrenci olarak alınıyordu. Eğitim büyük ölçüde görev başı eğitim esasıyla birlik ve karargâhlarda yoğun staj ve uygulamaya dayanmaktaydı. Başarılı öğrenciler kurmay olarak, başarılı olamayan öğrenciler ise ayrı bir statü ile okulu bitiriyordu. Jack D. Hoschouer, "Von Moltke and the General Staff", *Military Review*, c. LXVII, no. 3, Mart 1987, s. 64.
6. Jehuda L. Wallach, *Bir Askeri Yardımın Anatomisi*, çev. F. Çeliker, Genelkurmay Basımevi, Ank.,1977, s. 25-45.
7. Wallach, *age*, s. 47-49, 56-57.
8. Kara Harp Okulu Arşivi, 27 No'lu Künye Defteri. *Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, 2. baskı Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1989, s. 1.
   M. Kemal Atatürk'ün mezuniyet tarihi ile ilgili muhtelif görüşler bulunmaktadır. Biz bu tarihleri tespit ederken ilgili künye ve numara defterlerinden istifade ettik. Ayrıca, yukarıda atıf yapılan Genelkurmay yayını ile doğruluğunu kontrol ettik. Bu konudaki farklı görüşler için bkz.: Mustafa Balcıoğlu, "Atatürk'ün Biyografisine Katkı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. XIII, sayı 38, Temmuz 1997, s. 539-541; Sadi Borak, "Atatürk'ün Biyografisinde Yapılan Yanlışlıklar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. I, sayı 1, Kasım 1984, s. 276-287.
9. Kara Harp Okulu Arşivi, 22 No'lu Numara Defteri.
10. Çanakkale
11. Kara Harp Okulu Arşivi, 26 No'lu Numara Defteri, s. 2-3.
12. Kara Harp Okulu Arşivi, 26 No'lu Numara Defteri, s. 52-53.
13. İskora, *age*, s. 204-208.
14. Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, (İstanbul: 1996), s. 88.
15. Wallach, *age*, s. 48.
16. Cebesoy, *age*, s. 51; Asım Gündüz, *Hatıralarım*, (Haz.) İ. Ilgar, İstanbul: Kervan Kitapçılık, 1973, s. 19.
17. Cebesoy, *age*, s. 53-54.
18. Cebesoy, *age*, s. 54-55; Gündüz, *age*, s. 20.
19. Bu etkilenme o kadar derin olmuştur ki Mustafa Kemal Atatürk, Ali Fuat Cebesoy ve Asım Gündüz anılarında bu olayı büyük ölçüde benzer ifadelerle anlatmaktadırlar. Bkz. Yavuz Abadan, *Mustafa Kemal ve Çetecilik*, 2. baskı, İstanbul; Varlık Yayınevi, 1972, s. 24-27; Cebesoy, *age*, s. 53-56; Gündüz, *age*, s. 19-22.
   Dönemin bilinen diğer öğretmenleri Kurmay Yarbay Macit (Mübahis-i Riyaziyye), Kurmay Albay Zeki, Kurmay Yarbay Fevzi'dir. Diğer öğretmen isimleri tarafımızdan araştırılmakta olup bulunduğunda neşredilecektir.
20. Bu husus 1906 yılında mezun olan İsmet İnönü'nün anılarında geçmektedir. İsmet İnönü, *Hatıralar*, c.1, 1. baskı, Ankara : Bilgi Yayınevi, 1985, s. 22; Kâzım Karabekir, *Hayatım*, İst.: Emre Yayınları, 1975, s. 242-243, 277-278.

SENE 2 — ERKAN-I HARBİYE NAMZEDİ — KISIM ( )

UMUMDA SIRA NUMARASI	KISIMDA SIRA NUMARASI	ESAMİ			TOPÇULUK VE TOPÇU TABİYESİ	MUHAREBAT-I MEŞHURE MÜNAKAŞATI	COĞRAFYA-İ SEVK-ÜL-CEYŞ	İSTİHKAMAT-I CESİME	TABİYE TATBİKATI	[illegible] ORDU TEŞKİLATI	TABAKAT-ÜL ARZ	FRANSIZCA	TALİM NAZARİYATI	MÜBAHİS-İ RİYAZİYYE	ALMANCA VEYA RUSÇA	[illegible] ASKERİYYE	TALİM AMELİYYATI	YEKÜN		YENİ SIRA		
1		Asım	Efendi	Kütahya	45	46	41	37	40	44	44	40	45	37	43	13	20	494		4		
2		Ahmet Tevfik	"	Selânik	46	45	42	38	36	44	44	41	45	42	44	17	20	501		2		
3		İhsan	"	Cihangir	45	45	43	38	40	45	43	43	42	45	44	18	20	511		1		
4		Süleyman	"	İzmir	45	42	41	38	38	43	41	40	40	37	39	18	18	478		9		
5		Hayri	"	Davutpaşa	45	39	40	35	40	44	42	39	44	27	44	16	20	475		11		
6		Mustafa İzzet	"	Kale-i Sultaniye	43	42	40	39	40	43	43	35	43	45	40	14	20	487		5		
7		Kemal	"	Ohri	42	43	42	36	38	43	38	43	45	30	42	17	20	476		10		
8		Sedad	"	Üsküdar	44	43	40	45	39	44	46	41	42	35	45	19	19	501		3		
9		Selim	"	Çerkeş	39	36	36	37	35	43	38	45	43	35	43	16	18	465		17		
10		Ahmet	"	Saraçhane	45	41	38	44	35	41	39	37	45	30	42	15	19	472		12		
[illegible]		[illegible]		[illegible]	46	[illegible]	40	35	[illegible]	[illegible]	39	38	43	45	42	16	20	489		6		
12		Ali	"	Rumeli Kavağı	44	41	41	41	33	42	40	36	42	37	43	12	19	471		13		
13		Ali Şevket	"	Üsküp	44	41	37	35	35	42	37	35	45	38	42	15	19	466		16		
14		Süleyman İzzet	"	Şam	42	40	38	30	42	43	38	43	37	23	40	19	18	453		20		
15		Ahmet Müfid	"	Kırşehir	45	41	39	28	36	46	41	33	44	45	43	18	20	478		7		
16		Ahmet Zeki	"	Süleymaniye	44	37	38	28	29	41	45	35	42	30	37	19	20	446		24		
17		Abdi	"	Kasımpaşa	44	44	37	29	38	39	41	36	44	30	40	16	20	458		18		
18		İsmail	"	Köprülü	43	42	40	29	38	43	39	38	44	20	40	15	17	446		26		
19		Ahmet Suad	"	Fatih	44	37	38	34	37	41	34	30	41	20	38	18	18	431		33		
20		Mehmet Fuad	"	Aksaray	45	41	40	31	34	42	39	31	44	22	41	15	17	442		27		
21		Muharrem	"	Varna	43	37	38	27	35	44	33	32	44	25	44	12	17	429		36		
22		Ali Fuad	"	Salacak	43	39	42	40	42	46	35	45	45	27	38	18	19	478		8		
23		Mehmet Arif	"	Adana	40	35	38	37	36	42	29	40	41	28	46	13	19	440		28		
24		Osman Nuri	"	Manisa	41	30	38	31	30	42	38	33	40	15	42	16	19	415		38		
25		Mehmet Emin	"	Süleymaniye	42	36	39	34	33	44	35	38	41	30	39	19	18	448		23		
26		Hasan Zeki	"	Varna	41	37	38	19	30	38	31	43	43	*	42	18	20	396		39		
27		Mustafa Galib	"	İnebolu	42	38	37	27	40	41	38	31	46	25	45	18	20	444		26		
28		Mehmet Şevki	"	[illegible]	43	40	39	33	39	44	38	45	45	37	41	8	20	470		14		
29		Hüseyin Hüsnü	"	Kastamonu	43	42	38	30	38	41	41	29	43	17	37	13	19	430		34		
30		Mehmet Cemil	"	Süleymaniye	45	43	40	35	40	45	40	33	44	33	32	19	19	468		16		
31		Halil Rifat	"	Trabzon	44	42	39	24	35	43	38	44	40	35	37	14	19	452		21		
32		Ahmet	"	Bursa	42	37	39	39	41	44	34	39	41	17	40	19	18	450		22		
33		Ali	"	Trabzon	45	43	40	30	39	44	38	30	44	15	40	15	20	440		28		
34		Lütfi	"	İzmir	38	39	37	39	37	38	35	40	35	28	41	15	18	438		31		
35		Cevad	"	Edirne	40	42	39	40	42	44	40	27	44	27	34	18	19	454		19		
36		Ali	"	Laleli	42	39	38	31	37	39	33	31	44	26	42	17	20	439		30		
37		Mehmet Arif	"	Asitane	41	40	34	33	38	38	36	45	32	22	29	14	18	416		37		
38		Halil	"	Yenimahalle	40	39	38	32	38	34	38	33	43	15	43	17	20	426		36		
39		Hamdi Fahri	"	Çerkeş	42	41	39	29	33	36	38	45	43	15	41	18	18	438		32		
40		Zeki	"	Şam																		İhraç

* [illegible]

Mustafa Kemal'in Erkân-ı Harbiye 2. sınıf notlarını gösteren (karşı sayfadaki) orijinal nüshaların birleştirilmiş çevrimyazımı.

21. Askeri eğitim sisteminde Fransız etkisi hâkimken önemli askeri teorisyenlerin eserlerinin tercüme edilip derslerde kullanıldığı düşünülecek olursa bu konuda önemli bir gerileme mevcuttur. Örneğin Raimondo Montecuccoli'nin Osmanlı ve Avusturya - Macaristan askeri sistemlerini inceleyen eseri tercüme edilmişti. Bkz. Kemal Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane, Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi*, İstanbul: Eren Yay., 1995, s. 277.
22. Yücel Aktar, *İkinci Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları (1908 - 1918)*, 1. baskı, İstanbul : İletişim Yayınları, 1990, s. 35.
23. Gazi Ahmet Muhtar Paşa anılarında yabancı ülke diplomatlarının baskıları sonucu patlak veren bir hadiseyi aktarmaktadır. Eğitimden dönerken Fransız mezarlığından geçen Harp Okulu 2. sınıf öğrencileri mezarlığa zarar verdi iddiasıyla Fransız elçiliğinin şikâyeti üzerine bir subay ve iki öğrenci okuldan atılır (1856-1857). Hadise büyür. İnfiale kapılan Harbiyeliler topluca olayı protesto edip derse girmez. Okul yönetiminin müdahaleleri durumu içinden çıkılmaz hale getirince atılma işlemi iptal edilir. Gazi Ahmet Muhtar Paşa, *Anılar: Sergüzeşt-i Hayatım'ın Cild-i Evveli*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s. 4-7.
24. Dönem ile ilgili bütün anılarda politik karmaşa ve baskının olumsuzluğuna ilişkin hatıralar aktarılmaktadır. Cebesoy, *age*, s. 44-45, 59-61, 90-96; Gündüz, *age*, s. 13-18, 22-23; İnönü, *age*, s. 19; Karabekir, *age*, s. 272-273, 290-295. Zamanının büyük bölümünü ders çalışmaya ayırmış olup okul birincisi olmaktan başka bir şey düşünmeyen Ali İhsan bile politik baskılardan şikâyetçidir. Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım*, c. 1, İstanbul: Nehir Yayınları, 1990, s. 20.
25. Mustafa Kemal, Ahmet Emin Yalman ile yaptığı mülakatta Harp Akademisi öğrencilik yılları ile ilgili olarak şunları söylemiştir:
   "...Erkân-ı Harp sınıflarına geçtik. Mu'tad olan derslere iyi çalışıyordum. Bunların fevkinde olarak bende ve bazı arkadaşlarda yeni fikirler peyda oldu. Memleketin idaresinde ve siyasetinde fenalıklar olduğunu keşfetmeye başladık. Binlerce kişiden ibaret olan Harbiye talebesine bu keşfimizi anlatmak hevesine düştük." *Vakit*, 10 Kanunsanî 1338 (10 Ocak 1922).
   Asım Gündüz, Mustafa Kemal'in o dönemde yaptığı konuşmaları aktarmaktadır. Gündüz, *age*, s. 13-18.
26. Cebesoy, *age*, s. 59-61; Gündüz, *age*, s. 22; *Vakit*, agm.
27. Cebesoy, *age*, s. 61-62, 64-66, 73-77.
28. Gündüz, *age*, s. 14.
   Ali Fuat, Mustafa Kemal'in kendisine; " Bir Erkânıharp zabiti muhakkak yabancı dil bilmelidir. Bunun aksini düşünmek büyük bir hatadır" dediğini kaydetmektedir. Cebesoy, *age*, s. 18, 24; Karabekir, *age*, s. 242-243.
29. Cebesoy, *age*, s. 90-98; *Vakit*, agm.
30. Unat, "Atatürk'ün Öğrenim...", *age*, levha 5.
31. Aktar, *age*, s. 73-74, 82-83; Behiç Erkin, *Atatürk'ün Selanik'teki Askerlik Hayatına Ait Hatıralar*, Ankara: TTK Basımevi, 1956, s. 600-601.

EPHEMERA

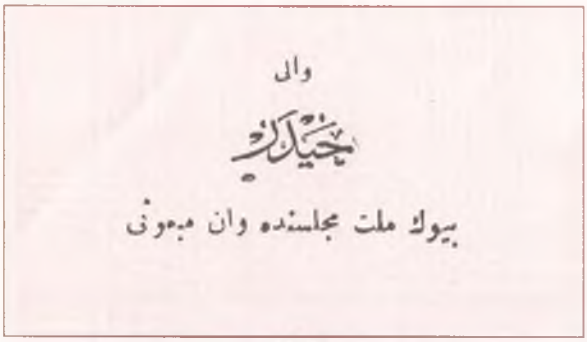

Vali
Haydar
Büyük Millet Meclisi'nde Van Mebusu

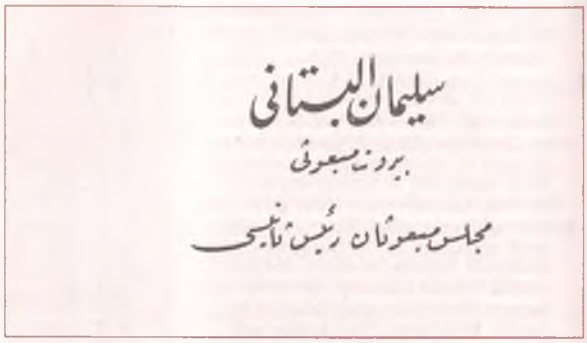

Süleyman el-Bustani
Beyrut Mebusu
Meclis-i Mebusan Reisi-i Sanisi

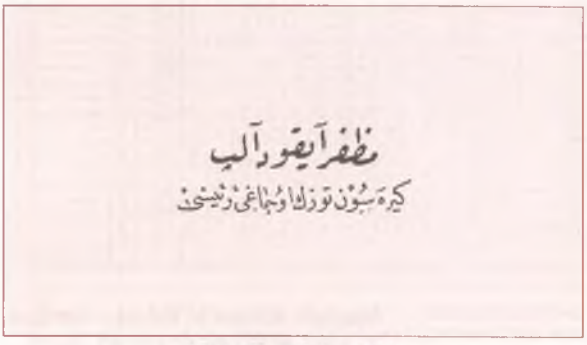

Muzaffer Aykud Alp
Giresun Türk Ocağı Reisi

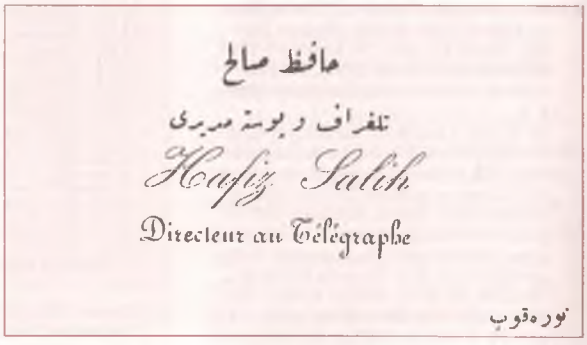

Hafız Salih
Telgraf ve Posta Müdiri
Nevrekop

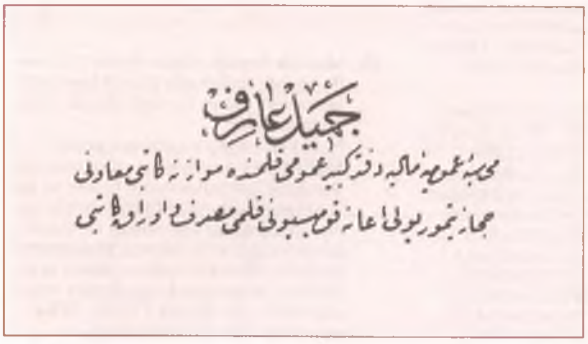

Cemil Ârif
Muhasebe-i Umumiye-i Maliye
Defter-i Kebir-i Umumi Kaleminde
Muvazene Katibi Muavini
Hicaz Demiryolu
İane Komisyonu Kalemi
Masraf ve Evrak Kâtibi

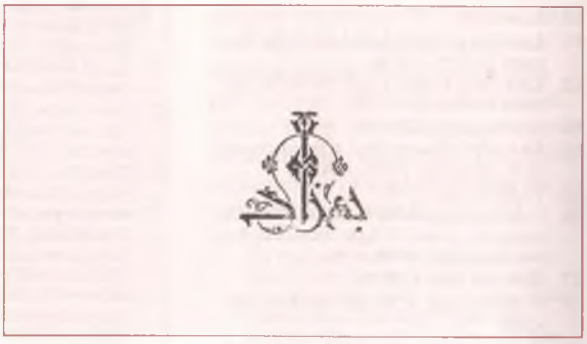

Nevzad

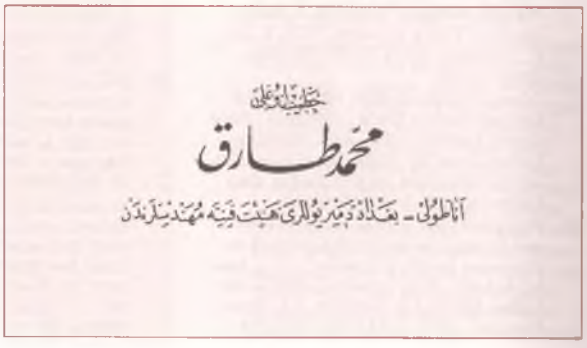

Hatiboğlu
Muhammed Tarık
Anadolu-Bağdat Demiryolları Heyet-i Fenniye
Mühendislerinden

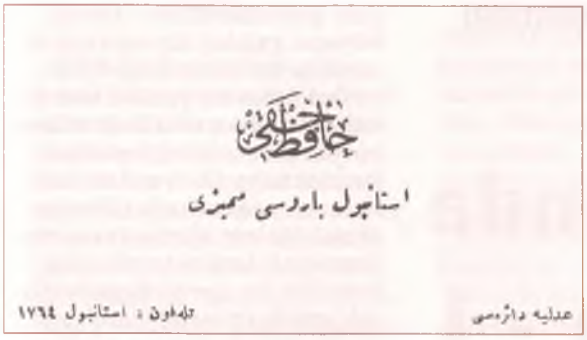

Hafız Hakkı
İstanbul Barosu Mümeyyizi
Adliye Dairesi
Telefon: İstanbul 1764

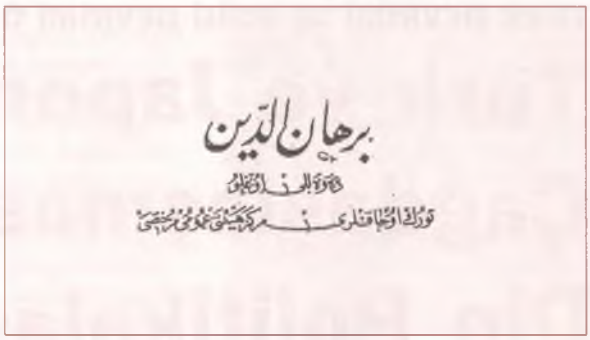

Burhaneddin
Devellioğlu
Türk Ocakları Merkez Heyeti Umumi Murahhası

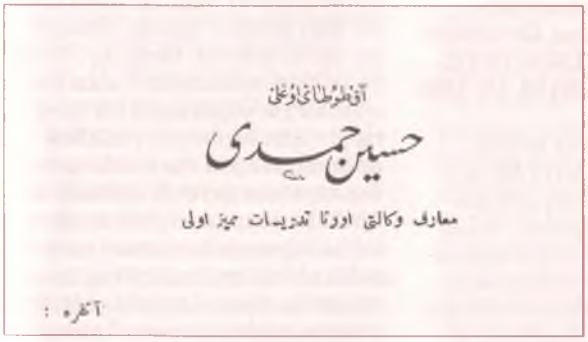

Aktutayoğlu
Hüseyin Hamdi
Maarif Vekaleti Orta Tedrisat Mümeyyiz-i Evveli
Ankara:

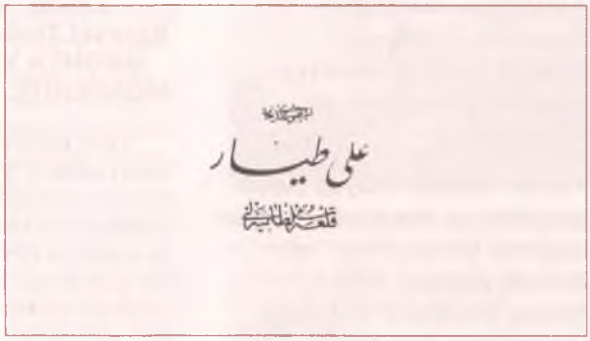

Ali Tayyar
Kal'a-yı Sultaniyeli

[ön yüz:] Raci
Van İstinaf Müdde-i Umumisi

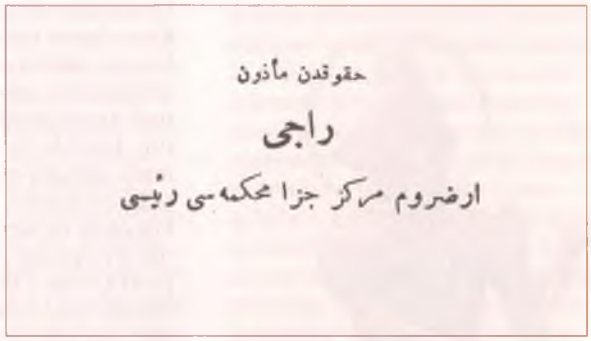

[arka yüz:] Hukuk'dan Mezun
Raci
Erzurum Merkez Ceza Mahkemesi Reisi

Raci
Mekteb-i Hukuk-ı Şahane'den Mezun
Niğde Müdde-i Umumi Muavini

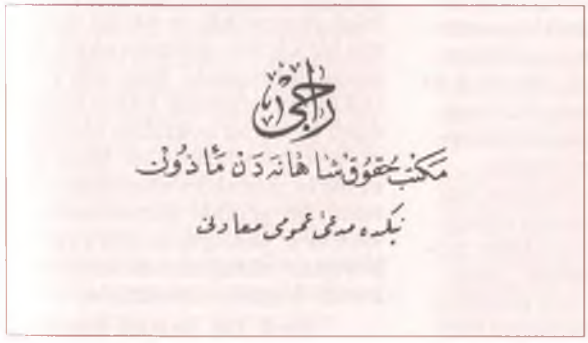

Osmanlı'nın son dönemine ve 1920'li yıllara ait kartvizitler Ephemera Derneği'nden Burçak Evren'in koleksiyonundan alınmıştır.

TÜRK DEVRİMİ VE MEİJİ DEVRİMİ ÖRNEKLERİ

Türk ve Japon Çağdaşlaşmasında Din Politikaları - I

YUMİKO KİHARA

Ankara Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi
Siyaset Bilimi doktora
öğrencisi

Yazımı titizlikle okuyup yapıcı eleştiriler ve önerilerde bulunan Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü Başkanı Prof. Dr. Selçuk Esenbel'e ve Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü araştırma görevlisi Mustafa Oral'a teşekkür borçluyum.

Byodo-in tapınağında bulunan, Buddha'nın yardımcılarından bir Buddhisatva heykeli. Budizmde, Buddhisatvalar insanlara yardım eli uzatan kutsal varlıklardır.

Laiklik Sorunsalının Küresel Tarihinden Örnekler: JAPONYA VE TÜRKİYE'DE MODERNİTE, LAİKLİK VE DİN

Türk toplumunda laiklik sanki sadece Türklerin bir modernite sorunsalı imiş gibi alınagelmekte olduğundan, aslında modern devlet ve din ilişkisinin çağımızın her toplumunda inişli çıkışlı bir tarihi olduğu göz ardı edilmektedir. Özellikle ülkemizde, laik kesim, laik devlet hukuku ve din ilişkisinin ayrışmasının Batıda ve Batılılaşan toplumlarda saf ve bütünsel bir kesinlikle oluştuğunu düşünürken, dinsel öğelere ağırlık veren kesim, laiklik meselesini tarihselliğinden çıkartıp, sanki bunun kaçınılmaz çatışmacı öğesinin, bir tek, bu ülkenin acaip bir icadı olduğu gibi bir söylemi yeğlemekteler. Ancak, çağdaşlaşmada devlet ve din ilişkilerinin ayrışması ya da Fransa, Japonya veya Türkiye örneğinde olduğu gibi laik devlet hukukunun din töresine ve hatta kurumlarına egemen kılınması dünya tarihinin modernite ile beraber yaşadığı bir süreç. Bu çerçevede, Japonya'nın son bir asırdır devam eden hızlı modernleşme tarihinin içinde dramatik bir öyküye sahip olan din-devlet ilişkileri ve laiklik sorunsalı özellikle bizler için bilinmesi gereken bir örnek. Ne yazık ki Japonya'yı incelemek, bu uzakdoğu ülkesinin çağdaş kültürünün belirgin olan gelenekçi öğelerinden dolayı Türkiye'nin "laik" Batı ile kendini özdeşleştiren kesimi için fazla ilginç gelmemekte, hatta, belkide, Doğu ahlakı, Batı teknolojisi modelini meşru kılacağı korkusuyla itici dahi gelebilmektedir. Ancak, böylece, çağdaş Japonya'nın ivmesinin bir boyutunun Türkiye'den farklı bir şekilde olsa da, laik bir toplum ve hukuk düzeni kurma çabası olduğu gözden kaçmaktadır. Öte yandan, özellikle son zamanlarda yükselen dinsel öğelere ağırlık veren modernite söylemini tercih eden kesimler ise, gerek düşünür olarak, gerek siyasetçi olarak sanki, Japonya'da kimono giyiliyorsa, bu çağdaş Japonya'nın din konusunda, Cumhuriyet Türkiyesi ile bambaşka bir model içinde, neredeyse din ve teknolojiden ibaret olan bir basit Doğu-Batı modeli olduğu diskurunu tercih ederek biraz da Türkiye'de tartışma unsuru olan konumlarına saptırmacı bir meşruiyet için Japonya'yı takdirle anmaktalar. Bu durumda gene Japonya'nın gerçeği anlaşılmaz bir hale düşmekte. Son zamanlarda Japonya'da zaman zaman şahit olduğum, başörtüsü tartışmasında, "ama Japonlar kimono giyiyor, neden olmasın" yakıştırmasını o kadar çok duymaktaydım ki, bu konuyu Türkçe açıklayacak bilimsel çalışmaların acilen yapılması ve kamuoyuna sunulması gerektiğini düşünmekteyim. Bu noktada, birkaç yıl önce, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi doktora öğrencisi Kihara Yumiko'nun bu konuda bir master çalışması yapmasını teşvik etmiş olmaktan, sonuçta ortaya çıkan üstün nitelikli ve özgün çalışması dolayısıyla, mutluluk duymaktayım. Yumiko Kihara bu çalışmasında, Türk ve Japon Devrimlerini, din politikaları, bir başka deyişle, en temel laiklik sorunsalının tarihi çerçevesinde ele almaktadır. Ümidim, bu çalışmanın okuyucuya sunulmasıyla, halen toplumumuzda Japonya ve din konusunda çok vahim ölçüde mevcut olan bilgi yetersizliği ve yanlış anlama bir ölçüde giderilecektir. Sonuçta, bu makale, bize, din ve laiklik meselesinin halen devam eden tartışma noktaları olduğunu ve çözümlerinin ise basit şemalarla mümkün olmadığını ayrıntılı bir şekilde göstermenin yanı sıra, laikliğin çeşitli yapı ve boyutları olduğunu da sergilemekte başarılı olmaktadır.

Prof. Dr. Selçuk Esenbel

GİRİŞ

Türk halkı arasında, Japonya ve Türkiye'nin coğrafi olarak çok uzak iki ülke olmasına karşın gelenek ve görenek bakımından son derece yakınlık olduğu ve Japonya'nın gelenek ve göreneklerini hiç bırakmadan, Batıdan sadece teknolojiyi alarak çağdaş bir devlet olmayı başarmış olduğu gibi bir düşünce vardır. Bu düşüncenin özellikle 1905 Japon-Rus Savaşı'nda Meiji Japonyası'nın Rusya'yı yenmesinden sonra Osmanlı Türklerinin bazı kesimleri arasında yaygınlık kazandığı söylenmektedir. Erişirgil'in aktardığına göre, II. Meşrutiyet döneminin İslâmcı aydınlarından ve ünlü bir seyyah olarak tanınan ve Japonya'yı da gezip görmüş olan Abdürreşit İbrahim, önemli ölçüde çağdaşlaşmayı gerçekleştirmiş bulunan Japonya'da "İslâmlığın bütün feyzli ruhu Buda şekline bürünmüş de orada kendini göstermiş" ifadesini kullanmaktadır. Ona göre "müslümanlığın emrettiği ne kadar iyi huy varsa [onların] hepsine"(!) sahip olan Japonların ahlâklarını bozmadan "garp medeniyeti"ni almayı başarmalarının nedeni yalnız Batının bilim ve teknolojisini alıp diğer "maskaralıklar"ın girmesine izin vermemeleriymiş.[1]

Ancak Japon kültürü, gelenek ve görenekleri, tam anlamıyla çağdaşlaşmaya uygun nitelikte olsaydı, Meiji Devrimi gibi tepeden inmeci bir devrime ihtiyaç duyulmayacaktı. Sadece Japonya için değil, Türkiye örneğini ele alırken de önemle üzerinde durulması gereken nokta, gelenek ve görenekler içinde hangi unsurların bırakılıp hangilerinin korunduğu, hatta hangilerinin çağdaşlaşmaya engel ya da yararlı olduğudur. Bunların tümünün saptanması ancak kapsamlı bir çalışmanın konusu olabilir. Dolayısıyla bu çalışmada gelenek ve görenekler içinde önemli bir yer işgal eden din unsurunun yönetimlerce nasıl değerlendirildiği ve çağdaşlaşma hareketleri içinde dinsel unsurların nasıl kullanıldığı konusu ele alınacaktır.

Farklı dönemlerde gerçekleşen iki çağdaşlaşma hareketi karşılaştırılırken, aşağıdaki unsurlar göz önünde tutulmalıdır: Türkiye'de 18. yüzyılın sonlarında, yani III. Selim döneminden itibaren Batıyı model alan çağdaşlaşma hareketleri yoğunlaşmış ve iniş ve çıkışlarla da olsa süregelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'nda yenilgiye uğramasının ardından Ulusal Kurtuluş Savaşı başlatılmış ve bunun başarıyla sonuçlanmasından sonra yarı-sömürge durumundaki Osmanlı İmparatorluğu tarihe karışmış, yerine ulusal nitelikli Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Türk Devrimi de o zamana kadar yapılan çağdaşlaşma hareketlerinin en son aşaması olarak gerçekleştirilmiştir.

Meiji Dönemi öncesi feodal Tokugawa Japonyasında (1603-1868) ise 17. yüzyılın ilk yarısından 1853 yılına kadar Hollanda, Çin ve Kore ile olan sınırlı ilişkiler dışında ülke kapalı tutulmuştur. Bu zamana kadar bazı reform girişimleri yapılmışsa da bunlar, bilinçli olarak yapılan Batılılaşma ve çağdaşlaşma hareketleri değillerdi. 1853'te Amerikalı Komodor Perry'nin siyah savaş gemileriyle Japonya'ya gelerek ülkenin kapılarının açılması isteği karşısında, Tokugawa Japonyası, buna uymak zorunda kalmıştır. 1867'de *Shogun* (askeri hükümetin başında bulunan savaşçı lider) Yoshinobu Tokugawa'nın, iktidarını saraya geri vermesiyle feodal Tokugawa dönemi sona ermiş ve ulusal, meşrutî Meiji dönemine geçilmiştir. Ülkenin kapılarını zorla açtıran Batılı emperyalist ülkelerin seviyesine ulaşmak amacıyla, 1868'de "Zengin Devlet, Güçlü Ordu (*Fukoku Kyohei*)" ve "Uygarlık-Aydınlanma (*Bunmei Kaika*)" sloganı altında Meiji Devrimi başlatılmıştır. Meiji Japonyası, özellikle iktisat alanında büyük başarı sağlamıştır. Ancak siyasal ve sosyo-kültürel alanlarda yapılan bazı girişimlerin demokratik niteliğe sahip olmaması, iktisadın hızla

Japon efsanelerine göre Japonya adalarını yaratan erkek ve dişi kutsal varlıklar. Izanagı ve Izanami Onogora adasını yaratırken.

gelişmesinin doğurduğu çelişkilerin düzeltilmesi ve giderilmesine yönelik gerekli sistem konusunda boşluk bırakarak ülkenin giderek militaristleşmesine yol açmıştır. Meiji Devrimi sonucunda iktisadi başarı elde eden, Japon-Çin Savaşı'nda (1894-95) ve Japon-Rus Savaşı'nda (1904-5) galip çıkan Japonya, bu başarıların verdiği güvenle II. Dünya Savaşı'nda Amerika'yla da savaşmış, ancak yenilgiye uğramıştır.

Türkiye ve Japonya'nın çağdaşlaşma hareketlerine bakıldığında, ikisinde de hemen hemen aynı sayılabilecek dönemde yani 18-19. yüzyıldan II. Dünya Savaşı'nın başına kadar uzanan zaman diliminde önemli çağdaşlaşma atılımlarının yapılmış olduğu görülebilir. Ancak, Türk Devrimi'nin Türk çağdaşlaşma sürecinde son aşama olmasına karşın, Meiji Devrimi'nin Japonya'nın çağdaşlaşma hareketinin başlangıcı olması iki çağdaşlaşma hareketi arasındaki önemli farklılıklardan biridir.

Hem zaman hem tarihsel birikim hem de coğrafi koşullar açılarından çok farklı özellikler gösteren iki devrimin karşılaştırılması tartışmalara yol açabilir.[2] Ancak,
(1) her iki devrimin de iki ülkenin çağdaşlaşma sürecinde en yoğun çalışmaların yapıldığı, henüz başlangıcında rejim değişikliğinin gerçekleştirildiği önemli birer aşama olması ve iki ülkenin çağdaş dünyada bugünkü konumlarının temellerini hazırlamış olması;[3]
(2) her iki devrimin, iki ülkede çağdaşlaşmanın en önemli unsurlarından biri olan ulusal devlet kurulması amacını taşıyan ilk girişimler olmaları;
(3) her ne kadar irdelenen konuyla doğrudan doğruya ilgili olmasa da, Black'ın oluşturduğu çağdaşlaşma süreci yaşayan toplulukları tasnifine göre, iki ülkenin aynı grupta (Beşinci Grup) yer alması, bu grupta yer alan ülkenin her ne kadar belli bir ölçüde yabancı müdahalesine mazur kalmışlarsa da dışarıdan doğrudan doğruya yapılan bir müdahale olmaksızın daha önce çağdaşlaşan toplumların dolaylı etkisi altında çağdaşlaşmış olmaları;[4]
(4) her iki ülkenin de başlangıçta kendilerinden daha çağdaş ülkelerin askeri meydan okumalarından çok etkilenmiş olmaları, yeni kurulan hükümetlerin çağdaşlaşma çalışmalarını yürütebilecek güce sahip ve ülkenin bağımsızlığını koruyabilmiş bulunmaları gibi ortak noktaları göze çarpmaktadır. Bu özellikler dışında iki devrimin de Batı dışı ülkelerin çağdaşlaşma hareketleri arasında başarılı sayılabilecek önemli örnekler olduğunu söyleyebiliriz.

Zaman, tarihsel birikimler ve coğrafi koşullar açısından büyük fark bulunmasına karşın bu iki devrimin karşılaştırılması, bunlar göz önünde tutulunca anlam kazanmaktadır. Bu çalışmada Türkiye'nin Türk Devrimi (1919-1937)[5] ve Japonya'nın Meiji Devrimi'nin (1868-1890)[6] özellikle din politikaları, karşılaştırmalı olarak incelenecektir.

TARİHSEL BİRİKİMLER[7]

Osmanlı İmparatorluğu, Asya ve Afrika'nın yanı sıra Avrupa'da da toprakları olan, Boğazlar gibi önemli stratejik noktaya sahip, üstelik hammadde açısından da zengin bir ülkeydi. Buna karşın Japonya Avrupa'dan çok uzak ve hammadde açısından da emperyalist ülkelerin ilgilerini çekecek nitelikte bir ülke değildi. Dolayısıyla Japonya Avrupalı ülkelerin çıkarcı müdahalesinden uzak kalabilmiştir. Bu açıdan Türkiye'ye göre Japonya'nın daha avantajlı bir konuma sahip olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Ancak 13.-14. yüzyıllardan başlayarak dev adımlarla gelişen Avrupa'nın, çağdaşlaşmayı kamçılayıcı bir rol oynadığı da bir başka gerçektir. Oysa Osmanlı İmparatorluğu, Haçlı Seferlerine kadar uzanan Hıristiyan Batı ile yaşanan ideolojik gerginliğin sonucunda onların değerlerini hoşgörülü karşılayamaz bir duruma gelmiş ve gücünün verdiği güvenle Batıdaki önemli gelişmelere sırtını dönmüş, hatta kapılarını kapamıştı. Batı karşısında açık yenilgilere uğradığı zaman dahi bu tavrını sürdürmeye devam etmişti.[8] Osmanlı devlet yönetiminde güçlü bir etkisi olan İslam kaynaklı "Darü'l harb" politikası da, Osmanlıların Hıristiyan Batıya karşı böyle bir tavır almasına yol açan nedenlerdendir. Ancak kendi zamanında dünyada en büyük imparatorluğu kuran Osmanlıların böyle bir anlayışa sahip olması bir bakıma doğal karşılanabilir. Parlak dönemlerinde adeta "çok başarılı bir savaş makinesi"[9] durumunda olan Osmanlı Devleti, 17. yüzyılın sonlarında savaş meydanlarında ağır yenilgilerle tanışmaya başladığı zaman, kendisinin Batıya göre geri kalmışlığını fark etmiş oluyordu. Fakat Osmanlıların Avrupalı devletlere karşı takındığı tavır Batıdaki ilerlemeleri öğrenme ve benimsemelerini zorlaştırmıştır.

Japonya, eskiden beri Çin ve Kore kültürlerinden etkilenmekteydi. Din konusuna bakıldığında özellikle Meiji dönemine kadar Japon toplumunda en etkili olan, kökeni Hindistan'da bulunan Budizm'dir. Bu din 6. yüzyılın ortalarında Çin ve Kore üzerinden Japonya'ya kadar gelmişti. Budizm, ilk önce Japonya'nın en eski ve yerli dini olan Şintoizm ile çatışır gibi olmuşsa da bir süre sonra Şintoizm ile Budizm yan yana yaşamaya, hatta birbiriyle kaynaşmaya başlamıştı.[10] Öte yandan 4.-5. yüzyıllarda, Japonya'ya Konfüçyünizm girmişti. Bunların yanı sıra 7.- 9. yüzyıllar arasında Çin'den yeni bilgileri almak için sürekli olarak Çin'e Japon öğrencileri ve Budist din adamları gönderilmiştir. Onların gönderilmesi durdurulduktan sonra (894) Japonlar, kendilerine özgü niteliklerini arayarak o zamana kadar ülkeye aktarılmış olan yabancı kültürlerle Japon geleneklerinin sentezini yapmaya başlamışlardı. Yani "Japon kültürü"nde Çin (ve Kore'nin) etkileri oldukça büyüktür. Bunlardan anlaşılabileceği gibi Japonlar başka değerleri benimsemeye yabancı değillerdi. Üstelik Uzak Doğu'da her zaman Çin, büyük ve güçlü bir ülke olmuş, Japonya ise Çin'e karşı kendi üstünlüğünü hissettirebilecek bir duruma gelememişti. Osmanlı Devleti'nin tarihi boyunca Batıyla sürekli ilişkili (hem de çoğu zaman savaş durumunda) olmasına karşın, Japonya'nın Batıyla ilk teması ancak 16. yüzyılda, Portekizler tarafından atesli silahların (1543) ve İspanyol Jesuit misyoneri Aziz Francis Xavier tarafından Hıristiyanlığın getirilmeleri (1549) ile başlamıştır. Yani Japonlar, Batının ileri teknolojisi ve Hıristiyanlığın etkisiyle hemen hemen aynı zamanda tanışmışlar ve bu ilk temaslardan beri Batının en azından teknik üstünlüğünü kabul etmekteydiler. Portekizliler ve İspanyollarla yeni kurulan ticaret ilişkilerinden yararlanmak isteyen Japon tüccarları ve hatta bazı yöneticiler, Hıristiyan dinini benimsemekte duraksamamışlardı. Ancak Hıristiyanlığın, iç savaşların devam ettiği bu dönemin huzursuz ortamının da etkisiyle ilk başta Japon halkı arasında hızla yayıldığını görünce

bu dinin mevcut feodal rejimi bozma olasılığını düşünen yöneticiler, bu dini katı bir biçimde yasaklamışlardır. Bundan sonra Japon din politikasının ana hedefi Hıristiyanlığın yasaklanması olmuştur. Osmanlıların Hıristiyanlara karşı kendi üstünlüklerini duymalarına ve duyurmalarına karşın, Japonlar (daha doğrusu Japon yöneticileri), bu dinin ülkeye yayılmasından çok çekinmekteydiler.

Şimdi her iki toplumda etkili olan dinler konusuna kısaca değinelim. Osmanlı Türkleri üzerinde etkili olan İslâmiyet, bilindiği gibi hayatın her safhasına nüfuz eden çok güçlü ve kapsamlı bir dindir. Nitekim, İslâmiyet'in Türkler tarafından tek din olarak kabulünden sonra, bu dinin gücü ve etkisiyle eski Türk inanç ve gelenekleri bile onun içinde erimiştir. Böyle bir niteliğe sahip olan bu dinin, çağdaşlaşmaya engel olup olmadığı tartışılmaktadır. Ancak örneğin matbaanın alınmasında, Yeni Osmanlıların Batılı kavramların karşılığını İslâm dininde arama çabalarında ya da harf ve dil devrimlerinde görüldüğü gibi her yenilik hareketinde bu dine başvurma zorunluğunun duyulmuş olduğunu belirtmeliyiz.

Japon toplumu üzerinde ise etkili olan din değildi. Budizm gerçeğin ta kendisinin kabul edilmesi gerektiğini öğreten bir dindir. Bu din, bir yandan 12. yüzyılın sonlarından itibaren halk arasında cennete gitmek için sadece ibadet gerektiği gibi bir düşünce yaymış, öte yandan yıllardan beri devletin siyasetine yardımcı olarak kullanılmıştır. Konfüçyünizm dinden çok ahlâk kuralları toplamı olarak gelişmişti. Şintoizm'de sarayda yapılan törenler başta olmak üzere, Şinto tapınaklarında (*jinja*lar), çeşitli aile törenleri yapılmaktaydı. Bu törenlerde tanrısallaştırılan bazı halk kahramanlarının ve atalarının ruhlarına tapılıyordu. Kısacası Şintoizm, dinden çok milli gelenek ve göreneklerle ilintiliydi. Yukarıda belirtildiği gibi Japonya'da, dinlerin yan yana yaşaması, hatta bazen de kaynaşması söz konusu olmuştur. Ülkeye giren yabancı dinleri ise zamanla Japon gelenek ve görenekleriyle beslenerek, deyim yerindeyse Japonlaşarak gelişmiştir. Bu durum, bu dinlerin özelliklerinden kaynaklanmaktaydı. Ancak Japon toplumunda Budizm ve Konfüçyünizm'in etkisi Şintoizm'den daha güçlüydü. Osmanlı Türk toplumunda eski Türk inanç ve geleneklerinin eritilip genelde tek bir dinin, İslam dininin egemen olmasına karşın, Japon toplumunda ulusal gelenekler varlıklarını korurken çeşitli dinler de yan yana yaşamayı sürdürebilmişlerdir.

Kamakura kenti Buddhası.

Din ve devlet arasındaki ilişkilere bakıldığında Osmanlı Devleti'nde, İslâm dininin sözü edilen niteliği gereği, yönetim dinden bağımsız değildi. Ancak Osmanlı Devleti'nde şer'iatın yanı sıra örfî hukukun da uygulanmış olması bu devletin bütünüyle teokratik olmadığını göstermektedir. Bununla birlikte 16. yüzyılın başlarından itibaren şeyhülislâmların verdiği fetvalarla padişahların aldıkları kararlar dinsel açıdan güçlendirilerek meşrulaştırılmaya başlanmıştır.[11] Böylece hukuksal ve siyasal alanları da kapsayan şer'iat hükümleri, duruma göre padişahın keyfî yönetimine yardımcı olma olanağı sağlanmıştır. Yani gerçekte din, devletin üstünde olmasa da, devlet adamlarına icraatlarını dinin gereği gibi gösterebilme olanağını tanımış oluyordu. Bu durumun insanların dinden bağımsız ve özgür bir biçimde düşünmelerini engellemiş olduğu söylenebilir.

Öte yandan Japonya'da, eski dönemdeki kısa bir süre hariç, *tenno* siyasetle pek ilgilenmemekteydi. 12. yüzyılın sonlarından beri de genelde, (dinsel bir niteliği olmayan) feodal askerî hükümetler ülkeyi yö-

netmişlerdi. Onlar, kendi rejimlerini korumak için çeşitli dinlerin yan yana yaşadıkları ortamdan yararlanarak, kendilerine karşı çıkan dinsel güçleri bastırmak için diğer dinleri kullanmışlardır. Yani Osmanlı Devleti'nde dinle devletin iç içe girmesine karşın, Japonya'da devletin dinleri kendi kontrolü altında tutma geleneği egemen olmuştur.

DEVRİM ÖNCESİ

Her iki ülkenin devrim öncesine bakıldığında, Osmanlı Devleti'nde ilk olarak Batıya gözünü çeviren padişah III. Selim olmuştur. Reformların amacı, her şeyden önce toprak kayıplarını durdurmak olduğundan doğal olarak ilk önce askerî alanda reformlara girişilmişti. Ancak askerî reformlardan tam anlamıyla istenilen sonucun alınabilmesi için diğer alanları da kapsayan reformlara girişilmesi gerekirdi.

19. yüzyılın başlarına gelindiğinde Osmanlı Devleti artık bir iç çözülme tehlikesiyle karşı karşıya gelmiştir. Bir yandan Fransız İhtilali'nin etkisiyle ülke içinde gayrimüslimlerin milliyetçilik akımları güç kazanmış, öte yandan Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa İstanbul'un otoritesine meydan okumuştur. II. Mahmut, Mehmet Ali sorununun çözümünü yüzyıllardan beri "din düşmanı" sayılan Rusya ile ittifak kurmakta ve büyük Batı devletlerinin müdahalelerinde bulmuştu.[12] Bu durum, artık din temeline dayalı "millet" sisteminin anlamını yitirmeye başladığını göstermektedir. Osmanlı Devleti'nin Rusya'yla ittifak kurmasının sonucunda ortaya çıkan yeni uluslararası durum, devleti daha da uğraştırmıştır.

Londra ve Paris'te elçilik yapan Mustafa Reşit Paşa, toprak kaybını durdurmak, yani devletin kurtarılması için içte köklü reformlara girişilmesi gerektiğini, böylece dış destek de sağlanabileceğini hesaplamıştır.[13] Bu düşünce doğrultusunda hazırlanan 1839 tarihli Gülhane Hattı Hümayunu (GHH)'nda müslüman ve gayrimüslimlerin kanun önünde eşit olduğu öne sürülmekle birlikte tutucu kesimin tepkisi hesaba katılmış olmalı ki, şer'î unsurlar ağır basmaktadır.[14] Bu durumda, gerçek anlamda eşitliğin sağlanmasının söz konusu olamayacağı ortadadır. Tanzimat'ın getirdiği bu "eşitlik" anlayışı, ne müslümanları ne de gayrimüslimleri memnun etmiştir. Yani Osmanlı devlet adamlarının beklentisinin aksine, çok unsurlu Osmanlı Devleti'nde salt mevcut farklılıkları kaldırmakla yapay biçimde bir "ulus" yaratmanın hiç de kolay olmadığı görülmüştür. Devletin çöküşünü önlemeyi kendi sorunu haline getirerek Osmanlılık ideolojisini benimseyenler, yalnızca devletin yöneticisi olan Türkler olmuştur.[15] Diğerleri, özellikle gayrimüslimler ise Osmanlılık çatısı altında birleşmektense kendi ulus devletlerini kurmayı yeğlemişlerdir. Öte yandan Tanzimat bürokratlarının tutucu kesimlerle karşı karşıya gelmemek için iyice çökmüş geleneksel kurumlara pek dokunmamış olması, Cumhuriyetin kurulmasına kadar sürecek bir kültür ikilemini yaratmıştır. Böyle olunca Osmanlı Devleti ülkeye getirilen çağdaş kurumlar ve kavramların, sağlam bir biçimde işleyebilmesi için gerekli olan temelden yoksun kalmıştır.

Tokugawa Japonyası'nda yöneticiler, Osmanlı devlet adamlarının yapmaya çalıştığı gibi ülkedeki mevcut rejimi, yani feodal rejimi olduğu gibi korumayı amaçlamış[16] ve bu doğrultuda bir din politikası uygulamışlardır. Yukarıda belirtildiği gibi feodal anlayışa aykırı olan Hıristiyanlık dini, aşamalı olarak yasaklanmıştır. Bunun için halk üzerinde çok etkili olan Budizm, halkın denetlenmesi için kullanılmıştır. 17. yüzyılın başlarında Budist tapınaklarında bir hiyerarşik düzen kurulmuş ve tüm Budist tapınakları *Bakufu*'nun denetimi altında tutulmuştur (*Honmatsu* düzeni). Bundan başka tüm halk *Bakufu* tarafından Budist yapılarak mutlaka bir tapınağa bağlı kılınmıştır (*Danka* düzeni). Hıristiyanlık dinini yasaklama politikasının sonucunda dışa karşı ülkenin kapıları aşamalı olarak kapatılmıştır (*Sakoku*). Hiyerarşiye önem veren Konfüçyünizm'in *Shushigaku* dalı, ülkenin resmi felsefesi yapılmıştır. Hıristiyanlarla iç içe olan Osmanlı bürokratları, Tanzimat'la birlikte Hıristiyanlara "eşitlik" tanıyarak onları Osmanlılık ideolojisi altında tutmaya, yani devletin bütünlüğünü korumaya çalışmış oldukları halde, Tokugawa Japonyası'nın yöneticileri Hıristiyanlığa karşı tamamen kapılarını kapatarak mevcut düzeni sürdürmeye çalışmışlardır.

Ancak daha önce de belirtildiği gibi Batının ileri teknolojisinden ve bilimlerinden faydalanmak isteyen Tokugawa Japonyası'nın yöneticileri, Protestan Hollanda ile sınırlı ve kontrollü bir biçimde ilişkiyi sürdürerek Batı hakkında genel bilgiler toplamaya devam etmişler,[17] fakat doğal olarak bu tür temaslar Batının gelişmesine ayak uydurabilmek için yeterli olmamıştır.

Osmanlı Devleti'nde başta Tanzimat'ın getirdiği Batı tipi eğitim kurumlarının etkisi sonucunda, bunu yürüten devlet adamlarının pek istemediği bir şekilde, onlara muhalefet yapan yeni tip aydın kesimi ortaya çıkmıştır.[18] Yeni Osmanlılar olarak tanınan bu aydın grubu, Osmanlı toplumunun Batı uygarlığı karşısındaki konumunu tartışmışlardır.[19] Fikir yelpazesi oldukça geniş olan Yeni Osmanlılar, genel olarak Batı düşüncesine karşı kuşkucu ve ihtiyatlıydılar[20] ve Batılı kurumlar ve çağdaş kavramları İslâm geleneğine uydurmaya çalışmışlardır. Öte yandan Yeni Osmanlılar anayasal bir rejim kurarak böylelikle Batılı devletlerin müdahalelerini de önleyebileceklerini düşünmüşlerdir. Tanzimat'ta "dış destek"in aranması sonucunda yoğunlaşan dış müdahalelerin zararının boyutunu fark edenlerin de Yeni Osmanlılar olduğunu ayrıca belirtmemiz gerekir.[21] Böyle bir ortamda 1876'da Kanun-u Esâsî (1876 Anayasası) ilân

edilmiştir. Tüm "Osmanlılar" arasında mutlak eşitlik sağlanarak parlamenter bir yapı içerisinde imparatorluktan kopmalarının önlenmesi amaçlanan 1876 Anayasası'nın ilânı, Osmanlılık siyasetlerinin vardığı en üst nokta sayılabilir.[22] Bu açıdan devletin resmî dilinin Türkçe olduğuna dair hüküm dikkat çekicidir (m.18). Bu hüküm "Türklerin önderliğinde Osmanlılık" anlayışını simgelemektedir. Ancak ne var ki Anayasa'da tüm Osmanlıların eşitliğinden söz edildiği halde yine şer'î unsurların ağır basması, GHH'nda görülen çelişkinin anayasaya dayandırılıp daha da kuvvetlendirilerek meşrulaştırılmasından başka bir şey değildi. Gerçekten, Anayasa'yı Batılı devletlerin isteklerine karşı bir aldatmaca olarak düşünen II. Abdülhamid'in eliyle, anayasal demokrasinin yerine kısa bir süre sonra istibdad dönemi başlatılmıştır. Fakat her ne olursa olsun Osmanlı Devleti'nin kazandığı anayasal rejim deneyimi, artık geri dönülemez büyük bir adım olmuştur.

93 Harbi'nin sonucunda Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan topraklarının tam anlamıyla imparatorluktan ayrılmasının gündeme gelmesi, dünyadaki İslâm memleketlerinin Batılılar tarafından sömürgeleştirilmesi ve diğer nedenlerle, II. Abdülhamit ve yönetimi, Hilâfet sıfatını canlandırarak Panislâmist bir politika izlemiştir. Ancak her şeye karşın, bu dönemde modern teknolojiler alınmaya ve modern eğitim kurumları açılmaya devam etmiştir.

Diğer taraftan II. Abdülhamit'in baskıcı rejimi altında 1876 Anayasası âdeta bir özgürlük simgesi olmuştur. Nihayet 1908'deki "Hürriyetin İlânı" ile Jön Türk önderliğinde ülke yeniden (fiilî olarak) anayasal monarşiye kavuşturulmuştur.

Osmanlı Türkleri arasında, 19. yüzyılın sonlarına doğru Türkçülük akımı baş göstermiştir. 20. yüzyıla gelindiğinde Batılı Türkologların eserlerinden de yararlanılarak Osmanlı öncesi Türk tarihi ve Türk dili çalışmalarından başlayarak Türkçülük akımı yoğunlaşmıştır. Türkçülüğün önderliğini yapan, ama aynı zamanda vatan kurtarıcılık iddiasında olan ve iktidarı elinde tutan İttihat ve Terakki'nin konumu gereği çok uluslu Osmanlı İmparatorluğu'ndan vazgeçmeyi göze alamaması dolayısıyla, II. Meşrutiyet Türk ulusçuluğu da Osmanlılığı aşamamıştır. I. Dünya Savaşı'na girildiğinde ise bir yandan tüm İslâm dünyasına cihâd ilân edilmiş, bir yandan da Rusya ile karşı karşıya geliş dolayısıyla Turancılık düşüncesi de güç kazanmıştır.[23]

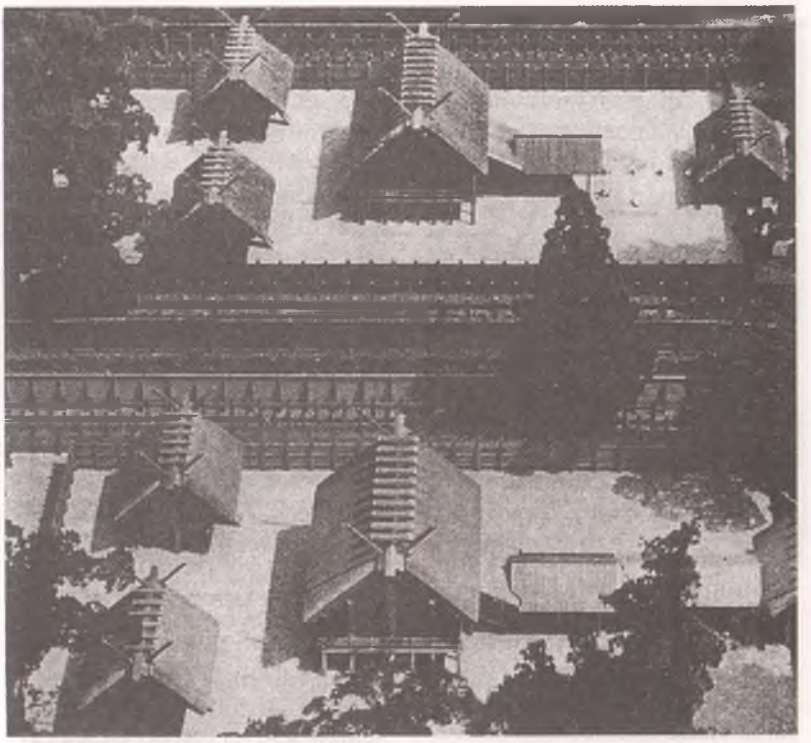

Güneş Tanrıçası Amaterasu'nun ibadetinin yer aldığı İse tapınağı.

Tokugawa Dönemi Japonyası'nda toplumsal denge bozulmaya başlayınca bilginlerce *Bakufu*'nun koruduğu Budizm ve *Shushigaku* gibi yabancı dinlere karşı eleştiriler artmış ve dil, edebiyat ve tarih konularında Japon eski eserlerinin incelenmesine başlanmasıyla *Kokugaku* (Devlet Bilimi) ve bunun dinsel açıdan geliştirilmesiyle *Fukko Shinto* (Eskiye Dönük Şintoizm), mitolojik öyküler temel alınıp *tenno*nun önemi vurgulanmak suretiyle de *sonno* (*tenno*ya saygı) düşüncesi oluşmaya başlamıştır.

Sakoku politikasını uygulamakta olan Tokugawa Japonyası'na karşı Batılı ülkelerin baskıları gitgide artmıştır. *Bakufu*, bu duruma karşı ilk başta direnmekteydi. Ülke içinde ise ekonomi bozukluğundan dolayı çiftçi ayaklanmalarının sayısı artmaktaydı. Bu baskılar karşısında *han*ların sınırları aşılarak, ulusun birliğinin sağlanması gereği duyulmuş, ancak *Bakufu*'nun açıkça güç kaybettiği ortaya çıkınca kendilerini yabancılardan korumak için *sonno* düşüncesi ön plana çıkarılmıştır.

Japonlar arasında, Batılılarla ilk temasa girildiği 16. yüzyılda "Japon" bilincinin oluşmuş olduğu söylenmektedir. Ancak *Han* sisteminin (Feodalizm) uygulandığı Tokugawa döneminde ise, çoğu kendi topraklarından ayrılamaz durumdaki çiftçilerden oluşan halk için Japon olmaktan daha çok mensup olduğu *han* önemliydi. Tokugawa döneminde uygulanan bir çeşit kast sisteminin etkisiyle sınıflar arasında büyük bir kültür farkı olduğundan Japonya'nın kültürel birliği sağlanabilmiş değildi.[24] Bundan dolayı Tokugawa döneminde tam anlamıyla "Ja-

pon ulusu"nun var olduğunu söylemek güçtür. Görüldüğü gibi Osmanlı toplumunda da Tokugawa Japon toplumunda da ulusçuluk, bir yandan eski dil, edebiyat ve tarih çalışmalarına yönelmekle başlamış, öte yandan, devletin güçsüzleştiği açıkça ortaya çıkınca rejimin korunması amacıyla Osmanlı Devleti'nde Halife, Japonya'da *tenno* gibi dinsel otoritelerin önemi vurgulanmıştır. Ancak Osmanlı Türkleri, imparatorluğun gerçek yöneticileri olmalarından dolayı, sonuna kadar imparatorluğu yaşatmaya çalışmış, üstelik bu imparatorluğun İslâm değerlerini ön plana çıkarıp eski Türk geleneklerini eritmiş olmasının da etkisiyle kendi ulusçuluğunu geliştirmekte geç kalmıştır. Buna karşın Japonya'nın Meiji Devrimi'nde büyük güçlüklerle karşılaşılmaksızın ulusal devletin kurulabilmesinin temel nedeni, kuşkusuz Japonya'nın eskiden beri homojen bir toplum yapısına sahip olmasıdır. Yani Japonya'da ulusal birliğin kurulması için önemli bir etnik sorun yoktu. Gene de modern Japon ulusunun ancak Meiji dönemindeki modern eğitimle oluşturulabildiğini unutmamak gerekir.

Devrimlerin hemen öncesindeki dış etkenler konusuna gelince. Dış müdahalelerin zararının boyutunun, Tanzimatçıların düşündüklerinden çok daha büyük olduğu fark edildiğinde ise bunlar artık Osmanlı devlet adamlarının kontrolü dışına çıkmış ve İmparatorluk yarı sömürge haline düşmüştü.[25] I. Dünya Savaşı sırasında İttihatçılar tam bağımsızlık uğruna kapitülasyonları (tek taraflı olarak) kaldırmış ve "milli iktisat" politikasını uygulamıştır. Bununla birlikte her şeyden önce toprağa önem veren Osmanlı devlet adamları Balkan Savaşı kayıplarının telafi edilmesini bile ummuşlardır. İttihatçılar dışa karşı cihad ilân ederken, içerde ise Arapların Türklere karşı çıktıkları belli olunca laikleşmeye yönelik önemli adımlar atmıştır. Ancak İmparatorluk savaşta yenilince artık yok olma tehlikesiyle karşı karşıya gelmiştir.

Böyle bir durumda Osmanlı Türkleri bir Kurtuluş Savaşı vererek, emperyalist ülkelere karşı çıkmışlardı. Fakat o sırada İstanbul Hükümeti ve Padişah, kendi konumlarının gelecekteki güvencesini, ulusun bağımsızlığından daha ön planda tutarak, işgal devletleri tarafına geçmişlerdir. Anadolu, bir yandan işgal devletleriyle öte yandan da İstanbul'la savaşmak zorunda kalmıştır. Ancak, Padişah'ın hainliğinden habersiz olup ona körü körüne saygılı ve bağlı olan halkın birliğinin sağlanması için, işin başında "Sultan-Halife'nin kurtarılması" Anadolu'daki savaşın ana hedefi olarak gösterilmiştir.

Japonya'da Amerikan savaş gemilerinin tehdidi karşısında paniğe kapılan Tokugawa *Bakufu*, Amerika ve diğer Batılı devletlerle barış ve kapitülasyonlar içeren ticaret anlaşmaları yaparak onlara ödünler vermiştir. Ticaret anlaşmalarının ülkeye getirdiği ekonomik sıkıntıdan şikayetçi olan halk, yabancıları ülkeden kovmak (*joi*) isterken, anlaşmayı yapan *Bakufu*'ya da zamanla karşı çıkmaya başlamıştır. Böyle bir ortamda *Bakufu*, saraya yaklaşmıştır. Ancak *Bakufu*'nun bu davranışı, o zamana kadar siyasetle ilgilenmeyen sarayın siyasette söz sahibi olmasına neden olmuştur. Bundan sonra yabancıların ülkeden kovulmasının artık mümkün olmadığını anlayan bazı *han*lardaki küçük rütbeli savaşçılar, sarayla işbirliği yaparak silahla *Bakufu*'yu çökertmeyi tasarlamışlardı. Artık *Bakufu*'nun varlığını koruyamayacağını anlayan *Shogun* Yoshinobu Tokugawa'nın bizzat kendisi, iktidarı saraya devretmiş ve Tokugawa *Bakufu* iktidarı sona ermiştir.[26] Bir ara, eski *Bakufu* taraftarları ile Saray taraftarları arasında bir çatışma çıkmışsa da, sonuçta bu çatışma barışla noktalanmıştır. Yani Japonya'da ülke içindeki iktidar kavgasından çok dış baskıdan kendini korumaya önem verilmiştir.

Dış baskı, *Sakoku* politikasının uygulandığı ve homojen bir topluma sahip olan Tokugawa Japonyası için, Batılılarla sürekli temas halinde ve üstelik çok uluslu bir yapıya sahip olan Osmanlı İmparatorluğu'na göre çok daha etkili olabilirdi. Bu nedenledir ki, Türkiye'nin, dış güçlere karşı ancak ardı ardına devam eden savaş yenilgilerinden sonra etkili(!) tedbirlere yönelebilmesine karşın, Japonya, büyük dış güçle daha ilk karşılaştığında hemen kendisini korumaya kalkmıştır. Bu durum, yukarıda gördüğümüz gibi ülke içindeki iktidar kavgasını da etkilemiştir. Japonya'da iktidarını bizzat kendisi bırakan Yoshinobu, yeni rejimin, yani Meiji rejiminin siyasal düşmanı olarak yargılanmamış ve böylece Tokugawa döneminden Meiji dönemine geçişte ideolojik devamlılık sağlanabilmiştir. Türkiye'de ise eski rejimin simgesi olan Osmanlı hanedanı, bu devletin yıkılmasıyla birlikte sınırdışı edilmiştir.

1. M. Emin Erişirgil, *Mehmet Akif: İslâmcı Bir Şairin Romanı*, Ankara: Marif Yay., 1956, s.148, 159-160. Öte yandan sözü edilen İslâmcı aydınların Japonya'ya bakışından farklı olarak İttihatçıların Japonya'ya bakışına ilişkin olarak bkz. Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, Nuran Yavuz (Çev.), 4.bs., İsanbul: Kaynak Yay., 1995, s.41 dn.47; Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, Fatmagül Berktay (Çev.), 3.bs., İstanbul, Kaynak Yay., 1996, s. 33.
2. Ancak Selçuk Esenbel, "Tanzimat döneminin ıslahat akımıyla eş zamanda gerçekleşen 19. yüzyılın Japon ıslahatı(nın) öz itibariyle Osmanlı tipi bir Doğu-Batı sentezi olmaktan çok, 20. yüzyılın Cumhuriyet Türkiye'sinin Batılılaşma yaklaşımını hatırlatan bazı özelliklere sahip ol(duğunu)" belirtmiştir. "Japonya'da Islahat Düşüncesi ve Ulusal Kimlik", *Toplum ve Bilim*, sayı: 54-55, Yaz-Güz 1991, s. 66.
3. Ancak Türk Devrimi'nin günümüzde de halen güncelliğini korumasına karşın Meiji Devrimi artık güncel bir konu olmaktan çıkmıştır. Bu durumun doğallığı iki devrimin gerçekleştiği zaman arasındaki fark dikkate alındığında kolayca anlaşılabilir. Ancak Japonya'da II. Dünya Savaşı'nın yenilgisinden, yani 1945'ten sonra Amerika'nın müdahalesiyle önemli demokratikleşme reformlarının gerçekleştiğini unutmamak gerekir. Böylece Meiji çağdaşlaşmasının doğurduğu çelişkiler ve problemler önemli ölçüde çözülmüş oldu.
4. C.E.Black, *Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri*, (Çev.), M. Fatih Gümüş Ankara: V Yay., 1989, s. 120-121.
5. Laiklik açısından konuyu ele aldığımızda ilk olarak ulusal egemenliğe ilişkin ifadenin kullanılmış olduğu Amasya Tamimi'nin yayımlandığı 1919 yılıyla, Anayasa'ya Türkiye Devleti'nin temel ilkelerinden biri olarak

Dağ içinde bir küçük Şinto tapınağı, jinja.

Köyün yerel tanrılarının kutsal anıt taşı.

laiklik ilkesinin konulduğu 1937 yıl arasındaki bir dönem, çalışmamızda ele alınacaktır.

6. Meiji Devrimi'nin ne zaman başlayıp ne zaman bittiği bugün de tartışılmaktadır. Japonya'da 1868 yılından itibaren, *tenno*nun (Japon İmparatoru) tahtta oturduğu tarihe göre dönemlendirilme yapılmaktadır. Buna göre Meiji Dönemi, 1868 ile 1912 yılları arasındadır. Ancak *Tenno* Meiji'nin tahtta oturduğu süreyle Japonya'mn çağdaşlaşma süreci, zaman olarak aynen çakışmaz. Konumuz açısından 1890 yılında Eğitim Fermanı'nın (*Kyoiku Chokugo*) yayımlanması, en önemli dönüm noktası sayılabileceğinden, bu çalışmada 1890 yılına kadar olan dönem (1868-1890) ele alınacaktır.
7. Bu bölümün Japonya'yla ilgili kısmı yazılırken özellikle şu iki kaynaktan yararlanılmıştır; *Shosetsu Nihonshi (Ayrıntılı Japon Tarihi)*, Tokyo: Yamakawa, 1986; *Nihonshi Yogoshu (Japon Tarihi Terimler Sözlüğü)*, Tokyo: Yamakawa, 1986.
8. Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 3.bs., İstanbul: Ülken Yay., 1992, s. 20.
9. Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, Ankara: İmaj Yay., 1996, s.12.
10. Bu kaynaşma *Shinbutsu Shugo* olarak adlandırılmıştır.
11. Necdet Sakaoğlu, "19.yüzyılda Şeyhülislâmlık", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi (TCTA)*, C.I, İstanbul: İletişim Yay., 1985, s. 264-265.
12. Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul: Der Yay., 1992, s. 60.
13. M. Cavid Baysun, "Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat", *TCTA*, C.VI, İstanbul: İletişim Yay., 1985, s. 1549.
14. Abadan, bu fermanın tasarısı niteliğindeki bir belgede şer'î unsurların bu kadar egemen olmadığına işaret etmektedir. Yavuz Abadan, "Tanzimat Fermanının Tahlili", *Tanzimat I*, Maarif Matb., İstanbul, 1940, s. 48-49.
15. Şükrü Hanioğlu, "Türkçülük", *TCTA*, C.V, İstanbul: İletişim Yay., 1985, s. 1395.
16. *Bakuhan* rejimi denilen feodal Tokugawa rejiminin özelliği, Batılı devletlerin ademi merkeziyetçi feodal rejiminden farklı olarak *bakufu*nun oldukça büyük bir güce sahip bulunmasıdır. *Han* denilen derebeyliklerin başında *han* sahibi (*hanshu*) bulunmakta, *han* sahiplerinin içinde özellikle büyük *han* sahiplerine *daimyo* denilmekteydi. *Bakufu*'da bulunan ve *daimyo*lardan en güçlüsü olan *shogun*, onları denetim altında tutmaktaydı.
17. Örneğin *Bakufu*, Hollandalıların, Hollanda Ticaret Merkezi'nin bulunduğu Nagasaki bölgesindeki küçük bir ada olan *Dejima*'ya getirdiği Batılı kitaplardan ve Hollanda gemisinin her gelişinde onların sundukları Hollanda Raporu'ndan (*Oranda Fuzetsugaki*) Batıdaki bilgileri alıyordu.
18. Şerif Mardin, "Yeni Osmanlılar ve Siyasî Fikirleri" *TCTA*, C.VI, s.1698.
19. İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 3. baskı, İstanbul: Hil Yay., 1995, s. 244.
20. Ortaylı, s. 20.
21. GHH'nun İstanbul'da oturan elçilere resmen bildirilmesi, Ferman'ın uygulamasında onların müdahalelerinin söz konusu olabileceğini göstermekteydi. Ve sonuçta da böyle olmuştur. 1856 tarihli Islahat Fermanı'nın hazırlanmasında ise İngiliz ve Fransız elçilerinin resmen başrolü oynadıkları bilinmektedir.
22. Şükrü Hanioğlu, "Osmanlılık", *TCTA*, C.V, s. 1390-1391.
23. Hanioğlu, "Türkçülük", s. 1398.
24. Tokugawa *Bakufu*, feodal rejimi olduğu gibi sürdürmek amacıyla Japon toplumu mesleğe göre sınıflara bölerek, meslek değiştirmeleri olanaksız hale getirmiştir. Bu sisteme *Shi-No-Ko-Sho* (Savaşçı-Çiftçi-Sanatkâr-Tüccar) denilmektedir.
25. Tanzimat devlet adamı Fuat Paşa'nın açıklamasına göre, Osmanlı Devleti'nde padişahın çok güçlü, buna karşın halkın çok güçsüz olmasından dolayı, devlet adamlarının padişaha karşı bir ağırlık oluşturabilmek için zaman zaman büyük devletlere yaslanmak durumunda kalmış oldukları anlaşılmaktadır. Akşin, *Türkiye'nin Yakın Tarihi*, s. 24.
26. Ancak *Shogun* Yoshinobu iktidarı Saray'a vermeye karar verirken yeni kurulacak hükümete kendisinin lider olarak katılabileceğini düşünmekteydi. Kanji Ishii, *Taikei Nihonnno Rekishi, C.XII, Kaikoku to Ishin (Japon Tarihi Büyük Dizisi, C.XII, Ülkenin Açılışı ve Devrim)*, 2.bs., Tokyo: Shogakukan, 1995, s. 199-200.

(Devam edecek)

Kentte bir ibadet yeri.

1876-77 İSTANBUL'UNUN HİCVEDİLMİŞ SURETİ

Çaylak

CHRISTIANE CZYGAN

Hamburg Üniversitesi'nde Yeni Osmanlılarla ilgili doktora çalışması yapmakta olan Christiane Czygan'ın yüksek lisans tezi "Bir Mizah Dergisi *Çaylak*'ın Işığında Eski İstanbul'un Günlük Hayatı (1876-77)'dir.

Çaylak.

-Bakalım bu Bulgar ile ne kadar oynayacak ve ne vakit yorulacaksınız.
Çaylak, no: 63 (17.12.1876).

Yıl 1876: Abdülaziz'den V. Murad'a, ondan da Abdülhamid'e bir yıl içinde taht üç kez el değiştirir; Sırbistan ve Karadağ ayaklanır, Avrupa da işgal tehditleri savurmaktadır. *Çaylak* gazetesi işte böyle gergin ve çatışma dolu bir ortamda yayın hayatına başlar.

Öte yandan bu dönem, yayıncılık alanında da ıslahatçıların siyasi tesirinin altında belli bir serbestliğin yaşandığı -1877'de tekrar kısıtlanıncaya kadar- parlak günlere tanık olunmuştur. Nisan 1877'de Meclis-i Mebusan'da matbuat kanun tasarısı tartışılırken mizah dergilerinin varlığını sorgulayan sert tartışmalar çıkar. Örneğin matbuat müdürü Macid Bey sert tutumunu, bunların muzır ve fuzuli olduğu yolundaki gerekçelere dayandırır.[1]

Çaylak 1.12.1876'dan 26.6.1877'ye kadar 162 sayı yayınlanmıştır. 14.4.1876 ile 13.6.1876 tarihleri arasında iki ay kapatılmıştır. Bu kapatılma dönemi ve gazetenin yayıncısı Mehmed Tevfik'in Macaristan seyahatı[2] dolayısıyla yayınlanamadığı süre haricinde *Çaylak*, 13.4.1876 tarihli 21. sayısına kadar haftada iki, daha sonra ise haftada üç gün piyasaya çıkmıştır.

Her sayı dört sayfadan oluşur[3] ve arka sayfada bir, nadiren birden fazla karikatür bulunur. Karikatürler Ali Fuad Bey'in kaleminden çıkmadır.[4]

Çaylak'ın imtiyaz sahibi ve gazetede adı geçen tek yazarı Mehmed Tevfik'tir. *Çaylak*'ın etkisini Mehmed Tevfik'in "Çaylak Tevfik" lakabıyla anılmasında da görebiliyoruz.[5] Günümüzde ise Mehmed Tevfik daha çok *İstanbul'da Bir Sene* eseriyle bilinir.[6]

Çaylak'ın adına ve özelliklerine ilişkin ilk sayıda (1.2.1876) bilgi verilir: "Çaylak bir kuş cinsine verilen addır." Kelime bunun yanında açgözlülük ve vahşi bir hırslılık da ifade eder.[7]

> Rızk-ı maksumı kemal-î çîredestî ile birtakım sade-dilânın elinden çarpmakda beni beşerden birçoklarının üstad-ı ekremi ve bu fende bedestan hâcegilerile batbazarı koltukçuları ve Yeni Cami avlusu tavcıları ve köprünün Galata tarafı alaverecilerinin ve havyarhanı havacılarının... a'lemidir...

İlk mizah dergilerinden biri olan *Çaylak* üslûp bakımından sözlü geleneğin izlerini taşır. Yazıların birçoğu diyalog biçiminde kaleme alınmıştır. Bu yazılarda sade bir dil ve sık tekrarlamalar vardır.[8]

Genel olarak üslûpta bir çeşitlilik göze çarpar. Bu durum tüm yazıların Mehmed Tevfik'in kaleminden çıkmadığı şüphesini doğurmaktadır.

İstanbul'daki günlük hayat ve Rusya ile savaşa yol açan Balkan krizi *Çaylak*'ın başlıca konularıdır. 70. sayıdan itibaren (6.11.1876) İstanbul hayatı ikinci plana düşerken savaş, ağırlıklı işlenen konu haline gelir. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri tutumu hiçbir şekilde eleştirilmez ve güldürü unsuru haline getirilmez.

Gazeteler, tiyatro, şenlikler, içki âlemleri, keyif verici mad-

deler, eğitim, ulaşım, yolların durumu, su şebekesi ve tulumbacıların sorunları, moda, kişilerin ve kamu maliyesinin durumu *Çaylak*'ın ele aldığı konulardır. Ancak, şehrin ve İmparatorluğun merkezi olan Saray'a ilişkin konulara *Çaylak*'ta rastlanmaz. Dini törenler ve aile hayatı ise ancak düğün ve Ramazan vesilesiyle konu edilir.

Çaylak'ı değerlendirmede çelişkili düşüncelere rastlıyoruz: Kimisi onu başarılı bir mizah örneği olarak, kimisi ise aptalca saçmalıklarla dolu bir dergi olarak değerlendirirken, kimisi için *Çaylak* sığ, kimisi için ise zekice bir edebi düzeyi yansıtır.[9]

Yolların durumu ve ulaşım araçlarını konu alan iki metin vasıtasıyla *Çaylak*'ın mizah tarzından misal verelim.[10]

> Müjde-müjde-müjde
> Kime biliyor musunuz? Ramazan gelsin de Kafeşantan'a Alkazar'a Beyoğlu'ndaki eğribüyrü doğru yola vizite vermeye hazırlananlara tünel kırılmış. Tünel hangi tünel biliyor musunuz? Geçen seferde kırılırken birçok kollar ayaklar kırmak isteyip de ancak bu sefer o vazifesini ifa'ya muvaffak olan tünel...

1871 ile 1877 arasında inşa edilen Tünel'e karşı o kadar büyük güvensizlik mevcuttur ki, yeraltı ulaşımının başlayabilmesi ancak bir şeyhülislam fetvasıyla mümkün olabilirdi.[11] Davison, dönemi anlattığı eserinde Tünel'in çekme halatlarının koptuğundan bahseder. Belirttiğine göre bu olay Abdülhamid'in 31.8.1876'da cülusundan hemen öncesine rastlamaktadır.[12] *Çaylak*'ta sözü edildiği gibi iki hafta sonra ikinci bir kazanın olup olmadığını ise tespit edemedim.

24.2.1877 tarihli 116. sayıda ise diyalog biçiminde kaleme alınmış başka bir yazıda şöyle bir hicve rastlamaktayız:

> - Çaylak haberin var mı?
> - Hayrola.
> - Yahu senin de dünyadan haberin yok!
> - Nasıl yok. Dün akşam az kaldı Divanyolu'ndaki çamurda boğuluyordum.

Solda:
- Nasıl... Hoca efendi çocuk dersini öğrendi mi?
- Öğrendi.
- Öğrendi ama. Bir saattir içeriki odadan işitiyorum. Benim sabahtan akşama memuriyet mahallinde söylediğim şeyleri öğreniyor!!!
[Çocuğun önündeki kâğıtta "vay ya, ha, o" yazılı.]
Çaylak, no: 59 (9.10.1876).

Sağda:
Bu kapının önünde birçok müddettir sizi bekliyordum. Daha çok varsa da birden bire rahatsız olmasın diye şimdilik bu kadarcık getirdim. Bunları sizden başka ıslah edecek yoktur.
[Kapının üzerinde "Adalet Kapısı", sepettten dökülen kâğıtların üzerinde "iltimas, hisse-i şimendüfer, bila-muhakeme gazete tatili, rüşvet, garaz, müdahale, müdahane, tramvay, istikrazat, itti'at postası (?), ehliyetsizlik, haksızlık" yazılı.]
Çaylak, no: 90 (24.12.1876).

MEHMED TEVFİK

1843 yılında İstanbul'da doğdu. Yeniçeri Ocağı'ndan yetişme, kapı çuhadarlığı ve gümrük tahsildarlığı görevlerinde bulunmuş Mustafa Ağa'nın oğludur. Düzenli bir öğrenim görmedi. 1853'te girdiği Beyazıt Rüşdiyesi'nde 4 yıl okuduktan sonra Bâb-ı Seraskeri nizamiye kaleminde memurluğa başladı. 1859'da hazine-i hassa mektubi kalemine geçti. Bir yandan da özel dersler alarak Arapça, Farsça ve Fransızca öğrendi. 1867'de *Muhbir*'de gazeteciliğe başladı. Bu gazete kapatılınca *İstanbul*'da çalıştı. Bu arada yine memurluğunu sürdürdü. Bursa ve İzmit'te bulundu. 1869'da Bursa'da vilayetin resmi gazetesi *Hüdavendigâr*'ı çıkardı. 1870'te istifa edip İstanbul'a döndü ve 5 Temmuz'da *Asır* adlı gazeteyi çıkarmaya başladı. *Asır*'ın haftada bir kez yayımlanan *Asır-Eğlence* adlı nüshası Türk mizah basınının öncüsüdür. Gazeteyi memurlukla birlikte yürütemediğinden üç ay sonra kapattıysa da Ekim 1870'te *Terakki* gazetesini çıkarmaya başladı. 1871-1872'de bir yılı aşkın bir süre memurlukla Bosna'da bulunduktan sonra İstanbul'a döndü ve Şehremaneti tanzifat müdürü oldu. Haziran 1872'de kısa bir süre *Letaif-i Âsar* gazetesinde çalıştı. 1875'te *Letaif-i Âsâr*'ı 10 sayı daha çıkardıktan sonra *Basiret* gazetesinde yazarlık yaptı. 1 Şubat 1876'da çıkarmaya başladığı mizah gazetesi *Çaylak*'la asıl ününü kazanarak "Çaylak" lakabıyla tanındı. 162 sayı çıkan bu gazetenin 25 Haziran 1877'de kapanışının ardından *Osmanlı* adlı siyasi gazeteyi yayımladı. Bunun da 14 Ocak 1878'de kapatılması üzerine *Basiret*'te, ardından da *Vakit* ve *Tercüman-ı Hakikat*'te çalıştı. 1884'ten ölümüne kadar da *Tarik* gazetesinde fıkra yazarlığı yaptı. Bu arada Mekteb-i Mülkiye İdadisi'nde hocalık ve Mekteb-i Mülkiye-i Tıbbiye'de başkâtiplik görevlerinde bulundu. 1893'te İstanbul'da öldü.

Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, c. 5, s. 368, 369.

- Kör değilsin a. Kaldırımdan gideydin.
- Kaldırım da öyle, şose de.
- Ne yapalım, sabrın sonu selamet.
- Belki bir sahib-i hayrat zuhur eder de oraya bir köprü yapar. İnsanlar da rahat rahat gezer.
- Pekalâ öyle bir sahib-i hayrat zuhur etmezse.
- Hazirana kadar sabretmeli.
- Haziranda bir şey mi var.
- Elbet hava sıcaklaşır güneş kızar. Çamurlar da kurur. Toz olur. Rüzgar eser. Toz savrulur. Herkes de çamurdan kurtulur.
- Ama bir tedbir.
- Buna fenn-i idare-i medeniyede tedbir-i tabii derler.
- Ey bunun sun'isi yok mu?
- Var ama şehremanetine aid, o da güç.
- Niçin?
- Niçin olacak. Üşenmeden kalkıp müteaddid dubalar yapmalı...

Yolların hali ve ilerleme sorunlarına konuyla ilgili başka araştırmalarda da rastlanmaktadır.[13]

Bu diyalog metin kurgusu itibariyle *Çaylak*'a özgü diyalog ve mizah tarzının tipik bir örneğini teşkil eder. Herkesin bildiği ama büyük tehlike yaratmayan bir sorun abartılarak köklü bir eleştirinin başlangıcı olur. Oysa anlatılan hayati tehlike karşısında (az daha boğuluyordum) sorun masum kalmaktadır.

Ayrıca *Çaylak*'ta herkesin hemfikir olduğu konuların da alaya alındığını görürüz. Örneğin hem ayıp, hem de içinde vücudun rahat etmediği düşünülen Avrupa modası sıkça işlenen bir konuyu oluşturur.

İncelediğim metinlerin hepsinde döneme özgü olan olaylar ele alınır, ancak bunlar kısmen abartılarak yansıtılır.

Bu abartmalı yöntemin yanında sansür korkusu ve taraflsız olma hevesi *Çaylak*'ın belirgin özellikleri olarak göze çarpar. Ayrıca, dedikodular, olmuş bitmiş şeyler olarak aktarılır ve kişisel çekişmeler ifşa edilir.

Çaylak'taki metinler sayesinde dönemin İstanbul hayatı gözümüzün önünde tekrar canlanmaktadır.

Bir mizah dergisi olarak *Çaylak*'ın önemi, gündelik hayatın çeşitli yönlerini birbirine bağlayan o makalelerde yatar. Gazete, hiciv ve zekice imalarla İstanbul hayatının karikatürünü çizer.

1. Hıfzı Topuz, *Türk Basın Tarihi*, İstanbul, 1973, s. 55 vd; Münir S. Çapanoğlu, *Basın Tarihimizde Mizah Dergileri*, İstanbul, 1970, s. 14.
2. *Çaylak*'ın 155. sayısı 27.5.1877 tarihinde, 156. sayısı 16.6.1877 tarihinde çıkmıştır. Macaristan seyahatından ise Mehmed Tevfik'in *Yadigar-ı Macaristan - Asr-ı Abdülhamid Han* (İstanbul, 1294/1877, s. 30 vd), isimli eserinden bilgi alıyoruz.
3. 69. sayı (6.11.1876) istisna olarak 8 sayfadır.
4. Turgut Çeviker, *Gelişimin Sürecinde Türk Karikatürü, Tanzimat Dönemi, 1867-1878*, İstanbul, 1986, s. 27.
5. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, c. 2, s. 122 vd.
6. Mehmed Tevfik, *İstanbul'da Bir Sene, Kış Geceleri Tandırbaşı, Birinci Ay*, İstanbul, 1299/1881/82; *İstanbul'da Bir Sene, Helva Sohbeti, İkinci Ay*, İstanbul, 1299/1881/82; *İstanbul'da Bir Sene, Kâğıthane, İstanbul, 1299 1881/82; İstanbul'da Bir Sene, Ramazan Geceleri*, İstanbul, 1299 (1881/82); *İstanbul'da Bir Sene, Meyhane*, İstanbul, 1300 1882/83. Yeni harflerle toplu basımı: *İstanbul'da Bir Sene*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.
7. *Çaylak*, no. 1 (1.2.1876), s. 1.
8. Bülent M. Varlık, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Mizah", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. 4, İstanbul, 1991, s. 1093.
9. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*'ne (c. 2, s. 122 vd) göre, *Çaylak*'ın mizahı güzel fakat edebi seviyesi düşük. Fuat Süreyya Oral'ın *Türk Basın Tarihi*'ne (Ankara, 1967, s. 122) göre *Çaylak*'ın edebi bir seviyesi var.
10. *Çaylak*, No. 47, 11. 9. 1876, s. 3.
11. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 7, s. 308 vd.
12. Roderic H. Davison, *Reform in the Ottoman Empire*, Princeton, 1963, s. 355.
13. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 7, s. 28 vd.

ARŞİVDEN BİR BELGE (8)

1894 Depreminde Ölenlerin Ailelerine Yardım

YAVUZ SELİM KARAKIŞLA

T. C. BAŞBAKANLIK
DAİRE
DEVLET ARŞİVLERİ GENEL

İstanbul ve çevresini sarsan 10 Temmuz 1894 depremi, 17 Ağustos 1999 Salı günü sabah saat 03:02'de yaşanan 7.4 şiddetindeki Gölcük depreminden önceki son büyük depremdir.[1] 10 Temmuz 1894 depremi öğlen ezanı okunduğu sırada, 12:27'de meydana gelmiştir.[2] Depremin başlangıcı dakikası dakikasına bilinmektedir, çünkü deprem başlar başlamaz şehirdeki bütün büyük duvar saatleri aynı dakikada durmuştur. Depremin merkezinin Yeşilköy açıklarında Marmara Denizi'nde bulunduğu genel olarak kabul edilmekle birlikte, deprem sırasında İstanbul'da sismik ölçüm yapacak bir alet bulunmadığından, bu bilgi biraz tartışmaya açıktır.[3] Görgü tanıklarının ifadelerine göre, İstanbul'dan Küçük Çekmece'ye ve Kadıköy yakasında da Tuzla'ya kadar uzanan sahil şeridinde deniz önce 50 metre geri çekilmiş, beş dakika sonra da dev bir dalga denizdeki her şeyi sahile vurarak sahilde açılmış olan bu boşluğun tekrar suyla dolmasına neden olmuştur.[4]

Atina'dan yapılmış olan ölçümlere dayanılarak depremin Richter ölçeğine göre 9 şiddetinde olduğu öne sürülmüştür. Ancak, bu iddia da depremin neden olduğu yıkım ile karşılaştırıldığında gerçeğe pek uymamakta ve gayet abartılı bir ölçüm olduğu anlaşılmaktadır.[5]

Görgü tanıklarının ifadelerine bakılacak olursa, deprem yaklaşık 17 saniye sürmüş ve birbirini takip eden ve kuzey-güney ekseninde gelişen üç hareketten oluşmuştu: yatay, dikey ve yine yatay sarsıntılar.[6] Bu üç sarsıntıdan ikincisi, yani dikey olan hareket, İstanbul şehrinde büyük yıkıma ve can kaybına neden olmuştu.

Şehirdeki kârgir binaların hepsinde az çok hasar vardı.[7] Bazı küçük camilerde çatlaklar oluşmuş, devlet binalarında hasarlar gözlenmişti. İlginçtir, "İstanbul ve ilçelerinde depremden zarar gören dayanıklı yapıların dağılımı" listesinde yer alan 387 binadan yalnızca 7 tanesi konak veya köşk gibi sivil yerleşim birimleridir.[8] Depremin neden olduğu can kaybına gelince, İstanbul ve ilçelerinde toplam 474 ölü ve 482 yaralı vardır.[9]

Ölü ve yaralı sayısının yüksek olması, zaten 1893 yılında büyük bir kolera salgını yaşamış olan İstanbul'da yeni salgınlardan korkulmasına yol açmıştır.[10] Bu korku saraya da ulaşınca, deprem korkusu nedeniyle açıkta yatmakta olan İstanbulluların nezâfet ve tehâret kurallarına uymaları istemiyle bir de irade çıkarılmıştır.[11]

İstanbul'da yayınlanan hemen hemen bütün gündelik gazetelerde depremin neden olduğu maddi tahribat ve can kaybı ile ilgili haberler yayınlanmıştır. *Sabâh* gazetesi depremin ertesi günü depremin yol açtığı hasar ve kayıplar ile ilgili olarak ayrıntılı bir başmakale yayınlamış ve bu nedenle de bir günlük kapatma cezası almıştır. 1894 Depremi'nde halasını kaybetmiş olan Reşad Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*'nde *Sabâh*

1894 depremi sonrasında Daire-yi Umûr-ı Maliye tamiratı (Bugün İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi olarak kullanılan Beyazıt'taki Keçecizade Fuad Paşa Konağı).
İstanbul'da Vuku Bulan Hareket-I Arza Ait Resimler Albümü

1894 depremi sonrasında Kapalı Çarşı Kalpakçılar Caddesi kemerlerinin yeniden inşası. **Yıldız Albümleri, Çarşı'yı Kebir'in Manzara-i Muhtelifiyesi.**

gazetesinin bu haberini yeni harflerle aynen yayınlamıştır.[12] Depremin *Moniteur Oriental* gazetesinde yayınlanan yansımaları da Afife Batur tarafmdan yayınlanmıştır.[13]

Depremin yol açtığı yıkım, neden olduğu can kaybı ve yarattığı korku o denli büyüktü ki, Sultan II. Abdülhamid tarafmdan verilen 5.000 lira ile başlatılan yardım kampanyası kısa bir süre zarfında geniş katılımın sağlanmasıyla büyük bir "iâne" haline dönüşmüştü. Depremin olduğu 10 Temmuz gününden 5 ay 19 gün sonra, 28 Aralık 1894 gününe kadar toplanmış olan yardımların miktarı 82. 874 altın liraya ulaşmıştı.[14]

1894 depreminden zarar görenlerin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla toplanan "iâne"leri dağıtmak için İstanbul Şehremâneti bünyesinde ve Sultan II. Abdülhamid'in fahri başkanlığı altında İâne-i Musâbîn Komisyon-ı Âlisi kurulmuştu.[15] İâne kampanyası II. Abdülhamid'in kendisi ve ailesi adına verdiği 1.500 lira ile başlamıştır. Daha sonra, çığ gibi büyüyen talepler karşısında Abdülhamid 5.000 lira daha bağışlamıştır. Yardımda bulunanların isimleri gazeteler aracılığıyla ilan edildiğinden, iş yardım seferberliğine dönüşmüş, devlet görevlileri arasında bir "iâne verme yarışı" başlamıştır.[16]

İâne-i Musâbîn Komisyon-ı Âlisi'nin kurulmasından sonra, İstanbul şehrinin her belediye idâresinde depremden zarar görmüş olan binaları ve kişileri izlemek ve incelemek amacıyla birer komisyon kurulmuştur. Bu komisyonların faaliyetleri gündelik gazetelerde ayrıntılarıyla yayınlanmıştır.

Aşağıda sunduğumuz 10 Aralık 1894 tarihli belge de depremde yaşamlarını kaybetmiş olan kişiler arasında bulunan 32 aile reisinin depremden sonra geride bırakmış oldukları, sayıları 113'e varan dul ve yetimlerine dağıtılacak olan yardımlar hakkındadır. Depremde ölmüş olan her aile reisinin ailesinden sağ kalanlara 1.000 kuruş ve buna ek olarak, geride bıraktıkları her bir dul ve yetim için bu biner kuruştan ayrıca 500'er kuruş verilmesi öngörülmüştür. Sunmuş olduğumuz belge, toplamı 89.500 kuruşa varan bu paranın ilgililerine dağıtılmak üzere İâne-i Musâbîn Komisyon-ı Âlisi'nin emrine verilmesi ile ilgili olarak yapılan yazışmalar üzerine II. Abdülhamid tarafından verilmiş olan iradenin metnidir.

1. Çeşitli fay hatları barındıran Anadolu, özellikle de Kuzey Anadolu Fay Hattı üzerinde yer alan İstanbul kenti, tarihi boyunca hep beşik gibi sallanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun görmüş geçirmiş olduğu büyük depremlerin ayrıntılı bir dökümü için bkz: N. N. Ambraseys ve C. F. Finkel, *The Seismicity of Turkey and Adjacent Areas: a Historical Review, 1500-1800*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1995. Kitabın 1800 sonrası dönemi ele alan ve henüz yayınlanmamış olan ikinci cildi için yapılan araştırmaya ben de öğrencilik yıllarımda *Ceride-i Havadis* ve *Takvim-i Vekâi* gazetelerini tarayarak katılmıştım.
2. Mehmet Ö. Alkan, "Toplumsal ve Siyasal Açıdan 1894 İstanbul Depremi Üzerine", *Toplumsal Tarih*, c. XII, no. 70, s. 11-17.
3. Yavuz Selim Karakışla, "Arşivden Bir Belge (7): İstanbul'u Sarsan 1894 Depremi: 'Sismograf Nam Aletin Yıldız Sarayı'na Nakline...'", *Toplumsal Tarih*, c. XII, no. 70, s. 20-22.
4. Nuriye Pınar ve Ervin Lahn, *Türkiye Depremleri İzahlı Kataloğu*, Ankara: Bayındırlık Bakanlığı Yapı ve İmar İşleri Reisliği Yayınları, 1952, s. 48-49.
5. Yavuz Selim Karakışla, *age*, s. 20.
6. Nuriye Pınar ve Ervin Lahn, *age*, s. 48-49.
7. Kevork Pamukciyan, "Depremler: Osmanlı Dönemi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. III, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, s. 34-35.
8. Feriha Öztin, *10 Temmuz 1894 İstanbul Depremi Raporu*, Ankara: Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Afet İşleri Genel Müdürlüğü Deprem Araştırma Dairesi, 1994, s. 21.
9. *age*, s. 20.
10. Kevork Pamukciyan, "1893 Kolera Salgını ve 1894 Büyük Depremi", *Tarih ve Toplum*, c. XXII, no. 132, Aralık 1994, s. 13-15.
11. BOA, İrâdeler Tasnifi, İrâde-i Hususiyye, Genel No: 565 (180), Husûsi No: 180, 18 Muharrem 1312. İrâde'nin tam metni Osman Köker, "İstanbul, Adapazarı, İzmit, Yalova, 10 Temmuz 1894: Sansüre Uğramış Bir Deprem", *Toplumsal Tarih*, c. XII, no. 69, Eylül 1999, s. 4-7'de yeni harflerle yayınlanmıştır.
12. Reşad Ekrem Koçu, "Deprem, Zelzele", *İstanbul Ansiklopedisi*, c. VIII, İstanbul: Koçu Yayınları, 1966, s. 4466-4471.
13. Afife Batur, "1894 Yazı Pek Heyecanlı Geçmişti: Bir Depremin Yüzyıl Dönümü", *İstanbul*, no. 10, Temmuz 1994, s. 25-32.
14. İsmail Hakkı Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. IV, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1972, s. 331.
15. Mehmet Ö. Alkan, *age*, s. 13.
16. *age*.

Şehremâneti
483

Hareket-i arz esnâsında enkâz altında kalarak vefâtı vukû' bulan nüfûs-i mâlûmenin ailelerine iâne edilmesi zımnında cereyân eden tahkîkât ve tedkîkâtda nüfûs-ı merkûmeden otuz ikisinin reis-i aile olub terk eyledikleri eytâm ve erâmili yüz onüç nüfûsdan ibâret olarak muhtâc-ı iâne bulundukları tahakkuk ederek küsûru hakkında tedkîkâta devâm olunmakda bulunduğundan bahisle ittihâz ve arz

BOA, İrâdeler Tasnifi, İrâde-i Şehremâneti, Genel No: 1385 (249), Husûsi No: 15, Vesika: 1 ve 2.

olunan nisbet dâiresinde verilmek üzere umûmu için iâne akçesinden üç yüz bin kuruşun ifrâz ve tahsîsiyle bundan seksen dokuz bin beş yüz kuruşunun sâlifü'z-zikr otuz iki nüfûsun eytâm ve erâmil-i mütehakkıkasına şimdiden ve kusûrunun dahi bade't-tahkîk istihkâkı tahakkuk edenlere i'tâsı hakkında şeref-müteallik edecek irâde-i seniyye hükm-i münîfîne tevfîk-i muâmele olunmak üzere istizân-ı keyfiyeti şâmil tanzîm ve takdîm olunan 27 Teşrinievvel sene 1310 tarihli mazbatanın irâde-i cevâbiyesi henüz şeref-zulûr etmemiş ve vefiyât-ı merkûmenin aileleri her bâr mürâcaat etmekde olduklarından icrâ-yı icâbı mütevakkıf-ı emr ü irâde-i cenâb-ı vekâlet-penâhileri bulunmuş olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyü'l-emrindir.

fî 8 Cemâziyelâhir sene 1312 ve fî 24 Teşrinisânî sene 1310 [6 Aralık 1894]

(imza ve mühürler)

BOA, İrâdeler Tasnifi, İrâde-i Şehremâneti, Genel No: 1385 (249), Husûsi No: 15, 14 C 1312, Vesika: 1.

Babıali
Dâire-i Sadâret
Amedî-i Divân-ı Hümâyûn
1631

Atûfetlû efendim hazretleri

Hareket-i arz esnâsında enkâz altında kalarak vefât eden eşhâsın ailelerine iâne i'tâsı vecibeden olarak Hıfzı's-sıhha-i Umûmiye Sermüfettişliği'nden alınan defter mündericâtına nazaran nüfûs-ı merkûmenin yüz altmış bir neferden ibâret olduğu anlaşılmasıyla bunların reis-i aile olub olmadıklarının ve ailesi zükûr ve inâs kaç neferden ibâret olub kaçar yaşlarında ve el-yevm nerede bulunduklarının ve aile-i merkûmenin hâneleri harâb olmak gibi başka mesâibe giriftâr olub olmadıklarının tahkîk ve iş'âri zımnında ait olduğu devâir-i belediyyeye sebk eden teblîgât üzerine vürûd eden tahkîkat defterleri mündericâtının komisyon-ı âlice şimdiye kadar icrâ kılınan tedkîkatında eşhâs-ı merkûmeden otuz ikisinin reis-i aile olub terk eyledikleri eytâm ve erâmili yüz onüç nüfûsdan ibâret olarak Dersaâdet'de sâkin ve muhtâc-ı iâne bulundukları tahakkuk etmiş ve kusûrları hakkında da tedkîkata devâm edilmekde bulunmuş olduğundan eytâm ve erâmil-i mezkûrenin kendilerini infâk ve idâreye kesb-i iktidâr edecekleri zamâna kadar kifâf-ı nefslerini te'mîn edecek bir mikdârda iâne i'tâsı tasavvur olunmuş ise de cemı olunan iânâtın mikdâr-ı hâsılı buna müsâid olmadığı ihtiyâcât-ı mütehakkıka ile icrâ edilen nisbet ve muvâzeneden anlaşıldığı cihetle imkân dâiresinde iane i'tâsı lâzım gelerek evvelâ reisleri vefât etmiş olan her aile için biner kuruş tefrîk olunarak bu aile içinde bulunan eytâm ve erâmilin beheri için dahi beş yüz kuruş ilâvesiyle hâsılının o aileye i'tâsı hadd-i i'tidâlde görülmüş olmasıyla makrûn-ı müsâade-i seniyye-i cenâb-ı şehriyârî olduğu hâlde bu nisbet üzerine mebhûsün anh olan otuz iki nüfûsun eytâm ve erâmiline verilecek iânenin mikdârı seksen dokuz bin beş yüz kuruşa bâliğ olarak bunlar vefiyât-ı vâkıanın humsu nisbetinde olmasına ve içlerinde müstehakk-ı iâne olmayan eşhâsın dahi zuhûru tabiî bulunmasına mebni umûmu için iâne akçesinden üç yüz bin kuruşun bi'l-ifrâz sâlifü'z-zikr seksen dokuz bin beş yüz kuruşunun şimdiden ve kusûrunun dahi bade't-tahkîk istihkakı tahakkuk edenlere ait olduğu dâirede komisyon-ı âlî azâsından icâb edenlerin hazır olduğu hâlde i'tâsı tezekkür olunduğuna dâir iâne-i musâbîn komisyon-ı âlisinden kaleme alınan mazbata 13 Cemâziyelevvel sene 1312 tarihinde arz-ı huzûr-ı âlî kılınmış idi. Vefiyât-ı merkûmenin aileleri her bâr mürâcaat etmekde olduklarına dâir komisyon-ı âlî-i mezkûrdan bu kere tanzîm olunan mazbata dahi leffen arz ü takdîm kılınmağla ol bâbda her ne vechile emr ü fermân-ı hümâyûn-ı hazret-i hilâfet-penâhi şeref-sünûh ve sudûr buyurulur ise hükm-i münifi infâz edileceği beyânıyla tezkere-i senâveri terkîm kılındı efendim.

fî 11 Cemâziyelâhir sene 1312 ve fî 28 Teşrinisânî sene 1310 [10 Aralık 1894]

Sadrazâm ve Yaver-i Ekrem
Cevâd

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki

Resîde-i dest-i ta'zîm olub melfûfuyla manzûr-ı âlî buyurulan işbu tezkere-i sâmiye-i sadaret-penâhileri üzerine mûcibince irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî şeref-müteallik buyurulmuş olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyü'l-emrindir.

fî 14 Cemâziyelâhir sene 1312 ve fî 1 Kanûnievvel sene 1310 [13 Aralık 1894]

Serkâtib-i Hazret-i Şehriyârî
Tahsîn.

BOA, İrâdeler Tasnifi, İrâde-i Şehremâneti, Genel No: 1385 (249), Husûsi No: 15, 14 C 1312, Vesika: 2.

Bir Zamanlar Yakındoğu

SAYGIN SALGIRLI

Giza'ya tırmanış (Abdullah Biraderler, Kahire, 1880'ler).

Abdülkadir Cezayirî (Francis Bedford, Şam, 1862).

İstanbul'da Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde 28 Eylül-14 Kasım tarihleri arasında görülebilecek "Osmanlı Yönetiminde Bir Zamanlar Yakındoğu" sergisi, Kudüs İsrail Müzesi koleksiyonlarından seçilen 96 fotoğraftan oluşuyor. Sergi bizlere, çoğunluğu Avrupalı olmak üzere, çeşitli fotoğrafçıların objektiflerinden Yakındoğu'nun görsel tarihini sunuyor. Doğal olarak da, "objektiflerden" süzülen bu tarih, belli "bakış açılarını" içeriyor ve fotoğrafın tüm gerçekliğine karşın "subjektif" bir görsellikle karşılaşıyoruz. Eserlerde, fotoğrafçıların kendi görüşlerinin yanı sıra ait oldukları kültürlerin, farklı siyasi geleneklerin yansımalarını da görüyoruz.

İsrail Müzesi Fotoğraf Müdürü Nissan N. Perez, sergi kataloğundaki[1] giriş yazısında, Yakındoğu fotoğrafçılığının (ve Avrupa dışı ilk fotoğrafçılığın) 1839 yılında başladığını belirtiyor. Avrupa'nın Doğuya olan romantik ilgisinin başlangıcı ise 18. yy sonu, 19. yy başı olarak tarihlenebilir. Bu dönem içinde, artan kolonicilik hareketleriyle birlikte, Doğu ülkeleri sayıları hızla artan Avrupalı serüvencilerle tanışıyordu. Marco Polo'nun gizemli Çin'ini ya da 1001 Gece Masalları'nın büyülü dünyasını bulmak için yola çıkan bu gezginler çoğu kez hayal kırıklığıyla karşılaşıyordu. Robinson Crusoe'dan ilham alan René Caillié, 1816 yılında Senegal'e doğru yola çıkmış fakat (Robinson Crusoe gibi) gemisi battığı için bu emelini gerçekleştirememişti. Ancak yılmamış, Timbuktu'ya gitmek için gerekli parayı biriktirmek amacıyla 11 yıl çalışmış ve 1827 yılında bir yıl sürecek yolculuğuna başlamıştı. Bu cesaret kırıcı yolculuk boyunca "durumunun iyileşmesi için değil, ölmek için ve öldükten sonra mutlu bir hayatı olması için" dua eden Caillié'nin umutları Timbuktu'ya varınca büsbütün sarsılmıştı. "Çamurdan yapılmış çirkin evlerden oluşan bu şehirde tek bir kuş bile ötmüyordu."[2]

Yukarıda söz ettiğim macera-perestliğin küçük ölçekli bir örneğini Abdullah Biraderlerin "Giza'ya Tırmanış" adlı fotoğrafında görmek mümkün. Gizemli Doğu'nun zirvesi sayılabilecek Mısır piramitlerine tırmanan Avrupalılar belki de birer Caillié olma özlemlerini gideriyorlardı. Varolan gerçeklikle hayal edi-

Kahire'de oryantal dansçı (Maison Bonfils, 1880'ler).

len dünyanın çatışmasından doğan hayal kırıklığının en güzel örneğinin ise Maison Bonfils'in "Kahire'de Oryantal Dansçı" kompozisyonu olduğu söylenebilir. Bir stüdyo çalışması olan bu fotoğraf, zihinlerde yaratılan idealin modern teknik sayesinde nasıl "gerçeğe" dönüştürüldüğünü gösteriyor.

Mehmed Çelebi Paris'e elçi olarak gittiğinde müze uygulamasının ilk örneklerinden biriyle karşılaşmıştı. Çelebi'nin oldukça ilgisini çeken bu koleksiyonda yalnızca değerli antika eserler değil, ilginç olan her şey bulunuyordu: Egzotik hayvanlar, dev yılanlar, çift başlı doğan bebekler vb. Sergideki tiplemelerde ve insan kompozisyonlarında da benzer bir yaklaşımı görüyoruz. Yakındoğu'yu adeta dev bir müze olarak gören fotoğrafçıların karelerinde insanlar "müzelik" koleksiyon malzemelerine dönüşüyor. Perez'in de belirttiği gibi, Ağlama Duvarı fotoğrafında, duvarın tüm tarihi ve manevi önemi kayboluyor, karşımıza sadece ilginç saçları ve sakalları için resimlenen birkaç Yahudi çıkıyor.

Ancak sergi fotoğraflarının belki de en büyük önemi yansıttıkları Oryantalist bakış açısından çok sakladıkları tarihin zenginliğinden kaynaklanıyor. Özellikle, Francis Bedford'un çektiği Abdülkadir Cezayirî fotoğrafı başlıbaşına bir araştırma konusu olabilir. Fotoğrafı çeken Bedford, o zamanlar henüz veliaht olan ve Ortadoğu gezisinde bulunan VII. Edward'ın özel gezi fotoğrafçısı. Cezayirî, Cezayir milliyetçiliğinin en önemli liderlerinden ve Cezayir, Fransa'nın en önemli kolonilerinden biri. Bu kompozisyona bir de Garabed Krikorian'ın çektiği "Kayzer Wilhelm ve Maiyeti Kudüs'te" adlı fotoğrafı eklediğimizde, sanırım, Osmanlı'nın son yüzyılının ve Ortadoğu'nun karmaşık tarihinin fotoğraf karelerindeki özetiyle karşılaşıyoruz.

1. *Osmanlı Yönetiminde Bir Zamanlar Yakındoğu*, (Osmanlı Bankası'nın katkılarıyla yay.: TC Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü) İstanbul, 1999, 166 s.
2. Robert Aldrich, *Greater France*, New York, St. Martin's Press, 1996.

Ayne't-Tin'de İngiliz Veliahtı (ortada) ve maiyeti (Francis Bedford, 1862).

Kayzer Wilhelm ve maiyeti Kudüs'te (Garabed Krikorian, 1898).

Ağlama Duvarı'nda Yahudiler (J. B. Biever, Kudüs, 1880'ler).

Kemal Karpat: Bir Tarihçi Nasıl Yetişir?

ATİLLA LÖK

Toplantının bant çözümlerini yapan Filiz Öğretmen'e teşekkür ederim.

Tarih Vakfı tarafından düzenlenen "Tarihçinin Mutfağı" toplantılar dizisinin eylül ayı konuğu Kemal Karpat'tı. Toplantı 23 Eylül'de Bilgi-Belge Merkezi'nde yapıldı.

Wisconsin Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyelerinden Prof. Dr. Kemal Karpat, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olduktan sonra, Washington ve Rewington üniversitelerinde siyasal ve sosyal bilimler üzerine master ve doktora yapmış. Romanya'da tarih ihtisasının ardından Amerikan tarihi, Rus tarihi, Ortadoğu tarihi ve Osmanlı tarihi konularında çeşitli kurslara katılmış. 20 ülkede yayımlanmış 130 makalesi ve 16 kitabı bulunan Karpat, Amerika'daki Türk Araştırmaları Cemiyeti'nin kurucusu ve başkanı, Orta Asya Cemiyeti'nin (ACAS) kurucusu.

NEDEN VE NASIL?

Kemal Karpat toplantıya başlarken 'Ben neden ve nasıl tarih profesörü oldum?' sorusuna cevap vermek istediğini belirterek, geçmişinin kapılarını bizimle birlikte aralıyor:

"Küçükken herhangi bir şey olmayı asla düşünmedim ve belki de bu, beni birçok sükut-ı hayalden kurtardı. Bu yüzden ulaşabildiğim her mevki beni şaşırttı. Size hem kendimden hem de çalışmalarımdan bahsederken, 'bir araştırıcı, bir hoca nasıl meydana çıkar?' sorusuna da cevap vermek istiyorum. Bunun için bence en önemli koşullardan biri kişiliktir. Kadın olsun erkek olsun kişilik çok mühimdir. Bilhassa kişiliği serbest gelişmiş ve bütün kapasitesini ortaya koyabilecek şekilde yetişmiş veya yetiştirilmiş kişiler, büyük şeyler yaratır. Benim serbest yetişmemde babamın büyük tesiri oldu. Yazarın kişiliği, içinde yaşadığı ortamla durmadan kaynaşır, bazen mücadele eder, ortama yenilir, ortamı yenmek ister ve bu, yazarın şahsiyetini geliştirir."

Karpat, Tarihçinin Mutfağı toplantısında konuşma yaparken.

Kuzey Dobruca'da doğup büyüyen Karpat, tipik bir Osmanlı ülkesi olan bu bölgedeki çok kültürlü, çok dinli yapıdan da etkilendiğini, "bu çok kültürlü ortam, ileride birçok meseleyi anlamakta yardım etmiştir" sözleriyle ifade ettikten sonra, yetişmesindeki diğer etkenleri anlatmaya devam ediyor:

"Nispeten varlıklı ve okumuş bir ailenin çocuğu oluşum da yetişmemde çok büyük bir etki yapmıştır. Çünkü geçim derdim olmadı, karnımı doyurmaktan öteye meselelerle uğraşmak imkânını buldum. Bence, bu çok mühim bir nokta. Eğer biz, Osmanlı Devleti'nde çok üst seviyede bir kültür yaratamamışsak, bunun ana nedenlerinden biri de gerçek manada bir aristokrasiye sahip olamamamız gibi geliyor bana. Bu bazı insanlara anti demokratik gibi görünebilir. Ancak kalkıp da, kırk saatini dersle geçiren bir hocadan çok orijinal fikirler beklemek yersizdir."

GÖÇ VE DEĞİŞİM

Karpat, çocukken köy kütüphanesinde birçok kitap okuduğunu, ancak kendisine yön gösterecek birine de bir hayli ihtiyaç duyduğunu, buna rağmen bu kitapların faydasının yadsınamayacağını vurguladıktan sonra, yetişmesindeki bir diğer etkenin de Romanya'daki Türklerin Türkiye'ye göç etmesi olduğunu belirtiyor:

"1937 senesinde, ben daha küçük bir çocuktum. Benim köyümde otuz kırk hane Türk vardı. Bunların yirmi, yirmi beş hanesi her şeyini bırakıp göç etti, Türkiye'ye geldiler. Onların git-

mesinden sonra o evlerin bomboş kalması, o köpeklerin havlayıp sahiplerini aramaları çok hüzün verici bir durumdu. Ben kendi kendime sordum: 'Niçin gidiyor bunlar?' Değişik sebepler vardı, fakat ana sebep şuydu: Türkiye'de daha iyi imkânlar bulacaklarını ümit ediyorlardı. Halbuki oradaki durumları çok daha iyiydi. Daha sonra bu muhacirleri ben burada da gittim gördüm. Dikkatimi çeken ana nokta şu oldu, göç bu insanları baştan aşağı değiştirmiş; kimliklerini, düşüncelerini, tutumlarını... O gün, bu göç meselesinin insanları kökünden değiştirdiğini fark ettim."

Karpat daha sonra çalışmalarında, göçün insanlar üzerindeki etkilerine yoğunlaşır ve bu dönemde bir de kitap hazırlar. Ayrıca Karpat, bu çalışmalarının arkasında bir başka düşüncenin daha olduğunu belirtiyor:

"Modern anlamda Türk ulusunun oluşumu hakkındaki en güçlü görüş bu oluşumun Cumhuriyetle başladığı düşüncesi. Ama ben, göçler sayesinde bu başlangıcın çok daha derinlere, eskilere gittiğini, yani bugün meydana çıkmış olan bu toplumun, çok değişik safhalardan geçerek bugünkü duruma geldiğini düşünüyordum. Bunu, söylememin sebebi şudur: Çalışmalarım sırasında göçlerin insan üzerinde, şehir üzerinde, toplum üzerinde vs nasıl etki yaptığını fiilen gördüm. Tarihte olaylar birbirine bağlanarak gelişir. Bu dinamik ve çok yönlü, çok taraflı bir anlayış. Yani işin içine; sosyoloji, ekonomi, din, değerler vb giriyor. Eğer siz bir ideolojiye yahut da önceden kabul edilmiş bir fikre saplanırsanız ve ille belirli bir olayı o kafanızdaki modele yerleştirmek isterseniz, netice yanlış olur. Onun için mesele, bir dinamik yöntemle tarihin bugüne nasıl bağlandığını anlamak ve anlatmak. Nihayet beni çok etkileyen ve belki de hayatımda en önemli metot arayışına yol açan mesele, az gelişmişlik meselesiydi."

YANLIŞ SEÇİM

Bir yandan eğitimine devam ederken diğer yandan da kafasını meşgul eden bu sorulara cevap arayan Karpat, en sonunda kararını vererek İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesine girer. Ancak, dört yıl sonra mezun olduğunda pek de sevinçli değildir:

"Benim en acı günüm, mezun olduğum gündür. Kendime şunu sordum: 'Ne öğrendim ben burada? Benim maksadım, daha evvel bahsettiğim problemlere cevap bulmaktı. Avukat olacağım, para kazanacağım, sonra? O ilgilendirmiyor; kendimi yarı adam, yarı yetişmiş aydın görüyordum. Diğer taraftan dört yıllık üniversite hayatım benim için fevkalade verimli, öğretici geçmişti. Beyazıt'ta Üniversite Kütüphanesi vardı, bu Abdülhamid'in şahsi kütüphanesidir. Türkiye'de en seçme eserler oradaydı. Fransızcayı ve İtalyancayı iyi bildiğim için de, oradan o eserleri rahat rahat okuyabiliyordum."

YENİ BİR BAŞLANGIÇ

Hukuk Fakültesi'nden sonra, kafasındaki sorulara cevap bulabilmek için doğru bir yön tayin edemediğini gören Karpat, kendine yeni bir yol çizerek Amerika'ya gitmeye karar verir. Washington Üniversitesi'nden bir burs alarak Amerika'ya giden Karpat Amerikan tarihi dersleri almaya başlar ve bu dersleri alırken Amerikan tarihi ile Osmanlı tarihi arasında benzer noktalar olduğunu fark eder:

"Amerika'yla Osmanlının bence, benzer iki tarafı var. Amerikalı o kıtaya geçtikten sonra tamamiyle pratik hareket ederek, bir kanun şuymuş, öbür kanun böyleymiş filan bakmadan, yerel şartlara göre bir idare sistemi kurarak, kıtayı az zamanda fethetmiştir. Gerçi Amerikalı İngiliz hukukuna bağlıydı, İngiliz hukukunun tesiri büyüktü, fakat Amerikalılar o kıtada asla ve asla İngiliz hukukunu aynen kabul edip tatbik etmemişlerdi. Osmanlı da böyle. Buraya gelmiş, Balkanlar'ı almış. Onun için Balkanlar yepyeni bir kıta. O halde burada günün şartlarına, orada bulunan kimselerin eğilimlerine ve ihtiyaçlarına göre bir idare kuruyor ve tamamıyla pratik yoldan giderek bunları kendisi icat ediyor. Nasıl ki bir yerde Amerikalı, bazı şeyleri İngiliz hukukuna uydurmuşsa, Osmanlı da İslama uyduruyor. Son yıllarda yapılan araştırmalar, Osmanlı devletinin ilk yüz, yüz elli yılının bizim bildiğimiz Osmanlıdan çok farklı olduğunu gösteriyor. Tabii bunu daha metodik, teferruatlı izah edebilirim fakat yabana atılmaması gereken mühim bir meseledir bu. Burada şunu da söyleyebilirim; Osmanlı bir göçler memleketidir aynı zamanda, onu unutmamak lazım. Yani bütün Balkanlar'dan, Kafkaslar'dan falan gelmiş. Bazı kimseler bunu arada sırada ortaya atıyorlar, ama gereği gibi izah edemedikleri için büyük bir kitle tarafından benimsenmiyor. İşte bu şartlar içinde ben yüksek lisansımı aldım Washington Üniversitesi'nden ve sonra doktora için bir başka burs bularak, New York Üniversitesi'ne geçtim."

New York Üniversitesi'nde demokrasi tarihi konulu bir tezle doktorasını tamamlayan Karpat, bu çalışmasını iyi bulduğunu ancak çalışma bittikten sonra memnun olmadığını belirtiyor:

"Neden menmun değildim? Kitap iyiydi; metodolojisi vardı, kavramları vardı vesaire, fakat bizim siyasi sistemin tarihini ve köklerini yeteri derecede dile getirmiyordu. Benim kanaatime göre bugün meydana gelen olayların kökenlerinin önemli bir kısmı, çok gerilere gidiyor. Bir sürü sosyal davalarımızın kökenleri bunlar, onun için, yine kendimi tatmin etmek için, 'Bu işi ben keşfedeceğim, köklerine ineceğim' dedim ve bir buçuk sene Anadolu'da kaldım. İşte o Anadolu'daki bir buçuk senelik çalışma, benim ilim hayatımda tekrar doğuşum gibi bir şey oldu. Bu defa Türkiye'yi, okuduğum kitaplardan, görüştüğüm kimselerden değil, bizzat sahaya giderek buldum."

TÜRK TARİHİ PROGRAMI

New York Üniversitesi'nden aldığı bir teklif üzerine ders vermeye başlar.

"New York Üniversitesi'nde bütün bu metodoloji işlerini, sosyal ilimler metodoloji işlerini çeşitli yönleriyle inceledim, sonra bir noktaya ulaştım; sosyal

Bilgi-Belge Merkezi, 23 Eylül 1999.

ilimlerin bir noktadan sonra hiçbir işe yaramadığını anladım. Diyeceksiniz 'Yahu nasıl olur?', anlatayım: Sosyal ilimler, metodoloji, kavram, şu bu falan da üretir, toplumu dinamik olarak görür ve kuvvet esasına dayandırır, yani onları anlamak için belirli metodoloji kalıpları üretmek mümkün ve lüzumludur. Çalıştığınız bir konunun teorik boyutlarını görmezseniz, kavramsal yönlerini görmezseniz, yani elinizdeki kuru malzemenin ötesinde bir şeyler olduğunu sezmez ve yazmazsanız, o çalışma boştur. Fakat bir ömür boyunca da aynı kavramlar etrafında dönmek, dolaşmak mümkündür ve ben bunu, şu şekilde söylersem daha mantıklı olur: 'Filanca şöyle bir şey söylemiş, ben de onun fikrine şunu ekleyeyim' filan. Yani bir yerde baktım, bu metodoloji meseleleri kör döğüş, verimsiz hale geliyor, ama bunu herkes böyle görmez. Yine tekrar ediyorum arkadaşlar; ben metodolojinin, kavramların birinci derecede önemli olduğunu ve mutlaka kullanılması gerektiğini vurguluyorum, ama siz aynı şeyin etrafında dönüp de metodoloji üzerine anlaşılmaz bir çabaya girebilirsiniz. Bu yüzden son zamanlarda çok tedirgin, rahatsız olmaya başlamıştım. Çünkü ben, tüm zamanımı Türkiye'ye vermek istiyordum. Birçok arkadaşın yazılarını okuyorum, çok şeyler öğreniyorum falan ama kâfi değildi. Zamana ihtiyacım vardı, yüzde yüz Osmanlı-Türk etütlerine kendimi vermek istiyordum. Şimdi buna inanamazsınız, ben de inanamıyordum; üç dört ay bu düşünceyle döndüm dolaştım, ah bir fırsat bulup da New York Üniversitesi yahut da başka bir üniversite çıkıp da istediğimi yapayım diye. Bir gün postada Wisconsin Üniversitesi'den bir mektup var, 'Sayın Kemal Karpat, biz üniversitemizde bir Türk tarihi programı açmak istiyoruz ve sizi bu programı geliştirmek için uygun görüyoruz, ilgilenir misiniz?', inanamadım, tekrar tekrar okudum, benim aylardan beri arzu ettiğim şeydi bu. Türkçe programını, Osmanlı tarihi ve modern Türkiye programını geliştirdim, bu esnada bir sürü çalışmam da oldu."

MUTFAKTAN SON ÇIKANLAR

Karpat, konuşmasını bitirirken bize mutfağında en son pişen çalışmaları hakkında bilgi veriyor:

"Netice olarak 'Bugün neredesin?' diye bir soru sorsalar vereceğim cevap şudur; yedi seneden beri üzerinde çalıştığım ve Osmanlı Devleti zamanında modern Türkiye'nin temellerinin nasıl hazırlandığını, ekonomik, sosyal, kültürel, dinsel vs temellerinin nasıl hazırlandığı hakkında bir yılımı verdiğim bir çalışma baskıda. İkinci uğraştığım konu, Cumhuriyet Osmanlı devamlılığı, yani ben Osmanlı tarihiyle Cumhuriyet tarihi arasında sert bir kesişme görmüyorum. Politik bakımdan evet; rejim, politik bakımdan da, ama onun ötesinde... Bunu neden yapıyorsun, başkaları da aynı meselelerle uğraşmaya başladılar, daha yirmi beş sene evvel bir kitap yayınlamıştım; *Osmanlı Devleti'nin Modern Dünyanın Doğuşundaki Rolü* falan diye, galiba birisi tercüme edecek onu. Şimdi bakıyorum, birkaç seneden beri Batıda Osmanlı Devleti'nin geçmişi hakkında yepyeni fikirler ortaya atılıyor. Daha evvel belirttiğim gibi, siz Osmanlı tarihini bilmezseniz, bugünkü Türkiye'yi anlayamazsınız, hiçbir şeyini anlayamazsınız. Burada aynı zamanda ben şahsen, bir özlemi gidermek istiyorum. Nedir özlem? Biz, yani Türk toplumu olarak yanlış doğru, tarihi kökleri olmayan bir düşünce tarzıyla yetiştirilmişiz. Gerçi 'şöyleydi, şöyle olmuştu' filan diyoruz ama bu kökenlerin nereye nasıl bağlandığını, niçin bağlandığını, anlatamıyoruz. Bizim düşüncelerimizde, hislerimizde, sinemizde büyük bir boşluk vardır; o da tarih bilinci boşluğudur. Biz tarihe tapan, fakat tarih bilmeyen hir toplumuz. Evet, tarihte Fatih Sultan Mehmed şöyle şöyle yapmıştır, ama bunun ötesinde bir şey yok. Buna bir son vermemiz gerekiyor; tarih bilinci, tarih sevgisi insanı köklendirir, canlandırır, bugünkü olayları düne bağlar, dünü bugüne getirir, tarihi ölü bir ders olmaktan kurtarır, yaşayan bir varlık haline getirir ve tarih o olmalıdır. Bugüne bağlanan, yaşayan bir varlık olmalıdır tarih. Benim yaklaşımım budur. Biz bunu yapmadıkça, tarihe karşı olan bir yerde aşırı ilgi, diğer tarafta köksüz anlayış devam edecektir."

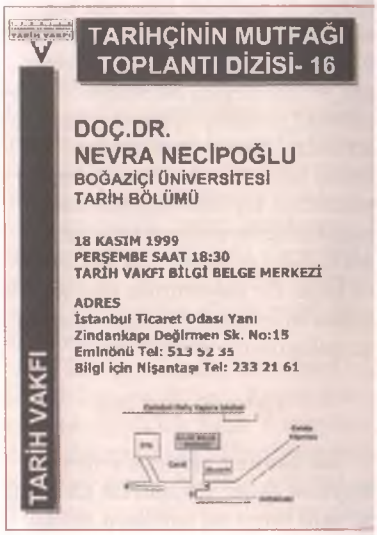

Mustafa Suphi'nin 'Anadolu Kongre Vekillerine' Mektubu

EFTAL Ş. BATMAZ
Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü

Son yıllarda, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra kısıtlı da olsa araştırmacıların yararlanmasına sunulan Sovyet arşivlerinin incelenmesi sonucunda; Bakû'da kurulan Türkiye Komünist Partisi'nin yapısı ve faaliyetleri üzerine değerli araştırmalar yapılmaktadır.[1] Zaman zaman bu parti ve onun lideri Mustafa Suphi hakkında bu arşivlerden elde edilen bazı münferit belgelerin yayınlandığı da görülmektedir. Transkripsiyonunu verdiğimiz belge de bu türdendir.[2]

Bilindiği gibi, 1919 yılının mart ayı başlarında Moskova'da yapılan Üçüncü Enternasyonal'in Birinci Kongresi'ne katılan Mustafa Suphi ve arkadaşları Türkiye'ye yönelik çalışmalar yapmak üzere Kırım'a gelir. Daha sonra Anadolu'ya geçme kararı alan bu ekip Türkistan, İran ve Kafkasya yoluyla Anadolu'ya ulaşmaya çalışır. Ancak, yolun uygun olmaması üzerine Mustafa Suphi Türkistan'da çalışmalar yapmak üzere Taşkent'te kalır. 6 Mayıs 1920 tarihine kadar Taşkent'te bulunan Mustafa Suphi, Taşkent'te kaldığı üç aylık süre içinde, gerek yerli halk arasında gerekse Türkistan'a gelen Türk harp esirleri arasında çalışmalarda bulunur.[3] Mustafa Suphi, transkripsiyonunu sunduğumuz bu mektubu 8 Mart 1920 tarihinde Taşkent'ten Bakû'daki "Anadolu Kongre Vekillerine" hitaben yazmıştır. Bu mektubunda Mustafa Suphi; Anadolu'daki hareketi yürütenler ile Rusya Şura hükümeti arasında Kafkaslarda hazırlanan anlaşmaya[4] ilişkin görüşlerini açıklayarak şöyle demektedir:

> Azîz Arkadaşlar,
> Türkiyâ kıyâmcıları hükümet-i muvakkatasıyla Rusya Savet hükümeti arasında tedâfü'i ve tecâvüzî ittifâka dâ'ir Kafkasya'da hazırlanan mu'âhedenâme projesi Lonbaze yoldaş tarafından bizlere getirildi, bunun Rusya Sâvetleri Merkez İcrâ Komitesiyle Komünist (Bolşevikler) Fırkasının Merkez-i Umûmî vekillerinden mürekkeb olarak burada bulunan fevkalâde hey'etde tedkîk edilerek esâs itibârıyla kabul ve sûretî imzâ içün Moskova'ya gönderildi.
> Bundan dört ay evvel daha Moskova'da bulunur iken, Türkiyâ'daki kıyâm hareketine karşı alınacak vaz'iyyet ve tutulacak siyâset Bolşevikler Merkez-i Umûmîsi'nde müzâkere olunmuş ve Türk İştirâkiyûn Teşkilâtı tarafından (bu milli harekete müzâheretde bulunulması) yolunda vâki' olan teklîf kabul edilmişdi. (Bkz. Belge-1)

Arşivde, bu mektuba ekli iki belge daha vardır. Bunlardan biri, Afganistan'da çalışmalar yapmakla görevlendirilen Yüzbaşı Mehmed Kazım Bey'e aittir (Bkz. Belge-2). Diğeri ise, İran'da öldürülen Türk subaylarına ilişkin olarak Trabzon Vali Vekili ve Üçüncü Fırka Kumandanı Rüştü Bey'e[5] bilgi veren bir belgedir (Bkz. Belge-3).

Milli Mücadele sırasında, Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkileri ve Türkiye Komünist Partisi'nin faaliyetlerini açıklamada katkısı olabileceğini dü-

Türkiye Komünist Fırkası Merkez Komitesi Başkanı Mustafa Suphi (sağda), Türkiye İşçi Çiftçi Sosyalist Fırkası Genel Sekreteri Ethem Nejat (ortada) ve TKF yöneticilerinden İsmail Hakkı (solda) 1920'de Bakû'da.

şündüğüm bu belgelerinin transkripsiyonunu aşağıda sunuyorum.

1. Bu konuda yapılan en son araştırma için bkz. Yavuz Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1997.
2. Elimizde fotokopisi bulunan bu belgelerin Rusya'daki (Moskova) hangi arşivde bulunduğuna dair maalesef açık bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte, belgenin sonunda verilen (Fond. 495, Op.181, D. 14, L.L.8) numaralarıyla söz konusu belgelerin bulunduğu arşive ulaşmak mümkün olabilir.
3. Yavuz Aslan, *age*, s. 74-75.
4. Anlaşma konusunda mektupta açık bir bilgi verilmemektedir. Ancak, Mustafa Suphi'nin bahsettiği bu anlaşma büyük bir olasılıkla 11 Ocak 1920'de Bakû'da Karakol Cemiyeti kurucularından Baha Said ile Bolşevikler arasında imzalanan anlaşma olmalıdır. Anlaşma için bkz. K. Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul, 1960, s. 628-630; F. Tevetoğlu, *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Ankara, 1988, s. 36-50.
5. Tümgeneral Rüştü (1872-1926); 1916-1919 yılları arasında 9. Kafkas Tümeni Komutanı, 1919-1921 yılları arasında 3. Kafkas Tümeni Komutanı ve Trabzon Vali Vekili. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 2. dönem Erzurum milletvekili. 1926 yılında Erzurum milletvekili ve tümgeneral rütbesindeyken Atatürk'e karşı girişilen İzmir Suikastı'yla ilgili görülerek İstiklal Mahkemesi'nce ölüm cezasına çarptırıldı. Ceza, 1926'da İzmir'de infaz edildi. Bkz. *Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, Ankara, 1989, Genelkurmay Başkanlığı Yay., s. 34-35.

BELGE-1

Bakû'da Anadolu Kongre Vekillerine

Taşkend 8 Mart 1920

Azîz Arkadaşlar,

Türkiyâ kıyâmcıları hükümet-i muvakkatasıyla Rusya Savet hükümeti arasında tedâfü'i ve tecâvüzî ittifâka dâ'ir Kafkasya'da hazırlanan mu'âhedenâme projesi Lonbaze yoldaş tarafından bizlere getirildi, bunun Rusya Sâvetleri Merkez İcrâ Komitesiyle Komünist (Bolşevikler) Fırkasının Merkez-i Umûmî Vekillerinden mürekkeb olarak burada bulunan fevkalâde hey'etde tedkîk edilerek esâs itibârıyla kabûl ve sûretî imzâ için Moskova'ya gönderildi.

Bundan dört ay evvel daha Moskova'da bulunur iken, Türkiyâ'daki kıyâm hareketine karşı alınacak vaz'iyyet ve tutulacak siyâset Bolşevikler Merkez-i Umûmîsi'nde müzâkere olunmuş ve

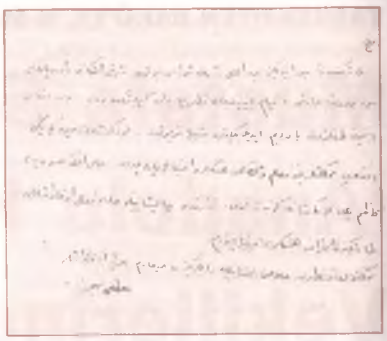

Mustafa Suphi'nin mektubunun 1. ve 5. (son) sayfaları.

Türk İştirâkîyûn Teşkilâtı tarafından (bu milli harekete müzâheretde bulunulması) yolunda vâki' olan teklîf kabul edilmişdi.

Binâ-berîn, şimdi tarafınızdan teşebbüs olunan mu'âvenet ve ittifâk esâsları Rusya'daki halkın ruhunda te'sîs edecek mâlîyyetde ve tabîî memleketimizin içtimâ'i ve iktisâdî şartlarına muvâfık-fakat sosyalizm hüviyetinde-kat'i ve esâs icrâta girişmezsek inkılâb bayrağını halk koluna vermemiz imkanı yokdur. Halkı ayaklandırmak için, onu eski idârenin bütün ağırlıklarından, ağır teklîflerden, fâ'izden, ihtikâr ve irtikâbden kurtarmağa âid son tedbirleri ifâya, vesâit-i istihsâliye ve tedâfü'iyeyi onun ihtiyârına virmeğe mecbûruz. Bunu icrâda, fa'âliyetimizi men' ve tahdîd edecek şer'i ve kânûnî hadd tasavvûr edilemez. Hülâsa, bizim için iktisâden müreffeh, medeniyeten yüksek, idâreten müstakîl bir halk olarak yaşamak için, böyle millî olduğu kadar içtimâ'i bir inkılâb yolundan geçmek bir emr-i mukadderdir.

Bununla berâber, Avrupa kapitalizminin veyâ İngilizlerin Türkiyâ için müsâ'dekârlıkları bir an için tasavvûr olunsa bile Anadolu'nun istiklâlî ile millî inkılâbçılıkda tevakkuf edenler, halkı Avrupa kapitalistlerinin simsârı olan bir kısım tüccâr ve fâ'izcilerin ellerine teslîm etmiş olacaklar ki, halkçılık ve sosyalizm nokta-i nazarından bu da cefâ-dîde millet hesabına bir hıyânetdir. Ümid ediyorum ki, on senelik acı tecrübelerden sonra, şimdi kıyâm hareketinin başında duran inkılâbçılarımız, memleketimizdeki bir avuç tüccâr ve eşrâfdan ziyâde halkın hakîkî ve iktisâdî temâyülâtını meydana çıkaracak ve Avrupa'nın sû'i-kasdını durduracak olan bu büyük yola girmekden tevakkî etmezler. Avrupa ve bütün dünya proleteryası ile karâbet te'minine vesile olacak bu tarihi fırsatı gâ'ib eylemezler.

İngiltere'nin Türkistan hesâbına Afganistan'a fedâkârlıkda bulunması, Hindistan'ı muhtâriyetle, Türkiya'yı veyâ kıyâmcıları istiklâl veyâ tamâmiyyet-i mülkiye ile aldatması ihtimâline gelince, İran ve Afganın son vaz'iyyetleri bolşevikleri Şark işlerinde tereddüd ve ihtiyâta mecbûr ediyor demek lazımgelir.

Türk inkılâbçıları, Avrupa'nın yalancı va'dlerine tabi'atıyla pâbûç bırakmayacaklardır. Bizler, son yüz senelik Tanzimât ve Islâhât devrinde, hem Avrupa medeniyetine oldukça muntazam bir hükümet ve kuvvetli bir ordu te'sîs ve teşkîline muvaffak olduğumuz halde imperiyalizmden nasıl bir müzâherete ve ne gibi te'mînâta nâ'il olduk ki, şimdiki şu hâl-i perişânimizde boş sözlere ve yalancı ümidlere bel bağlayalım! On Temmuz İnkılâbı bile kapitalist Avrupa nazarında bizim hakk-ı hayâtımızı isbât etmedi, demek olur ki, bizim için herhangi bir şekl-i hükümet ve ıslâhat ile te'mîn-i hayât ve istiklâl mümkün değildir. Bizim için halâskâr yol yalnız inkılâb. Şimdiki inkılâb komitelerimizde, mahsûr kişiler arasındaki ateşli fikirleri halkımızın en aşağı tabakalarına kadar yayıp Küçük Asya'yı da Avrupa yağmacılığına karşı ayaklandıracak ve bütün Şark'ı yangın haline getirecek bir inkılâbı tesri' etmemiz lâzımdır.

Bunun için, arkadaşlar, büyük fedâkârlığa ihtiyâç var. Refâh ve sa'âdet ümidlerimiz Türk inkılâbçılarınca dâhâ evvellerden beri hazırlanmış demekdir. Ve Mosko-

va'da mu'âhedenin imzâsı agleb-i ihtimâldir.

Şu kadar var ki, son zamanlarda fikirleri bulandırmakda olan bir cihetî sizlere arz ve izaha mecbûrum. Bolşevizmin eski Rusya imparatorluğu arâzisinde dâhilî ve hâricî irticâ' hareketlerini ezerek içtimâ'i inkılâb garb ve şark cebhelerinde zafer buldukdan sonra, bugün başda iblîs İngiltere bulunduğu hâlde Avrupa imperiyalizmi yeni desîse ve muvakkat müsâmahalara girişiyor. Kâh ..... Rusya'ya sulh teklîfleri ve kâh İran ve Afgan ve Hindistan veyâhûd da Türkiya hükümetine imtiyâz ve istiklâl va'dleriyle, kendisini korkutan kuvvetleri bir dereceye kadar tereddüde düşürüyor.

İngiltere ve kapitalist Avrupa'nın bolşeviklerle sulh akd etmesi imperiyalizmin kat'i sûretde hezîmetinden başka bir netice veremez. Çünkü, bu sulhu beyne'l-milel amele hareketinin, yeni ve kuvvetli sultalarıyla ta'arruz için biraz geri çekilmesinden başka türlü anlamak doğru değildir. Ve onun için İngiltere ile şimdiki Rusya arasındaki sulh havâdisleri Türkiya ve Şark üzerine tereddüde sebeb olacak te'sirâtda bulunmamalıdır.

Taşkend'de te'sîs etdiğimiz Beyne'l-milel Şark Şûrâsı bütün Şark'ı İngiltere ve Avrupa'nın sû'i-kasdına karşı kıyâm etdirecek kat'i çarelere girişmekdedir. Maksad-ı mukaddes için tarafınızdan yardım edileceğinde şüphemiz yokdur. Türkistân ve Hive gibi yeni inkılâb memleketlerine mu'allim ve mütehassıs askerlere ihtiyâç pek çok. Hilmi Efendi Hive'ye, Kâzım Bey Türkistân'a gönderildi. Şark'da çalışabilecek fa'al arkadaşların Taşkend'e i'zâmına himmetinizi ricâ ederim.

Memleketimizin tasallutdan halâsı temenniyâtıyla ellerinizi sıkarım azîz arkadaşlar.

Mustafa Suphi

BELGE-2

Pek muhterem arkadaşlarımıza,

Şu mufassal mektûba hâşiye olarak muhtasar ba'zı mütâla'âtımı ilâveten arz ve takdîm ediyorum. İttihâd-ı islâm veyâhûd Türk yurdunun himmetleri Şark'ı bize yaklaştırabilirdi. Pâdişâh ve sultanların milletlerin ittihâdı arasına gerdikleri perdeler ortadan kalkmalıdır. Beş senelik tecrübe ve seyâhate ilâveten vukû'ât da bizi şûrâlar cumhuriyetiyle teşrîk-i mesâ'iye da'vet ediyor. Başka mektûblarında tafsîlât alırsınız. Acele olduğundan bu kadarla iktifâ ediyorum. Hürmetlerle.

Afganistan'a me'mûr Yüzbaşı Mehmed Kâzım

BELGE-3

Trabzon Vâli Vekîlî ve Üçüncü Fırka Kumandanı Kaymakam Rüşdî Bey'e

Rusya Şûrâ Cumhuriyeti on sekizinci Kafkas Fırkası Harb Komiserinden 7 Haziran sene 920 tarihi ve 449 numerolu Rusya Şûrâ Cumhuriyetinin on birinci harb inkılâb ordusuna çekilen telgrâfda: Anadolu'dan Bakû'ya gelen Türk kuryerlerinden iki zâtın Bakû'dan hareket ettikten sonra İran yolunda İran Hânlarından Takî Hân'ın hâ'inâne teşebbüsü neticesi olarak adamları tarafından öldürüldüğü ve üzerlerinde bulunan evrâk-ı mahsûsa ve eşyâ-i sâirenin gasb edildiği bildirilmekde ve işbu vak'a-ı fecî'anın icrâ edildiği günlerde Anadolu'dan gelen erkân-ı harb kaymakamlarından Na'im Cevad Bey'in ifâdesinden, öldürülen işbu iki zâtın Anadolu inkılâb hükümeti ile Rusya ve Azerbeycan Şûrâ Cumhuriyetleri arasında irtibat te'sîsine me'mûr Türk zâbitanından Kâmil ve Celâl efendilerin olduğu ma'lûm-te'essüf anlaşılmış olmağla keyfiyyet te'essüflerimizle arz olunur.

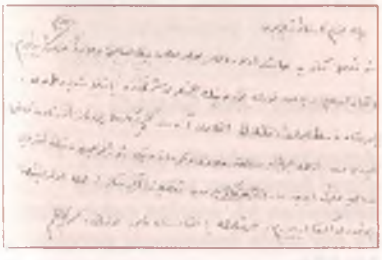

Üstte: Yüzbaşı Mehmed Kâzım'ın mektubu.

Altta: Kaymakam Rüşdi Bey'e mektup.

H. Tarık Us'un Vasiyeti

A. Esat Bozyiğit
1988-1998 Nasreddin Hoca Yazıları Bibliyografyası

Ali Birinci
Çankırı Tarihçisi Hacışeyhoğlu Hasan Üçok

Nuri Akbayar
***Eski Harfle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*'na Zeylü'z-Zeyl**

Haim Vidal Sephia - Rıfat N. Bali
İbranî Harfli İspanyolca Nasreddin Hoca Kitapları

İrfan Karakoç
Osmanlı'da İlk Sosyalist Dergi: *İştirak*

Cüneyd Okay
***Yeni Dünya* Mecmuası**

Mustafa Duman
Bilinmeyen Bir Taşbaskısı Nasrettin Hoca Kitabı

Ahmet Kanlıdere
Rusya Türkleri Arasında Yenileşme Hareketleri Hakkındaki Araştırmalar

Mehmet Uzun (Baboğlu)
Hüseyin Nihal Atsız'dan Tahsin Banguoğlu'na (mektup)

Balâ Aytaç - Aysun Kayacık
***Müteferrika* Dergisi Dizini 1.-14. Sayılar**

MÜTEFERRİKA Dergisi
Mühürdar Caddesi No: 66/5
81320 Kadıköy İstanbul
Tel: 0216 336 47 34
Faks: 0216 346 73 52

Hastane Salnamesindeki Reklamlar

Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi 1900-1910 yılları arasında çıkardığı salnamelerinde yer alan reklam ve ilanları geçtiğimiz ay toplu olarak yayımladı. 100 yıl kadar öncesinin Ermenice reklamlarından örnekler veriyoruz.

CUNARD LINE

İstanbul'dan New York, Trieste, Liverpool ve Napoli'ye

Okyanuslar için en son metot ile inşa edilmiş gemilerle seyahat etmek için özenli servis.

Fiyatlarla rekabet kabul etmez, birinci ve ikinci sınıf yolcular için tenzilatlı fiyatlar, üçüncü sınıf (muhacir) yolcular için ucuz fiyat ve özel servis.

Gemilerde elektrik aydınlatma ve telsiz telgraf bulunur.

Walter Siger ve Şeriki

Galata rıhtımından yeni inşa edilen Merkez Rıhtım Han

Hakiki Pirea Konyağı
S. I. A. METAXA

Bu fabrikanın sahibi muhtelif devletlerden dokuz adet şeref madalyası, çeşitli sergilerde 35 büyük ödül ve madalyalar almıştır.

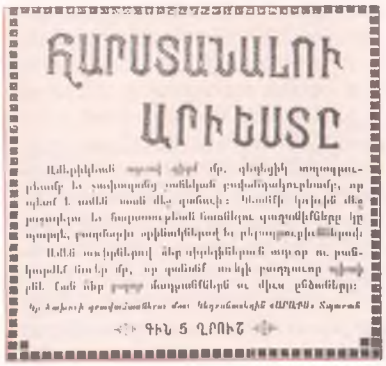

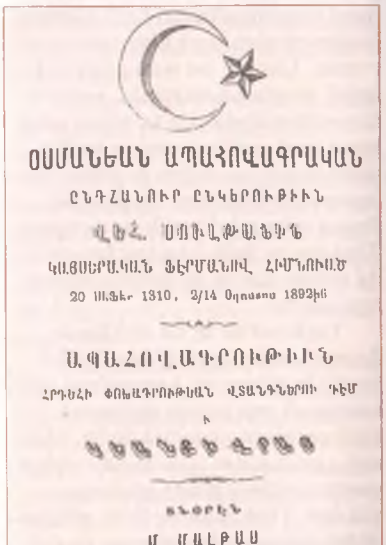

OSMANLI GENEL SİGORTA ŞİRKETİ

Sultanın özel fermanı ile müesses 2/14 Agustos 1892

Hayat, Yangın ve Kaza Sigortası

Müdür: M. Maltas

Merkez: İstanbul Galata Karaköy Yeni Han

ZENGİN OLMA SANATI

Amerikan ruhu ile yazılmış güzel baskılı ve son derece enteresan bir içeriğe sahip olan ve her evde bulunması gereken bir kitap.
Hayat mücadelesinde muvaffak olma ve zenginliğe erişme sırlarını örneklerle açıklamaktadır.

RADYUM LAMBA

Şık minyon ve iç kullanıma özgü 250 muma eşdeğer, 20 saatte 1 kg gaz yakar, Fiyatı peşin olmak üzere 4,25 Osmanlı Lirası'dır. Beraberinde pompa, manşon, glob, huni ve kroşe verilir.

KAOL

Kırmızı etiket Madeni eşyaları dakikasında parlatan yegane mayi İstanbul Beyoğlu ve yakın yerlerde bilumum bakkallarda ve hırdavatçılarda bulunur.

Sahtelerinden sakınınız.

Müracaat
Mıgırdiç Frenkyan
İstanbul Sultanhamam
Mesadet Han

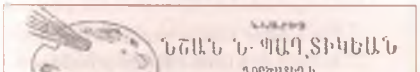

Ressam
NİŞAN BAĞDİGYAN

Avrupa malı emaye tabelalar, yağlı boya dükkan tabelaları, vitrin camekanları üzerine altın renginde yazılar, cam üzerine hakkedilmiş artistik desenler ve yazılar hazırlanır.
Ev ve dükkân numaraları her dilde "vezne, sabit fiyat, peşin, giriş, müdüriyet, muhasebe, Birinci Sınıf, bayanlar için, erkekler için", gibi yazılar hazır bulunur.

Adres: Galata Tünel Cad. (Yeni Cami) Zincirli Han Sok. No: 10

Operatör Diş Tabibi
Dr.ARDAŞES MALHASYAN

Darü'l-Fünun-ı Şahane'den mezun. Her türlü ağız ve diş hastalıkları mütehassısı
Adres: Sultanhamam Kredi Liyone Meydanı Çamcızade Han İlk muayene ücretsizdir.

KÜRKLER

Son model alaturka ve alafranga kürkler, Rekabetsiz ucuzluk, Dükkanımıza uğramadan kürk almayınız.

Ara Kuyumcuyan

Mahmut Paşa Kürkçü Han 1-5

Her aile için son derece elzem Ticarethanelere mecburi

Hırsızlık, yangın ve hertürlü tehlikeye karşı kıymetli eşyaları, kağıtları ve defterleri korumak için bir kasaya sahip olmak her aileye gerekli ve her işyeri için mecburidir.
Bu şartları karşılayan birinci sınıf İngiliz kasalar bulunur ve her keseye uygundur.
Bu sebeple bugün dahi bir tane edinmek için acele ediniz.

Merkez: M. Fenerciyan Kardeşler Dilsizzade Han
Şubeler: Samsun, Merzifon, Amasya

İSAKULYAN ÇAYI

Kokulu ekonomik ve besleyici Türkiye'deki bütün şehirlerde çaycılarda FİL markasını arayınız.

H. İsakulyan Oğulları

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA

Giresun'da Reklamcılık

Dr. SADIK SARISAMAN
Yard. Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi Giresun Fen-Edebiyat Fakültesi öğretim üyesi

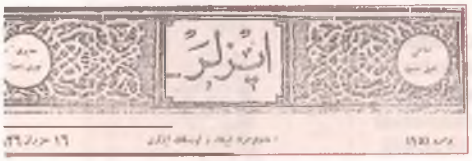

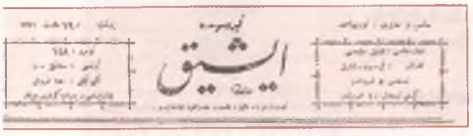

Cumhuriyetin ilk yıllarında Giresun'da yayımlanan bazı mecmua ve gazetelerin başlıkları.

İzler
Giresun'da Işık
Yeşil Giresun

TAŞRA VE REKLAM SEKTÖRÜ

Cumhuriyetin ilk yıllarında taşranın iktisadi hayatında reklamın yerinin ne olduğu konusu esaslı bir şekilde incelenmemiştir. Bu yıllarda kamuoyunda, reklam milyona ulaşmış büyük şehirler için gereklidir anlayışı vardı.[1] Nüfusu çok kalabalık olmayan şehir merkezlerinde halk aşağı yukarı her mağaza ve dükkândan haberdar idi. Kırsal kesimlerin halkı ise hasat mevsiminde ödeme yapabildiği için genellikle aynı mağazalardan alışveriş yaparlardı. Peşin para veremeyecekleri için mağazalar arasında tercihte bulunmaları söz konusu değildi. Halk alacağı ürünler açısından daima daha kaliteli olduğuna inandığı Avrupa mallarını tercih ederdi. Zaten son derece iptidai şartlarda üretilen Türk malları Avrupa malları karşısında rekabet edemiyordu.

Diğer taraftan bu yıllarda reklam kelimesinden ne anlaşıldığına da değinmek gerekmektedir. O dönemin insanları reklamları ilânname olarak algılıyorlardı. Ancak, bu ilan reklamı yapılan şeye karşı olumlu yönde ilgi uyandırıcı ve cezbedici olacaktır. Bunun için açıkça veya dolaylı olarak reklam konusu olan malı methetmek gerekmektedir. Bununla beraber reklamcılık aynı zamanda bir ikna sanatı olarak da görülmüştür.[2] "Siyasette propaganda ne ise ticarette de reklam odur" denilmiştir.[3]

Yazılı basın taşrada yaygınlaştığı oranda reklamcılık da önem kazanmıştır. Zamanla reklam iktisadi hayatın vazgeçilmez unsurları arasına girmiştir. Bilhassa yeni açılan dükkân ve mağazaların duyurulması, buralarda satılan eşyaların türü ve çeşidi hakkında halkın bilgilendirilmesi reklamlarla olmakta idi.[4]

Diğer taraftan insanlar psikolojik yapıları itibarıyla da reklamdan etkileniyorlardı. Bir müessesenin çokça para sarfıyla reklamını yaptırdığı malların kötü ve kalitesiz olamayacağı kanaati yaygındı. Yine 28 Mart 1929 tarihli "Reklamcılık" başlıklı bir yazıda şu görüşlere yer verilmektedir:

> Ne kadar deha vardır ki kendilerine reklam yapamadıklarından için için yanıp için için yanarak sönen sehablar (bulutlar) gibi, faidesiz birer gölge halinde sönmüşlerdir. Nice mağazalar vardır ki bu sanatı bilmediklerinden emsalsiz mallarını satamamışlardır ve nihayet iflas etmişlerdir. Yine bazı mağaza sahipleri vardır ki şarlatanlıkları sayesinde en değersiz mallarını, en kıymetli ve emsalsiz bir meta gibi piyasaya sürerler. En değerli, en kıymetli bir hint kumaşı gibi satarlar.[5]

9 Haziran 1929 tarihli *Yeşil Giresun* gazetesinde iş sahiplerine reklam vermenin gereği ve önemi şu ifadelerle anlatılmaktadır:

> Meselâ bir ticarethane açtınız. Gençsiniz, müteşebbissiniz, temiz veya iyi mal getiriyorsunuz. Halk sizden, ticarethanenizde bedî (eşsiz) bir fikr-i ticari görüyor, bir fikr-i teşebbüs görüyor. Fakat oturduğunuz yerde müşteri bekliyorsunuz. Takdirkârlarınız birkaç kişiye münhasır. Lokman Hekim Ticaret dahi olsanız kazanmanıza imkân yoktur. Bunun için kendinizi, kudret-i ticariye ve sanatınızı, temiz mallarınızı teşhir edeceksiniz.[6]

Öte yandan reklamın bir yönü de malını iyi şekilde teşhir edebilmek, güzel dizayn edilmiş dükkânlarda ve vitrinlerde ürününü cezbedici bir şekilde sunabilmektir. Asıl etkili olan reklam memnun olan müşterinin çevresindeki eş, dost ve akrabalarına o ürün ve

mağaza hakkında memnuniyetini beyan etmesiyle mümkün olmaktadır. Bu yüzden esnaflar arasında söylenen "Müşteri müşteriyi çeker" sözü bir gerçeğin ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Müşterinin memnuniyeti hem sıcak ilgi hem de dürüst tavırdan kaynaklanmaktadır. Müşteriyi, aldatılıp yanıltılabileceği şüphesine düşürmemek gerekmektedir.

Bir ürünün veya hizmetin reklamının yapılması, o ürünün veya hizmetin toplumda ihtiyaç halini alıp almadığı ile bağlantılıdır. Giresun'da elektrik malzemelerinin reklamının yapılması da bu şehrimize elektrik geldiği günlere rastgelmektedir.[7]

İncelediğimiz dönem içerisinde doğrudan doğruya köylünün ürettiği tarım ve hayvan ürünlerini konu alan tek bir reklama dahi tesadüf edilmemiştir. Örneğin, Giresun ekonomisinin temelini fındık oluşturmasına rağmen fındık tüccarlarının alıma yönelik tek bir reklamına da rastlanmamıştır. Yine köylüye hitap eden nalbant, koşum aletleri satışı ve tamiri vs ile ilgili de hiç reklam yoktu. Bunun nedeni köylerde okuma-yazma oranının düşüklüğü ve gazetelerin genellikle şehir kesiminde okunuyor olmasıdır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında taşrada reklam şirketleri mevcut değildi. Gazeteler dışında reklamcılıkla en fazla ilgili meslek grubu tabelacılardı. Tabelacılar güzel ve çekici tabelalar yazarak reklama katkıda bulunurlardı.[8] Şehre elektrik geldikten sonra reklamcılıkta ışıklı tabelalar da kullanılmaya başlanılmıştır.

DOLAYLI REKLAMLAR

Reklam vermeden reklamını yaptırmaya, dolaylı reklam denir. Dolaylı reklam doğrudan reklamdan daha etkili olmaktadır. Dolaylı reklam sponsorluk yapmak veya teşekkür ilanlarında adının geçmesi şeklinde yapılabilir. Örneğin, Görele Yeşilyalıspor

Kulübü'nün Giresun'da misafir edildiği zaman zarfında Yıldız Lokantası tarafından ağırlandığı haberi ve bu sebepten gazeteye verilen teşekkür ilanları[9] çoğu reklamlardan daha etkili olmuştur. Zira, Yıldız Lokantası spora verdiği bu destek ile sporseverin nazarında tercih edilen konumuna gelmiştir. Yine bilhassa doktorlar ve diş hekimleri için sağlığına kavuşturdukları insanlar tarafından teşekkür içeren gazete ilanları verilmektedir.[10] Bu ilanlar halk üzerinde pek çok reklamdan daha fazla etki yapmaktadır. Hastalar şifa bulmak için adı geçen doktorlara yönelmektedirler.

TAŞRA BASINI VE REKLAM GELİRLERİ

Gazetelerin yaşayabilmesinde bugün olduğu gibi 1920'li yıllarda dahi reklam gelirleri önemli idi. Örneğin, 1925 yazında *Yeşil Giresun* ga-

En üstte:
1928 yılında Harf Devriminin geçiş sürecinde gazetenin ilan sayfası. İlanlar için damga pulu mecburiyetinin bulunduğu dönemde pullar gazete kâğıtlarına yapıştırıldıktan sonra baskıya geçilirdi.

Üstte solda:
"Yeni Yolda
Sefa Kıraathanesi karşısında
Türkiye Bakkaliyesi
Veresiye muamelemiz yoktur."

Üstte:
"İskele başındaki
Millet Kıraathanesi en temiz ve mükemmel istirahat salonudur. İstanbul gazetelerini bulundurduğu gibi bütün müşterilerine dahi izzet ü ikram etmektedir. Memleketimizin kibar sınıfının çıktığı yegâne kıraathanedir."

"Seyr-i Sefain Vapurları Seyr-i Sefain vapurları her hafta pazar günleri İstanbul'dan, cuma günleri Trabzon'dan limanımıza gelmektedir. Milli müessesemize yardım etmek borcumuzdur."

"İzler On beş günde bir Giresun'da intişar eden Anadolumuzun en güzel mecmuasıdır."

"İstikamet Eczahanesi Her Giresunlu bilmelidir ki: Giresun'un yüksek bir sıhhat müessesesi vardır. Orada Giresunlular eczahanenin açıldığı tarihten beri her aradıklarını en ucuz ve en sıhhi bir şekilde bulabilmişlerdir. Bu müessese Yeni Yol'da büyük 'İstikamet Eczahanesi'dir."

zetesinin bir süre yayın hayatını durdurmasına reklam gelirlerinin yetersizliği yol açmıştır.[11] İki aylık bir aradan sonra 22 Eylül 1925 tarihinde yeniden yayın hayatına başlayan *Yeşil Giresun* gazetesinin bu nüshalarında reklam gelirlerinin önemine dikkat çekilerek şu ifadelere yer verilmektedir:

> Yeşil Giresun bir sinemanın daimi ilanını almaya muvaffak olduğu takdirde daha sık intişarını (yayınlanmasını) temin edecektir. Hatta ufak hacimde yevmi (günlük) veya gün aşırı olarak neşretmek dahi mümkün olacaktır. Ticarethanelerin vereceği reklamlarla hayatımızı temin etmeye çalışacağız.[12]

Gazeteler daha fazla reklam alabilmek ve böylece reklam gelirlerini artırabilmek için reklam ücretlerini düşürme yoluna da gitmişlerdir.[13]

İÇERİK OLARAK REKLAMLAR

İncelediğimiz dönem içerisindeki reklamları konuları açısından tasnif ettiğimiz zaman şu sektörleri kapsadığı görülür: 1- Hizmet sektörü, 2- Sanayi sektörü, 3- Tarım endüstrisi, 4- Sağlık, 5- Giyim, 6- Ulaşım, 7- Basın, 8- Gayri Menkuller, 9- Aracılar ve komisyoncular.

İçerik olarak reklamları, bilgi vermeyi amaç edinen reklamlar ile ürün ve hizmetleri övmeyi amaç edinen reklamlar olmak üzere iki kısımda incelemek mümkündür. Reklamlar bazen bu tasniflerden sadece birisine girebildiği gibi bazen de her iki mesajı da birlikte verebilmektedir.

Bilgi vermeyi amaç edinen reklamlara örnek olmak üzere satılık ve kiralık ev, satılık bahçe vb ile dönemin gözde ve aranılan ürünlerinin mağazasına geldiğini duyurmak şeklindeki reklamlar zikredilebilir. Yine ucuzluk ve taksitli satışlar uyguladıklarını ifade eden mağazaların ilanları da bilgi vermek amacına matuftur. Bu tür reklamlara şu örnekleri verebiliriz.

> Mevsim sonu münasebetiyle Hattatzade Mağazası'na her nev' kadın ve erkek için kostümlük kumaşlar, manifatura ve tuhafiye eşyaları, marokenler, mendiller vb. ehven fiyatla.[14]

> Terzi Osman Nuri, Hayrettin ve Hakkı, biçki dersleri verilir.[15]

> Hereke kumaşları Kitapçızade Asaf Efendi Mağazasında.[16]

Reklamların büyük çoğunluğu ürün ve hizmetleri övmeyi amaç edinen reklamlar grubuna girer. Bu tür reklamlara birkaç tane örnek vermek istiyoruz.

> Baba Hamdi Ferruhabad Müskirat Deposu yakınında âlâ etden döner kebabı yapıyor. Hele Baba Hamdi'nin Eyüp Sultan kebabına diyecek yoktur.[17]

> Lastik Tamircisi Lütfi! Yeniyol'da eski Halk Fırkası binası karşısında ruğan, deri ayakkabıları dikişsiz olarak çok mükemmel surette tamir eder. Lastik dahi tamir olunur.[18]

> Fantezi kadın iskarpinleri ve her tür nev' erkek kundura ve iskarpinleri hazır ve ısmarlama ayakkabılar. Şık, zarif ve metin bir surette ve en son modellere göre imal edilmektedir. Fiyatları fevkalade müsait göreceksiniz. Çapolacılar arasında Çolhazade Hasan Usta.[19]

BİÇİM OLARAK REKLAMLAR

Reklamlar genellikle düzyazı şeklinde kaleme alınmıştır. İki kişinin karşılıklı konuşması biçiminde ve şiir şeklinde olan reklamlara da rastlanmıştır. Düzyazı türünden reklamlara örnek vermeye gerek yoktur. Ancak, konuşma ve şiir niteliğinde olan reklamlara birer örnek vermeyi uygun buluyoruz.

İlân
Tanır mısın kuzum Terzi Lütfi'yi
Modernide geçti hep terzileri
Gerçi yaşı biraz geçiktir
Fakat akıl yaşta değil baştadır.

Bayram için nöbet şimdi almalı
Binbir çeşit modelleri görmeli
Hazır mangır mebzul iken
vermeli
Alâmerken şık ve zarif gezmeli

Bakmayın siz ders veren
terzilere
Akıl yaşta değil, başta dedik ya
Şık gezen beylere sormak
çetin mi?
Hangi terzi vermiş ola şıklığı[20]

Mühim Muhavere
– Kuzum böyle pür telaş nereye gidiyorsun
– Aman azizim hiç sorma. Baro reisine koşuyorum
– Amma da yaptın. Giresun'da baro var mı ki reisi bulunsun
– Canım şu bizim arzuhalci Muharrem Efendi'yi söylüyorum. Hükümette görülecek işlerim var. Muharrem Efendi'nin takip ettiği işlerin hüsn suretle neticelendiğini söylüyorlar. Şu mübarek günde Kazgancılar'ı çıkmak pek müşkül ama.
– Ha şu kiminin duasını, kiminin parasını alan Muharrem Efendi'yi mi söylüyorsunuz. Git paşam git. Senin de derdine derman bulur.[21]

SONUÇ

Taşra halkı ilk reklamları, kendisine ulaşan İstanbul gazetelerinde gördü. Bu reklamların bir kısmı sadece İstanbul'la ilgili olup taşrayı hiç ilgilendirmiyordu. 1909 yılından itibaren taşrada da gazete yayıncılığı yoğunlaşmaya başladı. Böylece taşra halkı reklamla daha yakından tanışma imkanını buldu. Basın gelir elde edebilmek amacıyla her fırsatta reklamın önemini açıklamaya çalıştı.

Cumhuriyetin ilk yıllarında taşrada reklamcılık henüz kuruluş safhasındadır. Reklamın gücü tam olarak anlaşılabilmiş değildir. Ancak bu güç yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlayacaktır. Reklamcılığın gelişmemesinin sebepleri, taşra şehirlerinin kalabalık nüfusa sahip olmamaları ve reklam aracı olan basının çok az nüfusa hitap edebilmesidir. Zira, okuma yazma oranı çok düşüktür. Ulaşım güçlüğü nedeni ile gazeteler, köylere bir hafta veya on beş günden önce ulaşamamaktadır.

Reklamlar bilimsel araştırmalara kaynaklık da teşkil ederler. Araştırmayı düşündüğümüz dönemlerin sosyal ve iktisadi hayatını anlamamıza yardımcı olurlar. Yine halkın tüketim eğilimlerini reklamlardan tespit edebiliriz. Reklamlar, sosyal tarih ve iktisat tarih araştırıcıları tarafından ihmal edilmemesi gereken kaynaklardan birisini oluşturur.

Işık Matbaası

Ruhsat-ı resmiyeyi haiz Trabzon Otomobil Şoför Mektebi

Yıldız Lokantası

1. *Yeşil Giresun*, Numero: 5-20, 18 Ağustos 1926.
2. *Yeşil Giresun*, Numero: 157, 28 Mart 1929.
3. *Yeşil Giresun*, Numero: 5-20, 18 Ağustos 1926.
4. *İzler*, Sayı: 15, 16 Haziran 1926, s. 18.
5. Sinopluoğlu Behçet, "Reklamcılık", *Yeşil Giresun*, Numero:157, 28 Mart 1929, s. 3.
6. *Yeşil Giresun*, Numero: 61, 9 Haziran 1927.
7. *Yeşil Giresun*, Numero: 148, 17 Kanunisani/Ocak 1929, Numero: 151, 7 Şubat 1929, Numero: 154, 28 Şubat 1929.
8. *Işık*, Numero: 104, 6 Teşrinievvel 1340/6 Ekim 1924.
9. *Yeşil Giresun*, Numero: 76, 22 Eylül 1927.
10. *Yeşil Giresun*, Numero: 67, 21 Temmuz 1927; Numero: 129, 6 Eylül 1928; Numero: 54, 21 Nisan 1927; Numero: 64, 30 Haziran 1927.
11. *Yeşil Giresun*, Numero: 5-20, 18 Ağustos 1926.
12. Aynı yerde.
13. Aynı yerde.
14. *Yeşil Giresun*, Numero: 137, 5 Şubat 1341/1925.
15. *Yeşil Giresun*, Numero: 152, 14 Şubat 1929.
16. *Yeşil Giresun*, Numero: 161, 25 Nisan 1929.
17. *Yeşil Giresun*, Numero: 66, 14 Temmuz 1927.
18. *Yeşil Giresun*, Numero: 34, 2 Kanunuevvel/Aralık 1926.
19. *Yeşil Giresun*, Numero: 109, 26 Nisan 1928.
20. *Işık*, Numero: 65, 13 Kanunuevvel 1339/13 Aralık 1923.
21. *Işık*, Numero: 150, 6 Nisan 1341/1925.

aylık kitap ve eleştiri dergisi

Persler ve
Antigone
Tansu Açık

Absürd Tiyatro
Fırat Güllü

Gecikmiş
Modernlik
Martha
Klironomos

Naj
Behçet
Çelik

Gündüz Vassaf
Yaşar Çabuklu

Marksizm
ve Ahlâk
Özgür Gökmen

En Acıklı Öykü
Asya Gündüz

Çıplaklık
ve Utanç
Özgür
Taburoğlu

Çizgiroman
Hakan Alpin

Akif Pirinççi
Sevin Okyay

Rimbaud
Ali Galip Yener

Çocuk kitapları
Mine Soysal

Tarih romancılığı
Gürsel Korat

"Arıza" çocuğun romanı
Leyla İpekçi

Mercek: Çocuk, Polisiye

Tiziano
Turgay Gönenç

Söyleşi:
Mario Levi

Çocuk kitapları
Mine Soysal

Benim Kahramanlarım
Meltem Ahıska

Psikanaliz
Hakan
Kızıltan

her ayın ilk günü
tüm kitapçı ve bayilerde

virgül Büyükparmakkapı Sokak No:1/2 80060 Beyoğlu-İstanbul • tel.: 0212 - 252 42 80 • faks: 0212 - 293 15 44

Abdülkadir Kemali Öğütçü'nün Gazetecilik Yılları

Dr. HASAN TÜRKER
Dokuz Eylül Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılap
Tarihi Enstitüsü

1889'da Adana'ya bağlı Osmaniye ilçesinde dünyaya gelen Abdülkadir Kemali'nin (Öğütçü) gazetecilikle ilgili ilk çalışmaları yüksek öğrenim için gittiği İstanbul'da başlar. Abdülkadir Kemali, Hukuk Mektebine devam ettiği yıllarda sırasıyla *Erganun*, *Şebtâb* ve *Mehtab* adlı gazeteleri çıkarır. Hukuk Mektebi'nden mezun olduktan sonra, 1913'te Siirt Bidayet Mahkemesi savcı yardımcılığına atanan Abdülkadir Kemali, bundan böyle on yıl kadar gazetecilikten uzak kalacaktır. 1914'te görevinden istifa eden Abdülkadir Kemali, I. Dünya Savaşı'nda yedek subay olarak orduya katılır ve Çanakkale Savaşları'nda yer alır. Abdülkadir Kemali, savaştan sonra atandığı Kastamonu Bidayet Mahkemesi savcılığını sürdürürken, Kastamonu'dan milletvekili seçilerek I. dönemde TBMM'de görev alır. 1 Kasım 1920'de Adliye Vekaleti Vekilliğine seçilen Abdülkadir Kemali, 3 gün sonra sağlık durumunun elverişsizliğini öne sürerek bu vekâletten çekilir. 20 Kasım'da ise Pozantı İstiklal Mahkemesi üyeliğine seçilir ve bu mahkemede başkan olarak görev yapar. I. Dönem TBMM'de ikinci grupta yer alan ve Mustafa Kemal Paşa'ya karşı yaptığı muhalefetle[1] dikkatleri üzerine çeken Abdülkadir Kemali, 1923 seçimlerinde tekrar milletvekili olabilmek için Adana'dan aday olmuşsa da seçilememiş ve diğer ikinci grup üyeleri gibi II. dönemde TBMM'nin dışında kalmıştır. Yeniden milletvekili seçilemeyince, görüşlerini yansıtacak en etkili aracın gazete olduğuna karar veren Abdülkadir Kemali, Adana'da, *Mücahede*, *Toksöz* ve *Haksöz* adında üç gazete imtiyazı alarak 1923 yılı sonlarına doğru yeniden gazeteciliğe başlamıştır.[2]

Cumhuriyetin ilanından sonra, bazı İstanbul gazetelerinin Hilafete destek veren yayınlarından dolayı, Ankara-İstanbul arasında gergin günlerin yaşanmaya başladığı bir sırada yeniden gazeteciliğe başlayan Abdülkadir Kemali'nin Cumhuriyet döneminde ilk kez tutuklanması ve yargılanması da İstanbul'a bir İstiklal Mahkemesi'nin gönderildiği günlere rastlar. Abdülkadir Kemali, *Mücahede*'yi ilk üç hafta gayri siyasi bir gazete olarak yayınladıktan sonra, gerekli depozitoyu yatırarak siyasi bir gazete olarak çıkarmaya başlar.[3] Gazetenin başyazarlığını da yapan Abdülkadir Kemali, "Son İnkılabımızın Manası" başlıklı başyazısın-

Sağda: Abdülkadir Kemali (Öğütçü).

En sağda: Abdülkadir Kemali'yi Başvekil İsmet Paşa'yı eleştirdiği için gözaltına aldıran Adana valisi Hilmi Bey. Osmanlı Meclis-i Mebusanı IV. dönem Menteşe mebusluğu yapmış olan Hilmi Uran, Cumhuriyet döneminde III. dönemden VIII. döneme kadar Adana ve Seyhan milletvekilliği ve Nafia, Adalet ve Dahiliye vekilliklerinde bulundu.

da, 22 Kasım'da yapılan Halk Fırkası grup toplantısında Başvekil İsmet Paşa'nın, İstanbul'da *Tevhid-i Efkâr* ve *Vatan* gazetelerine yaptığı açıklama ile Cumhuriyetin ilan edilme tarzını eleştiren Hüseyin Rauf (Orbay) Bey'e ve muhaliflere yönelik sözlerini eleştirince, Adana Valisi Hilmi Bey'in (Uran) emriyle gözaltına alınarak sekiz saat boyunca sorgulanmış ve ertesi gün Ceza Mahkemesi'ne sevk edilmiştir.

Vali Hilmi Bey, Abdülkadir Kemali'nin gözaltına alınma gerekçesini *Yeni Adana* gazetesi muhabirine şöyle açıklıyordu:[4]

> Abdülkadir Kemali Bey'in (Mücahede) gazetesinde neşredilen makalesinden dolayı isticvabına lüzum gördü. Malumunuzdur ki ihanet-i vataniyeye temas eden mesailde takibat yapılmak salahiyeti rüsea-yı memurin-i mülkiyenindir.

Valinin açıklamasından da anlaşıldığı gibi Abdülkadir Kemali, "hıyanet-i vataniye" ile suçlanıyordu. Polisteki sorgusundan sonra, yaptığı açıklamada hıyanet-i vataniye suçlamalarını reddeden Abdülkadir Kemali ise kendisini şöyle savunuyordu:[5]

> Beni ihanet-i vataniye ile itham edemezler. Çünkü ben makalemde cumhuriyete aleyhtarlık etmedim. Yalnız İsmet Paşa'nın fikirlerine muarız bulundum. Onun şahsına hürmet beslemekle beraber, fikirlerinin doğru olmadığını söyledim. Bu da bir tenkit mahiyetinde idi. Tenkit yapılmasını istememek istibdadın hâkim olduğunu göstermektir.

Polisteki sorgusundan sonra tutuklanarak hapishaneye konulan Abdülkadir Kemali, 18 Aralık'ta Adana Bidayet Ceza Mahkemesinde yargıç karşısına çıkar. Mahkeme Heyeti iki gün devam eden duruşma boyunca, söz konusu makalede yer alan bazı cümleleri okuyarak bunları Abdülkadir Kemali Bey'in yanıtlamasını ister. Mahkeme Heyetinin Abdülkadir Kemali Bey'den açıklamasını istediği ilk cümle şu olmuştur:[6]

> ...esasen iğnenin deliğinden geçmek kudretine haiz olan efkârı tevsi ve istilada mana yok! Şu halde saltanat-ı cumhuriyye var öyle mi?

Abdülkadir Kemali, Cumhuriyetin ilanından sonra Rauf Bey'in İstanbul gazetelerine verdiği ve cumhuriyetin ilanını eleştiren demecinden dolayı Halk Fırkası'nda sorgulandığını anımsattıktan sonra, o sorguda İsmet Paşa'nın kullandığı sözleri hakimiyet-i milliye ile uygun düşmediği için gazetesinde eleştirdiğini söyler ve açıklamasını daha sonra şu şekilde sürdürür:[7]

> Bundan maksat hakimiyet-i milliyenin 1 Teşrin-i sani kararına, Hıyanet-i Vataniye Kanununun 1. maddesine göre Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na nazaran, hakimiyet-i milliyenin yegane tecelligahı Büyük Millet Meclisi'dir. Büyük Millet Meclisi'nin kararına iktiran etmeyen hiçbir fikrin hiçbir kıymeti yoktur. Eğer İsmet Paşa'ya hakimiyet-i milliyenin yegane tecelligahı olan Büyük Millet Meclisi bir madde-i kanuniye yaparak "Tarihin herhangi bir devrinde bir halife zihninden bu memleketin mukadderatına karışmak arzusunu geçirirse o kafayı başvekiller parçalayacaktır" demiş olsaydı, o vakit, İsmet Paşa'da bir mücrim vaziyetinde bulunacak olan halifenin kafasını parçalamak hakkı tecelli edecekti. Mademki henüz kendisine böyle bir salahiyet verilmemiş ve başvekillerin vazife ve salahiyetleri henüz kanunla tespit edilmemiş, bugün bir vatandaş olan halifenin hatırından hükümet işlerine karışmak fikri geçmesi ihtimali dolayısıyla kafasını parçalayacağız demek saltanattan başka bir şey değildir! 1 Teşrin-i sani kararı ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ve Hıyanet-i Vataniye Kanununun birinci maddesine nazaran Hıyanet-i Vataniye ile benim değil, İsmet Paşa'nın teczıyesi lazım gelecektir. Çünkü hakimiyet, bila-kayd ü şart milletin ve milletin tecelligahı olan Büyük Millet Meclisi'nin olup İsmet Paşa'nın kafası ve sözü değildir.

Mahkeme heyeti daha sonra da Abdülkadir Kemali'den şu cümleleri de açıklamasını ister:[8]

> Hilafetten saltanat mefhumu nez' edilip de Reis-i Cumhura verilecek idi ise, ki bu saltanat Reis-i Cumhurda olmasına göre vacib-i ihtiramdır. Halife unvanıyla bir Papanın hem de hiçbir hakka hiçbir vazifeye malik olmayan Papalığın ne lüzum-ı vücudu vardı? Onu da ortadan kaldırmalı ve hanedan-ı Âl-i Osman tefessüh etmiştir; hanedan-ı cedit icap ediyor ve İslam'ın ruh-ı teşkilatı cumhuriyetin icabatından olan ufak tefek saltanatlar var, başka saltanatlar yok demeli ve Teşkilat-ı Esasiye Kanununu ona göre tadil etmeli ve hatta bila-tereddüt Reis-i Cumhura halife namı vermeli değil mi idi? O vakit istinatgahımız pek muhtemeldir ki hilafet kürsüsünün saçakları olacaktır gibi geliyor.

Abdülkadir Kemali, Teşkilat-ı Esasiye Kanununun tadili ile meşgul olan İstanbul milletvekili binbaşı Ali Rıza, Kozan milletvekili Ali Saib ve bir hukukçu olan Ahmet Saki Bey'in, hazırladıkları bir kanun teklifi ile Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e veto fesih ve hakkının verilmesine çalıştıklarını anlattıktan sonra, şunları söyler:[9]

> ...Bu teklif gösteriyor ki Paşanın makrebeleri tarafından doğrudan doğruya millete ve milletin tecelligahı olan Büyük Millet Meclisi'ne ait olan hakimiyeti teczi' ettirerek bunun bir kısmı Paşa'ya verilmek isteniyor. Onun için Paşa'nın makrebelerinin layihası bütün matbuatla beraber benim de nazar-ı dikkatimi çekti. Binaenaleyh Reis-i Cumhura sultanlığa yeni bir vaziyet vermekte olduklarını görür gibi oldum. Halbuki; hakimiyet bila-kayd ü şart ve gayr-i kabil teczi' olmak üzere Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyet-i maneviyesinde müncerictir. Bu zatların Paşa'ya teklif-i vaki bu umde-i esasiyeyi ihlal ve hakimiyet-i milliyenin bir cüz'ünü Reis-i Cumhura tevdi' etmekte olduğundan ben yazdığım makalemin bahsettiğiniz ve izahını talep ettiğiniz satırlarımda; 'Mademki böyle yapacaktınız, Reis-i Cumhurda halifedir deyiniz çıkınız' dedim. Ekseriyet fırkasının reis-i ve Reis-i Cumhurun hukukunu haiz bir şahsa Avrupa'da olduğu gibi(Reis i Cumhur) denmez, (adsız sultan) denir.

Dünyanın hiçbir yerinde Reis-i Cumhurlar ekseriyet partisinin reisi değildir ve partiye riyaset etmezler. Başka memleketlerde meclis-i ayan vardır. Fesih hakkı kararı burada takarrür eder. Başka memleketlerde tefrik-i kuva esası caridir. Bizde vahdet-i kuva vardır. Hangi mecliste görülmüştür ki içerisinden hakk-ı kazayı deruhte eden İstiklal Mahkemeleri çıkarsın ve halkı mahkeme etsin? Bizim meclisimiz kuvve-i icrayı, teşriyi, adliyeyi kendinde cem' etmiştir. Meclis hakk-ı kazayı da kendinden görerek içinden mahkemeler çıkarmıştır. Mamafih ben bu şekli doğru bulmuyorum. Zaten tefrik-i kuva nazariyesi çürük ve mecruh bir nazariyedir. Monteskiyö'nün bu tefrik-i kuva nazariyesi artık zamanımızda hiçbir kıymete haiz değildir, çürüktür.

Savcının; "Halifeye nasıl bir hak ve vazife verilmek lazımdır" şeklindeki sorusunu ise, Abdülkadir Kemali şöyle yanıtlar:[10]

Bizim devlet esasımızda halife vardır. Meclis bunu resmen kabul ve tasdik etmiştir. Yalnız meclis resmen halifeyi kabul etmekle beraber ona bir hak ve vazife tayin etmemiştir. Elbette tanınan ve kabul edilen bir makamın bir de vazifesi olacaktır. Bu vazife bugün tayin edilmiş değilse yarın tayin edilecek demek değildir. Elbette halifeye bir vazife tanınacaktır. Belki (Âlem-i İslam'la meşgul ol) denecek ve kim bilir belki de (otur boyuna namaz kıl) denecektir. Fakat herhalde bir vazife ve hak tayin edilecektir. Ben bundan bahsettim. Hilafetin saçaklarına sarılmak meselesine gelince... Bugün milleti yekdiğerine rapteden ve bizi böyle muhayyirü'l-ukûl bir surette idare eden Gazi Paşadır. Allah uzun ömürler versin fakat bir hal olacak olursa korkarım ki Türk milleti birçok dahiler yetiştireceğine kani olmakla beraber belki Hilafetten bir kuvvet alırız. Onun için Abdülhamid'e yapıldığı gibi umumhanelerdeki kadınların resmiyle gözünü, kulağını, ağzını, burnunu donatmayımız, halkı Hilafete taarruza alıştırmayınız; dedim...Mamafih yazılarıma dikkat edilirse ne Meclisin gayr-i kanuni ve gayr-i meşru olduğunu ne de Hanedan-ı Âl-i Osman'ın saltanatını ihya edelim dedim. Belki hakimiyet-i milliyenin (gayr-i kabil terk ve teczi ve ferağ olan hakimiyetin) İsmet Paşa'da tecelli etmesine itirazen tenkidatta bulundum.

İsmet Paşa harbi kazanmak için idam ettiği zabitanı misal göstererek hakimiyeti kendi şahsında tecelli etmiş tevehhüm ile tehdidatta bulunmuştur. Bu ise 1 Teşrin-i sani kararına muhaliftir. Hıyanet-i vataniye ile tecziye edilmesi lazım gelen ben değil, İsmet Paşa'dır. Hiçbir şahıs düşündüğü şeylerden dolayı bila-kanun bir vatandaşın kafasının parçalanacağını söyleyemez.

Ben işte bütün ifadelerimde ve yazılarımda 1 Teşrin-i sani kararını izah ettim. Eğer bu hareketim Hıyanet-i Vataniyeden ise hakikatten bu hıyanet-i irtikap edenlere ne isim verilecektir? Eğer; tenkit Türkiye Hükümeti Cumhuriyesinde bila-kanun hıyanet-i vataniye ise, bittabi bende bir hain-i vatan olarak ilan edilebilirim. Eğer bu memlekette de kanun hakim ise bana hain-i vatan denilmesinin imkânı yoktur.

Abdülkadir Kemali'nin yaptığı bu savunmadan sonra, mahkeme heyeti söz konusu makalede "cumhuriyete menfi ve şekl-i hükümetin tebeddülüne dair bir madde görmediğini" açıklayarak Abdülkadir Kemali'nin beraetine karar verir. Karar üzerine Abdülkadir Kemali serbest bırakılır.[11] Ne İstanbul İstiklal Mahkemesinde yargılanan gazeteciler

Abdülkadir Kemali Bey (sağda) Pozantı İstiklal Mahkemesi Başkanı olarak görev yaptıktan birkaç yıl sonra gazeteci olarak İstiklal Mahkemesinde yargılandı.

- Lütfü Fikri Bey hariç- ne de Adana'da Bidayet Ceza Mahkemesinde yargılanan Abdülkadir Kemali Bey -halifelik davasından!- mahkum oldular. Ancak anlaşılan o ki Hükümet Hilafetin kaldırılması sürecini başlatmış, karşı çıkmak isteyenlere de mesajını iletmişti.

Kesin bir bilgiye ulaşamamış olmamızla birlikte, bu davadan sonra Abdülkadir Kemali'nin *Mücahede*'yi yayınlamadığı anlaşılıyor.[12] Abdülkadir Kemali'nin, 1924 yazında muhalefetin giderek güçlenmesine koşut olarak, uzun bir aradan sonra yine Adana'da, daha önceden imtiyazını almış olduğu *Toksöz* gazetesini yayınlamaya başladığı ve muhalefete Adana'dan destek olmaya çalıştığı görülüyor.[13] *Toksöz*'ün yayın politikasında, 1923 sonbaharında belirgin bir biçimde ortaya çıkan muhalefete paralellik ve gelenekçi bir çizgi görülmekle birlikte, Abdülkadir Kemali'nin yazılarında -özellikle, İstanbul'da kendini gösteren muhalif basına göre- daha sert ve keskin bir dil kullandığı görülmektedir. Bu tutum ve üslubu-

nun ilerleyen günlerde başını epeyce ağrıttığı da bir gerçektir. Abdülkadir Kemali'nin *Toksöz*'deki yazılarında, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e, dönemin başbakanı İsmet Paşa'ya, hükümete, Halk Fırkası'na ve hükümete destek veren gazetelere yoğun bir eleştiri yöneltirken, geleneksel değerlere sahip çıktığı, Mustafa Kemal Paşa'nın idaresi altında kişisel bir diktatörlüğe doğru gidildiği endişesi taşıdığı görülüyor. Örneğin, "Hakikat Şu Vechile Der ki" başlıklı yazısında şöyle diyor, Abdülkadir Kemali:[14]

> ...Bir taraftan laik olduklarını iddia eden efendiler, bir taraftan mazi ile alakayı kesmek lazım geldiğini söyleyen beyler, diğer taraftan yeni yeni kanunlar ve kararlarla maziye başka şekilde merbutiyyet-i fiiliye ile devam-ı hakimiyetlerini temine çalışıyorlar... Hükümetin din-i resmisi İslamiyet dedikten ve ahkam-ı şer'iyye ve kanuniyenin tatbikini millet meclisine ait olarak kabul ettikten ve umur-ı diyaniye riyasetinin başvekalete raptını temin eyledikten sonra hâlâ bize maziperestlik iddiasında bulunmak, saltanatçılık ve hilafetçilik isnat etmek münasebetsizlik olmaz mı?... Muhasımlarımız fiilen maziden ayrılmadıkları halde kavlen ayrılacağız diyorlar. Biz ise maziden alakayı kesmenin kabil olmadığını iddia ediyoruz. Kanun-ı tekamülün o emrini top ve tüfenk ve cakalar bozamaz diyoruz... Bir İslam hukukiyatı vardır... Bugün Fransa'da, İngiltere'de ve bütün medeni devletlerde mecelle vardır. Yalnız onlar bizim mecelle dediğimize, kanun-ı medeni diyorlar. Bizim kanun-ı medenimiz noksan mıdır? İkmal edelim. Hayatımıza tevafuk etmiyor mu? Düzeltelim... Lüzumsuz olanları mı var? Çıkaralım. Mecellemiz fi-l-vaki maziyi ifade eder. İslam hukukiyyatı bugün Türkün malı olmuştur. Türk o hukukiyyatın çok hür ve şefakatkâr dairesinden ayrılıp da garp hukukiyyatını benimseyemez. Toplar, tüfenkler, süngüler, idamlar, darbeler ve işkenceler halkın ve bizim bu hukukiyyata merbutiyyetimizi ortadan kaldırmak hususunda pek aciz vasıtalardır... Siz bize tecedddüt ve terakki yolunda el yerine makine ikame etmek mi istediniz de günahtır hayvanlar dururken makine istemeyiz cevabını verdik. Siz bize süratle iş gören bir adliye, adl u nasfet dahilinde çalışan bir zabıta, bir ziraat ve ticaret ve sanayi teşkilatı yaptınız da size itiraz mı eyledik?
>
> İşte görüyoruz ve hakikat şu vechile der ki hatta görünmediği için temeline lüzum olmayan tesisatla bizi kaşanelerde oturttuğumuzu iddia ederek ve vicdanımızın inanmadığı için fiiliyatı başka olan işlere inanmamızı emreyleyerek sırf zümre saltanatı tesisine doğru gidiyorsunuz ve bu hususta hiçbir kıymeti olmayan ve yalnız sizi aldatabilecek olan hayali kuvvetlere istinat eyliyorsunuz efendiler.

Abdülkadir Kemali, Hilafetin kaldırılmasından sonra, Halk Fırkası içinde ve basında muhalefetin giderek gelişmekte olduğu günlerde yazdığı bir başyazıda da İsmet Paşa hükümetini başarısız addediyor ve bunu da şu gerekçeye dayandırıyordu:[15]

> Mevki-i iktidarı eline geçiren zevat, askerlerdir. Askerler yapmak için değil, yıkmak için teşekkül etmiş bir müessesenin adamları olduklarından, millet idaresine lüzumlu olan ehliyetten mahrumdurlar.

Abdülkadir Kemali'nin bu duruma çözüm önerisi de şu şekildeydi:

> Şu halde yapılacak iş; meşru ve kanuni taazzuv bir teşkilat ile bunların karşısına çıkmaktan ve mevki-i iktidarı ele almaktan ibaret kalıyor.

Musul sorununun Türkiye ile İngiltere arasında yarattığı gerginlik üzerine Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, 12 Ekimde TBMM'yi olağanüstü toplantıya çağırmıştı. TBMM'nin olağanüstü toplanmasının nedeni Musul sorunu iken, fırsattan yararlanan Menteşe milletvekili Esat Bey, 20 Ekim'de Yunanistan'dan Türkiye'ye gelen göçmenlerin durumuyla ilgili olarak, Mübadele İmar ve İskan Vekili Refet Bey aleyhinde bir soru önergesi vermişti. Sonraki günlerde Halk Fırkası'nda yaşanan bölünmeye ve muhalif bir partinin kuruluşuna da ilk ciddi zemini hazırlayan bu önergeye, Refet Bey'in verdiği yanıt yeterli görülmemiş ve önerge, 27 Ekim'de gensoruya çevrilmişti. Gelişmeler üzerine Başbakan İsmet Paşa, bunu bir güvenoylamasına dönüştürme kararı almış ve 8 Kasım'da yapılan oylamada İsmet Paşa hükümeti 19'a karşı 148 oyla güvenoyu almıştı. Her fırsatta İsmet Paşa'ya karşı çıktığı görülen Abdülkadir Kemali, İsmet Paşa hükümetinin güvenoyu almasından sonra, 10 Kasım'da yazdığı bir başyazıda sonucun gerçekleri yansıtmadığını ileri sürüyor ve düşüncelerini şu şekilde ifade ediyordu:[16]

> ...Hükümetin itimad-ı rey alması, siyaset nokta-i nazarından bir zafer telakki edilse bile, hakikat gözüyle vaziyeti seyredenler nazarında müthiş bir sukuttan başka bir mana ifade etmez... İsmet Paşa kabinesinin hatalarını sayıp bitirmeye gazete sahifeleri kafi değildir... Şu muhakkaktır ki İsmet Paşa kabinesi de eslafı hükümetler gibi bu milletin sinesini tecrübe tahtası yapmakta ısrar ediyor... Ne garip tecelliyat-ı siyasiyedir ki baştan başa vatan, idaresizliklerin kurbanı oluyor ve bu yolsuzluklardan bizzat Reis-i Cumhur, bizzat Başvekil bahsediyor da hâlâ bazı salahiyyetdar ağızlar menafi-i âliye-i vataniyeden bahsederek bu hükümeti milletin başında tutuyorlar, hükümete itimat reyi vermekle menafi-i âliye-i vataniyenin haleldar olacağını söylüyorlar. Hangi menafi-i vataniye? Türkiye'de yalnız bir İsmet Paşa mı vardır? Türkiye'de yalnız bir Vasıf Bey, bir Necati Bey, bir Recep Bey mi vardır?... Yazıktır efendiler; bu millete yazıktır. Ehliyet ve iktidarı kafi olmayanlar mukadderatımızdan ellerini çekmelidirler, aksi takdirde baki kalan kubbede bir hoş seda demek felaketiyle karşılaşırız. Allalı cümlemizi cevap gafletinden ikaz eyleye amin.

İsmet Paşa hükümetinin güvenoyu almasının hemen ardından, Halk Fırkası'nda başlayan istifalardan sonra, yazdığı başyazıda ise, Abdülkadir Kemali, Millet Meclisi'ndeki görüşmeler sırasında muhalif milletvekillerinin yaptığı ko-

nuşmaların halka yansıtılmadığını ileri sürüyor ve bu konuda da şunları yazıyordu:[17]

> ...Mademki paşalar hazeratı müreffehdirler ve memleketi gül bahçesi halinde görmektedirler, şu halde bir sürü baldırı çıplaktan ibaret olan ve millet denilen beşer sürüsüne bu, gül gibi vatanda burunları düşürücü kokular neşreden çiçekleri ister istemez koklamaktan başka ne vazife olabilir?
>
> Türkiye bir kışladır. Hükümet, kumandanlar müşir, millette neferlerden ibaret bir ordu. Madem ki efendilerimiz idare-i umumiyyeden memnundurlar bize de dua-yı bilmem ne penahi ile rûz ü şeb meşgul olmak düşer... Bir meclis ki ekseriyet-i kahiresi kumandanlardan ve Mustafa Kemal Paşa'nın şerefine göz yumup intihap edilmiş adamlardan mürekkep ve bir hükümet ki böyle otomatikman harekete memur bir ekseriyete istinat etmektedir ve bir devlet ki hükümdarların dahi, hem de kızlarına cihaz olarak elekler ihsan eden şehinşahların dahi tesahubu muvafık görmeyeceği bir der-aguş ile meclisi kucaklayan hükümeti, milleti ve her şeyi müthiş bir hassasiyetle benimseyen bir reis-i cumhura maliktir. Burada hangi işler yolunda yürümez ki... diyenler çok aldanıyorlar. Asıl idare-i umumiyyede şuriş ihdas eden bu inhisarcılıktır.

Abdülkadir Kemali, Halk Fırkası'nda yaşanan istifaları tekelciliğe karşı bir başkaldırma olarak yorumluyor ve yazısını şöyle tamamlıyordu:

> Yaşasın inhisarcılara karşı cidale başlayan mukaddes muhalefet!

Abdülkadir Kemali, 12 Kasım'da yazdığı "Mukaddes Muhalefet" başlıklı yazısında da, kazanılan ulusal başarıyı, bazı dalkavukların Mustafa Kemal'e mal ettiklerini iddia ediyor ve tekelcilikle suçladığı kişilerin Mustafa Kemal'e Halk Fırkası'nı nasıl kurdurttuklarını anlatırken, halkı tanımayanların halkçı olamayacaklarını yazıyordu:[18]

> ...Falan mürtecidir, falan saltanatçıdır...falan şahsi düşmanımızdır. Falan ordu aleyhtarıdır, diyerek hezeyanlarına devam ettiler ve nihayet milletin heyet-i umumiyyesinin malı olması lazım gelen Mustafa Kemal Paşa'yı milletten ayırdılar. Ona bir fırka teşkil ettirdiler ve adına da Halk Fırkası (dediler), güya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin vazifesini ifa edecekti. Bütün milleti bir nokta etrafında toplayacaktı. Fakat bu mümkün olmadı, olamazdı ve olamayacaktır da...Çünkü evvel emirde bizzat Gazi Paşa biraderimiz de dahil olduğu halde, bugün memleketin mukadderatını elinde tutanlar halkın ne olduğunu maalesef bilmeyenlerden ibarettir.
>
> Bu o kadar kati ve sarih bir harekettir ki inkârına imkân yok. Halkın ekseriyeti çiftçi olduğu halde, Mustafa Kemal Paşa hayatta bir gün olsun bir çift öküzün bir sabanın arkasına geçerek sabahtan akşama kadar tarla sürmemiş ve köylülüğü tecrübe etmemiştir. Halbuki büyük bir ekseriyet bir çift öküzle günde bir buçuk dönüm tarla sürerek senede seksen doksan dönüm arazinin verdiği hasılat ile geçinmekte, yine o hasılat ile yüz kırk milyon liralık vergileri ödemektedir. Yine o hal-i elem içinde jandarmanın tahakküm ve tacizi altında inlemektedir.
>
> Bunu bizzat ...tecrübe etmeyenler hiçbir vakit halk olamazlar. Halkçılık ise, halkı bilmeyenlerin hiçbir vakit becerecekleri işlerden olamaz...
>
> Halk halk diye bağıranlar ve Halk Fırkasını teşkil edenler halkı bilmeyince onların dertlerine nasıl derman olabilirler?
>
> İyi niyetin tek başına hiçbir

Abdülkadir Kemali Bey'in "Ne İstiyoruz?" başlıklı makalesinin yer aldığı Toksöz gazetesinin 16 Kanunievvel 1340/1924 tarihli nüshası.

"Büyük Tehlike Karşısında İttihat Zarureti" başlıklı makalenin yer aldığı 29 Kanunievvel 1340/1924 tarihli nüsha.

işe yaramadığını söyleyen Abdülkadir Kemali yazısının son bölümünde Halk Fırkası'ndaki istifalara yer veriyor ve şu değerlendirmeyi yapıyordu:

> Gelen son haberlere göre inhisarcı kafaların Gazi'ye ilhah ve ibramından doğan Halk Fırkası'nın mukaddesiyatının hitama erdiğini bize tebşir etmektedir. Zaten başka türlü olmasına imkân da var mı idi? Saltanatları zir ü zeber eden bir milletin [Mustafa Kemal Paşa, 16 Eylülde 1924'te Trabzon'dan muhalefete seslenirken, bi-taraf değil, bir tarafım demişti] bir taraflığa tahammülü kabil olur mu idi? Elbette olamazdı. Herkes cumhuriyeti istiyor. Fakat bütün bir ekseriyet, cumhuriyet namı altında acaib bir saltanat kurulmasından bihakkın korkuyordu. Bu milletin şahsi ve zümrevi nefretlere tahammülü olsa idi on yedi sene içinde bu kadar inkılapları vücuda getirmezdi.
>
> Rauf Bey ve rüfekasını Halk Fırkası'ndan istifaya sevk eyleyen hal, bütün millete ait bir

cepheyi müdafaa mecburiyetinden doğan neticeyi şahıslara hasretmek isteyenlere isyandan başka bir mana ifade etmez. Bütün saffet ve samimiyet-i ruhiyyemizle mukaddes muhalefeti alkışlar ve inhisarcılıktan nefret ettiğimizi bir daha tekrara lüzum görürüz.

Halk Fırkası'ndan ayrılan milletvekillerinin yeni bir parti kurma hazırlıklarına başladığı günlerde gazetelerde, Abdülkadir Kemali'nin, Adana'da bir siyasi parti kurma hazırlığında olduğu haberlerinin de yer almaya başladığı görülüyor.[19] Bu haberlerin ardından Hariciye eski vekillerinden Bekir Sami Bey'in, Adana'da Abdülkadir Kemali ile görüşmesi, birtakım yeni dedikodulara yol açınca Abdülkadir Kemali, gazete muhabirlerine şu açıklamayı yapar:[20]

Fırkamızla Ankara'daki fırka arasındaki münasebet (muhalefet) kelimesindeki iştirakten ibarettir.

"Bekir Sami Bey, Adana'ya geldiği zaman fırka hakkında size direktif verdi mi ?" şeklindeki soruyu ise şu şekilde yanıtlar Abdülkadir Kemali:

Biz direktifi, muhalefeti istilzam ettiren münasebetsiz ahval ve hareketin ruh-ı millete takrir ve tespit eylediği hoşnutsuzluktan alıyoruz, eğer şahıslardan direktif arayacak ruhta insanlar olsa idik, muhalif olmazdık. Bekir Sami Beyle görüşmemiz, mürettip bir hadise değil, ancak tesadüfün tevlit ettiği bir vakıadır. Bu mülakat esnasında iki fırka hakkında görüştük. Neticede fırkamızın esasatı ile Bekir Sami Beyin ve arkadaşlarının mutabık olduklarını istidlal ettim. Fakat beyannamelerine nazaran mademki tefrik-i kuvacıdırlar, biz başka yolun yolcularıyız.

Abdülkadir Kemali, "Fırkanızın başlıca gayeleri nelerdir?" şeklindeki soruya da şu yanıtı verir:

Kelimelerle gayeyi tespite muktedir değilim. Yalnız saltanatın yıkılmasını müteakip, hasıl olan boşluğu doldurmak niyetinde olanlara karşı, hürriyetin ve hukuk-ı umumiyyenin müdafaasını deruhte edecek bir fırkaya ihtiyaç hasıl olmaktadır. Biz belki bu vazifeyi ifaya çalışacağız. Vasıta-yı mücadelemiz ilim ve irfan ve kanundur. Kuvvete karşı serfürû etmeyeceğiz.

Abdülkadir Kemali, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın resmen kuruluşunu izleyen günlerde, *Toksöz*'ün Adana'daki faaliyetine son vererek, muhalefetin kalesi görünümündeki İstanbul'a yerleşmeye karar verir. Abdülkadir Kemali, İstanbul'a gelişinden sonra, kendisiyle görüşen gazetecilerle yaptığı söyleşide, İstanbul'a gelişinin sebeplerini şöyle açıklar:[21]

Gazetemi tevsian İstanbul'da çıkarmak istiyorum. Hayatımı siyasi mücadeleye hasr edeceğim. Bu hususda feda-yı hayatımı göze aldım. Toksöz'ü Adana'da neşr etmek mütemadiyen zararı bâdi oluyordu. Muhamilikten feragat ettikten sonra ise bu zararı kapatmak müşkül olurdu. Onun için hem neşriyatımın sahasını genişletmek hem mücadelatımı daha esaslı yapmak için İstanbul'a geldim, burada yerleşmek istiyorum.

Abdülkadir Kemali, "Fırka teşkil edeceğiniz haber veriliyordu. Fırkanızı yaptınız mı, yoksa yeni fırka ile mi teşrik-i mesai edeceksiniz?" şeklindeki soruya da şu yanıtı verir:

Türkiye'de hal-i hazırda fırka olamaz. Çünkü fırkalar kanunu diye bir şey yoktur. Cemiyetler kanunu vardır. Teşkil edilecek her grup, ancak bir cemiyettir. Halk Fırkası, Terakkiperver Fırkası demek doğru değildir. Onların hepsi de birer cemiyettir. Burada cemiyetimizi tesis edeceğiz. Biz Halk Fırkası'na tamamen muarız olduğumuz gibi Terakkiperverlerle de uyuşmamıza imkân yoktur. Neşrettikleri beyannameyi, programı gördüm. Bilmem ki bu hangi fikrin, hangi hissiyatın mevlûdüdür? Yeni fırkanın esas hatası bilhassa 'idare mahkemeleri' istemesinden başlıyor. Bu 'tefrik-i mehâkim'i icap ettiren bir şeydir. Halbuki biz pek hayırlı bir karar olarak tevhid-i kazaya karar vermiştik, bizim cemiyetimiz mehâkim hususunda son derece cezridir. Biz reis-i cumhurun bile adalet huzurunda herhangi bir fertten farklı olmasını kabul edemeyiz. O halde bu şerait altında hiçbir taazzuvla iştirakimize imkân yoktur. Biz, 'Müdafaa-i Umumiyye' namı altında bir cemiyet teşkil edeceğiz ve seksen maddeden ibaret olan programı hazırladık.

Abdülkadir Kemali, bir başka soru üzerine kuruluş aşamasında olduğunu söylediği partinin programının ana hatları hakkında da hayli ilgi çekici açıklamalarda bulunur:

Her şeyden evvel rey'-i am [genel oy] taraftarıyız. Ve bunu yalnız mebus intihabında değil, her intihapta belediye, meclis-i umumi ve hatta reis-i cumhur intihaplarında da istiyoruz, mebusluk müddetini dört sene olarak kabul ediyoruz, riyaset-i cumhur müddeti de o kadardır, yalnız şu kaydımız vardır: Bir devrede reis-i cumhur olan zat diğer devrede olamaz, meğer ki üstünden bir devre geçmiş bulunsun. Sonra askerlikle siyaseti yekdiğerinden tamamıyla ayırmak taraftarıyız. Hatta o kadar ki bir asker, bir kumandan bir kere siyasi hayata girince, bir daha askerliğe avdet edemez. Siyasi idamlar kabul etmiyoruz, asrileşmek hakkında fikirlerimiz var.

Vakıa asrileşmek tabiri yanlış ve manasız ise de galat-ı meşhur olarak bu kelimeyi kabul ediyoruz, asrileşmekten muradımız şark ve garbın cihan milletlerinin en iyisi gibi olmaktır. Sonra telefon ve telgraf ve posta işlerine hükümetin karışmaması ve hususi olarak işletilmesi fikrindeyiz.

Abdülkadir Kemali bir yandan parti kurma hazırlıklarını sürdürürken diğer yandan da *Toksöz* gazetesini İstanbul'da çıkarmaya hazırlanıyordu. Yine gazete haberlerine göre, Abdülkadir Kemali, adı yolsuzluk dedikodularına karışan Kılıç Ali'nin gazete matbaasına yaptığı baskından bir süre sonra ekonomik nedenlerle kapandığı söylenen *İleri* gazetesi matbaasını her şeyi ile satın alarak, *Toksöz*'ü, 15 Aralık 1924 tarihinden itibaren İstanbul'da yayınlamaya başlar.[22] Yalnızca on beş gün sürecek

olan İstanbul macerasında, *Toksöz*'ün yayın politikasında herhangi bir değişikliğin olamadığı görülüyor. Yazılarında çoğu kez güçler birliğini savunan Abdülkadir Kemali'nin 16 Aralık'ta yayınlanan "Ne İstiyoruz" başlıklı yazısında bir kez daha aynı konuyu ele alarak Cumhurbaşkanına velo ve feshi hakkının verilmesine karşı çıktığı görülüyor:[23]

> ...fakat çok yazık ki daha ileriye gitmek ve hakimiyet bila kayd ü şart milletindir düsturunu, meclisten çıkacak kanunları halkın tasdikine arz etmek şeklinde tecelli ettirmek lazım gelirken, hakimiyet-i milliye tecezzi ettirildi ve saltanat makamını takliden bir riyaset-i cumhur kürsüsü ihdas olundu. Hiç kimse için kabul etmemize imkan olamayan bu vaziyeti reis-i hazıramız için bir dakika kabul etsek bile, yarının herhangi bir reis-i cumhurunun öyle şehinşahlar gibi Türk milletine, milletim demesini, istifa eden kabine yerine bir kabine reisine seni tayin ettim diye azamet göstermesini havsalamız asla kabul etmeyecektir.
>
> Bu itibarla iddia ediyoruz ve mütemadiyen bağıracağız ki hakimiyet millettedir. O, asla tecezzi kabul etmez. Fertlerin milletleri temsil etmesi devri tarihe karışmıştır. Vahdet-i kuva vardır.

Abdülkadir Kemali'nin *Toksöz*'deki son yazısı 29 Aralık'ta yayınlanan, "Büyük Tehlike Karşısında İttihat Zarureti" başlıklı yazısı olmuştur. Dahiliye Vekaletince hazırlanan ve İttihat Zabitanı ile Mütekaidin Cemiyeti'nin kaldırılmasını öngören kanun teklifinden yola çıkarak kaleme aldığı bu son yazısında Abdülkadir Kemali, son muhalefetini şöyle yapıyordu:[24]

> Halk Fırkası mevki-i iktidara gelmek için ihtiyat zabitleriyle mütekaidini umdesine temel yapmıştı; onları da düşüneceğini va'd etmişti. Halbuki bu hareketle Gazi'nin vaatleri arasında fark-ı müthiş var. Ve bu zıdd-ı tam herkesi korkutmaktadır.
>
> Memlekette iki müteşekkil cemiyeti dağıtmak ne demek olduğunu bu memleketin evlatları bilmiyor farz ediliyorsa ne müthiş gaflet girdabına düşülüyor demektir!! Abdülhamit devrinin şiarı artık hortlayamaz... Üçüncü Napolyon devrinde de böyle olmuştu. Cumhuriyet namına yapılmadık münasebetsizlikler kalmamıştı. Sonra, cumhuriyetin büyük kahramanı tavrını takınan Napolyon, yine idare-yi milliye ile hükümdarlığa yükseldi. Fakat netice ne oldu? Manevi bir darbe her şeyi alt üst etmedi mi? Napolyon'un ifritleri vardı, zebanileri temsil eden orduları vardı. Yılanları, çıyanları, sırtlanları ve kaplanları da peşine takarak halkın hukukunu çiğnemeye gitmişti...Memleketin mütefekkirlerini dağıtmıştı. Seksen kişilik vatanperverler kitlesini öz vatanından alarak hudut haricine atmıştı.
>
> Tarih okuyunuz efendiler, sonu ne oldu? Telaşımız beyhude değildir. İhtihat zabitlerinin cemiyetini dağıtmak, mütekaidlere hakk-ı hayattan bahs etmeyiniz demek, çok korkuyoruz ki bize yeni bir devre-i tarih açmak hevesinden doğmaktadır. Dikkat ediliyor mu? Ali Saip Beyin matbuat kanununu, hükümetin bu teşebbüsü takip eyledi. Bunun arkasından Dahiliye Vekiline verilecek salahiyeti muhtevi bir emniyet-i umumiyye kanununun çıkarılmayacağını kim temin eder? İntihabata bakımız, iki sivil tayin ettirilirken beş askerin künyesine mebus işareti vaz' ettirilmektedir. Başta bir müşir ve ekseriyeti küçük rütbeli zabitandan terekküp etmiş bir millet meclisi elbette bize bu korkuyu verebilir.
>
> Şu halde yapılacak iş nedir? Hükümet-i hazıranın cumhuriyet mefhum-ı mukaddesini suiistimal ederek gittiği yolu uçuruma müntehi görenlerin süratle birleşmesi... Bunların karşısında kuvvetli ve icabat-ı cumhuriyete muvafık ve tek cephe halinde dikilmesi... İşte yapılacak iş bundan ibarettir. Bunu yapmamıza en büyük mani, bazı taazzuvların milletin hayatından alınmış bir programı olmaması idi. Fakat bu cihet düşünmeye ne lüzum kaldı? Büyük tehlike karşısında ittihat her türlü ihtilaflara tevafuk eden bir vazife-i mukaddese-i vataniyedir.
>
> Birleşiniz ey millet! Birbirinize zahir olunuz ki büyük tehlikeyi kolaylıkla atlatmak mümkün olsun. Yeni cephe için azami fedakârlık bir zaruret oldu, birleşiniz!

Abdülkadir Kemali'nin bu son yazısını, iç güvenliği bozucu bulan Hükümet, İstanbul Valiliğine gönderdiği bir emirle Matbuat Kanununun 23. maddesine[25] göre, *Toksöz*'ün bir hafta süreyle kapatılmasını istemiştir. İstanbul Valisi Süleyman Sami Bey, bu kararı gece saat onda uygulamıştır. Karar, gazete matbaasına gelen dördüncü şube müdür muavini Osman Bey'in refakatinde, Eminönü merkez memuru Mazlum Bey ve dört sivil polis tarafından Abdülkadir Kemali'ye tebliğ edilmiştir. Dağıtım için paketlenen gazetelere ve yayın için hazırlanan "Laiklik Meselesi" başlıklı başyazıya da polis tarafından el konulmuştur. Aynı zamanda bir hukukçu olan Abdülkadir Kemali, kapatma kararıyla ilgili tebliği alırken imzasının üstüne; "gayri kanuni olmakla beraber" kaydını düşmeyi de ihmal etmemiştir. Abdülkadir Kemali, yasadışı bulduğu kapatma kararından sonra Başbakan Ali Fethi Bey ve İstanbul Valisi Süleyman Sami Bey'i noter aracılığıyla gönderdiği bir yazıyla protesto etmiştir. Abdülkadir Kemali, uğrayacağı zararı mahkeme vasıtasıyla Fethi ve Süleyman Sami Bey'den talep edeceğini de belirtmiştir.[26]

Hükümet, *Toksöz*'ü kapatmakla yetinmez ve 5 Ocak'ta İstanbul Dördüncü Ağır Ceza Mahkemesi'nde Abdülkadir Kemali Bey aleyhinde iki ayrı dava açar. İlk davanın nedeni, 17 Aralık'ta *Toksöz*'de yayınlanan "Yağma Hasanın Böreği" başlıklı yazıdır. Bu yazıda ülkeye usulsüz bir şekilde kolonya getiren Hükümete yakın kişilerce hazinenin zarara uğratıldığı iddia ediliyordu. Hükümet, bu yazıda eleştirildiği ve kötülendiği kanaatindeydi. İkinci davanın nedeni, yukarıda bazı bölümlerini verdiğimiz, "Büyük Tehlike Karşısında İttihat Zarureti" başlıklı başyazıydı. Hükümet, bu yazıda da halkın yekdiğeri aleyhine kışkırtıldığı inancındaydı.[27] İstanbul Dördüncü Ceza Mahkemesi, Hükümetin açtığı bu iki davayı birleştirmiş ve ilk

duruşmanın 8 Aralık'ta yapılmasına karar vermiştir.

Basının ve izleyicilerin büyük ilgi gösterdiği duruşmanın ikinci gününde, izdiham nedeniyle izleyicilerin oturduğu iskemle ve sıralar kırılmış, üzerinde oturanlar yerlere yuvarlanmıştır.[28] Abdülkadir Kemali, makalelerinde yazdıklarını savunurken, yazılarının yalnızca bir eleştiri niteliğinde olduğunu söylemiştir.

Mahkeme heyeti, 10 Ocak'ta yapılan son duruşmada kamuoyunda Toksöz Davası olarak bilinen davada son kararı açıkladı. Oy birliği ile alınan kararın okunması on beş dakika sürmüştü ve karara göre Abdülkadir Kemali Bey, suçlu bulunmuş ve temyiz hakkı saklı olmak üzere kendisine altı ay hapis ve 50 lira para cezası verilmişti.[29] Abdülkadir Kemali de gazetecilere yaptığı açıklamada "Hakkımdaki kararı temyiz edeceğim. Neticede beraat edeceğime eminim"[30] demiştir. Ancak, sonuç değişmemiş, *Toksöz*'ün ve Abdülkadir Kemali'nin İstanbul macerası bu davayla birlikte son bulmuştur. Öte yandan Toksöz Davası, adeta bir süre sonra kabul edilecek olan Takir-i Sükun Kanununa göre kapatılacak olan muhalif gazetelere yönelik uygulamaların habercisi olmuştur.

Abdülkadir Kemali'nin mahkeme macerası da bu davayla son bulmamıştır. Şeyh Said İsyanının bastırılmasından sonra, yazılarında halkı tahrik niteliği görüldüğünden 7 Haziran'da tutuklu olarak yargılanmasına karar verilen Abdülkadir Kemali, diğer muhalif gazetecilerle birlikte bu kez Elazığ'da İstiklal Mahkemesi'nin karşısına çıkar. Duruşmaların son günlerinde muhalif gazeteciler Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'den af isterlerken, yayınlarında suç unsuru yokken böyle bir istekte bulunmanın, yöneltilen suçlamaları kabullenmek anlamına geleceği gerekçesiyle Abdülkadir Kemali, kendisine yapılan çağrılara rağmen, Cumhurbaşkanı'ndan af isteyen telgraflara imza atmamıştır.[31] Elazığ'daki duruşmalar sonunda diğer muhalif gazeteciler beraat ederken, Mahkeme, Abdülkadir Kemali hakkındaki suçlamanın kendi sahasına girmediğini açıklayarak, kendisinin Ankara İstiklal Mahkemesi'ne gönderilmesine karar vermiştir.[32]

Bundan sonra Ankara İstiklal Mahkemesi'nde yargılanan Abdülkadir Kemali, siyasetle uğraşmamak koşulu ile serbest kalıyordu. 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesi sırasında Adana'da, Ahali Fırkası'nı kuran ve bu isimde bir de gazete çıkaran Abdülkadir Kemali, "can çıkmayınca huy çıkmaz" özdeyişini doğrularcasına, 1925 öncesindeki gibi yeniden muhalefete başlar. Fakat bu kez de, yayınları ile dini siyasete alet ederek halkı hükümete karşı tahrik ve bu amaçla parti kurmaktan, hakkında Adana Sorgu Hakimliğince soruşturma açılınca 17 Aralık 1930'da Suriye'ye kaçar. Suriye'de iken Halep'te yayınlanan *el-Vakit* gazetesinin başyazarlığını yapan Abdülkadir Kemali, Atatürk'ün ölümünden sonra, 1939'da yeniden Türkiye'ye döner. Kendi isteği üzerine Adalet Bakanlığı tarafından Bergama hâkimliğine atanır. 23 Haziran 1940'ta hâkimlikten istifa eden Abdülkadir Kemali, İstanbul'da yeniden avukatlığa başlar. Bu arada Necip Fazıl Kısakürek'in çıkardığı *Büyük Doğu* gazetesinde yazılar yazar. Yazar Orhan Kemal'in babası da olan Abdülkadir Kemali Öğütçü 26 Temmuz 1949'da Ankara'da ölmüştür.[33]

1. Bkz. *Türk Parlamento Tarihi. Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1920 - 1923*, III. Cilt, TBMM Vakfı Yay., Ankara, 1995, s. 615-617.
2. Bkz. Taha Toros, "Yaman Bir Muhalif: Abdülkadir Kemali (Öğütçü)", *Tarih ve Toplum*, S. 20 (Ağustos 1985), s. 16-21; Taha Toros, *Mazi Cenneti I*, İstanbul, 1998, s. 176-190.
3. *Anadolu'da Yenigün*, 21 Kanun-ı evvel 1923.
4. *Anadolu'da Yenigün*, 21 Kanun-ı evvel 1923.
5. *Anadolu'da Yenigün*, 21 Kanun-ı evvel 1923.
6. *İleri*, 23 Kanun-ı evvel 1923.
7. *Anadolu'da Yenigün*, 23 Kanun-ı evvel 1923.
8. *İleri*, 23 Kanun-ı evvel 1923.
9. *Anadolu'da Yenigün*, 23 Kanun-ı evvel 1923.
10. *İleri*, 23 Kanun-ı evvel 1923.
11. *Anadolu'da Yenigün*, 23 Kanun-ı evvel 1923.
12. Sayın Taha Toros, *Mücahede*'nin yalnızca bir sayı yayınlandığım yazmaktadır. Ancak dönemin gazetelerinde ulaşabildiğimiz bilgilere göre *Mücahede*'nin yayın süresinin bir günle kısıtlı olmadığı anlaşılmaktadır.
13. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Milli Kütüphane Başkanlığı tarafından yayınlanan, *Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu*'nda (1. cilt, Ankara, 1987, s. 266) yer alan bilgilere göre, *Toksöz*, 3 Eylül 1924'te yayın hayatına başlamış ve 92 sayı yayınlanmıştır. *Toksöz*, 15.12.1924 - 29.12.1924 tarihleri arasında İstanbul'da yayınlanmıştır. *Toksöz*'ün Ankara Milli Kütüphane'de bulunan koleksiyonu bir hayli eksiktir.
14. Abdülkadir Kemali, "Hakikat Şu Vechile Der ki", *Toksöz*, 15 Eylül 1924.
15. Abdülkadir Kemali, "Bir Fırkam Olsa!", *Toksöz*, 8 Teşrin-i evvel 1924.
16. Abdülkadir Kemali, "İsmet Paşa Kabinesinin Zahiri Zaferi", *Toksöz*, 10 Teşrin-i sani 1924.
17. Abdülkadir Kemali, "İnhisarcı Zihniyet Telaşta", *Toksöz*, 11 Teşrin-i sani 1924.
18. Abdülkadir Kemali, "Mukaddes Muhalefet", *Toksöz*, 12 Teşrin-i sani 1924.
19. *Tevhid-i Efkâr*, " Yeni Bir Fırka", 14 Teşrin-i sani 1924.
20. *Tevhid-i Efkâr*, "Adana'daki Fırka Niçin Tesis Ediliyor", 25 Teşrin-i sani 1924.
21. *Tevhid-i Efkâr*, "Müdafaa-i Umumiyye Fırkası da Teşekkül Hazırlığına Başladı", 5 Kanun-ı evvel 1924.
22. *Tanin*, 15 Kanun-ı evvel 1924.
23. Abdülkadir Kemali, "Ne İstiyoruz", *Toksöz*, 16 Kanun-ı evvel 1924.
24. Abdülkadir Kemali, "Büyük Tehlike Karşısında İttihat Zarureti", *Toksöz*, 29 Kanunu-ı evvel 1924.
25. Matbuat Kanunu 23. madde: "Devletin emniyet-i dahiliye veya haricîyesini ihlal edebilecek surette neşriyatta bulunan gazete veya risaleler, muhafaza-i sükun ve emniyet için muvakkaten meclis-i vükela kararıyla tadil olunabilir."
26. *Tanin*, "Toksöz ve Orient News gazeteleri hükümetçe verilen emir üzerine zabıtaca seddedilmiştir", 1 Kanun-ı sani 1925.
27. *Tanin*, 6 Kanun-ı sani 1925.
28. *Tanin*, 11 Teşrin-i sani 1925.
29. *Tanin*, 11 Teşrin-i sani 1925.
30. *Tevhid-i Efkâr*, 13 Kanun-ı sani 1925.
31. Taha Toros, "Yaman Bir Muhalif: Abdülkadir Kemali (Öğütçü), *Tarih ve Toplum*, S. 20 (Ağustos 1985), s. 19.
32. *Hakimiyet-i Milliye*, 14 Eylül 1925.
33. Bkz. *Türk Parlamento Tarihi. Milli Mücadele ve I. Dönem 1919 - 1923*, III. Cilt, TBMM Vakfı Yay., Ankara, 1995, s. 617; Taha Toros, *agm*, s. 20-21.

simurg

"kitap kokusu"

Portreler:
Ahmet Güner Sayar - *Vefatının 25. yılında Sabahaddin Kaif Yelkenci'ye dair anılar ve düşünceler*
Namık Sinan Turan - *Bir doğubilimcinin portresi: Ahmet Ateş*

Kitap Tanıtımları:
Erol Üyepazarcı - *Hâce i Evvel'in Avrupa Cevelânı I*
Şeref Etker - *Nurettin Kâmil Bey'in "Elektrokardiyografi"si*
Yavuz Selim Karakışla - *Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve George Antonius*
Halil Bingöl - *İpekböcekçiliğine dair üç farklı alfabeyle Türkçe basılan nadir bir nizamname*
Sermet Sami Uysal - *Şiire Adanmış Bir Yaşam: Yahya Kemal Beyatlı*
Fikret Karakaya - *Klasik Türk musikisi alanında çok değerli iki kitap yayımlandı*

Dergi Tanıtımları:
Emin Nedret İşli - *Türk matbaa ve kitapcılık tarihinin ilk dergisi: Matbaacılık ve Kitapçılık*
Gazanfer İbar - *II. Meşrutiyet dönemine ait bir mizah dergisi: Bisiklet Meraklılarına Yedigâr*
Vural Yıldırım - *İki müzik özel sayısı*

Söyleşi:
Yavuz Selim Karakışla - *İstanbul Sahafları I / Sahaf Dil-Tarih: Sami Onal*

Mekanlar:
Hakan Akçaoğlu - *Unutulmuş bir kitapçı, yayıncı, kartpostal editörü: Trabzonlu Kitabî Hamdi Efendi*

Ümit Bayazoğlu - *Kalbimin kütüphanesi Vahan Bey*
Nafiz Sayber - *İmrahor İlyas Bey Camii ve Mirahur Halveti Dergâhı*

Bir elsane:
Erol Özbilgen - *Kuşlar padişahı Simurg ve [illegible]*

Belge:
Hazırlayan Cüneyt Kut - *Ahmet İhsan Bey'in Tuna'da Bir Hafta'sı*

Aktarma:
Günay Kut - *Yazmalar arasında IV: Kitap - katip*
Vahdettin Engin - *XIX. Yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nde patent vergisi [illegible]*
Turgut Kut - *Indicateur Ottoman: Şark Ticaret Yıllıkları*

Deneme:
Orhan Duru - *Kitapların çekiciliği üzerine*
Nezih Uzel - *Kitaptır dostumuz, taa ölene kadar*
Fikret Karakaya - *Ferahnâk Ağır-semâ*

Anı:
Şener Yunusoğlu - *Kitapçı*
Sipahi Çataltepe - *Sahaflar arasında bir gezi*
Kaybettiklerimiz
İki Noktalı Ünlem
Bende Var
Simurg Kitabevi'nde yeni yayınlar

ekim-1999-sayı 1
Fiyatı: 4.000.000 TL
ISSN 1302-3659

çıktı!

Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık Limited Şirketi, İstiklal Caddesi, Hasnun Galip Sokağı, 2AB Beyoğlu 80060 İstanbul
Tel: 0 212 - 292 27 12 Faks: 0 212 - 292 27 13

18. Yüzyıl Sonunda Denizli Tekstil Sanayii

TANJU DEMİR
Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü araştırma görevlisi

Çağlar boyunca bazı kentler, kendilerini diğerlerinden ayıran birtakım özellikleriyle ün salmışlardır. Bu, yalnızca o yörede yetişen bir ürün veya özel uğraşılar sonunda geliştirilmiş yöresel bir sanat olabilir. Anadolu şehirleri arasında da bu saptamaya uygun birçok örnek vardır. Ankara'nın tiftik keçisi ve sof üretimi, Bursa'nın ipekli-leri, İznik'in çinileri ve daha birçokları... Böylesi ürünlerin ortaya çıkmasının nedenleri, o bölgenin coğrafi şartlarına bağlı olduğu kadar yöre insanının elindeki kaynakları işleyebilme yeteneği ile de yakından ilgilidir. Bu beceriyi yakından görebildiğimiz etkinliklerden biri, belki de en önemlisi tekstildir. İnsan var oluşundan bu yana giyinme ihtiyacı hissetmiş ve bu ihtiyaç zamanla giyim zevkinin de gelişmesiyle bir sanayi haline gelmiştir; ancak bu sanayinin bir bölgede ortaya çıkışı ve gelişimi birtakım şartlara bağlıdır. Bunda, daha önce de belirttiğimiz gibi, en önemli iki etken, coğrafi şartlar ve yöre insanının doğal kaynakları kullanabilme yeteneğidir. Bu şartlara ilkçağlardan beri sahip olan Anadolu, tekstil uğraşısının en önemli merkezlerinden biri haline gelmiştir.

Hitit İmparatorluğu döneminde Anadolu'nun yün, keçi kılı ve keten ipliklerinden üretilen dokumaları, Asur ve Mısır'ın ince ve nitelikli keten kumaşları ile birlikte Ön Asya pazarlarının en aranılan ürünleri olmuştur. Bu dönemde ana tanrıça (Kubaba-Kibele) himayesinde kutsal bir uğraş olarak kadınlarca geliştirilen iplik eğirme ve dokuma teknikleri ile üretilen Anadolu tekstil ürünleri Yunan kolonilerinde, yapılan ihracatın belkemiğini oluşturmuştur.[1]

Yunan ve ardından Roma döneminde Mısır, Suriye ve Anadolu, o zaman bilinen dünyanın kumaş gereksinimini karşılamaktaydı. Trabzon (Trapezos), Bergama (Pergamon), Aydın (Tralles) ve Denizli (Laodikeia) gibi merkezler bu konuda isim yapmıştı. Kolophon (Bugün İzmir'e bağlı Değirmendere) ve Miletos kentleri dokumaları ve renkli yünleri ile ünlüydü.[2] Bizans döneminde de dokumacılık belirli merkezlerde toplanmış, boyacı ve dokuma loncaları kurulmuştur. Osmanlı döneminde ve günümüzde Anadolu'da dokumacılıkta ün yapmış merkezlerin birçoğu eskiçağlardan beri bu geleneği sürdürmektedir.

Kendileri de dokumacılık alanında bilgili ve hünerli olan Türkler 1071'deki Malazgirt

18. yüzyılda Denizli Çardak'ta Çardak Camii.
Comte de Choiseul-Gouffier, *Voyage pittoresque de la Grèce*, Paris, 1782-1822.

Savaşı'ndan sonra Anadolu'ya geldiklerinde eski ve yerleşmiş bir dokumacılık geleneği buldular. 16. yüzyılda Denizli, Alaşehir, Adana ve Sivas yörelerinde pamuklu dokumacılık gelişti.[3] İlkçağda Orta Asya'da yaşarken de Türklerin bu sanatla ilgilendikleri bilinmektedir. "Pazırık Halısı" örneği bunu kanıtlayan en önemli arkeolojik buluntulardan biridir. Ayrıca yünlü ve keçe üretiminde de söz sahibi olan Türkler, Anadolu'da da rastladıkları bu sanatı devam ettirmekte hiç yabancılık çekmemişlerdir.[4]

Anadolu'daki bu dokumacılık merkezleri içerisindeki Denizli'nin dokumacılık tarihi de Frigya dönemine değin uzanmaktadır. İlkçağda yünlü dokumalarıyla tanınan Laodikea'nın ürettiği kumaşlar ile ilgili en önemli bilgi İS 3. yüzyıl Roma İmparatorlarından Diocletionus'un bir fiyat genelgesinde bulunmaktadır. Bu genelgede belirtilen tekstil ürünleri arasında, sık dokunmuş paltolar, iki ucu tahta ile tutturulan ve bazı yerlerde "Laodicia" olarak adlandırılan pelerinler ve "Birros" adı verilen giysiler önemli yer tutmaktadır.[5]

Yünlü dokumacılığın yanı sıra bu dönemde, yörede tekstil sanatının yan uğraşları olan boyacılık, keçecilik ve halı imalatçılığı da oldukça önemliydi. Özellikle Hierapolis (bugün Pamukkale) kentinin yanı başından çıkan sıcak su kaynaklarından yün boyamasında yararlanılmaktaydı. Öte yandan, Hierapolis yakınlarından çıkan bu sıcak sularda boya maddesi için gerekli olan şapın bol miktarda bulunması, bu kentte çok sayıda yünlü dokuma atölyesinin kurulmasına yol açmıştır.[6]

Aynı özelliklere bağlı olarak bu geleneksel uğraş, Türk hakimiyetinden sonra da artarak devam etmiştir. Ancak bu dönemde pamuklu dokuma endüstrisi yörede daha fazla yer edinmeye başlamıştır. Seyyah İbn-i Batuta, 1332'de gördüğü Denizli'yi anlatırken, "Burada dünyada eşi emsali olmayan, altınla işlemeli pamuklu elbiseler dokunur, pamuğun iyi vasıflı oluşu ve kuvvetle eğrilmiş bulunuşu onun uzun süre dayanmasını sağlar" demektedir.[7] Bu dönemde loncaların denetiminin kaliteyi olumlu yönde etkilediği de kaydedilmesi gereken bir gerçektir.[8]

Osmanlı devri boyunca da, ilk dokumacılığın geliştiği Ege kıyılarındaki merkezlerden daha ileri bir seviyeye ulaşan Denizli, devletin kuruluş ve yükselme dönemlerinde, pamuklu bez ve kumaşları ile Ege ve Akdeniz limanlarından bazı Akdeniz ülkelerine yapılan ihracata katkıda bulunmuştur.[9]

Denizli'nin pamuklu dokumaları gerek Selçuklu ve Beylikler gerekse Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında oldukça gözde ürünlerdi. Mehmed

Denizli bugün de önemli tekstil merkezlerinden biri.

Solda: El tezgâhı dokumalarla bir üretici, 1980'ler.

Sağda: Günümüzün modern fabrikalarından Denizli Basma ve Boya Sanayii AŞ'nin (DEBA) baskı ünitesi.

Buldan'da 19. yüzyılın izlerini taşıyan bir sokak.

Denizli kadısının, Manisa, Tire ve çevresindeki kazalarda üretilen bazı kumaşlardan alınan vergilerin yeniden düzenlendiğini Denizli halkına duyurmak için 1792 yılındaki ilamı.
Denizli Şeriye Sicilleri, 671/112.

Neşri *Kitab-ı Cihannüma* adlı eserinde, Yıldırım Bayezid'e kızını vermek isteyen Germiyanoğlu'nun, İshak Fakih adlı bir elçi aracılığıyla gönderdiği hediyeler arasında yer alan "Tonuzlu'nun alemli ak bezleri"nin altın ve gümüşten daha değerli tutulduğunu belirtmektedir.[10]

14. yüzyılda Denizli'de üretilen tekstil ürünlerinin en ünlülerinden birinin de, kadınların başlarına örttükleri bir tür peçe olan "eyazi" olduğu anlaşılmaktadır. Bu dokumaların üretildiği eyazihanenin hassa ayrılmış olan yıllık geliri 1700 akçe olarak kaydedilmektedir.[11]

1640 tarihli bir narh defterindeki bazı kayıtlardan, Denizli'nin, o tarihlerde daha çok astar olarak kullanılan bir tür bez olarak bilinen "beyaz bogası"sının İstanbul'daki satış fiyatı saptanabilmektedir. Bu kayıtlara göre, "boyu 8 zıra, eni 1 zıra 2 rub" olan Denizli Bogası'sının zıraının 25 akçe olduğu öğrenilmektedir.[12]

1671'lerde Denizli'yi ziyaret eden Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinde de şu bilgilere rastlıyoruz:[13]

> Ve memduhatından pembesi ve pembe ipliği ve beyaz ve rakik ve nazif sadelik bezi Acem bezlerinden latif olur. Nice bin yük bezi Rum vilayetine müstevli olur. Başka bezirgânları vardır ve cem'i halkının kör kısbeleri beyaz bezdir.

Evliya Çelebi, Denizli'de tekstil sanayisinin oldukça önemli yer tuttuğunu bunun, Denizli halkının en önemli geçim kaynakları arasında bulunduğunu böylece kaydederken çarşıdaki Bedesten'in (Bezzazistan) bu ürünlerin toplanıp satıldığı bir merkez olduğunu da belirtmektedir.[14]

Buraya kadar 18. yüzyıla değin Denizli'deki tekstil sanayiinin nasıl bir aşama geçirdiğini kısaca belirtmeye çalıştık. Görülmektedir ki, bu geleneksel uğraş, çağlar boyunca yörede önemini korumuştur. Acaba karanlık bir dönem olarak bilinen 18. yüzyıl içerisinde Denizli'de tekstil sanayii aynı derecede önemli bir iş kolu olarak varlığını sürdürmekte midir? Yoksa o eski parlak çağların ardından bir gerileme sürecine mi girmiştir?

Konuyla ilgili derli toplu bir çalışmanın şimdiye değin yapılmamış olması, bu sorulara kesin bir cevap vermemizi güçleştirmektedir. Bizim, şer'iye sicillerine ve Denizli'ye ait kısıtlı literatüre bağlı kalan incelememizin yeterli olmamakla birlikte, sınırlı da olsa bazı noktaları aydınlatacağı düşüncesindeyiz.

18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin girdiği büyük ekonomik buhran 1770-1810 arasında kendisini iyiden iyiye hissettirmeye başlamıştır. Osmanlı ekonomik sistemi bu yüzden ihracat üzerindeki kontrol ve kısıtlamalarını artan bir şekilde sürdürmüştür. Ama fiyat mekanizması, bu malların üretimini etkilemekten geri kalmamıştır. Pamuk, iplik, ipek, boya maddeleri ve zeytinyağı gibi sınai hammadde üretiminde yüzyıl boyunca büyük artış olmuştur. Sınai hammadde üretimi ile birlikte, aynı oranda olmasa da, kırsal sanayide de bazı kıpırdanmalar görülmüşse de artan vergilerden kaçmak isteyen üretici kırsal bölgelere doğru yönelmiştir. Ancak devletin tutumu son derece sert olmuş, bu yeni eğilime öngörülen cezalar %200 ağırlaştırılmıştır. Birçok hallerde malların müsaderesi, iş yerinin yıkılması, çalışanların kürek cezasına çarptırılması gibi son derece ağır yaptırımlar konulmuştur.[15]

Bu konuda verilen bu sert emirlerde kasaba ve köylerin, mahalli ihtiyaçları karşılamaya yönelik üretimine, provizyonizme uygun olarak, hiçbir şekilde müdahale edilmemesi açıkça ve ısrarla belirtilmekteydi.

1792 yılında gönderilen bir Âli'den anladığımız kadarıyla, Manisa, Tire ve çevresindeki kazalarda üretilen bazı kumaşlardan alınan vergiler yeniden düzenlenerek, "Şurut-ı Nizam-ı Cedid"e uyulması istenmektedir.[16] Denizli'yi de ilgilendirdiği için kadı, durumu bir ilâmla halka duyurmuştur. İlâm şöyledir:

> Defter oldur ki, bu defa müceddeden tanzim ile canib-i mirîden şah-ı sultan-ı Aliyye-i âlişan hazretlerinin Kethüday-ı âlicenabları Hacegan-ı Divan-ı Hümayundan saadetlü İbrahim Efendi uhde-i itizamına ihale buyurulan memleket-i mahruse pembe ve rüşne mukataası Magnisa ve Tire kazalarında imal olunan Pembe alacası için nesvan ve sıbyanın bazar içinde destgah ashabına birer ve ikişer vukıyye füruht edegeldikleri rüşne-i pembeden mal-ı mirinin cem ve tahsilinde kemal-i asret derkar ve ber vechte husul-ü pazir olmayacağı yedigar olmaktan naşi rüsumat-ı miriyenin destgah ashabı tarafından şurut-u Nizam-ı Cedid mücebince cem ve tahsil olunmak bahındasadır buyurulan emr-i Alişan mantuku üzere ba'marifet-i şer ve kethüday-ı sultanı müşarünileyh tarafından iş bu ikiyüz yedi senesi rebiülahırı uhdesinden zabt eylemek üzere tayin ve tahsis olunan Penbe Emini Hacı Ömer Efendi kulları ve cümle marifetiyle fi'mabaad Magnisa ve Tire Kazaları misüllü mukataay-ı Denizli muhtevi olduğu Nefs-i Denizli ve Gököyük ve Ezine ve Ciharşamba kazaları pazar içinde Füruht üzere necs ve imal olunan rüşne-i Penbeden resmi miri mütalebe olunmamak üzere nesc ve imal olunan Bogası ve tonluk bez ve astar ve peştemal ve yasdık yüzünden rüsumat-ı miriyelerini ber

mantık-u emr-i Âlişan destgah ashabı tarafından canib-i emin-i mümaileyh Hacı Ömer Efendi tarafına eda ve teslime müteaahit olmalarıyla bu ay-ı senede Emin-i mümaileyhe ita olunan defterdir ki, ber vech-i âti zikr olunur.

Penbe Bogasıdan
2 akçe
Penbe Tonluktan
2 akçe
Penbe Bezden
2 akçe
Penbe Astardan
2 akçe
Penbe Peştemalden
1 akçe
Penbe Yastık Yüzünden
1 akçe

18 Aralık 1792 tarihli bu belge bize, o tarihlerde Anadolu'daki penbe üretim merkezlerini göstermesi bakımından ayrıca önem taşımaktadır. Anlaşılıyor ki, Tire ve Manisa ile birlikte Denizli, 18. yüzyılın sonlarında yalnızca yöresel ihtiyaçlara değil, İzmir ve Siroz üzerinden ihraç ettiği bu ürünleriyle diğer şehirlerin taleplerine de cevap verebilmektedir.[17] Ancak, daha önce fiyat hareketlerini irdelerken yaptığımız tahminde, dışarıdan talep olmaması yüzünden bogasının fiyatının fazlaca artmadığını düşünmüştük. Bu durumda geriye tek ihtimal kalmaktadır ki, o da Avrupa kaynaklı kumaşların Osmanlı pazarında daha çok tutulur hale gelmiş olmasıdır. Bunu İstanbul, İzmir, Kahire gibi büyük Osmanlı şehirlerinde görebilmek olasıdır. Ancak durum Anadolu'da da böyle midir? Yani Avrupa kaynaklı tekstil ürünleri orta büyüklükte veya küçük sayılabilecek taşra şehirlerine kadar girebilmiş midir? Bu soruya Denizli Şer'iye Sicilleri'nde rastladığımız Sakızlı bir Rum tüccarın terekesindeki mallara bakarak bir ölçüde cevap verebileceğimiz düşüncesindeyiz. Yorgi adlı bu tüccar ticaret için geldiği Denizli'de Sürüoğlu Hanı'nda 1779 tarihinde ölmüştür. Terekesinde ise İngiliz, Fransız ve Hollanda malı tekstil ürünlerinin fazlalığı dikkati çekmektedir.[18]

Bu dönemde tekstille ilgili iş alet ve makineleri, esnafın kolayca satın alabileceği kadar ucuzdu. Esnafın gelir düzeyine göre pahalı sayılan bina ve sabit tesislerin çoğu devlete veya vakıflara aitti.[19] Örneğin 1779'da bir dokuma tezgâhı 5 guruşa satılıyordu.[20] Bu tezgâhlar Karcı Köyünde ceviz ağacından üretiliyordu. Kumaşların satıldığı Bedesten (Bezzazistan) ise, Gedik Ahmet Paşa vakfına aitti. Kira bedelleri çok yükseklere çıkmıyordu. Tüm bunlar üretimi olumlu yönde etkileyen faktörlerdir.

Bununla birlikte, yabancı kaynaklı tekstil ürünlerinin Osmanlı pazarına girişi el tezgâhlarında üretilen ve gerek kalite gerekse çeşit bakımından bu mallarla rekabet edemeyen yerli dokumaların eskisi kadar rağbet bulmamasına neden olmuştur. Denizli gibi dokumacılıkta söz sahibi bir Anadolu kentinde bile Hollanda, İngiliz ve Fransız tekstil ürünlerinin alıcı buluyor olması bir ölçüde bize, halkın zevklerindeki değişmeyi de yansıtmaktadır.

Dokumacılıkla ilgilenen ve bu işin ticaretini yapanlar içinde Denizli'nin belirli mahallelerinde oturan gayrimüslimler de bulunmaktaydı. Şehrin, Acem Mahallesi denilen bölümünde bir Ermeni topluluğunun yaşadığı, bunların dokumacılık ve boyacılık gibi işlerle uğraştıkları anlaşılmaktadır. İran'dan göçen Ermenilerin yerleştiği bu bölge Zımmıyan Mahallesi olarak da anılmaktadır.

Kayalık, Değirmenönü ve Fesligan Mahallelerinde oturan müslüman halk arasında da dokumacılık yapanlar bulunmaktadır.[21] Bununla birlikte bu işle ilgilenenler daha çok köylerde ikamet eden ve ikincil bir gelir kapısı olarak yapanlar olmalıdır. Kırsal alanda, özellikle tarımın yeterince gelir getirmediği köylerde el dokumacılığının daha yaygın olduğu bilinmektedir.[22] Dokumacılıkla geçinen Karcı, Manastır, Saruhan, Çakmak ve Güvençlik köyleri bu özelliklerini günümüze değin sürdürmüşlerdir.[23]

Sakızlı Rum tüccar Yorgi'nin terekesinde tekstil ürünleri ve fiyatları.
Denizli Şeriye Sicilleri, 670/26.

1. Emre Dölen, *Tekstil Tarihi*, s. 1, 2, 3, İstanbul 1992
2. age, s. 3.
3. age, s. 3.
4. M. Gönül, "Eski Dokumacılık Buluntuları ve Memleketimizde Bu Sanatın Gelişmesi", *Mensucat Meslek Dergisi*; (9) s. 931-932 (1966).
5. Hasan Malay, "Antik Devirde Denizli Yöresinde Ekonomik Durum", *Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu (27-30 Eylül 1988) Bildirileri*, Denizli, 1988, s. 295-298.
6. age, s. 318.
7. age, s. 318.
8. Dölen, age, s. 3-4.
9. Tarhan Toker, "Tarihte Denizli Dokumacılığı", *İnanç*, sayı: 82-89, 30 Haziran 1944, s. 8.
10. Mehmed Neşrî, *Kitab-ı Cihannüma I* (yay. Faik Reşit Unat. - M. Altay Köymen), Ankara, 1987, s. 205.
11. Turan Gökçe, "XVI ve XVII. Yüzyıllarda Lazıkıyye (Denizli) Kazası", (yayınlanmamış doktora tezi), İzmir, 1994, s. 181.
12. M. S. Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 tarihli Narh Defteri*, İstanbul, 1983, s. 131.
13. Evliya Çelebi, *Seyahatname*, IX, İstanbul, 1934, s. 194.
14. *Seyahatname*, IX., s. 194-195.
15. Mehmet Genç, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayii", *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, sayı: 2 (Eylül 1991), s. 105/106.
16. *Denizli Şer'iye Sicilleri* (D.Ş.S): 672/111.
17. D.Ş.S. 672/111.
18. D.Ş.S. 670/26.
19. Mehmet Genç, *age*, s. 107.
20. D.Ş.S. 670/26.
21. D.Ş.S. 673/183, 670/26, 672/45, 672/119.
22. Haluk Cillov, *Denizli El Dokumacılığı Sanayii*, İstanbul, 1940, s. 30.
23. *age*, s. 33.

Tarihi Okumak Tarihçiyi Okumaktır

Dr. OKTAY GÖKDEMİR
Mersin Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü

"Nasıl haşhaş eroin müptelalığının hammaddesi ise tarih de milliyetçi, etnik ya da fundamentalist ideolojilerin hammaddesidir. Geçmiş, bu ideolojilerin asli öğelerinden birisi, belki de asli öğesidir. Eğer amaca uygun bir geçmiş yoksa her zaman yeniden icat edilebilir."

Eric Hobsbawm, *Tarih Üzerine*, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 1999, s. 9.

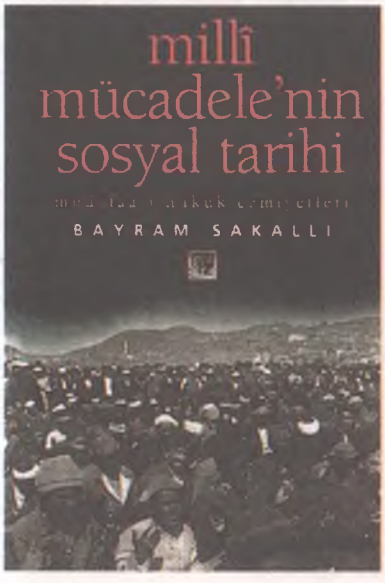

Bayram Sakallı, *Millî Mücadele'nin Sosyal Tarihi, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri*, İz Yay., İstanbul, 1997, 432 s.

Jane Austen'ın *Northanger Abbey* romanında, roman kahramanlarından Catherine Morland tarih hakkında bir yerde şöyle der: "...Tarihin böylesine can sıkıcı olması tuhafıma gidiyor, çünkü çoğu uydurulmuş olmalı."[1] Tarih, eğer bir kurma eylemi ise, ve bu kurma eylemi de onu anlatanın hikâyesinden oluşuyor ise son tahlilde o; tarihçinin yazdıklarından başka bir şey değildir. Her hikâye gibi tarih de onu yazan insanın kimliğine ve ideolojik yönelimlerine göre belirlenir. Bütün bunlara bir de tarihçinin kurgusunu oluştururken geçmiş zaman diliminde kullandığı malzemenin yani "belge"nin öznelliğini işin içine katacak olursak, karşımıza geçmişte yaşanmış bir olayla ilgili olarak değişik anlatı biçimleri ve yorumlar çıkmaktadır. Bu anlatılardan ve yorumlardan hangisinin gerçek tarihi yansıttığı ise, onu yazan tarihçinin değer yargılarıyla onu okuyanların değer yargıları ve düşünceleri çakıştığı ve birleştiği ölçüde ortaya çıkmaktadır. Onun için tarih; "...Kimilerine göre dönülmek istenen sığınak, bazılarına göre uzaklaştırılması gereken eskimiş süreç, kimi yaşlılara göre her zaman ders alınacak kaynak, bazı gençlere göre gereksiz bilgi yığını, ilerlemeyi durduran köstek, öğrencilerin bir bölümüne sıkıcı, dayanılmaz saatler yaşatan çekilmez bir ders, bir bölümüne de ideoloji aşılayan tılsım"[2] olarak algılanmaktadır.

Tarihçi aslında içinde yaşadığı tarihin bir parçasıdır. Onun şimdiki zaman diliminde bulunduğu nokta geçmişe hangi açıdan baktığını belirler. Bu çerçevede "tarih çok değişik amaçlarla yazılabilir. Geçmişi yüceltmek için, geçmişi korumak için, hatta geçmişi unutmak için bile yazılabilir."[3] Böylesi bir bakış açısı bizi bir tarihsel anlatının içindeki olaylardan çok, onu yazanla ilgilenmeye götürecektir. Anlatıyı yapan kim ise; bugünün değerleriyle bir kimlik oluşturduğu için onun ele aldığı konu 'geçmiş'e dairdir ama bugüne ait bir söylemsel etkinliktir. Gerçekten de "Adına tarih dediğimiz yazılı malzemenin içinde biz görünürde geçmişi, ama satır aralarında daha doğrusu fısıltı halinde 'bugün'ü bulmaktayız. Tarih üretmek için geçmişe bakıp, onu okumaya çalışanlar, yaşamakta oldukları bugün tarafından koşullandırılmaktalar. Değerler, ideolojik bakış açıları, epistemolojik önkabuller ve bugünün teknik kavram ve kategorileri burada devreye girmektedir. Bir başka deyişle tarih, içerisinde yazıldığı dönemin yani bugünün kavramsal materyali ile yazılmaktadır. Tarihi okumadan önce, tarihçinin kim olduğunu öğrenme, yani tarihçiden metne doğru bir yol izlemek"[4] gerekmektedir. Tarih bugüne ilişkin söylemlere geçmişten bir evveliyat ve selef ararken,[5] "her yeni kuşak kendi ilgi ve kaygısı doğrultusunda ve gücünün elverdiği kadarıyla geçmişi yeniden incelemektedir."[6] John Dewey'in de belirttiği gibi "tarih kendi oluşum sürecinden kaçamaz. Bu nedenle her zaman yeniden yazılacaktır. Yeni bir bugün doğduğunda geçmiş de artık başka-farklı bir bugünün geçmişi olur."[7]

"Tarihi okumak, tarihçiyi okumaktır" derken kastımız; tarih yazıcısının kimliğinin oluşturduğu metne sirayet ettiğini, özneden bağımsız bir nesne olamayacağına göre okuduğumuz tarihsel metindeki öznenin tarihçinin bizatihi kendisi olduğunu açıklama çabasıdır. Tarihin amacı, felsefesi ve yöntemi üzerine Türkçe'de son yıllarda pek çok araştırma dilimize kazandırılmıştır.[8]

Konuyu Türkiye özeline indirgediğimizde ise yukarıda belirtilen düşüncelerin Türk tarih yazıcılığına da yansımış oldu-

ğunu görmemiz mümkündür. Oktay Özel'in de belirttiği gibi "akademik bir disiplin olarak Türkiye'de tarihçilik en sorunlu alanlardan birisini oluşturmaktadır."[9] Türkiye'de tarihçilik bir iman ve inanç alanı olarak algılanır ve dolayısıyla ona aşkın bir kutsallık atfedilir. Kendi kültürel ve politik kimliğimizin bir parçası olarak gördüğümüz tarih, bu niteliği dolayısıyla kendi dünya görüşümüzü ispat etmede bir araç olarak kullanılır.[10] Gerçektende tarihçiliğin Türkiye'deki görünümü, değişik ideolojilerin kendi aralarındaki hesaplaşmalarının bir zemini niteliğindedir.[11] Bu çerçevede resmi tarih ve gayr-i resmi tarih diye nitelendirilen okumaların hepsi; bir iktidar alanı yaratmaya yönelik çabalar olarak karşımıza çıkmaktadır. İdeolojik önkabullerle devletin sahiplendiği resmi tarih[12] yaklaşımının karşısına çıkarılan "sağ-sol, popüler ve akademik versiyonlarını sıklıkla gördüğümüz yani mevcut rejimle mücadelesini tarih aracılığıyla yapan alternatif tarih yazımları",[13] Süleyman Seyfi Öğün'ün de belirttiği gibi, "Kurulu tarihten kurtulmak ya da özgürleşmek amacını gütmektedir. Bu çabalarda özcülük çok yönlendirici bir güdü olarak karşımıza çıkmaktadır. En hakiki tarihin yazılması, en doğru tarihin deşifre edilmesi gibi iddialar bu özcülüğün göstergeleridir. Bu çabaların büyük bir çoğunluğunun yeni metafizik metinler yaratmaktan öteye gitmediğini, tarihin iktidar tesis etmede politik bir sorunsal olarak kavramlaştırıldığı arenada yapılan alternatif bir tarihçiliğin, karşı çıktığı tarihçilikten farklı bir tarih bilinci inşa' edebileceğini beklememek gerekir."[14]

Böylesine uzun ve tarih felsefesinin alanına giren bir girişi, Bayram Sakallı'nın Hacettepe Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde hazırladığı doktora tezi olan ve 1997 yılında İz Yayıncılık tarafından *Milli Mücadele'nin Sosyal Tarihi, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri* adıyla basılan kitap[15] vesilesiyle yaptım. Zira Sakallı'nın kitabı yukarıda açınlamaya çabaladığım teorik çerçeveye tamı tamına uyan okumalarla dolu.[16] Yazar kendi yönteminin en objektif yöntem olduğunu söylemekle işe başlıyor. "...Biz burada şu veya bu görüşün doğruluğunu ispat etmek veya yanlış olduğunu belirtmek gibi bir gayretimizin olmadığını vurgulayarak çeşitli bilgi ve belgeleri tarih metodolojisi çerçevesinde değerlendireceğiz. Ve hakikatler ne ise onların ortaya konmasına, böylece araştırma konumuzun gerçek ve sağlam temellere dayandırılmasına çalışacağız."[17]

Bir Kuva-yı Milliye grubu: Erzurumlu Kara Fatma ve silah arkadaşları Batı Cephesinde.

Böyle diyerek "ilmi" ve "objektif" tarihçilik yaptığını açıklayan yazarımız; kitap boyunca aslında İslamcı bir perspektiften olayları ve olguları açıklama gayreti içine girmiş. İslamcı söylemin Ulusal Kurtuluş Savaşı'na ve Mustafa Kemal'in bu savaş içerisindeki rolüne karşı oluşturduğu hakim hegemonik, siyasal ve sosyo-kültürel kodlar, yazar tarafından bir önkabul ile benimsenmiş; işin tuhafı bütün bunlar da yine yazar tarafmdan dile getirilen ilmilik ve objektiflik adına yapılmıştır. Bizim gibi ortalama ve sıradan okuyucular *Milli Mücadele'nin Sosyal Tarihi* gibi hayli iddialı bir adla yayınlanan kitapta, en azından 1920 Türkiye'sinin sosyal ve sınıfsal yapısına ilişkin derin analizler bulabileceklerini umarken, Sakallı; kitabında bir başka olguyu kanıtlama telaşı içerisine düşmüştür. Tarihin itici gücü olarak sadece "kutsal" alanı gören yazar; Kurtuluş Savaşı'nın da ulema ve din adamlarının desteğiyle kazanıldığını ve bu "manevi" cephenin savaşın temel rengini oluşturduğunu söylüyor. Yazarımıza göre, halka yabancılaşmış asker-sivil bürokratların ve aydınların karşısında bu "manevi cephe" halkı harekete geçirmiştir. Hemen belirtelim ki bizim Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda oluşturulan toplumsal ittifak içerisinde yer alan din adamları ve ulemanın oynadığı rollere karşı bir itirazımız yoktur. Ancak diğer, belirleyici temel etkenleri dışarıda bırakarak olayların sadece din perspektifinden değerlendirilmesi temel itiraz noktamızdır. Yazar, İslamiyet gibi siyaset yapma pratiğinin çok güçlü olduğu bir inanç sisteminin en azından Dört Halife döneminden bu yana siyasal iktidarlarla bir eklemlenme sürecinde olduğunu görmezden geliyor. Düşüncemize göre

Kurtuluş Savaşı; emperyalistlere karşı siyasal bağımsızlığı içerdiği kadar, aynı zamanda egemenliği kullanma yönünde bir iç iktidar mücadelesini de içermektedir. Bu süreçte din ve din adamları yani ulema hem monarşi taraftarlarınca hem de ulusalcılar tarafından kullanılmıştır. Börekçizade Rıfat ve Dürrizade buna verilebilecek en güzel örnekleri teşkil etmektedir. Aynı inanç sisteminden iki insan, yine aynı inanç sisteminin söylemini kullanarak yanında yer almış oldukları güçlere meşruluk kazandırma uğraşı içine girmişlerdir.

Bayram Sakallı, bu konuyu daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi bir "doktora" tezi olarak hazırlamış. Kitap, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin ülke bazında tek tek ele alındığı "Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nde Genel Durum"u yansıtan Üçüncü Bölüm dışında (s. 149-276) şu tezleri ileri sürüyor: Mustafa Kemal'in İngilizlere sempati ile baktığını "göz ardı" etmemeli imişiz. Yazar, niçin göz ardı etmememiz gerektiğini de uzun bir alıntıyla Ömer Kürkçüoğlu'nun bir eserinden[18] mülhem olarak aktarıyor. Buna göre Mustafa Kemal, "...İngiltere'nin hayati çıkarlarının nerelerde olduğunu bilerek onların bu çıkarlarına dokunmadı. Arap ülkeleri üzerinde hak iddia etmedi. Milli Misakı sınırlı tutmaya çalıştı. İslam etkenini de bir amaç değil sınırlı bir araç olarak kullandı. Sarayın doğululuğunun yanında; Mustafa Kemal'in batılılığı İngiltere ile Mustafa Kemal arasında baştan itibaren farkedilmemiş bir yakınlık nedeni ortaya çıkarmaktadır."[19] Sakallı, burada da ideolojik önkabullerinin etkisiyle kendisinin iddia ettiği ilmilik ve objektifliğin dışına çıkmış görünüyor. İngiliz belgelerinde adı "âsi general"e çıkmış bir Mustafa Kemal, yazarımızın merceğinde İngiltere'ye saygı duyan bir Mustafa Kemal'e dönüşebiliyor ve bizden de yine kendisinin saptadığı bu gerçeği gözardı etmememizi istiyor.

Kitap'ta sıralanan tezler, -ki bunların hepsi daha önce Kadir Mısırlıoğlu, Hasan Hüseyin Ceylan, Mevlanzade Rıfat, Necip Fazıl Kısakürek, Rıza Tevfik Bölükbaşı, Tarık Mümtaz Göztepe gibi yazarlar tarafından yine aynı ideolojik önkabullerle dile getirilmişti- şöyle özetlenebilir. Vahideddin, Milli Mücadele'ye destek vermiştir. Mustafa Kemal'i Anadolu'ya yüklü bir parayla vatanı kurtarması için Vahideddin göndermiştir. Hatta kendisine, yine yazara göre "muhteva itibarıyla da zamanın şartlarına göre gizli"[20] bir Hatt-ı Hümayun verilerek vatanı kurtarması istenmiştir. Yazarın sözünü ettiği ve ilk kez Mevlânzade Rıfat'ın değindiği,[21] ama yazar da dahil aslını ve orijinalini kimsenin görmediği, Hatt-ı Hümayun'un içeriğine baktığımızda bu tür savların geçersizliği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Verilmiş olduğu söylenen Hatt-ı Hümayun metni şöyledir:[22]

> Yaveran-ı Şehr-i yarimden Erkan-ı Harbiye Mirlivası Mustafa Kemal Paşaya, Harb-i Umumi'nin Müttefikler hesabına ziyaı üzerine tahassül eden vaziyet-i siyasiye, ecdad-ı izamım mülkünü ve makam-ı hilafet ve saltanatı müşkül ve tehlikeli sahaya sürüklediğinden hükümet-i seniyyemin kararı vechile tayin olunduğunuz mıntıkada asayişi temin ve arzu-yı şahaneme mugayir ahvalin hudusunu men ile cümleten def-i saile bezl-cehd ve gayret eder, milletin masuniyetini teyit ve mülkümün iyad-ı mütearrızinden tahlisi için yek vücut hareket edilmesini selâm-ı şahanemle asakir, memurin ve ahaliye tebliğini irade ettim.

Tarih Bölümü 1. sınıf öğrencilerinin bile kolaylıkla anlayacağı bir Osmanlıca bilgisiyle bu Hatt-ı Hümayunda Mustafa Kemal'den istenenin vatanı kurtarmak değil, "hükümet-i seniyyemin kararı vechile tayin olunduğunuz mıntıkada asayişi temin" cümlesini aynen çevirdiğimizde "hükümetimin kararı gereğince atandığınız bölgede asayişi sağlamak" anlamı çıkmaktadır. 9. Ordu Müfettişliği görevinin kapsama alanı bütün Türkiye mi ki yazarımız böyle bir sonuç çıkarıyor ve hatta ekliyor "bu vesikanın aslının ve orijinalinin görülmemiş olmasına rağmen, mevcut belge ve bilgiler objektif olarak değerlendirildiği vakit böyle bir Hatt-ı Hümayun'un verilmediğini söylemek adeta imkânsızlaşır."[23]

Milli Mücadele'nin Sosyal Tarihi kitabının yazarının bu ve benzeri savlarının daha önceden İslamcı düşünüşün etkisi altında kalan yazarlar tarafından dile getirildiğini[24] ve bütün bu iddialara da Turgut Özakman tarafından ayrıntılı bir şekilde yanıt verildiğini bilmekteyiz.[25] Onun için burada yazarın iddialarının ayrıntılarına girip onları yanıtlamak, Özakman'ı tekrarlamak olacaktır. Bizim önerimiz, yazarın Özakman'ın kitabını dikkatlice okuması olacaktır. Yeri gelmişken Özakman o kitabında haklı olarak bu tür iddialara karşı konuyla ilgili resmi kurumların sessizliğinden dem vurmakta ve şöyle demektedir: "Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurulu, Türk Tarih Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Milli Eğitim Bakanlığı, Üniversiteler gittikçe yayılıp genişleyen bu tür iddiaları yalanlamak ve doğruyu açıklamak için kıllarını bile kıpırdatmıyorlar. Trilyonlarca liraya varan ne görkemli bir suskunluk."[26] Buna karşılık sorumuz şu olacaktır. Bu tür iddialar o resmi kurumlarda hazırlanan "ilmi" ve "objektif" doktora tezlerinde dile getiriliyorsa ve bu tezler kabul ediliyorsa o zaman ne yapacağız? İlmi ve objektif tarihçilik yaptığını savlayan yazarımız Nihal Atsız'dan mülhem olarak son noktayı şu şekilde ortaya koyuyor. "Hataları ne olursa olsun Sultan Vahdettin bir hain değildir ve olamaz da. Çünkü o bir Osmanoğlu'dur."[27] Hemen belirtmemiz gerekir ki, bu satırların yazarının Vahideddin'in hain olduğu gibi bir iddiası kesinlikle yoktur. Ama iddiam şudur. Bu tür alıntılarla ve cümlelerle kurgusunu oluşturan bir tarihçinin ilmi ve objektif olduğunu iddia etmeye hakkı yoktur.

Ben, gerçeğin ve nesnelliğin özellikle toplumbilimlerinde göreceli olduğunu düşünüyorum. Ama Bayram Sakallı kitap boyunca bütün kurgusuyla ve bu cümleleriyle objektif olduğunu düşünüyor.

Yazar, araştırmasının adını *Milli Mücadele'nin Sosyal Tarihi* olarak koymuş ama aynı adla yayınlanan ve bu alanda şimdiye kadar dilimizde yazılmış önemli bir çalışma olduğunu düşündüğümüz Doğu Ergil'in kitabına[28] ne metin içinde ne de yararlanılan kaynaklar bölümünde değinme gereği duymuştur. Objektif yöntem, acaba Kadir Mısırlıoğlu'nun yazmış olduğu bütün kitapları tarayıp, üstelik yazarın ele aldığı konu ile ilgili aynı başlığı taşıyan bir araştırmayı görmezden gelmeyi mi gerektiriyor? Sakallı, yine aynı şekilde kitabının Dördüncü bölümünde "Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinde Sosyal Yapı" başlığı altında cemiyetlerin yapılarını incelerken özellikle Batı Anadolu'daki sivil direnişin yapısal sorunlarına ilginç açılımlar getiren Tekeli-İlkin ikilisinin çalışmalarını[29] da ne hikmetse görmezden gelmiş.

Kitabın tümünü okuduğumuzda yazarın kullandığı Türkçeyi anlamakta zorlandığımızı ifade etmemiz gerekir. Sayfalarca süren uzun alıntılar, kurulan uzun cümleler, metin içerisine aynen yapılan alıntılarla yazarın cümlelerinin birbirine karışması, Osmanlıca okuma hataları ve yazım yanlışları gibi yöntembilimsel eksiklikler hemen göze çarpıyor. İşte size bu yöntembilimsel eksikliğe ilişkin bir örnek; biz bu paragrafta dile getirilen düşüncelerin hangisinin Erik J. Zürcher'e, hangisinin yazara ait olduğunu anlamakta çok zorlandık. İlginç olduğu için buraya aynen aktarıyorum:[30]

> Öte yandan yabancı bir araştırıcı, Mustafa Kemal Paşa'nın "resmi olarak yazdıklarının tümü, söylevleri, tamimleri, telgraf ve beyannameleri" ile belli başlı bazı "otobiyografik malzemeye dayanan bir tarih geleneği oluştuğunu" ileri sürerek kaynaklarının sınırlandırıldığı, aynı şeylerin tekrarlandığı verimsiz bir resmi tarih anlayışının ortaya çıktığını, böylece "Ortodoks Kemalist versiyonu" adı verilen bir resmi statü haline geldiğini iddia etmektedir. Ki bu tür mevcut biyografik yapıtlara bakarsak, hepsinin bir tek kaynağa dayandığını görürüz. Mustafa Kemal'in kendisi" demektedir.

Bu tür bir alıntıyı ya da paragrafı değil bir doktora tezinde, tarih birinci sınıfta gördüğümüz Tarih Metodolojisi dersinde yapsa idik, hepimiz sınıfta kalırdık. Bayram Sakallı'nın kitabını okudukları sonra üniversitelerde Türk Dili derslerinin niçin zorunlu hale getirildiğini şimdi daha iyi anlıyoruz.

Richard Shenkman, *İnsanlık Tarihinde Büyük Yalanlar* kitabının bir yerinde tarihçiler hakkında bir anonim sözde şu yargının yapıldığını söylüyor. "Tarihçilerin üç sınıfa girdikleri söylenir. Yalan söyleyenler. Yanılanlar. Bilmeyenler."[31] Bayram Sakallı hangi gruba giriyor, doğrusu çok merak ediyorum.

1. Edward Hallet Carr, *Tarih Nedir*, Çev.: Misket Gizem Gürtürk, İletişim Yay., İstanbul, 1991, s. 7.
2. Salih Özbaran, *Tarih ve Öğretimi*, Cem Yay., İstanbul, 1992, s. 13.
3. İlhan Tekeli, *Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek*, Dost Yay., Ankara, 1998, s. 74.
4. Tayfun Atay, "Çözümlenmemiş Bir Tarih Sorunu: Şeyh Bedrettin", *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek, Sempozyum Bildirileri*, Metis Yay., İstanbul, 1998, s. 174
5. K. Jenkins, *Tarihi Yeniden Düşünmek*, Çev. B.S. Şener, Dost Yay., Ankara, 1997, s. 30
6. Salih Özbaran, *Tarih, Tarihçi ve Toplum*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1997, s. 128.
7. John Dewey, "Historical Judgements (1938)", *The Philosopy of History in Our Time* içinde, Der. H. Meyer Hoff, New York. 1959, s. 172'den aktaran Tayfun Atay, a.g.m., s. 175.
8. Dilimizde tarih felsefesi ile ilgili çalışmalar son dönemde oldukça yoğun bir biçimde artmıştır. Hiç kuşkusuz bu çalışmalar bizim gibi klasik tarih eğitiminden geçmiş genç kuşak tarihçiler için anlam dünyalarımızı zenginleştirecek öğelerle doludur.
9. Oktay Özel, "Bir Tarih Okuma ve Yazma Pratiği Olarak Osmanlı Tarihçiliği", *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek*, s. 148.
10. Gökhan Çetinsaya, "'Abdülhamid'i Anlamak', 19. Yüzyıl Tarihçiliğine Bir Bakış", *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek*, s. 140.
11. Bu konu ile ilgili olarak verilebilecek en güzel örnek Şeyh Bedrettin üzerine yapılan farklı anakronik benzetmelerdir. Bkz. Tayfun Atay, *agm*, s. 161-179.
12. İdeolojik önkabullerin özellikle resmi tarih yazımına ve ders kitaplarına nasıl yansıdığı ile ilgili ilginç bir çalışma için bkz. Etienne Copeaux, *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezi'nden Türk İslam Sentezine*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1998; yine 1980'li yıllardan sonra resmi tarih yaklaşımına damgasını vuran Türk-İslam Sentezi ve eleştirisi için bkz. Halil İnalcık, "Türkiye Cumhuriyeti ve Osmanlı", *Doğu-Batı*, s. 5, (Kasım-Aralık-Ocak) 1998-9, s. 9-19.
13. Gökhan Çetinsaya, *agm*, s. 140.
14. Süleyman Seyfi Öğün, "Türk Politik Kültürünün Şekillenmesinde Tarihin Konumu", *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek*, s. 181.
15. Bayram Sakallı, *Millî Mücadele'nin Sosyal Tarihi, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri*, İz Yay., İstanbul, 1997.
16. Yazarın adı geçen kitabı Ahmet Bekmen tarafından "Temiz Milletin Mukaddes Savaşı" başlığıyla bir başka eleştirinin de konusu olmuştur. Bkz. *Virgül*, Aylık Kitap ve Eleştiri Dergisi, s. 12, Ekim 1998, s. 12-13.
17. Bayram Sakallı, *age*, s. 61-62.
18. Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara, 1978.
19. Bayram Sakallı, *age*, s. 39.
20. Bayram Sakallı, *age*, s. 72.
21. Mevlânzade Rıfat, *Türkiye İnkılabının İçyüzü*, Halep, 1929, II. Fasıl, s. 36.
22. Bayram Sakallı, *age*, s. 72.
23. Bayram Sakallı, *age*, s. 73.
24. Benzer iddialar için bkz. Hasan Hüseyin Ceylan, *Din-Devlet İlişkileri*, 3 cilt, Rehber Yay., İstanbul, 1993; Aynı yazar, *Büyük Oyun*, 2 cilt, Rehber Yay., İstanbul, 1995; Kadir Mısırlıoğlu, *Osmanoğullarının Dramı*, Sebil Yay., İstanbul, 1992; Mevlânzade Rıfat, *age*; Mustafa Müftüoğlu, *Yalan Söyleyen Tarih Utansın*, 10 cilt, Çile Yay., İstanbul, 1990; Necip Fazıl Kısakürek, *Vahidüddin*, Toker Yay., İstanbul, 1968; Nihal Atsız, *Türk Ülküsü*, İstanbul, 1958; Rıza Tevfik Bölükbaşı, *Biraz da Ben Konuşayım*, İletişim Yay., İstanbul, 1993; Tarık Mümtaz Göztepe, *Vahidettin Gurbet Cehenneminde*, Sebil Yay., İstanbul, 1968; Aynı yazar, *Vahidettin Mütareke Gayyasında*, Sebil Yay., İstanbul, 1969.

25-Turgut Özakman, *Vahidettin, M. Kemal ve Milli Mücadele, Yalanlar, Yanlışlar, Yutturmacalar*, Bilgi Yay., Ankara, 1998.

26. Turgut Özakman, *age*, s. 307.
27. Bayram Sakallı, *age*, s. 82.
28. Doğu Ergil, *Milli Mücadele'nin Sosyal Tarihi*, Turhan Kitapevi Yay., Ankara, 1981.
29. İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey*, T.T.K. Yay., Ankara, 1989.
30. Bayram Sakallı, *age*, s. 62.
31. Richard Shenkman, *İnsanlık Tarihinde Büyük Yalanlar*, Çev. Mehmet Harmancı, Milliyet Yay., İstanbul, 1996, s. 193.

NOT DEFTERİ

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi

Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nün yayımladığı *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*'nin 75. Yıl Özel Sayısı (c. 3, s. 8) çıktı. Dergide şu makaleler yer alıyor:

Ergün Aybars, "Türkiye'de Geleneksel Siyasal Yapılanmadan Yeni Model Arayışlarına"; Sabri Sürgevil, "İmparatorluktan Cumhuriyete Geçiş"; Nedim Yalansız, "1930'lar Türkiyesi'nde Demokrasi ve Kemalizm Tartışmaları"; Mehmet Emin Elmacı, "Cumhuriyet'in İlam'nın İlk Yıldönümü Kutlamaları"; Türkan Çetin, "İzmir'de Cumhuriyet Bayramı'nın 15. Yıldönümü Kutlama Törenleri"; Hasan Türker, "Basında 'Hanedan-ı Hilafet' Tartışmaları ve Hilafetin Kaldırılması"; Leyla Kırkpınar, "Cumhuriyet ve Kadın"; Günver Güneş, "Türk Devrimi ve İzmir Türk Ocağı"; Bahriye Acar, "İzmir Basınında Menemen Olayı"; Bilgin Çelik, "Cumhuriyet Döneminde Aydın Basını"; Tanju Demir, "Kurtuluş Savaşımızın Mektup Zarflarındaki Sesi: Anadolu (Ankara Hükümeti) Posta Pulları"; Şerife Yorulmaz, "Atatürk'ün 'Ulusal Kurtuluş Savaşı' Düşüncesi ve 'Nutukta' Çukurova"; M. Çanlı-Ü. Türkeş, "Datça (Reşadiye) Kuva-yı Milliyesi'nin Mali Kaynakları"; Zeki Arıkan, "Mahmut Esat Bozkurt"; Süleyman Ataseven, "Başvekil Rauf Orbay"; Hanife Kuru, "27 Mayıs 1960 İhtilal Dönemi; İktidar-Muhalefet İlişkileri"; Şengül Mete, "Trablusgarp Savaşı ve İtalya'nın Akdeniz'deki Faaliyetleri"; Sabri Sürgevil, "İtilaf Devletlerinin I. Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devletine Bakış Açılarına İlişkin Belgeler"; Mehmet Temel, "Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Yıllarında Türkiye'deki Bulaşıcı ve Zührevi Hastalıklara Karşı Alınan Önlemler"; Melih Tmal, "İzmir Mekteb-i İdadisi"; Mehmet Başaran, "Tire'de Bulunan Camiler, Temettuat Defterlerine Göre Görevliler ve Mal Varlıkları"; Bayram E. Ertürk, "Mustafa Çağatay Uluçay Bibliyografyası Denemesi."

Uluslararası Kongre: Osmanlı Mimarlığının 700 Yılı

TMMOB Mimarlar Odası Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun 700. yıldönümü vesilesiyle "Osmanlı Mimarlığının 700 Yılı - Uluslararası Bir Miras" konulu uluslararası bir kongre düzenliyor. İTÜ Taşkışla Kampüsü'nde 25-27 Kasım tarihlerinde gerçekleştirilecek olan kongre, Osmanlı kültürünün en güçlü alanı olan mimarlığın yayıldığı, etkilediği geniş coğrafyadaki mirası irdelemeyi, tartışmayı, bu alandaki bilimsel birikimi çoğaltmayı ve kültürlerarası barışa katkıda bulunmayı amaçlıyor.

Yurt içinden ve dışarıdan birçok tanınmış bilim insanının katılacağı kongrede 50 bildiri sunulacak. Mimarlar Odası 700. yılla ilgili olarak daha önce Bursa ve Edirne'de ulusal düzeyde iki kongre gerçekleştirmişti.

TOPLUMSAL TARİH

ABONE FORMU

6 aylık, yurtiçi: 6.000.000.-TL., yurtdışı: 35 US$
1 yıllık, yurtiçi: 12.000.000.-TL., yurtdışı: 70 US$
Cilt fiyatı, yurtiçi: 6.500.000.-TL., yurtdışı: 40 US$
(Abone ücretine cilt kapağı, dizin ve gönderi masrafı da dahildir.)

Adı soyadı:..... Aboneliğe başlangıç sayısı:.....
Adres:.....
.....
Posta kodu:..... Şehir:..... Tel:.....

☐ Yıllık ☐ Altı aylık abonelik bedelini
☐ Vakıflar Bankası Taksim Şubesi 2007499 no'lu hesaba yatırdım, makbuzun fotokopisi ektedir.
☐ 662907 no'lu posta çeki hesabına Tarih Vakfı adına yatırdım, fotokopisi ektedir.
☐ Nakit ödüyorum.
☐ Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz.
☐ Fiyat artışını bildirerek aboneliğimi kredi kartı hesabımdan otomatik olarak yenileyiniz.

☐ Visa Kredi Kartı No: |_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|
☐ Master-Euro Card Geçerlilik Tarihi: |_|_| |_|_|
☐ Diners Club Kart Sahibi: ..... İmza:.....

Tarih Vakfı Tüyap Kitap Fuarında Sizi Bekliyor

A Salonu (Alt Kat)
1. Sokak

Panel

Geçen Yüzyıl Dönümünde
Osmanlı Aydınlanması

7 Kasım 1999, Pazar
Saat: 14.30 - 16.30, A Salonu

Yöneten : Orhan Koloğlu
Katılanlar : Paul Dumont
Ekmeleddin İhsanoğlu
Christoph K. Neumann
İlber Ortaylı

YURT YAYINLARI 1999 KİTAPLARI

Bülent Gökay
Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923).

P. M. Holt
Haçlılar Çağı. 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakındoğu Tarihi.

T. Olsson, E. Özdalga, C. Raudvere (ed.)
Alevi Kimliği.

Engin Berber
Yeni Onbinlerin Gölgesinde Bir Sancak: İzmir (30 Ekim 1918-15 Mayıs 1919).

Theda Skocpol (ed.)
Bloch'tan Wallerstein'e Tarihsel Sosyolojide Görüşler ve Yöntemler.

Şevket Pamuk
Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi.

Carter Findley
Ahmed Midhat Efendi Avrupa'da.

Murat Çizakça
İslam Dünyasında ve Batıda İş Ortaklıkları Tarihi.

E. Özdalga, S. Persson (ed.)
Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası.

Halil Dural
Bize Derler Çakırca. 19. ve 20. Yüzyılda Ege'de Efeler.

D. Nicol
Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453).

E. Zachariadou (ed.)
Sol Kol. Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699).

Metin Heper
İsmet İnönü. Yeni Bir Yorum Denemesi.

Geza David
Osmanlı Macaristan'ında Toplum, Ekonomi ve Yönetim. 16. Yüzyılda Simontornya Sancağı.

Stanley Lane Poole
Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları, Can Yücel çevirisiyle.

Paul Thompson
Geçmişin Sesi. Sözlü Tarih.

Karen Barkey
Devlet ve Eşkıyalar. Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi.

Leyla Neyzi
İstanbul'da Hatırlamak ve Unutmak. Birey, Bellek ve Aidiyet.

Pinelopi Stathis (ed.)
19. Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler.

Christoph K. Neumann
Araç Tarih, Amaç Tanzimat. Tarih-i Cevdet'in Siyasi Anlamı.

Yazıcıoğlu Ahmed Bîcan
Dürr-i Meknun, Saklı İnciler.

YÖNETİM
EKONOMİK VE TOPLUMSAL
TARİH VAKFI

Tarih Vakfı, Yıldız Sarayı
Arabacılar Dairesi,
Barbaros Bulvarı 80700
Beşiktaş-İstanbul
Tel: (212) 227 37 33-34
Fax: (212) 227 37 32

Bir imparatorluğun çöküşünü gördük.

Güçlü bir Cumhuriyet'in doğuşuna ve yükselişine tanık olduk.

Türkiye'nin 136 yıldır yaşayan tek bankasıyız.

Tecrübenin değerini ona sahip olanlar bilir.

OSMANLI BANKASI

www.osmanli.com.tr

ISSN 1300-7025

TOPLUMSAL TARİH

ARALIK 1999 FİYATI: 1.250.000 TL (KDV DAHİL)

Salkım Hanımın Taneleri ve Aşkale'ye Gidenler-Gitmeyenler

Gayrimüslimlerin Askere Alınması

Mustafa Kemal ve Komintern

Matematikçi Kerim Bey'in Einstein'la Röportajı

Türk ve Japon Devrimlerinde Din ve Laiklik Politikaları

Kandıra'da Fotoğrafçılar

Sardes, Ödemiş, Birgi, Tire Gezi Notları

Ödemiş'te Serbest Fırka

Osmanlı'da "Aydınlanma"

Subayların Siyaset Yapmasını Engelleme Çabaları

Eski Yılbaşı Kartları

72

Geleceği
daha değerli
kılmak için...

Çok özel bir kredi kartı: ÇAĞDAŞKART!
ÇAĞDAŞKART kullananlar, gelecek kuşaklara daha iyi bir Türkiye bırakmak için çalışan Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği, Çekül Vakfı ve Tarih Vakfı'na katkıda bulunuyor.
ÇAĞDAŞ YAŞAMI DESTEKLEME DERNEĞİ
ÇEKÜL
TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI
MasterInfo (0212) 275 42 86 - www.mastercard.com.tr
ÇAĞDAŞKART'ı
...man bankalar:
AKBANK BANKEKSPRES EGSBANK GARANTİ INTERBANK KOCBANK OSMANLI BANKASI PAMUKBANK TEKSTİLBANK

EDİTÖRDEN

SUNUŞ

Sık sık dile getirilen bir tespit vardır: "Tarih tekerrürden ibarettir." Mehmet Akif, "Tarihi tekerrür diye tarif ediyorlar, ibret alınsaydı hiç tekerrür mü ederdi!" diyerek bu görüşe eleştirel bir açıdan katkıda bulunuyor. Şüphesiz ki tarihi sadece, kötü şeylerin bir daha tekrarlanmaması için ders alınacak olaylar toplamı olarak değerlendirmememiz gerekir. Tarihe ders çıkarma mantığıyla bakmanın en kötü sonucu ise, hangi dersleri çıkarmamız gerektiğine inanıyorsak tarihi öyle kurgulamaya çalışmamız oluyor. Ben dünü bilmemizin bugünümüzü anlamamıza yardımcı olduğunu ve yarını kurmaya çalışırken bize daha geniş bir perspektifle bakma yeteneği kazandırdığını düşünüyorum. Meslekten tarihçi olmayan bir kişi olarak tarihe ilgim de bu noktada başlamıştı.

Toplumsal Tarih'te sık sık bugün yaşadığımız olayların geçmişteki köklerine eğiliyoruz ya da geçmişte yaşanan benzer olayları aktarıyoruz. Bu sayımızda da ilk yazımız günümüzde oldukça çok tartışılan bir konuya, subayların siyasete karışmasına ilişkin. Dr. Bayram Bayraktar İkinci Meşrutiyet döneminde subayları siyasetten uzaklaştırmak için gösterilen çabaları ve bir kısım subayın ordudan çıkarılmasını inceliyor. Yine askerlikle ilgili bir yazımızı da Sinan Kuneralp kaleme almış. Hürriyet, uhuvvet (kardeşlik), musavat (eşitlik) ilkelerinin öne çıktığı Meşrutiyet döneminde, o zamana kadar askere alınmayıp bedel ödemek zorunda olan gayrimüslimlerin de askere alınması gündeme gelir. Erzurum mebusu Varteks Efendi'nin sözleri ilginçtir: "Hiçbir Osmanlının askerlik için para vermeye ve başkasının kanıyla yaşamaya hakkı yoktur." Bu sözler bedelli askerliğe ilişkin kanunun çıktığı günümüzde yeniden tartışılabilir. Ama bence çıkaracağımız "ders" herkesin askere gitmesi değil, herkesin kan dökme zorunluluğunun nasıl ortadan kaldırılması gerektiği konusunda kafa yormasıdır.

Tarih Vakfı, Milli Piyango İdaresi'nin desteğiyle geçtiğimiz yıl "Liseli Gençlerin Gözüyle Cumhuriyetimiz" konulu bir yerel tarih yarışması düzenlemişti. Liseli gençleri yarışma hakkında bilgilendirmek ve sonuçlarını duyurmak için hazırlanan *Yerel Tarih* dergisi beş sayı çıkmış ve liselere dağıtımının yanı sıra *Toplumsal Tarih*'in eki olarak da dağıtılmıştı. Yarışma süresinde ve sonrasında yapılan çeşitli etkinliklerin de aktarıldığı 6. sayıyı da dergimizle birlikte sizlere sunuyoruz. Gençlerimizi tarih araştırmasına çeken bu tür yarışmaların tekrarlanmasını, hatta gelenekselleşmesini diliyorum.

OSMAN KÖKER

Yürüyüş başındaki bir yılbaşı kartı.
Burçak Evren koleksiyonu

Aylık Dergi
Aralık 1999 Sayı: 72 Cilt: 12
Sahibi
Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı
adına Orhan Y. Siller
Yayın Koordinatörü
Osman Köker
Sorumlu Yazışleri Müdürü
Ayşen Anadol
Danışma Kurulu
Mete Tunçay, Ayşen Anadol,
Halil Berktay, Edhem Eldem,
Çağlar Keyder, Necdet
Sakaoğlu, Zafer Toprak
Grafik Tasarım
Melis Tuncay
Düzelti
Ali Çakmak
Reklam Koordinatörü
Füsun Kiper
Abone
Meltem Yeyin
Yapım
Tarih Vakfı
Montaj
Ali Laçin
Baskı
Numune Matbaacılık
Dağıtım
Biryay
Adres
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı
Arabacılar Dairesi 80700 Beşiktaş-İstanbul
(212) 227 37 33 - 34 227 46 33 - 34
(212) 227 37 32 (faks)
Ankara Temsilciliği
Ülkü Özen (0312) 426 16 54
Abone Koşulları
Altı aylık (yurtiçi) : 6.000.000 TL.
(yurtdışı) : 35 US$
Bir yıllık (yurtiçi) : 12.000.000 TL.
(yurtdışı) : 70 US$
Cilt Satışı
1 cilt (yurtiçi) : 6.500.000.-TL.
(yurtdışı) : 40 US$
Yurtdışı fiyatlarına gönderi ücreti dahildir.
Aktif Dağıtım'a katkıları için teşekkür ederiz.

İkinci Meşrutiyet Döneminde 4
Subayların Siyaset Yapmasını Engellemeye Yönelik Uygulamalar
Dr. Bayram Bayraktar Yakub Cemil'in de aralarında bulunduğu bir grup subayın Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa'nın kararıyla ordudan uzaklaştırılmasını inceliyor.

İkinci Meşrutiyet Döneminde 11
Gayrimüslimlerin Askerlik Meselesi (1908-1912)
Sinan Kuneralp İkinci Meşrutiyet döneminde bedel-i askerînin kaldırılarak gayrimüslim gençlerin askere alınması deneyini aktarıyor.

Bir Belgenin Işığında... 16
Mustafa Kemal Paşa ve Komintern
Dr. Solmaz Rüstemova-Tohidi Mustafa Kemal'in Komintern yetkilisi Yefrem Eşba ile 1921'de yaptığı görüşmeye dayanarak Mustafa Kemal-Komintern ilişkisini inceliyor.

Matematikçi Kerim Bey ve Einstein 22
Osman Bahadır Darülfünun Matematik müderrisi Kerim Bey'in ünlü fizikçi Albert Einstein'le yaptığı röportajı sunuyor.

Küçük Menderes Havzasında Tarihin Peşinde 26
Sardes, Birgi, Ödemiş, Tire
Osman Köker Küçük Menderes havzasında yaptıkları üç günlük gezi izlenimlerini aktarıyor.

Buhranlı Yıllar 28
Ödemiş'te Serbest Cumhuriyet Fırkası
Cem Emrence 1929 Dünya Buhranının Ödemiş'i nasıl etkilediğini ve ilçenin Serbest Fırka'nın serüvenini inceliyor.

TARİHÇİNİN MUTFAĞI 33
Suraiya Faroqhi: Sokaktaki İnsanın Tarihi
Atilla Lök Tarih Vakfı'nın düzenlediği, Suraiya Faroqhi'nin konuk olarak katıldığı toplantıyı aktarıyor.

Tüyap'ta Bir Panel, 7 Kasım 1999 36
Osmanlı'da "Aydınlanma"
Saygın Salgırlı "Geçen Yüzyıl Dönümünde Osmanlı Aydınlanması" panelini aktarıyor.

EPHEMERA 38
Ephemera Derneği ile işbirliği içinde hazırladığımız bu ayki sayfamızda eski yılbaşı kartları yer alıyor.

III. Uluslararası Tarih Kongresi 40
Tarih Yazımı ve Müzecilikte Yeni Yaklaşımlar
Dr. Şebnem Önal Tarih Vakfı'nın düzenleyeceği uluslararası tarih kongresini duyuruyor.

ARŞİVDEN BİR BELGE 42
Yavuz Selim Karakışla 1902'de Roma'da düzenlenecek olan Uluslararası Tarih Kongresi'ne Fındıklılı İsmet Efendi'nin Osmanlı delegesi olarak atanmasına ilişkin bir belge sunuyor.

Kandıra'da Fotoğrafçılar 45
Prof. Dr. Atillâ Çetin Kandıra'daki fotoğrafçıları tanıtıyor.

Türk Devrimi ve Meiji Devrimi Örnekleri 48
Türk ve Japon Çağdaşlaşmasında Din Politikaları - II
Yumiko Kihara Türk ve Japon devrimlerinin din ve laiklik politikaları arasındaki paralellikleri ve farklılıkları tarihsel bir çerçeve içinde aktarıyor.

KİTAP/FİLM 58
Aşkale'ye Gidenler-Gitmeyenler
Osman Köker Salkım Hanımın Taneleri *filmini değerlendiren yazısında, Zaven Biberyan'ın* Babam Aşkale'ye Gitmedi *romanına da dağiniyor.*

KİTABİYAT 61
Teşkilât-ı Mahsusa'nın İran Macerasına Bir Alman Tanıklığı
Mete Tunçay Paul Leverkuehn'in Sonsuz Nöbette Görev *adıyla yayınlanan anılarını değerlendiriyor.*

Duyduk Duymadık Demeyin! 63
Ahmet Çaylı Orhan Koloğlu'nun Reklamcılığımızın İlk Yüzyılı 1840-1940 adlı kitabını tanıtıyor.

NOT DEFTERİ 64
Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*'nın yeni sayısının çıktığına dair bir duyuru.*

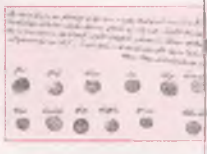

İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE

Subayların Siyaset Yapmasını Engellemeye Yönelik Uygulamalar

Dr. BAYRAM BAYRAKTAR
Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi öğretim üyesi

20. yüzyıl Türkiyesinde ordunun siyasetle ilgilenmesi konusundaki düşünceler ve uygulamalar, genellikle eleştirilegelmiştir. Bu bağlamda 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 tarihlerinde yapılan hükümet darbeleri sonrasında, ordunun siyaseti yönettiği, en azından güdülediği düşüncesi Türk kamuoyunda yaygın taraftar bulmuştur; esasen bu düşünceler yanlış da değildir.

Nitekim 21. yüzyıl dönemecinde yine ordu tarafından başlatıldığı bilinen 28 Şubat (1997) süreci, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin, iç ve dış politika konularında belirleyici bir işlev üstlendiğinin göstergesi oldu. 28 Şubat sürecinin bir yansıması olarak, "siyaset yapan subaylar" 1997 Ağustos'unda -her askerî şura kararlarında görüldüğü gibi- ordudan ihraç edildi. Yazılı basında yansıtılan bilgilere göre, bu subaylar "aşırı siyasal eğilimler" taşımaktaydılar.[1]

Ordudaki bu tür uygulamaların mantığını yakalamak ve günümüz insanına perspektif sunmak için, uzun dönemleri değerlendirerek modernleşen Türk ordusunun Osmanlı'daki uygulamalarını gözden geçirmek yararlı olacaktır; çünkü, "ordu siyasete neden uzak durur ya da neden bazen siyasetle iç içe olmak zorunda kalır" sorularının yanıtı aranmalı ve sorgulanmalıdır. Makalemizin ana temasını oluşturan ve kimi subayların ordudan ilişkilerinin kesilmesine bir örnek teşkil eden, II. Meşrutiyet Dönemi'nde Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa'nın tasarrufu olarak gördüğüm "subay ihracı", o günün koşullarında "cesurâne" bir girişim olarak değerlendirilmelidir. Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa, içlerinde Yüzbaşı Yakub Cemil, Üsteğmen Hakkı (Sapancalı Hakkı), Yüzbaşı Hüsrev Sami (Kızıldoğan) ve Üsteğmen Hasan Tahsin gibi ünlü isimlerin bulunduğu bazı subayların ordudan tasfiye edilmesi amacıyla 21 Kânun-ı sani (3 Şubat) 1913 tarihinde düzenlenen resmi belgeyi sadârete göndermiştir.[2] Paşanın yaklaşımında, subayların yeteneklerini takdir etmesi nedeniyle, bir şövalye ruhu da sezilmektedir.

Sadrazam ve Harbiye Nazırı olan Mahmud Şevket Paşa, o dönemin koşullarında büyük bir risk alarak Balkanlar'daki çeşitli birliklere mensup subaylardan "...Yüzbaşı Mehmed Nâzım, Mülâzım-ı evvel Hakkı, Yüzbaşı Yakub Cemil, Yüzbaşı Yusuf Musa ve Mülâzım-ı evvel Hasan Tahsin [ve diğerlerinin]"in ordudan ilişkilerini kesmiştir. Bu kişilerin ordudan ilişkilerinin kesilmesinde gerekçe olarak " ...öteden beri İttihad ve Terakkî Cemiyeti murahhaslıklarında hizmet etmek suretiyle siyasî cereyanlara teslim-i nefs ü fikir etmiş zevatdan olub 'kıymet ve meziyetce hiçbir gûna [şekilde] noksanları olmamakla beraber' orduda hizmetleri, ordunun siyasiyatdan çekilmesi hakkındaki emel-i kat'înin husulüne mani olacağından ..." düşüncesi gösterilmiştir.[3]

Aslında Ordu mensuplarının siyasetin içine sürüklenmelerini, Abdülhamid döneminin koşulları içinde aramak gerekir. Balkan Savaşları'na binbaşı rütbesiyle katılan ve Balkan Savaşları'yla ilgili görüşlerini 1913 yılında yazdığı *Bozgun* adlı kitapta değerlendiren Hafız Hakkı (Paşa), 93 Harbinden II. Meşrutiyete kadar olan sürede orduyla ilgili şu değerlendirmeyi yapar:[4]

> ...Osmanlı Ordusunun, 93 Harbinden Meşrutiyet'e kadar geçen zaman içinde, gördüğü as-

Meşrutiyetin bani-i sanisi Mahmud Şevket Paşa
***Şehbal*, 8. sayı kapağı, 10 Temmuz 1325/23 Temmuz 1909.**

kerlik eğitimi harbin ihtiyaçlarına zerre kadar uymazdı. Harpte orduya zaferi temin edecek en büyük kuvvet, mânevî [psikolojik] kuvvet ile silâh kuvvetidir. Mânevî kuvvetin fikrî terbiyesi o zamanlar âdeta yasaktı. Disiplin ve itaat cihetleri ise hafiyelikler [muhbirlik bir kurumu çürüten ve çökerten başlıca sorunlardandır] ve yıllarca silâh altında kalan askerlerin sık sık isyanları, subayların maaş için, terfî için telgrafhaneleri basmalarıyla büsbütün bozuktu. Orduda, ancak riyakâr [iki yüzlü], nefret eden, korkak bir itaat vardı. Harpte, bozgunluğa karşı koyacak itaat ise ancak, gönülden gelen hürmetli, anlayışlı itaattir. (...) Orduyu yetiştirecek olan subay namzetleri tüfek atmak şöyle dursun, mavzer fişeğinin birer taklidinden başka bir şey göremezdi...

I. Dünya Savaşı'nda Bitlis-Van cephesinde bölgeyi Ruslardan geri alan II. Ordu Komutanı Tuğgeneral Mustafa Kemal, 21 Kasım 1916 tarihli hatıra defterine ordunun disiplin ve eğitimine yönelik düşüncelerini yansıtırken, modern orduların niteliğine göre bir değerlendirme yapar; ayrıca değerlendirme onun kişiliğini de yansıtır. Mustafa Kemal'in tespitleri Hafız Hakkı'yı teyit etmektedir.[5]

Meşrutiyet hükümeti, Abdülhamid döneminden devraldığı, her biri bir devleti temelinden sarsacak olaylarla uğraşmak durumundaydı. Zaten meşrutiyetçilerin varoluş nedenlerinden biri de bu olayların çözüm beklediğiydi. Meşrutiyet döneminde Makedonya, Girit, Arnavutluk, Trablusgarp (Libya), Tunus, Kuveyt ve İran sınırı sorunları ortadaydı. Ayrıca Arabistan'da ıslahat hareketleri ve Arap bağımsızlığı, Adalar ve Rumlar sorunu, Güneydoğu Anadolu'da Abdürrezzak, Seyyid Tâha, Simko ve Abdüsselâm gibi Nakşibendî şeyhlerinin çıkardığı sorunlar, Daşnak ve Hınçak terör örgütlerinin Ermeni kökenli halk adına Doğu Anadolu'da ve Çukurova'da yürüttükleri eylemler ve ayrılıkçı hareketler, imparatorluk yöneticilerini ayağa kaldırmıştı.[6]

19. yüzyılda olduğu gibi 20. yüzyıl başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun yerini en iyi takdir eden devletlerden biri Rusya idi; çünkü Rusya, geleneklerinde ve kurumlarında -özünde ve davranışlarında- yarı Asyalı olması nedeniyle Türkiye'nin gerçek durumunu ve yapısını kavrayacak insan malzemesine sahipti. Rusya halkının dini, Türkiye Balkanları'nda yaşayan insanların hemen hemen büyük çoğunluğunun diniyle aynıydı. Rusça, Balkanlar'da yaşayan, sayıları yaklaşık üç milyonu bulan insanların diline çok benziyordu. Bu imkânlar, Rus diplomasisinin faaliyet alanını genişleten etkenlerdi.[7] Balkanlar'da yaşanan karışıklıkları yerinde gözlemlemiş olan Troçki, Türkiye'nin konumunu ve Batılı devletlerin siyasetlerini yüzyılın başlarında Meşrutiyetin ilk dönemlerinde şöyle değerlendirmektedir:[8]

> ... Türkiye nüfusunun milliyet ve din bakımından farklılıklarla dolu oluşu güçlü merkezkaç eğilimler doğuruyor. (...) Türkiye'nin parçalanmasıyla hiçbir hedefe ulaşılamaz. Oysa, geniş, ekonomik olarak birleşmiş bir toprak parçası endüstriyel kalkınmanın zorunlu önkoşuludur. Bu, sadece Türkiye için değil, bir bütün olarak Balkan yarımadası için de geçerlidir. Balkanlar'ın üzerine bir lânet gibi ağırlığı çöken şey, buradaki ulusal çeşitlilik değil, yarımadanın pek çok devlete bölünmüş olmasıdır. Gümrük duvarları Balkanlar'ı yapay olarak parçalara ayırmaktadır.

Yakub Cemil (solda) ve Sapancalı Hakkı.

> Kapitalist güçlerin çevirdikleri dolaplar, Balkan hanedanlarının kanlı entrikalarıyla içiçe geçmiştir. Bu koşullar böyle devam ederse, Balkan Yarımadası bir Pandora kutusu olmayı sürdürecektir...

Osmanlı'nın resmi belgelerine göre hükûmet, Balkanlar'da, sosyal ve politik sorunlara çözüm getirmek için ıslahat çalışmalarını başlatmak istiyordu; fakat Vilâyet-i Selâse olarak bilinen Selânik, Manastır ve Kosova'da uygulamaya konulması istenen ıslahatları gerçekleştirmek için Rusya ve Avusturya Büyükelçileri Osmanlı hükûmetine lâyiha (muhtıra) vermek suretiyle baskı yapmaktaydılar.[9] Hariciye Vekâleti'nin belgelerine göre, Avusturya Balkan Katoliklerini himaye ediyordu ve etki alanı Kuzey Arnavutluk'ta yaşayan Malisorlardı.[10] Ayrıca Ortodoks Kilisesi, Rus yayılmacılığının başlıca araçlarındandı.

Bu açılardan Rusya, Balkanları parçalayan birinci devletti. Benzer şekilde, Fransa, Lübnan ve Suriye'de; İngiltere, önce Yunanistan, sonra Doğu Anadolu'da, dinsel, siyasal, sosyal, ekonomik her türlü çelişkileri kışkırtıyor ve yönetiyorlardı.[11]

O dönemde özet olarak yansıtmaya çalıştığım bu sorunlar,

Mahmud Şevket Paşa'nın karargâhı ve zırhlı otomobili. Paşa 11 Haziran 1913'te bu otomobilde suikasta kurban gitti.
Burçak Evren koleksiyonu

"Büyük Güçler"ce İmparatorluğun bir iç sorunu olarak görülmüyor ve Osmanlı hükûmeti, Balkanlar'dan atılmak amacıyla sürekli baskı görüyordu. Yaşanan olayları -yapısal etkenleri gözardı etmeden- 1878 Berlin Antlaşmasının sonucu olarak uluslararası ilişkiler bağlamında değerlendirmek gerekir.

Genel görüntüsüyle yüzyılın başlarında, İmparatorluğun, içeride ve dışarıda saygınlığını kaybettiğini söylemek mümkündür. Her an bir başka bölgesinde ayaklanma çıkan; ordusu, kötü yönetim ve eğitimsizlik nedeniyle değerini, disiplinini, dolayısıyla vuruşkanlığını kaybeden; dünyadaki ilerleme ve gelişmeleri istenen düzeyde takip edemeyen ve yapılanamayan; ekonomik ve mali bağımsızlığını yitiren, hukuksal, siyasal, ekonomik, mali ve kültürel kapitülasyonlar yüzünden yetenek ve insiyatif kullanamayan, tüm bu nedenlerin sonucu olarak kamu çalışanlarına yeterli ve hak ettikleri ücreti (aylıkların eksik ya da gecikmeli verilmesi gibi) bir türlü ödeyemeyen devletin cazibesini kaybetmesine şaşılabilir miydi?[12] İşte subaylar, böyle bir dönemde siyasetin içine girdiler.

Subayları hızla siyasetin içine iten gelişmeler aslında bir sonuçtu. II. Abdülhamid'in baskı yönetimine karşı mücadele vererek kan dökmeden başarı kazananlardan, sivil bürokrasiden ve öğretmenler tarafından desteklenen bir grup subay; hürriyetin, sadece devleti kurtarmakla kalmayacağına aynı zamanda İmparatorluktaki nifakları, her türlü anlaşmazlıkları çözeceğine inanmaktaydılar; ama gerçekleri kısa bir süre içinde gördüler. İmparatorluk çok hızlı şekilde dağılma sürecine girmekteydi. Devlet, dış politikada da başarılı olamamıştı.

Böyle bir durumda yeni hükümet, bir taraftan en büyük problem olarak Balkanlı Rum, Bulgar, Sırp ve Arnavut nüfusun yoğun olduğu bölgelerde ayrılıkçı eylemlerle uğraşırken, içeride de Hürriyet ve İtilâfçı muhalefetin başını çektiği hizipler le giderek artan bir çatışma yaşıyordu. Bu cümleden olarak 1912 yılında dönemin basınında ve resmi açıklamalarda "irticaî" yayınlarıyla *Volkan* gazetesi, yeni devir ya da İttihatçılar aleyhinde halkı kışkırtıcı yayınlar yapıyordu. *Volkan* gazetesinin yayınları Meclis-i Vükelâ'da (Bakanlar Kurulu) görülüyor, hakkında dava açılıyordu.[13] O dönemde Türk siyasi hayatına ilk kez "fail-i meçhul" ölüm vakaları girdi. Yüksek rütbeli subaylar ve gazeteciler öldürülüyordu. Ayrıca Osmanlı parlamentosunda, Balkanlar'daki ayrılıkçı eğilim ve faaliyetleri tahrik ve teşvik eden milletvekilleri bulunmaktaydı.[14]

1908 Devrimi ile gelen dönem, büyük ölçüde, Balkan komitacılarına karşı mücadele etmiş, Abdülhamid döneminde gizli İttihatçı örgütlenmeye girmiş Selânik ve Manastır'daki Üçüncü Kolordu'ya mensup binbaşı, daha çok da yüzbaşı ve üsteğmen gibi genç subayların öncülüğünde sağlandı; çünkü onlar Balkanlar'daki gelişmeleri yakından izliyorlardı; ama hemen hemen ayrımsız siyasetin içine sürüklenmişlerdi. Bir değerlendirmede yer alan bilgilere göre,[15] Jöntürkler; tarihe aykırı ve bölücü olarak niteledikleri, ulus sistemini reddediyorlardı. Fransız İhtilâli'nin Jakobenlerinden etkilendikleri için, Yunanlı, Arnavut, Yahudi, Ermeni, Arap ve Türkleri eşit hak ve ödevlere sahip Osmanlı vatandaşı yapmak istedikleri ileri sürülmektedir. Balkan Savaşları sonuna kadar olan dönem için bu tahlil yanlış değildir. Onlar, İmparatorluğun tasfiyesine kadar Balkanlar'dan hiçbir zaman vazgeçmek istememişlerdir.

Balkan Savaşları'na girerken ordu savaş yeteneği açısından her türlü olumsuzlukları taşıyordu. O dönemin kurmay subayları ve komutanlar, ordunun vuruşma yeteneğinde olmadığını biliyor ve ifade ediyorlardı. Siyasetçilik, gruplaşmalar ya da particilik bu kuvveti parçalamış, ayırmış ve koparmıştı. Genelkurmay'ın yayınlarında genellikle ordu içindeki bu partileşmeyi dile getirmekten kaçınma eğilimi yansır. Bu tutum, anlaşılmaz değildir ve "geleneği yıpratmamak" endişesinden kaynaklanmaktadır. Hüseyin Kâzım Kadri, dönemin fotoğrafını yansıtmaya çalışırken, "Türk Milleti gibi Türk ordusu da birbirine düşman unsurlardan teşekkül ediyordu" şeklindeki yaklaşımıyla, ordunun siyasetle iç içe olmasından başlıca Mahmud Şevket Paşa'yı sorumlu tutmaktadır.[16] Mahmud Şevket Paşa, Hareket Ordusu'yla "31 Mart İrticaî Ayaklanmasını bastırmak ve düzeni sağlamak amacıyla", İstanbul'a gelmeden önce Selânik'te konuşlanan Üçüncü Kolordu'nun komutanıydı ve siyasete karı-

şan subayların büyük bir kısmı bu ordunun bünyesinde hizmet veriyordu.

Mahmud Şevket Paşa, 1908 Devrimi'yle gelen dönemde, amaca ulaşılmış olduğundan, orduyu siyasetten uzaklaştırmak düşüncesini uygulamaya geçirmek istedi. Bu maksatla, Abdülhamid döneminde "modern ordu"nun yapılanmasında büyük katkısı olan Alman Mareşal Von Der Goltz'a mektuplar gönderdi. Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa mektubunda,[17] "...Osmanlı zabitleri [subaylar] hususiyle Üçüncü Kolordu'dakiler, bugün Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin azasındandırlar. Böyle olmak lâzım geliyordu; zira meşrutiyet başka türlü elde edilemezdi. Mademki maksat hasıl olmuştur, ordudaki askerî itaati ihlâl etmemek için subaylar, bundan böyle siyasetle uğraşmamalıdırlar. Bununla beraber, yine uyanık bir şekilde hareketten geri durmamalıdırlar; çünkü vücuda getirdikleri eserin önceki yönetim tarafından tekrar mahv ve harâb edilmesi uzak bir ihtimâl değildir..." diyerek, o dönemin koşullarında "subayları siyasiyatdan men" amacıyla, çok zor bir tecrübeye girişti. Paşanın yaklaşımı anlaşılabilir ve kılâsik Nizâm-ı Âlemci Osmanlı dünya görüşünün bir versiyonu olarak değerlendirilmelidir.[18] Mahmud Şevket Paşa'nın tahlili kurmay bakışını yansıtıyordu; Goltz'un tepkisi de aşağıdaki gibi kurmayca ve eleştirel oldu.[19]

> Mahmud Şevket'in bahsettiği maksad, siyâsiyyat ile iştigâl etmemeleri için subay kadrosuna etkide bulunmamı rica eylemesi idi. (...) Bu hususda 'Neue Freie Presse' gazetesinde neşr olunan bir makale yazdım. Mâlum olunduğu vechile makalede, subay kadrosunun vaziyeti, bizde olduğundan büsbütün başka bir mahiyeti haiz olduğu; çünkü, subayların ayrıca Osmanlı Devleti dahilinde yegâne aydın tabakayı teşkil etdiği ve memleketde fikrî ve siyasî bir hareketin, ancak onlar tarafından zuhura getirilebileceği söz konusu edilmişti...

***Mahmud Şevket Paşa, erkanıyla birlikte. Şehbal*, S. 8, (10 Temmuz 1325).**

Böyle bir ortamda, 1911 yılında İttihatçılara karşı en güçlü muhalefeti oluşturan Hürriyet ve İtilâf Fırkası kuruldu; eski küçük muhalefet gruplarını da içine aldı. Muhalefet, etkisini ordu saflarında da gösterdi. İttihatçı gelenekten ayrılarak muhalefette yer alan Prens Sabahattin çizgisindeki Hürriyet ve İtilâfçı hizbe yakın olan "Halaskâr Zabitan" (Kurtarıcı Subaylar) örgütü kuruldu. Bu grup, ordunun üst yönetiminde etkiliydi. Yönetim, bu gruplar tarafından yıkıcılığa varan çok ağır bir şekilde eleştiriliyordu. Her türlü etnik ayrılıkçılığa eğilimli milletvekilleriyle o dönemde tanımlandıkları şekliyle "sarıklılar", İttihat ve Terakki mensuplarına karşı tavır aldı. Toplumda ve orduda ayrılıklar, gruplaşmalar en gerilimli sürece girdi. İsmet İnönü, anılarında, ordunun siyaset yapmasını ve üst yönetimdeki İttihatçı ve İtilâfçı çatışma ve uzlaşmazlığını Balkanlar'ın kaybedilmesinin ana sebebi olarak görmektedir.[20]

Bazı başarısız hükümet girişimleri olduktan sonra 1912 yılının ocak sonu ve şubat başlarında genel bir seçim yapıldı. Tarihe adı "Sopalı Seçim" olarak geçen seçimde 270 milletvekilinden 264'ünü İttihat ve Terakkî, diğer altısını ise muhalefet aldı; ama ülkede istikrar bir türlü sağlanamadı. Olaylar, Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa'nın istifa ettirilmesine yol açtı. Paşa'nın istifasında orduyu siyasetten uzaklaştırma girişimlerinin payı da yok değildi; bu konuda radikal düşüncelere sahip olduğu için İttihat-Terakki üst yönetimi tarafından istifası istenmiştir.[21]

1911'de İtalyanların Trab-

MAHMUD ŞEVKET PAŞA'NIN ARZ TEZKİRESİ

BOA, İrade Harbiye, Dosya: 38.

Mâruz-ı çaker-i kemineleridir [saygıyla arzolunur] ki;

Müstakil Kozana Fırkası'na mensub Altmış Altıncı Alayın İkinci Taburunun İkinci Bölüğü Yüzbaşı Mehmed Nazım Efendi ibn-i Süleyman ve İkinci Redif Müfettişliğine merbut Selânik Birinci Sınıf Redif Alayının Birinci Taburunun Birinci Selânik bölüğü Mülâzım-ı evveli [üsteğmeni] Hakkı Efendi ibn-i Mehmed ve Üçüncü Kolordu-yu Hümayuna mensub Nizamiye Kırk Dördüncü Alayın İkinci Taburunun Beşinci Bölüğü Yüzbaşısı Yakub Cemil Efendi İbn-i Mehmed Cemal ve Üçüncü Kolordu-yu Hümayuna Mensub Sahra Topçu Otuzuncu Alayın Birinci Bölüğü Yüzbaşısı Yusuf Musa Efendi ibn-i Mehmed ve Birinci Remonet (?) Komisyonuna me'mur Topçu Yüzbaşısı Hüsrev Sami Efendi ibn-i Ali'nin öteden beri İttihad ve Terakkî Cemiyeti murahhaslıklarında hizmet etmek suretiyle siyasî cereyanlara teslim-i nefs ü fikir etmiş zevatdan olub kıymet ve meziyetce hiçbir gûna noksanları olmamakla beraber orduda hizmetleri ordunun siyasiyatdan çekilmesi hakkındaki emel-i kat'înin husulüne mani olacağından kanunen hakk-ı istifayı hâiz olmasalar [(herhalde, hizmet mükellefiyet süreleri dolmadığı için) istifa etme hakları olmasalar] bile, müttefikan lilkanun kabul-i istifaları ve Müstakil Kozana Nizamiye Fırkasına mensub Altmış Dördüncü Alay'ın İkinci Taburu'nun Birinci Bölüğü Mülâzım-ı evvel-i Hüseyin Rahmi Efendi ibn-i İbrahim ile Üçüncü Kolordu'yu Hümâyun'a mensub Nizamiye Yirmi Üçüncü Alay'ın On Birinci Bölüğü Mülâzım-ı evveli Hasan Tahsin Efendi ibn-i Feyzullah'ın siyasiyat ile iştigal etmekde olduklarına mebni, bunların dahi kabul-i istifaları İstanbul muhafızlığından varid olan tezkerelerde iş'ar kılınmış ve mumaileyhüm [adı geçenler] tarafından verilen arzuhallerde dahi aynı suret ve sebebe müsteniden kabul-i istifaları istida edilmiş olduğuna ve mumaileyhümden Yüzbaşı Mehmed Nâzım Efendi'den maa'dasının kanunen muayyen [belirlenmiş] olan müddet-i istifayı ikmâl etmedikleri kayden anlaşılmakda olmakla beraber bu misillû siyasiyat ile iştigal edecek zabitanın orduda devam-ı hizmetleri gayr-i caiz bulunduğuna binaen ihtiyat sınıfında [yedek subay] istihdam olmamak ve bilâhare hiçbir surette mutalebede hak iddiasında] bulunmamak üzere mumâileyhden Mehmed Nazım Efendi'nin istifasının kanunen kabulü ve diğerleri Yüzbaşı Yakub Cemil ve Mülâzım-ı evvel Hakkı ve Topçu Yüzbaşı Hüsrev Sami ve Yusuf Musa ve Mülâzım-ı evvel Hüseyin Rahmi ve Hasan Tahsin Efendilerin dahi nisbet-i askeriyelerinin kat'ı [askerlikle ilişkilerinin kesilmesi] tensîb ve olbabda tanzim olunan irade-i seniyye lâyihası leffen [ilişikte] takdim kılınmış olmağla iktizasının [gereğinin] ifa ve neticesinin emr ve inba buyurulması merhun-ı rey-i sami-i fahimeleridir. Olbabda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir. Fi 25 Safer 1331/ 21 Kânun-ı sâni 1328 [3 Şubat 1913].

Harbiye Nazırı Mahmud Şevket

lusgarp'a saldırmalarının ardından, 8 Ekim 1912'de Karadağlıların sınırı aşarak Türk karakollarına saldırmalarıyla Balkan Savaşı başladı. Sırplar, Yunanlılar, Bulgarlar ve Karadağlılar tarafından Osmanlı İmparatorluğu'nun hazırlanmasına olanak vermeden yapılan baskın sonucu, iç disiplinini ve savaş yeteneğini kaybetmiş Osmanlı birlikleri tüm cephelerde bozguna uğradı. Halk zihninde Balkan Savaşları, "Balkan Fâciası" olarak yer etmiştir. Savaşta, sadece ordular yenilmedi, on binlerce sivil Türk, saldıran güçlerin orduları ve komitacıları tarafından katledildi. Bu savaşlarda, sadece, Yanya, İşkodra ve Edirne kale savunmaları ordu adına olumlu göstergeler olarak değerlendirilebilir. Üç aylık bir sürede bütün Balkanlar kaybedilmiştir.

Bu olaylar cereyan ederken Osmanlı Devleti, 1912 yılı sonlarında Trablusgarp'ta savaş halinde olduğu İtalyanlarla ateşkes ilân etti; Trablusgarp'ta yerli halkı örgütleyen Binbaşı Enver Bey, Yüzbaşı Fethi Bey ve Yüzbaşı Mustafa Kemal Bey'in komutasında savaşan elli kadar gönüllü Türk subayı ülkeye döndü. İttihat Terakki merkez örgütü, Enver ve Talat Paşaların önderliğinde, üniformasız yüzbaşı ve üsteğmenlerden oluşan bir grup "Babıâlî Baskını" olarak bilinen hükûmet darbesini gerçekleştirdi. İhtilâlciler arasında bulunan Yüzbaşı Yakub Cemil, Harbiye Nazırı Nâzım Paşa'yı öldürdü. İngiltere yanlısı olarak tanınan Sadrazam Kâmil Paşa, "Ahali ve cihet-i askeriyen vuku' bulan tevcih üzerine" hükûmetten el çektirildi.[22]

Babıâlî Baskın'ndan hemen sonra, Sadrazam ve Harbiye Nazırı olan Mahmud Şevket Paşa ordunun siyasetten uzaklaşması konusunu yeniden ele aldı. 21 Kânun-ı sâni (3 Şubat) 1913 tarihli çerçeve içinde aynen verdiğim yazıyı Başbakanlığa gönderdi.[23]

Sadaretten çıkan bir irade ile belgede adları bulunan kişiler, "siyasiyatla iştigal ettikleri için" ordudan uzaklaştırılmışlardır.[24]

1913 Ocak tarihinden itibaren İttihatçılar, ülkenin kaderinde daha fazla etkili oldular. Bâbıâli Baskını sonrasında oluşturulan hükümet döneminde Edirne düştüyse de bu şehir, daha sonra Kırklareli ile birlikte geri alındı. Batı Trakya'da yeni bir hükûmet kuruldu. Bu olaylar İttihatçı hükûmete prestij sağladı.

Mahmud Şevket Paşa'nın, orduda yapmaya çalıştığı operasyon nedeniyle, yalnız kaldığı anlaşılmaktadır. Paşanın, anılarında yer alan bilgilere göre,[25] "Talat'ı azarladım", "Enver'i susturdum " gibi döneminin asker-sivil bürokrat kadrosunu beğenmeyen bir kişilik sergilemesi doğru olmamıştır. Oysa radikal girişimleri başarmak için önem-

li bir grubun desteğini almaya mutlaka ihtiyaç vardır. Paşanın bunu başaramadığı anlaşılmaktadır. Dönemin önde gelen isimlerinden olan Meclis-i Mebusan Reisi Halil Menteşe, anılarında, Mahmud Şevket Paşa'yı "nüfuzu gittikçe artan ve adeta bir diktatör haline gelmeye başlamış" biri olarak tanımlamaktadır .

Hürriyet ve İtilâfçıların muhalefetlerini devam ettirirken, aynı zamanda örtülü olarak terör hareketlerine destek verdikleri anlaşılmaktadır. Paşa, 11 Haziran 1913 tarihinde, makam arabasıyla hükümet binasına giderken öldürülür. Suçlular ağır şekilde cezalandırılır. Aralarında üst düzeyde insanların bulunduğu çok sayıda kişiye -Damad Salih Paşa gibi- yargılama sonucu idam cezası verilir. Mahmud Şevket Paşa'nın öldürülmesine ışık tutan mahkeme kararı, "...erbab-ı fesadın Hapishane-yi Umumî'den gönderdikleri beyannameleri tab' ve tevzi eden polislikten matrud [atılmış] Asitaneli Şaban oğlu Abdüllâtif'in onbeş sene müddetle kalebend edilmesine..." şeklinde resmi tutanaklarda yer alır.[26]

Mahmud Şevket Paşa'nın ölümünden sonra, Ahmed İzzet Paşa, Harbiye Nazırı olur. Balkan Savaşı yenilgisinin sorumluları olarak nitelendirilen "erkân ve ümerâ"nın tasfiyesi konusu ele alınır. Ancak İzzet Paşa, kendi kuşağının bu şekilde ordudan uzaklaştırmasına istekli görünmez. Yarbay Enver Bey'e "ölümüne bağlı" fedaî genç subaylar, Harbiye Nazırlığına Enver Bey'in geçmesini ısrarla istemişlerdir. Ahmed İzzet Paşa, Talat ve Halil (Menteşe) Beylerin önerisiyle 2 Ocak 1914'te görevinden istifa eder. Bu durumda Yarbay Enver Bey, Tuğgeneralliğe yükseltilerek Harbiye Nazırı olur.[27]

Birinci Dünya Savaşı'nın önGününde Genelkurmay Başkanı da olan Enver Paşa; 2 mareşal, 3 orgeneral, 30 korgeneral, 95 tuğgeneral ve tümgeneral, 184 albay, 236 yarbay, 236 binbaşı, 4 kolağası (önyüzbaşı), 4 yüzbaşı, 4 üsteğmen ve 2 teğmenden oluşan çok sayıda subayı emekliye sevk ederek, tanımlanan şekliyle, "orduyu, yaşları ilerlemiş ve gayri muktedir anasırdan tecrit" etmiştir.[28]

Bu uygulama o dönemde ve daha sonraları çok eleştirilmiştir. Elbette yanlışlıklar yapılmadığı da iddia edilemez; ama I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordularında görülen önemli başarılar, genelde bu dinamizmin sonucu olarak değerlendirilmelidir. I. Dünya Savaşı'nda tüm orduya Enver Paşa'nın getirdiği disiplin hâkim olmuştur.

Kurtuluş Savaşı'nda ordu, dönemin koşulları gereği siyasetin içinde oldu. Mustafa Kemal Paşa, 1926 yılında İzmir Suikastı olaylarıyla ilintili "fedaî subayları" tasfiye ederek, orduda kesin ve mutlak disiplini sağladı. Bu bağlamda, II. Dünya Savaşı sonrasındaki gelişme ve dönüşümler farklı bir çalışma konusu olmalıdır.

Sonuç: Osmanlı Devleti'nde ordu, bağımsızlık yanında siyasal ve sosyal tercihlerini belirlerken, toplumun hatırı sayılır herhangi katmanından destek

ORDUDAN İHRAÇ EDİLEN SUBAYLAR HAKKINDA NOTLAR

Ordudan uzaklaştırmalara ilişkin irade.
BOA, İrade Harbiye, Dosya: 38.

YAKUP CEMİL, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en ünlü fedaîlerinden biriydi. Diğer yüzbaşı ve teğmen rütbesindeki "fedaî" subaylar gibi Balkanlar'da Sırp ve Bulgar çeteciliklerine karşı gayr-i nizami savaşlara katıldı. 1911 yılında Trablusgarp'a giden gönüllü subaylar arasında bulundu. Mustafa Kemal'in, Trablusgarp'tan İstanbul'daki bir arkadaşına yazdığı mektupta, "Ben İstanbul'dan Naci [Hatip Ömer Naci], Hakkı [Teğmen Hakkı (Sapancalı)] ve Yakub Cemil'lerle çıktım. Naci'nin bütün hayallerine rağmen komite adına hiç kimse tarafından hiçbir yardım görülemedi" denilmektedir. *Atatürk'ün Bütün Eserleri, Kollektif Eser*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1998, s. 139-140. Yakub Cemil, Babıâli Baskını sonrasında adı geçen diğer arkadaşlarıyla birlikte ordudan atılmıştır. Mahmud Şevket Paşa'nın öldürülmesinden sonra bu kişilerin ordu tarafından kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yakup Cemil, 1916'da, başarısız bir hükûmet darbesi girişimi nedeniyle, kurşuna dizilerek idam edildi. Bkz. Ahmet Mehmetefendioğlu, "Yakup Cemil Olayına İlişkin İki Belge", *Tarih ve Toplum*, S. 111 (Mart 1993) s. 50-51.

SAPANCALI HAKKI, 1926'da "İzmir Suikastı" davasında yargılandı. Çerkez Ethem davasıyla ilişkilendirildiyse de beraat etti. Sapancalı Hakkı'nın, Yakup Cemil olayına karışması sonucu Kastamonu'ya sürülmesiyle ilgili olarak bkz., Ahmet Mehmetefendioğlu, "Sapancalı Hakkı'nın Kastamonu'dan Kaçması Olayı", *Tarih ve Toplum*, S. 114 (Haziran 1993), s. 15-19.

HASAN TAHSİN, Ordudan atıldıktan sonra Selânik'te gazeteciliğe başladı ve *Silâh* adında bir gazete yayımladı. Ayrıca bu sürede, Eşref Kuşçubaşı'nın yönetimindeki, "örtülü faaliyetlerde" bulunduğu anlaşılmaktadır. Hasan Tahsin, 1918 yılında, İttihat-Terakki'nin "Merkez-i Umumî" binasında Kuşçubaşı tarafından "boğdurulmuştur". Bkz, Tunaya, *age*, s. 420-421. İzmir'in işgalinde 15 Mayıs 1919 tarihinde Yunanlılara ilk kurşunu atan gazetecinin adı da Hasan Tahsin'dir. Ancak bu ismi kullanan kişinin gerçek adı Osman Nevres'tir. Osman Nevres de Kuşçubaşı'nın emrinde görev almıştır. Osman Nevres, gerçek Hasan Tahsin'in ölümünden sonra onun adıyla, İngilizlere karşı Romanya'da kullanılmıştır. Daha sonra İzmir'de *Hukuk-ı Beşer* adıyla bir de gazete çıkarmıştır.

HÜSREV SAMİ, Mustafa Kemâl'in ilk kez kurduğu gizli Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'ne girmiş, Balkanlar'da ve Trablusgarp'taki gayri nizami savaşlara katılmıştır. Babıâli Baskını'na katılan Hüsrev Sami, Cumhuriyet döneminde "Kızıldoğan" soyadını almıştır. Bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri I*, s. 32. Fedaî subaylarla ilgili genel bir değerlendirme için bkz. Erik Jan Zürcher, *Millî Mücadele'de İttihatçılık*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1987.

görmedi. Örneğin, Alman ordularının arkasındaki Krupp firmasının desteğinin benzeri Türk ordusunda yoktu. Balkan Savaşı arifesinde yaşanan uluslararası ilişkiler ve bunun iç politikaya yansıması, orduyu ister istemez günlük siyasetin ortasına sürükledi. Bu oluşumlar sırasında ordu, politikacılardan ve bürokrasiden destek buldu. Ordu, sosyal ve siyasal fotoğrafı "dost" ve "düşman" olarak algıladı; o nedenle iç politikadaki tutumu radikalleşti.

Osmanlı Türkiyesi, Batılı ülkelere göre geri kalmış ve bağımsızlığını kaybetmişti. Goltz Paşa'nın yerinde tesbit ettiği gibi, o dönemde, en iyi yetişen ve toplumu dönüştürücü aydın kesim ordu mensuplarıydı. Yalnız ordunun, iç disiplinini koruyarak partiler üstü kalma becerisini gösteremediği anlaşılmaktadır. Meşrutiyet dönemini getiren ordu, bilinen nedenlerden, "siyasiyat dışı" kalamadı; siyasiyat dışı kalma girişimleri, devamlı başarısızlıkla sonuçlandı. Ordunun iç disiplinini sağlayarak başarılı olabileceğini tarih göstermektedir. Nitekim 1960-71 yılları arasında Silahlı Kuvvetlerdeki kimi çalkantılar, siyasetle haşır neşir olan ordunun komuta kademesindeki zaafiyetlerden çıkmıştır. 1971 darbesi, biraz da askerî hiyerarşiyi sağlama nedeniyle yapılmıştır.

Ordunun ve polisin siyaset haricinde kalmalarının bir diğer şartı da siyasetçilerin tüm politikalarını başarıyla yürütmeleri, en kritik anlarda bile yasalarca öngörülen yetki ve sorumluluklarını terör vb nedenlerle -geçici bir süre için bile olsa- devretmemeleri gerektiğidir; çünkü, doğa boşluğu kabul etmemektedir.[29]

Günümüzde Türkiye'yi, Balkanlar'da, Ortadoğu'da ve Kafkaslar'da askeri, diplomatik ve dini-politik stratejilerin tehdit ettiği bir bölgesel deprem sürecinde, makalenin başında işaret ettiğim ordudan uzaklaştırılan kimi subaylar; Mahmud Şevket Paşa'nın şövalye yaklaşımında yer aldığı gibi "meziyet ve kabiliyetleri" takdir görmüş müdür, bilinmez; ama -Dersim Ayaklanması'nda ve son olarak Güneydoğu'da- gayri nizamî harp geleneğini devam ettiren ordu bünyesinde, akıbetleri "fedaî subaylara", bir başka deyişle Talat Aydemir ya da Cem Ersever'e benzemediği için yine de sevinmelidirler...

1. *Artı Haber*, S. 7 (31 Ocak-6 Şubat 1998), s. 66-69.
2. BOA, İrade Harbiye, Vesika no: 38 1331. S. 26.
3. BOA, İ. Harbiye, aynı yer.
4. Hafız Hakkı, *Bozgun*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1974, s. 100.
5. Şükrü Tezer, *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, Türk Tarih Kurumu yayını, Ankara, 1995, s. 75:
"...Yolda gelirken zihnimden geçen şeyler: Yalnız baş ile selâm vermek. Kumandanlar, kıtaatın ahvâl-i Dahiliye ve ruhiyesine bizzat ve bilfiil içlerine girmek suretiyle vâkıf olmalı; daha emniyetli emir verir. Mafevkler [üst komutanlar] madunlarıyla [alt rütbedekilerle] musahabet [karşılıklı sohbet] etmeli, onları serbest irade-yi kelâma [özgür konuşmaya] alıştırmalı. Madunun tarz-ı muhakeme ve suret-i beyanını [maiyetin görüş ve yaklaşımlarını] bilmek faydalı ve lâzım.
Bazı nokat-ı askeriye (Terbiye-yi Ruhiye ve Usûl-i Meçveret-i Askeriye) hakkında bir eser yazayım. Bunun için, Fransızca, bildiğim bir eser var. Onu da evvelâ okuyayım ve bu zemine ait esaslı sualleri umum zabitana vazife olarak vereyim. Mühim noktalar hakkında bazı büyük kumandanların mütalaasını talep edeyim."
6. Hüseyin Kâzım Kadri, *10 Temmuz İnkılâbı ve Netayici*, Pınar Yayınları, İstanbul, 1992, s. 62-63.
7. İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1983, s. 118.
8. Leon Troçki, *Balkan Savaşları (1912-1913)*, (Çev: Tansel Güney), Arba Yayınları, İstanbul, 1995, s. 17.
9. BOA, İ. Hariciye, Hususi: 14, 20. ZA. 1320.
10. BOA, Meclis-i Vükelâ Mazbatası (MV), Dosya: 115, Gömlek: 25, 1325. M. 14.
11. Ortaylı, *age*, s. 118. Osmanlı'da ayrılıkçı hareketleri değerlendirmek için bkz. Salahi Sonyel, *Minorities and Destruction of The Ottoman Empire*, Türk Tarih Kurumu yayını, Ankara, 1993.
12. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt: II, Kısım: 4, Türk Tarih Kurumu yayını, Ankara, 1952, s. 504; Troçki, *age*, s. 14-15.
13. BOA, MV, Dosya: 126, Gömlek: 53, 1327. RA. 24.
14. *Balkan Harbi*, III. Cilt, III. Kısım, Genelkurmay ATASE Yayını, Ankara, 1984, s. 9.
15. Georges Castellan, *Balkanların Tarihi*, (Çev: Ayşegül Yaraman-Başbuğu) Milliyet Yayınları, İstanbul, 1993, s. 382.
16. H. Kâzım Kadri, *age*, s. 50.
17. H. Kâzım Kadri, *age*, s. 50-51.
18. Konuyla ilgili bkz. Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, (Çev: Taha Parla), Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996; Şerif Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İstanbul, 1990.
19. H. Kâzım Kadri, *age*, s. 51.
20. İsmet İnönü, *Hatıralar, 1. Kitap*, Yayına Hazırlayan: Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1985, s. 80.
21. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler-III: İttihat ve Terakkî*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989, s. 615 (belge); Orsan Öymen, *Bir İhtilâl Daha Var (1908-1980)*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1987, s. 74-75.
Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa, 1912 Temmuz'u başlarında hükümetteki görevinden çekildikten kısa bir süre sonra Halâskâr Zabitân'ın baskısıyla Başbakan Said Paşa hükûmeti de istifa etmek zorunda kalmıştır. 93 Harbi Doğu Cephesi Komutanlığıyla ün yapan Gazi Ahmed Muhtar Paşa başkanlığında kurulan yeni kabinede Harbiye Nazırı Nazım Paşa gibi İttihatçı karşıtı üyeler de bulunuyordu. Yeni hükûmet, 12 Ağustos 1912 tarihinde bütün ordu ve donanma mensuplarına siyasetle uğraşmayacaklarına dair aşağıdaki yemini yaptırma zorunluluğu duydu:
"Hafî [gizli] ve celî [açık] hiçbir cemiyet-i siyasiyeye dahil olmayacağımı ve devletin umur-u dahiliye ve hariciyesine [iç ve dış işlerine] hiçbir suretle müdahale etmeyeceğimi Cenab-ı Hakka kasem ve namusumla yemin ederim." Bkz. Mete Tunçay, "Siyasal Tarih (1908-1923)", *Çağdaş Türkiye 4*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1989, s. 34.
22. Tunaya, *age*, s. 75 vd. Ayrıca bkz. Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, İstanbul, 1971; Ahmet Bedevî Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, İstanbul, 1945; Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul, 1980; Tahsin Uzer, *Makedonya'da Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Ankara, 1987, s. 320 vd.
23. BOA, İrade Harbiye, Dosya: 38.
24. BOA, İ. Harbiye, aynı yer.
25. *Sadrâzam ve Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa'nın Günlüğü*, Arba Yayınları, İstanbul, 1988. Anılarının bir yerinde Mahmud Şevket Paşa, İttihatçılarla ilgili olarak, "...Ben müstakil fikirli bir adamım. İttihat ve Terakki'nin oyuncağı olamam. İttihat ve Terakki Umumî Merkezi, sathî fikirli adamlardan mürekkebtir" gibi yaklaşımıyla Balkanlar'ın kaybedilmesinde onların da önemli sorumlulukları olduğunu açıklar. Ortodoks yaklaşımlarda bu tespit pek dile getirilmez.
26. BOA, İ. Harbiye, Dosya: 24, 10 Şa'ban 1333.
27. *Halil Menteşe'nin Anıları*, (Yayına Hazırlayan: İsmail Arar), Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986, s. 40-41.
28. Bâki (Vandemir), *Büyük Harpte Kafkas Cephesi I*, İstanbul, 1953, s. 31.
29. Osmanlı ordularının yaşadığı dönüşümü, dünya ordularındaki uygulamalar ışığında, karşılaştırma yapmak için bkz. Eric Hobsbawm, *20. Yüzyıl Kısa Dünya Tarihi*, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1996.

İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE

Gayrimüslimlerin Askerlik Meselesi (1908-1912)

SİNAN KUNERALP

11. Türk Tarih Kongresi'nde (Ankara, Ekim 1990) sunmuş olduğum tebliğin genişletilmiş hali olan bu çalışmanın kaynakları olarak dönemin günlük gazeteleri ve *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*'nin yanı sıra iki eseri özellikle zikretmek isterim: Hasan Hamid, "Gayrimüslim Tebaa-i Osmaniyenin Hizmet-i Askeriyesi", *Mülkiye*, S. 4 (Mayıs 1325) s. 1-8; H. Charles Wood, *The Danger Zone of Europe*, Londra, 1911, s. 74-84.

Le service militaire des non-mutulmans

"Gayrimüslimlerin Askerlik Hizmeti" başlıklı haberin yer aldığı gazetede bir fotoğraf altı: "Bayrakların Altında Kardeşlik Soldan sağa: Beşiktaşlı Ali, laternacı Kopernik, berber Atanas Kozmidis, esnaf C. Tsinkliadis, halıcı Aram Filiposiyan, memur J. Cohen, garson Yorgiadis, bir jandarma, İstanbullu Hüseyin."
Le Moniteur Oriental, 9 Mart 1910

Hak ve görevlerin nüfusu oluşturan çeşitli zümreler arasında eşit ve adil bir şekilde dağılımı modern bir devletin başlıca göstergesidir. Osmanlı İmparatorluğu'nun çok uluslu bir devlet olarak mevcudiyetini sürdürüp vatandaşları arasında bir bütünleşme sağlamak üzere girişti̇ği son çaba, İkinci Meşrutiyet döneminde din ve milliyet gözetmeksizin herkese askerlik görevini ifa ettirme teşebbüsü olmuştur. Meselenin her mesele gibi çok boyutu vardı; askeri, siyasi, sosyal ve mali. Arzu edilen neticeye varılamadıysa bunun da tek nedeni olmamıştır.

Bilindiği üzere, 1856 Islahat Fermanı, gayrimüslim tebaaya eşitlik tanımış, karşılığında askerlik ödevlerini ifa etmeleri istenmişti. Ancak bu arzu kâğıt üzerinde kaldı. Ne yönetim ne de toplum buna hazırdı. Gayrimüslimler askere alınmaya pek hevesli değildiler. Aynı şekilde idareciler de fazla ısrarlı bir şekilde konunun üzerinde durmadılar. Askeri Tıbbiye'ye bir miktar gayrimüslim alındı. Bahriye'ye Adalardan bazı Rumlar yazıldı -ki zaten 1847'den beri Rum tayfalar Osmanlı savaş gemilerinde vazife görmekteydi- ve daha ileri gidilmedi. Aşağılayıcı bir vergi olarak telakki edilen haraç yerine askerlik görevi karşılığı gayrimüslimlerden bir bedel-i askeriye alındı. Bu çözüm de 50 sene geçerli kaldı.

Konu 1908'de Meşrutiyet'in ilanından sonra yeniden ele alındı. Kâmil Paşa hükümeti 16 Ağustos'ta neşrettiği programında bedelin kaldırılacağını ve tüm Osmanlı vatandaşlarının askere alınacağını açıkladı. Bu kararın alınmasında çeşitli sebepler var. Belli siyasi mülahazaların yanı sıra, askeri birtakım görüşler ağır bastı: Osmanlı ordusunda hâkim olan Von der Goltz doktrini nizam alaylarının arttırılmasını, ihtiyat alaylarının da o oranda azaltılmasını öngörüyordu. Nizam alaylarının artırılması ise askere alınacakların sayısında bir artışın sağlanmasına bağlıydı. Nitekim nizam alayları 1894-1906 yılları arasında 286'dan 386'ya çıkarılmış, ancak mevcutların doldurulmasında çekilen sıkıntı yüzünden 1908 başında bu miktar 348'e indirilmişti. Boşlukları doldurmak için askere çağrılan ihtiyatlarla yeni redif alaylarının oluşması tabii ki ülkenin iktisadi ve zirai gelişimini olumsuz şekilde etkilemekteydi. Nitekim 1907-1908 yılında İran ile patlak veren hudut sorunu yüzünden bir yıl boyunca 15 redif alayı sınırda seferber edilmişti. Dolayısıyla Kâmil Paşa'nın almış olduğu kararın hem siyasi boyutları (yani unsurlar arasında bütünleşmeyi sağlamak) hem de askeri boyutları (yani mevcut asker sayısını artırmak) vardı. Ancak, Maliye Nezareti bu görüşü paylaşmıyordu, zira toplanan bedel vergisi bütçeye önemli bir katkı sağlamaktaydı.

Ekim 1908'de Meclis-i Vûkela bir tezkere hazırlayıp bunu cemaat reislerine iletiyor ve Harbiye Nezaretince hazırlanmakta olan kanun projesi hakkında bilgi veriyordu: Bu taslağa göre tüm Osmanlı vatandaşları din ve ikamet yeri gözetmeksizin 20 ila 45 yaşları arasında askerlik görevlerini yerine getirmeye mecbur tutulacaklardır. (Şunu da unutmamak lazım ki, askerlik konusunda gayrimüslimlerin dışında bazı zümreler de bu görevden tümüyle muaf idiler: İstanbul ahalisi -müslim ve gayrimüslim farkı gözetmeksizin hem de gayrimüslimler için bedel ödemeden-, Giritliler,

HIRİSTİYANLAR BEDELAT-I ASKERİYEYİ KEMAL-İ NEFRETLE VERİYOR

Müsavat demek, efrâd-ı Osmaniye arasında cümlesi Hükumete karşı malik bulundukları hukuk ve muttasıf oldukları vazife nokta-i nazarından bir birine mutabık surette yaşamalıdır demektir. Müsavat buna derler. Fakat eğer ki efrad-ı Osmaniyenin hukukça bazısı az ve diğeri çok olursa buna müsavat denmez. Şimdi nasıl olur da buraya efrâd-ı Osmaniyenin bir kısmı billfiil asker olsun, diğer kısmından haraç mesâbesinde bulunan ve hâlâ, elyevm anâsır-ı Hıristiyaniyeye kendilerinin bir millet-i mahkûme olduğunu îma eden ve bizim için pek menfur olan, söylemekten çekiniyorum, menfur olan bedelât-ı askeriyye tahsil olunsun. Hıristiyanlar bedelat-ı askeriyeyi öteden beri kemal-i nefretle veriyor ve şimdiden sonra da öyle verecektir. Bu gibi şeyler bizim millet-i mahkûme olduğumuzu ihtar eder; nefretimi tekrar ederim. İşte efrâd-ı Osmaniyeden bir kısmını bu kadar haksız bir hale tâbi kılarak şerefi askerîden hissemend olmasına müsaade etmemek, buna müsavat denmez; bu, kaide-i müsâvâtı ihlâl eder.

Mükellefiyyet-i askeriyyeden kurtulmak isteyen efrâd-ı İslamiye, her defasında 50 liradan belki 200 lira kadar bir meblağ vermek mecburiyetinde bulunurlarken, efrad-ı Hıristaniyye (gûya bize bir lütüfkârlık oluyormuş gibi gözüken, fakat bu bir hâkimin bir mahkûma karşı yaptığı lûtuf kabilinden olan bu lûtfa Hıristiyanlar muhtaç değildir ve onun için reddederim) yalnız 50 lira versin... İslâmların hukukuna riayetsizlik suretiyle yapılan lûtfa Hıristiyanlar muhtaç değildir. Bu, bize aynı hakarettir, İdare-i meşruta ile kabil-i telif değildir.

İstanbul mebusu Kozmidi Efendi'nin Meclis-i Mebusan'da yaptığı konuşması.
Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, devre: 1, sene: 2, inikat: 105, 20 Haziran 1325/3 Temmuz 1909.

Arnavutlar, Sisamlılar, Cebel-i Lübnanlılar, Hicaz ve Yemenliler gibi.) Ayrıca dileyen gayrimüslim gençler Harbiye Mektebine girip subay olarak eğitileceklerdi. Uygulamaya geçmeden önce de bir nüfus sayımı yapılacaktır.

Öyle anlaşılıyor ki, hükümet bu prensip kararını aldıktan sonra işleri uzatmak, bürokratik oyalamalarla neticeye varılmasını ertelemek arzusundaydı. Görev yapılmış, eşitlik prensibi altı çizilerek gündeme getirilmişti. Ancak, bu sefer durum 1850'lerden farklı: Gayrimüslimler arasında ilginç bir tutum izlemek mümkün. Talep ettikleri eşitliği hak etmek için, kendilerine düşen görevleri yerine getirmeye hazır oldukları görünümünü vermekteydiler. Bunu açıkça Meclis-i Mebusan'da, ruhban meclislerinde, gazete sütunlarında (mesela, İstanbul'da yayınlanan anti-siyonist İbranice *Hamevasser* dergisi gibi) ifade ediyorlar ve de eyleme geçiyorlar. Bursa'da bazı genç Hıristiyanlar kendilerini gönüllü yazdırıyorlar. Anadolu'dan bazı Ermeni piskoposları Meclis-i Mebusan'daki Askeri Komisyon'a telgraf çekip, gayrimüslimlerin derhal askere celb edilmesini talep ediyorlar. Babıâli kalemlerinde çalışan 100'e yakın Musevi ve Hıristiyan memur milli bir milisin ihdas edilmesi ve kendilerinin de burada vazifelendirilmeleri için bir istida hazırlıyorlar. Ancak hükümet yavaş ve temkinli gitmeyi tercih ediyor. Ocak 1909'da Harbiye Nezareti, özel bir komisyonca hazırlanan kanun taslağını sadarete takdim ediyor. Sadaret de taslağı incelenmesi için Şura-yı Devlet'e veriyor. Bu ara muhtarlara bölgelerindeki 20-38 yaş dilimine mensup gayrimüslimlerin listesi hazırlatılıyor. 31 Mart olayları gelişmeleri bir dereceye kadar yavaşlatıyor. Ancak Askeri Tıbbiye öğrencilerinden Romulus Spathari adlı Rum genci isyancıları bastırmak üzere gönüllü olarak katıldığı çatışmalarda vurulup ölünce yeni tesanüd ve bütünleşmenin sembolü oldu. Şişli Ortodoks mezarlığındaki cenazesine Harbiye Nazırı Salih Hulusi Paşa da katıldı ve birliği öven bir konuşma yaptı. Bundan sonraki her yıldönümünde, Spathari'nin mezarı önünde Harbiye Nazırının veya temsilcisinin hazır bulunduğu bir anma töreni düzenlenecekti.

Olaylar yatıştıktan hemen sonra, Mahmud Şevket Paşa, Rum Ortodoks Patriği II. Yoahim'i ziyaret edip, gayrimüslimlerin askere alınması konusunda bilgi veriyor. Yaptırmış olduğu çalışmalara göre, gayrimüslimler ordunun dörtte birini oluşturacaklar. Ancak, kanunun hazırlanması vakit alacağından gayrimüslimlerin geçici bir süre için gönüllü olarak orduya girmelerini öneriyor.

Hükümetin işleri yavaş almasına karşılık Meclis-i Mebusan 12 Temmuz 1909'da bedel-i askeriyenin lağvedilmesini ve askerlik görevinin herkese teşmilini öngören bir karar tasarısı kabul etti. Kararın da derhal aynı yıl içinde uygulanmasına geçilmesi öngörülüyordu.

Hükümet, bedelle ilgili kararın tehiri için Meclis üzerine baskı yaptıysa da başaramadı. Ancak bir uzlaşmaya varıldı. Yeni hazırlanacak askerlik kanununun yürürlüğe geçmesine kadar, bedel ödemeyi arzu edenler bu yola başvurabilecekler. Böylece, bütçeye birkaç yıl daha girdi sağlanmış oldu.

Meclis'in almış olduğu karar çoğunluğun desteğiyle kabul edildi. Bir tek Tokat mebusu Hattatzade İsmail Paşa çe-

HİÇBİR OSMANLININ BAŞKASININ KANIYLA YAŞAMAYA HAKKI YOKTUR

Biz hepimiz bu esası kabul edeceğiz ki, hiçbir Osmanlı askerlik için para vermeye ve başkasının kanıyla yaşamaya hakkı yoktur. Bu, Müslimlere de şamildir, gayrimüslimlere de ve büyük bir mücrimiyettir. Kendi oğlumun muharebeye gideceğini bilerek oğlumun kanını 50 lira ile satın alıyorum ve fukarının oğlunu gönderip orada öldürüyorum, bu, bir mücrimiyettir ve bu prensibi bile kabul etmiyorum. Gayrimüslimler için de Müslimler için de aynı şeyi talep ediyorum. Bu cihetle Hıristiyanlarla Müslimler beyinlerinde müsavat fikrini hakikaten yerleştirmek için, bu lazımdır. İkincisi, devletin menfaiini düşünmek noktasından Hükümetin getirdiği teklifi reddedip aynı şartlarla gayrimüslimlerin de Müslimler gibi askere alınmasını rica ediyorum. Habip Bey biraderimiz söylüyordu ki, Hükümet, şimdi asker almak isterse 300 bin asker alacak ve 300 bin asker almak için ne para var, ne silâh var. Bendeniz bunu diyorum ki, eğer Hıristiyanlardan asker alınacak olursa, o vakit İslâmlardan daha az asker alınır. Askerlik boynumuzun borcudur, bunun başka bir yolu yoktur. Eski rejimden kalan seyyiâtın hepsini mutlaka tesviye ettik de kurtulduk mu? Bu da tesviye edilecek bir şeydir, bu da tashih olunur, noksanı da azar azar, bir senede, iki senede.

Erzurum mebusu Ohannes Varteks Efendi'nin Meclis-i Mebusan'da yaptığı konuşması.
Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, devre: 1, sene: 2, inikat: 105, 20 Haziran 1325/3 Temmuz 1909.

kimser davrandı. Konu, askerlik kanununda gerekli değişikliklerin yapılması üzere, ihtisas komisyonuna devredildi.

Ağustos ayında yeni Dahiliye Nazırı Talat Bey, vilayetlere bir genelge gönderip tüm Osmanlı vatandaşlarının askerlik için kayıtlarını yaptırmaları gereğini bildirdi.

Bu aralarda cemaat reislerinden Meclis-i Vükela tezkeresine cevaplar gelmeye başlıyor.

Hahambaşı Naum Efendi, Sadarete gönderdiği yazıda, Yahudi cemaatinin vatanî görevini yerine getirmeye hazır olduğunu, özel talepleri bulunmadığını, ancak birliklere rahip atanması halinde bir hahamın da aynı şekilde görev almasına izin verilmesini istiyor. Ve büyük bir tavizde bulunuyor: Askere alınan Yahudilerin askerlik süresi boyunca özel yemek yemek mecburiyetini kaldırıyor. Ancak imkânı olanların dilediği yemekleri hazırlatma hakkına sahip olmalarına izin verilmesini istiyor. Ayrıca üç dini bayramda Yahudilere izin verilmesini istiyor.

Rum Ortodoks Patriğinin talepleri ise daha etraflı:

- askerlik süresi boyunca ihtidaların yasak edilmesi
- birliklere papazların görevlendirilmesi
- belirli saatlerde gidilebilinecek kilise veya ibadet yerlerinin bulunması
- dini bayramlarını kutlama hakkına sahip olmaları
- Hıristiyanların ayrı birliklerde görev almaları
- gerekli koşulları doldurmuş olan genç Hıristiyanların Harbiye Mektebine alınması.

Ayrıca Patrik bütün kiliselerde okunan bir genelge ile Rumlara askerlik görevinin yasal bir ödev olduğunu ve hak talep etmek için görevlerin yerine getirilmesinin gerekli olduğunu hatırlatıyor. Ermeni cemaatinden o dönem pek ses çıkmadı. Zira Patrik Ormanliyan Efendi diğer bazı konular-

GAYRİMÜSLİMLER ASKERLİK ŞEREFİNDEN MAHRUM KALIYOR

Biz yalnız 1325 senesi için gayrimüslimler bedel-i askerî mi verecekler, yoksa müslimler gibi onlar da askerlik vazifesiyle muvazzaf olacaklar diye düşünüyorduk. Bu sene için biz feryat koparıyorduk. Hayır, bedel-i askerî vermeyeceğiz, bu sene de askerlik yapacağız.

Şimdi deniliyor ki ikinci maddede 23 yaşından 45 yaşına kadar olanlar isterlerse her sene elli kuruş bedel-i askerî vereceklerdir, isterlerse def'aten kurtulmak için 50 lira vereceklerdir, fakat şimdiye kadar verdikleri bedelleri tenzil edeceklerdir. Demek bendeniz 30-35 yaşında olduğum için düşüneceğim. Ben 45 yaşına kadar yahut vefat edinceye kadar her sene 50'şer kuruş mu vereyim, yoksa bugün 50 lirayı hazırlayayım da otuz sene zarfında verdiğimi mahsup edeyim kurtulayım? Demek oluyor ki benim için kolaylık var. Böyle hiç askerlik yapmayalım. Anlaşılır ki gayrimüslimler askerlik şerefinden mahrum kalıyor. Demek vatanperverliğimiz için büyük bir tecrübe içinde bırakıyorsunuz. Bundan ne beklenir bilmem ve ne sebep üzerine bu meydana konuyor, onu da anlamam.

Serfice mebusu Yorgo Boşo Efendi'nin bütçe görüşmeleri sırasındaki konuşması.
Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, devre: 1, sene: 2, inikat: 101, 13 Haziran 1325/26 Haziran 1909.

İTTİHAD-I HAKİKİ-İ OSMANİYİ TAKVİYE ETMEK

İttihad-ı Osmanîyi yerine getirecek, hizmet-i askeriyedir. Hizmet-i askeriyenin kutsiyetine ve bir vazife-i mühimme olduğuna dair iyi sözler söylendiğinden, buna birtakım sözlerin ilâvesini istemem. Yalnız bedel-i askerînin alınıp alınmaması hakkında söz söyleyeceğim.

5-6 aydan beri Rumeli'den bendenize birçok telgraflar geldi, bedel-i askerî vermek istemiyorlar. Bendeniz dahi mademki hizmet-i askeriye, kanun-ı mahsus iledir, bu kanun değişmedikçe bu bedel-i askerînin verilip verilmemesi hakkında cevaplar verdim. Hak nokta-i nazarından da müsavat-ı hakikiyeyi düşünmek lâzım gelir. Çünkü hudut boyunda aç, bî-ilaç soğuktan hastalanmış, efrad-ı Osmaniyenin bir kısmı askerliği ifa edip de diğerlerinin hiç olmazsa bu sene ifa-yı askeriye etmemeleri hakikaten müsavat-ı hakikiyeye mugayirdir. (Bravo sadaları.)

Hakikaten ahalimiz 30 sene Devr-i İstibdatta perişan bir hale geldi, bedel-i askerîyi vermek iktidarını haiz değildir. Bundan maâda, bu mülkü muazzezeleri müdafaa için birleşmek istiyorlar. Şiddetle içtimalar, mitingler aktediliyor, bunlar bizi askere alınız diyorlar. Böyle bir arzû-yı umumîye karşı gelmek nasıl olur? İttihad-ı hakikî-i Osmanîyi takviye etmek, vücuda getirmek için yegâne çare budur.

Manastır mebusu Pançedorof Efendi'nin bütçe görüşmeleri sırasındaki konuşması. *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, devre: 1, sene: 2, inikat: 101, 13 Haziran 1325/26 Haziran 1909.

da Babıâli ile nazik müzakereler yürütmekteydi ve cemaat içi dengeler ile meşguldu. Bulgarlar ise askere alınacak Bulgarların Yemen'e veya Trablus'a gönderilmemesini talep ettiler.

Meclis tarafından alınan karar tasarısının hemen akabinde hükümet 6 sınıfın (1299-1304/1883-1888) birden celb edilmesine karar verdi. Ve her vilayette, gayrimüslimlerin yazılmasını denetlemek için valinin başkanlığında ve millet temsilcilerinin de bulunduğu komisyonlar kuruldu. Elimizde bazı rakamlar var: İstanbul Fatih ilçesinde o yaş sınıflarına mensup 1155 Müslüman, 344 Rum, 33 Ermeni, 58 Yahudi kaydını yaptırmış. Hasköy'de ise 415 Müslüman, 129 Rum, 70 Ermeni, 778 Yahudi.

Askerlik Kanunu yeniden kaleme alınıncaya kadar askere alma mevzuatını düzenleyen geçici bir nizamname hazırlandı ve bu nizamname her vilayet merkezinde vali ve cemaat reisleri huzurunda okundu. Nizamnameye göre aile yükümlülüğü olmayan ve sağlığı müsait olan 1883-1888 doğumluların yazılması ve yazım işleminden sonra kura çekilmesi öngörülüyordu. 10 kişiden biri kura sonucu askerlik görevinden muaf tutulacaktı. Nizamnamenin okunma merasimi birkaç kez ertelendi, zira Rum Patrikhanesiyle müzakereler devam etmekteydi. Hükümet ayrı dinlere mensup askerlerin ayrı birliklerde görev yapması fikrine karşıydı. Askeri rahiplerin maaşlarını ödemeye hazırdı; ancak kışlalarda ikamet etmelerini istemiyordu.

Ancak neticeye varmak ihtimali gecikince, İstanbul'da 1 Kasım 1909 tarihinde Beyazıt Meydanında büyük bir merasimle nizamname okundu ve yürürlüğe geçti. Nazırlar, Şeyhülislam, mebus ve ayanların da hazır bulunduğu merasimde Ermeni ve Rum patriklerinin temsilcileri ve Hahambaşı Naum Efendi de bulundu. Naum Efendi askerlik görevinin faydalarını vurgulayan ve çok alkışlanan bir nutuk çekti. Ankara Metropoliti Sofronius Efendi de Osmanlı ordusunda daha evvel de Hıristiyan askerlerin hizmet gördüğünü hatırlattı. Patrikhane arşivlerinde bulunan bir belgeye dayanarak Mısır fethi esnasında İskenderiye muhasarasında Osmanlı ordusunda Rum askerlerin de bulunduğunu söyledi.

Bu ara patrikhane ile müzakereler sürdürülüyordu.

Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa Yoahim'e Meşrutiyet hükümetinin en büyük zaferinin gayrimüslim unsurun askere alınması olacağını söylerken, Hıristiyan askerlerin Arabistan'da görevlendirilmeyeceği hususunda teminat verdi.

Askere yazılma işlemleri devam ediyor ancak büyük karışıklıklara mahal veriyordu. Zira komisyonlar yaş tesbiti için ancak "tezkere-i Osmani"yi geçerli kabul ediyorlardı. Kiliselerin verdikleri vaftiz belgelerini kaâle almıyorlardı. Zamanında yazılmayanlar kaçak sayılıp 3 yıllık askerlik süreleri 6 yıla çıkacaktı. Ancak yaş tashihi komisyonları kuruldu ve bu sayede müracaat edenlerden inandırıcı bulunanlar çağ dışı bırakıldı. Mesela Selanik'te 450 dosya incelendi ve bunlardan çoğu kabul edildi. Aynı şekilde nizamnamede birtakım ayarlamalar yapıldı. Tek çocuklar, İstanbul'da evli olan taşra doğumlular, Avrupa'da tahsil yapmış olanlar askerlikten muaf tutuldular.

Ocak 1910 sonunda yaş tashihi komisyonlarının çalışmaları bitti ve bazı rakamlar ortaya çıktı.

Manisa şehrinde yaşı tutan 1233 gayrimüslimden -ki bunların arasında 905 Rum, 119 Ermeni, 109 Yahudi vardı- 406'sı çeşitli sebeplerden ötürü muaf tutuldu. Milas'ta 146 kişi-

den 59'u, Makri'de ise 327'den 46'sı. Selanik şehrinde ise 12.952 kişi askere alınmaya uygun bulundu.

Ordu'da gayrimüslimlerin askerliği ile ilgili bir *public relations* kampanyasına benzer bir hareket görmek mümkün. 3. süvari alayının kurmay reisi Galip Bey Selanik'te bu konuda bir konferans verdi ve konferans metni bütün gazeteler tarafından iktibas edildi. Taşra şehirlerindeki Yanya, Çanakkale gibi yerlerde, merasimlerin akisleri gazetelerde yayınlanıyor, Musul'da 60 Kalduni'nin orduya alınması haber oluyordu.

Ama bunun yanı sıra bir memnuniyetsizlik var: Üst yaş dilimine mensup çağrılanların, yani yaşı 24-27 arasında olanların -dolayısıyla iş güç sahibi olanların- 3 aylık kısa bir askerlik süresine tabi tutulmasını öngören bir teklifi Hüseyin Cahid Bey, Vartkes, Masliyalı ve Karasu Efendiler Meclise getiriyorlar. Selanik'te *Journal de Salonique* aynı konuda bir kampanya tertipliyor. Mart ayından itibaren askere alınmalar başlıyor. Gazetelerde bir fotoğraf görmek mümkün. İstanbullu 5 genç; adları Kohen, Filipsosiyan, Ali, Kopernik, Tsinklidis. Kolkola girmişler, gülüyorlar yeni bir devrin başlangıcı gibi.

Ancak uygulamaya geçince karışıklıklar ortaya çıkıyor. Zira gayrimüslimlerin durumuyla ilgili yeni kanun daha hazır değil. İbadet meselesi, rahiplerin mevcudiyeti vb sorunlar çözümlenmedi. İş komutanların inisiyatifine kalınca uygulamalar birlikten birliğe değişiyor ve huzursuzluklar artıyor.

Sonunda Ermeni ve Rum patrikleri Mart 1910'da müşterek bir tavır almak üzere bir prensip anlaşmasına varıyorlar. Konu Meclis'te tartışılıyor. Rum milletvekilleri alay rahiplerinin tayinini ve her sene askere alınacakların miktarının önceden belirlenmesini talep ediyorlar. Kozmidi Efendi, 3 yıllık sürenin 2 yıla indirilmesini istiyor.

Yeni Askerlik Kanununun maddeleri Meclis'te gayet ilginç tartışmalara yol açıyor. Bedelin tamamen kaldırılmasını isteyen iki gayrimüslim mebustur. Aynı şekilde Serfice mebusu Boşo Efendi, Rum patriğinin ayrı birliklerin kurulması teklifine karşı çıkıyor. Ermeni Varteks Efendi askerde Türkçenin öğretilmesini ve Harbiye Mektebine bir an önce gayrimüslim öğrenci alınmasını istiyor.

Mart 1911'de 200.000 civarındaki askerlik mükellefinin 40.000'i gayrimüslimdi. Soruna palyatif bir çözüm bulundu. Celb edilen 6 sınıfa mensub gayrimüslim askerler 3 yıl yerine kısa eğitim sürelerinden sonra terhis edildiler. Selanik'te bulunanlar Mayıs 1911'de şehre resmî bir ziyaret yapan Sultan V. Mehmed'in önünde bir resmi geçit yaptılar. Ama bazılarının askerliği daha zor koşullarda gerçekleşti: Mesela, Havran ayaklanmasının bastırılmasına katılan 80 kadar Yahudi erden 53'ü yaralandı.

Aynı tarihte, İkyadi Efendi, Rum Patrikhanesini kapukahyası sıfatıyla Adliye Nazırı Necmettin Molla'ya Rum Ortodoks Patriğinin, Bulgar Eksarhının, Ermeni Gregoryen Patrik vekilinin ve Ermeni Katolik Patrik vekilinin imzalarını taşıyan askerlik konusunda ortak bir takrir verdi.

Bu takrir ayrı birliklerin kurulması fikrinden söz etmeden Müslümanlara tanınan her hakkın Hıristiyanlara da tanınmasını ve ordunun hem Müslümanlar hem de Hıristiyanların ortak malı olduğunun resmen ifade edilmesini istiyor.

Hahambaşının imzasının bu takrirde bulunmaması kendisinin bu ortak demarş dışında bırakılmış olmasından değil. Kendisi bunu böyle arzu etmiştir. Adliye Nezareti'nde kurulan bir komisyon takririn ana hükümlerini kabul ediyor. Doğrudan askerlikle ilgili mevzuları ise Harbiye Nezaretine devrediyor. Ancak subayların askerlere hitap şekli olan "Ey Müslim"in, "Osmanlı Askeri" olarak değiştirilmesi benimseniyor. Hükümet ise ortak takrire cevap vermek fırsatını bulamıyor. İlk önce Trablus Savaşı, sonradan Balkan Savaşları tüm mesaisini meşgul ediyor.

Bu savaşlardan sonra ortaya çıkan durum sonunda zaten mesele güncelliğini kaybetti.

Talihin bir cilvesi olarak dramın son perdesi oynanırken, 27 Mart 1912 günü Mekteb-i Harbiye ilk gayrimüslim mezunlarını verdi. 394 subay adayı arasında 4 Rum, 3 Ermeni ve 1 Yahudi bulundu. Padişahın huzurunda ve Patrik ile Hahambaşı'nın bulunduğu bir merasimde Müslüman arkadaşları Kuran üzerinde and içerlerken onlar da İncil ve Tevrat üzerine yemin ettiler.

Birkaç ay kadar sonra da Balkan Savaşı patladı. Osmanlı Bulgar askerleri arasında ihanet vakaları oldu. Yakalananlar idam edildi. Sekiz bine yakın Ermeni asker cepheye gönderildi. Aralarında ölenler oldu, yararlılık gösterenler oldu, ihanet edenler de. Başka türlü olabilir miydi zaten? Rumlar, bildiğim kadarıyla cephe hizmetinde kullanılmadı. Selanik Yahudileri de aralarında bir gönüllü birliği kurdular. Cepheye sevkedildi mi bilmiyorum. Ancak gayet meşhur bir Judeo-Espagnol şarkı var. İki Yahudi kardeş, biri Yunan ordusunda diğeri Osmanlı ordusunda ve birbirlerinin kurşunuyla ölüyorlar.

Birinci Cihan Savaşındaki durum ise, amele taburlarıyla, askerden kaçan Balatlı Yahudi gençlerden oluşan "tavanarası taburlarıyla", Çanakkale'de batarya komutanı olan Ermeni zabitleriyle, diğer bir hikâyedir. Dolaylı olarak, orduda gayrimüslim erlerin mevcudiyetinin bir somut etkisi olmuştur; o da, orduda çatal bıçak kullanımının yaygınlaşması.

Sonuç olarak bu meseleye tarihi bir perspektiften bakıldığında konunun baştan iflasa mahkûm olduğu neticesine varılıyor.

BİR BELGENİN IŞIĞINDA...

Mustafa Kemal Paşa ve Komintern

Dr. SOLMAZ RÜSTEMOVA-TOHİDİ
Azerbaycan Bilimler Akademisi
Şarkiyat Enstitüsü
Baş Araştırma Görevlisi

Mustafa Kemal Paşa'nın yönettiği Türkiye Milli Kurtuluş Hareketi, Komünist Enternasyonalin Doğu politikalarında birçok ümitlerini bağlamış olduğu bir akımdı. 1920 yılında, hâlâ dünya proleter devriminin yakın zaferine inanmakta olan ve kitleleri dünya emperyalizmi ile son savaşa hazırlamak yönünde ciddi çalışmalar yapan Komintern, bu dönemde Doğu dünyasını ve bu arada Türkiye'yi sarmış olan milli kurtuluş hareketlerine ve bunların milyonlarca katılımcısına kayıtsız kalamazdı. Dolayısıyla Komintern, bu dev gücü kendi gerçek müttefiki olarak değerlendirdi ve 2. Kongre'de (Haziran 1920) kabul ettiği Doğu politikası prensiblerinden biri olarak, uluslararası proletaryanın sömürge ve bağımlı ülkelerde yürütülen milli kurtuluş hareketleri ile geçici ittifak kurulması görüşünü ortaya koydu.

Komintern belgelerinde, Doğu ülkelerinde görülen milli kurtuluş hareketleri ile yalnız geçici bir şekilde ittifak yapıldığı saklanmamış; bu hareketlerin başarıyla sonuçlanması durumunda sınıfsal mücadelenin ön plana çekilmesi ve sonuçta komünistlerin iktidara gelerek, Doğu ülkelerinde Sovyet düzenini tesis etmeleri gibi amaçlar bu belgelerde açıkca beyan edilmiştir.

Zinovyev, Eylül 1920'de Bakû'da düzenlenen Doğu Halkları I. Kurultayı'nda yapmış olduğu konuşmasında, kendi tabiriyle "menfur diplomasiyi bir tarafa bırakarak", milli kurtuluş hareketlerinin görevinin Doğuyu İngiliz emperyalizminden kurtarmak olduğunu, oysa komünistlerin bundan kesinlikle daha büyük bir görevi bulunduğunu açık seçik bir şekilde ifade etmiştir: "Doğu emekçilerine zenginlerle mücadelede yardım etmek, komünizmin ne olduğunu kendilerine anlatmak ve onları gerçek emek devrimine hazırlamak."[1]

Fakat Batılı emperyalist güçlerin, ilk başta İngiltere'nin, Doğuda son derece geniş nüfuzunun dayanaklarını sarsmak, keza bu ülkeden gelen tehlikeyi Sovyet Rusya'nın sınırlarından uzaklaştırmak gibi gayet önemli bir amacın gerçekleştirilebilmesi için, Komintern planlarında milli kurtuluş hareketlerine büyük önem verilmekteydi. İşin ilginç yanı, Zinovyev, Bakû'da, Doğu Halkları I. Kurultayı'nda yaptığı konuşmada Türkiye'deki Mustafa Kemal hareketini sırf bu bağlamda birkaç defa hatırlatmıştır. Zinovyev, "bu hareketin bir komünist hareket olmadığını bir dakika bile unutmayan Sovyet devletinin", buna rağmen "Kemali sabırla savunmasının" sebebini, "İngiliz hükümetine karşı her türlü inkılabı savunmaya hazır olmaları" ile açıklamaktaydı.[2]

Komintern ve yerli komünistlerle, daha somut bir ifadeyle Sovyet Rusya ile, değişik nedenlerden dolayı anlaşmaya zorlanmış olan milli kurtuluş hareketleri önderleri de bu anlaşmaların geçici nitelikte olduğunu anlıyor ve bu durum, söz konusu ittifaklardan kendi amaçları doğrultusunda faydalanmak ve aynı zamanda da bağımsız pozisyonlarını muhafaza etmek hakkını veriyordu.

Bu bakımdan, Mustafa Kemal, Doğu milli kurtuluş güçleri arasında, Sovyet Rusya ve Komintern ile en başarılı "politik anlaşma" ortamı bulmasını başarmış bir devrim önderi olarak kabul edilebilir.

Mustafa Kemal'in Sovyet Rusya ve Komintern ile ilişkileri gayet geniş bir araştırma konusudur ve tabii ki, bir makale kapsamında tam olarak açıklanamaz. Fakat Komintern'in son yıllarda açılmış olan arşivlerinde muhafaza edilen bir belge, söz konusu örgüt ile Türkiye milli kurtuluş hareketinin önderi arasındaki son de-

rece karmaşık ilişkilerin açıklığa kavuşturulması bakımından dikkat çekmektedir. İşte bu nedenle, Komintern resmi temsilcisi ile Mustafa Kemal'in görüşmesini yansıtan belgenin ilgi çekeceğini sanıyorum.

Komintern'in, Mustafa Kemal hareketine büyük dikkat ve ilgisinin sebepleri yukarıda açıklanmıştır. Bilindiği üzere, Mustafa Kemal de kendi başlatmış olduğu hareketin tehlikeli aşamalarında, yardım için defalarca Sovyet Rusya'ya müracaat etmiş ve çoğu zaman istediği yardımı alabilmiştir.

1920 yılının ortalarından başlayarak, Komintern Doğu politikasının başlıca ilkeleri tespit edildikten sonra, Sovyet Rusya Mustafa Kemal hükümeti ile ilişkilerini esasen Komintern aracılığıyla yürütmeye çalışmıştır. Zira bu örgüt, Türkiye ile ilişkilerinde kendi dış politikaları çerçevesi dışına çıkmak, keza kendi ideolojik ve jeopolitik niyetlerini gerçekleştirmek hususunda Sovyet Rusya'ya geniş imkânlar sağlamaktaydı.

Fakat Mustafa Kemal hareketini maddi ve manevi yönlerden destekleyen resmi Moskova, aynı zamanda bağımsız ve son derece karmaşık bir politika uygulayan Türk önderin Bolşeviklere ve sosyalizme gerçekten ilgiyle yaklaşmakta olduğuna da pek inanmıyordu. Bolşevik liderlere yazdığı mektuplarda "Türkiyede sosyalizmin gelişmesini temin etmenin gerekliliğini"[3] vurgulayan Mustafa Kemal'in, diğer taraftan bu görüşleri temsil eden Türkiye komünistlerine karşı açıkça barışmaz yaklaşımı kafalarda ciddi sorular doğurmaktaydı. Komintern yöneticileri, özellikle de Yakın Doğu bölgesinde (öncelikle Kafkas, İran ve Türkiye'de) devrimsel gelişmeleri yönlendirmekle görevli Doğu Halkları Propaganda ve Faaliyet Konseyi Başkanlık Divanı üyeleri arasında, Mustafa Kemal'in kişiliği, siyasal ve toplumsal görüşleri, keza uygulamakta olduğu politikalar konusunda değişik fikirler ve tavırlar vardı. Komintern

Mustafa Kemal Ankara'da, 1920.

Doğu uzmanlarının, Mustafa Kemal hareketinin nihai amaç ve hedefleri, bu hareketin başarıyla sonuçlanması durumunda Türkiye'nin iç ve dış politikalarının karakteri hususunda net bilgileri yoktu.

İşte bu belirsizliği gidermek ve durumu yerinde incelemek amacı ile, Doğu Halkları Propoganda ve Faaliyet Konseyi (ileride sadece 'Konsey" olarak geçecektir) 1920 Kasımında kendi temsilcisi Yefrem Eşba'yı Anadolu'ya gönderdi. Yefrem Eşba, 29 Ocak 1921'de Mustafa Kemal'i ziyaret etmiştir. Önce temsil etmekte olduğu kurumun amaç ve görevleri hakkında bilgi veren Eşba daha sonra şunları söylemiştir: "Şarkın bütün devrimci teşkilatlarını birleştirmek, Batı emperyalizmine ve kendi milli sömürgecilerine karşı inkılabi mücadelelerinde onlara yol göstermek" gibi bir yetkiyi haiz olan Konseyin, bu çalışmaları kapsamında Türkiye'den birçok beklentileri vardır.[4]

Bu ülkenin "devrimci kazanımları bakımından bütün Doğuya örnek olduğu" ve Konsey'in bir tür "kalesine" dönüşeceğine emin olduğunu ifade eden Eşba, aynı zamanda "Anadoludaki siyasi durumla ilgili doğru düzgün bilgi alamadıkları" için kendisinin özel olarak Türkiye'ye gönderildiğini ve Konsey'in birçok konularda Anadolu hükümetinin, özellikle de "Türkiye'nin gerçek liderinin" görüşlerini almakta istekli olduğunu bildirdi. Eşba'nın, Mustafa Kemal'e sorduğu soruların ilk bakışta gayet genel olduğu görünmektedir: "Yeni Türkiye eski Türkiye'den ne derecede farklıdır? Batı emperyalizmi ile mücadelede hangi kazanımlar elde edilmiştir? Devrimci Türkiye'nin Şark Meselesi konusunda siyasal kazanımları nelerdir? Devrimci Türkiye'nin iç politikada kazanımları nelerdir?"[5]

Bu sorular, doğrudan Komintern'le bağlantılı olmasa bile, karşısındaki kişinin hangi örgütü temsil ettiğini ve konuşmanın amacını Mustafa Kemal muhtemelen gayet net bir şekilde anlamıştır. Zira bu soruların hepsine bir arada vermiş olduğu uzun ve ayrıntılı cevabında, Eşba'nın temas etmediği, belki de temas etmek istemediği, hususları da vurgulamıştır.

Mustafa Kemal, Türkiye'nin bütün Doğu halklarının hayatında önemli rol oynadığına ilişkin Eşba'nın görüşüne katılmış ve bu durumu öncelikle ülkesinin coğrafi konumu -Doğu ile Batının sınırında bulunuşu- ile açıklamıştır. Mustafa Kemal'in fikrince, "Batı emperyalizminin Doğuya yürümesinin karşısına geçmek imkânı",

Doğunun diğer halklarına Türkiyeyi öncü olarak görme hakkı vermiş, bu nedenle de "Batının Doğuya yönelttiği darbenin tüm ağırlığı öncelikle Türkiye'nin üzerine düşmektedir."

Lakin "Türk halkının, bu konumuyla onur duyduğu" ve "Doğu karşısında borcunu yerine getirmekle mutlu olacağını" vurgulayan Mustafa Kemal, Türkiye tarihine atıf yaparak, Osmanlı devletinin kuruluş devri istisna olmak üzere, bütün bu tarihin Türkiye'nin dağılması, parçalanması ve ortadan kalkmasına karşı mücadele tarihi olduğunu gayet net ve somut ifadelerle açıklamıştır.

Türkiye halkının, emperyalizmin bu niyetlerini boşa çıkarmak, kendi milli haklarını savunmak amacıyla ayaklanmış olması, örgütler kurması ve son olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından temsil edilen egemenlik esaslarına göre belli bir hedef doğrultusunda politikalar üretmesi gibi -esasen dış politika ile ilgili konuları anlattıktan sonra, Mustafa Kemal Türkiye toplumunun başlıca özelliklerini irdelemiştir.

Bütün Türk devrimlerinde iki hususun- din ve sultana bağlılığın- önemli bir yer işgal ettiğini ve Türk devrimcilerin bu iki faktörü dikkate almaya mecbur olduklarını vurgulayan Mustafa Kemal, aynı zamanda son yıllarda halk arasında bu faktörlerin etkisinin bir hayli zayıflamış olduğunu bildirmiştir. Mustafa Kemal'in fikrince, "devrimci Türkiyenin son 15 yıllık tarihinin en önemli sonucu, halka sultansız yaşamanın mümkün olduğu kanaatinin" kanıtlanmış olmasıdır. "Bizzat bu kanaatin sonucu olarak, halkta kendi ülkesinin sahibi olma arzusu uyanmıştır" diye açıklama yapan Mustafa Kemal, daha sonra Büyük Millet Meclisi tarafından Türkiye için cumhuriyet düzeninin tesbit edildiğini ve bu düzenle ilgili kendi görüşlerini açıklamıştır.

Türkiye toplumuna özgü olan diğer bir özelliğin, halifeye bağlılığın da, etkisinin tedricen azalması ve böylece "İngilizlerin bir silahının daha devreden çıkarılmasını" Mustafa Kemal, sadece Türkiye'nin değil, tüm Müslüman dünyasının "bağımsızlığın tadını duyunca" her türlü yabancı etkilerden, bu arada "hilafete bağlılıktan" da kurtulacağı ile açıklamıştır.

Eşba'nın, Türkiye'nin III. Enternasyonal (Komintern) ile ilişkileri konusunda doğrudan sorular sormamasına rağmen, Mustafa Kemal bu konuya da açıklık getirmeye çalışmıştır.

"İstismar edilen kitlelerin mutluluğunu temin etmek isteyen" III. Enternasyonal'in görüşlerinin "dünyanın en fazla istismar edilen halklarından olan" Türkiye halkı tarafından beğenildiğini ve desteklendiğini ifade eden Mustafa Kemal, hemen bir teessüf duygusu ile şunu bildirmiştir ki, "buna rağmen III. Enternasyonal'in bazı program tezleri Türkiye'de kabul edilemez."[6]

Mustafa Kemal, bu tezler arasında iki en önemli hususu, din ve millet meselesini öne çıkarmıştır. "Dine itinasızlığı ile dikkat çeken" komünizmin "dini duyguları Araplardan bile güçlü olan" Türkler tarafından kabul edilip edilemeyeceyi hususuna eğilmeye gerek dahi görmemiştir. Fakat Türkiye lideri "komünizmde millet meselesi" konusuna ilişkin görüşlerini ayrıntılı bir şekilde açıklamaya çalışmıştır.

"Komünist Azerbaycan'ın kendi topraklarının bir kısmını komünist Ermenistan'a vermesi" gibi bir gerçeği, komünizmin en çarpıcı örneği olarak algıladığını vurgulayan Mustafa Kemal, aynı zamanda "bu kardeşlik duygusunun" Türklerin gerçek duygularına zıt olduğunun altını çizmiştir: "Türkiyede milli duygular son zamanlarda uyanmıştır ve bu nedenle de özellikle güçlüdür. Halkımız kendi bağımsızlığını milli sınırlar çerçevesinde korumayı amaç edinmiştir. Eğer Ermenistan, Türkiye topraklarının bir kısmının kendisine verilmesini isterse, halk genç ve güçlü milli duyguların etkisiyle bunu kabul etmez ve engeller."[7]

Daha sonra ise Mustafa Kemal, Komintern'in diğer önemli program maddelerine temas etmiştir. Türkiye'de "köylüyü toprak sahibi üzerine kaldırabilecek derecede bir toprak meselesinin olmadığını, Kürdistan istisna, büyük toprak ağalarının sayıca gayet az olduğunu, köylülere toprak temin edildiğini ve mevcud bazı adaletsizliklerin kolayca telafi edilebileceğini" ifade eden Mustafa Kemal, Komintern'in Doğu politikasının başlıca unsurlarından olan "tarım probleminin" Türkiye toplumu için güncelliğini kesinlikle reddetmiştir.

Mustafa Kemal, açıklamalarına devam ederek, Türkiye'de ne "işçi kitlesinin", ne de "kendi sermayesi ile halkı istismar eden kapitalistlerin" bulunduğunu söyleyerek, Komintern hedeflerinden belki de en başlıcasının -"sınıfsal mücadelenin"- kendi ülkesinde uygulanmasının kabul edilemeyeceğini bildirmiştir.

Kapitalizmin Türkiye'de içten değil, dıştan geldiğini ve baskı yaptığını vurgulayan Mustafa Kemal, "bizzat bu baskı karşısında, biz halkı yabancı sermaye ile mücadeleye kaldırabilmişiz" diyor. "Bizden defalarca güçlü olan emperyalizm üzerinde zaferimiz, bizim kenetlenişimize ve görüş birliğimize bağlıdır" sözleri ile kendi görüşlerini destekleyen Mustafa Kemal işte bu nedenle de "kendi görüşlerini zorla çoğunluğa kabul ettirmek isteyen küçük fraksiyonların" herhangi bir çabasına geçit verilemeyeceğini kesin bir şekilde ortaya koymuştur.

Söz konusu "küçük fraksiyonlar" ifadesiyle Türkiye Komünist Partisi'nin kastedildiği kuşkusuzdur ve Mustafa Kemal'in müteakip ifadeleri, komünizmin Türkiye'de herhangi bir şekilde varlık göstermesine karşı kendisinin uzlaşmaz bir tavır içinde olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Sovyet Rusya ile ilişkilerde "son derece samimi olduklarını" ve "bu ittifakın, zamanla dağılmasını engelleyebilecek esaslar üzerine bina edilmesini" istediklerini ifade eden Mustafa Kemal, bununla beraber "Rusya'dan

gelen haberlerin halk arasında kuşku ve rahatsızlık doğurduğunu" teessüf duyguları içinde ifade etmiştir.[8]

Mustafa Kemal, "Bakû'nun Ruslar tarafından alınması sırasında[9] toplu tutuklamalar ve idamlar yapıldığı, Azerbaycan servetlerinin Rusya'ya taşındığı, Türkistan'da Müslüman katliamı yapıldığı" gibi haberlerin Sovyet Rusya'nın lehine tanıklık etmediğine işaret ederek, son olarak da, Moskova'nın birçok siyasi adımlarının Türkiye'de ciddi tedirginliğe sebep olduğunu bildirmiştir: "Biz Ermenistan'ı[10] yenmişiz. Şimdi ise Moskova talimat veriyor ki, Ermenistan komünist olmuştur; bu nedenle de yapılmış olan anlaşmanın uygulamaya konulmasını engellemektedir."

Mustafa Kemal, Eşba ile konuşmasının sonunda Anadolu hükümetinin uyguladığı dış politika ile ilgili açıklamalar yapmıştır. Şubat 1921'de Paris'te yapılacak olan İtilaf devletleri konferansında Sevr anlaşması şartlarının yumuşatılacağı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin konuyla ilgili görüşlerini açıklayan Mustafa Kemal, "müttefiklerle ilişkilerinde görüşmelere öncelik veren Moskova" örneğini Anadolu hükümeti için de makbul görmektedir.[11]

Görüldüğü gibi, Mustafa Kemal Komintern temsilcisinin tüm sorularına doyurucu cevaplar vermiş, hatta temas edilmeyen, fakat kendisinin gerekli gördüğü konulara ilişkin görüşlerini de net bir şekilde ifade etmiştir. Bu konular arasında, mülakatın gerçekleştirildiği dönem açısından en önemlisi Mustafa Kemal hükümetinin Türkiye komünistlerine bakışı idi. Komintern'in doğrudan yönlendirmesi altında faaliyet gösteren Türkiye Komünist Partisi'nin ve komünist grupların durumunun görüşme sırasında doğrudan Komintern temsilcisi tarafından gündeme getirilmemesi ilk bakışta anlaşılmaz ve garip görünebilir. Zira yukarıda da açıklanmış olduğu üzere, Eşba artık Kasım 1920'de Anadolu'da idi ve Mustafa Kemal hükümetinin en küçük muhalefete karşı bile saldırı halinde olduğuna ilişkin haberleri Komintern'e bizzat kendisi iletiyordu. Ocak 1921'de bu baskı hareketleri hayli yoğunlaşmıştı ve başlıca darbe öncelikle Türk komünistlere yöneltilmişti. Ocak ortalarında Türkiye Halk İştirakiyûn Fırkası faal üyelerinin hemen hemen tümü artık tutuklanmıştı. Aynı günlerde Eşba Moskova'ya ve Bakû'ya gönderdiği raporlarda, partinin darmadağın edildiğini, üyelerin zindanlara atıldığını, partinin basın organı *Emek* gazetesinin kapatıldığını haber veriyordu.[12]

Buna rağmen, Eşba aynı Ocak sonlarında Mustafa Kemal'le gerçekleşen konuşmasında, Komintern için belki de en önemli olan bu hususa temas etmemiş ve Mustafa Kemal'in bu konuya dair üstü kapalı, fakat yeterince açık imalarına da cevap vermemiştir.

Tam tersine, konuşmanın bitiminde Eşba memnun kaldığını ifade ederek, temas edilen konularla ilgili görüşlerini kısaca da olsa yazılı şekilde kendisine takdim etmesini Mustafa Kemal'den rica etmiştir; zira Doğu Halkları Propaganda ve Faaliyet Konseyi'nin ilerideki çalışmaları açısından, Mustafa Kemal'in görüşlerinin "kesin önemi" vardır.[13]

Elbette, Mustafa Kemal'le konuşması sırasında bu denli ihtiyatlı bir tavır takınması, Komintern tarafından kendisine gayet sınırlı yetkiler verilmesiyle de ilgili olabilirdi. Fakat söz konusu dönemde, Komintern'in kendi politikalarını artık tamamen Sovyet Rusya'nın dış politikaları ile uygun bir hale getirdiği, komünizmin Türkiye'de "yakın zaferi" hayallerinden gitgide daha fazla uzaklaşan Moskova'nın ise, Türkiye'de artık gerçek siyasal güce dönüşmüş olan Mustafa Kemal hükümeti ile dostluk ilişkileri kurmak yoluna girdiği dikkate alınırsa, Mustafa Kemal'in bu dönemdeki siyasal görüşlerinin ve tavırlarının gerçekten de "kesin öneme" haiz olmasının nedenleri anlaşılabilir. Sovyet Rusya'nın stratejik çıkarları uğruna Komintern'in temel ilkelerinden geri çekilmesi ve Doğu ülkelerindeki komünistlerinin davasını ve bizzat kendilerini kurban vermesi gibi (sonraları Komintern için çok karakteristik olacak) bir politikanın temellerinin bizzat bu dönemde atılması bir rastlantı değildir.

Tarih, bu gerçeği çok geçmeden teyit etmiştir. Türkiye'de milli kurtuluş hareketinin her geçen gün güçlenerek sonunda başarıya ulaşması, diğer taraftan ise Komintern'in Doğu politikalarında yaşanan birçok yenilgiler, özellikle de İran'da feci bir şekilde illas etmesi, söz konusu örgütü kendi siyasal iddialarından vazgeçmeye ve Türkiye'de Mustafa Kemal hareketinin galebesinden sonra, onun "bir komünist hareketine dönüşmesi" için çaba göstermeden bu hareketin "milli özgürlük devrimi" aşamasında kalışı gerçeğini kabullenmeye zorlamıştır.

Mustafa Kemal Paşa muhtemelen, Komintern'in Doğu politikalarından kendi hareketi, kendi halkı ve kendi ülkesi için en çok yararlanan ve hem Sovyet Rusya, hem Komintern ile işbirliğinden kârlı çıkabilen yegâne milli inkılap lideridir; bu gerçek, herhangi bir tarihi koşulda kişinin rolünün, politikacının kişisel özelliklerinin ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

1. *Şark Halkları I. Kurultayı. 1-8 Eylül 1920, Bakû. Stenografik zabıtlar*, Petrograd, 1920, s. 45.
2. *age*, s. 41-42.
3. Yeni Çağ Tarih Belgeleri Toplama ve Araştırma Rusya Merkez Arşivi, Fon 85, Klasör 8, Dosya 23, s. 216.
4. Rusya Merkezi Devlet Ekim Devrimi Arşivi, Fon 5402, Klasör 1, Dosya, 54, s. 1.
5. *age*.
6. *age*.
7. *age*, s. 2
8. *age*.
9. 28 Nisan 1920'de Azerbaycan'da milli demokratik devletin yıkılması ve 11. Kızılordu'nun yardımıyla Sovyet egemenliği tesis edildiği sırada gerçekleştirilen Bolşevik eylemleri kastedilmektedir.
10. Rusya Merkezi Devlet Ekim Devrimi Arşivi, Fon 5402, Klasör 1, Dosya, 54, s. 3.
11. *age*.
12. Aynı arşiv, Fon 5402, Klasör 1, Dosya 33, s. 1.
13. Aynı arşiv, Fon 5402, Klasör 1, Dosya 54, s. 3.

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN, DOĞU HALKLARI PROPAGANDA VE FAALİYET KONSEYİ YETKİLİ TEMSİLCİSİ YEFREM EŞBA İLE SOHBETİ

29.01.1921, Ankara

Yoldaş Eşba: Sizi ve sizin aracılığınızla Büyük Meclisi ile Türk emekçi halkını Doğu Halkları Propaganda ve Faaliyet Konseyi adına selamlamaktan memnuniyet duyarım.

Doğu Halkları I. Bakû Kongresi'nin, Doğu halklarının devrimci teşkilatlarını birleştirmekle yükümlü kılınmış olan, Doğu halklarının Batı emperyalizmine karşı mücadelesini ve kendi iç istismarcılarından kurtuluşunu yönlendirebilecek karargâh olması düşünülen bir organ oluşturduğunu herhalde biliyorsunuzdur.

Şunu da biliyorsunuzdur ki, devrimci Türkiye, Doğu halkları için, özellikle de günümüzde nasıl muazzam bir rol oynamaktadır. Burası tüm Doğu için devrimci bir ülke örneği olmak durumundadır.

Aynen bunun gibi, Komünist Enternasyonal de gücünü şimdilik proletaryanın tek kalesi olan Sovyet Rusya'dan almaktadır; Türkiye'nin de Doğu Halkları Faaliyet Konseyi için aynen böyle bir kale olacağını düşünüyoruz.

Ama sizin Bakû Kongresi'nde bulunmamanız üzüntü verici olmuştur.

Şunu belirtmeliyim ki, Rusya ve Azerbaycan'a genellikle sorumsuz kişiler gelmekte ve Anadolu'daki siyasal durum konusunda yanlış, çoğu zaman da yalan bilgiler vermekteler. Faaliyet Konseyi, devrimci Türkiye'nin durumunu tanımak, özellikle de Merkezi Hükümetin ve günümüz Türkiyesinin önderi olarak sizin görüşlerinizi almak konusunda beni görevlendirmiş bulunuyor.

Sorularımız şunlardır: Yeni Türkiye eskisi ile ilişkilerini hangi seviyede koparmış bulunuyor; Batı emperyalizmi ile mücadele konusunda hangi başarılar elde edilmiştir; Şark meselesi konusunda devrimci Türkiye nasıl bir politika izlemektedir; devrimci Türkiye içeride hangi başarıları kazanmıştır?

Kemal: Türkiye'nin Doğu halklarının hayatında büyük rol oynaması konusundaki görüşleriniz tamamen doğrudur. Doğu dünyasının Batı ile sınırında bulunan Türkiye kendi coğrafi konumu itibarile ilginç bir rol oynamaktadır. Bu konum, bir taraftan elverişli ve faydalı, diğer taraftan ise tehlikelidir. Faydalı olan tarafı şudur; Batı emperyalizminin Doğuya yayılmasını durdurabilmemizden dolayı, Türkiye'yi öncü olarak gören tüm Doğu halklarının sempatisini kazanmış bulunuyoruz. Diğer taraftan bu gayet tehlikeli bir konumdur, zira Doğuya yapılan baskının bütün ağırlığı öncelikle bizim üzerimize düşmektedir, Batının tüm nefreti bizim üzerimize odaklanmış bulunuyor. Türk halkı bu konumu ile iftihar etmekte ve Doğu karşısında bu görevini yerine getirmekten mutluluk duymaktadır. Yoldaş Eşba uzun bir Anadolu seyahatı sırasında, Anadolu'daki durumun ne denli ağır olduğunu görebilmiştir. Anadolu'da, bir taraftan Batı emperyalizminin, diğer taraftan da asırlarca sürmüş olan despot sultan rejiminin yapmış oldukları tahribattan başka bir şey yoktur diyebiliriz. Türkiye tarihi şunu göstermektedir: Osmanlı devletinin ilk kuruluş dönemi hariç sonraki tarih, yayılmakta olan Batı emperyalizmine karşı (Türkiye açısından yıpratıcı olan) mücadele içinde geçmiştir. Müttefikler galebe çaldıktan sonra, açıkça Türkiye'yi yok etme ve paylaşma politikaları izlemeye başladılar. Biz Türk devrimcileri ve Türk halkı olarak aynı anda hem Batı emperyalizmine hem de despot sultan rejimine karşı isyan ettik. Bütün Türkiye genelinde bu amacın verdiği canlılıkla Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetleri kuruldu ki, bunların hedefi ülke içinde halkı gerçekten egemen kılmak ve Batı baskılarından kurtarmaktı. Bu cemiyetler tamamen milli seciye taşımaktaydı ve günümüzde tüm devlet egemenliğini elinde toplamış olan Türkiye Büyük Millet Meclisi sadece bu cemiyetlerin fikirlerini uygulamaya devam etmektedir. Bütün Türk devrimlerinde iki faktör rol oynamıştır: Sultana bağlılık ve din. Türklerde dini duygu, hatta dini icat eden ve kuran Araplardan da güçlüdür. Bir iki yıl öncesine kadar sultan veya çevresinden birinin yazılı emri veya Şeyhülislamın fetvası halkın gözünde kutsal bir şeydi ve yerine getirilmemesi neredeyse günah olarak algılanıyordu. Olaylar halka gösterdi ki, sultan fermanları ve şeyhülislamın, zaman zaman yalan dolu paçavradan başka bir şey olmayan fetvaları olmaksızın da yaşamak mümkündür. Türk devrimcileri bu iki faktörü göz önünde tutmak durumundaydılar.

Bir buçuk yıl içinde elde etmiş olduğumuz sonuçlar konusuna gelince... Sultansız yaşamanın mümkün olduğu halka kanıtlanmış olup, halkta kendi ülkesine sahip olma bilinci uyanmıştır. Meclisten geçmiş olan son kanun doğrultusunda Türkiye'de cumhuriyet yönetimi kurulmuştur. Devletin başı Meclis ve onun atadığı hükûmettir. Şimdilik "cumhurbaşkanı" olarak adlandırılmayan Meclis Başkanı, fiilen cumhurbaşkanından daha geniş yetkilere sahiptir. Biz, aynı zamanda eski despotik yönetim tarzına alışık olan memur kitlesiyle de mücadele etmek zorundayız. Şimdi tüm köy, kasaba ve iller halkın seçmiş olduğu şuralar ("sovyet" kelimesi Rusça "şura" anlamına gelmektedir) tarafından yönetilecektir. Genel anlamda şunu diyebiliriz ki, bizim yönetim düzenimiz bolşevik yönetim düzeni ile yakınlık göstermektedir. Bence aradaki fark şundan ibarettir: Sizde üst organlar alt organların temsilcilerinden oluşturulur, bizde ise tüm organlar doğrudan halk tarafından seçilir. Böylece geniş bir yerel kendi kendini yönetim düzeni kurulmuş olup, egemenlik halkın eline geçmektedr. Fakat halkın bilincinde, Hilafete bağlılık gibi ne olduğu belirsiz bir hayal yaşamaktadır. Bu hayalin tüm dünya Müslümanlarının bilincinde yer almış olmasından dolayı, İngilizler hep Halifenin ikametgahını kendi ellerine geçirmek peşinde olmuşlar. Bir zamanlar Mısır hidivini, daha sonra ise (Türkiye'ye karşı Mekke ve Medine isyanları sırasında) Mekke Şerifi Hüseyin'i halife yapmak istediler. Son zamanlarda (ve anlaşıldığı kadarıyla aynı amaçla) Afgan Emiri'ni kendi taraflarına çekmek peşindeler. Biz bu silahı İngilizlerin elinden almalıyız. Halife'nin bizim elimizde olması durumunda, biz onu kullanarak bütün Müslüman halkları Batıya karşı mücadele için toparlayabiliriz. Bu husus, İslam hükümlerinin devrimin ve zamanın şartlarına ters düşmeyecek bir şekilde yorumlanması açısından da önemlidir. Bence, tüm müslüman devletler bağımsızlıklarına kavuştuktan ve kendilerini özgürce yönetmenin tadını gördükten sonra zaman içinde kenar etkilerden kurtulacaklar ve böylece Hilafete bağlılık da ortadan kalkacaktır.

III. Enternasyonalin görüşleri, her bir devrimci tarafından alkışla karşılanacaktır. Anladığımız kadarıyla III. Enternasyonalin görüşleri, ezilen emekçilerin mutluluğunun

sağlanması yönündedir. Ve biz Türkler dünyanın en ezilen halkıyız; dolayısı ile Enternasyonal, bizim desteğimize güvenebilir. Biz, şimdi Batı emperyalizmine karşı mücadelemizle III. Enternasyonali fiilen destekliyoruz. Maalesef, Enternasyonal programının bazı hükümleri Türkiye için makbul değildir. Bir husus inkar edilemez ki, komünizmde dine karşı bir itinasızlık vardır. Komünizmin milletler meselesine yaklaşımı da Türklerin gerçek duyguları ile çelişmektedir. Anlıyorum, komünizmde milli sınırlar meselesi diye bir şey olamaz. Komünizm, kelimenin tam anlamıyla kardeşlik demektir. Herkes komşusunu da kendisi kadar düşünmek zorundadır; dolayısı ile milli sınırlar konusu burada anlamını kaybetmektedir. Örneğin, komünist Azerbaycan kendi topraklarının bir kısmını gönüllü olarak komünist Ermenistan'a devretmiştir. Türkiye'de milli duygular yakın geçmişte ortaya çıkmıştır ve bu sebepten dolayı özellikle güçlüdür. Halk, kendi bağımsızlığını milli sınırlar içerisinde korumayı amaçlamıştır. Eğer Ermenistan, Türk topraklarının bir kısmının kendisine verilmesini isterse, halk genç ve güçlü milli duyguların etkisiyle hiç kuşkusuz bunu kabullenmeyecek ve karşı koyacaktır. Komşularımızın, bizim toprakların tek karışına dahi göz dikmesi durumunda halkın gazabı patlayacaktır. Türkiye'de, köylüleri toprak ağalarına karşı ayaklandıracak kadar gergin bir toprak meselesi görülmemektedir. Kürdistan dışında büyük toprak ağaları gayet az sayıdadır. Köylüye toprak verilmiştir. Tabii dağılımda bazı eşitsizlikler vardır, ama bu kolayca telafi edilebilir. İşçi kitleleri yoktur. Kendi sermayesi ile halkı ezebilen kapitalistler bizde yoktur. Kapitalizm baskısı içeriden değil, dışarıdan gelmektedir. Buna göre de biz halkı yabancı sermayeye karşı mücadeleye kaldırmayı başardık. Emperyalizmin bizden kat kat fazla olan gücüne rağmen, mücadeledeki başarımız, bizim bütünlüğümüzden ve fikir birliğimizden kaynaklanmaktadır; bu bizim sayıca az olmamızı da telafi etmiş durumdadır. Bu nedenle de, bizim aramızda kendi görüşlerini çoğunluğa zorla kabul ettirmek isteyen herhangi bir fraksiyonun çabalarına yol verilmesi söz konusu olamaz. Bir anlığına düşünün ki, Ankara belediyesi küçük dükkânlar yerine kamu dükkânları açarak özel ticareti yasaklıyor. Bunun sonucu, halk arasında ciddi rahatsızlık ve ihtiyaçtan başka bir şey olmayacaktır. Bu tür adımların atılması ve benzeri önerilerin getirilmesi için önce halkın cehaleti ortadan kaldırılmak zorundadır. Sovyet Rusya ile bizim ilişkilerimiz yüksek seviyede samimi ve doğaldır. Biz bu ilişkilerin öyle ilkeler doğrultusunda düzenlenmesini istiyoruz ki, kopma ihtimali olmasın. Hem Moskova'nın, hem de bizim taraftar olduğumuz bu sağlam ve sıkı ittifakın teyit edilmesi amacıyla, birkaç gün sonra Moskova'da bizim temsilcilerimizle bir toplantı yapılacaktır. Bu görüşleri halka da aşılamak istiyoruz. Maalesef, Rusya'dan gelen kişilerin raporlarında ve diğer kaynaklarda öyle ayrıntılar ortaya konulmuştur ki, bunlar halk arasında kuşku doğurmakta ve bizim arzularımızı zora sokmaktadır. Örneğin, Rusların Bakü'yu alması sırasında tutuklama ve idamların gerçekleştirildiğine ve Azerbaycan'ın servetlerinin Rusya'ya taşınmasına ilişkin duyumlar gelmiştir. Türkistan'da müslümanlara karşı hemen hemen katliam uygulanmıştır. Ayrıca, Moskova'nın bazı siyasi adımları da bizi şaşırtmaktadır. Biz, Ermenistanı yenmişiz. Şimdi Moskova, Ermenistan'ın komünist olduğunu gerekçe göstererek anlaşma yapılmasını engellemeye çalışıyor.

Kustodiyev'in III. Enternasyonal'in I. Kongresinin açılışı nedeniyle Petersburg'daki Uriski meydanı şenliklerini gösteren tablosundan ayrıntı.

Dış politika konusuna gelince şunu diyebilirim: Bütün mütteffik hükümetler, özellikle de İngiliz hükümeti, Türklerin kendi kendilerini yönetemeyen bir koyun sürüsü olduğuna kendi halklarını inandırmaya çalışıyorlar. Anadolu hareketini, sanki savaştan başka hiçbir şey düşünemeyen bir avuç asker yönetmektedir. Fakat 11 Şubat'ta Londra'da İtilaf devletlerinin konferansı yapılacak; burada Sovyet anlaşması tekrar görüşülecek ve yumuşatılacaktır. Müttefikler, Türk heyetini davet etmeleri konusunda haberi kendileri İstanbul'a, Tevfik Paşa'ya iletmişler; benim veya yetkili vekilimin de bu heyete katılması gerekirmiş. Tevfik Paşa, bu haberi bana ilettiğinde cevap verdim ki, Türk halkı İstanbul hükümetini tanımıyor ve Türkiye'de hükümet eden çoğunluk Büyük Millet Meclisidir; müttefiklerin de her türlü isteklerini doğrudan Ankara'ya iletmeleri gerekmektedir. Ben bu durumu, İstanbul meselesinin çözümü için uygun bir fırsat gibi mütalaa ederek, İstanbul'a şu öneriyi ilettim: Esasen sorumsuz bir kişi olan Sultan'ın, Ankara hükümetini, Türkiye'nin yasal hükümeti olarak tanıması gerekir. İstanbul hükümeti feshedilmeli ve burası Ankara'nın bir ili olarak Büyük Milet Meclisi yasaları doğrultusunda yönetilmelidir. Müttefiklerle ilişkiler konusunda bizimle Moskova arasında tam bir anlaşma sağlanmıştır. Moskova, kendi heyetini görüşmeler için İngiltere'ye göndermeyi uygun bulduğu gibi, biz de amaçlarımızın İtilaf devletleri halklarına bildirilmesi için bu durumu kullanmayı gerekli bulmaktayız.

Yoldaş Eşba: Anlattıklarınız beni tatmin etmiştir. Görüşlerinizin yazılı özetini alabilmek, Doğu'nun tüm devrimci taşkilatlarını birleştirmek amacını güden Doğu Halkları Hareket Konseyi için çok önemlidir. Hareket Konseyi'nin sonraki çalışmaları açısından bu belki de belirleyici öneme haiz olacaktır.

Kemal: Bu konuyu düşünürüm, bir sonraki seferde cevap alırsınız..

Rossiyskiy Tsentr po Khraneniyu i İzuçeniyu Dokumentov po Novoy i Noveyşey İstorii (Rusya Son Dönem Tarih Belgeleri Koruma ve Araştırma Merkezi - RSHİDNİ)

Matematikçi Kerim Bey ve Einstein

OSMAN BAHADIR

Kerim (Erim) Bey, erken dönem Cumhuriyet Türkiyesi'nin en önemli matematikçilerindendir. Modern matematiğin Türkiye'deki gelişimine önemli katkıları olmuştur. Türkiye'nin ilk matematik doktoru olan Kerim Bey,[1] Mühendis Mektebi'nde ve İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'nde muallimlik, müderrislik ve profesörlük yapmıştır.

Kerim Bey, 1 Şubat 1894'te İstanbul'da doğdu. Kazanlı matematikçi Abdurrahman Paşa'nın torunu ve Arif Paşa'nın oğludur. Mühendis Mektebi'nden 1914 yılında mezun olan Kerim Bey, Matematik eğitimi görmesi için Berlin Üniversitesi'ne gönderildi.[2] Bu üniversitedeki matematik eğitiminden sonra 1919'da Erlangen üniversitesi'nden doktora derecesi aldı.[3] Aynı yıl ülkesine dönen Kerim Bey, Mühendis Mektebi'nde "Hesab-ı Nazarî" ve "Tahlil-i Hendese" muallimi oldu. 1929'da müderrisliğe yükseltildi.

1933 Üniversite Reformu'nun hazırlanmasında aktif bir çaba gösteren Kerim Bey, reformdan sonra İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi dekanı ve analiz profesörü oldu. Kısa bir süre sonra dekanlıktan istifa etti ve matematik kürsüsü başkanı oldu. 1948 yılında yeniden Fen Fakültesi dekanlığına seçildi. Kerim Bey, 28 Aralık 1952'de vefat etti. Ölümünden sonra anısına, temel bilimler dalında 1977 TÜBİTAK hizmet ödülü verildi.

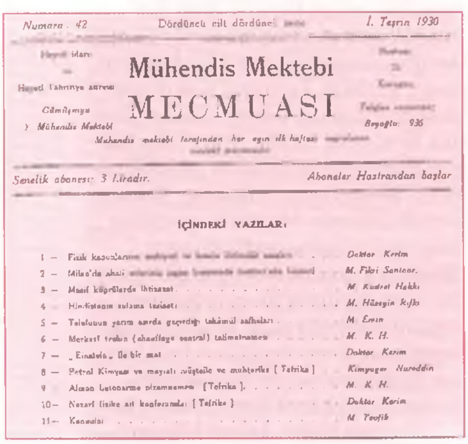

Numara . 42 | Dördüncü cilt dördüncü [illegible] | I. Teşrin 1930

Heyeti idare [illegible] Heyeti Tahririye adresi: Gümüşsuyu, Mühendis Mektebi

Mühendis Mektebi MECMUASI

[illegible] Telefon numarası: Beyoğlu: 936

Mühendis mektebi tarafından her ayın ilk haftası [illegible]

Senelik abonesi: 3 Liradır. | Aboneler Haziran'dan başlar

İÇİNDEKİ YAZILAR:

1 — Fizik kanunlarının [illegible] — Doktor Kerim
2 — Milan'da ahali [illegible] — M. Fikri Santour.
3 — Masif köprülerde ihtizazat — M. Kudret Hakkı
4 — Hindistanın sulama tesisatı — M. Hüseyin Rıfkı
5 — Telefonun yarım asırda geçirdiği tekâmül safhaları — M. Emin
6 — Merkezî trafon (ahaliloge central) talimatnamesi — M. K. H.
7 — „Einstein„ ile bir saat — Doktor Kerim
8 — Petrol Kimyası ve mayialı müştaile ve muhterike [Tefrika] — Kimyager Nureddin
9 — Alman betonarme nizamnamesi [Tefrika]. — M. K. H.
10 — Nazarî fizike ait konferanslar [Tefrika] — Doktor Kerim
11 — Kanunlar — M. Tevfik

***Mühendis Mektebi Mecmuası*, S. 42, İkinci Teşrin (Kasım) 1930.**

Kerim Bey matematik, fizik, modern fizik, matematik felsefesi ve fizik felsefesi üzerine çok sayıda kitap ve makale yayınlamıştır. Mihanik [Mekanik], Nazarî Hesap, Analitik Geometri, Analiz ve Riyazi Mekanik bunların başlıcalarıdır. Kerim Bey Einstein'in izafiyet teorisinin gerek bilimsel, gerekse felsefi sonuçlarına çok önem veriyordu. Cumhuriyetin ilk yıllarında *Mühendis Mektebi Mecmuası* ve *Fen Âlemi* gibi dergilerde Einstein'in izafiyet teorisini yorumlayan ve halka açıklamaya çalışan çok sayıda makalesi bulunmaktadır. Uluslararası bilimsel gelişmeleri çok yakından izleyen Kerim Bey, Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde ve Pakistan'da yapılan matematik ve mekanik kongrelerine katıldı ve bildiriler sundu.

Kerim Bey'in, Albert Einstein (1879-1955) ile karşılaşması ve onunla bir söyleşi yapması da işte böyle bir uluslararası kongre vasıtasıyla gerçekleşmiştir. 1930'da İsveç'te yapılan Uluslararası Mekanik Kongresi'ne katılan Kerim Bey, uluslararası bilim topluluğu ile olan ilişkilerinden de yararlanarak, kongre dönüşünde Berlin'de Einstein ile görüşmeyi başarmıştır. Ülkesine döndükten sonra da bu söyleşiyi, "Einstein ile Bir Saat" başlığı altında *Mühendis Mektebi Mecmuası*'nın İkinci Teşrin (Kasım) 1930 tarihli 42. sayısında yayınlamıştır.

Ord. Prof. Kerim Erim.

Kerim Bey'in Einstein ile söyleşisi çeşitli açılardan son derece ilginçtir ve bu nedenle 69 yıl sonra yeniden yayınlanmayı haketmektedir.

"Einstein ile Bir Saat" başlıklı makale, Latin harflerinin kullanılmaya başlanmasından 22 ay sonra yayınlanmıştır. Bir bilim adamının yeni harfleri kullanarak yazdığı bu makale, harf devriminin dildeki etkilerini, imlâ kurallarının kullanımındaki sorunları ve geçiş süreci özelliklerini göstermesi bakımından ilginçtir.

Ama makalenin asıl önemi,

siyasi ve bilim tarihimizle ilgili olarak verdiği imajlarda ve ipuçlarındadır.

Her şeyden önce, Kerim Bey'in matematik ve fizik bilimindeki düzeyi, Einstein gibi bir dahi bilim adamıyla sürdürdüğü tartışmanın içeriği ve söyleşiden edindiğimiz bazı bilgiler, Mühendis Mektebi'nde 1930 Kasımı'ndaki matematik ve fizik eğitiminin durumu hakkında da belirli çıkarsamalar yapmamıza yardımcı olacak niteliktedir.

Böyle bir söyleşinin gerçekleştirilmesi, gerek bir bilimcimizin, gerekse söyleşiye büyük bir heyecanla katıldığı anlaşılan Berlin Büyükelçisi Kemalettin Sami Paşa'nın (dolaylı olarak yeni Cumhuriyet Hükümeti'nin) bilime verdikleri önemin ve uluslararası bilimsel gelişmelere olan duyarlılıkların da bir ölçütü olma mahiyetini taşımaktadır.

Bu söyleşi bir başka önemli gerçeği daha yansıtmaktadır; Einstein 1930 yılında ününün doruğundadır. Avrupa'nın ve Amerika'nın en büyük gazete ve dergilerinin ve daha başka kurumlarının Einstein ile kısa bir görüşme yapabilmek için o sıralarda katlanamayacakları fedakârlık yoktur. Ama her şeye karşın bunu sağlamakta büyük güçlüklerle karşılaşmaktadırlar. İşte böyle bir ortamda Einstein, ismi duyulmamış bir Türk bilim adamının görüşme teklifini kabul etmektedir. Bu da, yeni Cumhuriyet'in uluslararası alanda ve Einstein nezdindeki yüksek prestijiyle ilgili olmalıdır.

1. Erdal İnönü, *Mehmet Nadir-Bir Eğitim ve Bilim Öncüsü*, TÜBİTAK Bilim Adamı Yetiştirme Grubu yayını, 1997, s. 1.
2. Çağatay Uluçay- Enver Karatekin, *Yüksek Mühendis Okulu-Yüksek Mühendis ve Yüksek Mimar Yetiştiren Müesseselerin Tarihi*, İstanbul Teknik Üniversitesi Kütüphanesi, İstanbul, 1958, s. 387-389.
3. Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* adlı eserinde Kerim Bey'in Berlin Üniversitesi'nde Einstein'in yanında doktora yaptığını söylemektedir (bkz. s. 467). Bu, doğru değildir. Einstein Berlin Üniversitesi'nde 1916 yılında çalışmaya başlamıştır. Bu tarihlerde Almanya'da bulunan Kerim Bey, Einstein'in derslerine katılmış olabilir. Ama doktora derecesini Erlangen Üniversitesi'nden almıştır. Ayrıca Einstein ile Kerim Bey arasında yapılan söyleşideki bazı hususlar bu iki bilim adamının daha önce hiç karşılaşmamış olduklarını kanıtlamaktadır.

EINSTEIN İLE BİR SAAT

İstokholmdeki beynelmilel Mihanik [Mekanik] kongresinden avdet ederken Berlinde Profesör Einstein'i ziyaret arzusunda idim. Esasen Berlinde birkaç gün kalmak mecburiyetinde olduğumdan bu müddet zarfında kendisini aramağı vazife edinmiştim. Bu maksat için İstokholmdeki kongreye iştirak eden, tensor hesabatının banîsi olan Profesör Levi Civita'dan bir mektup almıştım. Profesör Levi-Civita bu mektubunda bilhassa kendisiyle güç ilmî meselelere dair görüşmekten içtinap edeceğimi ve kendisini yormıyacağımı temin ediyordu.

Ötedenberi gayet basit, çekingen bir hayat yaşadığımı da biliyordum. Binaenaleyh kendisini bulmak çok güçtü. Berlin büyük elçimiz Kemalettin Sami Paşa Hz. ine bu müşkülâttan bahsederken Paşa Hz. büyük bir lûtuf yaparak meselenin teminini deruhte buyurdular.

Netekim hemen bir hafta bu işin peşinden koşarak bütün müşkülâta rağmen bunu bihakkin temin ettiler. Berline heman yüz kilometre mesafede küçük bir köyün kenarında, orman yakininde bulunan villâsında ne telefonu var ve ne de orada olduğundan kimsenin malûmatı var ve ne de kendisini elde etmek mümkündür. Ancak izi üstünde yürüyen Sefir Pş. komşularının telefonları vasıtasile kendisini ziyaretimizi temin etmiştir.

Harekete artık bir gün kalmıştı, kendisini ziyaretten kat'ı ümit etmiştim. İşte böyle bir ânde öğleye doğru büyük elçimiz Kemalettin Sami Paşa, saat beşte Profesör Ayınştayna çaya davetli olduğumuz tebşir etti. Saat dörtte Berlinin garbinden, Sefir Pş. ile otomobil ile hareket ettik, oldukça müşkül taharrî ameliyatından sonra nihayet Einstein'in bulunduğu köye gelmiştik.

Orman kenarında olan bu köyün vasfı mümeyyizi, pek hücra ve natürel bir halde olmasıdır. "Villâ Aynştayn" diye soruyoruz. Kimsenin haberi yok! Nihayet villâya gidilecek patikaya merbut yola geldik. Villâyı öğrenebildik, villâya müntehi kum patikayı takip ederek, orman kenarında ahşap villâya vardık. Bir sathı mailde yapılmış olan bu villânın önünde geniş bir ahşap tarasa var. Buna bir merdivenle çıkılıyor. İşte bu tarasaya, villânın yalnız bir odası bir dil'i kâmili boyunca merbuttur. Bu oda modern tarzda döşenmiş hem yemek ve hem oturma odası idi. Artık bu odaya gelmiş bulunuyorduk. İçeride kimse yoktu. Burada da tekrar "geldiğimizi nasıl haberdar edeceğiz, evin sakinlerini nasıl bulacağız?" meselesile karşılaştık. Tereddümüzden hasıl olan gürültüden hizmetçi kız geldi ve haber verdik.

Einstein ile bir saat

İstokholmdeki beynelmilel Mihanik kongresinden avdet ederken Berlinde Profesör Einstein'i ziyaret arzusunda idim. Esasen Berlinde birkaç gün kalmak mecburiyetinde olduğumdan bu müddet zarfında kendisini aramağı vazife edinmiştim. Bu maksat için İstokholmdeki kongreye iştirak eden, tensor hesabatının banîsi olan Profesör Levi Civita'dan bir mektup almıştım. Profesör Levi-Civita bu mektubunda bilhassa kendisiyle güç ilmî meselelere dair görüşmekten içtinap edeceğimi ve kendisini yormıyacağımı temin ediyordu.

Ötedenberi gayet basit, çekingen bir hayat yaşadığımı da biliyordum. Binaenaleyh kendisini bulmak çok güçtü. Berlin büyük elçimiz Kemalettin Sami Paşa Hz. ine bu müşkülâttan bahsederken Paşa Hz. büyük bir lûtuf yaparak meselenin teminini deruhte buyurdular.

Netekim hemen bir hafta bu işin peşinden koşarak bütün müşkülâta rağmen bunu bihakkin temin ettiler. Berline heman yüz kilometre mesafede küçük bir köyün kenarında, orman yakininde bulunan villâsında ne telefonu var ve ne de orada olduğundan kimsenin malûmatı var ve ne de kendisini elde etmek mümkündür. Ancak izi üstünde yürüyen Sefir Pş. komşularının telefonları vasıtasile kendisini ziyaretimizi temin etmiştir.

Harekete artık bir gün kalmıştı, kendisini ziyaretten kat'ı ümit etmiştim. İşte böyle bir ânde öğleye doğru büyük elçimiz Kemalettin Sami Paşa, saat beşte Profesör Ayınştayna çaya davetli olduğumuz tebşir etti. Saat dörtte Berlinin garbinden, Sefir Pş. ile otomobil ile hareket ettik, oldukça müşkül taharrî ameliyatından sonra nihayet Einstein'in bulunduğu köye gelmiştik.

Orman kenarında olan bu köyün vasfı mümeyyizi, pek hücra ve natürel bir halde olmasıdır. "Villâ Aynştayn" diye soruyoruz. Kimsenin haberi yok! Nihayet villâya gidilecek patikaya merbut yola geldik. Villâyı öğrenebildik, villâya müntehi kum patikayı takip ederek, orman kenarında ahşap villâya vardık. Bir sathı mailde yapılmış olan bu villânın önünde geniş bir ahşap tarasa var. Buna bir merdivenle çıkılıyor. İşte bu tarasaya, villânın yalnız bir odası bir dil'i kâmili boyunca merbuttur. Bu oda modern tarzda döşenmiş hem yemek ve hem oturma odası idi. Artık bu odaya gelmiş bulunuyorduk. İçeride kimse yoktu. Burada da tekrar "geldiğimizi nasıl haberdar edeceğiz, evin sakinlerini nasıl bulacağız?" meselesile karşılaştık. Tereddümüzden hasıl olan gürültüden hizmetçi kız geldi ve haber verdik.

Evvelâ Madam Einstein bizi çektiğimiz müşkülatı bilen bir tavır ile karşıladı. Görüştüğümüzden dolayı çok memnuniyet izhar etti. Hemen hizmetçi kız ile Profesör Einstein'e haber yolladı.

Geçen sene bir telefonu olan villâda oturduklarını, her gün, her taraftan (Paris, Londra, Nevyork... ilâdan) gelen telefonla fevkalâde işgal edildiklerini, bu sene, bu villâda gayet sakin ve asude yaşayabilmeleri için kat'iyyen telefon almadıklarını ve hatta izlerini bile setre çalıştıklarını söyledi.

- Filvaki şöhretten, çok tanınmış olmaktan mütevellit bir aksi tesir olan bu tecerrüdü anlamak güç değildi.

Einstein, ne Edison gibi, her gün kullandığımız medenî vasıtaların kâşifi ve ne de Pastor gibi hayatımızı kendisine medyun olduğumuz bir aşının kâşifidir. Öyle olmakla beraber en popüler bulunan isimlerdendir.

Hem de garibi şudur ki meşhur Emil Ludwig'in dediği gibi Einstein'den bahseden üç yüz miliyon kişi olmasına rağmen onu hakikî anlayan bini geçmez.

Büyük harpler, iktısadı mücadeleler arasında yorğun düşen, ezilen beşeriyet; Einstein izafiyet nazariyesini tahattur etmekle hiç olmazsa bir ân için beşerî meziyetini hissetmiş ve dehayı beşerin neye kadir olduğunu müftehirane seyredebilmek imkânını duymuştur. İşte bundan dolayı Einstein böyle bir popülarite kazanmıştır diyebiliriz.

Nihayet Profesör (Einstein) Ayinştayn geldi. Evvelâ hangi lisanla konuşabileceğimizi sordu, Almanca olmasına memnun oldu. Kemalettin Sami Pş. profesörün davetine çok teşekkür etti.

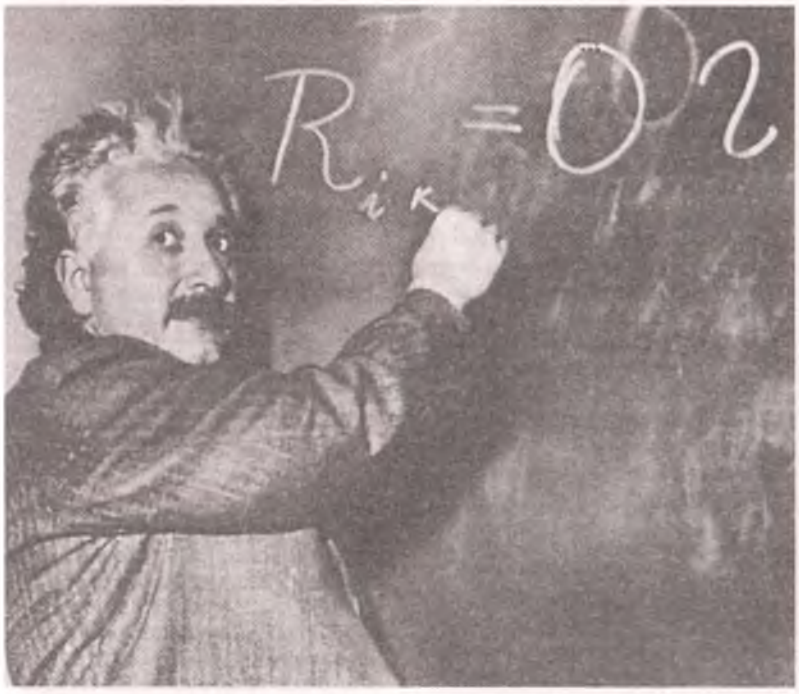

Albert Einstein, 1931'de California Institute of Technology'de ders verirken.

Profesör Ayinştayn resimlerinde görülen şekilde ve belki de daha yumuşak bir tesir yapıyor. Kendisi daha fazla bir artist bir san'atkâr tesirini veriyor. Keten bir pantolon ve üzerine bir yün fanile giymişti. Ayağında çorapsız bir sandal vardı. Böylece villâsında büyük bir samimiyet ve basatet ile bizi kabul ediyordu.

Paşa Türkiyede mühendis mektebinde de bu mücerret nazariye ile meşgul bulunulduğunu büyük bir haz ile söyledi. İlmî mübahiseye girişebilmek için paşanın bu sözünden bilistifade izafiyet üzerine mühendis mektebinde verilen dersin seviyesini anlatmak için, kendi esas eserlerinden maada, Weyl, Eddington, v. Laue, J. Becquerl... ve sairenin eserlerinin me'haz ittihaz edildiğini söyledim.

Bunlar meyanında Eddington'un "Gravitation and time, Space" namındaki kitabının sırf izahtan ibaret olduğunu ve fakat "The Mathematical theory of Relativity" namında olan kitabının çok iyi olduğunu söyledi. Filhakika bunun Almanca tercümesinin sonunda Hamilton prensipinin tatbikına dair Einstein'ın bir lâhikası vardır.

Ben bu vesile ile ekseri İngiliz eserlerinde metafizikî meselelerin ihmal edildiğinden ve meselenin pürüzlü cihetlerinin kapatıldığından şikâyet ettim ve Eddington'un kitabına çok meftun olduğumu ilâve de ettim. Evvelâ bu fikrime biraz mu-

arız gibi gibi göründü. Sonra gözleri parladı, çocuklara has bir gülme ile hakkımız var dedi. İngilizler problem görmek istemezler dedi.

Weyl'in kitabının çok iyi, çok derin olduğuna dair konuştuktan sonra Fransızca kitaplardan J. Becquerel'in kitabının iyi ve basit bulunduğunu söyledim.

Evet, dedi, fakat bu kitabın mühim bir kısmı gayet ince bir zekâya malik olan meşhur fizikçi Langevin'e aittir.

Muhaveremiz, bundan sonra, fizik aleminin en mühim meselesi olan "illiyet-Causalité" prensipi üzerine avdet etti. Buna dair fikrini sordum.

Malûm olduğu üzere yeni atom nazariyesinde şimdiye kadar ilmin temel taşı olan "illiyet" (Causalité) prensipi sarsılmış bulunuyor. Bilhassa yeni mevce mihanikin vazılarından E. Schrödinger fizik kanunlarının istatistikî mahiyette bulunduğunu ve kanun dahilinde cereyanını tasavvur ettiğimiz hadiselerin sırf tesadüfî mahiyette olduğunu iddia ediyor. Illiyet prensipinden, her hadisenin "hiç olmazsa fizikî hadiselerin" bir sebebi bulunduğunu ve "aynı şerait altında aynı sebeplerin, daima aynı neticeyi tevlit etmesini" anlıyoruz.

Profesör Einstein, her halde Causalité'ye merbut olduğunu ve hadisatın bu noktadan izaha çalışılması lâzım geldiğini söyledi. Ancak hadisenin unsurî kanunu bulunmadıkça veya bunu tatbik imkânı güç oldukça istatistikî metodun fevkalâde elzem olduğunu tasdik ve ilâve etti. Fikrini izah için termodinamik'in Brown harekâtı tesbit olunmadan evvelki halini düşünelim dedi.

Nihayet E. Schrödinger'in mevce mihaniki hakkındaki düşüncelerini sordum. Çok enteresan olmasına rağmen mevce mihanikindeki (μ) (ipsi) tabiine nasıl mâna verileceğini henüz Schrödinger'in gösteremediğini ilâve etti.

Mülâkatımız bu esnada iken Madam Ayinştayn bizi çaya davet etti. Artık çay masasında tekrar umumî mübahaselere avdet edildi. Her zaman neş'eli ve dudağından tebessümü zail olmıyan bu büyük âlim hayata, cemiyete ait her mesele ile canlı şekilde alâkadar bulunuyordu. Daima nükteli tarzda fakat açık bir ifade ile musahabeye iştirak ediyordu.

Dünyanın bir çok yerlerini gezdiğini anlatırken en ziyade kendisine tesir eden çölün güzelliği ve çöldeki gurubun azameti olduğunu söyledi. Maalesef gerek İstanbulu ve gerekse Avrupa medeniyetinin beşiği olan Yunanistanı görmediğini ilâve etti. Sefir Pş. Hz., profesörün İstanbula seyahatini tertip ve ihzara delâlet edeceğini büyük bir samimiyetle teklif etti.

Her şeyi müspet şekilde görmeğe alışmış olan Paşa ileri giderek zamanın tayini meselesine geçti. Einstein atılarak teşekkür ettikten sonra "Biz Şarklıyız, istical etmiyelim" dedi, itmam kastile Madam Einstein hemen kocam Yahudi olması dolayısile kendisini şarklı addeder dedi.

Biraz sonra Paşa çölde geçirdiği hayatın enteresan kısımlarını tatlı olarak anlattı. Bedevilerin natürel yaşadıklarını ve sıhhatlerinin sağlam olduğunu hikâye etti. Einstein de bahçede bir çok zamanlar çıplak ayak gezdiğini ve natüre muhabbetinden bahsetti. Fakat faydasından çok bahsolunan yoğurdu sevmediğini de ilâve etti. Yine söz İstanbul üzerine avdet etti. Güzelliğinin methini çok işittiğini fakat "Rio dö Janeyro"nun dünyanın en güzel şehri olduğunu zannettiğini söyledi.

Şuna dikkat ettim ki Einstein, bütün meselelerle canlı şekilde alâkadar olmasına rağmen, daima yarı bir rüya halinde yaşayan, sanki yüksek ilâhî bir muhitten inmiş bir mahlûk hissini insanda uyandırıyordu. Böyle olmasına rağmen, sözü, hareketi, giyinişi hülâsa bütün hayatı sade ve yakın olduğu gibi muamelesinde de çok mültefit, sun'î tevazudan, azametten, caliyetten arî olduğu bariz şekilde gözüküyordu. Bu da dehanın samimiyet, yakınlık ve sıcaklığını gösteren canlı, güzel ve teselli bahş bir misaldi. Halk kütlesi içinde bulunmaktan hoşlandığı, bunun için daima üçüncü mevkide seyahat ettiği her vakıt muhtelif portretistler tarafından müşahede edilen bir keyfiyettir.

Muhavere umumî mevzular üzerinde cereyan ederken aile meselesinede temas edildi. Beşeriyete hizmetin en mühimlerinden birinin çocuk yetiştirmek olduğunu, çocuklar olmazsa beşeriyetin ortada bile kalmıyacağını zikretti. Bundan sonra, ben tekrar ilmî mevzua avdeti temini düşünüyordüm.

Kendisinin şimdi ne ile meşğul olduğunu sordum ve Kembriç darülfünununda kendisine fahri doktor unvanı verilmesi münasebetile irad ettiği nutukta yeni bir nazariye vaz etmek üzere bulunduğunu tahattur ettirdim. Elektriğin mahiyetini taharrî ile meşgul olduğunu söyledi. Ve filkakika burada meselâ bir gün bir çok netayice varır gibi olduğunu fakat ertesi sabah muadelei tefazuliyelerin hallerinin matluba kifayet etmediğini gördüğünü söyledi.

Malûm olduğu üzere Einstein izafiyet nazariyesi 1916-1919 senelerinde izafiyeti umumiye şeklinde bütün fiziki ihata etmek üzere bir neticeye vardığı vakit bir ikilik "dualité" ile hitam buluyordu. Böylece biri cazibe kanunu diğeri de elektromanyetik hadiseleri ihata eden Maxwell-Lorentz muadelei tefazuliyelerine vâsıl olunuyordu. Cazibe hassası, bu tarzda dört buitli mekâna ait bir hassaya yani hendeseye irca olunuyordu. İmdi bu ikiliği kaldırmak üzere ilk adımı atan meşhur riyazî Wayel'dir. Gayri öklidî hendesenin fevkına çıkarak riyazî bir vasıta da idhal etmiştir. Bu yolda bir çokları hizmet ettiği gibi meşhur İngiliz hey'etşinaslarından Eddington da bu nazariyeye ilâvelerde bulunmuştur. Fizikî vahdeti temin için bu nazariyeye Weyl-Eddington nazariyesi de deniyor.

İşte Ayinştayn (Einstein), Weyl-Eddington nazariyesine kani değildir. Böyle bir vahdeti temin için mütemadiyen taharriyat ile meşguldür ki bu vadide sık sık neşriyatına tesadüf ediliyor.

Bir kere Eddington'un Weyl nazariyesine ait ilâvesiz nazariyenin bir tekâmülü değil, fakat nazariyenin fakirleşmesi şeklinde telâkki ediyor.

Weyl-Eddington usulü ile tabiat kanunlarının mahiyetlerinin tamamile ifade edilemiyeceğine kani olduğunu söylüyor.

Filvaki Profesör Einstein geçen sene (Feld) saha nazariyesi vazederek bu vahdeti temine çalışmıştır. İşte şimdi uğraştığı mesele bu yolda nazariyenin tekâmülüdür.

Bundan sonra tekrar illiyete (Causalité) ye geldik. Meşhur fizikçi Planck'ın Kaiser-Wilhelm enstitüsünde verdiği illiyete dair konferans ile Schrödinger'in Berlin akademisinde verdiği nutuktan bahsettim. Planck'ın çok vazıh fikirli aynı zamanda edip olduğunu ilâve ettikten sonra, Planck ile bu hususta hemfikir olduğunu söyledi. Ve dediki bulunacak nazariyenin hadisatı en basit şekilde izah etmesi lâzım gelir. (Böylece izafiyet nazariyesinin: Basatet ve Harmoni olmak üzere iki esasını tahattur ettirmiş bulunuyordu.) Asıl müşkülât bu noktada herkes basatetten başka şeyi anlıyor dedi.

Mübahese bu noktaya geldiği zaman, mülâkatımız tarihinden biraz evvel, Konigsberg'de Alman ulûmu tabiiye âlimleri kongresine iştirak edip etmediklerini sordum. İşbu kongrede mantık ve riyaziye esasatına dair meşhur Alman riyazîlerinden Hilbert'in bir nutku olduğunu tahattur ettirdim. Henüz metnini elde etmediğini fakat dostlarından buna dair malûmat aldığını, pek enteresan bulduğunu söyledi. Bundan sonra Hilbert'in pek keskin ve derin nazarlı, universal bir şahsiyet olduğunu ilâve etti. Böylece bahis daha ziyade matematiğe çevrilmişti.

Yine malûm olduğu üzere esasatı riyaziyenin vaz'ında üç büyük mektep vardır. Bunlardan biri (Aksiomatik) mütearife usulü denilen bir sistemdir ki buna formalisme de diyebiliriz. İşbu sistem riyaziyeyi, yekdiğerine mümkün mertebe gayrı tâbi bir takım mütearifelere irca eder ve bu mütearifelerin yekdiğerini nakzetmediğini de ayrıca ispat eder. İşte bunun vazii büyük riyazî Hilbert'tir.

İkincisi İngiliz filozoflarından B. Russel'in müdafaa ettiği tarzdir. Buna mantıkçılık ta denebilir ki Alman riyazîlerinden Dedekind, Frege, G. Kantor'un esas tahariyatından da istifade eder. Riyaziyeyi mantık sahasına idhal eder.

Diğeri ise bilhassa Holandalı Brouwer tarafından ileri sürülen intuitonisme'dir. (Weyl, Poincaré ve saire aşağı yukarı bu zümreye dahildir.)

Bunlardan hangisine mütemayil olduğunu sordum. Axiomatik'i çok hünerli ve ince bulduğunu axiom sistemine ircam çok elzem olmasına mukabil surî ve sun'î olduğundan şikâyet etti. İntiutionisme'den çok istifade olunduğunu fakat kendisinin en ziyade Russell'e taraftar olduğunu söyledi.

Matematik, her halde şimdiye kadar takip ettiği yolu takip etmelidir dedi. Fakat riyaziyenin gerek Axiomatik ve gerek intuitonisme usullerinden istifade etmesinin muvafık olacağını da ilâve etti. Bundan sonra muhaveremizin daha umumî mevzulara geçmesini temin için riyazî kabiliyete dair fikrini sordum. Malûm olduğu üzere tasnifi ulûmda ilk kademeyi alan riyaziye, eşyanın en umumî, en basit olan hassalarını mütalâa eder. Diğer tarftan kaziyyelerinin ispatındaki kat'iyet ve vuzuh ve nihayet işbu kaziyeleri bedihiyete irca etmesi dolayısile zannolunabilir ki: Riyaziyede bir şeyin ispatı, her hangi sokakta rasgelinecek -tamül'akıl- birisine mezkûr ispatın anlatılması takdirinde bu hakikati teslim etmesidir.

Buna evvelen bir teşbih ile cevap verdi: Nasıl ki bir muzik parçasını anlamak için musiki istidadı mevcut olması lâzım ise riyaziye için de buna müşabih bir istidadın olması lüzumludur dedi.

Riyaziyenin inşaî (Konstrüktiv) mahiyetine temas ederek şöyle diğer bir misal zikretti:

Farzedelim ki tuğladan malûm olan usul üzere duvar inşa ederek bir bina vücude getirmak isteyelim. Bu duvardaki tuğlaların yekdiğerine doğru bağlanmasını bilmeği bir silsilei muhakemenin doğru olup olmadığını bilmeğe teşbih edelim. Fakat nasıl ki tuğlaların tarzı tertibinin doğruluğunu bilmek, binanın mimarisini kavramak ve tayine kifayet etmezse yalnız silsilei muhakemenin doğru cereyanını bilmekte riyazî olmak demek değildir.

Böylece muhaveremiz devam ediyor ve saat yediye doğru ilerliyordu. Misafirperverliklerini sui istimal etmemek üzere Kemalettin Sami Pş. müsaade talep etti. Böylece pek tatlı geçen kıymettar saatin de sonu gelmiş bulunuyordu. Gardiroptan şapkayı almakta biraz teahhur etmiştim. Avdetimde Sefir Paşa, Profesör Einstein, Madam Einstein, refikam tarasada konuşuyorlardı.

Tahminime göre paşanın kadirşinasane bir sözüne mukabele olmak üzere, Profesör Einstein, şu sözleri söylerken muhaverelerine yetiştim:

Yaptıklarımı kâğıda geçiyor ve oradan da kâğıt sepetine gitmekten başka bir şeye yaramıyor.

Madam Einstein, herkesin buna inanmadığını derhal ilâve etti. Ben de her halde beşeriyetin kendisine hizmeti dolayısile medyun olduğunu ve kendisinden daha çok şeyler beklediğini söyledim. Böylece bu büyük adamdan ve onun sakit yuvasından ayrıldık.

Üzerimizde, bu büyük adam pek mütevazı ve samimî olmasına rağmen fevkalbeşer bir tesir bırakmıştı. Kendimizi, onun yanında sanki arzdan ayrılmış başka seyyareye gitmiş ve oradan mücerret şekilde kâinatı tetkik ediyor sanıyorduk. Otomobil Berline yaklaştıkça büyük şehrin baş döndürücü tazyiki ve kendisine esir ettiren mihanikiyeti bizi yine evvelce bulunduğumuz yere koyuyordu. Fakat daha büyük aşkla aklı beşerin kudretine daha büyük bir imanla bu mevkide bırakıyordu.

Müdderris Doktor: KERİM

KÜÇÜK MENDERES HAVZASINDA TARİHİN PEŞİNDE

Sardes, Birgi, Ödemiş, Tire

OSMAN KÖKER

Sardes'te Artemis Tapınağı.
Neşe Ozan

Gymnasionun doğu cephesi.

Sart, İzmir-Ankara karayolu üzerinde Manisa'nın Salihli ilçesine 8 kilometre kadar uzaklıkta büyükçe bir köy. Köye girişte hiçbir olağanüstülük fark etmiyorsunuz, sıradan bir yol kenarı köyü. Ancak epey ilerlediğinizde sarı tabelalar burasının eski bir uygarlık merkezi olduğunu haber veriyor. Sardes: MÖ 6. yüzyılda Anadolu'nun batı yarısına egemen olan Lydia Krallığının başkenti.

Karayolunun kuzey tarafında iki önemli tarihi yapı var. Gymnasion, bugünün büyük eğitim ve spor komplekslerini aratmayacak büyüklükte bir yapı. Binanın süslü doğu cephesinin MS 3. yüzyıl başında inşa edildiği tespit edilmiş. Karayoluyla gymnasion arasındaki sinagogun ise kentteki "azınlıklar"dan Musevilerin ibadetleri için yine aynı yüzyılda inşa edildiği sanılıyor. Sinagogun önünde Bizans çağından kalma kemerli dükkânlar yer alıyor. Kentin mermerlerle kaplı ana caddesi ise şimdiki karayolunun hemen altında uzanıyor.

Yolun güney tarafında daha içerilerde, Bozdağların eteklerine doğru Artemis tapınağı yer alıyor. Kısa yüzlerindeki 8'er, uzun yüzlerindeki 20'şer sütundan bugün sadece iki tanesi ayakta. Hiçbir zaman tamamlanamamış olan bu tapınağın iki büyük sütununun kaidelerinden birinin kabartmalar işlenmiş, diğerinin ise düz bırakılmış olduğu dikkati çekiyor. Bir gezi rehberinde, bir deprem sonucu tapınak yapımının yarıda kalması nedeniyle bütün kaidelerin kabartmalarının tamamlanamadığını okuyor ve günümüzün deprem psikozuyla hemen ikna oluyorsak da, Ekrem Akurgal'ın *Anadolu Uygarlıkları* adlı kitabında, bazı sütunların kabartmalarla süslendiğini ama diğerlerinin süslemesi yapılamadan bu modanın geçtiğini ve yarım kalmış süslemeler konusunda tek örneğin de Sardes olmadığını öğreniyoruz.

Sart'tan sonra Bozdağlar'da nefis manzaralı bir yoldan geçerek Küçük Menderes havzasına yöneliyoruz. Dağdan inişte yine eski bir "başkent", 14. yüzyıl başında Aydınoğulları beyliğinin merkezi olan Birgi yolumuza çıkıyor. O dönemde inşa edilen camilerinden çok, iki yüz yıl önce yapılmış Çakırağa Konağı'yla anılıyor günümüzde. Ancak yıkık dökük, sıradan köy evlerinde bile Çakırağa Konağı'ndakileri hatırlatan bezemelere rastlıyoruz.

Bir uygarlığın diğerinin üzerinde yükseldiğinin en güzel kanıtının, birinden sökülen yapı malzemesinin diğerinin inşaatında kullanılmış olmasıdır, diye düşünürüm. Birgi'de bunun en ilginç örneklerini, yalağı Roma lahiti, ayna taşı Osmanlı mezar

taşı olan bir çeşmede ve köşesine aslan kabartmalı antik bir taş yerleştirilmiş olan Ulucami'de görüyoruz. Aydınoğlu Mehmed Bey tarafından yaptırılan caminin içinde de antik mermer sütunlar kullanıldığını öğreniyorsak da, girdiğimizde hayalkırıklığına uğruyoruz: Sütunlar beyaz yağlıboyayla tertemiz boyanmış!

Birgi'den 7-8 kilometre uzakta, ovada Ödemiş var. Ödemiş'i Ekim sayımızda yayımlanan Günver Güneş'in makalesinden tanıyoruz ve onun yazdıklarının izini sürmek istiyoruz. Güneş'in bahsettiği, Cumhuriyetin ilk yıllarındaki kent planlamasının izleri fark ediliyor; 1930'larda açılan meydanlar bozulmadan duruyor ve o dönemde inşa edilen kamu yapıları hâlâ ayakta. Ancak kentin hızlı gelişimi, eski konutları tamamen yok etmiş. Makalede, Cumhuriyet döneminde sinema olarak kullanıldığı anlatılan Ermeni kilisesini boşuna arıyoruz; çoktan yıkılmış. Ödemiş'te güzel dostlar ediniyor ve cumartesileri kurulan pazarında iyi bir pazar alışverişi yapıyoruz.

Birgi ve Ayasuluk'la (Selçuk) birlikte Aydınoğullarının önemli merkezlerinden biri olan, 33 kilometre kadar uzaklıktaki Tire ise dağın yamacında kurulduğu için daha şanslı. Kent ovaya doğru geliştiği için yamaçtaki eski kent dokusu fazla bozulmadan kalmış.

Tire'ye pazar günü ulaştığımızdan, kütüphanesini ve eski hanlarını günlük canlılığı içinde gezmek mümkün olmadığı için Bektaşilerin izlerini sürmeyi deniyoruz. Yeniçeri ocağı dağıtılırken yeniçerilerin bağlı bulunduğu Bektaşi tarikatı da nasibini alıyor. Tarikatın ileri gelenlerinin sürüldüğü yerlerden biri de Tire. Hekim ve tarihçi Şanizade Ataullah Efendi'nin mezar taşının da bulunduğu Tire Müzesi'nin önüne devasa boyutlarda bir anıt dikilmiş. Üzerinde, "Türk tıbbının banisi büyük âlim Şanizade Ataullah Efendi 1771-1826" yazıyor. Hazin bir olay. Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi'nin de üyesi olan Şanizade, Yeniçeri ocağı kaldırılırken Tire'ye sürülüyor. İki ay sonra suçsuzluğuna karar veriliyor ama Tire voyvodası af fermanını ulaştırmadan Şanizade ölüyor. İki ay yaşadığı Tire'ye anıtını dikmek, ne kadar anlamlı! Bektaşilerin izini sürerken, Tire'nin hemen güneyindeki Aydın dağlarına arabayla 20 dakika tırmandığımızda, kendimizi Kaplan köyünde buluyoruz. Bir zamanlar Bektaşi babalarından Turgut Reşadî Baba'nın yaşadığı bu köyde, üç günlük gezimizin son durağı olarak, bir kır lokantasına giriyoruz. Küçük Menderes Ovasını ayağımızın altına seren lokantada, yöreye özgü otlu yemekleri yerken bütün yorgunluğumuzu atıyoruz.

Birgi Ulucami'nin köşesindeki aslanlı antik taş.
Yasemin Köker

Birgi'de bir türbe ve yalağı
Roma lahiti bir çeşme.

Çakırağa Konağının arka cephesindeki bezemeler.
Neşe Ozan

Tire'de Yeni Hamam.

Ödemiş'te Serbest Cumhuriyet Fırkası

CEM EMRENCE

Günver Güneş, *Toplumsal Tarih*'in 70. sayısında (Ekim 1999) yayınlanan "Osmanlının Ortaçağ Kasabasından Cumhuriyet Türkiyesinin Modern Kentine: Ödemiş" başlıklı makalesinde, Ödemiş'te 1927-1934 yılları arasında gerçekleştirilen altyapı hizmetlerinden ve modernleşme ile koşut ortaya çıkan sosyal hayattaki değişmelerden övgü ile söz etmekte. Fakat aynı dönem diğer yandan, Dünya Buhranının ticari tarım yapan bölgelerin üzerine çöktüğü ve vatandaşlar arasında artan hoşnutsuzluğun tarihini de barındırıyor. Bu yazı ikinci perspektifi vurgulayarak, Ödemiş'in dünya krizinden nasıl etkilendiğini ve bunun sonucu olarak kucak açtığı Serbest Cumhuriyet Fırkası serüveninin kasaba için nasıl geliştiği ve sonuçlandığını ortaya koymayı hedefliyor.

Cumhuriyet Türkiyesinin iktisadi yapısı 1930'ların başına kadar pazar için tarımsal üretime ve bu ürünlerin pazarlaması ile uğraşan ticarete dayanmaktaydı.[1] Coğrafi bölgeler dış pazarlara tütün, incir, pamuk, afyon ve üzüm satan kıyı bölgeleri ile iç piyasa için hububat ve özellikle de buğday üreten iç bölgeler arasında bir işbölümüne sahipti.[2] Dışa açık model, 1920'lerin ikinci yarısında başlayan tarımsal buhranla krize girerken,[3] 1929 New York Borsası krizi Üçüncü Dünyaya giden kredileri keserek, tarımsal ürün fiyatlarının daha da radikal biçimde düşmesine yolaçtı. Süreçten, Türkiye ihracatı derin bir darbe yedi: Dış ticaret açığı ikiye katlanarak 1929'da yüz bir milyon Türk lirasına ulaştı.[4] Ancak, krizin etkisi ülke içinde eşitsiz biçimde gelişti. Batı Anadolu Bölgesi, Adana ve çevresi ile Doğu Karadeniz sahil şeridi fiyat düşüşlerinden dış piyasaya bağımlılıklarından ötürü doğrudan etkilendiler.[5]

Ödemiş kazası 1920'li yılların sonunda yetmiş bini aşkın nüfusuyla adeta dev bir merkez haline gelmişti.[6] Kaza, verimli Küçük Menderes Ovası üzerinde, İzmir'e demiryolu ile bağlantılı olarak, iktisadi faaliyetini büyük ölçüde yetiştirdiği ihracata yönelik ticari ürünlere dayandırmaktaydı.[7] Tütün ve zeytinlikler, tarımsal alanın büyük kısmını kaplayan incir[8] ile yörenin en ciddi gelir kaynaklarını oluşturmaktaydılar.[9]

Büyük Buhran 1927'den sonra incir fiyatlarında düşüşe yol açtı.[13] Ancak düşüşler ürünün kalitesine göre büyük farklar gösterdi. İri beyaz ve lekesiz olan süzme ve daha küçük olan elleme'de düşüş %20-25 arasında kalırken, fiyat yıkımı, daha düşük kalitede olan paçal, natürel ve hurda çeşitlerinde ger-

TABLO-1: ÖDEMİŞ'TE TARIMSAL ALAN, 1928-1929 [10]

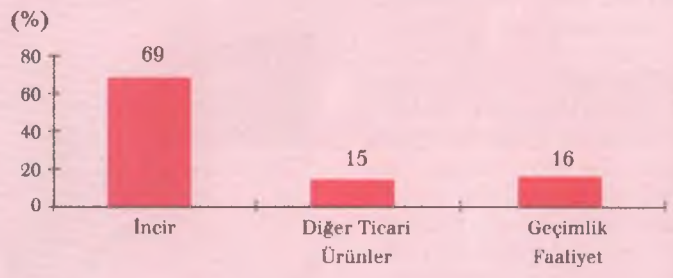

çekleşti. Fiyatlar, 1928-1930 Kasım ayları karşılaştırıldığında %40-60 arası değer kaybederek maliyeti ortalama 8-9 kuruş civarında olan bir kilo incirden üreticileri zarar edecek duruma getirdi. Süreçten, müstahsillerin %75 gibi ezici bir çoğunluğu ürettiği incir kalitesinin paçal, naturel ve hurda olması vasıtasıyla doğrudan etkilendiler.[14] 1930 yılı piyasası açılmadan önce Aydın Halk Fırkası mutemedi Emin, Ağazade Emin ve Türkocağı Reisi Feyzi Bey'in, fena incirlerin inhisar tarafından alınmasını önermek üzere İsmet Paşa'yla görüşmek istemesi adeta incir üreticileri arasındaki krizi tescil etmekteydi.[15]

Kalite düştükçe fiyat düşüşlerinin daha fazla olması, yıl içindeki gelişmelere de bağlıydı.[18] Büyük kısmı ihraç edilen incirin tartışmasız en büyük alıcısı olan Amerika Birleşik Devletleri, 7 Haziran 1930 tarihinden itibaren yeni koruyucu gümrükler devreye sokmuştu.[19] Ağustos sonu incir piyasası açılmazdan önce, İzmir'in yeni Amerikan konsolosu Herbert S. Bresley, incir ihracatçıları ile yaptığı görüşmede ürünün temizlenmesi ve işlenmesi sırasında sıhhi kontrole uyulmasını vurgulamış, Aydın Müstahsilleri Kooperatifi Müdürü Muhittin Bey ise Türk tarafı adına yaptığı konuşmada, Amerika'nın uyguladığı kontrol muamelesini onlar adına "mantıki ve nizamları dairesinde gayet dürüst ve bitarafane" bulmakla beraber, her iki tarafın çıkarına olacak olan daha "az şiddetli" kontrol talep etmişti.[20] Buna rağmen, 1930 yılının sonlarına gelinirken, Amerika'ya incir ihracatında esaslı bir düşüş oldu.[21] Amerika Birleşik Devletleri, yeni koruma duvarlarına duyulan tepkileri hafifletmek için Ticaret Müsteşarı Mr. Klayn'ı görevlendirdi. Bulgaristan'dan Türkiye'ye gelen müsteşara yedirilen incirin kalitesi dahi basında ateşli tartışmaların çıkmasına yol açtı.[22]

İncir üreticilerinin diğer şikâyetleri, Aydın demiryollarının uyguladığı pahalı tarifeler, alivre satışlarda müstahsilin zor durumda kalması ve en başta

TABLO-2: İNCİR ÜRETİMİ, 1928[11]

TABLO-3: EGE'DE TÜTÜN ÜRETİMİ, 1930[12]

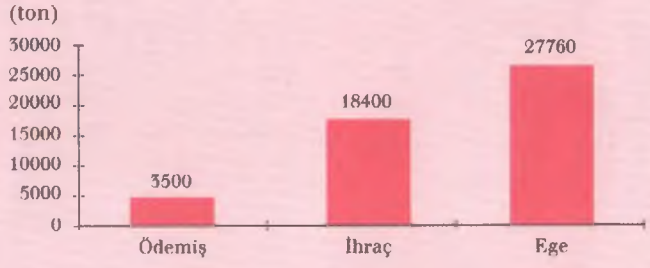

TABLO 4: İNCİR FİYATLARI[16]

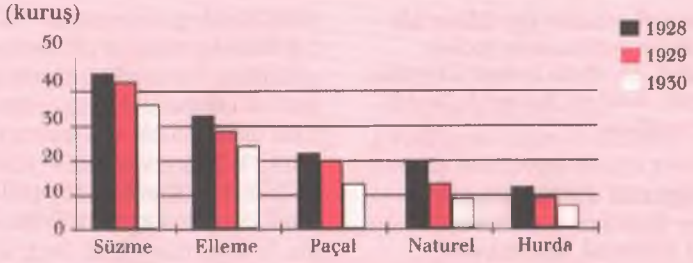

TABLO-5: İNCİR KALİTESİNE GÖRE FİYAT DÜŞÜŞLERİ[17]

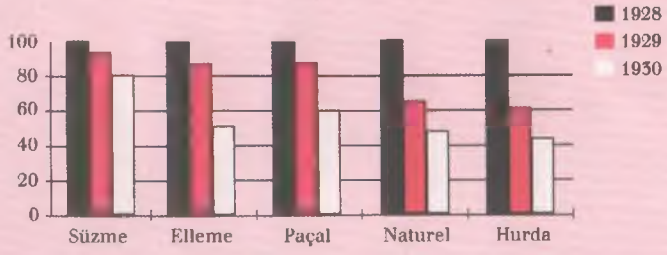

Ödemişli ressam Ege Mine'nin suluboya tablosunda incirin öyküsü. Üç dinin kutsal kitapları, Tevrat, İncil ve Kuran'da incire yer veriliyor.

30 Ağustos 1926, Ödemiş'te Zafer Bayramı kutlamaları. Ülkü Altınoluk koleksiyonu

kredisizlik problemiydi.[23] Ürettiği incirin kalitesi üst seviyede olmayan Ödemiş[24] bu gelişmelerden etkilenmekte gecikmedi. Faiz oranları bir araştırmaya göre, %30'a çıkarken,[25] kredi açığını kapatmak için yerel bankalar devreye girdi. Beş yüz bin lira sermayeli ve incir üreticilerine kredi veren Akseki Ticaret Bankası[26] ile Esnaf ve Ahali Bankası'nın[27] varlığı kafi gelmeyince, Milli Aydın Bankası'ndan kredi alan Aydın incir kooperatifinin bir benzeri olan Ödemiş İncir Kooperatifi kazada açıldı.[28] Kredi miktarı kooperatifteki hisse sayısı ve "teslim olunacak mahsul mukabilinde muayyen faizle" olmaktaydı. Ancak, tefeci sermayesi ortalama % 70'e kadar çıkan faiz oranlarıyla bahçe sahiplerinin korkulu rüyası olmayı sürdürmekteydiler.[29] Birçok üretici ya bahçelerini kaybettiler ya da mallarını borsa fiyatlarından çok daha aşağıya, önceden avans aldıkları tüccarlara satmak zorunda kaldılar.[30]

Diğer ticari ürünlerin fiyatlarında ortaya çıkan paralel düşüş trendi, borçluluk, vergi yükü ve kredisizlik ile birleşince "uyanık bölgelerde" genel bir hoşnutsuzluk hâkim oldu.[31] Mustafa Kemal, buhrana ilişkin taleplerin parlamento çatısı altında ifade edilmesini sağlamak amacıyla Serbest Cumhuriyet Fırkası girişimini ortaya koydu. Parti, kısa süre içinde piyasaya üretim yapan bölgelerde büyük ilgi gördü. Fethi Bey'in yaptığı Ege gezisi bu ilgiyi gözler önüne sererken, yerel teşkilatların oluşumu için de bir vasıta oldu.[32] Ödemiş Ocağı Hancıoğlu Şükrü Bey (reis), diş tabibi Kemaleddin Ziya Bey (katip) ve un tüccarlarından Şuayp Bey (muhasebeci) tarafından 20 Eylül 1930 tarihinde kuruldu.[33] Diğer üyeliklerde ise Hilmi, İsmail, Rasim, ve Avukat Celal Bey'le, Karagözoğlu Mehmet Bedri Bey bulunmaktaydılar.

Serbest Fırka'nın Ödemiş Ocağı 25 Eylül 1930'da görkemli bir törenle açıldı.[34] Saat 16.00'da yeni hükümet binası civarındaki sahada yapılacak olan açılışı haber alan halk saatler öncesinden gelmiş ve konuşmalardan bir saat önce her yer tıklım tıklım dolmuştu. Altı bin Ödemişli bu tarihi ana şahitlik yapmak için yerlerini almışlardı. İlk konuşmayı ocak reisi Şükrü Bey bir alkış tufanı arasında yapıp kürsüden ayrıl-

dıktan sonra azadan avukat Celal, diş tabibi Kemal ve Lomlı İsmail beyler söz aldılar. Bu kişilerin konuşmaları da halktan büyük ilgi gördü. Kısa bir süre içinde dört bini aşkın Ödemişli yeni partiye üye oldular. Yeni üyelerin içinde elliden fazla kadın da vardı. Kısa bir süre sonra Ödemiş'e bağlı olan Bademiye ve Adagide nahiyelerinde de yeni fırka boy gösterdi ve üye kaydına başladı.[35]

Eylül ayı sonunda başlayan Belediye Seçimleri, Serbest Cumhuriyet Fırkası için kısa sürede gördüğü desteğin sınanması, hükümet partisi için ise iktidarını sürdürüp sürdüremememesi şeklinde algılanmıştı. Ödemiş'te seçimi kaybedeceğini öngören Halk Fırkası erkânına, İzmir Halk Fırkası idare heyeti üyelerinden İnceoğlu Refik Şevket Bey yardıma gelmiş; "bu münasebetle içtimalar yaparak (fırka üyelerinin) maneviyatlarını takviye yolunda" çalışmaya başlamıştı.[36] Ancak devlet aygıtının birçok yerde seçimlere Halk Fırkası lehinde müdahalede bulunması, seçimin seyrinin değişmesine yol açtı. Yerel örgütlenmelerinin güçlü olduğu ticari bölgelerde ipi göğüslemeyi bekleyen yeni parti, türlü baskı ve yıldırma kampanyalarına hedef oldu.[37] Ödemiş de bu süreçten kendi payına düşeni fazlasıyla aldı.

Seçimler defterlerde ismi olmayan birçok kişinin şikâyeti ile başladı ve yerini diğer yakınmalara bıraktı. Seçim esnasında Halk Fırkası üyeleri arka kapından girip oylarını kullanırken, Serbest Fırka taraftarları dışarıda uzun süreler bekletilmekteydiler. Halkın kızgınlığına, seçim mahallinde bulunan kaymakam Recai Bey "beni öldüreceklermiş" diyerek müdahalede bulununca, Serbest Fırka azasından Kemal Bey "burada değil sizi, size mensup olanları dahi öldürecek kadar akılsız insanlar yoktur" yanıtını verdi. Bunun üstüne, kaymakam seçimi tatil etmekle kalmadı; SCF Ödemiş ocağı Reisi Şükrü, azadan Kemal, Şuayp ve ve Salih Beyleri tutuklattı.[38]

Akseki Ticaret Bankası Ödemiş Şube binası.
Ülkü Altınoluk

Halk açıklama isteyip SCF merkezinde toplanınca, üye Celal Bey ve Karagözzade Mehmet Bey balkondan konuşmalar yaparak kalabalığı dağıttılar. Durumu haber alan kaymakam Recai Bey, olayı gizli konferans olarak telakki ederek, konuşmacıları emniyete çağırdı. Öte yandan, SCF'lilerin olmayışından istifade ile SCF ocağının belgelerine el koyuldu. Bu olaylar üzerine SCF seçimlerden çekilme kararı almış, ayrıca kaymakam ve zabıta aleyhine dava açmıştır.[39]

Kaymakama göre ise olayın niteliği bambaşkaydı. Söz konusu kişiler, SCF'li oldukları için değil, "halkı kanunsuzluğa teşvikten" dolayı içeri atılmışlardı.[40] SCF binası mühürlenmemiş ve levhası yerinde durmaktaydı.[41] Ancak, tartışılmayan bir gerçek varsa o da ocak üyelerinin çoğunun halen hapiste olduğuydu. 12 Kasım 1930 günü yani tutuklan-

1920'lerin sonu veya 1930'ların başında Ödemiş.
Ödemiş Belediyesi emekli zabıta amiri Hüseyin Pakkan'dan temin edilmiştir.

Son Posta

MAHKEME, KARARINI VERDİ..

Ödemişte Serbes Cümhuriyet Fırkasının Reis Ve Azaları Dün Akşam Tahliye Edildiler...

Ödemişte S. Fırka Mensupları Tahliye Edildiler.

Son Posta gazetesinin Ödemiş'te Serbest Fırka üyelerinin tahliye edildiğini duyuran 12 Teşrinisani 1930 tarihli nüshası.

malarından yaklaşık bir ay sonra, SCF'lilerin davası görüldü. Zabıta bir gün öncesinden olağanüstü tedbirler almış, İzmir Adliye Müfettişi Bedri Bey dava mahalline gelmişti.[42] İki bini aşkın Serbest Fırkalı devasa bir kalabalık da saat 14.00'te başlayacak dava için sabahtan yerlerini almışlardı. Davada, iddianame SF mensuplarını "halkı hükümet aleyhine tahrik ve devlet otoritesini ihlal, intihabatta memurları vazifelerinden men etmekle" suçlarken, sanıklar kendilerini "tek suçumuz SCF'ye mensup olmaktır. Bu memlekette senelerden beri nüfuz sahibi olarak yaşamaya alışmış bazı kimseler kontrol karşısında kalınca bizi hükümete vatan haini olarak gösterdiler, jurnal verdiler" diyerek savundular.[43] Şahitlerin dinlenmesinden sonra, SCF'li sanıklara tahliye kararı çıkarken, partileri o kadar şanslı olmayacak ve kısa süre sonra kendini feshedecekti.

Ödemiş'in Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimi diğer gelişmiş Ege kasabalarında yaşananların bir benzeridir. İktisadi krizden olumsuz etkilenen köylü ve tüccarlar yeni partinin tabanını oluştururken, Halk Fırkası'nın baskıcı karakterinden rahatsız diş tabibi ve avukat gibi eğitimli gruplar kendilerini yeni partinin yerel yöneticileri olarak buldular. SCF tüm olumsuzluklara rağmen Bademiye Nahiyesinde kazanmasını bildi.[44] Fakat Belediye seçimlerinde uygulanan baskı, Serbest Fırka serüveninin sonunu getirirken, Belediye iktidarının aynı ellerde kalmasını sağlayarak adeta Ödemiş'in 1930'lu yıllarda geçirdiği dönüşümü[45] olanaklı kıldı.

1. Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye*, 2. baskı, İstanbul, 1993, s. 1-60.
2. Hamit Sadi, *İktisadi Türkiye - Tabii, Beşeri ve Mevzii Coğrafya Tetkikleri-*, İstanbul: Ahmet Sail Matbaası, 1932, s. 65-103.
3. Tarımsal buhranın farklı iktisadi yapılara getirdiği yükler için bkz. Wladimir Woytinski, *The Social Consequences of the Economic Depression*, Cenevre: International Labor Office, 1936, s. 194-230.
4. Refii-Şükrü Suvla, *Cihanda ve Türkiye'de Beynelmilel Tediye Meseleleri*, İstanbul, 1937, s. 172-173.
5. Söz konusu bölgelerde buhran kendisini kredi ihtiyacı, kırda ve kentte vergi ödeme zorlukları, aşırı borçlanma ve çözüm arayışı olarak gelişen yerel bankalar ve kooperatif hareketi şeklinde gösterdi.
6. *T.C. Devlet Yıllığı, 1929-1930*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1930, s. 453.
7. *Age*, İzmir Madenleri Eki, kazanın aynı zamanda civa, antimuvan ve antimon çıkartan tesislere sahip olduğunu ortaya koyuyor (!).
8. Aydın'dan sonra en büyük incir üretim merkezi Ödemiş'ti. Diğer kasabalarla karşılaştırmalı bir perspektif için bkz. *1931 Ziraat Kongresi*, c. I, Ankara: Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1931, s. 443.
9. *T.C. Devlet Yıllığı, 1929-1930*, s. 278-283.
10. *Age*, İzmir bölümünden hesaplanmıştır.
11. *Age* ve Şevket Süreyya, *Ege Günü*, 2. basım, Ankara: Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1934, s. 49'dan yararlanılmıştır.
12. Şevket Süreyya, *age*, s. 53-55'teki veriler kullanılmıştır.
13. Şevket Ratip Hatipoğlu, *Türkiye'de Zirai Buhran*, Ankara: Yüksek Ziraat Enstitüsü, 1936, s. 44-45.
14. *1931 Ziraat Kongresi*, s. 472.
15. *Hizmet*, 21 Ağustos 1930.
16. Veriler İzmir Borsası'nın 1928-1930 Kasım ayı fiyatları karşılaştırmalarıdır, hesaplamaların kaynağı için bkz. *1931 Ziraat Kongresi*, s. 456.
17. *Age*, aynı kaynaktan 1928 yılı endeks 100 olarak kabul edilerek hesaplanmıştır.
18. Amerika'nın tutumu ve incir üretici ülkeler arası rekabetin kızışması bu süreçte etkili olmaktaydı. Sürecin kısa bir özeti ve çözüm önerileri için bkz. *1931 Ziraat Kongresi*, "Encümen Raporu", s. 501-505.
19. *Son Posta*, 8 Kasım 1930.
20. *Hizmet*, 19 Ağustos 1930.
21. *Hizmet*, 18 Kasım 1930.
22. *İzmir Anadolu* gazetesine göre, İstanbul gazeteleri Mr. Klayn'a kötü kalitede incir veren kurumun vatan hainliği ile mahkemede yargılanmasını talep etmekteydi, bkz. *Anadolu*, 5 Aralık 1930.
23. En büyük sorumluluk tarımsal kredi vermekle yükümlü olan Ziraat Bankası'nın üzerindeydi. Bankaya ilişkin eleştiriler için bkz. *Babalık*, 17 Nisan 1930; *Yarın*, 27 Ağustos 1930; *Yeni Asır*, 23 Aralık 1930.
24. *1931 Ziraat Kongresi*, s. 474.
25. Yusuf Saim Atasagun, *Türkiye'de Zirai Borçlanma ve Zirai Kredi Politikası*, İstanbul: Kenan Matbaası, 1943, s. 166.
26. *Hizmet*, 7 Ekim 1930.
27. Bir milyon lira sermayeli bankanın İzmir'in başka kazalarında da şubeleri vardı, bkz. *Hürriyet*, 31 Ekim 1930.
28. Milli Aydın Bankası için bkz. Fadıl Hakkı, *Zirai Kredi*, İstanbul: Türkiye Matbaası, 1933, s. 65-66.
29. Tefeci sermayesinin incir üreticileri açısından sonuçları için bkz. İsmail H. Tökin, *Türkiye Köy İktisadiyatı*, önsöz Korkut Boratav, 2. baskı, İstanbul, 1990, s. 146-151.
30. *1931 Ziraat Kongresi*, s. 480-483.
31. Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, c. III, 2. baskı, İstanbul, 1966, s. 385-387.
32. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Ege gezisi için bkz. *Hizmet*, 5-14 Eylül 1930.
33. *Hizmet*, 21 Eylül 1930. CHF'li bir perspektife göre, SCF kurucularının ortak özelliği, belediye başkanının kimliğine muhaliflikleri ve belediye yönetimine giremeyiş olmalarıydı. Bkz. Kaya Bengisu, *Koca Doktor -Doktor Mustafa Bengisu-*, İzmir: Bab Yayınları, 1993, s. 93-94.
34. *Hizmet*, 29 Eylül 1930.
35. *Hizmet*, 28 Eylül 1930.
36. *Hizmet*, 1 Ekim 1930.
37. Seçimlerde yapılan kanunsuzluklar, SCF lideri Ali Fethi Bey'in verdiği gensoruyla Meclis'te uzun süren bir tartışmaya yol açtı, bkz. *Türk Parlamento Tarihi (1927-1931)*, c. I, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları, 1995, s. 339-403.
38. *Son Posta*, 19 Ekim 1930.
39. *Son Posta*, 13 Ekim 1930. CHF'li Belediye Başkanı ise SCF'lilere karşı olumsuz davranmadı; bkz. Bengisu, *age*, s. 95-98.
40. *Son Posta*, 16 Ekim 1930.
41. *Son Posta*'da çıkan ilk haber ocak binasının mühürlendiği ve levhasının çıkarıldığını bildirmekteydi, bkz. *Son Posta*, 11 Ekim 1930.
42. *Son Posta*, 11 Ekim 1930.
43. *Son Posta*, 12 Kasım 1930.
44. *Son Posta*, 18 Kasım 1930.
45. Aslında kazada altyapı yatırımları 20'li yılların sonunda değil, 1932'den sonra gerçekleşmiş ve 1930 yılı itibariyle belediyenin faaliyetleri şikâyetlere konu olmuştur. Ödemiş'ten *Hizmet*'e gönderilen bir mektupta (bkz. *Hizmet*, 28 Eylül 1930), belediyenin, Günver Güneş'in yazısında bahsettiği istimlak ve yıkımlarda enkazları Belediye başkan vekili Ali Hafız'ın kendi lehine kullandığı, belediye arabalarının bu işlem sırasında bedava çalıştırıldığı, belediye ahırlarındaki gübrelerin belediye muhasebecisinin bahçesine kaldırıldığı ve tenvirat ve tanzifat parası toplayan kurumun çoğu mahalleye çöpçü bile göndermezken Adliye Vekili Mahmut Esat Bey'in kazayı ziyaretinde büyük masraflar yapması eleştiri konusu olmuştur. Mahmut Esat Bey'in kazaya gelişi için bkz. *Hizmet*, 17 Eylül 1930.

Suraiya Faroqhi: Sokaktaki İnsanın Tarihi

ATİLLA LÖK

Toplantının bant çözümlerini yapan Filiz Öğretmen'e teşekkür ederim.

Tarih Vakfı tarafından düzenlenen "Tarihçinin Mutfağı" toplantılar dizisinin ekim ayı konuğu Suraiya Faroqhi'ydi. Toplantı 21 Ekim'de Bilgi-Belge Merkezi'nde yapıldı.

Münih Üniversitesi Türkoloji Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Suraiya Faroqhi, her şeyden önce esas ilgi alanının "sokaktaki insanlar" olduğunu belirtip, kendi konumunu, tarih çalışmalarının merkezine "büyük insanlar"ın yaptıklarını yerleştiren geleneksel tarihçilik anlayışından ayırt ediyor:

"Bir tarihçi olarak elbette devlet erkânıyla, yüksek politika konularıyla zaman zaman uğraşmışımdır, ama bu daha çok insanların günlük hayatının çerçevesini bu meseleler oluşturur diyedir. Eğer tarih bütün insanlığın tarihiyse, o zaman bunu küçük bir yönetici grupla sınırlandırmamak gerekir."

BELGELER VE İNSANLAR

Faroqhi Osmanlı insanlarının genellikle biraz "yeknesak" olarak görüldüğünü belirtiyor ve bu yaklaşımın biraz da elde mevcut olan belgelerin niteliğinden kaynaklandığını vurguluyor:

"Genellikle biz bu insanların elinden çıkan yazıları değil, devlet tarafından hazırlanan kaynakları ele alıyoruz. Çünkü elimizde genellikle başka bir şey yok. Fakat o zaman işte hata payı diye bir şey bırakmamız gerekiyor ve bana sorarsanız, bu payı yeteri kadar bırakmıyoruz. '70'li yıllarda İlhan Tekeli bunu çok güzel ifade etmişti: 'Biz normatif metinler, örneğin kanunname türünden belgeler okuduğumuz için, insanların her zaman kanunnameye göre hareket ettiğini varsayıyoruz. Oysa, hepimizin malumu olduğu üzere, bugün de en nihayet bir sürü yasa var ve bütün herkes bu yasalara göre hareket etmiyor.' Yani önemli olan; biz bir yerde metin ile yorum arasında bir çeşit mesafe bırakmalıyız, yani metnin gerçekliği yüzde yüz yansıtmadığını baştan kabul etmek zorundayız."

Tarihçinin Mutfağı toplantısında konuşma yaparken.

KENT TARİHÇİLİĞİ

Suraiya Faroqhi, akademik çalışmalarının başında kentlerle ilgili tarih çalışmalarına yönelmeyi düşünmemiş olduğunu belirterek onu bu alana yönelten etkenleri şöyle aktarıyor:

"İnsanların hayatında her zaman yaşayamadıkları aşklar oluyor. Benim de yaşayamadığım bir aşk var; ben aslında kırsal alanların tarihçisi olmak istemiştim. Halbuki 1962'de lisans öğrencisi iken İstanbul'a geldim ve rahmetli Ömer Lütfü Barkan'ın öğrencisi oldum; köylülerle ilk olarak uğraşmış olan kişi hiç şüphesiz Barkan'dı. Barkan, yeni şeylerle başlamıştır; toprak işçisi, vakıflar, temlikler, yerleşme düzeni. Fakat bunu bir süre yaptıktan sonra başka konulara kaymış. Çünkü eldeki sınırlı kaynaklarla belirli şeyler yapılır ve insan biraz değişik kaynaklarla, değişik konularla uğraşmak ister. Yani kırsal alan çalışmalarıyla sınırlı kalınamıyor. Eh, o zaman biliyorsunuz, bir şey olamayınca, insan kendine *second best* olarak gördüğü bir şey bulur ve bununla uğraşır ve kent tarihi benim için böyle bir *second best* oldu. Çünkü insanların büyük çoğunluğu hiç şüphesiz ki kırsal alanlarda oturuyordu ama kent, kentli olan insanlar hakkında çok daha fazla şey bilmemiz mümkündü. Öte yandan, ben tamamen kentsoylu bir insanım, kırsal alanlarla

hiçbir bağlantım yok. Osmanlı kent tarihine girmemde onun da biraz rolü olmuştur. Fakat halen bir ümidim var; benim yapmak istediğim bir şey, kırsal alanlar üzerinde sosyal antropolog olarak çalışan bir insanla birlikte çalışmaktan çok hoşlanırdım. Halen de bunu zaman zaman düşlerimde görüyorum."

Faroqhi kent tarihine yönelmesini etkileyen bir başka etken olarak da ODTÜ'de bulunduğu müddet zarfında İdari İlimler Fakültesi, Mimarlık Fakültesi, Restorasyon Bölümü'nden arkadaşlarıyla kurduğu yaratıcı etkileşimi görüyor:

"Bu benim için çok iyi oldu. Çünkü Osmanlı tarihçileri çok küçük bir camia ve küçük bir camianın insanları hep birbirlerine bakarlar ve bu durumda da yaptığımız iş başkası için yararlı mıdır, değil midir; bu gözden kaçabilir. Oysa özellikle Şehir ve Bölge Planlaması'nda olan arkadaşlar, bana belirli sorular sordukları zaman bu, benim için çok yararlı oldu."

ANNALES'LE TANIŞMA

Faroqhi, Ömer Lütfi Barkan'ın kendi tarihçilik anlayışı üzerinde oldukça etkili olduğunu söyleyerek, Barkan'ın genellikle dikkate alınmayan yönlerini vurguluyor:

"Barkan, zaman zaman literatürde Osmanlı devlet yapısına çok ilgi gösteren, belki de haddinden fazla ilgi gösteren bir insan olarak tanımlanmaktadır. Bu yanı hiç şüphesiz vardı. Fakat bunun yanı sıra, bir başka yanı da vardı; o aynı zamanda Türkiye'ye *Annales*'leri getiren insan oldu. Benim hayatta unutmayacağım bir gün, bir keresinde şöyle bir on küsur *Annales* ile geldi. Bana asistanlar odasında bir yer göstermişti, oysa ben asistan olacak yaşla ve bilgide değildim, ve bunları önüme koydu, 'eh' dedi, 'şimdi sen bunları bir oku, ondan sonra bana ne anladığını anlat'. Ben o zamana kadar ancak ne istemediğimi biliyordum, yani kuru bir siyasi tarihe karşıydım. Şimdi, *Annales*'ler gelince, birdenbire ne yapmak istediğimi keşfettim; bunu bana keşfettiren yine Barkan oldu. Sonradan yine Barkan'ın tavsiyesiyle Braudel okudum, böyle roman gibi birinci sayfasından bininci sayfasına kadar. Sonuç olarak, beni çok şekillendiren olaylar bunlar oldu ve ben bu kitapları bizzat keşfetmedim. Bunları bana gösteren ve bu yönde gitmemi tavsiye eden Barkan oldu. Yani Barkan'ın da değişik yanları vardı. Onun böyle çok devletçi olan makaleleri var, özellikle '40'lı yılların başında çıkmış olan bazı çalışmaları öyledir. Ancak onun yazdığı şeylerden çok, hocalığında var olan bir dünyaya açılış vardı ve açıkçası bu beni cezbetti."

YÖNETENLER, YÖNETİLENLER VE ARACILAR

Geçmiş toplumsal yapıları ve bilhassa da Osmanlı toplumunu, yönetenler ve yönetilenler olarak basitçe ikiye ayıran anlayışı eleştiren Faroqhi, modern öncesi devletlerin "merkezi" olabilme yetilerinin sınırlarını şöyle çiziyor:

"Çok basit bir model kurduk; bir yandan bir devlet yapısı var, ister II. Philippe'in olsun, ister XIV. Louis'in olsun, ister Kanuni Süleyman'ın olsun, fark etmez. Bir yandan böyle bir devlet yapısı, öte yandan vergi veren halk. Halbuki bu hiçbir yerde bu kadar basit olmamıştır. Her zaman bu iki grup arasında bir çeşit iletişim sağlayan ve bu iletişimin getirdiği kârlarla geçinen insanlar bulunmuştur. Braudel ve Lucien Febvre çok iyi bir şekilde parmak basmışlar. Efendim, bir kralın 'absolute', yani mutlakiyetçi olabilmesi için emirlerinin hızla bir yere gitmesi gerekir ve bu en nihayet telgrafın icadıyla mümkün olmaktadır; yani 19. yüzyılın diyelim son yirmi yılında. Ondan önce emir, Osmanlılarda postacı Tatar ile gider. Daha uç bir örnek olarak; İspanya kralı, XVII. yüzyılda Filipin Adaları'nda, Manila da dahil olmak üzere bazı yerlere sahiptir. Oysa bir emrin oraya gitmesi ve cevabın gelmesi ne kadar zaman alıyor diye düşünürsünüz? Üç yıl. Şimdi böyle bir durumda ne kadar mutlakiyetçi olunabilir?"

Faroqhi'ye göre yapılması gereken işte bu iki grup arasında, yani yönetenler ile yönetilenler arasında iletişimi sağlayan mekanizmalara ve topluluklara eğilmek. Faroqhi bu amaçla bazı tarih çalışmalarından örnekler veriyor:

"Sansasyonel bir kitap var, belki bazılarınız görmüştür, geçen sene çıktı. Nelly Hanna diye Mısırlı kadın bir tarihçinin, yazdığı bir monografi. Mısır'da 16. yüzyılın ikinci yarısında ve 17. yüzyılın ilk yıllarında yaşamış olan büyük bir tüccar varmış. Bu şahıs, bütün işlerini belgelettirmiştir. Anlaşılan rutin olarak haftada iki-üç kere kadının bürosuna gidiyormuş ve kadının katiplerine, borç işlemlerini, alım satımlarını, artık nesi varsa, belgelendirmiştir ve onun için bu kişi hakkında aşağı yukarı bin kadar belge var. Bu müthiş bir olay, yani yönetici gruba dahil olmayan ve 16. yüzyılda yaşamış bir kişi için bu muazzam bir dokümantasyon. Peki bu durumun ortaya koyduğu ne? Efendim bizim bir varsayımımız var ya; tüccar taifesi ya devletin işini görür, İstanbul'a buğday ve arpa getirir veya özellikle daha geç dönemlerde, dışardan gelmiş tüccarlarla işbirliği halindedir. Bu meğerse Mısır'da öyle değilmiş, çünkü Nelly Hanna'nın kitabında ortaya konan söz konusu şahıs, fevkalade zengindir, malını hiçbir problem olmadan varislerine bırakmıştır, müsadere filan yok ve ömür boyu devletle hiçbir işe girişmemiştir; ne mültezim ne başka bir şey."

BÜTÜNLÜKLÜ BİR TARİH ARAYIŞI

Faroqhi kendi kuşağının, dış ilişkiler ağırlıklı yaklaşıma bir tepki olarak Osmanlı tarihine "içerden" bakmaya çalıştığını vurguluyor:

"Biliyorsunuz Uzunçarşılı'nın *Osmanlı Tarihi*'ni açtığınız zaman, orada bir yandan seferler, diğer yandan muahedeler var değil mi? Bunların

ikisi elbette ki dış dünya ile ilgilidir. İşte biz, bunu Uzunçarşılı gibi yazarların kitaplarında çok gördüğümüz için buna karşı bir tepki gösterdik. Dedik ki, 'biz Osmanlı dünyasına böyle kendi kendine bir değer olan bir kendinde dünya olarak bakalım ve sürekli olarak dış dünya ile olan etkileşim nasıl olmuştur sorusu önemli olmakla beraber bunu biraz ikinci plana atalım."

Ancak Faroqhi daha sonra Osmanlı toplumu hakkında daha bütünlüklü bir resim elde edebilmek için "dışardan" bir bakışa da ihtiyaç olduğuna kanaat getiriyor:

"Ben 1988'den itibaren Ankara'dan ayrıldım, Münih'e gittim, buradaki arşivlere her yıl geliyordum. Sonra Avrupa'da Osmanlılarla ilgili bir sürü arşiv olduğunu düşünerek oralarda çalışmaya başladım. O zaman beni şaşırtan bir olay oldu. Orada gördüğümüz Osmanlı belgesi, bizim burda gördüğümüz Osmanlı belgesine çok fazla benzemiyor. Çünkü biliyorsunuz, dışarıya yazılmış olan bir namenin metni bizde yok. Name gitmiş, varolan mühimme defterlerindeki özet ve genellikle elimizde olanlar Divan adına ve padişah adına gidenler ve orda tabiri caizse, 'dediğim dedik' bir söylem söz konusu. Halbuki hepimizce malum, herhalde bunlar zaman zaman da pazarlık masasına oturmuşlardır, oysa bu dokümanlara bu yansımıyor. Oysa Venedik'te bu dosyaları açtığınız zaman Divan ve padişah adına giden doküman yanında, bir de sadrazam adına giden bir başka belge var ve orda pazarlığın nasıl olduğunu sezinleyebilirsiniz. Örneğin, efendim karşılıklı çıkar söz konusu, mühimme defterlerinde özetini gördüğümüz belgelerde böyle karşılıklı çıkardan pek az söz edilmektedir."

Faroqhi örnek olarak korsanlarca soyulan Osmanlı gemileri hakkındaki yazışmalara değiniyor ve en etkileyici olanların bizzat soyulmuş olan tüccarların kaleme aldığı dilekçeler olduğunu belirtiyor.

"Değişik söylemler söz konusu. Yani bir yandan soyulan tüccar konuşuyor tabii katip aracılığıyla büyük bir olasılıkla. Bir de bu katipler kim idi ayrı bir soru. Sonuç olarak biz orada ilişkinin oldukça canlı bir şekilde, nasıl geliştiğini görüyoruz. Yani orada ilişkinin tamamen başka bir boyutu söz konusu ve ben de bunu bilmiyordum. Anlaşılan zaman zaman arşivi değiştirmek lazımdır çünkü biz büyük ölçüde arşivlerimizin esiriyiz; eğer belge yoksa bir şey yapamayız ve ne kadar karşı çıkarsak çıkalım, eninde sonunda biz bir yerde kaynaklarımızın söylemini istemesek bile paylaşma yoluna gideriz. Onun için böyle tamamen ters olan bir söyleme rastlamamız, bence çok yararlıdır."

"Aracı olan insanlar" dışında Faroqhi "aracı olan dönemler"le de ilgili olduğunu belirtiyor:

"Osmanlı tarihi iki ucundan çalışılmıştır; yani bir yandan Osmanlı Beyliği'nin imparatorluk haline gelmesi, özellikle 15. ve 16. yüzyıllar; öte yandan Türkiye Cumhuriyeti'nin kökenleri ve o zaman genellikle bu Tanzimat'la başlar, hadi bilemediniz III. Selim'le başlar. Fakat o zaman koca bir boşluk kalıyor değil mi? 17. ve 18. yüzyıllar."

OSMANLI İNSANI VE OSMANLI TOPRAKLARI

Faroqhi kendisine yöneltilen Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan bir insanın üzerinde yaşadığı toprakları nasıl tarif ettiği şeklindeki soruya da şöyle yanıt veriyor:

Bilgi-Belge Merkezi, 21 Ekim 1999.

"Osmanlı kendi topraklarını nasıl algılar, Osmanlı topraklarının dışında olan yerleri nasıl algılar bunu görmek isterseniz, o zaman Evliya'nın metnine bakmanızda fayda var. Kendim biraz Evliya'nın Hac seyahati üzerinde çalıştım ve orada da Evliya zaman zaman Hicaz'ı nasıl garipsediğini anlatır. Evliya çok seyahat etmiş, buna rağmen Bedeviler biraz yabancı bir dünyanın insanları olarak önüne çıkmaktadır. Şimdiye kadar bu konuda etraflı bir çalışma yapılmadı ama yapılabilirdi. Dediğim gibi o yayınlanmış olan şeylerin dışında bir de Kafkasya ve İran seyahatleri ele alınabilirdi ve o zaman böyle bir sentez olarak Evliya'nın gözünde Osmanlılık ne demektir, yabancı olmak ne demektir anlaşılabilirdi."

TÜYAP'TA BİR PANEL, 7 KASIM 1999

Osmanlı'da "Aydınlanma"

SAYGIN SALGIRLI

Osmanlı aydınlanmasından söz etmek mümkün müdür, mümkünse bu aydınlanmanın tanımı hangi kriterlere göre yapılmalıdır, sınırları nasıl çizilmelidir ve eğer mümkün değilse Osmanlı'nın, aydınlanma geleneği karşısındaki konumu nedir? 7 Kasım Pazar günü Tüyap Kitap Fuarı'nda Tarih Vakfı tarafından düzenlenen "Geçen Yüzyıl Dönümünde Osmanlı Aydınlanması" konulu panelde konuşmacılar işte bu soruların yanıtlarını aktarmaya çalıştılar. Gazeteci-tarihçi Dr. Orhan Koloğlu'nun yönettiği panelin katılımcıları Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Paul Dumont, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi Genel Direktörü Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu, İTÜ Fen-Edebiyat Fakültesi'nden Prof. Dr. Christoph K. Neumann ve Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden Prof. Dr. İlber Ortaylı'ydı.

İlk söz alan katılımcı, panelin etrafında şekillendiği birkaç önemli noktanın altını çizen İlber Ortaylı'ydı. Bu noktalar; Avrupa'nın kendini ve aydınlanmasını nasıl tanımladığı, bu tanımların çerçevesinde dünyanın geri kalanını nasıl gördüğü, aydınlanmanın Osmanlı üzerindeki etkilerinin ne ölçüde olduğu, Avrupa aydınlanması ile Osmanlı'daki yenileşme hareketleri arasında ne gibi farklılıklar olduğu ve bu farklılıklar incelendiğinde Osmanlı aydınlanmasından söz edilip edilemeyeceği, olarak özetlenebilir.

İlber Ortaylı, Avrupa'nın, bulunduğu konumdan son derece haberdar olduğunu ve kendi durumunu üstün bir bilinç ve gelişmişlik seviyesi olarak tanımlarken dünyanın geri kalanını bir hareketsizlik ve gelişmesizlik içinde gördüğünü belirtti. 18. yüzyıl filozoflarına göre Fransa artık en gelişmiş dönemini yaşıyordu. Voltaire'in tarih felsefesine göre Yunan, Roma ve Rönesans dönemlerinden sonra beşeriyetin dördüncü safhası, yani XIV. Louis Fransa'sı geliyordu. Bu perspektiften bakan Fransız düşünürler dünyanın diğer bölgelerini değerlendirmiş ve buraların aydınlanamayacağı sonucuna ulaşmışlardı. Montesquieu bunu coğrafi, tarihi ve hukuki yapılara dayandırmış ve Rusya'nın bu nedenle asla aydınlanamayacağını belirtmişti.

Osmanlı'da aydınlanmadan ancak mecazi anlamda söz edilebileceğini belirten Christoph K. Neumann'a göre Avrupa aydınlanması eski ile yeni arasındaki bir çatışmanın ürünüydü. Yeni kuşak düşünürlerin, antik dönemin ve onu idealize eden Rönesans'ın üstüne çıkılıp çıkılamayacağını sorgulamalarının sonucu olarak ortaya çıkan bu çatışma, yeninin zaferiyle sonuçlanmış ve kendi üstünlüğünün farkında olan bir Avrupa ortaya çıkmıştı. Ortaylı'nın söz ettiği tarih felsefesinin ortaya çıkışını sağlayan bu çatışma seküler değildi ve Tanrı'nın ispatı, iyi Hıristiyan olmanın yolları gibi dini temalar içeriyordu. Ancak, Ekmeleddin İhsanoğlu'nun belirttiği gibi; Tanrı, akıl, tabiat ve insan ekseninde oluşan sorgulamaların sonucunda aklın önyargılardan ve test edilmemiş otoriteden (yani devlet ve kiliseden) kurtulması gerektiği sonucuna ulaşılmıştı. Aslolan akıl yani "intellekt"ti ve bu düşünürler kendilerini entelektüel olarak tanımlıyorlardı.

Osmanlı'ya geldiğimiz zaman yukarıda belirtilen noktalarla Osmanlı yenileşme hareketleri arasında çeşitli farklılıklar olduğunu görüyoruz. Neumann'a göre Osmanlı'da iyi Müslüman olmanın yollarını arayan, Asr-ı Saadet'in üstüne

çıkılıp çıkılamayacağını araştıran bir sorgulama olmamıştı ve yeni ile eskinin çatışmasını görmek de mümkün değildi, dolayısıyla yeninin zaferinden söz etmek de mümkün değildi. İhsanoğlu'na göre de aydınlanma Avrupa'nın kendine özgü gelişme çizgisiyle sıkı sıkıya bağlantılıydı ve benzer bir gelişme Osmanlı'da bulunamazdı. Zaten Avrupa için geçerli olan aklın otoriteden bağımsızlaştırılması ilkesi Osmanlı için geçerli değildi. Tam tersine, Osmanlı'da yenileşme, devleti kurtarma amacını güdüyordu. Mühendishane, orduyu güçlendirmek için "mütefennin zabitler" yetiştirmeyi, Tanzimatla kurulan okullar ise devlet mekanizmasını sağlamlaştırmak için "münevver kullar" yetiştirmeyi amaçlıyordu. Tercüme hareketi ise Doğu kaynaklı eserler üzerine yoğunlaşmıştı.

İlber Ortaylı, bu konuda başka önemli bir noktanın altını çizdi ve eğer tanımı doğruysa, Osmanlı yenileşmesinde bir temelsizlik olduğunu belirtti. Aydınlar bir şeylerin yanlış gittiğinin farkındaydı, durumlarından hoşnut değillerdi ve değişimin şart olduğunu biliyorlardı. Ancak belirli bir referans noktaları yoktu. İlk daimi elçimiz Mustafa Efendi Batı hayranıydı ama ne Batı dili ne de Batı kültürü biliyordu. Namık Kemal'in vatanı tüm İslam dünyasıydı, dili Türkçeydi ama sadeleşmeye karşıydı. Şemseddin Sami hem Arnavut hem Türk milliyetçisiydi. Ortaylı'ya göre aydınlanma filoloji, hukuk ve tarih bilgisi olmadan tam anlamıyla gerçekleşemezdi. Bunların ötesinde, aydınlanma fikri imparatorluk sınırlarına Fransızcayla girmişti ve Latince ya da Yunanca araştırmalar 1930'lara kadar yapılmamıştı.

Paul Dumont, Ortaylı'nın deyimiyle aydınlanma olmasa bile en azından bu ismi hak eden, Osmanlı yenileşme hareketlerinde başka bir önemli olguyu dile getirdi: Osmanlı'da aydınlanma ne kadar kitleselleşebilmişti, Namık Kemal'i, Şemseddin Sami'yi kimler okuyordu, daha önemlisi nüfusun

ne kadarı bunlardan faydalanabilmişti? Dumont'un bu konuda aktardığı belgeler oldukça çarpıcı. II. Meşrutiyet'in beşiği sayılan Selanik'te terekeler üzerinde yapılan bir araştırmaya göre bölgede bulunan asker, paşa, vilayet memuru ve jandarma zabitlerinin evlerinde bulunan eşyalar arasında kitaba çok ender rastlanıyordu ve bulunan kitaplar da çoğunlukla din kitapları ya da Osmanlı tarihi kitapları çıkıyordu. Bu tabloya 1908 devriminin içinde bulunanlar da dahildi. Tıp dergilerinde tüm gelişmeler, tüm modern teknikler takip ediliyor; ancak bu, halkın geneline yansımıyor ve hastalıklar, salgınlar üst tabakaları dahi etkiliyordu.

İlber Ortaylı, Dumont'a cevaben kitap okuma oranının aydınlanmanın tanımlanmasında çok da önemli bir etken olmadığını belirterek, pornografik yayınları takip eden Fransız burjuvazisiyle ve okuma yazma bilmeyen Rus halkıyla da devrim yapılabildiğini belirtti. Ancak, bir noktada Dumont'a katıldığını ve tiyatronun öneminin göz ardı edilemeyeceğinin altını çizdi, yani kitle iletişiminin önemini vurguladı. Avrupa'daki tiyatro geleneği sayesinde, yeni fikirler okuma yazma oranı oldukça düşük bir kitleye yayılabilmişti. Bu Osmanlı'nın büyük bir eksikliğiydi. Kitle iletişiminin yokluğu ve bunun Osmanlı'da tam anlamıyla bir aydınlanmanın oluşamaması üzerindeki etkisi, belki de panelden çıkan en önemli sonuçtu. Neumann'ın belirttiği gibi Karagöz Osmanlı'ya aydınlanmayı yayamamıştı.

Joyeux Noël
PARIS

Bonne Année
1635
AN
PARIS

Bonne Année

A Happy
New-Year

Eski yılbaşı kartları Ephemera Derneği'nden Burçak Evren'in koleksiyonundan alınmıştır.

III. ULUSLARARASI TARİH KONGRESİ

Tarih Yazımı ve Müzecilikte Yeni Yaklaşımlar

Dr. ŞEBNEM ÖNAL
Yrd. Doç. Dr., İstanbul Kültür Ün. Mühendislik-Mimarlık Fak. Mimarlık Bölümü öğretim üyesi

Tarih yazmak, tarih yapmak kadar önemlidir. Yazan yapana doğrulukla bağlı kalmazsa, değişmeyen gerçek insanlığı şaşırtıcı bir nitelik kazanır.[1]

İnsan ve toplum yaşamı, değişim içerisinde süreklilik ve/veya kesiklik özelliklerini bir arada taşımaktadır. İnsan, bir yandan kendi başına biçimlenen, bir yandan da çevrenin biçim verdiği bir varlıktır. Hem çevrenin bir ürünüdür, hem de bilinçli eylemleriyle kendisini oluşturmakta, çevreyi değiştirmekte ve biçimlendirmektedir. Genel anlamda sosyal bilimlerin, özelde ise tarih biliminin temel sorunsalı, çevresinin ürünü olan insanın, çevresini ne şekilde değiştirebildiğinin araştırılması ve ortaya konmasıdır.[2] Tarihin ana konusu, diğer sosyal bilim alanlarında olduğu gibi, insanın toplum içindeki davranışları ve geçmişteki toplumsal ilişkileridir.

"Her kuşak tarihi yeniden gözden geçirmelidir... Zaman zaman gözden geçirilmeyen tarih yavaş yavaş ölür ve toplumsal oluşumun dramatik iniş çıkışlarının yerine, geleneksel söylencelerin durgun görüntüsü geçer..."[3] Bugün tarih biliminin temel amacı, geçmişi anlaşılır kılarak insanların bugünkü durumlarını anlamalarına ve geleceklerini biçimlendirmelerine yardımcı olmaktır.

Bu türden geleceğe yönelik bir tarih bilinciyle, uluslarüstü düzeyde ele alındığında "tarihi yazmak" ise, Goethe'nin yazmış olduğu gibi, "geçmişten kurtulmanın bir yoludur." Tarih, yazılı belgelerle yapılır; ama, yazılı belgeler yoksa, onlarsız da yapılabilir ve yapılmalıdır. Lucien Febvre'nin anlatımıyla: "...Sözlerle de tarih yapılabilir. Resimlerle de. Toprak parçasıyla da, çatı kiremitiyle de. Tarla biçimleri ve yaban otlarla da. Ay tutulmasıyla da, at yularlarıyla da. Jeologların uzmanca taş-kanıtlarıyla da, kimyacının kılıçların madeni üzerine yaptığı araştırmalarla da. Bir sözcükle: İnsandan kalma olan, insana bağlı olan, insana yarayan, insanın dile getirdiği ve onun varlığını, uğraşlarını, zevklerini ve yaşam biçimlerini anlatan ne varsa, bunların hepsiyle tarih yapılabilir ve yapılmalıdır."

Günümüzde özellikle sosyal bilim dünyasında, bilime yaklaşımda yeni arayışların yoğunlaştığı ve değişimlerin gerçekleştiği gözlemlenmektedir. Bu arayışlara ve dolayısıyla değişim süreçlerine tarih yazımının da katılması kaçınılmazdır.

Bir yandan ulus devletlerin aşıldığı diğer yandan ise yerel kimliklerin korunmaya ve yaşatılmaya çalışıldığı bir dünyada tarih yazımının karşılaşacağı en önemli değişiklik, ulusal siyasal tarihlerin geri plana itilmesi, küreselleşme ve yerelleşme süreçlerinin birbirlerinin tamamlayıcısı olarak ön plana çıkması olacaktır. Küreselleşme ve buna paralel olarak da yerelleşme günümüzde sık sözü edilen kavramlardır. Küreselleşme bağlamında ulus-devletler aşılırken, yerelleşme ile uluslar özgün kimliklerini koruma ve/veya yeniden canlandırma yoluna gitmektedirler.[4]

Tarih ve tarih yazımı özelinde ele alındığında küreselleşme, evrensel tarihi ön plana çıkartırken, yerelleşme, yerel tarihlerin önem kazanmasına neden olmaktadır. Küreselleşmeyle ön plana çıkan dünya tarihi, bir anlamda geniş kapsamlı bir uygarlık tarihi haline gelmekte, bununla birlikte kültürel, toplumsal ve ekonomik tarihlerin ve uzun dönemli de-

ğişme eğilimlerinin sergilenmeleri önem kazanmaktadır. Bu konu, İlhan Tekeli'nin, *Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek* adlı kitabında ayrıntılı olarak irdelenirken, küreselleşme bağlamında tarih yazımının esas ilgi alanının "dünya uygarlığının nasıl geliştiği ve farklılaştığı" olacağı, yerel ekonomilerin ve kimliklerin önem kazanması ile de "yerel tarihlerin ön plana çıkacağı" saptaması yapılmıştır.[5] "Dolayısıyla, yerel tarihler ulusal tarihlerde büyük ölçüde göz ardı edilen mekân boyutunu gündeme getirecek, coğrafya ve tarih bütünleşmesine önem verecektir. Bir yerel farklılaşmanın oluşumu, coğrafyası ve tarihiyle ortaya konulacak, yerel kimliklerin gelişimi anlaşılmaya çalışılacaktır."[6]

Bu boyutlarıyla tarihin "yazımı" yanında, diğer yöntemlerle "sunumu" da yön değiştirmekte, yeni biçimlere ve yöntemlere yönelmektedir. Geçmişle günümüz toplumları insanlarının ilişkisini, bir başka deyişle kültürel, ekonomik ve toplumsal tarihin çağdaş dünya ile ilişkisini, "görsel" olarak sunmaya çalışan müzecilik alanı da, küreselleşme ve yerelleşme söylemlerinin / kavramlarının etkisi altındadır. Bu bağlamda, temel amacı, "toplumun ve gelişimin hizmetinde olan, halka açık, insana ve yaşadığı çevreye dair tanıklık eden malzemelerin üzerinde araştırma yapmak, toplamak, korumak, bilgiyi paylaşmak ve sonunda incelemek, eğitim ve zevk alma doğrultusunda sergilemek"[7] olan müzecilik ile tarih yazımı arasındaki etkileşim önem kazanmaktadır.

Küreselleşen ve yerelleşen dünyada tarih yazımı ve müzecilikte ortaya çıkan bu tür değişimlerin ve yeni yaklaşımların irdelenmesi amacıyla, Tarih Vakfı, bu yıl üçüncüsünü düzenleyeceği Uluslararası Tarih Kongresi'nin ana temasını "Tarih Yazımı ve Müzecilikte Yeni Yaklaşımlar: Yerelleşme ve Küreselleşme" olarak olarak belirledi. İlki Mayıs 1993'te "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar", ikincisi ise Haziran 1995'te "Tarih Eğitimi ve Tarihte Öteki Sorunu" temaları çerçevesinde düzenlenen tarih kongrelerinin, 9-11 Aralık 1999 tarihleri arasında İstanbul Teknik Üniversitesi Maçka Sosyal Tesislerinde gerçekleştirilecek olan üçüncüsünde, yüzyıl dönümünde tarih yazımı ve tarihin bir sunum biçimi olan müzecilik alanlarındaki kavramsal değişimlerin, benzerliklerin ve farklılıkların uluslararası bir platformda tartışılması amaçlanıyor.

Yukarıdaki tartışmalara da bağlı olarak, "özellikle son yüzyılın gelişen iletişim teknolojisine paralel olarak standartlaşan metodların ve anlayışların ortaya çıkardığı küreselleşmeye bir karşıtlık oluşturan yerelleşme kavramı, tarihin yazımında ve sunumunda, ayrıntıda yerel ilgi alanları oluşturmaktadır" düşüncesi temel çıkış noktasıdır. Tarih yazımı ve müzecilikte küreselleşme-yerelleşme ilişkisinin "zaman-mekân-bellek: derleme", "kültür-tarih-müze: sunma" ve "yerel-ulusal-küresel: yorum" bağlamında, üç gün boyunca sürecek paralel oturumlar ve atölyeler çerçevesinde ele alınması, bu kongrenin ana hedefini oluşturuyor.

Kongreye yurtdışından 32, yurt içinden 24 olmak üzere yaklaşık 60 tarihçi ve müzeci katılacak. Yurtdışında tarih alanının önemli isimlerinden Carlo Ginzburg, Krzysztof Pomian, Donald Kelley, Michael Bentley ile birlikte Avrupa'nın önde gelen müzelerinin temsilcileri, tarih yazımı ve müzecilik alanlarında küreselleşme ve yerelleşme ikilemini farklı örnekler ve kuramsal yaklaşımlarla irdeleyecekler. Kongre'de, tarih ve müzecilik alanları arasındaki etkileşimin artırılması yanında, bu ikilinin sosyal bilimlerin antropoloji, sosyoloji gibi diğer disiplinleriyle de ilişkilendirilmesi hedefleniyor. Bu hedeflere yönelik olarak bir yılı aşkın süredir organizasyon çalışmaları sürdürülmektedir. Kongre'de, tarihin nasıl yazılması gerektiği sorusundan, müzelerde tarihin yorumlanması sorunsalına, tarihin patolojik yönlerinin sorgulanmasından, müzeler yoluyla oluşturulan tarih ve kimlik bilincine, farklı dönemlerde farklı yerel tarihlerin yazımından, yerellikten küreselleşmeye uzanan yolda tarihin müzeler yoluyla paylaşımına, çok disiplinli ve çoğulcu sunumlar gerçekleşecektir. Paralel oturumlarla yaratılacak tartışma ortamları, "Yerel Tarih Kuruluşlarının Deneyimleri ve Yerel Müzeler", "Kent Müzelerinin Kullanımlarının Teşviki" ve "Tarih Alanında Disiplinlerarası Etkileşim" ana başlıkları altında yürütülecek olan üç ayrı atölyede bütünleştirilecektir.

1. Mustafa Kemal Atatürk
2. E. H. Carr, J. Fontana, *Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık*, çev. Özer Ozankaya, İmge Kitapevi, Ankara, 1992.
3. Arjantinli Jose Ingenieros'un yaklaşık yarım yüzyıl önce ortaya koyduğu bu görüş geçerliğini günümüzde artarak korumaktadır. (*age*, s. 31.)
4. İlhan Tekeli, *Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek*, Dost Kitabevi, Ankara, 1998.
5. *age*, s. 99.
6. *age*.
7. ICOM'un Hollanda'da 5 Eylül 1989'da toplanan 16. Genel Kurulu'nda benimsenen ve Norveç'te 7 Temmuz 1995'te toplanan 18. Genel Kurulu'nda yeniden düzenlenerek kabul edilen çağdaş müze tanımlamasının ortaya koyduğu amaçlardır. (Burçak Madran, "Müzelerin Çeşitlenme Süreci", ed. Tomur Atagök, *Yeniden Müzeciliği Düşünmek*, Y.T.Ü. yayını, İstanbul, 1999.)

ARŞİVDEN BİR BELGE (9)

Fındıklılı İsmet Efendi'nin Uluslararası Tarih Kongresi'ne Delege Atanması (1902)

YAVUZ SELİM KARAKIŞLA

II. Abdülhamid, saltanatının son yıllarında.

Tarih disiplini, Aydınlanma Çağı'nın da etkisiyle, 19. yüzyılda büyük eleştirilere ve değişikliklere uğradı. 19. yüzyılda ortaya çıkan Pozitivist düşünürler, verileri laboratuvar şartlarında ölçülemeyen hiçbir disiplinin "bilim" olarak kabul edilemeyeceğini, bu nedenle tarih, felsefe, edebiyat gibi sosyal bilimlerin "bilim" olmaktan uzak olduğunu öne sürdüler. Tartışmalar tartışmaları izledi, tarihselcilik, eleştirel tarihçilik, tarih araştırmalarında yöntem, tarihçinin "tarafsız" ya da "objektif" olması gibi pek çok konu ortaya atıldı.

Marc Bloch gibi bazı ünlü tarih düşünürlerine göre, Pozitivistlerin bu saldırıları, Fransız Pozitivist düşünür August Comte önderliğinde yeni yeni doğmakta olan sosyoloji disiplinine diğer sosyal bilimler arasında bir yer açma çabasından başka bir şey değildi.[1] Sosyoloji ve tarih disiplinleri aşılmaz sınırlarla birbirlerinden ayrılınca, her iki disiplin de kendi yöntemlerini ayrı ayrı geliştirmeye başladılar. Sorun da böylece kendiliğinden geçici bir çözüme kavuşmuş oldu.

DI SCIENZE STORICHE

S. M. VITTORIO EMANUELE III

ROMA - *Primavera del 1903* - ROMA

Egregio Signore.

Era opinione di molti studiosi che, in un Congresso internazionale da tenersi a Roma sul cominciare del nuovo secolo, si dovessero discutere le più notevoli questioni sorte in questi ultimi cinquant'anni nel campo delle discipline storiche, ponendo in chiara luce il loro sviluppo presso tutti i popoli civili, e rilevando fino a qual punto l'Italia abbia partecipato a tale movimento scientifico.

L'importanza storica ed artistica di Roma e il risveglio delle scienze storiche, favorito in Italia dall'unione politica delle sue regioni, parvero suggerire l'opportunità di questo proponimento. E la benevola accoglienza ad un invito, fatto sin dall'anno scorso, dimostra come il desiderio di singole persone risponda al desiderio comune di un ragguardevole numero di studiosi.

L'unito elenco delle prime adesioni basta ad indicare nel modo più eloquente con quanto entusiasmo sia stato approvato il disegno del futuro *Congresso internazionale di Scienze Storiche*.

Siamo poi lieti di annunziare che il Congresso ha ottenuto l'Augusto patrocinio di S. M. Vittorio Emanuele III, il Re dotto e virtuoso, che fra le cure del principato pone anco quella di proteggere le arti e le scienze; e che S. A. R. Luigi di Savoia, duca degli Abruzzi, la cui gloria di sedito esploratore ha destato l'ammirazione del mondo civile, si è degnato assumere il vice-patronato per la sezione di storia delle esplorazioni e delle scoperte geografiche.

Alla futura solennità scientifica è certo assicurato il favore dei Ministeri della Pubblica Istruzione e degli Affari Esteri, del Municipio di Roma, di Napoli e di Venezia. Hanno ad esso aderito quasi tutti i più cospicui accademici del Regno: la Regia Accademia dei Lincei, la Società Reale di Napoli, la Reale Accademia di Palermo, l'Istituto Lombardo, l'Istituto Veneto, il R. Istituto Storico Italiano, la maggior parte delle Regie Deputazioni di

Uluslararası Tarih Kongresi'nin çağrısı.
BOA, İrâdeler, İrâde-i Hâriciye, Genel No: 2381 (2284), Husûsî No: 8, Vesika: 1.

19. yüzyılda yaşanan "tarih bir bilimdir", "hayır değildir" tartışmalarının sonucunda, tarih disiplini her geçen gün artan oranda bilimsel yöntemlerden biraz daha fazla faydalanmaya ve giderek daha "bilimsel" bir hale gelmeye başladı. Tarihin bütün sosyal bilimlerin anası olduğu inancına sahip olan ondokuzuncu yüzyıl tarihçileri, bu "bilimsellik" tartışmalarına bütün diğer "bilim" dallarının kullanmakta olduğu bir yöntemi hayata geçirerek katılmaya başladılar: Kongre düzenlemek!

İşte bu sayıda sunacağımız belge, İtalya kralı III. S. M. Vittorio Emanuele'nin himayesi altında 12-25 Nisan 1902 tarihleri arasında Roma'da toplanması düşünülen Congresso internazionale di Scienze Storiche'e ("Uluslararası Tarih Bilimi Kongresi") katılacak olan Osmanlı delegelerinin seçilmesinde uygulanan bilimsel (!) yöntemle ilgili.

Uluslararası Tarih Bilimi Kongresi'nin adı ile aynı başlığı taşıyan dört sayfalık İtalyanca kongre davetiyesinden anlaşıldığı kadarıyla, kongre 19. yüzyılın son elli yılında tarih biliminin karşı karşıya kaldığı sorunların tartışmaya açılması amacıyla düzenlenmişti.[2] Kongrenin İtalya'nın siyasi bütünlüğüne ulaştığı günlerde, tarihi ve sanatsal değerleri tartışma götürmeyecek öneme sahip olan Roma şehrinde toplanması uygun görülmüştü. Kongrenin İtalya kralı III. S. M. Vittorio Emanuele'nin himayesi altında toplanacağı da önemle vurgulanmış ve defalarca tekrarlanmıştı. Kongrenin yürütme komitesine Roma Belediye Başkanı Conte Enrico di S. Martino, bilimsel komitesine de Napoli Üniversitesi'nden Ordinaryus Profesör Ettore Pais başkanlık ediyordu. Kongre Genel Sekreterliği'ni ise

İtalyan Dış İşleri Bakanlığı Arşivi direktörü ve Roma Üniversitesi öğretim üyesi olan Profesör Giacomo Gorrini üstlenmişti.

Kongre 1901 yılında dönemin tarihçilerinin tarih disiplinin alt bölümlerini nasıl sınıflandırdıklarını da yansıtan şu ana bölümlerden oluşmaktaydı:

1. Paleoetnoloji ve klasik arkeoloji
2. Nümizmatik (para bilimi)
3. Doğu ve batı klasik eski çağ tarihi
4. Antik edebiyat tarihi
5. Eski çağ hukuku tarihi
6. Orta ve modern çağ siyasi tarihi, diplomasi ve arşiv bilimi
7. Orta ve modern çağ edebiyatı tarihi
8. Orta ve modern çağ sanatı tarihi
9. Modern hukuk tarihi
10. Ekonomi ve sosyal bilimler tarihi
11. Pedagoji ve felsefe tarihi
12. Dinler tarihi
13. Buluşlar ve keşifler tarihi, tarihsel coğrafya
14. Doğa ve tıp bilimleri, matematik ve fizik tarihi
15. Müzik ve tiyatro tarihi
16. Tarih metodu.[3]

Kongreye tebliğ sunmak isteyen katılımcıların genel dinleyici kitlesini ilgilendirmeyecek kadar dar kapsamlı tebliğler vermemeleri, tarih disiplininin önemli problemlerine çözümler önermeleri ve mümkünse basılma aşamasına getirilmiş olan çalışmalarının kısa birer özetini sunmaları beklenmekteydi. Kongreye katılmak isteyen "yerli ve yabancı" bütün araştırmacıların, sunmak istedikleri tebliğlerin birer özetini 1902 yılının Ocak ayı içinde Kongre Genel Sekreterliği'ne ulaştırmaları gerekliydi. Kongreye katılmak isteyen araştırmacılar S. Cecilia'daki R. Accademia'da bulunan Kongre Genel Sekreterliği'ne başvurarak katılmak istedikleri bölüme kayıt yaptırmalı ve kayıt parası olarak 12 liret yatırmalıydı. Kayıt işlemlerini tamamlayan adaylar yolculuk masraflarından muaf tutulmak veya indirimli seyahat etmek hakkına da sahip olabileceklerdi. Kongreye katılacak olan araştırmacılardan bazılarının yolculuk ve konaklama ücretleri de İtalyan hükümeti tarafından üstlenilecekti. Kongrenin alacağı kararlardan ve tebliğ özetlerinden oluşan bir kitap da katılımcılara ücretsiz olarak dağıtılacaktı. Uluslararası Tarih Bilimi Kongresi'nin kurucu üyesi olmak isteyenler ise Kongre Genel Sekreterliği'ne 50 liret yatırmakla yükümlüydü.

1902 yılının bahar aylarında yapılacak olan kongrenin kesin tarihleri adaylara daha sonra bildirilmişti. Buna göre, kongre 12-25 Nisan 1902 tarihleri arasında yapılacaktı. Kongre sırasında 1860 yılından beri İtalya'da yayınlanmış olan tarih kitaplarından oluşan bir kitap sergisi düzenlenecekti. Ayrıca, kongre katılımcılarının Roma'da bulunan müze, anıt, sanat galerisi ve fotoğraf sergilerine ücretsiz girebilmeleri de sağlanacaktı...

İtalyan hükümeti konferans davetiyesinin bir kopyasını Roma'da bulunan Osmanlı sefaretine iletmiş ve Osmanlı hükümetinin de kongreye delegeler tayin etmesini istemişti. Roma sefaretinden Hariciye Nezâreti'ne, oradan da dönemin sadrazamı Said Paşa'ya iletilen bu yazışmalar sonucunda, konu Osmanlı hükümet toplantısında (Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ) görüşülmüş ve Osmanlı Devleti'nin kongreye delege yollamasına gerek olmadığı kararına varılmıştı.

Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ kararına göre, Roma sefareti memurlarından Fransızcaya hakim birisinin kongreyi izlemekle görevlendirilmesi yeterliydi. Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ mazbatası Sultan II. Abdülhamid tarafından onaylanması için Yıldız Sarayı'na gönderildiğinde, önceden umulmayan bir şey oldu. Roma sefareti tarafından görevlendirilecek "Fransızcaya bihakkın âşinâ" bir memurun yanısıra, Yıldız Sarayı Kütüphanesi'nin kitapçıbaşısı (kitâbî) Fındıklılı İsmet Efendi'nin "fenn-i tarihîye vukûf-ı tammı cihetiyle", yani bugünkü dille "tarih bilimine tam hakimiyeti nedeniyle" Uluslararası Tarih Bilimi Kongresi'ne Osmanlı delegesi olarak gönderilmesi için bir irade-i seniyye çıkarıldı. Ancak, 12-25 Nisan 1902 tarihleri arasında yapılması beklenen Uluslararası Tarih Bilimi Kongresi bir türlü toplanamayı başaramayınca, Fındıklılı İsmet Efendi'nin İtalya seyahati de suya düştü.

1. Marc Bloch, *The Historian's Craft*, New York, Vintage Books, 1953, s. 9-19.
2. *Congresso internazionale di Scienze Storiche*, Roma, 1901, 4 s. Kongre davetiyesinin orjinal kopyası için bkz. BOA, İrâdeler, İrâde-i Hâriciye, Genel No: 2381 (2284), Husûsi No: 8, Vesika: 1. Kongre davetiyesini İtalyancadan özetleyerek çeviren Zeynep Doğukan'a teşekkür borçluyum.
3. BOA, İrâdeler, İrâde-i Hâriciye, Genel No: 2381 (2284), Husûsi No: 8. Vesika: 1.

Bâbıali
Dâire-i Hâriciye
Tercüme Odası
aded

Hâriciye Nezâreti'ne 5 Temmuz sene 901 tarihiyle İtalya sefâretinden vârid olan 32 numerolu takrîr-i şifâhînin tercümesidir

Yevm-i ictimâ'ı bilâhare ta'yîn olunmak ve agleb-i ihtimâle nazaran Nisan'ın onikisinden yirmibirine kadar imtidâd eylemek üzre önümüzdeki ilkbaharda Roma'da haşmetlû kral hazretlerinin taht-ı himâyesinde olarak bir tarih kongresi in'ikâd edeceğinden sefâret İtalya Hâriciye Nezâreti'nden aldığı malûmâta tevfikân kongre hey'eti nâmına olarak hükümet-i seniyyeyi işbu cemiyet-i fenniyeye davet ve vakt u zamânıyla delegelerin ta'yînini ricâ eyler. Mezkûr kongrenin programı leffen irsâl kılındı.

BOA, İrâdeler, İrâde-i Hâriciye, Genel No: 2381 (2284), Husûsi No: 8, Vesika: 2.

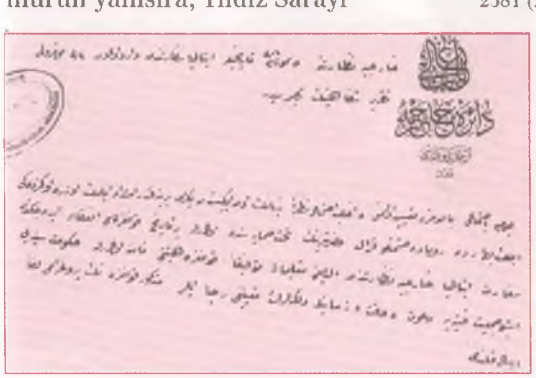

BOA, İrâdeler, İrâde-i Hâriciye, Genel No: 2381 (2284), Husûsi No: 8, Vesika: 2.

Üstte: BOA, İrâdeler, İrâde-i Hâriciye, Genel No: 2381 (2284), Husûsi No: 8, Vesika: 3.

Sağda üstte: BOA, İrâdeler, İrâde-i Hâriciye, Genel No: 2381 (2284), Husûsi No: 8, Vesika: 4.

Sağda: BOA, İrâdeler, İrâde-i Hâriciye, Genel No: 2381 (2284), Husûsi No: 8, Vesika: 7.

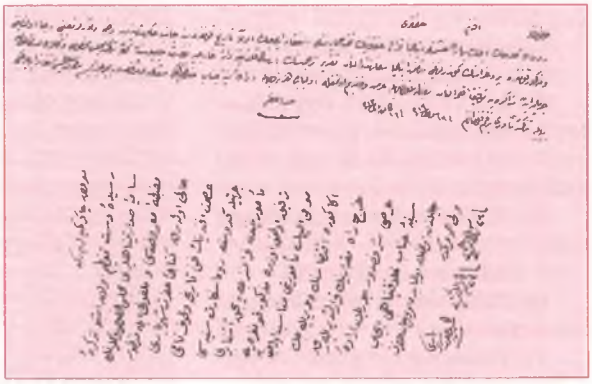

Bâbıali
Dâire-i Hâriciye
Mektûbî Kalemi
aded
1070

Huzûr-ı sâmî-i hazret-i sadâret-penâhîye

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir

Yevm-i ictimâ'ı bilâhare ta'yîn olunmak ve agleb-i ihtimâle nazaran Nisan'ın onikisinden yirmibirine kadar imtidâd eylemek üzere önümüzdeki ilkbaharda Roma'da haşmetlû İtalya kralı hazretlerinin tahtı-ı himâyesinde bir tarih kongresi in'ikâd edeceğini ve kongre hey'eti nâmına hükümet-i seniyyenin işbu cemiyet-i fenniyeye davet ve vakt u zamânıyla delegelerin ta'yîni ricâ olunduğunu ve mezkûr kongre programının gönderildiğini mutazammın İtalya sefâretinden vârid olan 5 Temmuz sene 901 tarihli ve 32 numerolu takrîrin tercümesi mezkûr program ile beraber takdîm kılınmağla ifâ-yı icâbı merhûn-ı irâde-i aliyye-i sadâret-penâhileridir. Emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir

fî 28 Rebiyülevvel sene 1319 ve fî 2 Temmuz sene 1317 [15 Temmuz 1901]

Hâriciye Nâzırı
(imza)

BOA, İrâdeler, İrâde-i Hâriciye, Genel No: 2381 (2284), Husûsi No: 8, Vesika: 3.

[Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ Mazbatası]

Hâriciye Nezâreti'nin meyâne-i bendegânemizde kırâ'at olunan tezkeresinde gelecek ilkbaharda Roma'da İtalya kralı hazretlerinin taht-ı himâyesinde bir tarih kongresi in'ikâd edeceğini ve kongre hey'eti nâmına hükümet-i seniyyenin işbu cemiyet-i fenniyeye davet ve vakt u zamânıyla memûrlar ta'yîni ricâ olunduğunu ve mezkûr kongre programının gönderildiğini mutazammın İtalya sefâretinden alınan takrîr tercümesinin irsâl kılındığı dermeyân olunmuş ve zikr olunan kongreye memûr-ı mahsûs iz'âmına mahall görülemeyüb ancak bazı emsâli vechile Roma sefâret-i seniyyesi memûrlarından birinin ta'yîni sûretiyle iştirâk olunması münâsib görünmüş olduğundan ona göre ifâ-yı muktezâsının nezâret-i müşârünileyhaya tebliği tezekkür ve tezkere-i mebhûsünanhâ melfûfuyla arz ü takdîm kılınmağla ol bâbda ve katıbe-i ahvâlde emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir

fî 19 Şevvâl sene 1319 fî 16 Kanûnısânî sene 1317 [29 Ocak 1902]

(mühürler)

BOA, İrâdeler, İrâde-i Hâriciye, Genel No: 2381 (2284), Husûsi No: 8, Vesika: 4.

Atûfetlû efendim hazretleri

Roma'da gelecek ilkbaharda haşmetlû İtalya kralı hazretlerinin taht-ı himâyesinde in'ikâd edecek olan tarih kongresine cânib-i hükümet-i seniyyeden dahi memûrlar ta'yîni ricâ olunduğunu ve mezkûr kongre programının gönderildiğini mutazammın İtalya sefâretinden alınan takrîr tercümesinin irsâl kılındığına dâir Hâriciye Nezâret-i celîlesinden gelen tezkere Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'da lede'l-mütâlaa cereyân eden müzâkereye tevfîkan kaleme alınan mazbata melfûflarıyla arz ü takdîm olunmağla ol bâbda her ne vechile irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî müteallik ve şeref-sudûr buyurulur ise mantûk-ı âlîsi infâz edileceği beyânıyla tezkere-i senâverî terkîm kılındı efendim

fî 19 Şevvâl sene 1319 fî 16 Kanûnısânî sene 1317 [29 Ocak 1902]

Sadr-ı azam
Said

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki

Reside-i dest-i ta'zîm olunan işbu tezkere-i sâmiye-i sadâret-penâhîleri Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'nın mazbata-i ma'rûzası ve melfûfu ile manzûr-ı âlî olarak kitâbî-i hazret-i şehriyârî İsmet efendinin fenn-i tarihe vukûf-ı tamımı cihetiyle kendisinin Roma sefâret-i seniyyesi memûrininden Fransızcaya bihakkın âşinâ biri terfîk olunmak üzere mezkûr kongreye mumâileyhin memûriyeti münâsib olacağından ana göre iktizâsının ve verilecek harcirâh mikdârının karârlaştırılarak arzı şeref-sudûr buyurulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhi icâb-ı celîlinden olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir

fî 26 Şevvâl sene 1319 fî 23 Kanûnısânî sene 1317 [5 Şubat 1902]

Serkâtib-i hazret-i şehriyârî
Tahsîn.

BOA, İrâdeler, İrâde-i Hâriciye, Genel No: 2381 (2284), Husûsi No: 8, Vesika: 7.

Kandıra'da Fotoğrafçılar

Prof. Dr. ATİLLÂ ÇETİN

Sayın Burçak Evren *Toplumsal Tarih*'in Ocak 1999 tarihli 61. sayısında yayınlanan "Anadolu'da Fotoğrafçılar ve Fotokart Estetiği" başlıklı yazısında (s. 24-29), 1920-1970 yılları arasında Anadolu'da yetişmiş yerel fotoğrafçıların bir dökümünü yapmıştır. Bunlar arasında, Kandıra'da Foto Zuhal'in sahibi Ali Fuad üzerinde yazar özellikle durmaktadır. Ali Fuad'ın fotoğraf kartları arkasında Latin harfleriyle ve Osmanlıca yazılı logosunun çok ilginç ve çarpıcı olduğunu makalesinde Evren bildiriyor. Ancak çok ilginç bulduğu bu logoyu yazısında yayınlamamış. Bu saptamalar, bizi Osmanlı döneminin sonu ve Cumhuriyet döneminde Kandıra'da yetişmiş fotoğrafçılar üzerinde bu yazımızı hazırlamaya yönelten başlıca etken oldu. Bir süredir Kocaeli tarihi ile uğraştığımızdan bir katkı olmasını amaçladık.

Fotoğraf sanatı, Osmanlı ülkelerinde genellikle ilk önce Rumlar ve Ermeniler arasında yayılmıştı. Sonra Yahudiler ve Türkler ilgi duydular fotoğrafa. Başlangıçta başkent İstanbul'da başlayan fotoğrafçılık dalga dalga taşra kentlerine ve kasabalara yayıldı. Kandıra'da ilk fotoğrafçılar arasında Rum veya Ermeni bir sanatkârın olup olmadığını henüz bilmiyoruz. Kandıra'da 1900'lü yılların öncesinde ve sonrasında birkaç Musevi aile yaşarmış. Acaba onlar arasında fotoğrafa ilgi duyan ve çekenler var mıydı? Bir bilgi bulamadım.

Kandıra'da bilinen ilk Türk Müslüman fotoğrafçı Ali Fuad'dır. Nerede, nasıl, kimden yetiştiğini öğrenemedim. Kandıra'da uzun yıllar mesleğini sürdürdüğünü, Kandıralı olup "Hovarda" lakaplı Gülizar Hanım ile evli olduğunu, Erhan Yücel (doğ. 1932) adlı bir oğlu olduğunu, Darüşşafaka'dan sonra İTÜ'yü bitirdiğini ve inşaat mühendisi olduğunu öğrendim. Şimdiki Kandıra Belediye binasının müteahhitliğini o yapmış. Oğlu, babası, fotoğraf sanatı hakkında bir şeyler yazdı mı? Fotoğraf örnekleri elinde var mıdır, bilgi bulamadım. Ali Fuad Cumhuriyet döneminin de Kandıra'da ilk fotoğrafçısıdır.

Kandıra'da ikinci önemli fotoğraf sanatçısı Ali Fethi'dir. Ustasının Ali Fuad olması olasıdır. 1930 ve 1940'lı yıllarda Kandıra'nın sosyal ve kültürel hayatı ile ilgili çektiği fotoğraflar, albümler ve fotokartlar önemlidir. Atatürk devrimlerinin sosyal yaşama yansımaları, Halkevi, sergiler, okullar, toplantılar, düğünler, kutlamalar bu fotoğraflarla izlenebilir. Çektiği fotoğrafların arkasında "Ali Fethi" damgası bulunmaktadır. Kandıralı olup, iki kızı vardı. Sonra İzmit'e gitmiş ve orada ölmüştü.

Ali Fuad'ın sahibi bulunduğu Foto Zuhal'in bir fotokartı: Arka yüzde mürekkeple "Kandıra'nın Namazgâh Çayırı dere ve köprü menazırından" yazılmış ve Osmanlıca "15 Nisan 1340 [1924] Foto Zuhal, Ali Fuad, Kandıra 1336 [1920]" yazılı bir mühür basılmış. Fotokartı gönderen ise kurşun kalemle "Ablama Kardeşin Nezir Tevfik" notunu düşmüş.
Burçak Evren koleksiyonu

Eczacı Ragıp Şengül'ün düğünü, Kandıra.

Bu arada bir noktada dikkati çekmek gerekiyor. İzmitli bir başka fotoğraf sanatçısının adı Ali Fethi Akış'tır. Ali Fethi Akış'ı tanımak açısından şanslıyız. Çünkü onun ortaokuldan arkadaşı tarihçi sayın Nail İnal'dır (doğ. 1918). Sayın Nail İnal'ın bana verdiği bilgilere göre, Ali Fethi Akış aslen İzmitlidir. Babası Tapu memurudur. Muhtemelen 1934'te ortaokulu terk edip, fotoğrafçılığa girmiştir. İzmit'in ünlü fotoğrafçısı Fahri Seyrek'in ilk yetiştirdiği fotoğrafçılardandır. Ali Fethi Akış'ın eşi Kandıralı olup, Pöriser veya Feriser Hanım'dı. Çocuğu yoktu. Valilerimizden sayın Şükrü Er'in eniştesi idi. Nail İnal ortaokuldan sonra askeri okula gittiği için İzmit'i terk ettiğini ve bir süre Ali Fethi Akış'ı izleyemediğini belirtti. Ali Fethi'nin fotoğraf stüdyosu "Foto Akış" adını taşıyordu. İzmitli diğer bir fotoğraf sanatçısı Cemal Turgay'ın yayınladığı (1998) *İzmit'i Aramak*, adlı albümde, Ali Fethi Akış'ın 1940'dan önce çektiği bir fotoğrafı yayınlanmıştır. Ayrıca aynı albümde, 1939 tarihli bir fotoğrafın sağ tarafında bu İzmitli iki fotoğraf sanatçısını, Fahri Seyrek ve Ali Fethi Akış'ı yan yana poz vermiş olarak görüyoruz. Her ikisinde de bir sanatçı olgunluğu göze çarpıyor. Ali Fethi Akış İzmit'te iki yerde fotoğraf stüdyosu açmıştır. İlki şimdi Otel Asya civarında Yavuz Pastanesine giderken, ikinci evin alt katında; ikincisi ise Foto Atınaca civarında, ustası Foto Fahri'den devraldığı dükkândır. Avcılığa, bisiklete, yarışa düşkündü. Sonra motosiklet almıştı. Yanlış bir ameliyat sonucu son yıllarında sıkıntılar çekmişti. Bağkur'dan maaş bağlanması ile uğramıştı.

İzmitli iki fotoğraf sanatçısı, Fahri Seyrek (en sağda) ve yanında Ali Fethi Akış (Foto Akış).

Bundan 15-20 yıl önce ölmüştü. Bu bilgileri iki Ali Fethi'yi birbirinden ayırt etmek için verdim.

Her kent ve kasabada şipşak çeken seyyar fotoğrafçıları unutmamak gerekir. Onlar bir dönemin simgesi idiler. Kandıra'da Mehmet Reşat Çıkrıkçı (1323/1907-23 Temmuz 1975) uzun yıllar Kandıra'da seyyar olarak fotoğrafçılık yaptı. Oğlu fotoğrafçı Ali Çıkrıkçı'mn (doğ. 1956) verdiği bilgilere göre, başlangıçta alamünit, üç ayaklı, sulu makinesi ile fotoğraf çekerdi. Kandıra'da Manav Mehmet ile Arap Burhan'ın kahvesi önünde sıkça bulunurdu. Onun babası Ali Efendi, İstanbul Anadolu Kavağı'ndan Kandıra'ya kadı olarak gelmiş, aile rivayeti böyle nakledilirmiş. Mehmet Çıkrıkçı 10 yaşlarındayken fotoğrafa hobi olarak heves etmiş. Kandıralı Ali Fethi'nin yanında yetişmiş. Eşi Nigâr Hanım'dan (1334/1918-1991) 6 kız ve 1 erkek çocuğu oldu. Tek oğlu Ali Çıkrıkçı halen Kandıra'da baba mesleğini sürdürüyor. Ali Çıkrıkçı "Foto Şipşak" adlı stüdyonun sahibi. Bu ad, çok süratli fotoğraf çektiği için halk tarafından kendisine verilmiş, Ali Bey de bu adı benimseyerek, gururla dükkânına vermiş. 1989'dan beri ayrıca Kandıra Çarşı Mahallesi muhtarlığını yürütüyor.

Mehmet Çıkrıkçı bir hastalık sonucu ancak 1973'te fotoğrafhane açmış. Askerde de fotoğrafçılığı sürdüren Mehmet Çıkrıkçı, Hozat'ta, Çemişgezek'te jandarma eri olarak vatani görevini yapmıştır.

Kandıra'da alamünit çeken başka bir fotoğrafçı Rüstem oğlu Seymen Şerifali'dir. 1940'lı yıllar ve sonrasında fotoğrafçılık yapmıştır. Oğlu halen Almanya'da olup adı Rüstem'dir.

Kandıra'da belli bir süre fotoğrafçılık yapan ve sonra fotoğrafçılığı bırakanlar da bulunmaktadır. Bunların en önemlisi ve ünlüsü Fazlı Sayın Çetiner'dir (doğ. 1932). Kandıra'da 1952-1980 arasında "Foto Sabah" olarak çalışmıştır. Kendi söylediğine göre, "Şimdi Kandıra'daki fotoğrafçılar Fazlı Sayın'ın çıraklarının çıraklarıdır". Fazlı Sayın şimdilerde beyaz eşya ticareti yapıyor.

Yelkencioğlu Sineması sahnesinde bir konser, Kandıra.

Altta: Fazlı Sayın Çetiner'in objektifinden, aralarında Prof. Dr. Turan Güneş, DPT Daire Başkanı İsmail Sarıca ve belediye başkanlarından Süavi Evin ve Turan Sarı'nın bulunduğu bir grup Kandıralı.

Başka bir fotoğrafçı, Çetin Öner olup, "Foto Öner"i işletmişti. Şimdilerde kuyumculuk yapıyor.

Mustafa Kantar, "Foto Arzu" adlı fotoğrafhanesini 1995'te kapattı. Foto Arzu, 1979-1995 arasında Kandıra'da çalıştı. Mustafa Kantar, 1953 Kandıra doğumlu olup, 1972'de Arifiye İlköğretim Okulu son sınıfından ayrıldıktan sonra, fotoğrafçılığa Fazlı Sayın Çetiner'in yanında başladı. Fotoğrafçılığın ilk temellerini yatılı okuduğu öğretmen okulu'nda attı. Fazlı Sayın'ın yanında geliştirdi. Halen Kandıra Belediyesi'nde basın danışmanı olarak görev yapıyor.

Günümüzde Kandıra'da fotoğrafçılık mesleğini yürüten beş fotoğraf stüdyosu bulunuyor. Bunlar şu adları taşıyor: Ali Çıkrıkçı, "Foto Şipşak"; Suha Kocaoğlu, "Foto Renk"; Ünal Cankurt, "Foto Ünal"; Rahmi Gündoğdu, "Foto Rahmi" ve Muhteşem Togay, "Foto Muhteşem".

Fotoğraf, tarih kaynağı özelliğinde, sosyal hayatın tüm yönlerini gözler önüne seren, çarpıcı bir görsel malzemedir. Her fotoğraf, bir belge özelliği taşır. Her yerde olduğu gibi, Kandıra'da da, eski fotoğraflara önem ve değer veren, fotoğrafın geçmiş ile gelecek arasında köprü kuran bir araç olduğunu bilen insanlara rastlanıyor. Fotoğrafın bir kültür konusu olduğu biliniyor. Fotoğrafa değer veren insanlardan biri olan eski Belediye Başkâtibi Mehmet Gülekim'i (ölm. 1957) burada özel olarak anıyoruz.

Türk ve Japon Çağdaşlaşmasında Din Politikaları - II

YUMİKO KİHARA
Ankara Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi
Siyaset Bilimi doktora
öğrencisi

DEVRİM DÖNEMİ

I. Dünya Savaşı'nın sonunda fiilen parçalanan ve yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalan Osmanlı İmparatorluğu'nun yerine yeni bir yönetimin kurulması artık tarihsel bir zorunluluk haline gelmiştir. Buna karşılık Tokugawa Japonyasındaki değişikliğin zorunluluğu, hiç olmazsa Osmanlıdakine göre daha azdı, denebilir. Japonya'da dış gücün getirdiği kargaşa içinde iktidarı ele geçirmeyi başaran bazı *han*lılar ve Saraylılar, *Shogun* Yoshinobu'nun iktidarı bırakmasına karşın yeni hükümette sadece kendilerinin güçlü olmasını istediklerinden Tokugawa ailesini yeni hükümetten dışlamıştır. Bu koşullarda kurulan yeni hükümet, içten ve dıştan pek destek sağlayabilmiş değildi.

Türkiye'de Kurtuluş Savaşı sırasında Padişah Vahdettin'in işgalci devletlerin önünde, kendi mevki'nin korunması pahasına ülkenin bağımsızlığını pazarlık konusu yaparak, ulusal bağımsızlık hareketine karşı tavırlar aldığı ortaya çıkmıştı.[1] Bu savaşın kazanılmasıyla savaşın önderi Mustafa Kemal'in otoritesi pekişmiş ve yeni iktidarın meşruluk ve haklılığı doğal olarak kanıtlanabilmiştir. Mustafa Kemal, böyle bir duruma düşüşün nedenini, Padişahın, keyfi yönetimini bile dinin gereğiymiş gibi düşünen paslanmış zihniyetinde görmüştür.[2] Kurtuluş Savaşı ile elde edilen askeri zaferin pekiştirilmesi için siyasal ve ekonomik bağımsızlığın da elde edilmesi gerektiğine inanan önder, ancak batıl inançlardan kurtarılarak laik bir düşünceye kavuşturulacak olan vatandaşların bunları koruyabileceğini belirtmiştir. Bu doğrultuda tasarlanan devrimlerin gerçekleştirilmesi için ilk önce rejimin laikleştirilmesi gerekiyordu. Dolayısıyla zaman içinde önce Saltanat kaldırılmış, daha sonra Cumhuriyet ilan edilmiş ve son olarak da Osmanlıdan geriye kalan sembolik bir siyasal kurum olan Hilâfete de çok geçmeden son verilmiştir.

Buna karşın Meiji Japonyası'nda yeni hükümet, ilkin kendi meşruluk ve haklılığını kanıtlamak zorundaydı. Japonya, ilk defa karşılaşılan büyük dış güç karşısında "Zengin Devlet, Güçlü Ordu" ve "Uygarlık-Aydınlanma" sloganları yoluyla emperyalist Batılı devletlerin seviyesine ulaşıp onlara kendisini kabul ettirerek kapitülasyonları kaldırmayı amaçlamıştır. Burada kısaca kapitülasyonlar konusuna değinmemiz gerekir: Türkiye, Kurtuluş Savaşı'nın başarıyla sonuçlanmasından sonra 1923'de yapılan Lozan Antlaşması ile kapitülasyonları kaldırma garantisini elde edebilmiştir.[3] Buna karşın Meiji Japonyasının, Tokugawa döneminin sonunda, 1858'de konulan kapitülasyonların kaldırılması için çaba harcayarak çağdaşlaşma hareketlerini yapması gerekiyordu.[4] Yani bu dönemde içişleri konusunda Japonya, Türkiye'ye oranla daha çok Batılı devletlerin tavrına göre hareket etmek zorundaydı. Japonya bu durumda yeni hükümetin haklılığı ve meşruluğu kabul edilmeden hiçbir uygulamaya girişemezdi. Meiji bürokratları bunun için en önemli siyasal söylem olarak *tenno* kurumunun mistik ve karizmatik özelliklerini kullanma yoluna gittiler.

Devrimin ilk aşamasında Türkiye'de Saltanat ve Hilâfetin kaldırılmasına karşın Japonya'da *tenno*nun ön plana çıkarılması, yani her ikisinin de ulusal devletin kurulmasını amaçlamasına karşın birbirine

Şinto dinine göre kutsal tanrı olduğuna inanılan Fuji Dağı.

ters noktadan yola çıkılmış olması dikkat çekicidir. Burada Saltanat ve Hilâfet ile *tenno* arasındaki nitelik farkına da değinmemiz gerekir. Saltanat ve Hilafetin kaynağı, evrensel bir din olan İslâm dinidir. *Tenno*nun kaynağı ise Japonların milli inancı olan Şintoizmdir. Osmanlı Devleti'nde ulusçuluk (burada Türkçülük) ile dinsel otoritenin (Halife) kaynağı farklı olduğundan birincisinin güçlendirilmesi açısından ikincisi yardımcı olamadığı (hatta engel de olduğu) halde, Japonya'da dinsel otorite (*tenno*) ile *Kokugaku* ve *Fukko Shinto* arasında sıkı bir ilişki olduğundan dinsel otorite, ulusçuluğun güçlendirilmesine yardımcı olabiliyordu. Ancak Osmanlı Devleti'nde aynı zamanda Halife olan Padişahın halk üzerinde çok etkili olmasına karşın, Tokugawa Japonyası'nda *tenno* hiç de böyle değildi. Şintoizm ve *tenno*nun etkisinin ancak dış baskı karşısında güç kazanmaya başladığını unutmamak gerekir. Yani Türkiye'deki Saltanat ve Hilafetin varlığının korunmasıyla Japonya'daki *tenno*nun ön plana çıkarılmasının anlamı oldukça farklıydı.[5] Bunlar göz önünde tutulduğunda iki ülke açısından "ulusal devlet"e geçiş anlamında şöyle bir fark olduğunu söyleyebiliriz: Türkiye için bu geçiş, ümmet ideolojisine dayalı Osmanlı Devleti'nden "ulusal" laik cumhuriyete geçiş; Japonya için ise feodal Tokugawa Japonyası'ndan "ulusal" merkeziyetçi ve meşrutî Meiji Japonyası'na geçiş idi. Öte yandan Türkiye'nin sınırlarında büyük ve önemli bir değişiklik olmuş ve büyük İmparatorluğun bir parçası üzerinde yeni bir devlet kurulmuştur. Japonya'nın sınırlarında önemli değişiklikler olmamış, ancak ayrı ayrı yönetilen *han*lar tek bir merkezi hükümet tarafından yönetilmeye başlanmıştır.

Türkiye'de Kurtuluş Savaşı sırasında Mustafa Kemal, yapılan uygulamaların yararlılığını halkın kabul edebileceği şekilde, yani halkı en çok etkileyebilecek bir öğe olan İslâm unsurlarını kullanarak açıklamış, ne olursa olsun, halkın ilk adımı atmasını sağlamaya çalışmıştır. İşgal devletleri karşısında bir an önce ulusal birliğin sağlanabilmesi için, Sultan-Halife'nin kurtarılması savaşın temel amaçlarından birisi olarak gösterilmiş,[6] TBMM'nin açılışında dinsel tören yapılmış,[7] Şeyhülislam Dürrîzâde Abdullah'ın milliyetçileri hedef alan fetvasına karşı yine aynı yöntem kullanılarak, yani Halife'yi yücelten bir fetvayla yanıt verilmiş,[8] kısacası dinsel unsurlar kullanılmıştır. Bu yöntemin de büyük etkisiyle istenilen sonuç, yani zafer elde edilebilmiştir.

Bundan sonra da gerçekleştirilen uygulamaların yararlılığını tam anlamıyla kavrayamamış olan halkın, dönemin devrimsel havası içinde ve Kurtuluş Savaşı'nın kahramanı Mustafa Kemal'in otoritesi altında yenilikleri sindirerek uygulamaya katılması, yani yapılanların gerçek anlamını anlayabilecek düşünceye sahip olması beklenmiştir. Saltanat'ın kaldırılması sırasında dinsel önder Halife'nin hiç eleştirilmemesi[9] ve o günün, sadece ulusal egemenliğin sağlandığı bir gün olmasından değil, aynı zamanda Peygamberin doğum günü de olduğundan bayram kabul edilmesi,[10] Mustafa Kemal'in 1 Mart 1924 tarihli Meclis konuşmasında dini siyasetten ayırmakla dinin daha çok yüceltilebileceğini söylemesi,[11] Hilâfet'in kaldırılması için onun taşıdığı anlam ve işlevin zaten TBMM'nde var olduğu gibi bir gerekçe gösterilmesi ve pozitif düşünceye (laikliğe) göre yapılan öteki reformların İslâm'ın gereğiymiş gibi açıklanması, bir bakıma halkın algılama yeteneğinin ve tutucu çevrelerin olası tepkilerinin göz önünde tutulmasının bir sonucudur.

Bunun yanı sıra, bu gelişmelere karşı muhalefetin tepkisini en aza indirebilmek amacıyla olsa gerek, yapılan uygulamalara engel olmayacak biçimde dinsel ödünler de verilmiştir. Bunun tipik bir örneği, 1924 Anayasası'na konulan dinle ilgili maddelerde, örneğin devlet dininin İslâm olduğu gibi maddelerde görülmektedir.[12] Ancak bazen devrimcilerin tahmininin aksine bu ödünler, yeniliklere engel de olduğundan, devrimlerin gerçekleştirilmesi için 4 Mart 1925'de Takrir-i Sükûn Kanunu gibi bir sıkı düzen kanunu da çıkarılarak muhalefetin bastırılması yöneticiler açısından bir zorunluluk olarak kendisini göstermiştir. Bu kanunun yürürlükte olduğu dönemde Şapka Kanunu ve Türk Medeni Kanunu başta olmak üzere Batı'dan örnek alınan birtakım kanunlar çıkarılmış, tekke, türbe ve zaviyeler kapatılmış, Harf Devrimi gibi toplumsal alanı ilgilendiren önemli laikleşme adımları gerçekleştirilmiştir. 1928 yılında ise Anayasa'dan dinle ilgili maddeler çıkarılmıştır.[13] Bunu izleyen 20 Haziran 1928 tarihinde İstanbul Darülfünûnu İlâhiyat Fakültesi'nce Dini Islah Programı hazırlanmıştır. Söz konusu program, Türk Devrimi'nin tüm alanlarında olduğu gibi "toplumsal bir kurum" olan dinin de yaşamın gereklerine uyarlanması ve ulusallaştırılması ve bunun için ibadet reformunun yapılması gerektiği gibi oldukça radikal öneriler içermekteydi.[14] Bu dönemde yapılan uygulamalar açıklanırken, artık İslâmi unsurların pek fazla kullanılmadığı görülmektedir.[15] Başka bir deyişle, yapılan devrimin İslâm'ın değil, laikliğin gereği olduğu şeklinde açıklanması, ancak Takrir-i Sükûn Kanunu sayesinde olabilmiştir. Yeni kurulan devletin ayakta durabilmesi için gerekli olan laikleşme, ancak bu şekilde yürürlüğe konulabilmiştir.

Önemli ölçüde laikleşme reformlarının yapıldığı böyle bir ortamda söz konusu reformların son aşaması olarak 1937'de Anayasa'ya laiklik ilkesi konulmuştur. 22 Ekim 1927 tarihli Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF)'nın programında laikliğin tanımı ve amacı verilmişse de "laiklik" sözcüğü kullanılmamış, CHF'nın ancak 17 Mayıs 1931 tarihli programında yer almıştır. Bu noktada CHF'nın Genel Sekreteri Recep

Peker'in 16 Ekim 1931'de bir açıklama yaparak laikliğin asla dinsizlik ya da bunu istemek demek olmadığını vurgulamış olmasından da anlaşılacağı gibi, bu aşamada da dikkatli davranmaya önem verilmiştir. 1930 tarihindeki Menemen Olayı'ndan sonra uzun süre laikliğe karşı şiddetli bir tepki ortaya çıkmamıştır. Nihayet 5 Şubat 1937'de Anayasa'da bir değişiklik yapılarak Cumhuriyet Halk Partisi'nin Altı Ok'u Anayasa'nın 2. maddesine alınmak suretiyle Türkiye Devleti'nin laik olduğu açık bir biçimde belirtilmiştir.

Diğer taraftan, yeni devletin kimlik saptama çabaları olarak nitelenebilecek olan çalışmalar 1930'lu yıllarda yoğunlaşan dil ve tarih alanlarındaki çalışmalarda somutlaşmıştır. Her şeyden önce Osmanlı geleneklerinden kendisini kurtarmayı amaçlayan yeni Türkiye, kimliğini eski tarihte aramıştır.

Japonya'da yeni kurulan Meiji Hükümeti'nin haklılık ve meşruluğunun kanıtlanması için bürokratlar tarafından ön plana çıkarılan *tenno* kurumu, yepyeni bir kavram değildi. Etkisini çoktan yitirmiş olsa da uzun bir tarihe sahip olarak varlığını koruduğundan ve Tokugawa döneminde geliştirilmiş olan *Kokugaku* ve *Fukko Shinto* sayesinde güçlendirilmiş olduğundan, potansiyel olarak yeni devlette halk üzerinde etkili olma olanağına sahipti. Yine de yeni hükümetin, salt *tenno* kurumunun otoritesini vurgulamakla kendisini ve uygulamalarını kabul ettirmesi olanaksızdı. Meiji bürokratları da bunun farkındaydı. Toshimichi Okubo, Takamori Saigo'ya yazdığı bir mektupta salt bir ferman çıkararak "*Tenno*nun emridir" diye her şeyi kabul ettiremeyeceğini, herkesin razı olabileceği niteliğe sahip bir "ferman"ın gerçek ferman olabileceğini belirtmiştir.[16] Yani o dönemde halk üzerinde pek etkili olmayan dinsel unsurların (burada *tenno* ve Şintoizm), halka kabul ettirilmesi için akla uygunluğunun gösterilmesi gereği duyulmuştur. Bu aşamada Türkiye ile Japonya arasında çok farklı bir durum bulunuyordu.

Japonya'da Tokugawa döneminin sonlarına doğru *Bakufu*'nun güçsüzleşmesine paralel olarak Saray güçlenmiş ve Şinto törenlerinin önemi artmıştır. Böyle bir ortam içinde Meiji Japonyası'nda ilk önce *Shingikan*'ın (Din İşleri Bakanlığı)[17] yeniden kurulması konusu gündeme gelmiş, 10 Şubat 1868'de *Shingika* (Din İşleri Bölümü) kurulmuş ve bu bölüm 25 Şubat'ta *Shingi Jimukyoku*'ya (Din İşleri Bürosu) çevirilmiştir. Aynı yılın 11 Haziranı'nda yapılan hükümet reformuyla nihayet *Shingikan* kurulmuştur. Şintoizm'in devlet dini durumuna getirilmesine çalışılmış ve bunun için kaynaşmış durumdaki Şinto ile Budizm unsurlarının ayırt edilmesine, daha doğrusu Budizmin etkilerinin ayıklanmasına çalışılmıştır (*Shinbutsu Bunri*). Devletin ideolojisi doğrultusunda Şintoizm'in kullanılabilmesi amacıyla, Şintoizm'in devlet kontrolü altına alınmasına yönelik çeşitli çalışmalar yapılmıştır: Şinto tapınaklarının hiyerarşik bir düzene sokularak devlet tarafından denetlenmesine,[18] nüfus kaydının Şinto tapınakları aracılığıyla oluşturulmasına[19] ve halkın misyonerler (*Senkyoshi*) aracılığıyla Şintoizm öğretileri doğrultusunda aydınlatılmasına başlanmıştır.

Sayıları az ve pek de güçlü olmayan başlıca *Kokugaku* bilginleri ve Şintoistlerce yürütülen bu çalışmalardan istenilen sonuç alınamayınca, bu kez 21 Nisan 1872'de kurulan *Kyobusho* (Dinsel Eğitim Yapma ve Yayma Bakanlığı) öncülüğünde, Tokugawa döneminde halk arasında en etkili olan Budistler de kullanılarak halka dinsel öğretileri aktarma çalışmaları yürütülmüştür. Ayrıca, Hıristiyan Batılı devletler, Japonya'daki kapitülasyonların kaldırılabilmesi için Hıristiyanlara yapılan baskıların kaldırılmasını şart koşmuşlardı. Japonya buna uymak zorunda kalmış ve bunun sonucunda ülke içinde Hıristiyanlığın yayılma tehlikesi çok artmıştır. Artık güçle bastırılması mümkün olmayan bu dinin Japon halkı arasında yayılmasını önlemek amacıyla, bu kez halkın buna meydan okuyabilecek kadar güçlü bir ideolojiyle donatılması öngörülmüştür. Önceleri yeni hükümetin haklılığı ve meşruluğunun kanıtlanması için ön plana çıkarılan *tenno* ve Şintoizm, git gide Hıristiyanlığın yayılmasına karşı da önlem olarak kullanılmaya başlamıştır. Bunun için, sayısı az ve fazla güçlü olmayan *Kokugaku* bilginlerine ve Şintoistlerin yanı sıra sayıca çok ve tecrübeli Budistlere ihtiyaç duyulmuştur. Bu kez daha önce görevden çıkarılmaya çalışılan Budistlerden yararlanma yoluna gidilmesinin nedeni budur. Hatta Murakami'nin aktardığına göre mahalle görevlisi, falcı, komedyen (*rakugoka*) ve sanatçılar, vs. güzel konuşma yapabilen kim olursa olsun halka "dinsel" eğitim vermekle görevlendirilmişlerdir.[20] Ancak hükümet, görünüşte Budist ve Şintoistlerle işbirliği içinde yürüttüğü bu çalışmanın Şintoizm önderliğinde yapılmasında ısrarlı olduğundan bu uygulama, bir bakıma Budistlere, Şintoizm'in zorlanması anlamına da gelmekteydi.

Kyobusho öncülüğündeki bu çalışma, doğal olarak Budistlerin şikayetlerini arttırmış ve "din özgürlüğüne müdahale" gerekçesiyle Budistler tarafından eleştirilmiştir. Bunun yanı sıra Batılı ülkelere gidip laiklik uygulamalarını gören bazı çağdaş düşünürler de *Kyobusho* faaliyetlerinin laikliğe aykırı olduğunu dile getirmişlerdir. Örneğin Budist din adamı Mokurai Shimachi Şubat 1872'de Batılı ülkelerdeki dinlerin durumunu araştırmak amacıyla geziye çıkmış, gezip gördüğü ülkelerde din özgürlüğünü ve laikliği gözlemleyen Shimachi, Japonya'daki *Kyobusho*'nun uygulamalarının bunlara pek uymadığına işaret ederek onu ağır bir biçimde eleştirmiştir.[21] Diplomat Arinori Mori ise 25 Kasım 1872'de Washington'da yayımlattığı bir

makalesinde *Kyobusho*'nun uygulamalarını eleştirmiş ve laikliğin önemini vurgulamıştır.[22] Artık Meiji Japonyası'nda din özgürlüğü gözardı edilemez duruma gelmiş, milli meclisin kurulmasını amaçlayan Halkın Özgürlüğü ve Hakları Hareketi (*Jiyu Minken Undo*) de güç kazanmıştır. Devlet, her mezhebe özerklik tanımış, fakat Japonya'da halk birliğinin sağlanması için *tenno* kurumunun gücünün gerekli olduğuna içtenlikle inanan devlet adamları, *tenno* rejimini halka benimsetme doğrultusundaki çalışmalardan vazgeçememişlerdi. 9 Nisan 1869'da, Meiji Hükümeti ile Japonya'da bulunan yabancı konsoloslar arasında yapılan görüşmede Tomomi Iwakura, konsoloslara şöyle demiştir: "Yabancı ülkelerde hükümetin temelinin kamuoyu olmasına karşın, Japonya'da bu, *tenno*ya saygı düşüncesidir. Japonya'da bunun dışında herhangi bir hükümet şekli düşünülemez."[23] Öte yandan Meiji Anayasası'nın tasarısını hazırlayan Hirobimi Ito, bir ülkeyi yönetmek için mutlaka bir "eksen"in olması gerektiğini, Avrupa ülkelerinde halkı yönetmek için dinin "eksen" rolü oynadığını belirtmiştir. Dinin etkisinin az olduğu Japonya'da ise, yalnız *tenno*nun "eksen" olabileceğini, bundan dolayı yapılacak olan anayasada bunun göz önünde tutularak *tenno* egemenliğinin (*kunken*) yer alması gerektiğini dile getirmiştir.[24]

Meiji devlet adamları, *tenno* kurumunu temel alarak Şinto tapınaklarındaki dinsel törenlere önem veren Şintoizm'in, yani Devlet Şintoizmi'nin (*Kokka Shinto*) din olmadığını(!) ileri sürüp diğer dinlerden ayırmışlardı. Kurulacak milli meclisin demokratik karakter kazanıp *tenno* rejimini bozmasını engellemek amacıyla, meclis kurulmadan önce monarşik anayasayı yayımlayarak *tenno*ya tanınan oldukça geniş hakların yanı sıra, ödün olarak sınırlı bir biçimde de olsa Anayasa'da din özgürlüğüne yer vermişlerdir.[25]

İbadet yerinde dua eden bir Japon.

O zamana kadar uygulanan ideolojik eğitimden istenilen sonuç alınamayınca, bu kez de okul eğitimi yoluyla, yani Eğitim Fermanı'nın[26] okulda defalarca okutulmasıyla, "din olmayan" Devlet Şintoizm'nin kabul ettirilmesine çalışılmıştı. Meiji döneminin başından beri sürdürülen *tenno* ve Şintoizmi halka kabul ettirme çalışmaları, nihayet 1890'da Eğitim Fermanı'nın yayımlanmasıyla biçimsel temeline oturtulabilmiştir. Ancak halkın bunu 1900'lü yıllarda benimsemiş olduğu söylenmektedir.

Türkiye'de laikleşme uygulamalarını halka bir an önce kabul ettirmek için ödün olarak bazı dinsel unsurların kullanılmasına karşın, Japonya'da yeni hükümetin haklılığı ve meşruluğunu kanıtlamak için soyu mitolojik öykülere dayanan, dolayısıyla dinsel bir nitelik taşıyan *tenno* kurumu ve rejimini halka kabul ettirme yolu tutulmuştur. *Tenno* kurumu ve rejimini halka kabul ettirmek için ise bunların akla uygunluk ve laiklik gibi unsurlarla bağdaşabileceğinin vurgulanması dikkat çekicidir.[27] Devlet tarafından dinin siyasete alet edilmesini eleştirmek açısından en güçlü kavramın laiklik ilkesi olduğu, Japonya örneğinde güzel bir şekilde görülebilir. Meiji Japonyasında Şintoizmin devlet tarafından zorlanmasına karşın Budistler ve düşünürler laiklik açısından bunu eleştiri konusu yapmışlardır. Meiji yönetimi ise, bundan kaçınmak için hukukî olarak laiklik ilkesini kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu arada Batılı devletlerin, Meiji yönetimi tarafından laikliğin kabul edilmesi için baskı yaptıklarını da unutmamak gerekir. Türkiye'de Mustafa Kemal ve arkadaşları, Osmanlı'nın son döneminde devletin, dini siyaset aracı olarak kullanmış olmasına karşılık laik reformlar yapmışlardı. Ancak hâlâ padişaha bağlı kalan halkın büyük çoğunluğu, bu gerekliliği henüz anlayamadıklarından, Cumhuriyet Türkiyesi'ndeki laik nitelikteki reformların "din özgürlüğüne müdahale" olarak algılanma olasılığı yüksekti. Devrimciler, bu duruma çare olarak bazı dinsel ödünler vermişlerdir.

Her iki ülkede laikliğin anlamı konusuna gelince... Türkiye'de yeni devletin eski rejimin etkisinden kurtulup ayakta durabilmesi açısından mutlaka gerekli olan laiklik, Japonya'da öncelikle bazı devlet adamları, düşünürler ve hatta Budist din adamlarının, Batılı ülkelerde bulundukları sırada uygulandığını görüp çağdaş bir devlet için zorunlu olduğunu düşünmeleriyle, ikinci olarak *Kyobusho* uygulamalarından hoşnut olmayan Budistlerin din özgürlüğünü istemeleri ve

üçüncü olarak da kapitülasyonların kaldırılması için Hıristiyan Batılı devletlere karşı reklam amacıyla din özgürlüğünün dile getirilmesiyle önemli bir tartışma konusu olmuştur. Bu gelişmeler göz önünde tutulduğunda, her iki ülkedeki laiklik anlayışının farklı olduğu anlaşılabilir. Türkiye'de laiklik, sadece (Batı ülkelerinde olduğu gibi) din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması ve din özgürlüğü anlamlarının ötesinde din ve dünya işlerinin birbirinden ayrılması ya da Niyazi Berkes'in deyişiyle "kutsallaşmış gelenek boyunduruğundan kurtulma"[28] gibi çok daha devrimci bir anlam taşımaktadır. Japonya'da ise (Meiji döneminde yasaklanan) bazı mistik ve batıl inançlar bulunsa da, Türkiye'deki kadar "kutsallaşmış gelenek" pek olmadığı için laiklik, Batılı ülkelerde olduğu gibi daha çok din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması ve din özgürlüğünün sağlanması anlamına gelmektedir.

Devletin dini kendi denetimine alma konusuna gelince... Laikliğin, Osmanlı siyasal geleneğinde yeri yoktu. Din ve devlet, hatta dünya işlerinin iç içe oluşundan kaynaklanan sorunun kendiliğinden çözümlenmesi beklenemezdi. O halde bu sorun ancak devletin müdahalesiyle çözümlenebilirdi. Cumhuriyetin kurucuları İslâm dininin yalnızca ibadet işleriyle kalmayarak siyasal, hukuksal ve sosyal boyutları da olduğunu, bu özelliklerin zaman içinde kemikleşmeye başladığını ve Osmanlı Devleti'nin çöküşüne yol açtığını düşünmüşlerdir. Öte yandan İslâmcı aydınların ve devlet adamlarının siyasal, hukuksal ve sosyal boyutlarını kaybetmiş bir İslâm dinini, din olarak kabul etmemeleri de olasıydı.[29] Başka bir deyişle, dinin sadece vicdan işi konumuna getirilmesi, onlara göre laikleşme değil din özgürlüğüne bir müdahaleydi. Osmanlı yönetimi altında yaşayan Müslüman-Türk halkının laikliğin önemini ve anlamını tam anlamıyla kavrayamadıkları söylenebilir. Bu bakış açısıyla Cumhuriyet Türkiyesi, İslâm dininin tekrar siyasal, hukuksal ve sosyal boyutlar kazanmaması için dini denetim altına almıştır. Şer'iatın *muamelât*a (insanla ilgili ilişkilere) ilişkin alanı, TBMM'nin yasama yetkisi altına alınmış ve inanç ve ibadet işleriyle ilgili faaliyetlerin denetimi Başbakanlığa bağlı Diyanet İşleri Başkanlığı'na bırakılmıştır.[30] Söz konusu Başkanlığın İslâm dinini yorumlama yetkisi olmadığı gibi devlet kanunlarını ve tüzüklerini din açısından yorumlama yetkisi de yoktu.[31] Bununla birlikte, İslâm dini dışındaki dinlerin, İslâm dinine oranla oldukça denetim dışı bırakıldığı da dikkat çekicidir.

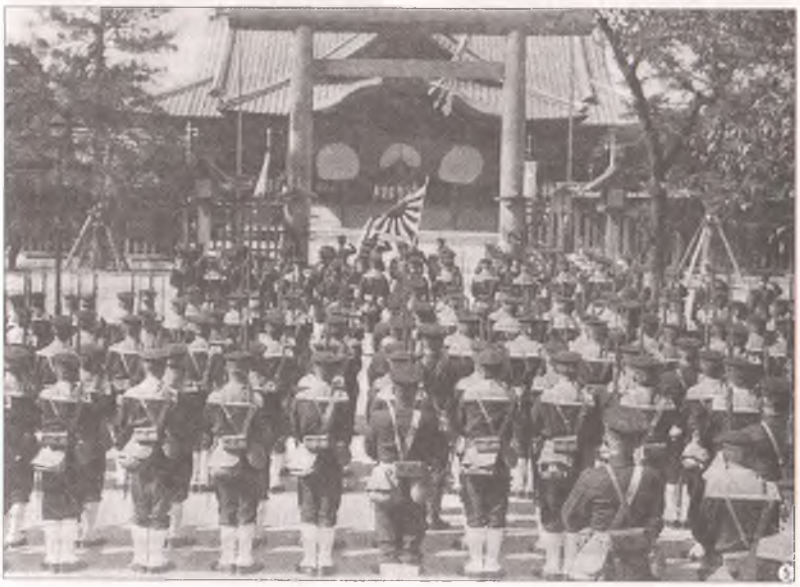

Japonya'da eskiden beri (ve özellikle Tokugawa döneminde), devletin dinleri denetleme geleneği vardı. Meiji döneminde de bu doğrultuda, *tenno* kurumu ve Şintoizmin ön plana çıkarılması amacıyla devlet, ilk başta Hıristiyanlığı bastırmış ve hatta Budizm öğretilerine bile karışmıştır. Ancak, her ne kadar hukukî bir zorlama yoksa da *tenno* kurumu ve Şintoizmin zorla kabul ettirilmesi, halkın dinsel hayatına müdahale anlamına gelmektedir.

Öte yandan yukarıda görüldüğü gibi Japonya'da din işleriyle ilgilenen kurumlar sık sık revize edilmiştir. Kurumun karakterine ve görevli olan kişilerin mesleki niteliklerine bakıldığında, ilk olarak *Shingikan*'da çok sayıda *Kokugaku* bilginleri ile *Fukko Shinto* taraftarları bulunmaktaydı ve bunlar Şintoizmi devlet dini haline getirmeyi amaçlamaktaydılar. Bundan sonra, gittikçe daha gerçekçi olan siyasetçiler onların yerini alarak bir yandan hukukî olarak din özgürlüğünü tanımış, diğer taraftan bir dinden çok bir ideoloji olarak *tenno* rejimini halka benimsetmeye çalışmışlardı. Diğer dinler ise ilk başta doğrudan doğruya devletin denetimi altında (çoğu zaman baskı altında) tutulmuş ve dönemin sonuna doğru bu dinlere özerklik tanınarak ancak dolaylı bir biçimde denetlenmesine devam edilmiştir. Türkiye'de laikliğin uygulanması için yalnızca İslâm dininin (ve hatta bir mezhebinin) devlet denetimi altına alınmasına karşın Japonya'da değişik dinler, devlet ideolojisini halka benimsetmek amacıyla devlet denetimi altında tutulmuş ve sonuçta halkın dinsel hayatına müdahale edilmiştir.

İki ülkede halka benimsetilmeye çalışılan şeyler (Türkiye'de laiklik, Japonya'da *tenno* rejimi) "ulusal devlet"in kurulması açısından gerekli olduğuna inanılan birer siyasal araçtı. Türkiye'deki uygulama, yani ulusal devletin kurulması için laiklik uygulamaları temel hedefle bir çelişki içermemekte, fakat Japonya'daki uygulamalar; ulusal devletin kurulması için eski rejimin, yani *tenno* rejiminin canlandırılması mantıksal bakımdan çelişkilidir. Ancak Meiji bürokratları da, yukarıda değinildiği gibi salt eskinin canlandırılmasıyla ya da *tenno* kurumunu kabul ettirmekle güçlü ve çağdaş devlet olunamayacağını iyi bilmekteydiler. Kendi hükümetlerinin ayakta durabilmesi için halk tarafından benimsenmesi gerektiği düşünülen *tenno* kurumu, hükümetin yaptığı çağdaş-

laşmaya yönelik uygulamaların halka kabul ettirilmesi amacıyla da kullanılmıştır. 1873 yazında bir dinsel öğretileri aktarma görevlisinin Shizuoka ilinde yaptığı konuşmaları bunun tipik bir örneğidir.[32]

Yani dinsel nitelikli *tenno*, çağdaşlaşmanın simgesi yapılmıştır. Meiji bürokratları, din özgürlüğünün çağdaş bir devlet için ne kadar önemli olduğunu bilmekteydiler. Onlar, *tenno* rejimi bozulmadığı sürece din özgürlüğünün tanınmasından yanaydılar. Böylece iki ülke de aynı amacın gerçekleştirilmesi için farklı yolları izlemişler ve sonuçta en azından hukukî açıdan laik bir devlet olabilmişlerdir.

Türkiye'de laiklikle ilgili reformlar, Osmanlı'dan kalan dinsel geleneklerin sona erdirilmesiyle başlamış, giderek onun yerine yeni uygulamaların konulması biçiminde bir gelişme göstermiştir. Mustafa Kemal ve arkadaşları, Osmanlı Devleti'nde uygulanan ve insanların zihniyetini paslandıran İslâm dininin uygulamalarındaki yozlaşmaları temizlemeye çalışmışlardı. Osmanlı Devleti için İslâm, devletin temel değeriydi. Tokugawa Japonyasında her ne kadar feodal rejimi korumak amacıyla Budizm ve Konfüçyünizmin *Shushigaku*

II. Dünya Savaşı sırasında devlet dini halini alan şintoizmin siyasal ideolojide kullanımı:

Karşı sayfa üstte: 8 Aralık 1941'de Japonya savaş ilan ettiğinde kutsal Japon imparatorunun sarayının önünde dua eden Japonlar.

Karşı sayfa altta: Milliyetçi siyasi ideolojide önemli bir yeri olan Yasukuni tapınağında 15 Ekim 1941'de on beş bin savaş şehidinin ruhunun anılması için düzenlenen askeri tören.

Üstte: 12 Aralık 1942'de İmparatorluğun kurucusu Güneş tanrıçası Amaterasu'nun kutsal İse tapınağında zafer için dua eden İmparator Hirohito.

Altta: 18 Aralık 1941'de Yasukuni Jinja tapınağında Büyük Doğu Asya Savaşının zaferi için dua eden veliaht prens.

dalı kullanılmışsa da bunlar, İslâmiyetin Osmanlı Devleti'ndeki nüfuzuna oranla az bir etkiye sahipti. Dolayısıyla Japonya'da dinsel alanda Tokugawa geleneklerinin temizlenmesi, Türkiye'de Osmanlı geleneklerini temizlemek kadar zor olmamıştır.[33] İlk başta Şintoizmin zorlanması ve Budistlerin dışlanması gibi uygulamalar yapıldıysa da çok geçmeden halkın bunları kabullenmediği anlaşılınca, Budizm (ve bunun yanı sıra Hıristiyanlık) öğelerinin inkâr edilmesinden çok Şintoizmin güçlendirilmesi ve geliştirilmesine önem verilmeye başlanmıştır. Türkiye'de İslâmın uygulamalarında ortaya çıkan yozlaşmaların temizlenmesi zorunlu olmasına karşın, Japonya'da yeni devlet için Budizm ve *Shushigaku*'nun tamamen temizlenmesi zorunlu değildi.[34] Meiji bürokratlarının asıl dışlamak istediği, Tokugawa rejiminin feodal niteliğiydi.[35]

İki ülkede de eski geleneklerin yerine, genelde Batı medeniyetinden alınan değerler konulmuştur. Türkiye'de bunun tipik örneklerinden birini hukuk alanında görüyoruz. Cumhuriyet döneminde şer'î hukuk sistemi tamamen kaldırılmış, onun yerine Türk Medeni Kanunu başta olmak üzere, genelde çeviri yoluyla Batılı ülkelerde uygulanmakta olan yasalar alınmıştır. Batıdan bu yasalar alınırken var olanı düzeltmek için değil, olması gerekeni gerçekleştirmek anlayışıyla ve bütüncül bir yaklaşımla hareket edilmiştir.[36] Japonya'da yeni devletin yasaları 1880 ve 1890'lı yıllarda düzenlenmiştir. Bazı deneylerden sonra yoğun bir Alman etkisi olan yasalar kabul edilmiştir.[37] Meiji Japonyası için "Batı", tek bir "Batı" değildi. Batı'dan hangi yasa ya da kurumların örnek alınması konusu çok önemliydi. Örneğin eğitim sistemi konusundaki deneyimlere bakıldığında, "olması gereken (istenilen)" Fransız ve Amerikan modeli, bu iki ülke açısından dönemine göre ne kadar mükemmel olsa da, zamanın Japon toplumuna pek uymamıştır. En son ulaşılan nokta ise, zamanın Japon toplumunun özelliklerine uygun görülen Alman örneğiydi.[38] Yani, özellikle hukuk alanında Türkiye'de "olması gereken"in gerçekleştirilme aracı olarak kullanılan Batılı unsurlar, Japonya'da Batı'nın hangi kurallarının mevcut Japon toplumuna en uygun olabileceği, dolayısıyla hangi örnekten en çok yarar sağlanabileceği düşüncesinden hareketle deneyler yapılarak örnekler alınmıştır.

Diğer yandan kültürel alandaki Batılılaşma alanında iki ülkede de oldukça benzer uygulamalar yapılmıştır. Türkiye'de zamanla dinsel bir simge haline getirilen fesin yerine şapkanın getirilmiş olduğunu ve giysi alanında da bu doğrultuda reformların yapılmış olduğunu görmüştük. Japonya'da "Uygarlık-Aydınlanma" sloganı adı altında 23 Eylül 1871'de saç şekli, giysi ve kılıç taşınması özgürlüğü kabul edilmiştir. Kılıç taşınması, Tokugawa Dönemi'nde yalnız savaşçılara tanınan bir haktı. Saç şekli ve giysi de sınıfsal birer simgeydi. Dolayısıyla bu konularda halka özgürlük tanınması, simgesel olarak sınıf ayrımının kaldırılması anlamına gelmektedir.[39] Bu sınıfsal ayrıcalıkların kaldırılmasının, eşitliğin sağlanmasından daha çok çağdaş ordunun kurulması amacına yönelik olduğu söylenmektedir.[40] Bunun dışında Türkiye'de olduğu gibi, Meiji Japonyası'nda da Batılı ülkelerle temasın artması sonucunda 9 Kasım 1872'de Batı usulü takvimi uygulama alanına sokulmuştur. Bazı yasa değişiklikleri yolu da kullanılarak giysi, yemek alışkanlıkları, mimarlık, ulaşım alanlarında bir çok Batılı yöntemler getirilmiştir.[41]

Türkiye'de eski rejimin geleneksel değerlerinin kaldırılıp yeni değerlerin tanıtılmasında tarih ve dil konularının özel bir yeri vardır. Bundan sonra Türklerin birliğini sağlayan ideoloji, İslâm dini değil Türk ulusçuluğu olacağından daha önce de belirtildiği gibi, Osmanlı gelenekleriyle hiç bağdaşmayan Türk ulusçuluğunun tarihsel temelini daha gerilerde aramak gerekmiştir. Bunun için Türk Tarih Tezi'nin bir gereği olarak eski Türk uygarlıklarıyla ilgili birçok araştırma yapıldı. Ancak, eski Türk uygarlıklarıyla Cumhuriyet Türkiyesi arasında yer alan Osmanlı döneminin yozlaşmışlığı sıkça vurgulandığından ve eski Türk uygarlıklarından o döneme değin birçok değişiklikler olduğundan dolayı Türk halkının, Türk tarihinin devamlılığını hissedebilmesi kolay olmamıştır.[42] Bunun yanı sıra Türklerin Osmanlının son döneminde kapıldıkları bir çeşit eziklik duygusunun da giderilmesi gerekiyordu. Bundan dolayı, bu savı güçlendirmek için, biraz abartmalı biçimde Türk uygarlığının üstünlüğü vurgulanmıştır. Öte yanda Türk ırkının sarı değil beyaz olduğunun belirtilmesinin, yani Türklerin çağdaş uygarlıkları yaratan Batılılarla aynı ırktan gelmiş olduğu izlenimini veren bu savın Türklerin bilincini geleneksel Orta Doğu ve İslâm dünyasından kopartmak amacıyla ortaya atılmış olduğu söylenebilir. Yani bu savın belirli ideolojik amaçla ortaya atılmış olduğu açıktır.

Türk uygarlığının ne kadar eski ve köklü olduğunun kanıtlanması için bilimsel araştırmalara önem verilmiş ve bu uygarlık tezinin bilimselliği vurgulanmaya çalışılmış, üstelik bu sava meşruluk kazandırılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte Japonya'da (*Kokugaku*'yla Japon tarihiyle ilgili bilimsel araştırmaların gelişmiş olmasına karşın) mitolojik öykülere dayanan, hatta dinsel öğelerle donatılmak suretiyle halkın bir anlamda babası olan *tenno*ya karizmatik bir güç kazandırılmaya çalışılmıştır. Ancak, zaten doğal bir biçimde ulusun birliğini sağlayabilecek konumda olan Japon toplumuna mistik özelliklerle güçlendirilmiş ulusçuluğun benimsetilmesi, Japonya'nın sonraki dönemde militaristleşmesine yol açmıştır. İki ülkede tarih, bir bakıma ulusçuluğun sağlan-

masına yönelik birer araç olarak kullanılmış, ancak Türk ulusçuluğunun laik nitelikli olmasına karşın, Japon ulusçuluğu dinsel içerikli bir gelişme göstermiştir.

Türkiye'de harf ve dil devrimleriyle, okur-yazar oranının arttırılmasına yönelik pratik bir amaç güdüldüğü gibi, Tarih Tezi'yle aynı amaç, yani Osmanlı geleneklerinden (bunun içindeki İslâmî özellikler taşıyan Arap ve Fars etkilerinden) kurtarılarak Türklere özgü bir kültürün oluşturulması amacı da güdülmekteydi. Japonya'da harf ve dil konusu, dinle ilgili olmasa da burada buna ayrıca değinmekte yarar vardır. Japon harflerinin kaynağı Çin harfleridir. Heian döneminde (794-1192) Çin harfleri temel alınarak iki çeşit yeni alfabe(hece sistemi) yapılmıştır ve bunlar bugün de Çin harfleriyle birlikte kullanılmaktadır (Üç çeşit alfabe, karışık bir biçimde kullanılmaktadır). Yani, yabancı harfler Japonlaştırılmıştır. Bundan dolayı bu harfler Japonca'nın özelliğine uymaktadır. Hatta yazı sisteminde kendine özgü kuralları olduğundan, alfabe değişikliğinin yapılmasının pek de mantıklı olmadığını söyleyebiliriz. Üstelik Tokugawa döneminin sonlarında okur-yazar oranının oldukça yüksek olduğu da bilinmektedir.[43] Dilde reform konusuna gelince, Türkiye'de de olduğu gibi, yazı ile konuşma dilleri arasındaki farkın kapatılması ve lehçe ve şivelerin etkisi azaltılmak suretiyle herkesin aynı dili konuşması amaçlanmıştır. Ancak Japonya'daki dil reformunun birinci amacı, (Enver Paşa'nın da ileri sürdüğü gibi)[44] askeri haberleşmenin kolaylaştırılmasıydı.[45] Harf ve dil konusu ideolojik açıdan ele alındığında, Türkiye'de Arap harfleri ve Osmanlıca'nın, Osmanlı döneminin simgeleri olmakla birlikte yeni devlet ideolojisi olan Türk ulusçuluğuna uymamasına karşın, Japonya'da kendine özgü harf ve dil zaten eskiden beri kullanılageldiğinden ve bunlar Tokugawa dönemine özgü bir simge niteliğinde olmadığından ulusal devletin kurulması için bunların kaldırılıp yerine yenilerinin konulmasının bir anlamı yoktu.

SONUÇ

Türkiye'nin din politikasının özünü oluşturan laikleşme, ilk önce rejimde, sonra kurumsal, hukuksal ve sosyo-kültürel alanlarda gerçekleştirilmiştir. Türkiye'de, zaman zaman laiklik karşıtı muhalif hareketlerle karşılaşılmış olsa da tutarlı bir biçimde din politikası yürütülmüştür. Buna karşın Japonya'da din politikası, her ne kadar *tenno* ve Şintoizmin halka kabul ettirilmesi politikasından temelde bir sapma olmamışsa da bu politika çok istikrarsız ve zikzaklı bir biçimde yürütülmüştür. Türkiye'de bu politika (kuşkusuz ki diğer devlet adamlarının katkısı olmuşsa da) genelde karizmatik ve güçlü tek bir liderin düşünceleri doğrultusunda yürütülmüş ve bu politikaya karşı bazı muhalif hareketler olmuş ya da bazı ödünler verilmiş olmakla birlikte sonuçta Mustafa Kemal'in düşüncesinden pek sapılmadan bu uygulamalar varlığını korumuştur. Buna karşın, Japonya'da böyle tek bir lider olmadığından, hükümet ile din işlerini yürüten kurumlar arasında ya da bu kurumların kendi içinde ortaya çıkan anlaşmazlıklar sonucunda, iktidardaki gücün politikasına göre din politikası da değişmiştir. Bunun yanı sıra Japonya'da kapitülasyonların kaldırılması sorunu yüzünden, din politikası alanında da bazı Batılı devletlerin isteklerine göre hareket etme zorunluluğunun var olduğunu da unutmamak gerekir. Öte yandan ümmet ideolojisine dayalı Osmanlı İmparatorluğu'ndan ulusal ve laik Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişte, feodal Tokugawa Japonyasından ulusal, merkeziyetçi ve meşrutî Meiji Japonyası'na geçişe göre daha radikal bir zihniyet değişikliğinin gerekli olduğunu söyleyebiliriz. Başka bir deyişle, yeni Türkiye açısından Osmanlı gelenekleri, Tokugawa geleneklerine göre çok daha engelleyici nitelikteydi. Cumhuriyet Türkiyesi bu geleneklerden kesin bir şekilde ayrılmak için, radikal bir tavır almak durumundaydı. Buna karşın Japonya'da, hem dinsel açıdan Tokugawa geleneklerini tamamen inkâr etmek bir gereklilik olarak kendini göstermemiş hem de "olması gereken"den daha çok Japon gelenekleriyle yeni unsurların uzlaştırılmasına önem verilmiş olduğundan, geleneklere karşı Türkiye'ye göre daha ılımlı tavır alınabilmiştir. Ancak her ne kadar *tenno*, Japonya'nın geleneksel unsuru olsa da, Tokugawa Japonyasında etkili bir konumda olmadığını bir kez daha hatırlamak gerekir. Meiji Japonyasında *tenno*nun ön plana çıkarılmasının, özünde Osmanlıların son dönemindeki Hilâfetin canlandırılmasından çok, Cumhuriyet Türkiyesinde ulusal kimliğin eski Türk uygarlıklarında aranmasına benzer nitelikte olduğunu söylemek yanlış değildir. Ancak Türkiye'de radikal değişime karşı büyük tepkilerin doğması doğal ve kaçınılmazdı. Bir de laikleşme reformlarını bir an önce halka benimsetmek için bazı dinsel ödünlerin kullanılmasının doğurduğu kavramsal kargaşa, herkese devrimi kendine göre yorumlama olanağı vermiş ve günümüzde de sürmekte olan laiklik tartışmalarına yol açmıştır. Bu radikal değişmelere tepki gösterenlerden bir kesim, tepki söylemlerinde Japonya örneğini kullanmaktadırlar. Halbuki Japonya'daki ulusal devletin kurulması amacıyla yaratılan dinsel nitelikli ulusçuluğun kalıcı olmasına, dünya ve çağın koşulları zaten olanak tanımamıştır. İki dünya savaşından sonra artık laikliği kabul etmeden çağdaş bir devlet olma iddiasında bulunması kabul edilecek bir şey değildi. II. Dünya Savaşı'nda yenilgiye uğrayan Japonya, ABD'nin de baskısıyla dinsel nitelikli sayılabilecek ulusçuluğundan arındırılmış ve tam anlamıyla

laik nitelikli yeni Anayasa'yı kabul etmeye kendini mecbur hissetmiştir.[46]

1. Örneğin Akşin'in aktardığına göre, henüz mütareke döneminde, 30 Mart 1919 tarihinde İngilizlerle padişah adına gizli anlaşma yapıldığı görülmektedir. Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele (1918-1919)*, c. I, 2. baskı, İstanbul: Cem Yay., 1992, s. 233-237. Ayrıca Mustafa Kemal'in, 1 Kasım 1922 tarihli Meclis konuşmasında Vahdettin'e karşı yaptığı ağır suçlamaları için bkz: Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk-Söylev*, c. III, 3. baskı, Ankara: TTK Yay., 1989, s. 1854-1857.
2. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk-Söylev*, c. I, Ankara: TTK Yay., 1989, s. 14-17.
3. Cumhuriyet Türkiyesi her ne kadar 1929 yılına kadar iktisat politikasında kapitülasyonların etkisi altında kalmışsa da Japonya'da olduğu gibi bunun kaldırılması için çaba harcamak zorunda değildi.
4. Meiji Japonyası, 1894'te İngiltere ile Ticaret ve Denizcilik Anlaşması'nı imzalayarak kapitülasyonun bir kısmını kaldırabilmiştir. Japon-Çin Savaşı ve Japon-Rus Savaşı'ndan galip çıkması sonucunda, bir de 1902'de İngiltere ile yaptığı ittifak anlaşmasından güç alarak 1911'de kapitülasyonların geri kalan kısmını da kaldırabilmiştir. *Shosetsu Nihonshi*, s. 263-265.
5. Burada Meiji Devrimi ile Osmanlı son döneminin reform çalışmaları arasında bulunan şu benzerliğe değinmekte yarar vardır: Türkiye'de 1876 Kanun-i Esâsîsi Padişaha, Japonya'nın 1889 Meiji Anayasası ise *tenno*ya olağanüstü geniş yetkiler tanımaktadır. Ancak değinilen Osmanlı Padişahı ile *Tenno* Meiji'nin nitelik farkı dolayısıyla uygulamada farklı durumlar ortaya çıkmıştır. Şöyle ki, bu hükümler, Osmanlı Devleti'nde II. Abdülhamid'in despotik yönetimine yol açarken, Meiji Japonyasında Meiji bürokratlarının yaptıkları uygulamaları *tenno* adına halka kabul ettirmek için kullanılmıştır.
6. Örneğin Sivas Kongresi Kararları 3. maddesinde "Hükümet-i Osmaniyenin tehlike-i inhilaline karşı Hilâfeti İslâmiye ve Saltanatı Osmaniyenin bekası esas maksadı teşkil ettiği cihetle müttehiden müdafaa ve mukavemet esası kabul edilmiştir." Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952)*, 2. baskı, İstanbul: Arba Yay., 1995, s. 514.
7. 21 Nisan 1920 tarihli bildiri için bkz. *Nutuk-Söylev*, c. I, s. 576-577.
8. Bu fetvanın (Türkçeleştirilmiş) tam metni için bkz. Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, c. I, 8. baskı, İstanbul: Kastaş Yay., 1987, s. 84-85.
9. Mustafa Kemal'in 1 Kasım 1922 tarihli Meclis konuşmasına ilişkin olarak bkz: *Nutuk-Söylev*, c. III, s. 1836-1859.
10. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre I, c. XXIV, Ankara: TBMM Matb., 1960, s. 315.
11. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (ASD)*, c. I, İstanbul: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE) Yay., 1945, s. 318.
12. Ancak devletin dininin İslâm dini olduğuna dair bir madde, 29 Ekim 1923 tarihinde konulmuştur.
13. Mustafa Kemal bu değişikliğin yapılması gereğine daha 15-20 Ekim 1927 tarihinde okuduğu Nutuk'ta "Ulus, Anayasamızdan bu gereksiz terimleri ilk elverişli zamanda kaldırmalıdır!" cümlesiyle işaret etmektedir. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk-Söylev*, c. II, 3. baskı, Ankara: TTK Yay., s. 953. 1924 Anayasası öncesi ve sonrasında ülkeyi laikliğe götüren değişikliklerin çoğu kez duyurusuz ve dikkatle hazırlanmış olduğu göz önünde tutulduğunda daha önceden yapılacak değişikliğin haberinin verilmesi dikkat çekicidir. Burada da Takrir-i Sükûn Kanunu'nun getirdiği yönetim anlayışının etkisini görüyoruz.
14. Ancak bunlardan yalnız ibadet dilinde reform gerçekleştirilmiştir. Bu program için bkz: Gotthard Jaschke, *Yeni Türkiye'de İslâmlık*, Hayrullah Örs (Çev.), Ankara: Bilgi Yay., 1972, s. 40-41. Diğer reformların gerçekleşmemesinin sebeplerine ilişkin bazı tartışmalar için bkz. Mete Tunçay, *T.C.'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, 3. baskı, İstanbul: Cem Yay., 1992, s. 221.
15. Örneğin Mustafa Kemal'in 28 Ağustos 1925 tarihinde yaptığı bir konuşmada, "medeni" olan Türk halkının görünüş olarak da medeni olması gerektiği belirtilerek Şapka Devrimi'nin gerekliliği anlatılmıştır. 30 Ağustos 1925 tarihli konuşmasında ise "Medeniyetin emir ve talep ettiğini yapmak insan olmak için kâfidir." denilerek tarikatın kaldırılması gerektiği belirtilmektedir. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c. II, Ankara: TİTE Yay., 1959, s. 209, 214-215.
16. Akira Tanaka, *Mikan-no Meiji Ishin (Tamamlanmayan Meiji Devrimi)*, 7. baskı, Tokyo: Sanseido, 1993, s. 41-42.
17. *Shingikan*, 701 yılında yasal olarak ilk defa kurulmuştur. Her ne kadar *Shingikan*, 15. yüzyılın sonlarında Onin İç Savaşı nedeniyle binasının yanmasından sonra etkinliğini yitirmişse de varlığına devam etmiştir.
18. Devletin tüm Şinto tapınaklarını elde tutmasıyla ve bunların hepsinde aynı biçimde törenlerin yapılabilmesiyle halkın birliğinin sağlanması bakımından çok etkili bir yöntem izlenmiş olacağı ve sonuç alınacağı düşünülmüştür. *Nihon Kindai Shiso Taikei, c. V, Shukyo to Kokka*, Yoshio Yasumaru - Masato Miyachi (Haz.), Tokyo: Iwanami, Tokyo, 1988, s. 18; Shoji Haga, *Meiji Ishin-to Shukyo (Meiji Devrimi ve Din)*, Tokyo: Chikuma Shobo, 1994, s. 97. Daha önce gördüğümüz gibi Tokugawa döneminde Budist tapınakları üzerinde benzer bir uygulama (*Honmatsu* düzeni) yapılmaktaydı.
19. Bu uygulamaya *Ujiko Shirabe* denilmektedir. Bu da daha önce gördüğümüz Tokugawa dönemindeki *Danka* düzenine benzemektedir.
20. Shigeyoshi Murakami, *Tenno-sei Kokka to Shukyo (Tenno Rejimi ve Din)*, Tokyo: Nihon Hyoronsha, 1974, s. 62.
21. Shimachi'nin, Aralık 1872 tarihli dilekçenin tam metni için bkz: *Nihon Kindai Shiso Taikei*, c. V, s. 235-243.
22. "Religious Freedom in Japan" başlığı altında İngilizce yazılan bu makalenin Japonca tam metni için bkz: Fujio Imon (Haz.), "Seikyo Bunri ni Kansuru Seisaku Shiryo (Laikliğe İlişkin Siyasal Belgeler)", *Toyo Bunka Kenkyujo Kiyo*, c. XXXVII, 1965, s. 241-252.
23. *Nihon Kindai Shiso Taikei, c. V*, s. 310.
24. *İto Hirobumi Den (İto Hirobumi Biyografisi)*, c. II, Tokyo: Toseisha Yay., 1940, s. 612-617.
25. Meiji Anayasası'nın 28.maddesinde "Japon kulları"nın, huzur ve düzeni bozmadıkları ve kendi sorumluluklarıyla çelişmediği sürece inanç özgürlüğüne sahip oldukları belirtilmektedir. Meiji Anayasası'nın Türkçeleştirilmiş metni için bkz: Edwin P. Hoyt, *Japonya: Asker Bir Ulusun İntiharı*, Şerif Erol (Çev.), İstanbul: Sabah Yay., 1995, Ek kısım.
26. Bu fermanda Japon Devleti'nin *tenno*nun ataları tarafından kurulduğu, ahlâkın kaynağının da atalarda bulunduğu, *tenno* önderliğinde kurulan güçlü devletin (*Kokutai*) özünün "Japon kulları"nın sadakatinde olduğu ve eğitimin kaynağının da burada mevcut olduğu dile getirilmekte ve bundan sonra "sadakat ve anababaya saygı (*Chuko*)" düşüncesini temel alan Konfüçyanist ahlâk, okumaya ve anayasa ile diğer yasalara önem verilmesi gerektiğini, olağanüstü durumlar çıktığında halkın bunu önlemek üzere savaşmaya hazır olarak ebedî *tenno* egemenliğini koruması gerektiğini ve burada belirtilen öğretilerin evrenselliğini belirtmektedir. 30 Ekim 1890 tarihli Eğitim Fermanı'nın tam metni için bkz: *Nihon Kindai Shiso Taikei, c. V*, s. 485-486.
27. Örneğin 6 Nisan 1868 tarihli Beş Maddelik Yemin (*Gokajo-no Goseimon*), *tenno* önderliğinde dinsel tören yapılarak yayımlanmasına karşın oldukça ilerici hükümler içermekteydi. Burada ilerici hükümlere yer verilmesinin nedeni, huzursuz bir ortam içinde henüz tam destek alamamış olan yeni hükümetin hem öbür *han*ları kendi tarafına çekmek hem de halka güvence vermek için temel ilkelerini açıklama gereğini duymuş olduğu ileri sürülebilir.
28. Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Ankara: Doğu-Batı Yay., 1975, s. 17.
29. Doğu Perinçek, *Din ve Allah*, İstanbul: Kaynak Yay., 1994, s. 161. Ahmet Hamdi Başar'ın söylemiş olduğu şu söz bu niteliktedir: "Layikliğin bizde anlaşılmağa başlanan şekilde tatbiki dinsizlikten başka bir şey değildir. İslamlıkta din ile dünyanın ayrılması dinsizliğin ifadesidir." Ahmet Hamdi Başar, *Atatürkle Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, 2. baskı, Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yay., 1981, s. 47.
30. Bu konuya ilişkin 3 Mart 1924 tarihli 429 sayılı "Şer'iyye ve Evkaf ve Erkân-ı Harbiyye-i Umumiyye Vekâletlerinin İlgâsına Dair Kanun"un tam metni için bkz: *Düstur*, 3.Tertib, c. V, s. 665-666. Buna ilişkin olarak daha 16-17 Ocak 1923 tarihlerinde ilerde hükümetin cu-

rinde şeri işlerle ilgilenen bir "büro"nun oluşturulacağı söylenmiştir. *Mustafa Kemal: Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, İstanbul: Kaynak Yay., 1993, s. 141.

31. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın üstlendiği görevler için bkz. Berkes, s. 526; İştar B. Tarhanlı, *Müslüman Toplum, Laik Devlet: Türkiye'de Diyanet İşleri Başkanlığı*, İstanbul: AFA Yay., 1993, s. 76.

32. Miyachi, bu konuşmaların özelliklerinden biri olarak eski Tokugawa dönemi ile çağdaş Meiji döneminin karşılaştırmalı bir biçimde anlatıldığını belirtmektedir. Konuşmada eskiye göre yeni dönemin her bakımdan ne kadar iyi olduğu tekrarlanmaktadır. Benimsenen ve benimsenmekte olan çağdaş kültürlerin faydası vurgulanmakta, devletin zenginleşmesi için kimseye dayanmadan kendi başına her şeyi yapabilecek bir insan olmanın önemi üzerinde önemle durulmaktadır. Ancak bu konuşmalarda bundan başka, *tenno*nun mutlak egemenliğinden de söz edilmekte ve bu egemenliğin kaynağının çok eski mitoloji döneminden geldiğinden kutsal olduğu ve gelecekte de *tenno* önderliğinde Japonya'nın güçlü bir imparatorluk olarak kalacağı dile getirilmektedir. Böyle abartmalı bir şekilde *tenno*nun mutlak egemenliğinin vurgulanmasından amaç, *tenno*ya yüksek bir konum vererek, kurulan yeni hükümet ve onun uyguladığı ve uygulayacağı politikayı halka kabul ettirmek olduğunu düşünebiliriz. Masato Miyachi, "Keisei Kateikaramita Tenno-sei Ideorogi no Tokushitsu (Oluşum Süreci Açısından Tenno Rejimi İdeolojisinin Özellikleri)", *Rekishi Hyoron*, Rekishi Kagaku Kenkyukai (Haz.), Sayı: CCCXV, Tokyo: Azekura Shobo, 1976, s. 25-27. Bunun dışında da daha önce değinilen 1890 tarihli Eğitim Fermanı ve halka dinsel öğretileri aktarma çalışmalarında görevlilerin uymaları gereken ilkelerden biri olan 2 Ekim 1873'te yayımlanan Onyedi Maddelik Ek İlke'de (*Jushichi Kendai*) de hem çağdaşlaşmaya yönelik öğretiler içerilmekte hem de *tenno* rejiminin değişmezliğinden söz edilmektedir. Onyedi Maddelik Ek İlke'nin tam metni için bkz: Imon, s. 239.

33. Japonya'da yeni rejim için en büyük dinsel engel, Tokugawa döneminde de olduğu gibi Hıristiyanlıktı. Tabii ki Hıristiyanlığın yayılmasını önlemek, Tokugawa geleneğinin temizlenmesi anlamına gelmemekteydi.

34. Örneğin, Cumhuriyet Türkiyesinde İslâm dininin uygulamalarındaki yozlaşmaların simgesi olarak nitelendirilen tarikat, tekke ve türbelerin tamamen kaldırılmasına karşın, Meiji Japonyasmda bir yandan tarikatlara karşı baskı yapılmış, öte yandan *tenno*nun ataları, ona hizmet edenler ve Meiji Japonyasının kurulmasına hizmet edenlerin (örneğin Boshin İç Savaşı'nda Saray tarafları olarak şehit olanlar) anılması amacıyla yeni Şinto tapınakları yapılmış, bir bakıma bunlar tanrılaştırılmıştır. Toshio Fujitani, "Kokka Shinto no Seiritsu (Devlet Şintoizmi'nin Oluşumu)", *Rekishi Kagaku Taikei, c. XVIII*, Rekishi Kagaku Kyogikai (Haz.), Tokyo: Azekura Shobo, 1986, s. 149-150.

35. Dolayısıyla Japonya'da Tokugawa geleneklerinin temizlenmesi yönündeki adımların en önemlisinin 1871'de gerçekleştirilen *han*ların yerine merkezi hükümete bağlı illerin (*ken*) kurulması (*Haihan Chiken*) olduğunu söyleyebiliriz. Bu suretle, halkın *shogun* ya da *daimyo*lara sadakatı değil *tenno*ya, dolayısıyla merkezi hükümete sadakatı sağlanabilirdi.

36. Jaschke çeviri yoluyla yasaların yapılması konusunda Türklerin tümüyle yabancı oldukları Batı kanunlarının uygulanmasında gerekli olan "Avrupa hukuk ilminin kavramlarıyla düşünmeyi benimseme"lerinin, yani zihniyet değişiminin çok zor olduğuna işaret etmektedir. Jaschke, s. 24. Tunçay da aynı görüşü paylaşmaktadır. Tunçay, s. 173.

37. Örneğin, 1890 yılında Fransız örneğine göre yapılan Medeni Kanun (*Minpo*) uygulanmamış, 1898 yılında Alman örneğine göre yeni bir Medeni Kanun yürürlüğe konulmuştur.

38. Michio Nagai, *Kindaika to Kyoiku (Çağdaşlaşma ve Eğitim)*, 3. baskı, Tokyo: Tokyo Daigaku, 1974, s. 56-57. İlginçtir ki, Osmanlı Tanzimat döneminde Mustafa Reşit Paşa Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye üyelerinin seçilmesi ve azledilmesi konusunda İngiltere ve Fransa gibi meşrutî monarşi sistemi altında uygulanmakta olan ilkelerin Osmanlı Devleti'ne uymadığını, bundan dolayı Avusturya ve Prusya gibi "hükümet-i mutlakası" olan devletlerin sistemlerinin benimsenmesinin yerinde olacağını dile getirmiştir. Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, 3.B, Ankara: TTK Yay., 1991, s. 105.

39. Ishii, s. 274. Ancak 1876'da, ayaklanmayı önlemek amacıyla tüm Japonların kılıç kuşanması yasaklanmış ve böylece savaşçıların ayrıcalıklarının kaldırılmasına tahammül edemeyen Saigo Takamori ve eski savaşçılar 1877'de Seinan Savaşı'nı çıkarmıştır.

40. Sadece savaşçılar değil, herkesin ateşli silah kullanmasını sağlamak içindir.

41. 12 Kasım 1872'de bir *dajokan* (en yüksek siyasal kurum) kararıyla resmî törenlerde Batı giysilerinin giyilmesi mecbur kılınmıştır. *Meijishi You* (*Meiji Tarihinin Önemli Olayları*), c. XVI, Tokyo: Tokyo Daigaku, 1966, s. 317; Marius B. Jansen (Ed.), *The Cambridge History of Japan; The Nineteenth Century*, Vol:V, Cambridge: Cambridge University, 1993, s. 471.

42. Mustafa Kemal, saltanatın kaldırılmasını izleyen 1 Kasım 1922 tarihinde yaptığı bir konuşmada şunları söylemiştir: "... Osmanoğulları, zorla Türk Ulusunun egemenliğine ve saltanatına el koymuşlardı. Bu zorbalıklarını altı yüzyıldan beri sürdürmüşlerdi." Burada Osmanlı tarihinin yalnız yozlaşmış yönlerini eleştirmekle kalmadığını görüyoruz. *Nutuk-Söylev*, c. II, s. 921.

43. Bu dönemde halkın okur-yazarlık oranı hakkında kesin bir istatistik yoktur. Ancak Tokugawa dönemindeki eğitimle ilgili önemli çalışmalar yapan Amerikalı Japon tarihi uzmanı Dore, Tokugawa döneminin sonlarında bütün Japon erkeklerinin %40-50'si, bayanlarının %15'inin aile dışında herhangi bir yerde eğitim almakta olduğuna işaret etmektedir. Bunun yanı sıra Dore, örneğin Nagasaki'deki Hollanda Ticaret Merkezi Müdürü'nün (Hollandalı), Japonya'da herkesin basit okuma ve yazmayı bildiğine şaşırmış olduğu gibi, bu dönemde Japonya'da bulunmuş olan bazı yabancıların anılarını da aktarmaktadır. Ronald P. Dore, "Tokugawa-ki Kyoiku no Isan (Tokugawa Dönemi Eğitiminin Mirasları)", *Nihon ni Okeru Kindaika no Mondai*, 4. baskı, Marius B. Jansen (Der.), Chihiro Hosoya (Çev.), Tokyo; Iwanami Yay., 1981, s. 106-107, 135. Ancak yine de Meiji döneminde radikal Batıcılar tarafından alfabe değişikliği konusu gündeme getirilmiştir.

44. I. Dünya Savaşı sırasında askeri haberleşme açısından Arap harflerinden kaynaklanan güçlükler ortaya çıkınca, zamanın Harbiye Nazırı Enver Paşa Arap harflerinde bir reform önermiş, ancak bu öneri pek kabul görmemiştir. Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Metin Kıratlı (Çev.), 5. baskı, Ankara:TTK Yay., 1993, s. 424.

45. 1873'te Kara Kuvvetleri Müsteşarı Akiyoshi Yamada, hükümete sunduğu bir önergede, asker için önemli olanın, silahı iyi kullanabilmesi değil düşman askerinden daha çok bilgili olması olduğunu, dolayısıyla emrin doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için ortak dilin yaratılması ve modern sisteme uyum sağlayabilmek için gerekli bilgilere sahip olması gerektiğini belirtmiştir. *Kindai Nihonno Kiso Chishiki*, (*Japon Modern Tarihi'nin Temel Bilgileri*), Akira Fujiwara (Haz.), Tokyo: Yuhikaku, 1976, s. 53.

46. Günümüz Japonyasında 1946 anayasası uygulanmaktadır. Konumuzla ilgili bazı hükümler şunlardır: "İmparator Devletin, halkın bütünlüğünün sembolüdür. Konumunu, egemenliği elinde bulunduran halkın iradesinden alır." (m. 1); "Herkesin inanç özgürlüğü vardır. Hiçbir dinsel kurum Devlet'ten ayrıcalıklı muamele göremez ve siyasi yetki kullanamaz. Hiç kimse dinsel törenlerde, etkinliklerde ve gösterilerde yer almaya zorlanmaz. Devlet ve organları, dinsel eğitimin ya da diğer dinsel etkinliklerin dışında kalacaktır." (m. 20), "Kamuya ait bulunan para ya da mülk; herhangi dinsel kurum ya da örgütün çıkarı ya da desteklenmesi için, ya da kamu denetiminde olmayan hiçbir eğitim ya da yardım faaliyeti için harcanamaz ve tahsis edilemez." (m. 89). 1946 Anayasası'nın Türkçeleştirilmiş metni için bkz: Hoyt, Ek kısmı. Buna uygun olarak 1951'de yayımlanan Dinî Topluluklar İçin Tüzelkişilik Yasası (*Shukyo Hojin-ho*), dinsel toplulukların özgürce faaliyet gösterebilmeleri için onlara tüzelkişilik tanımaktadır. Dinî topluluklar, bu yasada saptanan koşulları yerine getirdiğine dair bilgileri valiliğe ya da Eğitim Bakanlığı'na sunarak "dinî tüzelkişi (*Shukyo Hojin*)" kabul edilecek ve vergiden muaf tutulacaktır.

(BİTTİ)

Aşkale'ye Gidenler-Gitmeyenler

OSMAN KÖKER

Salkım Hanımın Taneleri, film, yönetmen: Tomris Giritlioğlu, senaryo: Etyen Mahçupyan-Tamer Baran, görüntü: Tamer Türkali, müzik: Tamer Çıray, oyuncular: Zuhal Olcay, Hülya Avşar, Zafer Algöz, Kamuran Usluer, Uğur Polat, Derya Alabora, Güven Kıraç, Murat Daltaban, Avşar Film, 1999, 135 dakika.

Yılmaz Karakoyunlu, *Salkım Hanımın Taneleri*, roman, 7. basım, Öteki Yayınevi, Ankara, 1999, 215 s.

Zaven Biberyan, *Babam Aşkale'ye Gitmedi*, roman, çev.: Sirvart Malhasyan, 2. basım, Aras Yayıncılık, İstanbul, 1999, 416 s.

Yılmaz Karakoyunlu'nun aynı adlı romanından sinemaya uyarlanan ve bu yıl Antalya Altın Portakal Film Festivali'nde en iyi film, erkek oyuncu, müzik, kurgu ve sanat yönetmeni ödüllerini toplayan *Salkım Hanımın Taneleri* nihayet gösterime girdi. II. Dünya Savaşı yıllarında çıkarılan Varlık Vergisi yoluyla piyasanın gayrimüslimlerden nasıl arındırıldığını anlatan film yakın tarihimizin en önemli olaylarından birini tartışmaya açıyor. Aslında *Toplumsal Tarih* okurları (en azından 69. sayımızda yer alan iki yazıyı: Ayhan Aktar'ın Varlık Vergisi uygulamasını İstanbul tapu kayıtlarından analiz eden makalesini ve Gülay Dinçel'in aktardığı, Aşkale'ye sürgün vermiş bir sanayici ailenin öyküsünü okumuş olanlar), konu hakkında etraflı bilgiye sahiptir; yine de filmin galasına katılanların önemli bir kısmının bile, Varlık Vergisini ödeyemeyenlerin Aşkale'de çalışma kampına sürüldüklerinden ancak filmi izledikten sonra haberdar olduklarını (bkz. *Radikal*, 17 Kasım 1999) dikkate alırsak, dönemin bir film yoluyla bilince çıkarılmasının önemini teslim etmek zorunda kalırız.

Bir tarih dergisinde filmi sanatsal yönden eleştirecek değilim. Zaten yazmaya kalksam da oldukça başarılı ve etkileyici bulduğumu belirtirdim. Ancak bir iki nokta var ki, onlara değinmeden geçmek olmaz.

Romanların sinemaya uyarlanması konusunda, "iyi romandan iyi film çıkmaz" denir. Genel olarak doğrudur, büyük romanlar, senarist ve yönetmeni o derece etkisi altına alır ki, onu sinema dilinde yeniden kurmak mümkün olmaz. Zaten okuyucu/seyirci de buna müsaade etmez. Sıradan romanları ise sinemacılar istediği gibi eğip bükebilirler. Niyetim Karakoyunlu'nun edebi yönünü küçümsemek değil ama sinemacıların onun romanını tam bir ham materyal gibi istedikleri ölçüde değiştirdiklerini itiraf etmeliyim. Bir yandan romandaki kahramanların ve olayların sayısı azaltılırken, diğer yandan cinayet ve yeni aşklarla izleyiciye çengeller atılmış.

Değişiklikler arasında bana en ilginç geleni, romanın baş kahramanlarından Yahudi Ba-

Salkım Hanımın Taneleri *filminde Aşkale çalışma kampı sahneleri.*
Film afişinin ve diaların teminindeki yardımları için Avşar Film'den İlknur Akanlar'a teşekkür ederiz.

yan Nora ve kardeşi Mösyö Lui'nin filmde Ermenileştirilmesidir. Lui'nin adının Levon haline gelmesinin Ohannes-Orhan, Dimitri-Demir, Ani-Anı gibi Müslümanlaştırma-Türkleştirme bağlamında ad değişikliklerini hatırlatması bir yana, bu isim ve din değişimi, anlatılan dönemin "tipik olan"ının yerine yaşadığımız dönemin "tipik olan"ının ikame edilmesi gibi, bir tarihsel bilinç kaymasını da yansıtmaktadır.

Nasıl, dönemin siyasal kadrosunun ve basınının gözünde tipik "kan emici muhtekir" (vurguncu) tipi Yahudi tüccarsa, bunun sonucu olarak Varlık Vergisi'nin tipik mağduru da Yahudi zenginidir. Günümüzde ise azınlıklara ayrımcı muamele denince ilk akla gelen Ermenilerdir (eski İçişleri Bakanı Meral Akşener'in ağzından dökülen küfür, bunun tipik bir dışa vurumu olarak, hatırlansın). Ayrıca, 500. yıl etkinliklerinde çok açık görüldüğü gibi Yahudi cemaatinde ana eğilim, "resmi tarih"lerini "500 yıllık Türk misafirperverliği"ne dayandırmak ve Cumhuriyet döneminde azınlık karşıtı politikalardan mağdur olduklarını gizlemek yönündedir. Ermeni cemaatinin önemli bir kesiminin ise bu tarihi gerçeklerin açığa çıkarılmasından rahatsızlık duymadığı, hatta kendi yayınlarında da bu sorunları işlediği açıktır. Yani Lui'nin Levon olması için ortada bir *consensus* vardır. Nora ise bu konuda daha şanslıdır; hem Yahudi, hem de Ermeniler tarafından kullanıldığı için isim değiştirmeye gerek yoktur.

Filmde Paşazade Halit Beyin -romandaki gibi ödenebilir bir vergi yüküyle kurtulmuşken dedesinin İzak adlı bir Yahudi olduğunun bir ihbar sonucu anlaşılması üzerine "Dönme" sınıfına sokularak vergi borcunun yükseltilmesi ve Aşkale'ye sürülmesinde de bir karışıklık var. Varlık Vergisi uygulaması sırasında "Dönme" grubunda mütalaa edilenler, birkaç kuşak önceki ataları din değiştirerek Müslüman olmuş kişiler değil; belirli bir cemaatin üyeleri, Selaniklilerdir (Sabetaycılar).

Romanın en olumsuz tipi, Varlık Vergisinden kısa bir süre önce Niğde'deki bağını, bahçesini, evini, eşyasını satıp İstanbul'a gelerek esnaflığa başlayan ve

Gerçek bir Aşkale fotoğrafı. **"Yarmayanlar: Üç Kuşak Sanayici Bir Ermeni Ailesi", *Toplumsal Tarih*, S. 69 (Ağustos 1999), s. 30.**

1921'de İstanbul'da doğan Zaven Biberyan 1941'de yirmi sınıf askerlik uygulaması sırasında (Babam Aşkale'ye Gitmedi romanının kahramanı Baret gibi) Akhisar'da Nafia askeri oldu. Askerlik dönüşü Jamanak gazetesinde yayımlanan "Hıristiyanlığın Sonu" başlıklı yazı dizisi büyük gürültü koparınca yayını durduruldu. 1946'da Nor Or gazetesinde yayınlanan "Artık Yeter" başlıklı yazısından dolayı hapis yattı. Nor Lur, Jamanak, Marmara, Ararat, Zartonk, Nor Tar gazete ve dergilerinde çalışan Biberyan, 1965 genel seçimlerinde Türkiye İşçi Partisi'nden İstanbul milletvekili adayı oldu, ancak seçilemedi. 1968 yerel seçimlerinde ise aynı partiden İstanbul Belediye Meclisi üyeliğine seçildi ve başkan yardımcılığı yaptı. 1984'te ölen Biberyan'ın, Türkçe ve Ermenice hikâye ve romanları ile Fransızca ve Ermeniceden Türkçeye çevirileri bulunuyor.

Biberyan (ayakta sağdan ikinci) Nafia askeriyken, 1943.

Varlık Vergisi uygulaması sırasında da bütün hırsını ortaya döküp gayrimüslimlerin mallarını yağmalayan Durmuş'tur. Filme aktarılırken, kahramanın bu kadar olumsuzluğu yetmemiş, daha da dramatize edilmiş: Beş parasız İstanbul'a geldiğinde, daha sonra bütün malına mülküne, hatta metresine sahip olacağı Halit Beyin hanında hamallıkla işe başlar, bir mutemedi öldürerek taşıdığı paraya el koyar ve esas olarak bu kanlı parayla Varlık Vergisi sırasında mal-mülk alır. Olayın böylesine dramatize edilmesi aslında sinema açısından başarılıdır, hızla yükselmekte olan Durmuş'un yolunun, cinayetin açığa çıkmasıyla kesilebileceği riski bile filme ayrı bir renk katmaktadır. Ancak bu durum, Varlık Vergisi'nden yararlanan kesimin sadece mücrimlerden oluştuğu gibi bir kanıya yol açıyorsa, burada bir sapma vardır. Eğer bir suçtan bahsediyorsak, bu suç toplumsaldır. Bugünün büyük Türk-Müslüman işadamlarının önemli bir kısmının babaları, gözü dönmüş cani ruhlu kişiler olmamalarına karşın, Varlık Vergisinden yararlanmışlardır. Verginin uygulaması sırasında büyük gayrimenkuller almamış olanların bile en azından azınlıklar piyasadan silindiği için önleri açılmış, kolayca gelişmişlerdir. Ayrıca Ayhan Aktar'ın yukarıda değindiğimiz makalesinde, tapu kayıtlarını araştırarak açıkça ortaya koyduğu gibi, Varlık Vergisi dolayısıyla gayrimüslimlerin elden çıkarmak zorunda kaldıkları gayrimenkullerin en değerli olanlarını kamu iktisadi teşekkülleri, milli bankalar, milli sigorta şirketleri, İstanbul Belediyesi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü gibi resmi ve yarı resmi kuruluşlar satın almıştır.

Karakoyunlu'nun *Salkım Hanımın Taneleri*'nden başka, tarihi olayların yansıtıldığı iki romanı daha var: İstiklal Mahkemelerini konu edinen *Üç Aliler Divanı* ve 6/7 Eylül 1955 olayları sırasında yaşanan bir aşkı anlatan *Güz Sancısı*. Bu son romanın da aynı ekip (yapımcı, yönetmen ve senarist) tarafından filme aktarılması için çalışmalar yürütülüyor.

Son yıllarda yazılanlar Varlık Vergisi uygulamasının genel hattını, gayrimüslimlerin zenginliklerini kaybederken Türk-Müslüman unsurların nasıl yükseldiğini, vergiyi ödeyemeyenlerin hangi acıları çektiğini vb genel olarak ortaya koydu. Ancak Zaven Biberyan'ın romanını okurken bunun sadece tablonun bir yüzü olduğunu, Varlık Vergisi hakkında hâlâ çok az şey bildiğinizi fark ediyorsunuz.

Varlık Vergisi uygulaması gayrimüslim kesimin kendi içinde hangi çelişkileri yarattı; verginin iptalinden sonra mağdurlar nasıl bir sosyal ortamın içine düştüler vb? *Babam Aşkale'ye Gitmedi*'de bunların ipuçları ortaya çıkıyor. Aşkale'ye gitmemek için vergi borcunu son kuruşuna kadar ödeyen ve Varlık Vergisi kaldırıldığında beş kuruşsuz ortada kalan Diran'ın, Aşkale'yi göze alarak servetinin bir kısmını elinde tutan ve vergi uygulaması sona erdikten sonra elindekini kullanarak yeniden piyasaya giren hısım akrabası karşısında düştüğü durum çok çarpıcı bir şekilde aktarılıyor. Diran'ı, karısı Arus'un bile sürekli olarak "Sen bencil adamın tekisin, çoluğunu çocuğunu düşünmezsin, Aşkale'ye bile gitmedin" diye aşağıladığını belirtirsek, sanırım işin bu yönünün de önemli olduğunu fark ederiz.

1970 yılında *Jamanak* gazetesinde tefrika edilen, 1984'te ise kitap halinde yayımlanan eserin orijinal adı *Mırçünnere Verçaluysı* yani "Karıncaların Günbatımı" imiş. Türkçe yayımlanırken bu çok çarpıcı adın yerine daha tanıtıma yönelik bir ad, *Babam Aşkale'ye Gitmedi* seçilmiş; bence yazık olmuş.

Teşkilât-ı Mahsusa'nın İran Macerasına Bir Alman Tanıklığı

METE TUNÇAY

Paul Leverkuehn, *Sonsuz Nöbette Görev: Paul Leverkuehn'ün Anıları*, Çev.: Zekiye Hasançebi, Arba Yayınları, İstanbul, 1998, 208 s.

Bir yıl önce, Arba Yayınları arasında *Sonsuz Nöbette Görev* adlı bir kitap çevirisi çıktı; altbaşlığı, "Paul Leverkuehn'ün Anıları." Aslı 1938'de, yani İkinci Dünya Savaşının hemen öncesinde Nazi Almanyasımda yayımlanan bu yapıt, 1923 Kasımında Adolf Hitler'in Bavyera Hükûmetine karşı düzenlediği darbe girişimi ("Birahane Darbesi") sırasında öldürülen ve 1933'te Naziler iktidara geçince, cenazesi Münih'teki Şeref Anıtı Mezarlığına "şehit" olarak nakledilen, yazarın kendisinden 9 yaş büyük dostu Max von Scheubner-Richter'in anısına bir armağan gibi hazırlanmış.

Hemen söyleyeyim ki, yakın tarihimizin az bilinen bir bölümüyle ilgili olduğu için, Türkçeye aktarılması yerinde bir iş sayılabilecek olan bu kitabın çevirisi çok başarısız. Böyle bir çabaya kalkışacak kimsenin Almancayı da, Türkçeyi de, genel tarihi de iyi bilmesi gerekir. Oysa, bu kitabın çevirmeni, yalnızca Tigris'in Dicle nehri olduğunu bilmemekle kalmıyor; yer adları kadar, kişi adları konusunda da bilgisiz. Kitap notlanmalıydı. Albay Ethem Beyin, Çerkez Ethem; Dr. Fuat'ın önce Turancı, sonra komünist olan Dr. Fuat Sabit olduğu belirtilmeliydi vb. Ayrıca yazar hakkında da bilgi verilmeliydi. Ben, biraz araştırınca şunları öğrendim:

Paul Leverkuehn 1893'te Lubeck'te doğmuş. Bavyeralı ve Katolik. Edinburgh'ta hukuk okumuş, sonra doktora yapmış. Birinci Dünya Savaşında yedek teğmen rütbesiyle askere alınmış. Savaşın başında gönüllü olarak orduya katılan Scheubner-Richter'le süvari kışlasında tanışmış ve arkadaş olmuş. Bu zat, 1915 Ocak ayında Erzurum'a Alman Reich'ının konsolos yardımcısı olarak atanmış; kendisine Teşkilât-ı Mahsusa'yla birlikte özel bir görev verilince, o da Paul ve Karl Gustav Leverkuehn kardeşleri Almanya'dan yanına çağırmış. Türk-Alman ortak müfrezesi Doğu Anadolu'da ve İran içlerinde faaliyet göstermiş. Savaş ertesinde sivil hayata dönen Paul Leverkuehn, bir süre Alman Dışişleri Bakanlığı'nda çalışmış, bir süre de bir New York bankasını yönetmiş. İkinci Dünya Savaşı'nda yedek subay yüzbaşı olarak yine silâh altına alınmış.

Alman Askerî İstihbarat örgütü Abwehr, 1934'ten itibaren Amiral Wilhelm Canaris'in yönetimindeydi. (Bu örgütün bir de, sivil rakibi vardı: Heydrich'in Güvenlik Bakanlığına bağlı Sicherheitsdienst.) Canaris, Dr. Leverkuehn'ün Türkiye'yi tanıdığını düşünerek, onu örgütünün İstanbul temsilciliğine atamış. Barry Rubin'in *Istanbul Intrigues* (New York: McGraw Hill, 1989) kitabında uzun uzadıya anlattığı gibi, Leverkuehn burada başarılı çalışmalar yapmış. Fakat örgütün içinde giderek oluşan Hitler karşıtı muhalefete katılmış. İlişki kurmak için İstanbul'a gelen kurmay

Bitlis'te Türk ve Alman subaylar.

Birinci Dünya Savaşı'nda Teşkilât-ı Mahsusa ile birlikte görev yapan Alman Subayı Paul Leverkuehn'ün anıları Alman Misyonu, Teşkilât-ı Mahsusa ve Bölge Sorumlusu İttihat ve Terakki'nin ünlü hatibi Ömer Naci Bey hakkında da ilginç bilgiler içeriyor.
Ömer Naci Bey (sağda), Musul valisi Haydar Bey ile birlikte.

subay Helmuth von Moltke (aynı adı taşıyan dedesi, Türkiye'den yazdığı *Mektuplar*'ıyla ünlüdür!), onunla ve sığınmacı profesör Alexander Rustow'la işbirliği yapmış. Sefir von Papen ise, sakıngan davranmış. Yeraltı muhalefeti ortaya çıkınca, Helmuth öldürülmüş, Abwehr lâğvedilmiş. Hitler SS'e bağlı yeni bir örgüt kurmuş. Canaris işkenceler altında can vermiş. Paul de geri çağrılmış.

Paul Leverkuehn, Nürnberg'te birçok Alman generalinin savunma avukatı olarak boy göstermiş. Hamburg'ta bir hukuk bürosu açmış. Daha sonra, Hıristiyan Demokrat Parti'den (CDU) milletvekili seçilmiş, Avrupa Hıristiyan Demokratlar Birliği'ne başkan olmuş, İsviçre'ye yerleşmiş. Saygın bir politikacı olarak 1960'ta ölmüş.

Leverkuehn, elimizdeki anılarında, 1915 Ermeni Kıyımı üstüne Türklerin hiç de hoşuna gitmeyecek şeyler yazıyor. Bunların birçoğu doğru olabilir. Ama, bu müstakbel Nazi işbirlikçisinin, bir Hıristiyan bağnazlığıyla Türklere başından beri kötü gözlerle baktığı besbelli. Bizim Moğol kökenli olduğumuzu (s. 30) söylüyor; Dağıstanlılarla da ırkdaşmışız (s. 23). "Doğal asaletleri"ni, "kültürel üstünlükleri"ni vurguladığı Ermenilerse, "Türk boylarında (?) çok az rastlanacak türden, uyanık ve zeki insanlar"mış (s. 31). Zaten daha Önsöz'ünde, Scheubner-Richter'in kendisine bir ithaîye yazarak armağan ettiği, Papaz Johannes Lepsius'un kitabını anıyor. Bu kaynak, Ermeni yanlılarının öteden beri yararlandıkları temel tanıklık metnidir. Güya, Scheubner-Richter, sefir Wangenheim'ın desteğiyle, "başkomutan"ı (Başkumandan Vekili Enver Paşayı mı, yoksa Doğu'daki bir ordu komutanını mı kastettiğini anlamadım) tehcirden caydırmaya çalışmış. Bana bütün bunlar, çok ikiyüzlüce geldi. Tipik Alman kibiriyle, bütün savaş başarılarını kendilerine mal edip, her türlü sorumluluğu da üstlerinden atmaya gayret ediyorlar. Kıyımda ölenler için Leverkuehn'ün verdiği sayı da, abartılı: 1,8 milyon Ermeniden "en iyimser rakamla ancak dört yüz bini" sağ kalmış (s. 40).

Birinci Dünya Savaşının sonuna doğru, Leverkuehn kardeşler hastalanıp memleketlerine dönmüşler. Karl Gustav 1918 Haziranında Arras cephesinde İngilizlere karşı savaşırken vurulmuş: "Bir Alman için en iyi son, kahramanca ölmektir!" Kitabın bundan sonrası (s. 145 vd.), Doğu Almanlığıyla ilgili. Pek de bir "Almanya'yı Bolşevizmden Naziler kurtardı" havasında. Hele, Scheubner-Richter'in 9 Kasım 1923'te birahanede kafaları çekip halkın "ulusal duyguları"nı kışkırtmak için düzenledikleri kortejin önünde yürürken, "Adolf Hitler'in yanında ve asker elbisesi içinde, göğsünde demir haç" hain bir kurşun yiyince yere yığılıp ölüşünü; ancak 1933 yılındaki "ulusal ayaklanmadan sonra" Nazizmin öncülerinin mezarlarının "Adolf Hitler'in emriyle Almanya için birleşenlerin **sonsuz nöbetlerini** tutacakları Münih'teki kraliyet meydanına taşınışı"nı (s. 172-73) duygulanmadan okumak mümkün değil.

Duyduk Duymadık Demeyin!

AHMET ÇAYLI

Orhan Koloğlu, *Reklamcılığımızın İlk Yüzyılı 1840-1940*, Reklamcılar Derneği yayını, İstanbul, 1999, 336 s.

Tarihin reklamın bir unsuru olarak ele alınmasına birçok reklamda rastlamışızdır. Reklamın kendisini toplumsal tarihin bir unsuru olarak gören çalışmalar ise pek fazla sayılmaz. Reklamcılığı "Türkiye'de toplumsal değişimin tamığı olarak" ele alan Koloğlu'nun yaklaşımı bu eksikliği gidermek için atılan ilk adımlardan biri sayılabilir.

Türkiye'de tarihsel seyri içinde reklamcılığı araştıran bir çalışmanın ilk olarak "ilancılık ile reklamcılık" arasındaki farka işaret etmesi gerektiğini belirtiyor Koloğlu. Zira ilan yukarıdan aşağıya mesaj ulaştırmanın bir yoludur ve bu yüzden "Tanrılar bile ilanı ihmal etmezler." Bu yanıyla reklamdan farklı olan ilan esas olarak köle, koyun ya da başka bir ürünün satışa sunuluşunu topluluğa ulaştırma ihtiyacının ürünü olarak doğmuştur. Reklama duyulan ihtiyaç ise ancak rekabetçi serbest piyasa düzeninin gelişmesi ve gazetenin çıkışı ile belirmiştir. Bu iki gelişme, dini ve siyasi güdümleyicilerin yerini ticari-ekonomik öğeleri kontrol edenlerin almasını sağlamıştır. Reklamcılığın üzerinde yükseleceği zemini bu şekilde tarif eden Koloğlu, modern reklamcılığın ise üretimle birlikte tüketimin de artmasını beklemek zorunda kaldığını tespit ediyor. Tabii bu açıklamanın bir "ideal şema" olduğunun da farkında Koloğlu. Bunun ardından Doğuda işlerin bu şemayı takip etmediği ya da oldukça geriden takip ettiği şeklindeki saptaması bu yüzden okura pek de şaşırtıcı gelmiyor. Matbaayı Batıdan 300 yıl, gazeteyi de 250 yıl sonra keşfeden bu topluma reklamcılığın 200 yıl sonra gelmesi eşyanın tabiatı gereği sayılmalıdır. Bu gecikme reklamla ilgili tüm alanlara da yansımaktadır: Türkiye'de ilan-reklam ayrışması 20. yy'ın ortasına dek tamamlanmamıştır. Bu konuda çarpıcı bir örnek veren Koloğlu, 1970'lerde bile basının ilan gelirlerinin yüzde elliden fazlasını resmi ilanların oluşturduğunu belirtiyor.

Koloğlu'nun çalışması toplumumuzda reklamcılığın hemen hiç bilinmeyen ilk yüzyılı üzerinde (1840-1945) ve basına ağırlık vererek duruyor. Reklamın Batıdaki tarihi seyri hakkında fikir sahibi olabilmemizi ve karşılaştırmalar yapabilmemizi mümkün kılacak bilgileri de veren Koloğlu, genel bir eğilim olarak, ilanlar çoğalınca önceleri vergi koyarak basını kontrol etmek isteyen hükü-

1910 yılına ait Kenan İhsan müshil ilacı ilanında duvara ilan yapıştıran adam resmi kullanılmış.

1914-1918 savaş döneminin en başarılı ilan kampanyası: Birinci Osmanlı istikraz-ı dahilisi. Zaman gazetesinin 18 Nisan 1918 tarihli sayısının kapağında bir asker şapkasının içine düşen banknotlar resmedilmiş. Altında "Veriniz, istikraz-ı dahili âmil-i zafer ve sulh olacaktır" yazıyor.

İhap Hulusi tarafından çizilen ve gazetelerde yayınlanan bir reklam.

metin daha sonra kendisi ilan vererek gazeteleri kontrol etmeye yöneldiğini gösteriyor.

Bir başka problemi ise ilan verenler yaşıyor; giderek çoğalan ilanların arasında fark edilmek için buldukları yöntemler de neredeyse evrensel bir nitelik taşıyor: Dokunaklı ifadeler, vaatlerin ihtişamı ve belagat...

London Gazette, The Tatler, Daily Advertiser, The Times gibi gazetelerin ilanın doğuşundaki etkilerini aktaran Koloğlu, Osmanlı'daki ticari içerikli ilk el ilanının ise Venedik'te basılan Türkçe ilan, "En âlâ Altunbaş Tiryak" (baş ağrısından vebaya kadar her derde deva bir macun), olduğunu belirtiyor. Okur yazarlık yüzdesinin düşüklüğü ve tüketicilik eğiliminin azlığı nedeniyle Osmanlı topraklarında reklam içeren ilk gazetenin Fransızlar tarafından çıkarılan *Spectateur Oriental* olması da şaşırtıcı değil. *Vekayi-i Mısriye, Takvimi Vekayi, Ceride-i Havadis* gibi reklamcılık alanında Osmanlı'daki ilk adımları atan gazeteleri inceleyen Koloğlu, ancak 1880-1908 döneminde yerli ilanların yabancı kökenlileri aşabildiğini saptıyor. Koloğlu bu yayınların yanı sıra gazeteci Sedat Simavi'nin ve grafik sanatçısı İhap Hulusi'nin Türkiye'deki modern reklamcılık alanındaki önemli katkılarını da ihmal etmiyor.

Koloğlu'nun çalışması, önemli bulduğu kimi ilanların tam metnini ve görsel malzemesini vermekle de kuru bir metin olmaktan çıkarak okura, dönemin ilan dilinin ve görsel algılarının nasıl geliştiğini izleme imkânı da veriyor. *Reklamcılığımızın İlk Yüzyılı 1840-1940*, duvar (afiş), radyo-televizyon reklamcılığı ve reklamcılığın son elli yılı üzerine çalışmalarla tamamlanmayı hak ediyor.

NOT DEFTERİ

Tıp Tarihi Araştırmaları

Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları dergisinin 4. sayısı yayımlandı. Tıp tarihinin tüm konuları ve dönemleriyle ilgili araştırma yazıları yayımlayan derginin bu sayısında ağırlıklı olarak Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi tıp tarihi yer alıyor sa da, Batı ile ilişkilere de özel bir yer ayrılmış. Ayrıca Anadolu Selçukluları döneminde tababetle ve Batılı hekim seyyahların Osmanlı Devletini ziyaretleriyle ilgili makaleler de var.

TOPLUMSAL TARİH

ABONE FORMU

6 aylık, yurtiçi: 6.000.000.-TL., yurtdışı: 35 US$
1 yıllık, yurtiçi: 12.000.000.-TL., yurtdışı: 70 US$
Cilt fiyatı, yurtiçi: 6.500.000.-TL., yurtdışı: 40 US$
(Abone ücretine cilt kapağı, dizin ve gönderi masrafı da dahildir.)

Adı soyadı:..... Aboneliğe başlangıç sayısı:.....
Adres:.....
.....
Posta kodu:..... Şehir:..... Tel:.....

☐ Yıllık ☐ Altı aylık abonelik bedelini

☐ Vakıflar Bankası Taksim Şubesi 2007499 no'lu hesaba yatırdım, makbuzun fotokopisi ektedir.
☐ 662907 no'lu posta çeki hesabına Tarih Vakfı adına yatırdım, fotokopisi ektedir.
☐ Nakit ödüyorum.
☐ Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz.
☐ Fiyat artışımı bildirerek aboneliğimi kredi kartı hesabımdan otomatik olarak yenileyiniz.

☐ Visa
☐ Master-Euro Card
☐ Diners Club

Kredi Kartı No: | | | | | | | | | | | | | | | | |
Geçerlilik Tarihi: | | | | |
Kart Sahibi: ..... İmza:.....

aylık kitap ve eleştiri dergisi

virgül,

İstanbul Bir Masaldı Rıfat N. Bali

Oktay Rifat'ı Anımsamak Galip Yener

Selçuk Baran Tomris Uyar

Şiddetin Uzun Yüzyılı Naci Bostancı

Yüzyılın Sonu Göksun Yazıcı

Binyıl Çeşitlemeleri Anthony Grafton

Bilimkurgunun Yapısal Çözümlemesi Stanislav Lem

Marc Augé'yle Söyleşi

Cingöz Recai Esin Bayraktar

Orhan Burian Tamer Erdoğan

Tolstoy'un İtirafları Yaşar Çabuklu

Salaman ile Absal Cevat Yıldırım

pusula Büyükparmakkapı Sokak No:1/2 80060 Beyoğlu-İstanbul • tel.: 0212 - 252 42 80 • faks: 0212 - 293 15 44

Bir imparatorluğun çöküşünü gördük.

Güçlü bir Cumhuriyet'in doğuşuna ve yükselişine tanık olduk.

Türkiye'nin 136 yıldır yaşayan tek bankasıyız.

Tecrübenin değerini ona sahip olanlar bilir.

OSMANLI BANKASI

www.osmanli.com.tr

TOPLUMSAL TARİH

TEMMUZ-ARALIK 1999 / SAYI 67-72

12. CİLT DİZİNİ

A
Abadan, Yavuz 69/39
Abbas Bey 67/41
Abbas Hilmi Paşa 70/13
Abdera 67/35
Abdulfettah Ağa 70/25
Abdullah Biraderler 71/32
Abdullah Cevdet 70/36, 37
Abdullah Paşa 67/8
Abdüllâtif (Asitaneli Şaban oğlu) 72/9
Abdülaziz 67/9, 70/63, 71/26
Abdülhamid II 67/25, 68/10, 69/4, 70/13, 15, 16, 21, 36, 71/9, 11, 14, 23, 26, 27, 30, 35, 49, 53, 72/4-7, 43
Abdülkadir Cezayirî 71/33
Abdülkadir Kemali Öğütçü'nün Gazetecilik Yılları 71/47
Abdülmecid 67/18, 70/32, 71/8
Abdurrahman Paşa 72/22
Abdürreşit İbrahim 71/19
Abdürrezak 72/5
Abdüsselâm 72/5
Abu Nadara 70/35
Abwehr 72/62
Acar, Bahriye 71/64
Acar, Özgen 67/34
Acem Mahallesi 71/59
Adagide 70/4, 8, 9, 72/31
Adalar 69/4, 13, 70/11, 72/11
Adalar Tapu Sicil Müdürlükleri Arşivleri 69/18, 19
Adana 68/45, 70/23, 24, 26, 28, 29, 71/47, 49, 52, 57, 72/28
Adana Bidayet Ceza Mahkemesi 71/48
Adana Cephesi 70/25
Adana Gönüllü Taburu 70/23, 25
Adana Halkevi 70/23, 24
Adana Hapishanesi Karakol Kumandanlığı 70/25
Adana Sorgu Hâkimliği 71/54
Arap Ahmet 70/29
Adapazarı 69/4, 6, 7, 62, 70/11
Adıvar, A. Adnan 68/56
Adıyeke, A. Nükhet 67/25
Adiloba 70/46
Adliye 70/6
Adliye Encümeni 68/44, 47
Adliye Nezareti 72/15
Adolphus, Gustavus 71/11
AEG 69/15
Afetinan 70/53, 54
Afganistan 71/37, 38
Afrika 71/20
Agâh Efendi 67/9
Agamemnon 70/20
Ağaçlı 67/62, 63
Ağlama Duvarı 71/33
Ağralı, Fuad 69/9
Ahali Bankası 72/30
Ahali Fırkası 71/54
Ahalkulak 67/41
Ahenk 69/41
Ahmed İzzet Paşa 72/9
Ahmed Refik 67/10
Ahmed Muhtar Paşa 67/51, 68/56, 71/10
Ahmet Efendi 71/9
Ahmet Besim Bey 70/23
Ahmet Bey 67/42
Ahmet Bîşek 68/53
Ahmet Cevdet Paşa 67/51, 68/55
Ahmet Kemal 67/10
Ahmet Midhat Efendi 70/15
Ahmet Remzi 70/27, 28
Ahmet Saki Bey 71/48
Ahmet Şakir Paşa 67/51
Ahrandı 70/8
Ajan 68/64
Akanthos 67/35
Akarsu, Bedia 70/61
Akbaba 67/40-42
Akbaba 69/9
Akçura, Yusuf 69/44
Akdeniz 68/16
Akgür, A. Necati 67/49, 68/53, 69/57, 70/52
Akhisar 68/24, 69/4
Akış, Ali Fethi 72/46
Âkif Paşa 67/22
Akkaya, Yüksel 68/42
Aksaray 70/12
Akseki Ticaret Bankası 72/30
Aksoy, Halit 70/58
Akşam 68/47
Akşam Oldu 70/60
Akşam Vakti 70/60
Akşener, Meral 72/59
Aktar, Ayhan 69/10, 72/58, 72/60
Akurgal, Ekrem 72/26
Alabora, Derya 72/58
Alaşehir 71/57
Alataş, Ahmet Hulusi 69/9
Albayoğlu, Besim 70/24
Albayoğlu, Gülseren 70/23
Albayrak Müfrezesi 70/28
Alboyacıyan, Arşak 69/22
Aleksey 69/36, 37
Alem Matbaası 67/9
Algöz, Zafer 72/58
Ali 67/7, 72/15
Âli 71/58
Ali Ağa 70/28
Ali Asker Bey 67/42
Ali Bey (Eczacı) 70/29
Ali Efe 70/25, 28
Ali Efendi 72/47
Ali Fethi 72/45, 47
Ali Fethi Bey 71/53
Ali Fuad 72/45
Ali Fuad Bey 71/26
Ali Kemâl Bey 69/51
Âli Paşa 70/34
Ali Ratib Bey 70/27
Ali Rıza 71/48
Ali Saib 71/48, 53
Âli Paşa 67/22
Alkan, Mehmed Ö. 70/11
Alkazar 71/27
Alliance İsraelit Cemiyeti 70/13
Alman Harp Akademisi 71/9, 10
Almanya 68/36-40, 71/4, 9, 72/47
Almanya'da Bu Gidiş Harbe Doğrudur 69/9
Alpullu Şeker Fabrikası 68/46
Alsancak 69/32
Altan, Çetin 69/8, 9
Altay 68/16
Altı Ok 72/50
Altınoluk, Ülkü 70/7
Altınova 70/9
Altıok 70/9
Amasra 70/57, 59
Amasya 67/41, 59
Ambarlı 69/5, 6
Amerika Birleşik Devletleri 67/12, 34, 68/59, 69/20, 36, 38 70/62, 71/19, 23, 24, 35, 72/29, 55
Amerikan iç savaşı 71/11
Amerikan Koleji 69/22, 24
Amerikan Milli Arşivi 69/20
Amerikan Üniversitesi 69/23
Anadolu 67/35, 68/7, 13, 14, 24, 29, 37, 44, 58, 61, 69/46, 62, 63, 70/49, 51, 57, 62, 71/35, 37, 39, 56, 57, 59, 62, 72/12, 17, 19, 20
Anadolu Kavağı 72/47
Anadolu Medeniyetleri Müzesi 67/34, 35
Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 69/24
Anadolu Selçukluları 72/64
Anadolu Uygarlıkları 72/26
Anadolu yakası 69/5

Analitik Geometri 72/22
Analiz ve Riyazi Mekanik 72/22
Anayasa 72/51, 56
Anday, Melih Cevdet 70/54
Androkin 67/42
Anesti Kaplan Çetesi 69/63
Ankara 68/6, 17, 70/7, 40, 52, 54, 58, 59, 72/21, 35
Ankara Türküsü 70/41
Ankara Üniversitesi DTCF Japon Dili ve Edebiyatı Kürsüsü 67/56
Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi 71/18, 72/36
Annales 67/56, 72/34
Antalya 67/34
Antalya Altın Portakal Film Festivali 72/58
anti-Hasunistler 70/63
antifaşist 69/9
Aoki, Vikont 67/13
Apostol Çetesi 69/63
Arabistan 68/62, 72/5, 14
Arabyan Matbaası 67/32
Arap Ahmet 70/29
Arap Burhan 72/47
Arap Yarımadası 67/46
Aras, Tevfik Rüştü 69/8, 9
Arba Yayınları 72/61
Ardahan 67/38, 40, 42-45, 70/25
Arduvanlı Camii 70/5
Ardzivyan, Aprahaın (Katholikos) 70/62
Arı, Kemal 68/12
Arıkan, Saffet 69/9
Arıkan, Zeki 67/59, 70/35, 71/64
Arif Hikmet Bey 71/8
Arif Paşa 72/22
Arifiye İlköğretim Okulu 72/47
Arjantin 67/16, 68/39, 70/62
Armenuhi, Elmon 69/24
Armutlu 68/31
Arnavutluk 67/28, 68/41, 69/48, 70/49, 71/4-7, 72/5
Arnavutluk Kongresi 71/5
Arpaçay ırmağı 67/41
Arpaçay 67/42
Arras (cephesi) 72/62
Artemis 72/26
Arû, Kemal Ahmet 70/8
Asaf Efendi Mağazası 71/44
Âsâr ül-Bâkıye 70/54
Asco Nehri 67/19
Asım Efendi 71/9
Asım Selahattin Bey 70/45
Askerî İdadiler 71/8
Askeri Tıbbiye 72/11, 12, 14
Askerlik Kanunu 72/15
Askisor 67/7
Aslan, Yavuz 67/38
Asr-ı Saadet 72/36
Asur 71/56
Asya 67/56, 70/49, 71/20
Aşık Hasan 70/42
Aşık Mehmet 70/42
Aşka Ait Büyüler 68/32
Aşkale 69/12, 13, 17, 27, 31, 72/58, 60
Aşkale'ye Gidenler-Gitmeyenler 72/58
Ataç, Nurullah 70/57, 61
Atalay, Besim 69/40, 70/41
Ataseven, Süleyman 71/64
Atatürk Araştırma Merkezi 71/62
Atatürk Bulvarı 70/8
Atatürk devrimleri 72/45
Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurulu 71/62
Atatürk, M. Kemal 67/7, 8, 42, 68/9, 26, 30, 31, 42, 44-46, 69/9, 70/19, 40, 45, 48, 50, 51, 58, 71/8, 10-14, 47, 50, 51, 54, 61, 62, 72/5, 9, 16-19, 30, 48, 49, 51, 53, 55
Ataullah Efendi 72/27
Athena 67/34
Athinagoras 69/37, 38, 39
Atıf Bey (Miralay) 70/24
Atikalipaşa medresesi 70/12
Atina 67/27, 28, 34, 35, 69/38, 71/29
Atina Rasathanesi 69/4, 70/20
Atnur, İbrahim Ethem 67/38
Atpazarı 70/12
Atsız, Nihal 71/62
Attika Delos Deniz Birliği 67/35
Augustos tapınağı 67/60
Austen, Jane 71/60
Austro-Türk Şirketi 68/44
Autheman, Andre 70/64
Avcı, İbrahim 68/30
Avcılar 69/5
Avlonya 71/4, 6
Avrupa 67/34, 70/12, 50, 56, 64, 71/20, 72/14, 22-24, 35-37
Avrupa Bankacılık Tarihi Birliği (EABH) 70/64
Avrupa Hıristiyan Demokratlar Birliği 72/62
Avrupa ihtilalleri (1848) 67/18
Avşar Aşiretleri 70/27
Avşar Film 72/58
Avşar, Hülya 72/58
Avustralya 70/62
Avusturya 67/12, 22, 23, 59, 60, 70/32, 62
Avusturya-Macaristan 67/15, 68/24, 36-39, 68/11, 71/4
Ayanikola Kilisesi 70/12
Ayasuluk 72/27
Ayasofya 70/12, 20
Aybars, Ergün 71/64
Aydemir, Talat 72/9, 10
Aydın 68/6, 25, 69/43, 71/56, 72/29, 30
Aydın Halkevi 67/64
Aydın Vilayeti İstatistik Müdüriyeti 68/25
Aydın, Osman Nuri 70/57
Aydınlanma Çağı 72/42
Aydınoğlu Mehmed Bey 72/27
Aydınoğlu, İzzet 70/8
Aydınoğulları beyliği 72/26
Ayran İstasyonu 70/25
Ayrılış 70/60
Ayvalık 68/17
Azak Denizi 67/61
Azapkapı 70/12
Azerbaycan 70/23, 24, 72/18-21
Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivleri 67/38
Azerbeycan Şûrâ Cumhuriyeti 71/39
Azeri Türkler 67/42
Aziz Francis Xavier 71/20
Aziz Krikor Lusavoriç 70/63
Aziz Nerses 70/63

B

Russel, Bertrand 72/25
Bâb-ı Fetva 71/5
Baba Hamdi 71/44
Baba Sadettin 70/27
Babalık Gazetesi 70/25
Babam Aşkale'ye Gitmedi 72/58, 60
Babıâli 67/13-16, 18, 23, 25-30, 68/5, 36-38, 40, 41, 70/12, 32, 33, 62, 71/4, 5, 72/12, 14
Babıâli Hukuk Müşavirliği 67/13-16, 68/37-40, 71/5-7
Babıâli Terakki 72/8
Babıâli'nin Son 26 Yılında Vazgeçemediği Davası: Osmanlı Konsolosluk Sözleşmeleri-I 67/12
Babıâli'nin Son 26 Yılında Vazgeçemediği Davası: Osmanlı Konsolosluk Sözleşmeleri-II 68/36
Baboyan 69/31
Bademiye 70/4, 72/31
Badmutyun Yevtogyo Hayots 69/22
Baer, Marc David 68/61
Bağkur 72/46
Bahadır, Osman 72/22
Bahçekapısı 70/16
Bahçeli 67/42
Bahreyn 67/47
Bahricedit 68/16
Bahriye 72/11
Bakanlar Kurulu 68/10, 69/8, 9, 39, 72/6
Bakırköy 68/19, 69/5, 70/11, 12
Bakkal ve Esnaf Cemiyetleri 69/62
Bakû 71/37-39, 72/16, 19, 21
Bakufu 71/22-24, 72/50
Balasagunlu Yusuf Has Hâcip 68/56
Balat 72/15
Balbay, Mustafa 70/55
Balcı, Hülya 70/18
Balıkesir 68/44, 70/11
Balıklı Rum Hastanesi 69/36, 37, 39
Balkan Fâciası 72/8
Balkan Savaşları 70/50, 71/4, 14
Balkan krizi 71/26
Balkan Savaşları 67/14, 15, 68/7, 24, 25, 41, 72/4, 6, 15
Balkanlar 68/61, 69/8, 70/49, 71/6, 24, 35, 72/4-10
Baltacıoğlu, İsmayıl Hakkı 69/8
Balya-Karaaydın madeni 68/44
Balyambolu 70/8
Balyan, Karabet Amira 67/31
Bandırma 68/16, 17, 69/5
Banguoğlu, Tahsin 69/39
Bank-ı Osmani 70/12
Baran, Muharrem 70/6
Baran, Tamer 72/58
Barkan, Ömer Lütfi 72/33, 34
Barth, Boris 70/64
Barthold, W. 68/56
Bartın Kazası İdare Heyeti 70/59
Baruh, Lorans Tanatar 70/64
Basirüşşark 70/37
Basmane Garı 68/25
Basra 67/46, 47
Basra'da "Kar Yağdı, Böyle Oldu" (1851) 67/46
Başar, Ahmed Hamdi 68/44
Başaran, Mehmet 71/64
Başbakanlık Arşivi 69/61
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi 69/9
Başbakanlık Osmanlı Arşivi 67/25, 68/31
Başçavuş Hasan 70/26
Başçavuş Niyazi 70/27
Başgedikliler (köyü) 67/42
Başoğlu, Mutahhar 70/6, 8
Başsoy, Recep 70/6
Başvekalet 69/9
Batı Anadolu 68/8, 25, 26, 69/45, 62, 72/28
Batı Avrupa 69/36, 70/32
Batı Trakya 68/12, 72/8
Batılılaşma 68/24
Batlamyus 70/53, 55
Batmaz, Eflal Ş. 71/37
Batuhan, Hüseyin 70/58-60
Batum 67/38, 42-45, 70/24
Batur, Afife 70/38, 71/30
Batur, Sabahattin 70/57-60
Bavyera 67/12, 72/61
Bayan Nora 72/59
Bayar, Celal 68/25, 69/9, 70/23
Baydar köyü 67/42
Bayer firması 69/9
Bayezid I 71/58
Baykal, Mithat 70/6
Baylan Pastahanesi 69/14

Bayraktar, Bayram 72/4
Bayrı, Mehmet Halit 68/32
Baytar Recep Bey 70/46
Becquer, J. 72/24
Bedemiye Nahiyesi 72/32
Bedesten 71/59
Bedevi 72/24
Bedford, Francis 71/33
Bedri Bey 72/32
Bekir Sami Bey 71/52
Bektaşi 72/27
Belçika 67/19, 68/25, 70/32
Belçika Anayasası (1831) 67/21
Belediye Kanunu 70/8
Belediye Seçimleri 72/31
Belediyeler Dergisi 70/7
Belgrad 67/21, 22, 63
Belgrad Muhafızlığı 67/18
Belon, Pierre 67/60
Belsius 67/60
Bely, Lucien 67/60
Bem, Josef 70/32, 33
Bengisu, Kaya 70/5
Bengisu, Mustafa Şevket 70/6, 7, 9
Bentley, Michael 72/41
Benoit XIV (Papa), 70/62
Berber, Engin 68/31
Berber, Katir 70/29
Bergama 71/54, 56
Berk, Celile 70/8
Berkes, Niyazi 72/52
Berlin 67/13, 16, 27, 68/36, 37, 72/22, 25
Berlin Antlaşması (1878) 67/14, 27
Berlin Üniversitesi 72/22
Berliner Tagblatt 67/27
Bresley, Herbert S. 72/29
Besim Bey 70/23, 25
Besim, Zeynel 69/42
Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi 72/27
Beşiktepe 67/7
Bewington Üniversitesi 71/34
Beyazıt 70/12, 71/35, 72/14
Beydağ 70/4
Beydağ (uçak) 70/9
Beykoz 69/4
Beyne'l-milel Şark Şûrâsı 71/39
Beyoğlu 68/49, 69/5, 15-16, 18, 19, 49-52, 70/12, 18, 71/27
Beyoğlu Ermeni Kilisesi 69/52, 53
Beyoğlu şebekesi Türk müteşebbisi nasıl boğar? 69/16
Beyoğlu Sakızağacı Caddesi 70/62
Beyrunî 67/55, 68/56
Beyrut 69/23, 70/62
Bezciyan, Artin 67/31
Bezirgan köyü 67/42
Biberyan, Zaven 72/58, 60
Bidayet Ceza Mahkemesi 71/49
Bilecik 69/5, 70/11
Bilemedik Dağı 70/28
Bilemedik İstasyonu 70/25, 29
Bilgi, Necdet 68/31
Bilgi-Belge Merkezi 70/64
Bilim Tarihi 68/56
Bilsel, Cemil M., 68/36
1894 Depreminde Ölenlerin Ailelerine Yardım 71/29
Bir Adsız: Hacı Abbas Oğlu Mehmet Bey 67/40
Bir Belgenin Işığında Mustafa Kemal Paşa ve Komitern 72/16
Bir Diyar 70/60
Bir Mimar, Bir Yorum: Mimar Alexandre Raymond Yapı Desenleri Sergisi 70/38
Bir Şair Ölmüş 70/61
Bir Türk Ailesinin Öyküsü 69/48
Bir Zamanlar Yakındoğu 71/32
Birahane Darbesi 72/61
Birgen, Muhittin 69/44
Birgi 70/4, 5, 8, 72/26, 27
Birinci Dünya Savaşı 67/45, 69/46, 48, 70/23, 50, 58, 62, 72/5, 9, 15, 48, 61
Birinci Meşrutiyet 71/4
birros 71/57
Birsel, Salâh 70/58, 61
Bisatlar 67/34
Bismark 67/27
Bitlis 67/40, 70/13
Bitlis-Van cephesi 72/5
Bizans 68/10, 30, 62, 70/63, 71/56, 72/26
Bizans Çağında Kemalpaşa 68/30
Bloch, Marc 72/42
BMC 69/33
Bodrum 68/17
Boğa (tüpi para) 67/35
Boğaziçi 70/11, 15, 69/33
Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü 67/56
Boğazlar 69/5, 70/11, 15, 71/20
Bologna 67/60
Bolşevik İhtilali (1917) 67/38, 69/36
Bolşevik rejimi 69/62
Bolşevikler 67/43, 70/51, 71/38, 72/17
Bolşevizm 71/39
Bonfils, Maison 71/33
Bornova-Nif'te Yapılan Katliamlar 68/31
Bosna 68/61
Bosna-Hersek 68/24
Boton, M. 68/44
Bourdelles, Hubert de 67/60
Bousbecque 67/59
Bozacı Mehmet 70/29
Bozburun 69/4
Bozcaada Rum okulları 69/37
Bozdağlar 70/4, 72/26
Bozgun 72/4
Bozkurt, Fuat 67/40
Bozkurt, İbrahim 70/23
Bozkurt, Mahmud Esat 71/64
Bölükbaşı, Rıza Tevfik 71/62
Börekçi, Rıfat 70/18, 71/62
Braudel, Fernand 72/34
Bresley, Herbert S., 72/29
Bresson, Henri Cartier 69/64
Brest Litovsk 67/41, 43, 44, 45
Brest Litovsk Antlaşması 67/38, 68/38, 40
Brest Litovsk Barış Müzakerelerinde: İbrahim Hakkı Paşa'nın Yaptığı Tarihi Konuşma 67/43
Brezilya 67/16
Brouwer 72/25
Brown harekâtı 72/24
Bu Bahçelerde 70/60
Budistler 72/50, 51
Budizm 71/20, 21, 22, 23, 72/52
Buhranlı Yıllar Ödemiş'te Serbest Cumhuriyet Fırkası 72/28
Buhur Efendi 68/28
Bulaşıcı Zührevi Hastalıklar ve Fuhuşla Mücadele 69/63
Bulgar Eksarhı 69/38, 72/15
Bulgaristan 67/16, 68/24, 38, 39, 69/36, 71/4, 72/29
Buluş 70/9
Burgaz Adası 69/6
Burhanettin Bey 68/45
Burhanettin (Mülazım) 70/27
Burhaniye 68/17
burjuvazi 68/4-8, 10, 18, 25, 50, 69/44
Bursa 68/6, 37, 61-63, 69/5, 70/6, 11, 15, 38, 39, 71/9, 56, 64, 72/12
Bursa Ulu Cami Münir Paşa Çeşmesi 70/39
Bursalı Gayrimüslimler Nasıl Müslüman Oldu? 68/61
Busbecq: Osmanlı İmparatorluğu ve Kırım Gotları 67/59
Busbecq et le Latin 67/60
Busbecq Orientaliste 67/60
Busbecq ve Latince 67/60
Busbecq, Augier Ghislain de 67/59-61
Bükreş Antlaşması 67/21
bürokrasi 68/4-10, 11
bütçe kanunu (1942 yılı) 67/64
büyü 68/32, 33
Büyük Camii 70/5, 7, 8
Büyük Doğu 71/54
Büyük Frederick 71/11
Büyük Hareket-i Arz 69/4, 70/20
Büyük İskender 67/35
Büyük Karayılan 70/29
Büyük Tehlike Karşısında İttihat Zarureti 71/53
Büyükada 69/6, 70/11
Büyükçekmece 69/4
Büyükdere 69/4, 70/12
Bzommar (kasaba) 70/62

C

Cafer Seyyid Ahmed Bey 70/48, 51
Caillié, René 71/32
Calban, Arif 67/62
Calendar 70/55
Canaris, Wilhelm 72/62, 61
Canik 68/16
Cankurt, Ünal 72/47
Canning, Lord Stradford 67/18
cariye 68/61
Carnot, M 69/7
Cebesoy, Ali Fuat 70/23, 71/10, 12
Celal Bey 72/31
Celâl efendi 71/39
Celâleddin Melikşah 68/57
Celâlî yılı 68/55
Celali 67/50, 54, 55, 68/54, 55, 69/60, 70/55
Celali takvimi 67/49, 52, 53, 68/53, 55, 56, 57
Celaloğlu 67/42
Cemal Bey (Diyarbakır valisi) 67/6
Cemal Paşa(Suriye valisi) 69/48
Cemiyet-i Akvâm 68/11
Cenap Refik 70/46
Cenevre 70/36, 37
Cengiz Han 68/60
Cenûb-i Garbî Kafkas Cumhuriyeti 67/38
Cenûb-i Garbî Kafkas Meclis-i Mebusanı 67/39
Cenûb-i Garbi Kafkas Hükümeti 67/38
Ceride-i Havadis 72/64
Cermen 67/60
Cerrahpaşa Hastanesi 70/60
Cevad Paşa 67/29
Ceyhan 70/25, 26
Ceyhan Nehri 70/26
Ceylan, Hasan Hüseyin 71/62
Ceza Mahkemesi 71/48
Cezayir 71/33
Cezr-i inkılâpcılık 70/50
Cambridge 72/25
Champollion François, Jean 70/53
Charles-Roux, Edmande 70/35, 36, 37
Chesnau, Jean 67/60
Chicago 69/38
CHP Temsil Yayınları 70/61
Cide 70/58
Ciris, Bilge 69/61
Civita, Levi 72/23
Clausewitz 71/11
Clay, Christopher 70/64
Cleaves, Francis W. 68/60
Columbia Üniversitesi 67/57
Columbus, Christopher 69/57

Comte, August 72/42
Congresso internazionale di Scienze Storiche 72/42
Copernicus, Nicolaus 69/57
Cottrell, Philip 70/64
Crusoe, Robinson 71/32
Cuinet, Vital 70/4
Cumhuriyet 67/6, 8, 68/29, 44, 49, 50, 64, 69/15, 70/54, 61
Cumhuriyet 70/4-6, 9, 10, 18, 40, 42-44, 50-54
Cumhuriyet Halk Fırkası 68/45, 46, 69/11, 17, 70/40, 42-45, 72/49, 50
Cumhuriyet Halk Fırkası Umumi İdare Heyeti 68/46
Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Bastırıp Dağıttığı 10. Yıl Destanları 70/40
Cumhuriyet İlanının Onuncu Yıl Dönümü Kanunu 70/44
Cumhuriyet Marşı (Onuncu Yıl Marşı) 70/48, 70/44-47
Cumhuriyet Meydanı 70/8, 44-47
Cumhuriyet'in Onuncu Yıl Dönümü İçin Destan 70/41, 42
Cumhuriyetin 15 Yılında Aydın 67/64
Cumhuriyetin İlk Yıllarında Giresun'da Reklamcılık 71/42
Cumhuriyetin İlk Yıllarında: Ege Bölgesinde İktisadi Hayatı Millileştirme Çabaları-I 68/24
Cumhuriyetin İlk Yıllarında: Ege Bölgesinde İktisadi Hayatı Millileştirme Çabaları-II 69/40
Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümü İçin Şiirler 70/41
Czygan, Christiane 71/26

Ç

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi 71/64
Çağdaş Türkiye Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi 72/64
Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi 71/64
Çağlayangil'in Anıları: Seyid Rıza Atatürk Gelmeden Asıldı 67/8
Çağlayangil, İhsan Sabri 67/7, 69/38
Çakır Hoca 70/5
Çakır Yorgi 69/63
Çakırağa Konağı 72/26
Çakıryan Efendi 69/49, 51
Çakmak köyü 71/59
Çakmak, Fevzi 67/7, 70/24, 44
Çaldaş köyü 67/42
Çanakkale 67/40, 68/17, 72/15
Çanakkale Savaşları 71/47
Çanlı, M. 71/64
Çarıklı, Hacim Muhiddin 67/4
Çark Suyu 69/7
Çarlık Rusya 67/38, 44, 45 68/37, 38
Çarşı mahallesi 72/47
Çarşıkapı 69/49
Çat Alan 70/28
Çatalca 69/4, 6
Çaylak 71/26, 27, 28
Çaylak Tevfik 71/26
Çaylı, Ahmet 72/63
Çeçen 67/40
Çeçeva köyü 67/42
Çek 68/37
Çekoslavak 69/39
Çekoslavakya 68/37
Çelebi, Mevlüt 70/44
Çelik, Bilgin 67/64, 71/64
Çemberlitaş 68/32
Çemişgezek 72/47
Çerkez 68/61
Çerkez Ethem 69/62, 72/61
Çetin, Osman 68/61-63
Çetin, Atilla 72/45
Çetin, Türkan 71/64
Çetiner, Fazlı Sayın 72/47
Çetinkaya, Ali 69/9
Çıkrıkçı, Ali 72/47
Çıldır 67/41, 42
Çınar, Mahmut Esat 68/26, 27
Çırağan Oteli 69/24
Çıray, Tamer 72/58
Çırpanlı Abdülkerim Paşa 71/8
Çıtapoz Mehmet Ali Çavuş 70/29
çift yunus 67/35
Çiftalan 67/62, 63
Çiftçi Necati 68/27, 69/42
Çin 67/13, 68/58, 71/19, 20, 70/39, 72/55
çini 71/56
Çizakça, Murat 70/64
Çocuk Esirgeme Kurumu 70/9
Çocukların Çektikleri 69/53
Çoker, Fahri 67/64
Çolakyan 70/63
Çolakzade Hasan Usta 71/44
Çorlu 67/62, 69/4
Çukurçeşme Kadınlar Hamamı 70/11
Çukurova 70/23, 28, 72/5
Çupriya 67/21

D

D'Aramond, Gabriel 67/60
Dadbey 70/4
Dağistan 72/62
Dahiliye Nazırı Talat Bey 72/13
Dahiliye Vekaleti 68/42, 44, 71/53
Dâhiliye Nezâreti 68/37, 69/46, 47, 49, 50, 51, 52, 53
Daily Advertiser 72/64
Daily Chronicle 67/29
Daily News 67/28, 29
Daltaban, Murat 72/58
Damaskinos 69/38
Danka düzeni 71/22
Dâr-ı Şurâ 67/18
Darphane-i Âmire 70/64
Darü'l-harb 71/20
Dârü'l-eytâm 69/52, 53
Darülbedayi 70/9
Darülfünun 68/46
Darülfünûn İlâhiyat Fakültesi 72/49
Darüşşafaka 72/45
Davison, Roderic H. 71/27
Dayı, S. Esin 67/38
Daynak 67/42
Dede Korkut 67/40
Dedekind 72/25
Değirmendere 69/6
Değirmenönü 71/59
Deisser, André 67/60
dekadrahmi 67/35
Dembinski 70/32
Demir, Tanju 67/9, 71/56, 64
Demirbaş, Mehmet Ali 70/23
Demirci Mehmed Efe 69/62
Demirhan, Pertev 71/10
Demirtaş 69/4
Demokrat Parti 70/8
Deniz, Bekir 68/30
Denizli 71/56, 57, 58, 59
deprem 69/4, 6, 70/11-16, 20, 40, 71/29
Derin, Zafer 68/30
Dernschwam, Hans 67/60
Dersaâdet 67/47, 70/13, 71/31
Dersim 67/8
Dersim Ayaklanması 67/6, 72/10
Derviş Paşa 67/47
devletçilik 69/24
devletleştirme 69/15
Devrim 70/9
devşirme sistemi 68/61
Dewey, John 71/60
Deyrizor 70/25
Dışişleri Bakanlığı 72/61
Dicle 72/61
Dil ve Uyku Bağlamak İçin Yapılan Büyüler 68/32
Dilan 67/42
Dilde İnkılâp 70/45
Dinçel, Gülay 69/22, 72/58
Diocletionus 71/57
Diran 72/60
Dirik, Kazım 68/29, 69/43, 70/6, 8
diş tabibi Kemaleddin Ziya Bey (katip) 72/30
Divan Lügat it-Türk 68/56
Divanyolu 70/12
Diyanet İşleri Başkanlığı 72/52
Diyarbakır 67/5
Doğu Halkları Propaganda ve Faaliyet Konseyi 72/20
Doğan, Avni 67/4
Doğan (Mülazım) 70/28
Doğu 70/57
Doğu Anadolu 67/43, 44, 68/6, 69/47, 48, 72/5, 61
Doğu Asya Dilleri ve Uygarlıkları Bölümü 68/60
Doğu Avrupa 69/36
Doğu-Batı Kavşağında Bankacılık, Ticaret ve Yatırımlar 70/64
Doğu Cephesi 67/43
Doğu Halkları Hareket Konseyi 72/21
Doğu Halkları I. Bakû Kongresi 72/20
Doğu Halkları I. Kurultay 72/16
Doğu Halkları Propaganda ve Faaliyet Konseyi 72/17, 19
Doğu Karadeniz 69/47, 72/28
Doğu Trakya 68/13
Doktor Abdullah Cevdet 70/36, 37
Dokuz Eylül Üniversitesi 71/64
Dokuzuncu Sikke ve Para Tarihi Sempozyumu 67/34
Dolmabahçe Sarayı 69/26
Doyçe Bank 69/42
Dölen, Emre 67/62
Dölen, Hasan Mukadder 67/62
Dört Halife Dönemi 71/61
Draç 71/6
drahmi 67/34, 35
Droschak 70/36, 37
dualité 72/25
Dubuisson, Michel 67/60
Duman, Mustafa 70/40
Dumlupınar 70/23
Dumlupınar İnsanına 70/41
Dumont, Paul 72/36, 37
Durak İstasyonu 70/29
Durmaz, Selahattin 67/21
Durmuş 72/60
Durusoy, Getrude 70/35
Duyduk Duymadık Demeyin! 72/63
Dünya Buhranı 72/28
Dürrizade 71/62
Düstur 67/17, 68/37, 40
Düvel-i muazzama 67/13, 15, 68/37, 69/48 71/6
Düyun-ı Umumiye İdaresi 67/11, 68/29
Düzce 69/5, 62
Düzkent 67/42

E

Eberhardt, Isabelle 70/35-37
Ebû r-Reyhan el-Beyrunî 70/54
Ebûl-Fidâ 67/49
Ebürrıza Namık Bey 68/38
Eçmiyadzin 70/63
Eddington 72/2425
Edebiyatımız Üzerine 70/60
Edhemağalar 70/60
Edinburgh 72/61

Edirne 70/11, 71/64, 72/8
Edirneli Ali Ratib Bey 70/27
Edirne Kapısı Camii 70/12
Edirnekapı 70/12
Edison 72/23
Ediz, Hasan Ali 69/9
Edremit 69/62
Edward 71/33
Edward VIII. 69/26
Efe 70/9
Efernîcî 69/58
Eflak 70/28
Eflim (Papa) 69/37
Ege 68/6, 13, 69/43, 72/30, 32
Ege Denizi 68/58
Ege Seramik 68/30
Ege Üniversitesi 68/30
Ege Üniversitesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi bölümü 68/30
Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi 70/35
Eginitis, D. 69/4, 6, 70/20
Einstein 72/22, 23, 24
Einstein ile Bir Saat 72/22
Ekim İhtilali 67/43
ekümenklik 69/36
Ekvator 67/46
el-Vakit 71/54
Elazığ 67/4, 8, 71/54
Elçiler Konferansı 71/4, 5
Elemeler-Eleştirmeler 69/8
Elmacı, Mehmet Emin 71/64
Elmalı Definesi 67/34, 35, 38, 44
Elviye-i Selâse 67/38, 45
Elviye-i Selâse'de (Kars-Artahan-Batum) Milli Teşkilatlanma 67/38
Emek sineması 69/14, 72/19
Emel Mecmuası 70/48
Emil, Birol 70/37
Emin (Ağazade) 72/29
Emin Bey (İzmir Müessesat-ı Nafia Komiseri) 68/28, 29
Emin Efendi 67/24
Emin Paşa 71/8
Eminönü 69/13, 14, 18, 19, 71/53
Eminönü Tapu Dairesi 69/18
Eminönü Tapu Sicil Müdürlüğü 69/13
Emirli madeni 70/6
Emmioğlu konakları 70/5
Emniyet Genel Müdürlüğü Siyasi Daire Başkanı 69/38
Emniyet Sandığı 70/11
emperyalizm 72/16-18, 20, 21
Emrence, Cem 72/28
encümen 68/22
Encyclopaedia Britannica 70/55
Enderun 67/18
Engin, Kemal 70/60
Enver Paşa 67/62, 69/48, 70/24, 72/8, 55, 62
Enverî Efendi 67/22
Ephemera 67/36, 37, 68/34, 35, 69/34, 35, 70/30, 31, 71/16, 17, 72/38, 39
Ephesos 67/35
Erbbina 67/35
Erdebil 68/56
Erdek 68/17, 69/5
Erdel 70/32
Erdoğdu, M. Akif 68/30
Ereğli 68/16
Erenköy Talimhanesi 70/23, 24
Ergani 67/4
Erganun 71/47
Ergil, Doğu 71/63
Ergiri 71/6
Erivan 67/42
Erkân-ı Harbiye 71/10
Erkek Sanat Okulu 70/9
Erken Çağ 68/30
Erlangen Üniversitesi 72/22
Ermeni 67/27, 40-42, 68/25, 28, 47, 49, 69/49-53, 61, 70/12, 49, 63, 71/59, 72/5, 6, 12-15, 72/62
Ermeni Kıyımı 72/62
Ermeni Kilisesi 70/63, 72/27
Ermeni Kökenli Doktorlar 69/25
Ermeni Okulu 70/12
Ermeni Patrik Vekili'nin Beyanatı Münâsebetiyle 69/53
Ermeni Patrikhanesi 69/49-52, 70/62
Ermeni Soykırımı 69/48
Ermeni Tehciri 68/6, 7, 69/22, 23, 46-48
Ermenistan 72/18, 21
Er, Şükrü 72/46
Ersever, Cem 72/10
Ertürk, Bayram E. 71/64
Erzincan 67/7, 69/23
Erzurum 72/61
Esad Paşa 71/6
Esat Bey 71/50
Esenbel, Selçuk 67/13, 56, 57
Esenköy 69/4, 6
Eski İbiş 67/41, 42
Eski Mısır 70/53
Eski Mısır takvimi 70/52
Eskişehir 69/12
Estonya 68/40, 41
Eşba, Yefrem 72/17-20
Eşref Edip 67/10
Ethem Bey 72/61
Eugénie 70/63
Europeans 69/64
Evanjelik Protestan Amerikan Kilisesi 68/63
Evliya Çelebi 71/58, 72/35
Evren, Burçak 72/45
Evrensel Posta Birliği 71/6
eyazi (peçe) 71/58
Eyüboğlu, Ömer 70/57
Eyüp 70/59

F

Fakih, İshat 71/58
Faroqhi, Suraiya 70/64, 72/33-35
Fars 67/40, 72/55
Farsça 67/61
Faruk Efendi 71/9
Fatih 69/13, 18, 19, 70/12, 72/14
Fatih Camii 70/12
Fatih Fermanları 69/38
Fatih Nizamiye karakolu 70/12
Fatih Sıbyan Mektebi 70/12
Fatma Sabriye Hanım 70/57
Fazlı Sayın Çetiner 72/47
Febvre, Lucien 67/56, 72/34, 40
Felemenk 67/19, 20
Fener 69/37, 38, 70/12
Fener Patrikhanesi 69/36, 39
Fener Patrikhanesi'nde Soğuk Savaş Operasyonu: Athinagoras'ın Patrik Seçilmesi 69/36
Fenikeliler 70/19
Feodalizm 71/23
Ferdinand (İmparator) 67/59, 60
Feriser Hanım 72/46
Ferit Hamdi (Tekel Müdürü) 70/45
Ferruhabad Müskirat Deposu 71/44
Ferverdîn Erdîbehişt 68/54
Fesliganı Mahalleleri 71/59
Fethi Bey (Okyar) 72/30
Fettah Ağa 70/26
Fetullah 70/29
Fevaid 70/15
Fevzi Lütfi Bey 70/45
Fındıklılı İsmet Efendi 72/43
Fındıklılı İsmet Efendi'nin Uluslararası Tarih Kongresi'ne Delege Atanması (1902) 72/42
Filipin Adaları 72/54
Filipsosiyan 72/15
filoloji 68/60
Fin 68/40
Finlandiya 68/30, 40
Flamanca 67/60
Fletcher, Joseph F. 68/60
Fox Gazetesi (*Foxische Zeitung*) 67/27
Foto Akış 72/46
Foto Arzu 72/47
Foto Atmaca 72/46
Foto Fahri 72/46
Foto Muhteşem 72/47
Foto Öner 72/47
Foto Rahmi 72/47
Foto Renk 72/47
Foto Sabah 72/47
Foto Şipşak 72/47
Foto Ünal 72/47
Foto Zuhal 72/45
Franko, Gad 69/31
Fransa 67/12, 15, 59, 68/5, 37, 39, 70/6, 29, 34, 53, 62, 71/4, 8, 9, 18, 33, 72/5, 36
Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü 72/36
Fransız Devrimi (1789) 68/5, 10, 71/22, 72/6
Fransız Guvernörlüğü 70/26
Fransız Harp Akademisi (Ecule D'application D'etat Major) 71/8
Frege 72/25
Frengî 69/58, 63
Frenk Kârgiri 70/12
Fried, Sallie 67/34
Frigya 71/57
Fuad Bey (Dr., Bolu milletvekili) 67/5, 69/63
Fuat Bey (Başmuallim) 70/46
Fuat Efendi 71/8
Fuat Sabit 72/61
Fukko Shinto (Eskiye Dönük Şintoizm) 71/23, 72/50, 53

G

G. Kantor 72/25
Gâhnâme-i Tatbikî 68/53
Galata 68/44, 69/5, 46, 64, 70/12, 16, 71/26
Galata Ermeni Muhâcirîn Komisyonu 69/53
Garp Ordusu Kumandanlığı 71/4, 5
garp medeniyeti 71/19
Garsonlar Cemiyeti 68/46
Gaspariantz, Archavir 70/36, 37
Gassot, Jacques 67/60
Gavur Hacı 70/28
Gâvur Dere 70/28
Gazi Caddesi 70/8
Gazi İlkokulu 70/44
Gazi ve İnkılâp 70/46
Gazi-Yayla Caddesi 70/8
Gebze 69/4, 70/11
Geç Vakit 70/60
Geçen Yüzyıl Dönümünde Osmanlı Aydınlanması 72/36
Gedik Ahmed Paşa 71/59
Gedikpaşa 69/49, 70/12
Gedikpaşa Karakolu 70/12
Gelibolu 68/16, 17
Gence 70/24
Genç 67/4
Genç Türkler 70/49, 50
Genelkurmay 69/27, 72/6, 9
Genev köyü 70/4
George Washington Üniversitesi 67/56
Georgetown Üniversitesi 67/56
Germen, Murat 70/44-46
Germiyanoğlu 71/58

Geseryan, Vahram 69/15
Geyve 69/5
Giderlen, Vahter 67/15
Gilles, Pierre 67/60
Ginzburg, Carlo 72/41
Ginzel 67/53
Giresun 68/16, 17, 71/43, 45
Girit 67/25-29, 68/17, 24, 72/5
Giritli Mahallesi 70/24
Giritli Veli Çavuş 70/27, 28
Giritlioğlu, Tomris 72/58
Giza'ya Tırmanış 71/32
Goethe 72/40
Goltz Paşa 71/10, 11, 72/10
Goncourt Ödülü 70/35
Gorrini, Giacomo 72/43
Got 67/59, 61
Gotça 67/60
Gotik 70/39
Gök, Hayrullah 71/8, 13
Gökabad 68/17
Gökalp, Ziya 69/44
Gökberk, Macit 70/61
Gökçe, Turan 68/30
Gökdemir, Ahmet Ender 67/38
Gökdemir, Oktay 70/23, 71/60
Gökmen, Oğuz 69/39
Gölcük 69/5, 70/9, 71/29
Gölpazar 69/5
Gölpınarlı, Abdülbaki 70/60
Gömeç Köyü 70/28
Gönen, Yasemin Saner 67/12, 71/4
Görele Yeşilyalıspor Kulübü 71/43
Göztepe, Tarık Mümtaz 71/62
Granz Şirketi (Macar) 70/6
Gravitation and time 72/24
Grégorowich, M. 69/7
Gregoryen 69/58, 70/54, 56
Gregoire XIII (Papa) 69/57
Grekçe 70/35
Greskoviç 68/25
Guiffray 69/44
Gutenberg 69/57
Gülasran 67/42
Gülcemal 68/16
Gülcemal Vapuru 70/24
Güler, Ara 70/63
Gülhane Hattı Hümayunu 71/23
Gülizar Hanım 72/45
Güllübulak 67/41
Güllük 68/17
Gülnihal 68/16
Gümrü 67/41, 42
Günaltay, Şemsettin 69/39
Gündem 70/55
Gündoğdu, Rahmi 72/47
Gündüz Dergisi 70/60
güneş tutulması 69/56
Güneş Tutulması Tokat Voyvodası Mehmed Ağa'nın Şerrinden mi? (1760) 69/56
Güneş, Günver 70/4, 71/64, 72/27, 28
Güneş, İhsan 67/64
Güney Cephesi 70/23
Güney Kafkasya 67/40, 41
Güney, Tansel 68/61
Güneybatı Kafkas Cumhuriyeti 67/42
Güneydoğu Anadolu 72/5
Gürcistan 67/44
Gürcü 67/40
Gürdibi Köyü 70/27
Güvençlik 71/59
Güz Sancısı 72/60
Güzin Hanım 70/46
Gymnasion 72/26

H

Habsburg 67/59
Hacettepe Üniversitesi 71/61
Hacı Ali Ağa Tekkesi 70/26
Hacı Balaban 70/29
Hacı Bayram Camii 67/60
Hacı Bekir 69/16
Hacı Gedikzadeler 68/24
Hacı Köyü 70/28
Hacı Yoldaş 70/29
Hacıkırı 70/28
Hacılar ve Sultanlar 70/64
Haçlı 67/59, 71/20
Hadis, Türkay 70/57
Hafız Hakkı (Paşa) 72/4, 5
Hafız Paşa 67/22
Hafız Paşa Camii 70/12
Hafta Sonu 70/9
Hafta Tatili Kanunu 70/44
Hakkı (Yüzbaşı, Sapancalı) 72/4
Hakkı Çavuş 70/29
Hakkı (Mülazım) 70/27
Haksöz 71/47
Halaskâr Zabitan Örgütü 72/7
Halep 70/24, 32, 71/54
Halepa sözleşmesi (1878) 67/29
Haliç 67/62, 63
Haliç'ten Karadeniz'e Demiryolu 67/62
Halil Bey (Polis Müdür-i Umûmisi) 69/52, 53
Halk 69/44
Halk Fırkası 71/44, 48, 50-52, 72/31, 32
halkçılık 68/45
Halkevi 70/6, 9, 23, 45, 46, 72/45
Halkın Özgürlüğü ve Hakları Hareketi (*Jiya Minken Undo*) 72/51
Hamam Mahallesi 70/5
Hamburg 72/62
Hamevasser 72/12
Hamilton prensibi 72/24
Hamit madalyası 67/42
Hammurabi 69/60, 70/56
Hamzagerek köyü 67/42
Hamzazade Hacı Hüseyin 68/24
Hanedan 68/10
Hanioğlu 70/37
Hanna, Nelly 72/34
Hapishane-i Umumi 70/12, 72/9
Harap Bahçe Mahallesi 70/29
Harbiye 69/24
Harbiye Mektebi 72/12, 13, 15
Harbiye Nezareti 72/11
Hareket Ordusu 72/6
Hareket-i arz 71/30, 31
Harf Devrimi 72/49
Hariciye Encümeni 68/47
Hariciye Nezareti 67/15, 16, 68/37-39, 40, 69/51, 71/5-7, 72/43
Hariciye Vekâleti 72/5
Harikzedegân Komisyonu 69/62
Harlem Gölü 67/19
Harp Akademileri Komutanlığı Kütüphanesi 70/38
Harp Akademisi 71/8-14
Harp Okulu 71/9, 11-14
Harpagos 67/35
Harvard Üniversitesi 68/58, 60
Hasan (Ulkiye oğlu) 67/7
Hasan (Cebrail oğlu) 67/7
Hasan Rıza Bey (Kurmay Yarbay) 71/10
Hasan Tahsin (Üsteğmen) 72/4
Hasköy 69/64, 72/14
Hassa 67/47
Hassa İkinci Taburu 67/18
Hastane Salnamesindeki Reklamlar 71/40, 41
Hasun, Andon (İstanbul Başepiskoposu) 70/62, 63
Hasunist 70/63
Hatemi Senihi Bey 67/8
Hattatzade İsmail Paşa 72/12
Hattatzade Mağazası 71/44
Haudricort, A. G. 67/60
Havran 72/15
Havuzlu Park 70/6
Haydarpaşa 69/32
Hayırsız Ada 70/11, 15
Haynav, 70/32
Hayrettin 71/44
Hazine-i Fünun 70/15
Helmuth von Moltke 72/62
Helyopolis 70/54
Hemedan 68/56
Herni Cartier-Bresson ve Kamondo Merdivenleri 69/64
Herakles 67/35
Herodotos 70/53
Herwing 67/61
Heybeliada 69/5, 6, 70/12
Heybeliada Ruhban Okulu 69/37
Hıms 67/6
Hırisanthos (Trabzon Metropoliti) 69/38
Hıristiyanlar 68/5, 33, 50, 61, 63, 69/50, 70/49, 72/12-15, 36, 50, 52, 62
Hıristiyan Demokrat Parti 72/62
Hicaz 72/12, 35
Hicret 68/53, 70/54, 55
Hierapolis 71/57
Hikmet (Mülazım) 70/27, 29
Hilafet 67/64, 71/23, 49, 50, 72/20, 48, 49
Hilafetin Kaldırılması ve Osmanlı Hanedanının Yurdışına Çıkarılışının 75. Yıldönümünde: Olaylara ve Kişilere Aykırı Bir Bakış 67/64
Hilali Ahmer 68/17, 69/46, 70/9, 19
Hilbert 72/25
Hilfstafeln zur technischen Chronologie 68/53, 70/56
Hill, Sir Rowland 67/9
Hilmi 72/30
Hilmi Efendi 71/39
Himâye-i Etfâl Cemiyeti 69/46, 70/9
Hindistan 68/58, 71/20, 38, 39, 70/38
Hirobimi Ito 72/51
Hitit İmparatorluğu 71/56
Hitler 69/9, 72/61, 62
Hive 71/39
Hizmet 68/28
Hollanda 67/12, 68/39, 70/32, 71/6, 19, 22, 59
Honmatsu düzeni 71/22
Horasancıyan, Mikael 67/32
Hozat 72/47
Hrisantos 69/63
Huit siècles d'apports gothiques au vocabulaire allemand? 67/61
Hukuk 70/15
Hukuk Mektebi 71/47
Hulusi, İhap 72/64
Hurşit Paşa 67/21
Hülya Balcı 70/18
Hür Ödeniş 70/9
Hürriyet 68/64
Hürriyet ve İtilâf 72/6, 7, 9
Hüseyin Çavuş 70/29
Hüseyin Efendi 67/18
Hüseyin Kâzık Kadri 72/6
Hüseyin Kâzım 70/27
Hüseyin Onbaşı 70/27, 29
Hüsnü Paşa 67/41
Hüviyyeti Meçhûl Çocuklar İçin 69/51
Hypoipo 70/4

I

International Christian Üniversitesi 67/56
Irgatpazarı Sinekli Medresesi 70/12
Isabelle Eberhardt ve Jön Türkler 70/35

Islâh ut-Takvîm 68/56
Isparta 71/9
Istranca 69/4
Işık 70/61
Işıtman Refet, İshak 70/42
Iwakura, Tomani 72/51

İ

İane-i Musâbîn Komisyon-u Âlisi 70/13, 71/30
İberya 67/61
İbiş köyü 67/42
İbn Sina 67/49, 68/56
İbn-i Batuta 71/57
İbrahim Efendi 71/9
İbrahim Hakkı Paşa 67/44, 68/37
İbrahim Temo 70/16
İçelli, Hafız Ali 70/6
İdare-i Mahsusa 70/11
İhsanoğlu, Ekmeleddin 72/36, 37
ihtida 68/62, 63, 64
İhtikar Zabıtası 71/53
İkamet Ticaret ve Seyrisefain Mukavelenamesi 68/43
İkdâm 69/51-53, 70/14
İkinci Dünya Savaşı 69/10, 26, 36, 38, 71/19, 72/9, 55, 58, 61
İkinci Meşrutiyet 68/18, 24, 25, 69/44, 70/4, 71/14, 19, 23, 37, 72/4, 11
İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclis Üyeleri 67/64
İkinci Meşrutiyet Döneminde Gayrimüslimlerin Askerlik Meselesi (1908-1912) 72/11
İkinci Meşrutiyet Döneminde Subayların Siyaset Yapmasını Engellemeye Yönelik Uygulamalar 72/4
iktisadi milliyetçilik 69/10
İktisat Encümeni 68/43, 44, 48
İktisat Müdüriyeti 68/49
İktisat Vekaleti 68/42, 51
İkyadi Efendi 72/15
ilancılık 72/63, 64
İleri 71/52
İleri, Suphi Nuri 67/6
Tekeli, İlhan 72/33
İli, Mithat 70/60
İlk Kurşun 70/9
İlkçağ 71/57
İlkkurşun, Ali Orhan 70/6
İlmen, Süreyya 68/19
İmar Vekaleti 68/17
İmparatorluktan Cumhuriyete Geçişte: Kayıp Burjuvazi Aranıyor 68/4
İmralı 69/4
İmroz 69/37
İnal, Nail 72/46
İnce, Şevket Refik 70/6, 72/31
İnce, Hamid Şevket 70/6
İncil 72/15
İncirli 69/5
İnebolu 68/16
İnecik 69/5
İnegöl 69/5
İngiliz İşgal Kuvvetleri 69/49
İngiltere 67/12, 15, 69/36, 70/34, 71/9, 39, 62, 72/5, 8
İnhisar İdaresi 68/44
İnkılap 70/9
İnkılâp 70/19
İnkılâp İçinde Türkiye 70/45
İnönü Ansiklopedisi 69/39
İnönü İlk Mektebi 70/9, 46
İnönü Muharebeleri 70/23
İnönü, İsmet 67/4, 68/42, 69/11, 39, 70/47, 71/48-50, 72/7, 29
İnsanlık Tarihinde Büyük Yalanlar 71/63
İpek sinemaları 69/14
İpek Yolu Seferleri 68/60
İran 67/49, 68/49, 58, 70/39, 71/37, 39, 59, 72/5, 6, 17, 19, 35, 61
İsa 70/63
İsenbike Togan: Çin'den Ege'ye Türk Tarihi 68/58
İshakpaşa 70/12
İshak Fakih 71/58
İskandinav 67/61
İskender 70/55
İskender takvimi 67/49, 50
İskenderiye 72/14
İskenderiye Patriği 69/36
İslâhât 71/38
İslam 71/20, 24, 72/49, 52, 53, 55
İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi 72/36
İslâm Ansiklopedisi 67/50
İslâm Tarihi, Emeviler-Abbasiler 68/56
İslamcılık 70/48, 49, 50
İslamiyet 68/10, 71/21, 72/54
İslimiye 70/13
İsmail Kemal Bey 71/5
İsmail Safa 67/10
İsmâil Hakkı Bey 69/47
İsmail Kemal 71/4
İsmet Paşa Caddesi 70/8
İspanya 67/61, 68/39, 69/57, 70/16, 32
İsrail 69/19, 20
İstanbul 67/34, 68/6, 12, 17, 22, 25, 28, 37, 38, 43, 47, 62, 69/4-7, 11, 13-16, 23, 24, 26, 46-48, 50, 51, 57, 61, 63, 64, 70/12, 38, 59, 62
İstanbul Ansiklopedisi 71/29
İstanbul Belediyesi ve Vakıflar Umum Müdürlüğü 69/15
İstanbul Borsası 70/64
İstanbul Defterdarlığı 69/17
İstanbul depremi 69/5
İstanbul Dördüncü Ağır Ceza Mahkemesi 71/53
İstanbul Emniyet Müdürlüğü 69/27
İstanbul Folkloru 68/32
İstanbul Hükümeti 71/24
İstanbul Intrigues 72/61
İstanbul Milli Sanayi Birliği Nizamnamesi 68/22
İstanbul Milli Sanayi Birliği 68/18
İstanbul patriklikleri 70/63
İstanbul Polis Müdüriyet-i Umûmiyesi 69/49
İstanbul Postası 70/15
İstanbul Rumları 68/50, 69/10, 20
İstanbul Sanayi Odası 68/20
İstanbul Sevkiyat Müdürü 68/17
İstanbul Şehremaneti 69/63
İstanbul Tapu Müdürlükleri 69/13
İstanbul Teknik Üniversitesi 72/36, 41, 45
İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası 68/15, 18
İstanbul Tüccar Derneği 68/19, 20
İstanbul Üniversitesi 68/46, 58, 69/64, 70/18, 59, 71/34, 72/22
İstanbul Valiliği 71/53
İstanbul Vilayeti 68/49
İstanbul Yangınları 69/62
İstanbul'a Yönelik Göçler ve Göçlerin Kaynakları 69/62
İstanbul'da Bir Sene 71/26
İstanbul'da Eşkiyalık ve Çetecilik 69/63
İstanbul'u Sarsan 1894 Depremi: "Sismograf Nam Aletin Yıldız Sarayı'na Nakline..." 70/20
İstanbul, Adapazarı, İzmit, Yalova, 10 Temmuz 1894: Sansüre Uğramış Bir Deprem 69/4
İstibdad Dönemi 68/10
İstiklal Caddesi 68/50, 69/14
İstiklal Madalyası 67/4, 42
İstiklal Mahkemeleri 68/9, 71/49, 54, 72/60
İstiklâl Marşı 70/45
İstiklâl Mektebi 70/46
İstiklâl İlk Mektebi 70/9
İsveç 68/36, 37, 39, 40, 70/34-37, 72/22
İsviçre 72/62
İşçi Grubunun İktisat Esasları 68/42
İşgal Altında İstanbul 1918-1923 69/61
İşgal Kuvvetleri 69/48
İşgal Yılları İstanbul'u 69/61
İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu 69/61
İşkodra 71/10, 72/8
İtalya 67/12, 15, 61, 68/40, 69/33, 57, 70/16, 20, 72/43
İtalyan Mektebi 69/46
İtibar-ı Milli Bankası 68/25
İtilaf Devletleri 67/43-45, 68/6-10, 14, 25, 37, 40, 45, 69/10, 19, 44, 45, 49, 62, 63, 65, 70/50, 71/14, 23, 72/4, 7, 8, 19, 21
İttihat ve Terakki Cemiyeti 70/16
İttihatçı 68/8, 9, 71/24, 72/6, 7
İzmir 67/28, 68/6, 18, 25-28, 30, 38, 43, 44, 69/32, 40, 42-44, 45, 70/4, 5, 7-9, 45, 71/59, 72/28, 29
İzmir Araştırma ve Uygulama Merkezi 68/30
İzmir Esnaf ve Ahali Bankası 69/43
İzmir Halk Fırkası 72/31
İzmir İktisat Kongresi (1923) 68/18, 26
İzmir İmarat ve İnşaat-ı Umumiye 68/25
İzmir Milli Sanayi Birliği 68/20
İzmir Rıhtım Şirketi 69/44
İzmir Suikastı 72/9
İzmir Tayyare Cemiyeti 69/43
İzmir Ticaret Borsası 68/25, 69/41
İzmir Ticaret Mektebi 69/44
İzmir Yunan İdaresi 68/31
İzmir Sanayi Odası 68/20
İzmir-Aydın Demiryolu 70/4
İzmit 68/17, 69/62, 70/11, 72/46
İzmit Körfezi 69/4, 6
İzmit'i Aramak 72/46
İznik 69/4, 57, 71/56

J

J. Becquerl 72/24
Jakobenler 72/6
Jamanak 72/60
Jandarma binaları 70/6, 26, 28
Japon Dili ve Edebiyatı 67/56
Japon Tarihi 67/56
Japon-Çin Savaşı (1984-1895) 67/13, 71/19
Japonya 67/12-14, 16, 68/5, 58, 71/18, 20, 21, 22, 24, 72/48-55
Jean François Champollion 70/53
Joi 71/24
Johannes Paulus II (Papa) 70/63
Jomini 71/11
Jones, Geofferey 70/64
Journal de Salonique 72/15
Jön Türkler 68/5, 10, 70/35-37, 71/23, 72/6
Judeo-Espagnol 72/15
Jüber 70/6, 7
Jüber 70/7
Jülyen 70/52-55, 56, 69/60
Jülyen Takvimi 68/56, 69/57, 58
Jülyen yılı 68/54

K

Kabasakaloğlu Hacı Mehmed 70/5, 6
Kadeş Savaşı 69/56
Kadıköy 69/13, 18, 19, 70/11, 71/29
Kadıköy Konsili 70/63

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi 69/46-49, 50-53
Kadınları Çalıştırma Cemiyeti Himayesinde Savaş Yetimleri ve Kimsesiz Çocuklar: "Ermeni" mi, "Türk" mü? 69/46
Kafesoğlu, İbrahim 68/56
Kafeşantan 71/27
Kafkas Cephesi 70/24
Kafkasya 69/62, 71/37, 38, 72/35
Kâğıthane 67/62, 63
Kâğıthane-Kemerburgaz-Ağaçlı-Çiftalan Demiryolu (1914-1916) 67/62
Kağızman 67/42
Kahire 70/39, 54, 71/59
Kahire'de Oryantal Dansçı 71/33
Kahmut 67/7
Kahraman, Cengiz 70/18
Kaiser-Wilhelm enstitüsü 72/25
Kalduni 72/15
Kale Kapısı 70/24
Kale-i Sultaniye 71/9
Kamışköprü 70/27
Kamışlı 70/27, 28
Kâmi, Kemalettin 70/41
Kamil Bey (öğretmen) 70/46
Kâmil Paşa 67/18, 72/11
Kamiros 67/35
Kamondo Merdivenleri 69/64
Kamondo, Avram 69/64
kamu iktisadi teşekkülleri 69/15
Kanada 70/62
Kandemir, Feridun 69/16
Kandıra 72/45, 47
Kandıra'da Fotoğrafçılar 72/45
Kandilli Rasathanesi 70/21
Kandiye 68/17
Kanlıca antlaşması (1855) 67/15
Kansu, Mazhar Müfit 67/4
Kantar, Mustafa 72/47
Kantor, G. 72/25
Kanun fi t-Tıb 67/49
Kanun-u Esâsî (1876 Anayasası) 71/22
Kanuni Süleyman 72/34
Kapalı Çarşı 69/5, 6, 70/11, 12, 20
Kapılar Kapısı 67/40
kapitülasyonlar 67/12, 16, 68/24, 25, 36, 37, 39, 40, 69/40, 61, 71/24, 72/48, 50, 52
Kaplan 72/27
Kara Elmas Dergisi 70/60
Kara Harp Okulu 71/8, 9
Kara Kahya 70/27, 28
Kara Kemal 68/25
Kara Yorgi 67/21, 22, 24
Kara Yusuf 70/25, 26
Karaarkaç 67/42
Karabacak 69/63
Karabekir, Kâzım 69/48, 70/23
Karacaovalı 68/19
Karaçay 67/40
Karadağ 71/4, 26
Karadeniz 67/61-63, 68/6, 17, 69/5
Karadeniz Sahra Hattı 67/60
Karagözoğlu Mehmet Bedri Bey 72/30
Karagözzade Mehmet Bey 72/31
Karahan 67/42
Karaisalı 70/28, 29
Karakışla, Yavuz Selim 67/46, 68/32, 69/46, 56, 70/20, 71/29, 72/42
Karakoyunlu, Yılmaz 72/58
Karaköy 69/14, 70/24, 44
Karaman İsyanları 70/25
Karamürsel 69/4, 70/11
Karaoğlan 67/7
Karaosmanoğlu, Fevzi Lütfi 67/6
Karaosmanoğlu, Yakup Kadri 68/29, 69/44
Karaoujka Mahallesi 70/35
Karapapak 67/40
Karapınar 70/25, 29
Karasu Efendi 72/15
Karauğuz, Tahir 70/58
Karcı 71/59
kârgir 71/29, 70/12
Karıncaların Günbatımı 72/60
Karlıdağ, Gül 70/37
Karpat, Kemal 69/64, 71/34, 35
Karpathos 67/35
Kars 67/38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 70/25
Karsantı 70/27, 28
Karşı gazeteleri 70/14
Kartal 69/4
Kasparyan Bedros XVIII., Hohvannes 70/62
Kastamonu Bidayet Mahkemesi Savcılığı 71/47
Kastamonu Lisesi 70/58, 60
Kastamonu Lisesi Dergisi 70/60
Kaşgarlı Mahmut 68/56
Kaşlıtepe 70/29
Katırcı Han 70/5
Katırcı Sokağı 70/5
Katırlı (Esenköy) 69/4, 6
Katife 67/47
Katolik 67/48, 70/63, 69/57, 72/5, 61
Katolik Ermeni Kilisesi 70/62
Katolik Kilisesi 70/12
Kavala 68/17
Kaya, Şükrü 68/47, 69/9
Kayalık 71/59
Kayışdağ 70/61
Kaylıkratya 68/17
Kayseri 68/6, 69/51, 52, 70/27, 63
Kazan 72/22
Kazanç Vergisi Kanunu 69/12
Kazgancılar 71/45
Kâzım Bey 71/39
Kazlıçeşme 67/31, 69/32
Keçecizade Efendi 67/9
Keçigezek 67/7
Kel Saitoğlu Mehmet 70/29
Kelebek İstasyonu 70/28, 29
Keles 70/4, 8
Kelley, Donald 72/41
Kemal Bey 72/31
Kemal Karpat: Bir Tarihçi Nasıl Yetişir? 71/34
Kemal Uluser'in Ölümü Münasebetiyle 70/57
Kemaleddin Ziya Bey 72/30
Kemalettin Sami Paşa 72/23, 25
Kemalist milliyetçilik 69/16
Kemalpaşa (İzmir) Yöresinde Aşiretlerin İskanı 68/30
Kemalpaşa 68/30, 31
Kemalpaşa Kültür ve Çevre Sempozyumu 68/30
Kemer Deresi 70/28
Kemerburgaz 67/62
Kerbela 67/41
Kerbela Mehmet Bey 67/40, 41, 42
Keresteciler Esnafı 70/14
Kerim (Erim) 72/22, 23
Kerkük 70/25
Kesebir, Şakir 69/9
Keyder, Çağlar 68/4, 69/45, 70/64
Kherei 67/35
Kheriga 67/35
Khios 67/35
Kıbrıs 67/18
Kıbrıslı Mehmed Emin Efendi 67/18
Kılıç Ali 71/52
Kılıç, Selâmi 67/43
Kınalıada 69/6
Kıptî 70/55
Kıraç, Güven 72/58
Kırım 67/59, 60, 69/62, 71/37
Kırım Halk Cumhuriyeti 70/51
Kırım Parlamentosu 70/48
Kırım Savaşı 68/7
Kırklareli 72/8
Kırkpınar, Leyla 71/64
Kırzıoğlu, Fahrettin 67/38
Kısakürek, Necip Fazıl 71/54, 62
Kıyamet-i Sugra 69/6
Kıyıköy 69/5
Kızıl Çelik Fabrikası 69/31
Kızılay 70/9
Kızılçakçak 67/42
Kızılırmak 68/16
Kızılkan 67/41
Kızılşakşak 67/40
Kızıltaş 67/42
kızkulesi 68/30
Kiev 68/38
Kihara, Yumiko 71/18, 72/48
Kilikya Bölgesi 70/23, 62, 63
Kiney 67/42
Kiraz (uçağı) 70/9
Kitab-ı Cihanüma 71/58
Kitapçızade Asaf Efendi Mağazası 71/44
knez 67/22, 24
Knidos 67/35
Kocaeli 72/45
Kocamustafapaşa 70/12
Kocaoğlu, Süha 72/47
Koch, William 67/34
Koçak Boğazı 70/28
Koçak, Cemil 69/8
Koçu, Reşad Ekrem 71/29
Kohen 72/15
Kokka Shinto 72/51
Kokugaku (Devlet Bilimi) 71/23, 72/49, 50, 53, 54
Kolağası 67/18
Kolanya Gazetesi (*Kölner Zeitung*) 67/27
kolera salgını 69/6, 71/29
Koloğlu, Orhan 72/36, 63, 64
Kolonel, Norman 70/25
Kolophon 71/56
Koltuk, M. Taner 70/57
Komitern 72/16, 17, 18, 19
Kommit Çetesi 69/63
Kanada, Pery 71/19
komprador 68/5
Komünist Enternasyonal 72/16, 20
komünizm 72/21
Konfüçyünizm 71/20, 21, 22, 72/53
Konigsberg 72/25
konsolosluk sözleşmesi 67/12, 13-16, 36, 68/38-41
Konstantinopolis 70/14
Konya 68/6, 70/24, 25
Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri Anonim Şirketi 68/25
Kop Dağı 69/31
Kopernik 72/15
Koptagel, Osman Nuri 67/5
Koraltürk, Murat 68/18
Kore 67/13, 71/19, 20
Korhana 67/42
Korniyenko 68/50
Kos 67/35
Kosova 72/5
Koşaner, S. Işık 71/8
Kozan 70/25, 71/48
Kozmidi Efendi 72/15
Köker, Osman 67/4, 31, 68/64, 69/4, 72/26, 58
Köni, Yunus Kazım 70/59
Körfez Depremi 70/18
Körfez Depremi Vesilesiyle Zekât, Fıtr, Kurban Derisi ve Tayyare Cemiyeti 70/16

Kör Lütfi Çavuş 70/29
Köroğlu 67/40
Köstence 68/59
Köstence-Çernovada Deniz Kumpanyası 67/10
Kremer, Dieter 67/61
Kriegsakademie 71/9
Krikorian, Garabed 71/33
Kristolojik 70/63
Krupp 72/10
Krzysztof, Pomian 72/41
Ksanthos 67/35
Kubaba-Kibele 71/56
Kudüs 68/38, 70/63
Kudüs İsrail Müzesi 71/32
Kula 68/24
Kuleli 69/48, 49
Kumbari Efendi 69/4, 70/20
Kumkapı 70/12
Kumluğ 70/24
Kuneralp, Sinan 67/64, 72/11
Kuprlli 67/35
Kura 67/44
Kuran 72/15
Kurat 68/40
Kurban Bayramı 69/11
kurban 70/18, 19
Kureyşan 67/7
Kurtuluş Savaşı 68/7-9, 12, 25, 37, 69/38, 44, 70/6, 71/9, 24, 62, 72/48, 49
Kuru, Hanife 71/64
Kutadgu Bilig 68/56
Kutbeddin Şîrâzî 67/49, 50
Kutsal Meclis 69/38
Kutü'l-amere harpleri 70/25
Kuva-yı Milliye 69/62, 70/23
Kuveyt 72/5
Kuzey Afrika 70/36
Kuzey Dobruca 71/34
Kuzey ve Güney Amerika Başpiskoposu 69/38
Küçük Asya 70/47, 71/38
Küçük Camii 70/5, 6, 8
Küçük Çekmece 69/4, 71/29
Küçük Karayılan 70/29
Küçük Kıyamet 69/6
Küçük Menderes 70/4-10, 72/26
Küçük Menderes Havzasında Tarihin Peşinde: Sardes, Birgi, Ödemiş, Tire 72/26
Küçük Menderes Ovası 72/27, 28
Kürdistan 72/18, 21
Kürkçüoğlu, Ömer 71/62
Kürt 67/40, 68/9, 69/48-50
Kürtoğlu Yusuf Çavuş 70/29
küsûf-ı şems-i küllî 69/56
Kütahya 71/9
Kyobusho (Dinsel Eğitim Yapma ve Yayma Bakanlığı) 72/50, 51

L

Lacoine, Emile 69/4, 70/20
Lahey 67/19
laiklik 71/18, 72/48-53, 55
Lajos Kossuth 70/32
Lak Nehri 67/19
Laleli 70/12
Lampe, John 70/64
Langevin 72/24
Laodicia 71/57
Laodikea 71/57
Laskaris 68/30
Latin Amerika 68/5
Latin harfleri 72/45
Latin Papa Vekilliği 70/62
Laue von 72/24
Laz 70/24
Laz Osman Çetesi 69/63
Légion d'honneur 70/32
Leh 69/39
Letonya 68/40, 41
Levant 67/11
Levant Kumpanyaları 67/9
Levantenler 68/26, 27, 28
Lever Kuehn Karl, Gustav 72/62
Leverkuehn, Paul 72/61, 62
Levon 72/59
Lezgi 67/40
Lianos et Cie Şehir Postaları 67/10
Lille Charles-de-Gaulle Üniversitesi 67/59
Limyra 67/35
Lindos 67/35
Litvanya 68/39, 41
Lloyd Tristino Vapur Kumpanyası 68/14, 15
Lofland 68/62, 63
Lokman Hekim Ticaret 71/42
Lomlı İsmail 72/31
Lonbaze 71/37, 38
London Gazette 72/64
Londra 67/13, 18, 71/4-6, 22, 72/21, 23
Londra Barış Antlaşması 71/6
Londra Sefiri Mehmed Emin Paşa'nın Felemenk (Hollanda) İzlenimleri: Su İçinde Bir Memleket 67/18
Lorisch, Melchior 67/59
Lotots, Olexander 68/38
Louis 72/36
Louis XIV 72/34, 36
Louvain Üniversitesi 67/60
Lowry, Heath 68/61, 62
Lozan 68/8, 14, 26, 43
Lozan Antlaşması 68/27, 72/48
Lozan Barış Konferansı 68/42, 44, 47, 50
Lök, Atilla 67/56, 68/58, 71/34, 72/33
Lubeck 72/61
Ludwig, Emil 72/23
Ludwing Maximillians Üniversitesi 70/64
Lui 72/59
Luther, Martin 69/57
Lübnan 70/62, 72/5
Lüleburgaz 69/5
Lütfi (Terzi) 71/45
Lütfi Çavuş 70/29
Lütfi Fikri Bey 71/49
Lydia Krallığı 72/26
Lykia 67/35
Lykia-Pamphylia eyaleti 67/35

M

Ma'şuk Paşa 67/47
Maarif 70/15
Mabeyn 67/22
Mabeyn Başkatipliği 70/14
Macar Mustafa 67/8
Macar Özgürlük Savaşçısı Osmanlı'nın Murad Paşa'sı: Josef Bem'in Ölümü Üzerine Bir Tekzip Yazısı 70/32
Macar Özgürlük Savaşı 70/32
Macar, Elçin 69/36, 70/62
Macaristan 71/26
Macid Bey 71/26
Macy, E. C. 69/20
Maden 70/27, 28
Madrid 67/17, 71/6
Magellan, Ferdinand 69/57
Mahatlı 70/28
Mahçupyan, Etyen 72/58
Mahmud II. 71/22, 67/21, 31, 70/33
Mahmud Şevked Paşa 72/4, 6, 7, 8, 9, 10, 12
Mahmut Bey 67/42
Mahmutpaşa Çarşısı 68/33
Makedonya 67/25, 34, 35, 71/13, 72/5
Makri 72/15
Maksimos V. 69/37, 38
Malatya 67/49
Malazgirt Savaşı 71/57
Maliye Bakanlığı 69/11
Maliye Nezareti 72/11
Maliye Tahsil Şubeleri 69/19
Malkayası 69/22
Maltepe 69/4, 6, 70/12
Malumat 70/15
Manastır 71/59, 72/5, 6
Manastır Askerî İdadisi 71/8, 9
Manav Mehmet 72/47
Manila 72/34
Manisa 70/44-47, 71/58, 59, 72/14, 26
Manisa'da Cumhuriyetin 10. Yılı Kutlamaları 70/44
Manisalı Ali Efe 70/25, 27
Manyasizade Caddesi 70/5
Maraşlı Ali Paşa 67/21
Maraşlı Esat 70/42
Mardin, Şerif 68/25
Marmara Adası 69/5
Marmara Denizi 69/4, 70/11, 71/29
Marmara Ereğlisi 69/4
Marmara sahili 69/6
Marmaris 68/17
Masliyah Efendi 72/15
Mass Nehri 67/19
Matbaa İdaresi 70/14
Matbuat Kanunu 71/53
Matbuat Umum Müdürlüğü 69/9
Matematikçi Kerim Bey ve Einstein 72/22
Matzka, W. 67/53
Max von Scheubner-Richter 72/61
Mavi Yıldırım piyesi 70/46
Mavro 70/29
Mazgirt 67/7
Mazlum Bey 71/53
Meclis 72/15, 20
Meclis-i Ahkâm-ı Adliye 67/22
Meclis-i Has ve Vükela 70/13
Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ 68/40, 71/5, 72/43
Meclis-i Mebusan 69/46, 71/26, 72/12
Meclis-i Vükela 67/16, 68/39, 69/51, 71/4, 5, 7, 72/6, 11, 13
Mehmed Çelebi 71/33
Mehmed Ekrem Bey 67/9, 10
Mehmed Emin Paşa 67/18
Mehmed Hulusi 67/10
Mehmed II 68/56, 69/57, 70/55, 71/36
Mehmed Nâzım (Yüzbaşı) 72/4
Mehmed Neşri 71/58
Mehmed Reşat Çıkrıkçı 72/47
Mehmed Tevfik 71/26
Mehmet Ağa 69/56
Mehmet Ali 70/41
Mehmet Ali Çavuş 70/29
Mehmet Ali Efendi 70/46
Mehmet Ali Paşa 71/22
Mehmed V 72/15
Mehmet Şinasi Bey 68/19
Mehtab 71/47
Meiji 67/58, 71/20, 72/52-54
Mekke 67/41, 72/20
Meksika 67/16, 68/39
Mekteb 70/13
Mekteb-i Bahriye 70/12
Mekteb-i Harbiye 72/15
Melikanlı Şeyh Abdullah 67/4
Melikşah 68/56
Melos 67/35
Memfis 70/54
Menbailirfan 70/23, 24
Mende 67/35
Menemen Olayı 72/50

Menemencioğlu Adil Bey 70/29
Menil 70/29
Menteşe 71/50
Menteşe, Halil 72/9
Merâga 68/56
Mercan 70/12
Mercangöz, Zeynep 68/30
Merkez-i Umûmi Vekilleri 71/38
Mersin 68/17, 70/23, 28
Mert, Hasan 68/31
Meryem Ana Katedrali 70/62, 63
Mesrop 70/62, 63
Meşihat 70/49
Meşrutiyet 68/26, 70/50, 72/5, 10, 14
Meşveret 70/36
Mete, Şengül 71/64
Metternich 67/21-24
Meyhane Boğazı 70/5, 7
Mezarbaşı Caddesi 70/6
Mezburyan 69/23
Mısır 67/16, 70/36, 63, 71/56, 72/14, 34
Mısır Çarşısı 68/32
Mısır hidivi 72/20
Mısır meselesi 67/22
Mısır piramitleri 71/32
Mısır Tarihi 70/54
Mısır Valisi 71/22
Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp 70/55
Mısırlıoğlu Ragıp Bey 70/6
Mısırlıoğlu, Kadir 71/62, 63
Mîrim Çelebi 68/56
Micault, Nicolas 67/60
Mihail 67/23
Mihran Bey 69/31
Mihrimah Sultan Camii 70/12
Milan 67/22
Milas 72/14
Miletos 67/35, 71/56
Millas, Herkül 67/48
Millet (vapuru) 68/16
Millet sistemi 70/62
Milletler Cemiyeti 71/6, 7
Millî İslâm Şûrâ Meclisi 67/39
Milli Aydın Bankası 68/25, 72/30
Milli bankalar 69/15
Milli Eğitim Bakanlığı 71/62
Milli Halı Şirketi 68/24
Milli İktisat 68/25, 69/44
Milli Misak 71/62
Milli Mücadele 68/9, 69/61-63, 70/23, 71/37, 62
Milli Mücadele'nin Sosyal Tarihi 71/63
Milli Mücadele'nin Sosyal Tarihi Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri 71/60, 61
Milli Reasürans 69/15
Milli Şef 69/11
Milli Türk Ticaret Birliği 68/18, 19, 21
Milliyet 68/46
Miloş 67/23
Mimarlık Birliği 70/8
Mimarlık Fakültesi 72/34
Misak-ı İktisadi 68/26
Misâk-ı Milli 68/37
Misis Müfrezesi 70/26
Misis Nahiyesi 70/26
Mithat, Halil 69/40
Mithrapata 67/35
Mizan 70/36
Mizancı Murad 70/37
Moda 69/31
Moğol 72/62
Moğol-İlhanlı 67/49
Moğolların Gizli Tarihi 68/60
Mokurai, Shimachi 72/50
Molla Musa 67/42
Molla Mustafa Ağa 70/27, 28
Moltke, Helmuth Von 72/62
Mondros Ateşkesi 67/41
Mondoros Mütarekesi 67/38, 69/48
Mondros 70/50
Mongolist 68/60
Moniteur Oriental 70/14, 71/30
Montecuccoli 71/11
Montesquieu 71/49, 72/36
Mori, Arinori 72/50
Morland, Catherine 71/60
Morning Post 67/28
Moskova 69/36, 37, 39, 71/37, 38, 72/19, 21
motopomp 70/7
Mözük 67/42
Mudanya 68/17, 69/4
Muhabere ve Muvassala Müfettiş-i Umumiliği 67/62
muhacir 70/5
Muhacirin Müdüriyeti 69/62
Muharebat-ı Meşhure Münakaşatı 71/10, 11
Muharrem Efendi 71/45
Muhittin Bey 72/29
Muhsin Ertuğrul 70/9
Muhtelif Büyüler 68/32
Muhterem Efendi 71/10
Muhteşem Süleyman Sergisi 67/59
Muhteşem Togay 72/47
Mukaddes Muhalefet 71/51
Mukaddime 67/9
Mukataa vergisi 69/37
Mumuhan 67/42
Murad Bey 70/36
Murad Paşa 70/32
Murad V 71/26
Murakami 72/50
Musevi 68/26, 28, 33, 44, 47, 49, 50, 69/40-42, 72/12, 26, 70/13
Musevi Üfürükçü İsâk'ın Selânik'e Sürülmesi (1795) 68/32
Museviler ve Biz 68/26
Mustafa Ağa 70/29
Mustafa Bey (Tekel Müdürü) 70/45
Mustafa Çavuş 68/33
Mustafa Efendi 72/37
Mustafa Efendi 70/57
Mustafa İzzet Efendi 71/9
Mustafa Kantar 72/47
Mustafa Necati 68/14-16, 39
Mustafa Reşid Paşa 67/24, 71/22
Mustafa Suphi 71/37, 39
Musul 70/24, 72/15
Musul sorunu 71/50
Muş 67/40
Mutasarrıf 67/46
Muzaffer Tayyip'e Mektup 70/60
Mübadele 68/12, 14, 17, 70/5
Mübadele İmar ve İskan Vekaleti 68/14, 15, 16, 17, 71/50
Mübadillerin Taşınması İşinin Türk Vapur Kumpanyalarına Verilmesi: Mübadele ve Ulusal Ekonomi Yaratma Çabaları 68/12
Mücahede 71/48, 49
Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 70/24, 71/51, 62, 72/20
Mühendis Mektebi 72/22, 23
Mühendis Mektebi Mecmuası ve Fen Âlemi 72/22
Mühendishane 72/37
Mühendisler Birliği 70/8
Mühür Devri 67/9
Mülazım Artin Müfrezesi 70/26
Mülazım-ı Evvel Ahmet Besim'in Savaş Hatıraları 70/23
Mülteciler Meselesi 67/18
Müneccimbaşı takvimleri 68/54, 56, 57
Münih 72/35, 61
Münih Üniversitesi Türkoloji Bölümü 72/33
müntehib-i sani 69/22
Müretteb Bekir Çavuş 70/29
Müslüman mezarlığı 70/5
Müslüman Yetimler 69/52
Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği 68/21
Müstakil Taburu Hatt-ı Muhafaza Kumandanlığı 70/25
Müştak Efendi 71/9
Mütareke 69/48
Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde Nif Kazası 68/31
Mütareke yılları 69/62
Mütekaidin Cemiyeti 71/53

N

N'olur 70/60
Na'im Cevad Bey 71/39
Naciye 70/27
Nafıâ Vekaleti 70/6
Nahcivan 67/42
Nakşibendi 67/4, 72/5
Namık Kemal 72/37
Namık Paşa 67/18
Napoli Üniversitesi 72/42
Napolyon 67/21, 70/32
Napolyon III 71/53
Napolyon savaşları 71/11
Narlıkapı 67/31
Nasıyreddin Tûsî 67/49
nasyonal sosyalizm 69/8
NATO 69/19, 33
Naum Efendi (Hahambaşı) 72/13-15
Nail İnal 72/46
Nâzım Paşa 72/8
Nazır, Bayram 67/18, 70/32
Nazi 69/9, 19, 70/8, 72/61, 62
Nazimiye 67/7
Nazmi (Öğretmen) 70/45
Ne İstiyoruz 71/53
Necati Bey 71/50
Necati, Çiftçi 69/42
Necdet Bey 70/45
Necmettin Molla 72/15
Nederland 67/19
Nehrozoğlu, Kemal 68/30
Nelly Hanna 72/34
neo-merkantilizm 68/5
Neue Freie Presse 72/7
Neugebauer, P. V. 68/53, 70/56
Neumann, Christoph K. 72/36
Nevrûz 70/54, 55
Nevrûz-u Sultanî 68/55
New York 69/36, 72/23, 72/61
New York Herald Tribune 67/27, 69/38
New York Üniversitesi 71/35, 36
Nezihe Hanım 69/50, 51
Nicolay, Nicolas de 67/60
Nie Pitorisis 70/15
Nif 68/30
Nigâr Hanım 72/47
Niğde 70/27, 28, 72/59
Nihat 67/10
Nil 70/53, 54
Nimet 68/16
Nişantaşı 69/50, 51, 53
Nişâpur 67/55
Niyazi Çavuş 70/26, 28
Nizâm-ı Âlem 72/7
nizamname 68/19, 22, 23
Nogay 68/59
Nor Gyank 69/23
Northanger Abbey 71/60
Norveç 67/15
Nostradamus 69/56
Notre Dame de Sion 69/46

Nucciarelli, Franko İvan 67/61
Nuri Bey 71/11
Nurullah Esat 68/27
Nuruosmaniye 70/12
Nuruosmaniye Camii 68/32
Nutuk 70/48
Nürnberg 72/62
Nymphalar 68/30

O
O-E Asenisman Şirketi 70/6
Oaks Partners 67/34
Obrenoviç 67/22, 24
Ocak Bahçesi 70/9
Odessa 68/38
Oğuz 67/40
oikumenikos 69/39
Okçoğlu 67/41
Okubo, Toshichi 72/50
Okyar, Fethi 67/4, 72/30
Olaylara ve Kişilere Farklı Bir Bakış: Hilafetin Kaldırılması ve Hanedanın Yurtdışına Çıkarılması 67/64
Olcay, Zuhal 72/58
oligarşi 68/5, 9
Orhan Kemal 71/54
Orhan Safa 70/8
Onuncu Cumhuriyet Bayramı Kutlulama Komitesi 70/44
Onuncu Yıl Nutku 70/40
Onur, Rüştü 70/57, 58, 60
Oran, Ekrem 70/6
Orbay, Rauf 70/23, 51, 64, 71/48
Ordu 68/17, 72/5
Orga, İrfan 69/48
Orga, Mehmet 69/48, 49
Orta Anadolu 68/6, 69/56, 70/38
Orta Asya 67/40, 68/58, 71/57
Orta Asya Cemiyeti 71/34
Orta Asya Tarihi 68/60
Orta Doğu Teknik Üniversitesi 67/64, 68/58, 60, 72/34
Orta Şark 69/27
Orta Tunç Çağı 68/30
orta sınıf 68/5
Ortaasya Türk Tarihi Hakkında Dersler; İslâm Medeniyeti Tarihi 68/56
Ortadere 67/63
Ortadoğu 69/36, 64, 71/33, 34, 72/10
Ortaköy 69/31, 33
Ortaylı, İlber 72/36, 37
Ortodoks 67/48, 68/14, 69/39, 70/62, 63
Ortodoks Kilisesi 69/36, 72/5
Ortodoks mezarlığı 72/12
Ortodoks Rum 68/62
Orya, İrfan 69/49
Oryantalist 71/33
Oryantalizm 70/38
Osman Bey 71/53
Osman Efendi 71/9
Osman Nuri (Terzi) 71/44
Osmaneli 69/4
Osmaniye 71/47
Osmanlı 70/36, 38, 39
Osmanlı Anonim Aydın İncir ve Himaye-i Zürra Şirketi 68/25
Osmanlı Bankası 68/29, 69/42, 43, 70/64
Osmanlı Devleti ve Dış Borçlanma 70/64
Osmanlı Devleti'nin Modern Dünyanın Doğuşundaki Rolü 71/36
Osmanlı Kültürü ve Gündelik Hayat 70/64
Osmanlı Mimarlığının 700 yılı. Uluslararası Bir Miras 71/64
Osmanlı Posta ve Telgraf Nezareti 67/9
Osmanlı Sefirlerinin Gözüyle: Girit Sorunu Karşısında Avrupa Basını ve Kamuoyu 67/25
Osmanlı Tarihi 72/34
Osmanlı Yönetiminde Bir Zamanlar Yakındoğu Sergisi 71/32
Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan 67/38
Osmanlı'da Kentler ve Kentliler 70/64
Osmanlı'da Mekânlar, Zamanlar, İnsanlar 67/64
Osmanlı'dan 1913'te Ayrılmıştı Babıâli Arnavutluk'u Neden 9 Yıl Resmen Tanımadı? 71/4
Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar 72/41
Osmanlı-Fin Antlaşması 68/40
Osmanlı-Rus savaşı (1877-1878) 67/45
Osmanlı-Sırbistan Barış Antlaşması (13 Mart 1913) 67/14
Osmanlı-Yunan Barış Antlaşması (1913) 67/15
Osmanlıcılık 68/25, 70/49
Osmanlının Ortaçağ Kasabasından Cumhuriyet Türkiyesinin Modern Kentine Ödemiş 70/4
Otel Asya 72/46
Otranto-Avlonya 71/5
Oxford 67/34
Ö
Öcalan, Abdullah 68/64
Ödemiş 70/4, 9, 72/27, 28, 31, 32
Ödemiş İncir Kooperatifi 72/30
Ödemiş'ten Haber 70/9
Öğün, Süleyman 71/61
Öğütçü, Abdülkadir Kemali 67/6, 71/47-54
Ökçün, A. Gündüz, 68/50
Öksüz, Hikmet 70/48
Ökte, Faik 69/11, 12, 14, 29, 31
Ömer Hayyam 67/49, 50, 68/56, 57
Ömer Hayyam kurulu 67/53
Ömer Lütfü Barkan 72/33
Ömer Lütfi Bey 68/17
Ömerü'l Farûk 67/47
Ön Asya 67/40, 71/56
Önal, Şebnem 72/40
Öner, Çetin 72/47
Ördekli 67/42
Örsel, Selim 70/6
Ötegece 70/26
Özakman, Turgut 71/62
Özalp, Kazım 69/9
Özbey, Mustafa (Erkân-ı Harbi İstihkâm Mülazım-ı Evveli) 70/27
Özdamar, İstimat Zihni 69/37
Özel, Oktay 71/61
Özen, Haldun 69/8
Özer, Yusuf Ziya 70/54, 55
Özgeevren, Ahmet Süreyya 67/4
Özgiray, Ahmet 68/31
Özgür Bakış 68/64
Özkan, Turan 68/30
Öztürk, Yaşar Nuri 70/18

P
Paderewski, Igancy 68/39
Padova 67/60
Padova Üniversitesi 69/33
Pah 67/7
Pais, Ettore 72/42
Pakistan 72/22
Palu 67/4
Pamphylia 67/35
Pamuk, Şevket 70/64
Pamukbank Fotoğraf Galerisi 69/64
Panayotopulos, V. 67/48
Panislâmist 71/23
Papa 69/57, 58
Papaz Johannes Lepsius 72/62
Parion 67/35
Paris 67/18, 50, 68/57, 60/50, 58, 70/6, 13, 32, 63, 71/22, 33, 72/10, 25
Paris Antlaşması (1856) 67/45
Paris Barış Konferansı (1919-1920) 68/39
Paros 67/35
Paskalya günü 69/57
Paskeviç 70/32
Pasteur 72/23
Paşaköy 70/46
Paşazade Halit Bey 72/59
Patrik Ormanliyan Efendi 72/13
Patrik Veniamin 69/38
Patrikhane 69/37, 70/12
Paulus VI 70/63
Paulus Johannes II 70/63
Pazarcık'ta Cumhuriyet Bayramı 70/48
Pazartesi Konuşmaları 70/61
Pazırık Halısı 71/57
pegasos 67/35
Peker, Recep 68/46, 70/44, 71/50, 72/50
Pellé 68/37
Perez, Nissan N. 71/32, 33
Perikla 67/35
Persler 67/35
Perşembe Pazarı 69/22, 24, 26
Petrograd 67/43
Philippe II 72/34
Piere Loti 70/35, 38
Piran 67/4
Pire 68/50
Pirgos 67/62
Pişmişyan, Mikael 67/31
Planck 72/25
plebisit 67/38
Plevne Muharebeleri 71/11
Polat, Uğur 72/58
Polis İdaresi 70/12
Polis Komisyonu 69/61
Polis Müdüriyet-i Umûmiyesi 69/50
Polis Müdüriyeti 69/51-53
Polo, Marco 71/32
Polonya 68/38, 40, 70/34
Polonya Hariciye Nezareti Müsteşarı 68/39
Polonya Krallığı 68/39
Pompeyi (Mülazım) 70/29
Pontus Rum İsyanı 69/47
Portekiz 69/57, 70/32
Posta Nazırlığı 67/9
Posta Pulları ve Pul Koleksiyonu 67/11
Postel, Guillaume 67/60
Poti Limanı 67/44
Potidaia 67/35
Pozantı 70/28, 29
Pozantı İstiklal Mahkemesi 71/47
Pozitivist 72/42
Pöriser 72/46
Prens Miloş 67/22
Prens Sabahattin 72/7
Press Cold 69/33
proletarya 72/20
proleter devrim 72/16
Protestanlar 67/48, 70/35, 71/22
protom 67/35
Prusya 68/38, 71/8, 9
Ptolemaioslar 67/35
PTT 70/7
Pul Gazetesi (Journal Stamp) 67/11
Pul Mecmuası 67/9, 10, 11
Pul Meşheri 67/11
Punta-muson 70/6
Puşkin 67/40

Q
Quackelbeen 67/60

R
Rahmi Bey (Aydın valisi) 68/24, 25
Rahmi Bey (İktisat Encümeni reisi) 68/47, 48
rakugoka 72/50
Ramazan 70/18, 71/27
Ramses II 69/60, 70/55, 56
Ranke 67/56
Rasathane-i Âmire 69/4, 70/16, 20,
Rasonyi, Laszlo 68/56
Raymond, Alexandre 70/38, 39
Recai Bey 72/31
Recaizade Ekrem 67/10
Recep Bey 70/46
Refet, İshak 70/41
Refik Bey 71/10
reformizm 68/11
Reklam 70/9
Reklamcılığımızın İlk Yüzyılı 72/63, 64
reklamcılık 72/63, 64
Ren Nehri 67/19
Res gestae Divii Augusti 67/60
Resik Hüseyin 67/7
Resimli Ay 70/18
Resmi Gazete 68/46-49, 69/11, 63
Restorasyon Bölümü 72/34
Reşad Mithat 67/11
Reşat 67/42
Reşid Paşa 68/16, 70/34
Reşid Bey 70/36, 37
Reuter 67/28, 29, 30
Revue Technique d'Orient 70/38
Rewington üniversitesi 69/64
Rhodos 67/35
Rıfat Paşa 67/14
Rıfat, Mevlanazade 71/62
Ribbentrop 69/9
Richter, Max von Scheubner 72/61
Rika 70/24
Rio de Jenerio 72/24
Rion 67/44
Rokoko 70/39
Roma 67/13, 16, 71/56, 72/26, 36, 43, 70/62
Roma İmparatorluğu 67/35
Roman Romancı Hakkında 70/60
Romanya 67/14, 15, 68/59, 69/36, 64, 71/34
Romanya Türkleri 70/48
Romanya Türklerinin Duygu, Düşünce ve Etkinlilerinin *Emel Mecmuası*'na Yansıması: Cumhuriyetin 10. Yıldönümünde Romanya Türkleri 70/48
Romanyalı Elisa 70/29
Romulus Spathari 72/12
Roosevelt 69/38
Rotsaert, Marie Louise 67/61
Rouche, Michel 67/61
Rousseau, André 67/59, 61
Rönesans 67/59, 72/36
Röntgen Şûasıyla Tedavi 67/10
Rubâiyat 68/57
Rubin, Barry 72/61
Ruhban Okulu 67/32, 69/6, 70/12
Rukiye Hanım 70/57, 59
Rum 67/26, 27, 29, 48, 68/6-8, 12-14, 25-28, 31, 47, 49, 50, 69/14, 19, 36, 37, 45, 48, 61, 70/5, 24, 49, 71/58, 59, 72/6, 11, 13, 14, 45
Rum Kilisesi 70/9
Rumeli 68/16, 70/25
Rumi (Jülyen) 67/52, 54, 55, 68/53 68/53, 70/52, 55, 56
Rumi ve Miladi Takvimler-IX 67/49
Rumi ve Miladi Takvimler-X 68/53
Rumi ve Miladi Takvimler-XI 69/57
Rumi ve Miladi Takvimler-XII 70/52
Rus 67/12, 15, 21-24, 40, 41, 43, 45, 68/7, 8, 37, 40, 41, 61, 69/9, 36-38, 46, 64, 70/32, 35, 36, 51, 71/22, 23, 26, 34, 38, 72/5, 18, 19, 20, 36
Rus Devrimi (1917) 69/36
Rus Kilisesi 69/36, 38
Rus Manastırı 69/46
Rus ovaları 67/40
Rus Patriği 69/38
Rus-Polonya Savaşı (1919-1920) 68/38
Rustow, Alexander 72/62
Rusya Federasyonu 68/59
Rusya İmparatorluğu 71/39
Rusya Savet hükûmeti 71/37
Rusya Sâvetleri Merkez İcra Komitesi 71/37, 38
Rusya Şura hükûmeti 71/37
Rusya Şûrâ Cumhuriyeti 71/39
Rüstemoğlu Seymen Şerifali 72/47
Rüstemova-Tohidi Solmaz 72/16
Rüya Sineması 69/14
Ryckeboer, Hugo 67/61

S
Sabah 69/4, 6, 70/14, 71/29
Sabahattin Ali 70/60
Sabetay Sevi 68/62
Sabetyacılar 72/59
Sadettin Bey 70/29
Sâdık Rif'at Paşa 67/22-24
Sadiye Hanım 69/50, 51
Safa, Orhan 70/8
Sağır Murat Çetesi 69/63
Sağlık Komisyonu 69/61
Sahak 70/63
Sahibinin Sesi 69/15
Said Mekin 67/10
Said Paşa 72/43
Saigo, Takamori 72/50
Saint Bartheleney 70/33
Sakallı, Bayram 71/6-63
Sakaoğlu, Necdet 70/57, 61
Sakarya 70/46
Sakarya nehri 69/7
Sakarya Savaşı 70/23
Sakarya Türküsü 70/41
Sakızlı 71/59
Sakızlı Selim Bey 68/19
Sakoku 71/22-24
Sakson 67/61
Salahaddin Bey 69/53
Salamon Efendi 68/28
Salgırlı, Saygın 70/38, 71/32, 72/36
Salib-î Ahmer 70/29
Salih 70/28
Salih Bey 68/19 72/31
Salih Hulusi Paşa 72/12
Salih Paşa (Damad) 72/9
Salihli 72/26
Salkım Hanımın Taneleri 72/58
salname 67/31, 32
Saltanat 72/48, 49
Saltanat-ı Seniyye 67/22
Samatya 70/12
Samos 67/35
Samsun 68/17
San Stefano 67/45
Sanayi Birliği 68/22, 23
Sanayi Odası 68/16, 19
sanayi 68/5, 19-22, 24, 44, 69/24, 33
Sancaklı 68/30
Sandalcı, Mert 67/62, 63
Sansaryan Han 69/26
sansür 69/4
Sapanca 69/4
Saracoğlu Caddesi 70/6, 8
Saracoğlu, Şükrü 69/9, 11, 36, 70/6, 8
Saraç Hacı 70/42
Saraç, Celal 68/56
Saraçhane 70/12, 71/10
Saray 69/5, 70/16
Sarayburnu 70/15
Saraylılar 72/48
Sardes 72/26
Sarıkamış 67/40, 41, 42
Sarısaman, Sadık 71/42
Sart 72/26
Saruhan 71/59
Saruhanoğulları 68/31
Sâsânî takvimi 68/56, 57
Savaşan Devletler Konferansı 71/4, 5
Sayılı, Aydın 70/55
Scarpa 70/6
Schefer, Charles 67/60
Scheubner-Richter 72/61, 62
Schnider 70/16
Schrödinger 72/24, 25
Sedâret 69/51
Sedat Efendi 71/9
Sédillot 67/51
Selanik 68/6, 17, 33, 71/12, 72/5, 6, 14, 15, 37
Selanik Askeri Rüştiyesi 71/8
Selanik Bankası 68/28, 69/42
Selçuklu 70/38, 39, 71/57
Selçuk Esenbel: Başka Toplumların Tarihi 67/56
Selçuklu Tarihi 68/56
Seldağıtan 67/42
Seleukoslar 67/35
Selim II 71/19
Selim III 71/22, 72/35
Selimşahlar 70/46
Semerkant 68/56
Senegal 71/32
Serbest Cumhuriyet Fırkası 68/45, 71/54, 72/28, 30-32
Serbest Fırka
Serçe, Erkan 68/24, 69/40
Serezli İbrahim Bey 67/8
Sergey Metropolit 69/36
Serkldoryan 69/14
Sertel, Sabiha 70/18
Sertel, Zekeriya 70/18
Serveryan, Ohannes Amira 67/31
Servet-i Fünun 70/15
Sevig, Muammer Raşit 67/16, 68/36
Sevr Antlaşması 68/37-39, 70/50
Seyahatname 71/58
Seyhan Nehri 70/27
Seyid Abdülkadir 67/5
Seyid Hüsen 67/7
Seyid İsmâil Ma'şûk 67/46
Seyid Rıza 67/7, 8
Seyid Tâha 72/5
Seyrek, Fahri 72/46
Seyr-i Sefain İdaresi 68/14, 16, 17
Sezai Bey 67/17
sfenks 67/35
Shakespeare 67/10
Shenkman, Richard 71/63
Shingika 72/50, 53
Shizuoka 72/53
Shogun 71/19, 24, 72/48
Shushigaku 71/22, 23, 72/53, 54
Sıbyan Mektebi (Saraçhane) 70/12
Sınai Müesseselerle Sigorta Şirketlerinde Kullanılan Ecnebilere Mukabil Türk Memur ve Mütehassıs Yetiştirilmesi Hakkında Kanun 68/50
Sınık 67/42
Sırbistan 67/12, 14, 22, 23, 68/41, 71/4, 6, 26
Sırp 67/14, 21, 69/36, 72/6, 8
Sırp İsyanı 67/21
Sırrı, Mehmet 70/47

Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları 68/61
Sigara kâğıdı 68/34
Siirt Bidayet Mahkemesi 71/47
sikke 67/34, 35
Silahlı Kuvvetler 67/63, 69/27, 72/10
Silahtarağa 67/62
Silifke 68/17
Silivri 69/4
Simavi, Sedat 72/64
Simberk, Agâh 70/58
Simberk, Vecahet 70/61
Simko 72/5
Sin 67/7
Sinan Paşa 70/28, 29
Sinematek Derneği 70/40
Singeç Köprüsü 67/8
Sinop 68/17
Sirius 70/52, 53, 54
Sirkeci 69/14
Sirkeci Garı 69/26, 39
Sirkinti Nahiyesi 70/26
Siroz 71/59
Sivas 67/49, 68/6, 69/62, 70/62, 71/57
Sivrihisar 69/12
Siyâbzâde Hüseyin Paşa 67/47
Siyam 67/13
Skonovd 68/62, 63
Sofronius Efendi (Ankara Metropolitü) 72/14
Soğuk Savaş 69/36, 38
Sokollu Mehmed Paşa Camii 70/12
Sokolnikov 67/43, 44, 45
Solari, Roberto 67/61
Solye, Frederik 67/11
Son İnkılabımızın Manası 71/47
Son Posta 68/47
Sonsuz Nöbette Görev: Paul Leverkuehn'ün Anıları 72/61
sosyalizm 72/17
Sothis-İzis 70/54
Sotiros Hıristos Kilisesi 69/37
Sovyet 67/44
Sovyet Ermenistanı 68/6
Sovyet hükümeti 68/37
Sovyet Rusya 67/45, 68/36, 38, 40, 69/39, 72/16-21
Sovyetler Birliği Başkonsolosu 69/37
Söke 68/24, 70/8
Sökmensüer, Şükrü 67/8
Sönmez, İsmail 70/57
Space 72/24
Speaker 67/29
Spectateur Oriental 72/64
St. Joseph Mektebi 69/46
Stalin 69/36, 38
Standart 67/28, 29
Stockholm 72/23
Subatan 67/42
Sudan 68/59, 60
Sufizade Sudi 68/17
Suha Kocaoğlu 72/47
Sukovkin, Mikhail 68/38
Sultanahmet 70/11, 12, 71/9
Sultanhamam 70/16
Sultanselim 70/12
Sultan Mahmud 70/33
Sulu Sokak 69/22
Sun, Zeynel Besim 68/28, 29
Sungurlu 69/5, 70/8
Suraiya Faroqhi: Sokaktaki İnsanın Tarihi 72/33
Suriçi 69/5
Suriye 67/17, 68/6, 69/48, 71/13, 54, 56, 72/5
Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi Tarihçesi 67/32
Suudi Bey 68/15, 16
Süleyman II 67/59
Süleyman Sami Bey 71/53
Süleymaniye 70/12
Süleymaniye Kışla-yı Hümayunu 70/11
Sümerbank 68/49, 69/15
Sürgevil, Sabri 68/30, 71/64
Sürüoğlu Hanı 71/59
Süveyş Kanalı 70/63

Ş

Şahin Kemal (Mülazım) 70/28
Şahin, Mustafa 70/16
Şakar, Yaşar 70/57
Şakir Paşa İstasyonu 70/24
Şam 68/16, 70/39, 71/10
Şanizade 72/27
Şapka Kanunu 68/9, 72/49
Şark Halı Kumpanyası 68/24
Şark Meselesi 72/17
Şark Posta Pullarına Mahsus Katalog 67/11
Şebtâb 71/47
Şeçkin, Haşim 70/6
Şefik Bey 67/8
Şehir 70/61
Şehir ve Bölge Planlaması 72/34
Şehit Verilen Ermeni Doktorlar 69/23
Şehremaneti 70/11-14, 71/30
Şehzadebaşı 70/12
şehzadegân 70/13
Şemseddin Sami 72/37
şer'iyye mahkemesi 71/6
Şeref Anıtı Mezarlığı 72/61
Şeref Stadı 69/24
şeriat 68/10
Şerif Ağa Hanı 70/5
Şeriye sicilleri 68/62-64
Şevi Paşa 67/42
Şevki Bey 68/19
Şevkiye Hanım 69/48
Şeyh Eyüp 67/5
Şeyh Said (1925) ve Seyid Rıza (1937): Kürt İsyanlarının Liderleri Nasıl Yaşlandı, Nasıl Asıldı? 67/4, 68/64
Şeyh Said 67/4-6
Şeyhülislam Dürrîzâde Abdullah 72/14, 49
şeyhülislâm 68/10
Şii 67/41
Şile 69/5
Şili 67/17
Şimendifer Alayı 67/62
şimendifer mektebi 68/25
Şinto 71/21
Şintoizm 71/20, 21, 72/50, 51, 72/49, 52-55
Şipka 70/23
Şirketi Hayriye 70/11
Şirketlerde Türk Memur Meselesi 68/28
Şişli 69/13, 18, 19, 72/12
Şişli Emrâzı Zühreviye Hastanesi 69/63
Şişli Karakolu 69/50
Şişmanyan Hükümeti 70/24
Şuayip Bey 72/31
Şumnu 70/32
Şura-yı Devlet 72/12
Şurut-ı Nizam-ı Cedid 71/58
Şükrü Bey (Maârif Nâzırı) 69/46
Şükrü, Sıtkı 70/47
Şüreyil 67/40, 41, 42

T

Ta'biye Nazariyatı 71/10
Taçini (Roma Basathanesi müdürü) 70/21
Tahakkuk listeleri 69/11
Tahlil-i Hendese 72/22
tahrir defterleri 68/30
Tahsil-i Emval Kanunu 69/17
Tahsin Bey 68/48
Taiwan Ulusal Üniversitesi 68/58
Takî Hân 71/39
Takrir-i Sükûn Kanunu 67/4, 68/0, 72/49
Takvîm ül-Edvâr 68/55
Takvimi Vekayi 72/64
Talat Bey 72/13
Talay, İstemihan 67/34
Tan 69/9, 17
Tanner, Doktor Vaino (Fin elçisi) 68/40
Tanrıöver, Hamdullah Suphi 69/36, 39
Tanzimat 68/26, 71/22, 38, 72/35, 37
Tanzimattan Günümüze Kemalpaşa'nın Nüfusu 68/31
Tapu Arşivleri 69/13
Tapu Sicil Müdürlüğü 69/13
Tapu Sicil Müdürlükleri Arşivleri 69/14
Taraklı 69/5
Tarancı, Cahit Sıtkı 70/61
Tarhan, Rana 69/9
Tarih 70/53
Tarih Alanında Disiplinlerarası Etkileşim 72/41
Tarih Boyunca Bilim ve Din 68/56
Tarih Eğitimi ve Tarihte Öteki Sorunu 72/41
Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek 72/41
Tarih Yazımı ve Müzecilikte Yeni Yaklaşımlar: Yerelleşme ve Küreselleşme 72/41
Tarih-i Lütfi 67/24
Tarih-i Melikşahî'nin 676'ıncı yılı takvimi 68/55
Tarihi Okumak Tarihçiyi Okumaktır 71/60
Tarihine Sahip Çıkan Bir Kurum: Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi 67/31
Tarihte Türklük 68/56
Tarsus 70/28, 29
Tarsuslu Mülazım Hasan Bey 70/28
Tasvir-i Efkar 69/16, 17
Taşkent'ten Bakû'ya, 8 Mart 1920: Mustafa Suphi'nin 'Anadolu Kongre Vekillerine' Mektubu 71/37
Taşkent, Kâzım 70/38
Taşkent 71/38, 39, 37
Taşköprü 70/27
Taşnak hükümeti 67/42
Taşra 71/45, 43
Tatar 67/61
Tatik 70/27, 28
Tavas 68/24
Tayyare binası 70/6
Tayyare Cemiyeti 70/9, 18, 19
TC Başvekalet Muamelat Müdürlüğü 68/42
Tcholakian, Hovhannes J. 70/62
Tebligat-ı Resmiye 70/15
Tebriz 68/56
Teke yarımadası 67/35
Tekel 70/6
Tekeli, İlhan 70/64, 72/41
Tekelioğlu Sinan Paşa (Garbî Kilikya Cephesi Umum Kumandanı) 70/23, 27
Tekfurdağı 68/17
Tekin, Oğuz 67/34
Tekirdağ 69/4
tekstil 71/57, 59
Telgraf ve Posta Nezareti 70/11, 15
Temdidi Şimendüfer Kumpanyası 68/28
Temel, Mehmet 69/61, 71/64
Temeşvar 70/32
Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 68/9, 71/52

Tercüman-ı Hakikat 67/11, 70/13, 15, 72/37
Terekeme 67/40
Terkos 67/62, 69/4
Teselli Tarafı 70/61
Teşkilat-ı Esasiye Kanunu 71/48
Teşkilat-ı Mahsusa Alayı 70/25
Teşkilât-ı Mahsusa'nın İran Macerasına Bir Alman Tanıklığı 72/61
Teşvik-i Sanayi Bankası 68/19, 22
Teşvik-i Sanayi Kanunu (1909) 68/25, 47
Tevfik Bey 68/19
Tevfik Fikret 67/10
Tevfik Öztürk 70/29
Tevfik Paşa 67/14, 15
Tevfik Paşa 72/21
Tevhid-i Efkâr 71/48
Tevrat 72/15
Texier, Charles 70/4
Tezbahar 67/42
tezkere-i Osmani 72/14
Thasos 67/35
The Amalgamated Oriental Carpet Manufacturers Limited (Şark Halı Kumpanyası) 68/24
The American Tobacco 68/45
The Mathematical Theory of Relativity 72/24
The Penny Black 67/9
The Smyrna Fig Paker Limited 68/25
The Tatler 72/64
The Times 72/64
Thevet, André 67/60
Thobie, Jacques 70/64
Thomas Vuçiç Perisiç 67/21
Tınal, Melih 71/64
Tırhala Mutasarrıflığı 67/18
Tırnova 70/32, 67/71
Ticaret ve Ticarileşme 70/64
Ticaret Vekaleti 69/40, 44
ticaret odaları 68/18, 19, 20
Tiflis 67/41, 44
Tigris 72/61
Timbuktu 71/32
Times 67/28
Tiran 71/6
Tire 70/4, 71/58, 59
Tiritzade Mehmed 68/24
TMMOB Mimarlar Odası 71/64
Todori Çetesi 69/63
Togan, Zeki Velidî 68/56, 58, 59
Togan, İsenbike 68/58, 60
Togay, Muhteşem 72/47
Tokat 69/22-24, 56, 72/12
Tokgöz, Ahmet İhsan 68/47
Toksöz 71/47, 49, 50, 52-54
Tokugawa 71/24, 72/48, 52, 55
Tombaklı mezarlığı 70/5
Tomomi Iwakura 72/51
Tonuzlu 71/58
Topçu Harp Okulu 71/9
Topçu Hüseyin 70/29
Topkapı 69/33
Toplumsal Tarih 68/41, 64, 70/18, 72/28, 45, 58
Toplumsal ve Siyasal Açıdan 1894 İstanbul Depremi Üzerine 70/11
Toprak Mahsulleri Ofisi 69/15, 32
Toprak, Zafer 70/64
Torajiro, Yamada 67/13
Torbalı 70/9
Toroslar 70/28
Trablus 72/14
Trablus Savaşı 72/15
Trablusgarp (Libya) 70/36, 50, 72/5, 8
Trabzon 68/7, 38, 62, 71/56
Trabzon Lisesi 70/58
Trabzon Şehrinin İslâmlaşması ve Türkleşmesi 1461-1583 68/61
Trabzon Valiliği 69/47
Trakya 69/62
Trieste 71/5
Tristino, Lloyd 68/17
Troçki 67/43, 72/5
Trophimosky, Alexandre 70/35
TRT 70/40
Truman 69/39
Tsinklidis 72/15
Tufts 68/58
Tunceli 67/7
Tunçay, Mete 70/18, 72/61
Tunus 71/9, 72/5
Turan 70/49
Turancı 72/61
Turancılık 71/23
Turgay, Cemal 72/46
Turgut Reşadî Baba 72/27
turkokratia 67/48
Tuzla 71/29
TÜBİTAK 72/22
Tünel 71/27
Türk Araştırmaları Cemiyeti 71/34
Türk Çocuklarına Sevimli Güzel Alfabe 70/61
Türk Devrimi 70/6, 71/19, 20, 72/49
Türk Devrimi ve Meiji Devrimi Örnekleri Türk ve Japon Çağdaşlaşmasında Din Politikaları-I 71/18
Türk Devrimi ve Meiji Devrimi Örnekleri Türk ve Japon Çağdaşlaşmasında Din Politikaları-II 72/48
Türk Hava Kurumu 70/9, 19
Türk İştirâkîyûn Teşkilâtı 71/37, 38
Türk Kurtuluş Savaşı 70/48
Türk Medeni Kanunu 72/49, 72/54
Türk Mektupları (Turcica Epistolae) 67/59, 60
Türk mübadiller 68/26
Türk Ocakları 69/31
Türk ordusu 72/4
Türk Parlamento Tarihi: Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet II. Cilt: Ayân ve Mebûsân Meclisi Üyelerinin Özgeçmişleri 67/64
Türk Sesi 68/26, 27, 69/41
Türk Silahlı Kuvvetleri 72/4
Türk Tarih Kurumu 68/58, 71/62
Türk Tarih Tezi 72/54
Türk Tarihinin İkinci Demokratik Cumhuriyeti Kars'ta Kuruldu: Demokrat Cenûb-i Garbî Kafkas Cumhuriyeti 67/38
Türk Ticaret Birliği 69/43
Türk Vapurcular Birliği 68/14-17
Türk Vatandaşlığı Kanunu 68/46
Türk ve İslam Eserleri Müzesi 71/32
Türk-Yunan Savaşı 68/13
Türkali, Tamer 72/58
Türkçülük 70/48, 49, 51, 71/23, 72/49
Türker, Hasan 71/47, 64
Türkeş, Ü. 71/64
Türkistan 71/37-39, 72/21
Türkiye 68/12-15, 69/64, 71/18
Türkiye Büyük Millet Meclisi 67/64, 68/42, 43, 45, 47, 49, 69/11, 40, 41, 71/47, 48, 50, 72/18, 19, 21, 49, 52
Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti 69/63
Türkiye Cumhuriyeti Bayramı 70/48
Türkiye Cumhuriyeti'nin On Yıllığı Münasabetiyle 70/48
Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı 69/64, 70/64, 72/36, 41
Türkiye Halk İştirakiyûn Fırkası 72/19
Türkiye İktisat Mecmuası 68/16
Türkiye İş Bankası 69/15
Türkiye Katoluk Ermeni Kilisesi 70/62
Türkiye Komünist Partisi 71/37, 72/18, 19
Türkiye Milli Kurtuluş Hareketi 72/16
Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği 68/21
Türkiye Şeker Fabrikaları A Ş 69/15
Türkiye'de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun: 1929 Bunalımı, İşsizlik ve Bir Kanun 68/42
Türkiye'nin Kalbi Ankara 70/40
Türkiyede ecnebi tebası tarafından yapılması memnu olan sanatlar hakkında kanun layihası 68/42
Türkleştirme 69/10, 41, 42, 44, 49
Türkmenler 67/40, 70/4
Türküm Ne Mutlu Bana 70/41
Türk'ün Sesi 70/9
Tüyap Kitap Fuarı 72/36
Tüyap'ta Bir Panel, 7 Kasım 1999: Osmanlı'da "Aydınlanma" 72/36

U

Ucuboğlu Himmet Bey 67/42
Uguzlu 67/42
Ukrayna 68/36, 38, 59
Ukrayna Dışişleri Bakanlığı 68/38
Ulucak 68/30
Ulucami 72/27
Uluçay, Mustafa Çağatay 71/64
Uluğ Bey 68/56
Uluğ Bey Ziyci 67/49-52
Ulukışla 70/24, 28
Ulus 69/39
Ulus Meydanı 70/8
Ulusal Kurtuluş Savaşı 71/19, 61
Uluser, Kemal 70/57-61
Uluslararası Bilim Komitesi 68/58
Uluslararası Mekanik Kongresi 72/22
Uluslararası Tarih Bilimi Kongresi 72/42, 43
Uluslararası Tarih Kongresi 72/41
Umum Sigorta 69/15
Umumî Türk Tarihi'ne Giriş 68/56
Umumi Harp 70/24, 25
Unat, Faik Reşit 71/8, 13
Uncu, Ahmet 67/62
UNESCO 68/58, 60
Unkapanı 68/19
Ural Dağları 68/58
Uran, Hilmi 71/48
Ursavaş, Ali Saib 67/4
Us, Asım 69/16
Uslu, M. Tayyip 70/57
Usluer, Kamuran 72/58
Uşak 68/24, 70/25
Utba bin Gazvân 67/47
Uyar, Mesut 71/8
Uygarlık-Aydınlanma 71/19
Uzak Doğu 71/20
Uzaktaki bir Kimseyi Geri Getirmek İçin Yapılan Büyüler 68/32
Uzunçarşılı 72/34, 35
Uzunkemer 67/63

Ü

Üç Aliler Divanı 72/60
Üç Eylül İlk Mektebi 70/9
Üçok, Bahriye 68/56
Üçüncü Dünya 72/28
Üçüncü Enternasyonal 71/37, 72/18, 20
Üçüncü Kolordu 72/7
III. Murad Döneminde Nif Kazasının Nüfusu ve Vakıfları 68/30
III. Uluslararası Tarih Kongresi Tarih Yazımı ve Müzecilikte Yeni Yaklaşımlar 72/40
Ülkemizin İlk Pul Koleksiyonu Dergisi: *Pul Mecmuası* 67/9

Ülker, Necmi 68/30
Ülkü Dergisi 70/60
Ümit 68/16
Ünal Cankurt 72/47
Ürer, Harun 68/30
Ürge Anne 70/61
Ürge, Eyüce 70/58
Üsküdar 69/4, 70/11, 71/9
Üsküdar Karakolu 70/12
Üzümlü Deresi Lübbey 70/6

V
Vahan 70/26
Vahdettin 71/62, 72/48
Vak'a-i Cemel 67/47
Vakit 69/16
Valide Sultan Camii 70/12
Van 67/25, 71/9
Varlık Vergisi 69/10-20, 29, 31, 72/58-60
Varlık Vergisi Sırasında Gayrimenkul Satışları: İstanbul Tapu Kayıtlarının Analizi (26 Aralık 1942-30 Haziran 1943) 69/10
Varna 71/10
Varşova 70/32
Vartholomeos (Patrik) 69/37
Varteks 72/15
Varto 67/4
Vasfi Çavuş 70/29
Vasfi, Mehmet 69/40
Vasıf Bey 71/50
Vatan 67/6 71/48
Vatates 68/30
Vatikan 69/36
Vatin, Nicolas 67/59
Vecihe Hanım 70/46
Velid Ebuzziya 67/6
Vekayi-i Mısriye 72/64
Venedik 67/60, 72/35
Venezuella 67/16
Veniamin (Patrik) 69/37
Vephal Nehri 67/19
Verantuis 67/60
Verimer, Osman Faruk 70/60
Vessel Nehri 67/19
Vezirhan 69/5
Victoria 67/9, 13, 22, 23
Victorio Emanuele III. 72/42
Vilâyet-i Selâse 72/5
Viyana 68/37, 38, 70/32
Vize 69/5
Vizigot 67/61
Volkan 72/6
Von der Goltz, Kolmar 71/9, 72/7, 11
von Martels, Z.R.W.M 67/59, 60
von Papen (Alman Büyükelçisi) 69/9
von Rosenberg 67/44
von Wied, Wilhelm (Alman prensi) 71/6
Voyvoda Konağı 70/5
Vuçiç 67/22

W
Wagner, Robert 67/61
Washington 67/13, 72/50
Washington Üniversitesi 68/58, 69/64, 71/34, 35, 36,
Wayel 72/25
Westminister Gazette 67/29
Weyl 72/24
Wilhelm Canaris 72/61
Williams, David 70/64
Wisconsin Üniversitesi 69/64, 71/34
Wranger (Amiral) 69/62

Y
Yağcı, Zübeyde Güneş 69/61
Yağma Hasanın Böreği 71/55
Yahudi 67/48, 68/20, 55, 61, 69/14, 20, 40, 44, 70/24, 71/35, 72/6, 13-15, 24, 45, 58, 59
Yahya Kaptan Müfrezesi 69/65
Yakacık 69/24, 70/61
Yakın Doğu 72/17, 71/32, 33
Yakub Cemil 70/25, 72/4
Yalansız, Nedim 71/64
Yalçın, Hüseyin Cahid 72/15
Yalman, Ahmet Emin 67/6, 69/38
Yalova 69/4, 6
Yan, Tokarzhevskyi-Karashervych 68/38
yangın 70/40
Yanık Yurt 68/28, 69/42, 44, 70/9
Yanya 69/38, 72/8, 15
Yapı Desenleri Sergisi 70/38
Yapı Kredi Kültür Merkezi 70/38
Yaratılış Dergisi 70/60
Yarma(ya)n, Arsen 69/22, 24, 31, 33
Yarmayan, Abraham 69/22
Yarma(ya)n, Harutyun 69/22-24, 26, 29, 31
Yarma(ya)n, Mihran 69/22, 26-29, 32, 33
Yarmayan, Minas 69/23
Yarmayanlar: Üç Kuşak Sanayici Bir Ermeni Ailesi 69/22
"Yaşantı" Sözcüğünü Dilimize Kazandıran, Vakitsiz Ölmüş Bir Şair-Yazar: 70/57
Yaşar (Mülazım) 70/27
Yatı Mektebi 70/9
Yavuz Pastanesi 72/46
Yayla, İbrahim Rahmi 70/6
Yedikule Ermeni Hastanesi 70/11
Yemen 67/40, 46, 72/14
Yemiş çarşısı 68/25
Yemiş İskelesi 70/24
Yeneroğlu, Elif 68/30
Yeni Adam 69/8, 9
Yeni Adam Nasıl Kapatıldı?
Yeni Adam'ı Celal Bayar Hükümeti Kapatmıştı 69/8
Yeni Adana 71/48
Yeni Bulunan İki Belgenin Işığında M. Kemal Atatürk'ün Harp Akademisi Öğrencilik Dönemi 71/8
Yeni Cami 70/5, 8, 12, 71/26
Yeni Çarşı 70/6
Yeni Osmanlılar 71/21, 22
Yeni Ödemiş 70/9
Yeni patriği karşılarken 69/39
Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları 72/64
Yeni Valide Camii 68/32
Yenice 70/24
Yeniçeri ocağı 72/27
Yenişehir (Bursa) 69/4
Yeniyol 71/44
Yerasimos, Stefanos 69/61
Yerel Tarih Kuruluşlarının Deneyimleri ve Yerel Müzeler 72/41
Yerleşmeye ve Yargı Yetkisine İlişkin Sözleşme 68/42
Yerli Mallar Pazarları 69/15
Yervant Efendi 69/52, 53
Yeşil Giresun 71/42, 43, 44
Yeşilköy 67/62, 69/5, 6, 70/11, 12, 71/29
Yetkin, Sabri 68/24, 69/40
Yevmiye Defterleri 69/15
Yılan Kalesi 70/25, 26
Yılanlı 67/42
Yılbaşı Yarenliği 70/54
Yıldırım, Cemal 68/50
Yıldırımspor 70/9
Yıldız 70/25
Yıldız Arşivi Hususi Evrak Kısmı 67/25
Yıldız Lokantası 71/45
Yıldız Sarayı 70/21, 72/45
Yılmaz 70/46
Yılmaz, Mehmet Nuri 70/18
Yoahim II 72/12, 14
Yoğurtçuoğlu 69/24
Yorgi 71/59
Yorulmaz, Şerife 71/64
Yoshinobu 72/48
Tokugawa, Yoshinobu 71/19, 24
Yönder, Selman 70/8
Yugoslavya 69/36
Yunan 67/13, 68/8, 17, 26, 30, 31, 49, 50, 69/62, 71/56, 72/6, 8
Yunan Hükümeti 67/26, 27, 69/38
Yunan işgali 70/5
Yunan kolonileri 71/56
Yunan Megola İdeası 69/61, 63
Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme 68/47
Yunanistan 67/12, 15, 16, 25-29, 35, 43, 68/6-8, 12, 24-26, 43, 69/37, 38, 70/16, 18, 56, 71/4, 6, 50, 72/5, 24
Yunanistan'dan: Günlük Yaşamımızdaki Türk 67/48
Yusuf Musa (Yüzbaşı) 72/4
Yusuf Rıza Bey 70/9
Yücel, Hasan Âli 70/59, 61
Yücel, Erhan 72/45
Yüksek Akit 68/43
Yüksek Komisyon 70/44
Yüzyılın Defînesi Artık Türkiye'de: Elmalı Defînesi 67/34

Z
Zafer 70/41
Zafer İlk Mektebi 70/9
Zafiri Çetesi 69/63
Zagaba 67/35
Zaptiye Nezareti 70/13
Zaven Efendi (Ermeni Patriği Serpiskopos) 69/52, 53
Zaza Mehmet Ağa 70/29
Zaza Yusuf 70/29
Zeamet 68/30
Zeki Efendi 71/10
zelzele 70/12, 13, 15, 16
Zemure 67/35
Zengin Devlet 71/19
Zerşar 67/42
Zevalî saatler 70/11
zeybek 70/5
Zeytinburnu Tapa Fabrikası 68/45
Zımmiyan Mahallesi 71/50
Zinovyev 72/10
ziraat okulu 67/32
Ziraat Kredi Kooperatifleri 70/10
Ziya Bey 68/20
Zonguldak 68/17, 70/58
Zuider Zee Nehri 67/10
Zübeyr 67/47
Zülâmoğlu Hanı 70/6
Zürcher, Erik J. 71/65